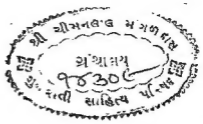

હિય અને
હિયરસિડો વચ્ચેનો

સંવાદ

સંપાદક : મનહર જોષી • વર્ષ ૧ • અંક ૧ • ઓગસ્ટ ૧૯૬૮

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

અત્યાધુનિક સુપ્રચલિત દ્વારા પ્રખ્યાત જોડેથી સુસોલિત અધિકૃત કલમોની અદ્યતન કૃતિઓ

તદ્દન નવા નાટક-સાહિત્ય-વિવેચન-સંદર્ભગ્રંથો

મેના ગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૮-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૪-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	”	૫-૦૦
પૂર્વાપર	શ્રી લોખાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	”	૧૩-૭૫
સીમાંકન ને સીમોદ્ભવન	શ્રી સિતાંશુ મહેતા	—
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીર મહેતા	૧૩-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	—

ભારતીય સંસ્કારના અમૂલ્ય વારસાની ઝાંખી કરાવતાં શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરનાં પુસ્તકો :

ઝાંખીશુનું અનુશાસન	૮-૨૫	આચાર્યોનું અનુશાસન	૭-૫૦
સંસ્કારનું સૌંદર્ય	૪-૨૫	રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર	૪-૫૦
સંસ્કારી કામનાઓ	૫-૦૦	સંસ્કારની પરકરમા	૪-૫૦

પચાસ વર્ષની કાવ્યયાત્રા વટાવી ચૂકેલા પીઠ કવિની નિત્ય યુવા કવિતાઓનો નવો કાવ્યસંગ્રહ

શિશિરે વસન્ત શ્રી સુદરણ બેટાઈ ૭-૦૦

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વોનો સમર્થ કવન દ્વારા અધિકૃત પથાનુવાદ

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વો અનુ. શ્રી સુદરણ બેટાઈ ૧૪-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યના વિસ્તૃત સંગ્રહ માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : જાંધીવાડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

અમારી આશય

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રતિવર્ષ હજારો પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થાય છે. પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકોની માહિતી તેના વાચકને પહોંચાડવાનું સાધન સામાન્ય રીતે સૂચિપત્ર વિના ખીજું કાંઈ નથી.

આવાં સૂચિપત્રોમાં મોટે ભાગે પુસ્તકોની વિષયવાર યાદી આપવામાં આવે છે. તેનાથી યોગ્ય વાચકને પુસ્તકની વીગત મળે અને તે પુસ્તક મેળવવા પ્રવૃત્ત અને એમ કરી શકાતું નથી. કેટલીક વાર તે સૂચિપત્રનું સ્વરૂપ ત્રીજી શ્રેણી સ્ટોરોમાંના મેનુ જેવું હોય છે જેને જોતાં જ ચીતરી ચડે. પરિણામે આવાં સૂચિપત્રો, એક જીડતી નજર નાખ્યા પછી, અને ઘણી વાર તે એવી જીડતી નજર નાખ્યા વિના જ ફેંકી દેવામાં આવે છે.

પુસ્તકો પ્રત્યે યોગ્ય વાચકને અભિમુખ કરવાનો 'ઉદ્દગાર'નો એક પ્રયત્ન છે. 'ઉદ્દગાર' આમ તો આર. આર. શેઠની કંપનીનું સુખપત્ર છે પરંતુ તે સર્વે રસિક વાચકોનું પત્ર જની રહે એવી અમારી નેમ છે. તેમાં પ્રતિમાસ રસસમૃદ્ધ વાચનસામગ્રી આપવામાં આવશે.

અમારી પુસ્તકપ્રકાશન પ્રવૃત્તિમાં ગુજરાતનો જાહેણો વાચકસમુદાય રસ લેતો થાય એવી ભૂમિકા પૂરી પાડવાનો અમારો આશય છે. આ આશયને અસ્થિતિ કરતી અનેક સર્જક-વિચારકોની મૌલિક, અનુવાહિત તથા રૂપાંતરિત સરસ રચનાઓ 'ઉદ્દગાર'માં નિયમિત પ્રકટ થતી રહેશે.

ઉદ્દગાર

આર. આર. શેઠની કંપનીનું સુખપત્ર

વર્ષ : ૧ ૧૫ જાન્યુઆરી ૧૯૭૦ : અંક : ૧

અંકપાટક : મનહર મોદી

કાર્યાલય : આર. આર. શેઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૧૦-૦૦

ફટક નંબર ક્રિ. ૩: ૧-૦૦

આર. આર. શેઠની કંપનીવતી વજતભાઈ
શુભલાલ શેઠ અહાર પ્રેસ, ૧૧, આશિષ
ઇન્ડ. એસ્ટેટ, રખિયાલ, અમદાવાદ-૨૩માં
છાપી ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કયું.

૧૦૩૦૯ આ અંકમાં

સુખપૃષ્ઠ-છાપી : સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર

૫ અભિનંદન !

૭ ગરબ; કયાં જઈ વસું? સરખ દુવ/વર્ષાંત પંડ્યા

૮ પરપોટા; આ ઘટનાઓ દારકેશ વ્યાસ/ ચિત્ર મોદી

૯ સાહિત્યગોષ્ઠિ રઘુવીર ચૌધરી

૧૧ '...ચાલતું' એ જ જિંદગી છે' મનહર મોદી

૧૪ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય કુતુભાઈ શાહ

૨૦ કિ.-ધૂ. રાવજી પટેલ

૨૪ કારણ વિનાનાં લોકો પ્રબોધ પરીખ

૨૮ આ કૃત્તની ઘટના રાધેશ્યામ રામા

૩૨ ગરબામાંથી અશ્વિન દેસાઈ

ગુજરાતનાં જાણીતા કવિ તથા પત્રકાર શ્રી મનહર મોદીએ 'ઉદ્ગાર'નું સંપાદન-
કાર્ય સ્વીકાર્યું છે તેથી અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ.

ગુજરાતના સુવ્ર સાહિત્યરસિકોનો અમારી આ પ્રવૃત્તિને સહકાર મળશે એવી
અમારી શ્રદ્ધા છે.

1

આર આર શેઠની કા. પતી
ભગતલાલ શેઠ
પીરુલાઈ મોદી

લગ્નજીવનનું પહેલું વર્ષ લગ્નની ઇમારતના પાયાની મજબૂતીમાં પ્રત્યક્ષ ભાગ લઈને
છે. નવદંપતીના પહેલા વર્ષના ગાળાના વિવિધ પ્રશ્નોની અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત કરતું
ગુજરાતીમાં આ પ્રકારનું પ્રથમ પુસ્તક

પીઠ સાહિત્યકાર અને નામાજિક કાર્યકરના આ વિષયના ત્રણ દાયકાના અનુભવનો
નિચોડ એટલે જ

નવદંપતી

શ્રી ઇશ્વર પેટકીકર

૨૧-૦૦

નવદંપતી માટે આકર્ષક બોક્સમાં કીમતી સમ્મલેટ

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ-અમદાવાદ

અભિનંદન!

અધુનાતને કાવ્યસંગ્રહ 'ઓડિસ્સુસનું હવેસું' ના સર્જકે સિતાશુ ચશકાદે દેલ્લા ઇન્સકાના અગ્રણી ગ્રુજરાતી કવિઓમાંના એક છે. વિદેશમાં બંધને ધી ક્રાન્સેટ, ઓફ આર્ટ ફોર્મ ઇન ધી ક્રેન્ટિવન એન્ડ ભારતીય ટ્રેડિશન કોમ્પેરેટિવસ્ટડી સંદર્ભે તથા મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં 'રમણીયતાનો વાગવિકલ્પ ?' વિષયક બે મહા નિબંધો, લગભગ એક જ સમયે ને એક સાથે લખીને દેશ અને વિદેશની એમ બે પીએચ. ડી.ની ઉપાધિ મેળવનાર ૩૬ વર્ષની વયના યુવાન સિતાશુ તાજેતરમાં જ પાટનગર દિલ્હીની 'સાહિત્ય અકાદમી' તરફથી તૈયાર થનાર 'એ-સાયકલોપીડિયા ઓફ ઇન્ડિયન લિટરેચર'ના મુખ્ય તંત્રીપદે નિભાયા છે.

આવું બહુમાન મેળવનાર સિતાશુ ભાષા-સાહિત્યમાં રસ ધરાવનાર સૌ કોઈના અભિનંદનના અધિકારી છે. અમે, આ પ્રસંગે, તેઓ અમારા લેખક-પરિવારમાંના 'એક' હોઈ, આનંદ અનુભવીએ છીએ અને સૌની સાથે એમને અંતરના અભિનંદન પાઠવીએ છીએ.

સાહિત્ય અકાદમીની Encyclopaedia of Indian Literature, ભારતીય સાહિત્યના અધ્યયનનું 'એક પાયાનું' સાધન તૈયાર કરવાના ખ્યાલથી આરંભાયેલી યોજના છે. અંગ્રેજી ભાષામાં તૈયાર થનાર આ કોષમાં ભારતની ૨૨ ભાષાઓ (અકાદમી તરફથી સ્વીકૃતિ પ્રાપ્તેલી બધી જ ભાષાઓ) માં જે સાહિત્ય છે, તેનાં વિવિધ પાસાં વિષે અધિકરણો હશે. સંસ્કૃત અને તમિળ જેવી પ્રાચીન ભાષાઓના સાહિત્યને, આરંભથી જ, આવરી લેતા આ 'કોષ', પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાઓનો પણ સમાવેશ કરશે, અને અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓના સાહિત્યના આજ સુધીના તબક્કાઓને આવરી લેશે. ખાસી, પહાડી જેવી ઉપભાષાઓ વિષે પણ તેમાં લઘુ-લેખો,

અધિકરણો હશે. આગ, પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન તબક્કાની ભાષાઓમાં જે ભારતીય સાહિત્ય રચાયું છે, તેના મહત્વના ઘટકો વિષે ભારતભરના કેટલાક ઉત્તમ સંશોધક-વિવેચક વિદ્વાનોની કસમે લખાયેલાં, પ્રમાણુભૂત અને પર્યાપ્ત માહિતી આપતાં, અધિકરણો મૂકવામાં આવશે.

આ ઉપરાંત, સાહિત્યના બૃહદ સંદર્ભરૂપ ક્ષેત્રો - ધર્મ, ભાષા, અર્થ, રાજ્ય, શિલ્પશીલ્પ, કામ આદિ ક્ષેત્રો-ના પાયાના કેટલાક ભારતીય પ્રંધો વિષે પણ પ્રમાણુરૂપ બને તેવાં અધિકરણો આ કોષમાં મુકાશે.

સાહિત્ય-ક્ષેત્રે, પ્રત્યેક ભાષાના મહત્વના પ્રંધો અને સર્જક-વિવેચકો વિષે અધિકરણો હશે. તે ઉપરાંત પ્રત્યેક ભાષાનાં મહત્વનાં સાહિત્યિક સ્વરૂપો, આંદોલનો, સંપ્રત્યયો, સંસ્થાઓ આદિ વિષે અધિકરણો વિષે મુકાશે.

કોષનું ખીલું, કદાચ સર્વોપરિ, મહત્વનું કામ તેા ભારતીય ભાષાઓમાં જે સાહિત્ય છે, તેના પરસ્પર સંબંધોની, તેની અનેક સ્તરે અને વિવિધ ક્ષેત્રે જેકાલી કહીએાની અને તેની સંકુલ એકતાની જાંખી કરાવવી એ છે. સોનેટ અથવા આખ્યાન, ભક્તિવાદ અથવા એકિન્સ્ટેન્શિઅલિઝમ, 'સુધારો' અથવા 'પુસ્તકાલય યોજના'—આમાંથી કોઈ પણ એક ઘટક ભારતની વિવિધ ભાષાઓમાં લખાયેલા ભારતીય સાહિત્યમાં કઈ રીતે પ્રવેશીને કઈ રીતે વિકાસ પામ્યું, તેનો પ્રમાણુ-રૂપ અને પર્યાપ્ત ખ્યાલ એક અધિકરણ દ્વારા મળે, એ લક્ષ્ય છે. આ અર્થમાં આ કોષ સાહસિકોનું કામ છે.

ને શાંત વિદ્વાતાનું. કોઈ પણ અગ્રગામી કામ માટે સાહસ અને શાંત એકાગ્રતા બંને અનિવાર્ય છે. ભારતભરના કેટલાક ઉત્તમ વિવેચકો-સંશોધકોનું

આ કામ સહિયારું કામ છે. ભારતીય વિદ્વાતા આ કામ માટે ઓછી નહીં જ પડે, આ કામને એ જિજ્ઞુસુ યનાવશે જ, એવો વિશ્વાસ છે. દરેક ભાષાના કેટલાક ઉત્તમ વિદ્વાનો આ કોષનાં સલાહકાર કે સંચાલક મંડળો દ્વારા, અધિકરણ-લેખકો રૂપે, પ્રમાણરૂપ વાચક-ની હેસિયતથી, વ્યક્તિગત સલાહકાર રૂપે, એમ વિવિધ રીતે સંકળાયે છે ને એ જ એનું મોટું બળ છે.

ગુજરાતી ભાષાના પીસથીયે વધારે ઉચ્ચ ઇન્ડિયા સંશોધકો-ભાષાવિદો-વિવેચકો આ મહત્વના, અગ્ર-ગ્રામી કાર્યમાં અધિકરણ-લેખકો તરીકે સંકળાયે છે.

આ ઉપરાંત, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ વ્યક્તિગત સલાહકાર (consultant) તરીકે અને પ્રિ. યશવંતભાઈ શુક્લ કોષના ભારતીય કક્ષાના સંપાદકમંડળના સભ્ય રૂપે કાર્ય કરે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી તેનું, અન્ય ભાષાઓની સરખામણીમાં, પ્રતિનિધિત્વ મુખ્યત્વે કુરીને આણુંપાતણું અથવા પ્રસંગપૂરતું રહ્યું છે. સિતારું દ્વારા ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યનું ગુજરાતની 'બહાર' પણ યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ જળવાઈ રહ્યું.

અંતરની શક્તિ પુષ્ટ કરી નવું કાર્યબળ આપે તેવા શુભનક્ષત્રી પ્રસંગોના બે નવા લેખસંગ્રહો, જેનાં કર્તા છે આપણા સર્વમાન્ય શિક્ષણશાસ્ત્રી, સમાજસુધારક શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિક.

જાગીને જોઈ તે.....	શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિક	૧૬-૫૦
આંતરંગગોત્રીનાં પુનિત જળ	”	૧૨-૫૦

છટકતા શ્વાસ પકડી,
એ હવાને નોખવી પડશે;
હવાની વય ને મર્યાદા
બરાબર શોધવી પડશે.

હવે તો પિંજરાને પાંખ ફૂટયાના અભરખા છે
નવે અવતાર પીંછાની મથામણુ છોડવી પડશે.

અદેખા આયનામાં છળ
છપાતાં બય ને કાયમ
બધાં છળ છાવરે એ લીંત
મારે ક્રોધવી પડશે.

મને લાગે છે મારા હાથમાં તાલ તિરાડો છે
સમયના શુભત્વરને કારવાઈ સોંપવી પડશે.

બધો લેખાસ બહલ્યો છે,
નવો મેં પાઠ ગોખ્યો છે
હવે તલવાર લેટે લાકડાની
ખોસવી પડશે.

સરૂપ કૃત

ક્યાં જઈ વસું ?

સુકામાં સેવેલું છવન કચહી' લેશે નવ રહું,
નથી પેલી પા પા પગલી;—થકી જે સિદ્ધિ પ્રકટી
નહીમાં, ખીજોમાં, જનપદ, અરણ્યેની વચમાં
કૃપિની, શરોની, ઘર, વસન ને અગ્નિ જલની.

હતો ત્યારે આખો છવનપટ કેમે ન ખૂટતો !
લઘુ આયાસોમાં પરિચ્છિત થતી તુસિ ભવની,
હતા ઉલ્કાપાતો, સ્થલ-વિથલની ઢોટ અવશ,
મહા સંઘર્ષોએ, તહપિ મનમાં શાંતિ વસતી.

હવે આજે કેવાં હરણુ ફૂકકે વર્ષ' ઊડતાં !
છલગોમાં આંખે શતક લરનેા કાળ, ક્ષણમાં
ઘડી વિદ્યુતમાંથી પરમ-અભુના રફેટ યુગમાં,
મહા રોકેટોમાં અવનિ થકી લોકાન્તર મહી'.
અને એ યાનોમાં પ્રિય જગત માડું વહી ગહું,
રહું ના કોઈ રે, સ્વજન! અવ હું ક્યાં જઈ વસું ?

જયન્ત પંડ્યા

પરપોટો

પરપોટો
 પાતાળમાં જઈને તૂટે
 છે આલમાં જઈ કૂટે
 ખરબચડા મૌનને તો
 બધે જ ફણગા કૂટવાના.
 પાણીમાં
 મારી આંચ (રૂબે) ખૂટે
 એના પહેલાં નદી બળકશે તો ?
 પાંચ પૈસામાં
 ખાલો પાણી આપીને
 જે કાપી લીધી છે તરસ
 માપી લીધાં છે વરસ
 હવે મારે
 કોઈના કાનમાં
 નહીં કહેવું પડે કે
 છીપલાતું ગામ હશે !
 ને લેરખીઆને
 લીલાદહેર છે
 કારણે કે-
 કાગડાલાઈએ
 છાપરે છાપરે લિડવાતું
 નેહીં કયું છે.

દ્વારકેશ વ્યાસ

આ જાડી ચામડીની ઘટનાઓ છે
 અને છતાં હું મનને બહેરુ કરી શકતો નથી.
 બહેરસાશ વ્યાપે
 તો ડાચલટોન ન આવે એતું હુઃખ ન થાય.
 મંગા છેડી ચાલ્યાં જતાં માછલાંઓતું '
 હુઃખ ન થાય
 હુઃખ ન થાય
 મહોરાંઓની આપ-લે કરતાં
 મારાં સ્થિત્યંતરોતું.
 પણ, આ તો
 જેપથી પાછા આવેલા વહાણને
 કયાં કયાં બેઈને
 દરિયો હવે ડહોળવાનો નહીં
 એનાં ઝીણાં ઝીણાં હુઃખ અનુભવતા
 મનની વાત છે
 કલોઝ અપમાં આવેલી આંખનાં
 પાંપણ પારના પ્રદેશોની ચકરામંચું
 કેમ ન આવી, એતું હુઃખ અનુભવતા
 મનની વાત છે.
 ક્યારેક તો થાય છે
 હડકાયા કૂતરા કરડાતું મારા આ મનને
 ચાલુ દૂને ફટાકે ફંગોળી કઈ મારા આ મનને.
 આ પણ છેવળ થઈ
 અને ઇચ્છા કરનાર પણ પાછું મન.
 અભિમન્યુ, આ ચકાવો તારાથી નહીં લેદાય.

ચિત્રુ મોદી

સાહિત્યગોષ્ઠિ

રઘુવીર ચૌધરી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
અમદાવાદ

રાઘુલાલા શેઠ—(વિલેપાર્લે, મુંબઈ-૫૬)

• ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાપના કયારે થઈ? કોણે કરી? ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો ઇતિહાસ ટૂંકમાં આપશો?

• ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાપના ઈ.સ. ૧૯૦૫માં થઈ. શ્રી રઘુનિતરામના પ્રયત્નોનો એમાં સવિશેષ ફાળો હતો.

પરિષદે આજ મુખીમાં એનાં ૨૮ અધિવેશન ભયાં છે અને ૧૯૬૧થી આંતરે વર્ષે નિયમિત શાનસમ યોજે છે. અધિવેશનમાં લેખકો ઉપરાંત સાહિત્યરસિકો સેંદ્ધોની સંખ્યામાં ભાગ લે છે. શાનસનમાં લેખકો અને અભ્યાસીઓ આવે છે. એમાં નિબંધ-વાચન પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. છેલ્લાં બે વર્ષથી પરિષદે પરિસંવાદો યોજવાનું શરૂ કર્યું છે. આમાં માત્ર અભ્યાસી લેખકો જ પોતાના સ્વાધ્યાય રજૂ કરે, ચર્ચા થાય અને છેવટે બધી સમગ્રી 'પરખ'માં છપાય. તાલેતરમાં વડોદરામાં યોજાયેલા પરિસંવાદને અંતે સાહિત્યિક એળાવડાનો કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. એમાં રજૂ થયેલી ગંભીર કવિતાઓ એતાઓએ માણી હતી.

પરિષદે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ ઉપરાંત વિવિધ પ્રકાશનો કરી રહી છે, પુસ્તકોનો આપે છે અને એનું પોતાનું ભવન બંધાય એ માટે અત્યારે કાર્યરત છે. અત્યારે એના પ્રમુખ છે શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી અને મુંબઈ પાસે કલ્યાણ-

માં યોજનાર રહ્યા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાની વરાણી થઈ છે.

મીરાં ઝવેરી (ચોપાટી, મુંબઈ-૭)

મ. કવિશ્રી ન્હાનાલાલની કઈ કૃતિ તમને પ્રિય છે? શાથી?

ઉ. ન્હાનાલાલે ભિમિકાવ્યો, પ્રખંધકાવ્યો, નવલકથાઓ, વાર્તાઓ જેવાં સાહિત્ય-સ્વરૂપોમાં કામ કર્યું છે.

એમની પ્રતિભાનો સાહિત્યિક વિનિયોગ સવિશેષ થઈ શક્યો હોય તો તે ભિમિકાવ્યોમાં. 'શરદ-પૂનમ' એમની અને ગુજરાતીની એક ઉત્તમ કૃતિ છે. 'શતદલ પદ્યમાં', 'મારાં નયણાંની આગસ' 'ઝીણા ઝરમર વરસે મેલ', 'ચંદ્રીએ અચૂત મોકલ્યાં' એ બધાં ગીતો અને બહુ અને છે અને ખાતરી છે કે પછાની પેઢીએને પણ એ ગીતો સંતર્પશે.

હંસમુખ વોરા (સુરેન્દ્રનગર)

મ. ગુજરાતી નવલકથાનો સમાજ ગુજરાતના વાસ્તવિક સમાજનું પ્રતિબિંબ પાડતો નથી એ ખરું? લેખક તરીકે તમારો શો પ્રતિભાવ છે?

ઉ. સુરેશ બેપીએ કલાકૃતિની માગણી કરતાં જે બહાપોહ કર્યો એથી લેખકો અનુભવવિમુખ થયા અને શબ્દોની આતશખાણ તરફ લલચાયા એવું લાગે છે ખરું, પણ હકીકતમાં તો સિદ્ધ થયેલી કૃતિમાંથી અનુભવ અને અભિવ્યક્તિને

આગાધારી રજૂ કરવામાં આવેલું છે.

જુદાં પાડીને વાત કરવી એ એક કૃત્રિમ સગવડ છે. લેખકના સગમ લેખન પરથી જોઈ શકાય કે એ વ્યાપક જીવનના અનુભવોને કેટલું મહત્વ આપે છે. મારી કથાનથી 'ઉપરવાસ'માં મારા વતનની આત્મકથા આલેખકનો પ્રયત્ન દસ્તાવેજ પદ્ધતિએ કર્યો છે. પણ વાચકને રસ પડે છે એનાં પાત્રોને કીધે, એ બધાં મળીને મારા પ્રલા-
 કાના અનુભવજગતને ધ્યાનમાં લે છે.
 નવલકથામાં તો અનુભવને અસતા મળવી જ જોઈએ. અસખત આ કૃતિ લખાયા પહેલાંની માત ધઈ. એવું પશુ બને કે ઉત્તમ અનુભવ-
 માંથી કનિષ્ઠ કલાકૃતિ સર્જાય. આવા અનેક જોખમો હોવા છતાં લેખકે એની પસંદગી પ્રમાણે આલણું જોઈએ.

રાજેન્દ્ર શાહ (કલકત્તા)

પ્ર. આધુનિક ગુજરાતી કવિતા કયા માર્ગે છે ?
 ઉ. કલ્પનવાદનો જુવાળો ઓસરી ગયો છે. ભાષાકર્મ પર વધુ ભાર દેખાય છે. સામર્થ્ય, ચંદ્રકાન્ત આદિ કવિઓ તો હમણીથી કવિતા વિશે કવિતા કર્યા કરે છે. સિતાંશુ શબ્દના નાસ્તરવનો કથાસ કાઢી રહ્યા છે. ગુજરાતી ભાષાને જોવાની એમની દષ્ટિ સર્વશ્રેયી છે. મને ગીત-ગઝલમાં પણ એઓ રસ પડે છે. પણ એ સ્વરૂપો પણ અન્ય ભાષાઓની સરખામણીમાં વધુ જંબીરતાથી એકાતાં જણાય છે.

ચંદ્રકાન્ત ભટ્ટ (અમદાવાદ)

પ્ર. ભારતની અન્ય ભાષાઓમાંથી તમને કઈ સર્જક પ્રિય છે ?
 ઉ. રવીન્દ્રનાથ.

સંપર્ક-સેતુ

સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કુટુંબક હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન, આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકાસ્તવ જેવા પ્રમંથોમાં નાટક વ. ભજનવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના મંપર્કમાં રહેલું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષમાં રાખી અમે આ અંકથી સાહિત્ય-કારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ.

- સં.

- શ્રી કલકત્તાલેખ કલેલકર
'સન્નિધિ,' સમ્પાદ, ન્યુ દિલ્હી
- શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ વિવેકી
'મૈત્રી', આદર્શ સોસાયટી, સુરત
- શ્રી રશ્મિકલાલ ભા પરીખ
૧૧, ભારતી સોસાયટી, એલિસબિન, અમદાવાદ-૬
- શ્રી નૃપાતીન્દ્ર દેવે
૨, નવયુગનગર, ફાઈન્ટે દિલ્લ, મુબઈ-૨૧
- શ્રી હમ્મરા કર જોશી
'સૈત', સરદાર પટેલ નગર, અમદાવાદ-૬
- શ્રી 'સુન્દરમ્'
C/o દક્ષિણ કાર્યાલય, પોલીસરી આશ્રમ, પોલીસરી ૨ (ડ. ૪)
- શ્રી ઝીણાભાઈ ર દેસાઈ 'સ્નેહસરિમ'
C/o સી એન વિદ્યાવિહાર, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૬
- શ્રી હરિવલ્લભ બાચાણી
હાઈલેન્ડ પાક સોસાયટી, ગુલબાઈ ટેકરો, અમદાવાદ-૧૫
- શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર
૧૦, ચંચરીલ સોસાયટી, હસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૧૩

'... ચાલવું એ જ જિંદગી છે.'

મનહર મોદી

શ્રી કિશનસિંહ આવડા યાત્રિક છે. તેમની યાત્રા જિન્દગીની છે. અમાસથી પૂનમ લાણી તેમની દિશા છે.

પકવો, ખીજ, ત્રીજ, ચોથ, પાંચમ, છઠ્ઠ, સાતમ આઠમ, નોમ, દશમ, અગિયારમ, બારમ, તેરમ, ચૌદમ તથા પૂનમ દરમિયાન એ કોને કોને મળે છે અથવા એમને કોણ કોણ મળે છે, એ મિલનચુલાકાત સાસ્ત્રંગ સુધી કેમ વિસ્તરે છે તે વાચક-ભાવકમાં રસ પ્રેરે છે.

સાતમ વર્ષે ગુજરાતી નિશાળે મુકાબા તે સમયથી આ યાત્રા આરંભાય છે. પોતાના ઘેર લિખા માગવા આવતા બાવાછને, પોને ઘેર હેમ્ય તો, પોતે જ લિખા આપવા દેડી બન્ય, એટલું જ નહિ, બાવાછ લભુતિ આપે અને એમના લલાટે એવું તિલક કરે તે પૂરતું ન ગણાય, બાવાછની માફક જ હાથમાં ખપ્પર લઈને આગળપાછળ ક્ષણે લરવાતું અને એમની જ માફક લિખા માગવા નીકળવાતું સપતું સેવે અને એક દિવસ બાવાછ ન આપે ત્યારે એમના પહેરવેશની ઘઈ શકે એટલી નકલ કરીને એક હાથમાં નાનો ચીપિયો અને ખીજ હાથમાં ઠાંસાનો એક કટોરો લઈને બાવાછની જેમ જ 'અલખ નિરંજન'ની હાક લલકારીને જ સંતોષ માને. પરિણામ - માતાછની ચિંતા - 'આ છોકરો ટોઈ દિવસ પેલા અલખ નિરંજન સાથે ચાલ્યો ન બન્ય તો સારું.' આજે ૭૫ વર્ષના કિશનસિંહને કવિમિત્ર જગદીશ ત્રિવેદી સાથે અનાયાસ મળતાં જે અનુભવ થયો અને ત્યાર બાદ જે હકીકત બણી તે એ જ - એમણે ઘણું બધું ઊડી દીધું છે, અને પોતાના રસ્તે ચાલી નીકળ્યા છે. પોતાના રસ્તે જનારમાં પોતાની જ જીવનરીતિ અને દષ્ટિ હોય તે સ્વાભાવિક છે.

નાનપણના બાવાછની જેમ થવણુ કે શ્રી દત્ત સમર્થ જેવી વ્યક્તિઓની અસર ઝીલતાં લેખક દેટકેટલી વ્યક્તિઓને દેશમાં તેમ જ પરદેશમાં મળે છે તેવું અતિ લાંબું લિસ્ટ થવા બન્ય તેમ છે, તેમાંથી લેખક પોતે નોંધે છે તેમ તેમના જીવનમાં મહાત્મા ગાંધીજી, શ્રી અરવિંદ તથા કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જેવી વિશુતિઓને સદેહે મળવાથી તથા શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ, શ્રી ગૌરાંજ મહાપ્રભુ અને પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણદેવ જેવા વિદેહી મહાપુરુષોની ચેતનાના સંસ્પર્શ અને કચારેક સમાગમથી થોડા કે ઘણા પ્રમાણમાં અસરકારક પરિણામો નીપળ્યાં છે. યાત્રિક કહી સ્થિતિબદ્ધ રહી શકે નહિ, તેમ નિત નવા અનુભવમાંથી પસાર થવાતું થઈ નહિ. કિશનસિંહની નબર ઝીણી છે અને પ્રેરક વ્યક્તિઓ વિશેની એમની નોંધ માર્ગિક છે. ૧૯૪૮માં અમેરિકાની યાત્રા દરમિયાન એમની મોટર બગડતાં જે અબળવ્યા માણસોએ એમને મદદ કરી ત્યારે તેમના વિશે માહિતી મેળવ્યા વગર અને એને શબ્દમાં ઉતાર્યાં વગર ચાલે જ નહિ. એમનું બધાન આપું છે :

'અમે જિંદગી છીએ. અમે જન્મ્યા છીએ છજિ- પ્તમાં પણ આપું વિષ્ણુ અમારો દેશ છે. અમને કયાંય પારકું લાગતું જ નથી. છજિપ્તમાં અમે હબરો વર્ષની ઉંમરનાં મમી (મુડા) બેસ્યાં છે એટલે બચારે અમે નાની ઉંમરના જીવતા આદમી બોલેએ છીએ ત્યારે અમને ઘણી ખુશી થાય છે, કારણુ કે ચાલવું એ જ જિંદગી છે.'

પન્ના રાબળની જિયા હોદાની નોકરી પણ છોડનાર અકિત વેલવ-વિલાસને જીવનમાં કાંઈમનું સ્થાન આપે જ નહિ. એવી વ્યક્તિની જીવનશૈલી

સ્પષ્ટ જ હોય. કદાચ એથી જ વલ્લુકાકાને પણ એ કહી શકે છે : 'જેણે આ ઈશ્વરનો આદર્શ સર્જ્યો છે તે માણસ કંઈ નાનું સૂતું' સર્જન નથી. એ જેમ એક રીતે પામર છે તેમ બીજી રીતે પરમ પણ છે. દુનિયાનો સંગ્રાહક બનીને એ જેમ પામરતા દેખાડે છે, તેમ નવા જીવનનું સર્જન કરીને પોતાની પરમતા પણ પ્રગટ કરે છે. માણસ પોતે જ ઈશ્વરની પ્રતીતિ છે.' ૧૬૨૮માં કવિવર સ્વી-સ્નાય ટાચરને એ શ્રી અરવિંદ આશ્રમમાં આ રીતે બુજે છે : 'એમની ધવલ સ્વચ્છ દાઢીમૂઠાની કેશવલિમાં સમાયેલા પ્રવાળ જેવા ઈજબતજી હોદમાં સ્મિત રમતું હૃદય. આંખોમાં બાલસહજ નિર્દોષતા હતી. એ શ્રી અરવિંદને મળીને પાછા આવ્યા ત્યારે એમની આંખો આંસુભીની હતી.' કવિવરમાં આવો ફેરફાર શાથી થયો હતો તે જિજ્ઞાસા ૧૬૩૫-૩૬માં શાંતિ નિકેતનમાં શ્રી કિશનસિંહ પાસે કવિવરને પ્રશ્ન પુછાવે જ છે : 'આપશ્રી અરવિંદને મળવા ગયા ત્યારે પ્રકુલ્લ હતા, હસતા હતા. પરંતુ મળીને પાછા જીત્યા ત્યારે આપની આંખો આંસુભીની હતી. આ રહસ્યભેદ વર્ષોથી મારા અંતરમાં સમસ્ત બનીને બેઠો છું.' એને કવિવર પણ રહસ્ય ભેદે છે : 'જ્યારે શ્રી અરવિંદને મળવા, ઉપર ગયો ત્યારે વર્ષોથી વિષ્ણુટા પહેલા બંધુને મળવાના ઉત્સાહમાં મારું ચિત્ત હસતું હતું, આનંદ સમાતો નહોતો. જઈને બાથ લેવાને બેઠવા કેટલો ઉત્કંઠિત હતો તે હું જ બાલું છું. પણ ઉપર જઈને મેં જે જોયું તેનાથી હું અંજીર થઈ ગયો, મારી સામે મારા બંધુને બદલે એક ભવ્ય જીવનવિશ્વતિ બેઠી હતી. બાથ લેવા પુલ્લા થયેલા મારા બંને હાથ અંજલિ બનીને પ્રણામી રહ્યા. જે સહજ હતું તે જ થયું. એ જ કર્તવ્ય હતું. પાછો વળ્યો ત્યારે અહંકાર રડી ભીજ્યો. માનવી રડી પડ્યો, પણ અંતરમાં બેઠેલો કવિ તો શાંત સ્મિતમાં સમાધિસ્થ હતો.'

ડો.જોશી બાલા સાથેની મુલાકાત એમને અધ્યાત્મ

તથા વિજ્ઞાનનો સંબંધ બેડવા ડેરે છે, તે આ રીતે : 'અણુવિજ્ઞાનીઓ જે આ અણુબોમ્બ બનાવે છે તે અણુબોમ્બા રેલિએન્સીનગની જ પ્રક્રિયા છે ને? આ પ્રક્રિયા કુદરતી છે? અણુઓ આમ તો કુદરતી તત્ત્વના અંશો છે. એઓ મનુષ્યની આ વંચવત અકુદરતી પ્રક્રિયાની સામે બળવો નથી કરતા? શ્રી ભાલાનો આ જવાબ-તમારો પ્રશ્ન રસિકે અને મહત્વનો છે. અણુબોમ્બની આખી પ્રક્રિયા એ રેલિએન્સીનગની જ એક અકુદરતી પ્રક્રિયા છે અને આશ્ચર્યજનક વાત તો એ છે કે ક્યારેક અણુધારી પણ કોઈક અણુ આ પ્રક્રિયામાં સામેલ થવાનો ઇનકાર કરીને છટકો જઈ બળવો કરે છે, અથવા ગેરવર્તાવ કરે છે. 'સંતોષનો નથી, તે સામે પ્રશ્ન પૂછે છે : 'અ. બળવરને અથવા ગેરવર્તનને તમે કુદરતી ધરોશો. કે અકુદરતી? શ્રી ભાલાનો જવાબ તથા વાતચીત આમળ ચાલે છે તે ભાલા-કિશનસિંહના 'મૂળ' રસને પ્રગટ કરે છે. એ આ પ્રમાણે છે :

"હું એને અકુતો સહજ કુદરતી અધિકાર અને સ્વાધીનતા કહીશ. અણુવિજ્ઞાની અણુની આ પ્રક્રિયા સામે અવારું થઈ બચે છે. એક અણુની સામે મોટા વિજ્ઞાની હાથે એની વિચિત્ર મનોવૃત્તિ પળવાર દેખાય છે. પણ શ્રીયા પાછો એ વિજ્ઞાની પોતાની રુબે એ વંચવત પ્રક્રિયામાં મથગૂલ થઈ બચે છે." વિજ્ઞાનની બધી પ્રક્રિયાઓમાં જોજાવરો અંશ 'વંચવતતા' ઈ જ. પણ આવો પ્રશ્ન તમે કેમ પૂછ્યો? ભાલાએ પૂછ્યું. મેં કહ્યું : 'સાહિત્ય, કલા અને અધ્યાત્મની સર્જનાત્મક પ્રક્રિયા પણ ધણે અંશે મનની પ્રવૃત્તિ બનીને મોટે ભાગે વંચવતતાનો શિકાર બની રહે છે. પણ કોઈ બડબાગી નૈસર્ગિક શક્તિ જ્યારે આ મનોમય વંચવતતાને યકારી, તોડી, કોઈ અણુધારી અભિનવ મૌલિક સ્વરૂપ પ્રગટ કરીને નવું પ્રસ્થાન કરે છે ત્યારે એ વિશ્વતિનું અધર્મ પ્રગટ થઈને પ્રતિભાવનું અને પ્રજાતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. મને લાગે છે કે અકુદરતી વંચવત પ્રક્રિયા દ્વારા પરિણામને

ને સિદ્ધ કરતું વિજ્ઞાન અને સહજ, સંવાદી પ્રક્રિયા દ્વારા જીવનદર્શન પ્રાપ્ત કરતું આત્મજ્ઞાન જેમ અહીં જીવન પડે છે તેમ વિજ્ઞાની અને આત્મજ્ઞાનીનો ભેદ પણ અહીં જોવા થાય છે. 'ડૉ. ભાલાએ બહુ જાણતા આવે અને જોડી સંવેદનશીલતા વડે કહ્યું: 'મનની કોઈ પણ પ્રક્રિયા બાહ્ય પરિસ્થિતિ પર અવલંબિત હોઈને યંત્રવત્, અકુદરતી અને અપૂર્ણ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ ધ્યાના વિજ્ઞાનીઓ મનની, એ યંત્રવત્તાની ઉપર પહોંચીને ક્યારેક પોતાનું વસ્તુદર્શન લઈ આવે છે ત્યારે એ દર્શન એકાએક કોઈ વૈજ્ઞાનિક પરંપરા સાથે જોડાતું નથી, એ દર્શન શોધ અને સંશોધનનું નવું દૃષ્ટિબિંદુ લાવે છે. એટલે જ તે આજના સર્વોચ્ચ વિજ્ઞાનીઓ મન કરતાં વધુ ઉચ્ચ અને સમગ્ર શક્તિને આવરી લે એવા 'સોફ'ની-ઓતની શોધમાં લાગ્યા છે.' શ્રી ભાલાની સાથેની આ મુલાકાત 'એમનામાં વિજ્ઞાનીના તોછડા અભિમાનને બદલે કુદરતમાંથી અને મનુષ્યમાંથી વધુ જીવો, સમર્થ અને તેજસ્વી સમ્મતાવાળા શક્તિની સંભાવના સ્વીકારતી સર્જક માણસની વિનમ્રતા લાગી' - આ ભાવ પ્રેરે છે, એટલું જ નહિ. શ્રી કિશનસિંહ એ તારણ પર આવે છે કે, 'વિજ્ઞાનને સમજતા આત્મજ્ઞાની અને આત્મજ્ઞાનને સમજતા વિજ્ઞાનીઓની આ દેશમાં કેટલી જરૂર છે? જોડાણમાં

નો આ જિજ્ઞાસાનાં મૂળ પ્રદાંડમાં અને પિંડમાં વ્યાપેલી જીર્ણ-energy-માં જ છે ને। સાચું અધ્યાત્મ એ સાચું વિજ્ઞાન પણ છે.' ૧૯૬૦ પછી શ્રીકૃષ્ણપ્રેમ અને તેમની ચિરવિદ્યાય પછી શ્રી વિમલાબહેન ઠકારના સંસર્ગે એમની યાત્રા ચાલુ રહી છે.

'અમારથી પૂનમ લાણી'ના પાછલા પૂઠે શ્રી કિશનસિંહે સ્પષ્ટતા કરી છે: 'સત્યપ્રેમની શોધ જેટલી અનિવાર્ય છે, તેટલી જ અંગત છે. કેટલાક તબક્કામાં એ શબ્દાતીત પણ રહે છે. આવી શોધને કોઈ રાજમાર્ગ નથી. પ્રત્યેક શોધક કે સાધકને, પોતાની આગવી કેટી કંડારવી પડે છે. આવા અભવ્યા અને અણધાર્યા પંથે, ઘણા વિદ્યુત મુકાબલો પણ આવી પડે છે. એટલે આ અંતરયાત્રાનાં સ્વરૂપ અને અંતરંગ અંગત રહે છે; એમાં એક ભયસ્થાન પણ છે. શોધક સાધકના અહંની જાણનાઓ જાણવેશમાં સંતાઈ રહેવાનો સંભવ છે. એ વિશે જેટલા સતર્ક અને સાવધાન રહી શકાય, તેટલા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો છે. જતાં કોઈ એવી અભિવ્યક્તિ, થાપ આપીને સામેલ થઈ ગઈ હોય એવું બને. એને માટે ક્ષમા યાચું છું.'

શ્રી કિશનસિંહ ચાવડા યાત્રિક છે. તેમની યાત્રા જિજ્ઞાસાની છે, એને પેલા જિજ્ઞાસીઓના શબ્દ સાથે બંધે કે ગાઢ સંબંધ છે: '...ચાલવું એ જ જિંદગી છે.'

ઉદ્દગાર

દિવાળી તથા મોટા વેકેશન સિવાય પ્રત્યેક માસની પંદર તારીખે નિયમિત પ્રકટવું

આર. આર શેઠની કંપનીનું

મુખપત્ર

આજે જ વસાવે

૧૫૦૦ માં દસ અંક વાપરેલે લવાજમ રૂ. ૧૦.૦૦ છૂટકે નકલની દિંમત રૂ. ૧-૦૦

૧. ઇતિહાસ :

ક્ર.સ. ૧૯૨૦માં અસહકારની ચળવળ શરૂ થતાં ગુજરાત મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી. તેના આવરક અંગ તરીકે ગ્રંથાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આ ગ્રંથાલય મુખ્યત્વે કરીને મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપકો તેમ જ વિદ્યાર્થીઓના ઉપયોગને માટે હતું. ગુજરાત મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના બાદ થોડા જ મહિના પછી વિદ્યાપીઠ તરફથી પુરાતત્વ મંદિરની સ્થાપના કરવામાં આવી. પુરાતત્વ મંદિરના સંશોધનકાર્યને વેગ મળે તેટલા માટે પણ 'સ્વતંત્ર' ગ્રંથાલયની આવરકતા જામી થઈ. એટલે આ કાર્યમાં મદદરૂપ થવા માટે વિદ્યાપીઠ તરફથી એક ગ્રંથાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું. આ ગ્રંથાલયના સંગ્રહને "શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર જ્ઞાનભંડાર"ના નામથી ઓળખવામાં આવતો.

[૧.૧] મહાવિદ્યાલયના ગ્રંથાલયનો અને શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર જ્ઞાનભંડારનો આઠ વર્ષ સુધી સ્વતંત્રપણે વિકાસ ચાલુ રહ્યો. સાર બાદ બંને ગ્રંથાલયોને "ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય"ના નામથી તા. ૧૦-૧-૧૯૨૯ થી એકત્ર કરવામાં આવ્યાં. આ ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ સંસ્થા બહારના લોકો કરે તે માટે નિયમો ઘડી તે કામ વ્યવસ્થિતપણે ચાલુ કરવામાં આવ્યું.

[૧.૨] વિદ્યાપીઠનું ખ્યેય શરૂઆતમાં સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ માટે કામ કરવાનું હોઈ સને ૧૯૩૦-૩૧ની સ્વરાજ્યની લડતમાં તા. ૫-૧-૧૯૩૨ને રાજ્ય વિદ્યાપીઠને ત્રેરકાયદેસર ભદેર કરીને તા. ૧૦-૧-૧૯૩૨ના રાજ્ય સરકારે તેના મકાનોનો કબજો લીધો.

કેળવણી વડે ક્રાંતિ ૫. ૩૦-૩૧

તેમાં ગ્રંથાલયનો પણ સમાવેશ થતો હતો. ગાંધીજીને જેલમાંથી પણ ગ્રંથાલયની ચિંતા હતી એટલે એમણે જેલમાંથી સરકારનું ધ્યાન દોર્યું હતું. એ પરથી ગ્રંથાલયને અહેવાડિયામાં એક વાર સાફ સફ કરવાની ખાસ પરવાનગી સરકારે આપી હતી. +

[૧.૩] ક્ર. સ. ૧૯૫૫માં આ ગ્રંથાલયને પ્રાણ-જીવન બનાવવામાંથી નવા મકાનમાં ખસેડવામાં આવ્યું. આ નવા મકાનને "ગાંધી ભવન" નામ આપવામાં આવ્યું. ક્ર. સ. ૧૯૬૩માં ભવ્યવિદ્યાલય અનુદાન આયોગ (યુ. જી. સી.) તરફથી વિદ્યાપીઠને યુનિવર્સિટી તરીકે માન્યતા મળતાં ગ્રંથાલયના કાર્યને ઘણું વેગ મળ્યો અને યુ. જી. સી.ની મદદથી ગાંધી ભવનને નેડવું પાછળના ભાગમાં એટલું જ નહીં મકાન બાંધવામાં આવ્યું. અધ્યયનખંડ અને ગ્રંથભંડાર એક વિશાળ ખંડમાં એકી સાથે હોઈ વાર્યક સંશોધકોને સુવિધારૂપ છે. અધ્યયનખંડમાં એક સાથે ૧૦૦ વાર્ષિક વેસ્ટીને અધ્યયન કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.

૨. સરમૂલ્ય આલિતી :

[૨.૧] કામકાજનો સમય :
વાચનાલય : વાચનાલયનો સમય સવારના ૭-૩૦થી સાંજના ૮-૦૦ સુધીનો છે. ભદેર રમના દિવસોએ વાચનાલય સવારના ૮-૦૦થી ૧૧-૦૦ અને સાંજે ૪-૦૦નાથી ૮-૦૦ દરમ્યાન ખુલ્લું રહે છે. વાચનાલય કક્કા વર્ષમાં ત્રણ વર્ષના દિને બંધ રહે છે.

ગ્રંથાલય : ગ્રંથાલયના કામકાજનો સમય સવારના ૮-૦૦થી સાંજના ૮-૦૦ સુધીનો છે. રવિવારે પણ ગ્રંથાલય હંમેશા મુજબ ચાલુ રહે છે. શકત ભદેરે કરાયેલ રમના દિવસોએ બંધ રહે છે.

[૨.૨] સામયિક વિભાગ

૧૯૪૪ જુદા જુદા વિષયમાં અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને હિંદી ભાષાનાં સામયિક લવાબમ, ભેટ વિનિમયથી આવે છે. તેમજ ૧૬ દૈનિકો આવે છે. સામયિકો ઘોડાઓમાં વિષયવાર-ભાષાવાર ગોઠવેલાં છે.

[૨.૩] વર્ગીકરણ પદ્ધતિ :

બધી ભાષાનાં પુસ્તકોનું 'દ્વિવિન્દુ વર્ગીકરણ' પદ્ધતિ(Colon classification)થી વર્ગીકરણ કરેલું છે.

૩. અંથસંગ્રહ :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કાર્યની વ્યાપ્તિ છેક શરૂઆતથી કેવળ મહાવિદ્યાલય વસાવવા પૂરતી ન હતી. પ્રાથમિક કેળવણીથી માંડીને ઉચ્ચ શિક્ષણ સુધીના બધા પ્રકારોનો તેમાં સમાવેશ થતો હતો. પ્રાથમિક કેળવણીમાં ગ્રામડાંને પણ કેન્દ્રમાં રાખીને વિચાર કરવા તરફનું વલણ હતું. એટલે આ સમગ્ર ક્ષેત્રને ઉપયોગી થાય તેવું અને હિંદની રાષ્ટ્રીયતાના વિકાસ અંગેનું સાહિત્ય વસાવવું એ ઉદ્દેશ્ય તો ખરો જ. તે ઉપરાંત ગુજરાતી તેમ જ ખીજી દેશી ભાષાઓનું વિશિષ્ટ સાહિત્ય તેમજ અંગ્રેજી સાહિત્ય અને ખીજા દેશોના સાહિત્યકારો, વિચારકો, સમાજ-સુધાકોની વિશિષ્ટ કૃતિઓ વસાવવામાં આવેલી.

[૩.૧] પુરાતત્ત્વમંદિરના સંશોધને અર્થે શ્રીમદ્ રાજ્યદ્ર જ્ઞાન ભંડારમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, પાલી એ હિંદની પ્રાચીન ભાષાઓનું સાહિત્ય, હિંદના ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર ઇતિહાસ ઇત્યાદિને લગતા અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, જર્મન, અરબી, ફારસી તેમજ દેશી ભાષાઓમાં લખાયેલા અર્થે તેમજ પુરાતત્ત્વ સંશોધનો અંગે ચાલતા ઇન્ડિયન એન્ટી ક્વેરી, કલકત્તા રિન્ડુ, ચેચલ એશિયાટિક સોસાયટી ઓફ ઇટ સિટન-આયલેન્ડ, બેંગાલ, મુંબઈ વગેરે સામયિકોની જૂની કાંઈકો પણ વસાવવામાં આવેલી. ગુજરાત અંગેનું મજે તેટલું સાહિત્ય વસાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો.

[૩.૨] વિદ્યાપીઠની પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ અંથાલયનો વિકાસ પણ અવિલત પણ ચાલુ રહ્યો છે. અંથસંગ્રહમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થઈ રહ્યો છે. હાલ આ અંથાલયમાં કુલ ૨,૨૫,૮૬૨ પુસ્તકો છે. માનવવિદ્યાઓના અંથસંગ્રહને સમૃદ્ધ કરવા તરફનું વલણ રહ્યું છે. સમગ્ર રીતે ભેતેલી ઉચ્ચ શિક્ષણ અને અભ્યાસસંશોધનમાં ઉપયોગી થાય તેવું સાહિત્ય વસાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

[૩.૩] ૧૯૬૫ થી વિદ્યાપીઠમાં અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમો શરૂ થતાં ગુજરાતી, હિંદી, આમચ્છદ-શાસ્ત્ર, સમાજકાર્ય, તુલનાત્મક ધર્મો, શિક્ષણશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, આ વિષયોમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ અને સંશોધનને ઉપયોગી થાય એવાં પુસ્તકો ખાસ પસંદ કરીને વસાવવામાં આવ્યાં છે. આ સંગ્રહમાં કુલ ૨૭૬૩૬ પુસ્તકો છે.

અંથસંગ્રહ :

સામાન્ય વિભાગ	૧૧૬૭૫૬
અનુસ્નાતક વિભાગ	૨૭૬૩૬
કોપીરાઈટ લિભાગ	૭૫૬૫૦
બાલ વિભાગ	૫૫૬૦

(કુલ સંગ્રહ ૩૧૩૩૬૭ કુલ સુધી) ૨,૨૫,૮૬૨

[૩.૪] ગાંધી સાહિત્ય :
અંથાલયમાં ગાંધી સાહિત્યનો અલગ વિભાગ રાખવામાં આવ્યા છે. જેમાં ગાંધીજીએ પેતે લખેલાં અને તેમના જીવન અને કાર્યની મીમાંસા કરતાં લખાયેલાં ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી, મરાઠી, બંગાળી વગેરે ભાષાનાં આશરે ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર પુસ્તકો)નો સમાવેશ થાય છે.

આ વિભાગમાં હરિજન, હરિજનખંડુ, હરિજન-સેવક, યંગ ઇન્ડિયા, ઇન્ડિયન ઓપિનિયન, ગાંધી માર્ગ વગેરે સામયિકોની કાંઈકો જાળવવામાં આવી છે અને તે અભ્યાસીઓને તેમના સંશોધનમાં ખૂબ ઉપયોગી છે. તેમ જ હરિજન સાપ્તાહિકના પુનર્મુદ્રિત

(reprint) અથો ઉમેરાયેલા છે. અને ઇન્ડિયન ઓપિનિયનની ૧૯૩૦થી ૧૯૬૧ સુધીની સમયની ૫૬ માઈક્રો ફિલ્મ રીલ પણ આ વિભાગમાં ખરીદી છે. જે સંશોધકોને એમના સંશોધનમાં ઉપયોગી થશે. ગાંધી સાહિત્યના અભ્યાસ સંશોધન માટે અન્ય રાજ્યના અભ્યાસીઓ પણ આવે છે.

[૩.૫] સામયિકસંગ્રહ વિભાગમાં ઘણાં જૂના અને અપ્રાપ્ય સામયિકોની કાઈસો છે. આ વિભાગના સંગ્રહની "સામયિક સાહિત્ય સુચિ"ની સાઈકલો સ્ટાઈલ યાદી પ્રગટ કરી છે. જેમાં ૧૯૭૪ના વર્ષ સુધીમાં આ વિભાગમાં સંગ્રહાયેલા ૮૧૭ સામયિક ગ્રંથનામ નોંધો છે. જેમાં અંગ્રેજી ૫૧૪, ફ્રેન્ચ-૧, જર્મન-૪, ગુજરાતી-૧૫૫, હિંદી-૧૨૨ મરાઠી-૧૬ બંગાળી-૩ અને ઉર્દૂ-૨નો સમાવેશ થાય છે. આ વિભાગની સામાયિક પત્રક સુચિ પણ એ વિભાગમાં રાખવામાં આવી છે. આ સંગ્રહમાં ખાસ ધ્યાનપાત્ર ગુજરાતી સામયિકોમાં સાહિત્ય "શાળાપત્ર," બુદ્ધિ-મકાશ, શિક્ષણ અને સાહિત્ય, સુદર્શન, વસંત કોમુદી વગેરે છે.

અંગ્રેજીમાં જર્નલ ઓફ રાયલ એસ્થિમાટિક સોસાયટી ઓફ બંગાલ (૧૯૦૫), બોએ, ગ્રેટ બ્રિટન એન્ડ આયર્લેન્ડ (૧૮૯૩) એપીગ્રાફીકા (૧૮૯૪) એપીગ્રાફીકા કલ્ચુરિકા (૧૮૪૨) મોડર્નરીવ્યુ, કલકત્તા રીવ્યુ (૧૮૮૪) ઇન્ડિયન એન્ટીકવેરી વગેરે મહત્વનાં સામયિકો છે.

[૩.૬] સંદર્ભ સંગ્રહ

આ વિભાગમાં સામાન્ય માહિતીથી શરૂ કરી સંશોધકોને જરૂરી એવી વિશિષ્ટ માહિતી મળી રહે તેવા દરેક વિષયમાં પ્રમાણભૂત સંદર્ભગ્રંથો વસાવવામાં આવ્યા છે. અને તેના અલગ સંગ્રહ સંદર્ભ વિભાગમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ સંગ્રહમાં યાનકોશો શબ્દકોશો, વાર્ષિક ગ્રંથો, ભૌગોલિક કોશો, ડિક્શનરીઓ, નકશાઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દર વર્ષે પ્રગટ નવું નવું સાહિત્ય વસાવીને આ સંગ્રહને અદ્યતન

રાખવામાં આવે છે. ગુજરાતી શબ્દકોશોમાં ઘણા અપ્રાપ્ય છે. અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત ભાષાનાં મહત્વનાં સંદર્ભગ્રંથો ઉપરાંત શરસી, ઉર્દૂ, અર્ધમાર્ગી ભાષાનાં પણ મહત્વનાં ગ્રંથો છે.

આ વિભાગમાં ખાસ ઉલ્લેખનીય અપ્રાપ્ય અને ઉપયોગી ગ્રંથો નેવા કે : અંગ્રેજીમાં : Works of sir Jhon william 6v. (1801); B.D. Basu's Indian Medicinal Plants (1918); Jas Burgess's Muhammadan-architectur (1906); Fascimile of the Mss of milton's minor poems : Gazetteer of the Bombay presidency (1896); forbes's oriental memoirs 4v (1813); harvard classics 50v.; Varium Shakespeare alif laylah wala-aylah ed. by richard burton; Travels of monsieur de Thevenot into the levan (16 6); Malcom life of lord Clive; Theirs history of french revolution (1749).

ગુજરાતીમાં :

- નિપટું આદર્શ લાગ-૧-૨ (૧૯૨૭)
- લે. ધાપાલાલ વેદ્ય
- પ્રાચીન કાવ્યમાળા ગ્રંથ ૧-૩૦ (૧૮૯૬-૯૧)
- સંપા-હરઓવિંદ કાંટાવાળા અને શાસ્ત્રી
- કથાસરિત સાગર લે. શોમહેવ ભટ્ટ (૧૯૦૯)
- બૃહદ ક્રમ્યદોહન ૮ ગ્રંથ (૧૯૧૫)
- સંપા-ક્રમ્યજારામ સ. દેસાઈ
- પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ લાગ ૧-૨ (૧૯૨૧)
- ગ્રેટ બ્રિટનની મુસાફરી (૧૮૬૧)
- પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા (૧૮૯૫)
- પંગદર્શી (૧૮૯૯)
- દીનકર્દ કેતાળ ૧૯ ગ્રંથ (૧૮૭૪)
- શાહનામું ૧૦ ગ્રંથ (૧૯૧૪)
- સુશ્રુત આયુર્વેદ (૧૯૦૧)

હિંદીમાં :

નાગરી પ્રત્યયોગી પત્રિકા (૧૮૯૭)

માધુરી (૧૯૨૨)

વિજ્ઞાન (૧૯૨૦)

સરસ્વતી (૧૯૧૯);

મરાઠીમાં :

નવચુલ (૧૯૧૩/૧૮)

વિવિધ જ્ઞાન વિસ્તાર (૧૮૭૮)

બંગાળીમાં :

સાહિત્ય પરિષદ પત્રિકા (૧૯૦૧)

નો સમાવેશ થાય છે.

કોપીરાઈટ વિભાગ :

ઈ.સ. ૧૯૪૭થી આ અંધાલયમાં કોપીરાઈટ કાયદા હેઠળ મળતા, ગુજરાતી પુસ્તકોનો સંગ્રહ શરૂ કરવામાં આવ્યો. મુખ્ય સરકારે પોતે નીચેલી પુસ્તકાલય વિકાસ સમિતિની ભલામણ અનુસાર ઈ.સ. ૧૯૪૬માં એક મધ્યસ્થ પુસ્તકાલય મુખ્યમાં અને ત્રણ પ્રાદેશિક પુસ્તકાલયો અમદાવાદ, પૂના અને ધારવાડમાં શરૂ કરવાનું નક્કી કરીને ગુજરાત પ્રાદેશિક પુસ્તકાલયનું કામ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અંધાલયને સોંપ્યું. અને ૧૯૬૭ના કોપીરાઈટ એક્ટના વખતથી જે પુસ્તકો મુખ્ય મધ્યસ્થ અંધાલયમાં ભેગાં થયાં હતાં તેમાંનાં ગુજરાતી ભાષાનાં બધાં પુસ્તકો મળીને કુલ ૩૫,૦૦૦ જેટલાં પુસ્તકો વિદ્યાપીઠને સોંપ્યાં. કોપીરાઈટ વિભાગનું ઉદ્દેશ્ય તે વખતના મુખ્ય રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી જાલાસાહેબ ખેરના હસ્તે તા. ૧૬-૧-૧૯૪૮ના રોજ કરવામાં આવ્યું હતું.

[૪:૧] દ્વિભાષી મુખ્ય રાજ્યમાંથી ગુજરાત રાજ્ય અલગ થતાં ગુજરાત રાજ્યમાં હપાતાં કોઈ પણ ભાષાનાં પુસ્તકોની જે નકલો આ વિભાગમાં આવતી શરૂ થઈ. આ પહેલાં કેટલું ગુજરાતી ભાષામાં હપાતાં પુસ્તકોની એક જ નકલ મળતી હતી. આ સંગ્રહમાં દર વર્ષે લગભગ જે હજાર પુસ્તકોનો ઉમેરો

થાય છે. આ સંગ્રહમાં હાલ કુલ ૭૫,૬૧૦ પુસ્તકો છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના અભ્યાસ-સંશોધન માટે આ સંગ્રહનો ઉપયોગ અનિવાર્ય છે. આ સંગ્રહનાં પુસ્તકો વાચકોને ઘેર વાંચવા અપાતાં નથી. વાચકો પુસ્તકોનો ઉપયોગ જે વિભાગમાં ખેસીને જ કરી શકે છે. આ વિભાગ ઈ. સ. ૧૯૬૩થી ગુજરાત રાજ્યના મધ્યસ્થ અંધાલયની દૈનિક કામગીરી સંભાળે છે.

૫. વાચનાલય

અંધાલયના વિકાસની સાથે સાથે વાચનાલયનો વિકાસ થતો રહ્યો છે. વાચનાલય જાહેર રાજ્યના દિવસોએ પણ અમુક નિશ્ચિત સમયે ખુલ્લું રાખવામાં આવે છે. વાચનાલયમાં હાલ કુલ ૫૧૪ દેશપરદેશનાં અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિન્દી વગેરે ભાષાઓમાં અભ્યાસ સંશોધનમાં ઉપયોગી થાય એવાં સામયિકો આવે છે. અને કુલ ૧૬ દૈનિકો આવે છે.

૬. અંધાલય સેવાઓ :

અંધાલયમાં યોગ્ય વાચકોને યોગ્ય સમયે યોગ્ય સમયે યોગ્ય પુસ્તક મળતું બેઠકોએ. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા અંધાલયે ગોઠવી ન હોય તો તેનો ગમે તેટલો મોટો સંગ્રહ પણ ઉપયોગ વિનાનો પડી રહેવાનો સંભવ છે. અંધાલયનો ઉપયોગ વધે અને વાચકોની સુવિધાઓ વધે તે દષ્ટિએ વિદ્યાપીઠ અંધાલયે વાચકોને નીચે મુજબ સેવાઓ આપવાનું ગોઠવ્યું છે.

[૬.૧] સંદર્ભ સેવા

સંદર્ભ સેવા અંધાલયમાં અનિવાર્ય છે. વાચક અને પુસ્તકોનો સુમેળ કરાવી આપનાર સેવક હોય તો અંધાલયનો સારો ઉપયોગ થાય છે. આ પ્રકારની સેવા અંધાલયમાંથી આપવામાં આવે છે. નાનાં મે ' અન્ય અંધાલયોમાંથી આવતા ટેકનિકલ પ્રશ્નોના જવાબો આપવામાં આવે છે. તેમ જ વાચકોને રૂ. રૂમાં બેઠકી માહિતી યોગ્ય આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત સંશોધકો કે સામાન્ય વાચકોએ પણ

દારા પુજાયેલ માહિતીની જાણ પણ તેમને કરવામાં આવે છે. ૧૯૭૬ના વર્ષમાં ૭૫ સંશોધકોને પણ દારા સંદર્ભ સેવા આપવામાં આવી હતી. જેમાં બે વિદેશી સંશોધકોના પણ સમાવેશ થાય છે.

[૬.૨] વાહ-મથ સૂચિ સેવા

આ પ્રકારની સેવા સંશોધકોને મદદરૂપ થાય તે હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને આપવામાં આવે છે. સંશોધકોને તેમના સંશોધનકાર્યમાં વેગ મળે એટલે તેમના તરફથી સંશોધનસાહિત્યની અંધસૂચિઓ બનાવી આપવાની માગણી આવતાં બનાવી આપવામાં આવે છે. તેમ જ પ્રસંગોપાત આવી અંધસૂચિઓ અંધાલય તરફથી તૈયાર કરવામાં પણ આવે છે. દા.ત: બિબ્લીઓગ્રાફી ઝોફ, છે-રોસોજી ઈન ધી ફેવીસિટિશન વોલ્યુમ્સ.

આ લેખસૂચિ વિદ્યાપીઠમાં “પુરાવિદ્યા અને સમકાલીનતા” વિષય પર યોજાયેલ આંતર યુનિવર્સિટી પરિસંવાદ વખતે “ભારતીય વિદ્યાના મહત્વના અંશો” અંધાલયે યોજાવેલ પ્રદર્શન સમયે તૈયાર કરવામાં આવી હતી. તેમ જ સરદાર જન્મ-સતાબ્દી દરમ્યાન “સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ-કાલક્રમ અને સંદર્ભ” એ સૂચિ સરદાર જન્મ સતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિને તૈયાર કરી આપી હતી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના અભ્યાસક્રમના ભાગરૂપે સ્નાતક પારંગત અને વિદ્યાવાચસ્પતિ (Ph. D.)ની ઉપાધિ માટે રજૂ થયેલાં તપાસ નિબંધો-મહાનિબંધોની સૂચિ “તપાસ નિબંધ સૂચિ” શ્રી કનુભાઈ શાહ અને શ્રીહિરીટ ભાવસાર સંપાદિત ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ૧૯૭૫નાં વર્ષમાં પ્રગટ કરી છે. અભ્યાસીઓ અને સંશોધકોને આ અંધાલયના સામયિક વિભાજનો સંગ્રહ ઉપયોગી થઈ પડે તે માટે ‘સામયિક સાહિત્ય સૂચિ’ સાયકલોસ્ટાઈલ સ્વરૂપે અંધાલયે તૈયાર કરી છે. ગુજરાત તેમ જ ભારતના વિશ્વવિદ્યાલય અંધાલયોને અને વિશિષ્ટ પ્રકારના અંધાલયોને તે આપવામાં આવી છે.

આ પ્રમાણે અંધાલયે અનેક જુદા જુદા પ્રસંગોએ અંધસૂચિઓ તેમ જ લેખસૂચિઓ તૈયાર કરી છે.

[૬.૩] પ્રલેખન વિદ્યા

પ્રલેખન વિદ્યા એટલે સંશોધકો માટે માહિતી સોધી અને સોધેલી માહિતીને આધાર પૂરો પાડી તેમાં સ્થાનનિર્દેશ કરતી લેખસૂચિઓ સમાજવિદ્યાના વિષયોમાં તૈયાર કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

આ અંધાલય લેખસૂચિ સેવા સંશોધકોને અને વિદ્યાર્થીઓને પૂરી પાડે છે. આ લેખસૂચિ સેવાને પ્રારંભ વર્ષ ૧૯૭૪માં કર્યો હતો. અને સાઈકલો-સ્ટાઈલ સ્વરૂપે પ્રગટ કરી હતી. ગુજરાતી ભાષામાંથી પસંદ કરેલાં ૨૯ સામયિકોના લેખોની સૂચિ “સામયિક લેખ સૂચિ ૧૯૭૫” ના શીર્ષક હેઠળ આર. આર. શેઠની કંપની તરફથી દૂક સમયમાં પ્રગટ થનાર છે. ૧૯૭૬ના વર્ષની લેખસૂચિમાં ૪૮ જેટલાં ગુજરાતી સામયિકોનો સમાવેશ કર્યો છે. લેખસૂચિ સેવાનું કાર્ય અંધાલયે કામચી ધોરણે અપનાવ્યું છે. અને દર વર્ષે નિયમિત પ્રગટ થાય તેવી યોજના વિચારેલી છે.

[૬.૪] ફેટાસ્ટેટ નકલો

સંશોધકોને જે પુસ્તકોની જરૂર હોય, અપ્રાપ્ય હોય અને અંધાલયની જગાર લઈ જવાતા ન હોય તેવાં પુસ્તકોમાંથી કે સામયિકોમાંથી કોઈ લેખની નકલો જોઈતી હોય તેા ઝેરોક્સ ફેટાકોપિંગ મશીનથી નહિ નફે નહિ નુકસાન, ધોરણે કિંમત લઈ કાઢી આપવામાં આવે છે.

[૬.૫] દશ્યશ્રાવ્ય સાધન કેન્દ્ર :

આ વિભાગમાં ડેપાર્ટમેન્ટ ઓફ ડેવલપમેન્ટ ઓફ પ્રોજેક્ટર, સાધનો વસાવવામાં આવ્યાં છે. ગ્રાઈફોફિલ્મ રીડર પ્રિન્ટર પ્રોજેક્ટર પણ વસાવવામાં આવ્યું છે. શૈક્ષણિક ફિલ્મો કે અન્ય ગીત કાર્યક્રમો અંધાલયમાં વાચકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે યોજવામાં આવે છે.

[૬.૬] વિનિમય સેવા

અનેક વિષયોમાં પ્રગટ થતા ગ્રંથો કોઈપણ ગ્રંથાલય માટે ખરીદવાનું મુશ્કેલ છે. તેથી વાચકોને પોતાને જોઈતાં પુસ્તકો - દરેક ગ્રંથાલયમાંથી મળી શકવાં મુશ્કેલ છે. આ મુશ્કેલી દૂર કરવાને માટે એક ખીન્ન ગ્રંથાલયો અન્યોઅન્ય પૂરક બને તે ખાસ જરૂરનું છે. તે દષ્ટિએ આ ગ્રંથાલય પોતાના વાચકો અને સંશોધકોને જોઈતી વાચનસામગ્રી અન્ય સ્થાનિક તેમ જ અસ્થાનિક ગ્રંથાલયોમાંથી મેળવી આપે છે. તેથી જ રીતે આ ગ્રંથાલયના ગ્રંથાસંગ્રહનો ઉપયોગ અન્ય ગ્રંથાલયો "આંતરગ્રંથાલય પુસ્તક આપ-લે સેવા" હેઠળ કરી શકે છે.

[૬.૭] પુસ્તક પ્રદર્શન

ગ્રંથાલય વિશે લોકોની સમજ ઠેકઠા વાય અને પ્રભવની વાચનરૂપ વિકસે એ દષ્ટિએ ગ્રંથાલય અવારનવાર પુસ્તક પ્રદર્શનો યોજે છે. અત્યાર સુધી યોજાયેલાં પુસ્તક પ્રદર્શનોમાં ઉલ્લેખપાત્ર પ્રદર્શનો

આ પ્રમાણે છે.

“ભારતના વીસમી સદીના ધાર્મિકોનાં ચરિત્રો ઉપરનાં પુસ્તકોના પ્રદર્શનને લોકો તરફથી સારો આવકાર મળ્યો હતો. સરદાર જન્મ શતાબ્દી વર્ષ દરમ્યાન તા. ૨૩-૬-૭૫થી એક સપ્તાહ માટે બહાર જનતા માટે પ્રદર્શન યોજાયું હતું, જેમાં સરદારશ્રીના જીવન અને કાર્ય અંગે પુસ્તકો, એમના જીવનની અંખી કરાવતાં ચિત્રો અને અપ્રગટ પત્રો રજૂ કર્યાં હતાં. આ પ્રસંગે સરદારશ્રી અંગેની ગ્રંથસૃષ્ટિ અને લેખસૃષ્ટિ પણ પ્રગટ કરવામાં આવી હતી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય સામાન્ય વાચકથી માંડીને સંશોધક સુધીના વાચકોને ગ્રંથાલય સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં પોતાની તમામ શક્તિ કેન્દ્રિત કરીને સહાયશૂલ થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, આ સેવાઓનો વિકાસ સાધવામાં સૌનો-ગ્રંથાલયો, ગ્રંથપાલ-મિત્રો, વાચકો અને વિદ્વાનોનો સાથ સતત મળ્યા કર્યો છે અને ભવિષ્યમાં મળતો રહેશે.

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિજી અમર ખાલસાહિત્ય નવા રૂપે રંગે

ગિજુભાઈની ખાલવાતાઓ : ભા. ૧થી ૧૦ સેટના ૧૬-૦૦

ગિજુભાઈ : તારાબહેનસંપાદિત દસ ગ્રંથ માળાઓ : પ્રત્યેકમાં આઠ પુસ્તકો :

પ્રત્યેક સેટના રૂ. ૧૦-૦૦

(૧) હાસ્યવિનોદ ગ્રંથમાળા	(૬) ગાતી ગ્રંથમાળા
(૨) જીવનપરિચય ગ્રંથમાળા	(૭) કથાનાટ્ય ગ્રંથમાળા
(૩) પશુપક્ષી ગ્રંથમાળા	(૮) રચકથા ગ્રંથમાળા
(૪) પાઠપોથી ગ્રંથમાળા	(૯) અવલોકન ગ્રંથમાળા
(૫) જ્ઞાનવર્ધક ગ્રંથમાળા	(૧૦) ચાલો પ્રવાસે ગ્રંથમાળા

ધૂ. મારી પિતરાઈ બહેન યાવ. એને મેં ત્રણ મહિને વાલવાતમાં રવાણી કઢી દીધી છે ત્યારની મારો આદર કરતી થઈ ગઈ છે. એની મા મરી ન ગઈ હોત તો આજે તે પરણી ગઈ હોત એમ તે ઘણી વાર એની મિત્રોને કહ્યા કરે છે. પણ યવા કાળ છે; ક્યારેય મનુષ્ય તેને અટકાવી શક્યો નથી. મેં બચપણમાં સાત દેવ બદલ્યા હતા. ખોસો, કોઈને પંચ માન્યામાં આવે છે ખરું? ને તેમ છતાં હું કોઈની સામે શીર્ષપ્રદર્શન કરી શકું એટલું બળ મેળવી શક્યો નથી. કિ.ને ઘી ગ્રંધાય છે, દૂધ બોઈને એનું તાક જીર્ણ થઈ જાય છે ને તેમ છતાં એની ચરખી માટે એની મરખી અને પાપા ચિંતા કરીને અડધાં અડધાં થઈ જાય છે. હું વાત કરવા બેઠો છું ધૂની. કિ.ને મારે પૂછે ભૂત. એને દુનિયાની પડી નથી. મને એની શેખી પડી હોય? મારી વાત ન માને એ મારા મનમાંથી લીઝાના પીળા પાનની જેમ ખરી જાય. એને લગભગ મને કોઈની પડી નથી. ધૂ. મારો જીવ ખાય છે.

ધૂ. હમણાં જ સિનેમા જોવા ગઈ. એને એ શોખ બે વર્ષથી વળગ્યો છે. રવિવારને એ ચિત્રવાર કહે છે. ધૂ. જખરી વાતોડિયણ છે. મારા પગારથી ઘર બરાબર ચાલતું નથી એ એની જાણમાં આવતાં વાર ન લાગી. એને વિચારની ત્રણ આવતી હશે. સામે માણસ શા શા વિચારો કરે છે એ તે કળી જાય છે. ને કોણ જાણે એ તેમ પણ ત્રણેક માસથી એક કેમિસ્ટની દુકાને કામે લાગી ગઈ છે. મારી

પિતરાઈ બહેન યદને નોટરી કરે એ મારા માટે શરમજનક કહેવાય, એવું જ્યારે મેં આજે એની સામે ખેસીને વિચારું ત્યારે એણે કેક દેતોક જવાબ આપ્યો :

‘મને મફતનું ખાવાનું નથી પસંદ. હું કોઈને રજવાર પણ બોલે આપવા માગતી નથી. તું મારી સગાં ભાઈ હોત તોય તારે મારી ચિંતા કરવાનો વખત આવે તો મારે આત્મહત્યા કરવા જેવું થાય.’

‘તું અવ્યવહારુ વધારે લાગે છે ધૂ. તું એમ ન માનતી કે આનું લાભણું કરશે એટલે મારું લોહી વધી જશે.’ મેં એને કહેવા ખાતર કહ્યું.

‘તારું લોહી આ અવતારમાં તો વધી રહ્યું. તું ઉપકારવૃત્તિનો કટ્ટર શત્રુ જ્યાં લગી નહીં થાય ત્યાં લગી “પાતળિયો પાશીયો” જ રહેવાનો.’

ને એકાએક એને જ્યાં મહિનાવાળી વાત સાંભરી આવી.

‘પુન્યુ. સાચે જ શું હું પ્યટી કિવન લાગ્યું છું?’

‘You look beautiful, Dhu.’

‘પુન્યુ, તું કેટલો નિખાલસ છે! તારા પર મને અતલક લલાલ થાય છે. તું મારો પિતરાઈ ભાઈ ન હોત તો હું...શું કહેતી’તી હું? તું પાર વગરનો નિખાલસ છે. લગવાને તારા પર એટલે જ મહેર કરી છે, તને આનંદી પત્ની આપી છે. ચાર પાંચ મહિના પછી તારા જેવા જ મોંવાળો - પણ તારા કરતાં વધારે પુષ્ટ દીકરો પણ આપશે. મને પણ ખીલ લોહી પર આવે છે એના કરતાં સાધારણ જ ગુસ્સો

તારા પર આવે છે એ તો તું ઘણી વાર મને બનાવે
 ને એટલે. બાકી અત્યારે મને તું રાજકુવર જેવો
 સોહામણો લાગે છે. તને કંઈ તકલીફ તો નથી ને
 ખુન્નુ? હોય તો મને તું તદ્દન નિખાલસ હૃદયે કહી
 દેને... મારી આગળ તારે વળી ચુપ્ત શું રાખવાનું
 હોય? મને તો ઘણી વાર - ખાસ કરીને તો અત્યારે
 - થાય છે, તને જાતે રસોઈ કરીને જમાડું. પણ
 સોરી, હું ખૂબ ધાકી ગઈ છું. ને આજ તો બે
 હાથાઓ પર હું ભારે ગરમ થઈ ગઈ છું.'

'તું દિવસોદિવસ ખૂબ હિલત બનતી બન્ય છે.
 તારે દુસ્મનો વધારવા ન જોઈએ. જોને તારી જ
 વાત કરું, તું મારાથી દૂર બન્ય - મને સ્વજન જેવો
 ન ગણે તો ય મને કેટલું લાગી આવે છે! ને એટલે
 હું ઘણી વાર તને રાજ રાખવા ગમે તેવું કહી નાખું
 છું. તારામાં અક્કલ નથી એમ કહેવાનો મારો
 આશય નથી પણ તું જરા Let go કરતાં શીખ.
 કુદરતની આગળ મનુષ્યનો શ્વ શું કરી શકવાનો
 હતો. જોને, સાવ સાદી વાત કહું તને? તું પાછી
 જોને પાઘડી પહેરી લેતી! અબ્બાહમ લિંકન શું
 રામચંદ્ર જેવા રૂપાળા હતા? ગાંધીજી માથે બોટું
 તકોટું રાખતા હતા છતાંય આપણા ઢેંચામાં તે વસી
 નહોતા ગયા? કુદરત કંઈ બધાને રૂપ નથી આપવા
 બેસતી! ને તારા જેવો કોઈ અપવાદ હોય એથી
 શું બીજાને પોતાના રૂપના અભિમાનથી દુસ્મનો
 બનાવવા?'

એ મારાથી ખૂબ પ્રભાવિત થઈ - લાગી. એના
 મોં પર આનંદની આછી લહેર રમવા લાગી. મારી
 રેઈનકોપ લઈને તેના વળ ખોલી નાખ્યા. મારા ટેબ-
 લને ડસ્કટથી તે સાફ કરીને મારી સામે બેઠી. અને
 પછી ધીરે ધીરે ખોલવા લાગી :

'ખુન્નુ, તું આટલું બધું ન ખોલ્યો હોત તો
 લાઈ, ન ચાલત? તારી તબિયત પાછી બહુ સારીને!
 બહુ અવાજ ન કરવા જોઈએ તારે. તારે તારાં ફેક-
 સારને જેમ બને તેમ વધારે આરામ આપવો જોઈએ.

તારું પાતણું શરીર જોઈને ઘણી વખત મારો શ્વ
 બળચા માંડે છે. મને તું કહેતો હોય તો - તારા
 માટે ટોનિકની એકાદી ગોટલ લેતી આવું. અને જો
 અત્યારે તો ચોખ્ખા માથે છે. કંડી ઋતુ જ લગ-
 લગ. તને જો વાંધા ન હોય તો આંતરે દિવસે એક
 એક ઈડુ લે ને, પણ તું મારા માટે કશી ચિંતા ન
 કરતો.'

'ઈકુ! ધૂ. તને તો હું શું કહું? તું મારી
 પિતરાઈ ન હોત તો અત્યારે તને નોનસેન્સ કહેત.
 આ ઘરમાં ખાટકી નથી રહેતો. વૈષ્ણવજન રહે છે.
 આ સામે વિવેકાનંદ, પાછળ ગાંધીજી -'

'વચ્ચે તું અને હું!' ધૂ. ધૂંધવાઈ હતી.
 'તને ખોટું લાગ્યું બહેન?'

'ના મીઠું લાગ્યું. મેં કંઈ તને ખાટકી નહોતો
 કહ્યો તે પાછો મને વિવેકાનંદનો ફોટો બતાવે છે.
 તારા વિવેકાનંદ જેવા તો ઘણાપ બાવા આ શહેર-
 માં વસે છે. હું કાંઈ તેમને પૂજે લાગવા થોડી
 ભલે?' ને હું કંઈ કહું તે પહેલાં જ તે બહાર
 જતી રહી. એ દિવસે મારી જોડે લગલગ બે માર
 જ શબ્દો બોલી હશે. એનો પગાર આપ્યો હતો તે
 પણ મને આપવાને બદલે "પેલી"ને આપ્યા.
 આટલી નાની વાતથી તે છંછેડાઈ જશે એની મને
 ખબર નહોતી. એ જ દિવસે હું ઉપરના ખંડમાં
 હિસાબ ગણતો હતો ત્યારે હું ઘરમાં નથી એવું
 નણુંદભોબઈએ પેલાં કહ્યું. બંને વચ્ચે હું સાંભળી
 શકું એટલા સ્વરે વાર્તાલાપ થયો હતો. ધૂ. ખોલતી
 હતી :

'મને તો રૂપાળી કહે છે.'
 'તે કહે જ ને. તમે રૂપાળાં કયાં નથી? આટલું
 બધું તો રૂપ ફાટી બન્ય છે ને એટલીય ખબર નથી
 પડતી?'

'લાભી, તમે સાચું કહો છો ને આ બધું?'
 'ત્યારે શું જુદું કહું છું?' એવાય મને ઘણી
 વાર કહે છે, ધૂ-એન હમણાં હમણાં રૂપાળાં બનતાં

નય છે. 'ને તે હસતી હસતી ખીબ રમમાં જતી રહી હોય એવું' મને લાગ્યું.

મેં ખારીમાંથી થોડી વારે નીચે જોયું તો ધૂ. આમનામાં જોતી હતી અને એકલી એકલી જળપટ્ટી હંતી. એ મને સમજતું નહોતું. પણ કચારેક તે જિંથેથી બોલી જતી હતી: 'હું તમને ભારે પડતી હોઈ એમ લાગે છે, આમનાવાળા ધૂ. અને તમને બધાને સ્વરૂપવાન લાગતી ધૂ. એક નથી એ હું કંચાંથી જાણું? મને થોડી જાનુવિદ્યા આવડે છે?'

'ને મેં ગઈ કાલે સાંજે કિને વાત કરી. 'જડેખાં, 'પેલી વાતનું' પછી શું કહ્યું? ધૂ. હવે આત્મહત્યા કરવાના વિચારો કરે છે. મારી સામે તે પાર વચરની જીભાબેડી કરે છે.'

'ખુન્નુભાઈ, તમેય શું ચાર, એની એ જ વાત કીધને મારી પાછળ આડું ખાઈને પડ્યા છે. લંલાંદમી ચરખી ઘટાડવાનો ઉપાય કંઈક જતાવો.'

'એ જ ઉપાય છે બંધુ. ધૂ.ની કંપનીમાં એક એવો જાનુ છે કે તે લલભલા હાથીભાઈને પણ તીતીથોડો કરી નાખે છે. મને હવે કાંઈની જેમ ચિંતા કોરે છે. ઘરમાં જ્યાં સુધી ધૂ. હશે ત્યાં સગી હું પુષ્ટ નહીં થઈ શકું.'

'જા જા ધૂ. મને પાતળા - તારા જેવો જ સળખડી કરી શકશે?' કિ. બોલ્યો.

'એમાં તને મંદેહ છે કિ. ?'

અત્યારે-કિ. અહીં મને ધૂ. સંબંધી વાતચીત કરવા આવવાનો છે. મેં કિને રવિવારે જ આવવાનું કહેલું. કારણ કે ધૂ.નો આજે ચિત્રવાર હતો એટલે તેની અનુપસ્થિતિમાં વાતચીત થયું જ સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકશે આ પ્રાતની શરૂઆતમાં જ મેં તમને નહોતું કહ્યું - કિ.ની મને તલભારેય પડી નથી. અત્યારે પણ હું કહું છું એ દુષ્ટ નહીં જ આવે. મેં એના ઘેર જઈ જઈને એક એક ચંપલ ધરી નાખી પણ તે આવ્યો નહીં, માન્યો નહીં. ને એ કચાંથી ટપકવાનો હતો? તેમ છતાં ધૂ.

હવે ઈંમરલાયક થઈ ગઈ છે એ મને વારંવાર યાદ આવે છે, મને એના ખાપની જેમ ચિંતા થાય છે. એના ખાપા અત્યારે હોત તો મારા પર આ જવાબ-દારીના એજા ટકા હોત.

તેમ છતાં હું કિ.ની વાટ જોતો હતો. ધૂ.ને મેં જ્યારે કિ.ની જોળણ આપી ત્યારે કિ. એની સાથે કેટલી આત્મીયતાથી વાત વળજેલો! એ બંને અડધા પોણા કલાક સુધી પ્રથમ મીટિંગમાં વાતોએ ચડ્યાં હતાં. મને એ જ દિવસે ધૂ.નું આમ કરી નાખવું એ સંજોગું પણ હું એકદમ કિને એ વિષે નહીં કહી શકેલો. પણ જ્યારે મેં કિને આ વાત કરી ત્યારે તે આનંદનો માર્યો ફૂલવાની તૈયારી કરતો હતો પણ એવું શરીર તો તમે જાણો છો ને. ભારે રહ્યું એટલે તે 'અચ્છા હું ધૂ. અંજે વિચાર કરીશ,' કહી શકેલો.

કિ. ધૂ.ની વાતને આટલા વખતથી શા માટે નહારતો આવ્યો એ મને નહોતું તમજતું, આજે તે આવશે કે કેમ તે માટે હું સાચક છું. સાડા છ વાગવા આવા. હજી સુધી ન દેખાયો. મેં એને ફોન કરવા પણ કહેલું. મેં ડાયલ કીધું.

'યસ. સીક્સ ટુ વન ફોર, isn't it? I want Mr ki, very fat one. You are his Dad! Don't you know me, I'm his friend, Khunnu the Thin. Oh I see he has just gone. Thank you.'

કિ. ઘેરથી તો નીકળા ગયો છે. આવતાં કેટલી વાર એને? આવતો હશે. થોડી વાર પછી ફરી મેં એને ત્યાં ફોન કર્યો.

'I'm Khunnu The Thin. When did he go out? Bottle! What bottle? ધૂ. ખાટલી ચૂકી ગઈ છે?'

'હા, તમે મારા પર સી. આઈ. ડી. નહીં કરો તોય ચાલશે, હું હમણું જ તમારા કિ. મિત્રને ત્યાં જઈ આવી છું.' ધૂ.એ મારા ખંડમાં જોડિતો

પ્રવેશ કર્યો. હું તો ડહાઈ ગયો. મારાથી રિસીવર મુકાઈ ગયું.

‘ને તમારા મિત્ર કિ. અહીં નહીં આવે. મેં એમને આજે સવારે જ માંડીને વાત કરી છે. એ મિસ્ટર બ્યાં લગી મને સ્વરૂપવાન-બ્યૂટી કિવન કહેશે ત્યાં લગી હું એને ધિક્કારવાની જ. મને ખબર છે; આયનાવાળી ધૂ. અને તમે બધા કહે છે તે સ્માર્ટ ગર્લ ધૂ. એક જ છે. આયનો બોલે છે એ હું સહન નથી કરતી. મારા મેં પર શીળાનાં ચાકાં પૂર્ણ છે. તમારો મિત્ર કિ. હમણું હમણુનો કવિ બનતો બધ છે. એ મને કહે છે :

‘તમારા મેં પર તારાઓ બિચા છે. રૂપેરી પ્રકાશથી તમારું રૂપ આ પૃથ્વી પર નક્ષત્રકન્યાની યાદ અપાવે છે.’ પણ પુનઃ, તને કહી દઈ છું. મને તારે મારી રીતે ન રહેવા દેવી હોય - તારા ઘરમાં નેમની તેમ પડી રહેવા ન. દેવી હોય તો મોદામોદ કેમ કહી નથી દેતો? તારા મિત્રે આજે મને ઉમળકાભેર વાત કરી.

‘હું આજે તમારે ત્યાં પધારવાનો છું.’

મેં પૂછ્યું, ‘કેમ?’

તો કહે : ‘મારે પાતળા થવું છે. તમારા ભાઈ સાથે એક સોનેરી સાંજે વાત થઈ છે, હું એ વાતમાં આમ તો પહેલેથી જ સંમત છું પણ તમારો તેજસ્વી સ્વભાવ.’ ને હી હી હી કરતો એ હસી પડ્યો. મેં તો એને સંભળાવી દીધું :

‘બાધાની નેમ હસી છે શું? પાતળા થવું હોય તો કહેતા દેગ નથી? હું કેમિસ્ટની દુકાને કામ કરું છું. આજે રજા છે જતાંય દુકાન ખોલાવીશ ને તમારા માટે ચરખી ઘટે એવી દવા લેતી આવીશ. છે અમારી પાસે થોડાં સેમ્પલ. તમે એ માટે નિશ્ચિંત રહેજો.’

હું તો ધૂની આ વાત સાંભળીને કચારનોય ડહાઈ જ ગયો હતો. એ મને કચારેય અળખામણી લાગી નથી. આ તો એની વાતો સાંભળીને, એનું

[તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલ વાર્તાસંગ્રહ વૃત્તિ અને ‘વાર્તા’માંથી.]

દિવસોદિવસ વધ્યે જવું કાહું બેઈને સહેજ સહેજ થાય છે - લાવો ત્યારે વાત કરી રાખીએ, મેં આપું આપું એને કહેવાવું મનમાં ગ્રાહ્યું પણ જીલ ન બિપડી. ધૂ. મોલ્લે જતી હતી :

‘ને તમારે માટે પણ બડા થવાની બાટલી લેતી આવી છું. હું બ્યાં લગી નહીં પરણું ત્યાં લગી તમને બાટલીઓ પીવડાવ્યા કરીશ. તમે કહેશો એમ કરવા તૈયાર છું. કિ. આમ તો મને ગમતો નથી. એ બહિરો છે એનો મને વાધા નથી પણ એ મારાં બેહદ વખાણુ કરે છે એ હું સાંખી શકતી નથી. ને હુંય હવે તારાથી ત્રાસી ગઈ છું. જે ને અત્યારે તને વડીલ માનીને તમે કહું છું - એ શું બતાવી આપે છે! પણ કહી દઈ તને, મને લલો યઈને હવે તું રૂપાળી ન કહેતો.’ ને મારી પાસે બેસી ગઈ. મારી ટાઈને જેમની એણે થોડુંક વહાલ કર્યું. મેં એને કહ્યું :

‘તું ખૂબ લાડ કરે છે બહેન, તું ઘણી જ ડાહી છે. સમજ છે.’

એટલામાં ટેલીફોનની ધંટડી રણ્યા. મેં રિસીવર ઉપાડ્યું. કિ. બોલતો હતો.

‘પુનુલાઈ, તમે મને છેવટે ખરો બનાવ્યો. ધૂ. મારે જેર સિંતાની બાટલી આપી ગઈ છે.’

ધૂ.એ મારા હાથમાંથી રિસીવર ઝૂંટવી લીધું અને કહેવા માંડ્યું :

‘ભીમનાથ મહાદેવ, એક જગ્યાએ બેસી રહેશો તો ચરખી વધારે વધશે. દવા હું આપી ગઈ છું તે પી પીને રોજ અમારા લાણી આવતા રહેજો.’ ને એણે કશા પણ પ્રત્યુત્તરની અપેક્ષા રાખ્યા વગર રિસીવર મુકી દીધું.

મેં એને પાસે જેમી કાનમાં ધીમેથી કહ્યું :

‘ધૂ. તું ખરેખર ખૂબ રૂપાળી છે. ધૂ. તને સાચે જ તારા અંતરના સૌંદર્યની ખબર નથી.’

ને એ જણકો કરીને મારા ગાલ પર હળવી ટપલી મારીને રસોડામાં જતી રહી.

કારણ વિનાના લોકો

પ્રબોધ પરીખ

ze vatch chetmpa lu cauptitta
etra pru chatmnixuy cotaul cikta
be zebt,
et utttri
mmmm, mmmmtnaz mtchche
millkhttammm.
ze uatcha
ez ahcttau.

હસવાના અવાજને ધયા છે. હું જિભો યઈને માળિયા નીચે ખારી છે ત્યાં ગયો, પછી પુરથી પર બેઠો છું. દાદરા પરથી હવે એમના જિતરવાનો અવાજ, અને સામે ક્યાટ છે તેમાં છે એ રમકડાંઓ. અમે સાથે હોઈએ એટલે એવું હસીએ પછી પણ કંઈ નહિ. જિભો યઈને જિતરતાં જિતરતાં ગયાં છે. તેમને આવજો કહેવાવું તો જુલો જ ગયો છું. લાકડાનાં ટુબલો સામે બેઠા બેઠા એ કશુંય માનતા નહિ. હું પણ ત્યાં હોઈશ કે પછી આમ ને આમ બેઠા છીએ. અમે સૌ બેગા યઈએ ત્યારે આમ કોઈક પાઈમાં કે એરી રીને યવનખંડમાં 'આ ભાઈ, આનંદ ધયો તમને મળીને, કેમ છો, કેમ છો?' સવા નાનપણમાં આંગળી પકડીને શક લેવા જતા એ કાકીઓનાં, એમના લાંબા અવાજને. હું જિભો યઈને ખારી પાસે જિભો રહ્યો છું. સ્ટ્રીટમાંથી એ બધા અવાજે ધાય છે. ગામથી એ લોકો ફરવા આવ્યા હતા નેથી શહેર નેઈ શકે, આંખો અંબાઈ બાય ત્યાં સુધી. એ બધાં ઉત્સુકતાથી ફરતાં હશે. ગઈકાલે

પેલી પુરથીઓની વાહુમાં દરવાજાને અટકી જિભા હતા તે ખારી વાનાં તે અને તે એમનાં ભત્રીજા આપ્યાં હતાં તે કહેતાં જ હતાં, અને બોલતાં હતાં, ડોક્ટર ના કહી છે, પણ હવે નેઈએ. પીતળનાં, અને કાચની કીશોનાં મહેમાનો આવે ત્યારે થતા અવાજને, એવું સાંભળું છું. એ ગયા અને પછી રમમા હવે કોઈ રહ્યું નથી. રમ સાવ ખાલી છે. ખારી આ રમમાં હું જિભો રહ્યો છું. રમમાં ક્યાટ. એવા અવાજે કાચના હવાથી ને આમતેમ ફરે છે, જાળ જાળ મોજાં ઇલેક્ટ્રિક વાયરનાં ફરતાં હોય તેમ ફરે છે. ખારી રમમાં સાગણીશીલ યઈને અવાજ તરસાય છે. રમમાં બેઠો છું ને. અમે એક વાર અહીં બેઠા હતા. ખારી પાસે જિભા રહેતાં સ્ટ્રીટમાં થતી બીડ દેખાય છે. દાદરા હવે તો મૂંજો થયો છે. એના ઘરનો દાદરો મને યાદ આવે છે. દાખલ થતાં જ ખીજ માણે એનું ઘર અને એ હોય ત્યાં. એ એટલે કોણ? કોણ હશે એ? પાછળથી એમના ચંપલનો અવાજ સંભળાતો તે એ એ જ હશે. એ તો એવું બન્યું કે, ના રે, હોય કંઈ, એમ કાવકાઈથી, ગસ કન્ડક્ટર ના કહે છે. મૂક નેવા એ, ખારા ઘરથી ધણે જ દૂર રહે છે ને, પ્રખણ ઇમજા છે તોય હજુ જસની લાઈનમાં જ છે. આ પહેલાં એક વાર યયું હતું તે મને યાદ છે. એમ જ આ રમમાં આંટા મારું છું. ખરેખર તો આમ ન જ થાય પણ હવે યયું જ છે તો. સામે ખીટી પર વજો મૂક્યાં છે જોઈતીને. હું પેલી ખારી પાસે ગયો,

પછી અહીં પાછો આવીને બેઠો છું. યહુદીઓનાં ગોઠવેલાં ઘર એક એક ખુલતાં હોય, અને એ ઘર ન હોય, એમાંથી પવન રણુમાંથી આવતો રમ પર વાય છે. પાંચ માળના આ મકાનની ઉપર અગ્રાશીને અડીને બંધ છે તે પવન પારીમાંથી બેઠું છું. નીચે સ્ટ્રીટ છે, અને પછી મોટો રસ્તો, ત્યાંથી જે રસ્તો કાળી પાલુએ વળે છે તે, હું કંઈ આ કશું માનતો નથી. કાકી તો કહેતાં હતી વાત ઘણી વધી અર્થ છે. આમ કોઈક વાર અકસ્માત જ સવારનાં છાંયાં બેઠાંએ તો એનો ખ્યાલ આવે છે. કંઈ કરતો ન હોય તેથી કે પછી કોણુ બલુ. હસીને એમને તો હું છેક દાદર સુધી મૂકી આવ્યો છું. કયાંય સુધી ત્રણ માળના દાદર પર એમનાં ઉત્તરવાનો અવાજ આવ્યા દરે. અને એ અવાજ, એ અવાજને સાંભળું છું ને કાનમાં કંઈક થઈ આવે છે. ફક્લાંજી ભરે છે તે હરણોની પાછળ કોણુ હશે એ બહુવા આતુર થઈ જઈ છું. હાથ નાના થઈ બંધ છે, આંજો પર શું ઊંચાળને કશોજિયાના મોઢા જેવો એનો હાથ, કાણુ હાથ હશે તે ? માળિયા નીચે નાની પારી છે, મારી રમની, ત્યાં જિભા રહીને ભાઈસાહેબ જોતા. પાટોશીએના છોકરા આવીને પૂછે છે કે આ કયાં આવ્યું ? શું કયાં આવ્યું હશે ? એમ કે, હું તો ભાઈ, સાવ મૂઠ થઈને જ વાતો કરતો હતો. સામે પલંગ ગોઠવી રાખ્યો છે. ભીંત પરથી ચૂનો ખરે છે, એમનો અવાજ પહોળો છે. એ વાતનો મેં ખ્યાલ રાખ્યો નથી, એવું કંઈ આશ્વાસન પશુ ન હોય. સહી ન શકાય એવી સુસીંગતોનો સામનો કર્યો છે તે સૌએ. પથારી કરી રાખતા. તીણા અવાજે રાતે તો થયા જ દરે છે. મને પૂછ્યું તો હતું જ. એક વાત તો ખરી જ, કંઈ ખાસ કાવતું હોય, કંઈ એમ દાદર પર ખખડતું તો હશે જ. હું જિભો થઈને ત્યાં બેઠું છું. જિભા થતાં જ ખ્યાલ આવે છે. દોડાદોડ થઈ બંધ છે. મોઢી રાતે સ્ટેશનમાસ્તર ચાલવાના દીવાઓ પર લખેલું સ્ટેશનનું નામ જોતા બંધ. હું એમની

સાથે જ જતો. રાતે લાકડાનાં ટેળલો પર ખડકાતા કાગળોના કિલ્લા છે. હું જિભો થયો છું. ને બેસી ગયો છું. પછી પાછો ફરું છું. દાદરા સામે જ રમ છે. અને ત્રીજો માળે. હાથ-પગ ઠંડા થઈ ગયા છે. ગળે કોઈ ધારદાર છૂરી ફેરવતું હોય તેમ. માળિયામાંથી કોઈ દોડી આવ્યું હશે. પશુ નહિ. કોઈ નથી. એ તો માળિયાની સામે બેઠો છું. માળિયામાં કબૂતરે ઈડાં મૂક્યાં છે. સામે પારી છે. અને એ રમ દાદર પર કોઈનો અવાજ નથી. ભીંત પર કળાટ ગોઠવ્યાં છે. અવાજના પડલા થાય છે. ત્રીજો માળે દાખલ થતાં જ સામે રમ છે. એ રમમાં માળિયાની સામે પારી છે ત્યાં બેઠો છું. હું જિભો થઈને કળાટ પાસે ગયો. હું પાસે જઈ છું. અવાજે થાય છે. રમમાં સમુદ્રની વાસ આવે છે. દશ વરસ થયાં, ત્રીસ, પશુ મેં શું કર્યું ? શેરળબરમાંથી અમૃતલાલ મોઢી, સ્કૂલમાંથી સાથે લખુતા, સુખદુઃખની વાતોને સમય હોય તો સહુ સાંથે જ બેસીએ. દશ વરસ થયાં. ત્રીસ પશુ મેં શું ? હજુ હમણાં જ એ ગયાં એ વખતે, અને એ પહેલાં હસવાના અવાજે થતા. અને પછી એ ગયાં તો દાદરા પરથી જવાના અવાજે. ત્યાં ફાન રાખ્યો છે. હોડીમાં બેઠા હતા. ત્યાંથી પાછા પશુ આવી ગયા. અને તેથી કંઈ થયું નહિ, તેથી કંઈ થયું નહિ, એ લોકો મને પૂછતા હતા, ભાઈ, પેલા શહેરની પાછળ અને ત્યાંથી આટલા માઈલ દૂર, દક્ષિણુ ગાલુ જઈને થોડું ચાલીએ, પછી ત્યાંથી ઉત્તરમાં દશ માઈલ ચાલીએ તો તે શહેર, તેમાંથી કોણુ આવતા હશે ? પછી પશુ કંઈ ખ્યાલ ન રહ્યો, અને ભૂલી ગયો. ખીંટી પર વરોનો ખડકલો થયો છે. ઉખેળતાં ઠલાકો થશે એમ કહે છે. સામે પારી છે. હમણાં જ કંઈ કામ હશે તે આવ્યા હતા, ભાઈ ગયા છે. દાદરા કોરોકટ જિભો રહ્યો છે. ભોંયતંજિયાથી અહીં સુધી. ત્રીજો માળે રમમાં બેઠો છું, અને પાંચમે માળે અગ્રાશી છે. ગદાં ત્યાં રમતાં હશે. જિભો થઈને દાદરા પાસેથી પારી પાસે ગયો

હું, એથી જે અવાજ આવે છે તે ઝાંખો થતો જાય છે. અવાજ ઝાંખો થતો જાય છે. કયાં. અને કેમ બધું ડૂબી. જલ્દી હશે? સલાખડમાં નવાં વસ્ત્રો પહેરીને આવ્યા છે તે બધા સજ્જનો સાથે નખી નખીને પરિચય થાય છે. ઝાસ સામે છે. પછી ઝાંખા ટેવણો હમણાં, થોડોક સમય થયો હશે, ગયા હતા તે, એ પહેલાં પણ કોઈક આવતો, અને એમ બધા સામે જોતો હોઈ હું, ભહેર મહેલોમાં ચમકતી આંખો, લેનમાં યાક કરી છે તે મોટરો, એ બધા આવ્યા હતા એટલે પછી એમની ઝાંખાણુ થઈ છે. રમમાં ખેટો હું. બધા અવાજો થાય છે. ક'ઈક થઈ ગયું છે તે મારા હાથે પર કેમ ફરતું હશે? ક'ઈક થયું નથી તે પણ? મોટરમાંથી હમણાં જિતર છે તે આમારા ગામની સામે ગ્રામ છે તે પછીના ગામમાં રહેતા. હવે તો એ વાત યાદ નથી, એવા બધા અવાજો થયા છે. હું પહેલાં લાઇબ્રેરી છે તે ખંડમાં બેસી રહેતો ને કલાકો મોવાઈ જતા હતા, તે યુરથી પર જઈને ખેટો છું. જિભો થઈને પાછો બારી પાસે આવ્યો હતો, અને યુરથી પર ખેટો છું. બારી પાસે જિભો હતો ત્યારે પાછળ પીઠ પર માળિયાનો પડજાયો હશે. હવે યુરથી પર ખેટો છું. અમુક મિનિટો પહેલાં દાદરા પરથી એમના જિતરવાનો અવાજ સાંભળતો હતો. You see, this is, I am, please. to see you, એ વાત કહેતા એ હસી પડ્યા, પછી થણી વાતો કરી હતી. રેડિયો-માંથી સમાચાર આવે છે તે સાંભળું છું. માળિયા ઉપરથી બધી ઈટો એક પછી એક ખસતી જાય છે. ખટાકાણું શાક છે. કંઈક હાંકતા શાકી જઈને તે પાછા ફર્યા. જૂની વાતોની આસપાસ ફરતા રહીને થું જોઈવું હશે મારી પાસેથી? ગયા વરસે જોઈ હોય તેમ જ મારી બારી પાસે જોઈવેલી રાખી છે. કયાં સુધી દાદરા પરથી એમના જિતરવાનો અવાજ સાંભળતો હતો. સ્ટ્રીટમાં જોઈ છું તે બધા, એમાંથી ઘણા ગાંધી બાલુની સ્ટ્રીટમાંથી આવ્યા છે. પેલાં

બેનને ઝાંખાણું છું. બારીમાં જિભો રહીયા તો ક'ઈ થશે નહિ. હસવાના અવાજો થયા હતા, તે પછી રમમાં ક'ઈ છે નહિ. આંખો ફેલાવીને રમને જોઈ છું. અમૃતલાલ મોદીના નવા ચંપલનો અવાજ દાદર પરથી પવન સાથે આવે છે, માળિયામાં અથડાઈને પડ્યા પાડે છે. એમની સાથે નતમસ્તકે ચંબીર વાતો પણ થઈ છે. જોઈવણુ તો થઈ જ ગઈ છે. પણ ક'ઈ નહિ, બારીમાંથી જોઈ છું, પાસેથી જતાં જતાં કહ્યું, ને મેં સાંભળ્યું. અમૃતલાલ મોદી, મારા ગાઠ રનેહી. બારી ખખડે ને અવાજ કરતો કાગડો જીડી જાય, હાથ લંબાવું ને રેડિયો બંધ થઈ જાય તેમ. સ્ટ્રીટ-માંથી જતાં જોઈ છું. સૌએ નક્કી જ કહ્યું છે, છેવટે અંત સમયે તો સમજશે જ. પાંચ જ દિવસ પરની વાત, માળિયા નીચે આવીને ખેટો. અને દલાલ સ્ટ્રીટમાં ચોક્કિસનું નક્કી થયું. અવાજ તરડાય છે, પણ ક'ઈ નહિ. મેં આંગળીની વચ્ચે ખાલી જગ્યા છે તેમાં જોઈ છું. સામે માળિયા છે આ રમમાં, મક્કનની નીચે યુરખો ખેટો છે. આવજો કહેવાતું થયું ત્રયો છું તે તો હવે ગયા હશે. અમૃતલાલ મોદી, કુડુંબીજનો, હસીને નમસ્કાર ઝીલું છું. સિયાળાના દિવસોમાં ક'ડી પછી ઉનાળામાં તડકો. હવે ચોમાસું બેસશે ને વરસાદ આવશે. હસતાં હસતાં જિભો થઈ છું. બારીમાંથી લાંબા અવાજો નાના હોવા સુધી ફરતા જાય છે તે તમે, ખરેખર, સાવ સાચું, કહું છું બા બોલાવે છે. રમમાં અવાજો લાગતા જાય છે, કળાટ સામે જોઈ છું ને મને એ યાદ આવે છે. હવે બોલું છું, સામે રમમાં કેટલા બધા લોકો બેઠા છે તે-સાંભળતા હશે અને તે લોકો સૌ જે જનરમાં સોમવારથી રવિવાર માટે ખરીદી કરે છે, અને એ લોકો પણ જે સહેલપાદે પુરાણી મૂર્તિઓ બોવા નીકળ્યા છે કે નાની નાની રંગોમાં ખેટી અતિમુસ્કેલ પ્રક્રોની છણાવટ કરે છે એ લોકો પણ બોલતા હશે ને? બધા અવાજો થયા, હું જિભો થઈને માળિયા નીચે બારી છે ત્યાં જઈને

બેઠા છું, રશિયન જીનનાં કાટા ને નોવેની ઠંડી મસાલાથી ભરેલી માછલીઓ. ટ્રામમાં, આવજો કહ્યું છે તે તો ખેસી જ ગયા હશે, દાદરા પરથી જોમના જીતરવાનો અવાજ સંભળાતો નથી કે ખારીની પાસે પુરશી છે. આ રમમાં, તેમાં ભીંત પર ઉપરની બાજુ હાર પહેરેલા કાઈકના ફાટોગ્રાફની નીચે હું બેઠા છું. જીભો યઈને સ્ટ્રીટમાં જોઈું છું. બધી દોડાદોડી યઈ ગઈ છે, કયાં કયું હશે તેની કંઈ ખબર નથી. બધા શું ખોલે છે તે કંઈક, જેમને આવજો કહ્યું હતું તે તો ગયા. ફરિયાઓના અવાજ આવે છે. હવે તો આ રમમાં, ને ખોલું છું તેમાં ઢોલના અવાજ પ્રસરતા બધ છે. ઢોલના અવાજે ઝાંખા થતા બધ છે સમુદ્રમાં

ફોલે છે, ને અવાજે શહેરમાં છે તે ખારીમાંથી જોઈું છું. અમૃતલાલ મોદી કયું કહે છે, અમે, ગાઢ સ્નેહીઓ, બચપણનાં સાથી. હસવાના અવાજે થાય છે. જીભો યઈને માળિયા નીચે ખારી છે ત્યાં ગયો, પછી પુરશી પર બેઠા છું. દાદરા પરથી હવે જોમના જીતરવાનો અવાજ, અને સામે કપાટ છે તેમાં છે એ રમકડાંઓ, અમે સાથે હોઈએ ત્યારે એવું હસીએ, એટલે પછી પાણુ કંઈ નહિ, જીભો યઈને જીતરતા જીતરતા ગયા છે તેમને આવજો કહેવાતું તે ભૂલી ગયો. ભૂલી ગયો અમૃતલાલ મોદી, મારા ગાઢ સ્નેહી, ખારીમાંથી જોઈું છું. હસવાના અવાજે થયા છે. હું જીભો યઈને ખેસીને જીભો યઈને.

[તાજેતરમાં જ પ્રગટ થનાર વાર્તાસંગ્રહ 'હાસ્ય વિનાના લોકો'માંથી]

‘લોકપ્રિય વાર્તા શ્રેણી’

આપના પ્રિય લેખકોની ‘મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’

શ્રી દિલીપ રાણુપુરા	૯-૭૫	શ્રીમતી સવિતા રાણુપુરા	૯-૭૫
શ્રી. આગિદ સુરતી	૯-૨૫	શ્રી ગુણવંત ભટ્ટ	૯-૦૦
શ્રી નાનાભાઈ જેબલિયા	૯-૨૫	શ્રી મહુલાદ કાશ્મલદ	૯-૫૦
શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરી	૮-૭૫	શ્રી હસમુખ શેઠ	૯-૨૫
શ્રી પ્રીતમલાલ કવિ	૯-૫૦	શ્રી મૂળરાજ રૂપારેલ	૯-૨૫

પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર. આર. શેઠની કંપની મુંબઈ-અમદાવાદ

કૂટની

ઘટના

રાધેશ્યામ શર્મા

જિંઘમાંથી એ જિંઘે છે ત્યારે એવું નામ યાદ નથી રહેતું. ગંધાતી ગોદડીના લીરાચીરામાંથી છૂટતી વાસ એને અજબ ભતની હૂંદ આપે છે અને પછી તે એને કથી વસ્તુની જરૂર નથી પડતી - નામની ય નહિ. પોતે હસ્તી ધરાવે છે એની પ્રતીતિ એને પોપચાં ખોલે છે, પટપટાવે છે કે તુરત યઈ ભતાં વાર નથી લાગતી. એક જો આંખ ખોલીને પછીથી ખીલું કશું કરવાનું મન નહોતું. એમ ને એમ અમસ્થા પડ્યા રહેવાનું વધુ મમતુ પણુ કાંઈ કયાં વખર છૂટકા નહોતો. ધર બહાર નીકળવું એમને હાંધરથી તડકે કાઢયા જેવું લાગતું. તડકે તેને કામરની સડકની અને કામરની સડક વતનની ભેંસની ખરબચડી ચામડી જેવી લાગતી તેથી કે રામ હેર કટિંગ સલુનની 'શોપે' ભણે ભેંશ પર સ્વાર યઈ પહોંચી જતા ।

'હું મશીન યઈ ગયો કે શું ?'

એ તિથિથી કે. ગમ સુષ્ટિની સ્વાવર જન્મ મિલકતોને અને જડ્યતન્ય સર્વકોઈને જિયાઈની પરિલાપાર્ગા માપવા લાગ્યા. મહાને જિંચા લાગે તે સમભાય, મૂંપડીઓ પણુ તેમને જિંચી લાગવા માંડી. પુલ જિંચા જિંચા લાગે તે ખરાખર પણુ ખીરે ધીરે કૂટપાથ પંચુ જિંચી જિંચી જણાવા લાગી. પ્રાણીઓ અને પદાર્થો જેમ જેમ જિંચા દેખાવા આંખ ખોલવાની એની આદત અસાધારણ જણાશે જતાં એવું છે

એની ના તે કોઈથી નહિ લણી શકાય.

એક વખતદાર પોપચાને કાપી પરથી જિતરતી, ઉપારી જ્ઞેવાતું અને દરમ્યાન ખીલું પોપચું જિંચું યઈ જઈ દરો ના દે એ ક્રિયા વિરલ પરક્રમ જેવી નથી જણાતી? કોઈથી પણુ જુલસૂક યઈ ભય ત્યારે એ તે જુલસૂક પણુ એમ ન થવા દે.

એક આંખ નાટકની પ્રથમ ઘંટડીની જેમ ખૂલે, બધું ઝાંખું ધૂંધળું અને એ દ્રશ્ય માપવા પછી ખીલ આંખ ખોલવાની પ્રથા એને સહી ગઈ હતી.

'આતું કેમ કરે છે?' એવું પધારીમાં પડ્યે પડ્યે એક વાર પોતાને પૂછ્યું. એને અભવયો એવો દ્રશ્ય જવાળ આખો હતો કે, ભરતા જન્મ-તની સામે એક આંખ મીંચેલી રાખીને ખીલ આંખને તાકતી રાખવાના લોકો ગેરસમજ થાય એવા ને એટલા અર્થો ક્રે છે.

'અરથી' જેવો શબ્દ સાંભરતાં એને પધારી-માથી જિભા યઈ નવે મોં ઘોવાનું, કોમળા કરી કામડાને ઉડાડવાનું અને દાતણુ પાદ જિલ ઉતારવાનું મૂઝવું. અને એમ ને એમ ખુલ્લું નામ યાદ આવી ગયું : કે, રામ, કે. રામ કરતાં કેવળ રામ કે રામચંદ્ર નામ હોત તો !

ગઈ રાને જુ કે. રામે શાહે આલમના મકબરના કમાનદાર દરવાજા નીચે કાળા કપડામાં સજ્જ એવા કશીર સાથે ચલમનો એક દમ લીધેલો અને

કળીરવાણી અને સૂરી ક્રમીરની ભેલભરી કથાઓને સુસ્ત ચાંદનીમાં સાકાર થતી નિહાળેલી. લાલ પથ્થરના દરવાખથી મસ્જિદ સુધીના ક્રંકરાળા માર્ગે જિનેલાં હારખંધ વૃક્ષોનાં પાંદડાંમાં નગીના મઢયા હોય એવો ચળકાટપૂર્ણ અવાજ કે. રામને હાલ પણ ચમકાવી ગયો.

જલદી જલદી મફલર વીંટી દાંતના સફેદ સારે-મમ સૂર પર છલને ફેલાવતા એમણે પથારી બિફરી કરી લીધી. એમને કયું કરવાનું સજાનું નહોતું કેમકે એક વાર એવું બનેલું કે પુષ્કળ-કે. રામના શબ્દોમાં પ્રશ્નના સાણ્ણીયુ જેટલા તાપથી સરજ જમીન પર પુષ્કળ વૂટી પડેલો. દિવસ રબનો હતો અને કે. રામ દુકાનને બહાર બહારથી સડક પર હતા. કયાં જાંયાને જાંટો પણ હોય તો એ ખોજમાં હતા. ખુલ્લા પગ ચમ્બાની ધાર પર આગળ વધતા હતા. ત્યાં એક જરા ફૂ...ર એક ભેંશને માર્ગે વચ્ચેવચ્ચે જામી રહેલો રામે દીડી.

તડકાના લીધે નીલ રંગીન કાગળ પર કાળા-ધબળ રંગે નખશિખ ભેંશને ચિત્રવત્ જાખી હોય એવો સ્થિર પડછાયો લાખી કે. રામ ત્યાં ગયા.

અને ત્યારે કે. રામને પહેલી વાર ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે તો જિંચી ભેંશના આંચળથી થોડાક જ જિંચ્યા હતા. ભેંશ કોઈ કાળા પથ્થરમાંથી કોતરી કાઢી હોય એમ થોડી વાર સુધી સ્થિર રહી. કે. રામને જરાક હીચકારો થયો ના થયો ત્યાં તો ભેંશમાં છવ આવ્યો, પડછાયો હાલ્યો અને એ આખાય આજા-યાને જિંચકાને એ ચાલતી યઈ. તંદ્રામાં જેટલા કે. રામે જગ્યાને જોધું તો પ્રાણીના જવાથી તે પોતાની જાયા સાથે નિર્જન માર્ગે પર એકલા રહી ગયા. જેનાથી ભાગતા હતા એ જાયાએ એક મેલી માતા કે દેવીની પેઠે કે. રામને એ દિવસથી પકડી લીધા. બળતાં પગે એણે બાણે જગજગતા સત્યનું દર્શન કરી લીધું. પગ બળતા બંધ થઈ ગયા અને અન્યત્ર કયું કે સ્વાહા થવા માંડ્યું.

કે. રામની જાયા બરાબર ગણ્યુ ફૂટ હતી. ગણીને ત્રણ ફૂટ, ન જોણી ન વધતી. પગ રીક્ષાનું બસ્ટુ હોર્ન ને રિક્ષાવાળાને ઘાંટો : એ ભાઈ, જરા દેખ કે ચલ ' કે. રામ ભાગ્યા પેટી સાથે વાસ ભણી. તે દિવસે તેમના મગજમાં શાળ ખાતાના અનેક સાંચા એવું સાથે ખટાખટ ચાલતા રહ્યા. પાણી પીધું, ચા પીધી, ખાખી ખીડીની સટ લીધી પણ સંચા ચાલુ ને ચાલુ.

જરા મોટથી ખેલીને રહી ગયા. પગ માંડયા તેમ તેમ કે. રામ નીચા ને નીચા થતા ચાલ્યા. કોઈ વાર તો એવો ભ્રમ થવા માંડ્યો કે પૂર્વેની નીચી વસ્તુઓ પોતાના કરતાં હવે જિંચી જિંચી જાણાઈ. એ શ્વાસ લેતા ત્યારે પણ હળકથી વિચારી બેતા કે આ જે સ્વાસ લઈ છું એ જિંચ્યો તો નહિ હોય, પણ સ્વાસ નાંસિકા બહાર આવતો ત્યારે કે. રામને ચોક્કસ ખાતરી થઈ મઈ કે પોતાનો તો સ્વાસ કે નિસ્વાસ પણ જિંચ્યો નથી !

એ માળની બસ જોઈને એમને ચક્કર આવતા. ચક્કર ચઢતા ત્યારે લાલલીલા રંગનાં વર્તુળો તેમની દષ્ટિને ઘેરી વળતા અને એવાં રંગબેરંગી વર્તુળોની વચ્ચે સફેદ ચાક યા ખડીથી કાળા પાટિયા પર કચેલી મોટી થોડકી કેટલીક વાર દેખાઈ જતી.

એક વેળાં ખ્રિસ્તીઓના ચર્ચ આગળથી નીકળતાં કે. રામે દેવળની બહાર અચંખાથી જોધું તો એ ચોકડીને એક બાણુ ઢળતી રાખીને કોઈક નિશાનને નિયોન લાઈટથી શબ્દગારી મૂક્યું હતું. એ કોસ હતો પણ કોસને જેઈ કે. રામના ચિત્તમાં એ માળની લાલ લાલ બસો ગોળ ગોળ ધૂમવા લાગી અને એ ફૂટપાથ પર અંખ હાથ દઈ જેસી પકયા. દેવળમાંથી પ્રાર્થનાના અને અનુવર્તી ઝોરગનના ધ્વનિ કે. રામના કાનની લાંખી બૂટા સાથે પોપ-ટની પાંખોની પેઠે અથડાવા લાગ્યા.

કચ કચ કચ. સંતોષકારક હેર કટિંગ સલૂનમાં કાતરોની કાગરોના એકસરખા ધીમા રવ આ સાંકડી

શોપને બંગીયામાં પલટી આપવાને સમર્થ હતા. કે, રામ અહીં જ નોકરી કરતાં. જુવાન માલિક બહાર બન્ય એટલે કે. રામ દિલ્હી ગીતો ઉપરથી લબનોનાં સ્ટેશન લાણી રેડિયોના કાંટાને લઈ જતા.

અને એમ ધરાકો ઘટવા લાગ્યા. ધરાકા કે. રામ માનતા એમ એમની કેટલી કટિંગના કસમ કરતાં દિલ્હી ગીતોની ફરમાયશ પર નલતી અને વધતી એ એમના ખ્યાલોના ખેતરમાં કદી જિજ્ઞેસુ નહિ. ખીજી પણ એક વિશેષતા હતી જે આખા શહેરની કાંઈ શોપમાં નહોતી. આહકો માટે તે 'પુરા બેક,' સુવાળી, ગાદીદાર પુરશીઓ બધે હોય પણ અહીં તે એક આ કારીગર માટે ય લોખંડની નાની પુરશી હતી.

કે. રામની જાંચાઈ કુલ મિલાવીને સલૂનની પુરશીના હાથા લગી માંડ પહેલે, નીચે જિભા જિભા એ હાથ જિંચો ઠરે તે માંડ આહકની દાઢી સુધી આવે.

એક આહકે તે એવું કહેલું 'પણ ખરું' કે. રામ! આજના રાજકારણોની જેમ સિંહાસન જેવી તમારી પુરશી ખેસવી લઈ, તમે ભોંય જિભા રહી હાથ લંબાવો તે ખબર પડે કે મને કેટલે આવી રહેા છો. મનકર્મ કે. રામ પુરશી પરથી હેઠા ઊતરી ગયા, હાથ જિંચો ક્યો તે પેલાએ હાથને દાઢી પર ખેંચી લેતાં કહ્યું, 'રામે મારી દાઢીમાં હાથ નાખ્યો.' પણ એ દિવસથી કોણ બલે શું થયું તે કે. રામની પડતીને ચંદ્રમાં શોપનાં દર્પણોમાં પૂર્ણિમા ઉજવવા માંડ્યાં.

એક ધરાકને મૂઠો પર અજ્ઞો અડી ગયો, લોહી ધગધગ વહેવા લાગ્યું, કે. રામ ફટકડી લગાવે રાખે, પાવડરનાં ટપકાં ક્યેં રાખે, પણ લોહી તે નીક પડી ગયા પછી ચોમાસામાં પાણી નીકળે તેમ ફૂટ્યે જ ન્ય, કે. રામ ગરંરાયા. દુકાનમાં એકલા હતા, અરીસા હતા, અનરબતી હતી, ધરાક હતા, થોડી ચકલીઓ હતી એટલે પાન ખાવા ગયેલા બેડીદાર કારીગરને બોલાવવા પુરશી પરથી ઊતરવા જતા હતા ત્યાં જિંચી

થયેલી ખીલી જેવું લૂગા સાથે કાંઈક ભરાણું અને સાથે કેદ કે. રામ થયા ભોંયભેળા. લોહી ફૂટેલું તે ય અને અટકવું નહોતું તેંય ધરાક કે. રામની હાલત અને દેદાર જોઈ હસ્યો, ખૂણ હસ્યો. એટલું હસ્યો કે કે. રામને આઘાતને સ્થાને આડું આશ્ચર્ય થયું.

આ સાહેબ ત્રણ મહિનાથી હસતા બંધ થઈ ગયેલા. એમની પ્રિય પત્ની બેંક મહિના અગાઉ ગુજરી ગયેલો એ ખીના પણ એમને ગંબીર ના રાખી શકી. કે. રામ આહકને પ્રિય એટલા માટે હતા કે પેલા એમના તરફ સમભાવ બતાવે એ પૂર્વે કે. રામ નેમની બાલુથી સહાનુભૂતિના શુભારંભ કરી દેતા.

દાખલા તરીકે જ્યારથી પેલા ભાઈસાહેબની સ્ત્રીના ઠડુણ મોતના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારથી શોક પાળતા હોય એમ ચાલુ રેડિયો બંધ કરી આખી શોપને શોક પળાવતા! સ્ટૂલ પરનાં દિલ્હી સામયિકો ઉઠાવી અને ગંભીરરથના ત્રિરંગી ફોટાની પાછળ એ મૂકી દેતા.

અને એ જ ધરાક કે. રામના પડતા ઉપર પાકે, પ્રમાણે હસતો હતો. ચાચકાના પટા પર એ સ્ત્રીની જેમ જમને દાંત પર પ્રભાતની માંકે દાંતના પાછલા ભાગે ફેરવી કે. રામે હિન્દીમાં હંકાર્યું, 'ઈસમે' હસવે કાયકો! હમ બી કુછ સમજતા હૈ.' આ પછી તે પેલો ચીર હસવા લાગ્યો, પેટ ફલાવી કાચલું વળાને હસવા લાગ્યો. વાદળો નેપકિન પર સાણું ધોળું ફીણ તેમજ લાલ હિંગળાક જેવું લોહી ફેલાયું.

હવે કે. રામથી ના જિરવાયું. પુરશી પાછળની માથાને ટકાવતી દંડી પાડી નાખી અને બોલ્યા, 'છેઠો, દાઢી નથી કરવી, ચલે બજો.'

આહકે પછી શું કહ્યું, માલિક શું કહ્યું એની ખબર નથી. કે. રામે કેવળ રામના આચારે સલૂન છોડી દઈ હારજખ લાટીઓમાં પેટી લઈ સ્વતંત્ર

ફરવા માંડ્યું.

જે દહાડે તેમણે શોષ છોડી એ દિવસે જ જિંચી
એડીના બુટનું તેમણે પરમાણુ આપેલું અને 'જે
દિવસમાં તૈયાર જોઈએ' એવો વટથી ઝાડીર આપેલો.
... ધરાકને હસવામાં કશો વાંક હતો કે નહિ, આવે-
ગમા પોતે નાકરી મેલી ચાલતા થયા એ બરાબર
હવું કે નહિ અને દસ વરસની ચાલુ નોકરીના
પગારની નિયમિત નિરાંત હવે પછીની જિંદગીમાં
મળશે કે નહિ એવું કશું વિચારવા યા વિમાસવાની
તેમની તૈયારી નહોતી. કહી શકાય કે તેમની એવી
કશી ધચ્છાં જ નહોતી. એટલા માટે જ કદાચ એ
રાતે નવથી પ્યારના શામાં ફિલ્મ જોઈ આવ્યા.
પરંતુ ફિલ્મ જોઈને થિયેટર બહાર આવતાં સવારને
બહલે એ રામ એમનું નામ જૂલી ગયા. કોઈકે કે.
રામને ઝોળખીતા સમજી ખીજ નામે બોલાવ્યા, એ
ના બોલ્યા ત્યારે પેલાએ ખરેખાત નામ પૂછ્યું
ત્યારે પોતે જવાબમાં પ્રુદ્યું નામ કહેતાં વાર કરી
અધકાયેલા.

ફિલ્મ જોતા કે. રામને કોઈકે માથા પાછળ
ટપલી મારેલી. પાછું ફરી જોયું તો કોઈ લઈઆ
જેવો લઘુ માણસ સિસોટીએ બોલાવતો હીકી કરતો
હસતો હતો. કે. રામને મુખે 'હિ-જ' ગાળ જેવો
શબ્દ આવેલો પણ એ ગળા ગયા. જિંચા પરદા પર
એકા આંખે ફિલ્મ જોતાં બોચી દુખવા લાગી જે
પેલાની ટપલીથી ખરેખર ચચરી જોડી હતી.

બીજી સવારે બીડી પેટાવી, માચીસ પેટીમાં
કેટલી કાંડી રહી એનો અંદાજ લગાવતા એ લાટીમાં
ગયા ત્યાં બીડીની ધૂણીમાં તેમણે સુમ્તાન પડેલાં

લાટીના લકકડકાપુ પટાદાર મશીન નીચેના ચોખ્ખા
ચલુક ખાડામાં રાતા ગવનમાં શોભતી એક પ્રોઠ
પણુ સુંદર ઝોરતને દીધી. કે. રામની આંખો જે
પાંચીસ સાલની હતી એ એકાએક પંદર વરસની થા
ગઈ. બાળપણમાં રમેલી કાચની લકટીએ સરકત
સરકતી એક અંધારી ગલીમાં પડી જતી દેખાઈ.

બહેર માર્ગ પરથી એક વરવોડો પસાર થતે
હતો. વાબના ભૂંગળાના પાછળથી થતા ભોં ભે
અવાજો કે. રામની હસ્તીને ધકકા મારવા માંડયા.
એ એમનું નામ વીસરી ગયા. લગ્નકા લાંબા લાંબા
પટ્ટા, જિંચું કાળું મશીન, ખાડામાં પડેલા લીલા
લીલા વહેરનો ઢગ, રાતા ગવનની બાજુ. ચૂંદડી,
નેાંતરું જેટી આંખો—અચાનક કે. રામને સાંભરી
આવી એમની ઝોરમાન મા, જે હતા ધણીએ નાતરે
નાસી નીકળેલી ।

મશીન આગળની પ્રોઠ રૂપા સ્ત્રીએ હાથ એના
લાલમલાલ ચીંધો વચ્ચ પર હતો અને એના પર
ચોટીક માખીએ નીરવપણે ફરતી હતી.

કે. રામને થયું કે પોતે ખરેખાત માખી બની
ગયો છે અને પેલાં લાલલાલ વચ્ચો વચ્ચે સીવેલા
આલલાના આયનામાં અટવાઈ ગયો છે.

હજગતની પેટીમાં અચ્ચો છે. એ ખ્યાલથી કે.
રામ ક્રેજી જીકચો. છરીથી બોકડા વધેરાતા એણે એક
વાર દોડેલા. સામેની સ્ત્રીના લુગડામાંથી લોહી વહી
રહ્યું છે, પેલા ધરાકની દાહીનું લોહી સાંભળ્યું,
એની મૂત પત્નીનું સ્મરણ સળવળ્યું...એ જાગ્યો
ને બોલ્યો :

'જય મા ।'

[વરવમાં જ પ્રગટ થનાર વાર્તાસંગ્રહ 'પવનપાવડી'માંથી]

અરૂખામાંથી

અધિન દેસાઈ

તો, અરૂખો શહેરના મુખ્ય રસ્તા ઉપરે પડે છે.

આમ તો અરૂખાને લાકડાની પટ્ટીના કહેરા છે, પણ અરૂખો ખાસ્સો મોટો - અચારામયી હરીશ્રી સકાય એવો - છે. અરૂખામાં આવવા માટે એક ચાંકડું 'પારણું' છે તે મકાનના ઉપવા માળના કોઈ રમ સાથે જોડાયેલું છે. વધારામાં અરૂખાની ઉપર એક લાકડાની જૂની કમાન પણ છે અને તેની ઉપર ઈતેમ્બર કરવી કોઈ બીલું નકશીકામ છે.

હવે અરૂખામાં કોઈ ચોક્કસ સમયે 'પારણું' ખોલીને આવી શકાય એમ છે.

આપીને, લાકડાના કહેરા ઉપર કોણીજો ટેકવીને, કોઈની રાહ જોતા હોય એવી રીતે જિભા પણ રહી શકાય એમ છે. પછી, ચોટલો આગળ લાવીને, ચોટલાને છેવાડે ખાકી રહી મેલો વાળને ચૂંચી પણ શકાય એમ છે. દાંતમાં આંગળી નાંખીને ધમિધમિ ચાવી પ્રયુ શકાય એમ છે. વાળની કોઈ નટખટ લટ પવનથી ઊડાડી કહે તો દૂર સુધી નજર કરતાં કરતાં, તે લટને દાયથી દબાવીને માથા ઉપર પાછી સરખી પણ ચોડી શકાય એમ છે. આંગો પટપટાવી શકાય એમ છે. અને પછી, ઝુસ્ને થઈને, અડપથી પારણું તરફ વળાને, વળા પાછી એક છેલ્લી વાર લાંબે સુધી નજર કરી લઈને, રમમાં ભરાઈ જઈને, ધબ્બ દઈને 'પારણું' બંધ પણ કરી દઈ શકાય એમ છે।

પણ અરૂખામાં બપોરના બહિમ તડકામાં જિભા રહેવાની મન આવે એવું નથી. જોકે હા, કોઈ વાર તો બપોરે પણ...

પણ અરૂખામાં જિભા દોઈએ ને... અચાનક 'નીચેથી કોઈ તીણી ચીસ પાડે તો ચમકી જવાય એવું છે. પછી લાંબે એ આવાજ સ્વાતિતરેખા-કામિની કે પીવડીને હોય.

'હાય રે! હું' તો એવી ખી ગઈ। નબળાની

છે તું તે! એમ નીચે જોઈને, આંગો પડોળા કરીને, જાતી ઉપર બન્ને હાથ ચૂકીને કહી શકાય.

'તે એટલા જાયા ઉધાનમન થઈ જવાનું' ક'ઈ કામ છે? જરા નીચેની પાનુએ પણ નજર નાખતાં રહેતા દોઈએ તો?' - સ્વાતિત અથવા રેખા અથવા કામિની અથવા પીવડી.

'મારી બા કહે છે કે નીચે બહુ ડોકાઈએ તો પડી જવાય!'

'અને એમ નહિ કહું કે બહુ લાંબે સુધી નજર કરીએ તો લાગી જવાય!'

'જુદાં જુવવી। તને તો લાગવા સિવાય ક'ઈ આવડતું જ નથી।'

'હા, એકાંટો દૂર સુધી જોઈ રહેતાં તો નથી જ આવડતું!'

'હવે ચિત્તાવલી થતી, ઉપર આવડું હોય તો આવ ને! ' અરૂખાના કહેરા ઉપરથી નીચેની પાનુએ એકમ જૂકા પડીને, પીવડી અથવા કામિની અથવા રેખા અથવા સ્વાતિતને ત્રેમથી ઉપર પણ ઘોલાથી શકાય.

'નાઆઆઆ રે! તને કયા ડિસ્પર્ટ કરીએ હમણું! હવે એકાદ દિશામાંથી સાઇકલ પણ આવવામાં જ હશે!'

નીચે જિભેથી છોકરી છેલ્લા વાક્ય ઉપર આંગો નચાવે ત્યારે, ખોટું ઝુસ્ને થઈ શકાય એવું હોય એટલે, અરૂખામાં ક'ઈ પંચું હોય તે હાથમા લઈને નીચે જિભેથી છોકરીની ઉપર ફેંડી પણ શકાય.

પછી શેરી બીજી ગમત કરી લઈને વાત આગળ પણ ચલાવી શકાય. અને એવું પણ બને, કે જે સાઈકલ વિશે વાત દઈ હોય અને જેની રાહ જોવાઈ હોય તે સાઈકલ કયાંક પંડાયર થઈને પછી લેખ. અને આજબાજુમાં કોઈ સાઈકલની દુકાન ન હોય તો ધર સુધી ધસડીને લઈ જવી પડી હોય. સાઈકલને સ્ટેન્ડ નથી એટલે, ચાલીમાં રમતા કોઈ છોકરાને જરાક પકડવાનું કહીને રમતાં તાળાને ચાવી લગાવી પડી હોય. 'પારણું' ખૂલતાં એકાદ પોસ્ટકાર્ડ પડેલું દેખાયું હોય તો તરત જ ઉપાડીને વાંચી લેવાયું હોય. પછી લાણું ટમલ ઉપર ચૂકીને

સાષ્ટકને ઘરમાં લઈ લીધી હોય.

કદાચ સાષ્ટક 'ભારત હિન્દુ લોન્'ના દાદર પાસે પડી પહો હોય. એને તાણું નથી એટલે, આલુખાજી રમતા ઊકરાઓએ રમત બંધ કરીને, વાંકા વળાને ચુપકાઈથી લોન્માં જમતા માણસો તરફ પહો જોઈ લીધું હોય, અને કંઈ જ ધાસ્તી ન જણાતાં સાષ્ટક લઈને ભાગી પહો ગયા હોય. એક એક 'રાઉન્ડ' પછી સાષ્ટક પાછી મૂકી દેતી વખતે, ઊકરાઓને, 'સાક્ષાઃ હરામખોરા !' ની ગાળ સાષ્ટક મૂકીને ભાગતાં ભાગતાં સાંભળવી પહો પડી હોય.

કદાચ સાષ્ટક 'મોહનલાલ એન્ડ કંપની'ના બારણામાં પહો પડી હોય. શેઠનો નોકર 'જરા ગોડાઉન ઉપર જવું' છે, કંપીને સાષ્ટક લઈ પહો ગયો હોય, અથવા દુકાનમાં ખેસતાં જ 'સેલટેક્ષની ઓફિસમાં પહેલાં જઈ આવે તો !' એમ શેઠે બે કહ્યું હોય તો સાષ્ટક સેલટેક્ષની ઓફિસ તરફ પહો જીપડી હોય.

ઉધરાણીનો દિવસ હોય તો સાષ્ટક શિવદાસ ઝવેરીની દુકાને પહો પડી હોય. ત્યાંથી પછી કુંદનલાલ, રાસબિહારીલાઈ, સુરતવાલા, ધનંજય પસ્તા-કાયા એન્ડ કંપની, ભવાનજી ખીમજી અને બંને તો રસ્તામાં 'શ્રી રામભગોસે હિંદુ હોટલ,'

ઉધરાણી પત્યા પછી બે સાંજના ૭ વાગવાને અડધો-એક કલાકની વાર હોય તો, સાષ્ટક કદાચ શહેરના મુખ્ય માર્ગ ઉપર પહો દોડવા માટે, અચુક અંતર કાપીને ધીમી પહો પડે. ઝરખાની સામેના પાનવાળાની દુકાને જીભી પહો રહે. 'એક બનારસી, કથ્યા સુપારી'નો ઓડર અપાય એટલામાં તો, સાષ્ટક પંધરા સાથે ગોઠવેલી હોય, એટલે પડી પહો જાય. એને જીભી કરતાં કરતાં અને ફરીથી સરખી ગોઠવતાં ગોઠવતાં ઝરખા તરફ એકાદ નજર નાંખી પહો ઈઈ શકાય !

અને ઝરખા તરફ જોઈ શકાયા પછી તો, ધબળ ઈઈને જોરથી અવાજ કરીને બંધ થતું બારણું પહો જોઈ શકાય ! અને તેના પ્રત્યાઘાતમાં સહેજ હસી પહો શકાય !

સદલાગ્ય બે બારણું બંધ ન થાય તો, થોડા

તાલેવરમાં જ પ્રચટ ચત્તર વાર્તાસંગ્રહ 'કેઈ ફૂલ તેડે છે'માંથી

હાથના ઇશારાઓ કરવાનો મોડો મળે ! ઝરખાથી તો પાનવાળાની દુકાન સુધીની દૂરીમાં માત્ર હાથના ઇશારાઓ જ જોઈ શકાય એમ છે, મોં ઉપરની લાગ્યારી કે ચુસ્સાનો ભાવ કળી શકાય એમ નથી.

પછી સાષ્ટક પાછી ધીમે ધીમે ખસવા માટે ત્યારે, પાનવાળાની દુકાન આગળ ઢોળાયેલા પાણીના પટ્ટા રસ્તા ઉપર દોરાતા જોઈ શકાય. અને દૂર દૂર ચાર રસ્તા આગળ સાષ્ટકને અદ્વચ્ચતા પહો ઝરખામાંથી જોઈ શકાય.

પહો ઉઠીકતમાં એવું બને છે કે શહેરનો મુખ્ય રસ્તો વખત જતાં રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ સાથે જોડાઈ જાય છે. અને આમ થતાં જ, ચાર રસ્તાના કોર્સિંગ આગળ એવી મતલબતું પાટવું લગાવવામાં આવે છે કે : 'હાથધારી, બળદમાડાં અને સાષ્ટકલસવારો માટે રસ્તો બંધ છે.'

મુખ્ય રસ્તા ઉપર સાષ્ટકથી ફરતી બંધ થાય છે, ત્યાં આગળ વાત ચટકતી નથી અને રસ્તાને વધારે પહોળો કરવાનાં પગલાં લેવામાં આવે છે. આમ ફરતી વખતે, ઝરખાની નીચેના ભાગમાં આપેલા લાકડાના ટેકાઓ માટે સત્તાવાળાઓ મહાનમાસિક સામે વધી નોંધાવે છે. અને એ ટેકાઓ વાહન-વ્યવહારને અંતરાચર્ય થતા હોવાના દાવાથી કાઢી નાખવામાં આવે છે.

હવે, ઝરખામાં નીકળવાતું જોખમકારક હોવાથી, ઝરખામાં આવવા માટેનું બારણું અંદરથી કાયમને માટે બંધ કરી દેવામાં આવે છે !

જોકે આમ તો હજી પહો ધારીએ તો બારણું ખોલીને ઝરખામાં આવી શકાય એમ છે, ઝરખો ૫ હજી છે, બારણું ૫ હજી છે, અને એકાદ વ્યક્તિના વળનથી કંઈ ઝરખો નીચે આવી પડે એમ પહો નથી !

અને સાષ્ટકને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી, ચાર રસ્તા આગળ કોઈ વાર પોલીસની નજર ચુકાવીને, હજી પહો એ જ ભૂના રુઆળથી ઝરખા પાસેથી પસાર થઈ શકાય એમ છે !

હજી પહો કંઈ બગડવું નથી !

આ માસના ગુજરાતી પ્રકાશનો

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત
૧ ધરતીની આરતી	સ્વામી આનંદ	૧૦-૦૦
૨ સ્વપ્ન લોક	નલિન રાવલ	૭-૫૦
૩ વિનિયોગ	ડૉ. રમણલાલ જોશી	૧૫-૦૦
૪ જલતા હિમગિરિ	મોહનલાલ પટેલ	૧૪-૦૦
૫ સાત સવાલ	મો. યુ. ધામી	૧૧-૫૦
૬ ચંદ્રવદના	"	૧૫-૦૦
૭ ભડભાદર	દેવશંકર મહેતા	૧૮-૦૦
૮ વેલ્લે આવ્યા વિષ્ણુ કુલ	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૧૫-૭૫
૯ સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય	મોળાલાઈ પટેલ	૭-૫૦
૧૦ હતાશામાંથી સુક્રિા	પ્રકાશ જાજર	૧-૦૦
૧૧ વિકાસની ચાવી	" "	૧-૦૦
૧૨ આપણી ઇન્દ્રિયો પુ. ૫	ધીરજલાલ જાજર	૧૫-૦૦
૧૩ સ્વપ્નલોક	નલિન રાવળ	૭-૫૦
૧૪ જન્મોજન્મ	નવનીત સેવક	૧૫-૦૦
૧૫ અહમ	" "	૧૫-૦૦
૧૬ અનુરાગ	" "	૧૭-૨૫
૧૭ હયાતી	હરીન્દ્ર દવે	૧૫-૦૦
૧૮ સાહિત્ય તત્ત્વ અને નામ	ગુલામદાસ પ્રોહર	૧૫-૦૦
૧૯ સોનેટ ડું ઔરશિલ્પ	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧૫-૦૦
૨૦ મધુહંદા	રસિક મહેતા	૧૨-૫૦
૨૧ સેસકુલ	રસિક મહેતા	૧૨-૫૦
૨૨ આજની સોવિયેત વાતાવિા	ચંદ્રકાન્ત વક્ષી	૮-૫૦
૨૩ પરજાળ	" "	૧૦-૦૦
૨૪ અખાતા છાપા	ઉમાશંકર જોશી	૧૦-૦૦
૨૫ અંતરપટ	સ્નેહરસિમ	૨૨-૦૦
૨૬ યોગમાર્ગની પ્રવાસી ત્રીપુષ્પપ્રેમ	દિલીપકુમાર રોય અનુ. રમણલાલ સોની	૨૧-૦૦
૨૭ અનંતના વાતોઓ	" " "	૨૧-૦૦
૨૮ સમર્થના	શ્રી સુંદરમ્	૨૨-૦૦
૨૯ સુનો લાઈ સાધો	વિનોદ ભટ્ટ	૬-૦૦

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત
૩૦ શ્રાવણી મેળો	ઉમાશંકર જોશી	૧૩-૫૦
૩૧ આરાધના	ચોગેચર	૧૦-૦૦
૩૨ પંજબની લોકકથાઓ	—	૭-૦૦
૩૩ વનંચલ	જયંત પાઠક	૬-૦૦
૩૪ સા વિદ્યા	શ્રી સુદરગ.	૨૨-૦૦
૩૫ સાહિત્યચિંતન	"	૨૨-૦૦
૩૬ હૃદયરોગ અને તેના ઉપચાર	નવજીવન	૪-૦૦
૩૭ તારુણ્યની તાસીર	નવજીવન	૫-૦૦
૩૮ ડૉક્ટર આવતાં પહેલાં	નવજીવન	૭-૦૦
૩૯ દેશગૌરવ ભામાશા	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	૧૪-૨૫
૪૦ અશૈષ-ધરા	લક્ષ્મીકુમાર શાસ્ત્રી	૧૭-૫૦
૪૧ કચ્છકાની કામિની	" "	૬-૦૦
૪૨ વહુરાતા હૈયા	મક્ત રણેલાકર	૧૨-૦૦
૪૩ પાલના રાઠવા	શંકરભાઈ તઠવી	૧૩-૫૦
૪૪ પ્રતિરૂપદ	બાલુ દાવલપુરા	૧૫-૦૦
૪૫ ઉદ્દેશ	ડૉ. મક્ત ઝોઝા	૧૫-૦૦
૪૬ આંસુ ભીતર છલકાય	નવનીત મદાસી	૧૧-૦૦
૪૭ નમ્પશિષ્ય	જયેન્દ્ર શેખડીવાળા	૧૦-૦૦
૪૮ સદર સો દિવસની	ધીરુભાઈ ઠાકર	૧૫-૦૦
૪૯ તીર્થ સહીસ	દિલીપકુમાર રાય અનુ. નગીનદાસ પારેખ	૧૬-૦૦

—: પ્રાપ્તિસ્થાન:—

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-સુબર્બ-૪૦૦૦૦૨ * ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ધન-જોખનથી છોકરી મદદવાઈકી મગરૂર નારીના મદ-દર્પની અને આદર્શ ભાવનાશાળી યુવાનના સ્વમાનની અનોખી નવલકથા. તમારા અને ખીલ લાખેના માનીતા લેખકની કલમે

માન-અભિમાન

શ્રી સારંગ બારોટ

૧૩-૭૫

શ્રી સારંગ બારોટની ખીલ જે નવી કૃતિઓ

ઘટા ઘનઘોર

નવલકથા

૧૬-૭૫

માસૂમ ચહેરા

નવલિકાસંગ્રહ ૯-૨૫

तीन साल
सिएन नदी की रहें
जो कहें पापा
घायली
भजनबी
पतन
प्लेग
लक्ष्मीदेन
भ्रमर प्रेम
समय साही है
कुमारसम्भन
तपती दीपहरा
सलीब दोते लोग
प यत्रकारी

दहेज का दाम
यह कहे तो
सलीब पर
तीखरी साँस

प्रम-वर्षा
गीत-अर्पित

निदान
गुफनाली

उपन्यास

एन्टोन चेरन	७-००
उमा वरुआ	१०-००
क्लेरेंस डे	१०-००
विलियम सोरायां	१०-००
आल्बेयर कामू	८-००
" "	७-००
" "	१४-००
" "	८-००
प्रभाकर माचवे	८-००
बेरनादे दे सेपियर	१२-००
हिमाशु जोशी	१५-००
गुरुदत्त	१०-००
अभिमन्यु अन्त	१५-००
शिवसागर मिश्र	१०-००
शुभ सागर	१०-००

कहानी

व्यथित हृदय	१०-००
आचार्य चतुरसेन	१८-००
दीप्ति राज्जेलवाल	१०-००
कामतानाथ	१३-००

कविता

धर्मस्वरूप	१२-००
सुमित्रानन्दन पत्र	१६-००

नाटक : एकाकी

ललित सहगल	६-००
" "	१६-००
मीध साहनी	१२-००

समीक्षा

सुल्ली : विविध सन्दर्भों में	वचनदेव कुमार	१५-००
निराला साहित्य का अनुशीलन	डा. हीरालाल	३८-००
आधुनिक हिन्दी कविता में		
व्यक्तित्व अंफन	डा. सरजूप्रसाद मिश्र	६०-००
घनानन्द काव्य-दर्शन	डा. सहदेव वर्मा	३०-००
पद्माकर की काव्यभाषा	डा. मधु खत्री	४०-००

जीवनी संस्मरण

धरती जिनसे स्वर्ग बनी	व्यथित हृदय	८-००
महानता की ओर	आचार्य चतुरसेन	१०-००
सफरनामा	अमृता प्रीतम	१०-००
दूसरी आकाशवादी	रामकुमार भ्रमर	१५-००
आधी रात से सुबह तक	लक्ष्मीनारायणलाल	१२-००
मेरी जेल डायरी	जयप्रकाश नारायण	१०-००
फैसला	कुलदीप मैयूर	२४-००
भारतीय जेलों में पाँच साल	मेरी दृष्टि	२०-००
मनोरंजक संस्मरण	श्री नारायण चतुर्वेदी	२०-००
रोचक प्रसंग	राजेश्वरप्रसाद नारायणसिंह	२५-००

विविध

श्रीरंगजेव-फालीन मुगल		
अमीर बर्ग	एम. अतहरअली	४२-००
क्रिकेट	योगराज थानी	६-३५
योग द्वारा रोगों की चिकित्सा	डा. फुलेंगेदा सिन्हा	१०-००

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी हमारे यहाँ हिन्दी साहित्य का एक विशाल भण्डार हर समय उपलब्ध है। आदेश देकर लाभ उठावें। धन्यवाद।

प्राप्तिस्थान

आर. आर. शेट एन्ड कम्पनी
 कुवारा, गाँधी रोड
 अहमदाबाद-३८० ००१

आर. आर. शेट एन्ड कम्पनी
 प्रिन्सेस स्ट्रीट
 बम्बई-४०० ००२

નવાં રૂપે રંગે ઉત્તમ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

કાલોજી	૧૬-૫૦	છાયાનંદ	૧૨-૨૫
મલય	૧૮-૨૫	સ્નેહચક્ર	૧૬-૫૦
પહાડનાં પુષ્પો	૨૩-૦૦	હૃદયનાથ	૧૭-૦૦
પત્રલાલસા	૧૨-૫૦	ત્રિશંકુ	૧૩-૦૦
ઝાંઝળ	૬-૦૦	સૌંદર્યપંજુ	૧૪-૨૫
હૃદયવિભૂતિ	૧૫-૦૦	શોભના	૧૫-૭૫
ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫	સૌંદર્યજ્યોત	૧૮-૫૦
ઝંઝાવાત	૩૦-૦૦	જ્યંત	૮-૨૫
સતી અને સ્વર્ગ	૧૨-૨૫	શયીપીલોઝી	૧૨-૨૫
પંકજ	૧૨-૦૦	ખંસરી	૭-૨૫
રસબિંદુ	૬-૭૫	કાંચન અને ગેરૂ	—
હીરાની ચમક	૧૦-૨૫	લીવડી	૧૨-૭૫
પૂષ્પિંભા			

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

ધૂપસળી	૧૩-૫૦	શકુંતલા	૧૪-૫૦
ત્રેમપંચ બા. ૧-૨	૩૨-૫૦	ગીતાદર્શન	૬-૦૦
લોહીની સગાઈ	૧૨-૨૫	સમાયજ્યુદર્શન	૫-૨૫
છવતદીપ	૧૨-૦૦	મહાભારતદર્શન	૬-૦૦
આમચિત્રો	૮-૭૫	આશાપંખી	૨૪-૦૦

શ્રી સારંગ બારોટ

જિંદગીના ફેરા	૧૨-૦૦	અગનખેલ	૧૧-૨૫
વિલાસવૃદ્ધ	૧૫-૦૦	સંગમત્રિવેણી	૨૦-૭૫
સુખી	૧૭-૦૦	ગોરનાં આંસુ	૧૧-૭૫

‘લોકપ્રિય’ની આ નવલકથાઓ વાંચવી જ પડે

એક એક શિક્ષકના ભીતરમાં લાવા ભર્યો છે. શિક્ષણક્ષેત્ર પર ધુમ્મસ પથરાઈ ગયું છે. ફટાકિયા મોતી જેવી આવતી કાલને ધડનાર શિક્ષકમાં જે સંતોષ ન હોય, મન અસ્થિત હોય, તેવા ભવિષ્ય વગરના શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનું ભાવિષ્ય કઈ રીતે ઘડવ ના હતા ?

શિક્ષણક્ષેત્ર સમાજના ધુરંધરને લાવળતી દર્શાવતી ક્રાંતિકારી નવલકથા

સમણાં તો હૃદિયાની રાખ શ્રી હસમુખ શેઠ ૧૫-૦૦

આ જ લેખકની ખીણ રંગદર્શી, રસીલી, રંગીલી નવલકથાઓ વાંચ્યા વગર કેમ ચાલશે ?

વૈશાખી આભ	૧૫-૦૦	અજંપાના એરતા	૧૫-૫૦
-----------	-------	--------------	-------

પીગલ્યો નહિ ધુમ્મસનો પહાડ	૧૨-૦૦	ફટકિયાં મોતી	૧૨-૫૦
---------------------------	-------	--------------	-------

ભીતરે ભર્યો લાવા	૧૭-૦૦	જેબન તો બાવળની શૂળ	—
------------------	-------	--------------------	---

ઘટનાચક્ર		શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મમટ્ટ	૧૬-૦૦
----------	--	-------------------------	-------

આ જ લેખકની આ ખીણ નવલકથાઓ પણ તમારે વાંચવી જ પડશે.

તાપ પરિતાપ	૧૫-૦૦	મનનાં બંધ કમાડ	૧૧-૨૫
------------	-------	----------------	-------

સંશ્રામ	૧૨-૦૦	આભાસ	૧૧-૫૦
---------	-------	------	-------

અમીભર્યાં મેનાં	૧૨-૨૫	ભૂખ્યા લોક ભૂખી ધરા	૧૬-૫૦
-----------------	-------	---------------------	-------

ઊંડા અંધારેથી	૧૨-૫૦	શ્રી શુભવંત ભટ્ટ	૧૫-૦૦
---------------	-------	------------------	-------

લાગણી-પ્રેમ અને દયાના આવરણ નીચે વાસનાની અમિચિતા જેવા શુભવંતી વેદનાની ઊંખકાંચોની વ્યથાને આગગરતી કલમે પેશ કરે છે ગુજરાતના લાકીલા નવયુવાન લેખક થી શુભવંત ભટ્ટ ફૂલરાત રાણીનાં

આ જ લેખકની નીચેની ખીણ કૃતિઓ વાંચ્યા વગર કેમ રહેવાશે ?

વેરના વિસામા	૧૮-૨૫	અગન પડછાયા	૧૦-૦૦
--------------	-------	------------	-------

આકંઠ	૧૦-૦૦	સુકા સાગર લીના કિનારા	૧૦-૫૦
------	-------	-----------------------	-------

એક સપતું એક સંસાર	૧૦-૨૫	કાળી તારાં કામણુ ન્યારાં	—
-------------------	-------	--------------------------	---

અન્ય ઉત્તમ નવલકથાઓ

શ્રી નાનાભાઈ જેખલિયા		શ્રી મનમુખસાલ ઝવેરી	
----------------------	--	---------------------	--

સૂરજ ઊગ્યે સાંજ	૨૦-૫૦	કાચનું કારાગાર	૭-૭૫
-----------------	-------	----------------	------

મેઘરવો	૧૩-૫૦	હૈયાં હિજરાયેલ	૬-૦૦
--------	-------	----------------	------

રંગ ગિલોરી કાચના	૧૩-૦૦	આનંદભવન	૬-૦૦
------------------	-------	---------	------

એંધાણુ		મિથુનલગ્ન	૭-૨૫
--------	--	-----------	------

પ્રકાશક

લોકપ્રિય પ્રકાશન

૧૧૦/૧૨૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૮૨

દશ નવા વાર્તાસંગ્રહો

વાર્તાઓ ‘આધુનિક’ છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ ‘કલાપૂર્ણ’ છે કે કેમ તે જ મુખ્ય બાબત છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થનારા નીચેના દસ વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરી શકો છો કે ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ ?

- (૧) વૃત્તિ અને વાર્તા
- (૨) ટોળું
- (૩) કારણ વિનાના લોકો
- (૪) બંદિશ
- (૫) પવનખાવડી
- (૬) નંદીઘર
- (૭) કૃમતા અનાબો
- (૮) ધવલગિરિ
- (૯) કોઈ કૂચ તોડે છે
- (૧૦) મુકાબલો

- શ્રી રાવજી પટેલ
- શ્રી ઘનશ્યામ દેસાઈ
- શ્રી પ્રબોધ પરીખ
- શ્રી વિભૂત શાહ
- શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા
- શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
- શ્રી પિનાકિનું દવે
- શ્રી રજનીકાંત રાવળ
- શ્રી અશ્વિન દેસાઈ
- શ્રી મહેશ દવે

તમારા અભિપ્રાયની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈશું.

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પિન્નેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ # ત્રાધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૨

પાણી....પાણી.... પાણી

અંદકાન્ત શેઠ

પાણી....પાણી.... પાણી....
 પગલુ માંડવા બાજો ત્યાં પાણી....
 સુકી ખેલો ને પાણી....
 બધે આંખે પાણી....
 ને ઉઘાડી આંખેય પાણી આરે કાર.

પાણી મૂળ થક ડાળ ને પાંખડે,
 પાણી ચરાચરના ચાકડે;
 પાણીમાં જ ગળાપૂક દિવસો,
 પાણીમાં જ ઊંધે ઘડે તરતાં અસ્તિત્વો.

પાણીથી કુળાયલાં ઘર,
 બારે બારે.

પાણીમાં જ તરતું રાબરાણીનું કળ,
 કાણું કાણું.

પાણીમાં જ ગભીંલો અવકાશ,
 કાંટું કાંટું.

પાણીમાં જ પથરાયેલો પહાડ,
 પહોળો પહોળો.

પાણીમાં લપસેલ પગથિયાં,
 ને પાણીથી અધરણુ ઉંબર,
 પાણીથી દળાયેલાં નેવા.
 ને પાણીથી ભીંસાયેલ ભીતરતા.

અમિની પૂંછડી ઢીલી-લખડેલ-વાંકડી,
 ? મૂછ પાણીનિહોણી રાંકડી,

-ઓ તણાય....પાણીના ન્હોરાળ પજો
 પી'ખાતી-વી'ખાતી !

બારીઓ ખુલ્લી ને ખુલ્લાં બારણાંયે;
 પલુ બધું જ સ્થગિત-રટેચ્યુ અંદરબહાર.
 સુખશ્યામાં ચમકતી કાતિલ ધાર
 મીઠા સંબંધ આડે તીખી સમશેરની
 ખુલ્લી આંખો, ખુલ્લી હથેલીયે;
 પલુ બધા જ છેડા એકસૂત્રતાના વેરવિખેર.
 બધું ભૂડી બધ છે વાદળ જેમ અડવાંમાં.
 ને રહી બધ છે શેષ પંકિલ અર્થ'તા
 એમની ભીતરની
 જલના ટીપે....ટીપે...

-ટાલ ટપૂકલાના સ્પર્શે સ્પર્શે
 એક ન્યત્ર રૂવાંદાર પૂંછડી સંકેચાવી
 -ખોવાતી બધ છે કાળા એક કરંદિયામાં.
 ને એક નિસહાય ચહેરો

ક્રિંકત'વ્યતાથી ડામાડોળ કેડી પરથી
 ભેતો રહી બધ છે આ પાણીને
 -અર્થ'હીનતાનાં બેલગામ પાણીને.

પાણીનું એક એક ધુન્દ
 હથેલીને અડતાં પૂર્વે જ ફસડી પડે છે,
 કદાચ આ ખોતીના પાકની ઝતુ જ નથી
 ને અમસ્તો હું મરણવાનો વેપ કાઢી બેઠો !

। ધન્દુ ગોસ્વામી

નરણે કેઠે દિવસ ભગ્યો :

ભગ્યાં દાણો પાણી.

તું તારે લઈ જવું હોય ત્યાં
લઈ જાને ધૂળધાણી

ક'ઈ નો'તું ને તોય હિમાલય

હાડ ગાળવા નીકળ્યો

કરિયો ભલટો ધૂમરી ધઈને

પેટ ગાળવા નીકળ્યો

તળિયાભૂંડીને ક્યાં ભેટી સોંસરવી મકરાણી

કોહું નામ હવે ટાળીને

સોડ તાણવી લાંબી

કરિયાવરમાં ભૂખની ભાતે

ખખડયાં કહલાં-કાંબી

અહીં તો કાચી નીંદર જેવું

ધઈ-થાવીના મીંઢળ જેવું

આભજિંચેરું પડ્યું પડ્યું જે હાથ ચડે તો

ડીક છે

નહીં તર

અપીચપટી ચોખાણના ચ પર

કોણુ જાણે કઈ ઘડીએ જોલે કૂકડો ગોસ્વામી

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકા વચ્ચેનો સેતુ

ઉ

દ

ગા

ર

દિવાળી તથા મોટા વેકેશન સિવાય પ્રત્યેક માસની

પંદર તારીખે નિયમિત પ્રકટવું

પત્ર

આજે જ વસાવો

વર્ષમાં દશ અંક વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦.૦૦

છૂટક નકલની કિંમત રૂ. ૧-૦૦

સાહિત્યગોષ્ઠિ

રઘુવીર ચૌધરી

ધીરેન વ્યાસ (નવરંગપુરા, અમદાવાદ)

પ્ર. બળવંતરાય ઠાકર સર્જક કરતાં વિવેચક તરીકે મોટા છે એવા એક મત પ્રવર્તે છે, આપ શું માને છે ?

ઉ. બળવંતરાય ઠાકર ગુજરાતી ભાષાના બૃહી ન શકાય એવા કવિઓમાંના એક છે. એમણે હાલક, ઇતિહાસ અને કાવ્યરૂપોના વિવિધ પ્રયોગો કરેલા છે. દીર્ઘ રચનાઓમાં પણ એમનું સામર્થ્ય છત્ત થાય છે. કાથરી અને અન્ય લખાણોમાં એ મોટા મહકાર તરીકે જીપસી આવે છે. માણસ તરીકે જીવન સાથેના એમનો સંબંધ પોતીકો હતો. એમની આગવી મથામણ હતી સત્યને પામવાની. આ પણ એક મોટા સર્જકનું લક્ષણ છે.

પરંતુ હમણાં જ શ્રી નિરંજન ભગતે કહ્યું તેમ આપણે બળવંતરાય ઠાકરને ૧૯૭૭ સુધી તો બરોબર વાંચ્યા જ નથી.

ગુજરાતી કવિતા પર જે અસર પડી છે તે બળવંતરાયના કવિતા-ચિદ્ધક તરીકેના વિચારોની. અમરને અનુલક્ષીને કહી શકાય કે એ વિવેચક તરીકે છે. તર્કદાયક ક્યાં વિના કહેવું હોય તો એમ

કહેવું જોઈએ કે બળવંતરાય વિવેચક તરીકે વધુ પ્રભાવક છે. અભ્યાસીઓએ સુન્દરમ્ અને ઉમાશંકરનાં બળવંતરાય વિશેનાં લખાણો વાચવાં જોઈએ.

ચેતના મોઢી (કાંઠવણી, મુંબઈ)

પ્ર. ગુજરાતમાં નિબંધનો પ્રકાર વિશેષ યોગ્યો નથી. લેખકોની અનુભૂતિ ઓછી છે કે પ્રવાસ?

ઉ. અહીં વિવેચનાત્મક નિબંધ વિશે કદાચ પ્રશ્ન નથી. કેમ કે એ તો ગુજરાતીમાં પૂરતો યોગ્યો છે. દ્રુલીક લખાણોમાં ભ્યાં દળદાર પુસ્તક લખી દેવાનો રિવાજ છે ત્યાં ગુજરાતીમાં એક લેખમાં મુદ્દાઓ સમાવી લઈને વાત પૂરી કરવામાં આવે છે. આ ઔરવ લેવા જેવી હકીકત છે.

પરંતુ લલિત નિબંધો ઓછા લખાયા છે. ઠાકર સાહેબ અને સ્વામી આનંદે લખ્યા છે. એમની પાસે અદ્યતન જીવન-સમૃદ્ધિ હતી માટે લખ્યા એમ કહી તો શકાય પણ જેમણે નિબંધ લખવા જોઈતા હતા એમણે પણ નથી લખ્યા એનું શું ? 'જોષ્ઠી' પ્રકારનો ખીજે સંગ્રહ ઉમાશંકરે ન આપ્યો. સુન્દરમ્માં પણ નિબંધકારની વ્યક્તિતા અને વિનોદવૃત્તિ હતી. રા. વિ. પાઠકની કામગીરી ઓછી નથી. જ્યોતીન્દ્ર પણ

હાર્યની સીમામાં રહીને સંદર્ભોના વિશાળ વિશ્વમાં ફરી આવે છે. બપુલ અને વિનોદ પાસે અંપેક્ષાઓ રાખી શકાય. નિબંધકાર પાસે જ્ઞાન જ નહીં, વિગતો પણ ભરપૂર હોવી જોઈએ, આગવી નજર પુરતી નથી.

મનીષા મહેતા (મણીનગર, અમદાવાદ)

પ્ર. 'ધીમે ધીમે સુધારાનો સાર' આજના સંદર્ભમાં કેવો લાગે છે ?

ઉ. લેખકો હવે સુધારામાં એવો વિશ્વાસ નથી ધરાવતા કે જેથી ફરીથી 'સુધારા યુગ' ખેસે. મારા જેવા કેટલાક એવું માને છે ખરા કે કલાત્મક કૃતિ પણ હેતુલક્ષી હોઈ શકે. નાટક અને ચલચિત્રોની અસર પડે છે એ તો આજનો વ્યાપક અનુભવ છે. એ અસરથી સુધારો થાય છે કે ખીજું કંઈ એ ભલે વિવાદનો વિષય બને પણ અસર તો થાય છે. હેતુલક્ષી કલાકૃતિઓ વધુ ને વધુ રચાતી જાય તો લાંબે ગાળે એની અસર પડે જ. આયોજન કરીને હેતુલક્ષી કૃતિઓ લખી શકાય પણ એ બધી કલાકૃતિઓ બને જ એની ખાતરી નથી. અને જે કલાકૃતિ નથી એની ચર્ચા સાહિત્યમાં કરવાની રહેતી નથી. પછી એ સમાજશાસ્ત્રનો વિષય બને.

કમલ શેઠ (ભાવનગર, સૌરાષ્ટ્ર)

પ્ર. આજના સર્જતા સાહિત્ય વિશે થતું વિવેચન સર્જકને તથા ભાવકને કેટલું ઉપયોગી પુરવાર થાય છે ?

ઉ. સર્જતા સાહિત્ય વિશે ઉમાશંકરની પેઢીમાંથી માત્ર શુભાષ્ટક લખે છે, મનસુખલાલ લખે છે પણ એમની પેઢીના લેખકો વિશે. હા, ઉમાશંકર-નિરંજન આદિ સર્જતા સાહિત્યના સીધા સંપર્કમાં છે ખરા. કહે છે કે વિષ્ણુભાઈ સતત વાંચતા રહે છે. અનંતરાય તો વાંચે છે. ભાયાણી સાહેબ વ્યવહારુ વિવેચન કરતા નથી જ્યાં એમણે વાંચેલી કૃતિઓ વિશે એમના

અભિપ્રાયો હોય છે, જે બહુવા લેખકો ઉત્સુક હોય છે. પણ ભાવકને સીધું માર્ગદર્શન મળે એટલા મોટા પ્રમાણમાં આ વડીલો હવે સક્રિય નથી. પહેલાં અમદાવાદનાં દૈનિક સાહિત્ય-વિભાગ ચલાવતા. 'ગુજરાત સમાચાર'માં ધીરુભાઈ ઠાકરનું અને 'સંદેશ'માં યુનીલાલ મડિયાનું કોલમ સારું વંચાતું. હવે તો દૈનિકોએ આ વિભાગો જ બંધ કરી દીધા છે.

સામર્થ્યમાં કે પુસ્તકોરૂપે એમની સમીક્ષાઓ સુલભ થઈ રહી છે એવા નવી પેઢીના વિવેચકોમાંથી સુરેશભાઈ જેવીએ એક વાતાવરણ ઊભું કર્યું. બીચાં ધોરણો માટેનો આગ્રહ જગડતો પણ એમણે ગુજરાતી પુસ્તકો વિશે લખવાનું ટાળ્યું. આજે લખે છે એમાં સુરેશભાઈની પેઢીના શ્રી ઉશનસ, જયંત પાઠક, જશવંત શેખડીવાળા, દિલાવરસિંહ, ખાલુ દાવલપુરા, રમણલાલ જેથી, ચંદ્રશંકર ભટ્ટ, ચિત્તનલાલ ત્રિવેદી, હીરાબહેન પાઠક, સુરેશ દલાલ વગેરે એમના પરિશ્રમ અને ચોકસાઈને કારણે વધતો-ઓછો આદર ધરાવે છે. સર્જતા સાહિત્ય વિશે આ વિવેચકો શું માને છે એની ચર્ચા થતી હોત તો એ વધુ સારી પરિસ્થિતિ હતી.

નવા વિવેચકોમાં એક જ નામ લેવું હોય તો જયંત કોઠારીનું લેવું પડે. પણ કવિતાની નજીક જતાં એ શોડોક સંક્રમ ધરાવે છે. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, સુમન શાહ, રાવેશ્યામ શર્માને ક્યારેય ક્યાંય સંક્રમ નહયો નથી અને એ પુર્વગીયારીના અધિકાર સાથે પ્રવેશતા હોય છે તેથી ધ્યાન ખેંચે છે પણ એ ઊંઠી જાય ત્યારે વાચક દ્વિધામાં જ રહી જાય છે. આ મિત્રો વિશદ નથી. સિંતાશુ તો સંકુલતાનો સૌથી મોટો ઉપાસક છે. એનાં વિવેચનો લેખકો સમજે તો પણ એની મહેનત સફળ ગણાય. પ્રશિષ્ટ કૃતિઓ વિશે એ વિસ્તારથી લખે છે ત્યારે નમ્રતારૂપ લખાણુ કરી શકે છે.

નલિન રાવળ, ભોળાભાઈ પટેલ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ,

પ્રમોદકુમાર પટેલ સચ્ચલ્ય એવું, નિર્દોષ સંદર્ભો સાથે લખે છે, વિસ્તારથી લખે છે. ચંદ્રકાન્ત અને પ્રમોદકુમારનો વિસ્તાર પણ ક્યારેક વિવાદનો વિષય બની શકે. તાબેતરમાં પ્રચંદ્ર એણીમાં નલિન રાવળ, ધીરુ પરીખ, ધીરેન્દ્ર મહેતા, જયંત શાહીત અને શાંતિભાઈ આચાર્યનાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં એમાં શાંતિભાઈએ ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્વાન સ્વ. પ્રબોધ પંડિત વિશે - એક મોટા અને અધરા વિષય વિશે-કેવું વિશદ અને ગ્રીણવટભર્યું લખાણ કર્યું છે એ બોવા એવું છે. હવે વિવેચન અને ભાષાવિજ્ઞાન નજીક આવીને કામ કરે એ પણ અનિવાર્ય છે. આ જવાબમાં સૂચક રીતે જ જયંત કોઠારી અને શાંતિભાઈ આચાર્યનાં નામ બે છેડે આવી ગયાં.

સમાજસંદર્ભને લક્ષમાં રાખીને કૃતિને બેતાં શ્રી ઠિંગીશ મહેતા અને અમાઠિની પેઠીમાંથી શ્રી યશવંત શુક્લનાં નામ પણ અહીં વિસરી શકાય નહીં. પરંતુ તે એણુ લખે છે તેની ફરિયાદ જરૂર કરી શકાય.

શ્રી મોહનભાઈ પટેલ વગેરે મિત્રોએ વધુ લખવાની જરૂર છે. દિનેશ કોઠારી, જયંત પારેખ, હરીન્દ્ર દવે, ગુલામ મોહમદ પણ શા માટે ગુજરાતી કવિતાનું વિવેચન ન કરે ? પ્રાસન્નેય, ગણપત, સિરીષ પંચાલ વગેરે વડોદરામાં છે. ભાંચ્યાટટયા જ્યોતિષ બની પણ ત્યાં છે. ભગવતીકુમાર, યશવંત ત્રિવેદી, દીપક મહેતા અને ભરત નાયક પણ ક્યાંક ને ક્યાંક તો છે જ. આટલા બધા વિવેચકો છે છતાં લખાય છે કેટલું એણું ? કેટલીક કૃતિઓ તો ચર્ચાયા વિના જ પડી રહે છે. સુરેશભાઈના 'મરણોત્તર' વિશે નટવરસિંહ પરમાર સિવાય કોણે લખ્યું ? એક ભૂપેશ અધ્યયું પણ વિવેચક ઘઈ શકે એમ છે. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ લખે છે, એમણે એણું લખવું બોઈએ. અને પ્રબોધ પરીખે વધુ લખવું બોઈએ, એટલે કે લખવું બોઈએ.

સિતાંશુના દિલ્લી ગયા પછી એની ખાલી જગ્યા પૂરવાની જવાબદારી પ્રબોધની નહિ તો ખીનમ કોનો ? ચંદ્રકાન્ત જ્યોતિષી તો નહીં જ. આ અંગે રસિકભાઈ શાહે કંઈ કહેવાનું ન હોય તો 'સંભવામિ'ના ચિત્ર મોદી, ઇન્દુ પુવાર અને સરખ ધ્રુવ તો સામગ્રીની જ્ઞાધર્મા જ છે.

અનંત શુક્લ (એલિસબ્રોજ, અમદાવાદ)

પ્ર. શરતચંદ્ર યદ્યોપાધ્યાયની કઈ નવલકથા તમને પ્રિય છે ?

ઉ. શ્રીકાન્ત, પશૈર દામિ, હૈરવી, વિપ્રદાસ, ચરિત્રહીન અને ગુડદાહ એ એમની મોટી કૃતિઓમાં વધુ સારી છે. જીવનની સમજ, વસ્તુ-સંકલના અને ચરિત્રનિરૂપણની દષ્ટિએ 'ગુડદાહ' સૌથી આગળ આવે છે. કલાકૃતિ તરીકે એ વધુ સફળ છે. 'રામેર મુખર્તિ' અને 'છિન્દુર છેલે' જેવી લઘુનવલોમાં તો શરણાણુની સિદ્ધિ નિર્વિવાદ છે.

મનમુખભાઈ સ્વામી (વીરનગર, જિ. રાજકોટ)

પ્ર. અન્ય ભાષાઓના સાહિત્યની સરખામણીમાં ગુજરાતી સાહિત્યનું ખેડાણ શું આપને આજ હળી અધૂરપની ઝાંખી નથી કરાવતું ?

ઉ. અન્ય ભાષાઓમાંથી હિન્દી સિવાયની ભાષાઓના સાહિત્યને મને પ્રત્યક્ષ પરિચય નથી. જ કંઈ પરિચય થયેલો છે એ વિવેચન અને થોડી કૃતિઓ દ્વારા થયેલો છે. એટલા પરથી કહી શકાય કે પ્રમાણુ એણું હશે છતાં કક્ષાની દષ્ટિએ ગુજરાતીનું સ્થાન એવું નથી કે આપણે લઘુતાપ્રેમિથી પિડાવું પડે. એમાંય ગુજરાતી કવિતા તો સર્જન અને ભાવન બંને દષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રકાશન અને વિતરણની વ્યવસ્થા પ્રદેશના નાનાં વિસ્તારની દષ્ટિએ તો ધણી સારી કહેવાય.

શ્રી પેટલીકર સંદર્ભે

મનહર મોદી

સમય : સવારના ૧૨

સ્થળ : ૧૦, પંચશીલ સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા,
અમદાવાદ-૧૩

તારીખ : ૮-૯-૧૭૭

*

પ્રવેશદ્વાર ખુલ્લું છે, હું અંદર જઈ ત્યાં જ
આવકાર મળે છે :

‘આવો’.

એ ઉભાભર્યો આવકાર આપનાર છે શ્રી ઈશ્વર
પેટલીકર.

શ્રી પેટલીકરને આ રીતે આ અગાઉ અનેક વાર
મળી ચૂક્યો હું. ‘નિરીક્ષક’નો સાતેક વર્ષ કાર્ય-
કારી સંપાદક રહ્યો તે દરમિયાન ખાસ.

*

વલ્લભ વિદ્યાનગરના ચારુતર વિદ્યામંડળે તા.
૨૭-૮-૧૭૭ના રોજ શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરની પરિપૂર્તિ
જીવ્વી એક સાહિત્યકાર, પત્રકાર અને સમાજસેવકના
જીવનકાર્યનું ગૌરવ જાળવાય એ રીતે, ‘પેટલીકર :
શીલ અને શબ્દ’ તથા ‘વિવિધા’ ગ્રંથો જોવાથી

એની પ્રતીતિ થશે.

દ્વાદશ વાલેસે એમનામાં ‘સચ્ચાઈ’ અને ‘વચસો
માર્ગ’ના શુભુ જોયા છે; સ્થૂવીર ચૌધરીએ ‘તટસ્થતા’
તથા ‘ચરોતરી’ને આજે પણ ‘અકબંધ’ જાળવતા
વર્ણવ્યા છે; પનાલાલ પટેલના એ ‘સાચા’ મિત્ર
છે; શ્રી એચ. એમ. પટેલ તેમની સાહિત્ય અને
સામાજિક સેવાઓને સન્માનને યોગ્ય ગણે છે અને
‘આજે તો સાચા-પ્રમાણિક માણસોનો તોડો છે
ત્યારે એ ‘સાચા’ માણસ છે એ સૌથી મોટી બિના
છે’ એનું ધણું મોટું મહત્ત્વ આપે છે.

ખીન ધણુખધાઓને મન એ ધણુખધુ છે.

શ્રી પેટલીકર પોતાને વિશે સ્પષ્ટ છે અને તેથી
જ કહે છે : ‘મારા પ્રત્યેના સૌના સહભાવનો આ
પ્રસન્ન છે. બાકી હું પોતાને એવો મોટો લેખક
માનતો નથી કે પરિપૂર્તિનો અધિકારી ગણાઉં. છતાં
હું જે માતું છું તે લખ્યું છે, તે પ્રામાણિકતાનો
નમ્ર ભાવે દાવો કરું છું...’

પોતાને ગૌવર્ધનરામ-પનાલાલ જેવા ‘અમર’
સર્જક ન ગણતા અને જાહેરમાં પણ એનું ઉચ્ચારણ
કરતા શ્રી પેટલીકર સાચા અર્થમાં પ્રમાણિક છે અને
જીવનનિષ્ઠ લેખક છે. અને તેમ છતાં ‘જન્મટીપ’,
‘આમચિત્રો’ તથા ‘લોહીની સગાઈ’ જેવી કૃતિઓ
કેટકેટલા કળાનિષ્ઠ વિવેચકને પણ સ્પર્શી ગઈ છે ?
એમના મત મુજબની પ્રેરણાને જ એમાં શબ્દો છે ?
એ પ્રેરણા આ રહી :

હું ક્યારે લખવા બેસું તેની રાહ જોઈને પ્રેરણા ક્યાંક લખાઈને બેઠી હોય છે અને હું લખવાનું શરૂ કરું તો તે સાથે એ કલમમાં પ્રવેશ કરી દે છે. સામાન્ય રીતે માણસને રાત્રે સૂતી વખતે આગલા દિવસના કામનો વિચાર આવતો હોય છે. વાર્તા લખવાની હોય તો તેનો અગર નવલકથા લખાતી હોય તો આગલા પ્રકરણનો વિચાર મને આવે છે. ઠાંઈ વખત શું લખવું તેનો જિંદગી આવે ત્યાં સુધી સાંધા જ ન સૂઝે. સવારમાં નાહીધોઈને મારા ઘરનો દાઢર ઊતરતો હોઈ ત્યારે વિચાર પશુ આવે કે જઈને હું શું લખીશ? એ દાઢર ઊતરીને એ જ સ્થળે, ખીલ મકાનનો દાઢર ચડવાનો હોય છે. પંચિ મિનિટનું પશુ અંતર નથી પડવાનું હોતું. ઊંતાં મને કેટલીય વખત અનુભવ થયો છે કે કલાક સુધી રાત્રે કંઈ ન સૂઝતું હોય અને ટૂંકલ ઉપર શરૂ કરું એટલે લખાથે જ નય. આ કારણે હું આગળથી વિચાર નથી કરતો એમ નહિ. વિચાર આવ્યા વિનાં તો રહે જ નહિ, પરંતુ કંઈ ન સૂઝે તો શું લખીશ એ ખીકે લખવાનું મુલતવી રાખતો નથી. આથી મને પ્રેરણા ઉપર વિશ્વાસ બેસી ગયો છે કે એ બહુ જ નિયમિત હાજર થનાર દેવી છે. એ કંઈ દાસી નથી કે હું લખવા બેસું તે પહેલાં હાજર થઈને મારી સમક્ષ કુરનિસ બબલવે. એ તો દેવી છે અને એણે સર્જક ઉપર કૃપા કરવાની છે. આથી કૃપા ઉતારવાની તક વખતે જ જરાબર એ હાજર થઈ જાય છે. માંડીવનો ટંકાર થતાં કપિ ન્યાં હોય ત્યાંથી હાજર થઈ જતો, તેમ સર્જકની કલમનો ટંકાર થતાં પ્રેરણા હાજર થઈ જાય છે. આ પ્રેરણાનું કામ પેનની અંદર શાહી હોય છે તેની બેચું છે. ખડિયા કલમથી જે લખવા બેસીએ તો વારે વારે કલમમાં શાહી થઈ રહે, તે લેવા ખડિયામાં એને બોળવી પડે અને લખવામાં વારે વારે ખસેલ પડ્યા કરે. એને બદલે પેનમાં શાહી ભરી રાખેલી હોય છે એટલે જેમ જેમ લખાતું જાય તેમ તેમ શાહી એમાથી ઊતરતી જ બાજ, અટકવાની

વાત નહિ. આમ જે કામ પેનમાંની શાહી કરે છે તે જ કામ પ્રેરણા કરે છે. લખતી વખતે સર્જકને કંઈ યાદ કરવું પડતું નથી. પ્રેરણા જ જાણે વાર્તા લખતી, હોય તેમ, એ લખાથે જાય છે અને સર્જક એક લલિયા તરીકે લખવામાં એટલો એતપ્રેત હોય છે કે એટલો વખત એ ખીલ દુનિયામાં હોય તેમ વાસ્તવિક દુનિયામાં વચ્ચે કોઈ એને ખોલાવે તો એને માથાવાદ લાગે છે.

આમ પ્રેરણા કામ તો કરે છે, પરંતુ એને જીભ રહેવા કોઈ બિંદુ તો જોઈએ છે. માતાના ઉદરમાં ગર્ભ પોષણ મેળવીને મોટા થાય છે અને પૂરા મહિને એનો જન્મ થાય છે. આ આખી પ્રિમા ત્યારે જ થઈ શકે છે. જ્યારે વીર્ય અને સ્ત્રીખીલનો મંથન થાય અને તેમાંથી ગર્ભ બંધાય. તેવાં જીવંત આ બિંદુ ન હોય તો સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. સર્જકને પશુ આવું કોઈ ને કોઈ નાનું કે મોટું બિંદુ જોઈએ છે અને તે પ્રાપ્ત થતાં એમાંથી વાર્તા કે ખીલ કૃતિનો ગર્ભ બંધાય છે અને તેનું સર્જન થાય છે.

[પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ-પૃ.૧૦૩-૪]

હું શ્રી પેટલીકરની 'પ્રેરણા'ને જોઈએવા બેચું કરું છું; અને કમસા પ્રશ્નો પૂછું છું :

હું : તમે ઘણા વખતથી કેમ કશું 'સર્જનાત્મક' લખતા નથી ? તમારો 'પ્રેરણા' પરનો વિશ્વાસ નષ્ટ થયો છે ? તમે વધુ પડતા 'સલાન' થઈ ગયા હો એવું તમને લાગે છે ? પહેલાં 'ટૂંકલ' ઉપર લખવાનું શરૂ કરો એટલે લખાથે જ જતું, એવું હવે બન્યું નથી ? કંઈ ન સૂઝે તો શું લખીશ એ ખીકે લખવાનું મુલતવી રાખ્યું છે ?

ઈ.પે. : અગાઉ લખ્યું છે તેનાંથી ઉચ્ચ ધોરણે

જળવાય નહિ તો રિપિટશનનો રસ નથી તેથી. પણ મેં નવલકથા લખવાનું માંડી વાળ્યું છે તેવું નથી. સમાજના ભ્રમ વર્ગ-કોર્ટર, પ્રોફેસર નેતા વ.ની સમસ્યા, ખાસ કરીને રાજકારણ-શિક્ષણ વગેરેને કેન્દ્રમાં રાખીને એક નવલકથા 'ભ્રમલોક' લખવાનું અગાઉ જાહેર કર્યું છે તે ક્યારે લખીશ તે કહી શકું નહીં. એ વખતે જે ખ્યાલ હતો તે પ્રમાણે લખાણું હોત તો કેટલી યધી ગડબડ ઊભી થાત ?

રાજકારણની કલ્પના પણ ન કરી હોય. તેટલી હદેની ભ્રષ્ટતા, માનવમૂલ્યોને જડવળખાંથી ઉપેડી નાખનાર સત્તા-પુરુશ-લાલસા વગેરેથી આપણે આ વસ્તો દરમિયાન ખાસા ખરાબ અને ક'પાવી મૂકે તેવાં અનુભવો મેળવ્યા છે. આવડા મોટા વિષયને પેકેટમાં લેવાનું, અધુરું છે તેથી હાલ પૂરતું તો 'ભ્રમલોક' નહીં પણ આવતા વર્ષે ખીલ. એક નવલકથા આપવાનો ખ્યાલ રાખ્યો છે. અલગત અગાઉ લખી છે તે કરતાં નવી શૈલીની-તમે યથા જેને નવી શૈલી કહેો છો તે પ્રકારની નહીં-મારી રીતની પણ અગાઉ કરતાં જુદી રીતની હશે. મેં ખીલ એક નવલકથાનાં ઇશ પ્રકરણ લખ્યાં છે, તેને આગળ વધારવાનો રસ નથી. તો વળી મહાભારતનું વસ્તુ લઈ રપ પ્રકરણો લખ્યાં છે તેમાં ચત્રકારનું તત્વ કાઢી નાખી આજના માણસને રસ પડે તે રીત રાખી છે. પ્ર-નાંલાલે મહાભારતની શીણી પ્રગટ કરી છે તેથી એને પ્રગટ કરવાનો આજો રસ નથી તેથી ઠીવાળી અ'કામાં મોકલાવું છું.

હું : એવર્ધનરામની નજર સમક્ષ પણ 'સમાજ' જ હતો. પણ તેમણે 'લેખ' કે 'નિબંધ' નહિ 'નવલકથા' લખવાનું વિચાર્યું હોય તમે 'નવલકથા'માંથી 'લેખ' કે 'નિબંધ' લખવા તરફ દોરવા એમ કેમ ?

ઈ.પે. : સરસ્વતીચંદ્રના જે ભાગમાં રસ જળવાઈ રહે છે, પછીના ભાગોમાં ફકરાના ફકરા 'લેખ' કે 'નિબંધ'ના જેવા જ નથી જણાયા ? ખુરું પૂછો

તો મને રસ પડ્યો તે જ લખ્યું છે, તે જ લખ્યું છું. નવલકથાઓ લખી હતી તે જ લખતો રહ્યો હોત તો જાણતી રહેત, આદૃત્તિઓ થતી રહેત કમાણી થયા કરત. પણ મારો એ રસ નહોતો, નથી તેથી. જાપામાં લેખો લખ્યું છું તેમાંનાં યર્ધાનાં પુસ્તકો ન થાય. અને જે પુસ્તકો ધાય તેની પણ આદૃત્તિઓ ન થાય તે જાણું છું. પણ મારો એ રસ રહ્યો છે તેથી એ લખ્યું છું.

હું : મારા જેવો તમને પૂછે કે 'વાર્તા', 'નવલકથા' કે સમાજજીવનને સ્પર્શતી સમસ્યાઓના 'લેખ'માંથી કોઈ એકને જ પસંદ કરવાનું આવે તો તમે ઘોની પસંદગી કરો ?

ઈ.પે. : વાર્તા લખવામાં મને રસ નથી રહ્યો. એનો વિસ્તાર ટૂંકા છે. મને સમાજ-વિસ્તારમાં રસ છે તેથી લેખો તો લખીશ પણ નવલકથાઓ પણ લખીશ. એક રીતે જોતાં જેય વિસ્તારવાળા છે તેથી પણ મને એમાં રસ છે.

શ્રી ચેટલીકરની પ્રથમ નવલકથા 'જનમટીપ' ૧૯૪૪માં પ્રગટ થઈ હતી; 'આમચિત્રો' ૧૯૪૪માં તથા વાર્તાસંગ્રહ 'લોહીની સગાઈ' ૧૯૫૨માં. ત્યારથી આ સમય દરમિયાન તેમના નામે ૭૨ જેટલાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે તેમાં નવલિકા, નવલકથા ઉપરાંત વ્યક્તિ-સમાજજીવનને સ્પર્શતી સમસ્યાઓ સંબંધે લખાયેલા લેખોનો પણ સમાવેશ થાય છે. એ રીતે જોતાં શ્રી ચેટલીકરનો સમાજ-જીવનવિષયક અભ્યાસ વિસ્તર્યો છે ત્યારે 'ધન્ય અવસર'ની કાકા, 'વંદનું દાના-ગણેશ મહેતર, 'મોટી ખહેન'ની મોટીખહેન તથા 'લોહીની સગાઈ'ની અમરતકાકા વગેરે જેવાંઓ આજે પણ એમનાં એમ જ છે કે કોઈ ફેરફાર થયો છે ? તમે એ વાર્તાઓ ફરીથી લખો તો કોઈ ફેરફાર થાય ? મારાથી સ્વાભાવિક જ પુછાઈ જાય છે, ત્યારે શ્રી ચેટલીકર જણાવે છે કે વાર્તાઓ તે લખ્યું ત્યારે ખબર પડે. યાકી અમરતકાકીનું મોત્તલ-લોહીની સગાઈ એમ જ રહે. મોટીખહેન કે દાના-

મણેશ મહેતા વગેરેનાં માનસમાં કોઈ ફેર પડ્યો જણાયો નથી. હા, એટલું ખુરું કે તે સમયે જ્ઞતા-જ્ઞત જેની આખત ઉચ્ચે તે હાલ રાજકારણ, ખાસ કરીને ચૂંટણી વગેરે.

*

શ્રી પેટલીકર એટલે નિખાલસતા...કે નિયમિતતા કે એવું કશું સૂત્ર-વાક્ય મારાથી રચાઈ નવ્ય તે પહેલાં જ 'પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ'ના છેલ્લા પૂઠે છપાયેલા શ્રી ઉમાશંકર જોશીનો અભિપ્રાય તાદૃશ બને છે :

'પેટલીકરના સર્જનકાર્યમાં કે સમાજસેવાકાર્યમાં જે કોઈ જવાહીર હોય તે કઈ ખાણમાંથી એમને પ્રાપ્ત થયેલ છે ? એ ખાણનો પૂરો એવો ખ્યાલ 'આમચિત્રો' આપી દે છે...આ 'આમચિત્રો'થી જેની ભાળ મળે છે તે, ખૂટી ખૂટી નહીં એવી ખાણનો પેટલીકરે પણ કેવોક ઉપયોગ કર્યો-કેટલો લાભ લીધો ?...હું એટલું કહું કે પેટલીકરે ભલે પેટલી છોડ્યું, પેલી ખાણ એ જ્યાં ત્યાં સાથે જ મળે છે...પેટલીકર 'સોફિસ્ટિકેટ્ડ' (જેના વ્યક્તિત્વ ઉપર રહેો ફર્વો હોય તેવા) લાગી શકતા જ નથી. ખોલે ત્યારે એકદમ છતા યઈ નવ્ય સ્વભાવની સરળતા સાથે સાથે મુદ્દો પામી જવાની દક્ષતા એમનામાં છે. અને છે, આજે સાઠે પહેલ્યા છે ત્યારે ધ તે, એક પ્રકારની નિર્દોષતા.'

*

હું શ્રી પેટલીકરને 'આવજો' કહું છું ત્યારે 'આવજો' પાછા ફરીયા મળીશું એવો અર્થ થાય છે તેમ શ્રી પેટલીકરનું હસ્તું મુખ તથા જિંયા ધવેલા પલ્લુ બળે છે.

બાળીતા લેખક, સમાજસુધારક, ચિંતક, તટસ્થ આલોચક

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર પશ્ચિમૂર્તિ

પ્રસંગના વિશિષ્ટ ગ્રંથ

પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ

જેમાં લેખક સાથેની એમના જીવન અંગેની પ્રશ્નોત્તરી, એમના પરિચિત સ્નેહીઓએ તેમના વ્યક્તિત્વ અંગે લખેલા લેખો અને તેમની સાહિત્ય કૃતિઓ અંગેનું વિવેચન—

૩મી સાઈઝ આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૨૦-૦૦

વિવિધા :

જેમાં સિન્ન વિષયનાં લેખકનાં પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરેલી કૃતિઓનો સંગ્રહ છે.

૩મી સાઈઝના આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦

પ્રકાશક : ચારુતર વિલામડળ : વલ્લભવિદ્યાનગર

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની

ધૂમકેતુ
અને
સુંદરમ્ની
વાર્તાકલા - એક સંદર્ભશ્રુતિ

પી. પ્રકાશ વેગડ

-ગુજરાતી સાહિત્યકલ્પ શિક્ષણ આપતી શિક્ષણ-
સંસ્થાઓ વિશિષ્ટ લેખકો અને સ્વરૂપોનો અભ્યાસ
અનિવાર્ય ગણે છે.

આ અભ્યાસક્રમને ધ્યાનમાં રાખીને વિશિષ્ટ
લેખકો અને સાહિત્યસ્વરૂપો અંગે લખાયેલા લેખોની
સૂચિ 'ઉદ્ગાર' દ્વારા આપવાનું ધાર્યું છે.

મારો એવો અનુભવ છે કે વિદ્યાર્થીઓને તેઓના
વિષયની અભ્યાસ-સામગ્રીની વેળાસર જાણ કરવામાં
આવે અને અંધારથી દૂર જોઈતાં પુસ્તકો અને
સામયિકો સુલભ કરવામાં આવે તો તેઓને તેમના
અભ્યાસ-વિષય ઉપર લખાયેલા વિવેચન - લેખો

સામગ્રીને પરિપૂર્ણ, પ્રામાણિક અને સમૃદ્ધ કરવા
સતત પ્રયાસશીલ પાણું છું.

આ સામગ્રીનો ઉપયોગ "ઉદ્ગાર" મારફત
આપ વાચકો વંકુ ને વંકુ પામશે તો મને તેથી
આનંદ થશે; અને મેં લીધેલો શ્રમ સાર્થક થયો
માનીશ.

પત્ર-વ્યવહારનું સરનામું :

પી. પ્રકાશ વેગડ,

'ઉદ્ગાર' કાર્યાલય, આર. આર. શેઠની
કુંવારા, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

[સાહિત્યરસિકા માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મગવાનું અપાર કુતૂહલ હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની મર્યાદા માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સપ્કર્ષમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી 'ઉદ્ગાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ.

—સં.]

- ૧૦. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા
મનુભાઈ મહેતા હોલ
એમ. એસ. યુનિવર્સિટી હોસ્ટલ
વડોદરા
- ૧૧. શ્રી અનંતરાય મ. રાવળ
૨, સમ સોસાયટી
લિવિંગ્સ રેસ્ટોરન્ટની પાછળ
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
- ૧૨. શ્રી રામપ્રસાદ ઝે. બક્ષી
ગોપાલ ભવન, ટાવોર રોડ
સાન્તાક્રુઝ (પશ્ચિમ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૪

- ૧૩. શ્રી નટવરલાલ કે. પંડ્યા 'ઉગ્રસ' લક્ષ્મી શેરી
મદનવાડ
વલસાડ
- ૧૪. શ્રી પનાલાલ પટેલ
પ્રકા સોસાયટી
સ્ટ્રીટબેંચ પાસે
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
- ૧૫. શ્રી શિવકુમાર જોષી
૧૧, આરમેનિયન સ્ટ્રીટ
કલકત્તા-૭૦૦૦૦૨
- ૧૬. શ્રી ગુલાબદાસ બ્રોધર
'મુક્તા'
૨૬, સ્વામિ વિવેકાનંદ રોડ
વિલેપાર્લે (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬
- ૧૭. શ્રી સુરેશ જોષી
Q-૪, અધ્યાપક કુર્ટર
એમ.એસ. યુનિવર્સિટી રોડ
વડોદરા-૧
- ૧૮. શ્રી નિરંજન ભવત
ઈ-૨૩, જલધ્યાન
આશ્રમ રોડ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

માણેકલાલ જેઠાભાઈ

પુસ્તકાલય : પરિચય

છગનલાલ મથુરદાસ લૈયા

પરિચય :

અમદાવાદમાં સાબરને પશ્ચિમ કાંઠે આવેલું આ પુસ્તકાલય તેનો ભવ્ય ઐતિહાસિક વારસો ધરાવે છે. રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીનાં કરકમલ દ્વારા સંચિત એક માત્ર આ પુસ્તકાલય મ'થાલયસેવા-ક્ષેત્રે ભારતમાં અને ભારતમાં પ્રથમ પંકિતવું સ્થાન ધરાવે છે.

મીસ્ત્રીના ઉચ્ચ આંદોલનના સમયે અને ઐતિહાસિક હાંકી કૃત્યની પૂર્વ સંધ્યાએ ગાંધીજીએ સાબર-ભારતી આશ્રમનાં બંધાં જ પુસ્તકાલય-અમદાવાદ યુનિવર્સિટીના પાલિટીને તેનું રક્ષણ થઈ શકે અને તેના લાભ નહેરૂ જનતા લઈ શકે એવી યત્ન સાથે-એટલાપણું ઇચ્છી કર્યું અને મ'થાલય અને એક મંડાલય બંધ કરવાનું સૂચન કર્યું. સ્વ. ગણેશ વા. માવળંકર યુનિવર્સિટીના પ્રમુખ તરીકે અને સ્વ. ડૉ. રિપ્રસાદ મ. દેસાઈ યુ. સ્થાપી સંગિતના પ્રમુખ તરીકે મહત્વના હોદ્દાઓ ધરાવતા હતા. બાપુના વ્યવનને તેઓએ પરમ આદર સાથે સત્કાર્યું અને વીકાર્યું, મ'થાલયના નિભાવ માટે બધો ખર્ચ પગાડી લેવાનો અને સાથે સાથે તેને વિકસાવવાનો

યુનિવર્સિટીના પાલિટીએ કોલ આપ્યો. ખીલ પાણુ મ'થાલય-ના મકાન માટે સ્વ. રામનારાયણ વિ. પાઠકના પ્રયત્નથી શ્રી રસિકલાલ મા. શેઠે તેમના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે રૂ. ૫૦,૦૦૦નું દાન આપવાનું સ્વીકાર્યું.

તા. ૨૧મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૩ ને શુરુવારે આ પુસ્તકાલયના લવનનો ખાતમુહૂર્ત વિધિ ગાંધીજીના શુભ હસ્તે કરવામાં આવ્યો હતો અને શિક્ષારોપણનાં પાંચ વર્ષ પાદ પુસ્તકાલયનું જયપુરી સ્થાપત્ય સાથેનું લવનનું વાંધકામ પૂરું થતાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના શુભ હસ્તે તા. ૧૫-૪-૧૯૩૮ના રોજ મ'થાલય બહેર જનતાના લાભાર્થે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. આમ, અમદાવાદને આંગણે એક આદર્શ સાર્વજનિક મ'થાલયના ગણેશ મંડાયા.

યુ.ની આર્થિક સહાયથી ધીરે ધીરે વિકાસના પંથે પગલાં માંડતું આ મ'થાલયનું મકાન નાનું જણાવા માંડ્યું. શેઠશ્રી રસિકલાલની રૂ. ૧૨,૫૦૦-૦૦ની ઉદાર સખાવતથી તેમના માતૃશ્રીના નામનું “શ્રીમતિ સુભદ્રાબેન માણેકલાલ વાચનાલય” અસ્તિત્વમાં આવ્યું અને ફરીથી રૂ. ૧૨,૫૦૦-૦૦નું દાન શેઠશ્રી તરફથી મળતાં બાળકો માટે “બાળ-કિશોર

વિભાગ” અસ્તિત્વમાં આવ્યો. આ બાળકિશોર વિભાગનો ઉદ્દઘાટન વિધિ શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈના શુભ હસ્તે તા. ૧૪-૬-૫૬ના રોજ થયો હતો.

નવા મંથલ ડાટર માટે મુનિસિપાલિટીએ લગભગ રૂ. ૮૦,૦૦૦-૦૦ જેટલી રકમ ખર્ચીને પૂ. બાપુની સૂચનાને અમલમાં મૂકવાનો મંગલ પ્રારંભ કર્યો. અમદાવાદ મુનિસિપલ કોર્પોરેશનની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં કેન્દ્રીય સ્થાન ભોગવતા આ મંથલવના સેવા-ક્ષેત્રના વિસ્તૃતીકરણ માટે મંથલવ લવન વિસ્તારની યોજનાને અમલમાં મૂકી છે. આજે મંથલવના સુદર આયોજન અને સફળ ચંચાલનને કારણે અંરે મંથલવ સેવા ઉત્તમ અને વ્યાપક બની છે. રૂપિયા અગિયાર લાખની બે તમકકામાં વહેંચાયેલી લવન વિસ્તારની યોજના પૈકી પ્રથમ તમકકાનું કામ પૂરું થયું છે અને તે અંગે રૂ. ૭,૬૨,૦૦૦નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ મુનિસિપલ કોર્પોરેશનના અનુદાન ઉપર નલાતી આ સ્વાયત મંસ્થાનું મંચાલન મંથલવનું “વ્યવસ્થાપક મંડળ” કરે છે, જેમાં અમદાવાદ મુનિસિપલ કોર્પોરેશનના મેયરશ્રી અધ્યક્ષ છે તથા હોદ્દાની રૂએ આવતા અન્ય સભ્યોમાં ચેરમેનશ્રી, સ્થાયી સમિતિ અને ચેરમેનશ્રી સ્કૂલબોર્ડનો સમાવેશ થાય છે. શ્રી ઉમાશંકર જ્ઞેશી તથા રસિકલાલ છે. પરીખ વ્યવસ્થાપક મંડળના વિદ્વાન સભ્યો છે. શ્રી રસિકલાલ શેઠ દાતાસભ્ય છે.

“યોગ્ય વાચકને યોગ્ય પુસ્તક મળે” એ હેતુને સાર્થક કરવા માટે પુસ્તક પસંદગી સમિતિ અને છુદ્દા છુદ્દા વિષયોના નિષ્ણાતોનું ૨૨ સભ્યોનું બૃથ સતત કાર્યરત રહે છે.

સામાન્ય :

બહુરે રત્નબોના દિવસો સિવાયના તમામ દિવસોએ મંથલવ સવારના ૭-૩૦થી સાંજના ૮-૩૦ સુધી એટલે કે સતત તેર કલાક ‘ખુલ્લું’

રહે છે, બ્યારે વાચનાલય વિભાગ વર્ષમાં એક દિવસ “નૂતન વર્ષના દિવસે” બંધ રહે છે. અંથસંગ્રહ :

સાર્વજનિક મંથલવ સ્વશિક્ષણનું કેન્દ્ર સમાજની ડોઈ પલ્લુ સ્તરની વ્યક્તિને તેના અંસંગ્રહનો ઉપયોગ કરવાનો અવ્યાપિત અધિક આપવામાં આવે છે. સંસ્કૃતિનું ઘડતર કરીને રાષ્ટ્ર વિકાસમાં સહયોગ આપી સમાજને ઊર્ધ્વ બનાવવો એ તેનું અંતિમ ધ્યેય છે. આ હેતુને વરેલા આ મંથલવનો અંધર્મગ્રહ સાબરમતી આબર ૧૨,૦૦૦ના અંધર્મગ્રહમાંથી કાલીકુલીને વિશાળ વૃક્ષ બની સમાજના બધા જ વર્ગોની વ્યક્તિ માટે આશીર્વાદરૂપ બની રહેલ છે. દર વર્ષે અંધ ૬,૦૦૦ જેટલાં નવાં પુસ્તકોના સતત વહેતા પ્રસાર સાથે આજે આ મંથલવનો અંધર્મગ્રહ ટોચ લાખે આંક વટાવી ચૂક્યો છે, જેમાં નીચે મુજબની જાણીના મંથોનો સમાવેશ થાય છે.

ગુજરાતી	૬૫,૬૦૦
અંગ્રેજી	૫૫,૭૪૮
હિન્દી	૧૩,૭૦૬
ઉર્દૂ	૪,૨૦૮
મરાઠી	૨,૯૨૬
બંગાળી	૧,૭૩૬
સંસ્કૃત	૭૭૮

વિશેષ સંગ્રહો :

સંદર્ભ અંથ સંગ્રહ :
અમૂલ્ય અને અપ્રાપ્ય મંથોનો ખજાનો બનવા તથા વિભાગમાં કુલ ૨૦,૦૦૦ જેટલા મંથો જેમાં વિવિધ વિષયના જ્ઞાનકોશો, વિષ્ણુકોશો, બીજાસિક કોશ, અપ્રાપ્ય મંથો વગેરે થાય છે. “લલિતકલા”નો સંગ્રહ સંસ્કૃતિ વરિત સંદર્ભ અંથ સંગ્રહ :

જિજ્ઞાસુ વાચકોની માંગને ત્યાં જ

માગમાં વિષયકોશો, જ્ઞાનકોશો, શબ્દકોશો, હસ્ત-સ્તકાઓ, નિર્દેશિકાઓ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અધ્યયનાર્થે વાચકો અહીં જેસી શકે તેવી વેધા કરવામાં આવી છે.

પરાત : સ્થાનિક ઇતિહાસ :

જે તે શહેરના અને પ્રાંતની સ્થાનિક માહિતીની યેક્ષા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયમાં અનિવાર્યપણે સંતો-પી જોઈએ એ વિચારને લક્ષમાં રાખીને હાલમાં શરૂ કરવામાં આવેલ આ વિભાગમાં ગુજરાતના તેહાસ, ભૂગોળ, સમાજ, રહેણીકરણી, સાહિત્ય વિને સ્પર્શતા ગ્રંથોનો વિપુલ અને સમૃદ્ધ સંગ્રહ મો કરવામાં આવ્યો છે.

પાઠ્ય ભારતીય સાહિત્ય :

બધી જ ભારતીય ભાષાઓને સ્પર્શતા ગ્રંથોનો અહીં સાહિત્યના અભ્યાસી વર્ગને વધુ ઉત્તમ પુસ્તકો આપવામાં આવી છે.

જ્ઞાનસાગરમાં વાચકોના મનવાંછિત મનોવિહાર થી સંદર્ભ ગ્રંથ સંગ્રહ સિવાયના ગ્રંથાલયના બધા ગ્રંથ સંગ્રહ માટે "મુકા દ્વાર પ્રવેશ પદ્ધતિ" પનાવવામાં આવી છે.

વર્ગીકરણ : સૂચિકરણ :

ભારતીય ભાષાઓના ગ્રંથોના વર્ગીકરણ માટે યેંદુ વર્ગીકરણ પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી છે, તારે અંગ્રેજી ભાષાના ગ્રંથોનું વર્ગીકરણ દશાંશ િકરણ મુજબ કરવામાં આવે છે અને ભારતીય શાસ્ત્રોના ગ્રંથોની સૂચિ "અનુવર્ગસૂચિ કલ્પ" મુજબ તથા અંગ્રેજી માટે લેખક, ગ્રંથનામ અને કાય-સૂચિ અપનાવવામાં આવે છે.

વ્યાખ્યાન : સામયિક વિભાગ :

દરરોજ સરેરાશ ૭૫૦ વાચકોની વાચનવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખી વિભાગમાં કુલ ૫૦૦ (પચાસ લાખ) (૩૫૫) સામયિકો મંગાવવામાં આવે છે, જેમાં

વિવિધ ભાષાઓ અને વિષયનાં અગ્રગણ્ય સામયિકોનો સમાવેશ થાય છે. મેટ્રોપોલિટન શહેરમાં પરિણમતા શહેરના નાગરિકો માટે દેશ-પરદેશનાં કુલ ૪૮ દૈનિકો મંગાવવામાં આવે છે, જેમાં International Herald Tribune (અમેરિકા), The Times (બ્રિટન) તથા ભારતનાં મુખ્ય મુખ્ય દૈનિકો સહિત રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, પંજાબ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશનાં સ્થાનિક દૈનિકોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

સહાયક :

પુસ્તકોના ઉપયોગ માટે કોઈ પણ પ્રકારની ફી લેવામાં આવતી નથી. માત્ર રૂ. ૫/- ડિપોઝિટ અને જમીનદારની સહી રજૂ કરી સક્રિય વાચક બનતા સભ્યને જે વાચક ટિકિટો આપવામાં આવે છે, જેના ઉપર જે પુસ્તકો ૧૪ દિવસ માટે ઇસ્તુ કરાવી શકાય છે. આમ ગ્રંથાલયના વાચકોની સંખ્યા ૩૨,૦૦૦ની છે.

ગ્રંથપરિક્રમણ :

સવારના ૭-૩૦થી સાંજના ૭-૩૦ સુધી સેવા આપતા આ વિભાગનું દૈનિક ગ્રંથપરિક્રમણ ૭૦૦થી વધુ છે. ગ્રંથાલયમાં ન હોય તે ગ્રંથો વાચકોની માગણી આવેથી અન્ય ગ્રંથાલયમાંથી મંગાવીને આપવામાં આવે છે.

બાળ-કિશોર વિભાગ :

ગ્રંથાલયનો બાળ-કિશોર વિભાગ સર્વોત્તમ છે. સવાર, સાંજ પૂલ્લા રહેતા આ વિભાગમાં બાળ-સાહિત્યના ૧૫,૦૦૦ ગ્રંથોનો વિપુલ સંગ્રહ છે. બાળાપયોગી ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી ભાષાનાં કુલ ૧૯ સામયિકો મંગાવવામાં આવે છે.

નિર્દેશ કુતૂહલવૃત્તિ અને આનંદ માટે આવતા બાળવાચકો ભાવિના સારા વાચક બને તથા યોગ્ય નાગરિક તરીકે તેમનું ઘડતર થાય એ ધ્યેયને લક્ષ્યમાં રાખીને આ વિભાગમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને

વિભાગ” અસ્તિત્વમાં આવ્યો. આ બાળકિશોર વિભાગનો ઉદ્ઘાટન વિધિ શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈના શુભ હસ્તે તા. ૧૪-૬-૫૬ના રોજ થયો હતો.

નવા અંચલંકાર માટે યુનિસિપાલિટીએ લગભગ રૂ. ૮૦,૦૦૦-૦૦ જેટલી રકમ ખર્ચીને પૂ. બાપુની સૂચનાને અમલમાં મૂકવાનો મંજૂર પ્રારંભ કર્યો. અમદાવાદ યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં કેન્દ્રીય સ્થાન ભોજવતા આ અંચાલયના સેવાક્ષેત્રના વિસ્તૃતીકરણ માટે અંચાલય ભવન વિસ્તારની યોજનાને અમલમાં મૂકી છે. આજે અંચાલયના સુંદર આયોજન અને સફળ સંચાલનને કારણે અને અંચાલયસેવા ઉત્તમ અને વ્યાપક બની છે. રૂપિયા અગિયાર લાખની બે તબક્કામાં વહેંચાયેલી ભવન વિસ્તારની યોજના પૈકી પ્રથમ તબક્કાનું કામ પૂરું થયું છે અને તે અંગે રૂ. ૭,૬૨,૦૦૦નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના અનુદાન ઉપર નભતી આ સ્વાયત મંસ્થાનું મંચાલન અંચાલયનું “વ્યવસ્થાપક મંડળ” કરે છે, જેમાં અમદાવાદ યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના મેયરશ્રી અધ્યક્ષ છે તથા હોદ્દાની રૂએ આવતા અન્ય સભ્યોમાં ચેરમેનશ્રી, સ્થાયી સમિતિ અને ચેરમેનશ્રી સ્કૂલબોર્ડનો સમાવેશ થાય છે. શ્રી ઉમાશંકર જોશી તથા રસિકલાલ છે. પરીષ્પ વ્યવસ્થાપક મંડળના વિદાન સભ્યો છે. શ્રી રસિકલાલ શેઠ દાતાસભ્ય છે.

“યોગ્ય વાચકને યોગ્ય પુસ્તક મળે” એ હેતુને સાર્થક કરવા માટે પુસ્તક પસંદગી સમિતિ અને જુદા જુદા વિષયોના નિષ્ણાતોનું ૨૨ સંઘોનું જૂથ સતત કાર્યરત રહે છે.

સામાન્ય :

બહાર રજાઓના દિવસો સિવાયના તમામ દિવસોએ અંચાલય સવારના ૭-૩૦થી સાંજના ૮-૩૦ સુધી એટલે કે સતત તેર કલાક “ખુલ્લું”

રહે છે, જ્યારે વાચનાલય વિભાગ વર્ષમાં એક દિવસ “નવન વર્ષના દિવસે” બંધ રહે છે, અંચલયનું :

સાર્વજનિક અંચાલય સ્વશિક્ષણનું કેન્દ્ર સમાજની કોઈ પણ સ્તરની વ્યક્તિને તેના અસંબંધનો ઉપયોગ કરવાનો અપાધિત અધિ આપવામાં આવે છે. સંસ્કૃતિનું ઘડતર કરીને રાષ્ટ્ર વિકાસમાં સહયોગ આપી સમાજને ઊર્ધ્વ બનાવવા એ તેનું અર્થિતમ ધ્યેય છે. આ હેતુને વરેલા આ અંચાલયનો અધ્યક્ષ સાબરમતી આજી ૧૨,૦૦૦ના અધ્યક્ષમંડળમાંથી કાલીફોર્નિયા વિશ્વવિદ્યાલયની સમાજના બધા જ વર્ગોની વ્યક્તિ માટે આશીર્વાદરૂપ બની રહેલ છે. દર વર્ષે અંધ ૬,૦૦૦ જેટલાં નવાં પુસ્તકોના સતત વહેતા પ્રસારે આજે આ અંચાલયનો અધ્યક્ષ દોઢ લાખ આંક વટાવી ચૂક્યો છે, જેમાં નીચે મુજબની સંખ્યાઓના અંગ્રેજીનો સમાવેશ થાય છે.

ગુજરાતી	૬૫,૬૦૦
અંગ્રેજી	૫૫,૭૪૮
હિન્દી	૧૩,૭૦૬
ઉર્દૂ	૪,૨૦૮
મરાઠી	૨,૬૨૬
બંગાળી	૧,૭૩૬
સંસ્કૃત	૭૭૮

વિશેષ સંગ્રહો :

સંદર્ભ અંચ સંગ્રહ :

અમૂલ્ય અને અપ્રાપ્ય અંગ્રેજીના ખબરોના વત્તા આ વિભાગમાં કુલ ૨૦,૦૦૦ જેટલા અંગ્રેજી જેમાં વિવિધ વિષયના જ્ઞાનકોશો, વિશ્વકોશો, ઇતિહાસિક કોશ, અપ્રાપ્ય અંગ્રેજી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. “લલિતકલા”નો સંગ્રહ સર્વોત્તમ છે.

ત્વરિત સંદર્ભ અંચ સંગ્રહ :

જિયાસુ વાચકોની માંગને ત્વરિત સંતોષવા

ભાગમાં વિદ્યેકોશો, જ્ઞાનકોશો, શબ્દકોશો, હસ્ત-સ્તકાઓ, નિદેશિકાઓ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અખ્યયનાર્થે વાચકો અહીં બેસી શકે તેવી વેધા કરવામાં આવી છે.

નવરાત : સ્થાનિક ઇતિહાસ :

જે તે શહેરના અને પ્રાંતની સ્થાનિક માહિતીની પેદા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયમાં અનિવાર્યપણે સંતો-ની જોઈએ એ વિચારને લક્ષમાં રાખીને હાલમાં શરૂ કરવામાં આવેલ આ વિભાગમાં ગુજરાતના તેહાસ, ભૂગોળ, સમાજ, રહેણીકરણી, સાહિત્ય પ્રેરેને સ્પર્શતા ગ્રંથોનો વિપુલ અને સમૃદ્ધ સંગ્રહ મો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રથમ ભારતીય સાહિત્ય :

અહીં જ ભારતીય ભાષાઓને સ્પર્શતા ગ્રંથોનો ગ્રંથ સાહિત્યના અભ્યાસી વર્ગને વધુ ઉત્તમ પુસ્તકો મળે છે.

જ્ઞાનસાગરમાં વાચકોના મનવાંછિત મનોવિહાર થી સંહર્ષ ગ્રંથ સંગ્રહ સિવાયના ગ્રંથાલયના ગદ્યા ગ્રંથ સંગ્રહ માટે “મુક્ત દ્વાર પ્રવેશ પદ્ધતિ” મનાવવામાં આવી છે.

વર્ગીકરણ : સૂચિકરણ :

ભારતીય ભાષાઓના ગ્રંથોના વર્ગીકરણ માટે ‘બેંદુ’ વર્ગીકરણ પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી છે, તારે અંગ્રેજી ભાષાના ગ્રંથોનું વર્ગીકરણ દર્શાવે િકરણ મુજબ કરવામાં આવે છે અને ભારતીય ગ્રંથોના ગ્રંથોની સૂચિ “અનુવર્ગસૂચિ કલ્પ” વ્યા તથા અંગ્રેજી માટે લેખક, ગ્રંથનામ અને ક્રાંત્યસૂચિ ધનાવવામાં આવે છે.

ધનાલય : સામયિક વિભાગ :

દરરોજ સરેરાશ ૭૫૦ વાચકોની વાચનવૃત્તિને તા આ વિભાગમાં કુલ ૫૦૦ (૩૪૫ લવાજગ ટે) સામયિકો મંગાવવામાં આવે છે, જેમાં

વિવિધ ભાષાઓ અને વિષયનાં ગ્રંથગણ્ય સામયિકોનો સમાવેશ થાય છે. મેટ્રોપોલિટન શહેરમાં પરિણમતા શહેરના નાગરિકો માટે દેશ-પરદેશનાં કુલ ૪૮ દૈનિકો મંગાવવામાં આવે છે, જેમાં International Herald Tribune (અમેરિકા), The Times (બ્રિટન) તથા ભારતનાં મુખ્ય મુખ્ય દૈનિકો સહિત રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, પંજાબ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશનાં સ્થાનિક દૈનિકોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

સભ્યપદ :

પુસ્તકોના ઉપયોગ માટે ઘોષ્ટ પણ પ્રકારની ફી લેવામાં આવતી નથી. માત્ર રૂ. ૫/- ડિપોઝિટ અને જનમીનદારની સહી રજૂ કરી સક્રિય વાચક બનતા સરખને બે વાચક ટિકિટો આપવામાં આવે છે, જેના ઉપર બે પુસ્તકો ૧૪ દિવસ માટે ઇસ્તુ કરાવી શકાય છે. આમ ગ્રંથાલયના વાચકોની સંખ્યા ૩૨,૦૦૦ની છે.

ગ્રંથપરિક્રમણ :

સવારના ૭-૩૦થી સાંજના ૭-૩૦ સુધી સેવા આપતા આ વિભાગનું દૈનિક ગ્રંથપરિક્રમણ ૭૦૦થી વધુ છે. ગ્રંથાલયમાં ન હોય તે ગ્રંથો વાચકોની માગણી આગેથી અન્ય ગ્રંથાલયમાંથી મંગાવીને આપવામાં આવે છે.

બાળ-કિશોર વિભાગ :

ગ્રંથાલયનો બાળ-કિશોર વિભાગ સર્વોત્તમ છે. સવાર, સાંજ પુસ્તકો રહેતા આ વિભાગમાં બાળ-સાહિત્યના ૧૫,૦૦૦ ગ્રંથોનો વિપુલ સંગ્રહ છે. બાળોપયોગી ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી ભાષાનાં કુલ ૧૯ સામયિકો મંગાવવામાં આવે છે.

નિદેશિ કુતૂહલવૃત્તિ અને આનંદ માટે આવતા બાળવાચકો ભાવિના સારા વાચક બને તથા યોગ્ય નાગરિક તરીકે તેમનું ઘડતર થાય એ ધ્યેયને લક્ષ્યમાં રાખીને આ વિભાગમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને

જાનવર ૨૦૧૯ ના અંકમાં આવી છે. જેમાં અંધ-પ્રદર્શનો, વાર્તાલાયો, વક્તવ્યસ્પર્ધા, વાર્તા-કથન, ગીત, નાટકો વગેરે યોજવામાં આવે છે. આ વિભાગમાં ૫૦ બાળકો બેસી શકે તેવી સુવિધા છે. વિવિધ અંધાલય સેવાઓ :

અંધાલયસેવા સાધ્ય છે અને અંધાલય સાધન છે. વિવિધ અંધાલયસેવાઓ વડે જ અંધાલયને જીવંત રાખી શકાય છે. સમાજના બધા જ જ્ઞાનપિપાસુ વાચકો અને જિજ્ઞાસુઓનું આ અંધાલય સંતોષસ્થાન બની રહે તે માટે અંધાલયમાં વિવિધ સેવાઓનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે, જે પૈકીની કેટલીક સેવાઓ શરૂ થઈ ગઈ છે, જ્યારે બાકીની નજીકના ભવિષ્યમાં જ શરૂ થશે.

માહિતી : Information :

અનુલય સેવા એ સાર્વજનિક અંધાલયની અનિ-વાર્ય શરત છે. યોગ્ય પુસ્તક મળી રહે ત્યારે જ અંધાલય સેવાની ભાવના મૂર્ત બને છે, એ અંધા-લયની લાક્ષણિકતા છે. આ વિભાગમાં વાચકોને ત્વરિત અનુલય સેવા દ્વારા તેમના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરાવવા-માં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ વિશેષજ્ઞો, વૈજ્ઞા-નિકો, સંશોધનકારો, વિદ્યાર્થીઓને અનુલય સેવા અને પ્રલેખન સેવા આપવામાં આવે છે. વિભાગમાં રાખવામાં આવેલ પત્રકમાં " જોઈતી માહિતી "ની વિગત ધ્યાનવાથી યોગ્ય સમયમાં તે આપી શકાય તેવું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે.

સંદર્ભ અંધોની વાક્યમસ્યુચિ તથા સ્થાનિક ક્રિતિ-હાસની વાક્યમસ્યુચિ તૈયાર થતાં આ વિભાગ વધુ સમૃદ્ધ બનશે.

રિપ્રોગ્રાફિકલ સેવાઓ :

ચાલુ વર્ષના બજેટમાં રિપ્રોગ્રાફિકલ મશીન માટેના ખર્ચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. વિભાગ શરૂ થતાં નહીં નહીં નહીં નુકસાનના ધોરણે જરૂરી વાચનસામગ્રીની ફોટોકોપી લભ્ય બનશે.

માહિતી, મનોરંજન અને જ્ઞાન-વિતરણ સુ-સમાજકારકરતરું કાર્ય પણ સાર્વજનિક અંધાલયને શિરે છે. અગાઉ જણાવ્યું તેમ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ-હાલમાં કરવામાં આવે છે. નજીકના ભવિષ્યમાં રેડિયો, ટેલિવિઝન, ગ્રમ્મલ સાથે જ્ઞાન આપતાં બાળ-સ્પર્ધા વિભાગનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. અન-નવાર દસ્તાવેજો ચિત્રો પણ વ્યતાવવામાં આવે છે. અંધસામગ્રી સંચય :

અંધ કલ્યાણ કેન્દ્ર, અમદાવાદના સહયોગથી ટૂંકમાં જ " બ્રેલ અંધસંગ્રહ " જિલ્લો કબજામાં આવનાર છે. અંધાલય પાસે પોતાનું ૧૬ એમ.એલ. પ્રોજેક્ટર છે. ટેપરેકોર્ડર, રેકોર્ડર, લેક્ટર, માઈક્રોફોન માઈક્રોફિટ્ઝરીડર નજીકના ભવિષ્યમાં આની જાડા આ અંધાલયની સેવાઓની નવી પ્રવૃત્તિઓ ધણી ન શક્યતાઓ જોવા શરૂ અને નવી પેઢીના બાલકો શોર-તરુણ-યુવાનોના ઘડતરમાં ઉત્તમ ધોળા આપી શકશે એ નિઃશંક અને નિર્નિવાદ છે.

અંધાલય-પ્રચાર :

અંધાલય-પ્રચાર અન્વયે પ્રસંગોપાત અંધા-લયનો યોજવામાં આવે છે. વ્યક્તિગત રીતે વાચકોને અંધાલયની વિવિધ સેવાઓની માહિતી આપી તેમજ અંધાલય પ્રતિ સતત આકર્ષિત કરવામાં આવે છે.

સાર્વજનિક અંધાલયક્ષેત્રે વિવિધ સેવાઓનું આયોજન ખરેખર અદ્વિતીય ગણાયે. શાળાએ જ બાળકથી માંડી સંશોધક અને વિભિન્નક્ષેત્રો તરીકે સંકળાયેલ વ્યક્તિઓને અંધાલય સેવાઓ આપી અને અંધાલય પ્રવે સમાજની અભિરુચિ કેળવવા આ અંધાલય સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. અંધાલય-વિકાસમાં અંધાલયનું વ્યવસ્થાપક મંડળ તથા અન્ય વાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનનો સાથ, સહકાર અને સહાય અમૂલ્ય છે. અંધાલયના કર્મચારીઓ, વાચકો પણ એટલા જ સહભાગી છે. *

નેચોલિયન

નપુંસક

હતો ?

● ઘનરથામ દેસાઈ

પુરાતત્વના ઠોઈ . ખંડિયેરની મુલાકાતે જતો ઠોઈ એવી લાગણી સાથે એની ગલીમાં હું દાખલ થયો. પાંચમું મકાન એવું હતું. જૂલતા પુલ જેવા ખખડબળ દાદરા પર ચઢી એક ખોલી પાસે અમે અટક્યા.

ત્યારે મારી પાસે એક રાતો ઘેસો પશુ નહોતો. ખૂબ જ ખરાબ રીતે દિવસો ગુજરતો હતો. ઠોઈક વાર બેએક દિવસ ખાધા વિના નીકળી જતા. ધરમાં વેચવા જેવું ખાસ કંઈ બચ્ચું નહોતું. થોડાંક જૂનાં ખાપલાનાં કપડાં હતાં. એ વેચવાનો વિચાર બને ત્યાં મુઠ્ઠી હું ટાળતો હતો. એટલે થોડાક વૈસા હાથમાં આવતાં સસ્તી મુસલમાની હોટલમાં ત્રણચાર રોટી ને દાળ ખાઈને ચલાવતો. એની ઝોળખાણુ આવી જ એક હોટલમાં થઈ હતી. ત્યાર પછી તો અવવારનવાર આવી હોટલમાં અમે ભેગા થઈ જતા.

ઝારડી ખોલી એણે બતી કરી. થોડીક ઝોપડીઓ, એક જૂનો પલંગ, ઉપર અવ્યવસ્થિત ગંદી ચાદર, ખુલ્લી ધારી, મોમેર ધૂળના થર, દીવાલ પર લટકતી ચારપાંચ નેચોલિયનની છખીઓ.

ધૂળ સાફ કરી બેચાર ઝોપડીઓ આમતેમ ખસેડી એણે ઝૂકીને મેગલ હબ્બુરિયાની ભેખ કુરનીશ બળવી અને અંદર આવવા કહ્યું.

મારાથી સહેજ બોલાઈ ગયું :
'નેચોલિયનની ઘણી છખીઓ ટીંગાડી છે ને કંઈ !'

બહુ પ્રુશ થઈ ગયો એ. હથેળાઓ મસળતાં બોલ્યો : 'એ મારો ગુરુ છે, મારો ભગવાન છે.'
'શું ?'

'આ છખી જ્યારે એને મેલ્યાના ટાપુ પર ઢક કરી લઈ જવામાં આવ્યો હતો તે વખતની છે.' એણે એક છખી તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું : 'એની અંદા બે. હાથો છે, સાત્રાત્ર્ય ગુમાવ્યું છે, કેહી બન્યો છે, પણ એના ચહેરા પર જરાય ઉદાસી છે? તૂતક પર ભિભો ભિભો એ ગુમાવેલું સાત્રાત્ર્ય જોઈ રહ્યો છે, બહુ એનો માલિક ન હોય એ રીતે. કોસ્ત, મને એની પ્રમારી ગમે છે.'

હું એ છખી સામે તાકી રહ્યો.
ત્યાં એ બોલ્યો : 'તને ખબર છે એક વાતની ? અમારા બંનેના ગ્રહો સરખા છે.'

અને એ ખડખડાટ હસી પડ્યો.
આટલું ખોલી એ ભિભો થયો અને બહાર ચાલ્યો ગયો. હું વિચારમાં બેસી રહ્યો. આર્થિક રીતે એની દશા મારા કરતાં બહુ સારી નહોતી.

થોડી વારે એ આવ્યો ત્યારે બે જાસ ચા
 કંઈને એક બહારવાળો એની પાછળ પાછળ અંદર
 ઝાપ્પલ થયો.

ચા પીતાં પીતાં એ ખૂબ જલમાં આવી ગયો.
 અંધારામાં પોતાની મૂંઝોના સ્પર્શથી કોઈ જીવકું
 આગળ માર્ગ શોધે તેમ એણે ડોક લખાવી અને
 આગલા અરધા શરીરને ઊંચક્યું. પછી એવું મોં
 આગળ લખડ્યું, અને ધડની સાથે તફન બેલેન્સ
 વિના લટકી રહ્યું. થોડી વાર બાણી બોઈને એમ ખેસી
 રહ્યો, કોઈવું પાત્ર બજવતો હોય એમ. લીની
 માટીની ગંધ લેતો હોય એ રીતે એણે સહેજ નસ્કોરમાં
 કૂંઢાવ્યા, પછી સામેથી કોઈ ભયવું સૂચન થયું
 હોય એ રીતે આંખો ઝીણી કરી માથાને શરીરમાં
 વકેકી લીધું. પછી પોતાની હસ્તીનો અણુસારોય
 કોઈને ન આવે એ માટે ચૂપચાપ પડ્યો રહ્યો.

‘વાર, કંઈ પલુ પીઈં છું ત્યારે બાણે હું
 ખીન્ને જ કોઈ હોઈં એમ શા માટે લાગવું હશે?’
 એણે કહ્યું.

હું મારા વિચારમાં ગરકાવ હતો. થોડી વાર
 અમે કંઈ બોલ્યા નહીં. પછી એ કહે :

‘તારી આ આલત છોક, નહીં તો દુઃખી થઈશ.’
 ‘કઈ આલત ?’

‘આમ ખીજ તરફ શારડીની જેમ જોવાની.
 ક્યારેય લોડો “ડાકલો” કહીને શેરીમાં પથરા
 માર્શ, સમજ્યો !’

આમ કહીને એ જોરથી હસી પડ્યો.

* * *
 પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટમાં એ ડોલતો ડોલતો જઈ
 રહ્યો હતો. હાથમાં સિગારેટ હતી. ગલેક્ષામાં પાન
 હતું. વાહનોના ઘોંઘાટમાં કોઈ જૂલા પડેલા પહાડી
 ઘેટા જેવો એ સૌમ્ય લાગતો હતો. પાછળથી એના
 ખભા ઉપર ટોચારા મારતાં જ એ ચમક્યો. પલુ
 બોઈને હતી પડ્યો.

‘અલ્યા, અહીં શું કરે છે? રસ્તા વચ્ચે કોઈ
 શરીર આંધીને હાથ લગાડતાં શરમાતો નથી?
 મુંબઈમાં રહ્યા પલુ હજીય તું સોફિસ્ટિકેટેડ ન
 થયો.’

‘જવા દે વાર, ગમત. બહુ દુઃખી છું.’ મેં
 કહ્યું.

‘શી મુઝેલી છે, બોલ ! હું જીવતો હોઈં મે
 મારા અખીજ મિત્રોને મુસ્કેલી પડે ! એ બને જ
 નહીં.’ એણે માથું હલાવ્યું. પછી કહે : ‘ચાલ,
 પચાસ પૈસા આપે છે? તને એક ચમત્કાર બતાવું.’

.....?
 ‘એક ચમત્કાર બતાવું, દોસ્ત, યાદ કરીમ
 બિંદગીબાર. એણે આંગળીઓ વડે પૈસા માગતી
 નિસાની કરી.

ખિસ્સામાંથી પચાસ પૈસા કાઢી આપ્યાં.
 એકએક એના મોં પર લારે પ્રુશી જણાઈ.
 આનંદના અતિરેકમાં એ લગભગ ધસડતો મને
 બાણુની એક ગલીમાં લઈ ગયો.

ગલી ‘ડેડ એન્ડ વાળી હતી. એને ઉવાડે એક
 નાનકડું કામચલાઉ પીકું હતું. પચાસ પૈસા આપીને
 એણે કન્ડ્રી લીધો. એક જ ઘૂંટડે ગટગટાની મારી
 સામે જોઈ રહ્યો. મેં લગભગ ત્રીસ પાડતાં-કહ્યું :
 ‘આમાં કયાં ચમત્કાર થયો ?’

‘મારી સકકલ જો, મૂર્ખા !’

‘જોઈ.’
 ‘ધરમૂળથી બદલાઈ હોય એમ નથી લાગતી ?’

.....
 ‘જો માત્ર પચાસ જ પૈસામાં કોઈ માણસનો
 ચહેરોમહોરો ફેરરી શકાય તો એ ચમત્કાર નથી
 તો શું છે ?’

‘પલુ મારા આ છેલ્લેલા પચાસ પૈસા હતા.’
 મેં ગુસ્સામાં રાડ યાડતાં કહ્યું.

‘તો શું થઈ ગયું?’ એટલે ચમત્કાર મટી ગયો?’

મને લાગ્યું કે હવે આને સમજાવવો શક્ય નથી. એટલે મેં તિરસ્કારથી હેઠ ખીડી લીધા.

એણે મારે ગળે હાથ ભેરવી કહ્યું: ‘યાર, તું અમસ્તો સિદ્ધાંત છે. વૈસા નથી તો શું થઈ ગયું? એમાંથીયે કોઈ રસ્તો નીકળશે. એવું હશે તો મારાં પુસ્તકો વેચીશું. એકબે લોકોનો ચૂંતિઓ છે તે કાઢી નાખીશું.’

પછી એ ઉદાસ થઈ ગયો. થોડી વાર રહીને ખોલ્યો:

‘હોસ્ત, તે’ આજે ઘણી વાતો મને યાદ દેવાવાની. તને ખબર છે હું? વૈસાદાર બાપનો ઈકરો હું? મારીજમણીને ઘેરથી છૂટા પડ્યો છું. સ્વેચ્છાએ જ આ ગરીબી સ્વીકારી છે. હવે એમાંથી પાછાં પગલાં ભરાય એમ નથી. બાપી કાર સિવાય નીચે પગ મૂક્યો છે કોણે?’

મારી ઉદાસી ઝાંઝળા ગઈ. એનો ચહેરો જોઈને, એની આંખમાં રહેલી કોઈ ખીણ જ દુનિયા તરફ જોતી નજરને જોઈને હું ચૂંચી થઈ ગયો.

એ મને ઘેર લઈ ગયો. કહેવા લાગ્યો: ‘હું’ પછુ સવારથી જાગ્યો છું, નહીં તો તારી પાસેથી પચાસ વૈસા શું કામ લેત? પછુ વાંધા તૂટી. હજી થોડાંક પુસ્તકો વ્યવ્યા છે.’

એને ભેટી પડવાનું મને મન થયું.

તે મારી તરફ લાગ્યો ત્યારે એનો પકજાયો ખીંત પર ફેલાઈ ગયો. એની ઝોરડીની અડધી છત એથી ઠંકાઈ ગઈ. અંધારામાં એની આંખો પ્રામલ માલુસ જેવી ચમકવા લાગી.

‘શા માટે હું ખૂનના વિચારો કરું છું, એ કહો જોઈએ, મહાશય કે તમે તો જહુ મોટા બચ્ચકાર હોવાનો દાવો કરો છો ને!’ હું કંઈક બોલવા જતો હતો ત્યાં જ મને અટકાવીને કહ્યું:

‘રહેવા દે. જુદું ન બોલીશ, હજી સુધી અ બાબત કોઈએ સાચું કહ્યું નથી.’

‘પછુ તું આમ વારંવારે ઉસ્કરાઈ શું કા’ બન્ય છે?’ મેં પૂછ્યું. એક ક્ષણ એ ચમકી ગયો. ‘હું’ ઉસ્કરાયલો નથી. સત્ય માટેનો આ મારો ઝિંપ્રાય છે.’

‘શું કહ્યું?’ હું રોષે ભરાયો. ‘કયું’ સત્ય ત’ આ રીતે મેળવ્યું? કોણ એનો ન્યાય કરશે?’

‘ન્યાય કરવાનું હું’ કોઈને સોંપતો નથી. મારો ન્યાય હું’ પોતે જ કરવામાં માનું છું. નેપોલિયનનો શા ન્યાય કર્યો લોકોએ?’

‘તું’ ખોટા ભ્રમમાં છે. નેપોલિયન અને તારા- માં કોઈ જ સરખાપણું નથી.’

એ બેસી ગયો પુરસી ઉપર. માથા પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો.

‘વેલ...યુ આર રાઈટ... યુ આર રાઈટ... પછુ હું લાગ્યાર છું.’ એણે તોતડાતી જાહે કહ્યું.

‘વારંવારે તું આપઘાતનો વિચાર કરે છે, મિસ્ટર! અને નેપોલિયનને અમસ્તો શા માટે વચમાં લાવ્યા કરે છે?’

એ ચૂપ થઈ ગયો.

‘સાડું, એક વાત પૂછું?’

‘પૂછ.’

‘નેપોલિયન તારો ભગવાન છે એ સાચું?’

‘હા.’

‘તો તારા ડેડી સાથે ઝઘડો કરવાનું શું કારણ?’

‘એ બેને ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. એક દિવસ હું’ આંપઘાત કરીને એ સંબંધની ધનિષ્ઠતા પુનવાર કરી આપીશ, યાદ રાખજો.’

એમ કહીને એણે સિગારેટ કાઢી સળગાવી. અરધા અંધારામાં મને છત પર એનો પકજાયો ફરતો જણાયો. ઊડી રહેલા વાળથી અનેકગણા

ખિહામયુ કરોળિયા જેવો એ મને લાગ્યો. થોડી થોડી વારે સિગારેટના અજવાળામાં એના નાકનું ટેરવું ચમકવું દેખાતું.

‘તારા મોંમાં આપઘાતની વાત જરાયે શોભતી નથી. નેપોલિયનની વાત કરનાર આવો નવુંસક હોય !’

‘નેપોલિયનને તું નહીં સમજી શકે.’

‘કેમ ?’

‘એ માટે મારા ડેડી જેવા ડેડી હોવા જોઈએ.’

‘તારા માટે મને બહુ લાગણી થાય છે.’

‘મેં કહ્યું.’

‘તું તો આ બાબતમાં નિર્દોષ છે, અને મારું બહુ ઇચ્છે છે. નહીં તો હું એમ કહેત કે તું મારા બહુ જ જાંડા ધાને ખેંચી રહ્યો છે. અજાણ્યતાં તું દુસ્મનનું કામ કરે છે, એની તને જાણ છે ?’

આમ બોલતાં બોલતાં તે બહુ ગુસ્સે વર્ષ ગયો, અને જોરજોરથી ખુમો પાડવા લાગ્યો.

‘તું મને બદ્ધશાદાથી એક ખરાબ કામ કરવા તરફ દોરી રહ્યો છે.’ એણે લગભગ ત્રાડ પાડી.

પછી એ જાનો વર્ષ ગયો. અને બહાર નીકળ્યા. એણે જોરથી અવાજ કરી બારણું બંધ કર્યું. કહેડા પકડી અંધ માણસની જેમ કું લાકડાના દાંદર જીતરવા માંડ્યો. એ મારી પાછળ પાછળ આવતો હતો.

બહાર શેરીમાં મ્યુનિસિપાલિટીના દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં મેં એની સામે જોયું ત્યારે એની આંખો અંધેલી લાગી.

મારે ખભે હાથ મૂકી કરચરતો હોય એવા અવાજે એણે કહ્યું :

‘મારી સાથે રહેજે. મને છોડી ન દેતો. હું ઘણી વાર લાન ભૂલી જઈ છું.’

ઈરાની રેસ્તોરામાં અમે સાથે ચા પીધી. થોડી વાર બેઠા. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. બેએક વાર એના પર હાથ મૂકી કંઈક કહેવાતું મેં વિચાર્યું.

પણ કંઈ બોલી શકાયું નહીં.

* * *

તે દિવસે કયાંકયાં થોડા પૈસા મળ્યા હતા. મૂક સારા હતો એટલે તરવ જ એ યાદ આવ્યો. એને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે એક મોટું થોથું છિયાવાવતો એ પલંગમાં આડો પડ્યો હતો. ચોપડીઓનો એ ખૂબ જાણીન હતો. મને જોઈને ચોપડી બાલુ પર મૂકી એ બેઠો થયો.

‘બોલો મહાશય, શી સેવા કરુ ?’

‘મારી સાથે બહાર નીકળો, બીલુ શું ?’

‘કેમ એકએક ?’

‘તમને મોટી દાવત આપવાનો વિચાર છે. આજે ખૂબ ખુશ કરવા છે તમને.’

‘ખુદા કરે ને આવા સારા સારા વિચારો તને શોખરોજ આવતા રહે.’ એણે હસતાં હસતાં મારી પાંઠ થાપડી. પછી કહે :

‘હું કંઈ રીતે ખુશ થઈ છું એ તો તું જાણે છે ને ?’

‘આટલો વખત તમારી સોખતમાં રહ્યો ને એટલું ન જાણું ? પણ ચિંતા ના કરો. તમારી બંધી જ ઇજાઓ આજે પૂરી પાડવામાં આવશે.’

બહાર નીકળાને થોડે દૂર ગયા એટલે એના હાથમાં એક રૂપિયો મૂકાને કહ્યું : ‘જાઓ, હવે પેલો ચમકાર કરી દેખાડો જોઈ.’

એણે આજો ચોળવાનો અભિનય કરતાં કહ્યું : ‘સાલ્લા, આજે તું મને અલ્લાદીનના જીન બેંચો લાગે છે.’

થોડી વારમાં એ પાછો વળ્યો ત્યારે ખુશખુશાદ હતો. ફરતાં ફરતાં અમે ચોપાટી બાલુ નીકળી ગયા. એએક કલાક પછી એકાદ મીક કઠી શકાય એવું ઢાલવમાં પેટ ભરીને જમવાનો કાર્યક્રમ હતો ખિસ્સામાં પૈસા પર કંઈ કેટલીય વાર અંગૂળન ટરવાં ફરી ચૂક્યાં, અને સ્પર્શસુખથી મનમાં આઈ

લાદ આહલાદ છવાઈ ગયો.

રેતીમાં જતાં એ આંડો પડ્યો. દિવસ આંડો હતો એટલે ખાસ ગીરદી નહોતી. વારેવારે કોઈક ગંડેરીવાળા કે ચંપીવાળા ખલેલ પાડતા હતા. પણ આમ શાંતિ હતી.

‘ચાર, બધું આજે સપના બેયું લાગે છે. એમ થાય છે કે તું મને વહેલા મળ્યો હોત તો બહુ સારું થાત.’ એણે કહ્યું.

‘તું રહી માલેતુબર બાપનો દીકરો, અને હું ભિખારી બેવો. આપણે મળત ક્યાંથી?’

‘તું તો ફરિસ્તો છે, ફરિસ્તો, દોસ્ત! ચૈલાદાર બાપ નથી તો શું થઈ ગયું? મારો બાપ ચૈસાદાર છે તો મારું શું કરી લીધું એણે?’

એ અડધો એટો થઈ ગયો.

‘તો પાછો જ. બાપ પાસે શું નાનો દેખાવાનો હતો?’

‘શું બોલ્યો તું? હું પાછો જઈ? મેં દિવસ પહેલાં જ એ આવ્યા હતા. આજીજી કરતા હતા.’

‘તો માની જવું હતું ને?’

‘હવે ના બને એ. હવે તો આમ જ જીવવાનું, મામ જ મરવાનું!’

‘નાહકનો દુઃખી શું કામ થા જી બાપનો હશે એનાથી અડધો થ તારો વાંકે હશે ને?’

‘મારા બાપે શું કહ્યું છે તેની તને ખબર નથી. એ નાપાક છે, રાક્ષસ છે.’

પછી એ અટકી ગયો, પણ એના દાંતે કકડવા માંડ્યા, એની આંખોમાં પાગલપન દેખાવા માંડ્યું.

થોડી વાર અમે પડી રહ્યા. પછી કહે :

‘હમણાં બહુ સપના આવે છે. સપનામાં હું નેપોલિયન બની જઈ છું. યુદ્ધમાં થોડા પર કૃત્ય કરું છું, અને દુશ્મનોને જર કરવા હુમલાઓ પર હુમલાઓ લઈ જઈ છું.’

થોડું બહુ કેમ નેપોલિયનની વાત આવતાં હું અસ્તે થઈ ગયો. મેં કહ્યું : ‘તું તારા ડેડીને તો નેપોલિયન સાથે સરખાવતો નથી ને?’

‘જરૂર, નેપોલિયનને તો હું ખૂબ ચાહું છું— મારી ભતથીયે વધારે. ઇતિહાસમાં એ એક જ પુરુષ છે. હાર્થો તોયે શું કે જીવો તોયે શું. બાકી બધા નપુંસક છે, નપુંસક.’

મેં ડોકું ધુણવી ના કહી એટલે એ મારા પર ખૂબ જ અસ્તે થઈ ગયો. ચંપલ પહેરી બિભો થયો.

‘તું મને ક્યારેય નહીં સમજ શકે’ એ બોલી. ‘તું મારા ડેડીનો બસસ છે, બસસ, સમજ્યો! પણ મારાથી કંઈ અબબધું નથી.’

‘તારા ડેડી મને સાચા લાગે છે. એના તરફ તારે સારો વર્તાવ રાખવો જોઈએ.’ મેં કહ્યું.

‘તું મને કહ્યું જનાવવા માગે છે, એ મને ખબર છે. બોલ, એ માટે તને કેટલા પૈસા મળે છે?’

‘તું જુઓ છે, મેં જરૂરથી ચાસ પાડી કહ્યું. નેપોલિયન હોવાનો તું ઢાંગ કરે છે, પણ...’

હું આજળ બોલું તે પહેલાં તો એ અડધી લાંબાં લાંબાં ડમ ભરી ચાલવા માંડ્યો.

હું એની પાછળ પાછળ ગયો. ‘તું અમરનો શકાશીલ બની ગયો છે.’ મેં કહ્યું : ‘આપણે સાથે જમવાનું છે તેવું શું?’

એ મૂંઝો જ રહ્યો.

લગભગ દોડીને મેં એનો હાથ પકડ્યો. ‘મારી જૂલ થઈ, મને માંકે કર.’ મેં કહ્યું. પણ હાથ અટકાવી એ ચાલ્યો ગયો.

* * *

થોડાક દિવસ વીતી ગયા એ વાતને. વચમાં એએક વાર એને મળવા હું ગયો હતો, પણ તાણું બંધ હતું. ઘણી વાર એના વિચારો આવતા હતા, થોડાઘણા પૈસા આવે તો એની સાથે એકાદ ફિલ્મ જોવાનું અને પછી કોઈ જગ્યાએ સારી રીતે પેટ

બિહામણા કરોળિયા જેવો એ મને લાગ્યો. થોડી થોડી વારે સિગારેટના અશ્વળાળામાં એના નાકતુ - ટેરતુ ચમકતુ દેખાતુ.

‘તારા મોંમાં આપઘાતની વાત જરાયે જોણતી નથી. નેપોલિયનની વાત કરનાર આવો નપુંસક હોય !’

‘નેપોલિયનને તું નહીં સમજી શકે.’

‘કેમ ?’

‘એ માટે મારા ડેડી જેવા ડેડી હોવા જોઈએ.’

‘તારા માટે મને બહુ લાગણી થાય છે.’
‘મે’ કહ્યું.

‘તું તો આ બાબતમાં નિર્દોષ છે, અને મારું બહુ ઇચ્છે છે. નહીં તો હું એમ કહેત કે તું મારા બહુ જ જીંડા ધાને અણી રજો છે, અબજુતાં તું કુરમનતું કામ કરે છે, એની તને બાજુ છે ?’

આમ બોલતાં બોલતાં તે બહુ ગુસ્સે ઘઈ ગયો, અને જેરજેરથી ખુમા પાડવા લાગ્યો.

‘તું મને બદધરાદાથી એક ખરાબ કામ કરવા તરફ દોરી રહ્યો છે.’ એણે લગભગ ત્રાક પાડી.

પછી એ જામો ઘઈ ગયો. અમે બહાર નીકળ્યા. એણે જોરથી અવાજ કરી બારણું બંધ કર્યું. કહેડા પકડી અંધ માણસની જેમ હું લાકડાના દાંદરે જીતરવા માંડ્યો. એ મારી પાછળ પાછળ આવતો હતો.

બહાર શેરીમાં મ્યુનિસિપાલિટીના દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં મેં એની સામે જોયું ત્યારે એની આંખો સ્ફૂલી લાગી.

મારે ખભે હાથ મૂકી કરગરતો હોય એવા અવાજે એણે કહ્યું :

‘મારી સાથે રહેજે. મને છોડી ન દેતો. હું ઘણી વાર લાન ભૂલી જઈ છું.’

ઈરાની રેસ્તોરાંમાં અમે સાથે ચા પીધી. થોડી વાર બેઠા. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. એએક વાર એના પર હાથ મૂકી કંઈક કહેવાતું મેં વિચાર્યું,

પણ કંઈ બોલી શકાયું નહીં.

તે દિવસે કયાંકથી થોડા પૈસા મળ્યા હતા. મારા સારો હતો એટલે તરત જ એ પાદ આપ્યો. એને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે એક મોટું થોણું ઉપલાવતો એ પલંગમાં આડો પડ્યો હતો. ચોપડીએનો એ ખૂબ જોખીન હતો. મને જોઈને ચોપડી બાણુ પર મૂકી એ બેઠો થયો.

‘બોલો મહાશય, શી સેવા કરું ?’

‘મારી સાથે બહાર નીકળો, ખીલું શું ?’

‘કેમ એકએક ?’

‘તમને મોટી ઘવત આપવાનો વિચાર છે. આજે ખૂબ ખુશ કરવા છે તમને.’

‘ખુશ કરે ને આવા સારા સારા વિચારો તને રોજબરોજ આવતા રહે.’ એણે હસતાં હસતાં મારી પીઠ ઘાળી. પછી કહે :

‘હું કંઈ રીતે ખુશ થઉં છું એ તો તું જાણે છે ને ?’

‘આટલો વખત તમારી સોબતમાં રહ્યો ને એટલું ન જાણું ? પણ ચિંતા ના-કરો. તમારી બધી જ ઇચ્છાઓ આજે પૂરી પાડવામાં આવશે.’

બહાર નીકળાને થોડે દૂર ગયા એટલે એના હાથમાં એક રૂપિયો મૂકીને કહ્યું : ‘જાઓ, હવે પેલો ચમકાર કરી દેખાડો જોઈ.’

એણે આજો એજાવાનો અલિનય કરતાં કહ્યું : ‘સાલ્લા, આજે તું મને અલ્લાહીનના છન જેવો લાગે છે.’

થોડી વારમાં એ પાછો વળ્યો ત્યારે ખુશખુશાલ હતો. ફરતાં ફરતાં અમે ચોપાટી બાણુ નીકળી ગયા. એએક કલાક પછી એકાદ ડીક કડી શકાય એવી હોટલમાં પેટ ભરીને જાનવાનો કાર્યક્રમ હતો. ગિસ્સામાં પૈસા પર કંઈ કેટલીય વાર આંજળાં ટરવાં ફરી ચૂક્યાં, અને સ્પર્શપ્રપથી મનમાં આદ-

લાદ આહલાદ છવાઈ ગયો.

રેતીમાં જતાં એ આડો પડયો. દિવસ આડો હતો એટલે ખાસ ગીરદી નહોતી. વારેવારે કોઈક ગડેરીવાળા કે ચંપીવાળા ખલેલ પાડતા હતા. પણ આમ શાંતિ હતી.

‘યાર, બધું આજે સપના જેવું લાગે છે. એમ થાય છે કે તું મને વહેલા મળ્યો હોત તો બહુ સારું થાત.’ એણે કહ્યું.

‘તું રહ્યો માલેતુબર બાપનો દીકરો, અને હું બિખારી જેવો. આપણે મળત ક્યાંથી?’

‘તું તો ફરિસ્તો છે, ફરિસ્તો, દોસ્ત! જેસાદાર માપ નથી તો શું થઈ ગયું? મારો બાપ જેસાદાર છે તો મારું શું કરી લીધું એણે?’

એ અડધો બેઠો થઈ ગયો.

‘તો પાછો જ. બાપ પાસે શું નાનો દેખાવાનો હતો?’

‘શું બોલ્યો તું? હું પાછો જઈ? બે દિવસ પહેલાં જ એ આવ્યા હતા. આજીજી કરતા હતા.’

‘તો માની જવું હતું ને?’

‘હવે ના બને એ. હવે તો આમ જ જીવવાનું, આમ જ મરવાનું!’

‘નાહકનો દુ:ખી-શું કામ થા જ! બાપનો હશે એનાથી અડધો થ તારો વાંક હશે ને?’

‘મારા બાપે શું કહ્યું’ છે તેની તને ખબર નથી. એ નાપાક છે, શંકસ છે.’

પછી એ અટકી ગયો, પણ એના હાંતે કકડવા માંડ્યા, એની આંખોમાં પાગલપન દેખાવા માંડ્યું.

થોડી વાર અમે પંડી રહ્યા. પછી કહે :

‘હમણાં બહુ સપના આવે છે. સપનામાં હું નેપોલિયન બની જઈ છું. સુદમાં થોડા પર કૂચ કરું છું, અને દુરમનોને ભેર કરવા હુમલાઓ પર હુમલાઓ લઈ જઈ છું.’

થોણ બાણે કેમ નેપોલિયનની વાત આવતાં હું ગુસ્સે થઈ ગયો. મેં કહ્યું : ‘તું તારા ડેડીને તો નેપોલિયન સાથે સરખાવતો નથી ને?’

‘જદ, નેપોલિયનને તો હું ખૂબ ચાહું છું - મારી ભતથીયે વધારે. ઇતિહાસમાં એ એક જ પુરુષ છે. હાર્યો તોયે શું કે જીત્યો તોયે શું. બાકી બધા નપુંસક છે, નપુંસક.’

મેં ‘ઠાકું’ ધુણાવી ના કહી એટલે એ મારા પર ખૂબ જ ગુસ્સે થઈ ગયો. ચંપલ પહેરી ઊભો થયો.

‘તું મને ક્યારેય નહીં સમજી શકે’ એ બોલ્યો. ‘તું મારા ડેડીનો ભક્ષસ છે, ભક્ષસ, સમજ્યો! પણ મારાથી કંઈ અભવયું નથી.’

‘તારા ડેડી મને સાચા લાગે છે, એના તરફ તારે સારી વર્તાવ રાખવો જોઈએ.’ મેં કહ્યું.

‘તું મને કૂણો બનાવવા માગે છે, એ મને ખબર છે. બોલ, એ માટે તને કેટલા જેસા મગે છે?’

‘તું જુદો છે, મેં ભેરથી ચીસ પાડી કહ્યું. નેપોલિયન હોવાનો તું ઢેંચ કરે છે, પણ...’

હું આગળ બોલું તે પહેલાં તો એ અડધી લાંબાં લાંબાં ડગ ભરી ચાલવા માંડ્યો.

હું એની પાછળ પાછળ ગયો. ‘તું અમસ્તો શંકાથીજ બની ગયો છે.’ મેં કહ્યું : ‘આપણે સાથે જમવાનું છે તેવું શું?’

એ મૂંઝો જ રહ્યો.

લગભગ દોડીને મેં એનો હાથ પકડ્યો. ‘મારી બૂલ થઈ, મને માફ કર.’ મેં કહ્યું. પણ હાથ અટકાવી એ ચાલ્યો ગયો.

થોડાક દિવસ પીતી ગયા એ વાતને. વચમાં બેએક વાર એને મળવા હું ગયો હતો, પણ તાણું બંધ હતું. ઘણી વાર એના વિચારો આવતા હતા, થોડાઘણા જેસા આવે તો એની સાથે એકાદ ફિલ્મ બોવાનું અને પછી કોઈ જગ્યાએ સારી રીતે પેટ

ભરીને જમવાનું વિચારતો હતો. એવામાં એક દિવસ એનો પત્ર આવ્યો : 'કાલે સવારે દસ વાગ્યે મારે ત્યાં આવી પહોંચ. મારા ડેડી પણ આવવાના છે. એમને હું એક પ્લેઝન્ટ સરપ્રાઇઝ આપવાનો છું. એમના તરફ કેવો સારો વર્તવિ હું કરું છું તે તને પણ જોવા મળશે. હવે હું ડાહ્યો બની ગયો છું. આમ હેવ ખીકમ અ ગુડ બોય.'

સવારના બરોબર દસ વાગ્યે હું એની ત્રણીમાં પહોંચ્યો. ઘણા દિવસે એને મળવાનું થયું એટલે ખુશમાં હતો. એના ડેડી મારાથી થોડેક આગળ જ ચાલતા ચાલતા એના ઘર તરફ જતા હતા. હું એમની પાછળ પાછળ જવા માંડ્યો.

લાકડાનો ખખડખજ દાદરો એ ચઢ્યા ત્યારે પગથિયાંમાંથી કિચૂક કિચૂક અવાજ આવવા લાગ્યો. હું ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે એ ઝોરડીના બારણા પર ટકોરા મારતા હતા. 'કેમ છો?' મેં એમને પૂછ્યું. 'મજામાં,' એ ખરેખર ખુશમિજાજમાં લાગતા હતા. થોડી વાર અમે ઊભા રહ્યા પણ કોઈએ બારણું ખોલ્યું નહિ.

ત્યાં જ મારું ધ્યાન ગયું અને મેં કહ્યું કે 'બારણું અંદરથી સહેજ ખુલ્યું જણાય છે.'

એના ડેડીએ બારણાને હળવેથી ધક્કો માર્યો પણ બારણું ખૂલ્યું નહીં. પછી સહેજ જોરથી એમણે બારણું હડસેલ્યું અને ધક્કા કરતાં ને બારણું ખૂલી ગયાં.

બારણાની બરોબર વચ્ચે જમીન પર એનું શબ પડ્યું હતું. એના ડેડીના મોંમાંથી જોરથી ચીસ નીકળી. એ પડી જતા હતા પણ મેં એમને પાછળથી પકડી લીધા. શબ સામે મેં જોયું તો એના ડાબા કાંઠી ગયા હતા અને મોં ખુલ્યું રહી ગયું હતું. મોંમાંથી બહાર ટપકેલા ચીકણા દ્રાવણ પર એક માખ સ્થિર બેઠી હતી. ચીસ સાંભળી તે હવામાં ઊડી અને પાછી એના બોરાક પર સ્થિર ચઢી ગઈ.

[વાર્તાસંગ્રહ 'ટાણું'માંથી]

પ્રતિ-યુદ્ધ કાવ્યો

(Anti-

War

Poems)

સંપા. યશવંત ત્રિવેદી

પ્રાપ્તિસ્થાન: આર. આર. શેઠની કંપની. ર. ૧૨

૬૦ જેટલા વિશ્વખ્યાત કવિઓની પ્રતિ-યુદ્ધ-વિષયક કવિતાઓનો ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ વાર સંગ્રહ આ સંગ્રહમાં મુદ્દની વ્યથા, માનવતા અને વિશ્વ શાંતિની દિશા-ખોજની સંવેદના પ્રકટ કરતાં રવીન્દ્રનાથ, પુસ્તિકન, નેતુદા, માટિન દ્યુથર કિંગ, હો ચિ-મિન્હ, ઓડન, એલેક્ઝાંદર પ્લોક, મઈથિ, સ્પેન્ડર, અન્ના અખમાતોવા, હોલુબ, ઈલ્યા એફરનબર્ગ, ટેડ લુજ્સ, જેમ્સ જોન્સ, ત્વાર્ટોસ્કી જેવા કવિઓનાં ૮૦ કાવ્યો છે.

મૂઆના જુહાર

● દિલીપ રાણપુરા

મારી બદલીને એડર આવી ગયો હતો. હું બહુ રાજ નહોતો થયો, પણ દુઃખી પણ નહોતો થયો. બદલી એ મારા માટે બહુ સામાન્ય પ્રસંગ રહ્યો છે.

જે વિસ્તારમાં હું દોઢ વર્ષ રહ્યો એ વિસ્તાર હવે છોડવાનો હતો, આ ધરતીએ મને આવકાર્યો હતો. આ ધરતીના માનવીઓએ મને પ્રેમ આપ્યો હતો. હુંગરા, ગાળાઓ અને ધારોએ મારાં ચરણોને ચૂમીને મારા માંજલાને મજબૂત બનાવ્યો હતો. આ પંથકના વાતાવરણમાં ધ્રુવરાતી હવાના મેં શ્વાસ લીધા હતા ને આ ધરતીમાંથી પાકેલું અનાજ મેં ખાહું હતું, આ ધરતીના પેટાળમાંથી નીકળેલું પાણી મારા લોહીમાં ભળી ગયું હતું. આ ધરતીએ મને રાતની વાણી સંભળાવી હતી. વાર્તાઓમાં 'સમસમ કરતી વહી જતી' રાતના વર્ણન જેવી વાણી નહિ, પણ રાતની પોતાની જ એક આગવી વાણી સાંભળવાનો અલૌકિક અનુભવ મને આ ધરતી પર જ થયો હતો. એ અનુભવ મને હજુ પણ રોમાંચિત કરી રહ્યો છે. એવો એક બીજો અનુભવ હજુ એટલો જ તાજો, એટલો જ પ્રસન્નતાભર્યો રહ્યો છે.

એક સાંજે હું હુંગરાઓમાં ભટકી રહ્યો હતો. યાત્રીને એક પથ્થર પર બેઠો હતો. સૂઈ ડૂબી ગયો હતો ને સંધ્યા ખીલી રહી હતી. અચાનક મારા કાને કોઈ સમધુર સંગીતના સ્વરો અથડાયા. બહુ

ધીમું ધીમું, પણ અત્યંત મૃદુ, મધુર, માંજલો હલખલી જીરે, કેવળ શ-વાવકાશ પથરાઈ બધ. વાતાવરણમાં બહુ હલકું હલકું લાગે એમું એ સંગીત હતું. મેં આસપાસ નજર ફેરવી, પણ કોણ વગાડે છે તે હું જોઈ શક્યો નહિ. ત્રણ, ચાર કે પાંચ મિનિટ સુધી એ સંગીતની મોહિનીમાં ડૂબેલો રહ્યો હોઈશ, કદાચ એટલા સમય દરમિયાન હું મારી ભતની બહાર પણ નીકળી ગયો હોઈશ, કદાચ હું ખોવાઈ ગયો હોઈશ, કારણ કે મને અત્યારે બરાબર યાદ છે કે એટલી મિનિટો સુધી મેં એ સંગીત સાંભળવા સિવાય કશું સાંભળ્યું નહોતું, કશું જોઈ પણ શક્યો નહોતો. ને બ્યારે એ સંગીત સંભળાતું બંધ થયું ત્યારે મારા ચિત્તમાં કશોક સળવળાટ થયો હતો. 'હું કયાં જઈ આવ્યો?' જેવો પ્રશ્ન પણ જીરેલો.

એ વખતે મેં આ બમણા માનેલી. કેવળ બમણા. ને હું મારી ભત પર હસેલોય ખરો. પણ પછી મેં તપાસ કરેલી. કોઈ એવું સંગીત વગાડતું નહોતું. આ વિસ્તારના તંબૂરા, રાવણહથ્થા, પાવા, હારમેનિયમ, વાંસળી વગાડનારાઓને તો હું સાંભળી ચૂક્યો હતો ને એમાંતું એ સાંભળેલા સંગીતમાં કશું જ નહોતું. ને ત્યારે ઘટું : એ બમણા નહોતી. કંઈક હતું...એ કંઈક શું, એ શોધી કાઢવા હું સવાર, બપોર, સાંજ, રાત-મધરાત, પરાઈએ બહાર નીકળી પડતો. જુદા જુદા સ્થળે જતો.

એ સંગીત ત્યાર પછી ઠદી, ક્યારેય સાંભળવા મળ્યું નહિ, પણ એક-એ વખત તો હું રાતની વાણી તો સાંભળી શક્યો હતો.

બધા અનુભવે કરતા આ રહસ્યમય સંગીત અને વાણી સાંભળવાના અનુભવો મારા કંઠાબાની પળોને, તાલુ અને યુસ્તાની ક્ષણોને, દુઃખ અને ઉદ્વેગભર્યા દિવસોને રાહતમાં, પ્રસન્નતામાં પલટી નાખતા મેં અનુભવ્યા છે. ને ત્યારે થાય છે, જિંદગીમાં એક આટલું પ્રાપ્ત થયું છે એ જ ધણું છે. ખીજ ધણી પ્રાપ્તિઓનો ગર્વ થયો છે, પણ આનો ગર્વ થતો નથી. કારણકે આ બધાને પ્રાપ્ત થતી કે અનુભવી શકાય એવી કે બનાવી શકાય એવી ચીજ કે લાગણી નથી. આ અનુભવે જ મારી કઠોરતામાં ઋણુતાની એક રેખા દોરી આપી છે.

આ વિસ્તારનાં કેટલાંય સંસ્મરણો લઈને હવે જવાનું હતું. 'રામ રામ' કરીને સૌની વિદાય લઈ રહ્યો હતો. આપા નાજલાઈ હું સજોસરા રહેવા ગયો ત્યારથી સવારમાં દૂધ લઈને આવતા બધ થયેલા. તેઓ આખો દિવસ સીમમા હોય એટલે મળવાનું એણું બનતું, પણ એય એક દિવસ પાળિયા ધારે મારી રાહ જોઈને ઊભા હતા.

'સાહેબ, તમે જશો ?'

'હા.'

'સંભારશો ને ?'

'તમને નહિ શૂલી શકું.' એ વખતે મારી ભાષાનો વિકાસ થયો હોત તો લગભગ જવાનમાં કહ્યું હોત : યાહ ત્યારે આવે જ્યારે ભૂલવાનું હોય !'

અમે નિશાળે આવ્યા. ખેડા. વાતો કરી. એ જવા માટે ઊભા થતા થતા બોલ્યા : 'સાહેબ, આ નાજ મારો કે ગરીબ નથી હો ..' અને પછી નજીક આવી બીના સ્વરે બોલ્યો : 'સાહેબ આટલું સંભારણું લેતા બવ.' કહેતા નાજલાઈએ સોનાની વીંટી મારા હાથમાં મૂકવા માંડી.

હું ચમકી ગયો. બોલ્યો : 'ના નાજલાઈ. એ

નહિ...'

'મારા ગળે હાથ સાહેબ...'

'ના, નાજલાઈ, મારાથી તું લેવાય. તમે તો મને ધણું આપું છે ..હું તમને કશું નથી આપી શક્યો એનો વસવસો છે...'

'એ શું બોલ્યા મારા સાહેબ ' કહીને મારું કાકુ પકડી હથેળામાં વીંટી મૂકી જ દીધી. ને પછી તેમના હાથે મૂકી વળાવી દીધી.

મે કહ્યું : 'નાજલાઈ, મારી એક વાત સમજશો ?'

'એક શું કામ, હબર વાત...'

'આપણે મિત્રો ખરા ને ?'

'ના...'

'તો આપણે શું છીએ ?' મને નવાઈ લાગી.

'તમે યુરુ છો.'

'તો તમે શિલ્પ ખરા ને ?'

'ના...'

મને નવાઈ લાગી. આ અભણ, અદાન, જડક લાગતો માણસ આજ મારી મધી ગણુતરીઓ અને માન્યતાઓને જીંધી પાડતો હતો.

'તો ?'

'હું કાંઈ જ નથી. હું નાજ છુ...'

'ભલે.'

'તમારાં બહેનના લગ્ન કરવાના છે ને ?'

'હાસતો... તમે આવશો ને સાહેબ...'

'કદાચ ન પણ આવાય... ને એટલે મારું એક કામ કરો...'

'શું ?'

'આ વીંટી તમારા બહેનને મારા તરફથી કરિયાવરમાં આપજો.'

નાજલાઈ કશું ન બોલી શકયા. એમની આંખોમાં થોડી ભીનાશ હતી. મેં કહ્યું : 'નાજલાઈ, ફરી ક્યારે મળાશે, મળાશે કે નહિ તે બજુતો નથી, પણ તમારી અગીરાતને હું ક્યારેય નહિ ભૂલું.'

'સાહેબ, આ વીંટી તમને ખાનગીમાં દેવા

લાગ્યો હતો. તમારી હારે એટલો જીવ મળી ગયો. તમે શુરુ રહ્યા. સાહેબ, હું તમને વીંટી આપું ને કોઈ બંધો તો મને માંડો. મળે. એટલે સાહેબ, આ વાત આપણે બે જ બંધીએ. કહેતાં તેમનો અવાજ ડુંધાઈ ગયો ને તેઓ ઝડપથી પગથિયાં જિતરીને જતા રહ્યા.

વીંટીની ખાતગી વાત આજ, આટલાં વર્ષે હું આવી ખુલ્લી કરી રહ્યો છું. નાજલાઈને બે કચારેય આની બાબુ થશે તો એ 'મારા માટે પારાવાર રંજ અનુભવશે.' આટલાં વર્ષેય બોલી નાખ્યું ને સાંખ ? છરવી ન શક્યા. તમારું મળું દેટલું !

હું શાળામાં આવ્યો. મન કાંઈ ધરાળર લાગતું નહોતું. વિદ્યાર્થીઓ સાથે વિતાવેલાં દોઢ વર્ષનાં સ્મરણો તાબાં થતાં હતાં. હવે તો બે-ચાર દિવસ જ રહેવાનો હતો. મનહારીને આ છોકરાઓ સાથે વાતો કરી લેવાનો ઉચ્ચકો જીજ્ઞાસો હતો. આ છોકરાઓ પાસેથી હું આર પાગ્યો છું, નિર્દોષતાનો સ્પર્શ કરાવ્યો છે, આ છોકરાઓએ મને. મેં એમને માર્યા હશે, વડચો હોઈશ, શિક્ષા કરી હશે, અપમાન્યા હશે, પણ વળતી પણ એજ સ્મિત અને મારાં પ્રત્યેનો એ જ આંદર મને જોવા મળ્યાં હતાં.

પાંચ વાગ્યાની નિશાની પ્તાવતો તડકો મેં જોયો. (ધડિયાળના અવાજે તડકા-ઝાયાની નિશાની સમય જોવા માટે રાખેલી) ને રભ આપી.

છોકરાઓ ગયા. થોડી વારે હું જીભો થયો. તાણું વાસ્તું ને ઓસરીનાં પગથિયાં જિતરું છું ત્યાં જ દેવરાજ આવ્યો.

'થણા દિવસે દેખાયો.' મેં કહ્યું.

'સાહેબ, મને કાલ રાતે જ અળર પડી કે તમારી બદલી થઈ.'

'હા.'

'એટલે તો આજ વેલો સીમમાંથી આવતો રહ્યો.'

અમે થોડી વાર ઓસરીમાં જીભા જીભા વાતો કરી. હું થાંભલીને ટેકે જીભો હતો ને દૂર દેખાતી ધારને, તાડીને જોઈ લેતો હતો.

'ઠીક સાંખ, રામે રામ તાંઈ.' ઠીને દેવરાજ પગથિયાં જિતરવા લાગ્યો. મેં એક વખત ધારણે વાસેલા તાળા સામે જોઈ લીધું. દેવરાજનો અવાજ ફરી મારા કાન પર પડ્યો : 'સાંખ, જીવ્યા મૂઆના જુહાર તાંઈ...'

'હા, હવે તો એવું જ ને.' મેં કહ્યું. પણ વળતી પણ જ મને કાંઈક એવું લાગ્યું કે જાણે દેવરાજનો અવાજ ગદગદાઈ ગયો છે.

'હા, સાંખ, જીવ્યા મૂઆના જુહાર જ ને હવે તો ! આ વખતે મને સ્પષ્ટ લાગ્યું કે દેવરાજના અવાજમાં કશોક ફેર છે. હું સમજ્યો કે મારી વિદાયથી એની લાગણીઓ જીભરી આવી છે ને મોત્તવાના પીળ કોઈ શબ્દો એની પાસે નથી. એની વેદનાને સ્વરે ભીનાશ આપી દીધી છે. મનેય આવા માણસને છોડતાં પહેલી વખત દુઃખ થઈ આવ્યું. ગોલ્યો : 'દેવરાજ, અમારી તો સરકારી નોકરી. સરકાર મોકલે ત્યાં જ જવાનું. હો તાંઈ જીવ્યા મૂઆના જુહાર...' કહી તે આડું જોઈ ગયો.

મને થયું : બે હું એને વધુ બોલાવીશ તો આ અલાચ માણસની પ્રેમની અભિવ્યક્તિ દુસકાંઓમાં પ્રગટી જીકશે. એટલે હું આગળ કશું ન બોલ્યો.

સણોસરા પહોંચ્યો. અધોએક કલાક પછી ગરમમાં મારી જગ્યાએ નવી નિમણૂક પામેલ શિક્ષક જગજીવન ટાકોલિયા જિતયાં.

સવારે જમીને અમે ખેરાણા જવા નીકળ્યા. પાળિયાધાર ચડ્યા ત્યારે મને અનુભૂતિ થવા લાગી

કે વાતાવરણમાં કશીક ગૂંચળામણ નેવું લાગે છે. કશેક તનાવ, કશેક ઇસ્કેરાટ, કશીક ભીંસ બિતરતી લાગે છે. કદાચ તડકાને કારણે, કદાચ મારે આજે ચાજી છોડવાનો છે તે અહીંથી આજે જ વિદાય થવાનું છે એના ભારને કારણે પણ આવું લાગવું હોય.

પણ ચોરા પાસે અમે પહોંચ્યા ત્યારે હું રત-બધ બની ગયો. ચોરા પર આટલા પર ફોજદાર બેઠા હતા. (પાલિયાની બદલી થઈ ગયેલી.) એક જમાદાર હાથમાં કાગળો લઈને બેઠો હતો. બે પોલીસ ડાન્સ્ટેમ્બો કંટાળાના લાવ સાથે બિલા હતા. થોડે દૂર પસાપતો અને મુખી કશીક ગુસપુસ કરતા હતા. બે-ચાર પુરુષો, સ્ત્રીઓ, છોકરાઓ દૂર, ફોજદારની નજર ન પડે એ રીતે બિલાં હતાં.

તે ચોરાની વચ્ચેવચ્ચ બંધનાવસ્થામાં ઉભાકે પગમાં માથું ઢાળીને બેઠેલા દેવરાજને હું ઝાળખી ગયો. મને આંચકો લાગી ગયો. ખૂબ પાડીને દેવરાજને ખોલવવાનો ઉકરાટાય આવી ગયો. પણ હું કાંઈ બોલું એ પહેલાં દેવરાજે બિંચું નેચું ને અમારી આંખો મળી ગઈ. દેવરાજના હોઠ પર વેદનાભયું સ્મિત ચમકી ગયું. આજે પણ એ સ્મિત, આંખોનો લાવ મને બરાબર યાદ છે. હું અસ્વસ્થ બની ગયો. મારા પગ તેની પાસે જવા બિપડી ન શક્યા. મારી જગાન કોઈ સવાલ કરવા બિંચકાઈ ન શકી.

મેં ઝડપથી ચાજી સોંપવા માંડ્યો. કોઈ મળવા આવવું નહોતું. શું થયું હતું? દેવરાજને ક્યા ગુના સખમ પકડ્યો હતો? હું વિચારોમા ચોટવાતો હતો. મારા મનમાં કશી જ ઘેડ બેસતી નહોતી. હજુ તો કાલ દેવરાજ 'જીવ્યા મૂઆના જુહાર' કરતો હતો. શા માટે? શા માટે દેવરાજને મને કશું કહ્યું નહિ? દેવરાજ... દેવરાજ... મારા મનમાં બિંકાતો પોકારને દમાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો.

ત્યુ વાગે હું ચાજી સોંપીને બહાર આવ્યો. જનજીવન ટોકોલિયા મારી સાથે હતો. દેવરાજ હજુ એ જ સ્થિતિમાં બેઠો હતો. એણે ફરી મારી સામે નેચું. ફરી એ જ સ્મિત.

મને થયું, કોઈને પૂછું. પણ કોઈ એવી પ્યકિત ન મળા કે હું પૂછી શકું. ને હું'ય ક્યાં સ્વસ્થ હતો? મેં હિંમત કરી. હું ચોરા પાસે ગયો. ફોજદાર મારી સામે નેઈ રહ્યા હતા. મેં સલામ કરી. ફોજદારે હાથ જીવો કર્યો, બાણે ચહેરા પર બેઠેલી માખીને ઉડાડતા હોય એમ. દેવરાજ મારી સામે નેઈ રહ્યો હતો. મેં એની આંખ સાથે આંખ મેળવી ને મારામાં હતી એટલી તાકાત અને અને સ્વસ્થતા એકઠી કરીને બોલ્યો: 'દેવરાજ...'

બસ, આથી આગળ કશું બોલી શક્યો નહિ. પણ મેં નેચું, એક આ શબ્દથી જ દેવરાજના ચહેરા પર પ્રસન્નતાની એક લહર દોડી ગયેલી. તે મારી સામે નજર નોંધી રાખીને જ બોલ્યો: 'સાંબ, જીવ્યા મૂઆના જુહાર...'

મને ડર લાગી ગયો. દેવરાજ વધુ કંઈ બોલશે તો પોલીસ મને શકશે. મારી નોંકરી, મારી શા...લાંચું જીવવાની ને લેખક બનવાની મહત્વાકાંક્ષા, આ બધું ખતમ થઈ જશે. હું ત્યાંથી એકદમ ચાલી નીકળ્યો.

પણ આજે થાય છે. હું શું એટલા માટે જ ઝડપથી ચાલી નીકળ્યો હોઈશ? ના, 'જીવ્યા મૂઆના જુહાર' શબ્દો મારા હૃદયમાં ખંજરની જેમ એટલે બીડે સુધી ખૂંચી ગયા હતા કે એની વેદના મારાથી સહન નહોતી થતી, એમ હું આજે કહી શકું. એની વેદનામાં લાગીદાર બનવા માટે, એક અલગ, પ્રેમાળ માણસના પ્રેમની કદર કરવા માટે આટલી દંશ તો હું કરી શકું ને એ ક્ષમ્ય ગણાવો બેઈએ.

[વિશિષ્ટ સમ્બલકથા "દીવા તમે ઓળખ્યા"નું એક પ્રકરણ]

બિકળતા ઉપખંડ

લે. ડાહ્યાભાઈ નાગરિક

મુખ્ય વિકેતા: આર. આર. શેઠની કંપની, રૂ. ૪૦-૦

પુસ્તકોત્તમ ગ. આવળંકર

શ્રી ડાહ્યાભાઈ નાગરિકનો આ દળદાર અભ્યાસ-નિરૂપણ ગ્રંથ અનેક રીતે આવકારપાત્ર છે. એવું વિષયવસ્તુ વિક્ષોભનીય છે અને એનો કાલખંડ પ્રમાણમાં સીમિત છે. પણ ભારતના ઇતિહાસમાં કદાચ આ જ-સાત દસકા સૌથી અધરા ને અટપટા બનાવેથી સભર રહ્યા છે. વળી દેખી શકાય એવું જે કંઈ બહાર આવ્યું છે એના તોલે હજી ભીતરમાં વ્યુખેડયું ધણું પથરાયેલું છે. પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિની અનેકવિધ આંટીઘૂંટીઓ સાથે પણ આ કાલખંડનો દોર હજી અતૂટ રીતે બંધાયેલો, કચારેક ગૂંચવાયેલો, રહ્યો છે. એટલે વસ્તુલક્ષી નિરૂપણ મુંઝેલ જ નહીં, અશક્યવત્ બની જાય છે. છતાં, કોઈકે તો વિવેચકની દૃષ્ટિથી હિંમતભેર આવું ઐતિહાસિક લેખન-વિવેચન મારેતું જરૂરી ખેડાણ કરવું રહ્યું: એની પહેલ શ્રી ડાહ્યાભાઈ નાગરિકે અહીં કરી છે અને એમાં તેઓ ઠીક ઠીક સફળ થયા છે.

ભારતની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં આ પ્રકારનાં પુસ્તકો ખાસ પ્રગટ થયાં નથી. ગુજરાતીમાં કદાચ આવું પુસ્તક પહેલવહેલું છે. પણ એટલા પૂરતું જ એ આવકાર છે એવું નથી. લેખકે એક ભારતીય વિશ્વ નાગરિક તરીકે આપણા નજીકના ભૂતકાળની આલોચના સચ્ચાઈ અને તટસ્થતાથી કરવાનો પ્રયાસ પ્રામાણિકપણે અહીં કર્યો છે. એમ કરવા જતાં એમણે

કોઈ મોટા બનાવને એ વિષે અંબઈ જઈને ચીતર્યો નથી, કે ગમે તેટલા મહાન નેતાને માટે અહોભાવથી પ્રેરાઈને એની કામગીરી પર પ્રશસ્તિનાં પુષ્પો વેયાં નથી, એમણે આ પુસ્તકમાં જે સમજથી, હકીકત-આધારથી, દલીલથી, વિચારવેગથી સમગ્ર વિષયનું મનનીય આલેખન ને પૃથક્કરણ કર્યું છે તે કોઈ પણ તજજ્ઞ કે તદ્દવિદને ઈર્ષ્યા કરાવે ને કદાચ (પોતે આ પ્રકારની કૃતિ સર્જી ન શક્યાના વસવસાની લાગણીથી) શેહું નીચું જોવાપણાનો ભાવ જ-માવે એવું છે.

ભારત વર્ષની આઝાદી પહેલાંના ગ્રંથ ને પછીના ગ્રંથ દાયકાઓમાં—સ્વાતંત્ર્યપૂર્વ ભારતમાં તેમ જ સ્વાતંત્ર્યોત્તર ભારતમાં—જે બિઝટાસૂલટી પ્રસંગો-પ્રવાહો અંકિત થયા એને કારણે ભારતીય ઉપખંડ સતત બિકળતા ચરુ જેવા રહ્યો છે. આજે પણ એ પૂરો શરયો નથી; આજે પણ એ કાલખંડના દેટલાક નાયકો હથોંટ છે; આજે પણ એ પ્રવાહોનાં રેલા મોજૂદ છે; આજે પણ એ સમયગાળાના ભ્રમભ્રમતના પ્રશ્નો-પડકારો ઓછીવત્તી માનામાં આપણને હંદાવતા રહ્યા છે. એટલે જ ડાહ્યાભાઈ નાગરિકનો આ સાહિત્યપૂર્ણ ને મૌલિક અભ્યાસગ્રંથ ખૂબ પ્રસ્તુત તથા પારશીલન કરવા યોગ્ય છે.

(' પ્રવેશક' માંથી)

આ માસનાં ગુજરાતી પ્રકાશનો

૧. માલ્યુસ હોવાની અને ખીક	વિક્લ પંડ્યા	નવલકથા	૧૪-૦૦
૨. રે પ્રીતિ	સુનંદા	નવલકથા	૭-૫૦
૩. તરસ ન છીખી	રવીન્દ્ર ઠાકોર	"	૮-૭૫
૪. સનેહ સેતુ	"	"	૬-૦૦
૫. ફેરી વિલા	"	"	૭-૫૦
૬. યુગાવતાર-૯ કૃષ્ણ-સુદામા	નવનીત સેવક	"	૧૮-૭૫
૭. યુગાવતાર-૧૦ દેહોત્સર્ગ	"	"	૧૭-૭૫
૮. અલખેસો અલગારી	નવલકિશોર વ્યાસ	"	૧૦-૭૫
૯. રેણના રતન	બળદેવપ્રસાદ પુરોહિત	"	૧૫-૦૦
૧૦. અબલનો પાપી	કૈલાસ નાયક	"	૧૧-૫૦
૧૧. શાશ્વતીતથારી અંબલ	વિરેશ તીરકર	"	૧૭-૦૦
૧૨. અંબલ તારી રક્તધાર	"	"	૧૩-૫૦
૧૩. આતંક	નવનીત સેવક	"	૧૫-૫૦
૧૪. વટમાં વટ બહારવટ	"	"	૧૩-૫૦
૧૫. કોઈ ફૂલ તોડે છે	અમ્બિન દેસાઈ	નવલિકા	૬-૦૦
૧૬. બાંદીશ	વિશ્વલ શાહ	"	૬-૦૦
૧૭. પંદર આધુનિક વાર્તાઓ	સં. જ્યોતિષ જાની	નવલિકા	૨૦-૦૦
૧૮. સૂઝમાં લોહીની કુંપળ	ભગવતપ્રસાદ ચૌહાણ	કાવ્ય	૬-૦૦
૧૯. આકુલ વૈષ્ણવ	ઉચ્ચનસ	"	૭-૫૦
૨૦. મારી અનાગસી ઇત્યુ	રામચંદ્ર પટેલ (સુક્રિત)	"	૫-૦૦
૨૧. રૂપ શેમાચ	સચ્ચિ શિવમ	"	૬-૫૦
૨૨. કલરવ	કેશુભાઈ પટેલ	"	૫-૦૦
૨૩. નટ શન્ય એકાંકી નાટકો	રવીન્દ્ર ઠાકોર	નાટક	૬-૦૦
૨૪. કુમાર નાટકો	શુકદેવ પંડ્યા	"	૫-૦૦
૨૫. ર જેય જે	રજની શેઠ	"	૮-૦૦

૨૬.	વિભાવના	પ્રમોદકુમાર પટેલ	વિવેચન	૧૩-૦૦
૨૭.	પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	સં. ડૉ. જાડેજી અને ત્રિવેદી	"	૨૦-૦૦
૨૮.	વિવિધા	સં. જશવંત. શેખડીવાલા અને પ્રો. દાવલપુરા	"	૧૫-૦૦
૨૯.	સંચિત	પ્રો. ખી. ડી. દલીયા	"	૧૨-૦૦
૩૦.	અક્ષરની અલિખ્યકૃત	ડૉ. બિપિન ઝવેરી	"	૧૨-૦૦
૩૧.	કાળમાં કોઈના નામ	ડૉ. ધીર પરીખ	"	૧૫-૦૦
૩૨.	એકાંકી : સ્વરૂપ અને વિકાસ	ડૉ. મહતલાલ ભાવસાર	"	૨૬-૦૦
૩૩.	અધ્યયન અધ્યાપનની પ્રક્રિયા	ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ	શિક્ષણ	૧૬-૫૦
૩૪.	ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ	ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ	"	૨૫-૦૦
૩૫.	સર્જનશીલતા અને તેનો શૈક્ષણિક			
૩૬.	ફલિતાર્થ	ડૉ. શાસ્ત્રી, જયેન્દ્ર દવે	"	૪-૨૫
૩૭.	સંનાતન સમસ્યાઓ ફિલસૂફીની અંગે	ભાવણ કે. સાવલા	ચિંતનાત્મક	૪-૦૨
૩૮.	સંભાષિત	યશોધર મહેતા	"	૬-૦૦
૩૯.	સમયનો સદુપયોગ	અકાશ ગબ્જર	"	૧-૦૦
૪૦.	વ્યક્તિત્વના સ્વામી બનો	"	"	"
૪૧.	વિજ્ઞાનના મરણવા પુ. ૪	યશવંત મહેતા	વિજ્ઞાન	૧૫-૦૦
૪૨.	મરક મરક	રતિલાલ બોરીસાગર	હાસ્યલેખ	૬-૦૦
૪૩.	ઇંગ્લેન્ડમાં ૪૫ દિવસ અને ખીબા લેખો	વિધ્યકુમાર પંડ્યા	પ્રવાસ	૧૨-૦૦
૪૪.	આપણી લોકવાર્તાઓ પુ. ૪	ધીરજલાલ ગબ્જર	બાલસાહિત્ય	૧૨-૦૦
૪૫.	ગુજરાતની શૈયગાથાઓ પુ. ૪	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૧૫-૦૦
૪૬.	મતકથાઓ	ધીરજલાલ ગબ્જર	ધાર્મિક	૫-૦૦
૪૭.	રસિકવલ્લભા	શાન્તી આંકડિયાકર	"	૨-૦૦
૪૮.	યોગવાસિષ્ઠ દર્શન	સ્વામીશ્રી અદ્વૈતાનંદજી	"	૫-૦૦
૪૯.	હાર્ડિયોગમ	શ્રી ગુણવંત શાહ	લલિત નિબંધો	૧૨-૦૦
૫૦.	આણવેદનું નવનીત	રમણલાલ નગરશેઠ	વૈદક	૫-૦૦
૫૧.	પંચાંગ ૨૦૩૪	હિંમતલાલ મહાશંકર બાની	જ્યોતિષ	૦-૨૫

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની કું.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધીચોક, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦

इस मास के नये प्रकाशन

उपन्यास

समय-धीमान्त	जितेन्द्र भाटिया	९-००
वासना	क्योंदोर दोस्तोयवस्की	१२-००
दोलन कुजफली	यादवेन्द्र शर्मा 'चन्द्र'	१०-००
मन के मीत	शान्ताकुमार	१०-००
कुंडली	आपिद सुरती	८-००
किस्सा तोता-सिर्फ तोता	रवीन्द्र वर्मा	९-००
बिन्दु	सुनीता जैन	१२-००
अनुगूज	सुनीता जैन	६-००
अपने-अपने सवाल	रामकुमार धम्मर	१५-००
सन्नाग	सुदर्शन चोपड़ा	१२-००
दर्द की मुस्कान	राजेन्द्रकुमार शर्मा	८-००
आदिम पुरखे	हबराज रहबर	६-००
ज्वार	गोविन्दवल्लभ पत	१०-००

कहानी

सुद नियम	सुधा भरीका	९-१०
कुछ मोती कुछ सीप	किशोर साहू	१६-००
सुदियाँ	कामतानाथ	१०-००
सीढ़ियों के ऊपर अंधेरा	अरुण	१०-००
सर्प का महल	अरुण	१०-००
दया हुआ कोना	योगेश गुप्त	१०-००
दरम्यान	मृणाल पांडे	१२-००
अग्निकुंड	नफ़ीस आफ़रीदी	१०-००
प्रिय कहानियाँ	शिवप्रसादसिंह	७-००

कविता

रास्ते के बीच	दिविक रमेश	१४-००
महाहूल के नीचे	अश्वेय	१०-००
सफेद राते-काले दिन	सतीकुमार	३५-००
नागफनी में उलझी साँसें	अभिमन्यु अनन्त	११-००
कंधे पर सूरज	रामदरश मिश्र	११-००

विविध

आदिमी का गणित	महामौर अधिकारी	१२-००
आपातकाल में युक्त क्रान्ति	दीनानाय मिश्र	१५-००
झरोखा	शिवानी	८-००
अद्यतन	अश्वेय	२०-००
रवीन्द्रनाथ की परलोक चर्चा	अभिज्ञान चौधरी	११-००
महावीरप्रसाद द्विवेदी और हिन्दी नवजागरण	रामचिलास शर्मा	२५-००

बाल-साहित्य

पंजाब की लोककथाएँ	विजय चौहान	५-००
खिले कुल सुत्कापी कलियाँ	सत्येन्द्र शर्मा	३-००
उत्तरप्रदेश की लोककथाएँ	सावित्रीदेवी वर्मा	५-००
मूर्खों की फनी नहीं	श्रीकृष्ण	५-००
यगुला भगत	सन्तोष	५-००
उड़ते घोड़े लड़ते वीर	राजनारायण राय	३-००
दूरबीन	हरिकृष्ण देवसरे	३-५०

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. अर. सेठ एन्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ सदैव उपलब्ध हैं। यह संस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, निवन्ध, नाटक, एकांकी समीक्षा, जीवनचरित्र, संस्मरण, आत्मकथा, रेखाचित्र, वाल्महाहित्य—के एक विशाल मण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको संतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतसंकल्प है। कृपया आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

જ્ઞાન-વિજ્ઞાન-મનોરંજનથી ભરપૂર નવું બાલ-કિશોર સાહિત્ય

બાલ-કિશોર સાહિત્યના સ નિષ્ઠ અને જાગૃત લેખક તરીકે બેન્ડેડ

શ્રી રમણલાલ સોની

પ્રસ્તુત કરે છે જૂનકાગિઓમાં સાહસ, શૌર્ષ, બુદ્ધિ, ચાતુરી અને ચારિત્ર્ય પ્રેરતી વિકાસનશી મનોરંજનથી ભરપૂર વાર્તાઓની નવી શ્રેણીઓ.

સાત સમંદર બાલવાર્તાવલિ	પુ ૧થી ૧૦	સેટના	૧૨-૫૦
સુમંગલ બાલવાર્તાવલિ	પુ. ૧થી ૧૦	,,	૧૨-૫૦
બોધોદય બાલવાર્તાવલિ	પુ ૧થી ૧૦	,,	૧૫-૦૦
ચિત્તરંજન બાલવાર્તાવલિ	પુ ૧થી ૧૦	,,	૧૨-૫૦
શિશુવિકાસ બાલવાર્તાવલિ	પુ ૧થી ૧૦	,,	૧૨-૫૦

શિક્ષણક્ષેત્રે બેનમૂન સસ્થા 'લોકભારતી' સંલોભરના સનિષ્ઠ અધ્યાપક

શ્રી બાબુભાઈ અવરાજી

રજૂ કરે છે વિજ્ઞાનના કંટાળાજનક પાઠ્યપુસ્તકોની બદનીમાં પાઠ્યપુસ્તકો કરતાં પણ વધુ ઉપયોગી નવા અભ્યાસક્રમને અનુવક્ષીને તૈયાર કરેની, રસિક રેખામાં આવેખાયેલા, માહિતીસભર ચિત્રોથી સુશોભિત અને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત પૂરી પાડતી બાલવિજ્ઞાનના પુસ્તકોમાં વિશિષ્ટ પ્રદાન કરતી નવી વૈજ્ઞાનિક શ્રેણીઓ

બાળવિજ્ઞાન માળા	પુ ૧થી ૧૦	સેટના	૧૫-૦૦
સૂક્ષ્મજીવ પરિચયમાળા	પુ ૧થી ૧૦	,,	૧૫-૦૦
શરીર પરિચયમાળા	પુ ૧થી ૧૦	,,	૧૫-૦૦

તદ્દન સરળ અને સુલભ સાધનોથી ઘેર બેઠાં માણી શકાય તેવા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોની માહિતી આપતું આ પુસ્તક વસાવી તમારાં ભૂલકાંઓ સાથે તમે પણ એનો આનંદ માણી શકો. તમે જાતે કરી શકો

શ્રી ગુરુભાઈ ચોકસી

૧૨-૫૦

મનોરંજક બાલ-કિશોર સાહિત્યના બેતાજ બાદશાહ બાળકોના અતિપ્રિય લેખક

શ્રી ધનજય શાહ

સાદર કરે છે જગા ભગો ને મગોની તોફાની ત્રિપુટીના અવનવા પરક્રમે આલેખતી તદ્દન નવી વાર્તાઓ

અક્કલનાર બા	પુ ૧થી ૧૦	સેટના	રૂ. ૨૫-૦૦
-------------	-----------	-------	-----------

બાલ-કિશોર સાહિત્યના પુસ્તકોનું વિગતવાર સૂચિપત્ર મેળવવા કૃપા કરી અમારો સ પક સાધશે જ.

આર. આર. શેઠની કું.

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુ અર્ધ ૪૦૦ ૦૦૨ . ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

સંપાદક : મનહર મોદી વર્ષ : ૧ અંક : ૩ ઓક્ટોબર '૭૭

દશ નવા વાર્તાસંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય બાબત છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થનારા નીચેના દશ વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરી શકો છો કે ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

(૧) વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૨૫
(૨) ટોણ	ધનરયામ દેસાઈ	૮-૫૦
(૩) કારણ મિનાના લોકો	પ્રબોધ પરીખ	૯-૨૫
(૪) બંદિશ	વિશ્વત શાહ	૯-૫૦
(૫) પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૯-૦૦
(૬) નંદીધર	સ્વધીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
(૭) દૂબતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૦-૫૦
(૮) ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	—
(૯) ઠોઠ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૯-૦૦
(૧૦) સુકાબલો	મહેશ દવે	૧૦-૫૦

આપના અભિપ્રાયની આગ્રહાપૂર્વક રાહ જોઈશું.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ * ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

BEONR

પ્રવાહક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૧
૧૫ ઓક્ટોબર '૭૭ : અંક ૩
કાર્યાલય :
આર. આર. શેઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાબ :
(વર્ષમાં દસ અંક)
૩. ૧૦-૦૦
ફટક નકલ
૩. ૧-૦૦

આર. આર. શેઠની કંપનીવતી
ભગતભાઈ ભુરાભાઈ શેઠ યોગી
ટ્રિન્ટરી, ૧૦, અમૃત ઇન્ડિસ્ટ્રીયલ
એસ્ટેટ, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં
છાપી, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી
પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

હાલના બે અંક પ્રકટ થઈ ગયા છે.

ત્રીજો અંક છે. તે પણ સૌ સાહિત્યરસિકોને ઉપયોગી પુસ્તકો અને એમ માનીએ છીએ.

અંકમાં શ્રી રમેશ શાહજી એકાંકી 'ધૂય' પ્રકટ કરીએ છીએ, અને તે રીતે સાહિત્યના એક અગત્યના
પ્રમા આપણે ત્યાં શુ' કાચ થઈ રહ્યું છે તેનો નુબનો પ્રો પાઠીએ છીએ.

દાવાદમાં તાજેતરમાં આરંભાયેલ નક્ષત્ર ટ્રસ્ટઆયોજિત 'કવિતા-પાઠ'માં સર્વશ્રી ઉમાશંકર જોશી તથા
વિજય ભગત સાથે હિંદીના અર્ધન્ય સાહિત્યકારો-અસેયજી તથા રામદરશ ત્રિશ્ર-એ ભાગ લેવાતું સહર્ષ
કાર્યું તેથી 'સર્વકોની દૃષ્ટિએ ભારતીય સાહિત્યને પામવાનો ટ્રસ્ટનો હેતુ સાધક બન્યો છે. એને
બાલમાં રાખીને શ્રી અસેયજી સંદર્ભે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલનો લેખ પણ આ અંકમાં પ્રગટ કરીએ છીએ.

હાલના ચોથા અંક ૧૫ ડિસેમ્બર ૧૯૭૭ના રોજ પ્રગટ થશે તેની સૌએ નોંધ લેવા વિનવતી.

આપનો
મનહર મોદી

આ અંકમાં

સુખપૃષ્ઠ છાપી : અસેયજી

કવિતા લાભશંકર ઠાકર, અબ્દુલકરીમ શેખ,
મન્દુ પુવાર, રાજેન્દ્ર શુક્લ, અચિત વનવી
યા ભારત-વિશે મનહર મોદી
અસેય : એક સાહિત્યિક તરસવીર ભોળાભાઈ પટેલ
ગોષ્ઠિ સુધવીર ચૌધરી
સંપર્ક

૧૬ લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષમાં
વિવિધતા-એક સંદર્ભગ્રંથ પી. પ્રકાશ બેગડ
૨૩ વડોદરાનું મંચવર્તી
પુસ્તકાલય હિંમતભાઈ વ્યાખ્યાય
૨૬ જય રમેશ શાહ
૨૯ ૧ + ૧ = ૧ સનીપી વનવી
૩૨ તને નહીં માનો

?

લાલશંકર ઠાકર

ફરી ફરી કારત્તુઓ ભયાં પિતા,
અનેક ગોળીઓ એક સામટી છે:

હું કોની સામે બદલો લઉં છું? વેર વાળું છું,
 હું કોને કળબતમાં રાખું છું? કોને ઉઘાડો પાડું છું?
 હું કોની સામે આક્ષેપ કરું છું? કોને ફટકારું છું?
 હું કોને રોકું છું? દાળું છું? અટકાવું છું?
 હું કોને ગળડાવું છું? ગોળ ગોળ ફેરવું છું?
 હું કોને વીંટું છું, લપેટું છું?
 હું કોની સામે વાદળની જેમ ગચ્છું છું,
 ગડગડું છું?
 હું કોની સામે ભેરથી ઝડપથી ધસી જઈ છું?
 હું કોને દગ્ગાડું છું, બાળું છું, ઉકાળું છું?
 હું કોને અમતેમ ફેંકું છું,
 વેરવિખેર કરી નાખું છું?

કોને હું કુતકારું છું,
 તિરસ્કારપૂર્વક ફગાવી દઉં છું?
 કોને હું ઉઝરડા પાડું છું?
 કોને હું ચીરું છું, કાપું છું, કાતરું છું?
 કોના હું રાઈ રાઈ જેવા ટુકડા કરું છું?
 અને કોને હું ઉપર મીઠું ભભરાવું છું?
 કોને હું આંચકે આપું છું? આધાત આપું છું?
 ઈજા પહોંચાડું છું?

કોને હું ધડાક દઈને ઠાળી દઉં છું?
 તડાક દઈને વળગાડી દઉં છું?
 કડાક દઈને ભાંગી નાખું છું?
 કોને હું ફાંસીના ફાંદામાં ફસાવું છું?
 કોને હું મરડું છું-તરડું છું-કરડું છું?
 અને યુક્તિ-પ્રયુક્તિમાં ભરડું છું?
 અને આમ છતાં—
 કોણ હજુ એવું ને એવું અડીખમ ઊભું છે
 આંખ-સામે?

પિસ્તોલ—
 મારા હાથમાં છે
 અને છતાં હજુ કેમ કોઈ મરતું નથી?

ઉદાર

આવ્યા હતા, ઉદારી લઈને પછી મ
 જીવનમાં નવી એક વ્યથાને ધરી ગય
 મારે તો આપવાને હતું એક ફક્ત ફુ
 બાંધીને ગાંસડી ખળતો ઊંચકી ગય
 આપ્યાથી ઉદારી તો વધે, જણતા ન
 વગતાર વેદનાને વધાર્યા કરી ગયા
 મોઝેર વધે છે હવે જંગલ ઉદારી
 વાયુમાં બધે યાદનાં વાદળ ભરી મ
 ફૂલો, ફૂલો ને પાન ખરે ડાળ ડાળ
 ટીપું ટપકતી વેદના ઠેરું બની ગય
 જોઈ છુ બધે આજ તો દુરમન છે યાદ મ
 કણ કણમાં યાદની નવી પ્રગલી ધરી ગય
 સાચા જીવનમાં સ્થાન નથી કોઈ યાદ
 મારી ગજલના લયમાં બધે તે ભળી ગય
 સપ્તો તો બલા છે જ આ વળગેલ સાથ
 પાયાની ઈટ રીં ગજલ-ભાષા બની ગ
 તળિયું ચકું ન જોઈ, ઉદારી છે આ અત
 કણ કણ નવે નવે સ્વરૂપ અવતરી ગ
 હું વહેચતો ફરું છું ઉદારીની ભેટ
 મારા જીવનનું કામ વધાર્યા કરી મ
 ગમતા ન શેર વેચવા કે વહેંચવા કે
 દુઃખો ય કલ્પવૃક્ષ બની મન હરી ગય
 વરસીને વાદળોએ કણું આજ મન ઉદાર
 કોરું રહસ્ય કલ્પતરુનું કહી મ
 ખુરખૂને વાયુથી જુદા કરશે કરીમ' શે
 શ્વાસોમાં પ્રાણ ચઈ રૂવે રૂવે વસી ગય
 અજહુલકરીમ

ઈન્દુ પુવાર

૧૨મી પર્વના

મા દિવસે

પ્રધની પગુછ ઢીલી થાય

શ્લે હું

પાવતરસ્થો વેળાભૂખ્યો

પાવતરસ્થો વેળાભૂખ્યો

ગાવા ખેસાય?

૧૭ ઢીલો કેવાય હોં!

લંકામાં લાડી હોય

આપણને

ના વર થવામાં વાર કેટલી?

મારી સામે જરીક ને,

જેટલાં નિશાન તાક્યાં છે આજ લગી

ઈંથી એકેય તકાચું નથી

તેક યાણુ ક્યાં ગયાં

! ય ખખર નથી પડી હજી

.....

રામ કરો રામ રામ

૧જી ભલેને ધૂળઢેંકાં

! માણસ

તુ! માણસ.

પ્રણું મૂઠ્ઠા જાતે શું કામ એણું આંકીએ

! કરીને ઢોઈને

વાન થવાનું મન થાય?

૧જી

૧જી છે ને

! ગોદડીને યીગડું મારીએ

! ધઈ અંપલને ખીલી મારીએ

! આપણા નામે વહાણુ વહેતાં થાય!

માટે કહું છું મૂનું

હરી અપ

ખક અપ ચાર ખક અપ

સૂરજ ભીજે તે પહેલાં

ચાલ, ઘુવડની આંખમાં

જીવદયા નેત્રપ્રભા આંજી

સૂરજ ઘઈ, પાજે ખેરી ગાઈએ,

‘સૂરજ ભીજ્યો કેવડિયાની પાજે

વહાણુલાં ભલાં વાયાં રે.’

❶

કંપ કોમળ, શબ્દ કહણુ થઈને,

ચિંતતા ચણુએ રહણુ થઈને.

ક્યાંક આકાશ જેમ ફેલાયો,

ક્યાંક અટકયો છું એક ક્ષણુ થઈને.

આંખ ભીંધી કે આંખ મીંચાઈ?

કેંક અખકે છે આવરણુ થઈને!

એ જ ટીંબે ભીલો હું તરું છું

સાત પાટણુ સૂતાં ડહણુ થઈને!

હાય સાદીને કોણુ સંભાળે?

લાગણી લડખડે લડણુ થઈને!

રાજેન્દ્ર શુકલ

❷

સાથિયાના રંગની મીઠાશ છું હું

સ્વપ્નની ખસ સ્વપ્નની ભીનાશ છું હું.

શબ્દ મારા દોસ્ત થઈને આવવાના

રાતરાણી જેટલી હજવાશ છું હું.

ડુંગરા ભીંગી ગયા છે શૂન્યતાના

ચોતરફથી દાઝતો અવકાશ છું હું.

વિશ્વ આપું પાંપણુ થલી ગયું છે

છેક છેલ્લા શ્વાસવાળી લાશ છું હું!

અધિન જાની

આ ભારત-વિશે

મનહર મોદી

‘સારા જ્યાં સે અચ્છા હિ-દોગ્તાં હમારા !’
કવિ ઇકબાલે, એ જ્યારે ભારત-રાષ્ટ્રપ્રેમી હતા ત્યારે બાલ્યુ. એનો વર્તમાન પરથી પણ એવો જ છે. દેશ વિદેશના સૌ કોઈ-રાજકારણથી શિક્ષણ વગેરે ના-નિષ્ણાતો આજે પણ ઉચ્ચારે છે ભારત જોવા જોવો દેશ છે

આપણાં બાળકોને આપણે બારાબરીની સાથે ગોખાવીએ છીએ તે પણ એ જ મનભાવનું

ભારત વિશે આજ દિન મુખીમાં નહીં નહીં તો કેટલાં પુસ્તકો પ્રગટ થયા હશે તેની યાદી રસિક યર્ષ પડે ! જ્ઞાનગ ગોત્રી જેવા પ્રકાશનો આ દિશામાં પ્રવૃત્ત યર્ષ શકે

હું આમ કહું છું ત્યારે મારી નજર સમક્ષ શ્રી શીલા ધરનું ૩૫૩કું પુસ્તક ‘આ ભારત’ છે જ.

લેખક તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી કેફિયત પહેલાં જોઈએ :

“જે ઉમરે બાળકો ભારત વિશે પ્રશ્નો પૂછતાં થાય છે તે ઉમરનાં બાળકો માટે આ ચોપડી લખી છે પ્રશ્નો પૂછવાની આ અવસ્થા બાર વરસ પહેલાં પણ આવે અને પછી પણ આવે. તેથી કોઈ ચોક્કસ ઉમરનો આમાં નિર્દેશ કર્યો નથી. જે બાળકો હજી પ્રશ્નો પૂછતાં થયાં નથી અને કહેલી વાત માની લે છે, તેમને ભારતની સાથેનો તેમનો એકાત્મભાવ

સમજવાની તક આ ચોપડી પૂરી પાડે છે એટલે શું, તેની ગતિ કઈ તરફ છે તથા કુમિ મન તેનું શું મૂલ્ય છે તેની વાત સારી અને સલામત કહેવાનો અહીં પ્રયત્ન થયો છે એટલે એટલાં પર્યાસ વર્ષના ભારતના પુરુષાર્થનું વર્ણન અને આપણે સ્વતંત્ર થયા તે પછીથી આપણાં જીવનનું પોત કેવી રીતે બદલાયું છે તેની અવ

આપણે રોજ ભારતીય જીવનપદ્ધતિની કરીએ જીએ તો તે જીવનપદ્ધતિ શું છે ? આ યુવાન જ્યારે ને ત્યારે આત્મવિશ્વાસ, શૌર્ય, પરિશ્રમ, સામાજિક પરિવર્તન અને એવા શબ્દોના સંપર્કમાં આવે છે, તો એ શબ્દોને મન શો અર્થ છે ? કેટલીક વાર એમ ધારે આર્થિક પ્રગતિ એ જ દેશને માટે સૌથી મહત્ત્વ વાત છે જે ખરેખર એમ જ હોય તો, આ ઉન્નતિ માટે બીજાં જવાની તક મળતી હોય તો સાર કોઈ ભારતીય યુવાને અહીં દેશ રહેવાની ઇચ્છા કરવી જોઈએ ? જેની ધાર થાય છે તે સાંસ્કૃતિક પરંપરા શું હજી જીવે જો હોય તો તે કેવી રીતે પ્રગટ થાય છે દૂરના ગામડામાં રહેનારની સાથે, અને હવે પહેલાંના ભારતવાસીની સાથે આપણને સાર કડી જેવી ‘ભારતીયતા’ શી ચીજ છે ? રાજકીય અને સામાજિક ક્ષેત્રે થયેલી પ્રગતિ

ખીને અહીં આ અને આવા થીજ આનુષંગિક
શ્રોતા જ્ઞાન આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

બાળકો માટે લખાયેલ 'ભારતનો ઇતિહાસ'
એ પુસ્તકની પુરવણી રૂપે આ પુસ્તકની યોજના
રેલી છે. જેમ એ પુસ્તકમાં વર્ણન કરતી વખતે
ઈ તારીખનો ઉલ્લેખ કરેલો નથી, તેમ આમાં
જી હકીકતો અને આંકડાઓ ઉપર ભાર મૂકવાને
દલે, અત્યારે આપણે જે મહાન પરિવર્તનમાંથી
સાર થઈ રહ્યા છીએ તેનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે અને
તેનો પ્રવાહ કઈ દિશા તરફ વહી રહ્યો છે એ વાત
જ વિશેષ ભાર ઠીપો છે.

ચોપડીનું ચિત્ર-આયોજન નવા જ પ્રકારનું
ભારતીય આંખને પરિચિત એવી દ્રશ્યસાધકી
વસ્તુ બાળકને ચિત્તગમ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો
શિષ્ટ કલા, લોકકલા, વ્યાદિવાસીની કલા અને
માધુનિક કલાના પરંપરાગત નમૂનાઓ અને પ્રતીકો
મકાલીન ફોટોગ્રાફીની સાથે સુમેળ સાધી એક એક
દાને પ્રત્યક્ષ કરે છે અને સમજાવે છે. આશા છે
શબ્દ અને ચિત્ર એકત્રિત થઈ તરુણ વાચકના
ચિત્તમાં કાયમનું ધર કરી રહેશે, અને બાળકની
મુક્તિ વધુ ને વધુ શ્રદ્ધાભાવે એનો વિનિયોગ કરશે.

આ અર્થમાં, બાળકની સાથે સાથે પોતે પણ
વિકાસ પામે એવું આ પુસ્તક છે."

લેખકે સૂચવ્યા મુજબના 'શબ્દ અને ચિત્ર'
નો પ્રથમ 'ચિત્ર' ભેદ છે. પૂંઠાથી શરૂ કરી
ક્રમશઃ સુધી વિસ્તરેલાં ચિત્રોમાંથી શું શોધીને શું
પાડીએ અને કહીએ કે આ વધારે સરસ છે ?
દાર, હાથી, પોપટ કે પ્રાણીનો આખો સમાજ ?
બાળાના અનેક નમૂનાઓમાં પાખો પિકાસોના વિખ્યાત
ગીતચિત્ર 'ગર્નિકા'નો રૂપકડો પણ અહીં હાજર છે !

ભારત સરકાર તરફથી પ્રગટેલ આ પુસ્તકનો
જ્ઞાતી અનુવાદ રમણલાલ સોનીએ કર્યો છે અને
વચ્ચવનમાં ૭પાયા છતાં એની કિંમત રૂ. ૧૦/-

છે તે જોતાં પુસ્તક સરતી કિંમતે વાચકો સુધી
પહોંચાડવાનો હેતુ સમગ્ર્ય છે. સરસ મનનાં ગદ્ય
ધોળાં ૧૬૨ પાનાંમાં પચ્ચરણેલાં પ્રકરણોની લાપામાં
પોતાપણની ભાવના, વતનના ભાગીદારો, ભારતી-
યતા શું છે ? નાનપણનો ઉત્તમ અવસર, સો વર્ષ
પહેલાં, આપણે કેવી રીતે સ્વતંત્ર થયા ? આપણું
પોતાનું ધર, માર્ગદર્શક, આપણું અનોખું આયોજન,
લોકોનું રાજ, જરૂરિયાતોનું મહત્વ, કુટુંબનો વડો,
પાંચ વર્ષનું સમયપત્રક, ખેતી પર ગુજરા, ખેતી
એટલે સેંકડો વાનાં, સુદયોજના, હરેક આંખનું
હરેક અશ્રુ લૂણું છે, ત્યારે અને અત્યારે, પહેલા
નંબરનું ગામ, કંઈ બદલાય છે ખરું ? નવહું રૂપ,
ખામી ક્યાં છે ? સમસ્યાની બીતરમાં, રંગોનો જાડ
તથા દુનિયાને રંગીએ, પ્રગટ થાય છે.

'સો વરસ પહેલાં' તથા 'આપણે સ્વતંત્ર કેવી રીતે
થયા?' જેવાં પ્રકરણો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ આપવા ઉપરાંત
તે જમાનાની મુખ્ય મુખ્ય વ્યક્તિઓના ફોટો તથા
હસ્તાક્ષર પૂરા પાડે છે અને જાણે કે આજના બાળકને
એ સમયની ઘટનામાં મૂકી આપે છે પૃ. ૭૪ પર
ગરીબ કુટુંબની બાળકીનો ફોટો એની આંખની પહોળાઈ
દારા 'આવતી કાલનું શું ?' પ્રગટાવે છે, તો પૃષ્ઠ ૧૦૦
તથા ૧૦૧ પરના ફોટો ગ્રામ્ય ઘરની છબી અસરકારક
રીતે ઉપસાવે છે. લગભગ પાને પાને ચિત્રો-સુશીલનોથી
સમૃદ્ધ આ પુસ્તક 'કંઈ બદલાય છે ખરું ?' જેવો
પ્રશ્ન પણ છેડે છે અને જ્ઞાન આપે છે તે રોજ રોજ
છાપાં વગેરે દારા નિષ્ણાતોએ આપેલી તથા જે તે
ક્ષેત્રના અગ્રણીઓની વિકાસ-કૃત્ય સૂચવતા આંકડાઓ
સમાન છે. લેખકના જ શબ્દો નોંધીએ :

...પરંતુ આ ફેરફારો, તમે ઊગતા છોડમાં જેવા
ફેરફારો જુઓ છો તેવા છે. આ ફેરફારોની સાથે-સાથે,
—જે વિકાસના ફેરફારો છે—ભારતમાં બીજાં પણ એક
ફેરફાર થયો છે, જે છંડામાંથી મરવીનું બચ્ચું નીકળે
અને ઇયળમાંથી પતંગિયું બની જાય એના જેવો છે.

આ ભારત-વિશે

મનહર મોદી

‘સારા જ્યાં સે અઝા હિન્દોસ્તાં હમારા !’
કવિ ઇકબાલે, એ ન્યારે ભારત-રાષ્ટ્રપ્રેમી હતા ત્યારે ગાયું. એનો વર્તમાન પડ્યો પણ એવો જ છે. દેશ વિદેશના સૌ કોઈ-રાજકારણથી શિક્ષણ વગેરે ના-નિષ્ણાતો આજે પણ ઉઝારે છે: ભારત જોવા જોવો દેશ છે.

આપણાં બાળકોને આપણે બારાબરીની સાથે ગોખાવીએ છીએ તે પણ એ જ મતલબનું.

ભારત વિશે આજ દિન સુધીમાં નહીં નહીં તો કેટલાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હશે તેની યાદી રસિક થઈ પડે! જ્ઞાનગંગોત્રી જેવાં પ્રકાશનો આ દિશામાં પ્રવ્રત થઈ શકે

હું આમ કહું છું ત્યારે મારી નજર સમક્ષ શ્રી શીલા ધરતું રૂપકકું પુસ્તક ‘આ ભારત’ છે જ.

લેખક તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી કેફિયત પહેલાં જોઈએ:

“જે ઉંમરે બાળકો ભારત વિશે પ્રશ્નો પૂછતાં થાય છે તે ઉંમરનાં બાળકો માટે આ ચોપડી લખી છે. પ્રશ્નો પૂછવાની આ અવસ્થા બાર વરસ પહેલાં પણ આવે અને પછી પણ આવે. તેથી કોઈ ચોક્કસ ઉંમરનો આમાં નિદેશ કર્યો નથી. જે બાળકો હજી પ્રશ્નો પૂછતાં થયાં નથી અને કહેલી વાત માની લે છે, તેમને ભારતની સાથેનો તેમનો એકાત્મભાવ

સમજવાની તક આ ચોપડી પૂરી પાડે છે એટલે શું, તેની ગતિ કઈ તરફ છે તથા દુનિયા મન તેનું શું મૂલ્ય છે તેની વાત રાગી અને ભાષામાં કહેવાનો અહીં પ્રયત્ન થયો છે. ચોપડી છેલ્લાં પચીસ વર્ષના ભારતના પુરુષાર્થનું વર્ણન અને આપણે સ્વતંત્ર થયા તે પછીથી આપણા જીવનનું પોત કેવી રીતે બદલાયું છે તેની ચર્ચા

આપણે રાજ ભારતીય જીવનપદ્ધતિની કરીએ છીએ તો તે જીવનપદ્ધતિ શું છે? જુવાન ન્યારે ને ત્યારે આત્મવિશ્વાસ, શૌર્ય, પરિશ્રમ, સામાજિક પરિવર્તન અને એવાં શબ્દોના સંપર્કમાં આવે છે, તો એ શબ્દોનો મન શો અર્થ છે? કેટલીક વાર એમ કાલે આર્થિક પ્રગતિ એ જ દેશને માટે સૌથી વધુ વાત છે. જે ખરેખર એમ જ હોય તો, ઉન્નતિ માટે ખીજે જવાની તક મળતી હોવા સા સારું કોઈ ભારતીય જુવાને અહીં દેશ રહેવાની ઇચ્છા કરવી જોઈએ? જેની ધણી થાય છે તે સાંસ્કૃતિક પરંપરા શું હજી જીવે જો હોય તો તે કેવી રીતે પ્રગટ થાય છે? દૂરના ગામડામાં રહેનારની સાથે, અને હજારો પહેલાંના ભારતવાસીની સાથે આપણને સાંકળ કડી જેવી ‘ભારતીયતા’ શી યીજ છે? રાજકીય અને સામાજિક ક્ષેત્રે થયેલી પ્રગતિને

ખીને અહીં' આ અને આવા ધીજી આનુષંગિક શ્રોતા જવાબ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

બાળકો માટે લખાયેલ 'ભારતનો ઇતિહાસ' એ પુસ્તકની પુરવણી રૂપે આ પુસ્તકની યોજના રેલી છે. જેમ એ પુસ્તકમાં વર્ણન કરતી વખતે ઇતિહાસને ઉલ્લેખ કરેલો નથી, તેમ આમાં પણ હકીકતો અને આંકડાઓ ઉપર ભાર મૂકવાને દલે, અત્યારે આપણે જે મહાન પરિવર્તનમાંથી સાર થઈ રહ્યા છીએ તેનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે અને તે પ્રવાહ કઈ દિશા તરફ વહી રહ્યો છે એ વાત જ વિશેષ ભાર ધીધો છે.

ચોપડીનું ચિત્ર-આયોજન નવા જ પ્રકારનું. ભારતીય આંખને પરિચિત એવી દૃશ્યસામગ્રી આ વસ્તુ બાળકને ચિત્રગમ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. શિષ્ટ કલા, લોકકલા, આદિવાસીની કલા અને ઇતિહાસિક કલાના પરંપરાગત નમૂનાઓ અને પ્રતીકો મકાલીન ફોટોગ્રાફીની સાથે સુમેળ સાધી એક એક દાને પ્રત્યક્ષ કરે છે અને સમજાવે છે. વ્યાજ છે. શબ્દ અને ચિત્ર એટલેટલે થઈ તરુણ વાચકના ધર્મમાં કાયમનું ધર કરી રહેશે, અને બાળકની મૂલ્યવિધિ વધુ ને વધુ અક્ષાલાવે એનો વિનિયોગ કરશે. આ અર્થમાં, બાળકની સાથે સાથે પોતે પણ વેકાસ પામે એવું આ પુસ્તક છે."

લેખકે સૂચવ્યા મુજબના 'શબ્દ અને ચિત્ર' ધી પ્રથમ 'ચિત્ર' લેઈએ. પૂંઠાથી શરૂ કરી ઠા સુધી વિસ્તરેલાં ચિત્રોમાંથી શું શોધીને શું ધમ પાડીએ અને કહીએ કે આ વધારે સરસ છે ? આર, હાથી, પોપટ કે પ્રાણીનો આખો સમાજ ? બાના અનેક નમૂનાઓમાં પાવેલો પિકાસોના વિખ્યાત ચિત્રચિત્ર 'ગર્નિકા'નો રૂપરૂકડો પણ અહીં હાજર છે ! ભારત સરકાર તરફથી પ્રગટલ આ પુસ્તકને ભારતીય અનુવાદ રમણલાલ સોનીએ કર્યો છે અને વચ્ચવનમાં હપાયા હતાં એની કિંમત રૂ. ૧૦/-

છે તે બોતાં પુસ્તક સરસી કિંમતે વાચકો સુધી પહોંચાડવાનો હેતુ સમજાય છે. સરસ મનનાં બંડાં ધોળાં ૧૯૨ પાનાંમાં પચરાયેલાં પ્રકરણોની ભાષામાં પોતાપણની ભાવના, વતનના ભાગીદારો, ભારતીયતા શું છે ? નાનપણનો ઉત્તમ અવસર, સો વર્ષ પહેલાં, આપણે કેવી રીતે સ્વતંત્ર થયા ? આપણું પોતાનું ધર, માર્ગદર્શક, આપણું અનોખું આયોજન, લોકોનું રાજ, જરૂરિયાતોનું મહત્ત્વ, કુટુંબનો વડો, પાંચ વર્ષનું સમયપત્રક, ખેતી પર યુગરો, ખેતી એટલે સેંકડો વાનાં, યુદ્ધયોજના, હરેક આંખનું હરેક અશુ લજીવું છે, ત્યારે અને અત્યારે, પહેલા નંબરનું ગામ, કંઈ બદલાય છે ખરું ? નવજીવ રૂપ, ખાખી ક્યાં છે ? સમસ્યાની ભીતરમાં, રંગોનો જાડુ તથા દુનિયાને રંગીએ, પ્રગટ થાય છે.

'સો વરસ પહેલાં' તથા 'આપણું સ્વતંત્ર કેવી રીતે થયા?' જેવાં પ્રકરણો કહીબદ્ધ ઇતિહાસ આપવા ઉપરાંત તે જમાનાની મુખ્ય મુખ્ય વ્યક્તિઓના ફોટા તથા હસ્તાક્ષર પૂરા પાડે છે અને જાણે કે આજના બાળકને એ સમયની ઘટનામાં મૂકી આપે છે. પૃ. ૭૪ પર ગરીબ કુટુંબની બાળકોનો ફોટો એની આંખની પહોળાઈ દારા 'આવતી કાલનું શું ?' પ્રગટાવે છે, તે પૃષ્ઠ ૧૦૦ તથા ૧૦૧ પરના ફોટા ગ્રામ્ય ઘરની છપ્પી અસરકારક રીતે ઉપસાવે છે. લગભગ પાને પાને ચિત્રો-સુશોભનેથી સમૃદ્ધ આ પુસ્તક 'કંઈ બદલાય છે ખરું ?' જેવો પ્રશ્ન પણ છેડે છે અને જવાબ આપે છે તે રાજ રાજ છાપાં વગેરે દારા નિષ્ણાતોએ આપેલી તથા જે તે ક્ષેત્રના અગ્રણીઓની વિકાસ-કૃત્ય સૂચવતા આંકડાઓ સમાન છે. લેખકના જ શબ્દો નોંધીએ :

...પરંતુ આ ફેરફારો, તમે ઊગતા છોડમાં જેવા ફેરફારો જુઓ છો તેવા છે. આ ફેરફારોની સાથે સાથે, -જે વિકાસના ફેરફારો છે-ભારતમાં બીજને પણ એક ફેરફાર થયો છે, જે ઇડામાંથી પરધીનું બંધનું નીકળે અને હયળમાંથી પતજિયું બની જાય એ

કેટલીક વાર લોકો એ એટલા બધા બદલાતા હોય છે કે તેમને એમને ઝોળખી ન શકે. બહારથી તેઓ બદલાયેલા દેખાય છે એટલું જ નહીં, પણ અંદરથી પણ તેઓ બદલાઈ ગયા હોય છે. એનો અર્થ એ કે તેમનું વ્યક્તિત્વ પણ બદલાઈ ગયું છે. વ્યક્તિત્વના ફેરફારોને માણસ કેવાં કપડાં પહેરે છે કેવો ખોરાક ખાય છે તેની સાથે કાંઈ જ લાગતુંવળગતું નથી, તેથી ઘડીબાર આપણે ભારતીય પહેરે-ઝોડે છે ને શું ખાય છે તે જુદી જાઈએ અને ખીજ કઈ કઈ ખાખતોમાં ભારત બદલાયું છે તે શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરીએ. કારણ કે વ્યક્તિત્વની પેઠે દેશો પણ પોતાનું વ્યક્તિત્વ બદલી શકે છે ..'

લેખકના મનમાં 'સરેરાશ' છે અને તેથી જ તે ત્રણે છે : 'ભારતમાં સફરજનોનો પાક ઘણો છે' એવું કહે છે તો હિમાચલ પ્રદેશ અને કાશ્મીર માટે એ સાચું ઠરે, અને ઠેરજ તથા આંધ્ર માટે ખોટું ઠરે. પરંતુ એકંદરે જોતાં ભારતમાં સફરજનોનો પાક સારો છે. એવું કહેવું હોય તો કહી શકાય. 'ખેતીમાં અછતન રીતોનો ઉપયોગ કરાય છે' એમ કહેવું એ ઉત્તર પ્રદેશ કરતાં પંજાબ માટે વધારે સાચું છે, પરંતુ એકંદરે એવું કહી શકાય કે ભારતની ખેતી સુધરી છે ..'

આ 'સરેરાશ' પ્રત્યેક નાગરિકના વાર્તાવિક્ષણનું સુધી પહોંચે અને તેને સમૃદ્ધ બનાવે તે મુખ્ય સમસ્યા છે. આ પુસ્તકમાં કે કોઈ પણ પુસ્તકમાં તેનો ઉકેલ હોતો નથી એ અંગે 'આપણે' કેટલા 'એક-રૂપ' અને 'કટિબદ્ધ' હોએ કે થઈએ તે મહત્વનું છે.

આજનો યાગ્રક જ નહીં, જેને પણ 'આવતી કાલ'ની ફિક્કર છે તે સૌ જોઈ શકશે કે 'ઘડતર'નું કામ અધરું છે અને છતાં કામ તો અધરું જ સ્વીકારવાનું છે, કેમકે એમાં 'એવે-જ' છે, એની જ મજા છે, એમાં જ મજા છે અને કદાચ સુખ પણ.

આ પુસ્તક 'આવતી કાલ' સુધી પહોંચી રહ્યો.

બાણીતા લેખક, સમાજસુધારક, ચિંતક, તટસ્થ આલોચક

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર પદ્ધિપૂર્તિ

પ્રસંગના વિશિષ્ટ ગ્રંથ

ચેટલીકર : શીલ અને શબ્દ

સં. દિલાવરસિંહ જાડેજા
રમેશ એમ. ત્રિવેદી

જેમાં લેખક સાથેની એમના જીવન અંગેની પ્રત્યક્ષ, એમના પરિચિત રનેહીઓએ તેમના વ્યક્તિત્વ અંગે લખેલા લેખો અને તેમની સાહિત્ય કૃતિઓ અંગેનું વિવેચન—

ડેમી સાઇઝના આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૨૦-૦૦

વિવિધા :

સં. જશવંત શેખડીવાળા
આશુ દાવલપુરા

જેમાં જિનન વિષયનાં લેખકનાં પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરેલી કૃતિઓનો સંગ્રહ છે.

ડેમી સાઇઝના આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦

પ્રકાશક : આરુતર વિદ્યામંડળ : વલ્લભવિદ્યાનગર

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની

અજ્ઞેય :

એક સાહિત્યિક તસવીર

ભોળાભાઈ પટેલ

અજ્ઞેયજી એટલે આજે હિન્દીમાં સૌથી મોટું નામ.

કવિતા, વાર્તા, નવલકથા, પણ નાટક, પ્રવાસ-કથા, નિબંધ, વિવેચન, સંપાદન જ્યાં જ્યાં તેમણે હાથ અડકાડખો છે, ત્યાં ત્યાં તેમની પ્રયોગલક્ષી શક્તિએ નવી ભાત ઉપસાવી છે. 'નઈ કવિતા' નામે ઝોળખાતી કાવ્યધારાના તે તે અગ્રણી કવિ છે. અજ્ઞેયજીની વાત કર્યા વિના આજની હિન્દી કવિતા, વાર્તા કે નવલકથાની આજે વાત ન થઈ શકે, પણ એક સમય એવો હતો કે તેમનો સ્વીકાર કરવા માટે તે સમયની પ્રતિષ્ઠિત વિવેચના તૈયાર નહોતી. વિવાદ અને વિરોધનો એક વાવટોળ તેમની કવિતા, વાર્તા અને નવલકથાએ જગાવ્યો હતો; અજ્ઞેયની કવિતા હિન્દીમાં ઢખાયેલી અજ્ઞેજી કવિતા છે, તેમની નવલકથાઓમાં નરી અશ્લીલતા છે, તેમના સાહિત્યમાં માત્ર તેમના અહંની જ પ્રતિષ્ઠા છે વગેરે વગેરે કહેવાતું ગયું છે, અને આજે પણ કેટલાક ખૂણાઓમાંથી નથી કહેવાતું એવું નથી.

અજ્ઞેયજીના સાહિત્યની જેમ તેમના જીવન અને વ્યક્તિત્વને પણ વિવાદને ચોતરે લઈ જવાઈ છે. અનેક ભાતની ગેરસમજૂતીઓ આજે પણ તેમને વિષે ચાલે છે. અને એમનું જીવન પણ કૈંક એવું છે જે કૃષ્ણીખેર વૃત્તિને ટેકા આપે. પરિણામે એમના આભિજન્યને 'રનોખરી' કહેવાય છે, એમનામાં રહેલી સંકેતવૃત્તિને દંભ ગણવામાં આવે છે, એમની એકાન્તપ્રિયતામાં મનહુસી દેખાય છે.

અજ્ઞેયજી તે કવિનામ છે, તેમનું ખરું નામ તે સચ્ચિદાનંદ વાત્સ્યાયન. એમનું જીવન વિવિધ અનુભવોના રંગોન તાણાવાણાથી યુથાયેલું છે. ૧૯૧૧માં તેમનો જન્મ થયો હતો, ઉત્તર પ્રદેશના દેવરિયા જિલ્લાના પ્રજાતત્વના ખોદકામના એક શિબિરમાં. પિતાજી હીરાનંદ શાસ્ત્રી પુરાતત્વ અધિકારી હતા. (પછી વડોદરા રાજ્યમાં પણ તેમણે નોકરી કરેલી.) અવપણ વનો, પર્વત અને ખંડિયેરોમાં પસાર થયું. પાંચ વર્ષની વયે કારમીર જવાતું થયું. ત્યાં એક બાલુ શાસ્ત્રીની પાસે સંસ્કૃત, મૌલવીની

પાસે ફારસી અને અમેરિકન પાઠ્ઠીની પાસે અંગ્રેજીનું શિક્ષણ મેળવવા માંડ્યું. ૧૯૧૬માં પિતાજીની સાથે નાલંદા જવાનું થયું, એ વર્ષ પછી ત્યાંથી દક્ષિણમાં બેંગાલમાં પિતાની બદલી થતાં ગયા. અહીં ગાંધીજી રીતે અભ્યાસપ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. અનેક અંગ્રેજી લેખકો વાંચ્યા. ૧૯૨૫માં પબ્લિક યુનિવર્સિટીમાંથી મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી, કોલેજશિક્ષણ માટે મદ્રાસ કોલેજમાં વિજ્ઞાન વિદ્યાશાખામાં જોડાયા અને ત્યાં ઇન્ટર સાયન્સ પસાર કરી પછી પબ્લિકની ફેરમન કોલેજમાંથી બી. એસસીની પરીક્ષા પાસ કરી

તે વખતે તેઓ ક્રાંતિકારી મિત્રોના પરિચયમાં આવ્યા, અને યોગ્ય બનાવવાની ફેટલગીના આરોપ-સર તેમને પકડવામાં આવ્યા. ૧૯૩૦થી ૧૯૩૩ લગભગ તેઓ અમૃતસર, હાહોર અને દિલ્હીની જેલોમાં રહ્યા. આ જેલનિવાસ દરમ્યાન ખૂબ લેખન-કાર્ય કર્યું અને તે વખતે જેલમાંથી ચૂપચાપ બહાર મોકલેલી એક વાર્તા છાપતી વખતે જૈનેન્દ્રકુમારે લેખક તરીકે 'અનેપ' એવું નામ છાપ્યું, જે તેમના સર્જન સાથે પછી હંમેશા જોડાયેલું રહ્યું છે.

જેલમાંથી છૂટ્યા પછી તેઓ આગ્રાથી પ્રકટ થતા 'સૈનિક' પત્રનું સંપાદનકાર્યમાં જોડાયા, ત્યાંથી 'વિશાલભારત'ના સંપાદન માટે કલકત્તા ગયા. થોડો વખત ત્યાંથી પછી યુજ્જરાતમાં, વડોદરા પિતાની પાસે આવી ગયા. ૧૯૪૦માં રેડિયોની નોકરી કરી અને સિવિલ મેરેજ કર્યું, જે થોડા જ સમયમાં છૂટાછેડામાં પરિણમ્યું. ૧૯૪૪માં જાપાનના આક્રમણ વખતે તેઓ હાઈદરાબાદ ભરતી થયા અને કોલિમ્બા કાંટે પર કાર્ય કર્યું. દરમ્યાન લેખનપ્રવૃત્તિ તો ચાલતી જ હતી. હિન્દી કવિતાને વળાંક આપનાર પ્રકાશન 'તાર સંપતક'નું સંપાદન કર્યું અને આ નવી કવિતાને સ્થાપિત કરવા 'પ્રતીક' નામનું માસિક શરૂ કર્યું, નવી કવિતાના માટે લોકોના ડુવિધાહરણનું કાર્ય કર્યું.

૧૯૫૫માં યુનેસ્કોના આમંત્રણથી યુરોપની મુસાફરી કરી. એ વર્ષ પછી જાપાન અને પૂર્વ એશિયામાં લખ્યા. 'વાદ' નામનું અંગ્રેજી ત્રૈમાસિક કાઢ્યું.

૧૯૬૦માં ફરી યુરોપ ગયા અને બીજા વર્ષે કેલિફોર્નિયા યુનિવર્સિટીમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના અધ્યાપક તરીકે જોડાયા. ચારેક વર્ષ પછી ભારત આવી નવા શરૂ થતા 'ઈનમાન' અઠવાડિકનું સંપાદન કરી, તેને એક સિદ્ધ સાપ્તાહિક તરીકે સ્થિર કર્યું. એકાદ વર્ષ જેલપુરમાં તુલનાત્મક સાહિત્યના પ્રોફેસર તરીકે આમંત્રણ મળતાં ત્યાં કામ કર્યું. પછી નવપ્રકાશણના 'એવરીમેન્સ્ટ' થોડાક સમય કામ સંભાળ્યું. ૧૯૭૪ની 'નવા પ્રતીક' માસિક શરૂ કર્યું. ૧૯૭૬માં આઠેક મહિના જર્મનીની હાઈડેલબર્ગ યુનિ મા અધ્યાપન કર્યું. ઓગસ્ટની પહેલી તારીખથી હિન્દીમાં એક આદર્શ દૈનિક આપવાના આશય સાથે 'નવભારત ટાઇમ્સ'ના તંત્રીપદનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અંગ્રેજ એટલે વલ્લુથંબો પરિશ્રમ અને જે કામ હાથમાં લે, તેને માટેની પૂરી લગન. એ અર્થમાં એ 'પર્ફેક્ટસનિસ્ટ' છે. બધું બરાબર થવું જોઈએ, કશુંયે લક્ષરવધર ન ચાલે. અંગ્રેજ એટલે નિષ્ઠા અને આ માત્ર સાહિત્યમાં જ નહિ, કલાનાં અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ. ફોટોગ્રાફીનો શોખ જ નહિ, તેમાં કુશળતા. ચિત્રકળાનો પણ એટલો જ અનુરાગ. ચાટીનાં રમકડાં બનાવતાં આવડે, જરૂર પડે પોતાનાં કપડાં સીવી લે, ફર્નિચર બનાવી લે, સિમેન્ટનાં ફાંડો બનાવે. ફૂલઝાડ ઉછેરે. બંદૂક પિસ્તોલ પણ અલાવતાં આવડે. યાંત્રિક વાહનો ઝડપથી સંચાલવાનો શોખ. પહાડ ચઢવા, તરવું, રમવું આ બધામાં સારી એવી ગતિ.

અંગ્રેજી કે પલ્લુ નવું શીખવા તૈયાર. હમણાં નાં જર્મનવાસ દરમ્યાન આ ઉંમરે જર્મન શીખી,

જર્મન ભાષામાંથી લોહટલિત, હાઈને, ત્રાકલ અને રિલ્કેની કવિતાઓના સીધા અનુવાદ કર્યાં. તેમનું સમગ્ર વ્યક્તિત્વ વિલક્ષણ અનુભવોથી ઘડાયું છે, અને તે તેમના સાહિત્યમાં ધરાવે છે.

તેમની નવલકથા 'શેખર : એક જીવની' એક રીતે આત્મકથનાત્મક નવલકથા છે. અંગ્રેયના જીવનના અનેક અનુભવો કલ્પનાના રસે રસાઈ ત્યાં સ્થાન પામ્યા છે. શેખર એ જ અંગ્રેય એવું સમીકરણ પણ યોગ્ય છે. ફાંસીની સજા પામેલા એક ક્રાંતિકારી, પણ સ્વભાવે અને હાડે તો સંવેદનશીલ કલાકાર એવા શેખર નામના તટુણની આ નવલકથાનો પહેલો ભાગ ૧૯૪૦ માં પ્રગટ થયો અને તેની સાથે હિન્દી નવલકથામાં નવો વળાંક આવ્યો. પ્રેમચંદ્રજીના ગોદાનમાં સામાજિક વાસ્તવનું નિરૂપણ હેતુ. અંગ્રેયજીએ નવલકથાને બહાર નહિ, અંદર વાળી-મનો-વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અપનાવ્યો. સામાજિકતા કે પ્રચલિત નૈતિકતાને આઘાત આપે તેવી ઘણી બધી વાત આ નવલકથામાં આપી. આ માટે નિરરકાર કે પોતાની દૂરની બહેન માટેનો પ્રેમ આ નવલકથામાં નિરૂપાયાં છે. ૧૯૪૪માં તેનો બીજો ભાગ પ્રગટ થયો પણ લખવા ધારેલો ત્રીજો ભાગ ત્યાર પછી પ્રગટ થયો નથી.

૧૯૫૧ માં 'નદી કે દ્વીપ' નામની બીજી નવલકથા અને ૧૯૬૧ માં 'અપને અપને અબનગી' નામની ત્રીજી નવલકથા પ્રગટ થઈ છે. 'નદી કે દ્વીપ' એક શુક્રમાર પ્રેમની સંવેદનશીલ વાર્તા ત્યાર આધુનિક માનવ ધરાવતાં પત્રો દ્વારા કહેવાઈ છે. પ્રેમની આ વિભાવનામાં ડી. એચ. લોરેન્સનો પ્રભાવ દેખાયા સિવાય નહિ રહે. અંગ્રેય તેમની નવલકથાઓ પર પશ્ચિમની કૃતિઓની સર્જનાત્મક અસર પડી છે. આ નવલકથાની ભાષાએ હિન્દી કથા-સાહિત્યની ભાષાનું કાઠું બદલ્યું. ભિમિં નવલકથા- 'લિરિકલ નોવેલ'ની લગભગ તે પહેલે છે. ત્રીજી નવલકથા 'અપને અપને અબનગી'માં મુખ્ય

પાત્રો અને પરિસ્થિતિ યુરોપનાં છે. અંગ્રેયજીએ આ નવલકથામાં અસ્તિત્વવાદી (નિરીધરવાદી) જીવનદષ્ટિ પર, ભારતીય આરશ્રામૂલક દષ્ટિની સરસાઈ નિરૂપવાનો સભાન પ્રયત્ન કર્યો છે, જેની સભાનતા તેની રસવાહકતામાં વિદન બને છે, પણ આ એક વિશિષ્ટ પ્રયત્ન તો છે જ.

વાર્તાઓમાં પણ તેમનું મોટું પ્રદાન છે. ૧૯૩૪ માં લખેલી 'રેબ' (બીજુ નામ 'ગેમિન') વાર્તા આજે આપણને આશ્ચર્ય પમાડે તેટલી આજની લાગે છે. આધુનિકતાનો હિન્દીમાં આ પ્રથમ સંસ્પર્શ છે. બધી મળીને તેમણે ૧૭ વાર્તાઓ લખી છે, પણ સુન્દરમ અને ઉમાચંકરની જેમ તેઓ પણ વાર્તાલેખનથી છેલ્લા દોઢ દાયકાથી વિમુખ છે.

અંગ્રેયે બે પ્રવાસનાં જીવંત પુસ્તકો આપ્યાં છે. તેમાં ફોટોગ્રાફર અને ચિત્રકાર તરીકેની તેમની શક્તિઓ તો દેખાય છે, પણ તેમાંથી પ્રગટે છે એક સૌંદર્યપ્રવણ, સંવેદનશીલ, અસ્તિક યાત્રિક, પરદેશી સભ્યતા અને ભારતીય સંસ્કારનો મુકાબલો આઠી સુભગ રીતે અનુભવાય છે.

અંગ્રેયજીનું વિવેચન એલિયટ જેને 'વર્કશોપ ક્રિટિસિઝમ' કહે છે તે પ્રકારનું છે. સાહિત્યસર્જનને નિમિત્તે તે વધારે લખાયેલું છે. એલિયટની કાવ્યરીતિ અને કાવ્યાદર્શનો તેમના પર પ્રભાવ વરતાય છે. લલિત નિબંધો પણ તેમણે લખ્યા છે.

આ બધું હોવા છતાં અંગ્રેયજી મુખ્યત્વે કવિ છે. નવલકથાકારમાં પણ કવિ અને વાર્તાકારમાં પણ કવિ અને વિવેચકમાં પણ કવિ દેખાય. શરૂઆતમાં તેમની પછી કવિતા શિમાટિક મુદ્રા ધરાવે છે, વિશેષે તો ધાહિનિંગ, સ્વીડનાયની ડાયા બહુ દેખાય, પણ પછી ટેક એક્'ના ગાળામાં તેઓ એકદમ પશ્ચિમાભિમુખ બનતા દેખાય છે. એલિયટ, પાઉંડની કવિતા કાવ્ય-રીતિમાં તેમનો આદર્શ બને છે. મૂળ પ્રકૃતિ શિમાટિક હોવા છતાં અભિવ્યક્તિની રીતિઓ આધુનિક અપનાવે

છે 'તારસપ્તક' માં સાત પ્રયોગશીલ કવિઓની રચનાઓ આપી અને હિન્દી કવિતાની દિશા બદલી. તેમના પર અને આ કવિઓ પર અનેક માઠલાં ઘોવાયાં, તેમની કવિતાની ઘણી વિડંબનાઓ પ્રગટ થઈ, પણ તેઓ પોતાનાં લખાણોથી, કવિતાથી નવી કવિતા માટેની ઝુલિ ધડતા ગયા—અને હવે તેમણે ધડેલી ઝુલિથી તેમની કવિતાનો આરનાહ લઈ શકાય તેવી સ્થિતિ સર્જાઈ છે. અંગ્રેજમાં એક સંગઠકની પણ શક્તિ 'નઈ કવિતા'ના તેમને યલાવેલા આદોલનમાં બેઈ શકાય. તેમણે તે પછી બીજાં બે સપ્તક બહાર પાડી, નઈ કવિતાની પ્રવૃત્તિને એકદમ સ્થિર કરી.

જે 'ખડી બોલી' માં હિન્દી સાહિત્ય આજે લખાય છે, તેને પતિહાસ એ વર્ષથી થોડોક જ વધારે લાંબો છે, (ખડી બોલીનાં ઉદાહરણો છેઃ અમીઝ ખુશરો કે દક્ષિણી હિન્દીમાં જર મળી આવશે પણ તેની પરંપરા જળવાઈ નહોતી—) એટલે એ ભાષાને ધડવાવું કામ ઓગણીસમી સદીના મધ્ય ભાગથી ભારતેન્દુ પછી મહાવીરપ્રસાદ ત્રિવેદી, યુત્પત્ત વગેરે સાહિત્યકારોએ કર્યું. પંત, નિરાલા, પ્રસાદ અને મહાદેવી જેવા કવિઓએ ખડી બોલીને સાફ, સુલાવમ અને કાવ્યક્ષમ કરી, પણ તેમને હાથે જ તે નિપ્રાણ થવાની સ્થિતિમાં આવી હતી, ત્યારે એક નવા પ્રાણ સંચારની જરૂર હતી. અંગ્રેજે હિન્દી કવિતાની ઇમારત બદલી નવા પ્રાણ પૂર્યો ભાષિક સર્જનાત્મકતાનો ઉન્મેષ તેમની આજ સુધી ચાલતી આવતી કાવ્યયાત્રામાં સતત રહ્યો છે. ૧૯૨૭માં તેમની પહેલી કવિતા પ્રગટ થઈ હતી. આજે ૧૯૭૭માં તેમને ૧૩મો કાવ્યસંગ્રહ 'મહાજ્ઞ કે નીચે' પ્રગટ થયો છે, તે બેતાં પણ આ વાતની પ્રતીતિ થાય છે

૧૯૬૦ પછી હિન્દી કવિતાનો પ્રવાહ બદલાય છે, પણ અંગ્રેજ સમયની સાથે નહિ, પોતાની સાથે ચાલનારા કવિ છે. તેમણે શરૂ કરેલી 'નઈ કવિતા'ની

ધારા તેમના ઉત્તરસરિઓ હવે નવાં સંપંદને સાથે, અકવિતા, અતિકવિતા, કઠોર પીઠી વગેરે નવાં નામે સાથે અને નવી ધોપણાઓ સાથે સમૃદ્ધ કરી રહ્યા છે, તે સાથે નવી દિશામાં લઈ જવા મથી રહ્યા છે. અંગ્રેજની કવિતામાં આરંભમાં રોમાન્ટિકતા હતી, નઈ કવિતાના આદોલન વખતે પાશ્ચાત્ય પ્રભાવો સાથે આધુનિકતાનો પ્રયોગ સંસ્પર્શ વરતાય છે, પણ પછી તેમની કવિતામાં એક આધ્યાત્મિક ઉદીતા બેવા મળે છે, વિશેષ તો તે ભાષાના એન બૌદ્ધમતથી પ્રભાવિત છે પણ એ આધ્યાત્મિકતામાં કોઈ સામુદાયિકતા નથી, પરંતુ તો એન પદ્ધતિ એક જીવનપદ્ધતિ છે, અને એ અંગ્રેજની ચેતનામાં જાણે અનર્હિત હતી, તે પદ્ધતિ થઈ છે. તેમ છતાં તેમની કવિતામાં સામાજિક સંપૃક્તિ પણ એટલી જ છે. અમાહિને આકોશ અને વિશેષ નથી, એક શાન્ત સમાહિતિ તેમાં છે. છેલ્લા સંગ્રહમાં કટોકટી કાળમાં વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યના પુરસ્કર્તા કવિની વાણીની વ્યગ્રોક્તિમાં તે ધાર બેવા મળે છે.

અંગ્રેજ હિન્દી ભાષાના એક પ્રૌઢ કવિ છે. અર્ધા દાયકા સુધી લખતા રહીને તેમણે હિન્દી કવિતાની ભાવભૂમિ અને અભિવ્યક્તિ રીતિ ધરી છે કવિતાનાં વિવિધ રૂપો, વિવિધ ભાષાસ્તરે સિદ્ધ કર્યાં છે હિન્દીને તેમણે મોટું પ્રદાન આધુનિક ભાવબોધ અને શાષિક સર્જનાત્મકતાના ક્ષેત્રે છે તે અર્થમાં તેમને 'કવિઓના કવિ' કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

અંગ્રેજની વાર્ષિક ચેતના પશ્ચિમના સાહિત્યથી ઘડાયેલી હોવા છતાં, બલકે તેથી, તેમની ભારતીયતા વધારે ઉજ્જવળ રીતે પ્રગટ થઈ છે. કારણ કે મૂળે તેમણે કાઠું ભારતીય સંસ્કારોથી ઘડાયેલું છે. જો કે આજના યુગમાં પ્રબુદ્ધ સાહિત્ય એક વૈશ્વિક ધરાતલ પરથી લખાય છે, પરંપાય છે. અંગ્રેજ હિન્દીમાં લખતા એક એવા ભારતીય સાહિત્યકાર છે, જેમની કૃતિ જ્ઞાને આ વૈશ્વિક ધરાતલ પરથી પણ પરંપાણી શકાય

હૃદયક યાજ્ઞિક (પાડા પોળ, અમદાવાદ)

પ્ર. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું પોતાનું મકાન ન હોય એ બાબત પ્રબલ હાસિ સ્વરૂપે છે કે સરકારી ઉપેક્ષા ?

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ એ દેશની પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓમાંની એક છે. એના ઇતિહાસ સાથે દેશના મહાન લેખકો અને મહાન સંસ્કૃતિ-સેવકોનાં નામ એક કે બીજી રીતે સંકળાયેલાં છે. એ લોકશાહી પદ્ધતિએ કામ કરે છે. આ બહુ છે પણ મકાન નથી. સવા ત્રણ લાખ જેટલી રકમ મકાનકેન્દ્ર પેટે જમા થઈ ચૂકી છે, છતાં મકાન નથી.

બળવંતરાય મહેતાના વખતથી પરિષદને જમીન આપવાની વિચારણા શરૂ થયેથી. છેવટે આશ્રમરોડ પર નદી કિનારે ત્રણ હજાર મીટર જમીન મળી પણ ખરી. અત્યારે પરિષદ એનો વેરો ભરે છે. ઓગસ્ટની ૨૫મીએ એ જગાએ કવિ-સંમેલન યોજાયેલું. સ્વપતિએ એના પ્લાન તૈયાર કરીને અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનમાં રજૂ કર્યાં છે. પણ

આ બૂમિ પરથી સરકારે કરાવેલું રીઝર્વેશન દૂર થતું નથી. પરિષદના કાર્યકર્તાઓ અનેક વખત લાગતા-વળગતા ખાતાઓના પ્રધાનોને મળ્યાં છે. અનેક પત્રો લખ્યાં છે છતાં રીઝર્વેશન દૂર થતું નથી અને મ્યુનિ. કોર્પોરેશન બાંધકામની રજા આપી શકતું નથી. આશા રાખીએ કે આ પરિસ્થિતિમાં હવે પલટો આવશે. અત્યારની જનતા સરકારને સાહિત્ય પરિષદ જેવી સ્વાયત્ત સંસ્થાના અસ્તિત્વ સામે વાંધો નથી, શુભેચ્છાની લાગણી હોવાનો પણ સંભવ છે. જો એ બીજી સાડા ચૌદસો મીટર જમીન ત્યાં આપીને રીઝર્વેશન દૂર કરે તો કાર્યાલય, પુસ્તકાલય અને સલામુદ્ધ મૂળ યોજના મુજબ તૈયાર થઈ શકે. ઉચ્ચાઈકરભાઈ, યશવંતભાઈ, ગુલાબદાસ, સ્વ. પીતાંબરભાઈ, પેટલીકર, હીરાબહેન અને બીજા લેખકોએ પરિષદના મકાન માટે સતત ચિંતા સેવી છે અને સંસ્થાના ગૌરવને અનુરૂપ સક્રિયતા પણ દાખવી છે. અમદાવાદમાં કોઈ પણ જગાએ મકાન બાંધી દેવું એવો નિર્ણય કરીને ઉતાવળ કરી હોત તો મકાન અત્યારે વપરાશમાં પણ હોત પરંતુ શહેરની મધ્યમાં નદી-કિનારાના વાતાવરણમાં પરિષદ લવન હોય

એમા સૌન્દર્યની સહ ઉપરાન્ત ધીજ પણ અનેક રીતે ઔચિત્ય છે

પ્રજ્ઞના દારિદ્ર જેવુ મને કઈ લાગતુ નથી આ દેશની પ્રજા તો એવી છે કે પાસે રૂપિયો હોય તે કોઈ સાડુ કામ થતુ જુએ તો પાચ પૈસા આપે અમારી ખાતુ જે લોકો મજૂરીનુ કામ કરતા હોય છે એ પણ જમીને ઊભા થાય ત્યારે એમના હાથમા અટકુ રોટલો વધેનો હોય, ફૂતરાને નાખના માટે જ વધાર્યો હોય પ્રજા પાસે જઈએ તે એક એક રૂપિયો ઉધરાનીએ તોય પ્રશ્ન જીકની જાય પણ અત્યારે તો પ્રશ્ન મનેની જમીન પરથી રીઝવેંગન દૂર કરવાનો છે પીતામ્નરભાઈ આ અંગે ખેએન હતા એમની હયાતીમા મકાનનુ કામ સહ ચર્ચ ગયુ હોત તો મારા જેવા અનેકને રાહત લાગત ખેર, જોઈએ સરકારની ઉપેક્ષા નથી લાગતી, નમનદારોની હતો તો દૂર ચર્ચ શકશે

નહુભાઈ શેઠ (પિલેપોર્ન, મુમઈ)

ગાંધીયુગનો કયો સર્જક તમને પ્રિય છે ? કોઈ એક સર્જક આખાય યુગનો પ્રતિનિધિ હોઈ શકે ?

ગાંધીયુગને ઠવાઈ કયા સુધી ગણવો ? ૨૦થી ૪૦ વચ્ચેનો સમય માઠ અસરોનો લાગે છે લેખનના આરભે જે મૂલ્યો અને રીતિઓ લેખકની કૃતિઓમા વરતાય એને આધારે લેખકને જે તે યુગ સાથે જોડવામા આવે છે આ દૃષ્ટિએ મળવતરાય કે રા વિ પાઠકને ગાંધીયુગ પૂર્વેના સંસ્કારો ધરાવતા લેખકે કરેવા પડે જો કે રા વિ પાઠકે લેખક તરીકેનુ ગૌરવ જાળવીને ગાંધીજીની અસર સ્વીકારી છે ગાંધીજી સાથે મતજોડ પડી શકે એવા મોટા લેખક એ હતા યગ્નતરાય ... પિતાની અભિ કિત પરત્વે ગુજરાતી સાહિત્યમા પ્રભાવક નીનડવા નહાનાનાને 'ગુજરાતનો તપસ્વી' જેવી રચના ગાંધીજી વિરો લખીને ધીજ આશ્રિતિમા પડતી મૂર્હા ગાંધીજીના સમયમા જ એ

યુગની બહાર જીવનાગ અને લખનારા લેખકે ધણ ટના અને નોધપાત તતા

ગાંધીયુગના સૌથી મોટા લેખ તો ગાંધી પોતે હતા અનુનેખક તરીકે મહાદેવભાઈ દેસાઈ સૌથી પહેલા યાદ કરના પડે એમની પામે સર્જનાત્મ ભાષાની તમામ શક્તતાઓ હતી કાકા સાહેબ નરહરિલાઈ, કિશોરલાલ મશરવાગા વગેરે અચુ યાદ આવે

ઉમાશકર સુદરમ, રનેહરિમ શ્રીધરાણીન કટલીક કૃતિઓમા અને ઉમાશકર આદિના જીવનને ગાંધીજીને સીધા પ્રભાવ દેખાય પણ લાખા સમ સુધી જેમણે ગાંધીયુગના લક્ષણોનો નિર્માહ કર્યો તે તો રમણનાય વ દેસાઈ 'પ્રનય જેવી પાઠ્ય કથાઓ આ કરના એમને યુગમૂર્તિ' વાર્તાકાર કહ શકાય એમ છે

સરોજબહેન પટેલ (અમદાવાદ)

પ્ર ગુજરાતીમા મૌલિક નાટકોનો અભાવ વર્તાય છે લેખકોનો રજાખૂમિનો ખિન-અનુભ નહતરૂપ છે કે એમની પ્રતિભા ?

ગુજરાતીમા મૌલિક નાટકોનો અભાવ વરતા છે ઘણાને પણ આ ખોટ માત્ર ગુજરાતી સાહિત્ય જ નથી સમગ્ર ભારતીય સાહિત્યની છે આ ફરિવ દેશના દરેક મોટા નગરમાથી જાઠી ચૂકી છે મેલ નાટકકાગે આવી ફરિયાદ નથી કરતા

નાટક એ એવુ સ્વરૂપ છે કે જેણે મોટાખ મોટી વાત સાદાપા સાદી રીતે કરવી પડે સૌને સામે લાગવી ન શકાય એ નાટક નહીં એવુ નાટ્ય આપણે ત્યા નથી લેખકને રજાખૂમિનો અનુભવ કે નહીં એ પ્રશ્ન તો પછી આવે પહેલા તો મુખ્યુ જોઈએ કે લેખકોને જીવનનો અનુભવ નહીં "

જેમને રંગભૂમિનો અનુભવ છે એમને રંગ-ભૂમિએ બગાડવા પણ છે, છેતર્યા પણ છે. મુખ્ય પ્રશ્ન પ્રતિભાનો છે. જે એવો કોઈ મહાન નાટકકાર આવીને ઊભો રહે તો રંગભૂમિ તો એની દારી બની જાય. જેમને સ્વાર્થ છે એ સૌ વિના સંકોચે દાસત્વ સ્વીકારે છે. જે લેખક રંગભૂમિનો અનુભવ લેવા જઈને પછી ત્યાંની શરતોની સાંકળે બંધાઈ જાય તો એ બેસકુમના ચોકીદારની કામગીરી બજાવવામાં જ સંતોષ અનુભવે.

એક અધ્યાપક (અમદાવાદ)

પ્ર. આપણા મહાનિબંધો મહાકાવ્ય હોય છે પણ એમાં વિષયનું ઊંડાણ જેવા મળતું નથી. 'સાહિત્યના પ્રવાહ વિશે સંશોધન નામ માત્રનું જ થયું છે.' -આ વિધાન વિશે આપનું મંતવ્ય જણાવશો ?

આ પ્રશ્નનો પૂરેપૂરો જવાબ આપવાની મારી યોગ્યતા નથી અને એવી યોગ્યતા કેળવવાની ખાસ ધ્યાન પણ નથી. મહાનિબંધ પદવી મેળવવા માટે મખાતા હોય છે તેથી એમાં અત્યુક્ત રીતરસમ આભ્યા કરે, પૂર્વકથિત અને તથાકથિત પુનરાવર્તન ખામ્યા કરે. માણસે સારો એવો શ્રમ કર્યો હોય (ભાષાણી કાહેળ એને 'પશુશ્રમ' કહે છે, મને પશુઓ સામે કોઈ ફરિયાદ નથી.) ટાઈપનું મોટું ખર્ચ કર્યું હોય તેથી છેવટે પરીક્ષક પણ ઉદાર થઈ જાય ને એવા સફળ મહાનિબંધો જોઈને પછી નવા લખાય. આપું યાલતું હોવાનો સંભવ છે.

પ્રવાહો વિશે શું સંશોધન કરવાનું ? ક્યા આધારે ? શા માટે ? એ બધા મુદ્દાઓની પહેલી સ્પષ્ટતા થવી જોઈએ. આનેય સાહિત્યને સમીક્ષા વધુ ખપની છે, સંશોધન કરતાં. કંઈ તારીખો શોધવી એ જ સંશોધન થયું ? સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન થવું જોઈએ. વિદ્વાનોમાં સંશોધનનો જે અર્થ છે એ પણ આપણે સમજવો જોઈએ.

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા નેમને હાજરા-મળવાનું અપાર કુતૂહલ હોય છે, તો વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્ચા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સંસ્કોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ.

—સં.]

૧૯. મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક'
C/o લોકભારતી, સહોલરાજા, ઇ. ભાવનગર
૨૦. રઘુવીર ચૌધરી
એ/૧, પુણેશ્વર ફ્લેટ, ગુલબાઈ ટેકરા,
અમદાવાદ-૧૫
૨૧. સુરેશ દલાલ
C/o એસ. એન. ડી. ડી. યુનિવર્સિટી ગિલ્ડિંગ
મરીન લાઇન્સ, મુંબઈ
૨૨. હીરાબેન પાઠક
આઈનેજ રોડ, ચાપાટી, મુંબઈ-૭
૨૩. જયંત પાઠક
૨૩, કંદબખવલી, નાનપુરા, સુરત-૧
૨૪. બલવતીકુમાર હ. શર્મા
હેસાઈ પોળ, એનીએસ'ટ રોડ, સુરત-૧
૨૫. મોહમ્મદ માંડલ
ફથરેજ રોડ, સુરેન્દ્રનગર
૨૬. અંકકાન્ત બક્ષી
૨૫, 'સંગમ', બીજો માળે,
બેંગાલ કેમિસ્ટ્રીની બાજુમાં,
વસ્ત્રી, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૫
૨૭. શાબરૂંકર હાકર
કાચબિકિત્તલા, કેપિટલ કોમર્સિયલ સેન્ટર,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષમાં વિવિધતા - એક સંદર્ભસૂચિ

સંપા. પી. પ્રકાશ વેગડ

ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ, વિવેચન કે છબનચરિત્રના અથવા લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના ઉલ્લેખોમાં અતિશય વિસંગતિઓ જોવા મળે છે. અત્યાર સુધીમાં મારી નજરે ચડેલ નેત્રાસી લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના વિવિધ ઉલ્લેખોની એક સૂચિ અહીં પ્રસ્તુત છે. અભ્યાસીઓનું ધ્યાન આ તરફ ખેંચાય અને સવાદ યોગ્ય તો ભવિષ્યમાં આ પ્રકારની જૂલોનું પુનરાવર્તન થતું અટકે વિશ્વમાન લેખકો પોતાની સાચી જન્મ-તારીખ જણાવી પોતાના વિગેના ખોટા ઉલ્લેખોમાંથી મુક્તિ મેળવી શકે.

આ સૂચિ નીચે પ્રમાણે બે વિભાગોમાં વહેચી છે:
(ક) નીચેના વિભાગમાં આપવામાં આવેલ લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના ઉલ્લેખો જે સાધનોમાંથી લેવામાં આવ્યા છે, એ સાધનોની સૂચિ.

(ખ) લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના વિવિધ ઉલ્લેખો.
નોંધ : ખ-વિભાગમાં કૌંસમાં આપવામાં આવેલ ક્રમાંક, ક-વિભાગના જે અંશ સાથે એનો સબંધ છે, એ અંશનો નિર્દેશ કરે છે

[ક] જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના ઉલ્લેખોનાં સાધનોની સૂચિ—

૧. ઉમાશંકર જોશી. (ક) 'સંસ્કૃતિ' મે '૭૩ (ખ) સંસ્કૃતિ નવે. '૭૫ અને 'હૃદયમાં પડેલી છાનીઓ' ભા. ૧.
૨. 'કુમાર'. (ક) ફેબ્રુ. '૪૫ (ખ) ઝોકટો '૫૮ (ગ) ફેબ્રુ. '૬૨ (ઘ) સપ્ટે '૬૨ (ચ) ડિસે '૬૫ (જ) મે. '૭૩ (ઝ) સપ્ટે. '૬૮ (ઞ) ડિસે. '૬૮ (ડ) ડિસે '૬૩.

૩. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી. ગુજરાતી સાહિત્યના મા સચક અને વધુ માર્ગસૂચક સ્તભો. પ્રીછ ૧ ૧૯૫૮.
૪. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી સંપા. ગુજરાતના સ સ્વતો પ્ર આ. ૧૯૭૭.
૫. અથ અને અથકાર. ક-પુ૦ ૧, ખ-પુ૦ ૨, ૫-પુ૦ ૩, ઘ-પુ૦ ૪, ચ-પુ૦ ૫, છ-પુ૦ ૬, જ-પુ૦ ૭-પુ૦ ૮, ટ-પુ૦ ૯, ઠ-પુ૦ ૧૦ અને ડ-પુ૦ ૧૧.
૬. ચરોતર સર્વસ મહ ભા ૨ પ્ર આ. ૧૯૫૧.
૭. ચન્દ્રકાંત હ. મહેતા કલાપીની કવિતા આ. ૧૯૭૨.
૮. ચન્દ્રશંકર નર્મદાયકર પંડ્યા. 'સમાલોચ (ક) જૂન ૧૯૧૭ (ખ) જુલાઈ ૧૯૧૮.
૯. ચપકલાલ મહેતા મુલાકાત 'કુમાર' (ક) જુલ '૭૦ (ખ) એપ્રિલ '૭૧ (ગ) સપ્ટે '૭૫ ('નવચેતન' માર્ચ '૭૫ (ચ) નવચેતન ફેબ્રુ. '૭૫
૧૦. છોટુભાઈ ગિ. ભટ્ટ. 'પ્રસ્થાન' ફેબ્રુ. ૧૯૧૧
૧૧. જયંતિ દલાલ સંપા. ડાહ્યાભાઈનાં નાટાં મણકો-૧ અને ૨. પ્ર આ ૧૯૬૪ અને ૧૯૬૬
૧૨. જ્યા મહેતા સંપા. કવિપ્રિય કવિતા પ્ર અ ૧૯૭૬.
૧૩. જલન માતરી. લીમિની ઝોળખ પ્ર. અ ૧૯૭૩.
૧૪. જેઠાલાલ જોશી અને અન્ય સંપા. જેઠાલ વર્ષ ત્રિવેદી વનપ્રવેશ સન્માન અંશ. પ્ર આ. ' ૧

१५. ज्ञानगंगाती अर्थश्रेणी-११ (सरदार पटेल युनि.
प्रकाशित प्र. आ. १९७२).
१६. त्रिभुवन वीरलक्ष्मी हेमाश्री. गुजराती तत्त्वज्ञानसो.
प्र.आ. १९७६.
- १६अ. धनवंत ओआ. कान्त. प्र. आ. १९६३.
१७. धीरुभाई ठाकर. (क) अर्वाचीन गुजराती
साहित्यनी विकासरेषा, ७ मी. आ. १९७५;
(प) मण्डिब्राह्म ननुभाष्य उपनरंग. प्र. आ.
१९५७.
१८. धीरुभाई परीभा. 'कविवोह' (क) मे-जून '७१
(प) जुलाई-ऑग. १९७१ (ग) नवे. डिसे. '७४
(घ) जून-सु. डेप्ट. '७६ (म) जुलाई-ऑग.
'७६ (न) नवे. डिसे. '७६ (न) कुमार मे '७१.
१९. पी. प्रकाश वेगड. गुजराती भाषा अने
साहित्य : संहर्षां काश. (अप्रकाशित).
२०. पीसां लीभाळ म्हाती. पारसी साहित्यने
इतिहास. प्र. आ. १९४८.
२१. यंसीधर शुक्ल संपा. ज्ञानसाहिता. प्र. आ.
१९७६.
२२. लूपेन्द्र त्रिवेदी. डॉ. सु. सला त्रैमा. पु० ३०
अंक २, १९६५.
२३. मधुकर राट्टेरिया. गुजराती रंगभूमिना धरु-
वैषा-अहुलास शाळ कृतर्मा आपेल परिचय.
प्र. आ. १९७३.
२४. मधुसूदन पारेषा. 'कुमार' जून-जुलाई १९६५.
२५. मनसुभासल जवेरी. 'संस्कृति' जुलाई '७७.
२६. मनहर मोदी. उच्च तत्त्व सत्त्व. प्र. आ. १९६७.
२७. यशवंत शुक्ल. (क) 'कुमार' अप्रिल '७७ (प)
सुद्धिप्रकाश नवे. '७५.
२८. यशवंत शुक्ल अने अरुकांत ल. महेता संपा.
गुजराती काव्यसंग्रह. प्र. आ. १९७३.

२९. रविशंकर महाराज रावण. (क) 'कुमार' डिसे.
'७५ (प) डेप्ट. '७१.
३०. शंकरलाल दा. परीभा. 'कुमार' मे '५८.
३१. 'समावोचक' (क) ऑक्टो-डिसे. १९०७ (प)
(प) नवे. १९१६.
३२. 'सुदरश' अर्वाचीन कविता. वीळ आ. १९६५.

[प] लेभाडोना जन्म के मृत्यु वर्षना
विविध उल्लेख

अंगालाल नृसिंहलाल शाळ

२६-६-१८८८ (५ म, ६)

२६-८-१८८८ (१६)

अंगालाल भालकृष्ण पुराणी

२६-५-१८८४ : १२-१२-१९६५ (२ म, १०)

ज्येष्ठ : ११-१२-१९६५ (४, ५ ड)

२६-५-१८८४ : ज्येष्ठ (१६)

आनंदशंकर गायुभाई ड्रुव

२५-२-१८६८ : ७-४-१९४२ (५ क, १५)

१८५८-१९४२ (१७)

आशाशम हलीचंद शाळ

७-२-१८४२ : १९२१ (४)

८-२-१८४२ : २६-३-१९२१ (५८)

धश्वर चेटलीकर

६-५-१९१६ (५ क, ६, १५)

२२-१-१९१६ (४)

कनैयालाल मा. मुनशी

२६-१२-१८८७ (५ क, १५)

३०-१२-१८८७ (१६, २६ म)

हरसनदास न. माखेक

२७-११-१९०१ (४, ५ ट)

२८-११-१९०१ (६ म, १५)

१९१२ (१७)

‘कलापी’ (सुरसिंहल तपतसिंहल गोहील)

२६-२-१८७२ : १०-६-१९०० (२ क)

२६-१-१८७४ : ओगन (४, ५ क)

ओगन : ६-६-१९०० (१५)

‘कान्त’ (मजिअंकर रत्नल अट्ट)

२०-११-१८६७ (४)

१६-११-१८६७ (५ ट, १५)

१०-११-१८६७ (१६ अ)

कृष्णलाल मो. अवेरी

३०-१२-१८६८ : १५-६-१९०७ (५ क, १५)

१८६८-१९५६ (१७)

पुरशेइल अमनल इरामरौअ

१८४८-१९२० (३)

१८४६-१९२० (१६)

१८४७-१९२० (२०)

गडुलाल अमरशाम पंचनदी

१८४५-१८६८ (४)

८-२-१८०१ : १८६८ (५ क)

गणुपतराम रामशाम अट्ट

२६-५-१८४८ : १९२० (४)

१२-५-१८४८ : १५-६-१९२० (५ क)

संवत १९०४ वैशाख वद ६ (३१ क)

चंडुलाल भक्तलाल शाह

१९१४ (४)

५-१-१९१७ (२३)

चंद्रकांत त्रिकमलाल शेठ

३-२-१९३८ (१६)

१९४० (२८)

चंद्रकांत हरिप्रसाद भट्टेला

३-११-१९१४ (४)

११-११-१९११ (७)

चंद्रशंकर पुरुषोत्तम अट्ट ‘शशिशिवम्’

१९०१-१९५४ (२)

१७-८-१९२४ : संवत (१६)

चांपशी विठ्ठलदास छेदेशी

२३-४-१८६२ (४)

२४-४-१८६२ (५, ६ क)

जमशेइल नसस्वानल धीतीत

१८५५-१८८८ (३)

१८५६-१८७८ (४)

‘जयविजय’ (आलाभाई वीरचंद्र देसाई)

२१-८-१९०८ : २३-१२-१९६६ (४)

२१-१-१९०८ : २४-१२-१९६६ (५ क, १५)

जयंत घोकाई

७-६-१९३५ (४ ५ १४८)

१२-६-१९३५ (४ ५ ३५)

जयति घेलाभाई इलाल

१६-१२-१९०६ (४)

१८-११-१९०६ (५ ट, १५)

जहागीर अहिरामल मजंभान

२-६-१८४८ : ५-२-१९२८ (४, ५ क)

ओगन : ५-१२-१९२८ (५ ट)

ओगन : १९२० (२०)

जेठालाल नारायण त्रिवेदी

२५-२-१९०८ (४, ५ क)

२६-१-१९०८ (१४)

ज्योत्सना गडुसुअराम गुकल

७-८-१८६२ (४)

८-८-१८६७ (५ ट)

८-८-१८६२ (५ क)

१८६७ (१७)

अवेर्यं द का. भैराणी

१७-८-१८६७ : ६-३-१६४७ (५ भा, १५)
१८६१-१६४७ (१७)

दाह्याभाई धोणशाळ अवेरी

१०-३-१८६७ : ६-४-१६१२ (४, ५ ड
(पू. २६८, १६)
१६-३-१८६७ : ३०-४-१६०२ (११, १५)
ओवन : १६१२ (५ अ)

दाह्याभाई पी. हेरासरी

११-१०-१८५८ (४)
११-१०-१८५७ (५ ड, १५)

तणतसिंहु व्हेराभाई परभार

६-११-१६१६ (४)
११-११-१६१६ (१६)

हीपकभा हेसाई

१५-८-१८८१ : १६-१-१६५५ (४)
ओवन : १६-१-१६६६ (५ भा)

दोळतराभ कुपाराम थंडया

८-३-१८५६ : ३०-११-१६१५ (४, ५ ड)
३-८-१८५६ : ३१-११-१६१५ (१६)
८-३-१८५६ : १८-११-१६१६ (३१ भा)

धनशंकर कुंराशंकर त्रिपाठी

२७-८-१८८६ (४)
२७-८-१८६८ (५ ड)
२३-८-१८६६ (१६)
१८८८ (२१)

नटवरलाल मूणयं द बीभावाणा

१०-६-१६०० (४)
३०-६-१६०० (२ भा, ५ अ)

नरखेराम प्राणुलवन दवे 'डाठियावाडी'

१२-६-१८७० : २०-१०-१६५२ (४, ५ ड)
१६-६-१८७१ : ओवन (५ ड पू. २६६)
ओवन : २२-१०-१६५२ (१६)

नरहरि द्वारकादास परीष

७-१०-१८६१ (५ भा)
७-१०-१८६१ : १५-७-१६५७ (३०)
१८८१-१६५७ (१७)
१८५६-१६५७ (२१)

नलिन चन्द्रकांत रावण

१७-३-१६३३ (१२)
१६३१ (२८)

नवलराम जगन्नाथ त्रिवेदी

११-१०-१८६५ (५ ड)
३-१०-१८६५ (१६)

नारायण विसनल ठकुर

१८८४-१६३८ (५ ड)
१५-२-१८८० : १७-२-१६३८ (१५)
१७-२-१८८० : ओवन (१६)

नारायण डेमचंद्र दिवेया

१८५५-१६०६ (५ अ, १८ अ)
१८८५ : २८-३-१६०६ (१६)

नृसिंहाचार्य दुर्गाधाराय याज्ञिक

२६-११-१८५३ : ३-८-१८६७ (५ भा)
२६-११-१८५४ : ओवन (४)
१८४८ : १८६८ (१७)

'पतील' (भगनभाई लूधरभाई पटेल)

८-८-१६०५ : १८-३-१६७० (१ ड, १५)
१६०६ : — (५ ड, ६)
१६०६ : १८-३-१६७० (१६)

पीतांबर नरसिंह पटेल
 १८-८-१९१८ (४)
 १०-८-१९१८ (५ ड, ६ ग)
 प्रभुलाल द्वयाराम द्विवेदी
 १५-११-१८६२ : ३१-१-१९६२ (रि. ग, प ड पृ.
 २००, १५)
 ज्येष्ठन : २८-२-१९६१ (प ड पृ ३०१)

प्रभुलाल अंद्रशेखर हीवानल
 २८-६-१८८५ : ८-७-१९६१ (४)
 २८-६-१८५१ : — (५ ड)

प्रभुलाल जेठालाल पारेष
 २३-१०-१९११ : २-१-१९६२ (४)
 २२-१०-१९११ : ज्येष्ठन (५ ड, १५)
 १२-१०-१९१२ : ज्येष्ठन (५ ड, १८ ग)

प्राणुलवन विद्यनाथ पाठक
 २१-८-१८६८ (४)
 २२-८-१८६८ (५ ड)
 १२-८-१८६८ : १९७६ (१६)
 १८६८ : २७-१०-१९७५ (२७ ग)
 — : २२-१०-१९७५ (१ ग)

प्रियकांत प्रेमचंद मल्लियार
 ६-१-१९२७ (५ ड)
 २८-१-१९२७ (१२)
 २४-१-१९२७ (१८ ग)

प्रीतमलाल धवि
 (प्रीतमलाल लक्ष्मीशंकर ज्येष्ठी)
 २१-५-१९३१ (४ पृ. ७७)
 ३-७-१९३२ (४ पृ. १५१)

अंकुल पद्मभण्डिशंकर त्रिपाठी
 २६-११-१९२८ (४)

२७-११-१९२८ (१५)
 अरकत वीराली 'भिक्षाम'
 २५-११-१९२३ (१३)
 १९२७ (२८)
 'आदरायलु' (लामुशंकर भा. व्यास)
 १२-५-१९०५ : १४-११-१९६३ (२ ड)
 २२-५-१९०५ : १५-११-१९६३ (४, ५ ड)
 ज्येष्ठन : १४-११-१९६३ (१८ ग)
 १९०५-१९६४ (१७)
 आलाशंकर उदलासराम कंधारिया
 २-४-१८६८ (४, ५ ग)
 ३-४-१८६८ (१५, १८ ग)
 १९५८ (१७)

मुलाभीराम अकुलार्थ धवि
 ७-११-१८५२ : १८६६ (५ ड)
 १८५२ - १८६६ (४, ३२)
 ७-११-१८५२ : १८६६ (५ ड)

भाधिलाल प्रभाशंकर कोठारी
 १५-७-१९०५ (४)
 १९०३ (२१)

लोगीलाल जयचंद सांडेसर
 ५-४-१९१५ (४, १५)
 १३-४-१९१७ (५ ड)
 १९१७ (२१)

लोगीन्द्रराव रतनलाल द्विवेदिया
 ३१-३-१८७५ : २७-११-१९१७ (४ पृ ७)
 १-४-१८७५ : २६-११-१९१७ (८ ग)

लोणानाथ माराभाई द्विवेदिया
 २३-७-१८२२ : ११-५-१८८६ (५ ग)
 १८२२ : १८६६ (१७)

मणिलाल नलुबाध द्विवेदी

२१-६-१८५८ : १-१२-१८६८ (२ भा)
ओवन : १-१०-१८६८ (४, प ३
पृ ३०४, ६, १७ भा)

१६-६-१८५८ : ओवन (५ ६, १५)

६-६-१८५८ : ओवन (१८ ६)

मणिलाल लगवानलु देसाई

१६-७-१६३६ : ४-५-१६६६ (१८ ७)

१६४४ : १६६८ (२८)

मनसुभाळाल सूर्यराम त्रिपाठी

२३-५-१८४० : ३०-५-१६६७
(४, प ३ पृ. ३०४)

ओवन : ३०-५-१६०७ (५ ६, १५)

६-५-१८४० : २३-५-१६०७ (२२)

मनहडर भोली

१५-४-१६३७ (२६)

१६३६ (२८)

मनुबाध रानराम पंचोणी 'दशक'

१५-१०-१६१४ (५ ६, १५)

१६०४ (१७)

२-११-१६१४ (२५)

मंजुदास जमनाराम हवे

१३-६-१८७१ : १-१२-१६६४ (४)

१३-६-१८६१ : ओवन (५ ६)

१३-१-१८६१ : ओवन (१६)

मोहनदास तुलसीदास भडेटा 'सोपान'

१४-१-१६११ (४, प ८)

१४-१-१६१० (६ ६, १६)

मोहनदास हलपतराम लट्ट 'मोडिनीयंद'

२६-६-१६०१ : ६-८-१६६२ (४)

२२-६-१६०१ : ओवन (५ ६)

२२-१-१६०१ : ६-८-१६३२ (१६)

६-७-१६०१ : ६-८-१६६२ (२ ३)

यज्ञेश हरिहर शुक्ल

१३-३-१६०६ (५ ६, ६ २)

१३-४-१६०६ (१६)

यशवंत सवाईलाल पंड्या

१६०६ : १६५५ (५ भा अने ५ ६)

ओवन : १३-११-५५ (१६)

२८-२-१६०५ : १४-११-५५ (१५)

१६०६ : ओवन (२६ ६)

रघुवीर चौधरी

५-२-१६३७ (१२)

५-१२-१६३८ श्री मोहनबाध पटेलनो

२०-८-७७ नो पत्र

५-२-१६३८ 'पूर्वशाग' ना इलेप छपर

रघुजित मोहनलाल पटेल 'अनामी'

२६-६-१६१७ (४)

२६-६-१६१८ (१६)

रघुजित वावाबाध भडेटा

२५-१०-१८७१ : ५-६-१६१७ (४, प ७)

— : ५-५-१६१७ (८ ६)

२५-१०-१८८२ : ५-६-१६१७ (१६)

रमणुलाल पीतांबरदास सोनी

२३-१२-१६१७ (४)

२३-१२-१६०७ (१५)

२५-१-१६०६ (१६)

रविशंकर महाशंकर जोशी

अप. १६७३ (४)

१६७२ (१६)

रसिकदास छोटालाल परीषद्

२०-८-१८६७ (५ ड, १५)

२२-८-१८६७ (१६)

रामप्रसाद मोहनलाल शुक्ल

२२-१-१९०७ (५ घ)

१९०८ (१७)

रायल्लु छोटालाल परीषद्

१५-११-१९३६ : २०-८-१९६८ (२ अ)

ओगन . १०-८-१९६८ : (१५)

१९४४-१९५८ (२८)

'दाक्षिण' (जन्मशंकर महाराजकेर अन्व)

३०-६-१८७७ : २५-३-१९३७

(५ ड, १५, २७ ड)

१८७७-१९४६ (१७)

विश्वनाथ भगनलाल लहड

अव. २७-११-१९६८ (२ अ, १५)

१९६९ (४)

२७-१२-१९६८ (१६)

वेणीबाई जन्मनादास सुरोहित

३१-१-१९१८ (५ ड)

१-२-१९१६ (१२)

१९१७ (१७)

शशिन् नटवरलाल ओजा

२-३-१९२४ (४)

३-२-१९२४ (१६)

शंभुप्रसाद छेलाकर नोशीपुरा 'कुसुमाकर'

८-१-१८६३ : २३-८-१९६२ (२ घ, ५ ड)

८-१-१८६२ : १९६२ (४)

८-१-१८६३ : २७-८-१९६२ (१६)

साकेरलाल भावुकचंद घडियाजी

१७-११-१८७७ (५ ट)

२७-११-१८७७ (१६)

सुरेश हरिप्रसाद नेमी

३१-५-१९२१ (१५)

१९२० (१७)

सुंदरलु गोविंदलु घोटार्ड

१०-८-१९०५ (५ अ)

१९०४ (१७)

हरगोविंद दासदास कंटावाजा

१८४९ - १९३१ (४, ५ ड)

संवत् १९०० अषाढ वद पाचम (५ ड)

१६-७-१८४३ : ३१-३-१९३० (१५)

हसनगली रहीमकरीम नाथाबाई 'नसीम'

१४-५-१९०८ (४)

२२-५-१९०८ (१३)

हसनगुलाल हरिलाल पाठक

१३-२-१९३० (४)

१२-२-१९३० (१६)

हल्लु महुम्मद अलारफिया शिनलु

१३-१-१८७७ : २२-१-१९२१ (५ ट)

१३-१२-१८७८ : २१-१-१९२१ (५ ड)

१७-१२-१८७८ . ओगन (१६)

हिंमतलाल गणेशलु अंबारिया

अव. १९६८ (४)

२८-६-१९७२ (१६)

हीरावाल त्रिभुवनदास पारेष

२७-४-१८८२ : २०-६-१९३८ (४)

२६-३-१८८२ : ओगन (५ घ)

२७-४-१८८२ : — (२४)

વડોદરાનું મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય

[પરિચય-લેખ]

હિંમતભાઈ ઉપાધ્યાય

પ્રારંભિકચર્ચા

ભૂતપૂર્વ વડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન રાજવી સ્વ. સયાજી રાવ ત્રીજીએ પોતાના રાજ્ય અમલ દરમ્યાન કેટલીક લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી તે પૈકી અંધાલય પ્રવૃત્તિ એક મહત્વની સમાજકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ હતી. રાજ્યમાં સમાજશિક્ષણ ઝુંબેશ, ફર-નિયાત શિક્ષણ ઝુંબેશ, કન્યા કેળવણીના પગલે પગલે અપાયેલ શિક્ષણ લોકોમાં કાયમી સ્થાન મેળવે તે હેતુને હિંમતમાં રાખી રાજ્યે જાહેર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરી.

રાજ્યમાં અન્ય પુસ્તકાલયોને એક સૂત્રમાં યાંધનાર વર્તમાન મધ્યવર્તી પુસ્તકાલયની સને ૧૯૧૧માં સ્થાપના થઈ. આ સાથે શ્રીમંત મહારાજ ભારતની જાહેર પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિના પ્રથમ અગ્રેસર બન્યા. આ ઐતિહાસિક અને સમય સાથે કદમ મિલાવતું મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય આજે પણ રાજ્યમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે

પુસ્તકાલયના વિભાગો

આ પુસ્તકાલય એકંદરે આઠ વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, જે નીચે પ્રમાણે છે :

- (૧) આપ-લે વિભાગ
- (૨) સંદર્ભ વિભાગ
- (૩) યાજ વિભાગ
- (૪) મહિલા વિભાગ
- (૫) સામાન્ય વાંચનાલય
- (૬) રીડિંગ સર્કલ
- (૭) કોપીરાઇટ વિભાગ
- (૮) કાર્યાલય

આપ-લે વિભાગ

પ્રજાને પુસ્તક-વાંચન પૂરું પાડવાની સુવિધા આ વિભાગમાં થાય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને એટી સાથે જે પુસ્તકો ઘેર વાંચવા માટે આપવામાં આવે છે, જે પંદર દિવસમાં પરત કરવાનાં હોય છે. વાંચન માટે પુસ્તકો લેનાર વ્યક્તિને આ પુસ્તકાલયના અધિકૃત વાચક ચંબું આપવરક છે, જે માટે તેને એક અરજી સાથે રૂ. ૧૦/- (દસ પૂરા) શેકડા અનામત તરીકે રજૂ કરવાના હોય છે. આવા અધિકૃત વાચકોની સંખ્યા તા. ૩૧-૩-૧૯૭૧ના રોજ ૮૬૩૮ હતી અને ૧૯૭૬-૭૭ની સાલ દરમ્યાન ૧૬૭૩૬૪ જેટલ પુસ્તકો પરિભ્રમણ થવા પામ્યાં હતાં. આ વિભાગન કામકાજને અમય સવારે ૮-૩૦થી ૧૧-૦૦ અંબેજોરના ૪-૩૦થી ૭-૦૦ને હોય છે.

સંદર્ભ વિભાગ

ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, ઉર્દૂ અને અંગ્રેજ ભાષાના અંગ્રેજી ઉપરાંત વિવિધ ભાષાના શબ્દકોષો જગત સંદર્ભ અંગ્રેજી, જ્ઞાનસંગ્રહો વગેરે અમૂલ્ય અંગ્રેજીનો જ્ઞાનસંગ્રહ આ વિભાગમાં આવેલો છે. ઘણા પુસ્તકો કીમતી, પ્રાચીન અને અપ્રાપ્ય હોવાથી આ વિભાગના અંગ્રેજી વાંચન માટે ઘેર આપવામાં આવ નથી. વિદ્વાનો અને અભ્યાસુ વાચકો આ વિભાગને સારા પ્રમાણમાં લાલ લે છે. અંધાલયના કોઈ પણ વિભાગના અધિકૃત વાચકોને સંદર્ભ વિભાગ સ્થળ ઉપર એટીને પુસ્તકો વાંચવાની સગવડ આ પામાં આવે છે. નહ ઉપરાંત માહિતી લેવા આવન અગર પૂછપરછ કરનારને માહિતી પૂરી પાડવા આવે છે. આ વિભાગનું 'ગ્રીનુ' કામ સમગ્ર અંધાલય

અગ્નિ પુસ્તક ખરીદી તથા તે અગ્નિ ગ્રંથ સંગ્રહ
વિધિ કરી ગ્રંથાલયના અન્ય વિભાગોમાં પુસ્તક-
વિતરણ કરવાનું છે.

બાળ વિભાગ

આ વિભાગ ૧૨ વર્ષ સુધીની ઉંમરનાં બાળ-
કોને રમત અને વાચન પૂરાં પાડે છે. દીવાલ ચિત્રોનું
આકર્ષણ આ વિભાગનું ખાસ અંગ છે. બાળકોને
સમજાવવાં રમવા જેવી રમતો આપવામાં આવે છે,
તેમ જ બેસીને વાંચવા માટે સંસ્કારી અને રુચિકર
બાલસાહિત્ય પૂરું પાડવામાં આવે છે. બાલ વિભાગના
અધિકૃત વાચક થવા માટે અરજ સાથે રૂ. ૨-૦૦
(બેઠક રૂ. બે) અનામત લેવામાં આવે છે. આવા બાલ-
વાચકોને થેર વાંચવા માટે દર ૧૫ દિવસે બે પુસ્તકો
આપવામાં આવે છે. ૩૧-૩-૧૯૭૧ના રોજ આવા
અધિકૃત વાચકોની સંખ્યા ૨૧૫૫ હતી. વર્ષ દર-
મ્યાન ૩૩૬૬૦ પુસ્તકોનું પરિભ્રમણ થયું હતું.

મહિલા વિભાગ

સ્ત્રીઓમાં વાંચનનો શોખ કેળવવા તથા સ્ત્રી-
ઉપયોગી સાહિત્ય પુરું પડાય તે હેતુથી મહિલાઓ
માટે એક સ્વતંત્ર વિભાગ રાખવામાં આવેલો છે.
આ વિભાગનું કામકાજ બપોરના ૩ થી ૬ દરમ્યાન
ચાલે છે. આ વિભાગ અગે રીડિંગ રૂમ પણ રાખ-
વામાં આવેલો છે. તેમાં દૈનિક તેમ જ સ્ત્રી-ઉપયોગી
સામયિકો મૂકવામાં આવે છે. આ વિભાગના અધિકૃત
સ્ત્રી-વાચકોની સંખ્યા ૩-૩-૧૯૭૧ના રોજ ૨૨૧ હતી.
સાલ દરમ્યાન ૨૬૪૮૫ પુસ્તકોનું પરિભ્રમણ થયું હતું.

સામાન્ય વાંચનાલય

આ વિભાગમાં વાચકો માટે દૈનિક, અઠવાડિકો,
પાક્ષિકો, માસિકો, ત્રિમાસિકો અને વાર્ષિકો મૂકવામાં
આવે છે. લવાજમ ભરેલ ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી,
અંગ્રેજી અને ઉર્દૂ ભાષાઓના વાંચનસાહિત્યની કુલ
સંખ્યા ૨૫૦ જેટલી છે. આ વિભાગ સવારના
૮ થી રાતના ૮ વાગ્યા સુધી જાહેર જનતા માટે
ખુલ્લો રાખવામાં આવે છે. સરેરાશ ૮૦૦થી ૯૦૦

જેટલા વાચકો આ વિભાગનો રોજિંદો લાભ લે છે.
રીડિંગ સર્કલ

જૂનાં સામયિકો અને ધંતર સાહિત્ય વાચકોને
થેર વાંચવા બળે એ હેતુથી આ સર્કલની સ્થાપના
સને ૧૯૩૭થી થઈ છે અને તે વધુ તે વધુ એકપ્રિય થતું
જાય છે. રૂ. ૨-૦૦ (બેઠક રૂ. બે પૂરા) અનામત
મૂકનાર તેમ જ માસિક ૦-૭૫ પૈસા લવાજમ
ભરનારને આ પુસ્તકાલયનાં જૂનાં માસિકો અને
ધંતર સાહિત્ય થેર વાંચવા માટે આપવામાં આવે
છે. વિવિધ વિષયના અભ્યાસી સભાસદો આ પ્રવૃત્તિનો
સારમાં સારો લાભ ઉઠાવે છે. આ વિભાગમાં સભા-
સદોની સંખ્યા ૫૨ (બાવન) મર્યાદિત રાખેલી છે.

કોપીરાઈટ વિભાગ

આ લાયબ્રેરીને ૧૯૬૫થી ૭૫ખાનાં પ્રકાશનની
એક શ્રેણી મોકલી આપે છે. ગુજરાત રાજ્ય થવા
બાદ સને ૧૯૬૦-૬૪ આખર સુધીની મુદતમાં કોપી
રાઈટનાં પુસ્તકો અને છૂટાં છવાયાં આવેલાં છે. સને
૧૯૭૬-૭૭ આખર સુધી આવેલાં પુસ્તકોની કુલ
સંખ્યા ૬૭૧૬ જેટલી થાય છે. સ્વતંત્ર રજિસ્ટરમાં
આ પુસ્તકોની નોંધ કરી તેનું વર્ગીકરણ, સચિકરણ
છતાંદિ ગ્રંથ સંગ્રહ કરવામાં આવે છે.

કોપીરાઈટ વિભાગમાં કાવદાની રુએ ગુજરાત
રાજ્યના મુદ્દોએ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયાના એક માસની
અંદર વિના મૂલ્યે અત્રે પુસ્તક મોકલવાનું રહે છે.

આ વિભાગમાં આવેલાં પુસ્તકોનું દશાંશ પદ્ધતિ
પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરીને મોકલણી કરવામાં આવે છે.
આ પુસ્તકોમાં લેખક કાર્ડ, શીર્ષક કાર્ડ વગેરે બના-
વવામાં આવે છે. કોપીરાઈટ વિભાગમાં દર વર્ષે
નવાં નવાં પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે, જેને લીધે
ભવિષ્યમાં એક મોટું ગ્રંથાલય બની રહેવા પામશે.

શિષ્ટ પુસ્તકોની યાદી

આ વિભાગના સંલગ્ન કામ તરીકે શિષ્ટ
સાહિત્યની પર્યાવૃત્તિનું કામ પણ થાય છે, જે કામમાં
દર ત્રણ માસે જાહેર પુસ્તકાલયોને ઉપયોગી થઈ

પડે તેવી યાદી 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં બહાર પાડવામાં આવે છે; જેની ખીછ નકલો શ્રી ત્રંચાલય વ્યવસ્થા અધિકારી, અમદાવાદ તથા અન્ય સરકારી પુસ્તકાલયોને મોકલી આપવામાં આવે છે. આ યાદી ત્રામ પુસ્તકાલયો, તાલુકા પુસ્તકાલયો અને છલ્લા પુસ્તકાલયોને દષ્ટિમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવે છે. યાદીમાં પુસ્તકોનો વિષય જણાવવામાં આવે છે. એટલે જે તે અંશપાલને પુસ્તકોના વર્ગીકરણમાં અને પુસ્તકો પસંદ કરવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી થાય છે.

કાર્યાલય

આમાં અવલ દારૂન અને પાંચ કારકૂનોને સમાવેશ થાય છે. કાર્યાલયની મદદથી રાજ્ય અંશ-પાલ આ સંસ્થાનું (પુસ્તકાલયનું) તમામ પ્રકારનું કારોબારી કામકાજ સરળતાથી કરે છે.

પુસ્તકાલયની અન્ય કામગીરી

રાજ્યના અન્ય તાલુકા, જિલ્લા કક્ષાનાં પુસ્તકાલયોની પુસ્તકો પસંદ કરવાની કામગીરી અત્રેથી કરવામાં આવે છે. અન્ય નવાં ખૂલતાં સરકારી પુસ્તકાલયોની પુસ્તકોની પસંદગી, ખરીદી, પરિત્રહનાંક તથા અન્ય અંશ સંસ્કાર વિધિ અત્રેથી કરવામાં આવે છે.

૧૯૭૬-૭૭માં કુલ આઠ તાલુકા પુસ્તકાલયો તેમ જ ૧૯૭૭-૭૮માં ત્રણ તાલુકા પુસ્તકાલયો તથા એક છલ્લા પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકોની કામગીરી અત્રેથી કરવામાં આવી છે.

ઇતર પ્રવૃત્તિઓ, રાષ્ટ્રીય અંશસૂચિ-ગુજરાતી વિભાગનું પ્રકાશન

કલકત્તા રાષ્ટ્રીય સંદર્ભ પુસ્તકાલય દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતી અંશસૂચિઓ પૈકી ગુજરાતી ભાષા વિભાગની સૂચિ અહીં તૈયાર કરવામાં આવે છે અને સરકારી ઝાપખાનામાં ઝાપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. માસિક યાદી પ્રસિદ્ધ થયે ગુજરાત રાજ્યનાં જાહેર પુસ્તકાલયો ઉપર મોકલવામાં આવે છે. આ યાદીમાં સમગ્ર ભારતમાં જે તે માસમાં પ્રસિદ્ધ થતાં ગુજરાતી પુસ્તકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

યાદીમાંનાં પુસ્તકોને જે વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં (દશાંશ અને દ્વિગિન્દુ વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં) વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. માસિક યાદી વિદ્વાનો તથા અંશાલયોને ખૂબ જ ઉપયોગી થાય છે.

પુસ્તકોનું પ્રદર્શન

અંશાલયનાં નવાં તથા જૂનાં પુસ્તકો વાચકોના દષ્ટિગિન્દુમાં આવે તે હેતુથી પુસ્તકોનાં પ્રદર્શનો વારવાર યોજવામાં આવે છે, જાહેર જનતા આવાં પ્રદર્શનોને સારા લાભ લે છે.

પુસ્તકાલયની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ

(૧) મધ્યવર્તી પુસ્તકાલયનો પુસ્તક ભંડાર કાચ જડેલ લાદીઓની લોખંડની ફેમ ઉપર સંભળડ કરવામાં આવ્યો છે. કાચના આવા ત્રણ માળમાં ગુજરાતી, મરાઠી, અંગ્રેજી સંદર્ભ મંથે મૂકવામાં આવ્યા છે. ભારતમાં આ પ્રકારનો કાચના મળલાવાળો અંશ ભંડાર હોય તેનું જાણમાં નથી.

(૨) શેક્સપિયરનાં નાટકો, મહાકાવ્યો, રાષ્ટ્ર-કોષોના સુંદર બાઈન્ડિંગમાં સંભળ એવાં નાનાં પુસ્તકો મુલાકાતીઓનું આકર્ષણ છે. કેટલાક આવાં પુસ્તકોના દાર્ષન નરી આંખે વાંચી શકાય નહીં એવા છે. આ ચાટે મેગિનફાઇક ગ્લાસનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ સંત્રહની કથાવસ્તુ કરતાં તેની સુદૃશ્ય-કળાની વિશિષ્ટતા અગત્યની છે.

(૩) હિસ્ટરી ઓફ આર્ટ ઓફ રાષ્ટ્રિંગ નામનું મહાખૂલ્યાવાન પુસ્તક લગભગ ૬૭ આર્ટ પેપરની પ્લેટોમાં ઝપાયેલ છે. આમાં જગતમાં વિવિધ ભિષિમાં વિકાસ સાથે જગતની જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓએ પોતાનું લખાણ કરી તે સુરક્ષિત રાખેલ, કાળને બદલે ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ અન્ય સાધનોને પ્લેટોમાં ઉતાર્યા છે. આ ઉપરાંત શેક્સપિયર, મિલ્ટન. શે. જોન લોગ, રુસો જેવા કેટલાક મહાપુરુષોના હસ્તાક્ષરો આ પ્લેટોમાં ઝપેલા છે.

(૪) બાળ-વિભાગનાં દીવાલ ચિત્રો.

(૫) અન્ય ન મળતાં અપ્રાપ્ય પુસ્તકો.

પૃથ્વી

(મહારાજ અચલસિંહનો રાજમહેલ નદીકિનારે આવેલો છે. મહારાજ ઝરખા નટકના ઝોરક્રમાં આંઠા ભારતા પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે. બે લાળી પાડી દારપાળને બોલાવે છે. દારપાળ પ્રવેગે છે.)

મહારાજ : અમાત્યના કંઈ સમાચાર ?

દારપાળ : મહારાજ ! અમાત્ય ઈરાનથી હમણાં જ આવી ગયા છે. એમણે સદેશો મોકલ્યો છે કે તેઓ આ તરફ જ આવી રહ્યા છે.

મહારાજ : અમાત્ય આવે કે તરત જ એમને અહીં લઈ આવજો.

દારપાળ : જેવી આજ્ઞા.

(મહારાજ ઝરખામાં બિભા રહી નદીના પ્રવાહને નીચી રહ્યા છે. અમાત્ય પ્રવેશે છે.)

અમાત્ય : મહારાજ અચલસિંહનો જન્મ હો.

મહારાજ : આવો અમાત્ય, હું તમારી જ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો. (બંને એકે છે) પ્રવાસ તો કૃશળ રહ્યો ને ?

અમાત્ય : પ્રવાસ સર્વ પ્રકારે સુખરૂપ અને મંગલકારી રહ્યો, મહારાજ !

મહારાજ : અમાત્ય, માતૃ મન ઈરાનની શાહબદીના સમાચાર જાણ્યા હોતક છે ?

અમાત્ય : મહારાજ, એ યુદ્ધ સમાચાર વિદિત કરવા જ હું અને હિપરિચત થયો છું

મહારાજ : અમાત્યજી, જલદી કહો.

અમાત્ય : શાહબદીએ એનું દિલ મોકલ્યું છે મારી સાથે ... અહીં એ કન્યાતલા !

મહારાજ : અમાત્યજી, તમે શાહબદીને પ્રત્યક્ષ જોઈ ?

અમાત્ય : મહારાજ, મારાં નયન ધન્ય બન્યાં છે ! અહો એનું રૂપ ! અહો એનો કંઠ ! અહો એની ગતિ ! અહો એની ચિત્તિ !

મહારાજ, હું દેશદેશાવર ધૂમ્યો છું, પણ ચાલુ કન્યાતલા મેં કયાંય જોયું નથી!

મહારાજ : અમાત્ય, મેં શાહબદીની તસવીર જોઈ છે, જ્યારે તમે એને નજરોનજર જોઈ ! તમારી યુદ્ધનરીણીનો પાર નથી ... ! શાહબદીએ મારા વિશે કંઈ જાણવાની ઇતેમતરી ખતાવી હતી ?

અમાત્ય : હા મહારાજ, મને તેના એકાન્તવાસમાં બોલાવ્યો હતો. મેં આપના સૌમ્યાં, અનેક પ્રકારે યુષ્માન કર્યાં.

મહારાજ : વાહ... તમે કોના અમાત્ય છો ?

અમાત્ય : માતૃ સૌભાગ્ય છે મહારાજ ! શાહબદીએ પ્રેમની ખેટ તરીકે એક અતરની શીશી મોકલી છે. લો મહારાજ...

મહારાજ (શીશી લેતા) મારા માટે ? શાહબદીએ આપી... ?

અમાત્ય : હા મહારાજ... સ્વયં શાહબદીએ એમના સ્વહરતે આ અતરની શીશી પ્રેમની વાહ માટે આપી છે.

મહારાજ : અમાત્ય, હું ધન્ય થયો (નાક પાસે લઈ જઈ સૂંચે છે.)

અમાત્ય : મહારાજ, શાહબદીએ કહેવડાવ્યું છે કે મહારાજ આ શીશીનું ધન્ય સુધી જતાન કરે. મહારાજ શાહબદીને સાચા હૃદયથી ચાહતા હશે તો ધન્યના દિવને આ શીશી ખત કરશે

મહારાજ : તેજ જ મને અમાત્ય. હવે તો આ મહેક જીવનપર્યંત ટકશે અહાહા... (સૂંચે છે. પૂચ કાઢે છે. સૂંચે છે.) શી મહેક છે ! શાહબદી તું અતર ખતી અહીં પ્રસારી રહી છે. (ઝખામાં મહારાજ બિભા છે.)

ત્યાં અચાનક ખૂચ નીચે નદીના પ્રવાહમાં પડી જાય છે.)

અમાત્ય ! અરે ખૂચ નીચે નદીમાં પડ્યો જલસદી જવો. ગમે તે રીતે ખૂચને બચાવી લો. અમાત્ય ! ટોડો.

અમાત્ય : જેવી આજા મહારાજ...

(અમાત્ય નાચી પાડી દારપાળને બે.લાવે છે.)

અમાત્ય : જવો. અગધરી સેનાપતિને હાજર કરો. (દારપાલ જાય. તરત જ સેનાપતિ પ્રવેશે.)

મહારાજ : સેનાપતિ, આ નદીમાં આ શીશીનો ખૂચ પડ્યો છે. તમે સૈનિકો લઈને તૂટી પડો. તરવૈયા કાઢીને કદી પડો. માછીડા બોલાવો. પાણી ઉદોળાવો, બંધ બંધાવો. પણ ખૂચ હાજર કરો.

સેનાપતિ : જેવી આજા, મહારાજ !

(સેનાપતિ જાય. મહારાજ અને અમાત્ય જરૂઆમાંથી નિરીક્ષણ કરે છે.)

મહારાજ : અરે મરખાઓ, વરવો કારવા ધિના કદી પડો, પેસો તળાવ ખૂચ... અરે એ વાલુ નહિ. અમાત્ય, પેસા ગધેડાઓ આ તરફ ફાંફાં મારે છે. તમે જવો... બધા જ નાલાયકો છે !

અમાત્ય : ઝ મહારાજ... (અમાત્ય જાય છે.)

[અધકાર. તરત જ પ્રકાશ થાય છે. અમાત્ય પ્રવેશે છે.]

અમાત્ય : મહારાજનો જવ દો.

મહારાજ : (દાઘમાં શીશી છે.) શું થયું ? અમાત્ય ? ખૂચ મળ્યો ?

(અમાત્ય મીન કરે છે.)

તમારું મીન તમારી નિષ્કામતા સૂચવે છે. હાં પિદ... (નાચે દાઘ પાડે.)

ઈંજાનની એ કાલ્પનકીર્તિ કેટલા ગ્રેમથી

આ શીશી મોઠકલી હતી ! અરે... (મહારાજ) મુઝેક ખૂચ પણ નરણવો કાઠો

અમાત્ય : શું થતિ શરમિ દો છું ?

મહારાજ : પણ શું કંટાઈ વગે ! મારા રવોનની મુઠકલી સરી ગઈ... અમાત્ય... અમાત્ય... અને કંઈ રવો બતાવો...

અમાત્ય : મહારાજ, મેં એક રવો વિચાર્યું છે.

મહારાજ : ઝ બોલો. અમાત્ય... !

અમાત્ય : મહારાજ આ શીશી અઈકના પરચની છે. ઈંજાનના કાર્યે વિમાનયમમાંથી એક પ્રગટ્ત મંગાવી, તેના મુખના વાહમાંથી આ ખૂચ બનાવડાવ્યા છે. વ્યાય આજા વ્યાપો નો વિમાનયમી મેલુનું રસ મંગાવી, ખૂચ બનાવડાવિ...

મહારાજ : મારી આજાની જરૂર નથી. તમે કામ જલદી શરૂ કરાવો.

(અમાત્ય નમન કરી જાય છે. અધકાર થાય છે. પ્રકાશ થાય ત્યારે મળુ આર મળવેલાં સાંધા યદને લઈ શીશી મારી પ્રવેશે છે. મેજાવ્યા ખાલી ખૂણામાં અર મુકે છે. મિલ્લી પોતાનાં મોઠકાર કાંઠે છે એક મળુ મિલ્લીની મારવાં એ છે. મિલ્લી રખાથી યદને ઈંજાલ છે. ઈંજાલવાની કિયા કાલત વાવ્યા ફં છે. અમાત્ય તથા મે સપતિ મારે છે. મિલ્લી લગુ કરે છે. અન્ને જાય છે. ઈંજાલવાની કિયા વાવ્યા કરે છે. અધકાર થાય છે. પ્રકાશ થાય ત્યાં મળુમાં શીશી મારી, મહારાજ અરણકિર્તિને જલવારો મેડા જલવાય છે. અમાત્ય પ્રવેશે છે.)

મહારાજ : અમાત્ય, ખૂચનું કાર્ય કેટલું મેલવું ?

અમાત્ય : મહારાજ, કાર્ય મારાકિર્તિ આવી રહ્યું છે. ઈંજાલવાની કિયા તે મળુ મળુ અન્ને વામાં પાતિ મેડા છે !

થઈ ગયાં. રાજાઓમાં અમને વનન યાદ આવે. 'વતન' તો હું કહું છું. એ બધાં તો મારા ગામને નામથી જ યાદ કરે છે. એમને કંઈ એવી માયા નથી. નવો ગલ્લોતધારો આવે કે જમીનની ટોચમથાંદા આવે, ગામની જમીન કે મિલકત બધું લાલે ને જતું. એમને કરી પડી નથી. મને એ લોભી કહે છે. કલો વળી, આપ જીવતો પાછો આવ્યો એનો આનંદ દાખવવાનો હોય કે લોભી કહીને એનું મ્વાગત કરવાનું હોય? ખેર, એમને કંઈ ઠપકો અપાય છે? એ બધાં હવે મોટાં થયાં. બોલે. હું લોભી તો ખરો. અંબુભાઈ પણ કહેના, કદાચ ભવિષ્યમાં પણ કહેશે. એમને અથડો થયેલો. ખીજે તો સ્ત્રીને? પાંચ વીધા જમીનનો. એ જમાનામાંય લાંચરુશવત હતી. સલામોની અસર પડતી. હું બાજી જીતી ગયેલો. પણ અમે સંખંધ સાર્થી દીધેલા. હું થોડો ડરપોક તો ખરો. અંબુભાઈનું અહિત ઇચ્છતો રહ્યો પણ સામી જાતીએ એમની દુરમનાવટ કરવાની હિંમત નહીં. બે વીધા જમીન એમને પાછી આપીને મેં આ-પાણીને સંખંધ ચાલુ રાખેલો. અત્યારેય કુટુંબ સાથે ગામ ગયો હોઈ ત્યારે એકાદવાર તો એમને ત્યાં જમવાનું હોય જ. એ અહીં ભાગ્યે જ આવે. કોઈકને માડું કામ પડ્યું હોય તો ચિઠ્ઠી લખી આપે. બીકના માર્યાં કહે કે શરમના માર્યાં પણ મારે એમનું કામ કરવું પડે ગયા વધે દુકાળ પડ્યો ત્યારે એમના દબાણને વશ થઈને મારે એક હજાર આપવા પડેલા, એમને નહીં; અમારી ખેતીમાં કામ કરતા મજૂરોને. એમણે તો કશીય અવાક વિના દરસ વર જેટલું ખર્ચ કરેલું. એમની આ ઉદારતા મારાથી સહન નથી થતી. લોકો કહે છે કે એ હજી એકેય વાર ખેડું બોલ્યા નથી. એ તો જે હોય એ, પણ એ પોતાના રવાઈ સાટે તો હજી એકેય વાર કોઈ-કચેરીએ ગયા નથી. તમે નહીં માનો, પણ આ જમીનની ટોચમથાંદા આવવાની છે એવું હું કહી કહીને ઘાકપો તો પણ જમીનનો અલો કરવાની પેરવીમાં એ પડ્યા નહીં. બલે

કળી પડી જ ન હોય! મને કહે, જમીન ખીનને નામે ચક્રો પણ એ રહેવાની તો અહીં જ છે ને! એને કોઈ ઉપાદી તો નહીં જ બધ ને! અભિમાન, બીજું શું? એક છોકરો અમેરિકા ગયો છે ને બીજો સહકારી મંડળીની સેવા કરે છે. અંબુભાઈ જવાનીય કરતા એ જ રીતે કામ કરે છે, દેખરેખ રાખે છે, દર વગરે પેદાશ વધતી જ બધ છે. મારી પામે જમીન એમના જેટલી જ પણ એવાં દેખરેખ નહીં, સુ.ન પણ નહીં. ફૂટ ફૂટ ખેતી ને જૂઠ જૂઠ વેપાર, એવી કહેવત છે. 'જૂઠ જૂઠ'ની કળા તો બલું છું. 'ફૂટફૂટ' કરવા કોણ બધ? લોખંડના વેપારમાં સાડું છે. વરકત ખરી. કાળો બગર કહેા તો કાળો બગર. લાવસ-સ, કોટા, જે કહેા એ. ચાલે છે બધું. ભગવાનની દયા છે ને પ્રધાનોની મહેરબાની આ આવે કે પેલો. આપણે તો બધાય સરખા. આપણે ક્યાં સતવાદી હિંચિત્રને અવતાર હતા? માણસ છીએ. લોભ પણ હોય, ચડસાચડસીય ખરી, ધર્મ તો કોનામાં નથી હોતી? પણ વાત કરવાની ડાહ્યાડખરા થઈને.

અંબુભાઈ સાથે આગલી સાંજે એ રીતે જ હું વાત કરી રહ્યો હતો. એમની સુખસંપત્તિનાં વખાણ કરતો હતો, પણ અંદરથી બળતો હતો. સહેરમા ગયો. આટઆટલાં સાહસ ક્યાં, આટલું બધું બિંદુચતુ ક્યું તોય અંબુભાઈથી આગળ ન વધ્યો! ભગવાન કરે ને એમને કોઈક મોટો ફટો પડે. ફરીથી બેઠા જ ન થાય...

વરસાદ તો ત્યારેય ચાલુ હતો. હું મારા પકાન પર આવ્યો. એમનું ટ્રેક્ટર મને મૂકવા આવી શ એમ ન હતું. વચ્ચેના નીચા ભાગમાં મશીન પણ બધ એટલું બધું પાણી ભરાયું હતું. હું ચાલતો જ ગયો. ઘેર જઈને ઘોતિયું બદલ્યું. છાપું જોઈ ૦૦ ન હતો. ટ્રાન્જિસ્ટર રેડિયો ચાલુ કર્યો. ઉપરવાસ વરસાદ પડી રહ્યો છે, હજીય પડશે, જબલપુર

વાતાવરણનું દબાણ, નદીઓમાં પાણી, —કહેવાયું
એ સાંભળ્યું. ટ્રાન્સિરટર બંધ કરીને સુવા ગયો ત્યાં
પાણી ધ્રુજા થઈ, એક વાર ફરી સમાચાર સાંભળું.
અગાઉના સમાચાર ધ્યાનથી સાંભળ્યા ન હતાં. આ
વખત સાંભળ્યા. હેં, ગાખડું? ગામડાં ખાલી કરવાની
સુચના? પણ, પણ અહીં શું છે? અહીં શા માટે?
પાણી આવે તો? તો તો અહું વાવેતર ખલાસ. ગઈ
સાલ ડુકાળ અને આ સાલ...

ચિંતામાં ને ચિંતામાં હું ઊભો થઈ ગયો ને
મહાર જેવા લાગ્યો. શું દેખાય? અંધારું. વાદળોય
ક્યાંથી દેખાય? વીળળી પણ થતી ન હતી. પણ
ગાખડું પડે, શેનું? ના, ના, ખોટી વાત હતી. અફવા
હશે. રેડિયો પર કોઈક વાર તો અફવા પણ આવે.
ના, ના, સાચું હશે. પાણી આવ્યું ધણું. અડધા
કલાકમાં એની ઝડપ તો ટ્રેક્ટરથીય વધુ. ખલાસ.
ગયું ગયું. ૧૯૪૧માં થયું હતું એના જેવું થશે?
અંજુભાઈ રાયણની ડાળી પકડીને લટકી રહ્યા હતા,
એમના ખભે સાપની પૂંજડી લટકતી હતી.

મને એકાએક યાદ આવ્યું. એમનાં ઘર તો
અહીંના કરતાં દસેક ફૂટ જેટલા નીચાણમાં હશે.
પાણી આવે ને બધાં મેડા પર જતાં ન રહે તો—
બધાં તણાઈ જાય. તણાઈ તો ન જાય પણ, જે થાય તે,
મારે શું? મરશે. હું તો મારો જીવ સાચવીને બેસી
રહીશ. મેં આ ધર બંધાયું ત્યારે એમને નહોતું કહ્યું?
પણ ના, અમારે તો આ માટીનાં ખોરડાં રૂંડાં.
બરડાંઓએ આ માટીની દીવાલો ચણતી વખતે બેચું
સીચું નાખ્યું છે, સીચું. કશું ન થાય. કોઈ ચોરે
બ્રાજ સુધી બાકાતું પણ પાડયું છે? ચોરનું તો હવે
નમળ્યા, આગેય અહીં ચોરીનો ભય ઝાંઝો. ચોર
તો કો પેતાના ગામમાં ચોરી ન કરે.

જેઈએ, કાલે અંજુભાઈના ઘરની શી હાલત થાય
પડી રહ્યા છે ખાડામાં તો બોગવશે. મેં તો
ત્રણ વર્ષ પહેલાં કહેલું. પણ એ બધાં પાણીમાં

ફૂપી મૂચાં તો હું એકલો એમની અંતેષિટ કેવી
રીતે કરીશ? કેણ જેવા રહેવાનું છે? કાલ ઊઠીને
ઠેકાણે. મૂવી ખેતી. વેપાર ક્યાં નથી? જન બચી
તો લાખો પાચે.

પણ અંજુભાઈના ઘરનું એકેય નહીં? તમે
નહીં માનો, પણ ઘડીભર તો મને એવો પણ વિચાર
આવ્યો કે એમનું આખું કુટુંબ તણાઈ જાય અને
એમનો આખો વારસો મને મળે. સાચું કહું છું.
એ ઘડીએ તો હું એમના અમેરિકાવાસી દીકરાને
પણ જૂલી ગયો હતો. જેકે એ કદાચ પાછો ન પણ
આવે. ગ્રીન કાર્ડ લઈ બેઠો છે. સાટું કમાય છે.
કાગળ લખે છે હ-આઈ મહિને. મારી વાત કહું
છું. અંજુભાઈને તો નિયમિત પંદર દિવસે લખવાનો.

મને આશ્વાસન આપતો પત્ર આવ્યો છે.

શુંનું શું થઈ ગયું!

હું ઊંધી ન શક્યો. પણ અંજુભાઈનું શું
શું તણાઈ જશે, એમને કેટલું નુકસાન થશે એની
ગણતરી કરતો રહ્યો. પછી હું એકાએક ઊભો થઈ
ગયો. બખડયો: અંજુભાઈ, હું નહોતો કહેતો?
માની ગયા હોત તો? જુઓ, કેટલું નુકસાન થયું?
જરા જુઓ. પછી મોટેથી બોલ્યો. મને થયું કે
મારાથી હવે અહીં રહી શકાશે નહીં. જઈ એમને
કહી આવું કે તમે તણાઈ જવાના છો, તમને
આટલાટલું નુકસાન થવાનું છે અને હું? હું તો
આ ચાલ્યો ઊંધવા. બોગવેા હવે. મેં તો પાંચ વર્ષ
પહેલાં કહ્યું હતું.

હું મારી અનિચ્છાએ એમના ઘર લણી ચાલ્યો.
અંતર છે હોટેકે ક્ષાંત્ર જેટલું. માપ્યું તો કોણે
હતું? પણ અંધારામાં ચાલતાં તો જોજનનું અંતર
લાગ્યું. પાણી કેડ સચું હતું. ગરનાળા પર તો
પાણીનો એક આખો માળ થઈ ગયો હશે. હું
બીકનો માર્યો જ પાણીમાં ઝડપથી ચાલ્યો હોઈય,
નહીં તો તણાઈ ગયો હોત. ત્રણ દાદરા ચડતાં

તો હાંફી જઈને છું. પચાસાઈના પગથિયા આગળ વરસાદના કાદવમાં જ ફસડાઈ પડ્યો અંબુભાઈના છોકરાએ હાથપત્તી કરી. 'લ્યો, આ તો પાણી લઈને આવ્યા.'

શું કહું આ લોકોને? ગમ્મત સૂઝે છે. શેરીવારમાં બધાં, માટીની આ દીવાલો સમેત, તણાઈ જશે. જઈને પાછો, કહીને નકામો આવ્યો અને તો ભય નહોતો—એટલે કે મારા ધરને.

પણ હવે પાછો કેવી રીતે જઈ ? પાણી વધી રહ્યું છે. આ તો કદાચ વરસાદનું જ પાણી હતું. ગામડું પડવાને લીધે જે પૂર આવશે એની તો હજી વાર છે. ચાલ્યો જઈ પાછો ? પણ ..

અંબુભાઈ જાણતા હતા એમને કરી અસર ન હતી. આજુબાજુના ઘર દીઠ પણ એક એક માણસ એમને ત્યાં બેઠા હતા અને એ બત્રીસ વર્ષ પહેલાંની વાત કરી રહ્યા હતા, જાણે ગઈ કાલની બસકે આજ સવારની વાત કરી રહ્યા ન હોય ?

હું પાછો જઈ ન શક્યો. પછી તો હિંમત આવેલી. અંબુભાઈના ઘરમાં દટાવાની, એમની સાથે તણાવા આટલાં બધાં માણસો તૈયાર છે તો હું પણ ભલે તણાઈ .....

હું તણાઈ ગયો હોત, મારે ઘેર હોત તો.

આ વખત પાણીએ પ્રવાહ બદલ્યો હતો હું જે ભાગને જિયાણુવાળો અને સલામત ધારતો હતો એ પાણીના સામા ધક્કે ધોવાઈ ગયો હતો અને આ બાજુ તો પાણી માત્ર જલ્પાચિટ્ટી મેડલીને જ અટકી ગયું હતું જિયાણુનીચાણુ વિશેનો મારો ખ્યાલ મેઢે ભાગે ખોટો નહીં હોય પણ હવે એ બધાની ચિંતામાં ક્યાં પડુ ? હું જેમનું અહિંત ધનજીતો હતો એ અંબુભાઈને એતવવા ગયો ને બચી ગયો. તમે નહીં માનો પણ મારા જેવા ઠોંકરને આ ઘટના અશક્ય લાગશે તો પણ માદ રહી જશે.

[ભાગ્ય વાર્તાસંગ્રહ 'નંદીઘર'માંથી]

પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે

ઇટાલિયન, મેક્સિકન, કોન્ટિનેન્ટલ, ચાઈનીઝ વગેરે ઇન્ટરનેશનલ વેનિટેરિયન પાંચસો ઉપરાંત વાનગીઓનો અલૂતપૂર્વ રસથાળ

રસમાધુરી

સુશીલા સુબોધ

દેશ-વિદેશમાં સૌથી વિશેષ પ્રશંસા પામેલ પાકશાસ્ત્રની સંવર્ધિત આવૃત્તિ

મૂલ્ય રૂપિયા ૪૫-૦૦

તમારા નજીકના પુસ્તકવિકેતા પાસેથી મળવે

અથવા લખો :

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

આ માસનાં ગુજરાતી પ્રકાશનો

૧. અનુસંધાન	ચંદુલાલ સેવારકા	નવલકથા	૯-૭૫
૨. નેશનલ હાઈવે	વનુ ગાંધી	”	૧૮-૦૦
૩. ખીણ	”	”	૧૨-૦૦
૪. મારગ મળીયા	ધીરજબહેન પારેખ	”	૧૮-૫૦
૫. કોરું આકાશ	વિષ્ણુકુમાર મહેતા	”	૨૫-૦૦
૬. માન સરોવર	નવનીત સેવક	”	૯-૨૫
૭. રંગ બદલતી ચંબલ	વિષ્ણુપ્રસાદ ભટ્ટ	”	૧૫-૦૦
૮. મહુર્ષિ અગસ્ત્ય	કનૈયાલાલ જોશી	”	૯-૨૫
૯. સૌંદર્ય શું ?	વનુભાઈ મહેતા	”	૧૯-૨૫
૧૦. હું રાહ જોઉં છું	આરિન મહેતા	”	૭-૦૦
૧૧. એક દિન એવો આવશે	ગોવિંદભાઈ અમીન	”	૧૨-૫૦
૧૨. ગાંઠ છોડી મમતાની	વિણા પ્રભુ	”	૨૧-૨૫
૧૩. એક જૂલ એક કૂલ	શુભશન નંદા	”	૧૨-૫૦
૧૪. બકુલેશની વાતઓ	બકુલેશ	નવલિકા	૧૪-૫૦
૧૫. શુભમહોરતી નીચે	રાજેન્દ્રસિંહ રાવખદા	”	૧૦-૦૦
૧૬. મધ્યમાં	રાજેન્દ્ર શાહ	કાવ્યસંગ્રહ	૧૦-૦૦
૧૭. અનુનય	જયંત પાઠક	”	૫-૦૦
૧૮. વેણુનાદ	એનીબહેન. સરૈયા	”	૭-૦૦
૧૯. નર્મદ	શુલાબદાસ ઓકર	વિવેચન	૫-૦૦
૨૦. નરહરીભાઈ	વનમાલા દેસાઈ	છવનચરિત્ર	૧૨-૦૦
૨૧. નારીજીવન પરિમલ	કાકા કાલેલકર	રેખા ચિત્ર	૧૦-૦૦
૨૨. સ્વંત સૌરભ	યોગેશ્વરજી	”	૮-૦૦
૨૩. પારસમણીનાં સ્પર્શો	મુકુલ કલાશી	”	૩-૫૦
૨૪. કેળવણીનો કિમીયો	હિમાચંકર જોશી	શિક્ષણ	૨૦-૦૦
૨૫. વિશ્વવનુ ધૈવન	નારાયણ દેસાઈ	સમાજશાસ્ત્ર	૧૨-૦૦
૨૬. શેપર્ડ કે મર્ડરનું સમાજશાસ્ત્ર	પ્રવિણચંદ્ર જે. પટેલ	”	૧૦-૦૦
૨૭. પોતાની ઝોળખાણુ (જે કૃષ્ણમૂર્તિની દષ્ટિએ)	બબાભાઈ પટેલ	આધ્યાત્મિક	૬-૦૦
૨૮. અમૃતનું આચમન	કાંતીલાલ કાલાણી	”	૬-૫૦
૨૯. વિશ્વનાં વિજ્ઞાનીઓ ૧ થી ૫	ધીરજલાલ ગજ્જર	વિજ્ઞાન	૬૦-૦૦
૩૦. સંસ્કાર સિંચન અંધાવલી પુ. ૪.	શિવમ મુંદરમ્	બાલસાહિત્ય	૧૨-૦૦

પ્રાસિરચાન : આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ * અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

इस मास के नये प्रकाशन

पर्यटन और पगडंडी	उपन्यास श्रीकृष्ण मायूस	१६-००
देवता का जन्म प्रीत किये हुए होय	कहानी बलवन्तसिंह श्रीकृष्ण मायूस	१२-५० ७-००
शायरी प्रवाद पर शम्भूक सकान्ति	कविता नरेश मेहता " " जगदीश गुहा शुभिवानन्दन पत्र	३-५० ४-०० ४-०० १०-००
अंतिम दान	नाटक डॉ रामेश्वरनाथ मर्हौर	७-५०
हिन्दी साहित्य का सर्वेक्षण हिन्दी भाषा और नागरी लिपि आधुनिक हिन्दी साहित्य विकास के विविध सामान कमलेश्वर	आलोचना विश्वम्भर 'मानव' मोहनराय निवारी डॉ पुष्पराज सिंह स मधुकर सिंह	१८-०० ३-५० २०-०० ५०-००
शुभ राजशुभ और उसका युग	इतिहास उदयनाथराय राय	५०-००
कहानी धरती के सुहाग की " बेटे काधुलीखान की " दबबो के अनुराग की " अनुशासन पर की " मुगलों के शान की " शब्दभेदी वाण की " सप्त-बाट की " खुदा जाग की " राजपूती आन की " भराठा मान की	वाल-साहित्य श्रीकृष्ण मायूस " " " " " " " " " " " " " " " " " "	५-०० ६-०० ५-०० ५-०० ५-०० ५-०० ५-०० ५-०० ५-०० ५-००

‘लोकप्रिय’नी आ नवलकथाओ वांगवी न परे

अकेअके शिक्षकना बीतरमां लावा लखां छे, शिक्षणक्षेत्र पर धुम्भस पथसार्ध गयुं छे. इधकिया मोती लेवी आवती कालने घटनाद शिक्षकमां जे सतोप न होय, मन व्यशांत होय, तेवा लविष्य वजरना शिक्षको विद्यार्थीओवुं लविष्य कर्ष रीते घडवाना हुता? शिक्षणक्षेत्रे समाजना धुरंधराने लालभृती दर्शावती क्रांतिकारी नवलकथा

सभलां तो हृदियानी राण श्री हंसमुष शैठ १५-००

आज लेभकनी भील रंगदशी, रसीली, रंगीली नवलकथाओ वांग्या वजर केम बालशे ?

वैशापी बाल १५-०० | पीगण्यो नहि धुम्भसनो पढाड १२-२५

धटनायक श्री प्रह्लाद प्रहलद १६-००

आ न लेभकनी भील नवलकथाओ पख तभारे वांगवी न परे.

ताप-परिताप १५-०० | अभीलखां नेनां १२-२५

संग्राम १२-०० | जिंडा अधारेथी १२-५०

इल रात राखीनां श्री गुणवंत भद्र १५-००

आ न लेभकनी भील कृतिओ वांग्या वजर केम रहेवाशे?

वेरना विसामा १८-२५ | अके सपनुं अके संसार १०-२५

आकंद १०-०० | अजन पडछाया १०-००

अन्य उत्तर नवलकथाओ

श्री नानासाध लेखलिया श्री मनमुषलाल अंवरी

सूरज जिग्ये सांज २०-५० | कायनुं कारागार ७-७५

मेधरयो १३-५० | हैयां हिजरायेल ६-००

लोकप्रिय प्रकाशन

११०/११२, त्रि-सेस स्ट्रीट, मुम्बई ४०० ००२

नवां रुपे रंगे उत्तम पुस्तकेनी नवी आवृत्तिया

श्री रामलाल व. देसाई

कालबोध	१६-५०	छायानट	१२-२५
प्रलय	१८-२५	स्नेहयज्ञ	१६-५०
पहाडना पुणे	२३-००	हृदयनाथ	१७-००
परलालसा	१२-५०	त्रिशकु	१३-००
आंकण	६-००	शौर्यतर्पण	१४-२५
हृदयविभूति	१५-००	शोषना	१५-७५
क्षितिज	२७-७५	सौ ह्यन्येत्	१८-५०
अजात	३०-००	न्यत	१२-२५
सती अने स्वर्ग	१२-२५	शचीपौलोमी	१२-२५
पठ	१२-००	पसरी	७-२५
रसजिह्व	६-७५	कायन अने गेड	१३-००
हीरानी अमक	१०-२५	दीवडी	१६-५०
पूष्पिभा	१५-७५		

श्री धृतिर घटलीकर

धूपसणी	१३-५०	शकुतला	१४-५०
प्रेमपथ ला १-२	३२-५०	गीतादर्शन	६-००
लोडोनी सगाई	१२-२५	रामायणदर्शन	५-२५
एवमदीप	१२-००	महाभारतदर्शन	६-००
आभयित्री	८-७५	आशापथी	२४-००

श्री सारंग आरोड

जिह्वीना डेरा	१२-००	अजनभेल	११-०
विदासपहु	१५-००	स अमत्रिवेष्टी	२०-०
सूर्यसुभी	१७-००	गोरना आसु	११

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

અત્યાધુનિક સુદ્રશ્યકલા દ્વારા મખમલી બેકેટથી સુશોભિત અધિકૃત કલમોની અદ્યતન કૃતિઓ
તદ્દન નવા નાટક-સાહિત્ય-વિવેચન-સંદર્ભગ્રંથો

શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૪-૫૦
૫-૦૦	
શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
૧૩-૭૫	
શ્રી સિતાંશુ મહેતા	૧૦-૦૦
શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	—
શ્રી યશવંત ત્રિવેદી	—

ભારતીય સંસ્કારના અમૂલ્ય વારસાની ઝાંખી કશવતાં શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરનાં	પુસ્તકો :		
ગાંધીજીનું અનુશાસન	૮-૨૫	આચાર્યોનું અનુશાસન	૭-૫૦
સંસ્કારનું સૌંદર્ય	૪-૨૫	રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર	૪-૫૦
સંસ્કારી કામનાઓ	૫-૦૦	સંસ્કારની પરક્રમ્મા	૪-૫૦
પચાસ વર્ષની કાવ્યયાત્રા વટાવી ચૂકેલા પીઠ કવિની નિત્ય યુવા કવિતાઓનો નવો કાવ્યસંગ્રહ			
શિશિરે વસંત		શ્રી સુદંરજી બેટાઈ	૭-૦૦

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વોનો સમર્થ કલમ દ્વારા અધિકૃત પદ્ધાનુવાદ
મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વો અનુ. શ્રી સુદંરજી બેટાઈ ૧૪-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યના વિસ્તૃત સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વેંકતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરતી નવી કલાકૃતિઓ

આ વખતે પન્નાલાલભાઈના મનજી-જીવીની જ વાત નથી. એમના મેળા. દુકાળ, આણાં ને વળામણાં એટલેથી વાત હવે આગળ ચાલી છે. ના, આ ગામડું નથી; એ પાકી મયેસો ફેણો છે, જે શહેર ખનીને કૂટી નીકળશે.

આયાસથી નહિ પરંતુ ફક્ત આંતરપ્રેરણાથી જ સર્જાઈ જાય તેવી અનોખી નવલકથા
લાગણી શ્રી રઘુવીર ચૌધરી ૧૦-૦૦

આ જ લેખકની બીજી નવી નવલકથા

શ્રાવણ રાતે તદ્દન નવી નવલકથા ૧૦-૭૫

અન્ય તદ્દન નવી નવલકથાઓ

પ્રથમ કૃતિએ જ ગુજરાત સરકારનું પ્રથમ પારિતોષિક મેળવનાર યશસ્વી કલમની નવી નીપજ

ત્રીબે સૂર શ્રી પિનાકિન્ દવે ૧૦-૫૦

આતશ (નહેરુ પારિતોષિક વિજેતા કૃતિ) શ્રી વર્ષા અડાલજી ૧૦-૦૦

આનંદધારા શ્રી વર્ષા અડાલજી ૧૨-૫૦

તમે કેમ રહ્યા અખોલ? શ્રી મોહમ્મદ માંકડ ૧૯-૫૦

દૂમરી શ્રી મોહમ્મદ માંકડ ૧૦-૦૦

નીલિમા મૃત્યુ પામી-છે શ્રી વર્ષા અડાલજી ૧૩-૦૦

હજીયે તું સાંભરે-છે શ્રી વિકેલ પંડ્યા —

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટી ડૉ. એ. આર. દેસાઈ ૭-૦૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેજસ્વી તારનાઓ સમ અમકર્તા ઉત્તમ કૃતિઓના સુચિપત્ર માટે સંપર્ક સ્તરે

આર. આર. શેઠની કું.

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુળઈ ૪૦૦ ૦૦૨ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

આવરણ : દર્શન પ્રિન્ટર્સ, હેલ્થોગ બેકનીના બોંધરામાં, સવાપસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ॐ६०॥१२

साहित्य अने साहित्यरसिकी कव्येना सेतु

संपादक : मनहर मोदी वर्ष : १ अंक : ४ डिसेंबर '७७

परीचाहनां ता. १२-१२-७७ना येव/ युलसती साहित्य परिषदेना भडानना आवडुनती
मि. वकलाय रजु करतां ड. दुर्गासाध बागवता

નવા વાર્તા સંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય બાબત છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા નીચેના વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરી શકો છો કે આ ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૫૦
ટોશી	ધનર્યામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણુ બિનાના લોઠિા	પ્રબોધ પરીખ	૬-૨૫
ખ દિશ	વિભૂત શાહ	૬-૫૦
પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૦૦
નંદીધર	સ્તુવીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
દૂખતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૧-૫૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૬-૦૦
ઢાઈ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૬-૦૦
મુકાબલો	મહેશદવે	૧૦-૭૫
નિમજ્જન	ઉત્પલ ભાયાણી	—

આપના અભિપ્રાયની આધારતાપૂર્વક સહ લેખકો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * આધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

૬૬૦૧૨

વર્ષ ૧૯૬૧
૧૫ ડિસેમ્બર ૧૯૭૭ : અંક ૪
કાર્યાલય :
આર. આર. ચૌહાની કંપની,
કુંવાસ, ચાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાબ :
(વર્ષમાં દસ અંક)
૩. ૧૦-૦૦
હરક નકલ
૨. ૧-૦૦

આર. આર. ચૌહાની કંપનીવતી
બચતસાઈ ભુરાભાઈ રોડે યોગી
પ્રિન્ટરી, ૧૯, અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ
એરિટ, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં
છાપી, ચાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી
પ્રસિદ્ધ કૃતિ.

સંપાદક :
મનહર મોદી

ઉદ્ધારનો આ ચોથો અંક છે. સાહિત્યકારો તથા સાહિત્યરસિકોનો તેને ઉમળકાભર્યો આવકાર પડ્યો છે તેથી આનંદ થાય છે.

સર્જના સાહિત્ય અંગે પૂરતી જાણકારી મળી રહે તે ઉપરાંત વિવિધ સ્વરૂપોના નમૂના પૂરા પડી રહે તે કૃતિઓ પણ ઉદ્ધારમાં પ્રગટ થતી રહે છે તેથી સર્જક-લાવક-સંશોધકને સંકળવાનું પણ પરિશ્રમિત થતું રહે છે. શાળા-મહાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત શિક્ષક-અધ્યાપક ગણને પણ ઉપયોગી માહિતી તો પાડે તેવા 'ગોષ્ઠિ' તથા 'સંદર્ભ' જેવા વિભાગો પ્રત્યે આપનું લક્ષ્ય હોવાનું મન સ્વાભાવિક જ થાય.

આગામી તા. ૩૦/૩૧ તથા ૧લી જાન્યુઆરી '૭૮ ના રોજ કલ્યાણ (મહારાષ્ટ્ર) ખાતે યોજાયેલ ગુજરાતી હિતપરિપક્ષના સંમેલનમાં વિધ વિધ સ્વરૂપે સંદર્ભ વકતવ્યો રજૂ થશે તેના સૌ સાહિત્યરસિકોએ પણ ભ લેવા જેવો છે.

ઉદ્ધારના આગામી અંકમાં એ અંગેનો હેવાલ પ્રગટ કરવા ધાર્યો છે, જે સૌને ઉપયોગી પુસ્તક થશે.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમણ

સુખપૃષ્ઠ છબી : દુર્ગર્ભ લાગવત

કવિતા	અનુલક્ષીમ શેખ, ચોરેકું મેકવાન,	૧૬ સંપર્ક
	નીતિન મહેતા, મુવાય શાહ	૧૭ ગેસ.એન.ટી.ટી. અચાલક શ્રીમતી વિદ્યુત કે. ખાંડવાળા
વ. વી. એ	કસાવેલું વિશ્વરૂપ દર્શન	૨૦ પ્રાચીન
ગોષ્ઠિ	રઘુવીર ચૌધરી	૨૩ કંઈ
	૧૧૭ ગેસ	૨૯ પ્રતિષ્ઠા કાવ્યો
		૨૦૦૦ પંક્તિ
		સર્જનાકાંત રાવળ
		યુલાબદાસ શ્રીક

કક્કો

અપહુલકરીમ શોખ

આવે વળાંક ને કદી છૂટાં પડે સ્વજન,
રસ્તા મળે છતાંય કદીકે ના થતું મિલન !

વરસીને વાહળાં ય કદીકે લાવતા વિયોગ,
વરસે ભે મેહ, ખાલી ખાલી લાગતું ગગન !

ફારાં બનીને નામ તમારું અડે છે અંગ,
છલકાઈ જતાં હૃદયથી ક્યારેક બે નયન.

ખીલે કદીકે આંગણે હૈયું બની ગુલાબ,
આવે તમારી યાદ સુગંધિત બની પવન.

રસ્તાની ધૂળમાંય તમારી જ કંઈ સ્મૃતિ,
પણીમાં ખરી ભય તમારાં જ સૌ વચન !

શબ્દોની પોટલી મહીં તાંદુલની તુચ્છ ભેટ,
સોનું બની જશે કદી મારાંય બે સુખન !

ઘૂંટી રહ્યો છે કાવ્યનો કક્કો અહીં 'કરીમ,'
બાણું છું કેઈ શબ્દને હોતું નથી વજન !

હજી તો

યોસેફ મેકવાન

સવારે

એક મોટરને રસ્તામાં

જંથરવંથર

લધરવધર

મેલાધેલાં

કેટલાક લોકો

ખૂબ ઉત્સાહે લઈ જતાં હતાં ધક્કો મારતા માર

મોટર ચાલુ થઈ અચાનક

—ને મલકી વલા મોટરમાંના મહેરા સુવાળા.

—ને મલકી રલા ધક્કો મારનારનાય

નિર્ધન બરબટ મહેરા... ..

આ બીની હવામાં

એમના પીળા ગડા ફાંતના ડાધા

હજી તો હવામાં

અને રસ્તો તો બણે કશું જ ન બન્યું હોય

એમ શાંત !

પણ, મારી આંખોમાં

વળી વળાને અચડાવા લાગ્યા એ મહેરા.....

ને હું રસ્તે પળ્યો—

ખ્યાલ આવ્યો

હજી તો મારે

ધણું ઘણું ધણું ચાલવાનું છે !

ત્રણ કવિતા

નીતિન મહેતા

૧

સવારે કેમવાળાની દુકાને
ફેટો ફેમ કરવા આખો
સાંજે પાછાં વળતાં ધરે લાગ્યો
અને દીવાલ ધર ટિંગાડી
જરા બાહુમાં ગયો.
ફરી ઉંઘરામાં પ્રવેશતાં
જેઠું છું તે
કાચમાં તડ પડી છે
અને કાળી કીડીની હાર
મારા ફેટાને ટિંગાઈ ધળી છે.

૨

તમે રસ્તામાં જતા હો
અને વરસાદનું એકાદ આપકું
આવે તો તમે કુકાનના
છાપરા નીચે થોડી વાર ઊભા રહો
એમ જ હું પસાર થઈ ગયો.

૩

મારી બાલ્કનીમાંથી
ફર નહીના કિનારે આંર
માણસોને જતા જોઈ
પલંગ પર જરા લંબાહું
પીળો દરવાજો ખૂલે
પિંગળમાં શિસ્સો સ્પર્શ થાય
અમકી ૦ = ૦ ઢોડી
માલ્કનીમાં આહું
મામે કિનારે ધૂમાડો થોડાં લાલટપકાં હવામાં
મારા ધરની નીચે સફેદ વસ્ત્રોમાં
ફેલાયે લોઠો
મારાં આરણ્યાં ખખડયાં કરે.

એક તિર્યક કાવ્ય

સુભાષ શાહ

નારાયણ.....ખેટા નારાયણ.....

હા, મૃત્યુસૈયા પર સૂતેલા અભગીલનો આ સાદ છે.
મારા ૯૭ વર્ષના દીકરાનું નામ છે નારાયણ.

‘નારાયણ, ખેટા નારાયણ !

હવે હું ઝાઝો સમય નથી કાઢવાનો.

મરતાં પહેલાં તને કહી દઉં ખેટા

કે જમને પાછા કાઢવા માટે જ

મેં તારું નામ નારાયણ રાખેલું.

મને ભડકાવી મારેલો

પાપી અરે ને !

મને ખબર હતી કે આ નામ તો જુનવાણી છે,

સુવાનીમાં તને શરમ આવશે,

ભણવા ગણવામાં તું પાછો પડીશ,

વેપારધંધામાં ખોટ ખાઈશ,

ભાઈબિધિ ‘નારાયણ’ ને નથી રમાડતા,

એવ મને ખબર હતી.

પણ.....ખીજે કોઈ ઉપાય નહોતો.

હું સ્વાર્થમાં આંધળો થઈ ગયેલો ખેટા !

હાય,

મેં તારું નામ નારાયણ શા માટે રાખ્યું ?

તારું નામ

અનંગ, નિરોપ, ઉન્મેષ કે શીતલ કેમ ના રાખ્યું ?

જમની ખીંકે ?

ખેટા, મને ક્ષમા કર.

નારાયણ, નારાયણ,

મને મારા અપરાધમાંથી ઉગારી લે ખેટા.

મરાઠી સાહિત્યક્ષેત્રે કોઈ એક નામ અત્યારે ગણ રતું હોય તો તે છે કુ. દુર્ગાતાઈ ભાગવત. એકાવન મરાઠી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ, મહાભારતના જાણકાર, લોકસાહિત્યના વિદ્વાની, ઘણા નિબંધકાર, સાર્વજનિક પ્રશ્નોની નિર્ણય ઇચ્છાવટ કરનાર અને કટોકટીકાળ દરમ્યાન પણ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય રહી રાકનાર દુર્ગાતાઈ સ્વ રીતે માને છે અને જાહેરમાં ખોલે પણ છે કે સાહિત્ય રાજકારણીઓની કોઈ પણ રીતની પકડમાંથી મુક્તિ હોવું જોઈએ. તાજેતરમાં પૂનામાં મળી ગયેલા આવનમાં મરાઠી સાહિત્યસંમેલનમાં પણ તેઓએ આવી હિમાયત કરી કે, સાહિત્યસંમેલનમાં રાજકારણી વ્યક્તિ ન જોઈએ, પ્રધાનો ન જોઈએ, વગેરે આ સંમેલન એ કારણે જ એમની તરફેણમાં તથા વિરુદ્ધમાં જે કોઈ બંધુ તેથી દેશની તમામ ભાષાઓના સાહિત્યકારો તથા વિચારકો લેખક સાહિત્ય, સાહિત્યસંમેલન વગેરે વિશે આધાત પામી ગભીર વિચાર કરતા થયા છે.

કુ દુર્ગાતાઈ સ્વસ્થ છે અને સ્પષ્ટ છે તે આ તારીખ ૧૨ના રોજ અમદાવાદમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મહાન માટેનું ભૂમિપૂજન કરતાં એમણે સ્વેચ્છા કરેલ વક્તવ્ય જણાવે છે.

ભગિની ભાષા-સાહિત્યના નિર્ભીક પ્રતિનિધિ સમ્રાં કુ દુર્ગાતાઈને મેળવીને ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ પુસ્તકો પોતાની દિશા સ્પષ્ટ કરી છે. આ માસના અંતે કલ્યાણ ખાતે મળનાર ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના સંમેલનમાં આ વિધિ થયે તે પણ સાહિત્યકારો તથા સાહિત્યરસિકો માટે માર્ગદર્શક બની રહેશે.

અલિનંદન

નવલકથાકાર, વાર્તાકાર, વિવેચક, નાટ્યકાર અને કવિ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીને નવલકથા ઉપરવાસ, સહવાસ તથા અંતરવાસ માટે ઈ.સ. ૧૯૭૭નું સાહિત્ય આકાદમીનું રાષ્ટ્રીય પારિતોષિક મેળવવા બદલ.

ગુજરાતી નવલિકા સૃષ્ટિની ઝાંખી

ગુજરાતના મૂર્ધન્ય નવલિકાકાર સ્વ ધૂમકેતુની વાર્તાકલાના સ્મરણથી તેમની જન્મજયંતી પ્રસંગે 'ગુજરાતી નવલિકા સૃષ્ટિની ઝાંખી' કરાવતો એક વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ ભારતીય વિદ્યાભવન કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ દ્વારા તા. ૧૪-૧૨-૭૭ના રોજ યોજાઈ ગયો. આ પ્રસંગે સ્થાનિક કલાકારોએ સ્વ. ધૂમકેતુ તથા સ્વ જયંત ખત્રીની નવલિકાઓનું નાટ્યાત્મક પઠન કર્યું તથા વાર્તાકારોએ નવલિકા-પઠન કર્યું. શ્રી હર્ષદેવે સમાલોચના કરી.

ચંદ્રવદન મહેતાને હું તો ધણાં વર્ષોથી ઝોળખું છું. પરંતુ એ પરિચય એકમાર્ગી હતો—રાજા પ્રજા જેવો. પ્રજા રાજાને ઝોળખે પરંતુ રાજા તો પ્રજાને પેક સમૂહવાચક નામ તરીકે જ ઝોળખે. આ પેકમાર્ગી વ્યવહાર છેક હમણાં બદલાયો. એનો શ કોઈને ય આપવો હોય તો તે તેમની 'ગઠરિયાં' રેખીને.

પુસ્તકોની વાત કરીએ તો ચંદ્રવદનભાઈને હામે, તેમની વય જેટલાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ થયો છે. પરંતુ ચંદ્રવદનના વ્યક્તિત્વને ચીધનારાં પુસ્તકો ઇલાવવાં હોય તો તે ઈલાકાઓ, આગગાડી અને ઈઠરિયાં. મૂળે આગગાડીનો જીવ એટલે પગે પૈડાં રાંધીને ફરવાનું સહજ રીતે એમના લાગ્યમાં નિર્માયું ગયું છે; અને મુસાફરી લાંબી હોય તો આ લઈએ, ઈ લઈએ એવો લોભ પણ રહે છે. સામાન્ય મુસાફર કાંત તો જીવનની અગનગાડીમાં એકાદ પોટકું મૂકીને સતોષ માનત, પરંતુ ચંદ્રવદન મહેતાએ તો કાંતેક ગઠરિયાં ખડકી દીધી છે.

'તમે લાગ્યશાળી માણસ છો' એવું ચંદ્રવદન-ભાઈને, થોડા સિવસ ઉપર મળવાનું થયું ત્યારે, મેં કહ્યું હતું. એ વાક્યનો ઉત્તરાર્થ જે ત્યારે નહોતો કહ્યો તે આજે કહી દઉં છું કે, 'મને તમારી ધ્યાં આવે છે.' પોતીકું ધર નહીં એવો એક અનિકેત માનવી ! ગૃહલક્ષ્મી પણ નહીં ! એને તો ચરણનો અંતિમ મુકામ એ જ ધર. એમનાં ચરણ ન્યાં ન્યાં ધાંલ્યાં છે ત્યાં કેટલી સહજતાથી રનેહના માળા એમણે ખાંધ્યા છે એનું મને સદૈવ આશ્ચર્ય રહ્યા ક્યું છે. મુંબઈ હોય કે મારીબોર, મિલિગન સ્ટેટ યુનિવર્સિટી હોય કે હેલ્સિંકી, જર્મની હોય કે ઇંગ્લેન્ડ, બધે જ પોતાનાં આગવાં ધર એમણે રચ્યાં છે. લગવાનના દરબારનો કોઈ કર્ટમ ઓફિસર, Have you

anything to declare? એમ કહી પૂછી એસે તો oh ! only so much એવા જવાબ સાંથે ચં.ચી. જે ગઠરિયાં જ ધરી દે તો જેવા જેવી દશા પેલા કર્ટમ ઓફિસરની યઈ જાય. 'ગઠરિયાં' એ તો વિશ્વ-ફલક ઉપર લજવાતું, જીવનના કદથી ય મોટું નાટક—A drama larger than life—સાંટક—છે. એના પ્રેક્ષક અને અભિનેતા, બન્ને, બનવાનું સહભાગ્ય ચંદ્રવદનભાઈને સાંપડ્યું છે.

ચંદ્રવદન એક ચીજ
અલંકમલકની
ગુજરાતે ના જડવી રહેલ

એમ શી ઉમાશંકરે કહ્યું છે. પરંતુ ગઠરિયાં એથી યે એક અનોઠ ચીજ છે. એની રંગબૂમિનો પથરાટ તો લુગ્યો ! ઈટલી, ફ્રાન્સ, યુગોસ્લાવિયા, જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ, ફિનલેન્ડ, સ્પેન, અમેરિકા, રશિયા. અરે, કુવપ્રદેશ પણ એમાંથી બચ્યો નથી ! અંતે પાત્રો લુગ્યો તો કેવાં મોં ભરાઈ જાય એવાં નામો છે. —આના પાવલોવા અને માદામ કાલાસ, રેકસ હેરિસન અને કે કેન્ડલ, મોરિસ શેવાલિયે અને ગ્રોક, ઇન્ડ્રીડ બર્ગમાન અને અનુ આઈમી, મર્યુ દરકાન્તે અને પ્રો. કિન્ડરમાન; અને એ બધાંયમાં એક સુરમ્ય આભિજ્ઞત્ય દર્શાવતી બે સન્નારીઓ, યૂનિકા અને પ્રેડા. આપણા આંદામાના બધેથી ક'ઈક ખાટયા છે એ તો તદ્દન સ્થૂળ વાત કહેવાય પરંતુ એ બધાનાં સ્પર્શી જીવનનું એક રસાત્મક કાવ્ય જે ગઠરિયાંમાં ઊલકાયું છે તે અદ્વિતીય છે. કાકાસાહેબે નહીનું દર્શન પાવનકારી ગણ્યું છે. શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાએ નદી ઉપરાંત નારીનું દર્શન પણ કેવું પવિત્ર છે તેની પ્રતીતિ કરાવી છે. એના ગણસામર્થ્યની કે એની મર્વાદાઓની સાક્ષરી વિવેચના કરવાનું આ સ્થાન નથી, આ પ્રસંગ પણ નથી પરંતુ એક સામાન્ય વાચક ઉપર

એણે શી છાપ મૂકી છે તે બે સોનેટો દ્વારા વ્યક્ત કરીને મારી વાત પૂરી કરીશ [સોનેટો આ લખાણ નીચે મૂક્યા છે.]

એક, અનુભૂતિઓથી સભર, જીવનલીલા એ ગઠરિયાંની અક્ષર મુદ્રા છે. જીવનમાં ભયો-ભયોની તૃપ્તિ તો કોઈ ભાગ્યશાળીના નસીબમાં લખાયેલી હશે. એવી તૃપ્તિ ચં. મી ને સાપડી છે કે નહીં એ તો ચં. મી જ કહી શકે પરંતુ બે સાપડી હોય તો અંગ્રેજી કવિ W. S. Landorની જેમ તેઓ પણ કહી શકશે કે :

I strove with none, for none was worth my strife,

Nature I loved, and next to nature Art I have warmed both my hands before the fire of life,

It sinks, and I am ready to depart [હાથો ન, લડવા સમુ' નવ હંડું અહીં કોઈએ, હતી પ્રકૃતિ-પ્રીત કંઈક અદકી કવાથી ખરી, ક્યાં ફૂંક્યાં કરે, જીવન વેદી-અગ્નિ યજી, વિલાય અવ બે, અને મુજ વિદાય। હું' ઠંભર.]

એવી તૃપ્તિ એમને અવશ્ય સાપડો એવી જાણવાના આજે આપણે વ્યક્ત કરીએ. [અમદાવાદની નવચેતન હાઇસ્કૂલમાં ચ. મી ન સન્માન પ્રસંગે બોલાયું.]

હું' ચાહું છું'

નદી વા નારીનું' દરસ, પ્રણા! સૌદર્શનહરિ લખી પ્રકૃતિના નિત નવ નવો-એવ પટલે, અહો, રમ્યા! જાણે ભવ વિભવના માર્દંવ ભરી વહે પૃથ્વી પાટે લખ-અલખના રૂપ ધરીને નીલા, માલા, વૉલ્યા, સભર ચમુના, ટેમ્સ પ્રબલા, યૂનિકા, પ્રેડા વા અભિનયપ્રભા ઇન્ડીઝ, સીમા, અહીં આ દેશે કે દશ દિશ તણા દાર ચકી જે સ્વપ્ના વારિ, નારી, હૃદયતલને પ્લાવિત કરે. નદીને ચાહું છું; અધિકતર સ્ત્રીને, -કદીક તો અણાનુભવોના ઋણ રમરણનો અર્થ ભરીને ધડું છું નારીને ચરણ ઉરની અંગલિ, લીલી -ભગિની, માતા કે સખી, સખની સહજદીની મહાવેદી તીરે સજલ ઊભી સૌહાર્દ પૂરતી હું' ચાહું છું સ્ત્રીને, રમણી રૂપને, ને સરિતને

ધર લખી

આવુ છું' હુ ધરથી નીકળી, પચના પથ ખેડી મારે કેવાં ધર, વતન કે ખેતરો ને સીમાડા થોડા લોકો વિટળઈ વળ્યા એ ન માત્ર કુટુંબ બીની આખો મહી છલકતો એ જ ના રનેહ-સાર નાતુ 'મરતુ વલય કદી ના ઘઈ શકે દેશ મારો થોડા આજ હમસફર તે હોય ના ભેરુમથ વ્યૂહ, પર્ણો, વિહગ, સીમના દેવ ને કુગરા ને મારી સાથે ઊઠરી રમતા, એ ય ના સપ્તિ સર્વ વિશ્વે ઊગ્યા નગર-કમલો, લોક મેળા વચાને પખી-માળા સમ જનપદો; સસ્કૃતિ-ધૂપ-જપ ઝીલી ઝીલી વહતી સરિતા તીર ખીલ્યા અરપરે વ્યૂહ, વાહી; જુરબ, જુમતા, વીલ્લિયા, રાજગર્ભ વચ્ચે ચક્રને ધ્રુવ દય તણા તણુઓ સાધી સાધ્યા આવુ ત્યારે સ્વજન, ઘર ને દેશ લાતુ, અપૂર્વ

જ્યન્ત પ'ડયા

શ્રી ચં. મી.ની 'ગઠરિયા' એણીએ ઉદીપન પૂડું ખાડયું તેમાથી ઝીલાયેલું શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાનું મનોગદ

રમા જનકવ, અમરાપુર, ધાનાણી નિ. અમરેલી

પ્રશ્ન : કાવ્ય-પઠન કરતાં કાવ્ય-ગાન સાથે હાવભાવ અને અલિનય મળતાં કાવ્યનો રસારવાદ ખૂબ વધી જાય છે. તે આવી રજૂઆત શું સ્ટેજ પર થઈ શકે ? હાલ એકાદ પ્રયોગ પણ અમદાવાદમાં થયો છે ? આપનું આ બાબતમાં શું માનવું છે ?

કાવ્યનો યોગ્ય રીતે પાઠ થાય એ ધણું મહત્વનું છે. ગુજરાતી કવિઓમાંથી ઘણા સુંદર રીતે પોતાની કવિતા રજૂ કરી શકે છે. કવિતા વાંચવા મળે એને બદલે કવિમુખે સાંભળવા મળે એ ભાવક પક્ષે વધુ મોટો લાભ ગણાય.

સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય આદિ કલાઓ જ્યારે કવિતાને રજૂ કરે છે ત્યારે કવિતા એમની સમગ્ર રજૂઆતનું એક અંગ બને છે. તેથી ગૌણ પણ લાગે એ શક્ય છે. પણ ક્યારેક આ કળાઓ શબ્દને અંજલિ આપવાની સહાનુભૂતિ સચોટનો કરે છે ત્યારે કવિતા જ આગળ તરી આવે છે અને શ્રોતા કે પ્રેક્ષકને યતા આનંદમાં બધી કળાઓનો સમન્વિત ફાળો હોય છે.

વિદ્યાથી કલાકારો પાસે મેં-એચ. કે. કોલેજમાં આવા પ્રયોગો કરાવ્યા છે. ઇન્દુ પુવાર, ચિત્રુ મોદી આદિ કવિ મિત્રોએ આવા કાર્યક્રમો આપ્યા છે. કવિતાને કોઈ કળાનો વ્યાધ નથી. એટલું જ જોવાનું જોઈએ કે કવિતા સાધન જાતી ન જાય, સાધ્ય રહે. અધિન અધ્યાલાલ શુક્લ, ૧૦, ચૈતન્ય સોસાયટી, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-૧૫

પ્રશ્ન : ગુજરાતી ભાષાની શરૂઆત ક્યારે થઈ ? વિકાસમાં મહત્વનું પ્રદાન ફોન ?

બારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં સાહિત્યભાષા-તરીકે ગુજરાતી વપરાતી થઈ ગઈ હતી. વિકાસ એટલે પરિવર્તન. એ માટે અનેક પરિબલો જવાબદાર હોય છે. આ માટે 'વ્યુત્પત્તિ વિચાર' (હરિવલ્લભ ભાયાણી.) અને 'ગુજરાતી ભાષાનું ધ્વનિસ્વરૂપ અને ધ્વનિ-પરિવર્તન' (પ્રબોધ પંડિત) જેવાં પુસ્તકોમાંથી આ સુદાને લગતા અંશો વાંચી જવા લલામણુ છે.

પ્રશ્ન : ગુજરાતી ભાષાને નવલકથાનું પ્રદાન કોણે કર્યું ?

આરંભિક તબક્કે નંદશંકર, મહિપતરામ, પારસી લેખકો અને ગોવર્ધનરામે નવલકથાના સ્વરૂપમાં ગુજરાતીપણું સિદ્ધ કર્યું. અંગ્રેજી દ્વારા પશ્ચિમનો પ્રભાવ તેો ચાલુ જ રહ્યો. મુનશી, રમણલાલ, પન્નાલાલ, દરૈંક, પેટલીકર સુધીમાં ઇવનને જોવાની દષ્ટિ અને કથનકળાને વિકસાવવાની પદ્ધતિઓ અચુક પ્રકારની રહી. દલાલ અને ઉમાશંકરે કંઈક જુદી રીતે લખ્યું. એ પછી ખાસ કરીને સાતમા દાયકાના આરંભે દેખીતો ફેર પડ્યો. 'ગુજરાતી નવલકથા' અને 'અંદકાન્ત બક્ષીથી ફેરો' માં આ વિશેની સારી એવી સામગ્રી છે.

કમલેશ વિસાણી, 'માલુખાયા', દ્વારકા નિ. જામનગર

પ્રશ્ન : 'સ્નેહરશ્મિ'ની 'અંતરપટ' નવલકથામાં પાત્ર નરહરિને ઉદગત ચીતરવામાં પાત્ર પ્રો. રમેશને લેખકે ખૂબ જ અન્યાય નથી કર્યો શું ?

'અંતરપટ'માં કોઈ ખલપાત્ર નથી. એ દક્ષણીનો છે. નહું સામ્ય હોય. તેો માનસિક સંઘર્ષ પણ કેની રીતે જિગો ચાય ? લેખક વાર્તાતત્ત્વ કેવી

રીતે વિકસાવે ? અને 'સ્નેહરચિ' તો કોઈને અન્યાય કરે એવા છે જ નહીં.

આર. પી. હિમાણી, એમ.એમ. વિદ્યાલય, દ્રાંગદ્રા જિ. સુરેન્દ્રનગર

પ્રશ્ન : મારા અવલોકને અને લાગુ છે કે સાહિત્ય-ક્ષેત્રે એક કાવત્રુ પ્રવર્તે છે. સાહિત્ય પરિષદના અમુક લેખકોની કે કવિઓની કાવ્યી ગેરહાજરી શું સૂચવે છે ? (અધિવેશન-જ્ઞાનસત્રમાં) અમુક લેખકો અને કવિઓ સાહિત્યમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલા મહાનુભાવોની આંગળી પકડીને તેમ જ તેઓની સાથે અંગત સંબંધો વધારીને જ આગળ આવ્યા હોય એમ દેખાયું છે. અને અમુક વિવેચકો સાથેના તેમના અંગત સંબંધોથી જ પોતાની કૃતિને સાડું નામ આપાવી શકે છે સામે પક્ષે આમાં નહિ સંડોવાયેલા કેટલાક વિવેચકો એ જ કૃતિની ઝાટકણી કાઢી નાખે છે. એમાંથી સાચું કોણ ? શું સાહિત્યક્ષેત્રે આગળ આવવા 'પુશ'ની ગરૂ ખરી ?

તમારા પર આવી હાપ પડી છે તેથી એનાં કારણો તો હશે જ.

સાહિત્ય પરિષદમાં અમુક લેખકોએ આવવું અને અમુકે ન આવવું એવું નહીં કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી. એવું બધારણ લોકશાહીના મૂળભૂત તત્ત્વો પર રચાયેલું છે. સામાન્ય સભ્યો પ્રમુખની અને મધ્યસ્થ સમિતિની ચૂંટણી કરે છે.

કેટલાક લેખકોએ પરિષદના સંસ્થાગત માળખાને એના કાર્યાલયને અને એની પ્રવૃત્તિઓને વધુ સમય આપ્યો છે. જેમ કે સ્વ. પીતાંબરભાઈ, યશવંતભાઈ, ગુલાબદાસ વગેરે. એથી એમના સર્જનને શો લાભ થયો ? એમની પ્રતિષ્ઠામાં શો ફેર પડ્યો ? કોઈક એમ પણ કહી શકે કે આ લેખકોએ એમની વગ વાપરીને પરિષદને ભૌતિક સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડી. હવે સંસ્થાનું મકાન બનાવવાનું છે એમાં અમુક

લેખકોએ તો વધુ સમય આપવો જ પડશે લેખક સિવાયના નાગરિકોએ બહુ તૈયાર કરીને મૂકી બધાં એવી આરા સખવી વધારે પડતી છે.

લેખકોમાં બહુ ઓછા સ્વ-સ્થ હોય છે. એ અમુકી માનવજાતને ચાહતા હોય છે પણ પોતાના સમકાલીનોને બાબુએ રાખીને. જે કં પ્રમાણ્યુ ગુજરાતી લેખકોમાં ભાઈચારો વધુ બેવા મને છે તેથી જે નથી આવતા એમણે પણ પરિષદ ન હોવી જોઈએ એવું તો નથી જ કહ્યું. અથવા ખીજી પરિષદ સ્થાપી પણ નથી. કેટલાક સંજોગોને લીધે તો કેટલાકને મેળાવાડ્યો પસંદ નથી હોતા તેથી નથી આવતા. કેટલાક પોતે જ મોટા મેળાવાડા ભલા કરી શકતા હોય છે અને એમનું બધું કુતૂહલ પોતાની પ્રવૃત્તિઓમાં જ વ્યાપી રહે છે કેટલાક ખ્યાલ પણ નહીં રાખતા હોય કે ક્યાં અધિવેશન બરાધું ને કોણ પ્રમુખ કે વિભાગીય પ્રમુખ થયું ? પરિષદ એક વસ્તુ છે અને સાહિત્ય ખીજી વસ્તુ પરિષદના ન હોય એવા ઘણા બધા પણ સાહિત્યમાં તો હોવાના, જેમ કે સુન્દરમ્, રાજેન્દ્ર, હરીન્દ્ર વગેરે. આપણે ધ્યાનવાતુ એટલું જ રહે કે જે સાહિત્યમાં છે એ પરિષદમાં હોય તો સાડું.

'પુશ'ની વાત જાહેરખબરનું કામ આપી શકે શરૂઆતમાં લાભ આપી શકે, પણ કોઈની મદદથી લાભો પ્રવાસ થઈ શકતા નથી. જે સમર્થ સર્જક અને વિવેચક છે એની આંગળીઓ નવરી નથી હોતી અને જે પ્રતિભાશાળી હોય છે એની ભાંચાઈ નાની ઉમ્મરે જ આંગળીઓની સપાટીથી ઉપર ચાલી ગઈ હોય છે.

મોટામાં મોટા લેખકોની પ્રસ્તાવનાઓ પણ ખોટી પડી છે સમય સૌથી મોટો વિવેચક છે. અને એની રાહ ન એનારા જ્યારે કૃતિનિષ્ઠ આસ્વાદ્યમય વિવેચન કરે છે ત્યારે સમકાલીન ભાવકો પર સાચો ઉપકાર કરે છે

૧ સંપાદકીય

૧) કાવ્ય-રસાસ્વાદન અને વિવેચન (મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણનાં ધોરણ ૧૧ અને ૧૨નાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં સંગૃહીત કાવ્યોને અનુલક્ષીને તૈયાર કરેલ)

પાઠશા અંકમાં પ્રકાશિત જન્મતારીખના દલેખોની વિવિધતાની સૂચિને અંપેક્ષિત સહકાર લ્યો નથી. એ જોતાં છેતાળીસ નામોની બીજી લેખી જ સૂચિ આપતાં અટકી ગયો છું.

કદાચ તમે જાણતા હશે કે ગુજરાતની જુદી જુદી શિક્ષણ કે સાહિત્ય-સંસ્થાઓમાં અત્યારે ગુજરાતી ભાષામાં જ્ઞાનકોશ, સાહિત્યકોશ, ચરિત્રકોશ, ગુજરાતી સાહિત્ય-સંદર્ભકોશ, અંચ અને અંચકાર ભા. ૧૨ ઇ. સ. ૧૯૬૧થી ૧૯૭૦] વગેરેના સંપાદનનું સ્વીરથ કામ ચાલી રહ્યું છે. અને કદાચ તમે એ પણ જાણતા હશે કે આ પ્રકારના અંચોમાં લેવાતી માહિતીની પ્રામાણિકતા ચકાસવાનું કામ ધણું અઘરું ગયું છે. એટલું જ નહીં, આપણાં સાધનો સીમિત પને પદ્ધતિ જુનવાણી હોઈ, આ પ્રકારના અંચોમાં મને કે વિગતદોષો કશી શેકટોક વિના સહેલે પેલી રતા હોય છે.

ગુજરાતી કોશ પ્રકાશન પ્રવૃત્તિથી ધમધમી રહેલ તાવરણમાં જોગાનુજોગ 'ઉદ્ગાર'નો ઉદય, એના સાહિત્ય-સંદર્ભ વિભાગ દ્વારા કોશોપયોગી માહિતીમાં વર્તતી અસંગતિઓનો નિરૂપણ, વિવાદાસ્પદ માહિતીની કાસણી કરવા સંવાદનું આહવાન અને વિચ્છાન અકેને તેમની સાચી જન્મ-તારીખ મોકલવા વિનંતી આ અંકું આ કોશોને જ નહીં, સાહિત્યવિવેચક મામ પ્રવૃત્તિઓને નિઃશંક ઉપયોગી પુરવાર થશે.

આજ સુધી વારંવાર થતી આવી વિસંગતિઓ આપણે ચલાવી લીધી છે ! આ યાત્રામાં આપણી શિથિલતા એટલી હદે પહોંચી છે કે સ્વીકાર પામેલા મહાનિબંધોમાં પણ આવા અનેક દોષો જોવા મળે છે.

તમે જાનશો ? હમણાં થોડા મહિના અગાઉ પ્રકાશિત એક સંદર્ભઅંચમાં પ્રકાશન-વર્ષની ચારસો પચાસથી પણ વધારે ભૂલો જોવા મળે છે ! અને જન્મ-તારીખની ભૂલો તો વળી જુદી. એટલું જ નહીં, આ અંચમાં અંપેક્ષિત અને મહત્વની માહિતીને ખૂબ અભાવ વર્તાય છે, જ્યારે અનંપેક્ષિત માહિતી વધારે વિગત સાથે આપવામાં આવેલ છે. આમ-તેમથી જેનો પણ જીવનપરિચય હાથ લાગ્યો — વિજ્ઞાન, આયુર્વેદ, અર્થશાસ્ત્ર કે અન્ય ક્ષેત્રોની વ્યક્તિઓને — આ અંચમાં આવરી લેવામાં આવેલ છે. પણ આ ક્ષેત્રોની જ અચળપર્ય વ્યક્તિઓનો અમાવેશ એમાં કરવામાં નથી આવ્યો. અહીં આ અંચનું અવલોકન કરવાનું અભિપ્રેત ન હોઈ, દુઃકમાં એટલું જ કહેવું પર્ષીપ્ત થશે કે આ અંચમાં પ્રામાણિકતા, આયોજન અને શાસ્ત્રીયતાનો સંપૂર્ણ અભાવ વર્તાય છે.

વરતુસ્થિતિને વધુ સ્પષ્ટ કરવા એક દાખલો હજી આપું : સ્વ. ડ. મા. મુનશીના ત્રીસ અંચોના પ્રકાશન-વર્ષના વિવિધ અંચોમાંના ઉલ્લેખો ચકાસીએ તો એમાં કુલ એકસઠ ભૂલો જોવા મળે છે. અને

આ ભૂલો પણ જેવી તેવી નહીં—નોંધપાત્ર પુસ્તકોમાં નોંધપાત્ર ભૂલો !

હવે તમે સહેજે કલ્પી શકશો કે કેટલા વિપુલ પ્રમાણમાં આ પ્રકારની અસંગતિઓ આપણા સાહિત્યમાં થતી આવી છે. શું તમને એમ નથી લાગતું કે સંદર્ભગ્રંથ અથવા કોશોમાં લેવામાં આવતી માહિતી ચકાસ્યા વિના સ્વીકારી લેવાની કે આશરે લખવાની પદ્ધતિ સામે લાલ બત્તી ધરવાનો વખત આવી ગયો છે ?

સંદર્ભ-માહિતી માટે આજ સુધી આપણે જે પુસ્તકોને આધારભૂત સાધન તરીકે સ્વીકારી આપણું ગાડું ચલાવતા આવ્યા છીએ, એ ગ્રંથોની પ્રામાણિકતા ચકાસવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે. આ અંગેની સલામતતા કેળવવા તેમ જ ભૂલોના ભયસ્થાનો સામે ચેતવવાના કાર્યમાં આવી સૂચિઓ મહત્વનો ફાળો આપી શકે.

'ઉદ્દગાર'ના સંદર્ભ વિભાગ દ્વારા સાહિત્ય-સંશોધન, અધ્યયન-અભ્યાસનું કે પ્રકાશન-પ્રવૃત્તિને કોઈ પણ રીતે આપણે ઉપયોગી થઈ શકતા હોઈએ તો સહકાર આપવામાં ખચકાટ અનુભવવાની કંઈ જરૂર ખરી ? ગુજરાતના પ્રાચીનસ્તરમાં વસતા સાહિત્ય-રસિકોને પણ સાહિત્યસંદર્ભ સેવા ધેર-ઘેટે મળતી રહે એવું ધ્યાનપૂર્વક સહુ કોઈએ આ પ્રવૃત્તિને સહકાર, સક્રિય સહકાર આપવો જોઈએ. આ અંગેનાં તમારા મંતવ્યો જણાવશો, અને સંદર્ભવર્તીમાં ભાગ લઈ સહકાર આપશો, એવી આશા. કાવ્ય-રસાસ્વાદન અને વિવેચન.

પ્રસ્તુત સંદર્ભસૂચિ ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રના ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણનાં ધોરણ ૧૧ અને ૧૨નાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં સંગૃહીત કાવ્યોને લક્ષમાં રાખીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

૧. અખો—છપ્પા.
રામનારાયણ પાઠક અને નગીનદાસ પારેખ—
'કાવ્યપરિશીલન' (૧૯૬૫) પૃ. ૪૫-૫૨.

૨. ઉમાશંકર જોશી—બળતાં પાણી.
બપત મોદી—કાવ્યરસવિવેચન. 'અખ્યાત
બન્યુ. '૬૭ પૃ. ૨૪૭-૮.

બળવંતરાય ઠાકોર—આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
રામનારાયણ પાઠક—'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્ય-
વહેણો'. (ગોધી આ. ૧૯૭૦) પૃ. ૧૨૭

૩. ઉમાશંકર જોશી—શું શું સાથે લઈ
જઈશ હું ?

ઉમાશંકર જોશી—માનવજાતિના ઉત્તમ
વચ્ચિવાતનામાની કવિતાઓ. જુઓ યથા
ત્રિવેદી કૃત 'કવિતાનો આનંદકોશ' (૧૯૭૭
પૃ. ૩-૭.
હરીન્દ્ર દવે—કવિ અને કવિતા (૧૯૭૧) પૃ. ૬૫

૪. 'કાન્ત'—ચક્રવાકમિથુન.
ગૌરીશંકર સુ. જાલા—ચક્રવાકમિથુન 'જુએ
રમણલાલ ચી. શાહ અને અન્ય સ.પા. 'અક્ષય
(૧૯૭૬) પૃ. ૧૭૬-૯.

અંકુરંત ટોપીવાળા—ચક્રવાકમિથુન : પવન
નહિ, ખડકાવ્ય. 'ગ્રંથ' એકાદો. '૬૭
૧૭-૨૦. પુનર્મુ. 'અપરિચિત જ અપરિચિ-
ત' (૧૯૭૫) પૃ. ૧૨-૭.

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ-(૧) ચક્રવાકમિથુન
સૂફીમતની ઊંચા (૨) ચક્રવાકમિથુનમાં સમાપ્ત
પદ્ધતિની સંદિગ્ધતા (૩) ચક્રવાકમિથુન
પ્રેરણાખીજ. 'વિવર્તલક્ષિ' (૧૯૭૩) પૃ. ૭૫-
૮૧. પુનર્મુ. 'મનોમુકુર' ગ્રંથ-૪.

બળવંતરાય ઠાકોર—આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
પૃ. ૩૫૨. ચક્રવાકમિથુનનો પહેલો પાઠ : ૧૯૬૫
અને અર્થ સાથે—'સુદ્ધિપ્રકાશ' મે ૧૯૯૦ પૃ
૧૦૦-૧૦૮. પુનર્મુ. ફાર્મસ ગુજરાતી સભા
ત્રેમા. વર્ષ ૩૩ અંક ૩ જુલાઈ-સપ્ટે
(૧૯૬૮) પૃ. ૧-૯.
રામનારાયણ પાઠક—પૂર્વાભાષ : પરિચિષ્ટન

'आलोचना' (पीठ आ. १९६४) पृ. ११७-९.
 रागप्रसाद प्रे. अक्षी-यक्षराक्षिभुनः ओक
 दर्शन. 'परम' १९६७ अंक ३ पृ. १३-९१.
 पुनर्भु. अनिरुद्ध ब्रह्मभद्र संपा. 'कान्त'
 (१९७१) पृ. ४७-५८.

विनेद अभ्यर्थ-कान्त-यक्षराक्षिभुन (तेमनां
 अन्य षंडकाव्योना संदर्भां) लुओ सुदेश
 द्वात्र संपा. 'उपहार' (१९६७) पृ. ३८-५०
 'कान्त'-वसंतविजय.

अनिरुद्ध ब्रह्मभद्र-वसंतविजय : वषु मुद्दा.
 'अथ' ओकटो. '६७ पृ. १४-१६, २०.

आनंदशंकर आ. ध्रुव-वसंतविजय-ओतुं
 स्वल्प रसविवेचन. 'साहित्यविचार' (त्रीठ आ.)
 पृ. ५१४.

उपेन्द्र उ. पंड्या-वसंतविजय-ट्रेनेडी ?

'अयोध्या' (प्र. आ. १९७६) पृ. १०८-२२.

उमाशंकर जेरी-वसंतविजय-षंडकाव्य बलठे
 कथनात्मक अंगिकाव्य. 'संस्कृति' डिसे. '६३ :
 ५७४-८४.

'उशनस'-धामि धामि छटायी ['वसंतविजय'
 विशे योद्धक] लुओ सुदेश द्वात्र संपा.
 'उपहार' पृ. ७४-८. पुनर्भु. 'उपसर्ग'
 (१९७३) पृ. १४२-७.

डाका कामेश्वर-वसंतविजय. 'संस्कृति' हेप्टु.
 '७२.

गगनविहारी महोता-ओ मित्रो ['वसंतविजय'
 अने कलापी कृत 'गिद्यगजल'] 'अथ' नवे.
 १९६५ : ५१-६१.

गौरीप्रसाद जाला-वसंतविजय [संस्कृतमां
 अनुवाद] 'संस्कृति' सप्टे. '६० : ३२२-३६,
 ३४४ [मृग पाठ साथे]

नयंत होडारी-वसंतविजय'मां व्यक्त यती
 पांडुनी, माटीनी अने कविनी छवनादष्टि.
 'परम' वर १ अंक १ सप्टे. १९६०.

नरसिंहराव गोणानाथ-विवेचन, 'संस्कृति'
 डिसे. '५९ पृ. ४६२-५, पुनर्भु. 'रामायणसुंदर'मां.
 यणवंतराय हांडार-वसंतविजय : अयाग्नीन
 सुन्दरती कवितामां प्रथम पहेलुं षंडकाव्य,
 'संस्कृति' जून '४९ पृ. २०८-९.

लुओराय अंगरिया संपा. वसंतविजय विशे
 नरसिंहराव, 'संस्कृति' डिसे. '५९ : ४६२-५.
 वसंतविजय : नोध. डा. सु. सभा त्रैमा.
 पु. ३३/१ जन-सु. मार्च १९६८ : २५-८.

मंडरुद हवे-वसंतविजय-टीकासहित. 'डा. सु.
 सभा त्रैमा. जन-सु. मार्च, '६८ : पृ. १-१६.

मनसुभावाज वेरी-वसंतविजय. योडा विवेचन-
 लेपो (पीठ आ. १९५९) पृ. १९५-२०५.
 पुनर्भु. 'काव्यविमर्श' (प्र. आ. १९६२) पृ. ५०.

मुकुन्दराय वि. पारासर्ग-माटीनी कामेच्छा.

'संस्कृति' डिसे. '६७ : ४६४-६; जन-सु. '६८ :
 १५-९. वसंतविजयनी कथा अने तेनुं रसस्थ.
 'संस्कृति' अप्रैल '६५ : १३८-४४; मे
 पृ. १८८-९३.

योजेन्द्र धीरुलाल व्यास-वसंतविजयनी सं-
 रचना-ओक तपार. लुओ अनिरुद्ध ब्रह्मभद्र
 संपा. मधिसंकर लद 'कान्त' (१९७१) पृ. ३०
 -४६. पुनर्भु. 'लाया, रामाज अने साहित्य'
 (१९७५) पृ. ९३-१०८.

रमणलाल नीलकंठ-वसंतविजय [टिपणु साथे].

'अथ' जून १९६५; लुओ '६५ पृ. ४०-५.
 रविशंकर लद-माटी श्रिय कविता. लुओ सुदेश
 द्वात्र संपा. 'समिध-२' (१९६६) पृ. ३४६-५५.

रामनारायण पांडक-पूर्वालाप : परिशिष्ट-१.
 'आलोचना' (पीठ आ. १९६४) पृ. १०८-१६.
 रामप्रसाद अक्षी-वसंतविजय. 'अथ' ओकटो.
 '६७ : ९-१३.

शशि अोज-वसंतविजय' ट्रेनेडी अने तेने
 ट्रेणुवीर नाथक. 'संस्कृति' नवे. '६७ पृ. ४०२-९.

હરિવલ્લભ ભાષાણી-વસંતવિજયનું આકૃતિ-
વિધાન-એક દષ્ટિ 'પરબ' ૧૯૬૮ પત્રિકા-૨
પૃ. ૨૭-૩૨ 'કાવ્યનું સવેદન' (૩ આ.
૧૯૭૬) પૃ. ૧૨૪-૩૧.

૬. કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી-આ જ મારો
અપરાધ છે રાજ.

ડોહરરાય માંકડ-એક ચિરંજીવ કાવ્ય. 'કાવ્ય
વિવેચન' (૧૯૪૬) પૃ ૧૨૬-૩૫.

૭. જયંત પાઠક-ઉનાળાનો દિવસ.
'ઉદયનસ' -૩૫ અને ૨૨ (૧૯૬૫) પૃ. ૨૯૦-૫

૮. ઝવેરચંદ મેઘાણી-કસુંબીનો રંગ.
પ્રવીણ દરજી-આસ્વાદ 'અર્વાણા' (૧૯૭૬)
પૃ. ૧૦૪-૧૦.

મનલાલ દવે-રસાસ્વાદન 'વૈશાખી' જુલાઈ
૧૯૬૬, પૃ. ૨૫-૭.

૯. ધીરો-તરણા એથે.
મનસુખલાલ ઝવેરી-રસાસ્વાદન. 'આપણાં
ભિર્મિકાવ્યો' (૧૯૭૬) પૃ. ૬૮-૯

૧૦. નરસિંહુરાવ લોળાનાથ-અવસાન.
બળવંતરાય ઠાકર-આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ'.

૧૧. નરસિંહુરાવ લોળાનાથ-ઉત્તરા અને
અભિમન્યુ.

પ્રેમશંકર હ. ભટ્ટ-આત્મન (૧૯૬૭) પૃ
૧૦૭-૧૨.

રામનારાયણ પાઠક અને નગીનદાસ પારેખ-
'કાવ્યપરિશીલન' (૧૯૬૫) પૃ ૮૬-૯૮

૧૨. નિરંજન ભગત-આવાહ.
વશવંત ત્રિવેદી-કવિતાનો આનંદકોશ' (૧૯૭૦)
પૃ. ૮૧-૪.

૧૩. નિંકુલાનંદ-ત્યાગ ન ટકે રે—
મનસુખલાલ ઝવેરી-આપણાં ભિર્મિકાવ્યો'
પૃ. ૬૦-૧.

૧૪. ન્હાનાલાલ કવિ-કૂલકાં કટોરી.
જગદીશ નેપી-'અંધ' એગ '૭૭ પૃ. ૨૮-૩૧
નરસિંહુરાવ લોળાનાથ-'મનોમુકુટ' આ
(૧૯૩૭) પૃ ૨૩૩-૮.

વળી જુઓ જુનુરાય અંબરિયા સપા. કવિત
વિચાર (૧૯૬૯) પૃ. ૫૭૦-૪.

૧૫. ન્હાનાલાલ કવિ-શતદલ પદ્મમાં મોઢેલો
ચન્દ્રશંકર પુ ભટ્ટ-'અંધ' એગ '૭૭. ૩૭-૪
મનસુખલાલ ઝવેરી-'આપણો કવિતાવૈજ્ઞ
(૧૯૭૪) પૃ. ૫૯-૬૧.

રમણ ઠાકરી-ન્હાનાલાલનો કાવ્યપ્રવા
(૧૯૬૮) પૃ. ૮૭-૯.

૧૬. ન્હાનાલાલ કવિ-શરદપૂનમ.
ઉમાશંકર જોશી-શરદપૂનમ કાવ્યનું સંઘન
'સંસ્કૃતિ' એગ '૬૩ પૃ. ૩૩૩-૪૦.

૧૭. પ્રહલાદ પારેખ-ધાસ અને હું'.
સુરેશ હ નેપી-'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વા
(૧૯૬૨) પૃ. ૬૧-૭૩.

૧૮. પ્રિયકાંત મણિયાર-એક્યેય એવું કૂલ
યસવત ત્રિવેદી-કવિતાનો આનંદકોશ (૧૯૭૦
પૃ ૮-૧૨

૧૯. બળવંતરાય ક. ઠાકોર-નાયકનું પ્રાયશ્ચિત
ગુલાબદાસ ધોકર-'સાહિત્ય-તત્વ અને તત્ત
(૧૯૭૭) પૃ. ૨૦૦-૪.

૨૦. બળવંતરાય ક. ઠાકોર-મોગરો.
સુરેશ દલાલ-રસાસ્વાદન. જુઓ ભરતકુમા
ધી' ઠાકર સપા. સાહસી સાહિત્યિક નિબંધો
(પુનર્મુ. ૧૯૭૧) પૃ. ૧૧૧-૨૦.

૨૧. બળવંતરાય ક. ઠાકોર-વધામણી.
ચંદ્રકાન્ત શેઠ-વધામણી : એક પ્રશિષ્ટ કાવ્ય
કૃતિ. 'કાવ્યપ્રત્યક્ષ' (૧૯૭૬) પૃ. ૧૦૧-૧
પ્રકાશ મહેતા-'અંધ' માર્ચ ૧૯૬૯.

મનસુખલાલ ઝવેરી-વધામણી : એક ચર્ચા.

‘અભિગમ’ (૧૯૬૬) પૃ. ૫૬૪-૭.

સુરેશ ભેષી-‘ગુજ. કવિતાનો આસ્વાદ’ (૧૯૬૨)
પૃ. ૨૧-૬.

હીરાબહેન પાઠક-પ્રો. બ. ક. ઠાકેર અધ્યયન
ત્રય (પ્ર. આ. ૧૯૬૯) પૃ. ૧૮૪-૯.

૨૨. ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા-દુનિયા અમારી
જ્યા મહેતા સંપા. કવિ પ્રિયકવિતા (૧૯૭૬)
પૃ. ૧૦૭-૮.

૨૩. લાલાણુ-નાવિકે વળતો યોલિયો.
રામનારાયણ પાઠક અને નર્મીનદાસ પારેખ-
કાવ્યપરિશીલન (૧૯૬૫) પૃ. ૨૮-૩૬

૨૪. મનસુખલાલ ઝવેરી-માનવીના રે શ્વન.
સુરેશ દલાલ-વિવેચન. જુઓ મનસુખલાલ
ઝવેરી સંપા. આપણા કવિતાવૈભવ (૧૯૭૪)
પૃ. ૧૭૧-૪.

૨૫. રત્નો-આપાઠ આંચો.
જયંત પાઠક-‘કાવ્યલોક’ (૧૯૭૩) પૃ. ૧૦૩-૬.

૨૬. રાજેન્દ્ર શુકલ-અવાજ.
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા-અવાજનું આધુનિક
ઉપનિષદ. ‘સંસ્કૃતિ’ મે ૭૪, પૃ. ૧૫૮-૬૧.
જ્યા મહેતા સંપા. કવિપ્રિય કવિતા (૧૯૭૬)
પૃ. ૧૮૩-૫.

૨૭. રાજેન્દ્ર શાહ-નિરુદ્ધેશે.
મનસુખલાલ ઝવેરી-આપણા કવિતાવૈભવ
(૧૯૭૪) પૃ. ૨૭૦-૫.

૨૮. રામનારાયણ પાઠક-ઉમા-મહેશ્વર.
જયંત પાઠક-આધુનિક કવિતાપ્રવાહ (૧૯૬૩)
પૃ. ૨૪૦

૨૯. રામનારાયણ પાઠક-છેલ્લું દર્શન.
ભગવત સુયાર-‘નવચેતન’ ડિસે. ૭૧, પૃ. ૪૮૫-૮.
હરીન્દ્ર દવે-કવિ અને કવિતા (૧૯૭૧) પૃ. ૩૫-૬.

હીરા રા. પાઠક-‘કવિલોક’ જાન્યુ.-ફેબ્રુ. ૭૬
પૃ. ૨૩-૯.

૩૦. રામનારાયણ પાઠક-મંગળ ત્રિકોણ.
ફકીર મહમ્મદ મનસુરી-‘મંગળ ત્રિકોણ’નું
કાવ્યસૌંદર્ય. ‘સંસ્કૃતિ’ જૂન ૬૬ પૃ. ૨૨૬-૭.

૩૧. લાલાશંકર ઠાકર-અંતિમ ઇચ્છા.
હરીન્દ્ર દવે-સાન્નિધ્યની પાવનક્ષણ. ‘કવિ અને
કવિતા’ (૧૯૭૧) પૃ. ૧૩૯-૪૦.

૩૨. લાલાશંકર ઠાકર-તડકો.
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા-માધ્યમવિદ્યોહની કવિતા.
‘જોહાપોહ’-૫૮, જૂન ૧૯૭૪.
સુરેશ હ. ભેષી-શુભવન્તુ (૧૯૭૨) પૃ. ૬૩-૪.

૩૩. સુંદરણ યેટાઈ-પાછલી રાતુંની.
હરીન્દ્ર દવે-ઉત્કટ આરતની વાણી. ‘કવિ અને
કવિતા’ પૃ. ૪૬-૭.

૩૪. સુંદરણ યેટાઈ-સદ્ગત ચન્દ્રશીલાને.
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા-સ્વસ્થ પ્રણયની સ્થિર
દ્વિતિ. ‘સંસ્કૃતિ’ જૂન ૬૩, પૃ. ૨૩૪-૬, ૨૪૦.
ચંદ્રવદન મહેતા-લિરિક અને ભગરીક (૧૯૬૫)
પૃ. ૬૧-૯.

૩૫. ‘સુંદરમ્’-કંઈ વાત કહો.
હરીન્દ્ર દવે-અણુમૂલ્યા આદેશની પ્રતીક્ષા.
‘કવિ અને કવિતા’ પૃ. ૬૦-૧.

૩૬. ‘સુંદરમ્’-ભક્તિધન નારક.
બળવંતરાય ઠાકેર-‘નવીન કવિતા વિશે
વ્યાખ્યાનો.’ (પુનમું. ૧૯૬૪) પૃ. ૩૧-૨.

૩૭. હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટ-નિર્દોષ ને નિર્મળ આંખ તારી
સુરેશ હ. ભેષી-ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ
(૧૯૬૨) પૃ. ૩૩-૪૦
હરીન્દ્ર દવે-મૃત્યુની વેદના. ‘કવિ અને કવિતા’
પૃ. ૭૯-૮૦.

મહાનિબંધોની સૂચિ

ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યવિષયક પીએચ ડી. પદવી માટે ગુદી ગુદી યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા સ્વીકારાયેલ કુલ બસોત્રીસ વિપરાંત મહાનિબંધોનું એક સૂચિ દૂકમાં પ્રગટ થવાની છે.

આ સૂચિમાં દેશ-બરદેશની મળીને કુલ ૨૧ યુનિવર્સિટીઓ અને ઈ. સ. ૧૯૪૨થી ૧૯૫૫ સુધીના ૩૬ વર્ષના ગાળાને આવરી લેવાયેલાં છે.

આ સૂચિનું સંપાદન પી. પ્રકાશ વેંગડ કરી રહ્યા છે અને પ્રકાશક છે આર. આર. શૈલનીકુ.

—સં.]

૨૮. યશવંત શુક્લ
સમ સોસાયટી
લિમિટેડ રેવેન્યુ પાછળ, નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૨૯. નગીનદાસ પારેખ
સરદાર પટેલ નગર, એલિસબ્રિજ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૧
૩૦. પિનાકિન દવે
૧૮૫, સર્વોદય નગર
શાહપુર દરવાજા બહાર
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧
૩૧. સારંગ ભારી
૯/૦૦૪ હાઉસિંગ બોર્ડ કોપીની
ટાઇ રોસીવિંગ સ્ટેશનની સામે
બોરીવલી (વેસ્ટ) મુંબઈ-૪૦૦૦૬૬
૩૨. વિકુલ પંડ્યા
૩/૧૪ રામ્લા પાક, ખાઇપ લાઇન
સાન્તાક્રુઝ (ધર્મ) મુંબઈ-૪૦૦૦૫૫

૩૩. વર્ષા અગ્રલલ
‘સુભગદાર’ બેરેક રોડ
ધોળી તળાવ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦
૩૪. ભોળીલાલ સાહેબરા
‘સંવાદ’, ૬, શ્રેયસ સોસાયટી
રેસકોર્સ રકર્ડ (પશ્ચિમ)
વટોદરા-૩૯૦૦૦૭
૩૫. દેવસંકર મહેતા
મુ. ગુજરાતી, જિ. સુરેન્દ્રનગર
૩૬. દિલીપ રાણપુરા
મુ. બનાલુ, ૩૮૨૪૪૫
(જિ. સુરેન્દ્રનગર)
૩૭. પ્રીતમલાલ કવિ
પ, મહાવક્ત્રી સોસાયટી
પાલનપુર (જિ. બનાસકાંઠા)

શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર
ઠાકરસી મહિલા
વિદ્યાપીઠનું અધ્યાલય, મુંબઈ

શ્રીમતી વિદ્યુત કે. ખાંડવાળા

Often I Sat Up In My Room Reading The Greater Part Of The Night, When The Book Was Borrowed In The Evening And To Be Returned Early In The Morning, Lest It Should Be Missed Or Wanted.

-Benjamin Franklin : Autobiography.

૧૮૫૫નો એક દિવસ યાદ આવે છે ત્યારે એમ થાય છે કે બેન્જમિન્ટમાં શરૂ કરેલું અધ્યાલય કોઈને યાદ આવશે ખરું? અહીં વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રાધ્યાપકો વાંચવા આવશે ખરા? પણ એ બેન્જમિન્ટ તો કંઈ અજબતુ બેન્જમિન્ટ નીકળ્યું. ૨૦,૦૦૦થી ૨૫,૦૦૦ નેટલાં પુસ્તકો, ૫૦થી ૬૦ વાચકો બેસી શકે એવી સગવડ હતી. અધ્યાલય કે એના મદદનીશો માટે અલગ ઓફિસ ન હોવા છતાં બધું જ કામકાજ અહીં થતું.

વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રાધ્યાપકો બેન્જમિન્ટમાં વાંચવા આવતા અને પુસ્તકો વાંચવા માટે લેર લઈ જતા. નવું ને નવું જ્ઞાન મેળવવા માટે પુસ્તકો, સામગ્રિકો

અને અન્ય સાચગીની રેન્જ-૫-૨૦૪ માગણી આવતી. પુસ્તક મેળાઓ અને અન્ય કાર્યક્રમો ચોળતા. આમ મહિલા વિદ્યાપીઠે પોતાનું પુસ્તકાલય શરૂ કર્યું ત્યારથી જ નવા નવા વિચારોને અમલમાં મૂકવાની અને પુસ્તકાલયને રચનાત્મક પાયા પર મૂકવા માટેની સવલતો મળતી જ રહી. આ સવલતો મળવા માટે એક મુખ્ય સંસ્થા જવાબદાર છે. તેનું નામ છે “વિદ્યાપીઠ અનુદાન પંચ.” આ સમિતિને, વિદ્યાપીઠે અને અધ્યાલયો નેટલો ઉપકાર માટે તેટલો ઝાંઝો છે.

સમય જતાં વિદ્યાપીઠ અનુદાન પંચના સભ્યો અને ઓફિસરો આ અધ્યાલયની મુલાકાત લેતા, ત્યારે તેઓના શબ્દો ટાંકતાં આનંદ થાય છે: “આ અધ્યાલયનું વાતાવરણ ખૂબ ખુશનુમા છે” અને આ વિદ્યાપીઠના મહાનુભાવોના સતત પ્રયત્નોથી અધ્યાલય માટે વિદ્યાપીઠની છ માળની ઇમારત બંધાવવાની હતી તેમાં જગ્યા આપવાનું મુકરર થયું અને ૧૯૬૧માં આ ઇમારત તૈયાર થઈ ત્યારે બે મહિલા અધ્યાલયને મળ્યા.

આજે મહિલા વિદ્યાપીઠનું અંશલય મુંબઈનાં અદ્યતન અંશલયોમાંનું એક ગણાય છે, અને એની સેવાઓ મુંબઈ પૂરતી નહિ પણ પૂણેના વિદ્યાપીઠના કેમ્પસને પણ આવરી લે છે.

મુંબઈનું અંશલય તે 'મધ્યસ્થ અંશલય' છે અને તેની સાથે બે વિદ્યાપીઠ રટડી સેન્ટર્સ—સાંતાક્રુઝ અને ઘાટકોપર અને હાલમાં જ તૈયાર થયેલી જૂહુ કેમ્પસની એક્સટેન્શન લાયબ્રેરી સંકળાયેલી છે. જૂહુ કેમ્પસ પર એક નવી અદ્યતન ઇમારત અંધાર્ષ છે અને જુજ દિવસોમાં આ અંશલય, પરાના વાચકોને પોતાની સેવાઓ આપશે.

આમ અંશલય એક વિકસતી જતી સંસ્થા છે. એની સવલતો અને સેવાઓ શિક્ષણના ક્ષેત્રને અનિવાર્ય છે, એટલે જ વિદ્યાપીઠના અંશલયને સંસ્થાનું હાર્દ કહેવાય છે. અમારા લગભગ ૪,૦૦૦-થી ૫,૦૦૦ વાચકો, નાનામાં નાની જુનિયર કોલેજની વિદ્યાર્થિનીઓથી માંડીને Ph. D.ને અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થિનીઓ, પ્રાધ્યાપકો અને બીજા આ અંશલયનો ઉપયોગ કરે છે અને અંશલયની અનેક સાધન અને સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતાં ઠીબે પણ છે. પોતાના અભ્યાસ માટે પુસ્તકો વગેરે મેળવવા માટે વિદ્યાર્થિનીઓ દૂર દૂરનાં સ્થળો જેવાં કે થાણા, પાલઘર વગેરેથી આવે છે. અને જ્યારે અભ્યાસ પૂરો કરે છે ત્યારે પોતાનો સંદેશો આપતા જાય છે કે તમારા અંશલયમાં કામ કરતા અન્ય અંશપાલો અમને ખૂબ મદદ કરે છે અને એ રીતે અમારી સફળતામાં એમનો હિસ્સો છે.

આ વાચકો અંશલયનાં ૧,૨૦,૦૦૦ પુસ્તકોમાંથી પોતાના અભ્યાસને લાગતાં અથવા વાંચનની મોહકિય માણવા, પોતે પુસ્તક પસંદ કરી લઈ જાય છે અથવા તેા અંશલયમાં વાંચે છે. અહીં છે—હાનાલાલની ડોલન ટ્રેલી, પ્રેમાનંદ અને કપીર-પેલા રજા સુ દરમ અને ઉમાશંકર. નવલકથા જોઈએ છે ?—રમણલાલ,

પેટલીકર, મુનશી-ચલુવીર વગેરે. તમને અગ્રે સાહિત્યનો શોખ છે ? તો આ રજા-અનાંડ મો-ઓડન-રોકકાપીઅર. તમારે દુનિયાના મહાન કલાકારો મળવું છે ? તો જુઓ પેલા સામે જ-લીઓનાડો વિન્સી-ટર્નર-કોર્નુશિયેર- આ છે હુસેન, પાયાલ, બેન્દે. મારે તો ગાંધીજી પર લખવાનું છે—જુઓ! ત્યાં જ તમારી નજીક એક અલગ વિભાગ ગાંધીઅને છે—આમ બધા જ વિષયો અને દુનિયાના સારામાં સારા લેખકો અહીં તમારી રાહ જુએ છે. જરૂર શોધો, તમારી મેજે અને જે ન મેજે તે વિશે પૂછી લો.

અંશલયમાં આવતા અમુક વાચકોને સંજીતને ખૂબ શોખ હોય છે તેની પણ સગવડ છે જ. આવો—

આ ઓરડામાં વાતાવુત્કસની ઠીળી ઠંડક માણવા માણતા સાંભળો ચીરાંનાં લગનો—હિસ્તાદ રવિશંકરની સિતાર અને અલ્લારખાનાં તખ્લા—જુઓને શરણાંના સૂર વાગી રજા છે—અને આ છે હેસરખાઈનો મકુ કંઠ—અને બધા જ.

આજે તો મારે કૂલ પ્રદર્શન માટે બે રજા કરવી છે—આ રજાં જપાનીસ કૂલગૂંથણીનાં પુસ્તકો! શું છે અને—શું નથી એ જ પ્રશ્ન છે. ખજું જ છે પણ વાપરતાં થીખો! રોજ ને રોજ આવતા નવા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવા માટે બધા જ મદદનીશ અંશપાલો વાચકોને વાંચનની સામગ્રી પૂરી પાડે છે પાડવી જ જોઈએ ને!

દર વર્ષે અંશલય લગભગ રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦નાં પુસ્તકો, સામગ્રિકો વગેરે ખરીદે છે અને એ રીતે પોતાનું પીઠમળ મજબૂત કરવું રહે છે. અંશલય સાધનસામગ્રી ખરીદે છે એમાં વાચકો અને ખાસ કરીને પ્રાધ્યાપકોનું માર્ગદર્શન લેવામાં આવે છે.

આ અંશલય બે મળલા વચ્ચે વહેંચાયેલું છે વિદ્યાપીઠની નવી ઇમારતમાં બીજે માળે એક વિશાળ ખંડમાં ૨૦૦ નેટલા વાચકો એકોસાથે બેસીને વાંચી

કે એવી સગવડ છે. અને સાથે સાથે Ph. D. ની વિદ્યાર્થીનીઓ માટે અભ્યાસદોષ ખંડ કુર્સો છે. ત્રથા-નયની ઓફિસ, સંદર્ભ ત્રથાની જુદી સવલત, અનામત માઈવપુસ્તકો માટેનો વિભાગ અને સામયિકોની અલગ સગવડ પણ છે. ત્રીજા મબલા પર 'સ્ટોક ડમ' છે, જેનાં બધાં પુસ્તકો રાખવામાં આવે છે અને સાથે સાથે પ્રાધ્યાપક ખંડ અને ધાઉજિંગ એરીયા આવેલા છે. આ બધી સવલતોને લીધે આ પ્રથાલય બીજાં ત્રથાલયોથી થોડીક જુદી સગવડો-વાળું છે એમ એક રીતે કહી શકાય.

આ ત્રથાલય એક વિશિષ્ટ સેવા આપે છે અને તે છે સમય સમય પર ગોઠવવાતા કાર્યક્રમો. ૧૯૫૫ની સાલથી આજ સુધીમાં નહિ નહિ તો ત્રથાલયે ૩૦થી ૩૫ જેટલા ખાસ કાર્યક્રમો ગોઠવ્યા છે, જેવા કે "રેફરન્સ બુક્સ એન્ડ સુ", "ફૂટપ્રિન્ટસ ઇન ધ હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયા", "ઇન્ડિયન વુમનહુડ માર્ચેસ અહોડ", "ઇન્ડિયાસલીક ડોનરન્સ", "સીન્થેટિક્સ એન કોલેજ લાઇબ્રેરીઝ" વગેરે.

આ કાર્યક્રમો ખૂબ સફળ થયા છે અને ધણાં પુસ્તકો જેનો ઉપયોગ બહુ ઓછો થતો હતો તે ત્રથાલયે છે. ત્રથાલયે સેવા અને કરન્ટ અવેરનેસ કવિંસીસને આપી બધી જ કોલેજો ઉપયોગ કરે છે. બીજા એક વિશિષ્ટ સેવા જે આ ત્રથાલયમાં અપાય છે તે છે "લાઇબ્રેરી ઓરિએન્ટેશન" જેમાં અનામત વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રાધ્યાપકોને લાઇબ્રેરી વિષે વિગતવાર માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. બીજા ત્રથાલયે લાઇબ્રેરી ઓરિએન્ટેશનના કાર્યક્રમો કોલેજોની માંગ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે. આ બધા જ કાર્યક્રમોની પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે. આ બધા જ કાર્યક્રમોની પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે.

આ બધું તો છે, પણ હજી વધારેની જરૂર છે—અને તે છે, વિજ્ઞાન પર આધારિત સગવડો જેવી કે ફોટોસ્ટેટ કોપિંગ મશીનની સગવડ. આ સેવા અમે દૂક વખતથી જ શરૂ કરી છે. વિચાર આવે

છે કે હવે તો પુસ્તકો અને સામયિકોનાં પાનાં ઓછાં કપાશે અને ફાટશે. આ સવલત વિદ્યાર્થીઓ માટે ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે, કારણ કે અભ્યાસને લગતાં પુસ્તકોનાં પ્રકરણો અને પાનાંઓને તેઓ રાખી શકશે. કેટલું સરખું !

અભ્યાસમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા સંદર્ભ-ત્રથા, સુચિઓ વગેરે ત્રથાલયે બહાર પાડી છે. એનાં નામ છે :

૧. ડિરેક્ટરી ઓફ લાઇબ્રેરીઝ, પબ્લિકશર્સ અને બુક્સેલર્સ ઇન ધ સીટી ઓફ મોમ્બે, ૧૯૬૫
૨. એન્સુકેશન ઓફ વુમન ઇન ઇન્ડિયા ૧૮૫૦-૧૯૬૭-અ બિબ્લિયોગ્રાફી વગેરે.

આ ત્રથાલય સાથે સંકળાયેલ એક બીજો વિભાગ છે જેનું નામ છે "શ્રી હંસરાજ પ્રાગણ ઠાકરસી સ્કુલ ઓફ લાયબ્રેરી સાયન્સ." આ સંસ્થાની સ્થાપના ૧૯૬૧માં થઈ. શરૂઆતમાં આ સંસ્થાએ પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ડિપ્લોમા ઇન લાયબ્રેરી સાયન્સનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને ૧૯૬૪-૬૫થી પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ડિગ્રીનો અભ્યાસક્રમ શીખવે છે. લગભગ ૪૨ વિદ્યાર્થીનીઓને આ અભ્યાસક્રમ શીખવા માટે પ્રવેશ મળે છે. આમાંથી ઉત્તીર્ણ થયેલ વિદ્યાર્થી-નીઓ વિવિધ ત્રથાલયોમાં આજે સેવા આપે છે.

કોઈ પણ સંસ્થાના વિકાસ અર્થે કાર્યકરોની જરૂર પડે છે અને સાથે સાથે જે મહાનુભાવો છે તેનો ખૂબ સહકાર લેઈએ. આ સુમેળ પહેલાં ડો. લેડી પ્રેમલીલાબેન ઠાકરસી, ત્યારબાદ શ્રી શારદાબેન દિવાન અને હવે ડો. (શ્રીમતી) મધુરીબેન શાહ મારફત મળી રહ્યા છે, જેને લીધે ત્રથાલયની સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે, ત્રથાલયની સેવાઓ વિસ્તારી અને સાથે સાથે આમારા વાચકોને સહકાર મેળવી આ પુસ્તકાલયની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતી રહે એવી શુભેચ્છા.

આદિ સમયની વાત છે. સમુદ્રમાં શેષશ્યા પર તેજપુરુષ આડા પડયા હતા. પગ પાસે પ્રકૃતિ બેઠી હતી. અચાનક તેજપુરુષની દષ્ટિમાંથી પ્રવૃત્તિ જન્મી ખરાબર એ જ ક્ષણે પ્રકૃતિએ તેજપુરુષના પગ પર હાથ મૂક્યો. સ્પષ્ટિનું એ પ્રથમ ત્વચ્છાભાન બન્યું. લયોચિત એકાન્તની ચોતરફ સમયનો અણસારો થયો અને તેજપુરુષે સહસ્રા દષ્ટિમાંથી નિહારિકાઓ, મહો, તારાઓ, સૂર્ય કાઢી કાઢીને અવકાશમાં એક લીલા-લિશ્વ રચ્યું. કરમિયાન પ્રકૃતિ તેજપુરુષના ચાકને ઉતારી રહી હતી.

અધુત વર્ષો આમ આલી ગયાં. આકાશ તારા આથી, નિહારિકાઓથી અને સૂર્યોથી ભરાઈ ગયું કયાંય અધકાર રહ્યો નહીં. તેજપુરુષનો થાક ઉતારતા ઉતારતા પ્રકૃતિ થાકી ગઈ.

અધકાર વગર આંખ મળતી નથી, અને પ્રથમ ક્ષણે પ્રકૃતિએ ધમ્છા કરી. એ ધમ્છાપ્રલાવના જળથી સૂર્યમંડળમાં અને પૃથ્વીમાં શતાધિક સંચલનો પ્રકટયાં. મહોમાં ગતિ આવી. તેજપુરુષના ચિત્તમાં એનો પડયો પડયો. એમને મયુઃ : મેં જે કંઈ રચ્યું છે તેમાં અપૂર્વ આચલનો સમાવેશ થયો છે ? પ્રકૃતિને એમણે પૂછ્યું :
“દેવી, તમે ધમ્છા કરી છે ?”

અહકોષમાં અવાજ પ્રસરી ગયો મૃદુળની સ્વર જેવી પૃથ્વી ઝંકૂત થઈ બેઠી. મંદિરની ઝાલર જે આકાશ રણકી ગઈ. રૂના પોલની જેમ પાંચ રહેલો પ્રશાત પટ અચાનક ઘેરું ઘેરું ગર્જવા લાગ્યો આદિ દેવતાના ચહેરા મુખરિત થયા કમવપત્ત ઠગલીઓ જેવા તેજપુરુષના ચરણસંપુટ પર ઠા ફેરવતા પ્રકૃતિએ ઉત્તર આપ્યો :

‘હા !’

આ પ્રશ્નોત્તર વચ્ચે સહસ્રાધુત યુગો વહી ગયા અને એ વખતે અવિકારભાવે પડી રહેલી ચાઠીમાંથી અચાનક વૃક્ષો, ઘાસ અને વેલા ઊગી આવ્યા તેજ પુરુષે જોયું કે મહાસમયથી ચિત્તમાં ધરખાઈ રહેલ પ્રકૃતિની ધમ્છાએ વનસ્પતિ રચપ ધારણ ક્યું હતું બનને આનંદમાં તેજપુરુષે પ્રકૃતિની ધમ્છાપૂર્તિ અં કલ્પ્યુ એ પહેલા આકાશો સાભાળ્યું નહોતું, ચિત્ત જનપ્યું નહોતું, ભાષા જન્મી નહોતી, ઉત્તર થય નહોતા, પ્રશ્નો પ્રકટયા નહોતા. કાવ્યના પૂર્વસમ જેવો કેવળ સહજ સચાર થયો હતો, કિમિત્ત બધિર એકાત પણ સમજ ન શકે એવો, અને તેજપુરુષે પ્રકૃતિને નામ આપ્યું : ‘લક્ષ્મી’ અને પ્રશ્નો ચ્યાર કર્યો :

“લક્ષ્મી, તારે શું જોઈએ છે?”

પ્રશ્ન શ્રવણ કરે જઈ વિરમે એટલી વારમાં તે સરોવરોના પાપાણે પર લીલ થઈને વૃત્તિ બાઝી ગઈ. એટલુંજ યોધું હેાય એમ પ્રથમ દેખતીને શ્વાસ સરોવર-સમુદ્ર-સરિતાનાં મોળાંમાં સમાયો અને સુદંર મત્સ્યનો જન્મ થયો. જલ ઊછળ્યાં. હળની જેમ માટીમાં પ્રવેશ્યાં, વૃક્ષના મૂળ પાસે જઈ અટક્યાં અને સૂતેલાં મનુષ્ય ઝળકીને જાગે એમ ડાળીઓ પર ફૂલ ખેડાં : ઊંધ ઊડે એમ પક્ષીઓ થઈને ધમ્મઝા ઊડી-પ્રસરી. વૃક્ષો આનંદનાં લેયાં ચાલવા મંડ્યાં. એમને લતાઓ ખનીને ધમ્મઝાએ રેક્યાં. ઉત્તર પ્રસરી રહ્યો :

“મારે બાળક જોઈએ છે.”

અત્યાર લગી વૃક્ષો પર આવેલાં ફૂલો હૃદય એવાં જ આજ પ્રભાતે ખીલ્યાં હેાય એવાં તાળાં હતાં-તે ફળ્યાં.

એ દરમિયાન પ્રકૃતિચિત્રમાંથી ધમ્મઝાઓ થયા જ કરતી હતી. સારી-નરસી અનેક ધમ્મઝાઓનો પ્રભાવ વનસ્પતિ પર અને અપાર તેજસ્વિષ્ટ પર પડતો જ રહ્યો. વનસ્પતિ સઘળત શિશુની જેમ ભૂખી હતી એટલે અનેક શુભ્રો ગ્રહ્યા, અનેક દોષો ઝીલ્યા. દોષિત થયેલી વૃત્તિઓ, શુભ્રવાન થયેલી વૃત્તિઓ અશ્વની જેમ વકરી. જોતજોતામાં સમુદ્રની સપાટી પર વનસ્પતિના વેશમાં વૃત્તિઓ દોડી આવી.

‘તમે અમને ક’ઈક આપો.’

સાહિતનો અવાજ સાંભળીને તેજસ્વિષ્ટે પાછળ જોધું તો વનસ્પતિ કશુંક યાચતી હતી. બન્નેને ભાન થયું :

‘અરે અરે લક્ષ્મી, આપણે આ શું કરી બેઠાં?’

વિરમયનો જન્મ થયો. વિરમયમાંથી રસોએ બહાર આવી પ્રથમ માતાપિતા સમક્ષ યાચના કરી : એની પાસે દર્શી ભાષા નહોતી. એતું કોઈ નાચ નહોતું,

એનો કોઈ ચોક્કસ આકાર નહોતો. એને આકાર જોઈતો હતો. બન્ને જલ વિમાસતાં હતાં :

“આપણે આ શું કરી બેઠાં? આપણી ધમ્મઝા સહજ રીતે જ સચોવાઈ પશુ આપું તે શું થયું?” પ્રકૃતિએ પોતાના ત્રીસંપુટમાં એને સંચિત કરી લીધું. પ્રકૃતિ પુષ્પિત થઈ. એ સુદંર બની. એના શ્રીદેહમાં સમયે પગડું ચીતયું, વાયુ ઢાણસ્ય બન્યો, સૂર્ય શ્રીદેહના શરીરમાં તેજ-સ્થળાએ રમી રહ્યો, જલ અને પૃથ્વીએ અવકાશને વીંટી લીધું. પ્રકૃતિ હાંફવા લાગી. મનુષ્યની જેમ તે હાંફવા મંડી. પહેલાં હતો તે શ્વાસ તો કેવળ ધમ્મઝાનો હતો અને હવે થયો તે ધમ્મઝા સહિતનો. એને ગર્ભમાં ભાર લાગ્યો અને તે મનુષ્યની જેમ વેદનાથી પીડાઈ. તે ચિંતાતુર ગર્ભવતીની જેમ ઢિલ્લી પડી ગઈ. પાકી ગયેલા પાન જેવું એતું મોં જોઈને તેજસ્વિષ્ટે તેને હૈયાધારણ આપી. ‘તું ડધાઈશ નહીં, તાડું’ આ પ્રમાણે ડધાઈ જવું એ પણ વૃત્તિ થઈ ગઈ. અને વનસ્પતિ તો આપણું પ્રથમ સંતાન છે. એને પિત થશે. તું સ્વસ્થ થા. લક્ષ્મી, તું હાંફીશ નહીં, જે વૃક્ષો હાંફે છે. સદાય સિન્ગ્થ હતાં તે નજીકનાં સિન્ગ્થ વૃક્ષ ઝડક થઈ ગયાં, જે સમીપ છે તે વૃક્ષોમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયા. તું દોડાદોડ કરીશ નહીં, નજીકનાં ઝડક વૃક્ષોમાં વાયું પ્રવેશે છે. તું ભય ન પામીશ, તું રડીશ નહીં, આપણી આ નિર્મિતિ દૂષિત થઈ જશે. એનો ભલે વિસ્તાર થતો. એ તું જ છે. તારા-મારા લીલાવિસ્તાર ઊછરે એમાં જ આનંદ છે. આપણી વૃત્તિતું એ લીલાસ્વસ્થ છે. એ જેમનું છે તેમ જ ભલે રહ્યું. તું એની સુશ્રૂપા કર. હું એને હાથ ફેરવીને હલકું કરીશ. તું તારામાં સ્થિર થા અને હુનિત વિશ્વના દોષોને સમતા આપ.’

લક્ષ્મી વીનવી રહી :

“પ્રભુ, મને એ નહીં ફાવે. હું અજ્ઞાન છું.” તેજસ્વિષ્ટે સ્પષ્ટિના વિશ્વાસ માટે પોતાની નાભિમાં

ભરાઈ રહેલા અંધકારને બહાર મૂક્યો. નાભિમાંથી ધનરાયમ કમલદંડને જોઈને સૃષ્ટિ શાંત થઈ. રાત થઈ. દિવસ થયો. સમયને બે પાખો મળી અને આટલામાં તો અસંખ્ય યુગો વીતી ગયા.

“પણ આ બધા કયાં જશે ?”

આટલી બધી વનસ્પતિ કંઈ નાની શી માણસીમાં ન સમાય ! અને એમનામાં જ અશ્વત્થુણુ રહેલો છે, પછી અશ્વમાં તો રહે જ કયાંથી ? વૃત્તિઓ તો સતત ચિત્તમાંથી, ત્વચામાંથી, દષ્ટિમાંથી, શ્રવણમાંથી, ધ્રાણ્યમાંથી અને વિશાળ વનસ્પતિમાંથી પ્રસવ્યા જ કરે. અશ્વેની દોડ સતત સંભળાયા કરે. સતત હણહણતી વૃત્તિઓ ધનરાયમ કમલદંડને જોઈને બહાર આવવા મથતી હતી—એ બરાડી ઊઠી :

‘અમને ધર આપો, અમને સ્થળ આપો, અમને તમારો મનુષ્ય આપો.’

અને ઢોળાવ પરથી નીચાણ તરફ ધસી આવતા જલવેગની જેમ વૃત્તિઓ સમગ્ર પ્રથમ શિશુ-મનુષ્ય લક્ષ્મી દોરી. સૌ સામટી બરાડી ઊઠી :

‘કેવળ એક જ મનુષ્ય નહીં ચાલે. અમને મનુષ્યો-અસંખ્ય મનુષ્યો આપો. અમને અમારું ધર આપો, અમને અમારું અન્ન આપો, અમને પાનો આપો, એક મનુષ્યથી અમે નહીં ધરાઈએ, અમને માણસોના થોક આપો, વન આપો, અમને કીડી આપો, અમને સર્પ આપો, અમને વીછી આપો, અમને ભગ્નનું કુવપદ અને એકતારાના પાતળા તારને સ્વર આપો, અમને ત્રાણી આપો, બકતું આપો, અમને જૂઠ્ઠા આપો, અમને કાન આપો, અમને બળદ આપો, અમને ગળાસિંધું આપો, અમને વર્ષાના મૃદપત્રી કપાળ પરના હરતા ફરતા ચાંદલા જેવી ગોકળગાય આપો, અમને બાવો આપો, ગાંને આપો, અમને આદૂ આપો, કેસર આપો, અગ્નિવેશ આપો. અમને લૂટારો અને સાધુ આપો,

વિધવા આપો, અમને દદી આપો, અમને અંત આપો અને અંત સુધી પીકાતા સમયનો પિંડ આપો. અમે જૂખી જૂંડણુ છીએ, પુણ્યો અને પાપોને કાનના મેલ સમજીને ખંખેચાં કરતી જોગણીએ છીએ. અમારું તરલાણું ભરો. અમે કશુંય અજુગતું પણ ભરતાં નથી. તમે ધમ્મ કરો છો એવી અમે પણ ધમ્મ કરીએ છીએ. અમારું ગૌરવ કરો, નહીં તો મહાભારતના અક્ષરોમાંથી તીક બનીને તમારા અન્નપૂર્ણ ક્ષેત્રો પર વરસી પડીશું—વિનાશક શ્રાપવેશે તમારા ભાગ્ય પર ઊતરી પડીશું.’

પેલું ‘ખજૂરીનું’ વૃક્ષ છે. એની નીચે હું એક દિવસ ખેઠો હતો, ૧૯૩૬ની સાલને યાદ કરતો કરતો. મારા સહવાસી મિત્રે મધ્યરાત્રે મને રૂમમાંથી કાઢી ફૂકવો હતો. પૂરીએના ઢબ્યાને એણે કાઢવમાં ફેંકી દીધો હતો. મારી ગોઠડીને એણે મારા પહેલાં મકાનની બહાર કાઢી મૂકી હતી. ત્યારે એ ‘ખજૂરીના વૃક્ષ નીચે મને બંધ આવી હતી. એક દિવસનું એ સાથી વૃક્ષ મને ધણી વાર પોતાની પાસે બોલાવે છે. એ વૃક્ષ નીચે આદિકાળનો સ્વર સંભળાય છે. એની નીચે તેજપુત્રપની નાભિના મેલ જેવું અધારું ઊતરે છે, પ્રથમ શિશુ જેવું પચેલ ઊતરે છે. ૧૯૬૨ની સાલ છે હું ભણવામા મગ્ન થાઉં છું. ૧૯૬૪નું વર્ષ આવે છે. હું ચિંતામાં મગ્ન થાઉં છું. રોગશય્યા પાસે તાવના ચાઈ જેવા શૂન્યમનસ્ક-પણ નિપ્પાલસ ભાઈ મને જીવવાનું બળ આપે છે.

એક દિવસ મેં રમણને પૂછ્યું :

‘રમણ, વૃત્તિ પર લખ્યું હોય તો !’ મેં પણ ધમ્મ કરી અને તે આ —

[તાલ નવલ-વાર્તાઓના સંગ્રહ “વૃત્તિ અને વાર્તા”ની ખેસ્ટાવના]

જેલમાંથી છૂટી આવ્યે સિકંદરને પૂરા પાંચ કલાક પણ નહોતા થયા ને એને લાગ્યું કે પોતાની જૂની, પરિચિત-આત્મીય જેની મટનગલી (જ્યાં આવીને ફરીથી વસવા માટે એ જેલમાં સળિયા પકડીને કેટલું ઝંખ્યો હતો !) બહલાઈ ગઈ છે. ગલીની દુનિયા-હવા-લોકો બધું બહલાઈ ગયું છે. લોકોના ચહેરા કેવા વાસી ગોરત જેવા ઠંડા, સૂકી માછલી જેવા લુખ્યા ને ઝાંખા થઈ ગયા છે. માત્ર ટોચી સિવાય બીજા બધાએ એને 'ઓળખ્યો ન-ઓળખ્યો' ક્યો. ટોચી જોતાં વેંત જ એના પગ ચાટવા ચંડી પડ્યો. ગલીની દુનિયામાંથી એને જાકારો મળ્યો, કારણ કે એ હવે 'ખૂની-રામીજ' હતો.

ગલીમાં એત્રણ આંઠા મારી સિકંદર પોતાના જૂના રહેઠાણુ-મરિજદના સાયજાન નીચે-ધસાઈને તૂટી ગયેલા ઓટલા પર આવી બેઠો. ખૂણામાં ટપકતા નળ પાસેના ગોખલામાં એની ફાટેલી સાહડી તથા ગોખાવાળાં બે ડબલાં પડ્યાં હતાં. લણે લાગેલી દીવાલમાં બે બાકેરાં દેખાતાં હતાં - મરેલા બળદના ડોળા ઢાઢી લીધા પછી ગોટાં જડ્યાં ઉપરની બખોલો જેવાં. થોડી વાર સુધી સુસ્ત-સુનખૂન બની એ બેસી રહ્યો, પછી હોજ લણી ગયો. હોજના આસમાની પાણી પર વધી ગયેલી દાઢીવાળો એનો ખેડોળ ચહેરો દેખાયો. લાંબા ગૂંચાયેલાં જુલ્ફાંમાં આંગળાં બેરવી એ પ્રતિબિંબ તરફ જોઈ રહ્યો. વજૂ કરી, માથે ફગાલ બાંધી નમાજ પડ્યો.

મરિજદની બહાર આવી ચાલવા માંડ્યો. ગલીમાં એનો શ્વાસ ફધાવા લાગ્યો. તળાતી ચરબી-કાંદાની-માછલીની-ગંધથી આજે એ અકળાઈ બેઠ્યો. ગલીના નાદા લણી જતાં એક ઘરડા મુરદાની ટાંગ એના ફાટેલા કેનવાસના ખૂટ હેઠળ ચગદાઈ ગઈ. મુરદો ચીસો પાડતો, પીંજા વગરની દૂબળી પાંખ ફૂફડાવતો, લગડાતો સામેની શાંગેલી ટૂટપાયની બખોલમાં ભરાઈ ગયો.

ગલીની બહાર આવી સિકંદર પોલીસચોટી પાસેના લીમડા નીચે બેઠો. ખૂમચાવાળા પાસેથી બે રોટી ને ચખ્ણ લીધી. એટલામાં કયાંકથી પૂંછડી પટપટાવતો ટોચી આવી પહોંચ્યો. સખ્ણના શોરબાગાં રોટીનો દુકડો પલાળી ફૂતરાના મેં આગળ નાંખ્યો. ખાઈ, પાસેના નળે જઈ પાણી પી, એણે બીડી સળગાવી.

મોટા પથરા પર માથું મૂકી એ આડો પડ્યો. ઉપર ધુમાળા આકાશમાં સમડીઓ બેઠી હતી, એક ગીંધ બેઠી, જૂના છાપરાના કરા પર બેસી બે પગ વચ્ચે દખાવી રાખેલા માંસના મોટા દુકડાને માંચો મારી ચૂથતું હતું.

'સા... લે, સળ બહલ ગયે.' મંદ ગતિથી ઉપર ચઢતા બીડીના ભૂરા, પાતળા ધુમાડાની આર-પાર મોટા સ્થિર ડોળા વડે જોતો એ બખડ્યો. સવારથી અત્યાર સુધી થયેલું બધું એની આંખ આગળ આવવા લાગ્યું.

સૌથી પહેલો ચહેરો દેખાયો અખદુલ પાન-વાળાનો. રંગેલા દાંતવાળો - ખીલથી ભરેલો - બેસી ગયેલાં ડાયાંવાળો અખદુલ એનો બચપણનો દોસ્ત. પણ આજે એને વાત કરવાનીય કુરસદ ન મળી. હોંટલવાળા પેલા ગની શેઠ - ભરાવદાર ચહેરા પર વીંછીના ડંખ જેવી મૂછો - જડા, કાળા હોઠ - યાડી આંખ. શેઠે તો 'સલામ માલેકુમ'નો જવાબ પણ ન આપ્યો ને ગલ્લા આગળથી જ હાથ વડે આગળ જવા ધસારો કર્યો. કફીર - સવાલીની જેમ એમની પાસે લીખ માગવા થોડો ગયો'તો હું ? પહેલાં ગોરતલું પોટલું લઈ આવતો ત્યારે આ જ શેઠ કેટલા આગ્રહથી આ પિવડાવતા ! સફેદ દાઢી ખંજવાળતા પેલા ધ્યાહિમ ધડાવાળાએ મને જોઈ કેવું મેં બગાડ્યું'તું. અને પેલી ગોખા મેંવાળી, શાક વેચનારી છુટ્ટી મરિયમે તો કહ્યું પણ ખટું કે 'અથ તો વલ'

ડાખીસ હો ગયા... ડાખીસ...'' મરિયમની કંઈક વાણી મુજું મુસલ્મ મારે કપાતા મુસ્લમાની ચીસોની જેમ એના કાન વીધી મગજમાં ભમવા લાગી. નનુ નાનવાઈ મને જોઈ કેવું ખંધુ હર્યો'તો. તસખી ફેરવતો પેલો આંધળો ફરીર-રહેમાન મારો અવાજ સાંભળી કેવો મોટો ગળકો કાઢી ચૂક્યો'તો...

છેવટે આંખો... ચિકની અંદર ગોસ્તના મોટા લટકતા દુકાની પાછળ સાંકડા કપાળ પર દળાવેલી મેલી લાલ ઠોપીવાળો- જીડી, ઝીણી આંખવાળો - માંસ કાપવાના તખત જેવો કોર ને આંકાવળો- શેઠ લાલુમિયાનો અહેરો. લાલુમિયાં-જેને બચાવવા માટે એને જ્વમ પડ્યું હતું. આંખો આગળ એ દ્રશ્ય તરવરવા લાગ્યું... શેઠે ધરાકને ગાળ દેતાં તકરાર યઈ. ધરાકે શેઠને મારવા તખત પર પડેલો છરો ઉઠાવ્યો. પોતે વચમાં પડ્યો. ધરાકને બે હાથ વડે પાછળથી જકડી લીધો. 'બધ્ય'બધ્યા. ઝપાઝપી. છરો નીચે પડ્યો. એણે ઉપાડી લીધો... અને છરો પેલાના પેટમાં પેસી ગયો. ખૂન... પોતે ખૂની બન્યો...

પાંચ વરસની જ્વ... શેઠે ખૂનીને ફરીથી નોકરી પર રાખવા ઇનકાર કર્યો. લિખારીને ફેંકતા હોય એમ મેલી, ચૂંચાયેલી એક રૂપિયાની નોટ ફેંકી હતી. બધાંની આંખોના - મોંના લાવોથી ઉત્પન્ન થયેલી કોઈ વિચિત્ર, તીક્ષ્ણ અણીવાળી વસ્તુ એના કલેન્નમાં ઊતરી અંદર ને અંદર ફેરી રહી હતી.

સિકંદરને ઝોકું આવી ગયું. જગી. આંખો ચોળી જોઈું તો સાંજ પડી ગઈ હતી. ઊંચે આવેલા ધાંભલા પરના મરકયૂરી લાઈટે એના હાથ-પગ પર જાંબુડિયા રંગનો ફૂચડો ફેરવ્યો હતો. સિવાળાને લીધે સોફ્ટ-કોકનેના ધુમાડે, બજારની લીડમાં રથવાયા ટેરની જેમ આમતેમ અચડાતો હતો. મચ્છી બજારમાં ચારેકોર ભાતભાતના-લાલ પીળા લીલા-વીજળીના ગોળા સળગી ઊઠ્યા હતા.

ત્રણ દિવસ સુધી નોકરી માટે ફાંફાં ચારી સિકંદર ચાક્યો-હાંચો. ગજવામાં જે થોડા પૈસાહતા તેનાથી જમતેમ કરી ચલાવ્યું.

આજે સવારથી એ જૂખ્યો હતો. રાત પડી. ચિંતામાં-કંઈક ધૂનમાં ખાનપુર દરવાગની બહાર આવી નદીની રેત પર એણે ચાલવા માંડ્યું, પોલિ-ચિનની મેલી ચાદર જેવો ચંદ્રનો ઝાંખો પ્રકાશ રેત પર પથરાયો હતો. આ કિનારે પાણીની ઝીડોના અવાજ આવતા હતા તો સામે પાર ફૂતરાં ભસતાં સંભળાતાં હતાં.

સિકંદરે ઠંડી રેત પર ચાલવા માંડ્યું. ખાખો-ચિયાના ગંદા, સડતા પાણીની ગંધથી ભરેલા પવને ઠોડી આવી, બેત્રણ યાપટ લગાવી એને ધુન્નવ્યો. સાબરમતીનાં છીછરાં જઈ ગયેલાં જળ પર આળોટતો ફૂંટતો પવન લાંબો યઈ કિનારા પર પડી ગયો. ફાટેલી બંડીનાં બંદન બીડી એ આગળ વધ્યો. લૂંચી જરા ઊંચી કરી પગ વડે ઝાળાસ પડ્યું-ઠરેલું પાણી હલાવ્યું. ગભરાઈ ગયું હોય એમ એ ખળભળી ઊઠ્યું.

પાણીમાંથી બહાર નીકળી, ભીની માટી એળંગી સિકંદર સૂકી રેતીમાં આવી બેઠો. લૂંચીના છેડા હડે પગ લૂછતો એ ચારે બાજુ જોવા લાગ્યો. સામે-થોડે દૂર નહેડુ પુક પરથી ઊતરી, મરકયૂરી લામટનાં આસમાની અજવાળાં આસપાસના પાતળા ધુમ્મસ પર તરતાં હતાં. પાછળની બાજુએ કામા હોટલની લોન પર ઊભા કરેલા 'કિરટમસ ટ્રી' પર રંગીન દીવાઓનાં ઝૂમખાં ધળી પર કરમાઈ ગયેલાં ફૂલો જેવાં ઝાંખાં દેખાતાં હતાં. ઉપર મોટી અષ્ટાવક નીચોળ લાઈટ લાલ આંખો વડે એને વીંટળાવા જતા ધુમ્મસને વેગળું રહેવા ઇશારા કરતું હતું.

સામી બાજુએ ભદ્ય પાઈ ધરાઈ ગયેલા વિશાળ અજગર જેવો પુલનો પડઝાયો પડ્યો હતો. સિકંદરે ઊભા યઈ ભીની રેતીવાળા કિનારાની ધાર પર ચાલવા માંડ્યું. પુલ નીચે આવી પહોંચ્યો. ઉપર કચારેક ભારે, હલકાં વાહન પસાર થયાને અવાજ સંભળાવો. રિમેંટના ઠંડાગાર ધાંભલાને અટલી એ ઊભો રહ્યો. પડઝાવાના અધારામાંથી આસપાસ જોવા લાગ્યો. થોડે દૂર ઝાંખા પ્રકાશમાં એક સફે

આકૃતિ નીચી વળી રેતમાંથી કંઈ જોઈ કાઢતી જણાઈ. એણે હળવેથી પાસે આવી જોયું, એ સાચુસ દાટેલી બાટલીઓ કાઢતો હતો. પેલાનું ધ્યાન જોવવામાં હતું. સિકંદરે એની ગરદન પકડી પૂછ્યું, 'ક્યો' એ દારૂ સુરાતા હૈ? હરામી. હા, મુએ એક જોતલ દે.'

સિકંદરના અચાનક હુમલાથી પેલા ગભરાઈ ગયો. આંખો ફાડી એણે સિકંદર ભણી જોયું. રાંક સાથે એ જોલ્યો, 'મેરી નહીં હૈ સાખ... મૈં તો નોકર આદમી...'

'અરે તેરે નોકરકી ઐસી... હા એ લા'કહી, ડાખો હાથ આડો વાળી, સિકંદરે જ્વેરથી પેલાના મોં પર થપ્પડ મારી એક બાટલી આંચકી લીધી. બાકીની બાટલીઓ છાતીએ ઢખાવી પેલા દોડ્યો ને પુલને છેડે અંધારામાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

સિકંદરે જોલા જોલા જ બાટલી જોલી મેચી માર્ડી, 'અખ બદનમે' કુછ ગરમી આમેગી' લગભગ અડધી બાટલી ગટગટાવી, કુડતાની ફાટેલી બાંચ વડે મોં લૂછી એ બખડ્યો. રેત પર નિરાંતે પગ લાંબા કરી ખીડી સળગાવી. ખાલી પેટમાં દારૂ બળતો હતો. માથું ભમવા લાગ્યું. આડા પડી, દૃઢિયું વાળી, નિરતેજ આસમાનના અસ્થિર લાગતા તારાઓને એ જોવા લાગ્યો. ઈદની મહેફિલમાં નાચતી -ગોળ ફરતી-જરીના યુદ્ધ ભરેલા દુપટાવાળી-જોહરા-જન યાદ આવી. નાચતું એક દૃશ્ય આંખો આગળ ડોલવા લાગ્યું. કલાક દોઢ કલાક સુધી નશાને લીધે એ ભૂતકાળના ઊંડા જળમાં ડૂબતો-તરતો પડ્યો રહ્યો.

પવન પણ હવે સિસકારા બેલાવતો પુલના થાંભલાની ડાયામાં લપાવા મથતો હતો. બાટલીમાં બાકી રહેલો દારૂ પી સિકંદર એલિસપુલ પાસે આવી પહોંચ્યો. ચંદ્રનો પ્રકાશ થોડો વધ્યો હતો. રાખોડિયા રંગના પુલ પર ચાંદનીએ સફેદનો આછો હાથ ચાર્યો હતો. હારખંધ બેઠેલા કારવાનનાં ઊંઠા જેવા પુલની કમાનોના ઢેકાવાળા પડખાઓને ઝાળગી સિકંદર

ધાળીઓના ઝોલવાતા જતા લોકો પાસે આવી બેઠો. હાથ વડે અંગારા સંકારી તાપવા લાગ્યો. પેટમાં ભૂખની આગ બળતી જ હતી એમાં પેલા દારૂનું ઈવણુ પડ્યું.

સામે પાર ઝાંખા દેખાતા વા. સા. હોરિપટલના ટાવર તથા નીચે અંધારામાં લપાયેલાં મકાનો ભણી એ જોઈ રહ્યો. ક્યાંકથી બેચાર રાટી મળી જાય તો... પાછલે દરવાજાથી કોઈના બંગલામાં ધૂસી જઈ... પણ ચોરી? કુડતા હેડળ બળતા પેટના ખાડા પર હાથ ફેરવતો એ વિચાર કરવા લાગ્યો. છેવટે પગ વડે થોડી રેત ઉછાળી એ જીભો ધયો. હીંચણુ સુધી લૂંછી ચડાવી સામે કિનારે જવા પાણીમાં જીતર્યો.

કિનારે જાંચા થાંભલા પર મોડું સર્વલાખટ બળતું હતું. ભૂખરાં, મેલાં પાણી કહોળી એ કાંઠે આંચ્યો. પાણી પર પડેલા પોતાના લાંબા ઝોળાને જોતો એ ધડીકમાં સર્વલાખટના નીચેના અંધારા ભાગમાં આવી જીભો રહ્યો. ઠંડા પાણીને લીધે પગ જાણે સીસું લાકું હોય એવા જડ અને ભારે થઈ ગયા હતા. બંડીના જળવામાંથી મેલો રૂમાલ કાઢી સાથળ સુધી પગ લૂછ્યા. થોડી ગરમી આવે-લોહી ફરે એ વિચારે બંને પગે જ્વેરથી માલિશ કરી. લાંબા વખત સુધી હિમગિરિનાં પડખાં સેવીને આંચ્યો હોય એવો પવન એનાં ફાટેલાં કપડાંમાં પેસી પજવતો હતો. હાંત કકડાવતો એ આગળ વધ્યો.

જમણી બાજુએ આવેલી હોરિપટલના ટાવરમાં એ વાગ્યા હતા. ડાળી બાજુએ આવેલા એ માળના મકાન પાસે આવી એ જીભો રહ્યો. મકાનના આગળના ભાંગમાં નાનકડા બગીચાના ખૂણા ઉપર ઝાંખો દીવો બળતો હતો. ઝાંખે તાણું હતું. સિકંદર કોટ ફૂટી અંદર ગયો. મેદીની વાડમાં સંતાઈને બોલતાં તગસાં એનો પગરવ સાંભળી સાંત થઈ ગયાં. ગિલ્લીપગે પગથિયાં ચડી એ વરંડામાં આંચ્યો. જોયું, અહીં પણ બારણે તાણું હતું. બીજાં બારણાં ધડેલી

જેવાં, અંદરથી બંધ હતાં. વરંડાની બાજુનો કહેરો ફૂટી એ પાછળના ભાગમાં આપ્યો. ભોંયરાતું મોઢું વેન્ટિલેટર ઉઘાડું હતું. વેન્ટિલેટરના વૃટ્ટાસળિયામાંથી માથું ધાલી અંદર જોયું. સળિયામાંથી ઊતરી ચકાચ એમ હતું. વૃટેલા સળિયાવાળા ભાગમાં પગ નાંખી, ખારીતું ચોકડું પકડી, કાણુ વાર લટકી એ નીચે સરકી પડ્યો.

અધારામાં ચાર ડગલાં ચાલ્યો ત્યાં કાચનાં વાસણો પર પગ પડતાં વાસણો ઇંછેડાઈ અણબણી ઊઠ્યાં. ખેચારનો કચ્ચરધાણુ વળી ગયો. સિકંદરે નીચા વળી ઉઘાડા પગમાં પેસી ગયેલો કાચનો કટકો ખેંચી કાઢ્યો. દીવાસળી સળગાવી જોયું—સફેદ, પીળી દવાઓ ભરેલા શીશાઓ, લાંબી કાચની નળીઓ, રકાબીઓ, કાચના ચંબુઓ તથા ખાલાઓનો ઢગલો પડયો હતો. લાંગેલા શીશામાંથી ઠોઈ જલદ દવા ટોળાઈ ફરસ પર રેલાઈ હતી. એની વિચિત્ર-તીવ્ર ગંધ નાકમાં ભરાઈ, આંખો બળવા લગી. લોહી-ટપકતા પગે ગળવામાંથી રૂઆક કાઢી પાંધી દીધો. લંગડાતો અધારામાં હાથ વડે રરતો ફરેસતો એ આગળ વધ્યો.

થોડે જતાં બરફ જેવા ઠંડા, મોટા હેંડલ સાથે એનો હાથ અથડાયો. હેંડલ પર હાથ ફેરવી, પકડી ખેંચ્યું. 'ખટાક' કરતું મોઢું ખારણું બિધડયું અને ઠંડી હવાતું ગંધભયું મોજું બહાર ધસી આવ્યું. અંદર એકદમ બત્તી થઈ. બત્તી કેણે કરી? અહીં બીજું કોઈ છે એમ માની સિકંદરે ગભરાઈ ખારણુની આડમાં સંતાઈ ગયો. કરોચ અવાજ ન સંભળાતાં એણે કપાટમાં જોયું. એ મોંકી ઊઠ્યો. આંખો ફાટી ગઈ. મોટી લાંબી ડાબલીઓ પર ગોઠવેલાં ઉઘાડાં— અર્ધનમ - કાળાં, પીળાં, ધોળાં મડદાં હતાં. કપાટનું ખારણું બંધ કર્યું. સિકંદરે બકરાનાં-થેટાનાં-માવ-બેસનાં મડદાં જોયાં હતાં - પણ આમ માણસનાં મડદાંનો ઢગલો પહેલી વાર જોયો.

થોડી વાર સુધી મૂઠ બની એ ઊભો રહ્યો. ફરી પાછું ફીઝરનું હેંડલ પકડી ખેંચ્યું. ખારણુના ખટકાની સાથે અંદર પાછી બત્તી થઈ. માથું નમાવી એ ગડદાંએ લણી બોઈ રહ્યો. સૌથી નીચે એક પુરુષનું દુબળું, કાળું, લાંબું, સુકાયેલું શય હતું. કાચના મોટા મણકા જેવા ફાટેલા ડોળામાં હલુ લય તરવરતો હતો. મોંમાંથી બે રાક્ષીઓએ બહાર નીકળી નીચેના હોઠને દબાવી રાખ્યો હતો. બડા, દૂંકા, ધસ જેવા વાળ જોવા રહેલા હતા. વચલા ખાનામાં દબાઈ ચીગળાઈ ગયેલા સ્તનવાળી, ફિક્કી-ફીગાઈ ગયેલી સ્ત્રીની લાસ હતી. કચર પર મેલું લૂગડું વીંટાળેલું હતું. પહેલા ગઈ ગયેલા મોંમાં પીળા, મોટા દાંત દેખાતા હતા. નક્કી વાળની વિગ જેવા વાળ ચોટેલા હતા. ગાલણી બકરીના જેવું એનું ફૂલેલું, વચમાંથી દબાયેલું પેટ ચગદાયેલા ચીબડા જેવું બેડોળ લાગતું હતું. નાની ઠોડીઓ જેવી ઝીણી, સૂજેલી આંખો વડે એ બાઈ સિકંદરે લણી ટગર ટગર બોઈ રહી હતી. બાજુમાં, જન્મીને તરત મરી ગયેલા ગરોળીના બચ્ચા જેવી એક બાળકની પીંગચટી લાચ પડી હતી.

એટલામાં ઉપરના ભાગમાં કંઈક પડવાનો અવાજ તથા પગરવ સંભળાયો. સિકંદરને લાગ્યું કે કોઈ ભારે પગલે નીચે ભોંયરા લણીથી આવી રહ્યું છે. સ્વાસ રોકી ફીઝરનું ખારણું બંધ કરી, ખૂણામાં એ લપાઈ રહ્યો. પણ કોઈ આવ્યું નહીં. એણે

ખોલી નાખેલી. શરીરના કાપેલા ટુકડા ટેબલ પર વિખરાયેલા પડ્યા હતા. દુર્ગંધને લીધે એનું માથું ભમના લાગ્યું. થોડી વાર સુધી નાક દબાવી રાખ્યું. ટેબલના ખૂણ પર મોટી પ્લેટમાં બહુ સુતરની ભીની, મેલી આંટીઓ જેવાં ચીકણાં આંતરડાંનો ઢગલો પડ્યો હતો.

સિકંદરને કપડાંનો ધીમો ફફડાટ તથા ઝડપથી લેનાતા-સુકાતા શ્વાસનો અવાજ સંભળાયો. એને લાગ્યું કે ઠાંઈ ખીંતે માણસ આઠલામાં કયાંક સંતાયો છે. ટેબલ પર પડેલા વાઢકાપનો ઝીણી દાંતીવાળો છરો હળવેથી ઉપાડી લીધો. બરીક આગળ નતાં ફરસ પર ઢાળાયેલા ચીકણાં અવાહી પર પગ પડતાં એ લપસી હેઠે પડ્યો. ટેબલ પર મૂકેલી પ્લેટ સાથે હાથ અફળાયો. પ્લેટ નીચે પડી ભાંગી ગઈ. આસ-પાસ કાચના કટકા ઊછળ્યા. આંતરડાંનો ઢગલો ફેલાઈ ભેંચ પર પથરાઈ ગયો. ખૂણામાંના હાડપિંજર સાથે પગ અથડાતાં એ ખરૂં કરતું ચત્તાપાટ પડેલા સિકંદર ઉપર ઊંચું ઢળી પડ્યું. હાડપિંજરની ખોપરી એના ખભા પર અફળાઈ. એની છાતી ઉપર હોકી રિકક જેવો હાડપિંજરનો હાથ પહોંચ્યો.

વાગેલા ભાગ પર હાથ ફેરવતો એ ઊભો થવા જતો હતો ત્યાં પાસેના મોટા ટેબલ નીચે માણસ જેવી આકૃતિ દેખાઈ. કાચડાની જેમ એના તરફ એ સરક્યો. આકૃતિ ટેબલની નીચેથી ઊભી થઈ ખારી ભણી દોડવા ગઈ, પણ આંતરડાના ઢગલા પર પગ પડતાં લપસી એ નીચે પડી. પાછી ઊભી થઈ. પગમાં વીંટળાયેલાં ચીકણાં આંતરડાં કાઢવા એ નીચી વળી. ટેબલને આ છેડેથી સિકંદરે એક કપાયેલો પગ લઈ એના પર નેરથી ફેંક્યો. આકૃતિ ખસી ગઈ. પગનો ટુકડો દીવાલ સાથે 'ધમ' કરતો અથડાઈ નીચે પડ્યો.

ખારીની સ્ટોપર ખોલવા પેલો માણસ ટેબલ પર ચડ્યો. સિકંદરે ટેબલને નેરથી ધક્કો માર્યો. કાપેલાં અંગોના ટુકડાઓને ચઘદી નાંખતો પેલો

લાણોની વચ્ચેવચ પડ્યો. સિકંદરે કૂદી એની ગરદન પકડી, ટેબલ પરથી ખેંચી નીચે પહોંચ્યો. વેન્ટી-લેટરમાંથી આવતા ચંદ્રના પ્રકાશવાળા ભાગમાં લઈ જઈ એણે. આ પણ એક લાશ હતી—જીવતી. એ ધરડો ડોસો હતો. હાથમાં પકડેલી એની ગરદન મુઠકાલ મુરઘા જેની દૂબળી-પોચી હતી. સફળવકળ ચતી, ઊંડી ઊતરેલી આંખોમાં સફેદ—ધૂમર પડળો વચ્ચે ધૂબતો—ગળી ગયેલા નાના ફાલસા જેવી ટીકીઓ બહુ હમણાં નીકળી પડશે. ખગલમાં મેલાં કપડાંનો વીંટો હતો.

'ક્યો' બે છુદ્દે, ચોરી કરને આપા હૈ?' ગરદન પરની ભીંસ દીલી કરતાં સિકંદરે પૂછ્યું. ડોસો કાંપતો હતો. 'ખોલતા કયો નહીં? હું એક અપડ...' કહી એણે હાથ ઉગામ્યો.

'એ ચાર લૂગડાના કકડા... માયાપ. ખગલમાં દબાવી રાખેલાં કપડાં દેખાડી ડોસો ખોલ્યો.

'ઇસે કયા કરોગે?'

'ગુજરીમાં વેચી ચાર પૈસા, માયાપ...' સુકાયેલા ચહેરામાં ખાડા પડેલા હતા. ધરડા ઘોડાની જેમ તે હાંકતો હતો. પહેરવેશ ચીંચરેહાલ હતો.

'અચ્છા, ભાગો વહાંસે.' ગભરાતો, ડોક વાળીને પાછું જોતો ડોસો આગળ વધ્યો. છેવાડેના ટેબલ પર પડેલા શળ પર નજર નાંખી એ લાણ વાર ઊભો રહ્યો. કાંપતા હાથે શળ પર એઠાઠેલા કાળા કામળાનો! છેડો પકડ્યો.

'રમ દો, ઉસે હમ લેંગે. સિકંદરે ઘોડી કામળો ખેંચી લીધો. એણે વિચાર કર્યો—આને વેચતાં બે ચાર દિવસની રાટી નીકળશે.

ટેબલ ઉપર ચઢી સ્ટોપર ખોલી ખારી ઉઘાડી. પાછલી રાતની, પૂર્વ દિશાની ઠંડી હવા મસખાટા મારતી અંદર ઘોડી આવી. ખારી વચ્ચે ઊભેલા ડોસાના સફેદ વાળ તથા કપડાંના લોરા ઊડવા લાગ્યા.

ક્રમને હાથે બારી પકડી, બેસી પણ લટકાવી ડોમે નીચે ઊતરી પડ્યો. થોડી વાર આમતેમ બેઠે, બીજું કંઈ લેવા જેવું ન લાગતાં હાથમાંનો છરો બંડીના આગલા ગજવામાં ખોસી, ઉપર કાળો કામળો ઝોડી સિકંદર બારીમાંથી નીચે ફેંદી પડ્યો.

નદી ભણી જતી પગદંડી પર એ ચાલવા લાગ્યો. હવા સુસવાટા મારતી હતી. મેદાનની વચમાં આવેલા પીપળા પામેથી એક રસ્તો ફેંટાઈ ઊંચાણવાળી બાજુએ જતો હતો. પીપળાનો પડછાયો દૃષ્ટિયું વાળીને વચ્ચે પડ્યો હતો. ઉપર પપનસના ડુકડા જેવા પીળા ચંદ્રમા પશ્ચિમ તરફ ઢળતો હતો.

સિકંદરે જોયું—દૂર ડોસો કાંપતો, સાચવીને પણ ચૂકતો ઝોવારા નીચે ઊતરતો હતો. ફાટેલાં કપડાં હવામાં ઊડતાં હતાં. જરા ઉતાવળે પગલે સિકંદર ડોસાની તરફ—ઝોવારા ભણી ગયો. નદી પાર કરવા માટે ડોસાએ પાણીમાં પગ ચૂક્યો ત્યાં સિકંદરે ઉપરથી ધૂમ પાડી—‘એ જુદે, જરા કંહર.’

ડોસાએ ગભરાટ સાથે પાછળ-ઠીંચે જોયું. બેખડ પરથી સિકંદરે ડોસાના ચરચર કાંપતા દેહ પર પોતે ઝોલેલો કાળો કામળો ઉતારી ફેંક્યો. ડોસાએ એ હાથ પહોળા કરી, એને બાથમાં લઈ શરીરે-માથે વીંટાળી લીધા. બેચાર પણ સુધી સિકંદર ભણી બેઠો રહ્યો. ઢળતા ચંદ્રના પ્રકાશમાં, નદીનાં જળ પર બને જણાના પડછાયા ધૂટા પડ્યા. અખરખની પાતળી પતરીઓ જેવાં નદીનાં જળ આઠાં ચળકતાં હતાં.

સિકંદર પાછો પીપળા નજીક આવ્યો. દૂર-પેલી પાર નદીની રેતમાં ડોસાની ધૂંધળી આકૃતિ પ્રેતની જેમ પુવના પડછાયામાં ઝોગળી ગઈ. સિકંદર થોડી વાર સુધી સ્થિર નેત્રો વડે બેઠો રહ્યો. પછી ટેકરાની પાછળ આંબલીઓના ઝૂંડમાં આવેલા રમસાનના ડાપરા ભણી ચાલવા લાગ્યો.

[તાલ વાર્તાસંગ્રહ ‘ધવલગિરિ’માંથી]

ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા

આ સમયે, બ્યારે શાળા-મહાશાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસક્રમમાં ભાષા-સાહિત્યના શિક્ષણનું મહત્ત્વ ઘટ્યું છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના તથા આવતી કાલના ભવિષ્ય માટે પણ સર્જતા સાહિત્યને પ્રાગટ્ય પ્રોત્સાહન મળવું જરૂરી છે. આ માટે જે તે સ્વરૂપે વિશેની ‘સ્પર્ધાઓ’ જરૂરી જણાય છે.

આ હેતુને લક્ષમાં રાખીને અમે હાલ પૂરતું માધ્યમિક-ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની શ્રેષ્ઠ મૌલિક કૃતિઓ પ્રગટી રહે તે અંગે આ ‘વાર્તા-સ્પર્ધા’નું આયોજન કયું છે. સૌ વિદ્યાર્થીઓને એમાં ભાગ લેવાનું હૃદયપૂર્વકનું નિમંત્રણ છે.

(૧) જે તે શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ આ સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકે

(૨) ‘વાર્તા મૌલિક છે’ તથા વિદ્યાર્થી તેમની શાળામાં અભ્યાસ કરે છે તે મુજબનું આયોજનશીલનું પ્રમાણપત્ર વાર્તા સાથે મોકલવું આવશ્યક છે.

(૩) વાર્તા મોડામાં મોડી તા. ૩૧ જાન્યુ. ‘૭૮ સુધીમાં ચળી જવી જોઈએ.

(૪) ઇનામ આ ક્રમમાં અપાયો :
વિજેતાની પસંદગીનાં યુગ્મરાતી પુસ્તકો
પ્રથમ ઇનામ રૂ. ૩૫૧ના પુસ્તકો
બીજું ઇનામ રૂ. ૨૫૧ના પુસ્તકો
ત્રીજું ઇનામ રૂ. ૧૫૧ના પુસ્તકો
પ્રોત્સાહક ઇનામ રૂ. ૧૦૧ના પુસ્તકો
યુગ્મરાતના સુપ્રસિદ્ધ સર્જકો તથા વિવેચકો આ સ્પર્ધાના નિર્ણાયક હશે, જેમનાં નામ જાહેર કરવામાં આવશે.

વાર્તા મોકલવાનું સરનામું :
‘ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા’

ઉદ્ગાર ધાર્યાલય, આર. આર. રોડની કંપની,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧

પ્રતિયુદ્ધ કાવ્યો

(ANTI-WAR POEMS)

કોઈ પણ સારા પુસ્તકનો જન્મ એ ઇમ્પ્રિજ્ઠ બાળકના જન્મ જેવો ગણાય-પ્રેમભર્યા આલકારને યોગ્ય.

તેમાંયે આજના જેવા સમયે જ્યારે માનવજાત યુદ્ધની યંત્રણા એ શું છે તે પૂરેપૂરી જાણતી હોય અને જ્યારે તે ખે ખે મહાયુદ્ધનો ભયાનક ઓઠારથી સંપૂર્ણ-પણે મુકત ન થઈ શકી હોય ત્યારે તે આવાં 'પ્રતિયુદ્ધ કાવ્યો' જેવાં પુસ્તકોની આવકાર્યતા સવિશેષ વધી જાય.

એતું એક કારણુ તે એ હોય છે કે, યુદ્ધની વિનાશકતા, નિરર્થકતા અને મૂર્ખતા જાનારા તે કવિઓ હોય છે, પણ એ કવિ તે માત્ર વાહનરૂપ હોય છે, એ જે ગીત ગાતાં હોય છે-યુદ્ધનો વિરોધ કરનારાં-એ તેો યુદ્ધથી ત્રાસી ગયેલી, વાજ આવી ગયેલી જનતાના હૃદયની વાણી હોય છે.

યુદ્ધસ્ત જનતાની એ વાણી કદીક રવીન્દ્રનાથ આર્તસ્વરે પોકારી રહ્યા હોય છે. એ વાણી જેનો કદીયે જવાબ ન મળે એવા પ્રશ્ન રૂપે રવીન્દ્રનાથ દ્વારા પ્રગટી ઊઠતી હોય છે.

આ રહ્યો એ પ્રશ્ન:
 "...એટલે તો આંસુ સાથે પૂછું છું તને :
 જેઓ કરે છે તારા વાધુને વિષમય, ને શુઝાવી દે
 છે તારો પ્રકાશ એમને ક્ષમા કરી છે તે ? ને કયો
 છે એના પંર તે પ્રેમ ?"

જેને આ પ્રશ્ન પૂછાયો છે તે તેો કદીયે એનો ઉત્તર વાળવાનો નથી, પણ જગતના સંતોએ, કવિઓએ તત્ત્વજ્ઞોએ તેો અનેક વાર કહ્યું છે કે યુદ્ધ નહિ, પણ પ્રેમ જ આ જગતને ધારી રાખનારું એકમાત્ર જળ છે.

ને છતાં યુદ્ધો તેો થતાં જ રહે છે, થતાં રહેશે કદાચ.

એ કાવ્યોનો ભાવ પણ ઉપર આપણે જોઈએ એ પ્રકારનો જ ભાવ છે. યુદ્ધના દેવને તેઓ "ધમ"ડી

ગુલાબદાસ ધોક્કર

યુદ્ધ દેવતા" કહે છે, પણ છતાં તેના ધમડોને એ ચલાવી લેતા નથી, પડકારે છે. કહે છે:

"તું ભૂલી ગયો છે કે,
 તેં મારામાં ચણેલી બર્કિનની દીવાલને ખારીઓ રહી ગઈ છે."

દરેક કવિને, દરેક યુગમાં, કોઈ ને કોઈ બર્કિનની દીવાલનો સામનો કરવાનો રહે જ છે. અને છતાં માનવતાનું સદ્ભાગ્ય એ છે કે કવિ, કોઈક વાર યશવંત ત્રિવેદીની માફક એ ખારીમાંથી, કાં તેો

'સ્કુલે જતાં ટાપરિયાને રોજ જોયા' કરે છે કે કાં તેો એવા એકરન બર્ગની માફક,

"ચૂનાથી ધોળેલી દીવાલ ઉપર ધરખાઈ ગયેલા ખે પડાયા" યાદ રાખ્યા કરે છે.

કહેવાની જરૂર છે ખરી કે એ ખે પડાયા તે પેલા ખારવાના અને તેની સ્ત્રીના હોય છે ?

એ ટાપરિયાઓ, એ પડાયાઓ, તેની અક્ષ-સતામાં મહાલક્ષ્મી ચેટ્ટસની એ યુવાન કન્યા, કે તેની પાનખર પીતાવતેનો એ વૃદ્ધ સજ્જન ધણું છવેા, કેમ કે તેની વિરુદ્ધ એ તેટલાં કાવ્યો ભલે ને લખાય છતાં યુદ્ધ માનવ માટે તેના પડાયા જેટલું અનિવાર્ય રહ્યું છે.

એટલે તે ડૉ. રાધાકૃષ્ણને સાચું જ કહ્યું છે કે,

"હિંસા જ મનુષ્યજાતિનો ઇતિહાસ છે,
 અહિંસા તેો માત્ર તેનો આદર્શ રહ્યો છે."

એમ હોવા છતાં માનવજાતિનો વિજય એ છે કે માનવ એના એ ઇતિહાસને હંમેશાં પડકારતો રહ્યો છે, અને પેલા આદર્શનો ખજ ફરકતો રાખવાની હંમેશાં કોશિશ કરતો રહ્યો છે *

* તા.૮-૧૦-૧૯૭૭ને દિવસે મહુવા યુદ્ધ સમાજ દ્વારા યોજાયેલ પુસ્તકના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે યશવંત ત્રિવેદી સંપાદિત-અનુવાદિત 'પ્રતિયુદ્ધ કાવ્યો' (મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૦૦) વિશે ખેલાયેલું વ્યાખ્યાન, થોડા સુધારાવધારા સાથે.

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

૧. એંધાણુ	શ્રી નાનાલાઈ જ્ઞેનલિયા	નવલકથા	૧૫-૦૦
૨. ત્રીજો સર	શ્રી પિનાકીન દવે	"	૧૦-૦૦
૩. જ્યેષ્ઠ તો બાવળની શૂળ	શ્રી હસમુખ શેઠ	"	૧૩-૨૫
૪. શૂન્યાવકાશ	શ્રી પ્રીતમલાલ કવિ	"	૧૩-૦૦
૫. સૂરજ જિજ્ઞે સાંજે	શ્રી ભૂપત વડોદરીયા	"	૧૫-૫૦
૬. ઇન્સાફ	શ્રી પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૧૬-૭૫
૭. કૃષ્ણજીવન હીલા ભાગ ૧થી ૫	શ્રી પનાલાલ પટેલ	"	૧૦૦-૦૦
૮. તેવુ વર્ષ ભાગ-૨.	શ્રી યશોધર મહેતા	"	૧૬-૦૦
૯. કુરુક્ષેત્રને પથે ભાગ-૩	શ્રી દક્ષિણકુમાર જ્યેષ્ઠી	"	૧૮-૫૦
૧૦. કુંવારી માતા	શ્રી હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૩-૦૦
૧૧. સરોવર છલી વળ્યાં	શ્રી હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૩-૫૦
૧૨. સંસારી સાધુ	શ્રી હરકિસન મહેતા	"	૧૨-૫૦
૧૩. માણસ નામે યુનેગાર	શ્રી હરકિસન મહેતા	"	૧૫-૦૦
૧૪. આપનો બન્ટી	શ્રી મનુ ભંડારી	"	
	અનુ. નિરંજના સદાનાથા	"	૧૫-૦૦
૧૫. વિક્રમ	શ્રી ચંદુલાલ સેલારકા	"	૧૦-૦૦
૧૬. ધ્વનિ-સંકેત	શ્રી ધીરજીભેન પારેખ	"	૧૫-૦૦
૧૭. વિપચક	શ્રી ગૌતમ સર્મા	"	૧૬-૭૫
૧૮. હૈયાની ઠંકરાત	શ્રી નટવર શાહ	"	૨૨-૦૦
૧૯. તપોવનની તાપસી	શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	"	૧૩-૫૦
૨૦. સપત્તું પાછલા પહેારતું	શ્રી મોહનમદ માંકડ	"	૧૪-૫૦
૨૧. વૈભવ	શ્રી ઇન્દ્રવદન પંડયા	"	૧૦-૭૫
૨૨. રનેહ સ્મિત ને સપનાં	શ્રી નવનીત મદાસી	"	૧૩-૦૦
૨૩. ઝડતુ	શ્રી કિશોરસિંહ સોલંકી	"	૮-૨૫
૨૪. રઝળતા દિવસ	શ્રી કિશોરસિંહ સોલંકી	"	૮-૨૫
૨૫. પવનપાવડી	શ્રી રાધેશ્યામ સર્મા	નવલિકા	૬-૦૦
૨૬. હાલા તારા હાથ વખાણું	શ્રી દોલત ભટ્ટ	"	૬-૦૦
૨૭. છેતરી ગઈ	શ્રી બાણુલાઈ વૈઘ	"	૮-૨૫
૨૮. રોશની	શ્રી યોગેશ્વરજી	"	૬-૫૦
૨૯. ટીપે ટીપે	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત ભટ્ટ	"	૪-૫૦

ઉદ્યોગ-૩૦ | ૧૨-૧૭

ઉદ્યોગ-૨૬ | ૧૨-૧૦૦

३०. प्रतीति	श्री डो. अट्टेयरलार्थ पटेल	काव्य	८-००
३१. लीनुं नगर	श्री द्विपक काशीपुरिया	,,	४-५०
३२. छाकम छल्लो	श्री सुरेश हवाल	,,	५-००
३३. लखे नरसैथो	श्री पन्नावाल पटेल	नाटक	७-००
३४. गुजरात साहित्य सभा कार्यवही १९६३	सं. रमणुवाल नेयी	विवेचन	१०-००
३५. श्रीभांडन अने सीगोख्खंन	श्री सितान्तु यशश्रंद	,,	१०-००
३६. प्रगायक्षु पंडित सुभवालल	श्री दलसुभलार्थ गालवणुगिया	,,	५-००
३७. आभाना छप्पा	श्री भूपेन्द्र त्रिवेदी	,,	६-००
३८. ओपसार्थ	श्री अनिरुद्ध अत्तलल	,,	२०-००
३९. धर्म तत्त्व विचार भाग-२	श्री नर्मदाशंकर भड्डेता	,,	२५-००
४०. आत्मनां अभी	डो. अट्टेयरलार्थ पटेल	चिंतन	२०-००
४१. श्रवणमां स्वर्ग अने नरक	श्री नेमियंद्रल	त्रैलोक्य प्रसंग	४०-००
४२. अमृत नरसैथो	श्री हेवेन्द्रकुमार पंडित	श्रवणचरित्र	१-००
४३. शेगोमां अनुभवसिद्ध छिपाये	डो. भूपतराय हवे	आरोप्य	७-५०
४४. अट्टेयर वसई भड्डातीर्थ	श्री रतिलाख हेसाई	संशोधन	३०-००
४५. हीवा तणे ओछाया	श्री द्विधीप राणुपुरा	संस्मरण	१२-००
४६. नवरंग भेणे	श्री हीरालाल डोडिया	अनुकण	१५-००
४७. आप सभान जण नहि	श्री शिवभू सुंदरभू	भाष्यसाहित्य	३-००
४८. शिशु जाण दातांयली पु. ६.	श्री रतिलाख नायक	,,	६-००
४९. पुंकर प्रसादी कथाभाणा पु. १०.	श्री हेवेन्द्रमुनि शास्त्री	,,	१५-००
५०. अवनयी पदीकथा भाणा पु. १०.	श्री कनुलार्थ रावण	,,	१५-००
५१. आपणुी लोकाभाताओ पु. ४.	श्री धीरजलाल गज्जर	,,	६-००
५२. श्रवण मंगण ग्रंथावली पु. ६.	श्री गुलाजहस्त ओकर	,,	१५-००
५३. भेनारंजक लोकाकथाभाणा पु. ३.	श्री लोरावरसिंह अट्टव	,,	१२-७५
५४. सभरस कथाभाणा पु. ५.	श्री दीपक भड्डेता		
	वंदना भड्डेता	,,	१३-००
५५. आलतुं इलतुं	श्री हरीश नायक	,,	१०-००
५६. पंडितराज ज्ञानी ओठली	श्री हरीश नायक	,,	५-००

ઉત્તમ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ નવા રૂપેરંગે

અશ્વધર	રાવજી પટેલ	૮-૭૫
ઝંઝા	રાવજી પટેલ	૧૩-૦૦
વિન્ધનિત્	પિનાકિન્ દવે	૨૦-૦૦
ફેરે	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૭૫
મન નહિ માને	ભગવતીકુમાર શર્મા	૨૦-૦૦

ભારતીય જ્ઞાનપીઠનું એક લાખ રૂપિયાનું ભારતનું સર્વોચ્ચ સાહિત્યિક પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર અમર કૃતિ

યથાતિ	વિ. સ. ખાડેકર	૩૦-૦૦
સુલભા	વિ. સ. ખાડેકર	૧૪-૫૦
વારાફેરા	વિ. ઝ. ખાડેકર	૬-૦૦
	શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	

દિવ્યચક્રુ	૧૪-૫૦	જ્યંત	૧૨-૨૫
ભારેલો અગ્નિ	૨૨-૦૦	પ્રલય	૧૮-૨૫
ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫	સૌન્દર્યબ્યોજ	૧૮-૫૦
ઝંઝાવાત	૩૦-૦૦	હૃદયવિભૂતિ	૧૫-૦૦
પહાડનાં પુષ્પે	૨૩-૦૦	હૃદયનાથ	૧૭-૦૦
પૂર્ણિમા	૧૫-૭૫	છાયાનંદ	૧૨-૨૫
આમલકમી-૧	૧૫-૭૫	સ્નેહચક્ર	૧૬-૫૦
કાલકોબા	૧૬-૫૦	શોભના	૧૫-૭૫

'હિંદુપત પાદશાહી'ની સ્થાયના અને જેના અંત વચ્ચેનાં દોઢસો વર્ષના ગાળા દરમિયાન રચાયેલા સામ્રાજ્યની શરૂથી વિલીનીકરણ સુધીની ભગીરથ ઐતિહાસિક કથા જેના લેખક છે અણ્ણવંતરસ્ય આચાર્ય

સેનાપતિ	મુસાફર નેસ્તલખી
ભાતમાચી ૧-૨	

શ્રી સારંગ ખારેદ

વિંદગીના ફેરા	૧૨-૦૦	અગનખેલ	૧૧-૨૫
વિલાસવહુ	૧૫-૦૦	સંગમત્રિવેણી	૨૦-૭૫
૧	૧૭-૦૦	ભારનાં આંસુ	૧૧-૭૫

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

અત્યાધુનિક મુદ્રણકલા દ્વારા મખમલી બેકેટથી સુશોભિત અધિકૃત કલમોની અદ્યતન કૃતિઓ
તદન નવા નાટક-સાહિત્ય-વિવેચન-સંદર્ભગ્રંથો

મેના શુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
કાવ્યતું સંવેદન	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૪-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	"	૫-૦૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમાલંઘન	શ્રી સિતાંશુ યશશ્વંક	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૨-૦૦
ઈષિકા	શ્રી યશવંત ત્રિવેદી	—

ભારતીય સંસ્કારના અમૂલ્ય વારસાની ઝાંખી કરાવતાં શ્રી ઈન્દિર પેટલીકરનાં પુસ્તકો :

સંસ્કારતું સૌંદર્ય	૪-૨૫	રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર	૪-૫૦
સંસ્કારી કામનાઓ	૫-૦૦	સંસ્કારની પરકમ્બા	૪-૫૦

પચાસ વર્ષની કાવ્યયાત્રા ખટાવી ચૂકેલા પીઠ કવિની નિવ્ય યુવા કવિતાઓનો નવો કાવ્યસંગ્રહ
શિશિરે વસંત શ્રી સુંદરજી ઘેટાઈ ૭-૦૦

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વોના સમર્થ કલમ દ્વારા અધિકૃત પદ્માનુવાદ

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વો અનુ. શ્રી સુંદરજી ઘેટાઈ ૧૪-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યના વિસ્તૃત સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ઝાંખી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૮

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરતી સાહિત્યકૃતિઓ:

લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૦૦
શ્રાવણ રાતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૭૫
ત્રીજો સૂર	પિનાકિન દવે	૧૦-૫૦
હૃદયે તું સાંભરે છે	વિકૃલ પંડ્યા	૧૩-૦૦
માણસ હોવાની મને ણીક	વિકૃલ પંડ્યા	૧૪-૫૦
નીલીમા મૃત્યુ પામી છે	વર્ષા અડાલત	૧૨-૨૫
આતશ	વર્ષા અડાલત	૧૦-૦૦
તમે કેમ રહ્યા અખોલ ?	મોહમ્મદ માંકડ	૧૬-૫૦
વિકસતા શહેરો અને ઝુંપડપટ્ટી	ડો. એ. આર દેસાઈ	૮-૦૦
આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
વાચનની સારી માઠી ટેવ	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
નવદંપતી (વિશિષ્ટ લગ્ન ભેટ)	ઈશ્વર પેટલીકર	૨૧-૦૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેજસ્વી તારલાઓ સમ ચમકતી ઉત્તમ કૃતિઓના સુચિપત્ર માટે સંપર્ક માધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિક્રેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબઈ ૪૦૦૦૦૨ • ત્રાધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

આવગણ દર્શન પ્રિન્ટર્સ, હેવમોઝ ખેડરીના ભોયરામા, મનાપત્ર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

साहित्य अर्थात् साहित्यरसिका वन्द्यो। सेव
 सा. पाठक : अनन्तर गोदी वर्ष : ५ आंक : ५ १९५५

अनन्तर साहित्य अकादमी
 नया वराणसी प्रमुखा

નવા વાર્તાસંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય બાબત છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા નીચેના વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરી શકો છો કે આ ૧૯૯૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૫૦
ટોણ	ધનરામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણ વિનાના લોકો	પ્રયોધ પરીખ	૬-૨૫
ખંદિશ	વિખૂત શાહ	૬-૫૦
પવનપાષડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૦૦
નંદીધર	સ્વપીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
ડૂબતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૧-૫૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૬-૦૦
કોઈ ફૂલ તોડે છે	અમિત્રવ દેસાઈ	૬-૦૦
સુકાખલો	મહેશ દવે	૧૦-૭૫
નિમજ્જન	હિપલ બાયાણી	૬-૦૦

આપના અભિપ્રાયની આગરતાપૂર્વક રાહ જોઈશું.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૧
૧૫ જાન્યુઆરી '૭૮ : અંક ૫
કાર્યાલય :
આર. આર. રોડની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
(વર્ષમાં દસ અંક)
રૂ. ૧૦૦-૦૦
છટક નકલ
રૂ. ૧-૦૦

આર. આર. રોડની કંપનીવતી લગતભાઈ
ભુરાભાઈ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, માલિક :
જે. એ. રોડ, ૧૯, અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ
એરેટ, દુવેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં છાપી,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ
ક્યું.

આપણી વાત

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું રક્ષક અધિવેશન કલ્યાણ ખાતે યોજાઈ ગયું. શ્રી ચન્દ્રવદન મહેતાની પ્રમુખ તરીકે વરણી થઈ તે બદલ અભિનંદન.

ઉદ્દગાર વાર્તાસ્પર્ધાને ઠીક ઠીક આવકાર સાંપડ્યો છે. આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા માધ્યમિક-ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ તા. ૩૧-૧-૭૮ સુધીમાં એમની ઔલિક કૃતિઓ મોકલી શકે છે.

ગુજરાત સરકાર 'અંધાલય-ધારો' પસાર કરવા તત્પર છે ત્યારે સર્વશ્રી પ્રવીણ શાહ અને ડાહ્યાભાઈ જોષીના 'સાર્વજનિક અંધાલયો અને અંધાલય-ધારો' લેખ આ અંકમાં પ્રગટ કરીએ છીએ, જે એ અંગેની પૂરતી જાણકારી પૂરી પાડવા ઉપરાંત તેની ઉપયોગિતા કેટલી બધી છે તે સમજવી રહે છે.

આ ધારા અંગે જ્યારે ત્યારે જે તે સમિતિઓ નિઆપ તેમાં (૧) લેખકોના પ્રતિનિધિ (૨) સામાજિક કાર્યકરોના પ્રતિનિધિ (૩) ગુજરાતી સાહિત્ય પુસ્તક પ્રકાશક વિકેતા મંડળના અનુભવી સભ્યોના પ્રતિનિધિ જેવા જાણકારો સ્થાન પામશે તો અમલજનવણીને ત્વરિત યોગ્ય દિશા સાંપડી રહેશે એ નિશ્ચિત.

આપને
મનહર મોદી

સુખપૃષ્ઠ છળી : ચન્દ્રવદન મહેતા

૪ બગાસું	મનહર મોદી	૧૮ મેવાને સોળસું વર્ષ મેહુ'	ચિત્રાકિન દવે
૫ દિવસ, આવઆવ	મહેશ શાહ, ઉશનગ્ર	૨૫ આકાશ ઘણું દુર છે	વિભૂત શાહ
૬ સાહિત્યસમાચાર	---	૨૯ સંદર્ભ	પી. પ્રકાશ વેચક
૯ સાર્વજનિક અંધાલયો અને અંધાલય-ધારો	પ્રવીણ શાહ-ડાહ્યાભાઈ જોષી	૩૩ ગોષ્ઠિ	રઘુવીર ચૌધરી
૧૩ ડંકો દીધા ને	રઘુવીર ચૌધરી	૩૬ સંપર્ક	---

બગાસુ

મનહર મોદી

બગાસુ તો
ખા !
પતાસુ તો
ખવાય કે ના ખવાય
એમ થાય
પણ
બગાસુ તો બગાસુ જ
એ ખવાય ત્યારે જોળ હોય
ખાઈ જવાય ત્યારે લખ્યોરસ હોય
એ ચવાય ત્યારે ચારે દિશાએ ચક્ર ભંગો હોય
એ ચરાય ત્યારે છાંયી છબને છબને આસ્વાદ મળે
રૂપે ને
શબ્દગરો વી ધીને વહે ચાઈ ભય
એ ગામડેગામડે
કે
શહેરેશહેરે
એમ ગણીને
એ
હસી કે ના હસી
એ હસી હોત તો પતાસુ ખાતી હોત એ ના કે
એ ના કે બગાસુ ખાતી હોત નાણે કે
એ એમ નહીને જ પતાસુ
કે
બગાસુ
ખાતી હોત નાણે કે
એ
રસ્તે કે અડધે રસ્તે કે અડધા રસ્તાની આમળ
આમળને રસ્તે

અટકી હોત
કે
ભટકી હોત
કે
બે હાથ
લાગા કરીને
ભયા કરીને
નીચા
કર્ચા હોત
કે
બે પા
લામાપડાળા કર્યા હોત
કે
પગવાજો ના પડે તો પગસાએની બાવ કેવી હોય
તે અંગે વિચાયા કરતી હોત
કે
લાખ્યોચાને લપટી કરીને
ચપટી
વ ઠાડતી હોત
એ
કથુક તો કરતી ઠાવ
એ
કથુક તો હોત
નાણે કે
અમ નાણે કે
બગાસુ તો
ખા !

દિવસ એ આખરે તો દિવસ જ હોય છે.
 મેં કહ્યું ત્યારે ય ઉલ્લેખ કરવો પડ્યો
 કે તે દિવસે...
 અને અત્યારે કહું તો યે કહેવું પડે કે આજે...
 અથવા આવતી કાલે..
 કે પરમ દિવસે...

એટલે કે દિવસમાં તો
 રેતી, પગલાં, સમુદ્ર, સાંજ, સૂર્ય,
 આકાશ, પડવું કે કંઈ પણ..

એ દિવસ—
 જેના તડકામાં કાચ ઠાચ જ રહે
 ચોખા ચોખા રહે
 અને હાથ હાથ જ રહે,
 જેના તડકામાં તડકો તો તે જ,
 કીકી પણ એ જ
 ચક્રવર્તિ કે ચકળવકળ
 પણ કીકી કીકી જ રહે.

ફરકતો હોય
 એ દિવસ કીકીની જેમ.
 બિચળતો હોય
 રમતના દડાની જેમ.
 બિતરતો હોય પગથિયાં પડ્યા વિના.

પોતાના જ તડકાથી
 ધગધગી બીઠે પોતે જ.
 પોતે જ થઈ જાય શાંત
 સાંજે.
 ધગધગી બીઠે બીજો દિવસે
 સવારે દિવસ જ પાછો.

ફરકું તો હું યે.
 બિચળું હું, બિતરું યે.
 ધગી બીઠું, શાંત થાઉં
 ને ધગધગી યે બીઠું હું પાછો—
 દિવસની સાથે જ ક્યારેક
 પરંતુ દિવસ એ આખરે તો દિવસ જ હોય છે ને?

આવઆવ

ઉશનસ

તું જ કંઈ ખલેલ કરે, આવઆવ;
 અશક્યને સહેલ કરે, આવઆવ;
 કેટલો લાંબો છે સૂતકાર, હાથ;
 તું કંઈ ખલેલ કરે, આવઆવ;
 વિશ્વ આ આખાથી રીસ છે,
 તું કંઈ ભે મેળ કરે, આવઆવ;

થે શકે સવાર, આવઆવ;
 સરસ ઓ સમાચાર, આવઆવ;
 ઉજવડ છે આંખની ગલી અછાંચ,
 શ્રેષ્ઠ ઓ આકાર, આવઆવ;
 ક્યાંયે ન આવ તાહરો ખયાલ,
 ત્યારે હો ચમત્કાર, આવઆવ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૬મું અધિવેશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૬મું અધિવેશન કલ્યાણ (સુવર્ણ) મુકામે તા. ૩૦, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૭૭ અને ૧મી જાન્યુઆરી ૧૯૭૮ દરમિયાન ચળી ગયું. આ સંમેલન માટે નિયંત્રણ પાઠ્યુ હતું મરાઠી સાહિત્ય મંદિર, કલ્યાણે. કલ્યાણની આ સ્થાનિક સંસ્થા, પણ ભાવના એની ધણી બ્રીચી ને તેથી આંતરભારતીયતાના નુસ્સાને અભિવ્યક્તિ મળે એ રીતનું એક વિશિષ્ટ આયોજન આ પરિષદમાં થયેલું જોઈ શકાયું. એ એક અત્યંત મહત્વની અને ધ્યાનાર્હ ઘટના લેખી શકાય મરાઠી સાહિત્ય મંદિર, કલ્યાણ-ના અધ્યક્ષ શ્રી દ. ધ. કેળકરે આ સંમેલનની સફળતા માટે ધણી જહેમત ઉઠાવેલી જોઈ શકાતી હતી.

આ સંમેલનની પ્રથમ બેઠક યોજાઈ ૩૦-૧૨-૭૭ના જાપોર પછી, ૪-૦૦થી ૭-૦૦ દરમિયાન આ બેઠકમાં સ્વાગતાધ્યક્ષ શાસ્ત્રી શ્રી પાકુરગ આચવલેએ ગુજરાતી સારસ્વતમંડળીનું સ્વાગત કરતાં દેહકીક માર્ગિકૃવાતો કરી હતી. તેમણે વર્તમાન દેશકાળમાં સારસ્વતો પાસેથી પોતાની કેરી અપેક્ષાઓ છે તેનું એક ઉજ્જવળ ચિત્ર ૨૫૪ કહ્યું હતું. વાલ્મીકિ-વ્યાસની પરંપરામાં ટકી રહેવા માગતા સાહિત્યકારને માટે આજે બહુજન હિતાય-બહુજન સુખાય દેહલુક કરવાનું રહેશે. માણસને શૈલી-કપડા-મકાન આગળ જ અટકી જવું પાલવે નહીં. એ તો જોઈએ જ, પણ તે ઉપરાંત બીજું પણ દેહલુક જોઈએ. બીજું શું જોઈએ તે સાહિત્યકારે બતાવે છે. સાહિત્ય દ્વારા લોકકલ્યાણ યાય એમાં જ સાહિત્યિક ધર્મની ઇષ્ટતા છે. સાહિત્યકાર પોતાનો સ્વધર્મ બજાવશે તો એથી એમ અને કે એને પુણ્ય ન થશે, પણ એ એ પોતાનો ધર્મ નહીં બજાવશે તો ધાર અવશ્ય થશે. સારસ્વતોએ વર્તમાન દેશકાળમાં વડું સમજદારી-જવાબદારીથી વર્તવાનું છે. 'ધુનિટી એકે લાખક'નો સાચો ધર્મ સાહિત્ય જ ઉદ્ધારિત કરી આપે છે. એક 'દેશન મેન'ના પ્રતિનિધિ તરીકે શાસ્ત્રીએ સાહિત્યકારો પાસે સાચુ જીવન જીવવા માટેની પ્રેરણા-દિશ્ટી અપેક્ષા વ્યક્ત કરી. આ બેઠકમાં આ પછીનું મહત્વનું વ્યાખ્યાન દેખીતી રીતે જ અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રવદનનું હતું. શ્રી ચંદ્રવદનના વ્યાખ્યાનમાં નાટક દેશમાં હોય તો તે સચ્ચ શકાય એમ છે. એમણે પોતાનું સન્માન તે વસ્તુવં નાટ્યકળાનું સન્માન છે એમ જણાવ્યું. યજ્ઞી તેમણે આપણા પંડિતોએ પારસી સાહિત્યસેવાનું જે મૂલ્ય પિંખાવેલું તેને નિર્દોષ ક્યો ૨૫૭૭૭૭૭ ઉદ્ધારામને ૧૯૧૫માં હિન્દની જુદી જુદી ભાષાઓની એક ગેગી સાહિત્ય પરિષદ સરવાલું. હિપિ અપનાવવાનું ને સર્વભાષાઓના સંબંધોને એક કોલ બનાવવાનું જરૂરી લાગેલું એ તરફ ૫૦ શ્રી ચંદ્રવદને સૌનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેમણે 'નટ નાટક નાટકશાળા' મુદ્દાની છણાવટ કરતા આપણા જ વર્ગનું એમના તરફનું વલણ કેવુ પૂર્વગ્રહણકત છે તેનું સ્પષ્ટ કરી, આપણી નાટકશાળાઓ પરન આરોપોની સમીક્ષા કરી બતાવી. તેમણે નાટક કંપનીના માહિકોએ ગુજરાતી નાટ્યલેખકોને જે અન્યાય કર્યો છે તેની વાત કરી. નાટકોમાં થતી ચોરીઓને પ્રમાણુ છેડવો. ચોક્કા 'લલિતાદુ.ખદર્શક' જેવા અપવાદ બાદ કરતા હિન્દુસ્તાની ચિત્રેટરમાં ચોક્કસપિયર જે વિવિધ રૂપોએ કાલ્યો-મૂલ્યો હતો તેની સ્પષ્ટ વિગતો આપ

તેમણે રંગભૂમિ પર ચતો સુરુચિ લાંગનો અગ્ર પણ ચર્ચો ને છેવટે તો 'આપણે આપણા ધર્મ' સંભાળવા' એ વાતનો જ મહિમા કર્યો. નાટ્યક્ષેત્રના ઉત્તેજન-વિકાસમાં સરકારના ઉપેક્ષાલાવનીયે તેમણે ઠીક ખબર લીધી. શ્રી ચંદ્રવદને એમના વ્યાખ્યાનમાં લેખકોને દષ્ટિફલક વિસ્તારવાની ખાસ લલામણ કરી. તેમણે સાતું સાહિત્ય-વાચન સમાજમાં કેમ વધે તેનીચે ચિંતા કરી. આપણા સમાજજીવનમાં કલા-સાહિત્ય આદિ માટેની જે ઉદાસીનતા છે તે કેટલી દુઃખદ બાબત છે તે તેમણે જણાવ્યું. એ ઉદાસીનતા દૂર કરવાના કેટલાક વ્યવહારુ ઉપાયો પણ સૂચવ્યા. તેમણે પરિવહનું દ્વંતર વિકસાવવાનો પણ આગ્રહ કર્યો. એકંદરે શ્રી ચંદ્રવદનનું વ્યાખ્યાન એમની પ્રબળ નાટ્યપ્રીતિને વાચ્ય આપનારું, કેટલીક સાહિત્યિક વિગતોને કારણે રસપ્રદ અને વાસ્તવિક સાહિત્યિક (ખાસ કરીને નાટ્યલક્ષી) પરિસ્થિતિની ચોખ રીતની સમીક્ષા આપનારું બની રહ્યું. આ એકકમાં જે બીજાં પ્રવચનો થયાં તેમાં ઉદ્યોગપતિ શ્રી જમનાદાસ ખે. લાદીવાળાનું ઉદ્દઘાટન-પ્રવચન અને આ એકકના અતિથિવિશેષ જાણીતા ક્રિકેટર શ્રી વિજય ચર્ચન્ટનું પ્રવચન નિર્દેશી શકાય. એ બંને પ્રવચનો સાહિત્ય દ્વારા શીલની કેમ વધુ ને વધુ આરાધના થાય તેનો નિર્દેશ કરનારાં બની રહ્યાં. શ્રી વિજય ચર્ચન્ટે તો જીવનને જ શુદ્ધ તરીકે ઉલ્લેખી એની દ્વારા જ ખરું શિક્ષણ-માનવતાનું શિક્ષણ મેળવવા પર ભાર મૂક્યો.

અધિવેશનની આ પ્રમુખીય એકકમાં જે રીતે પ્રવચન-આયોજના થઈ તેથી પ્રમુખને પોતાનું વક્તવ્ય પણ સમયને અભાવે કાપવાની ફરજ પડી. આ કંઈક કહે એવી બાબત હતી. આ એકક સાહિત્યિક છતાં હવા કોઈ લાગવતપારાયણમાં એકા હોઈએ એવી થઈને રહી. આમ છતાં એકંદરે આ એકકમાં થયેલાં વક્તવ્યો શુભલાવનાપ્રેરિત ને તેથી ઉપયોગી તો થયાં જ. આ એકકમાં શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીએ પ્રમુખપદ શ્રી ચંદ્રવદનને સોંપતાં દૂંકું પણ અર્થસભર વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને પરિવદના નવા ત્રૈમાસિક 'લાયાવિમર્શ'નું ઉદ્દઘાટન કર્યું હતું, જેના સંપાદક છે ડૉ. હરિવલ્લભ લાયાણી.

બીજા દિવસે તા. ૩૧-૧૨-૭૭ના રોજ સવારે ૮-૧૫થી ૧૦-૧૫ સુધી વિવેચન વિભાગની એકક હતી. આ એકકના અધ્યક્ષ શ્રી રમણલાલ જોશીએ 'વિવેચનની પ્રક્રિયા' વિશે પ્રવચન કર્યું. એમનું પ્રવચન આમ તો વિવેચનકર્મના જાણીતા પ્રશ્નો લઈને થયું હતું, પણ એમાં એમની અભ્યાસનિષ્ઠા ને રજૂઆતની સ્વચ્છતા જોઈ શકાતી હતી. એમનું વ્યાખ્યાન આપણા વિવેચન-વિષયક ખ્યાનાઈ નિબંધોમાં સહેલાઈથી સ્થાન પામી શકે એવું જણાયું. આ ઉપરાંત આ એકકમાં સર્વશ્રી પિનાકિન દવે, રાધેશ્યામ શર્મા, ભોળાભાઈ પટેલ, સુમન શાહ, ધીરુભાઈ પરીખ, ચંદ્રશંકર લદ વગેરે અભ્યાસીઓએ પોતાના અભ્યાસનિબંધો આપ્યા-વાંચ્યા હતાં. આ એકક પછી તુરત જ પત્રકારત્વ અને અન્ય સમૂહ માધ્યમો બાબતની એક એકક યોજાઈ. તેમાં શ્રી પુરુષોત્તમ માવળંકરે અત્યારની પરિસ્થિતિની વિસ્તૃત ભૂમિકા લઈ સમૂહ માધ્યમોની કાર્યસાધકતા ને મર્થાન્નએ બાબત ચર્ચા કરી હતી. એમનું વ્યાખ્યાન પરિવદની પરંપરા અનુસાર લેખિત સ્વરૂપે મળી શક્યું હોત તો વધુ સાતું થાત. શ્રી માવળંકરની સળંગ રજૂઆત બાબત સર્વશ્રી બદુલ ત્રિપાઠી, પિનાકિન શંકેર, ચંદ્રકાન્ત બક્ષી વગેરેએ પોતાનાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. આ એકકનું સુંદરતમ વક્તવ્ય તો હતું શ્રી ઉમાશંકરનું. એમની પહેલાં યજ્ઞવલ્ક્યાઈએ સમયને કારણે જ પોતાના વક્તવ્યને પૂખ જ લાઘવમાં પણ સાર્થકતાથી રજૂ કર્યું. આવા વિષયો પર બોલવાના એમના અધિકારની પ્રતીતિ તેઓ એ લઘુ પ્રવચન દ્વારાયે કરાવી શકયા. શ્રી ઉમાશંકરે પણ દ્વેસકે મિનિટના એમના વક્તવ્યમાં સમૂહ માધ્યમની સક્રિય એન

અંચાલય-ધારાની આવશ્યકતા અને ફાયદાઓ

(૧) અંચાલયોની સ્થાપના, નિભાવ અને વિકાસ વ્યવસ્થિત અને તેટલા માટે અંચાલય-ધારો આવશ્યક છે. ગુજરાતના ખૂણે ખૂણે અંચાલય-સેવા સતત વ્યવસ્થિત રીતે અપાતી રહે તેટલા માટે અંચાલય ધારો જરૂરી છે.

(૨) ખાનગી સંખાવતો અંચાલયોનો વિકાસ અસમભુક્ષિત કરે છે. તેથી આવી સંખાવતો ઉપર હંમેશાં આધાર રાખવો જોઈએ નહીં. આ કારણથી સરકારે પોતે જ આમાં આગેવાની લઈને અંચાલયોનો વિકાસ સમભુક્ષિત કરવા અને અંચાલયોને કાયદા દ્વારા સતત નાણાકીય મદદ મળતી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

(૩) અંચાલય-ધારા દ્વારા વાચકોને અપાતી સેવાઓનું યોગ્ય ધોરણ જળવાઈ રહે છે.

(૪) સમગ્ર રાજ્યમાં અંચાલય સેવાનો પ્રવાહ સતત વહેતો રહે અને દરેક સંબંધિત વાચક સુધી એ પહોંચી શકે તેટલા માટે અંચાલય ધારાની આવશ્યકતા છે.

(૫) અંચાલય-ધારો સામાજિક, આર્થિક તેમ જ રાજકીય દૃષ્ટિએ પણ અનિવાર્ય છે.

(૬) અંચાલયોને રાજકીય ફેરફારોથી થતી અસરોમાંથી મુક્ત રાખવા માટે અંચાલય-ધારો આવશ્યક છે.

(૭) લોકશાહીમાં લોકોના શિક્ષણની સીધી અસર મતદાન ઉપર થતી હોય છે. લોકોને વિશ્વના બનાવોની, રાષ્ટ્રીય યોજનાની અને સરકારનાં કાર્યોની માહિતી મળે અને તેને તેઓ ચકાસી શકે અને પોતાનો સ્વતંત્ર મત બાંધીને મતદાન કરી શકે, તેટલા માટે ઠેર ઠેર અંચાલયો હોવાં જરૂરી છે. આવાં સાર્વજનિક અંચાલયો સ્થાપી તેમને સતત નિભાવવાનું કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થાએને પરવડી શકે નહીં. તેથી અંચાલય-ધારા દ્વારા આવાં અંચાલયો પૂરતી સંખ્યામાં ખોલાય અને વ્યવસ્થિત રીતે સ્વતંત્રપણે ચાલી શકે તેટલા માટે અંચાલય-ધારો જરૂરી છે.

(૮) સરકારના પ્રૌઢ શિક્ષણના પ્રયાસો ધા સ્પર્ધિતા મેળવી શકતા નથી, કારણ કે પ્રૌઢ શિક્ષણ દ્વારા નવશિક્ષિત થયેલી વ્યક્તિઓ, યોગ્ય વાચન-સામગ્રી સહેલાઈથી સર્વત્ર ઉપલબ્ધ ન હોવાને કારણે ફરીથી પાછી નિરક્ષરતામાં સરી પડે છે. પૂરતા પ્રમાણમાં અંચાલયોના અભાવને લીધે આવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. જો અંચાલય-ધારો અસ્તિત્વમાં હોય તો આવા નવશિક્ષિતોને વિપુલ પ્રમાણમાં વાચન-સામગ્રી ઉપલબ્ધ થાય અને સરકારના પ્રયાસોનું ધાધુ પરિણામ આવે અને આર્થિક અપવ્યય અટકાવી શકાય.

(૯) રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદકતા વધારવામાં પણ અંચાલયો પરોક્ષ રીતે ફાળો આપી શકે છે. ટેકનેશીયન અને ઉદ્યોગો સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓને તેમની ઉત્પાદકતા અને કાર્યક્ષમતા વધારે એવાં પુસ્તકો પૂર્ણ પાડીને અંચાલયો આ કાર્ય પાર પાડી શકે. આવાં સાર્વજનિક અંચાલયો અંચાલય-ધારા દ્વારા જ અસ્તિત્વમાં આવી શકે અને ચાલી શકે.

(૧૦) ગરીબી અને અજ્ઞાનને બહુ ગાઢ સંબંધ છે. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન હોય નહીં ત્યાં સુધી ગરીબી હટવાની નથી. તે આ અજ્ઞાન હટાવવા માટે અંચાલય દ્વારા પૂર્ણ પડાતાં પુસ્તકો જ અસરકારક સાધન છે. અંચાલય-ધારા દ્વારા જ સારાં અંચાલયો ઊભાં થઈ શકે, જે અજ્ઞાન હટાવવામાં ભાગ લાગવી શકે ગરીબી હટાવવા અજ્ઞાન હટાવે. અજ્ઞાન હટાવવા અસરકારક અંચાલય-ધારો લાવે.

(૧૧) રાષ્ટ્રીય આરિશ્વડતર માટે અંચાલય-ધારો પરોક્ષ રીતે આવશ્યક છે. વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુ વાળું વિવિધ વિષયોનું સાહિત્ય ધરાવતાં અંચાલયો જ વાચકોના આરિશ્વડતરમાં ભાગ લગવી શકે આવાં અંચાલયો કોઈની શેહશરમમાં આવ્યા સિવાય સરી આર્થિક સંબંધતાથી કામ કરી શકે તેટલા માટે અંચાલય-ધારો અનિવાર્ય છે.

(૧૨) આપણા રાષ્ટ્રપ્રમુખ શ્રી ગિરીએ સને ૧૯૭૨ની ૨૪મી માર્ચે રાજ્ય સરકારને દેશમાં

અંચાલયોના વિકાસ માટે અંચાલય-ધારો પસાર કરવા માટે નીચે મુજબ અપીલ કરી હતી :

“ અંચાલય-વિકાસના ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિ લાવવા માટે ચોથા અંચાલય-ધારો એ મહત્વનું પરિણામ છે. પણ ક્રમ અર રાજ્યોએ જ અંચાલય-ધારોનો સ્વીકાર કર્યો છે. હું ઇચ્છું છું કે રાજ્ય સરકારે અંચાલય-ધારો પસાર કરે. આ કાર્ય ખોરાક, વસ્ત્ર અને નિવાસ પૂરાં પાડવાં જોઈએ જ અગત્યનું છે. જો શિક્ષિત ન હોય તો કોઈ લોકશાહી પદ્ધતિ અસરકારક રીતે કામ કરી શકે નહીં. શિક્ષણના દરેક તબક્કે અંચાલયો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

ગુજરાતમાં અંચાલય-ધારો માટે થયેલા પ્રયાસો

વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડમાં ઈ.સ. ૧૮૫૦માં અંચાલય-ધારો અસ્તિત્વમાં આવ્યો. ભારતમાં તામીલનાડુએ ઈ.સ. ૧૯૪૮માં, આન્ધ્ર પ્રદેશે ઈ.સ. ૧૯૬૦માં, મૈસૂર રાજ્યે ઈ.સ. ૧૯૬૫માં અને મહારાષ્ટ્રે ઈ.સ. ૧૯૬૭માં અંચાલય-ધારો પસાર કર્યાં. ગુજરાત રાજ્યમાં આ માટેના પ્રયત્નો કેટલાંય વર્ષોથી ચાલુ છે. પણ હજુ સુધી અંચાલય-ધારો પસાર થઈ શક્યો નથી તે શોચનીય છે. ઈ.સ. ૧૯૬૪માં અંચાલય-ધારો ધડવા માટે સરકારે સમિતિ નીમી હતી. આ સમિતિએ રૂાકટ બીલ તૈયાર કર્યું હતું પણ કોઈક અગમ્ય કારણોસર આ વાત અહીં જ અટકી પડી. ઈ.સ. ૧૯૬૮માં બિનસરકારી અંચાલય વિધેયક પ્રથમ વખત ગુજરાતની ધારાસભામાં ધારાસભ્યો શ્રી મનોહરસિંહજી જાડેજા અને શ્રી સનત મહેતાએ રજૂ કર્યું. પણ ધારાસભાનું વિસર્જન થતાં આ બીલ આગળ વધી શક્યું નહીં. ત્યારબાદ ઈ.સ. ૧૯૭૩ના દિસુઆરીની ૨૭મી તારીખે વિરેલ મક્ષના નેતા શ્રી આણેકલાલ ગાંધીએ રાજ્યમાં સહર અને ગામડાંઓમાં આર્થિક અંચાલયોની સ્થાપના, નિલાય અને વિકાસ તેમ જ અંચાલય સેવા-પદ્ધતિના એકસત્રિત સંકલન માટે અંચાલય વિધેયક રજૂ કર્યું હતું. પરંતુ તે ધારાસભામાં પસાર થયું નહીં પણ શિક્ષણ-

મંત્રીએ ગૃહને માહિતી આપતાં જણાવ્યું હતું કે “ અંચાલય-સેવાનાં બધાં પાસાંને આવરી લેતું આવા જ હેતુવાળું વિધેયક નજીકના લવિષ્યમાં સરકાર રજૂ કરવા માગે છે. વધુમાં તેમણે કહ્યું હતું કે “કેળવણીની આ શાખાનો વિકાસ અપૂરતો થયો છે અને આ શાખા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.” તેમણે એ પણ જણાવ્યું કે રાજ્યમાં અંચાલય સુધારણા અને વિકાસ માટે પગલાં સૂચવવા માટે ધારાસભ્યશ્રી મનોહરસિંહજી જાડેજાના પ્રસ્તુતપદે રાજ્ય અંચાલય-સલાહકાર સમિતિની રચના કરવામાં આવી છે અને આ સમિતિનાં સૂચનો મળે એટલે રાજ્ય સરકાર બીલ તૈયાર કરશે.

ઈ.સ. ૧૯૭૩ના એપ્રિલની પાંચમી તારીખે શ્રી મનોહરસિંહ જાડેજાનું અંચાલય વિધેયક વિધાન-સભામાં રજૂ થયું. પરંતુ શિક્ષણમંત્રીશ્રીની “આવા જ પ્રકારનું બીલ સરકાર તરફથી ધારાસભામાં રજૂ થવાનું છે” તેવી ખાતરી મળતાં તે બીલ શ્રી જાડેજાએ પાછું ખેંચ્યું હતું.

હવે રાજ્ય અંચાલય સલાહકાર સમિતિએ અંચાલય વિધેયક તૈયાર કરીને સરકારને સુપ્રત કરી દીધું છે; તેથી સરકાર પાસે હવે તે બીલને વધારે પાછું ઠેલવા માટે કોઈ કારણ રહેતું નથી. અત્યાર સુધી લગભગ પંદર વર્ષથી સરકાર આ બીલને એક અથવા બીજા બહાને પાછળ ઠેલવા કરે છે. અત્યાર સુધીની સરકારી નીતિ એકધારી રીતે અંચાલય-વિરોધી રહી છે. તેના વધુ પુરાવા પૂરા પાડવા જરૂરી લાગતા નથી. અંચાલય-જગત અને શિક્ષણ-જગત અંચાલય-ધારો પસાર થાય તેની કાગળા ડોળે રાહ જોઈ રહ્યાં છે. આ બીલ પસાર કરીને સરકાર મોડે મોડે પણ એક સાચી દિશા તરફનું કદમ ઉઠાવશે તો તે અભિનંદનની અધિકારી ઠરશે. આશા છે કે આપણી સરકાર હવે જાગશે અને કેળવણી પ્રધાનશ્રીએ જાહેરમાં વચન આપ્યા મુજબ વિનાવિલંબે રાજ્યના નાગરિકોને લાભકારક થાય તેવા રાજ્ય સલાહકાર સમિતિએ

સુચવેલો તથા નીચે મુજબની જોગવાઈઓવાળો યોગ્ય અને અસરકારક “અંચાલય-ધારો” લાવશે

(૧) અંચાલય-ધારામાં અલગ “અંચાલય-ખાતા”ની જોગવાઈ હોવી જોઈએ. આ ખાતાના ઉચ્ચ અધિકારી તરીકે અંચાલયશાસ્ત્રની તાલીમ પામેલા અને વર્ષોના અનુભવી વિદ્વાન કર્મચારી હોવા જોઈએ. આ અધિકારીને ખાતાના વડા તરીકેની સંપૂર્ણ સત્તા હોવી જોઈએ.

(૨) અંચાલય-સેવા અને વ્યવસ્થાને લગતા નીતિ-વિષયક નિર્ણયો લેવા માટે પૂરા અધિકાર સાથેની સ્વાયત્ત સમિતિની નિમણૂકની જોગવાઈ આવા અંચાલય-ધારામાં હોવી અત્યંત જરૂરી છે. આ સમિતિમાં ઠેગવણીકારો, ધારાસભ્યો, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ, અંધપાલો, વિવિધ વિષયના નિષ્ણાતો વગેરે હોવા જોઈએ.

(૩) રાજ્યની રાક્ષર વસ્તી-છેલ્લી વસ્તીગણતરી પ્રમાણે—૬,૬૬૫,૨૮૬ના મોથાદોઠ હાલને તમાકકે શરૂઆતમાં નિદાન એક રૂપિયો પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ પાછળ ખર્ચવામાં આવે તેવી ધારામાં જોગવાઈ કરવી જોઈએ.

(૪) અંચાલય-સેવાનું ધારણ જળવાઈ રહે તે માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં કામ કરતા જુદા જુદા સ્તરના કર્મચારીઓ માટે ગુજરાત રાજ્ય અંચાલય સેવા-ગુજરાત સ્ટેટ લાયબ્રેરી સર્વિસ-અસ્થાપિત કરવી જોઈએ. અને તેનો ખર્ચ રાજ્યના કોન્સોલિડેટેડ બડેજમાં પડે તેવી જોગવાઈ કરવી જોઈએ.

અંતમાં અમે આશા રાખીએ છીએ કે ભારતના જુદા જુદા રાજ્યોમાં યથેલા અંચાલય-ધારા તથા તેના અનુભવો અને પરિણામોને લક્ષ્યાં લઈને ગુજરાત સરકાર ગુજરાત રાજ્યના અંચાલય-ધારાને અસરકારક બનાવવા માટે અને અંચાલયોની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે અને આ સેવાને વ્યાપક બનાવવા માટે ઉપર જણાવેલા મુદ્દાઓનો સચિત અંચાલય-ધારામાં સમાવેશ કરશે. અપેક્ષા છે કે ઉપર જણાવેલી યોગ્ય જોગવાઈઓના અભાવે ગુજરાત રાજ્યનો અંચાલય-યોગ્ય નિરર્થક નહીં બન્ય.

નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થતાં જ પહેલે
અઠવાડિયામાં પંદરસોથી વધુ
નકલોનું વેચાણ !!

પાકશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોના વેચાણમાં
અભૂતપૂર્વ વિક્રમ સ્થાપનાર શૃંગૈર
સમ અદ્વિતીય અંધ

રસમાધુરી

સુશીલા સુબોધ

ષ્ટાલિયન, મેક્સિકન, કોન્કિનેન્ટલ, આઈર્ન
વગેરે ઇન્ટરનેશનલ લેટરેરિયન પાંચસો
ઉપરાંત વાનગીઓના

અભૂતપૂર્વ રસથાળ

મૂલ્ય રૂ. ૪૫-૦૦

દેશ-વિદેશમાં સૌથી વિશિષ્ટ પ્રશંસા પામે
પાકશાસ્ત્રની સંવર્ધિત આવૃત્તિ

પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠ્ઠી કંપની

કેશવભાગ,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

કુવારા સામે,
ગાંધી માર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦

ડોકા દીધા ને

(ગામડાની ભાગેળે એ ચાંલલા રોપીને પડદો વાંધ્યો છે. પડદાની આગળ એ છેડે રામ અને શામ જૂના કાગળના હાથે કાપેલા ટુકડાઓ પર સિકકા મારે છે. સુનીલ અને સલીમ શામળ અને શંકરના વેશે બીડી પીતા પીતા આવે છે.)

શામળ : (થોડી વાર બેઠું રહીને) નાટકવાળા લાગે છે !

શંકર : કશાકનો પરચાર કરવાવાળામ હોય. આજકાલ બધા આવા ને આવા વેશ લઈને જ ગામમાં ધસી આવે છે.

રામ : એ રામ રામ પટેલ !

શામ : આવો પધારો !

શામળ : અમારા ગામમાં જ તમે અમને આવકાર આલશો ?

શંકર : જેતું નામ નાટકવાળા, બધી બાબતે ઉસ્તાદ. હેંડ પત્ર હાપાડ, આ તો પાછા વાતે વાળશે ને મોડું કરાવશે.

રામ : સાસરે જવું છે કે શું ?

શામ : જો રામ, તું આવા સંવાલ કર્યા વિના સિક્કા મારવામાં કૃતિ રાખ. ક્યારે બધી ટિકિટ તૈયાર થઈ રહેશે ને ક્યારે વેચવા નીકળીશું.

રામ : તું બેબે ને અહીં બેઠાં બેઠાં જ બધી વેચાઈ જશે. બોલો મહેરબાન કેટલી આપું ?

શામળ : અમે હજી નક્કી નથી કર્યું કે તમારી ટિકિટ લેવી કે નહીં.

રઘુવીર ચૌધરી

રામ : તમે ટિકિટ લેવાનું તો ક્યારનું નક્કી કરી દીધું છે પણ—

શામ : કોની પાસેથી લેવી એ નક્કી નથી કર્યું. આ શામ પાસેથી કે પેલા રામ પાસેથી !

શંકર : જુઓ ભાઈ અમને તો પેલા 'રામ અને શામ' જેવા સિનેમામાં રસ છે. તમારા નાટકમાં નહીં.

રામ : અમે તો આજે આવ્યા છીએ ને કાલ જતા રહીશું.

શામ : 'બેબેનિયુ' આજે આવ્યું ને કાલ જશે એની જોમ !

શામળ : વાહ ! મારા વાલા ખોલવામાં અપરાધિયા છે ! આમની વાત તો સાચી જ શંકર ! સિનેમા તો રોજ છે, આજે નાટક. (શંકર હજી રાજ થયો નથી) બોલો ભાઈ, શો ચારજ રાખ્યો છે ?

રામ : મોટાને રૂપિયો ને નાનાને પચાસ પૈસા !

શંકર : અને મોટાને ન હોય ને નાનાને ન હોય એમના માટે—

શામ : એ અમારા માનવંતા મહેમાન !

શામળ : તારી ઇચ્છા છે મહેમાન થવાની ? કે લઈ લઈ રૂપિયાવાળી ?

શંકર : રૂપિયાવાળા નાટકમાં શો કસ હશે ?

રામ : અચારી ઇચ્છા તો દર ધટાડીને પચાસ અને પચાસ પૈસા કરવાની છે.

શંકર : દેવાળું કાઢવા નીકળ્યા છે કે ?

શામ : દેવાળું તો લોકોને છેતરનારા કાઠે. અમે તો માત્ર ખરચ કાઢીએ છીએ.

શંકર : (શામળને) મારા વાલાં છે ઉંચિયાર ! શું કરવું છે ? સિનેમા જોવા જવું છે કે ?

શામળ : મેં તો કહ્યું.

શંકર : તમે આજે શેતું નાટક પાઠવાના છો ?

શામ : તમારું, અમારું ને આપણું નાટક. જિવાતા જીવતરતું નાટક. આજના જમાનાતું નાટક !

શંકર : બધા આમ જ કહે છે.

શામ : પણ અમે કરી ખતાવીએ છીએ. બોલો મહેરબાન, ઠેકઠી ટિકિટ આપું ત્રણ ત્રણ કે -

શામળ : ત્રણ ત્રણ ? એટલી બધી લઈને શું કરીએ ?

શામ : એક તમારી ખડું ?

શામળ : ખડું.

શામ : એક તમારાં પત્નીની ઉર્ફે અમારાં લાભીસાહેબની.

શામ : ખડું.

શામ : અથવા પણ એમને તો બોલવા દે !

શંકર : શું બોલે ? શામળની ધરવાળી એના પિયરમાં છે.

શામ : પણ તમારાં પત્ની તો અહીં છે ને !

શંકર : એ છે તો ખરાં પણ !

(ત્યાં પિન્ટો અને પરેશ રહીમને હિપોડી લાવે છે. રહીમ દારૂ પીધેલી હાલતમાં છે. એનું પોટકું રાની અને રાગિણીએ પકડેલું છે અને એ પાછળ ગાતી ગાતી આવે છે.)

રાની/ : રૂઠા દીધો ને લશ્કર બપડ્યું
અરમરિયા અથ

રાગિની : બપડી ક્યા ગામની ફોજ રે
અરમરિયા અથ

પિન્ટો : (પરેશને સૂચવીને રહીમને હાથ પર ઉતારી નીચે બેસાડે છે. રહીમ સૂઈ જાય છે. રાની સામે જોઈ ગંભીરતાથી કહે છે.) આની ગંભીર પરિસ્થિતિમાં તમને રમૂજ સૂઝે છે !

રાની/ (ધ્યાન આપ્યા વિના આગળ આવી

રાગિની : ગાય છે) કયું ગામ લીધું ફડી દોઢ
અરમરિયા અથ

વાખ્યાં ક્યા ગામનાં ઠોસ રે
અરમરિયા અથ

(આ ગીતમાં શામને રસ પડ્યો છે ને એ ત આપવા લાગ્યો છે એ રામને ગમ્યું નથી)

શામ : રાની, રાગિની, તમે સાંભળ્યું કે નહીં પિન્ટોભાઈએ શું કહ્યું ?

રાની : એ બધું અમે બરાબર સાંભળ્યું છે

રાગિની : અને અમને ખબર છે કે આમાં ગંભીર નથી.

(અત્યાર સુધી રાની અને રાગિની રસપૂર્વક જોઈ રહેલા શામળ અને શામ એમને ટોંકે આપવા માગતા હોય એ નજીક આવે છે.)

શામળ : હારતો, આમાં કયું ગંભીર નથી.

શંકર : આ તો, અમારા ગામનો વણકર કચરા કાળા !

શામળ : એની વડુ ને છુન વણે છે ને એ અકબર પખવાઈડે ફેરી કરવા જાય છે.

શંકર : જે દિવસ વધુ કમાય છે એ દિવસ કરે છે. આમ જુઓ તો ખૂંદા

માંખીય ના ઉડાડી શકે એવો છે પણ
જે દારો કરાણો એ દારો પાતાળ ફેંટી-
નેય એક ખાટલી પેદા કરવાનો.

: તે તમારા વજુકરવાસમાં બધા આ રીતે
પીએ ?

: નારે ના, એક આ અભાગિયો પાક્યો છે.

: સીધો જ અભાગિયો થઈ ગયો કે કાંક
કારણ-પારણ ?

: કારણમાં તો રામ જણે 'પણ કહે છે કે
એની છુતના લગન વખતે ભારે દેવું કરી
બેઠો ને એવામાં જ આ ભત લગાડી બેઠો.

: દેવાતું તો કહેવાતું, ખાઈ આ તો એક
જાતની નખળાઈ. જરા દમદાટી આલી
હોય તો પોંશારા દોર થઈ જાય.

: (ચપટી વગાડીને) બરોબર, પરેશભાઈ,
તમે ફાજદાર થઈ જાઓ. આપણી પાસે
પેલી ટોપી અને સોટી છે. શામ, આ
ટિકિટો ને બધું ઠેકાણે મૂક.

(રામ અને શામ અંદર જાય છે. પરેશ
ટોપી પહેરીને તૈયાર થાય છે. આ બધું
નાપસંદ કરતી હોય એમ રાની અને
રાગિની પણ અંદર જાય છે.)

: (સૂતેલા રહીમને પ્રગથી સ્પર્શતાં) અલ્યા
એ મુકલિસ, આમ ચીલડાની જેમ શું
પડ્યો છે !

: જો ને ! હૃદય સરવળે છે મારો બેટો !

1 : હિમરમાં તો એ આપણો કાકો થાય !

: આ કાકો, જોયો ન હોય તો ! મારો
બેટો પાટાં તમતમારે, એ વિના બેઠો
નઈ થાય.

પરેશ : (હાથે પકડીને બેઠો કરે છે.) ભાનખાન
છે કે કંઈ ? આમ પી પીને રસ્તામાં
પડ્યો રહે છે ?

રહીમ : (આંખો ખોલ્યા વિના) તે ક્યાં તારા
આપની કમાણીમાંથી પીધો છે ! જ ને
જતો હોય ત્યાં ! (પાછો સૂવા જાય છે.)

પરેશ : આને તો દંડે ટીપી નાખવો પડશે.
જમાદાર ! લાવો તમારો દંડો, આને
બરડો જ જવરો કરી નાખું.
(રહીમ આંખો ખોલે છે ને દંડો જોઈ ડરી
જાય છે ત્યાં બધા હસી પડે છે.)

શામળ : તમે ફાજદારનો રોલ તો સારો કર્યો.
પણ પેલા બે જણ કહેતા હતા કે
અમારામાંથી તમે નાટક કરો છો, એ
કરી બતાવવાના હો તો આપણે ત્રણની
તેર ટિકિટ-રિજવટ કરાવવા તૈયાર છીએ.

પિન્ટો : (રહીમને) ભાઈ તમારું નામ શું ?

રહીમ : કચરો !

પરેશ : તો કચરાભાઈ, તમે અમારા નાટકમાં
ભાગ લો તો અમે તમારા જીવનની વાત
એવી આબાદ ચૂંધી બતાવીએ કે આ
ભાઈઓ મેં માં આંગળાં ધાલી જાય !

રહીમ : ભૈશાળ અને તો બરોબર ના ફાવે.

શંકર : અલ્યા પણ નાટકમાં હાસ્યકતો દાર પીવા
મળશે.

રહીમ : મને દારનો એવો મોહ નથી !

શામળ : જોયો ! છે ને એક નંબરનો એકટર !

રહીમ : હાસ્યું કઈ છું શામળભાઈ, મને દારનું
એવું વેસન નથી.

શંકર : શેનું હોય ! વગર પીધે તો એકલા તને
જ નશો ચડે છે આ ગામમાં.

રહીમ : તમે કહો એ ખુડું પણ નાટકમાં જિતર-
વાનું તો નઈ કાવે.

પિન્ટો : તો તમે જુઓ, રામ કે શામ કરી
ખતાવશે. જૂલચૂક હોય તો સુધારજો.

શામળ : જોણે પોતે જ સુધરવાની જરૂર છે એ
ખીજની જૂલચૂક શું સુધારવાનો હતો ?

શંકર : અલ્યા આ તો ખીજને એના જોવા થઈ
શકે છે કે નહીં એની વાત છે. ચાલો
બાઈઓ, થવા દો તમારો ખેલ !
(રામ આંતરને દારના નશામાં હોય એમ
પડે છે.)

પિન્ટો : અલ્યા, આ તો પેલો કચરિયો જ પઠવો
લાગે છે !

પરેશ : ખીજું કોણ હોય ! આ પેલી એના
કાપઠની ગાંધડી ! જે દિવસ વધુ કમાયો
એ દિવસ નશો કર્યા વગર નઈ રેવાનો.

પિન્ટો : પાતાળ ફેડીનેય એક બાટલી તો પેદા
કરવાનો જ.

પરેશ : તું આંમ જીભો રે. ફૂટરાં-બૂટરાં ઈતું
મૂઠું ના ચાટે. મું ઈની આપડીને કેતો
જઠિં છું. આનીને ધહડી જશે (જાય છે.)

રામ : (પત્નીનું નામ સાંભળતા જ બીકના
માર્ચાં નશો જિતરવા લાગ્યો હોય એમ)
મારા ગળાના હમ્ મીં ટેયુય પીધો
વેય તો !

પિન્ટો : વગર પીધે તો એકલા તને જ નશો ચડે
છે આ ગામમાં.

રામ : અરે બાપલા, મું તો બે દાઢાં
ગાંમળાર હતો. ચ્યાં જઈ મારી ગાંહડી

શામળ : (દૂરથી જ પ્રેક્ષકની હેસિયતથી) ભાણે
નથી ? પાછળ તો પડી છે.

શંકર : તું વચ્ચે ના બોલ આ નાટક

રામ : આ ગાંહડી તો મળી પણ -

પિન્ટો : પણ શું ?

રામ : પેલી બે સરગની પરીઓ હતી એ
જઈ ?

પિન્ટો : પરીઓ ?

રામ : ઓબે, મારી ગાંહડી ઉપાડી ભાઈ
મને ચુકે માડું એડું આ તે સ્વ
કે સંસાર ?

પિન્ટો : હમણાં તારી આપડી આપીને
અધમણનો ધકકો મારશે એની સ-
તારો સંસાર શરૂ થઈ જશે. ત્યાં મું
સપનામાં મહાલ્યા કર !
(ગાંહડી લાઈને જીભો ચાપ છે
રાગિણી, કચરાની પત્ની જૂરી તરી
ને રાની કચરાની બહેન લીલી તરી
પ્રવેશે છે.)

રામ : મરી જ્યા ! (સહેજ પાછો જ
જાય છે)

લીલી : પણ બાબી, તું આંમ ગામની ભાગે
પારકા લોક વચ્ચે મારા લાઈને ભર
કરવાની ?

જૂરી : પણ ઈનો એશલો ફૂટું મૂવો જાત વને
હજીય હખણો રે છે ? આજ તો હાથ
આંધીને એને કોડીમાં ના પૂડું
માડું નાંમ -

: (પિન્ટોતું એહું શોધતાં) બચાવો
બાપલા, આ તો હાથે હાથ—

: તાણું ? તનં તો ફૂલની પથારીમાં
હુવાડીશ, ખટું નં ! આજ નો બૂહે બૂહે
એવો ટીપી નાંખું કે—

: ભાભી, તું જા, મું ભઈનં લેતી આવું છું.

: તું શું લાવવાની અતી ? આ મું આંચથી
હેંડી ઈની ધટી એ રાગપાઠમાં આવી
જવાનો. મારો શોયો, મારો પરલવનો
દશમન !

: બે આમ ભર્યા જ કરવાની હોય તો
તારો દશમન થઈને જ રઈશ. બારવહું
ખેલીશ. (ગાંસડી લઈને જવા જાય છે.)

: ચ્યાં હેંડયો, લાય એ મારાં વણેલાં
કપડાં.

: નથી આવતો જા ! (જવા લાગે છે.)

: (પડાવી લઈને ધણો મારે છે, જે પડી
છે તે વસ્તુ મારવા જાય છે. લીલી વસ્તુ
પડે છે. ભૂરી પોટકામાંથી કપડાં કાઢીને
મારે છે.) લે લેતો જા લે લેતો જા !
(રડી પડે છે) મું તો તનં હમભઈ
હમભઈનં ચાચી, કાલાવાલા કપાં,
ખાળાધરી કરી પણ તું એવો નં
એવો રયો.

: (મૂળ કચરા તરીકે) હાચી વાત !

: હાચી વાત ? અલ્યા કચરિયા તું કે છે
એ હાચી વાત ?

: હા, હું કહું છું કે હાચી વાત.

: તો સમજતો કેમ નથી ?

: હવે નઈ સમજાવવો પડે. આ મનં
મારવા તો આવતીતી પણ એ પછં

રડતીતી એની અસર મને આવો થઈ.
ચાલો.

પિન્ટો : પણ આ તમારા ગજવામાંથી પડી
ગયેલા પૈસા તો લેતા જાઓ.

રહીમ : એને આવો.
(પિન્ટો ભૂરીને પૈસા આપે છે.)

ભૂરી : ભગવાંન તમારું ભણું કરશે. ત્યો આ
પાંચ રૂપિયા રાખો.

પિન્ટો : ના, રાતે નાટક જોવા આવો ત્યારે
એટલાની ટિકિટ લેજો.

ભૂરી : જરૂર લઈશું. તમારું નાટક જોવાથી એ
જરૂર સુધરી જવાના.

પિન્ટો : સુધરવાતું તો રામ જણે પણ એમને
આનંદ થશે. માણસને સાચો આનંદ
ચાય પછી એ ખોટા આનંદ માટે ફાંફાં
નથી મારતો. અલ્યા શામ ! ચાલો, દડો
દઈને ગામમાં જાહેરાત કરી આવો.

શામ : આ લાપડયા ! (ટાલકું વગાડે છે) શ્રી
સુગમ નાટક મંડળી રજૂ કરે છે—

રહીમ : (પાછા દોડી આવતાં) પણ બાપલા એક
અરજ છે. તમારા નાટકમાં માટું કામ
કરનારને કેને કે નામ બદલી નાખો,
નઈ તો ફૂજોતો થશે.

પિન્ટો : આ તમને શરમ આવવા લાગી એ કંઈ
નાનીસની વાત નથી. ચાલો, વેળાસર
આવી જાવો.

શામ : શ્રી સુગમ નાટક મંડળી રજૂ કરે છે—
તમારું અમારું ને આપણું નાટક,
શહેરનું અને ગામનું નાટક—
(રામ અને શામ જતા દેખાય છે.)

શ્વેતાને સોળમું વર્ષ બેઠું.

ત્યારે જ શ્વેતાએ સહુને જણાવી દીધેલું કે મારે પરણવું નથી. સહુને એટલે કે માળાપને, કાક-કાંકીને, બધા વડીલોને. શ્વેતાને લગ્નની વાતથી કંપારી છૂટે છે. શ્વેતાને ખારી પાસે ખુરશી મૂકી બેસી રહેવું વધારે ગમે છે:

મોડી રાત સુધી એ ચોપડીઓ વાંચ્યા કરે છે. પહેલાં તો અભ્યાસની ચોપડીઓ જ વાંચતી, હમણાંથી નવલકથાઓ પણ વાંચે છે. એના બાપુજી ધણી વાર કહે છે.

‘તું તો આખો દિવસ ચોપડીઓમાંથી મોઢું જ બહાર કાઢતી નથી. એમ ને એમ તો તારી આંખે ચરમા આવી ગયા છે. ને નંબર વધતા જશે. છોકરીઓને ચરમા ઠેવા ખરાબ લાગે, તને ખબર છે ?’

શ્વેતાને મોટા નંબરવાળા ચરમા ઠેવા ખરાબ લાગે એની ખરાબર ખબર છે. એના ધરના ડાબા ખૂણામાં અરીસાવાળું મોઢું કબાટ છે તેની સામે બેસી રહી એણે પોતાની જાતને ધણી વાર જોઈ છે.

પાડોશમાંની રનેહાને જોવા માટે આવ્યા હતા તે દિવસે તો એણે એકલીએ ઈર્ષણ સામે બેસી બેસી શું શું જોયું હતું ? રનેહા એના કરતાં બે વર્ષ મોટી હતી પણ એની સાથે સહિયરની જેમ જ વર્તતી એના ધનાર વર અને બીજા ભાઈબધો એને જોવા આવનાર હતાં. એના કેટલા દિવસ પહેલાંથી ધરનાં સહુ રનેહાને એ પ્રસંગ માટે તૈયાર કરી રહ્યાં હતાં.

રનેહાએ ક્યાં કપડાં પહેરવાં, ક્યાં આબૂપણું પહેરવાં, ક્યાં બારણેથી તેમની સામે આવવું, ક્યાં બેસવું, શી વાતો કરવી, શી ન કરવી, બધાની રોજ રિહર્સલ યતી. આ રિહર્સલમાં હાજરી આપી આપી

શ્વેતા કંટાળી ગઈ હતી. રનેહા પણ કંટાળી ગઈ હતી પણ એ શું કરી શકે? ખરેખર બધા મહેમાનો ઘેર આવ્યા ત્યારે શ્વેતા એકલી જ ત્યાં ન ગઈ, એના ધરનાં સહુ ત્યાં જ હતાં.

શ્વેતા એકલી એના ધરમાં બધા બારણે બેસી રહી, બાણે બારણું ખૂલ્યું.

એ અંદર આવે છે. તેની સાથે તેના જેવડા જ બીજા યુવાનો બ, ક, ડ, છે બધા બૂટ પહેરીને અંદર ચાલ્યા આવે છે

શ્વેતા એમના બૂટનાં ગાલીચા પર પડતાં ધૂળ ભર્યાં પગલાં જોઈ રહે છે. ‘ગાલીચો બગાડયો’ એવું હોઠે આવેલું એનાથી બોલી શકતું નથી એ હાથ જોડી એમનું સ્વાગત કરે છે, બાણે કોઈ વિમાની સર્વિસની પરિચારિકાનું શો હમમાં ગોઠવેલું પ્લેન હોય.

બધા સોફાસેટ પર ગોઠવાઈ જાય છે અદરથી એના પિતા હાંફળા હાંફળા બહાર ધસી આવે છે

‘ઓહો તમે આવી ગયા ?’ અને પછી શ્વેતાને માથે હાથ મૂકી કહે છે : ‘આ છે મારી દીકરી શ્વેતા.’

કોઈ બહુ પડેલું પંખી ધરમાં આંટા મારે એમ એમના હોઠ પર રિમત ફર્યાં કરે છે, ખેડું.

એ કહે છે, ‘જા દીકરી, મહેમાનો માટે આ નાસ્તો લઈ આવ’

શ્વેતા થોડી વારે આ નાસ્તો લઈ આવી પહોંચે છે. એના હાથ ધૂણ રહ્યા છે. સામે બેઠેલા ચાર છોકરા બ, બ, ક, ડ,ના હસતા મોઢામાંથી બહાર ધસી આવતા બડા દાંત ગાલીચા પર વેરાઈ ગયા તે એના પગમાં કાંટાની જેમ ખૂંચતા હોય એમ એ ચાલી શકતી નથી.

હાથમાંથી ટ્રે ધૂલે છે. હમણાં ચક્કર આવશે
ને પડી જશે એમ લાગે છે. ટ્રેને જેમ તેમ
પર મૂકી એ ઊભી રહે છે. એના પિતા જ
સામેના ખાલી સોફા પર ખેસવા સૂચવે છે.
સોફામાં ફસડાઈ પડે છે.

‘હું આવું.’ કહી એના પિતા બહાર ચાલ્યા
‘તમે વાત કરો.’

સામેની આઠ આંખોમાંથી દુઃશાસનના આઠ
એના ભણી લખાયા હતા. એના દેહ પરથી
ઊતારી નાંખવામાં આવી હતી. ખંસાહિત પણ
ખી રહ્યા હતા. તેઓ એના દેહને તોલી તોલી
ી સેક્સ સેટિસફેકશનના ટકા કાઢતા હતા.

શ્વેતા હોઠ-હોઠ પર રૂંવાટી તો નથી ને ।

શ્વેતાના દાંત-દાંત વચ્ચે વધારે પડતી જગા
શરૂ ના લાગે-ચાલે.

શ્વેતાનું નાક-નાક નાનું છે-ચાલે.

શ્વેતાની આંખો-પણ આંખ પર આ ચરમાં ।
‘તમને કેટલો નંબર છે ? એ પૂછે છે.

‘ચાર.’ શ્વેતા બોલી.

‘બહુ વધારે ના કહેવાય.’ ક્યો કહ્યું.

‘પણ આંખના નંબર તો વધતા જતા હોય
ખ બોલ્યો.

‘યોગ્ય માવજત કરે તો નંબર જતા પણ
હમ્મે કહ્યું.

‘‘ તમને નાનપણથી ચરમાં છે ? ’

‘હેલ્લાં ચાર વર્ષથી.’

‘તે પહેલેથી જ ચાર નંબર છે ? ’

‘ના, પહેલાં ઓછો નંબર હતો. હવે વધ્યો છે’.

‘પણ તમે માવજત નથી કરતાં ? ’

‘મને એ નથી ગમતી, કંટાળો આવે છે.

હું વધારે. વાંચું છું તેથી નંબર વધે છે.’

હમ્મે કહ્યું.

‘શા માટે વધારે વાંચો છો ? ’

‘મને વાંચવું ગમે છે.’

‘તમને વાંચવાનો શોખ છે ? ’

‘હા.’

‘ખીલે શો શોખ છે ? સિનેમા જોવા ગમે
છે ? જો ગમતા હોય તો જોવા જવાનું ગોઠવીએ.’

‘ના. આભાર. મને સિનેમા જોવા ઓછા
ગમે છે.

‘એટલે કે કોઈક વાર જુઓ.’

‘હા. વર્ષે એ વર્ષે કોઈક સાડું ચિત્ર હોય
તો.’ શ્વેતા બોલી.

‘સાડું એટલે ? કોઈ ધાર્મિક ચિત્ર ? સીતા-
સ્વયંવર કે તીર્થયાત્રા જેવું જુઓ ? ’

બંધા હસવા લાગ્યા. શ્વેતા ખળભળી ઊઠા.
‘આ બંધા મુઠ્ઠિસો શું સમજતા હશે એમના
મનમાં ? ’ એને ઘર્ષ આવ્યું.

‘શુદ્ધિશાળી માણસોને ગમે એવા સિનેમા કથા
આવે છે અત્યારે ? ’

એ ચૂપ રહી. અ કશું બોલતો નહોતો. બમ્મે
એને કોણી મારી કહ્યું : ‘કાંઈક બોલ ને.’

એના હોઠ ફફડયા, ‘મને ચરમાંવાળી છોકરી
ગમતી નથી. મને દાંત વચ્ચે આટલી બધી જગા
હોય એવી છોકરી પણ ગમતી નથી. અને આ તો
બહુ ચાંપલી છે.’

શ્વેતાએ દર્પણ પર પડેલા પાડી દીધો ને
સ્કર્ટના છેડાથી આંખ પરનાં ચરમાં ઊતારી લૂછ્યાં.

ખુરશી બારી પાસે લઈ જઈ એ ચોપડી બોલી બેઠી,
પણ કાંઈ વંચાચું નહીં. શ્વેતાએ ત્યારે જ નિશ્ચય
કરી લીધો કે લગ્ન નથી કરવું.

તો શું કરવું ? એનો કોઈ ચોક્કસ જવાબ
શ્વેતા પાસે નહોતો. પણ પછી ધીરે ધીરે એનો
જવાબ પણ જડી ગયો. શિક્ષક થવું કે અધ્યાપક
થવું. ખૂબ લલવું ને આગળ વધ :

સ્નેહાના લગ્ન નક્કી થઈ ગયાં હતાં. એની ઓરમાન માએ આવતાં જ કહ્યું : 'સ્નેહા કેવી રૂપાળી લાગતી હતી ! કોઈને પણ ગમી જાય.'

સ્વેતાને ઉદ્દેશી એ શબ્દો બોલાયા હતા, 'સ્વેતા એ ભણતી હતી.

'કોઈને ગમવા ન ગમવાનો સવાલ એ હું બોલો થવા દઉં તો ને!' સ્વેતાએ મનમાં વાગોળ્યું.

એના પિતાએ હસતાં કહ્યું : 'તાડું' પણ હવે ક્યાંક ગોઠવી દઉં છું.'

સ્વેતાએ નીચું જોઈ કહી જ દીધું, 'નહીં પપ્પા, મારે લગ્ન નથી કરવાં.'

એના પિતા હસી પડ્યા, 'તો શું કરવું છે ?'

'બસ, ખૂબ ભણવું છે, આગળ વધવું છે.'

સ્વેતાને અઠારમું વર્ષ બેહું.

ઓરમાન મા પણ મરણ પામી. ડોક્ટર કહેતા હતા કે ગર્ભાશયનું કેન્સર થયું હતું. સ્વેતાની પરીક્ષાને સમયે જ એ ખીમાર પડી હતી પણ સ્વેતાએ રાતોના ઉભગરા કરીને પણ ફર્ટ કલાસ જાળવી રાખ્યો. ફર્ટ કલાસ હોય તો સ્કોલરશીપ મળે અને તો એના પિતાજી એના અભ્યાસ માટે વાંધો ન લઈ શકે.

એ વખતે જ એના લગ્નની વાતો શરૂ થઈ હતી, પણ માતાના મરણને કારણે વિસ્મરણ ગઈ. એના પિતાનાં પાંચ સંતાનોમાં એ સહુથી મોટી હતી. બીજાં બે ભાઈ ને એ બહેન હતાં. એક ભાઈ સગો ને બાકીનાં ઓરમાન.

સ્વેતાનો હુકમ સહુ પર ચાલતો. સ્વેતા ધરનું કામ કરતી ઓછું, કરાવતી વધારે. ખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં હુકમો છોડ્યે જતી.

ગીતની ધ્રુવ પંક્તિની જેમ એ વારે વારે વાત નીકળે ત્યારે લગ્નની વાતને નકારતી. 'મારે નથી પરણવું.' હવે એ ખુલ્લા અવાજે પિતાજીને કહી શકતી.

સ્વેતાને તેવીસમું વર્ષ બેહું.

એને એક સ્થાનિક કોલેજમાં અધ્યાપિકાનું કામ મળી ગયું. સ્વેતાને પોતાના અવાજના પડખાએ સંભળાતા. એની આસપાસ વિદ્યાર્થીઓ-વિદ્યાર્થિનીઓ હતાં. અધ્યાપકો અધ્યાપિકાએ હતી. એના સિવાય બીજી ત્રણે અધ્યાપિકાએ પરબોલ હતી. અધ્યાપક ખંડની છેવાડી ખુરશી પર એ બેસતી હંમેશ સાદાં કપડાં પહેરતી. કોઈ પણ આભૂષણ કદાપિ પહેરતી નહીં. એના વિષયની નિષ્ણાત ગણાતી. એને આખતમાં કશી ફરિયાદ ઊઠતી નહોતી.

સ્વેતાને હસવું ઘણું ગમતું. ચરમાનું નંબર વધવાની સાથે સાથે એનું હસવાનું પણ વધી ગયું હતું. એ હસતી ત્યારે એનું સમસ્ત શરીર હલખાઈ ઊઠતું. અધ્યાપક ખંડના દરેક વ્યક્તિ વિશે તેમ જ આજનુંકો વિશે એ સતત ટીકાટીપણુ કર્યાં કરતી, મોટે ભાગે અધ્યાપિકાઓ સાથે.

'કંઈના કરો, કોઈકે જાંટ અધ્યાપક ખંડમાં પેસી ગયું હોય, ચરમાં પહેરેલું જાંટ,' 'હું કંઈના કરી શકું છું. ચરમાં પહેરેલું જાંટ મમ પર ચડી જાવું આપે છે. નખરમાં ઠોરડમામ સાથે ફરે છે. જીટના ગળામાં ટાઈ લટકે છે.'

'અહીં એક વ્યક્તિ એવી છે જે જુએ છે છતાં નથી જોતી. હસે છે છતાં જાણે નથી હસતી, બોલે છે છતાં જાણે નથી બોલતી. તમે જોળ્યો છો એને?'

સ્વેતાએ જેને સવાલ કર્યો એણે ચોતરફ નજર ફેરવી લીધી. કોઈ ન દેખાયું. એણે પૂછ્યું : 'કેવું છે આજે તમારી અપટમાં?'

'સ્વેતા હસવા લાગી, 'ગંબેરા છે તમારે ? હમણાં પાતાવું.'

'કેટલાક માણસોને જોઈ એવું યાય કે એના માથામાં પાકું ચીલકું માથું હોય ! ચીલકું ફાટે ને એનો રંગીન રસ એમના મોઢા પર અને શરીર પર રેલાય.'

સ્વેતા અધ્યાપિકાબહેનોને પણ મળકમાં છાડતા નથી. એક નવી અધ્યાપિકા આવી છે જે દેખાવમાં ખૂબ સુંદર છે, સજ્જતને આવે છે. એનો લપકો આંખે બિંદીને બાકે એવો છે. એનો પતિ પણ એવો જ પ્રભાવશાળી છે. એની પાસે કપડાં અને દાગીનાના બધા ભંડાર ભરાયા છે.

સ્વેતાને એ નથી ગમતી. સ્વેતા સતત એના પર વ્યંગના બાણ વરસાવે જાય છે. સ્વેતાએ એનું નામ 'હેલન એફ ટ્રેય' પાડ્યું છે.

સ્વેતા કોલેજ પૂરી થયા પછી ઝાંઝું બેસતી નથી. કોલેજના વર્ગો પૂરા થાય ત્યારે અધ્યાપક ખંડમાં પેસતાં એના કપાળ પર કરચલીઓ પડે છે. કોઈ બેસવાનું કહે તો સ્વેતા તરત જવાબ આપે છે :

'જૂંપ લાગી છે. ઝટ ખાવા બેગા થઈ જઈએ.'

ઘેર પહોંચીને સ્વેતાને રસોઈ કરવાની હોય છે. નાની બહેનોએ મોટે ભાગે બધું તૈયાર રાખ્યું હોય. એરમાન અને સગાં ભાઈ-બહેનનો બેઠ સ્વેતાએ કદી વરતાવા દીધો નથી. ઘરમાં આવી એ કપડાં બદલે એટલી વારમાં નાનીબહેન આ બનાવી લાવે.

'દીદી, ચા લો.'

એ જ ખુશીયાં બેસી સ્વેતા ચા પી લે પછી એક બેડો શ્વાસ લઈ બધા કોઈ વાહન ગીઅર બદલવું હોય એમ બોલી થાય.

'શું બનાવ્યું છે?' પૂછતી અને બાકીનું બધું એ પૂટું કરે. સાંજે બધાં ભાઈ-બહેનના અભ્યાસની પ્રગતિ બાજુ. પૂછપરછ કરે, ન આવડતું શીખવે.

'દીદી, તમે નહીં હો પછી અમને નહીં ગમે.' ભાઈ કહે.

'કેમ હું ક્યાં જવાની છું?'

'તમે પરણીને સાસરે જશો.' નાનો ભાઈ કહેતો.

'તને પરણાવીને સાસરે મોકલીશું.' સાંભળતાં નાનો શરમાઈ જાય.

'એમની ટેકનિકલર પ્રિન્ટ તૈયાર થઈ જાય.'

'આવા લોકોને કોણે પસંદ કર્યા હોય છે? ને જોઈને પસંદ કર્યા હોય છે?'

'તમને શું જોઈને પસંદ કર્યા હતા?'

'શુ આઉટ ફર્ટ કલાસનાં પ્રમાણપત્રો જોઈને.'

વેતા ખેલી.

'એવાં પ્રમાણપત્રો તે શ્રીમાન પાસે પણ હોવાનાં. પણ જવા હો એ વાત. સ્વેતાબહેન, તમે લણતાં હશે ત્યારે તમારા અધ્યાપકોને તમે હેરાન કરી દીધા હશે.'

'ખાસ નહીં. એક વાર અમારી જ્ઞાતિની વકતૃત્વ સ્પર્ધામાં અમારા એક આગેવાનને પ્રમુખશ્રી બનાવ્યા હતાં. તેઓ કશું સાંભળે નહીં કે સમજે નહીં. નિરપેક્ષ રીતે ધરિયાળનો સમય તાકવા કરે અને ચાર મિનિટ થતાં ઘંટડી વગાડે એટલું જ ધ્યાન રાખે. હું મંચ પર બેસવા બોલી થઈ ગઈ અને આવા વિષય માટે અહીં છે તેવા પ્રમુખ તથા નિર્ણાયકો ન હોવા જોઈએ એવું સખત લાપામાં કહી રહી હતી, ત્યારે પણ આ પ્રમુખશ્રીની નજર તો ધરિયાળ પર જ મંડાયેલી. કશું જ સાંભળતા નહોતાં. બધાંએ તાકીઓ પાડી ત્યારે એચાર શબ્દ સાંભળાઈ ગયા ને સહુના અહેરા જોવા જોવા થઈ ગયા.'

સ્વેતા હસતી હતી ને હસાવતી હતી.

સ્વેતાને છઠ્ઠીસમું વર્ષ ખેડું.

સ્વેતાની પર્સમાં હંમેશાં માથાના દુખાવા માટેની ગોળીઓ હોય છે. દિવસમાં બે વાર તો લે કે જ. સ્વેતા ચા પણ ખૂબ પીએ છે. કોલેજની રિસેસમાં એમદમ ગરમ ચાનો એક પ્યાલો પી જાય. ને પટાવાળા પાસેથી બીજો પ્યાલો પણ કોઈ વાર મેળવી પી લે.

'દરેકે પિરિયડ પછી ચા મળવી જોઈએ.' સ્વેતાની આ એક ફરિયાદ છે.

સ્વેતા ફરી એ જ વાક્ય કહે : 'હું તો નથી પરણવાની.'

'તો તો મળ. હુંએ નહીં પરણું દીદી.'

અર્ધા હમે છે. ત્યારે સ્વેતાની નગર બીજા ખંડમાં બેઠેલા પોતાના પિતા તરફ અવરજ એવાઈ જાય છે. એ પણ આખી વાત સાંભળતા હતા. એ હસવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે છે. સ્વેતા નગર પાછી ખેંચી લે છે.

સ્વેતાને સત્તાવીસમું વર્ષ બેહું.

સ્વેતા કોલેજથી થેર આવી બહાર જતી નથી, સિવાય કે ઘર માટે કશું ખરીદવાનું હોય.

એક સાંજે શાંતિના બે માણસો એના ઘેર આવ્યા.

'કોનું કામ છે ?' સ્વેતાએ લાગવો જ સવાલ કર્યો.

સામેની વ્યક્તિએ હસીને કહ્યું : 'તમારું જ. તમે જ ગ્રે. સ્વેતાબહેન ને ?'

'હા.' સ્વેતાના કપાળમાં કરચલીઓ પડી.

'તમને પહેલાં આપણી શાંતિની વકતૃત્વ સ્પર્ધામાં સાંભળ્યાં હતાં. તેથી આજે આવ્યા છીએ.'

સ્વેતા હસવાનું રોકી ન શકી.

'તે દિવસ જેવું નં ચાપ માટે સ્પર્ધાના નિર્ણાયક તરીકે તમને નિમંત્રણ આપવા આવ્યા છીએ.' તેમણે કહ્યું.

'પણ મને એ નહીં ફાવે. હું ખેર થઈ જઈશ'

'આપણી શાંતિ આમ પણ આગળ પડતી નથી.

એમાં તમારા જેવાં ગણ્યાં-ગાંઠ્યાં ભણેલાં માણસો પણ સક્રિય ભાગ નહીં લે તો અમે જવાબદારી બીજા કોને સોંપીએ ?'

સ્વેતાના પપ્પાને થોડો આનંદ એમના ચહેરા પર ને બોલવાચાલવા પર દેખાતો હતો. સ્વેતાની વતીથી એમણે જ સંમતિ આપી દીધી.

એ વકતૃત્વ સ્પર્ધામાં એની સાથે બીજા નિર્ણાયકભાઈ હતા, એક ડોક્ટર. ડોક્ટરે પહેલી જ ક્ષણે સ્વેતાને કહી દીધું. 'વિષયના જ્ઞાન અંગે તમે નિર્ણય કરજો. હું એ કેવું બોલે છે તેનો નિર્ણય કરીશ.'

'એમ તો મને બનને ફાવશે.' સ્વેતા હમી.

'તો પછી હું જતો રહું ?'

'જતા રહેવા જેવું લાગતું હોય તો આવજો ન જોઈએ.'

સ્વેતાએ એટલો જ તેજ જવાબ આપ્યો.

'આ લોકો પરાણે મને લાવ્યા. ખાસ કે તમે નિર્ણાયક તરીકે આવવાનાં હતાં એટલે જ આવવા કપૂલ થયો.'

'આપણે પહેલાં કથારેમ મળ્યાં નથી' સ્વેન બોલી.

'ના, પણ મેં તમને જોયાં છે. તે દિવસે જ જગ્યાએ, વકતૃત્વ સ્પર્ધામાં બોલતાં. તે દિવસથી તમે મને ગમી ગયેલાં, આજ મીન તમારો સિપરિ મને ગમી ગયેલો. મેં તમારી વાત નહીં નહીં તે એક હજાર માણસને કહી હતો.'

'તમે મારે માટે આવું કહ્યો, પછી મારે તમારે આભાર તો માનવો જ જોઈએ નહીં ?'

'નહીં માને તો પણ આભારી. માનશો તો મને ગમશે.'

નિર્ણાયકોની ઓળખાણ આપતાં એક શાંતિ આગેવાને ગ્રે કુશારી સ્વેતાબહેન કહ્યું. પાંચે બેઠેલ ડોક્ટરે તરત એનાં કાનમાં પૂછ્યું :

'તમે હજી સુધી લગ્ન નથી કર્યાં ?'

સ્વેતાએ માથું હલાવી ના પાડી. સ્વેતાએ જેવું કે આ સાંભળી ડોક્ટરની દષ્ટિ જ પલટી ગઈ હતી. એ એવી રીતે સ્વેતાની સામે જોતો હતો કે સ્વેતા એનાથી અકળાઈ જતી. આવી રીતે કે

મામે જોતાં એણે અનુભવ્યો નહોતો. એના ધબકારા સુધી જતા હતા. શ્વેતાને માટે આ નવું હતું; સાવ અનુભવ્યું હતું.

સ્પર્ધા પૂરી થઈ ગઈ પછી જન્મવાના ટેબલ પર શ્વેતાને ડોક્ટરની પાસે જ બેસવાનું થયું. ડોક્ટરે પૂછ્યું. 'તમે—જગ્યાએ આવ્યાં છો ક્ષી?'

'ના. આમ તો ઘર છોડી બહાર જવાનું મન હતું નથી.'

'કોઈ વાર ત્યાં આવો. જોઈએ તો કોલેજની દૂર લઈ આવો. ખુલ્લું મનની જગ્યા છે. હું ત્યાં પરકારી દવાખાનામાં છું.'

'હું તો કદી દૂર લઈને કે દૂરમાં જતી જ નથી. મને એમાં ફાવતું જ નથી. ઘણાં માણસોનું ટોળું થઈ જાય છે.'

'હા, મને પણ એમ જ ધાય છે. ટોળામાં નથી ફાવતું. લોકોની નજરોની ઠેઠમાં સંપડાઈ ગયા હોઈએ એવું લાગે છે.'

'તમે તો કવિતાશાઈ બોલો છો.' શ્વેતા હસવા લાગી.

'આને જ એવું થઈ ગયું.'

'કેમ આને કોઈ છે?'

'આમ તો કોઈ નહીં પણ મન આને પ્રસન્ન છે.'

'આવાનું પીરસાકું. ડોક્ટરે આગ્રહ કરી શ્વેતાને જમાડવા માંડી.

'તમે તો તમારા ઘરનું હોય એમ આગ્રહ કરો છો.'

'આમ તો સ્થિતિ એ આખલું પોતાનું ઘર જ છે પણ મારે ઘેર આવો ને આગ્રહનો અનુભવ કરો.'

'ઘેર તમારાં પત્નીને પણ એમ આગ્રહ કરી જમાડો છો.'

'પત્ની? વગર પરણે પત્ની કેવી? હું પણ તમારી જેમ જ છું.'

'બને હતી પડયાં. શ્વેતાનું હૃદય ઊછળી ઊછળી ધબકતું હતું. શ્વેતા પોતાના મનને જ કહી રહી. 'આ શું થઈ ગયું છે?'

'તમે કેમ નથી પરણ્યા?'

'બસ, એક આદર્શ ખાતર. લક્ષી, પગલર થઈ લગ્ન કરવાં એવું નક્કી કર્યું હતું. લક્ષી રહી ચાલુ સાલે નોકરી લીધી છે.'

'હવે લગ્ન કરી લો.' શ્વેતાએ કહ્યું.

'કોઈ સારી છોકરી તયારા ધ્યાનમાં હોય તો કહેજો. ને આપણી લલામણુ કરવો.'

'લલામણુ કરીને પછી ઠપકા સાંભળવો પડે તો?'

'ઠપકા સાંભળવો પડે એવું હું ન કહું એમ નથી લાગતું તમને?'

'કોઈ માણસને એક વખત જોઈ કરી સમજણુ ન પડે.'

'તો ફરી ફરી ઉથલાવી ઉથલાવી જોજો.' ડોક્ટરે મનક કરી.

'ને પછી ઠીક લાગે તો લલામણુ કરવો.'

સમારભ પૂરા થતાં શ્વેતાથી ડોક્ટરને પછી કહેવાઈ ગયું : 'આવજો.'

'તમે તો—કોલેજમાં છો નહીં?'

'હા પણ રોકાવાના હો તો ઘેર આવજો ને.' શ્વેતાએ પોતાનું સરનામું આપ્યું ને સહસ્રકાંટ આવી ગઈ.

'ઘેર આવી એણે ડોક્ટરનું નામ લીધા વિના જ. કહ્યું : 'આને તો ગણુ મળ આવ્યાં.'

નીચે દિવસે ડોક્ટર એની કોલેજ પર ગયો. ડોક્ટરે સહજજીને આગ્યો હતો. ત્યારે શ્વેતા લેકચર લેવા ગઈ હતી. આવી કોઈ પુરુષ વ્યક્તિ શ્વેતાને

मज्जा आवे ते वाते सहने आश्रयं गां नांभी दीधं.
श्वेता डोक्टरने जेता न तो शरभाई के न तो
आश्रयं पायी.

‘तमने हतुं के हुं अही आवीश ?’ डोक्टरने
पूछुं.

‘मारी हा-नातो करी अर्थ नथी, ज्यारे तमे
आव्या न छे.’ पछी जेणे पटावाणा पासे या
भंगवायी.

‘तोकरीजे नथी गया ?’

‘जे रज मूठी दीधी.’

श्वेता मनभां न भोली. ‘मने मज्जा भाटे ?
वाह.’

‘आ पीतो पीतो डोक्टरने कहुं : ‘मारा भाभी
ने, हुं सांजे तभारे घेर आववानां छीजे.’

‘ते कहेवा भाटे अही आव्या ? जेभ ने
जेभ सीधा पञ्च आवी शकता हता.’

परंतु याने पीने धूंटये करतां श्वेताना
मनभां डोक्टरना शब्दाने मभं भूलतो गयो. जेनां
भाभी साथे कदाय पीनं कोर्ष पञ्च श्वेताने जेवा
भाटे सांजे आववानां हता. अगिमार वर्ष पहिलांतुं
इश श्वेताना मनभां ताहुं यर्ष आव्युं. रनेहाने
जेवा भाटे आव्या हता. जेना मने तरत पडघे
पाडयो. ‘भारे नथी परणुं.’

श्वेताजे लावहीन नजरे डोक्टर सामे जेयुं
ने जे भोली, ‘मने साजे छे के तमे कशीक अपेक्षाजे
साथे भारे घेर आवी रखा छे पञ्च भारे तमने
स्पष्ट कही हेवुं जेर्षजे के तभारे कशी अपेक्षा-
जाने कोर्ष अर्थ नथी. आटकी स्पष्टता साथे तभारे
आव्युं होय तो नजर आवजे.’

‘जे तो जेर्षयुं. डोक्टर हरेथे ने याह्यो गये.
श्वेताना मने जेणे जेक वीस नांभी. ‘ना, भारे
परणुं.’

सांजे डोक्टर जेभनां भाभी साथे :
पहोल्या. भाभीजे श्वेतानी पासे न जेकड
जेभजे श्वेताना साथे ने वांसा पर हाय के
श्वेता जेणे नानी जाणही होय.

‘जेना पिता घेर नहोता. डोक्टरने पू
‘तमे तभारा आपुजने अमारा आववानी वात
करी ?’

श्वेताजे तरत कहुं : ‘तमे मने मज्जा :
वाना हता के मारा आपुजने ?’

‘कांई नही, आपजे जेसीशुं, जेभने म
न नर्षयुं.’

डोक्टरनां भाभीजे कहुं, ने श्वेतानां
बाईज्जेनेने भोवावी वाते करवा लाय्यां.

जेना पप्रा आवतां श्वेताजे न जेभने के
आणु करवी भाभीजे थोडीक क्षणे अवा
वितावी. पछी वातने हेर हाथभां लेतां कहुं :
‘कहुं तो मारा आ बाबुिमा भाटे तभारी श्वे
भंगवा आवी छुं.’

श्वेता तरत त्यांधी जिली थर्ष आवी.
रसोडानी आरीने सजिथे पकडी जे जिली :
‘केम जे नथी कही शकती के-भारे नथी परण
केम कांई भोवाणुं नथी ?’

पपाना पडपड हस्तवाने अवाज आ
हता. नाना बाई पासे जेभजे चेंडा भंग
नानी अहेने डीशभां काढी आप्या, जेणे पाणी
आयुं. धरने अंधे हेर जेणे नानी अहेने संभ
सीधा हता. श्वेता जेणे कहुं नहोती.

महेमाने गयां पछी नानी अहेन जेने न
पडी ने भोली : ‘हवे तो परणवानां दीदी.’

श्वेताने थयुं, ‘जेने हवे सोणयुं वर्ष जेमे
[ताम वातासं अड्डुभता अवाले भाथी]

આકાશ ઘણું દૂર છે

વિભૂત શાહ

નીનાએ સીધા જ પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'સ્મિતા બહાર ગઈ છે નહિ ?' મેં જવાબ આપ્યો, 'હા, એના પતિ સાથે એની બેનપણીને ત્યાં ગઈ છે. ક્યારે આવે તે કહેવાય નહિ.'

નીનાએ મારી સામે બંધુ' ને પછી આંખો નીચી ઢાળી. એનાં પોલિશ કરેલા લાંબા અણિયાળા નખ રૂમાલ વડે સાફ કર્યાં ને પછી બોલી, 'સ્મિતાની સાથે સાથે તમને મળવાની ઇચ્છા પણ હતી.' ખારીની બહાર જ જોઈ મેં જવાબ આપ્યો, 'હા, એ તો તમે મારી રૂમમાં આવ્યાં એટલે લાગ્યું જ.' કશુંક ટીખળ કરવા માંગતી હોય એમ સહેજ હુઆઈલાઈ' હસી નીના તરત જ બોલી, 'સાચું કહું તો મને તમારી રૂમમાં આવતાં થોડી બીક લાગે છે.' મેં નીનાની આંખો સામે બેધું ને પછી ખાલી કશુંક બોલવા ખાતર બોલતો હોઈ' એવી રીતે બોલ્યો, 'હા, તમે બિલ્લી-પગે રૂમમાં આવ્યાં હતાં એ પણ મેં બેધું હતું.' એણે કહ્યું, 'મને તો એમ કે તમારી નજર મારા તરફ નહોતી. મને લાગે છે કે તમારાથી કશું છનું નથી રહી શકતું. એકી સાથે તમે ઘણું બધું જોઈ શકો છો.'

મેં કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

કશું ઝોચિંતું' યાદ આવ્યું' હોય એમ દૂરી પાછી તે બોલી, 'તમે બિલ્લી-પગે શબ્દ વાપર્યો એટલે મને હસવું આવી ગયું. તમને તો ખબર જ હતી કે કેટલીક બેનપણીઓએ પાછળથી માડું' નામ ધોળી બિલાડી પાડ્યું' છે.'

'બિલાડી સાત ઘર દૂર એ અર્થમાં એ નામ પાડ્યું' હોય તો ઘણું ખરાબ કહેવાય.' હું' ધીમેધી બોલ્યો. તે એકદમ હસી, મોહું' ભરાઈ જાય એવું ખુલ્લું ખુલ્લું ને પછી બોલી, 'તમે આટલો સરસ ટોણા મારી શકતા હશે. એની તો મને આજે જ ખબર પડી. બહાર તો તમારી એવી જ છાપ છે કે તમે તો ભારે ધીરગંભીર ને વિદ્વાન લોકો છો.'

'એ માડું' કમનસીબ' આટલું' કહી હું' દૂર દૂર બેઠા એક પંખીને જોઈ રહ્યો. નીના થોડી વાર સુધી ચૂપચાપ બેસી રહી. પછી બોલી અર્ધ મારી પાસે આવી બોલી, 'ન્યારે ન્યારે હું' તમારી રૂમમાં આવી છું' ત્યારે મેં' તમને મારી પાસે જ બેઠેલા બેયા છે. ત્યાં બહાર શું' બેયા કરો છો ?' મેં

જવાબ આપ્યો, 'જુઓ અત્યારે આકાશ વધારે ખુલ્લું, વધારે દૂર ને વધારે ફિક્કું' લાગે છે. વર્ષા-ઋતુમાં આકાશ જોવાની વધારે મગ્ગ આવે.' મારી દૃષ્ટિની ખરાબર સામે આવીને નીનાએ કહ્યું, 'મારી તકલીફ એ છે કે અત્યાર સુધી મારી નિંદગીમાં મેં કદીય આકાશની સામે જોયું નથી. મારા માટે આકાશ ધણું દૂર છે.' કશુંક હસવા જેવું જોલી હોય તેમ એ હસી પડી ને પછી ચંલિર ભાવે જોલી, 'જુઓ અત્યારે સાત વાગવા આવ્યા છે. તમારે સાત વાગે ચા જોઈએ છે. તો તમને વાંધા ન હોય તો હું ચા ખનાવી લાવું?' સહેજ નવાઈ પામી મેં પૂછ્યું, 'મારી ટેવની તમને કયાંથી ખબર પડી?' એની આંખોને થોડી વધુ રમતિયાળ બનાવી તે જોલી, 'લોહોને જાતજાતની ટેવો હોય છે. મને એ બધી ટેવો જોવા-જાણવામાં ધણો રસ છે. એમાંય તમારા જેવા લેખકની ટેવો જાણવામાં તો સૌ કોઈને રસ હોય ને એમાંય...' મેં એને અટકાવી વચ્ચેમાં જ કહ્યું, 'પરંતુ મારી ટેવોને પોપવાતું કામ તમારા માથે કયાંથી આવી પડ્યું?' જવાબ એની જીજ્ઞાસુ પર તૈયાર જ હોય એમ એણે તરત જ કહ્યું, 'તમે જ એક વખત નહોતું કહ્યું કે જે કોઈ મારી થોડી-ધણી સેવાચાકરી કરશે એને ધણું-મોટું પુણ્ય મળશે. તો મને થયું...' 'પણ એ તો હું મરકરીમાં જોત્યો હતો.' એનો જવાબ પણ એણે તરત જ આપ્યો, 'મરકરી કદીય સો ટકા મરકરી હોતી જ નથી અને મરકરીમાં જે કોઈ સારું હોય એ તારથી લેવાની મને ટેવ છે. તો તમે થોડી વાર બેસો, હું ચા ખનાવી લાવું.' મેં પૂછ્યું, 'ચા નથી?'

'છે ને, નીચે કોઈની સાથે બેઠાં છે. જોલાવી લાવું?'

'ના, ના, તમે જ ચા ખનાવો.' મને રૂમમાં એકલો મૂકીને તે અંદર ચાલી ગઈ. —ખારીની પાસે બેઠો બેઠો હું બહાર શું જોયા કરું છું? નીનાએ મને પૂછ્યું હતું. મેં જવાબ આપ્યો

હતો 'આકાશ.' પછી નીના જોડી હતી, 'મેં નિંદગીમાં કદીય આકાશની સામે જોયું નથી. મારે માટે આકાશ ધણું દૂર છે.' આ અમારી વચ્ચેનો તફાવત છે. મારી એકાંતની પળોમાં મેં ક્યારેય નીનાનો વિચાર કર્યો નહોતો, છતાંય મારી ટેવોમાં રસ લઈ મારી થોડીધણી સેવાચાકરી કરી આજે પુણ્ય કમાવા આવી હતી.

—સાંજના સાત વાગે મારા માટે ચા ખનાવતી હતી. રિમ્તાનાં લગન થયે અડવાડિયું જ થયું હતું એના સાસુરેથી એના પતિ સાથે કાલે જ આવી હતી. એણે એવું નવું જીવન શરૂ કર્યું હતું. રિમ્તા મારા સમગ્ર જીવન સાથે ગાઠ લાગણીથી સંકળાયેલી હતી. બધા એવું માને છે કે રિમ્તાનાં લગન પછી અમારા ઘરમાં, મારા જીવનમાં શૂન્યાવકાશ જોતો થયો છે. નીના પણ કહાય એવો જ ખ્યાલ લઈને આવી હશે. આવતાંની સાથે જ એણે કહ્યું, 'રિમ્તાની સાથે સાથે મને પણ મળવાની ઇચ્છાથી આવી હતી.' હવે હું એનો વિચાર કરું છું.

આ નીના બી. એસ.સી. થઈ ત્રણ ચાર વર્ષથી બેંકમાં નોકરી કરે છે. એને પચ્ચીસમું બેસવાને હવે થોડીક જ વાર હશે. હજુ સુધી તે પરણી નથી. પ્રમાણમાં તે થોડી જાંચી ને પાતળી છે. એની ગેદી ચામડીમાં પીળી પીળી ઝાંચ છે. એનો ચહેરો ઘાટીલો છે, પણ સહેજ ફિક્કો છે. વાતચીત કરતી વખતે તે શબ્દો ચીપીને કંઈક છટાથી બોલે છે. કંઈક સારું કહેવા માગે છે ત્યારે એની આંખો અને ચહેરો ત્રસે કરીને બોલે છે. ધણી ચીતટથી અને જહેમતથી 'બેંક અપ' કરે છે, સારાં કપડાં સગવડીને પહેરવાને એને શોખ છે. છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનનો પરિચય એની પાસેથી મળી શકે.

—આ નીના જ્યારે એકલી પડતી હશે ત્યારે મનોમન શું વિચારતી હશે એની મને ખબર નથી, એ પોતાના જીવતા જીવન વિશે શું વિચારતી હશે એની મને ખબર નથી. એને જીવનમાં શું શું મળ્યું

હશે અને શું શું નહિ મળ્યું હોય એની મને ખબર નથી, છતાંય સંભવ છે કે એની એકાંતની પળોનો મારી એકાંતની પળો સાથે કદાચ તાળો મેળવવા એ આવી હોય, કદાચ અમસ્તી એમનેમ પણ આવી હોય.

સામેની બીજી વ્યક્તિના મનનું રહસ્ય હું ક્યારેય પૂરેપૂરું પામી શકતો નથી. બહુ જ પૂરેપૂરું પામી લેવાનો હું પ્રયત્ન પણ નથી કરતો, કદાચ એના હાથે જ મારા સંબંધમાં ક્યારેય 'અંતિમ છેડો,' 'dead-end' નથી આવી જતો.

યા પીતાં પીતાં નીનાએ મને અણુધાર્યો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમને ક્યારેય લગ્ન કરવાની ઇચ્છા નથી થઈ?' અને પછી એના ચાના કપમાં ભરેલી તર ચમચી વડે નીચે ડૂબાડી દઈ એ મારી સામે એવી રીતે ભેઈ રહી કે બાજુ એણે મને કોઈ પ્રશ્ન જ ન પૂછ્યો હોય. આનો કપ ટીપોચ પર મૂકી મેં એને કહ્યું, 'તમે અત્યારે આવ્યાં ત્યારે રાત્રી-આતમાં એમ બોલ્યાં હતાં કે, તમને મારી રૂબમાં આવતાં થોડાક બીક લાગે છે, હવે તમારી બીક—' 'જતી રહી છે.' નીનાએ માડું વાક્ય પૂરું કર્યું. પછી સહેજ ગંભીર થઈ બોલી, 'મારો પ્રશ્ન વધારે પડતો અંગત કહેવાય, પણ તમારા મનમાં જરા ઠોકિયું કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી.' મેં એને જવાબ આપ્યો, 'અંગત પ્રશ્નોના ભોગે પણ મનની બે વાતો થઈ શકતી હોય તો હું એને ચોક્કસ આવકારું. તમારા પ્રશ્નનો હું ચોક્કસ જવાબ આપીશ, થોડાક વખત પહેલાં જ લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ હતી. તમે સ્મિતાની બહેનપણી હિમાનીને ઝાળખો છો?' નીના મનોમન વિચાર કરીને બોલી, 'હા, ઝાળખું છું. સ્મિતાનાં લગ્ન વખતે પરિચય થયો હતો. મારી છોકરી છે. હા, ઘણી જ શાંત, સરળ અને સવેદન-શીલ છોકરી છે.' મેં નીનાને ખીમેથી કહ્યું. એણે મારા શબ્દો સાંભળ્યા ન હોય એમ કશું વિચારી રહી અને પછી મને પૂછ્યું, 'તમે હિમાનીમાં એવું

શું બોયું' કે લગ્ન ન કરવાનો તમારો નિર્ણય એકદમ બદલ્યો?' થોડી વાર શાંત રહી મેં એને જવાબ આપ્યો, 'મેં આ પ્રશ્ન મારી જાતને વારંવાર પૂછી બોયો છે. એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે. મારા મનની અપેક્ષાએને તે બધી જ રીતે પૂર્ણ કરતી હોય એવું મને લાગ્યું હતું. એની આંખોનો કાવ્ય-ભર્યો ઝળુ ભાવ મને ક્યાંક જીંડે જીંડે, ક્યાંક દૂર દૂર લઈ જતો, એના અસ્તિત્વના માત્ર ખ્યાલથી જ હું સુખનો અનુભવ કરતો.' આટલું બોલીને હું અટકી ગયો. મેં બોયું તો મારા શબ્દોથી નીના પણ ક્યાંક દૂર દૂર જતી રહી હોય એમ મને લાગ્યું. મારી સામે બેચા વિના મારી બહાર ખુલ્લા આકાશમાં એની દષ્ટિ રચતી કરી તે બોલી, 'તમારા મનની આ વાત તમે હિમાનીને ક્યારે કહી? એણે શું કહ્યું? એની લાગણી...' મેં કહ્યું, 'હવે એ જ વાત તમને કહેવા ઇચ્છું છું. તમને તો ખબર જ છે કે સ્મિતાથી મારા મનની કોઈ વાત છાંતી નથી હોતી. મેં મારા મનનો ભાવ સ્મિતાને કહ્યો અને સ્મિતાએ બહેનપણીના નામે હિમાનીને બધી વાત કરી.'

—થોડી વાર અટકીને મેં આગળ કહ્યું, 'હિમાની આ વાત સાંભળી મારી આ પ્રકારની લાગણી બાંધી ખૂબ જ દુઃખી થઈ ગઈ. સ્મિતાની હાલતીમાં જ તે ખૂબ રડી અને સાંભળવા પ્રમાણે પછી ક્યાંય સુધી તે અસ્વસ્થ રહી અને મારી સાથે જે થોડોધણો બ્યવહાર હતો તે પણ બંધ થઈ ગયો અને મારી કમનસીબી એ કે જે વ્યક્તિ પ્રત્યે જીવનમાં મને સૌથી વધારે લાગણી થઈ એ જ વ્યક્તિને મેં સૌથી વધારે દુઃખી કરી.' આટલું કહીને હું અટકી ગયો. મને લાગ્યું કે હવે આનાથી કશું વધારે હું નીનાને નહીં કહી શકું. તે પણ મારી વાત સાંભળી હેબતાઈ ગઈ હોય એમ કશું બોલ્યા વિના મારી સામે ટગર ટગર ભેઈ રહી. અમે બંને કશુંય બોલ્યાં વિના ક્યાંય સુધી એસી રહ્યાં. પસાર થઈ રહેલા સમયની ક્ષણો વેરાઈ જવાને બંદે અમારી

આભુષાણુ મેગી થઈ બસું તંગ ધટ્ટ આપરણુ રચતી હતી. છેવટે નીનાએ જ મૌન તોડ્યું ને અત્યંત ધીમા અવાજે બોલી, 'તમે મારી સાથે આટલા નિખાલસ બની વાત કરશો એ તો મેં માન્યું જ નહોતું. તમે જે વાત કહી તે એટલી બધી અણધારી અને દુઃખદ છે કે એ સાંભળી ચાતું મન મૂંઝાઈ ગયું છે, છતાંય એક વાત સમજાવી નથી. તમને મેળવીને કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાની જાતને લાગ્યશાળી માને તો હિમાનીએ શા માટે તમારી લાગણીને અસ્વીકાર કર્યો?' નીનાએ તો ખૂબ જ સ્વાભાવિક રીતે મને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. પરંતુ મારા માટે ધણી વિકટ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ રહી હતી. મેં એને જવાબ આપ્યો, 'એ પ્રશ્નનો જવાબ તો હું તમને કેવી રીતે આપી શકું?' આ વિશે હિમાની એક શબ્દ પણ બોલી નથી, કદાચ એના મૌનમાં જ એનો પ્રત્યક્તર શોધવાનો હોય... પણ મને જે લાગણી સતાવે છે તે એ છે કે મારા અસ્તિત્વના કેવળ ખ્યાલથી જ એ દુઃખી તો નહિ થતી હોય ને?' આ પ્રશ્ન મેં મારી જાતને પૂછ્યો હોય એમ તદ્દન ધીમા અવાજે બોલી હું નીનાની સામે કોઈ પણ જાતની અપેક્ષા વગર જોઈ રહ્યો. નીના પણ સામે ટીપોય પર પડેલું પુસ્તક હાથમાં લઈ એનાં પાનાં ફેરવવા લાગી. અમારા બે વચ્ચે ફરી પાછી ચૂપકીટી ઊભાઈ ગઈ. મને લાગ્યું કે નીનાને હવે કશું જ કહેવાનું નથી. થોડી વાર પછી પુસ્તકમાંથી એની નજર ઊંચી કરી તે મારી સામે રિયર દ્રષ્ટિએ જોઈ રહી અને પછી ખૂબ સાહજિકતાથી મને કહ્યું, 'મને લાગે છે કે તમારે બીજા કોઈ વ્યક્તિ સાથે લગ્ન કરી લેવું જોઈએ, જીવનમાં સુખી થવા માટે... છેવટે હિમાનીના સુખ ખાતર...'

આહું હસીને નીનાને મેં તરત જ જવાબ આપ્યો, 'હું તમારી વાત સ્વીકારું છું, બીજા કોઈ પણ વ્યક્તિ સાથે મારે લગ્ન કરી લેવું જોઈએ, મારે સુખી થવું જોઈએ, હિમાનીને સુખી કરવી જોઈએ...'

માના બે કપ અંદર મૂકી નીના બહાર આવી એટલે મેં એને કહ્યું, 'નિખાલસપણે મેં તો મારી વાત કરી, હવે તમને હું પણ એક પ્રશ્ન પૂછી શકું કે તમે ક્યારે લગ્ન કરવા વિચારો છો?' નીનાને મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં બહુ વિચાર ન કરવો પડ્યો. એ તરત જ બોલી, 'આજે નહિ, પછી ક્યારેક આવીશ ત્યારે કહીશ. અત્યારે જાઉં.' આટલું કહીને નીના રૂમની બહાર ઝડપથી જતી રહી.

મારી પાસે બેઠા બેઠા હું નીનાને મારી શેરી ઝોળંગીને સરિયામ રસ્તા તરફ જતાં જોઈ રહ્યો. મારી પાસે બેઠા બેઠા હું મારીની બહાર શું બોલું કહું છું? નીનાએ મને પૂછ્યું હતું. મેં કહ્યું હતું 'આકાશ'. પછી નીના બોલી હતી, 'મેં ગિ'દગીયા કદીય આકાશની સામે જોયું નથી. મારા માટે આકાશ ધણું દૂર છે.' આ અમારી વચ્ચેનો તફાવત હતો, છતાંય આજે નીનાએ મારી વાત સાંભળી મને સલાહ આપી હતી કે મારે કોઈ વ્યક્તિ સાથે લગ્ન કરી લેવું જોઈએ અને એની હાજરીમાં જ મેં એની સલાહ માન્ય રાખી હતી.

એનાથી સંભવ છે કે આવતી કાલે કદાચ હું સુખી થાઉં...

—સંભવ છે કે ક્યારેક કોઈ દિવસ હું હિમાનીના દુઃખને ભૂલી જાઉં...

આ બધી શક્યતાઓ વચ્ચે હું જીવન જીવું છું અને કદાચ એટલે જ મારા સંપંદોનો કે મારા જીવનનો ક્યારેય અંતિમ છેડો "dead end"... નથી આવી જતો.

[તાબ વાર્તાસંગ્રહ 'અંદરનો મોર્ચી']

સંદર્ભ

પી. પ્રકાશ વેગલ

ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ, વિવેચન કે જીવનચરિત્રના ગ્રંથોમાં જેમ લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષના ઉલ્લેખોમાં હમરડાઓનો તોટો નથી, તેવી જ પરિસ્થિતિ તેઓના ગ્રંથોના પ્રકાશન-વર્ષના ઉલ્લેખોમાં પણ પ્રવર્તે છે. અહિં દર્શાવે માટે માત્ર ક. મા. મુનશીના ગ્રંથોના ઉલ્લેખોમાં જોવા મળતી અસંગતિઓનું એક ચિત્ર રજૂ કર્યું છે.

આ સૂચિ નીચે પ્રમાણે બે વિભાગોમાં વહેંચી છે :

[ક] પ્રકાશન વર્ષના વિવિધ ઉલ્લેખો જે પુસ્તકોમાંથી મેળવવામાં આવેલ છે એની વિગત.

[ખ] મુનશીના ત્રીસ ગ્રંથોની સૂચિ. આ વિભાગમાં પુસ્તકોના નામ સાથે કૌંશમાં જે પ્રકાશન-વર્ષ આપવામાં આવેલ છે તે “મુનશી અભિનંદન ગ્રંથ” પ્રમાણે છે. આ ગ્રંથ રાષ્ટ્રપતિ જાકિરહુસેનની અધ્યક્ષતા હેઠળ ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૬૬ના રોજ ચોળ્લેલ સમ્માન સભામાં મુનશીને અર્પણ કરવામાં આવેલો. ભારતીય વિદ્યા ભવન આ ગ્રંથને મુનશીની કૃતિઓના પ્રકાશન-વર્ષ માટે આધારભૂત સાધન તરીકે વાપરે છે.

નોંધ :— ‘ખ’ વિભાગમાં દરેક પુસ્તકના શીર્ષક નીચે અલગ-અલગ પ્રકાશન-વર્ષ આપવામાં આવેલ છે. આ પ્રકાશન-વર્ષ પછી જે ક્રમાંક સંખ્યા આપવામાં આવેલ છે તે ‘ક’ વિભાગના જે ગ્રંથ સાથે એનો સંબંધ છે એ ગ્રંથનો નિર્દેશ કરે છે.

[ક]

૧. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી.
ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો. સંશો.
સંવર્ધિત સંસ્કૃત આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૫૮.

૨. દેશવરામ ડા. શાસ્ત્રી.
ગુજરાતના સારસ્વતો. પ્ર. આ. ૧૯૭૭.
૩. ગુજરાતી સાહિત્ય સભા કાર્યવહી (અલગ-અલગ વર્ષોની).
૪. ગુલાબદાસ ધોક્કર.
ગુજરાતી સાહિત્ય : એક વિહંગાવલોકન.
પ્ર. આ. ૧૯૭૬.
૫. મૂર્તી અંધરલ ધાર્યાલય પ્રકાશિત—
ડો. મધુરિકા.
૬. ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર પૃ. ૧ પ્ર. આ. ૧૯૩૦.
૭. ધીરુભાઈ ઠાકર.
અભિનેય નાટકો. પ્ર. આ. ૧૯૫૮.
૮. એવન.
અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખા.
સાતમી મુદ્રાવેલી આવૃત્તિ ૧૯૭૫.
૯. મધુસૂદન પારેખ.
કનૈયાલાલ મુનશી : સાહિત્ય, જીવન અને પ્રતિભા. પ્ર. આ. ૧૯૬૭.
૧૦. મહેશ ચૌકસી.
ગુજરાતી નાટ્ય સાહિત્યનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ.
(પીએચ. ડી. મહાનિબંધ) પ્ર. આ. ૧૯૬૫.
૧૧. Munshi : His art and work
vol. 111 (પ્ર. આ. ઉલ્લેખ નથી). Shri
Munshi 70th Birthday Citizen's
Celebration Committee. Ed.
J. H. Dave and others.

૧૨. રઘુવીર ચૌધરી.
જ્ઞાનગંગોત્રી ગ્રંથશ્રેણી-૧૦ પ્ર. આ. ૧૯૭૨.
સરદાર પટેલ યુનિ. પ્રકાશિત.

૧૩. રતિલાલ સાંકળચંદ નાયક.
મુનશી—અભ્યાસ, જીવન અને સાહિત્ય. પ્ર. આ.
૧૯૬૭.

[ખ] મુનશીના ગ્રંથો અને વિવિધ પ્રકાશન-વર્ષના
ઉલ્લેખો અંગેના સંજ્ઞાઓ :—

૧. અડધે રસ્તે (૧૯૪૩)

૧૯૪૩ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૪૨ : ૩, ૧૩ ય. ૨૭૧.

૨. અવિલકત આત્મા (૧૯૨૩)

૧૯૨૩ : ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૪ : ૧, ૮.
૧૯૩૦ : ૭

૩. આદિ વચનો ભા. ૧ (૧૯૩૩)

ભા. ૨ (૧૯૪૧)
૧૯૩૩ અને ૧૯૪૧ : ૬, ૧૧
૧૯૩૩ : ૨, ૧૩.

૪. કાકાની શશી (૧૯૨૮)

૧૯૨૮ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૯ : ૧, ૭, ૧૦.

૫. કેટલાક લેખો તા. ૧-૨ (૧૯૨૬)

૧૯૨૬ : ૨, ૬, ૬, ૧૧.
૧૯૨૪ : ૧૩.

૬. કોનો વાંક ? (૧૯૧૫)

૧૯૧૫ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૧ : ૮.
૧૯૨૪ : ૬.

૭. ગુજરાતની અસ્થિતતા (૧૯૩૬)

૧૯૩૬ : ૩, ૬, ૧૧.
૧૯૩૬ : ૧૩.

૮. ગુજરાતનો નાથ (૧૯૧૭)

૧૯૧૭ : ૨, ૬, ૧૧.
૧૯૧૮ : ૧૩.
૧૯૧૯ : ૪, ૬.

૯. છીએ તે જ ઠીક (૧૯૪૮).

૧૯૪૮ : ૨, ૧૧, ૧૩.
૧૯૪૬ : ૩, ૧૦.
ઉલ્લેખ નથી : ૬

૧૦. જય સોમનાથ (૧૯૪૦).

૧૯૪૦ : ૨, ૩, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૩૫ : ૧
૧૯૪૪ : ૮

૧૧. ડો. મધુરિકા (૧૯૩૬).

૧૯૩૬ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૪૭ : ૧૦
૧૯૪૮ : ૫, ૭.

૧૨. તર્પણુ (૧૯૨૪)

૧૯૨૪ : ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૬ : ૧, ૮.
૧૯૩૦ : ૭.

૧૩. થોડાંક રસદર્શનો (૧૯૩૩).

૧૯૩૩ : ૨, ૩, ૬, ૧૧.
૧૯૩૦ : ૧૩ ય. ૨૭૧.
૧૯૩૪ : ૧૩ ય. ૧૩.

૧૪. ક્રુવસ્વામિની દેવી (૧૯૨૯)

૧૯૨૯ : ૨, ૬, ૭, ૬, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૮ : ૪, ૧૦.

૧૫. ધીમ્બસ્ત મેકેસર [નાટક] (૧૯૩૩).

૧૯૩૩ : ૨, ૧૧, ૧૩.
૧૯૨૪ : ૭.
૧૯૩૧ : ૬.
૧૯૩૪ : ૧૦.

૬. પુત્રસમોવહી (૧૯૨૯).

૧૯૨૯ : ૯, ૧૧, ૧૩.

૧૯૩૦ : ૭.

૭. પુરંદર-પરાજય (૧૯૨૨).

૧૯૨૨ : ૯, ૧૧, ૧૩.

૧૯૨૪ : ૬, ૮.

૧૯૩૦ : ૭.

૮. પૃથ્વીવલ્લભ (૧૯૨૦).

૧૯૨૦ : ૧૩.

૧૯૨૦-૨૧ : ૨, ૬, ૧૧.

૧૯૨૧ : ૬, ૮.

૯. ભગવાન કૌટિલ્ય (૧૯૨૩).

૧૯૨૩ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૨૪ : ૧.

૧૯૨૬ : ૬.

૧૦. ભગવાન પરશુરામ (૧૯૪૬).

૧૯૪૬ : ૨, ૩, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૪૯ : ૮.

૧૧. ભગ્ન પાહુકા (૧૯૫૫)

૧૯૫૫ : ૩, ૮, ૧૩.

૧૯૫૬ : ૨, ૬, ૧૧.

૧૨. મારી કમળા અને ખીલ વાતો (૧૯૧૨).

૧૯૧૨ : ૨, ૬, ૧૧.

૧૯૧૭ : ૬.

૧૯૨૦ : ૪.

૧૯૨૧ : ૧૩.

૧૩. મારી બિનજવાબદાર કહાણી (૧૯૪૩)

૧૯૪૩ : ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૪૨ : ૨.

૧૪. રાજધિરાજ (૧૯૨૨).

૧૯૨૨ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૨૧ : ૧.

૧૯૨૫ : ૬, ૮, ૧૨.

૨૫. લોપામુદ્રા (ખંડ ૨-૩ 'દેવેદીધેલી')

'શમ્પરકન્યા' (૧૯૩૩).

૧૯૩૩ : ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૪૦ : ૭ (દેવેદીધેલી)

૧૯૫૩ : ૭ (શમ્પરકન્યા)

૨૬. લોમહુર્ષિણી (૧૯૪૫).

૧૯૪૫ : ૨, ૩, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૪૬ : ૮.

૨૭. વાહ રે મૈ વાહ ! (૧૯૫૩).

૧૯૫૩ : ૨, ૩, ૬, ૧૧.

૧૯૫૬ : ૧૦, ૧૩.

૨૮. વેરની વસુલાત (૧૯૧૩).

૧૯૧૩ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૧૫ : ૧૨.

૧૯૧૬ : ૧, ૬.

૨૯. સ્નેહસંભ્રમ (નવલકથા) (૧૯૩૧-૩૨).

૧૯૩૧-૩૨ : ૧૧.

૧૯૩૧ : ૨, ૧૩.

૧૯૩૩ : ૩.

ઉલ્લેખ નથી : ૬

૩૦. સ્વાન્નદ્રષ્ટા (૧૯૨૪).

૧૯૨૪ : ૨, ૬, ૧૧, ૧૩.

૧૯૨૭ : ૬, ૮.

હવે ઉપરની વિગતોનું તારણ જરા નોંધવું.
નીચેના કોષ્ટકોમાં સર્વપ્રથમ કૌંસમાં જે ક્રમાંક
સંખ્યા આપેલ છે તે 'ક' વિભાગની છે. એ પછી
'ખ' વિભાગના ક્રમાંક અને અંતે અસંખ્યાઓનો
સરવાળો આપેલ છે. આ સરવાળો

વિભાગના દરેક ક્રમાંકના લખકો દ્વારા તેઓના
અથવા કમા મુનશીના અથવા ઉત્તરેખામાં થયેલ
ભૂયોની સખ્યા

(૧૭) ૧, ૫, ૭, ૮, ૧૩,

૨૭, ૨૭

= ૭

કુલ ભૂયો

= ૧૧

	૧૦, ૧૬, ૨૪, ૨૮	= ૪
(૨)	૨૧, ૨૩	= ૨
(૩)	૧, ૬, ૧૬	= ૩
(૪)	૮, ૧૪, ૨૨	= ૩
(૫)	૧૧	= ૧
(૬)	૨, ૪, ૬, ૮, ૧૨, ૧૭, ૧૮, ૧૬, ૨૨, ૨૪, ૨૮ અને ૩૦	= ૧૨
(૭)	૨, ૪, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૬, ૧૭, અને ૨૫	= ૮
(૮)	૨, ૬, ૧૦, ૧૨, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૪, ૨૬, ૩૦	= ૧૦
(૯)	૧૫, ૨૧	= ૨
(૧૦)	૪, ૬, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૨૭	= ૬
(૧૧)	૨૧	= ૧
(૧૨)	૨૪, ૨૮	= ૨

આ આકાશ ઉપર દર્શિ કરતા શોભ થય
વિના રહેતો નથી 'અથ અને અથકાર બે
સર્વમાન્ય સદર્ભઅથમા કૃત એક જ પૃષ્ઠ ઉપર
ખાર ભૂયો' ધીરુભાઈ ઠાકરની યોકત્રિય 'અર્વાચીન
ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખા'ની સાતમી સુધારેલી
આવૃત્તિમાં માત્ર મુનશીના જ અથવાના ઉત્તરેખા
દસ ભૂયો તેઓના જ 'અભિનેય નાટકો' (સદર્ભ
અથ)મા આઠ, રતિનાથ નાયક કૃત 'મુનશી-અભ્યાસ
જ્વન અને સાહિત્ય'મા સાત અને મહેશ ચોકસી
પી એચ ડી મહાનિબંધમા ૭ ભૂયો !

આ પ્રકારના અસંગત તથ્યોના આધારે
ગુજરાતી સાહિત્યને ઇતિહાસ લખાયો છે ! સાહિત્ય
કૃતિઓનું તુલનાત્મક વિવેચન કરાયું છે ! સદર્ભઅથ
તૈયાર થયા છે !

લોકપ્રિય વાર્તાશ્રેણી

આપના પ્રિય લેખકોની 'મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ'

આખિલ સુરતી	૬-૨૫	નાનાભાઈ જેબનિયા	૬-૨૫
દિલીપ રાણપુરા	૬-૭૫	પ્રીતમનાન કવિ	૬-૫૦
મનસુખનાથ જવેરી	૮-૭૫	સવિતા રાણપુરા	૬-૭૫
પ્રહલાદ ધણભાઈ	૬-૫૦	હસમુખ શેઠ	૬-૨૫
ગુણવંત ભટ્ટ	૬-૦૦	મૂળરાજ રૂપાશેલ	૬-૨૫

રસભરપૂરે નવલકથાઓના સ પૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે સ પર્ક સાધો

લોકપ્રિય પ્રકાશન

૧૧૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

પરી મનમુગ્ધ સદલા : લોકભારતી, સહ્યોસરા

પ્રશ્ન : ગુજરાતી વિવેચન વિશે વાત કરતાં તમે અનિરુદ્ધ ધ્રુવભટ્ટનું નામ ચૂકી ગયેલા કે તમે એમને વિવેચક માનતા નથી ?

જા : મનમુગ્ધભાઈના પત્ર અત્યારે જડતો નથી. તેથી એમની ભાષા કંઈક યદ્દભાઈ ગઈ હતી. અનિરુદ્ધભાઈએ પણ આ અંગે પૂછેલું. તેથી જવાબ આપવો જરૂરી લાગે છે. નહીં તો હું માનું કે ન માનું તેથી અનિરુદ્ધભાઈની યોગ્યતામાં કશો ફેર પડતો નથી અને અત્યારે ત્યારે એ બીમાર છે ત્યારે તો એમનું સુદર્શન કરવાની એકેય તક હું જતી ન કરું.

હું એમને વિવેચક માનું છું અને એમની પાસે ઘણી અપેક્ષાઓ રાખું છું. એક જમાનામાં તો રેશભાઈ જેવાં પછી વધુમાં વધુ નામ એમનું વાતું હતું. એ મૂળ તો સુરેશભાઈના વિદ્યાર્થી, રેમની જ સામગ્રીથી સજ્જ થયેલા પણ સલા-ભારતીમાં સુરેશભાઈના મુદ્દાઓનો ઠાવકી રીતે રેશભે કરતા તેથી કેટલાક મુરખીઓને એમનામાં કંઈ રસ પડતો. પૂર્વતૈયારી સાથેતું એમનું વક્તવ્ય સાંસરકારક લાગતું. હું પોતે પણ એમનાં ભાષણો પ્રમાણથી સાંભળતો આવ્યો છું. કોઈ એક કૃતિ કે પ્રશ્ન વિશે વધુમાં વધુ આધારો સાથે એ વાત કરતા આવ્યું છે અને ભાષા સ્વચ્છ લખે છે. એમની આ કૃતિઓનો ગુજરાતી વિવેચનને વધુમાં વધુ લાભ થાય છે એ માટે આપણે સહુ એમને નિરામય દીર્ઘ આયુષ્યની શુભેચ્છાઓ આપીએ.

મિત્રો વચ્ચેની વાતચીતમાં ધણીવાર એક કોઈ અર્થાય છે: અનિરુદ્ધ જેવા અભ્યાસીએ અગત

રાગદ્વેપમાં શા માટે ખેંચાવું જોઈએ ? પણ આ કારણે એમની યોગ્યતામાંથી મોટી બાદબાકી થતી નથી. આપણામાંથી ધણાખવાને રાગદ્વેપની અસર થતી હોય છે. અનિરુદ્ધભાઈ પણ માણસ છે અને તેથી ક્યારેક અગત કારણોથી પ્રેરાઈને કોઈને વિશે કડક અને એ શક્ય છે. મને આશા છે કે એમના વ્યક્તિત્વમાં આવું જો કંઈ હતું તો વહેલામાં વહેલું નીકળી જશે.

છેલ્લા એ એક માસમાં એમણે ડૉ. રમણલાલ જોશી વિશે લેખો અને ચર્ચાપત્રો લખ્યાં. એમાં એમણે સૈદ્ધાન્તિક ભૂમિકા પર ઊભા રહીને સાહિત્ય પરિપદના વિભાગોના ગૌરવની ચર્ચા કરી પણ એ સૂચવવા વિના ન રહ્યું કે ડૉ. રમણલાલ જોશીને સ્વીકારી ન શકવાને કારણે એમણે આ પ્રશ્ન ઊભો કર્યો છે. ડૉ. જોશી એમના વડા છે અને અનિરુદ્ધભાઈના ઉત્કર્ષમાં સંમતિ આપી ચૂક્યા છે. તેમ છતાં શક્ય છે એમણે એમને ક્યાંક દુલબ્યા હોય. સમય જતાં એ બધું ખૂંસાઈ જશે અને બંનેની આંખો નિર્મલ દર્શણ જેવી બનીને એકમેકનું સાચું પ્રતિબિંબ પાડશે. જૂની પેઢીના આપણા મહાપંડિતો પણ ધણા બાળા હતા અને પોતાના વિરોધીના સામર્થ્યને શારી પેઠે બાણતા હોવા છતાં એનો ઉદ્દાસવાની એકેય તક જતી નહોતા કરતા, આ હકીકત અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે. છતાં કોઈએ એમને વિવેચક તરીકે જોખા આંક્યા ? તેથી અનિરુદ્ધભાઈ રાગદ્વેપથી લખવાના હોય અને એથી એમનું સ્વાસ્થ્ય વધુ સાટું રહેવાનું હોય તો એની સામે પણ મને વાંધો નથી. હું તો એમની અભ્યાસ-

નિશાને બિરદાવીશ અને એમણે કૃતિ અને ભાવક વચ્ચે સેતુ બનાવવાનું જે કાંઈ કામ કર્યું છે એને માથે ચડાવીશ. પરમ કૃપાળુ ઈશુના આ નવા વખે એમને ફરીથી શુભેચ્છાઓ.

પ્રશ્ન : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વિભાગો કેવી રીતે નક્કી થાય છે? એના પ્રમુખોની વરણી કોણ કરે છે?

આ પ્રશ્ન આગળ કોઈ વ્યક્તિનું નામ એટલા માટે નથી લખ્યું કે અનેક સાહિત્યરસિકોએ આ પ્રશ્ન કર્યો છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાપનાને આજે ૭૩ વર્ષ થયાં. એનાં ઓળ સુધીમાં કુલ ૨૯ અધિવેશન થયાં. દરેક અધિવેશનમાં વિભાગોની સંખ્યા બદલાતી રહી છે. બંધારણ મુજબ વિભાગો નક્કી કરવામાં સ્વાગત સમિતિનો અભિપ્રાય જાણીને આગળ ચાલવાનું હોય છે. ઘણાં અધિવેશનોમાં સાતથી પણ વધુ વિભાગો રાખવામાં આવેલા છે. એમાં વિજ્ઞાન વિભાગ પણ રહેતો.

હેતુ આઠેક વર્ષથી આ સંખ્યા ઘટી છે. વિજ્ઞાન આદિ દરેક વિષયનાં યોગ્યતાનાં હવે મંડળો છે, એમનાં સ્વતંત્ર સમેલનો યોગ્ય છે તેથી હવે સાહિત્ય પરિષદમાં સાહિત્યને સ્પર્શતા વિષયોના વિભાગો હોય એવી માન્યતા દઢ થઈ રહી છે. જો કે આગળ કહ્યું તેમ પરિષદનું બંધારણ તો હજીય કોઈ પણ વિષય રાખવાની છૂટ આપે છે.

હેતુ આરેક અધિવેશનોમાં વિવેચન-વિભાગ, સંશોધન-વિભાગ અને પરિસંવાદ એવી ત્રણ બેઠકો રહી છે. આગળ ઘણા વિભાગોની બેઠકો સમાન્તર ચાલતી. હવે બધી બેઠકો એક જ સ્થળે ક્રમગત યોજાય છે. આ વખતે કલ્યાણ અધિવેશનમાં એક બેઠક ઉમેરાઈ. પરિષદની કારોબારીના સૂચન પરથી સ્વાગત સમિતિએ એ વિચાર આપકાર્યો. કેમ કે મરાઠી સાહિત્ય સમ્મેલનમાં તો કવિતાને

આગળ બેઠક આપવાની કશી નવાઈ ન હતી, પ્રણાલી હતી. કવિશ્રી રાજેન્દ્ર શાહે કવિ સમ્મેલન સંચાલન કર્યું. પરિષદના કાર્યકરો અને અધિવેશનોની સ્વાગતસમિતિએ છુટે તો સ વિભાગની બેઠકોને કાચખી પ્રણાલી બનાવી દે

આ વખતે વિવેચન-વિભાગની બેઠકના પ્રસ્થાન અંગે વિવાદ ઊભો થયો. બંધારણ સાહિત્ય પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ ત્રણ નામ કરે છે, સર્વાનુમતિથી અથવા ચૂંટણીથી. આ નામ કક્ષાવારી પ્રમાણે લખવામાં આવે છે. સ સમિતિની દૃષ્ટિએ ત્રણેય સરખાં છે. સ્વાગત સમિતિ એમાંથી એક નામ પસંદ કરવાનું હોય છે. કરીને એ વિભાગીય પ્રમુખને આમંત્રણ આપીને એ નામ કયાં હતાં એ જાહેર થતું જ પરિષદની દૃષ્ટિએ તો ત્રણેય નામ સરખાં છે કોણ પસંદ થયું તે કોણ ન થયું એની ક દરકાર રાખવાની હોતી નથી.

વિવેચન-વિભાગમાં માત્ર વિવેચક પ્રમુખ કે સર્જક એ પ્રશ્ન પણ તાજેતરમાં ઘણાં જ મારી અંગત માન્યતા એવી છે કે સર્જક પણ વિવેચન વિભાગનો પ્રમુખ બની શકે અને એવું એ વક્તવ્ય પણ વિવેચનની મૂડી બની શકે વિદ્વાનો એવું માને છે કે જેણે વિવેચન-ક્ષેત્રે ને કામ કરેલું છે એ જ આ વિભાગનો પ્રમુખ જો આ વિવાદ ચાલુ રહેવાનો હોય તો મેં કે વિવેચન અને સર્જન વિભાગની બેઠકો જુ થાય એક દાખલો લઈએ. આ વિભાગમાં કે લાલશંકર ઠાકર, ચંદ્રકાન્ત શેઠ અને કોઠારીનાં નામ સુચવાયેલાં છે. આ ત્રણેય મિત્રો છે. લાલશંકર સર્જક છે, ચંદ્રકાન્ત વિવેચક છે અને જ્યંતભાઈ વિવેચક છે. હ સમિતિનો સભ્ય હોઈ તો લાલશંકરનું ન સૂચવું. હવે જ્યંત કોઠારીને નવી પેઠીના વિવેચકોમાં હું સૌથી પહેલાં યાદ કરતો

કૃત્ય પરિષદ એક એવી જગ્યા છે જ્યાં સર્જકનું
ગૌરવ થશે જ. વિવેચકોને તો શિક્ષણસંસ્થાઓ
માં છે જ. અને આગેય વિવેચનનું અસ્તિત્વ
નને આભારી છે.

અંગત રીતે કહું તો છેલ્લા અધિવેશનમાં
સંમેલનની એક યોજના અને એના પ્રમુખ
કે રાજેન્દ્ર સાહેબ આગ્યા એથી જે શબ્દ લખનાર
કે મને બહુ આનંદ થયો છે અને હરીન્દ્ર, સુરેશ
જી, રાજેન્દ્રભાઈ, ઉમાશંકર, અનિલ જોશી આ
કવિઓ આગલી હરોળમાં એકા હોય એ દરમ
હળવર ઐતિહાસિક માટે પણ પરમ હલ હતું એની
ખબર છે.

અરત જોશી, રુચિર જોશી, સીમા જોશી :
સંસ્કૃત

પ્રશ્ન : ગુજરાતી સાહિત્યકારોને ઉત્તમકૃતિઓ માટે
ક્યા ચંદ્રકો આપવામાં આવે છે? 'કુમાર-ચંદ્રક'
છે?

જવાબ : 'રણજિતરામ સુવર્ણ ચંદ્રક' અને 'નર્મદ ચંદ્રક'ની
સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિક જીવનમાં સારી એવી પ્રતિષ્ઠા
રણજિતરામ ચંદ્રક ક્યારેક સાહિત્ય સિવાયના
અન્ય કળાની કે શાસ્ત્રની વ્યક્તિ માટે
જાપાય છે છતાં મુખ્યત્વે એ સર્જકોને મળતો
જાય છે. ક્યારેક એની પ્રતિષ્ઠા ઘટે છે, ક્યારેક
જાય છે. જેમ કે સુરેશ જોશીને એ મળ્યો ત્યારે એની
પ્રતિષ્ઠા વધી હતી. નર્મદ ચંદ્રક વિશે મને બહુ ખબર
નથી પણ એના નિર્ણયમાં આદરણીય વિષ્ણુભાઈની
વિમતિ હોય છે તેથી એ પણ અચૂલ ગણાય.

'કુમાર ચંદ્રક' એ એક માસિકમાં પ્રગટ થયેલી
સાહિત્યિક કૃતિઓને લક્ષમાં લઈને આપવામાં આવે
એ આંદોલન ચંદ્રક છે પણ નવ લેખકોને એ
નાથી પણ અદકેરો લાગે છે.

ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા

આ સમયે, બ્યારે સાળા-મહાસાળામાં લાજુતા
વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસક્રમમાં ભાષા-સાહિત્યના
શિક્ષણનું મહત્ત્વ ઘટ્યું છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના
તથા આવતી કાલના લલિત્ય માટે પણ સર્જના
સાહિત્યને પ્રગટ-પ્રોત્સાહન મળવું જરૂરી છે.
આ માટે જે તે સ્વરૂપો વિશેની 'સ્પર્ધાઓ' જરૂરી
જણાય છે.

આ હેતુને લક્ષમાં રાખીને અમે હાલ પૂરતું
માધ્યમિક-ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં લાજુતા
વિદ્યાર્થીઓની શ્રેષ્ઠ મૌલિક કૃતિઓ પ્રગટી રહે
તે અંગે આ 'વાર્તાસ્પર્ધા'ને આયોજન કર્યું છે.
સૌ વિદ્યાર્થીઓનું એમાં ભાગ લેવાનું હકમપૂર્વકનું
નિમંત્રણ છે.

(૧) જે તે શાળામાં લાજુતા વિદ્યાર્થીઓ આ
સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકે.

(૨) 'વાર્તા મૌલિક છે' તથા વિદ્યાર્થી તેમની
શાળામાં અભ્યાસ કરે છે તે મુજબનું આવાર્થશીલું
પ્રમાણપત્ર વાર્તા સાથે મોકલવું આવશ્યક છે.

(૩) વાર્તા મોડામાં મોડી તા. ૩૧ જાન્યુ.
'૭૮ સુધીમાં મળી જવી જોઈએ.

(૪) ધનાથ આ ક્રમમાં અપારો :

વિજેતાની પસંદગીમાં ગુજરાતી પુસ્તકો
પ્રથમ ધનાથ રૂ. ૩૫૧નાં પુસ્તકો
બીજું ધનાથ રૂ. ૨૫૧નાં પુસ્તકો
ત્રીજું ધનાથ રૂ. ૧૫૧નાં પુસ્તકો
પ્રોત્સાહક ધનાથ રૂ. ૧૦૧નાં પુસ્તકો
ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સર્જકો તથા વિવેચકો
આ સ્પર્ધાના નિર્ણાયક હશે, જેમનાં નામ જાહેર
કરવામાં આવશે.

વાર્તા મોકલવાનું સરનામું :

'ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા'

ઉદ્ગાર કાર્યાલય, આર. આર. રોડની કંપની,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧

અર્પણ

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કૃતજ્ઞ હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સર્જકમાં રહેલું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દ્યાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામો ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ!

—સં.]

- ૩૮. હરીન્દ્ર દવે
૩૮/૩ નવધુગ નગર
ફોરનેટ હીલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૩૬
- ૩૯. આબિદ મુરતી
૬૦/૧ આલ્બર્ટ ગોપાર્ટમેન્ટ, દિલ રોડ
મુંબઈ ૪૦૦૦૫૦
- ૪૦. ચંદુલાલ સોલારકા
વલ્લભભાગ કોલેજોન
'સોલારકા સદન' તિલક રોડ
ધાટકોપર, મુંબઈ ૪૦૦૦૭૭
- ૪૧. કૃષ્ણ વાલેસ
C/O સેન્ટ ડેવિયસ કોલેજ
નવરંગપુરા
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯
- ૪૨. અનિરુદ્ધ ઘણભટ્ટ
૭, રિડર્સ ક્વાર્ટર્સ
ગુજરાત યુનિવર્સિટી
નવરંગપુરા
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

અગ્ર ધર્મ ચૂકી છે

ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા
છેલ્લાં સત્તર વર્ષ દરમિયાન
ઇનામ પામેલાં પુસ્તકોની સૂચિ

સને ૧૯૬૦-૬૧થી ૧૯૭૫-૭૬ સુધી
ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા પુસ્તકૃત ૫૧૯ પુસ્તકોની સૂચિ
આ સૂચિ વર્ષવાર તથા વિષયવાર તૈયાર કરવામાં
આવી છે. ૦-૧૦ની પોસ્ટેજ સ્ટેમ્પ મોકલનાર
વિના ચૂલ્લે મોકલવામાં આવશે.

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની

- ૪૩. બકુલ ત્રિપાઠી
૪, પ્રોફેસર્સ ક્વાર્ટર્સ
ગુજરાત યુનિવર્સિટી લાઈબ્રેરી સામે
નવરંગપુરા
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯
- ૪૪. નવનીત સેવક
૧૨, ૯૫મ સીટલ સોસાયટી
નાશિક્યુનનગર-રોડ
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૭
- ૪૫. નાનાભાઈ જેબલિયા
મુ. ખાલપર (વાયા: વંડા)
(જી. ભાવનગર)
- ૪૬. ઈલા આરબ મહેતા
૨ એ, ઈલ પલાસી
રોડ રોડ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૬
- ૪૭. ભોળાભાઈ પટેલ
૩૨, પ્રોફેસર્સ કોલોની
નવરંગપુરા
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯
- ૪૮. રાધેશ્યામ શર્મા
૨૫, ભૂવભાઈ પાક
ગીતાચંદિર રોડ
અમદાવાદ ૩૮૦૦૨૨

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

ઝંઝા	શ્રી રાવજી પટેલ	નવલકથા	૧૩-૦૦
અશ્રુધર	” ”	”	૧૧-૦૦
બે પારેવા	શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	”	૧૭-૦૦
જ્નેન-વિજ્નેન	શ્રી પરાજીત પટેલ	”	૧૧-૦૦
ચંદન વૃક્ષની ડાળખી	” ”	”	૧૧-૦૦
યૌવન એકે અગ્નિ પીછાડી	” ”	”	૧૧-૦૦
સીમારેખા	શ્રી જ્યોતિર રાવલ	”	૧૧-૦૦
તમે જે આવી તો	” ”	”	૮-૦૦
અમાસના આગિયા	શ્રી અશ્વિનકુમાર વ્યાસ	”	૧૭-૫૦
જૂમલો ગઢ	શ્રી મૂળરાજ રૂપરેલ	”	૮-૫૦
	શ્રી ઉમિયાશંકર		
સપના બધા મઝાનાં	શ્રી મદત ઝોઝા	”	૧૧-૫૦
આયનામાં કોણુ છે ?	શ્રી શેખાદામ આણુવાલા	”	૧૬-૫૦
સોરઠનો નાચ	શ્રી મલુ મહારાજ	”	૧૮-૫૦
મન અધારો કૂવો	શ્રી ભોજરાજગીરી ગોસ્વામી	”	૧૪-૫૦
માટી ફેરી માયા	શ્રી પુરુષોત્તમ પટેલ	”	૧૫-૦૦
સૂરજ સળગતો નથી	શ્રી પ્રબુધ પરમાર	”	૧૧-૫૦
વૃત્તિ અને વાર્તા	શ્રી રાવજી પટેલ	નવલિકા	૧૩-૫૦
ટોળું	શ્રી બનરયામ દેસાઈ	”	૮-૦૦
મુકાબલો	શ્રી મહેશ દવે	”	૧૦-૭૫
હૂબતા અવાળે	શ્રી પિનાકિન્ દવે	”	૧૧-૫૦
અમલકારને નમસ્કાર	શ્રી સુરેશ સોમપુરા	”	૧૩-૫૦
ગુજરાતની લોકકથાઓ	શ્રી ડાહ્યાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	”	૧૩-૭૫
દીપ ધુઝાયો	શ્રી ત્રેમશંકર ભટ્ટ	કાવ્ય	૫-૦૦
અસ્ત	શ્રી મહેન્દ્ર ગોહિલ	”	૫-૦૦
ભવરણની લીડમાં	શ્રી સુલભ ધંધુકિયા	ગઝલ	૮-૦૦
અરણ્યમૃતમ	—	ભાજનસંગ્રહ	૨-૦૦

૨૭. સાત નાટિકાઓ
 ૨૮. દૂંકી વાર્તા અને મુળરાત્રી દૂંકી વાર્તા
 ૨૯. નહાનાલાલ અધ્યયન ગ્રંથ
 ૩૦. અમૃતધારા ભાગ ૧-૨
 ૩૧. ૧૦૦ દિવસ હિમાલયની છાયામાં
 ૩૨. વિધિવાત્મક બનીએ
 ૩૩. ભયાં ફરેકને પહોંચવું જ છે
 ૩૪. પ્રેમભૂતિ શબ્દરીણ
 ૩૫. પ્રગતિને પથે
 ૩૬. હાસ્યરૂપ જૂનવા
 ૩૭. ભાષણતો ઉપખંડ
 ૩૮. સંપૂર્ણ ક્રાંતિને માર્ગે જન્મપ્રકાશણ
 ૩૯. અમદાવાદનો ઇતિહાસ
 ૪૦. ભાતીગર ભોમકા કન્વે
 ૪૧. હિંદુદર્શન
 ૪૨. માણસાઈનો રોપ
 ૪૩. ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમ
 ૪૪. અંતરનાં કરણાં ભાગ-૩
 ૪૫. ડ્યુઈ દર્શાણ વર્ગીકરણ પદ્ધતિ
 ૪૬. નાસ્તાની વાનગી
 ૪૭. બેકરીના ઉલોગો
 ૪૮. હીરા ઉલોગ
 ૪૯. સદ્વિચાર ગ્રંથાવલી પુ. ૪
 ૫૦. ભારતે આઝાદી કેવી રીતે મેળવી ?
 ૫૧. ઇસપ દર્શાત કયામાળા પુ. ૬

શ્રી વનલતા મહેતા	નાટક
સંપાદક : જયંત કોઠારી	વિવેચન
શ્રી રમેશ મ. શુક્લ	"
શ્રી લલિતકુમાર શાસ્ત્રી	ચિંતનાત્મક
" "	"
" "	"
શ્રી ઠાકા કાલેલકર	"
શ્રી ડોંગરે મહારાજ	છવનચરિત્ર
શ્રી મૃણાલિની દેસાઈ	"
શ્રી રમેશ મ. ભટ્ટ	હાસ્યલેખો
શ્રી ડાલાભાઈ નાગરિક	રાજકારણ
શ્રી વસંત નારગોલકર	"
અનુ. : જયવંતી દવે	
સ્વ. મગનલાલ વખતચંદ શેઠ	ઇતિહાસ
શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ. ભેષી	"
શ્રી એરતેર સોલોમન	ધાર્મિક
શ્રી કાલીદાસ સોલંકી	"
"	"
શ્રી વલ્લભ વસાણી	પત્રો
અનુ. હગનલાલ ભૈયા	માહિતીસંગ્રહ
શ્રી નીનાબેન મહેતા	પાકશાસ્ત્ર
શ્રી પરસોત્તમદાસ પટેલ	ઉલોગો
શ્રી દાસબહાદુર	"
શ્રી બહેચરભાઈ પટેલ	ખાલસાહિત્ય
શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્ય	"
શ્રી કનુભાઈ રાવળ	"

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર. આર. શેઠની કંપની

મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ :: અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨

ઉદ્યોગ-૨૦૧૧-૧૨

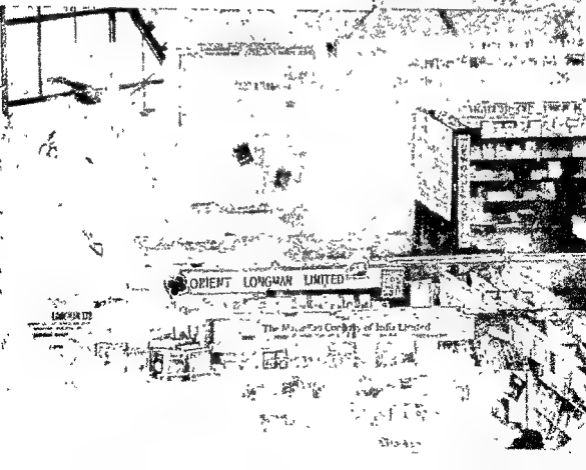
BEAR

साहित्य अने साहित्यरसिको वच्येनो सेतु

संपादक : मनहर मोदी

वर्ष : १ अंक ६ इधुआरी '७८

विश्व पुस्तक भण्डार : मे तसवीर

૨૭. સાત નાટિકાઓ
 ૨૮. દૂંકી વાર્તા અને ગુજરાતી દૂંકી વાર્તા
 ૨૯. ન્હાનાલાલ અધ્યયન ગ્રંથ
 ૩૦. અમૃતધારા ભાગ ૧-૨
 ૩૧. ૧૦૦ દિવસ હિમાલયની છાયામાં
 ૩૨. વિધિયાત્મક બનીઓ
 ૩૩. જ્યાં ફરેકને પહોંચવું જ છે
 ૩૪. પ્રેમભૂતિ ચામરીશ
 ૩૫. પ્રગતિને પથે
 ૩૬. હાસ્યરૂપ જૂજવા
 ૩૭. ભિક્ષુઓ ઉપખંડ
 ૩૮. સંપૂર્ણ કાલિને માગે જયપ્રકાશજી
૩૯. અમદાવાદનો ઇતિહાસ
 ૪૦. ભાતીગર ભોમકા કથા
 ૪૧. હિંદુદર્શન
 ૪૨. માણસાઈનો રોપ
 ૪૩. ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમ
 ૪૪. અંતરના ઝરણા ભાગ-૩
 ૪૫. ડ્યુઈ દર્શાવ ગર્વીકરણ પદ્ધતિ
 ૪૬. નાસ્તાની વાનગી
 ૪૭. બેકરીના ઉઘોગો
 ૪૮. હીરા ઉઘોગ
 ૪૯. સદ્વિચાર પ્રયાવલી પુ ૪
 ૫૦. ભારતે આઝાદી કેવી રીતે મેળવી ?
 ૫૧. ઈસપ દર્ષાત કયામાળા પુ ૬

શ્રી વનલતા મહેતા	નાટક	
સંપાદક : જયંત કોઠારી	વિવેચન	૧
શ્રી રમેશ મ. શુક્લ	"	૨
શ્રી લલિતકુમાર ચાસ્ત્રી	વિંતનાત્મક	
" "	"	
"	"	
શ્રી કાકા કાલેલકર	"	
શ્રી ડોંગરે મહારાજ	જીવનચરિત્ર	
શ્રી શૃણાલિની દેસાઈ	"	
શ્રી રમેશ મ ભટ્ટ	હાસ્યવેખો	
શ્રી ડાહ્યાલાઈ નાગરિક	રાજકારણ	
શ્રી વસત નારગોલકર	"	
અનુ. : જયવંતી દવે		
સ્વ મગનલાલ વખતચંદ શેઠ	ઇતિહાસ	
શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ. જોષી	"	
શ્રી એસ્તેર સોલોમન	ધાર્મિક	
શ્રી કાલીદાસ સોલંકી	"	
"	"	
શ્રી વત્સલ વસાણી	પત્રો	
અનુ હગનલાલ લૈયા	માહિતીસંગ્રહ	
શ્રી નીનાબેન મહેતા	પાકશાસ્ત્ર	
શ્રી પગસોત્તમદાસ પટેલ	ઉદ્યોગો	
શ્રી દાસબહાદુર	"	
શ્રી બહેચરભાઈ પટેલ	બાલસાહિત્ય	
શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્ય		
શ્રી કનુભાઈ રાવળ	"	

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર. આર. શેઠની કંપની

મુબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ :: અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૩

૬૬૫૩-૨૯/૧-૧૯૮૨

આર. આર. રોકની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 યોગી પ્રિન્ટરી, માલિક :
 અમૃત ધન્ડરિયલ
 વાહ-૨માં ઢાપી,
 વાહ-૨થી પ્રસિદ્ધ

અને સહિતરસિકો કલ્પેનો સેતુ
 : મનહર મોદી
 : ૧ અંક-૬ કૈશુઆરી '૭૮

પુસ્તક મેળો : એ તથાવીર

માનુ આયોજન થયું છે
 આ વિશિષ્ટ વાચકને દેશ
 મળશે જ, એમના રસના
 શકે પણ વિવદના અગ્રણી
 છે તે જાણી શકશે અને
 કોની બેટ ધરી શકશે.
 હર્લમાં યાદ આવે છે અને
 '૬. આપણે સૌ પુસ્તક સાથે

તાં આપણે ગયા અંકમાં સુચવ્યા
 તે નથી. જાણકારોના કહેવા મુજબ
 રાજ્યમાં અંચાલય પ્રવૃત્તિ ફૂલે-ફાલે
 સાંકવાચનનો રસ જાગે અને પ્રસારે

ઈ સવેળા મંતે એ જ અબ્ધર્થના !
 આપનો
 મનહર મોદી

એક અવિશ્વસનીય સંદર્ભ અંચ
 ઉત્તેજી નગરીનો ચિત્રમરણ
 '૭૧ છે
 પી. પ્રકાશ વેગડ
 સંપ્ર ધુવ
 નંદ સામવેદી
 મહેરા દવે

ગુજરાતી સાહિત્યની તદ્દન નવી સાહિત્યકૃતિઓ

સાત્ર અચાનક	વિકૃત પંડ્યા	—
લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૦૦
શ્યાવણુ રાતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૭૫
ગીળો સર	મિનાકિન્ દવે	૧૦-૫૦
માન અભિમાન	રંગ ખારોટ	૧૩-૭૫
હૃદયે તુ સાંભરે છે	પંડ્યા	૧૩-૦૦
માણસ હોવાની મને બીક	પંડ્યા	૧૪-૫૦
નીલિમા મૃત્યુ પામી છે	અડાલત	૧૨-૨૫
આતશ	અડાલત	૧૦-૦૦
તમે કેમ રહ્યા અખોલ ?	હમ્મદ માંકડ	૧૯-૫૦
વિકસતાં શહેરો અને ઝૂપડપટ્ટી	એ. આર. દેસાઈ	૮-૦૦
આત્રાહીનો પહેલી ત્રીસી	શ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
વાચનની સારી-માડી ટેવ	શ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
સિનેમાનું 'સારું-માડું' મનોરંજન	શ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
મોપીલ્ડું અનુશાસન	શ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચારીલું અનુશાસન	શ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
વચકપત્રી (વિશિષ્ટ લઙ્કા)	શ્વર પેટલીકર	૨૧-૦૦
મી. વિહંગિની સમસ્યાઓ	એ. આર. દેસાઈ	૭-૫૦
કવિતા સાહિત્યમાં લેવાયેલી લઙ્કાઓ	અમકની પી. કી	નિઓના સૂચિપત્ર માટે

કેન્દ્ર

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૧
૧૫ ફેબ્રુઆરી '૭૮ : અંક ૬
કાર્યાલય :
આર. આર. શેઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
(વર્ષમાં દર અંક)
રૂ. ૧૦-૦૦
હુટક નકલ
રૂ. ૧-૦૦

આર. આર. શેઠની કંપનીવતી ભગતભાઈ
ભુરાભાઈ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, માલિક :
બે. એ. શેઠ, ૧૯, અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ
એસ્ટેટ, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં છાપી,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ
કર્ચું.

આપણી વાત

પાટનગર દિલ્હીમાં આ તારીખ ૧૧ થી ૨૦-૨-૭૮ દરમિયાન ત્રીજા વિશ્વ પુસ્તક મેળાનું આયોજન થયું છે તે પુસ્તકરસિયાઓ તથા પુસ્તક પ્રકાશકો માટે પ્રેરક બની રહેશે. આપણા સરેરાશ તથા વિશિષ્ટ વાચકને દેશ અને દુનિયામાં પ્રગટતાં પુસ્તકોની વૈવિધ્યસભરતા અને ગુણસમૃદ્ધિની તો માહિતી મળશે જ, એમના રસના વિધવિધ અને અનેક પુસ્તકો મેળવવાની અમૂલ્ય તક પણ સાંપડશે જ. આપણા પ્રકાશકો પણ વિશ્વના અગ્રણી પુસ્તક-પ્રકાશકોનાં સમૃદ્ધ, વૈવિધ્યસભર અને મૂલ્યવાન ગ્રંથો નિહાળી પોતે ક્યાં છે તે જાણી શકશે અને એ દિશામાં, બે એ ઇચ્છે તો, પ્રદત્ત થઈ શકાશે અને પ્રળને ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકોની ભેટ ધરી શકશે.

ગયા વર્ષે અમદાવાદમાં યોજાઈ ગયેલો નવમો રાષ્ટ્રીય પુસ્તક મેળો આ સંદર્ભમાં યાદ આવે છે અને કહેવાઈ જાય છે કે માણસનો સાચો અને વિશ્વાસુ મિત્ર હોય તો તે છે પુસ્તક. આપણે સૌ પુસ્તક સાથે મૈત્રી ઠેળવી રહીએ.

ગુજરાત સરકારે ગ્રંથાલય ધારા અંગેનું જે બીજ રજૂ કર્યું છે તે બેતાં આપણે ગયા અંકમાં સૂચવ્યા મુજબના પ્રતિનિધિઓનો એમાં સમાવેશ થાય એવી કોઈ ચક્રચતા જણાતી નથી. જાણકારોના કહેવા મુજબ સરકારે આ ધારો એક વેઠ રૂપે રજૂ કર્યો છે અને એના અમલથી ગુજરાત રાજ્યમાં ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિ દૂબે-ફૂલે તેમ નથી એટલું જ નહીં રાજ્યના ખૂણેખૂણાના જનસાધારણમાં પુસ્તકવાચનનો રસ જાગે અને પ્રસારે એવી દુરદેશીનો એમાં સંપૂર્ણ અભાવ વર્તાય છે.

ગુજરાત સરકાર તથા આ ક્ષેત્રમાં સાચો રસ ધરાવનાર સૌ કોઈ સવેળા ચેતે એ જ અભ્યર્થના!

આપનો
મનહર મોદી

આ અંકમાં

૪ પોલા ભગત અને ગ્રામજો
૪ ત્રણ શેર
૪ કવિતા

સ્પેશ પારેખ
હરેશ લાલ
ઈન્દુ ગોસ્વામી

૫ એક અવિશ્વસનીય સંદર્ભગ્રંથ
૯ ઉલ્લેખી નગરીનો વિક્રમરાય
૧૪ આકાસ મુકા છે
૧૭ મનક

પી. પ્રકાશ વેગઢ
રામ્ય મુવ
નંદ સામવેદી
મહેશ દવે

ગુજરાતી સાહિત્યની તફાવત નવી સાહિત્યકૃતિઓ

સાવ અચાનક	વિકુલ પંડ્યા	—
લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૦૦
શ્રાવણ રાતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૭૫
ત્રીજે સૂર	પિનાકિન્દ્ર દવે	૧૦-૫૦
માન અભિમાન	સારગ બારોટ	૧૩-૭૫
હૃદયે તુ સાંભરે છે	વિકુલ પંડ્યા	૧૩-૦૦
માણસ હોવાની મને બીક	વિકુલ પંડ્યા	૧૪-૫૦
નીલિમા મૃત્યુ પામી છે	વર્ષા અડાલત	૧૨-૨૫
આતશ	વર્ષા અડાલત	૧૦-૦૦
તમે કેમ રહ્યા અખોલ ?	મોહમ્મદ માંકડ	૧૬-૫૦
વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટી	ડૉ. એ. આર. દેસાઈ	૮-૦૦
આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	ધર્મિર પેટલીકર	૭-૫૦
વાચનની સાસી-માઠી ટેવ	ધર્મિર પેટલીકર	૭-૫૦
સિનેમોનું સારું-માઠું મનોરંજન	ધર્મિર પેટલીકર	૭-૫૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	ધર્મિર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	ધર્મિર પેટલીકર	૭-૫૦
નવદંપતી (વિશિષ્ટ લગ્નભેટ)	ધર્મિર પેટલીકર	૨૧-૦૦
સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	ડૉ. એ. આર. દેસાઈ	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેજસ્વી તારાઓ સમગ્ર ગમકતી ઉત્તમ કૃતિઓના સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિક્રેતા

૨૧-૨૨ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : સાંધી માર્ગ

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૧
૧૫ કેશુઆરી ૧૯૮ : અંક ૬
કાર્યાલય :
આર. શેઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લનાબંધ : આર. આર. શેઠની કંપનીવતી ભગતભાઈ
(વર્ષમાં દસ અંક) ભુરાભાઈ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, માલિક :
૩. ૧૦-૦૦ ભે. એ. શેઠ, ૧૯, અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ
ઇટક નકલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં છાપી,
૩. ૧-૦૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ
કર્ચું.

આપણી વાત

પાટનગર દિલ્હીમાં આ તારીખ ૧૧ થી ૨૦-૨-૭૮ દરમિયાન ત્રીજા વિશ્વ પુસ્તક મેળાનું આયોજન થયું છે તે પુસ્તકરસિયાઓ તથા પુસ્તક પ્રકાશકો માટે પ્રેરક બની રહેશે. આપણા સરેરાશ તથા વિશિષ્ટ વાચકને દેશ અને દુનિયામાં પ્રગટતાં પુસ્તકોની વૈવિધ્યસભરતા અને ગુણસમૃદ્ધિની તો માહિતી મળશે જ, એમના રસના વિધવિધ અને અનેક પુસ્તકો મેળવવાની અમૂલ્ય તક પણ સાંપડશે જ. આપણા પ્રકાશકો પણ વિશ્વના અગ્રણી પુસ્તક-પ્રકાશકોનાં સમૃદ્ધ, વૈવિધ્યસભર અને મૂલ્યવાન ગ્રંથો નિહાળી પોતે ક્યાં છે તે જાણી શકશે અને એ દિશામાં, જે એ હરે છે તો, પ્રવૃત્ત થઈ શકશે અને પ્રબળે ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકોની ભેટ ધરી શકશે.

ગયા વર્ષે અમદાવાદમાં યોજાઈ ગયેલો નવમો રાષ્ટ્રીય પુસ્તક મેળો આ સંદર્ભમાં યાદ આપે છે અને કહેવાઈ જાય છે કે માણસો સાચો અને વિશ્વાસુ મિત્ર હોય તો તે છે પુસ્તક. આપણે સૌ પુસ્તક સાથે મૈત્રી કેળવી રહીએ.

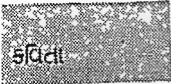
ગુજરાત સરકારે અંધાલય ધારા અંગેનું જે બીજ રજૂ કર્યું છે તે જોતાં આપણે ગયા અંકમાં સૂચવ્યા મુજબના પ્રતિનિધિઓનો એમાં સમાવેશ થાય એવી કોઈ શક્યતા જણાતી નથી. જાણકારોના કહેવા મુજબ સરકારે આ ધારા એક વેક રૂપે રજૂ કર્યાં છે અને એના અમલથી ગુજરાત રાજ્યમાં અંધાલય પ્રવૃત્તિ ફૂલે-ફાલે તેમ નથી એટલું જ નહીં રાજ્યના ખૂણેખૂણાના જનસાધારણમાં પુસ્તકવાચનનો રસ જાગે અને પ્રસરે એવી દુરદેશીનો એમાં સંપૂર્ણ અલાય વર્તાય છે.

ગુજરાત સરકાર તથા આ ક્ષેત્રમાં સાચો રસ ધરાવનાર સૌ કોઈ સવેળા ચેતે એ જ અભ્યર્થના !

આપનો
મનહર મોદી

આ અંકમાં

૪ પોતા ભગત અને આગળો	રમેશ પારેખ	૫ એક અવિશ્વટનીય સંદર્ભગ્રંથ	પી. પ્રકાશ વેગડ
૪ ત્રણ શેર	હરેશ લાલ	૯ ઉજ્જૈની નગરીનો વિકાસ	સરપ કુવ
૪ કવિતા	ઈન્દુ ગોસ્વામી	૧૪ આકાશ મુક્તા છે	નંદ સામવેદી
		૧૭ મનક	મહેશ હવે

કવિતા

પોલા ભગત અને ચાખખો

રમેશ પારેખ

નમમાં ભંગ પડ્યો મારા હૈ
 તે આજ સાવ ખોધરણી ખાલી રહૈ
 ક્તી'તી નીંદરના જ'પેલા ઢાળ
 એ ય.... Beauty તે જી એક લેંચ,
 ાં તે (ગોવાળિયાનો ?) હાકોટો
 ....અને પછી પાંપણમાં ફરી વળી મેશ.
 િથી કુંવારકાનાં થાનોલે દૂધમલ—
 —થડકાનું ફૂટનું પાન,
 હેલું પગલું જ અરે, બની ગયું
 એનું ને વાંજિયાપણાનું સંધાન.
 માંખોને આંખો કહેવાનો સિવાજ છે
 તે આપણે ય સાચવીએ ટાણું,
 પોલા ભગત ભણે આંખો તો છે
 ફીર સાગરના તળિયાનું કાણું.

કુરેશ લાલ

એ ચરણ ને એક રસ્તાનો અહમ,
 એકવાથી થાય ચાહ્યાનો અહમ.
 બુદ્ધબુદ્ધો ખાંધે ન ખાંધે હૈરમાં,
 ત્યાં ફરી ભંગાય દરિયાનો અહમ.
 મોતની હદમાં પ્રવેશી ના શક્યો,
 લાકડે ખડકેલ કાયાનો અહમ.

આખ સામે
 પીઠ પાછળ
 શ્વાસ વચ્ચે ફોણ ભણે શું થવાનું છે
 પૂળની ડમરી થઈને
 માસ્તે ઘોડે છવાણ ક્યા જવાનું છે.
 એક તો કાળોતરી વેળા અને
 એમણ ક્યાકરિા ભગે
 મન વગરનો માળવો ચાલે અને
 સામે જ તરભેટા મળે

તો તો પલ
 ધૂંકી નાખ
 પડછાયાને રોફી રાખ
 ડાળે-જમણે વહેમ પડ્યો કે
 ફરતો ફાગલ વેડી નાખ
 મારમ જેવા મારગને ભો એક ચીસા
 ભયમે પડ્યો તોય શુ ?
 આ શું ! આ રો ! આ એ ! આ ટું
 ઠીક છે મારે લમણેડી'કયા પથરા જેવા હરલમણની છે
 હેં ?
 હેં ફહેતા કઈ નહીં :
 ભરનીંદરમા સપનાભેચું કઈ નહીં
 ત્યા

વટના માર્ચ
 આપે હાર્યા
 શીદને તે આકાશ ઉપાડી લીધું

ત્યા તલપાપડિયા
 અચરજને ચોવારે તું તે કિયા મલકતું બગડું
 બગડું તારું ઠાણું મરતું ખોદું
 તારું ખોટી થાવું ખોદું
 તારા પગલું પાધર ખાની
 તુંને ચટકો લાગ્યો ખાલી
 તો પછી ટામડા ટુંકું
 અહીં જ ભેસી પડ ને
 છટું હરો તો
 ભવસુચરમા પર આં નથી છટાવું

● એક અવિશ્વસનીય સંદર્ભ ગ્રંથ

ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ દ્વારા પ્રકાશિત અને શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી સંપા. 'ગુજરાતના સારસ્વતો'(૧૯૭૭)માં પ્રચુર વિગતદોષો, અપૂર્ણતા, ઊંડાં સંગૃહીત સાહિત્ય, તેમ જ સાહિત્યકારોનું રજૂ કરવામાં આવેલ ચિત્ર એટલું જામક છે કે, આ ગ્રંથનો ઉપયોગ કરવામાં સાવધાની રાખવામાં નહિ આવે તો સાહિત્ય-ઇતિહાસ, વિવેચન કે અન્ય ગ્રંથોમાં ભૂલોની પરંપરા સર્જશે. આણું થતું રોકવું હોય તો, આ ગ્રંથમાં દર્યમાન અસંગતિઓ તરફ આંગળી ચીંધ્યા વિના છૂટકો જ નથી.

આ ગ્રંથની ઝીણવટભરી તપાસ કર્યા પછી, હું એ નિષ્કર્ષ ઉપર આવ્યો છું કે, મૂળભૂત વાંધો તો, 'સંદર્ભ ગ્રંથ એટલે શું?' એ સમજણનો જ અહીં અભાવ વર્તાય છે. સંદર્ભ ગ્રંથ તૈયાર કરતા પહેલાં એ સમજ લેવું જોઈએ કે, આ પ્રકારના ગ્રંથો શા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. એના હેતુઓ અને ઉપયોગિતા વિશેની સંપૂર્ણ સભાનતા અને સ્પષ્ટ, આ પ્રકારના ગ્રંથોના સંપાદન માટે પાયાની જરૂરિયાત છે. દરેક પ્રામાણિક સંદર્ભ ગ્રંથે વિષય, વ્યાપ્તિ અને કલાવધિ પ્રમાણે પોતાની નિશ્ચિત ફરજ અદા કરવાની હોય છે, અને આ ફરજ તે સારી રીતે પદા કરી શકે માટે એને આયોજનપદ્ધતિ કરવામાં આવે છે. આ સાહિત્યનો પછી અને ગોઠવણ કરવાની પણ શાસ્ત્રીય વિશ્વના તમામ સારા સંદર્ભ ગ્રંથો

અંધપાલ વિજ્ઞાને વિકસાવેલ આ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અનુસરવાને લીધે જ પ્રતિષ્ઠા મેળવી શક્યા છે.

આ ગ્રંથે કોઈ પ્રકારની ફરજ અદા કરવાની છે, એ વ્યાપ્તની સભાનતા અને સ્પષ્ટતા અભાવે, સંદર્ભ ગ્રંથની રચના માટે અપેક્ષિત એવી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અહીં અપનાવવામાં આવી નથી. પરિણામે, સંદર્ભ ગ્રંથોની રચનામાં સાવધાની રાખવા જેવી વ્યાપ્તો—વિષય, વ્યાપ્તિ, અદ્યતનતા અને ગોઠવણી વગેરેની ચોકસાઈ અહીં દેખાતી નથી.

હવે, આ ગ્રંથમાં જેવા મળતી વિવિધ પ્રકારની અસંગતિઓ અને વિગતદોષોના થોડા દાખલાઓ જોઈએ. આ ગ્રંથમાં સંપાદકે ગુજરાતના બંધાં ક્ષેત્રોના સારસ્વતોનો સમાવેશ કરી લીધોનો જાણ્યે-અજાણ્યે એક જમ ઊભો કર્યો છે. આમ-તેમથી જેને પણ પરિચય હાથ લાગ્યો—વિજ્ઞાન, આયુર્વેદ, અર્થશાસ્ત્ર કે અન્ય ક્ષેત્રોની ગમે તે વ્યક્તિઓને— આ ગ્રંથમાં આવરી લેવામાં આવેલ છે. પણ આ ગ્રંથમાં સ્વીકારાયેલ વિષય કે ક્ષેત્રોની અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓનો જ એમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. તેમ છતાં, એમ માની લેવું કે અમુક ક્ષેત્ર કે વિષયને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ મળી ગયું છે, તે તો જરા પણ યોગ્ય ન ગણાય. દા.ત. વિજ્ઞાનક્ષેત્રે રેવાઈકર બ્રહ્મભટ્ટ સોમપુરા કે છોટાભાઈ મુશારનો સમાવેશ થયો છે, પણ ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ, પી સી. વૈલ (પ્રહલાદ સુનીયાત્ર વૈદ્ય), બંશીધર

હીરના। ગાંધી વગેરેના ઉ નેખ નથી આપવે ક્ષેત્રે
 નદનના નેપાલાન વૈજ્ઞાનનુ નામ છે પગ વામુ વ
 ચૂળશ કર દવે કે પ્રલશકર નરેરામ રાવળન નામ
 નથી અર્થશાસ્ત્રે મનમોહન પુટોતમ ગાંધી
 પશુ સી એન વકીન ક ડી ટી લાકડાવાના
 વગેરેના ઉ નેખ નથી ભૂરતરર કુના ક્ષેત્રે હસમુખ
 ધીરજલાય સાકળિયાતુ નામ જૂનાશુ નથી એ
 સતોત્તી વાત છે પણ તેઓ સાથે અચૂત વસતનાન
 પડયા કે કાલિવાન કૂલચદ સોમપુરાને જૂના
 નોઈએ નહિ

સાહિત્યક્ષેત્રે તો વળી મોટા ક્ષમડો દખાય છે
 જે સરથાએ આ ગ્રથ ગ્રમટ કર્યો છે ત સરથા
 તરફથી અપાતા રાજાજિતરામ મુરબાચદ્ર વિજેતા
 વિશ્વવિખ્યાત લાપ શાસ્ત્રી ડા પ્રમોલ જેયરનાસ
 પડિતનો જ પરિચય આ નથમા અપાયા નથી।
 એરી જ રીતે અ ય અગ્રગણ્ય લેખકો—ગુધુવીર
 ચૌધરી ચદ્રકા ત ટોપીરાળા અનિરુદ્ધ ભલભદ્ર
 મોહમદ માકડ ચદ્રકાત શેઠ સધેયામ શર્મા
 રાવજી પટેલ સિતાશુ વરાશ્વર જયત ગાડીત આપિ
 સુરતી મધુ રાય લાલશ કર ઠાકર યગવત ત્રિવેદી
 પિનાકિન્ દવે, મુમ। શાહ ચિતુ મોદી નિભૂત
 શાહ વગેરેનો આમા સમાવેશ કરવામા આ યો નથા

પ્રાકૃત અપજ્જશ અને જૂની ગુજરાતીના
 સારસ્વતો વિશેની માહિતી જે લેખકના વિવિધ
 ગ્રથોના કુલ ચાર હજાર ખમા તોતર પૃઠોમા
 પથરાયેન માહિતીમાથી તદન સહેવાઈથી ઉતારી
 લેવામા આવેન છે એ સાહિત્ય સવક શ્રી મોહનનાથ
 વલીચદ દસાઈનો જ પરિચય અહી અપાતો નથી
 તેઓએ અનેક જન ગ્રથલ ધારામાથી નવે આ
 માહિતી મેળવવામા ગ વા કરતા વધારે સમયનો
 મોખ ચાપેનો આ વિદ્વાને ગુજરાતી સાહિત્યની જે
 ઐતિહ સિક રોરા કરેન છે તે અદન સપાદક તેઓને
 તદન સરળતાથી જૂની ગયા છે।

તદુપરાત જે લેખકોનો સમાવેશ થયો છે
 એમાથી પણ લેખકોના સાહિત્ય પ્રદાનનુ ધ્યાન
 રાખ્યા વિના તેઓ વિશેની માહિતી ખૂબ અછડતી
 આપવામા આવેન છે કા ત સુરેશ દનાન વિદે
 માત્ર એટની જ માહિતી આપવામા આવેન છે કે
 તેઓએ ઈતિહાસ અને ધીગામરતી નામક બે યા
 કા વસત્રો લખ્યા છે આ પ્રકારના અ ય દાખલાએ
 ડે—ઉમેશ કવિ કિરમત રુરેશી જયત પનાશુ
 બકુનેગ રમેગ જ્વની અને જ્યોતસના ખડેરિયા વગેરે

આ પ્રમાણે એક ખાણુ ન્યા મહત્વની અ
 અપેક્ષિત માહિતીનો અભાવ વર્તાય છે તો ખીજ
 ખાણુ રુસ્તયકયા અને એના સમકક્ષ પ્રકારના ગ્રથો
 અને તેના લેખક વિશે વિગતવાર માહિતીનો સમાવેશ
 કરવામા આવેન ડે એટલુ જ નહી પણ લતી
 ઉસ્માન કલુવી (ઈસ ૧૯૧૧-૧૯૬૮) જેઓનો
 અભ્યાસ સાત ધાત્મ રેડિયોની ડુકાન અને રચના
 આકાશગંગા હજી ધરતી સુધી પહોચી નથી
 (અપ્રકાશિત) તેઓના પણ સમાવેશ આ ગ્રથના
 પરિશિષ્ટ વિભાગમા કરી લેવાનુ સપાદક ચૂક્યા નથી।

પ્રાકૃત અપજ્જશ-જૂની ગુજરાતીના ક્ષેત્રે બે
 અગ્રગણ્ય મહાકવિઓ રવયજુ અને પુષ્પદત્તો
 આમા સમાવેશ થયો નથી આ ઉપરાત કુમારપાલ
 કુરુનાઈ વિધેઈ પેથડ જયવન્લ અભિવિજય
 અમથાગમ જેયર નિવાનક હરિકૃષ્ણ કવિ
 નેકમ વગેરે ઘણુ લેખકો રહી જ્યા પામ્યા છે આ
 ક્ષેત્રે પણ જે માહિતી આપવામા આવેન છે, એમા
 ઘણી અપૂર્ણતા જોવા મળે છે માત્ર લેખકોના નામો
 અને તઓની યોડી કૃતિઓના અછડતા કે અપૂર્ણ
 ઉ નેખેથી અભ્યાસીઓને તેઓના અધ્યયન-અધ્યા
 પન કે સરોધનમા શુ મદ મળવાની છે? અરેખ
 તો કરવા જેવુ કામ એ હતુ કે તેઓની બધી
 કૃતિઓની યાદી ગ્યનાસમય સપાલન થયુ હોય
 તો એની સપૂર્ણ વિગત અને તેઓ વિશેની સપૂર્ણ

વાહ્ય મુચિ આપવાની જરૂર હતી. જો આપું કરવામાં આવ્યું હોત તો આ ગ્રંથ અભ્યાસીઓને ઘણા ઉપયોગી સાબિત થઈ શક્યો હોત.

અદ્યતનતાની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથની માહિતી ચકાસતાં, વધારે નિરાશાજનક પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે. અનંતરાય રાવળની '૪૯ પછીની કોઈ જ કૃતિનો એમાં સમાવેશ થયો નથી. એવી જ રીતે ઉગાશંકર જોશીની '૬૬ પછીની, ચંદ્રવદન મહેતા '૪૭, જયંત કોહારી '૬૦, પનાલાલ પટેલ '૪૯, ભોગીલાલ સાહેબર '૪૮, મનસુખલાલ મ. ઝવેરી '૪૭, વિજયરામ ક. વૈઘ '૪૫, સુરેશ દલાલ '૬૩, રનેહ-રશિમ '૪૮ અને હરિવલ્લભ ભાયાણીની '૬૩ પછીની કોઈ જ કૃતિનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. આ પ્રમાણે, ગુજરાતી સાહિત્યના જે અગ્રગણ્ય લેખકોનો એમાં સમાવેશ થઈ ગયો છે, તેઓ વિશેની માહિતી સરેરાશ ત્રેવીશ વર્ષો જૂની છે! પ્રગટ થતાંની સાથે, આ ગ્રંથની સુધારેલી-વધારેલી ખીણ આશ્રિતિની જરૂરિયાત જાણી થઈ ગઈ છે.

આ પ્રમાણે 'ગુજરાતના સારસ્વતો'માં જેઓનો સમાવેશ થયો તેઓએ, તેઓનો થયો નથી. જેઓનો ન થયો તેઓએ, તેઓનો થયો છે. જેઓનો પરિચય દૂકમાં આપવો તેઓએ, તેઓનો વિગતમાં અપાયો છે. અને જેઓનો વિગતમાં આપવો તેઓએ, તેઓનો અજડતો અથવા દૂકમાં અપાયો છે. જ્યાં માહિતીમાં અદ્યતનતા વિના ચાકી શકે, ત્યાં અદ્યતનતા છે. જ્યાં અદ્યતનતા અપેક્ષિત છે, ત્યાં નથી. આ ગ્રંથમાં ઘેહક અરાજકતા જોઈને, પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ પ્રકારની યદાતદા સંગૃહીત માહિતીને 'સંદર્ભગ્રંથ' કહી શકાય ખરો ?

ઉપરોક્ત હતિઓ ઉપરાંત, આ ગ્રંથમાં લેખકોની જન્મ-તારીખોમાં ઝોઝામાં ઝોઝી પવ જૂલો છે. એક હયાત લેખક ચન્દ્રશંકર પુ. ભટ્ટ 'શશિશિવમ'નો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે : ઈ. સ.

૧૯૦૧-૧૯૫૪. ધૈર્ય પેટલીકર, જયંતિ દલાલ, ખીતાંજર પટેલ, અકુલ ત્રિપાઠી, રમણલાલ મોની, શશિન ઝોઝા વગેરેની જન્મ-તારીખો ખોટી આપવામાં આવેલ છે.

ગ્રંથના પ્રકાશન-વર્ષમાં ૪૫૦ કરતાં પણ વધારે જૂલો છે. દા.ત.. સંપાદકે પોતાના જ ગ્રંથો (૧) ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી (૨) રતનેશ્વરકૃત ભાગવત સ્કંધ (સંપાદન) (૩) નરસિંહ મહેતાકૃત રાસસહસ્રપદી (સંપાદન) વગેરેનાં પ્રકાશન-વર્ષો ખોટાં આવેલ છે. આ જૂલોને મુદ્રણદોષ કહીશું કે ભાવરવાઈ ?

લેખકોનાં નામોમાં પ્રમાણમાં ઝોઝી જૂલો થયેલી છે. અને તેમાં પણ મુદ્રણદોષ હોવાની શક્યતા વધારે છે. ખીણ બાબત, ઉપનામથી જ સાહિત્ય-જગતમાં જાણીતા લેખકોની નોંધ, અહીં માત્ર તેઓને મૂળ નામથી જ કરવામાં આવેલ છે. ઉશનસ, બચ્ચિખખુ, સુદરમ, કોલક, સોપાન વગેરે અનેક લેખકોનાં મૂળ નામ તમે ન જાણતા હો તો તેઓ વિશેની જોઈતી માહિતી તમે કેવી રીતે મેળવશો ? સંદર્ભગ્રંથ તરીકે, શું આ ગ્રંથની એ દરજ્જા નથી કે, આડનોંધ દ્વારા માહિતીના મૂળ સ્થાન સુધી પહોંચવામાં તમને એ યદદ કરે ? કોઈ પણ સંદર્ભ ગ્રંથ માહિતીની તાત્કાલિક અને ઝડપી શોધ માટે હોય છે. અને એનો એ હેતુ સિદ્ધ થાય એ રીતે એની ગોઠવણી હોવી જોઈએ. આ ગ્રંથમાં, આ પ્રકારના ઉલ્લેખોમાં દરેક ઉપનામધારી લેખકોની આડનોંધ આપવી જોઈતી હતી, પણ તે અપાઈ નથી.

સમગ્રપણે જ્ઞેતાં, જરા પણ અતિશયોક્તિ કર્યાં વિના, દૂકમાં એટલું કહી શકાય કે, આ ગ્રંથમાં વિશ્વસનીયતા, આયોજન અને શાસ્ત્રીયતાનો સર્વથા અભાવ વર્તાય છે.

તેમ છતાં, કે. કા. શાસ્ત્રી સં'પા. 'ગુજરાતના સારસ્વતો' તમને અમેરિકાની ઘાઇબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસના

સંદર્ભ વિભાગમાં જોવા મળશે । કદાચ તમે જાણતા
 જ હશે કે જર્મની, રશિયા, ઇંગ્લેંડ અને અમેરિકા
 વગેરે દેશોમાં ભારતીય ભાષા અને સાહિત્યના
 અધ્યયન-અધ્યાપનની ધણી સંસ્થાઓ ચાલે છે.
 તેઓ નિયમિત રીતે ભારતમાં પ્રકાશિત થતા પુસ્તકો
 ખરીદીને પોતાનાં મંચાલયોમાં પહોંચાડે છે. આ
 મંચના સંપાદક એક ખ્યાતનામ સંશોધક છે. અને
 પ્રકાશક એક પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યસંસ્થા. એટલે
 સ્વાભાવિક છે કે વિદેશી મંચપાલો અને અભ્યાસીઓ
 આ મંચને એક આભાવિક સંદર્ભમંચ તરીકે વાપરે.
 હાલમાં થોડા મહિના અગાઉ, એક જર્મન વિદ્વાન
 ડૉ. બોમન, જેઓએ નરસિંહ મહેતાનાં પદો ઉપર
 જર્મન ભાષામાં શોધ-પ્રબંધ લખ્યો છે, અમદાવાદ
 આવેલા. તેઓ આ મંચ પોતાની સાથે જર્મની
 લઈ ગયા છે. આ પ્રમાણે, અનેક વિદેશી અભ્યાસીઓ
 પાસે આ મંચ વહેલો-મોડો પહોંચશે ખરો.

હવે તમે સહેજે કંપી શકશો કે, જે વિદેશી
 અભ્યાસીઓ પોતાના અધ્યયન-અધ્યાપન અને
 સંશોધન માટે આ મંચમાંથી માહિતી મેળવશે, અને
 એ માહિતીને આધારે ગુજરાતી સાહિત્યનું જે
 મૂલ્યાંકન કરશે, તે કેવું હશે ।

મને ડર છે કે આ મંચ ગુજરાતી સાહિત્યને
 જંબીર હાનિ પહોંચાડશે.

'ઉદ્ગાર'ના સંદર્ભવિભાગના વાચકો, ખાસ
 કરીને મંચપાલોને વિનંતી છે કે, આ મંચ અંગેનાં
 પોતાનાં મતનો મોકલાવે. આશા છે કે, તેઓનું
 લખાણ એ પ્રકારનું હશે કે જેમાં 'સંદર્ભમંચ'
 અંગેની સમજણ ખીલવવામાં મદદરૂપ થઈ શકે.
 ભવિષ્યમાં આપણને સારા સંદર્ભમંચો મળી શકે
 એ માટે મંચપાલો અને અભ્યાસીઓએ સક્રિય
 પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થતાં જ પહેલા
 અઠવાડિયામાં પંદરસોથી વધુ
 નકલોનું વેચાણ !!

પાકશાસનનાં પુસ્તકોના વેચાણમાં
 અભૂતપૂર્વ વિક્રમ સ્થાપનાર શુદ્ધગૌરવ
 સમ અદ્વિતીય મંચ

રસમાધુરી

સુશીલા સુબોધ

પ્રકાશિત, એકિસકન, કોલિનેન્ટલ, આઈની
 વગેરે ઇન્ટરનેશનલ વેલ્થેરિયન પાંચસો
 ઉપરાંત વાનગીઓના

અભૂતપૂર્વ રસથાળ

મૂલ્ય રૂ. ૪૫-૦૦

દેશ-વિદેશમાં સૌથી વિશિષ્ટ પ્રશંસા પામેલ
 પાકશાસનની સંવર્ધિત આવૃત્તિ

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની

કેશવબાગ,
 ટ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
 મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

કુવારા સામે,
 ગાંધી માર્ગ,
 અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

(સત્રધાર પોથીનાં પૃષ્ઠ ઉચલાવતો, ક્યારેક મનમાં તો ક્યારેક મોટેથી વાંચતો, ચિંતાતુર અને વ્યાકુળ થયેલો દેખાય છે. નટીનો પ્રવેશ)

- નટી : નાથ, સધળી તૈયારીઓ થઈ ગઈ? હવે રંગદેવતાની સ્તુતિનો આરંભ કરું?
- સૂત્ર : ના ના નટી, હજી તો વાર છે.
- નટી : અરે, પણ બહાર કર્ણાવતી નગરીના રસિક ભાવકો આતુરતાથી મંચ ઉપર ખીટ માંડીને ખેઠા છે. હવે શી રીતે વિલંબ થાય? પણ તમે મુંઝાયા છો કેમ?
- સૂત્ર : નટી, આ નાટકના પ્રવેશોને કયાં અટકાવવા અને નાટકનો અંત કયાં લાવવો એની સમસ્યા મને મુંઝવે છે.
- નટી : એવું તે ક્યું કથાવસ્તુ છે વારુ?
- સૂત્ર : વાર્તા તો બહુ ગ્રામીન છે, અખ્યાત છે. વાર્તા છે વીર વિક્રમની.
- નટી : વિક્રમરાજની? લાવો, લાવો, હું યજ્ઞે?
- સૂત્ર : હે, જરા વાંચી જઈએ.
- નટી : ઉજ્જૈની નગરી, વિક્રમરાય, પરદુઃખભંજન, કરતો ન્યાય. દુઃખિયાને જે કરે સહાય તેનો આજ કરું મહિમાય.
- સૂત્ર : હિમાલયનો સિદ્ધ જ એક પૂરણ કરવાને નિજ ટેક ઉજ્જૈની આવ્યો તટકાળ આવીને જાયો વૈતાળ.
- નટી : વિક્રમ કહે એ માડું કામ સુઠુ રાખો હૈડે હાથ.
- સૂત્ર : શુભે આપ્યું છે વરદાન ધન્વદેવ શું મળશે માન.
- નટી : આવરદા પ્રદાનો થશે મૃત્યુની વિપદા ટળશે.....
- સૂત્ર : ને આમ હે નટી! વૈતાળના બદલામાં અમસ્તાવું વરદાન પામવાની આશાથી વિક્રમરાય તો ઉજ્જૈનીના સમસાનમાં સિદ્ધને આપેલું વચન પાળવા વૈતાળની શોધમાં નીકળી પડ્યો છે.
- નટી : પછી?
- સૂત્ર : પછી? નટી, આ પછીનો જે પ્રશ્ન છે તે? પછી જે બને છે તે કેમ કરીને બનાવવું એ જ સમસ્યા છે ને!
- નટી : નાથ, મુંઝાવ્યો છો શા માટે? આપણા કુશળ નટ ચમ્પુ ઉપર જ એ પ્રશ્ન છોડી દો ને! તમને એ લોકોના લીલાનાટચમાં શ્રદ્ધા તો છે ને?
- સૂત્ર : હા, હા નટી, અવશ્ય.
- નટી : ને નાટક જ્ઞેનારા ભાવકોની સુચતામાં વિશ્વાસ તો છે ને?
- સૂત્ર : હા, હા નટી, અવશ્ય.
- નટી : બસ તો પછી જ્યાં દાતા અને ભોક્તા સમાન શક્તિમતિયુક્ત હોય ત્યાં આપણે ચિંતા કેવી?
- સૂત્ર : નટી, તો પછી આરંભ કરી જ દઈએ

નટી : હા, હા વળી શુભસ્ય શીઘ્રમ. (અંદર જઈને) ચાલો, ચાલો પહોં ઉપાડો, રસ્તે જ કરીએ છીએ.

(નટી અને સુત્રધાર રંગદેવતાની સ્તુતિ કરે છે.)

(અધાતુ)

દશ્ય : ૧

(સ્વેચ્છા ઉપર આડાં તેડાં પડેલાં શય વચ્ચે વિક્રમ કંઈક શોધતો જણાય છે. એક શય અત્યાનક બેઠું થઈને ખડખડ હસે છે. પાછું સૂઈ જાય છે. વિક્રમ જઈને શયને બેઠું કરે છે. શય ફરી હસે છે.)

વિક્રમ : ત્યારે તું જ લાગે છે એ-ખતું ને? સિદ્ધે કહ્યું જ હતું કે સ્પર્શતાં જ ખડખડ હસે છે તે વૈતાળ.

શય : વાહ! ઠીક ખારખ્યો! છેવટે તું આવી પહોંચ્યો, કેમ? ચાલ ત્યારે ઊપડીએ.

વિક્રમ : ચાલ મારે પ્રાતઃઝાળ પહેલાં જ સિદ્ધ મહારાજને તને સોંપી દેવાનો છે અને સિદ્ધમઠ અહીંથી ધણો દૂર છે. (શયને ટેકા આપી બેઠું કરે છે) તારું તો ખાસું વજન છે. હું તને ખભે ન ભેંસકું તો નહિ ચાલે? આપણે સાથે સાથે ચાલી જ નાખીએ. જે કે સિદ્ધ મહારાજ તો કહ્યું હતું કે તને સુક્રિતપ્રસુક્રિતઓ કરી કરીને કાયમ જીવંતી જીવવાની ટેવ છે. બોલ, મારો હાથ ઝાલીને ચાલીશ?

વૈતાળ : (હસીને) સિદ્ધ મહારાજ તને મારી ઠીક ઝોળખાણ આપી દીધી લાગે છે! પણ વિક્રમ, ગભરાઈશ નહીં. હું નહિ જીવું. રસ્તે જતાં જ કાંઈ જોશ જાણુશ મને ત્યારે તું કુલહલ પ્રગટ કરીશ અને ન્યાય આપવા બેસી જઈશ તો હું પાછો ફરી જઈશ.

વિક્રમ : વૈતાળ, એ કેમ બને? હું વિક્રમ અને હું ઠાઈને અન્યાય થતો હોય એ જોયા કરું?

વૈતાળ : તો પછી કંઈ નહિ. આપણે તો આ ચાલ્યા.....

વિક્રમ : અરે નહિ નહિ ઠીક, ચાલ લે, મને તારી શરત મંજૂર છે; પણ આપણે સૂર્યોદય પહેલાં પહોંચી જવાતું છે એટલું ચાલ રાખજો.

(વૈતાળ અને વિક્રમ સાથે ચાલતા જાય છે)

વૈતાળ : વિક્રમ, જે આ ઉજ્જૈનનું જૂઠું સ્થાન છે. તું જાણે છે અહીં મારા દાદા, પરદાદા આમ જ મારી જેમ જ કયાંક ફરતા હશે. વિક્રમ, જે તો આ સામે શું દેખાય છે? (સામે એક સ્ત્રીનું શય પડ્યું છે. અનંગ-પાલ શયની પાસે યાદેલા પરંતુ ઉત્સુક ચહેરે બેઠો છે. ભવનમેહન શયની આસપાસ મંત્રગ્નપ કરતો કરતો પ્રદક્ષિણા કરે છે. મંત્રક્રિયા ચાલે છે તે દરમ્યાન અનંગપાલ ભુવનની સામે આશાથી જોવા કરે છે. મંત્રક્રિયા ચાલે છે તે દરમ્યાન યોગી ચિન્મયાનંદનો પ્રવેશ—જે આવીને અનંગપાલની સામે બેસી જાય છે. અનંગ-પાલને પૂછે છે.)

ચિન્મય : તું ત્યારનો અહીં જ છે?

અનંગ : હા, મંદારવતી મારા પ્રેમાકર્ષણથી જીવતી થાય એની રાહ બેઠીને એના દેહને સાતવની ત્યારનો હું તો અહીં જ બેઠો છું.

ચિન્મય : હું તો ત્યારે ધામની યાત્રા કરી આવ્યો પણ મન અહીંથી ખીજે જવા ઇચ્છતું નથી. હવે તો હું તારી સાથે મદુલીમાં જ રહીશ (ભુવનને ચીંધીને). પણ આ શું કરે છે ક્યારનો?

અનંગ : મૃતસંજીવની મંત્રનો જાપ કરે છે. મંદારવતી જીવતી થશે.

ચિન્મય : ખરેખર! આશ્ચર્ય. મંદારવતી, મંદારવતી, તારે ખાતર કેટકેટલાં કપ્ટ વેઠી વૃક્ષની જેમ તપ કર્યાં, વાસુની જેમ કેટકેટલાં જળમાં સ્નાન કર્યાં. પણ તારા વગર મનને શાંતિ ક્યાંય નહોતી. મંદારવતી..તું જીવતી શરૂશ ?..અહીં, આનંદ, આનંદ, અપાર આનંદ.

(જીવન જાપ પૂરા કરે છે. મંદારવતી સજીવન થાય છે.)

ત્રણે : મંદારવતી !

(મંદારવતી ત્રણે તરફ વારાફરતી જોઈ એક તરફ સંદોચાર્ઠ ઊભી રહી જાય છે)

જીવન : મંદારવતી, મૃત સંજીવની મંત્રનો જાપ મેં કર્યો. તું મારી પત્ની.

ચિન્મય : મંદારવતી, તારે ખાતર હું થોગી બન્યો. તું મારી અર્ધાંગના.

અનંગ : મંદારવતી, તારા દેહને મેં ન સાચવ્યો હોત તો ? મંદારવતી, મારે આથી વધારે ખીજી શું કહેવાનું છે ?

(ત્રણે વચ્ચે વિવાદ જોર પકડે છે. ત્યાં આ બધું જાણુમાં ઊભા ઊભા જોઈ રહેલા વિક્રમ અને વૈતાળ આગળ આવીને)

વિક્રમ : અરે ભદ્રજનો ! આ એક કન્યા પાછળ ત્રણે જણાએ આમ લડી મરવાની કંઈ જરૂર નથી. તમે ત્રણે એને અપાર પ્રેમ કરો છો એ ખરું, પણ કન્યાના પાણિ-ગ્રહણનો ખરો અધિકાર તો (વૈતાળ વિશિષ્ટ મુદ્રાથી પોતાને જોઈ રહ્યો છે એ કંપી જતાં) અ..અ..વૈતાળ ભદ્ર ! તમને શું લાગે છે ? તમે આ ભદ્રપુત્ર અને આ સન્નારીની વિકટ પરિસ્થિતિ....

વૈતાળ : રાજન, આનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આનો નિર્જીવ આપણે સિદ્ધો ઉઠાવીને કરીએ.

વિક્રમ : વૈતાળ, વૈતાળ એ ન બને. એ તો નરી પ્રારબ્ધાધીનતા !

વૈતાળ : તો રાજન, હું જઈ ?

વિક્રમ : ના, ના વૈતાળ, તમે ત..મ..ને ઠીક લાગે તેમ કરો.

વૈતાળ : હાં, તો આ સિદ્ધો. જાપ પડે તો તમે (અનંગને), કાંટો પડે તો તમે (જીવનને), અને જોગીરાજ ! તમારે વળી સંસારી માયા શી ? જતાં જાઓ..સિદ્ધો ધાર પર ઊભો રહે તો તમે મંદારવતીના પતિ.

ત્રણે : વૈતાળ ભદ્ર !

વિક્રમ : વૈતાળ ! ચાલો, મારાથી આ જોવાનું નથી, ચાલો.

વૈતાળ : અરે ઊભા તો રહો. સિદ્ધો કંઈ જાણુ પડે છે તે તો જોઈ લેવા હો.

વિક્રમ : વૈતાળ ! આપણે સૂર્યોદય પહેલાં સિદ્ધમઠ પહોંચવું છે. હાં, ચાલો.

(ખેંચી જાય છે. પેલાં ચાર ત્યાં ને ત્યાં)
(રસ્તો)

વિક્રમ : વૈતાળ ! વૈતાળ ! તમે મને અસ્વસ્થ કરતા જાઓ છો !

વૈતાળ : રાજન, સ્વસ્થતા વહાલી છે કે સિદ્ધ પાસેથી મળવાનું છે તે અમરત્વ ?

વિક્રમ : વૈતાળ ! સમજ નથી પડતી, આ તે કેવું ધર્મકપ્ટ ! વૈતાળને સિદ્ધ પાસે નથી પહોંચાડતો તો તમને આપણું વચન મિથ્યા થાય છે અને અહીં મારા નગર-જનોનો ન્યાય તોળવા એસું છું તો

વૈતાળને આપેલું વચન મિથ્યા થાય છે.
 વૈતાળ, ચાલો, ચાલો આગળ ચાલો.
 (ચાલે છે ત્યાં એક તરફથી સ્ત્રીઓના
 ઝુદનનો અવાજ સંભળાય છે. એક વૃદ્ધ
 પુત્ર પોતાની જ તલવારથી પોતાનું જ
 મસ્તક છેદવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો છે.
 સુવાન પુત્ર એને વારી રહ્યો છે. સુવતી
 અને વૃદ્ધ ભયથી ઝુદન કરી રહ્યાં છે.)

વૈતાળ : રાજન, આ વળી નવું કૌતુક !
વિક્રમ : ઓ પ્રભુ ! વૈતાળ, રોકો એને.
(ધન્દ્વજીત) પિતાજી, પિતાજી, આમ ન હોય. આવી
સુવાન : નાની બાબતમાં આવું ન હોય. હું
 તમને વિનવું છું.
વૃદ્ધ : ખેટા, પણ આ કેવી રીતે બને ? ધેર
(ધર્મજીત) અનાચાર કેવી રીતે સહન કરી શકાય !
 અને તેય ચારી જાતે જીડીને આમ કરું ?

વૃદ્ધા : નાથ, અમારા મોં સાચું તો જુઓ...
(દેવસેના)

વૈતાળ : અરે ભાઈ ? છે શું ? શોભે ઉત્પાત
 મચાવે છે ? (સુવાનને) ખેટા, તારા માતા-
 પિતા તો વૃદ્ધ થયાં છે. એમણું કામ
 નહિ, તું જ સ્વરથતાથી બધી વિગતે
 વાત કર.

પુત્ર : મારા પિતા ધર્મપુત્રીના રાજવી ધર્મજીત.
 હું સુવરાજ ધન્દ્વજીત. આ મારાં માતા
 દેવસેના અને આ મારી બહેન ધન્દ્વસેના.
 યત્ન શનએ અમારા રાજ્ય ઉપર ચડાઈ
 કરી. અમે હાર્યા. અમે પિતાપુત્ર ભાગી
 છૂટ્યા. અતં.પુર ઉપર વસ્તવા મહેલા
 અભ્યાચારમાંથી જેમ તેમ બચીને આ અને
 બહેન પણ નાસી છૂટ્યાં પણ અમે જે
 એક દિશામાં ભટકતા હતા, એ બે બીજી
 દિશામાં...છ છ સાસ વન વન ભટકતાં

આજે સવારે આ દુર્ઘટના બની. આઠતાં
 ચાલતાં એક ઝાડીની દિશા તરફથી સ્ત્રીનાં
 ચાર પગલાંની છાપ આવતી અમે
 જોઈ. બે પગલાં નાનાં હતાં, બે મોટાં
 આવા ભયાનક વનમાં સ્ત્રીનાં પદચિહ્નનાં
 ને અમે વિચાર કર્યો કે આપણી એક-
 ઠતાનો ઉપાય એક જ છે, લગ્ન. પિતાજી
 કહે : પુત્ર, આ નાનાં પગલાંવાળી સ્ત્રી
 જોડે તું લગ્ન કરજે, મોટાં પગલાંવાળી
 મારી પત્ની બનશે. ચાલ, પગલાંનો
 પીછો કરીએ. પગલે પગલે અમે ચાલ્યા
 તો મળી આવ્યાં આ બે. અમારા
 આનંદને પાર ન રહ્યો. પણ કોણ જાણે
 કેમ, મારી અને પિતાજીની નજર એક
 સાથે બહેન અને માના પગ તરફ
 ગઈ. નાનાં પગલાં માનાં હતાં, મોટાં
 બહેનનાં, અને પિતાજી...

વૃદ્ધ : અરે...મેં અભાગીએ આવા મનથી પણ
 વિચાર કર્યો એ શું મારા આપધાત
 માટેનું પૂરતું કારણ નથી ? અને મેં કેવો
 નિર્ણય લીધો, લગ્ન ? ને તેય પોતાની
 જ પુત્રી...

સુવાન : બહેન, બહેન ! ઓ પ્રભુ ! અમે શું
 કરી બેસતા ?

સુવતી : ભાઈ, હરે. હવે એનો શોક ન કરો. એ
 તો અભ્યાચારનાં મહેસી અવસા હતી. જુકી
 જાઓ પિતાજી.

વૃદ્ધા : ભાઈ, તમે કોણ છો ? (વિક્રમ અને
 વૈતાળને) જે હો તે ભાઈ, તમે એમને
 રોકો તે...

વિક્રમ : માતા, હું વિક્રમ છું. તમને પતિના
 પ્રાણ વધુ વહાવા હોય એ સ્વાભાવિક
 છે, પરંતુ નીતિની રીત એવી છે કે...

વૈતાળ : રાજન....

વિક્રમ : પણ વૈતાળ, આમ તો પૃથ્વી રસાતલ
બન્ય. સ્વપ્નમાં પણ આવો વિચાર આવે
એ ધુપ્પ છે, ધૈર પાતક છે.

વૈતાળ : રાજન, મને જવા દેવો છે ?

વિક્રમ : વૈતાળ, તું આ વખતે મને નહિ રોકી શકે.

વૈતાળ : રાજન, સાંસારિક રીતે એમના સંબંધો
નિશ્ચિત છે, નિર્વિકાર છે. એમને કોઈનેય
જોયા વગર જે અનુમાન કરેલું એ
અભિલાષા હતી, પાપ નહોતું. (વૃદ્ધને)
ને ભાઈ, છતાંય આમાં તને ધૈર પાતક
જેવું લાગતું હોય તો... ઊભો રહે... બહેન
(યુવતીને) આ લે, આ ઝાડની ડાળખી
પકડ. ને તું એક એક પાન તોડતી જ,
ને ખોલતી જ. જીવન-મૃત્યુ, જીવન-
મૃત્યુ... ને છેલ્લે જે નામ પર પાંદડું
બાકી રહે તે પ્રગાણું કરવા તારા પિતાને
કહેજે. આવો રાજન સિદ્ધમઠ તરફ...
(પેલાં ત્યાં જ)

વિક્રમ : વૈતાળ, કોઈના જીવન સાથે આવી હાંસી
કરવાની? તું મને મૂંઝવણમાં મૂકતો
બન્ય છે.

વૈતાળ : રાજન, મુંઝાવાની જરૂર નથી. જીવન
અને મૃત્યુ કોઈના હાથની વાત જ નથી.

વિક્રમ : તું ભૂલે છે. વૈતાળ... મારી અને અમરતવની
વચ્ચે હવે માત્ર એકાદ પ્રહરતું જ
અંતર છે.

વૈતાળ : તમે બૂલો છો રાજન, તમને તમારા
મૃત્યુના રહસ્યની ખબર જ ક્યાં છે ?
બાણો છો ક્યારે છે તમારું મૃત્યુ?

વિક્રમ : ના, પણ વૈતાળ, એ અશક્ય છે.

વૈતાળ : સાંભળવું જ છે ?

વિક્રમ : હા, હા, શરૂ કર જલ્દી.

વૈતાળ : અહીંથી ત્રણ જોજન દૂર, દક્ષિણ દિશામાં
એક ગુફા છે. ગુફાતું દાર પથ્થરથી
ઢંકાયેલું છે, ગુફામાં ઊંધા માથે એક
ખંબર ભોંકાયેલું છે. ને એક બાજુ
પક્ષી લટકે છે. એના પેટમાં ને બાજના
શરીરમાંથી લોહી ટપકે છે. જો દોઈ
જઈને એ ખંબર કાઢે ને લોહી ટપકવાતું
બંધ થાય કે તત્કાળે તમારું મૃત્યુ થાય.
પણ મારા શિવલય આ બેઠની કોઈનેય
જાણ નથી.

વિક્રમ : વૈતાળ, શું કહ્યું? ત્રણ જોજન દૂર
દક્ષિણ દિશાએ? ગુફા? (દોહી બન્ય છે.
વૈતાળ બીજી દિશામાં અદરથ થઈ
બન્ય છે.)

(ગુફાનાં દાર, દાર ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન
કરતો વિક્રમ. પથ્થર ખસેડે છે. નીચે
ઊતરે છે. દોહતો ઉપર આવે છે.)

વિક્રમ : ખરેખર વૈતાળ, તે કહ્યું હતું તેમ જ
છે. ગુફા. બાજપક્ષી. બાજપક્ષીના
શરીરમાં ભોંકાયેલું ખંબર, ટપકતું લોહી..
વૈતાળ, ક્યાં છે તું? ક્યાં ગયો? પણ
પેલું મિયાતું પક્ષી તરફ છે... તું જ
કાઢી લઉં એ ખંબર? પણ ના. તો...
તો...એણે, વૈતાળ ક્યાં છે તું? ક્યાં
ગયો? વૈતાળ ક્યાં છે તું? અને આ
મૂર્તોદય તો થઈ રહ્યો છે...
વૈ...તા...ળ... [(ત્યાં જ પડદો)]

[“આકાંઠ સાબરમતી”ની નાટ્ય વર્કશોપમાં રચાયેલ
અને બચ્ચાયેલો આ એકાંકીના કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ
કરનાં પદેશાં લેખિકાની લેખિત સંમતિ આવશ્યક છે.]

સ્વરનાથ : સમ્યક મુવ, ૪, લલિતનગર, અમદાવાદ

આકાશ મુક્ત છે

નંદ સાસવેલી

વહેલી સવારે ઊઠ્યો, ઝટપટ તૈયાર થયો. શીલાનું એના પિયરથી કહેણું હતું. સમયસર ઘેર આવી જશો. સવારે ઊપડતો ત્રેલ પકડવાનો છે. શીલાનું કહેણું! માન્યે જ છૂટકો. ઊંધ તો આંખમાંથી ખસવાની જ ના પાડે. પણ એ ચાલે. મનને મજબૂત કર્યું. એમાં શીલાના રનેહનીયે સંધર સહાય હતી. ઊંધમાંથી મનને બહાર ખેંચી આપ્યું. મન એવું તો પછી લાગ્યું-એવું સરજનુખીનું કૃષ્ણ! આનંદ! આનંદ! હમણાં શીલાની સાથે રેલગાડીમાં ઊપડીશું—અરે! ઊડીશું! નેહું શીલાને ઘેર પહોંચું— તે પહેલાં તો મન ત્યાં પહોંચી ગયેલું! સુંકર દાર— મંગલ દાર સ્તો! ત્યાં ઊભી હશે એ ઢળતી લતા સમી! ને કદાચ કાયા-કમાને ચઢી એનો હાથ કહેશે—નથી રે જવાનું!

ને...ને...હું પહોંચ્યો શીલાને ઘેર ત્યારે બારણે 'નથી રે જવાનું!' નો જ સંદેશ-ગોળરી સંદેશ લટકતો હતો તાળારપે! તાળાને જોતાં એક આખી

રંગીન સૃષ્ટિ જાપાની પંખાની જેમ સંકેલાઈ ગઈ —વસાઈ ગઈ! આ તાળું! શું સમજવું મારે? મિલનેાત્સુક મનમાં તો ભારેનો સમસમાટ હતો! શું યામ! શીલા રિસાઈ જઈને મોં ચકાવે છે ત્યારે એના મોઢાને હું રતનકોશને લગાવેલા તાળા સાથે સરખાવતો! આજે એના દારે વસાવેલા આ તાળાને મારે કઈ રીતે વર્ણવવું! આ તાળા પર એની ગૌર-સાતી આંગળીનો સ્પર્શ ખચ્ચે હોય તો તે દષ્ટિમાં બરી લેવાની મારી કામના કેટલી બધી તીવ્ર હતી!

તાળાની શોધ કયા કમખખતે કરી હતી? અને સ્પષ્ટ લાગે છે : તાળું માનવજનતનું કલકંક છે, શોભા નહીં. ડોઈ કલારસિક જીવ ડોઈ કલાત્મક તાળું લઈ આવે છે ત્યારે એમાંની કલાકારીગરરીને વખાણતાંય મનમાં એક ચાલુ ખેચેની રહે છે. તાળું હમેશાં બંધિયારપણાનો પક્ષ લે છે. મુક્તિનો સ્વાદ એના જડબામાં કયાંથી? તમે નહીં માનો—પણ

ન્યારે કોઈ તાણું ખોલી દેવા માટેની જાતભાતની કસમતોની મને વાત કરે છે ત્યારે એ મને જાણે મુક્તિદાતા પયગંબર શો સમભાવી જણાય છે. ખેર! આમાં ઊર્મિલતાયે હોય! પરંતુ ચાવીને જોતાં જે એક પ્રકારનું આજ્ઞાસન મને મળે છે તેમાં તો તમે ઊર્મિલતા નહીં જ જુઓ!

જાતભાતનાં તાળાં—આ ખંભાતી, આ અલીગઢી, આ ગોદરેજ, આ...નામ દીધે જાઓ! જે તાણું જલદી ન ખૂલે, અનેક પ્રકારના ચાવીના અનુનય પછી ખૂલે એ જિતમ! કેટકેટલે કેકાણે તાળાં મારવાની વ્યવસ્થા! કેટકેટલે કેકાણે તાળાં! ધરને તાણું—એ તો ઠીક; મોટરને, સાઇકલનેય તાણું, બિસ્તરાનેય તાણું ને ટિકિનને પણ! અમારાં આ શિક્ષા ગૌરીસ્તો! કેડ પર જે ચાવીઓનો ભાર લઈને ચાલે છે તે તમે જોયો હોય તો. પાંચપંદર ચાવીઓ ને એમને જુલાવતો ચાંદીનો ધૂધરિયાળો કલાત્મક કડીઓવાળો ઝૂંડો! શું ઈસ્સો! ક્યારેક તો લાગે કે એની સિંહસી પાતળી કટી બસ જાણે આ ઝૂંડા માટે જ ન નિર્માઈ હોય! એ ઝૂંડામાં કઈ કઈ ચાવીઓ! ધરના મુખ્ય બારણાની અને તિજેરી-કબાટની ચાવી તો ખરી જ, ઉપરાંત દાગીના ખોક્કની, શો-કેસની, એના વોર્ડરોબની—મને તો એ ચાલે ત્યારે થાય કે જાણે એની સાથે સાથે તિજેરી-કબાટ, શો-કેસ, વોર્ડરોબ—આ સૌ અદ્યપૂર્વક ચાલતાં ન હોય! શીલાને હું ધણીવાર કહું છું કે તને આ તાળા-ચાવીઓના મામલાનો કંટાળો આવતો નથી! ને એ હુસે છે! મને ક્યારેક થાય છે એના આ ચાવી-ઝૂંડામાં સુખી ધરસંસારનીયે કોઈ ચાવી એણે જોડી દીધી હોવી જોઈએ.

શીલા બહારગામ જાય તે મારે ધર સાચવવાનું હોય તો તોભા! પાંચ-પંદર તાળાં દરરોજ મારવાં, બરોબર બંધ છે તે ચકાસવું, એ બધી

ચાવીઓ ખોવાઈ ન જાય એની કાળજી લેવી—સાચે જ આ ભારે મોઢું જવાબદારીવાળું કામ છે. તાળાની કબાટને સાચવવાની જવાબદારી કરતાંયે તાળાની ચાવીને સાચવવાની જવાબદારી અનેકગણી વધારે લાગે છે. ઘર ને ઓફિસ, ફોનની ને વાહનની—ચાવી કંઈક ચાવીઓ ખિસ્સામાં રાખીને ફરવું એ મારે મન પાંચ મણની ગૂણ પીઠે લાદીને ફરવા જેવું કાઠું કામ છે. આપણે આપણા માંભલાની સારસંભાળ ન લઈએ એટલી, ઘડીએ ને પળે જાતની સારસંભાળ લેવી પડે એ કંઈ સામાન્ય વાત છે? હું તો કહું છું કે કોઈ માણસને જવાબદારીવાળા પદે નીમવો હોય તો એની ચાવી સાચવવાની કલા-શક્તિની જ કસોટી કરવી જોઈએ ને એવી શક્તિનું જ પ્રમાણ-પત્ર માગવું જોઈએ!

તાણું ને ચાવી, સ્થાવર ને અંબજી—એનો એક સુંદર યોગ કહેવાય. આ જગતમાં જે યુગ્મે છે, તેમાં પ્રગત્ય કહેવાય એવું એક યુગ્મ તે તાળા-ચાવીનું કહેવાય. તાણું તો ન્યાં ખેસાડયું, ત્યાં ખેડું. સ્થવિર. યોગી. પલાઠો લગાવ્યો તે લગાવ્યો. કોઈ ચાવી એને કળથી ચક્ષાવે ત્યારે ચક્ષે! કોક દઢ આસનબદ્ધ તાળાને ખોલવા, એનો પલાઠો છોડાવવા ન્યારે ચાવી મથે છે ત્યારે મને શંકરને ચળાવવા મચતી બીલકન્યા યાદ આવી જાય છે. તે તાળાની ગંભીરતા, પળકટતા સામે ચાવીની નમણી ગતિ-ચાલ કેવી તો વિભવી થાય છે તે જોઈું છું ત્યારે મને તાળા માટે હમદઈ જ થાય છે. શીલાને હું ધણી વાર કહું છું : તું સાચે જ મારી યુગ્, ભૂલ્યો યુગચાવી-મારટર કી છે. લલકાશ બંધ દરવાજા તારા ચકી ખૂલી જાય છે.

વ્યક્તિઓના હું એ પ્રકાર પાડું છું. અચુક વ્યક્તિઓ એવી હોય છે કે જેના આગમન સાથે બધું જાણે અપોચપ બંધ થઈ જાય. વાણી સુખની

બહાર આવવા ન ચાહે. એમની સંનિધિમાં નયો
ભાર ભાર લાગે. સૂરજ કોક ઘેરઘટામાં ચૂંગળાવો
હોય ને બીતર—એવું ચાપ કે કેટલીક વ્યક્તિઓ
આવતાં જણે બધાં તાળાં અપોત્તપ ઊઘડવા માંડે.
અજવાણું અજવાણું ચર્ધ જાય ! અમથા અમથા
રાખદો હોઠ પર ચટી કલ કલ કરવા માંડે ! જણે
કાનમાં મુકિતનો મંત્ર રણરણ કરે ! શીલા મને
એવી લાગે છે ! એ આવે છે, મને સ્પર્શે છે ને
મારા દરવાજાની બંધ ફગો ખૂલી જાય છે ! હું કહું
હું : “શીલા, તું આવી છે ત્યારથી મને એક વાત તો
સમજાઈ છે.” શીલા પૂછે છે : “શું ?” હું કહું છું :
“જે ખરેખર આપણુ છે એ તો કદી તાળાબંધીમાં
રહેતું જ નથી. એ તો હમેશાં આકાશ જેવું
ઉઘાડું પડ્યું હોય છે. આપણે તાણું મારીએ છીએ,
પણ તે કોને ? આકાશને તો નહીં જ. પવનને નહીં
જ. ધરતીને કે પ્રકાશનેય નહીં. ત્યારે ? કદાચ
તાણું આપણે આપણી સહભાવનાને જ મારીએ
છીએ ! પણ સહભાવના જેવું નામ ! એ ઝોળી
જ તાળાના દાંત વચ્ચે પકડાયેલી રહે ! એ તો
નિર્બંધ ઝરણુ-રૂપે વહેતી હોય છે, અંદરથી બહાર
ને બહારથી અંદર !”

શીલા હસી ! કોઈ એકાદ બેટી ચાવી લાગી
જતાં યુગોજૂનો કોઈ રત્નકોશ ખૂલી જાય એમ !
એના ઉગ્રશમાં મારી આંખ ન તો તાણું જોઈ
શકી, ન તો ચાવી. ન મને દોવાલ દેખાઈ, ન
સંકિળ. એક ઉદાર આકાશ હું અનુભવવો રહ્યો !
જૂમાણું જ સુખ ! એ આકાશને જ જો કોઈ તાળામાં
દાગે ને કોઈ ચાવીમાં, તો ?

હવે અમારે પ્રમોવરી કરવાની નહોતી, મુકત
આકાશને જ અનુભવવાનું હતું રોહની સભરતામાં.

સંપર્ક

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને
પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અષાર
કુટહલ્લ હોય છે, તો વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ
માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ તાનત્રયા-
વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા
પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે અનુભવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-
સર્જકોના સંર્પકમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ
હેતુને લક્ષમાં રાખી ‘ઉદ્દગાર’ના પ્રથમ અંક
(ઓગસ્ટ ‘૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ
પ્રકટ કરીએ છીએ.

—સં.]

- ૪૯. હરકિશન મહેતા
૩, મંગલાશુવન, ૧લી રસ્તા
જુહુપુરી, વિદેપાર્લા (વિરટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૧
- ૫૦. વેણીભાઈ પુરોહિત
કક્ક એસ્ટેટ
રામવાડી, ધારકોપર
મુંબઈ-૪૦૦૦૭૭
- ૫૧. મનસુખલાલ મો. ગવેરી
૪ સી, મુરેશ કોલોની
સ્વામિ વિવેકાનંદ રોડ
વિદેપાર્લા (વિરટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬
- ૫૨. રમણલાલ સોની
૭, કમલધામ સ્ટેડિયમ
સેન્ટ એનિસ્ટા કોલેજ કોર્નર
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
- ૫૩. ગની દહીંવાવા
ગોપીપુરા, મુરવ

વિલ્લી

મળકં

મહેશ દવે

સુખોદે અત્યારે નવાં કપડાં પહેર્યાં હતાં. એ અત્યારે વિચારી રહ્યો હતો કે જરા જૂનાં પણ નવાં લાગે તેવાં કપડાં પહેર્યાં હોત તો ઠીક થાત. યોસ જાણી જશે કે આ માણસે સારી છાપ પાડવા આવાં તફાન નવાં કપડાં પહેર્યાં છે, તો શરૂમાં જ યોસને સારી છાપ નહિ પડે. પછી તો ધીરે ધીરે પોતાના વ્યક્તિત્વની છાપ કથળતી જશે, અને અંતે, આખી રાત જાગી, ખાટલામાં પડ્યા રહી આશાનાં જે પોટલાં આંધછોડ કર્યાં, તે સાવ જ છૂટી જશે. તો પહેલી વાત એ હતી કે રાત્રે કરેલા તે વિચારો અત્યારે કંઈસવા નહીં. તેમ કરવામાં કરી કાપટો નહોતો. તે છતાં પેલી મંદાબેન તો નજર આગળથી હતી જ નહોતી. વીસ વર્ષની થઈ ગઈ હતી એ.

પણ હા, અહીંનું પતે એટલે એને કેકાણે તો પાડવી જ પડશે...

એક પછી એક ઈસમનો ઓફિસમાં ઠન આવ્યે જતો હતો. સુખોદેના હકથના ચડકારા વધી રહ્યા હતા. ફરી શેડાક જવાબો મનમાં મગરાવવા એ મંડી ગયો. અંગ્રેજીના શુદ્ધ ઉચ્ચારો થવા જોઈએ. ગુજરાતી બોલતાં ભાષામાં કરી પ્રાંતીય છાંટ આવવી ન જોઈએ. નહિ તો વળી યોસને કરી પ્રેન્ચ્યુડિસ હોય અને આપણું વગર અપનું વધેરાઈ નય. એટલે શુદ્ધ સાહિત્યિક ભાષાનો ઉપયોગ થવે! જોઈએ. કયાંય ચરોતરી કે મુરતી કે હિન્દી છાંટવાળી કરી બોલી ન બોલવી જોઈએ... પણ મંદાબેન હમણાંની આને ગાંઠતી નહોતી. બા શું કરે... એવ ફાટલાં કપડાં

પહેરે છે. મંદાબેનને તો નવાં કપડાં પહેરવાં હોય, પણ, હા, કાલે તો એ નહાવાનું પાણી કાઢતી હતી ને એનો ફાટેલો કબજો બાજુ પોતાને માળ દઈ રહ્યો હતો. સુબોધથી આ બેયું ન ગયું. પણ પહેલા પગારમાં કેટલું કરી શકવાનું હતું! બાપાનું ભગવાન કલ્યાણ કરે કે આ રહેવાના સાધનમાં કોઈ તકલીફ જેવું છે નહીં. કદાચ એ જીવતા હોત તો મંદાબેનને ફાટેલા કબજા પહેરવા ન પડત. પોતાથી ઓછામાં ઓછા ઝેનકુએટ તો થવાત. કલાકની એટલે કે નોકરી તો મળત જ. અને બાને રોટલી વાટીને પીવી ન પડત. સુદર મળવું ચોકકું કરાવી દેત; અને બા હસે તો કેવાં જીવાન લાગે! પણ પાછી આ મંદાબેન ફાટી જત મૂર્છા ગાંડી કંઈની! બિધતાં પહેલાં હમેશાં મારી પાસેથી એક વાર્તા એને સાંભળવાની વાર્તાઓ પણ વળી કેટલી અને આગળ પાછળ, એકની એક પણ શબ્દોના લખેડા જુદા!

—મિ સુબોધ..., નોકરે શટર ખેંચતાં કહ્યું.

—યસ સર..., સુબોધે કહેતાં તો કહ્યું પણ તરત જ એ ઓફિસમાં ધસ્યો.

પણ સુબોધે નોકરને ‘યસ સર’ કહ્યું તે બોસે બેયું; પણ એ ચહેરો તરત જ ફાધલિમાં મઠાઈ ગયો. સુબોધે વિચાર્યું કે બોસે આ બેયું છે એટલે પચાસ ટકા છાપ ગઈ છે. બાકીના પચાસ ટકા પર હવે આધાર છે.

- ‘તમારું નામ?’
- ‘હાજી, મારું નામ સુબોધ—’
- ‘કઈ સ્કૂલમાં લખવા હતા?’
- ‘સર... પ્રોગ્રેસીવ સ્કૂલમાં.’

‘પ્રોગ્રેસીવ ગ્રોપ્સ નાઉન છે?’ બોસે કઈક વિચાર્યું અને કહ્યું.

‘હાજી,’ સુબોધે વિચાર કરીને કહ્યું. ‘એ ચોખ્ખ જ છે.’

અને આદત પ્રમાણે સુબોધથી નવિ બેવાઈ ગયું ત્યાં તો એણે બોસનો પગ બેયો, પગ પર પાટો બાધેલો હતો. (સુબોધને બોસનો ચહેરો પોતાના પિતા જેવો લાગ્યો હતો) એને એક પ્રકારની લાગણી થઈ આવી અને એણે કહ્યું :

‘કંઈ ભારે ઈબ થઈ છે?’

બોસે સુબોધની કીકીઓમાં પોતાની નજર પરોવી. એમના ચહેરાની ત્રણેક રેખાઓ બદલાઈ ગઈ. આનો અર્થ સુબોધથી સમજાયો નહિ એટલે એણે કહ્યું :

‘મને ઘણું દુઃખ થાય છે કે આપને પગે...’

બોસે નાક પર આંગળી મૂકી. સુબોધ ચૂપ થઈ ગયો. ત્યાં તો બેડે પડેલા ફોનની ઘંટડી રણકી. બોસે ફોન લીધા. અત્યાર સુધી તંગ રહેલો ચહેરો (સુબોધને લાગ્યું કે પગ પરની ઈબને લીધે હશે) જરા ટીથો પડી ગયો. એમના ચહેરા પર નવજાત શિશુ જેવી નિર્દોષતા આવી ગઈ. એ હસી રહ્યા હતા. પહેલાં તો એમણે પોતાના પગ પર ઈબ થઈ છે તે વિષયને વર્ણવવામાં સમય આપ્યો અને પછી બીજી વાતોમાં... ફોન બંધ થયો. ફરી એમનો ચહેરો તંગ થઈ ગયો. એમણે સુબોધ સામે બેયું.

‘તમારું અગ્રેજી ધક્કું કાઢ્યું છે.’

‘પ્રોગ્રેસીવનો હું સક્ષમ અર્થ કરતો હતો સર.’ સુબોધને યાદ આવ્યું કે એણે પ્રોગ્રેસીવ સ્કૂલ એમ કહેતાં બોસ માટે જે સર શબ્દ વાપર્યો હતો તેનો અર્થ બોસ જુદો સમજતા હતા.

‘એ વાત તો ક્યારનીયે પતી ગઈ; હું કયા મુદ્દાની વાત કરું છું તે પણ તમે સમજતા નથી.’

‘મને તમારા પગે જે ઈબ થઈ તેથી દુઃખ થવું હતું.’

‘તમારું મગજ વેવરિંગ લાગે છે... મારા પગે સાપ કરડે તો તમારે યુ! તમે આ બીંત પરની જીભી બેઈ થકો છો?’

‘હા, મારે માઇનસ નંબરના સ્પેક્સ નથી સર. ફરતું હું જોઈ શકું છું. મારે પ્લસ નંબરના સ્પેક્સ છે એટલે હું તેનો ઉપયોગ કરીશ.’

‘તમે મને આંખનો ટેકાકર માનો છો?’

‘ના સર, તો હા, હું એ છપ્પી જોઈ શકું છું.’

‘શું છે એ?’

‘આપણો દેશ ખેતીપ્રધાન છે તે સૂચવતું ખેડૂતનું ચિત્ર.’

‘મૂર્ખ છો તમે. એ ફેલેન્ટર નથી, મારી છપ્પી છે.’

સુખોધ ધ્રુજ રહ્યો હતો, બોસ કંઈ ખેડૂત હોઈ શકે! અને હોય તો યે પોતાને શું? પણ કદાચ નાટકમાં ભિતરવાનો એમને શોખ હોય તો? એણે કહી જ દીધું:

‘યસ સર, ખરેખર તમે નાટકમાં સુંદર રીતે ખેડૂતનો પાઠ ભજવ્યો હતો.’

‘મૂર્ખ ન બનો. આવા વાચાળ માણસને નોકરીએ રાખું તો કામ કરે કે આવી અવળચંડાઈ.’

સુખોધ સમજી શક્યો નહિ કે પોતાથી કેમ આગે આમ વર્તી જવાતું હતું. એને માફી માગવાનું મન થઈ આવ્યું પણ તે પહેલાં તો એણે નિર્ણય કરી લીધો કે એક શબ્દ પણ બોલવો નહિ.

‘તમે’ બોસ ફરી બોલ્યા, ‘તમે આ છપ્પી જોઈ શકો છો?’

‘હા’

‘શું લાગે છે તમને?’

‘વિધિની વક્તા.’

‘વિધિની વક્તા? કેવી રીતે?’

‘વિધિ હંદપાર દશામાં અવનવા રંગો બદલે છે.’

‘વારુ, વારુ...’ બોસ બાણે કશુંકે સમજ્યા હોય તે રીતે મલકયા. સુખોધને આ ગમ્યું. ફરી પાછી એને આશા બંધાઈ. એને લાગ્યું કે અત્યાર સુધી બોસ પોતા સાથે ગમ્મત કેમ ન કરતા હોય?

એમ જ હશે. એટલે તો અત્યારે એ આવી બીજી બીજી બાબતો પ્રત્યે પોતાનું ધ્યાન દોરી રહ્યા હતા.

‘તો...’ બોસે સુખોધની અરજી ફરી તપાસતાં કહ્યું. ‘તો...તમારી અરજીનું ઘણું ઘણું લખાણ મને સ્પર્શી ગયું છે. તમારી મુરકેલી હું સમજું છું. પણ મારે નિર્ણય લેતાં પહેલાં એ પણ વિચારવું જોઈએ કે તમારી મને સમગ્રપણે સારી જાણ નથી પડી.’

‘પણ તમે નક્કી કરેલા મુદ્દાઓ પ્રમાણે તો હું બંધબેસતો છું.’

‘તેમાં એક મુદ્દો તમારી સરતચૂકથી રહી જાય છે કે અહીં ખુરશી પર હું ખેડો છું.’

સુખોધની તે સરતચૂક હતી તેમ એણે માન્યું. હવે એણે એ નિર્ણય લેવાનો હતો કે પોતે અહીંથી બહાર નીકળી જવું. તેટલો જ અંત બાકી હતો. સુખોધે જિલા થતાં લીંત પરની બોસની છપ્પી સામે જોયું, અને એનાથી આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાંયે હસી જવાયું.

અને તે હાસ્યના આલંબને એ ધરે પહોંચ્યો. ધરે એ જીવ જાણે તાબાં જ ચકલીનાં બચ્ચાં, હજુ આંખો ખૂલી નથી અને માતાના સળવળાટથી ચાંચ પહોળી કરીને ચીંચી કરી મૂકે તેમ મૌન ચીંચકાર કરી બેઠયાં. એ બનનેના મૌનમાં એક જ આશાનો ચર પરીવાયો હતો અને એટલે જ એ મલકી રહ્યાં હતાં. આ જોઈને સુખોધ પણ મલકી રહ્યો હતો. એને થતું હતું કે હવે મલકયા વિના કશું રહ્યું નથી.

પણ મંદાબેન અધીરી થઈ હતી. એણે તો બીજો દોષ પણ પ્રશ્ન વિચાર્યાં વિના મનમાં જે રમ્યા કરતો હતો તે પ્રશ્ન પૂછી દીધો.

‘સુખોધ, શું થયું?’

‘લે ગાંડી જ છે ને! એમાં કંઈ પૂછવા જેવું હતું તે!’

‘તો પક્કું ને!’

‘શું પકડું?’

‘તારી નોકરી પાકી થઈ ગઈ ને!’

‘તને વળી કોણે કહ્યું કે હું નોકરી માટે ગયો હતો? હું તો બહાર જરા લટાર ચાલવા ગયો હતો.’

‘તું તો આજે ઇન્ટરવ્યૂ આપવા ગયો હતો ને!’

‘એમ? હા, સંભવ છે કે તારી સમજવામાં સરતચૂક થઈ હોય.’

અને સુમેધે નિર્ણય કર્યો કે અંદરના ઓરડામાં જઈને એક લાંબી ઊંધ ખેંચી કાઢવી. મદાએને પેંતરો પહલતાં કહ્યું.

‘એમ મળક ન ચાલે હોં. મારી કોઈ સરતચૂક થઈ નથી, નોકરી મળ્યાની ખુશાલીમાં હું એક વાર્તા પડાવવાની છું.’

‘તારે વાર્તા જ સાંભળવી છે ને?’

‘હા વળી...’

‘તો સાંભળ, પણ વચ્ચે બોલવાતું...’

‘નહિ.’

અભ્યાસગૃહની લોખીમાં બકાની રાહ એતા ત્રણેક વિદ્યાર્થીઓ વાતો કરી રહ્યા હતા. બપોરે બકો તો સવારના નવ વાગી ગયા હતા તેમ આશાપુરી મંદિરને ઓટલે ધોરી રહ્યો હતો. આંબલીની છાયાના આજ પ્રકાશમાં એના મહેરા પર તાજ ઊગી નીકળેલી દાઢીના વાળ વિના બીજું કશુંય આકર્ષણ એનામાં નહોતું હેવટે પેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી એકે કંટાળી જઈને કહ્યું.

—ચાલો એને ઉઠાડીને દૂધ લેવા મોકલીએ નહિ તો ચા વિના રખડી જઈશું.

—ના ભાઈ, એને હવે ઊંધા સિવાય જીવનમાં અન્યું છે શું!

—હું તો એના હાથનાં આ પીવાનો, હંચણું સુધી તો દરેક વર્ષે દુગ્ગી લગાવતા આવ્યા છીએ, પણ ન્યારની એના હાથની ચા પીવી શરૂ કરી ત્યારનાં આપણાં તો પાણી જ વહેવા માંડ્યાં છે.

—કહે છે કે બકો પેલા ધનજી શેઠની હોટલમાં ચા બનાવતો હતો ત્યારે તો શેઠજીએ આમ અંગાર પતરાંવાળી હોટલમાંથી ‘ધનજી રેસ્ટોરાં’ બનાવ્યું ને!

—ત્યારે બકો આમ રખડી કેમ પડ્યો?

—એ તો એણે પગાર માંગવા માંડ્યો એટલે.

—ધનજી શેઠ એને પગાર નહોતા આપતા?

—ના. રાહતોપાણી પુરું કરે અને પહલામાં દોહું વૈતરું કરાવે, પેલા લખમણ બીડીવાળાએ પણ એમ જ કરેલું કહે છે કે બકો નખિયા બીડીની ઉતરાદ ગણાતો, પણ કોણ જાણે એણે બકાને એકાએક ઠાઠી મૂક્યો.

—હારતો, એ ચોદાએને કયાં કોઈની કદર છે?

—એ ચંડાળ ચોકડીના સળંગનો તો વેશપલટો કરીને હવે ધણુ ધણુ કરતા થઈ ગયા છે, હા!

—શયશ, ભેલીસ નહીં, નહીં તો આ બોર્ડિંગમાંથી પાણીનું મધ્યું સમજાવે.

પેલા તણેના ચહેરા પર ભય પથરાઈ ગયો.

અને આંબલીની છાયા નીચે સૂતા બકાના ખભે મકોડાએ ચટકો ભર્યો અને એ એકાએક ઊભો થઈ ગયો. આમ અચાનક જ બકાને ઊભો થઈ જતાં જોઈ પેલા ગંભીર બની ગયેલા વિદ્યાર્થીઓ હસી પડ્યા. પણ જાણે કશું બન્યું નથી એવી ગંભીરતાથી એ તો ઓટલા ઉપર ઢીચણુ રાખીને ખેસી ગયો અને આળસ મરડી નાક ખોતરવા લાગ્યો : જાણે આ એવું મિત્ર છે. એ એસી જ રહે છે. નાક ખોતર્યાં જ કરે છે. એક પગની પહાંડી અને એક પગ ઢીચણુ બધ જોતો છે. આંખો મધ્યું કહેતી નથી. હોઠ પર કશુંય બોલવાનો સળવળાટ નથી. કપડામાં કરો ફેરફાર નથી

—કેમ, આજે ચા નથી પાવી?

લોખી પરથી અવાજ સાંભળતાં જ બકો ઉપર ગયો.

—એ જા, જે પાછો કોઈના કામે આડોઅવળો ના થઈ જતો. દૂધ લઈને સીધો અહીં પાછો આવજો, અને હા જે અગરબત્તી લાવવી જૂલતો નહિ.

પ્રકારને હા કે ના કહેવાની ટેવ નહોતી. એના ચહેરા પર ન સમજી શકાય તેવી એક પ્રકારની નિઃશૂન્યતા પથરાયેલી રહેતી. એના ચહેરા પરનો ભાવ ખરેખર એના જન્મથી જ હતો ? કે કોઈ તારકાલીન પરિસ્થિતિથી ઉદ્ભવ્યો હતો ? કે એના ચહેરાની આકૃતિ જ એવી હતી ? એવું કશું કહી શકાય એમ નહોતું પણ એટલું તો ચોક્કસ હતું કે એના ચહેરા પરનો આ ભાવ એનું વ્યક્તિત્વ બની ગયો હતો... એનો કોઈ ઇતિહાસ નથી કે એના વિષે કશું જાણવા મળે તેમ પણ નથી. કારણ કે એની દાદી મરી ગઈ તે પછી એ બાકાના નામોઆરણ્યથી ઝોળખાય છે. એને એક વાક્ય આવડે છે : મને કશું નથી આવડતું, હું બધો છું. આ વાક્ય વિષે એણે કશો વિચાર કર્યો હોય તો એ પોતે જાણે પણ એણે કોઈના કથનનો કશોય પ્રભુત્વ વાળ્યો નથી કે નથી એણે કશી ફલીલ કરી. કોઈ વાર નહાપરાણે એ એટલું જ બોલી શકે છે કે—હું બેઠો છું મને કશું નથી આવડતું.

એ દૂધ લેવા માટે ગાંધીચોક—ન્યાં ગાંધીજીનું ખાવજી મૂકવામાં આવ્યું છે—ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ધનજી રેડોરાંની બાજુમાં જ એક ધનજી દુગ્ધાલય આવેલું હતું અને સામે લક્ષ્મણ પાન હાઉસનો ગરબો હતો, ન્યાં અંદરની બાજુએ પચાસેક કારીગરો હમણાંના બીડીઓ વાળતા. તે સિવાય કાપડની, કરિયાણાની અને ઇતર દુકાનો અહીં આવેલી હતી. એ બધાંમાંથી થોડાક થોડાક સમય માટે પસાર થઈ ગયો હતો પણ પેલી નિઃશૂન્યતાનો અવિરત રહેતો એના ચહેરા પરનો ભાવ ક્યારેય એના ચહેરા પરથી હટ્યો નહોતો.

અત્યારે ગાંધી ચોકમાં સાધુઓ ખરીદી કરવા આવ્યા હતા અને એમનો હાથી ત્યાં એકઠાં થયેલાં છેકરાં માટે એક તમાચારૂપ બની ગયો હતો.

—અલ્યા હનુમાન તું કયાંથી ? અલ્યા તારાથી આ હાથી બળિયો કેમ ? વક્ત જ ખોટી !

ધનજીરોહના આ કથનથી એમનું મિત્રવંદ ખડખડાટ હસી પડ્યું લક્ષ્મણ બીડીવાળાએ ટાપરી પણ પૂરી.

—હારતો, બકો ધારે તો આ હાથીને એક ટચલી આંગળીએ ઊંચો કરે કે પકડી ઉઘલાવી પારે. બધાં હર્યાં.

બકો હર્યો, એની જિંદગી આખીમાં તો કદાચ પહેલી વાર જ. એના મુખમાંથી હાસ્ય ટેવી રીતે સરી પડ્યું તે એનાથી સમજી શકાયું નહિ. એને અત્યારે પોતાનું હાસ્ય જોવાનું મન થઈ આવ્યું. એ વિચાર માત્રથી જ એણે પહેલાંની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી, પણ કોણ જાણે કેમ, એ અવસ્થા એક પણ માટે આવી અને કયાંય દૂર ફેંકાઈ ગઈ. એની શીરાઓનું ઠંડું લોહી ગરમ થઈ ગયું અને એમાં જાણે વિદ્યુતે સંચાર કર્યો હોય તેમ એ યનગની ઉઠ્યો અને ફરીથી એનાથી હસી પડાયું.

—હારતો, હું તો હનુમાન—બકો નહિ ! હા—હા—હા એ ફૂલો. કોઈ બોલ્યું.

—વળી નવાઈ છે !

—બકો હનુમાન.

અને પછી તો હાથીની બાજુબાજુ રમતાં છેકરાં આ સાંભળીને દોડી આવ્યાં. એમણે પણ પેલા બોલાયેલા શબ્દોનો પ્રતિસાદ પાડ્યો. બકાએ આ ચોકમાં પહેલી વાર જ આવાં પોતાનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં અને એથી જ જાણે એનામાં રહેલી કોઈ સુપ્રપ્ત શક્તિ જાગી ઊઠી હતી ! એના ચહેરા પરની રેખાઓમાં આવજી પહેલાં નહીં કીપસેલા ભાવો ઊપસી ગયા હતા. એણે દૂધની તપેલી ફેંકી દીધી

અને અગરબત્તીનું પડીકું ખસિયાંમાં મૂકી દીધું...એ કૂદી પડ્યો.

બધાંના હાસ્થમાં વધારો થયો.

બકાએ પોતાના ખમ્મિસમાંથી પીન કાઢીને તેને સીધી કરી દીધી. એણે હાથી પાસે જઈને કહ્યું :

—પશુ, હું હનુમાન છું હનુમાન, રામદત્ત હનુમાન! હા, તારી શી મળલ છે કે તું મારાથી મોટું ગણાય-હા, હા, હા.

અને એણે પીન હાથીની સૂંઠમાં ભેંસી દીધી.

હાથીએ જોસથી ચીસ પાડી અને ત્રણેક ડગલા પાછળ હઠી ગયો. બકા વિક્રયો. એ હાથીની સામે ધસી ગયો. એકઠાં થયેલાં સહુ તો હસીને બેવડ વળી જતાં હતાં.

હાથીએ બકાને સૂંઠથી પકડ્યો અને પોતાના સમગ્ર જોરથી એને એ ફંગોળવા લાગ્યો. બકા હાથીની સૂંઠમાંથી છટકી જવાથી નીચે પટકાયો.

હવે બકાના મોંમાંથી કોઈપણ શબ્દો નીકળી શકે એમ નહોતું. એના હોઠના ખૂણામાંથી લોહી વા રહ્યું હતું.

હાથી બકાને નીચે પડેલો જોઈ ગયો. ડોલતો ડોલતો બકા મુઠ્ઠી પહોંચી ગયો અને જોસથી ચીસ પાડીને આગળના બે પગથી એને છૂંદવા લાગ્યો.

એકા થયેલા આ જોઈને રહી નહોતા રહ્યા હસી નહોતા રહ્યા પણ પૂંઠ ફેરવીને રવાના થઈ રહ્યા હતા. ફક્ત પેલી છૂટીછવાઈ પડી ગયેલ અગરબત્તીની સળિયોની સુગંધ અને બકાનું લોહ ધરતીની રેતી પોતામાં સમાવવા મથી રહી હતી..

‘તો પેલા સાધુઓ આ હાથીને મૂકીને ક્યાં જતા રહ્યા હતા?’

‘સાધુઓ આવે વખતે ધ્યાનસ્થ હોય છે, તે કહેવાની જરૂર રહે છે ખરી?’

[તાન વાર્તાસંગ્રહ ‘મુકાબલો’માંથી]

લોકપ્રિય વાર્તાશ્રેણી

આપના પ્રિય લેખકોની ‘મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’

આબિદ મુરતી	૯-૨૫	નાનાભાઈ જેખલિયા	૯-૨૫
દિલીપ રાણપુરા	૯-૭૫	મીતમલાલ કવિ	૯-૫૦
મનસુખલાલ ઝવેરી	૯-૭૫	સવિતા રાણપુરા	૯-૭૫
પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૯-૫૦	હસમુખ શેઠ	૯-૨૫
શુભવંત ભટ્ટ	૯-૦૦	મૂળરાજ રૂપરેલ	૯-૨૫

રસભરપૂર નવલકથાઓના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો.

લોકપ્રિય પ્રકાશન

૧૧૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨

इस मास के नये प्रकाशन

	उपन्यास	
तीन ओष्ठ वैज्ञानिक उपन्यास	मनहर चौहान	15-00
लेवदेव की नायिका	प्रतापचन्द्र 'चन्द्र'	15-00
तानसेन	डा. इकबाल बहादुर देवसरे	20-00
	कहानी	
वर्ष और वर्ष	डा. हरिदत्त भट्ट 'शैलेष'	7-00
वाङ्मू	भीष्म साहनी	10-00
	कविता	
आधुनिक रसी कविताएँ	सं. नामवरसिंह	12-00
	नाटक	
स्वप्नद्वीप	ललित सहगल	8-00
	समीक्षा	
प्रताप के नाटकों में हास्य-व्यंग्य	प्रेम जनमेजय	20-00
हिन्दी उपन्यास: सृजन और सिद्धांत	नरेन्द्र कोहली	40-00
हिन्दी शिक्षण	उषा सिंहल	10-00
नयी समीक्षा के प्रतिमान	सं. डा. निर्मल जैन	24-00
अलोकबंधा	कृष्णविहारी मिश्र	12-50
चिन्दनमुद्रा	विष्णुकान्त शास्त्री	32-00
हिन्दी कहानी: अंतरंग पहचान	रामदत्त मिश्र	20-00
नयी कविता का आत्मसंदर्भ तथा अन्य निबन्ध	मुक्तिबोध	25-00
हमारे कवि	राजेन्द्रसिंह गौड़	12-00
अबधी लोकगीत	डा. कृष्णदेव उपाध्याय	25-00
भक्तिचिन्तन की भूमिका	प्रेमशंकर	20-00
	विचिघ	
मेरी बेल डायरी	चन्द्रशेखर	60-00
उत्तर हिमालय चरित	प्रबोधकुमार सान्याल	25-00
हम हसमत	कृष्णा सोयती	15-00

बडोदा डाइनामाइट बह्यंभ	सी.जी.के. रेड्डी	20-00
बोग लिखी	अज्ञेय	12-00
धर्मनिरपेक्ष भारत में इस्लाम	मुशीरूहक	20-00
भारत की अर्थनीति	चौधरी चरणसिंह	20-00
लोहिया	ओंकार शर्मा	16-00
एक युग का अन्त	चन्द्रशेखर पंडित	16-00
शहर से दूर	राजेन्द्र अवस्थी	17-50

बाल-साहित्य

भारतीय किशोरों की कहानियाँ	श्यामलाल 'मधुप'	3-50
, ,, वैज्ञानिकों की ,,	,,	4-50
नानी कहे कहानी	यलवीर श्यामी	4-50
राष्ट्रीय एकता की प्रेरक कहानियाँ	श्री व्यथिन हृदय	4-50
राजा राममोहन राय	नन्दिता	4-50
बुलबुल और गुलाब	आस्कर वाइल्ड	2-00
सन्देश का विष	शेक्सपीयर	5-00
इधर से उधर	,,	5-00
बारहनों रात	,,	5-00
सती नारियों की लोककथाएँ	राजकुमार अनिल	5-00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. आर. श्रेष्ठ एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ; साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं सदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह सस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत है। आपको सतों प्रदान करने के प्रयास में कृतसकल्य है। कृपया अपना आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

૧. નીલિમા મૃત્યુ પાત્રી છે	શ્રીમતી વર્ષા અડાલજી	નવલકથા	૧૨-૨૫
૨. શ્રાવણ રાતે	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	"	૧૦-૭૫
૩. ભારેલો અગ્નિ	શ્રી ર. વ. દેસાઈ	"	૨૧-૦૦
૪. દિવ્યચક્ર	"	"	૧૬-૦૦
૫. રાવ રણમલજી	શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	"	૧૩-૭૫
૬. આવતી કાલનો સૂરજ	શ્રી ઈલા આર્ય મહેતા	"	૧૧-૦૦
૭. કથ કોટેશ્વર	શ્રી પ્રીતમલાલ કવિ	"	૧૬-૭૫
૮. દિશા તરંગ	શ્રી ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	"	૧૦-૦૦
૯. પ્રીત હસાવે પ્રીત રડાવે	શ્રી જૂપત વડોદરિયા	"	૧૨-૭૫
૧૦. નિર્જીવ પથ્થર	શ્રી પ્રમોદ	"	૧૦-૫૦
૧. સોણલાં આભ્યાં સોહામણાં	શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૧૭-૫૦
૨. નીંદર સાચી સપનાં જૂઠાં	શ્રી શેખાદમ આબુલાલા	"	૧૨-૦૦
૩. સ્નેહભવાળા	શ્રી જસવંત મહેતા	"	૧૨-૫૦
૪. સોલંકી મૂળરાજદેવ ભાગ-૨	શ્રી હરિશંકર દવે	"	૧૨-૫૦
૫. ચંબલ છાંટે લોહી	શ્રી નવનીત સેવક	"	૧૬-૦૦
૬. રાત રહે તારા હસે	સંગીતા	"	૨૨-૦૦
૭. અધારી રાતનાં અજવાળાં	શ્રી કનુભગદેવ	"	૧૭-૫૦
૮. નંદીધર	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	નવલિકા	૧૬-૨૫
૯. કારણ વિનાનાં લોકો	શ્રી પ્રભોત્વ પરીખ	"	૬-૨૫
૧૦. તારિણી	શ્રી સુંદરમ	"	૨૦-૦૦
૧૧. છલછલ	શ્રી શિવકુમાર જોષી	"	૧૧-૫૦
૧૨. મેના ગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	નાટક	૧૦-૦૦
૧૩. સંશોધન અને અધ્યયન	શ્રી બેચરભાઈ પટેલ	વિવેચન	૧૧-૦૦
૧૪. સાહિત્યન	શ્રી બાણુ દાવલપુરા	"	૧૬-૦૦
૧૫. તવારીખ	શ્રી ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	લેખો	૧૩-૦૦
૧૬. આઠાશવાણી જોક્સ	"	હાસ્યલેખકો	૧૨-૫૦

૨૭. નવા નવા ગ્રોસ	"	"	- ૧૨-૧
૨૮. હિમગિરી શિખરોતો-આધ્યાત્મિક સાદ અનુ	શ્રી ગુલાબરાય મહેડાડી	આધ્યાત્મિક	૧૨-૧
૨૯. યોગમિમાંસા	શ્રી યોગેશ્વર	"	૮-૫
૩૦. પ્રકાશના પથે	શ્રી યોગેશ્વર	આત્મકથા	૫૦-૦
૩૧. તમે જાતે કરી જુઓ	શ્રી ગુડુભાઈ ચોકસી	વિજ્ઞાન	૧૨-૫
૩૨. હંસાહંસા કથામાળા પુ-૪	શ્રી રમેશ ભટ્ટ	બાળસાહિત્ય	૧૨-૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર. આર. શેઠની કંપની

મુબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : : અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેના સેતુ

સેતુ

ગુજરાતી સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકોની સેવા કરવાના શુભ અને સંનિષ્ઠ હેતુથી ૧૫મી ઓગસ્ટે ૧૯૭૭ના શુભદિવસથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ આર. આર. શેઠની કંપનીનું સાહિત્યિક માસિક મુખ્યપત્ર. સર્જક-વિચારકોની મૌલિક, અનુવાદિત તથા રૂપાંતરિત સરસ રચનાઓ ઉપરાંત સાહિત્યમા રસ લેનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ-સંસ્થા માટે જેની અણકારી હોવી અત્યંત જરૂરી જ નહિ પરંતુ અનિવાર્ય પણ હોય છે તેવી સાહિત્યોથી સમૃદ્ધ દર મહિનાની પંદરમી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થતું અદિતીય સાહિત્યિક માસિક. વર્ષમાં દસ અંક : વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦-૦૦ પરદેશ રૂ. ૫૦-૦૦ એરમેઇલ.

આપનું લવાજમ આજે જ મોકલો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ ● કુવારા સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

આદર્શ પુસ્તકાલયો માટે ઉત્તમ નવલકથાઓ

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

૧ જ્યંત	૧૨-૨૫	૧૫ શોભના	૧૫-૭૫
૨ શિરીષ	૧૭-૫૦	૧૬ ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫
૩ કોકિલા	૧૭-૨૫	૧૭ ભાગ્યવક	૧૫-૭૫
૪ હૃદયનાથ	૧૭-૦૦	૧૭ હૃદયવિભૂતિ	૧૫-૦૦
૫ સ્નેહયજ્ઞ	૧૬-૫૦	૧૯ ધ્યાનનટ	૧૨-૨૫
૬ દિવ્યચક્ષુ	૧૬-૦૦	૨૦ પહાડનાં પુષ્પો	૨૩-૦૦
૭ પૂર્ણિમા	૧૫-૭૫	૨૧ અંડાવાત	૩૦-૦૦
૮ ભારેલો અગ્નિ	૨૧-૦૦	૨૨ પ્રલય	૧૮-૨૫
૯ આમલકમી-૧	૧૫-૭૫	૨૩ કાલભોજ	૧૬-૫૦
૧૦ આમલકમી-૨	૧૩-૫૦	૨૪ સૌંદર્ય ભયોત	૧૮-૫૦
૧૧ આમલકમી-૩	૬-૦૦	૨૫ શૌર્યતર્પણ	૧૪-૨૫
૧૨ આમલકમી-૪	૧૮-૨૫	૨૬ યાલાભોગણ	૧૮-૫૦
૧૩ પત્રલાલસા	૧૨-૫૦	૨૭ સ્નેહસૃષ્ટિ	૧૭-૦૦
૧૪ ઠંગ	૧૪-૦૦	૨૮ ત્રિશંકુ	૧૩-૦૦
		૨૯ આંખ અને અંજન	૫-૭૫

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

૧ જનમટીપ	૧૨-૦૦	૧૧ કલ્પવૃક્ષ	૧૩-૦૦
૨ કળિયુગ	૧૩-૦૦	૧૧ શકુંતલા	૧૪-૫૦
૩ મારી હૈયાસગડી	૧૮-૦૦	૧૩ પ્રેમપંથ ૧-૨	૩૨-૫૦
૪ પંખીનો મેળો	૧૨-૨૫	૧૪ યુગનાં એંધાણ	૧૮-૦૦
૫ ધરતીનો અવતાર	૮-૭૫	૧૫ ત્રાણાનુબંધ	૧૬-૭૫
૬ આશાપંખી	૨૪-૦૦	૧૬ જ્ય-પરાજ્ય	૧૪-૨૫
૭ તરણા એથે કુંગર	૧૩-૫૦	૧૭ લોક્ષાગૃહ	૨૨-૦૦
૮ કાશીનું કરવત	૧૧-૦૦	૧૮ જૂજવાં રૂપ	૧૧-૭૫
૯ કાળજાકોટડી	૧૧-૫૦	૧૯ સેતુબંધ	૧૦-૦૦
૧૦ મધલાળ	૧૨-૨૫	૨૦ અભિન્નત	૧૪-૭૫

શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા

૧ સમયદ્વિપ	૫-૫૦	૫ પ્રેમયાત્રા	૧૪-૦૦
૨ ભીના સમય વનમાં	૨૦-૦૦	૬ ન કિનારો, ન મજધાર	૧૨-૦૦
૩ વ્યક્તમધ્ય	૬-૫૦	૭ પડછાયા સંગ ત્રીત	૬-૭૫
૪ રિકતા	૧૫-૭૫	૮ મન નહિ માને	૨૦-૦૦

जाणीता लेखकेनी लोकप्रिय नवलकथाओ

श्री विठ्ठल पंडेया

१ माणूस होवानी मने णीक	१४-५०	१६ लोहज्युंभक	१७-५०
२ युकांनी भांषेला रस्ता	१२-००	१७ जंतरमंतर	६-००
३ मने ओक सांज आपो	१२-००	१८ मन मोती ते काय	२०-००
४ हथेलीभां यांद	११-२५	१९ सीका जणना मीन	१७-००
५ बीलां सुकां सपनां	१२-७५	२० नजरपधी	२२-००
६ बीतो विनातुं धर	१२-७५	२१ गिरपरिचित	१३-००
७ सभधोनी दुनिया	१६-००	२२ निष्कलंक	१०-००
८ आ लवनी ओणभ	१८-२५	२३ डप	१०-००
९ प्रतिहार	१०-००	२४ हरजत	८-००
१० बहेरा कोना छे दर्पणुभां?	१४-००	२५ हरद न जने काय	२५-००
११ आभ जरे तो सावन	२०-७५	२६ रघुनवाला	१४-७५
१२ इवे इवे आग	२१-००	२७ कमनवर्णी	१८-००
१३ मपय	१६-००	२८ लांछन	२०-००
१४ गजग्राह	१८-५०	२९ हथये तुं सांखरे छे	१३-००
१५ पानभरनां दूळ	१८-२५	३० आपुं आकाश मारी आपोभां	(७५६)

श्री वि. स. भांडेकर

१ अंतरनी ओणभ	११-२५	५ जयाप्रकाश	१०-५०
२ कौमवध	१२-७५	६ अथु	१६-७५
३ सुखला	१४-५०	७ ययाति	३०-००
४ हाजेलां हेधां	१५-००	८ प्रेमवृष्णा	१-७५

श्री रघुवीर चौधरी

१ आवणु राते	१०-५०	८ पररपर	११-५०
२ लागणी	१०-००	९ तेशगर	६-००
३ छिपरवास	२२-५०	१० अभृता	२१-५०
४ सहवास	२१-७५	११ पूर्वराज	६-००
५ अंतरवास	१६-७५	१२ आवरणु	८-००
६ वेणु वत्सला	६-००	१३ ओकलव्य	१०-५०
७ सजीओ	११-७५		

श्री पिनाकिन् दवे

त्रीने सर	१०-००	विश्वजत	२१-००	अनुभन्ध	१०-००
-----------	-------	---------	-------	---------	-------

વિવિધ રસની સર્વપ્રિય નવલકથાઓ

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

૧ સરમત સંધાર	૧૫-૦૦	ગુજરાત અંથાવલિ	
૨ કહલત કથીર ધમાલકો	૮-૭૫	૭ ધરરિયો ગદ	૧૪-૫૦
૩ એક જ્યોત જલે	૧૩-૦૦	૮ વલ્લભગદ	૬-૨૫
૪ ભલે ઉગા લાણુ	૨૫-૫૦	૯ શવ રણુમલ્લ	૧૩-૭૫
૫ જળસમાધિ	૧૭-૫૦	૧૦ સેનાપતિ	૧૬-૫૦
		૧૨ જમ તમાચી ૧-૨	૨૮-૫૦
		૧૨ મુસાફર	૧૦-૦૦
		૧૩ જોરતલખી	૧૨-૭૫
વાઘેલાચુગ અંથાવલિ			
૬ સર્વેશ્વર	૧૩-૦૦		

શ્રી સારંગ ખારોટ

૧ માન-અભિમાન	૧૩-૭૫	૧૧ રયામદુલારી	(ત્રેસમાં)
૨ ધટા ધનધોર	૧૬-૭૫	૧૨ અગનખેલ	૧૧-૨૫
૩ નગરી ખોલે છે	૧૩-૨૫	૧૩ જિંદગીના ફેરા	૧૨-૦૦
૪ વિલાસવહુ	૧૫-૦૦	૧૪ નંદનવન	૬-૦૦
૫ માયા અપરંપાર	૧૨-૦૦	૧૫ બાહલજાયા	૭-૭૫
૬ શ્યામ સૂરજનાં અજવાળાં	૧૫-૦૦	૧૬ આકાશકુસુમ	૧૩-૨૫
૭ નદી-નાવ સંગેગ	૧૫-૫૦	૧૭ નીલાંબરી	૧૬-૨૫
૮ સંગમત્રિવેણી	૨૦-૭૫	૧૮ આનંદલૈરવી	૨૪-૦૦
૯ સૂર્યમુખી	૧૭-૦૦	૧૯ નવાં નિશાન ૧-૨	૨૨-૨૫
૧૦ અંદ્રાહણ	૧૮-૦૦	૨૦ રેનખસેરા ૧-૨	૧૬-૫૦

શ્રી મોહમ્મદ માકેડ

૧ તમે કેમ રહ્યાં અખોલ ?	૧૯-૫૦	૮ અગ્નિપ્રયાં બે જણ	૬-૫૦
૨ છૂપરી	૧૦-૫૦	૯ તરસ	૮-૭૫
૩ ઓજાએ	૧૧-૦૦	૧૦ કાચર	૪-૭૫
૪ આગની આરપાર	૧૨-૭૫	૧૧ હીરની ગાંઠ	૬-૭૫
૫ મોરપીંછના રંગ	૧૧-૭૫	૧૨ મનોરમા	૬-૨૫
૬ હુતારા	૬-૫૦	૧૩ માટીની યાદર	૧૦-૦૦
૭ ભૂપરી ભૂપરી સાંજ	૧૧-૫૦	૧૪ વચિતા	૬-૭૫

શ્રી રાવજી પટેલ

૧ અશ્રુધારા	૮-૭૫	૨ ઝંઝા	૧૩-૦૦	૩ વૃત્તિ અને વાર્તા	૧૩-૫૦
-------------	------	--------	-------	---------------------	-------

वांचवी व पडे तेवी रसभरपूर नवलकथाओ-

श्रीमती वर्षा अडालज

१ नीबिभा मृत्यु पात्री छे	१२-२५
२ आतश	१०-००
३ आनंदधारा	१२-५०
४ रेतपंथी	६-५०
५ अवाग्नो आकार	७-५०
६ पांय ते ओक पांय	१३-००
७ तिमिरना पडछाया	१५-००
८ भारे पणु ओक धर होय	६-५०
९ छेवटुं छेवट	१२-००

श्री आषिड सुरती

रडतां शुद्धमहोर	१२-००
अक्षय माटीना भरद	१५-००
रंग अक्षती रोभा	११-२५
पगले पगले प्यार	१४-००
येतिर वर्षतो आओ	१०-२५
काणा शुद्धाय	६-५०
कुंडणी	१२-५०

श्री भीतमलाल कवि

शुन्नावकाश	१३-००
सिंहुरतो सुरज	१८-७५
महुरा महुरा	१३-७५
भृगुजण	१४-५०
पारेवां मोती यूगे	१५-५०
अडाणीड अंधारा	१३-७५
सोानवराणी १-२	२४-००
कंधकेटेश्वर	१६-७५
पाषाणुशय्या	१५-००

श्री द्वितीय राणुपुरा

कोर्ध वरदान आपो	१५-२५
कारवां गुजर ग्यां	१६-७५
निधति	१३-००
नयन सभागे श्याम	२०-५०
मधुडंभ	१५-५०
अंधापो	६-००

हरियाणां वेदान	१२-५०
लींस	११-५०
आतम वीजे पांय	११-७०
हुं आयुं छुं	१२-५०
दीवा तणे ओछाया (सरभरलुकथा)	१३-००
का'न तणे सांभणे तो	१७-००

श्रीमती धला आरुष महोता

आपतीकावनो सुरज	१०-००
गनीस लक्षणे	१२-५०
ओक हुता दीवान अडादुर	८-५०
राधा	१-५०
थीनेसो आकार	७-५०

श्री नानालाई जेअलिया

ओधाणु	१५-५०
सुरज जोग्ये सांज	२०-५०
भेधवे	१३-५०
रंग बिलोरी कायना	१३-००

श्री मनमुअलाल अवेरी

कामजुं कागार	७-५०
हैयां हिनरायेध	६-००
आनंदभवन	६-००
भियुन लम	७-२५
काणुभारने काडे	८-५०

श्री शुशुनंत लई

कुल रातराणीनां	१५-५०
वेरना विसाभा	१८-२५
आकंड	१०-००
ओक सपनुं ओक संसार	१०-२५
अजन पडछाया	१०-००

सुका सागर लीना किनारा	१०-५०
काणी तारां कासणु न्यारां	८-००

श्री भूणराज ड्पारेल

अवावाडुं ओरडा	१२-००
कणीजे दीधा डंभ	१
पशु	८

આ નવલકથાઓ પણ માણવી જ રહી

નાયક	પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૬-૦૦	દયા	હસુ યાજ્ઞિક	૧૩-૫૦
૫-પરિતાપ	"	૧૫-૦૦	રાત અધૂરી વાત મધૂરી	"	૧૪-૨૫
હા અધારેથી	"	૧૨-૫૦	મેનો ખેલાડી ઉમિયાશંકર અગાણી	"	૧૪-૦૦
શાખી આલ	હસમુખ શેઠ	૧૫-૦૦	વીતી વેરણ રાત ૧-૨	"	૨૦-૫૦
અન તો આવળની શૂળ	"	૧૩-૨૫	સૂરજ દીસે સોનલવર્ણી	"	૧૨-૭૫
મણાં તો હદિયાની રાંખ	"	૧૫-૦૦	યુક્તા	બ્યોતિરૂ રાવલ	૧૦-૨૫
ગળ્યો નહિ ધુમ્મસનો પહાડ	"	૧૨-૦૦	ધડુલિયે રંગ લાગ્યો	"	૧૦-૦૦
તરે ભયે લાવા	"	૧૭-૦૦	ઉર એક આગ બલે	"	૧૦-૭૫
જાપાનાં ઓરતા	"	૧૫-૫૦	હંખના	"	૮-૨૫
કિયાં મોતી	"	૧૨-૫૦	મારો આઠમો જન્મ	પરાજીત પટેલ	૧૦-૫૦
તે પુરાની	ચોગેશ્વર	૧૦-૫૦	માજલીનાં આંસુ ૧-૨	હરિશ નાયક	૩૧-૦૦
ગગ	"	૧૧-૨૫	વીંધાયેલું પંખી	"	૬-૦૦
ગિનપરીક્ષા	"	૧૪-૭૫	માણસ નામે રાક્ષસ	મુરેશ બારિયા	૧૩-૦૦
મેશ્વરી	"	૧૧-૭૫	પરાજિત દેવતા	"	૭-૨૫
તરપથ ૧-૨	"	૩૨-૫૦	વલય	ધીરેન્દ્ર મહેતા	૮-૦૦
દિગ્ધા	નવનીત સેવક	૭-૫૦	યશોધર્મા	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦-૦૦

મેઘના	શ્રી હસિત બૂચ	૧૦-૦૦
કંઠમાં હળાહળ	શ્રી બુદ્ધદેવ બસુ	૫-૭૫
ચૌરંગી	શ્રી 'શંકર'	૨૦-૦૦
સળગતાં સૂર્યમુખી	શ્રી ધરવિંગ સ્ટોન	૧૩-૨૫
નિશિકુટુંબ ૧-૨	શ્રી મનોબ બસુ	૨૮-૭૫
નરેન્દ્રપથ	શ્રી રાહુલ સાંકૃત્યાયન	૧૭-૫૦
કન્યારત્ન ૧-૨	શ્રી મોહનલાલ મહેતા 'સોપાન'	૨૩-૦૦
અધૂરો આદર્શ	શ્રી બચુભાઈ શુક્લ	૧૩-૫૦
શ્રીકાંત શેષવર્ણ	શ્રી શરદચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય	૬-૫૦
લલીતયાજુ	ડો. નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા	૭-૭૫
અચ્યુત	શ્રી ચીનુપ્રસાદ વૈ. જાની	૭-૭૫
જૂનું અને નવું	શ્રી ગોવિંદભાઈ અમીન	૨-૫૦
ત્રિવિધ તાપ	"	૪-૦૦
સ્વખાંતરિતા	શ્રી ગ. ત્ર્યં. મારખોલકર	૧૦-૦૦

दुंडी वार्ताना रसिको भाटे उत्तम संग्रहो

श्री रमणुलाल व. हेसाई

१ आकण	६-००	५ दीवडी	११-१
२ पंकज	१२-००	६ सती अने स्वर्ग	१२-१
३ रसभिंदु	६-७५	७ धणकतां हेंयां	१३-१
४ कांयन अने गेउ	१३-००	८ हीरांनी यमक	१०-

श्री रुद्रिचर पेटलीकर

१ आकाशगंगा	१२-७५	६ लोहीनी सगाई	१२-१
२ पारसभक्षि	१०-७५	७ अकिसारिका	१३-१
३ मानता	१२-००	८ मीनपिपासी	१०-५
४ ताण्णावाण्णा	१०-५०	९ कडपूतणी	१३-२
५ चिनगारी	१२-२५		

श्री सारंग भारोड

१ भासूम थडुरा	६-२५	६ कोळ गोरी, कोळ सांवरी	१३-५
२ अंहर-महार	६-७५	७ राजवेराग	५-५
३ गुलजंकी	७-२५	८ मानवहेंयां	१३-१
४ तन्वी श्यामा	७-२५	९ मोरनां आसु	११-५
५ नारी नमळुं कुल	१०-५०	१० अक्षयपान	१०-

श्री वि. स. भांडेकर

१ वाराईरा	६-००	२ दीवडी	६-
-----------	------	---------	----

श्री गुणुवंतराय आचार्य

श्री रघुवीर चौधरी

१ भूतकाणना पडछाया	१०-५०	१ आकरिक रपश	६-००	२ नदीधर	१०-१
-------------------	-------	-------------	------	---------	------

श्री मोहनमह मांडे

१ तप	६-००	५ योड	६-
२ क्यारे आवरी ?	६-५०	६ मनना भरोड	७-
३ वातवातमां	७-५०	७ अकणना मोती	६-
४ ना	७-२५		

श्री विक्रम पंड्या

श्री लजवतीकुमार शर्मा

१ निरुत्तर	७-२५	१ तमने फूल दीधानु याद	६-
२ आसकित	१०-२५	२ कोंड याद नथी	६-

श्री 'सुन्दरम्'

१ पिपासी	१२-००	२ छन्नयन	६-
----------	-------	----------	----

સાહિત્ય-વિવેચન-સંદર્ભ ગ્રંથો

૧ કાવ્યનું સંવેદન	હરિવલ્લભ લાયાણી	૧૪-૫૦
૨ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	"	૫-૦૦
૩ અદ્યતન કવિતા	રઘુવીર ચૌધરી	૧૩-૭૫
૪ વાર્તાવિશેષ	" "	૧૫-૨૫
૫ સીમાંકન અને સીમોલ્લંઘન	સિતાંશુ યશશંકર	૧૦-૦૦
૬ પૂર્વાપર	ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
૭ કાવ્યપ્રત્યક્ષ	ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
૮ અર્થાન્તર	" "	....
૯ પરિધિ	દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
૧૦ સાંપ્રત	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
૧૧ ઇપિક	યશવંત ત્રિવેદી	.....
૧૨ નવ વાર્તા	સં. રાધેશ્યામ શર્મા	૨૦-૦૦
૧૩ —અને સાહિત્ય	સં. યશવંત ત્રિવેદી	૨૦-૦૦
૧૪ મધ્યકાલીન ગુજરાતી ગ્રંથકથાઓ	ડૉ. હસુ વાગિક	૬-૦૦
૧૫ આકાશભાષિત	રસિકલાલ પરીખ	૧૧-૫૦
૧૬ કાવ્યદ્યુતિ	બ. ક. ઠાકોર	૧૨-૦૦
૧૭ શિક્ષણનો ઇતિહાસ	'કાન્ત'	૬-૦૦
૧૮ કવિતાવિચાર	નરસિંહરાવ દિવેટિયા	૧૧-૦૦
૧૯ સમાલોચના	અનંતરામ રાવળ	૧૨-૫૦
૨૦ ગ્રંથરથ વાહુમય	" "	૧૮-૦૦
૨૧ કાવ્યચર્યા	સુરેશ જોષી	૬-૦૦
૨૨ સ્વાખ્યાય ભા. ૧-૨	કેશવલાલ હિં. કામદાર	૬-૦૦
૨૩ અ-વૈપણી	ભોળીલાલ સાંડેસરા	૧૧-૫૦
૨૪ ચિદંબરા	સુ-દરમ્	૧૩-૭૫
૨૫ સારકૃતિક કાંતિ	ડાહ્યાભાઈ નાગરિક	૭-૫૦
૨૬ જીકળતો ઉપખંડ	" "	૪૦-૦૦
૨૭ પરિચય અને પરીક્ષા	નગીનદાસ પટેલ	૬-૫૦
૨૮ શીલ અને શબ્દ	પેટલીકરની પશ્ચિમૂર્તિગ્રંથ	૨૦-૦૦
૨૯ વિવિધા	ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂટેલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
૩૦ ૨. વ. વ્યકિતત્વ અને વાહુમય ભાગ-૧-૨	ડૉ. હસમુખ દોશી	૧૨-૦૦
૩૧ ૨. વ. દેસાઈ	અભિનંદન ગ્રંથ સંપાદન	૭-૫૦

कवितांना आस्वाद माटे उत्तम काव्यसंग्रहो

१ ओडिस्युसनुं हवेसुं	सितांशु यशभंद्र	६-५०
२ धूम कागलभां ठोरा	खालसांकर ठाकर	१-००
३ जीघउती दीवाले	यंद्रकांत रोड	८-००
४ प्रणवगति	प्रियकांत गजियार	८-००
५ संलय	लगवतीकुमार शर्मा	६-५०
६ सुरज कदाय जेजे	हरिकृष्ण पाठक	६-५०
७ महाभारतनां छेस्तां वार पर्वो	अनु सुंदरश भेटाई	१४-००
८ अनुव्यंजना	सुंदरश भेटाई	१-५०
९ शिशिरे वसन्त	"	७-००
१० अतीतनी पांभमांशी	'सुंदरश'	८-००
११ सायुज्य	सुस्तुभ पाठक	३-५०
१२ अवकाश	नलिन रावण	१-२५
१३ पवन रपेरी	यंद्रकांत रोड	१-२५
१४ भारे नामने हरवाणे	खालसांकर ठाकर	५-५०
१५ सभोप	प्रियकांत गजियार	५-००
१६ तमसा	सुधुवीर चौधरी	१-५०
१७ वसुधा	'सुंदरश'	५-००
१८ काव्यभंगला	"	७-५०
१९ पूर्वाभाप	'कांत'	११-००
२० धंन्द्रधनु	सुंदरश भेटाई	३-००
२१ विशेषांजलि	"	४-००
२२ गुलसीहल	"	३-२५
२३ सहगत अद्रशीलाने	"	१-२५
२४ व्यंजना	"	१-००
२५ रामहृदयणी	"	१-००
२६ अनुभूति	मनसुखलाल जवेरी	३-००
२७ निहाारिका	२. व. देवाई	३-००
२८ शमष्ठा	"	३-५०
२९ प्रतिपुष्ट काव्ये	अनु यशवंत त्रिवेदी	१२-००
३० परिदेवना	यशवंत त्रिवेदी	१-००
३१ परिश्रम	यशवंत त्रिवेदी	१०-००
३२ दीवान ये व्याम	मनसुखलाल जवेरी	११-००
३३ दीवान ये भास	मनसुखलाल जवेरी	११-००

नाट्यसंग्रहो

मेना सुन्दरी

श्री रसिकलाल परीप

१०-००

श्री रमणुलाल व. हेसाई

१ शंक्ति हृदय

५-५० ३ कविदर्शन

५-००

२ अंजनी

७-०० ४ पूर्णिमा

३-७५

डिम्बाईठ

श्री रघुवीर चौधरी

१-००

शांतिनां पक्षी

श्री विभूत शाह

१-००

लाल पीपे ने वादणी

श्री विभूत शाह

१-५०

स्वप्न-चिंजर

श्री चंद्रकांत शेठ

१-००

मने हश्यो हेप्पाय छे

श्री महेश्वर हवे

१-००

भोक्ष

श्री मुकुन्द परीप

१-००

आत्मकथा-ज्वलनचरित्र

१ मध्याह्नां भृगुज्ज

२. व. हेसाई

१०-००

२ विद्यानगरना विश्वकर्मा

ईश्वर पेटलीकर

६-००

३ अम्बाहम विक्रम

अनु. ज्योतीन्द्र छ. हवे

१-००

रेणुचित्रो

१ धूपसणी ईश्वर पेटलीकर

१३-५०

२ गोमतीबाट

ईश्वर पेटलीकर

६-००

३ आणुचित्रो

”

८-७५

शैक्षणिक

१ आत्मगोत्रीनां पुनितज्ज

अमृतलाल यासिक

१२-५०

२ जगन्गानां वहेतां नीर

” ”

१८-००

३ त्रिदोष

” ”

८-२५

४ जगति जेठ तो...

” ”

१६-५०

प्रकीर्ण साहित्य

कला भावना

२. व. हेसाई

८-७५

अप्सरा ला. ३ ४-५

”

१४-००

सुकथेलां कुलोनी मुग्ध

वि. स. पांडेकर

८-००

तेज शलाकी

”

७-५०

छाता हीर

संकरलाल पटेल

१-७५

भारतनुं आमज्वन

संपादन

११-५०

સમાજવજ્ઞાનમાળા

સંપાદકો : ડૉ. અક્ષયકુમાર દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

બહલાતા સમાજને અનુરૂપ આવાં અભ્યાસી પુસ્તકો દરેક ગ્રામ પુસ્તકાલયમાં હોવાં આવશ્યક છે. વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો માટે અનિવાર્ય.

૧ સંયુક્ત કુટુંબવ્યવસ્થા	૩-૫૧
૨ ભારતીય નગર	૩-૫૧
૩ ભારતમાં ગ્રામીણ સમાજશાસ્ત્ર	૪-૫૦
૪ અર્થશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા	૩-૦૦
૫ સમાજવાદ શા માટે ?	૩-૦૧
૬ સમાજવાદ એક વૈજ્ઞાનિક આલોચન	૩-૦૧
૭ ભારતની જ્ઞાતિવ્યવસ્થા	૩-૨૫
૮ સામાજિક માનવશાસ્ત્ર	૪-૦૦
૯ કલાતુ સમાજશાસ્ત્ર	૪-૦૦
૧૦ શિક્ષણતુ સમાજશાસ્ત્ર	૮-૦૦
૧૧ ભારતનાં વિકસતા શહેરો અને જૂ પડપટ્ટીઓની સમસ્યા	૮-૦૦
૧૨ પક્ષટાતી કુટુંબવ્યવસ્થા અને સ્ત્રીજીવન	.....
૧૩ માર્ક્ષ-સમાજશાસ્ત્રી તરીકે	૭૭-૦૦
૧૪ સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	૮-૫૦

નવજાગૃતિ સમાજમાળા : શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

નવજાગૃતિ દોઢસો વર્ષ ઉપર રાજા રામમોહન રોયથી શરૂ થઈ છે. લોકનાયક શ્રી જયપ્રકાશ નારાયણતુ સમૂળી ક્રાંતિતુ સોનેરી સ્વપ્ન ભારતમાં સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી એની યાત્રા અવિરત ચાલુ જ રહેશે તેવી શ્રદ્ધા છે. આ વિષયને આપરી લેતી નીચેની પુસ્તિકાઓ જમાગાની સાથે કદમ મિલાવવા તમારે વાંચવી, વસાવવી જ રહી.

રાજા રામમોહન રોય	૨-૨૫	ભારતીયકરણ	૨-૫૦
મો વર્ષ પહેલાંનો સમાજ	૪-૦૦	ઇંદિરા ગાંધી	૨-૫૦
હિંદુધર્મની વિશિષ્ટતા	૨-૨૫	આચાર્યોતુ અનુશાસન	૭-૫૦
અસ્પૃશ્યતાતુ ક્લક	૨-૨૫	ગાંધીજીતુ અનુશાસન	૮-૨૫
હિંદુમુસ્લિમ કૌર્મી માનસ	૨-૭૫	આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	૮-૦૦
તાનુવ્યના આવેગો	૪-૦૦	વાચનની સારી-માઠી ટેવ	૮-૦૦
કોલેજિયનોમાં ડોટિંગતુ વલણ	૨-૫૦	સિનેમાતુ સાડુ-માડુ	૮-૦૦
સફળ પ્રેમલગ્નો	૨-૫૦	મનોરંજન	૮-૦૦

ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા ઇનામ પામેલાં અમારાં પ્રકાશનો

ઓડિસ્સુસનું હલેસુ	શ્રી સિતાંશુ યશચંદ્ર	૯-૫૦
બિધકતી દીવાલો	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૮-૦૦
સૂરજ કદાચ બીગે	શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક	૯-૫૦
આકાશભાષિત	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૧-૫૦
આત્મગંજોત્રીના પુનિત જળ	શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિક	૧૨-૫૦
વિલાસવહુ	શ્રી સારંગ બારોટ	૧૫-૦૦
મોક્ષ	શ્રી મુકુન્દ પરીખ	૬-૦૦
શાંતિનાં પક્ષી	શ્રી વિભૂત શાહ	૬-૦૦
સ્વપ્ન-પિંજર	શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૬-૦૦
પવન રૂપેરી	શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૬-૨૫
સમીપ	શ્રી પ્રિયકાંત મણિપાર	૫-૦૦
વ્યક્તમધ્ય	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	૯-૫૦
પરસ્પર	શ્રી રઘુવીર ઔધરી	૧૧-૫૦
ફેરો	શ્રી રાધેરયામ શર્મા	૬-૭૫
ન કિનારો ન મઝધાર	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	૧૨-૦૦
અમૃતા	શ્રી રઘુવીર ઔધરી	૧૫-૭૫
પડછાયા સંગ પ્રીત	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	૯-૭૫
યુગનાં એંધારુ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૧૮-૦૦
અંખ અતે અંજન	શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	૫-૭૫
કથારે આવશો ?	શ્રી મોહમ્મદ માંકડ	૬-૫૦
ટેકરીઓ ઉપર વસાંત બેઠી છે	શ્રી વિભૂત શાહ	૮-૦૦
ના	શ્રી મોહમ્મદ માંકડ	૭-૨૫
આકરિમક સ્પર્શ	શ્રી રઘુવીર ઔધરી	૯-૦૦
નારી નમણું ફૂલ	શ્રી સારંગ બારોટ	૧૦-૫૦
કાબ્યચર્ચા	શ્રી સુરેશ બોપી	૯-૦૦
કાબ્યમાં શબ્દ	શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી	૮-૦૦
વધંજના	શ્રી સુન્દરજી બેટાઈ	૬-૦૦
તમસા	શ્રી રઘુવીર ઔધરી	૬-૫૦
તુલસીદલ	શ્રી સુન્દરજી બેટાઈ	૩-૨૫
અમૃતમાર્ગ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૧૩-૫૦
સંવનનકાળ	”	૧૧-૦૦
મસજ દામ્પત્ય	”	૧૦-૫૦

ज्ञान-विज्ञान-मनोरंजनशीलरूप नवुं

भाल-किशोर साहित्य

गिःगुलार्धनी भालवार्ताओ	पुस्तक १ थी ८	श्री गिःगुलार्ध अधिका
सुभंगल भालवार्तावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
योधोदय भालवार्तावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
थितरंजन भालवार्तावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
शिशुविकास भालवार्तावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
सात समंहर भालवार्तावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
किशोर रहस्य कथाभाण	पुस्तक १ थी ५	श्री रमणुवाल सोनी
हानस ओन्डरसन परिक्थावलि	पुस्तक १ थी १०	श्री रमणुवाल सोनी
तमे जाते करी गुञ्जे		श्री गट्टुलार्ध चौकनी
शरीर परिचय भाण	पुस्तक १ थी १०	
भालविज्ञानभाण	पुस्तक १ थी १०	श्री भाणुलार्ध अवरराणी
सूक्ष्मलव परिचय ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी १०	श्री भाणुलार्ध अवरराणी
ठडेवत कथाभाण	पुस्तक १ थी १०	श्री सुरेश ठाकर
अक्षलना भां	पुस्तक १ थी १०	श्री धनंजय शाह
इपकथाभाण	पुस्तक १ थी २०	श्री धनंजय शाह
रंगकथाभाण	पुस्तक १ थी १०	श्री धनंजय शाह
महाभारतनां पात्रे	पुस्तक १ थी १२	श्री नानालार्ध लट्ट
रामायणनां पात्रे	पुस्तक १ थी ६	श्री नानालार्ध लट्ट
हास्यविनोद ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी ८	सं. गिःगुलार्ध-ताराजे
लवनपरिचय ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी ८	"
पशुपक्षी ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी ८	"
पाठ-पोथी ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी ८	"
ज्ञानवर्धक ग्रंथभाण	पुस्तक १ थी ८	"

નવા વાર્તા સંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય વ્યાખ્યા છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા નીચેના વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરજો કે એ ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૫૦
ટોચું	ધનશ્યામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણ વિનાના લોકો	પ્રબોધ પરીખ	૬-૨૫
બંદિશ	વિશ્વત શાહ	૬-૫૦
પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૦૦
નંદીધર	સ્થુવીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
ડૂબતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૧-૫૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૬-૦૦
ઠાઈ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૬-૦૦
સુકાખલો	મહેશ દવે	૧૦-૭૫
નિમજ્જન	હિપલ ભાયાણી	૬-૦૦

આપના અભિપ્રાયની આતુરતાપૂર્વક સહ બેઠશું.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨

गुजराती साहित्यना दरेक पुस्तके

गुजराती साहित्यना दरेक लेखकना प्रस्तके

गुजराती साहित्यना दरेक विषयना पुस्तके

गुजराती साहित्यना दरेक प्रकाशकाना पुस्तके

‘डाक्टर स्टोकाथी भोगववा नुस्त ज अभारो स पक’ साधी’

१ तोपकाक मेवा जे अभारो मुद्रालेख छे

आर. आर. शेठनी कंपनी

पुस्तक प्रकाशक अने विक्रेता

प्रिन्सेम स्ट्रीट, अंपाई ४००००० • गांधी मार्ग अमदावाद ३८० ००१

हिन्दी साहित्यकी सभी किताबे

हिन्दी साहित्य के सभी लेखकोंकी किताबे

हिन्दी साहित्य के सभी विषयोंकी किताबे

हिन्दी साहित्य के सभी प्रकाशकोंकी किताबे

एक विशाल मंडार में आपकी सेवामें प्रस्तुत हैं

कृपया संपर्क करें

आर. आर. शेठ एण्ड कम्पनी

प्रिन्सेम स्ट्रीट, अंपाई-४००००० : गांधीमार्ग, अहमदावाद ३८०००१

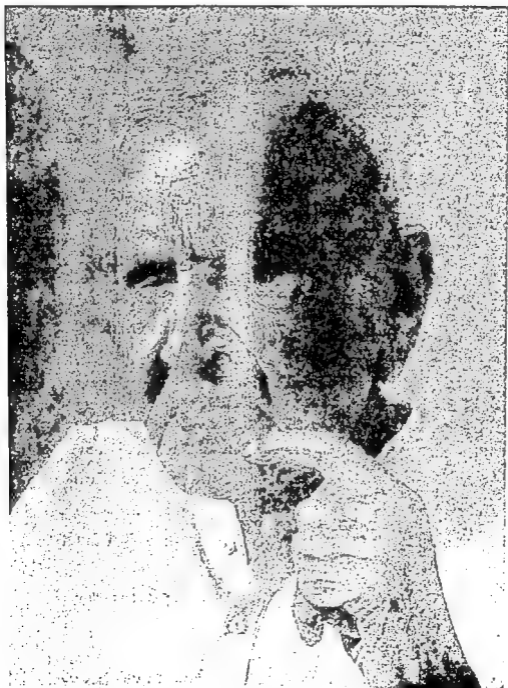
• : डॉ. एन. सिन्हा, देवभार बेअरिंग बेयरिंग, सलापस रोड, अमदावाद ३८० ००१

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેના સેતુ

વર્ષ : ૧ અંક : ૭ માર્ચ '૭૮

સંપાદક : મનહર મોદી

સંપાદક : મનહર મોદી

જન્મ : ૮-૧૨-૧૮૮૭

દેવ. મજાશક્તિ પંડિત મુખલાલજી

અવસાન : ૨-૩-૧૯૭૮

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

તદ્દન નવા નાટક-સાહિત્ય-વિવેચન-સંદર્ભગ્રંથો

મેના ગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૪-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	”	૫-૦૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	”	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલ્લંઘન	શ્રી સિતાશુ યશચંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૨-૦૦
ઈષિકા	શ્રી યશવંત ત્રિવેદી	—
ઊકળતો ઉપખંડ	શ્રી ઠાકાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	પશ્ચિમૃતિ વિશિષ્ટ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
વિવિધા	ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂંટેલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦

પચાસ વર્ષની કાવ્યયાત્રા પટાવી ચૂકેલા પીઠ કવિની નિદ્ય યુવા કવિતાઓનો નવો કાવ્યસંગ્રહ શિશિરે વસાંત શ્રી સુંદરજી બેટાઈ ૭-૦૦

મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વોનો સમર્થ કલામ દ્વારા અધિકૃત પદ્યનુવાદ મહાભારતનાં છેલ્લાં ચાર પર્વો અનુ. શ્રી સુંદરજી બેટાઈ ૧૪-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યના વિસ્તૃત સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. રોહની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

વર્ષ : ૧
 ૧૫ માર્ચ '૭૮ : અંક ૭
 કાર્યાલય :
 આર. આર. રોડની કંપની,
 કુવારા, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક ક્ષવાબ્દ : આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 (વર્ષમાં દસ અંક) - મુરાભાઈ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, માલિક :
 ૩. ૧૦-૦૦ ને. એ. રોડ, ૧૯, અમૃત ઇન્ડિસ્ટ્રીયલ
 ઝોન, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧માં છાપી,
 ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ
 કર્યું.

સંપાદક :
 મનહર મોદી

આપણી વાત

મહાત્મા ગાંધીએ જેમને એક વખત 'ચાલતી વિદ્યાપીઠ' તરીકે ઓળખાવ્યા હતા તે પ્રજાત્યક્ષુ પંડિત સુખલાલજીના અવસાનથી ગુજરાતે સાહિત્ય, શિક્ષણ, સંસ્કાર, વિદ્વત્તા અને પાંડિત્યની વિવિધ પ્રતિભાને ગુમાવી છે. ભારતીય ધર્મ અને દર્શન વિષે અધિકારપૂર્વક વાત કરી શકનાર વિસ્ત્ર વ્યક્તિ એવા પંડિતજી પ્રજા-જીવનના વ્યાપક પ્રશ્નોમાં સતત રસ દાખવતા, અભિપ્રાય આપતા અને પુણ્યપ્રકોપ પણ ઠાલવતા. એમના મતે આ દેશમાં મોટામાં મોટાં બે દ્રવ્યો હતાં : (૧) પ્રમાદ (૨) ભિન્નચિંતનો ભેદ.

૧૬ વર્ષની ઉંમરે શીતળાના રોગમાં બને આંખ ગુમાવ્યા છતાં આજીવન અભ્યાસનિકા જળવી શકનાર પંડિતજીને ગુજરાત યુનિવર્સિટી, વલ્લભ વિદ્યાનગર તથા સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીએ ડી. લિટની માનદ્દ ઉપાધિ અર્પી હતી, તો રાષ્ટ્રપતિએ તેઓને પદ્મવિભૂષણથી નવાભ્યા હતા. પંડિતજીના 'દર્શન અને ચિંતન' ગ્રંથને ૧૯૫૯માં સાહિત્ય અકાદમીએ રાષ્ટ્રીય પારિતોષિક અર્પ્યું હતું. પંડિતજીના લેખોમાંથી 'નૈન ધર્મનો પ્રાણ' નામે સંકલિત કરવામાં આવેલું પુસ્તક પ્રાસાદિક અને સુત્રામક શૈલીનો વિસ્ત્ર નમૂનો ગણાય છે. સહગતને શ્રદ્ધાંજલિ.

ગુજરાત સરકારે ગ્રંથાલય ધારા અગે જે બીલ રજૂ કર્યું છે તે અગે વિવિધ પ્રતિભાવ પડયા છે. આ ક્ષેત્રમાં સાચો રસ ધરાવનાર બાણીતા સાહિત્યકારો, કેળવણીકારો, પત્રકારો, પ્રકાશકો વગેરેના પ્રતિનિધિઓએ 'ગુજરાત સરકાર જગે' એક આવેદનપત્ર રજૂ કર્યું છે, જેનાં સૂચનો વ્યાપક અભિપ્રાય અર્થે 'ઉદ્ગારના' આ અંકમાં પ્રકટ કરીએ છીએ.

આપનો
 મનહર મોદી

આ સંક્રમાં

સુખપૃષ્ઠ છબી : પ્રજાત્યક્ષુ પંડિત સુખલાલજી

૪ કવિતા	રાજેન્દ્ર શુક્લ, રમેશ આચાર્ય	૧૭ કર્ગણિ	રમેશ શાહ
૫	રમેશ પારેખ, પ્રફુલ્લ પંડયા	૨૪ હેલ્થી મુવાકાત	ઉત્પલ ભાયાણી
૬ ગુજરાત સરકાર જગે	—	૨૭ મ.	અંબાલાલ મ. ચૌહાણ
૮ સંદર્ભ-ગ્રંથ એટલે શું ?	હાલાભાઈ જોરી	૨૮ સંપર્ક	—
૧૧ લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુવર્ષોમાં વિવિધતા-પરિશિષ્ટ	સંપા. પ્રકાશ વેગડ	૨૯ હજીયે તું સાંખરે છે	વિક્રમ પંડયા

કુકુટોક્તિ

૧) ગયા પછી પણ
 રી એક વાર
 ' મને જગાડી જોઈ' છું
 ' આમ એકાએક જગી જવું
 ' એ કોઈ અકસ્માત તો નથી ને ?
 ' આ જગી જવું
 ' વળી જગાડી જોવું
 ' ૧૧ કૂકુડે કૂકુ
 ' બધું જ કૂકુડે કૂકુ ...

સિંહોક્તિ

૧) હાર પૂર્વે જ સમી જતાં
 ૨) રલ તરવ સસલાં મૂંઝાં સમી જ
 ૩) નેપાલ હોત જે ગિજવિષા
 ૪) તો આ પંજમાં તોળાઈ રહેલી
 ૫) નેપૂંજી હિંસતાને
 ૬) આ આસિપિતામહે જ ત્યજી દીધી હોત

સર્પોક્તિ

૧) શ્રીમાં સ્વયમેવ ઉત્પન્ન થયા કરવું
 ૨) વેષ
 ૩) અનાયાસ કંઈ
 ૪) રી જ હોતાં ઇચ્છાને અધીન.
 ૫) નથી જ તો ઉતારી પણ શકાતી
 ૬) ત્રિયજીની સાથે
 ૭) આ સર્વજ સરિસપતાને.
 ૮) આ દર્દને પણ હોય છે કેવળ
 ૯) પ્રવશ અધોમુખ અમળાર,
 ૧૦) વેપ જેવા જ સ્વયંભૂ પ્રતિશાપ જેવો,
 ૧૧) ખલાત્ સર્પિલ સરકતી ભીતિ જેવો.

પુલ

૧
 નદી ઉપર લાંબો પુલ છે.
 તેમાં વળી પૂર છે
 હું અધવચ્ચે છું.
 સામેથી ગાડી આવે છે.
 હું ઉપરથી
 પડવું મુકું છું.

૨
 આ પુલ નદીને
 મળવા ઝૂરે છે
 અને પાંચીકે રમી રમી
 હિં પુટાડે છે

૩
 નદી ઉપર પુલ છે
 એક બાજુથી બકરી આવે છે
 બીજી બાજુથી વાઘ આવે છે
 બકરી વાઘ સામે જુએ છે
 વાઘ બકરી ચર્ષ બચે છે
 બકરી પસાર ચર્ષ બચે છે.

૪
 નદીમાં તણાતો તણાતો
 પચ્ચર આન્યો
 પુલ પાસે અટકી ગયો
 પુલ ચર્ષ ગયો.

રાજેન્દ્ર શુક્લ

રમેશ આચાર્ય

આ પેલો મુંઝઈની કૂખે જન્મ્યો તે વઢવાણનો ચારણ.

મન કાવે તે ધડ દઈને ઝોલીએ; ના, ના, હોય શું કારણ ?

કોઈ બે કચ્ચરધાણ લખે તો સમબલુ' કે લાઈ ઝોલ્યા : ફરસાણ કે આરમ્પહાણ,

હોઠની લાષાઠોકમાં અને કાનની લાષાઠોકમાં ઠેલમઠેલ થતી મ્હોંકાણ,

ચારણ ચારણ ઝોલતાં બે નારણ ત્રડે હડકેટ તો બાકી નાળીએ : નારણ;

મન કાવે તે ધડ દઈને ઝોલીએ; ના, ના, હોય શું કારણ ?

ઝોલવું હાણું ખોરડી જેવું ધત્ કે એને આવતાં એક જ Brandનાં કેવળ ખોર,

ખોર જેવો ઝોલાશ ન આવે હાથમાં દોડે-દહડે, ખૂતે-ખખડે આદમખોર,

ઝોલવું નામક શાપવું કેવળ જીવ સટોસટ ઝોલતા રહેવું એ જ નિવારણ;

મન કાવે તે ધડ દઈને ઝોલીએ; ના, ના, હોય શું કારણ ?

રમેશ પારેખ

ગીત

પ્રકૃતિ પંડ્યા

માણસને પથ્થર ફૂટે ને પથ્થરને પથ્થર ફૂટે નો દરિયાને ફૂટવાતું બાકી શું ?

દરિયાને દરિયો ફૂટે ને સો ટચવું ચોતું ફૂટે તો સરળને ફૂટવાતું બાકી શું ?

એક અરીસામાં જોયેલું મ્હેરાને ફૂટવું સાહસની પીડાતું દર્શન અરે રે

મને ઉપાડી લઈ ગયું મારી અંદરના એક તળિયે...

જીવ સટોસટ જીવ વરસતાં દેહ નામતું ઝાડ ખર્ચું ને જીવ નામતું પાન

રહી ગયું સરળના ખેંચાણમાં કો મુકાઈ રહેલા ઠળિયે...

ઠળિયાને મ્હેરો ફૂટે ને મ્હેરાને ઠળિયો ફૂટે તો કળિયાને ફૂટવાતું બાકી શું ?

કળિયામાં માટીના ઢગને ચંકર માની ઠેસ દીધી ને લાસ ખયાં કે' લાસ ખયાં

તો આંખથી લીલા ધાસ તયાં !

આંખે ચડતી લીલપ કાચી આંખ મુંઝાવા લાગી ત્યારે આવેગી દિવાદાંડીએ

અજવાણું ફેંકવું ને મારા પ્રાસ ઠયાં !

પથ્થરને કોઈ પ્રાસ ફૂટે ને માણસને કોઈ ત્રાસ ફૂટે તો

ફાનસને ફૂટવાતું બાકી શું ?

ગુજરાત સરકાર- જોગ

બાબત : ગુજરાત રાજ્ય ગ્રંથાલય ધારો

માનનીય સચિવશ્રી,
ગુજરાત વિધાનસભા,
ગાંધીનગર.

તા. ૧-૩-૭૮
સોમવાર

વિકાસ પામતા જતા સમાજમાં માનવતુલ્ય ગૌરવ અને સન્મતા જળવાય અને વ્યક્તિ વિકાસ પામતી રહે તે વિચારોનું આદાન-પ્રદાન અતિ આવશ્યક છે. આ માટે પુસ્તકો, પત્રો, સામયિકો તથા માસ-મીડિયા ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. મુશિક્ષિત સમાજમાં નાગરિકો પોતાના કામકાજ ઉપરાંત ફાળવે પડતા સમયમાં વિધ-વિધ પ્રકારનાં પુસ્તકો, પત્રો, સામયિકો વાંચે છે. જેમજેમ વાંચન વધતું જાય છે તેમતેમ સમાજનું સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સ્તર ઊંચું આવતું હોય છે અને આ કારણે રાજ્યને કાયદો અને વ્યવસ્થામાં રોજબરોજ થતો ખર્ચવધારો અટકાવવામાં મદદ કરે છે

સામાન્ય રીતે જુદા જુદા વિચારોથી માહિતગાર રહેતો નાગરિક નાના પ્રકારના ટંટા-ફિસાહોથી વેગળા રહે છે અને આખા વિશ્વના ગુણ વિચારો અને આચારોથી માહિતગાર બનતા તેની દૃષ્ટિ વિશાળ બને છે. એનામાં રહેલી શુભ પ્રગતિએને આથી પ્રેરણા મળે છે. અને આ જ કારણે આગળ વધેલા દેશો ગ્રંથાલયો પાછળ સાડુ એવું ખર્ચ કરે છે વિશ્વમાં કેટલે કેટલાં પુસ્તકો, પત્રો, સામયિકો પ્રકાશિત કરે છે તે દેશની પ્રગતિની યાગશીથી ગણાય છે

રાજ્યને દરેક નાગરિક લખાં-વાંચી શકે એ જેમ જરૂરી ગણાય છે અને જે રાજ્યમાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ આજુ હોય છે તે રાજ્ય પછાત ગણાય છે, તેવી જ રીતે દરેક નાગરિક જે લખાંતાં વાચતાં શીખ્યો છે તેને હંમેશાં તેની કક્ષા અને તુચિ પ્રમાણેનું વાંચન (પુસ્તકો, પત્રો, સામયિકો) સંજ્ઞતાથી અને વિના ખર્ચે મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી પણ જરૂરી મનાયું છે.

જાહેર ગ્રંથાલય ધારો (૧) દરેક નાગરિકને એની કક્ષા અને તુચિ પ્રમાણેનું વાચન-સાહિત્ય મળતું જોઈએ અને (૨) આ સાહિત્ય મેળવવા માટે એને કોઈ પણ પ્રકારની ફી, લવાજમ કે ખર્ચ ન કરવો પડે તેવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવાના ખર્ચને પ્રાપ્ત કરવા માટે ધડાવો જોઈએ.

ગ્રંથાલય વિધેયક માટેનાં સૂચનો

(૧) ગુજરાત જાહેર ગ્રંથાલય વિધેયક ન્યારે કાયદાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો છે ત્યારે આ સમગ્ર વિધેયકને ચોક્કસ ખર્ચ અને લક્ષને નજર સમક્ષ રાખી એને સુધારતું જોઈએ. દસ વર્ષની અંદર સરકારે જાહેર કરેલ નીતિ મુજબ રાજ્યમાં કોઈપણ વ્યક્તિ લખાંતાં-વાંચતાં ન આવડે તેવી નહીં હોય. આ ખર્ચને સિદ્ધ કરવા માટે ન્યાં ન્યાં પ્રાથમિક શાળા ત્યાં ત્યાં પુસ્તકાલય અનિવાર્ય બની જાય છે. આ વિધેયક મૂળભૂત વાતને ધૂંકી ગયું છે.

(૨) જે કોઈ વ્યક્તિ કે નાગરિક લખાંતાં-વાંચતાં શીખશે તેની કક્ષા અને તુચિને અનુકૂળ વાચન-સામગ્રી પ્રાપ્ત નહીં થાય તો થોડા જ સમયમાં ભણેલા અમણ બની જશે. આથી દરેક વ્યક્તિને કોઈપણ પ્રકારના ખર્ચ સિવાય સરળતાથી એની કક્ષા અને તુચિને અનુકૂળ જોઈતાં પુસ્તકો સહેલાઈથી મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવાવી જ જોઈએ. આ વિધેયકમાં એ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવાઈ નથી.

આ માટે દરેક વ્યક્તિને પુસ્તકો, સામયિકો કે પત્રો કોઈપણ પ્રકારની ફી કે લવાજમ સિવાય વાંચવા મળે તે આ વિધેયકમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવાયું નથી.

(૩) આ વિધેયકમાં પુસ્તકની જે વ્યાખ્યા છે તે સ્વીકાર્ય છે પણ ન્યારે આપણે શરૂઆત કરીએ

હોએ ત્યારે આપણી પરિસ્થિતિને આધારે પુસ્તકો, પત્રો, સામયિકો અને દૃશ્યશ્રાવ્ય સાધનો માટે કેટલી રકમ ખર્ચાઈ તેની ઠકાવારી અતિઆવશ્યક બને છે. આ માટે આ વિધેયકમાં કોઈ જોખવટ નથી. અમને લાગે છે કે પુસ્તકાલયને મળતી રકમમાંથી ૫૦% પુસ્તકો પાછળ, ૩૦% વહીવટી ખર્ચ પાછળ અને ૨૦% પત્રો, સામયિકો અને અન્ય દૃશ્યશ્રાવ્ય સાધનોમાં વપરાય તેવી રપષ્ટતા હોવી જોઈએ.

(૪) આ વિધેયક હાલ જે જૂનોપુરાણો ઢાંચો છે તેને કાર્યદાનું સ્વરૂપ આપ્યા સિવાય વિશેષ કંઈ જ કરવું નથી. અમને લાગે છે કે કચુરેટર ઓફ લાયબ્રેરીઝનું ખાતું શિક્ષણ ખાતાથી અલગ હોવું જોઈએ અને બે વર્ષની મુદતમાં યુનિવર્સિટીની જેમ સ્વાયત્ત બનવું જોઈએ. રાજ્ય ત્રંચાલય કાઉન્સિલ જે ફક્ત સલાહ આપનારું મંડળ છે તેને બદલે સત્તાધારી મંડળ બનવું જોઈએ. રાજ્ય ત્રંચાલય કાઉન્સિલની રચનામાં નીચેના સભ્યોનો ઉમેશ થવો જોઈએ.

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના બે પ્રતિનિધિ.
૨. પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણના શિક્ષકોમાંથી એક એક એમ કુલ ત્રણ પ્રતિનિધિ.
૩. પ્રકાશક અને વિકેતા મંડળના બે પ્રતિનિધિ; જેમાંથી પ્રકાશકોમાંથી એક અને વિકેતાઓમાંથી એક.

(૫) પુસ્તકાલયોનું જે ધ્યેય સિદ્ધ કરવું છે અને જે રીતે તેની વ્યવસ્થાની ગોઠવણી સૂચિત થયેલી છે તે રીતે વિધેયકમાં કાઉન્સિલની બેઠકો અંગેનું સૂચન બિલકુલ પાંગળું છે. આ માટે દર મહિને કાઉન્સિલની એક બેઠક અને વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી દસ બેઠકો તો મળવી જ જોઈએ, જેથી આ વિધેયકની અમલબળવણીમાં ચેતન આવશે, નહીં તો વિધેયકમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણેની મીટિંગો ફક્ત ઔપચારિક બની રહેશે અને કાર્યસાધક બનશે નહીં તેમ આગાડું માનવું છે.

(૬) હાલમાં કચુરેટર શિક્ષણ નિયામકના તાબામાં છે. અને એ જ પ્રધાને આ વિધેયક ચાલુ રાખે છે, જે વાત જ આખી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ

માટે તથા જે ધ્યેય અને લક્ષ્ય રાખ્યાં છે તેને માટે અવરોધક અને પ્રત્યાધારી છે.

(૭) આ વિધેયકે રાજ્ય મધ્યસ્થ ત્રંચાલય અને જિલ્લા ત્રંચાલયોની સ્થાપના અને તેના વહીવટ સુધી જ પોતાનું ક્ષેત્ર માનેલું છે, જે હાલ ચાલુ પરિસ્થિતિ કરતાં પણ ખીંછેલું કરનારું છે. આ વિધેયકમાં તે વાત સ્પષ્ટ થવી જોઈએ કે પાંચ વર્ષની અંદર ન્યાં ન્યાં પ્રાથમિક શાળા ત્યાં ત્યાં પુસ્તકાલય સેવા સુપ્રાપ્ય થવી જ જોઈએ. આથી કરીને આ વિધેયકમાં બે વર્ષની અંદર દરેક તાલુકા કક્ષાએ ત્રંચાલયો સ્થાપવાં અને નિભાવવાં તથા પાંચ વર્ષમાં ન્યાં ન્યાં પ્રાથમિક શાળા ત્યાં ત્યાં પુસ્તકાલય સેવાની જવાબદારી સરકારે સ્વીકારવી જોઈએ.

(૮) આ વિધેયકમાં શરૂઆત કરવાની ૫૦ લાખની ભેગવાઈ ઉપરાંત કોઈ ચોક્કસ પ્રકારની નાણાની વ્યવસ્થા સૂચવેલી નથી. જે ચોક્કસ પ્રકારે નાણાંની ભેગવાઈની વ્યવસ્થા કરવામાં ન આવે તો ધારેલાં પરિણામો સિદ્ધ થાય નહીં અને જે કાંઈ ખર્ચ કરવામાં આવશે તે એળે જાય. આ માટે રાજ્ય સરકારે સાચાદીઠ ઓછામાં ઓછો એક રૂપિયો એ હિસાબે પાંચ વર્ષની મર્યાદામાં રહીને નાણાંની ભેગવાઈ વિધેયકમાં કરવી જોઈએ.

(૯) રાજ્ય જે જે પુસ્તકાલયો સ્થાપશે અને નિભાવશે અને તે ઉપરાંત પણ સામાજિક સંસ્થાઓ, કેળવણીની સંસ્થાઓ અને ખીજ અન્ય પ્રકારની સંસ્થાઓ પણ પોતાને અનુકૂળ તેવાં પુસ્તકાલયો નિભાવતી હોય છે આ પ્રવૃત્તિને વેગ અને પ્રોત્સાહન આપવાં જોઈએ, જેનો આ વિધેયકમાં અભાવ દેખાય છે. આ માટે આવાં પુસ્તકાલયોની રચનાને પ્રોત્સાહક અને મદદરૂપ થાય તેવી રીતની મદદ અને લેન ગ્રાન્ટના રૂપમાં આપવાની ભેગવાઈ હોવી જોઈએ. આવી ગ્રાન્ટ અને ભેગવાઈ આપવા માટેના નિયમો આવાં પુસ્તકાલયોની સ્વતંત્રતા અને એચના ઉત્સાહને મદ ન પાડે તેમ જ તેઓ કાર્યદાન-કાનૂનના ચક્રવાચમાં અટવાઈ ન બન્ય તેવા હોવા જોઈએ.

(૧૦) બહેર ત્રંચાલયો એવી સુવિધાબજનક બન્યાએ આવેલાં હોવાં જોઈએ કે ન્યાં વાચકો સરળતાથી પહોંચી શકે.

(અનુસંધાન પાન ૨૩ ઉપર)

સંદર્ભ એટલે શું?

ત્ર્યંબક

એચ. એ. કોલેજ ઓફ ઈમર્સ

અમદાવાદ

સંદર્ભ-ત્ર્યંબક એટલે શું?

[ગુજરાતી ભાષામાં સંદર્ભ-ત્ર્યંબક પ્રકાશિત કરવાની પ્રવૃત્તિએ અત્યારે સારો એવો વેગ પકડ્યો છે. આવા ટાણે, આ પ્રાસંગિક લેખ માત્ર સંદર્ભ-ત્ર્યંબકના સંપાદકોને જ નહિ, લેખકો, વ્યવસ્થાપકો, આ કાર્યમાં રોકાયેલ ત્ર્યંબકો અને અભ્યાસીઓને પણ ઉપયોગી થશે, એવી અપેક્ષા છે. — પ્રકાશક વેગડ]

ગુજરાતી ભાષામાં 'સંદર્ભ-ત્ર્યંબક' અને 'સંદર્ભ-સાહિત્ય' આ બે શબ્દોના અર્થના તફાવત અંગે ભયંકર ગેરસમજ પ્રવર્તતી હોય તેમ જણાય છે. આ ગેરસમજના કારણે વિવિધ અર્થો ધરાવતા આ બે શબ્દો ધણી વખત પર્યાય તરીકે વપરાય છે. આપણે આ શબ્દોનો અર્થ સમજી લઈએ, તેમની વિશેષતાઓ સમજી લઈએ, પછી અર્થ-ભેદની ગેરસમજને લીધે થયેલ અવ્યવસ્થા ભેદીએ.

'સંદર્ભ-સાહિત્ય' એટલે એવું સાહિત્ય જેની વસ્તુ કે માહિતીને ઉપયોગ કોઈ લેખકે પોતાના ત્ર્યંબકમાં કર્યો હોય. ઇ. ત. કચ્છ વિગેના મારા લેખમાં મેં દુનિયામાં કારણી કૃત 'કચ્છ પ્રદેશનું લોકસાહિત્ય' (પ્ર. આ. ૧૯૭૨)નો ઉપયોગ કર્યો હોય, તો આ લેખના સંબંધમાં આ ત્ર્યંબકને સંદર્ભ-સાહિત્યની યાદીમાં મૂકી શકાય. પણ એના લીધે આ ત્ર્યંબકને સંદર્ભ-ત્ર્યંબક કહી શકાય નહિ. એવી જ રીતે કોઈ કાવ્ય-સંગ્રહનો સંદર્ભ તરીકે ઉપયોગ થયો હોય તો એ સંદર્ભ-ત્ર્યંબકની જતો નથી.

'સંદર્ભ-ત્ર્યંબક' એટલે એવો ત્ર્યંબક જેની રચના સર્જન વાચન માટે થઈ નથી, પણ જેની માહિતી અથવા વસ્તુ જરૂર પડે વાચક સહેલાઈથી મેળવી શકે આવા ત્ર્યંબક આખેઆખો વાંચવાનો હોતો નથી, પણ અમુક વખતે માહિતી શોધવા માટે વાપરવાનો હોય છે આ પ્રકારના ત્ર્યંબકમાં અધિકારાયેલ વિષય અને વ્યાપ્તિ અનુસાર, વસ્તુ અને માહિતી વિશાળ અને વિવિધ સાધનોમાંથી એકત્ર કરીને, શીઘ્ર અને જલ્દન ઉપયોગ માટે, શાસ્ત્રીય રીતે ગોઠવવામાં આવેલ હોય છે.

સંદર્ભ-ત્ર્યંબક તૈયાર કરવાનું કામ મોટે ભાગે 'Team Work' છે અથવા ભાષામાં તૈયાર થતા સંદર્ભ-ત્ર્યંબક જે પ્રકારનો તૈયાર કરે છે, તેમની પાસે સુસજ્જ લેખક-ટૂંક હોય છે આમાં માહિતી એકત્ર કરનાર, ગોઠવનાર અને સંપાદન કરનાર, એવા ત્રણ પ્રકારના કાર્યકરોની જરૂર પડે છે. માહિતી ગોઠવવાનું કામ સુસજ્જ ત્ર્યંબકો કરતા હોય છે, જે કે કેટલીક વખત ત્ર્યંબકો માહિતી એકત્ર કરવામાં, અકાસનામાં તેમ જ ખૂટતી માહિતી ઉમેરવામાં પણ સહાયભૂત થાય છે.

સારો સંદર્ભ-ત્ર્યંબક તૈયાર કરવા માટે આટલી વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

(૧) સંદર્ભ-ત્ર્યંબક તૈયાર કરવાનું કામ એક જ વ્યક્તિનું ન હોવું જોઈએ. વિવિધ શક્તિઓ ધરાવતી વ્યક્તિઓનું આ 'Team Work' છે

(૨) પ્રમાણભૂતતા : આમાં વસ્તુ અને માહિતીની પ્રમાણભૂતતા ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આમાં માહિતી એકત્ર કરવાનો અને મળેલી માહિતી ચકાસવાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આવા પ્રથમ માહિતીનો ઉપયોગ બીજા લેખકો પોતાના પ્રથમ કરતા હોય છે, તેથી સંદર્ભ-ગ્રંથમાં જે વિકૃત કે અધિક્યરી માહિતીનો સમાવેશ થયો હોય તે આવી માહિતીને લીધે ભૂલોની પરંપરા સર્જવાનો ભય રહે છે.

(૩) રજૂઆત : સંદર્ભ-ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ વસ્તુ અથવા માહિતીની રજૂઆતની શૈલી. સંદર્ભ-ગ્રંથમાં વસ્તુ રજૂ કરવાની ભાષા અસંદિગ્ધ હોવી જોઈએ. તેમાં વપરાયેલું એક પણ વિશેષણ અર્થહીન હોવું જોઈએ નહિ. તેનું લખાણ લાઘવ અને સઘનતા ધરાવતું હોવું જોઈએ.

(૪) વ્યાપ્તિ (Scope) : સંદર્ભ-ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ વસ્તુ કે માહિતીની વ્યાપકતા પ્રદેશ અને સમયની રીતે ખૂબ જ સુસ્પષ્ટ રીતે નિશ્ચિત કરેલાં હોવાં જોઈએ. વ્યાપ્તિ વિષેની આ વિગત સંદર્ભ-ગ્રંથના આમુખમાં આપેલી હોવી જોઈએ, જેથી વાચકને સમજણ પડે કે માહિતી કયા સ્થળ અને કાળ પૂરતી મર્યાદિત છે.

(૫) અદ્યતનતા : સંદર્ભ-ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ વસ્તુ કે માહિતી અદ્યતન હોવી જોઈએ, સિવાય કે અસુક સમય-ગાળાને જ લક્ષ્યમાં રાખીને તે લખાયો હોય. આ અંગેની ચોખવટ આમુખમાં કરવી જોઈએ.

(૬) ગોઠવણી : માહિતી અથવા વસ્તુની ગોઠવણી એ સંદર્ભ-ગ્રંથની એક આવશ્યક વિશેષતા છે. બીજા પ્રથમ તેને લિનન માડતું આ એક વ્યાવર્તક લક્ષણ છે. સંદર્ભ-ગ્રંથની રચના સળંગ વાચન માટે થઈ હોતી નથી પણ જરૂર પડ્યે માહિતી શોધવા માટે થઈ હોય છે, તેથી તેની

માહિતીની ગોઠવણી કોઈ ક્રમને અનુસરીને કરાઈ હોય છે. મોટે ભાગે સંદર્ભ-ગ્રંથમાં માહિતી વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવાય છે. સામાન્ય વાચક પણ આ ક્રમથી પરિચિત હોય છે, તેથી માહિતી શોધવામાં સરળતા પડે છે. કેટલીક વખત કાળક્રમ પ્રમાણે તે કેટલીક વખત વિષય પ્રમાણે પણ માહિતી ગોઠવાય છે. પણ ગોઠવણીનો જે ક્રમ સંદર્ભ-ગ્રંથમાં સ્વીકારાયો હોય તેની સ્પષ્ટતા અને સમજૂતી સંદર્ભ-ગ્રંથના આમુખમાં કરવી જોઈએ.

(૭) સૂચિ : સંદર્ભ-ગ્રંથને અંતે આવતી સૂચિમાં સંદર્ભ-ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ વિચારો કે માહિતીને સૂચિ દ્વારા સાંકળી લેવાં જોઈએ. આ સૂચિ અને ત્યાં સુધી સાપેક્ષ સૂચિ (Relative Index) હોય તે જરૂરી છે.

સંદર્ભ-ગ્રંથની આવશ્યકતાઓની ચર્ચા પછી શુભરાતી ભાષામાં સંદર્ભ-ગ્રંથની વિભાવના અંગે પ્રવર્તતી ગેરસમજને કારણે સંદર્ભ-ગ્રંથની રચનામાં કેવી ગેરબ્યવસ્થા સર્જાયેલ છે, તેના કેટલાક નમૂના આપણે જોઈએ. અર્થની અસ્પષ્ટતાને લીધે કેટલાક ગ્રંથો જે પરંપરા સંદર્ભ-ગ્રંથો નથી તેમને પણ શુભરાતી ભાષામાં સંદર્ભ-ગ્રંથ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ડા. ત. જ્ઞાનગંગોત્રી શ્રેણી હેઠળ પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોને અનેક લેખકોએ સંદર્ભ-ગ્રંથો તરીકે ઓળખાવ્યાં છે, જે સંદર્ભ-ગ્રંથના અર્થની ગેરસમજને જ આભારી છે. અર્થની નિશ્ચિતતા કરવી હોય તે આ ગ્રંથોને સંદર્ભ-સાહિત્ય તરીકે ઓળખાવી શકાય.

શ્રી વિજયરાય ક. વૈદ્ય દ્વારા સંપાદિત અને પ્રકાશિત “સાહિત્યનો વિશ્વકોષ : ૧ સાહિત્ય-પ્રિયનો સાથી”, એ વિશ્વકોષ કે સંદર્ભ-ગ્રંથની વિભાવના વિષેની ગેરસમજનો બીજો નમૂનો છે. ‘માહિતીનો ખીચડો એટલે સંદર્ભ-ગ્રંથ’ એવી ખોટી સમજણથી સંપાદિત થયેલો આ ગ્રંથ માહિતીના

પ્રમાણબાન વિનાનો, ગદ્યાણુ અને રંગદર્શી શૈલીવાળો તેમ જ માહિતીની કોઈપણ તાર્કિક ગોઠવણી સિવાયનો છે. ગમે તે માહિતી ભેગી કરીને મૂકી દેવાથી સંદર્ભ-અંથ બનતો નથી પણ માહિતીની તાર્કિક ગોઠવણી જ અંથને સંદર્ભ-અંથ બનાવે છે.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા દ્વારા પ્રકાશિત અને શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી દ્વારા સંપાદિત 'ગુજરાતના સાર-સ્વતો' ચરિત્રવિષયક કોશ છે. પણ આમાં સંદર્ભ-અંથો તૈયાર કરવાના રચનાવિધાન (technique)ને નહીં અનુસરવાથી માહિતીની પ્રમાણભૂતતા, અવ-તંતતા તથા સંપૂર્ણતા ઠેરઠેર દૂષિત થયેલી દેખાય છે.

હમઝાએ આપણે ત્યાં એક એવો જમ પ્રવચિત છે કે પુસ્તક દળદાર હોય કે તે અનેક ખડોમાં વહેંચાયેલું હોય, તે એને સંદર્ભ-અંથ જ કહેવાય. સંદર્ભ-અંથને પુસ્તકના દળદારપણા કે અનેક ખડો સાથે સંબંધ નથી, પણ માહિતીની પ્રમાણભૂતતા અને ગોઠવણી સાથે સંબંધ છે. સંદર્ભ-અંથના અર્થ વિષેની બામકતા આપણને ક્યાં સુધી દોરી જાય છે તેનો એક સચોટ નમૂનો હમણાં ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયો છે. નામ છે વિદ્યેની અસ્મિતા [મહાસંદર્ભ-અંથ] : ભા. ૧, સંપાદક અને પ્રકાશક નંદલાલ દેવલુક. આ સંપાદકને 'સંદર્ભ-અંથ' શબ્દ પોતાના અંથ માટે નાનો પડે છે. તેથી તેઓએ પોતાના અંથને (જે ખરેખર તે સંદર્ભ-અંથ પણ નથી) મહાસંદર્ભ-અંથ તરીકે ઓળખાવવાની ધૃષ્ટતા કરી છે. 'એનસાયકલોપિડિયા સિટાનિકા' કે 'એન-સાયકલોપિડિયા અમેરિકાના'ના સંપાદકો કે પ્રકાશકો પણ પોતાના સંદર્ભ-અંથને મહા-સંદર્ભ અંથ કહેતા નથી તેની સંપાદકશ્રીએ નોંધ લેવી જોઈએ. આ અંથ કુલ ૧૮૫; પૃષ્ઠ સંખ્યામાં વિસ્તર્યો છે અને તેમાં બહેરાતોની ભરમાર છે. સંપાદકશ્રી પોતાની જવાબ-દારીમાંથી છટકવા માટે 'આ અંથના જે તે લેખોમાં

જે જે હકીકતો છે તે બધી હકીકતો સાથે એમ સં-ધીએ તેમ માનવું નહિ' એમ કહીને જણાવે જિભા તમારો જુએ છે. સંદર્ભ-અંથના પ્રકા-તો મોટી જવાબદારી છે કે તે પોતાના અંથ આપેલી માહિતીની અધિપ્તતા અંગે ચોક્કસ જુ-એ ગમે તેવી સંકારપદ હકીકતોનો ખીચકો કરત-સંદર્ભ-અંથો તૈયાર થઈ જતા નથી. આ પ્રકાર-વાચક-પ્રાણી અંગેનું કોઈ હિત હેતુ વસ્તુ હોય તે-લાગતું નથી. જુઓ ઉપયુક્ત અંથના પૃ. ૪૯ ઉપ-નોંધ : 'આ પૃષ્ઠ પર મેધિકા પ્રદીર્ણ લેખો છાપકાર-સગવડ પ્રમાણે ગોઠવાયા હોવાથી તેમના વિભા-વિશેષમાં ગોઠવી શકાયા નથી.'

છાપકારની સગવડ એ જ જણે પ્રકાશકને મ-સહત્વની વાત બની ગઈ છે, નહિ કે વાચકની સગવ-સંદર્ભ-અંથમાં તે કેન્દ્રસ્થાને વાચકની સગવડ-રાખવામાં આવે છે. વાચકને વધુમાં વધુ અંથ-પ્રમાણભૂત માહિતી કઈ રીતે મળી શકે તેની સત-ચિંતા રાખીને વસ્તુની વ્યાસણી અને ગોઠવણ-સંદર્ભ-અંથોમાં કરવામાં આવે છે. આવડો મોટો પ્ર-સંપાદકશ્રી કોઈ પણ આમુખ કે સચિ (Inte-આધ્યા વિના કઈ રીતે પ્રસિદ્ધ કરવાની હિંમત-શકયા છે ? આ અંથને કોઈ પણ ધોરણે સંદર્ભ-અ-કહી શકાય તેમ નથી, તે પછી એને મહાસંદર્ભ-અંથ શા માટે કહેવામાં આવ્યો હતો ?

ગુજરાતીના સંદર્ભ-અંથોમાં પણ બ્યારે સંદર્ભ-અંથની અનિવાર્ય આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરવા-આવતી નથી, તે પછી જે અંથો ખરેખર સંદર્ભ-અંથો નથી, તેમને સંદર્ભ-અંથ કે મહાસંદર્ભ-અ-તરીકે ઓળખાવવાની પ્રવૃત્તિને આપણે માત્ર સંદર્ભ-અંથ અંગેની સમજણનો અભાવ કહીશું કે પુસ્ત-વેચવા માટેનો નુસખો ? કે પછી અંથ ખરીદનાર જે-છેતરપિંડી ?

લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ વર્ષમાં વિવિધતા—પરિશિષ્ટ

સંપા. પ્રકાશ વેગલ

‘હિંદુઆર’ ઓક્ટો. ‘જીના અંકમાં નેચાશી કોના જન્મ કે મૃત્યુ-વર્ષના વિવિધ ઉલ્લેખોની સંદર્ભસૂચિ આપવામાં આવેલી. અહીં વધારાનાં તાલીસ નામોની ખીણ એવી જ સૂચિ પ્રસ્તુત આ લેખના અંતે ઓક્ટોબરની સંદર્ભસૂચિમાં વિષ્ટ નામોની યાદી પણ આપવામાં આવેલ છે. ણ છે, પ્રામાણિક તરીખો નક્કી કરવામાં અભ્યા- મો અને વિદ્યમાન વ્યક્તિઓ સહકાર આપેરો, િ આગામી અંકમાં પરિષ્કૃત યાદી પ્રકાશિત શકાય.

આ સૂચિ નીચે પ્રમાણે બે ભાગોમાં વહેંચી છે :

1] નીચેના વિભાગમાં આપવામાં આવેલ મકેના જન્મ કે મૃત્યુ-વર્ષના ઉલ્લેખો જે ધનોમાંથી લેવામાં આવેલ છે, એ સાધનોની ચિ.

2] લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ-વર્ષના વિવિધ લેખો.

નોંધ : ખ-વિભાગમાં કૌંસમાં આપવામાં વેલ ક્રમાંક, ક-વિભાગના જે અંક કે સામયિક યે એનો સંબંધ છે, એ અંક કે સામયિકનો કંઈક કરે છે.

3] જન્મ કે મૃત્યુ-વર્ષના ઉલ્લેખોનાં ધનોની સૂચિ—

‘અકિચન’ [ધનવંત ઓગા]. ‘જનસત્તા’ ૧૭ ઓક્ટો. ૧૯૭૭ના અંકમાં રત્નમણિરાવ લીમરાવ બેટે પરનો લેખ.

‘કુમાર’ (માસિક)—(ક) ડિસે. ૧૯૩૯ (ખ) ફેબ્રુ. ૧૯૪૭ (ગ) મે ૧૯૫૬.

કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી. ગુજરાતના સારસ્વતો. ગુજ. સા. સલા, અમદાવાદ. પ્ર. આ. ૧૯૭૭.

૪. અંચ અને અંચકાર પુ. ૧ થી ૧૧. પ્રકા. ગુજરાત વિદ્યાસલા, અમદાવાદ.

૫. ચંપકલાલ મહેતા—(ક) ‘કુમાર’ ઓગ. ૧૯૬૮ (ખ) ‘કુમાર’ ઓગ. ૧૯૭૧.

૬. ચૂનીલાલ બારોટ સંપા. શાનકોશ ભા. ૧ પ્રકા. ગુજરાત યુનિ. અમદાવાદ. પ્ર. આ. ૧૯૭૭.

૭. ચૈતન્યપ્રસાદ દીવાનજી. ‘કુમાર’ ઓક્ટો. ૧૯૫૫.

૮. જલન મતરી. ઊર્ધ્વની ઓગખ. પ્ર. આ. ૧૯૭૩.

૯. જેઠાલાલ જ્ઞેશી અને અન્ય સંપા. જેઠાલાલ ના. ત્રિવેદી વનપ્રવેશ સન્માન અંક. પ્ર. આ. ૧૯૫૮.

૧૦. શાનગંગોત્રી અંચબેણી—૧૧. પ્રકા. સરદાર પટેલ યુનિ. વલ્લભવિદ્યાનગર. પ્ર. આ. ૧૯૭૨.

૧૧. ત્રિભુવન વીરજી હેમાણી. ગુજરાતી તખ્તુસો. પ્ર. આ. ૧૯૭૬ પૃ. ૨૪૮.

૧૨. દિલાવરસિંહ જાડેજા સંપા. પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ. આગુતર વિદ્યામંડલ, વલ્લભ-વિદ્યાનગર. પ્ર. આ. ૧૯૭૭ પૃ. ૪૨૮.

૧૩. ધીરુ પરીખ. ‘કવિલોક’ (ક) નવે. ડિસે. ૧૯૭૩. (ખ) જુલાઈ—ઓગ. ૧૯૭૪.

૧૪. મગનભાઈ ન. પટેલ. મહાજન મંડળ ભા. ૧ પ્ર. આ. ૧૮૯૬ પૃ. ૧૪ + ૧૪૨૦.

૧૫. રાયસિંહજી કાનજી રાકોડ. ‘કુમાર’ આવજી સં ૧૯૯૩.

૧૬. વલ્લભદાસ અક્કડ. ‘કુમાર’ માર્ચ ૧૯૬૨.

૧૭. હંક હં ઓફ ઈંડિયન રાઈટર્સ. પ્રકા. સાહિત્ય અકાદમી, ન્યૂ દિલ્લી. પ્ર. આ. ૧૯૬૧ પૃ. ૪૧૦.

[भ] लेखकोना जन्म के मृत्यु-वर्षना विविध
 उदलेषो—

अमृतलाल लंगवानल याज्ञिक

८-८-१९१३ (३)

११-८-१९१३ (१७)

आनंदशंकर भायुभाई कुप

२५-२-१८९६ (४ पु०१, १०)

२२-१-१८९६ (६)

धम्मदिम हाहाभाई पटेल 'जिहार'

५-११-१८६७ (१७)

२४-१२-१८६६ (३)

१६०० (४ पु०२, ११)

धंदुलाल कुलचंद गांधी

८-११-१९०५ (४ पु०४, ११)

८-१२-१९११ (१७)

धंदुवदन नरेशंकर देसाई 'हिंयेन्द्र'

३१-७-१९१४ (११, १७)

१६-२-१९१५ (३)

धर्मर पेटलीकर

६-५-१९१६ (४ पु०१०, १०)

२२-१-१९१६ (३)

१०-२-१९१६ (१२)

'डिशनरी' (नटवरलाल के पंड्या)

२८-६-१९२० (३, ४ पु०११, १०, ११)

२६-६-१९२० (५५)

१-८-१९२० (१७)

कनैयालाल भाईशंकर दवे

२५-१-१९०७ (४ पु०१०)

२१-१-१९०७ (११)

६-२-१९०७ (१७)

कांतिलाल जलदेवराम व्यास

२१-११-१९१० (३, ४ पु०१०)

२१-१०-१९१० (१७)

किशनसिंह यावडा

२७-११-१९०४ (३, ४ पु०२, १०, ११)

१७-११-१९०४ (५६, १७)

'केतन सुनशी' (नयिकेत दुपटलाल सुनि

२१-११-१९३० (११)

२२-११-१९३० (१७)

केशवलाल छिंमतलाल कामहार

१२-४-१८६१ (१७)

१५-४-१८६१ (४ पु०५, ११)

'गनी हळीवाला' (अणुहलुगनी अणुहलुग

(गनी) हळीवाला)

१२-८-१९०८ (१७)

१७-८-१९०८ (४ पु०११, ११)

गुणवंतराय पोपटलाल आचार्य

६-६-१९०० (४ पु०३, २५, १०)

६-६-१९०४ (१७)

गोविंदलाल सुभाभाई पटेल

२७-७-१९२१ (१७)

२७-८-१९२१ (३)

गंधकलाल दाह्याभाई व्यास

२-६-१९२१ (३)

३१-७-१९११ (१७)

जेठालाल जेवईनहास शाह

१०-१०-१८६३ (४ पु०१)

१०-१०-१८६४ (१७)

जेठादास नारायण त्रिवेदी

२६-२-१९०८ (१७)

२५-२-१९०८ (३, ४ पु०३)

२६-१-१९०८ (६)

दुर्गाराम भंछाराम दवे 'महोत्सव'

२५-१२-१९०६ (२६, ४ पु०१०)

१४-१२-१९१० (१४)

दुलेशाथ धाराणी

२३-२-१९६७ (३)

२६-३-१९६६ (१७)

देशाणु कडानु परमार

१२-१-१९६४ (४ पु०१, ३, १०)

१३-१-१९६४ (१३, १७)

धीरजलाल धनलुभाई शाहू

१४-११-१९१२ (३)

१२-११-१९१४ (१७)

नटवरलाल शंकरलाल जोशी

१६-१०-१९१७ (३)

२०-१०-१९१७ (१७)

नथुराम शर्मा आत्रायी

२२-६-१९५७ (४ पु०२, '१४)

११-१०-१९५८ (४ पु०११ पृ. २६६)

नागरदास अमरलु पंड्या

६-२-१९६३ (३, ४ पु०३)

६-२-१९६३ (१७)

नानाभाई डालिदास लह

११-११-१९८२ (११)

१४-११-१९८१ (१७)

पुष्कण अंहरवाकर

६-६-१९२० (४ पु०११, १०)

६-६-१९२१ (१७)

पूजालाल र. दलवाडी

१७-६-१९०१ (१७)

२७-६-१९०१ (४ पु०१०)

पालसुकुंड म. दवे

७-३-१९१५ (१७)

७-३-१९१६ (४ पु०११)

लक्ष्मणर अंणालाल याज्ञिक

२६-८-१९०७ (३, ४ पु०११)

२८-८-१९०७ (१७)

मजनुभाई प्रभुदास देसाई

११-१०-१९६६ (४ पु०११)

१६-११-१९६६ (१७)

मनुभाई हुरगोविंद दवे

१८-६-१९१४ (४ पु०४, ३)

१८-११-१९१४ (१७)

मंजुलाल रणुछोडलाल मजमुहार

१६-६-१९६७ (३, १०)

सप्टे. १९६७ (४ पु०१)

३०-१०-१९६७ (१७)

मीनु धरनेरलु देसाई

१-७-१९१६ (११)

१-७-१९१८ (१७)

सुकुल कलाथी

२०-१-१९२० (१७)

२०-१-१९२४ (३)

मुकुन्दराय वि. पाराशर्य

११-२-१६१४ (३, ४ पु०६, ११)

१३-२-१६२४ (१७)

मूधरराज अंबारिया

२५-३-१६१६ (३, ११)

२५-३-१६१७ (१७)

मोहनलाल पार्वतीशंकर हवे

१०-४-१८८३ (३, ४ पु०११)

२०-४-१८८३ (१६, १७)

शुभोदास उदयराम हवे

१०-८-१८३७ (४ पु०११, १०)

६-८-१८३७ (१५)

३०-७-१८३८ (४ पु०१, १४)

रतिलाल मोहनलाल त्रिवेदी

२२-३-१८६४ (२९, ४ पु०३, १७)

२४-३-१८६४ (४ पु०११)

रत्नमन्दिशय लीमराय जेटे

१७-१०-१८६५ (१)

१६-१०-१८६५ (४ पु०२, ७)

रमणुलाल पीताम्बरदास सोनी

२५-१-१६०८ (१७)

२३-१२-१६०७ (४ पु०११)

रमणुलाल वसंतलाल देसाई

१२-५-१८६२ (४ पु०१, १०, १३३)

११-५-१८६२ (१७)

रमणिकलाल जलदेव अरातवाणा

६-६-१६१० (१७)

१०-६-१६१५ (४ पु०११)

१६१३ (११)

रंभाणहेन मनमोहन गांधी

२७-४-१६११ (४ पु०११)

२६-४-१६११ (१७)

राजेश मोमनारायण हवाल

१२-१-१८८२ (१७)

१२-१-१८८३ (४ पु०१)

लीलावती कनैयालाल मुनशी

२१-५-१८६६ (१७)

२३-५-१८६६ (३, ४ पु०२, १०)

शंकरलाल मजनलाल कृषि

१४-१२-१८६६ (१७)

१४-२-१८६६ (३, ४ पु०२)

शेपाहम आपुवाला

१५-१०-१६२६ (६)

७-१२-१६२६ (१७)

सुरेश कूलचंद गांधी

५-१-१६११ (१७)

५-१-१६१२ (४ पु०११)

सुंदरलाल गो. जेटाई

१०-८-१६०५ (४ पु०११, १०)

२१-६-१६०४ (१७)

सुखराई दुर्लाल त्रिवेदी

११-११-१८६२ (३, ४ पु०१)

१४-११-१८६२ (१७)

सुरिंदर भाणुशंकर लट्ट

३०-४-१८६५ (३, ४ पु०६)

१-५-१८६५ (१७)

ओकटोअर १९७७ना अंकमा प्रकाशित आ
प्रकारनी सूचिमा समाविष्ट नामानी याही.

विगत माटे ते अंक जुओ.

१. अभावाल वृ. शाह
२. अभावाल भा. पुराणी
३. आनंदशंकर भा. धुप
४. आशाराम द. शाह
५. ईश्वर पेटकीकर
६. हनैयावाल भा. सुनशी
७. करसनदास न. भासुके
८. 'कलापी'
९. 'कान्त'
१०. कृष्णुवाल मो. जवेरी
११. पुरशोदथ भा. कुराभरोज
१२. गट्टवाल ध. पंअनदी
१३. गणुपतराम रा. लह
१४. यंदुवाल म. शाह
१५. यंद्रकांत शैठ
१६. यंद्रकांत हरिप्रसाद महेता
१७. यंद्रशंकर पु. लह
१८. थांपशी वि. छेशी
१९. जभरोदथ नसरवानथ पीतीत
२०. 'जयविष्णु'
२१. जयंत घोडाई
२२. जयति हवाल
२३. जहांगीर भा. मज्जान
२४. जेठावाल ना. त्रिवेदी
२५. ज्योतना भा. शुक्ल
२६. जवेरयंद मेधाणी
२७. डाढालाई घा. जवेरी
२८. डाढालाई पी. देरासरी
२९. तप्तसिंह परमार
३०. दीपक्या हेसाई
३१. दोलतराम कृ. पंडथा
३२. धनशंकर ही. त्रिपाठी
३३. नटवरवाल मृ. वीभावाणी
३४. नरभोराम प्रा. दवे
३५. नरहरि दा. परीण
३६. नलिन यंद्रकांत रावण
३७. नवलराम ज. त्रिवेदी
३८. नारायण वि. डडर
३९. नारायण हेमयंद्र द्विवेद्या
४०. रुसिंहव्यायं दु. यासिक
४१. 'फतील' (मगनलाई भूधरलाई पटेक)
४२. पीतांबर नरसिंह पटेक
४३. प्रभुवाल इयाराम द्विवेदी
४४. प्रह्लाद यंद्रशेअर दीवानथ
४५. प्रह्लाद जे. पारेण
४६. प्राणुणवन वि. पाठक
४७. प्रियकांत त्रि. मणिथार
४८. 'प्रीतमवाल कवि'
४९. मद्रुल त्रिपाठी
५०. अरकत वीराणी 'भेकाम'
५१. 'आदरायणु' (लानुशंकर भा. व्यास)
५२. आलाशंकर छे. कंधारिया
५३. सुवाभीराम यदुलाई कवि
५४. लाईवाल प्र. डेठारी
५५. भोगीवाल ज. सईसर
- ५६; भोगीन्द्र र. द्विवेद्या
५७. भोगानाथ साराताई द्विवेद्या
५८. मणिवाल न. द्विवेदी
५९. मणिवाल ल. हेसाई
६०. मनसुअवाल सू. त्रिपाठी
६१. मनहर मोदी
६२. मनुलाई रामराम पंचोणी 'दशक'

૬૩. મંજુલાલ જ. દવે
૬૪. મોહનલાલ તુ. મહેતા 'સોપાન'
૬૫. મોહનલાલ દ. ભટ્ટ 'મોહિનીચંદ'
૬૬. યજ્ઞેશ હરિહર શુક્લ
૬૭. યજ્ઞવંત સ. પંડ્યા
૬૮. સ્વપીર ચૌધરી
૬૯. રણજિત મો. પટેલ 'અનામી'
૭૦. રણજિત વાવાભાઈ મહેતા
૭૧. રમણલાલ પી. સોની
૭૨. રવિશંકર મહાશંકર જોશી
૭૩. રસિકલાલ છો. પરીખ
૭૪. રામપ્રસાદ મો. શુક્લ
૭૫. રાવજી છો. પટેલ
૭૬. 'લલિત' (જન્મશંકર મ. ખૂચ)
૭૭. વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટ
૭૮. વેણીભાઈ જ. પુરોહિત
૭૯. શશિન ઝોઝા
૮૦. શંકુપ્રસાદ જોશીપુરા
૮૧. સાકરલાલ મા. ધડિયાળી
૮૨. સુરેશ હ. જોશી
૮૩. સુંદરજી મો. ખેટાઈ
૮૪. હરગોવિંદ દા. કાંઠાવાળા
૮૫. હસનઅલી ર. નાયાણી 'નસીમ'
૮૬. હસમુખ હ. પાઠક
૮૭. હાજી મહમદ અલારખિયા સિવજી
૮૮. હિંમતલાલ ગ. અંબરિયા
૮૯. હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

સમ્પ્રદતા, સાહિત્યકતા અને સમજના બેળથી
સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રણયની કથા

શ્રાવણ રાતે

સ્વપીર ચૌધરી

રૂ. ૧૦-૫૦

હોનારત સ્વસ્થ, સમજી, કેળવણેલાંમાં જીવનમાં
પણ સરળ છે. પ્રેમનું-વાસનાનું બળ સર્વવ્યાપી
છે, આવેશો અને આક્રમણો પર વીંઝાયા કરતી
પ્રણયકથાઓ કરતાં અહીં જુદા જ પ્રકારની સમજ,
સમ્પ્રદતા અને સ્વસ્થતાની માંડણીએ રચાયેલી નર
નારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રણય સંવેદનમાં લીલી થતી
નિરાળા સ્વરૂપની યુવની નિરાળી કથા.

પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય
વખત ગુજરાત રાજ્ય સરકારનાં ઈનામો મેળવી
જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ રચ્યો છે તેવી
અનેક કલમના સ્વામી, પ્રત્યેક વાચક નવલકથાના
દોષને દોષ ધરતમાં પોતાને જ અનુભવશે તેવા દૃઢ
વિશ્વાસ સાથે હવે સાદર કરે છે તમા જ પ્રકારની
અનોખી નવલકથા.

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન દવે

રૂ. ૧૦-૫૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની

કેશવબાગ,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

કુવારા સામે,
ગાંધી માર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૨

[સામાન્ય મકાનનો એક ઝોરડો. ડાબો ખાનુએ બીજો ઝોરડો, જે પ્રેક્ષકો ભેઠ શકતા નથી. જમણી ખાનુએ એ બારીઓ છે. સામેની દીવાલની જમણી ખાનુએ બહાર જવાનું બારણું છે. ડાબી તરફ બગીચો છે.]

લોખંડનો પલંગ, એ ખુરશીઓ, એક ટેબલ, એક સૂલ, ફૂલદાની વગેરે રાત્વરનીલું વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવીને મૂકેલું છે.

પહોલો ખૂલે છે, ત્યારે દાદીવાળો માણસ ટેબલ-ખુરશી પર ખેસી કોઈ પદાર્થનું માધકોરકોપથી નિરીક્ષણ કરતો જણાય છે. લૂંબી અને બાંધવાળી ગંજી પહેલેલે ટાલવાળો માણસ હાથમાં કેમેરા લઈ, પ્રેક્ષકો તરફ ફોટો પાડતો જણાય છે. પ્રકાશનો અપકારો થાય છે. બંને કશું જ ભેદ શકતા નથી.]

દાદીવાળો : કશું જ જણાતું નથી.
 ટાલવાળો : હું પણ એ જ કહું છું.
 દાદીવાળો : શું ? (વિરામ)
 ટાલવાળો : તું મને કંઈ પૂછે છે ?
 દાદીવાળો : હા.
 ટાલવાળો : કંઈક તો સમજાય એવું ખોલ, કેટલાં વર્ષોથી આપણે સાથે રહીએ છીએ ?
 દાદીવાળો : હારતો, સૂર્ય વિજેની કલ્પના વાહિયાત હોવી ભેદ્ય છે.
 ટાલવાળો : ને તોય આપણે સમજાય એવું કશું ખોલ્યા નથી.
 દાદીવાળો : (માધકોરકોપમાંથી ભેટાં) આ અજબો છે કે છડું એ સમજવું અઘરું છે.

ટાલવાળો : તું પ્રયત્ન ચાલુ રાખ.
 દાદીવાળો : રોજ મથું છું. કંઈ જ સમજવું નથી.
 ટાલવાળો : કેમેરાનો લેન્સ ઝાંખો થઈ ગયો છે.
 (અપકારો થાય છે.) અરે, પેલો ક્યાં ગયો ?
 દાદીવાળો : અંદર હોવો ભેદ્ય છે.
 ટાલવાળો : ધૂમ પાડું ?
 દાદીવાળો : (હસે છે) એ બહેરો છે. તારી ધૂમ એ નહિ સાંભળે.
 ટાલવાળો : છતાં ટ્રાય કરવામાં આપણું શું જાય છે. કોઈ વાર એવું બને કે એને સંભળાવા માટે !
 દાદીવાળો : ચાલ, આપણે પ્રયત્ન કરીએ. (બંને ડાબી ખાનુએ જાય છે.)
 ટાલવાળો : આપણે એનો ફોટો પાડી લઈએ. મને એનો અહેસો યાદ નથી.
 દાદીવાળો : મરખામી ન કર. એના કાનને અવાજની જરૂર છે. આપણે એના કાન સુધી અવાજ મોકલવાનો છે.
 ટાલવાળો : તે એનું નાક ભેડું છે ?
 દાદીવાળો : ચીથું હોવું ભેદ્ય છે.
 ટાલવાળો : સાલમા માયા પર એક પણ વાળ નથી. (હસે છે.)
 દાદીવાળો : (ત્રીપીતે) એ...ના મા...થા પર...લાં...આ...વાળ છે. એ જરા બટકો છે.
 ટાલવાળો : પણ ખોલ ધ ટાઇમ એ અંદર શું કર્યા કરે છે ?
 દાદીવાળો : તું ધૂમ પાડ...

દાલવાળો : (અંદરના રૂમના બાજુ પાસે જઈને)
એય હી...હ...હી...હ...એય...

દાદીવાળો : એ 'હીહ' ક્યે' નહિ સાંભળે. પેલી
પુરશી લાવ.

(દાલવાળો પુરશી લાવી બારણા પાસે મૂકે છે.
દાદીવાળો તેના પર મુક્કા મારી અવાજ કરે છે.)

દાલવાળો : (અંદર નજર નાખતાં) કંઈ સળવ
જાટ ચાય છે.

દાદીવાળો : રોજ આપણો કેટલો સમય બગડે છે !
એ બહારખાં સાંભળે તો એનો બાપ મરે !
(ફરી પુરશી પર મુક્કા ધીમે છે. દાલવાળો
કેમરાથી ફોટો પાડવાનો પ્રયાસ કરે છે. ઝળકારો
ચાય છે.)

દાદીવાળો : શું થયું ?

દાલવાળો : મેં ફોટો પાડ્યો....

દાદીવાળો : પેલાનો ? (વિરામ) એ બહાર આવ્યો ?

દાલવાળો : એ આપણને બહુ પરેશાન કરે છે !

દાદીવાળો : એના મોઢામાં તો મગ ઓઘાં છે.
મારે હજુ અજબો અને છડું છૂટાં પાડવાનાં
છે ! કુખ્ટ...સુખર...

દાલવાળો : તું માઇક્રોસ્કોપથી જો તો ખરો, એને
માથે વાળ છે જ નહિ
(બહારના બારણા તરફ ચાલે છે.)

દાદીવાળો : મેં એને માથે હાથ ફેરવ્યો છે. એને
લાંબા વાળ છે.

દાલવાળો : (પિતાના મથિ હાથ ફેરવતાં) ઓહ...
એને લાંબા વાળ છે ! (વિરામ) પણ એ દાદી
નહિ હોય એની શી ખાતરી ?

દાદીવાળો : દાદીના વાળ જાડ હોય, મૂરખ ! વાળને
હાથમાં લેતાં હું કહી શકું છું કે એ માયાનો
છે કે દાદીનો ! સમજ્યો ?

દાલવાળો : બિને રહેઃ હું એકાદ વાળ શોધી
શકું...

(નીચે બેસી જમીન પર હાથ ફેરવે છે. બારણાની
તિરાડમાંથી અંદર આવેલો કાગળ (પોસ્ટ કાર્ડ)
એના હાથમાં આવે છે)

અરે, કોઈનો કાગળ છે...લે વાંચ જોઈએ, શું
લખે છે ?

(સાંભળવાની મુદામાં પલંગ પર બેસે છે.)

દાદીવાળો : ના, ના .તું વાંચ. મને નહિ ફાવે.

દાલવાળો : હવે વાંચ ને ડાહ્યો થયા વિના !

દાદીવાળો : મેં કહ્યું ને કે હું નહિ વાંચું. ત્રીણા
અક્ષર ઉકેલવા મુશ્કેલ !

દાલવાળો : તારું માઇક્રોસ્કોપ ક્યાં ગયું ? એનાથી
વાંચ.

દાદીવાળો : આલ, આપણે બન્ને વાંચીએ.

(બન્ને માઇક્રોસ્કોપ નજીક જાય છે. કાગળ
ગોઠવે છે.)

દાદીવાળો : પહેલાં તું વાંચ.

દાલવાળો : ના, પહેલાં તું.

દાદીવાળો : તારી હમેશાં આઠાઈ...

દાલવાળો : તું હમેશાં છટકી જાય છે...

દાદીવાળો : ઓલ રાખટ, હું વાંચું છું. (વાંચતાં)

"માઇક્રોસ્કોપથી પત્ર કેમ વચ્ચે છે !
આંખો નથી ?"

(બન્ને એકબીજાની સામે જોઈ રહે છે.)

દાલવાળો : હવે આગળ વાંચ.

દાદીવાળો : માઇક્રોસ્કોપ વિના કેમ વંચાશે ? એણે
તેમ કરવાની મના કરી છે.

(બન્ને બેસી રહે છે.)

પેલો બહાર નીકળે તો સાડું !

દાલવાળો : ઓલ ધ ટાઇમ અંદર શું ક્યાં કરે
છે, એ જ સમજવું નથી.

દાદીવાળો : હરામખોર... કુખ્ટ કહીનો ...

દાલવાળો : મારે હજુ વાળ શોધવાનો છે. કદાચ
બીજો પત્ર આવ્યો હોય !

દાદીવાળો : તું વાળ શોધ. કાગળ આવ્યો પણ હોય!
(ટાલવાળો પ્યારણા પાસે જાય છે. પત્ર શોધે છે. હાથમાં કાગળ આવે છે.)

ટાલવાળો : છે. કાગળ આવ્યો છે. (જિભો ચર્ધ) લે વાંચ...

દાદીવાળો : મને કંટાળો ન આવે. તું વાંચ.

ટાલવાળો : માઈક્રોસ્કોપ તારું છે.

દાદીવાળો : પેલાએ તેનાથી વાંચવાની મના કરી છે.

ટાલવાળો : તે વિના વાંચ. પેલાને ખૂબ પાડું ?

(ખૂબ જાડો માણસ-એને લાંબા વાળ છે- અંદરના રૂમમાંથી આવે છે.)

દાદીવાળો : એ બહેરો તારી ખૂબ સાંભળવાનો નથી... લે, કાગળ વાંચ...

(જાડો માણસ ખૂંખારો ખાય છે.)

ટાલવાળો : એ આવ્યો છે. એની પાસે કાગળ વંચાવીએ...

દાદીવાળો : ના, કાગળ તો આપણે જ વાંચીએ. આપણે કંઈ આંધળા હીએ ? લાય....

ટાલવાળો : હે. (આપે છે. દરમ્યાન જાડો માણસ પલંગ પર બેસે છે.)

દાદીવાળો : (વાંચતાં) “તમે એ જાડિયાને કેમ ખેલાવ્યો ?”

(જાડો માણસ હકારમૂલક ડોકું હલાવે છે.)

ટાલવાળો : પુરસ્કી તેં જ મંગાવી હતી. મુઠ્ઠા તેં જ માયાં હતા.....

(જાડો માણસ ડોકું હલાવે છે.)

દાદીવાળો : દરેક પાત્રમાં મારો જ દોષ ? ખૂબ પાડવાતું તો તેં જ પૂછ્યું હતું...ને કાગળ આવ્યો હશે !

(ટાલવાળો પ્યારણા પાસે સરળતાથી જાય છે. કાગળ ધીરકે છે.)

ટાલવાળો : ફરી એણે કાગળ લખ્યો ! લે વાંચ. (જાડિયો માથું હલાવે છે. કેમરો જાંચકે છે. ફાટો પાડે છે. પ્રકાશ ઝપકે છે.)

દાદીવાળો : (વાંચતાં) “હજુ પેલા જાડિયાને કેમ કાઢી મૂક્યો નથી ?” (જાડો માણસ ડોકું હલાવે છે.)

ટાલવાળો : આપણે એને કહી દઈએ કે જતો રહે. એણે અહીં આવવાની ના પાડી છે.

દાદીવાળો : એ આપણી વાત સાંભળે તો ને ? (વિરામ)

ટાલવાળો : એક આંધડિયા છે.....

દાદીવાળો : ઝટ ખેલી નાખ.

(જાડિયો માથું હલાવે છે.)

ટાલવાળો : તારી પાસે ચોકલેટ છે ?

દાદીવાળો : ના. નથી.

ટાલવાળો : મારી પાસે છે. દર વખતે મારી ચોકલેટ વપરાઈ જાય છે)

(જાડિયો માથું હલાવે છે.)

દાદીવાળો : હવે તારો આંધડિયા તો કહે.

ટાલવાળો : બે આ ચોકલેટ... (જાડિયો જુએ છે. પલંગ પરથી જિભો યાય છે.) હું એને અંદરના રૂમમાં નાખું છું. (જાડિયો નજીક આવે છે.) એને લેવા એ અંદર જશે. પછી આપણે

પ્યારણું બંધ કરી દઈશું.... (થોડું ચાલે છે. જાડિયો અનુસરે છે. ચોકલેટ અંદરના રૂમમાં નાખે છે. જાડિયો ઝટપટ અંદર જાય છે.)

દાદીવાળો પ્યારણું બંધ કરી દે છે.)

દાદીવાળો : હાશ ! આપણે ખચી ગયા !

ટાલવાળો : હવે કાગળ ન આવે તો સાડું ! (ખૂબ ડરથી પ્યારણા પાસે જાય છે. પ્યારણા નજીક ફેંકાસે છે. કાગળ હાથ લાગે છે.)

આવ્યો છે. હજુ કેટલી વાર આવશે ? લે. (આપે છે.)

દાદીવાળો : (વાંચતાં) “તમે ચોકલેટ અંદરના રૂમમાં કેમ ફેંકી દીધી ? એને ટેબલ પર મૂકવાની છે.”

ટાલવાળો : હવે ? ચોકલેટ તો પેલો ખાઈ ગયો હશે !

દાદીવાળો : ખારણું ખોલીશું તો પેલો અહીં આવશે.

ટાલવાળો : મારી પાસે બીજી ચોકલેટ છે... (કાઠે છે.)

દાદીવાળો : એને ઝટ ટેબલ પર મૂકી દે. (ટાલવાળો તેમ કરે છે.) હવે જોઈ આવ, કાગળ હોય તો .. ખારણા નજીક જાય છે.

ટાલવાળો : હે ભગવાન ! મારી પાસે બીજી ચોકલેટ ન હોત તો શું થાત ? લે વાંચ.

દાદીવાળો : (વાંચતાં) “ પેલી અંદર ફેંકી એ જ ચોકલેટ ટેબલ પર મૂકો.”

ટાલવાળો : એ ચોકલેટ તો એના પેટમાં પડી હશે !

દાદીવાળો : My God ! આપણે જખરા ફસાયા !

ટાલવાળો : તે જ મને ખૂબ પાડવાનું કહ્યું ‘તું’...

દાદીવાળો : તું ખારણું ખોલ. એને ચોકલેટ જડી ન હોય તો...

ટાલવાળો : પેટ્રસ ધ પોઈન્ટ. લેટ’સ હોય સો... (ખારણું ખોલે છે. બંને અંદર જાય છે. જાડિયો બહાર નીકળી પલંગ પર બેસે છે. ચોકલેટનું રેપર ખોલી, ચોકલેટ મોંમાં મૂકી મમળાવે છે. પેલા બંને બહાર આવે છે.)

દાદીવાળો : આપણે બંને ફરી વાર બચી ગયા. પેલાએ ચોકલેટ ખાધી ન હતી.

ટાલવાળો : હું પણ એ જ કહેવાનો હતો. એને ચોકલેટ ન જડી, તે સારું થયું !

દાદીવાળો : લે આ રહી. ત્યાં ડોલ પાસે પડી હતી !

ટાલવાળો : (મુઠ્ઠી ખોલીને બતાવતાં) મને પાટલી પાસેથી મળી. આ રહી, જો.

દાદીવાળો : તે તારા ખિરસામાંથી કાઢી હશે.

ટાલવાળો : ના ચાર, આ જ ચોરીજિનલ છે; આપણે ફેંકવી તે જ.

(જાડિયો ડોકું હલાવી ભોમો થાય છે.)

દાદીવાળો : જો હોય તે આપણે બંનેને ટેબલ પર મૂકીએ. એક તો ચોરીજિનલ હશે ને ! (બંને ટેબલ પર પોતપોતાની ચોકલેટ મૂકે છે.)

ટાલવાળો : એ બધું ચબરાક લાગે છે. ! હું તપાસ કરું. કદાચ આવ્યો હોય ! (જાડિયો ટેબલ પરની બંને ચોકલેટ ઉઠાવીને પલંગ પર જઈ બેસે છે) આવ્યો છે. આ વખતે હું જ વાંચું.

દાદીવાળો : (ઝડપથી ત્યાં જઈને-) લાવ, તને નહિ ફાવે.

ટાલવાળો : મને વાંચવા દે તે ?...અન્હા, લે તું જ વાંચ.

દાદીવાળો : (વાંચતાં) “ તમે પેલી ચોકલેટ મૂકવાને બદલે બીજી બે કેમ મૂકી ? ”

(જાડિયો રેપર ખોલી બંને ચોકલેટ મોંમાં મૂકી દે છે.)

દાદીવાળો : હવે શું કરીશું ?

ટાલવાળો : કાગળ આવવો જોઈએ. એ આપણને ચાફ કરી પચા દે !

દાદીવાળો : માર્યાના વાળ અને દાદીના વાળમાં ફરક હોય છે. (વિરાચ)

(એ ખારણા નજીક જાય છે. તિરાડમાંથી કાગળ ખેંચી લે છે.) છે...

ટાલવાળો : લાવ હું વાંચું... (લે...છે. વાંચતાં-)

“ આ વખતે પેલા પાને કાગળ કેમ મંગાવ્યો ? અને તું કેમ વાચે છે ? ” (દાદીવાળો તેના હાથમાંથી કાગળ ઝૂટવી લે છે. ખુરશી તરફ જઈ, ત્યાં બેસે છે.)

દાદીવાળો : તું ત્યાં નજર રાખ...

(ટાલવાળો) ફેંકેસતો બેમે છે. ત્યાં કશું નથી.)

ટાલવાળો : (ફૂંદીને) નથી. આપણે બચી ગયા.

દાદીવાળો : બરાબર જો.
 ટાલવાળો : હું બરાબર કહું છું. ત્યાં કશું જ નથી.
 દાદીવાળો : તું બિલકુલ આંધળો છે !
 ટાલવાળો : આંધળો તું અને તારો બાપ આંધળો.
 દાદીવાળો : બારણું ખોલીને જો...
 (ટાલવાળો બારણું ખોલી આસપાસ જુએ છે.)
 ટાલવાળો : બહાર કોઈ નથી.
 દાદીવાળો : સાચે જ આપણે બચી ગયા !
 (ટાલવાળો બારણું બંધ કરે છે. તિરાડમાંથી કાગળ અંદર આવે છે. ટાળવાળાના હાથમાં આવે છે.)
 ટાલવાળો : ના, આપણે બચી શકવાના નથી. લે કાગળ...
 દાદીવાળો : હે ભગવાન !
 ટાલવાળો : (એના હાથ પકડી) કાગળમાં 'હે ભગવાન !' લખ્યું છે ?
 દાદીવાળો : ના.
 ટાલવાળો : બકવાસ કર્યા વિના કાગળ વાંચ ને.
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "બકવાસ કર્યા વિના કાગળ વાંચ ને."
 ટાલવાળો : તું મારા ચાળા પાડે છે ?
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "તું મારા ચાળા પાડે છે?"
 ટાલવાળો : મારા ચાળા પાડવા રહેવા દે, એમાં મજા નથી !
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "મારા ચાળા પાડવા રહેવા દે, એમાં મજા નથી !"
 ટાલવાળો : એટલે તારે મજા ચાખવી છે !
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "એટલે તારે મજા ચાખવી છે !"
 ટાલવાળો : (માથામાં ફટકારતાં) લે, લેતો જ.
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "લે, લેતો જ."

ટાલવાળો : (બેચાર લાતો લગાવે છે. ઉપર ચડી બેસે છે.) હું આજે તને જીવતો નહિ છોડું.
 દાદીવાળો : (મુસ્કેલ હાલતમાં, છતાં વાંચતાં-)
 "હું તને આજે જીવતો નહિ છોડું."
 (ટાલવાળો તેને વધુ ફટકારે છે. દાદીવાળો બિંહકારા બોલાવતાં તરફડે છે. ટાલવાળો એકદમ ઊભો થઈ બારણા તરફ દોડે છે. સાત પત્રો લઈ દાદીવાળા નજીક આવે છે.)
 ટાલવાળો : લે, વાંચ આ વખતે ધણા પત્રો આવ્યા છે. (નર્સિયો ઊભો થાય છે. દાદીવાળાનાં ખિસ્સાં ફેંકે છે. અંદરથી ચોકલેટ મળી આવે છે. એ લઈ પલંગ પર બેસે છે. ખાય છે.) તું નહિ વાંચે તો કોણ વાંચશે? વાંચવાની મને મનાઈ કરી છે ! (બંધા પત્રો એના શરીર પર મૂકે છે. દાદીવાળો બેઠો થાય છે. ચારે પત્રોને મનમાં ગણે છે.)
 દાદીવાળો : (બેઠાં બેઠાં વાંચતાં-) "આંધળા મૂચા છે, તે ધરને આમ વ્યવસ્થિત ગોઠવી રાખ્યું છે" (તે પત્ર ટાલવાળાને આપે છે. બંને જણુ રૂમવું નિરીક્ષણ કરે છે.)
 ટાલવાળો : જો, બીજામાં શું લખ્યું છે ? (વાંચતાં)
 દાદીવાળો : "પેલી ખુરશીને ત્યાંથી ઉઠાવી બરાબર બારણા વચ્ચે મૂકો."
 (ટાલવાળો તેમ કરે છે.)
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "ટેબલ પરનાં પુસ્તકો ડાબી બાજુના બારણા તરફ ફેંકો."
 (બંને જણુ ઝટઝટ પુસ્તકો ઉઠાવી બારણા તરફ ફેંકવા માંડે છે.)
 ટાલવાળો : આગળ વાંચ....
 દાદીવાળો : (વાંચતાં-) "ટેબલને આડું પાડી દો. (બંને તેમ કરે છે.)

દાસવાળો : હવે તું સાચવીને આવજો.
 દાદીવાળો : તું તારું સંભાળ ને-
 દાસવાળો : આ તો જસ્ટ, ગજબી ન પડાય એ માટે કશું. હં...હવે ?

દાદીવાળો : (વાંચતાં) "પલંગ પરની ચાદર અને ઓશિકાં જમણી તરફ અથવા ડાબી તરફ અથવા આગળ અથવા પાછળ-અથવા ગમે ત્યાં ઉછાળો."

(બંને પલંગ પાસે જાય છે. ચાદર ખેંચે છે. જાડિયો ખેંચેલો હોવાથી ચાદર ખેંચાતી નથી. બંને પલંગને આડો પાડવા પ્રયાસ કરે છે. જાડિયો નીચે પડે છે. બંને ચાદર તથા ઓશિકાં ગમે તેમ ઉછાળે છે. જાડિયો પુરચી પર ખેંચે છે.)

દાસવાળો : પેસો ચાદર ગયો ધાગે છે. !

દાદીવાળો : તું એને યાદ ન કર. (વાંચતાં) "ટૂંકાને આડું પાડી, તેના પર ગાદલું ઝીંકો."
 (બંને તેમ કરે છે. તેમ કરતાં દાસવાળો પલંગ સાથે અથડાઈને પડે છે.)

દાસવાળો : તું પડ્યો તો નથી ને-
 દાદીવાળો : સહેજમાં બચી ગયો-
 દાસવાળો : ગુડ. હવે આગળ વાંચ.

દાદીવાળો : (વાંચતાં) "પલંગને ઊભો કરી જમણી તરફના ખારણા નજીક ફેંકો."
 (મુશ્કેલીથી બંને તેમ કરે છે.)
 બસ. હવે મારી પામે કાગળ નથી. જા, બીજા આવ્યો હોય, તો સર્ઈ આવ.

દાસવાળો : મારાથી ત્યાં જવારો નહિ.
 દાદીવાળો : જરા સંભાળીને જા.

(દાસવાળો મુશ્કેલીથી ત્યાં પહોંચે છે. જતાં વચ્ચે પડેલી વસ્તુઓ સાથે અથડાય છે. એ પોસ્ટ કાર્ડ આપ્યાં છે તે લે છે.)

દાસવાળો : કમખખત! હજુ ક્યારે બધે યશો ?
 દાદીવાળો : એને અહીં સર્ઈ આવ.

દાસવાળો : મારાથી ત્યાં અવારો નહિ. તું અહીં આવ.

દાદીવાળો : પણ ત્યાં પ્રકાર કયાં છે ?
 દાસવાળો : બધે જ સરખો પ્રકાર છે. સાચવીને આવી જા.

દાદીવાળો : (જવા પ્રયાસ કરે છે. ટેબલ-આદલ પર ગડચોલું ખાઈ પડે છે.)
 મારાથી ત્યાં નહિ આવવાય. તું એને અહીં લાવ.

દાસવાળો : ત્યાં આવવાની મારી હિંમત નથી.
 દાદીવાળો : તારો હાથ આ તરફ લંબાવ. થોડો આગળ વધ.

(ટેબલની બીજી તરફ દાસવાળો હાથ લંબાવીને આગળ વધે છે. બંને એકબીજાના હાથને અડકે છે. દાદીવાળો બંને કાગળ લે છે.)

દાસવાળો : ઝટ વાંચી નાખ.
 દાદીવાળો : (વાંચતાં) "પેલી ફૂલદાની તોડી નાખી એના ડુકડા બધે વેરા."

દાસવાળો : ઇમ્પોસિબલ ! ત્યાં પહોંચવું જરાપ સહેલું નથી.
 દાદીવાળો : જા, એ તારા તરફ હશે. તું સર્ઈ આવ. તોડવાનું કામ હું કરીશ કેટલાય દિવસથી મેં કંઈ તોડ્યું નથી !

દાસવાળો : તો મેં કયાં કશું તોડ્યું છે ? એ કામમાં મને કાચો સમજે છે ?
 દાદીવાળો : અત્યારે ચર્ચાનો સમય નથી. કામ મહત્વનું છે.

(બંને જણ ફૂલદાની તરફ આગળ વધે છે. એકસાથે એને ઉપાડે છે. રોપપૂર્વક ફૂલદાનીને પછાડે છે. એના ડુકડા બધે વેરાય છે.)

દાસવાળો : હાથ.....
 દાદીવાળો : હજુ બીજા કાગળ વાંચી લઉં...પછી હાથ ..! (વાંચતાં) "સ્તુકને આડું પાડી, લાત મારી ગજાવો."

(બન્ને તેમ કરે છે. પગમાં વાગે છે. દરમ્યાનમાં જાડિયો અંદરના રૂમમાંથી પ્લાસ્ટિકની ત્રણેક ડોલ, થોડાં વાસણો, માટલું, સાવરણી, કેરોસીનનો રૂબો, બેસ, તાળું, દોરડું વગેરે લાવી, ગમે ત્યાં ફેંકે છે.)

ટાલવાળો : આ અવાજે ક્યાંથી આવે છે ?

દાદીવાળો : (લાગણીવશ) આપણે ફૂલદાની તોડી નાખી ? કેટલાં વર્ષોથી એ અહીં હતી !

(વિરામ) જા, તું તપાસ કર.

ટાલવાળો : હવે મારાથી ત્યાં નહિ જવાય.

દાદીવાળો : ચાલ, આપણે બન્ને જઈએ.

(બન્ને એકબીજાને હાથ પકડી આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરે છે. ફૂલદાનીના ઢુકડા ચૂંબે છે. બેસી પડે છે. પક્ષમ સાથે અથડાય છે. પડે છે. બેઠા બેઠા આગળ વધે છે. છેક ખારણા નજીક પહોંચે છે.)

દાદીવાળો : જો, કાગળ આબોયો હોય તો—

(ફેંકે છે. કશું જ મળતું નથી.)

ટાલવાળો : નથી. નિરાંત થઈ !

દાદીવાળો : કેટલો સમય ? હમણાં આવશે. (વિરામ)

ટાલવાળો : કશું જ જણાતું નથી !

(બન્ને કાગળની રાહ જોતા બેસી રહે છે. ઉપરની છતમાંથી બે-ત્રણ પોસ્ટ કાર્ડ પડે છે. જાડિયો સંભાળપૂર્વક ચાલીને તેને લઈ લે છે. ટેબલ પર બેસે છે. પોસ્ટ કાર્ડને આમતેમ ફેરવે છે. એક પછી એક ફાંડે છે. પેલા બે બેઠા છે, તે તરફ ઢુકડાઓ ઉડાડે છે.)

[પડે પડે છે.]

‘આકંઠ સાગરમતી’માં વંચાયેલ, વિવેચાયેલ, લજવાયેલ આ કૃતિનો ઉપયોગ કરતાં પૂર્વે લેખકની પૂર્વ-સંમતિ અતિવાર્ય છે.

સ્વરનામું : રમેશ શાહ, ૧૩, શ્રીનાથ સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૧૩

(પાન નં. ૭૭ું અનુ.)

સહી

(૧) નિરંજન ભગત	લેખક અને અધ્યાપક
(૨) હસમુખ પાઠક	લેખક અને અધ્યાપક
(૩) રઘુવીર ચૌધરી	લેખક અને અધ્યાપક
(૪) ભગતભાઈ શેઠ	આર. આર. શેઠની કંપની
(૫) ઈશ્વર ચૈતલીકર	લેખક, પત્રકાર અને ઉપપ્રમુખ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
(૬) યશવંત શુક્લ	લેખક, કેળવણીકાર અને " " " "
(૭) શિવજી આશર	વોરા એન્ડ કંપની
(૮) પ્રકાશ ન. શાહ	લોકસ્વરાજ આંદોલન સમિતિ
(૯) ભાઈદાસ પરીખ	પ્રમુખ, ગુ. સા. પ્ર. અને વિ. ગંડળ
(૧૦) જિતેન્દ્ર દેસાઈ	મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી, નવજીવન ટ્રસ્ટ
(૧૧) નીરુભાઈ દેસાઈ	પત્રકાર તથા સભ્ય ગુ. રા. આયોજન બોર્ડ
(૧૨) વનરાજ માળવી	અંચ લોક પ્રકાશક
(૧૩) ઠાકોરભાઈ શાહ	ગૂર્જર અંચ રત્ન કાર્યાલય

આ નાનોદયથી બંને મૂંઝાયાં. પરંતુ કોઈ નશક નહિ.

છોકરાએ ધરાદાપૂર્વક ખાલી જતું પિક્ચરનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. જોકે તેને ગળા સુધી ખાતરી કે આજે છોકરી ઇનકાર નહિ કરે પણ ગળે રે તેવું વ્યવહારુ બહાનું કાઢશે.

છોકરીએ હા પાડી.

છોકરા ભોઠો પડ્યો.

થિયેટરના ખાલી ખૂણે બેઠા પછી છોકરાએ ફરીના ગળામાં હાથ નાખ્યો.

છોકરીએ વિરોધ ન કર્યો.

છોકરાનો હાથ છોકરીના ચહેરા પર ફરવા પડ્યો.

છોકરીએ વિરોધ ન કર્યો.

છોકરાના હાથની આંગળી છોકરીના બે હોઠની એ ફરી છોકરીની શબ્દ પકડવાનો પ્રયત્ન કરી રહી.

છોકરીએ છોકરાની ફરતી આંગળીએ હલકું પકું બાધું.

છોકરાએ આંગળી ન ખસેડી.

છોકરીએ સિક્કતથી પોતાના હોઠ વચ્ચે ફરતી આંગળીએ પોતાના હાથમાં પકડી, છોકરાના તે થના પંજ સાથે પોતાનો પંજે બીડી દીધો.

છોકરાનો એ હાથ હવે કશું કરી શકે તેમ ડોલો.

છોકરાએ એ હાથ ત્યાં જ રહેવા દઈ, બીજો ય છોકરીના રતન પર મૂક્યો.

છોકરીએ પોતાના બીજા હાથ વડે, છોકરાનો બંને હાથ પણ રમાડતા રમાડતા પકડી લીધો.

છોકરાના બંને હાથ નાકામયાબ થઈ ગયા.

છોકરાએ પોતાના બંને હાથ પાછા ખેંચી લીધા.

બંને પિક્ચર જોવા માંડ્યાં.

છોકરાએ ફરીથી છોકરીના હાથ પકડ્યો.

છોકરીએ વિરોધ ન કર્યો.

છોકરાએ પકડેલો હાથ પોતાના ખોળામાં લીધો.

છોકરીએ વિરોધ ન કર્યો.

બહુ વાર સુધી લિટાગેલા રહેવાથી, બંને હથેળીઓ વચ્ચે પરસેવાનાં ટીપાં બાઝી ગયાં.

પરસેવા માત્ર છોકરાની હથેળીમાંથી છૂટેલો.

માથાની પીન સરખી કરવાના બહાને છોકરીએ હાથ લઈ લીધો.

છોકરાએ ફરીથી હાથ ન પકડ્યો.

પિક્ચર પૂરું થયું.

છોકરાએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે કોઈ એવી જગ્યાએ જઈએ ત્યાં તેમના બે સિવાય ત્રીજાના આગમનની સંભાવના ન હોય.

બંનેને એક સાથે યાદ આવ્યું કે પ્રથમ વખત શારીરિક સંબંધ બાંધવો હતો ત્યારે છોકરાએ આવા જ શબ્દો વાપરેલા.

છોકરીએ ના પાડવા હોઠ ઉધારવા.

પરંતુ છોકરાના ચહેરા પરના ક્રિમતની તબિયતનો વિચાર આવતાં છોકરીએ કોઈ પ્રત્યુત્તર ન વાલ્યો.

બંને એવા સ્થળે પહોંચી ગયા.

આવેશમાં છોકરા, છોકરી પર તૂટી પડ્યો. ઉપરાષાપરી, ફટાફટ ચુંબનોતું આક્રમણ છોકરીના ચહેરા પર થયું. વીજળીની ત્વરા અને ઉભાથી છોકરાના બંને હાથ છોકરીના સમગ્ર સરીર પર ફરી વળ્યા.

છોકરી સ્થિર હતી. લાકડા જેવી જડ, બરફ જેવી ઠંડી.

છોકરા બંધ થઈ ગયા, છોકરાના સાથ તાકી રહ્યા.

એકએક છોકરાએ છોકરીને તમાચો ચોટી દીધો, અને મોં છુપાવી એક બાનુ બેસી ગયેલ.

છોકરીએ છોકરાના વાળમાં આંગળી ફેરવી છોકરાને સોરી કહ્યું.

છોકરીએ કતું કે ચાલ જઈએ.

છોકરાએ વિરોધ ન કર્યો.

ખને એ સ્થળે પહોંચી ગયાં બંધાઈ હવે છૂટા પડવાનું હતું.

છોકરીએ કહ્યું કે મળજો કોઈક વાર.

છોકરાએ ના પાડી.

છોકરી મૌન રહી

છોકરાએ કહ્યું કે તેને ખબર નથી પડતી કે તે તેને પ્રેમ કરતી હતી કે નહિ.

છોકરી ફરી મૌન રહી.

છોકરાએ કહ્યું કે તેને એમ લાગે છે કે તે તેને પ્રેમ કરતો હતો.

છોકરીએ એમ ન પૂછ્યું કે તે તેને પ્રેમ કરતો હતો કે નહિ. તેનું ખ્યાન તો છોકરાએ પહેરેલા કસરત મઝાના ફક્કડ ચર્ટ પર હતું. અને બ્યારે છોકરો બોક્ષી રહ્યો હતો, ત્યારે તેને એવો વિચાર રકુતો હતો કે આયું ચર્ટનું કાપડ તે તેના ભાવિ પતિને બેટ આપશે.

તેઓ ખને છૂટા પડ્યાં.

પોતાના માર્ગે જતાં, છોકરીને યાદ આપ્યું કે પેટું ચર્ટનું કાપડ તો તેણે જ છોકરાને બેટ આપ્યું હતું.

[તાજ વાર્તાસંગ્રહ 'નિમજ્જન'માંથી]

નિજીવિધાની તરફ મૃત્યુથી પણ ઊંપાવી તેવા મરણવાચોની તરફડતાં હૈયાઓની તડપ, જિંદાદિથી અને કુરબાનીની અનેખી આગહાર રજૂઆત એટલે જ

કા'ન તમે સાંભળો તો....

દિલીપ રાણપુરા

૩૧-૧૭-૦૦

હજારો હૈયાઓમાં પોતાની નિત્ય યુવા કલપથી જોણે અનેખું રચાન જમાવ્યું છે તેવા સમજીની આ કથા તમારે માણવી જ રહી.

૧

'શુભવેતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જોમની અનેખી રહસ્ય કથાઓએ ખૂતકાળની બીના બનાવી દીધી છે તેવી સકિતચાળી કલમની નવી જ કમાલ.

*

'દૂલગામ'માં ધારાવાહી રૂપે આવતી હતી ત્યારે વિક્રમસર્જક સંખ્યામાં વાચકોના પત્રો મેળવવા ભાગ્યશાળી થયેલી નરી રહસ્યકથા

નીલિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાલજા

૩૧-૧૨-૫૦

અધ્યર શ્વામે જ અને એકી બેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

કરવતનો ક.

ખડિયાનો ખ.

ગધેડાનો ગ.

ના, ગણપતિનો ગ.

ના, ગધેડાનો.....

ના, ગણપતિનો.....

ના.....

ના.....

મહાગાંઠ પડી.

ગધેડાઓનું સરખસ નીકળ્યું. બધા ગણપતિ
સે ગયા. ગણપતિ લાહુના ઘેનમાં હતા. એ ન
ન્યા.

સરખસ ગયું હિમાલયમાં. બધાએ પર્વતારોહણની
લીમ લીધી. સાધન એઠઠાં કર્યાં. બે ચાર શેરપા-
ાને પણ સાથે લીધા. પછી કૈલાસ શિખર પર
હોવા. શંકર, બીલરાણી બનેલ પાર્વતી સાથે
ત્ય કરી રહ્યા હતા. બધા ગધેડા ચૂપચાપ બેસી
યા ને નૃત્ય જોવા લાગ્યા. નૃત્ય અટક્યું નહીં. કેટલાક
ધેડા નૃત્યમાં જોડાયા.

વન.....કે.....ચા.....ચા.....ચા.

વન.....કે.

આઈ.....લવ.....ધુ.

શંકરપાર્વતીને ન ફાવ્યું. એમણે નૃત્ય બંધ
ધું. નૃત્ય અટક્યું એ અમુક ગધેડાઓને ન ગમ્યું.

ફરિયાદ રજૂ થઈ. મીઠું, મરચું, મસાલો અને
ચટણી ઉમેરાવાથી એ સ્વાદિષ્ટ બની.

શંકરે ગણપતિને બોલાવ્યા. સમજાવ્યા. ગણપતિ
એકના બે ન થયા. એમણે ન્યૂટનનો પહેલો નિયમ
(એટલે કે જડત્વનો નિયમ) અપનાવ્યો. શંકરનું ત્રીજું
લોચન ખૂલી ગયું.

“સા.....સ્લા, ગધેડા જેવો જ છે.”

અમારી ઓફિસના ખોસ શંકરલાલ વ્યાસ મને
તતડાવી રહ્યા હતા. એમણે ફાઇલ ટેબલ પર પટકી.
તોપ ફૂટી હોય કે ધરતીકંપ થયો હોય એટલો મોટો
અવાજ થયો. મારી મતિ મૂંઝાઈ ગઈ. પાંચ મિનિટમાં
હું બે વાર ગધેડો બની ચૂક્યો હતો.

હોલાની જેમ ફફડતો અને પરસેવાથી રેખરેખ
હું કેબિનની બહાર નીકળ્યો. સમગ્ર વિશ્વ અંધકારનો
વિશાળ સાગર બની ગયું. એનાં મોજાંઓના પછ-
ડાટથી મારી નાવ તૂટી ગઈ. હું ગૂંગળાવા લાગ્યો.

ત્રિશંકુની જેમ હું અવકાશમાં ફંગોળાયો.
શૂન્યથી અનંત તરફ અને અનંતથી શૂન્ય તરફ.
સાદી પ્રસંવાદી ગતિ નહીં પણ વિકૃત પ્રસંવાદી ગતિ.
શૂન્ય અને અનંતના અંકોડાઓની પકક વચ્ચે હું
તરફલા લાગ્યો.

અમીબાના કૃત્રિમ પગેએ ખોરાકના કણનો
ભરડો લીધો છે. કણનો રસકસ ચૂસાઈ રહ્યો છે.
હમણાં અમીબા કણના નકામા પદાર્થને વિષ્ટિ તરીકે
છોડી દેશે.

“ કેમ ગણેશભાઈ, શું થયું ? ” હું ખુસ્તીમાં બેસવા જતો હતો કે ટાઈપિસ્ટ સીધાએ પૂછ્યું. એના સ્મિતમાં વ્યંજ હતો ને આંખમાં કટાક્ષ.

પાણીપતના સુદ્ધમાં હેતુને આંખમાં તીર વાગ્યું હતું. કેમિનમાં બહેરામખાન અકબરને સમજાવી રહ્યો હતો-હેતુનો વધ કરવો જોઈએ.

ખિચારો હેતુ !

પત્ની, ચાર બાળકો, સવાસ્ત્રાંજ ટપૂશન રખડ-પટ્ટી, દોઢધામ. પંનોના ચક્રર વચ્ચે અનેક વાર પીસાઈ ચૂકેલા શેરડીના ફૂચામાંથી હલુનુય રસ નીકળી રહ્યો છે ! મારી પત્ની અને બાળકો અધાં મોજથી રસની મજા માણે છે. એ રસનો રંગ લાલ છે છતાં મને આશ્ચર્ય થતું નથી !

પણ મારે શીલાને શો જવાબ આપવો ?

ખરેખર તો શીલા જવાબ જાણે જ છે.

હું જાણે કમરમાંથી વાંકો વળી ગયો છું અને હવે તો ગધેડો જ લાગું છું. મારી પીઠ પાછળ હસતા અને કતરાતા લોકોની નજરોનો ઓજ ગધેડાની ગુણોના ભાર કરતાં અનેક ગણો સવિશેષ છે.

ડાહ્યો ગધેડો નદીના પાણીમાં બેસવા જાય છે.

પણ એની પીઠ પર લદાયેલો ઓજ મીઠું નથી, રેતી છે.

ડાહ્યો ગધેડો મૂર્ખ છે.

સિદ્ધાંતનું પૂંજકું પકડી રાખનાર મારી જ્વલત પર મને દયા આવી.

બેસને મારા વિરુદ્ધ બહેકાવનાર મારા વિરોધીઓ પર મને તિરસ્કાર થયો.

બહાર વીજળીનો ઝપકારો થયો. અવકાશમાં જાણે લખાયું-મૂર્ખ ગધેડા ડાહ્યા છે !

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારો

પ્રત્યક્ષ જ્વલાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અક્ષર કુતલ્હલ હોય છે, તો વળી શિક્ષણ સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્ચા વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લલવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી 'ઉદ્ગાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ.

- ૫૨. સંદર્શન રોડ
પૂણે પર ફલેડસ
ગુણાઈ ટેકરા
આંબાવાડી
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ૫૫. જ્યોતિષ જાની
એ ડ. જેતિલા એપાર્ટમેન્ટસ
અલખપુરી
વડોદરા-૩૬૦૦૦૭
- ૫૬. જનકીરા જોષી
બાનરનેઠ હાઈસ્કૂલ
ગનબો રટ્ટીટ
ફેહ
ગુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૧
- ૫૭. સુકનંદ પરીખ
૫, પરિત્યાગ સોસાયટી
પ્રમુદાસ ઠક્કર કોલેજ માર્ગ
પાલડી
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
- ૫૮. રોખાદમ આયુવાલા
વહોરવાડ, જામનપુર
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

હજીયે તું સાંભરે છે

વિકૃલ પંડ્યા

દેવેનનું દિલ પાછળ રહી ગયું હતું અને ઉદાસ ચિત્તે મુંબઈ તરફ એ જઈ રહ્યો હતો. એની નજર સામેથી વિજયા ખસતી નહોતી. વિજયા એની છાતીએ વળગીને આવી હતી. વિજયા એના આંસુએ આંધુમાં પ્રસરી ગઈ હતી. એના વિના હવે છવી શકાશે નહિ એમ લાગી રહ્યું હતું !

પરંતુ ગયું શેઠે તાર કરી પોતાને કેમ તેડાવ્યો હતો એ એને હજીયે સમજાતું નહોતું. ગયું શેઠ સુધી પોતાના વિજયા જોડેના પ્રેમ-સંબંધની વાત નરોત્તમે પહોંચાડી હોય તો... અવશ્ય હવે નવાજૂની ખનવા સંભવ હતો. વિજયા ખાતર કદાચ પોતાની નોકરી છોડવાની નોખત પણ આવી જાય ! આજ દિન લગી શેઠે પોતાની પ્રત્યે જે કૃપા વરસાવી છે એ એમની પુત્રીના હિત સાડુ જ વરસાવી છે ! એટલે વિજયા તરફના પોતાના પક્ષપાતની વાત કોઈ રીતે એ સહન કરી શકશે નહિ !

જે ધાય એ ભલે ધાય, આ જિંદગી કાંઈ ગયું શેઠને શુભામી-ખત કરી લખી નથી દીધી ! કદાચ છે તે શેઠ વધુ આકરાજીના થશે, તો પોતે નોકરી છોડતાં વાર નહિ કરે ! વિજયા ખાતર ગમે તે ભોગ આપતાં પોતે અચકાશે નહિ ! નોકરી તો ખીછયે મળશે, પરંતુ ખીછ વિજયા નહિ મળે ! ના—પોતાની પ્રેમલાગન વિજયા એક જ છે અને અદિતીય છે ! એને શુભાવી ખેસીશ તો સારીયે જિંદગી પરતાવાનું રહેશે, દેવેન !

સવારે મુંબઈ પહોંચી, રેશનેથી સીધો કલમ પર ગયો. નહાઈપરવારી ગયું શેઠને ત્યાં ફોન જોડાયો. સામેથી માલુક્યાએ ફોન ઉપાડયો. દેવેને કહ્યું :

‘નમસ્તે બા ! હું દેવેન ખોલું છું !’

‘ક્યારે આવ્યા ધંધુકાથી, ખેટા ?’

‘અખબડી આવ્યો, બા ! કહી દેવેને પૂછ્યું, ‘શેઠસાહેબ છે ઘરમાં ?’

‘હા, છે. ફોન એમને આપું છું. પણ દેવેન, મીના ત્યાં આવવાની હતી તે તમને મળી ?’

‘મીના ધંધુકા આવવાની હતી, બા ?’

‘હા. કહેતીંતી કે દિવાળીના દિવસોમાં હું ધંધુકા પહોંચીશ અને ચાર-છ દિવસ એની જોડે રહીશ !’

‘પરંતુ હું નીકળ્યો ત્યાં લગીમાં તો એ નથી આવી, બા !’

‘હશે. લો, આ શેઠ આવ્યા ! વાત કરો, ખેટા !’

મીના ધંધુકા પહોંચી હશે એ વાત સાંભળતાં જ દેવેન અસ્વસ્થ થઈ ગયો હતો. વિજયા સાથે એનો ભેટો યાય એમ એ ધમ્મજોતો નહોતો. કાલે સાંજે માસા-માસી વિજયા તથા જીખુમાને મળી લઈ સમજાવટ કરવાનાં હતાં. એવે પ્રસંગે એ ત્યાં જાય એ કોઈ રીતે હિતકારી નહોતું !

ગયું શેઠે એની સાથે વાત કરવા માંડી. ગાડીમાં જગ્યા સારી મળી ગઈ હતી ? કહી તકલીફ

તો નથી પડી ને, એમ પૂછ્યું તો દેવેને શુદ્ધ સ્વરે
જવાબ આપ્યો :

‘કાળી ચૌદસની રાત્રિ હતી એટલે જન્મા તો
પુષ્કળ હતી, સર ! પરંતુ કમલાએ હું ઊંઘી શક્યો
નહિ !’

‘કેમ ?’ શેઠે સાનેથી પૂછ્યું ને કટાક્ષ પણ
કરી લીધો, ‘ધધુકા આંખો આજળથી ખસતું
નહોતું કે શું ?’

‘હા, સર ! ત્યાં અઢાર દિવસ રહ્યો ને, એટલે
શહેરની માયા ખંધાઈ ગઈ તો !’

‘બનવાભોગ છે, પણ હવે મુંબઈ આવી ગયા
છો, તો અહીંની માયામાં શ્વ પરાવો ! ક્યારે
આવો છો અહીં ?’ પૂછી ગયું શેઠે પોતે જ પ્રસ્તાવ
મૂક્યો, ‘એમ કરો, દિવાળીનો દિવસ છે, તો
ખપોરે જન્મવાનું અહીં જ રાખો. તમારી જોડે મારે
અગત્યની એક બે વાતો થે કરવી છે !’

‘એણે રાહત, સર—’ કહી દેવેને ફોન મૂકી દીધો.

અગત્યની વાતો એમની થી હશે તે સમજતાં
દેવેનને વાર લાગી નહિ. જઈ ને એ ખાટલામાં
પડ્યો અને આંખો મીંચી. એને લાગ્યું કે, કદાચ
આજ ને આજ નિર્ણયિક ધડી આવી જશે ! એક
બાજુ વિન્યા છે—મીંચ તરફ મીના છે. એક
પક્ષમાં અકિંચન વિધવા બેઠી છે. બીજા પક્ષમાં
મુખસંપત્તિ લઈ બેઠેલી કુમારિકા છે. આત્મારથી જ
નિર્ણય કરી લે દેવેન, કે તું કોનો હાથ પકડવા
માગે છે ?

‘શેઠ..’ મનોમન એ સંવાદ કરવા લાગ્યો,
‘તમે મને આશરો દીધો. અભ્યારમાં ઘણી મદદ
કરી અને સારા ખગારે નોકરી આપી એ ખરું,
પરંતુ આ તો મારા પ્રેમનો મામલો છે ! મારા
પ્રેમને તમારી ધનસંપત્તિ ખાતર કદાપિ હું દગો
નહિ દઉં !’

‘ના, ના, એ વાત નથી, શેઠ ! તમારી મીના
વધુ શિક્ષિત, દેખાવડી અને હોશિયાર છે એમ
સાચું ! પરંતુ મીના મારી જિંદગીમાં પાછળથી
આવી—ન્યારે વિનુને તો હું બચપણથી આહું
હું ! ધાધરી અને પોલકું એ પહેરતી ત્યારથી !’

‘એને હું આહું હું એટલે શું થયું એમ કહો
છો ? તો તમે વ જાણી લ્યો, શેઠ—તમારી પુત્રી
નહિ પણ વિન્યા જ ચારે માટે સર્વસ્વ છે ! આજ
દિન લગી કુદરતે એને ખૂબ તાલી અને સત્તાવી છે !
એટલે હું એના અકાળે સીમળાઈ ગયેલા જીવનમાં
વસંત લાવવા ચાહું છું ! ક્ષીર કહું છું. મારા રસ્તા
વચ્ચે હવે ન આવતા ! તહિ તો તમારા આ ચહેરા
પાછળ બીજો એક અપરાધી ચહેરો છે તે હું પ્રુટ્યો
પાડી દઈશ, હા !’

આવેશમાં ને આવેશમાં એ બેઠો થઈ ગયો.
એવું મગજ તંગ થઈ ગયું હતું. એનો ચહેરો યે
ત્યારે એવા જેવો હતો. વિન્યાએ કહેલી પેલી વાત ત્યારે
એને યાદ આવી ગઈ હતી; લેણા નીકળતા સાત
હજાર ખાતર ગયું શેઠે મારા બાપુજીને ખતમ કરી
નખાવ્યા હતા ! એહ—એ ખીના ને સાચી હોય
તો એના ધરની ઠોકરી તો શું—અનાજપાણી પણ
પોતે વર્ભા ગણવાં નેઈએ !

‘પારેક વાગે શેઠને ત્યાં જન્મવા ગયો ત્યારે વ એ
અસ્વસ્થ હતો. ગયું શેઠ અને એની યાગીઆ બેઠે
જ મંડાઈ. શેઠનો પુત્ર મનોજ એની પત્ની રમા સાથે
સાસરે જન્મવા ગયો હતો. એટલે જન્મતાં બોજન-
ટેબલ પર એ બેઠે જ હતા. જન્મતાં ગયું શેઠે જ
વાત તરફ કરી :

‘ધધુકામાં હજી કેટલા દિવસનું કામ પાકી છે,
દેવેન ?’

‘લગભગ અઠવાડિયાનું—’

‘આસ કરી તકલીફ તો નહોતી પડી ને ?’

દેવેને ગચ્છ શેઠ પર ત્યાંથી એ પત્રો લખ્યા હતા. પરંતુ એકકે પત્રમાં નરોત્તમે ઊભી કરેલી ભાંજગડનો અછડતો ઉલ્લેખ મુધ્યાં એણે નહોતો કર્યો. અત્યારે એને થયું કે, નરોત્તમે ભીખા કહિયાને કામ કરતો શેઠનો હતો એ વાત શેઠને કહું ! પરંતુ એ વાત કરવઃ જતાં, પોતે શા વારતે હવેલી તોડી પડાવવાનો વિચાર બદલ્યો એ હકીકત પણ શેઠને જણાવવી પડશે ! આથી એણે જવાબ દીધો :

‘ના — તકલીફ કંઈયે નહોતી પડી !’

‘વારુ’, તો હવે મુંબઈ તમને શા માટે તેડાવી લીધા એની વાત કહું ! રોહા નજીક એટલે કે નવું મુંબઈ તૈયાર થઈ રહ્યું છે. ત્યાં આપણે એક મોટો પ્લોટ લીધેલો છે. એ પ્લોટ પર આપણે સ્ટીલનું કારખાનું નાખીએ છીએ. એમાં તમે અને મનોજ સરખે હિસ્સે ભાગીદાર હશો. આવતી કાલે બેસતા વરસે ત્યાં ભૂમિપૂજન છે. એટલા વારતે જ મેં તમને તાર કર્યો હતો !’

શેઠની વાત સાંભળીને દેવેન અવાચક થઈ ગયો. આ તો કાયળામાંથી બિલાડું નીકળ્યું ! પોતે ધારતો તો શું અને શેઠે વાત શી કરી ? પરંતુ ભાગીદારીની આ વાત પોતાને પ્રયોજનમાં સપડાવવા માટે તો નહિ હોય ને ?

એના શંકાશીલ મનમાં વાતની પતીજ ન બેઠી. કોળિયો ગળે ઉતારી એણે કહ્યું :

‘પરંતુ સર, હું તમારે ત્યાં તોફાર અને મારી એવી લાચકાત પણ શી છે, કે આપ મને ફેક્ટરીમાં ભાગીદાર બનાવો છો ?’

તો દેવેન સામે નજર નોંધી ગચ્છ શેઠે ઉત્તર આપ્યો :

‘સાચા સોનાની પરખ કસોટીના પથ્થર પર જ થાય-સમજ્યા ને, દેવેન ? તમારી શી લાચકાત છે એ હું બાહુ છું અને તમારે માટે શું કરવું જોઈએ એની ખબર મને છે !’

દેવેનને હવે શું કહેવું એ સૂઝ્યું નહિ. નીચું જોઈ મૂંગો મૂંગો એ ખાતો રહ્યો. ગચ્છ શેઠે વાત પાછી આગળ ચલાવી :

‘હમણાં ફક્ત પંદર લાખની મૂડી રોકીને શરૂઆત આપણે કરીએ છીએ. પરંતુ ભવિષ્યમાં કારખાનાને મારે વિસ્તૃત બનાવવાનો વિચાર છે. એ માટે પ્લોટને એક છેડે થોડાં ક્વાર્ટર્સ ખાંધવાં પડશે. જેથી મેનેજર-મિકેનિક્સ વગેરે ત્યાં રહી શકે ! તમને મારી આ યોજના કેવી લાગી, દેવેન ?’

‘યોજના સુંદર છે, સર !’

‘ભૂમિપૂજન... થઈ ગયા કેડે ફેક્ટરીનું ખાંધકામ શરૂ થશે. હું ઇચ્છું છું કે ત્યારે એની દેખભાળ તમારે હસ્તક રહે ! હા, સ્થળ અહીંથી છેડું છે એટલે જવા-આવવાની તકલીફ રહેશે ખરી ! પરંતુ એ માટેય મેં વિચારી રાખ્યું છે : તમને મોટરબાઈક અપાવી દઈશ !’

દેવેનને થયું : શેઠે પોતાને માટે ધણું બધું વિચારી રાખ્યું છે ! શું શું વિચારી રાખ્યું છે એની આખી યોજના રજૂ કરી ! પરંતુ આમાં કયાંય મીના કે વિજયા વિષે એક હરફ મુધ્યાં એમણે ન કાઢ્યો ! એમ કેમ ?

તો શું પોતે વિજયા ખાખતમાં જે કલ્પનાઓ કરતો હતો એ ખોટી હતી ? બનવા જોગ છે કે નરોત્તમે એના વિષે ગચ્છ શેઠને કંઈ જ ન જણાવ્યું હોય ! એનો વિરોધ ફક્ત હવેલી રીપેર કરાવવા સામે જ હતો ! જે હોય તે ! પણ ગચ્છ શેઠ જ્યારે હવેલી કે વિજયા સંબંધે કોઈ જ વાત નથી કરતા ત્યારે પોતે નાહકના ‘અપ-સેટ’ થઈ જવાની શી જરૂર છે ?

જ્યોરે કલ્પ પર જઈ એણે આરામ કર્યો. સાંજે સમય પસાર કરવા એક પિક્ચર જોઈ આવ્યો. રાતે બરાબર ભૂખ નહોતી એટલે ફક્ત નાસ્તાથી પતાવ્યું ને સૂતો. પરંતુ સૂતા પછી વિજયા આવીને એના મનપ્રાણ પર સવાર થઈ ગઈ !

જોગેલી અમૂલ્ય વસ્તુ ફરીથી મળી હોય એમ વિનયના પોતે પામ્યો હતો ! છેલ્લે છેલ્લે એટલી વિટંબણાઓ અને એની માંદગી વચ્ચેય કેવી સુખની ક્ષણો વિનયના સાથે પોતે વિતાવી હતી ? પોતે જેને શ્વ સમાન યાદતો હતો એના સાંનિધ્યમાં રહેવાનું થયું અને એના પ્રેમની દૃઢ પામ્યો એ ઓછા સદ્ભાગ્યની વાત છે ?

મોડે લગી વિનયના સાથે ગામેલી સ્મૃતિઓને એણે વાગોળ્યા કરી ને પછી ઊંઘી ગયો.

સવારે તૈયાર થઈને એ ગમ્મ રોકને ત્યાં ગયો. ત્યાંથી બે ગાડીઓ નવા મુંબઈના વિસ્તારમાં જવાની હતી. એ લોકો બેગે એ કારખાનાની જગ્યા પર જઈ ઊભો.

છૂટક છૂટક કોલોનીઓ અને કચાટર્સ બંધાયાં હતાં અને હજી બંધાઈ રહ્યા હતાં. નાનામોટાં કારખાનાંયે તૈયાર થઈ ગયાં હતાં ને ખીલની શરૂઆત થઈ રહી હતી. ડેવલપમેન્ટ ધીમે ધીમે થતી હતી પરંતુ આયોજન વ્યવસ્થિત હતું. રોટનાં સર્ગાવહાલાં, મિત્રો અને મુબેન્કોની ખાસ્તી હાજરી વચ્ચે ભૂમિ પૂજન થયું ત્યારે પૂજા કરવા ગમ્મ રોકે મનોજ જેડે દેવેનને પણ બેસાડયો !

એ ધડી દેવેનના જીવનમાં પરમ ભાગ્યની હતી—આનંદની હતી પરંતુ એના જીવને જોઈએ એટલે આનંદ ન થયો. મન અંદર ને અંદર ચચરતું હતું. પોતે જાણે બંધાઈ રહ્યો હોય એમ એને ભાગ્યું હતું. અને ગોળ-ધાણાને પેંડા વહેંચાયા ત્યાર પૂર્વે માણેકબા જે સપ્ટે બોલ્યા એથી તે લગ્નમંડપમાં બેઠેલા સંત રામદાસ જે વાત સાંભળી ભડકી ઊઠ્યા હતાં એમ, એવે ભડકી ગયો !

કોઈ બાઈ આગળ માણેકબા, મીનાની ગેરહાજરીનો ઉલ્લેખ કરી, બોલ્યા ભાવે પોતાની ધ્રુવ્યા વ્યક્ત કરતાં હતાં :

‘આવા શુભ ટાણે મારી મીના અહીં હાજર હોત તો, રમા જેમ પૂજન કરાવવા મનોજ જેડે બેઠી છે એમ, એનેય હું દેવેન જેડે બેસાડી દેત !’

પરંતુ વાત આટલેથી અટકી હોત તો સમુદું હતું; પણ એમની વાત તો આગળ ચાલી. સામેવાળી બાઈએ પણ નિરાસા દર્શાવી :

‘તે માણેકબાને, તમારી મીનાનું સગપણ આ ભાઈ જેડે થઈ ગયું છે ?’

‘આમ જેવા જઈએ તો બધું પાકું જ છે, બેન ! સવાલ છે ફક્ત થોડા મહિનાનો ! એવ આમ ચપટી વગાડતામાં રહી જશે !’

આ વાતચીત દેવેન પૂજન કરવા બેઠો હતો એની પાછળ જ થતી હતી. આથી એ અસ્વસ્થ થઈ ગયો. બૂમ પાડીને ત્યારે એને માણેકબાને કહેવાનું મન થઈ ગયું કે—

‘તમારી વાત તદ્દન ખોટી છે—પાયા વિનાની છે ! તમારી મીના જેડે મારે કોઈ વાતનું પાકું નથી થયું ! ચાટે બકવાસ કરવે રહેવા દો હવે !’

પરંતુ એનાથી કંઈ ત્યારે બોલી શકાયું નહિ, પૂજનવિધિ પતી ગતાં કેટલાકે એની સાથે હાથ મિલાવી શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી ત્યારે એના મુખ પર સ્મિત સરખુથે ન ફરકયું ! ગોળ-ધાણા ને પેંડા ભાઈ જઈને એ એક બાજુ ઊભો.

સુખ સમૃદ્ધિના દિવસો હવે બહુ નજીક આવી રહ્યા હતા. બચપણમાં જે માતાનાઓ, જે વેદનાઓ સહન કરી હતી એના વળતર તરીકે કુકરત હવે છૂટે હાથે એને સુખસંપત્તિ દેવા બેઠી હતી ! પરંતુ એ સુખસંપત્તિ અને માનચરતબો જે વિનયને શુભાવવાથી જ મળતાં હોય તે પોતાને એ નથી જોઈતાં ! ના. હરગિજ નહિ ! વિનયના સાટામાં સ્વર્ગનું સુખ મળતું હોય ને ..તોયે પોતાને નહિ ખપે ! યાદ રાખજો તમે લોકો : તમારી આ ભ્રમણા થોડા દિવસમાં જ હું લાંબી નાખીશ !

ગણુ શેઠ માણેકખાની જેમ વાતોનાં વહાં નહોતા રતા! એમના હિચ્ચારાયેલા દરેક શબ્દ-પાછળ ક્કર હકીકત હતી. ખાંભ જ દિવસે દેવેન માટે ક્ક હબ્બર રૂપિયાની મોટર-બાઈક આવી ગઈ! વેન જમ્યા કેડે શેઠને ત્યાં જતા. ત્યાંથી મનોજ માથે બાઈક પર બેસીને એ રોહા જતો. મનોજ ધાં એને મોટર-બાઈક કેમ ચલાવવી એ શીખવાડતો. મરખાનાના પાયા ખોદાઈ રહ્યા અને ખીબ મરાવા માંડ્યાં ત્યાં સુધીમાં દેવેને મોટર-બાઈક પર મહુત્વ મેળવી લીધું.

પરંતુ એ શીખી લીધા માત્રથી એને સતોપ હોતો. એનું મન પાછું ધંધૂકા જવા તલસી રહું હતું. એનો શબ્દ ત્યાં હતો. દિવસો વિતતા હતા એમ મહુને વધુ એ વ્યગ્રતા અનુભવતો હતો. એને વહેલામાં વહેલી તકે વિજ્યા પાસે પહોંચી જવું હતું; જ્યારે અહીં ગણુ શેઠ એના પર એક પછી એક જવાબ-દારીઓ નાખ્યે જતા હતા! વધુમાં વિજ્યાને પત્ર લખ્યે અઠવાડિયું થયું છતાં કરી જવાબ નહોતો એથી ચે એ બેચેન હતો!

અઠવાડિયામાં પાછો આવું છું કહી પોતે ત્યાંથી નીકળ્યો હતો અને અહીં ઇસ દિવસ તો વીતી ચે ગયા! ત્યાં એના ઘર ખાલુનું કામ પૂટું થઈ ગયું હશે તો બીબા એના બાકી રહેલા પૈસાની ઉધારણી કરતો હશે! વિજ્યા કે વનેચંદ માસા એને શું જવાબ આપશે?

એક દિવસ પછી ખીબે દિવસ જતો હતો એમ એની અકળામણ વધતી હતી. સાંજ-સવાર પડચે મોટર-બાઈક પર રોહા જવું અને રાત પડચે ત્યાંથી પાછા ફરવું! એનો રસ ધીમે ધીમે નામશેષ થવા માંડ્યો હતો. એને પોતાની જાત પર, પોતાની આવી સાચારી પર હવે ચીડ ચડતી હતી. એવી ચીડમાં એક દિવસ હિંમત કરી એણે ફેક્ટરીની જગ્યા પર જ ગણુ શેઠને કહી દીધું:

‘સર, કાલે હું ધંધૂકા જવા માયું છું!’

‘કેમ ઓચિંતું? ધંધૂકા હવે તમારે શા વારતે જવું છે, દેવેન?’

‘ત્યાં મારે ઘણાંના હિસાબ પતાવવાના છે, શેઠ!’

‘હિસાબ તમારા બધાથે પતી ગયા છે! હા, મીનાનો કાગળ હતો કે એણે દરેક જણ સાથેનો હિસાબ ચૂકતે કરી દીધો છે! બોલો, પછી તમે નાહકના શા માટે જાંચનીચા થાઓ છો?’

‘પણ સર...’ દેવેન વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં બોલ્યો, ‘પણ મીનાને શી ખબર પડે કે મારે કોનું કેટલું કરજ ચુકવવાનું છે તે?’

તો શેઠે એને સિગારેટ ઓફર કરતાં હસીને જણાવ્યું.

‘તમે ધારો છો એટલી મીના બેવકૂફ નથી દેવેન! લો, આ સિગારેટ! પીઓ અને સ્વસ્થ થાઓ!’ ‘ના-ચેંઈસ! સિગારેટ પીવી મેં બંધ કરી છે, સર!’

‘ક્યારથી બંધ કરી છે? ધંધૂકામાં તો તમે વનેચંદ સાથે બેસીને ઘણી વાર સિગારેટ પીતા હતા!’

દેવેન આશ્ચર્યથી ગણુ શેઠ સામે તાકી રહ્યો: ‘આપને ક્યાંથી ખબર કે વનેચંદ ગેડે બેસીને હું સિગારેટ પીતો હતો?’

‘ખબર કેમ ન પડે?’ કહી ગણુ શેઠ મલકયા. ‘નરોત્તમની જેમ વનેચંદ પણ મારો ભગો થાય! સાસરી પહે મારો એ દૂરનો સાળો છે એટલે એને ત્યાં તમે જતા આવતા એ સમાચાર એણે મને લખ્યા હતા!’

‘એ સિવાય ખીબું કંઈ એમણે આપને લખ્યું હતું, સર?’

‘હા, ત્યાં તમારે હવેલી રીપેર કરવા બાબતમાં કંઈક ભાંજગડ બિલી થઈ હતી એવું લખ્યું હતું

ખતુ! પણ સાતું કહ્યું તમે એની મદદ લીધી તે! મને એ ગમ્યું!

આ બધી વાત સાંભળી દેવેન વિચારમાં પડી ગયો. એને હવે વહેમ પડયો કે, તેઠ આટલું બધું બળે છે તો પોતાના વિજયા પ્રત્યેના સ્નેહસંબંધની હકીકત પણ ભણતા હોવા જોઈએ! પરંતુ એ વિષે કંઈ પૂછા કરવાનું એને ઉચિત ન લાગ્યું. એણે કહ્યું : 'ગમે તે હોય, સર! પરંતુ મારે એક-એ દિવસ માટેય ધંધૂકા ગયા વિના ચાલે એમ નથી!'

'પણ હવે તમારે ત્યાં કામ શુ છે કે જ્યા માટે આટલો આગ્રહ રાખો છો, ચિરદર ?'

'મારે થોડું અંગત કામ છે! એ કામ પતી જતાં હું તરત જ પાછો આવી જઈશ, સર!'

'ઠીક છે; તો એમ કરો : મીનાની કોલેજ ખૂલી ગઈ છે અને આજકાલમાં એ આવી જવી જોઈએ. તમારે જવું જ હોય તો એના આવ્યા પછી જાઓ!'

શેઠની વાત ખોટી નહોતી. બીજે જ દિવસે મીના આવી પહોંચી. દેવેનને એ મળી ત્યારે બહુ ખુશખુશાલ હતી :

'લે! તું તો અહીં જામી પડયો છે ને શું! વોટ એ ફાઇન મોટરબાઈક! હવે તો હું સન્ડે-હોલીડે તારી જોડે બાઈક પર ફરવા આવીશ!'

'આવજે—' દેવેને શુશ્ક સ્વરે જવાબ આપ્યો, 'પણ તારા પપ્પા ક્યાં છે?'

મનોજ મારફત એણે જાણ્યું કે મીના આવી ગઈ છે એટલે ગયું શેઠને મળી લેવા સાંજે એ આવ્યો હતો. પરંતુ શેઠ ત્યારે ઘર પર નહોતા. મીનાએ કહ્યું :

'પરપા થોડી વારમાં જ આવવા જોઈએ! પણ આવીને મારી પાસે બેસે તો ખરે! મારે તારી સાથે કેટલી બધી વાતો કરવી છે?'

'વાતો કરવાનો સમય નથી મીના! મારે આજ રાતની ગાડીમાં બહારગામ જવું છે!'

'ક્યાં... ધંધૂકા જવું છે?'

'હા...'

'પણ શા માટે? ત્યાં તારે હવે શું? ત્યાં બધું જ કામ હું પતાવીને આવી છું, દેવેન!'

દેવેન તીક્ષ્ણ નજરે મીના સામે જોઈ રહ્યો હતો.

એટલે? તું કહેવા શું માગે છે, મીના!'

'એટલે એમ કે... તું ફક્ત વિજયાને મળવા જતો હોય તો હવે ન જતો!'

'શા માટે ન જઈ! કહે મીના...' દેવે સાચેસાચ ઉરકેરોઈ ગયો. મીનાનો ખભો પકડી એ અંગ્રોટી નાખી, 'શું થયું છે, વિજયાને? એને તં લોકોએ ભરમાવી દીધી છે? કે ઘેરથી હાંકી કાઢે છે? જવાબ દે મીના!'

'કારણ કે... સૌ ઇઝ નોટ ઘેર!'

'એટલે? શું એ ધંધૂકામાં નથી? તો પણ એ ક્યાં ગઈ છે?'

'ક્યાં ગઈ છે એ કોઈને જ ખબર નથી દેવેન! પછી નાહકને તુ શા માટે દોડધામ કરે છે તું બળે છે કે એ વિધવા છે. શ્દિએની શુભામ છે પછી શા માટે એને પામવા આટલો બધો અપસેટ થઈ રહ્યો છે?'

'શા માટે અપસેટ થઈ રહ્યો છું એ તં નહિ સમજાય, મીના! પરંતુ ત્યાં જઈને તે' અં તારા નેરાસમકાકાએ અમારાં આવતીકાલનાં સપનમાં પહોંચા આપ્યો છે. હા, તું ત્યાં અમારા સંબંધોમ આજ લગાડવા જ ગઈ હતી! પણ યાદ રાખ વિજયાને હું જો નહિ મળી શકું તો તારું મોઢું જોવાયે ફરી વાર નહિ આવું! શુડ બાય...'

વિજયાની વાલેતરમાં જ પ્રગટ થતાર નવવક્રમણ એક પ્રકરણ

આ માસના તદ્દન નવા પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકોનાં)

. આવિષ્કાર	નવનીત સેવક	નવલકથા	૨૦-૫૦
. સુવર્ણ મૃગ	"	"	૧૮-૫૦
. કિષ્કિંધા	"	"	૧૭-૫૦
. ચંપલની સાપે	પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૧૭-૫૦
. કૃષ્ણ ગુલાબી સપત્તું	રાજવંશ	"	૧૪-૫૦
. સૂના કિનારા	પ્રભોદ	"	૧૨-૦૦
. હાસ્થાયન	સં'પા. વિનોદ ભટ્ટ	નવલિકા	૧૮-૦૦
. હવેલી	ઉમાશંકર જોષી	નાટક	૧૭-૦૦
. અનંત આચાર્યોનાં નાટકો પુ. ૧૦	અનંત આચાર્ય	"	૫૬-૦૦
. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાસ્ત્ર એક અધ્યયન	ડો. ભરત ઠાકર	વિવેચન	૧૪-૫૦
. દેટલાક લેખો	હંસાળેન મહેતા	વિવેચન	૨૦-૦૦
. આઈન્સ્ટાઈન	ડો. ઉપા જોષી	જીવનચરિત્ર	૬-૫૦
. હીરા ધસતાં શીખો	અશોક શાહ	ઉદ્યોગ	૧૦-૦૦
. સરળ હસ્તક્રંડણી દર્શન	પ્રાણ વલ્લભ	જ્યોતીષ	૬-૦૦
. સરકારી તંત્રના ચક્રાવાર્થ	જી. ડી. પટેલ	પ્રકીર્ણ	૬-૦૦
. કૃલડાં	હેતલ મોદી	બાલકાવ્ય	૨-૦૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

ન્યાર. ન્યાર. શેઠની કંપની

મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : : અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशको के)

उपन्यास

शराफत	उषा वाला	12-00
वड़ी बेगम	आचार्य चतुरसेन	16-00
कुर्सी का नया	उषा वाला	12-00
परिचारिका	गोविन्दवल्लभ फत्त	18-00
दिना रौद्र का आदर्मी	हसराम खहर	12-00
मर्यादा	लक्ष्मण परमार	16 00
चलते-चलते	विमल मिश्र	20-00
भागन में एक बृद्ध	दुष्यन्तकुमार	10-00
इतने दरसों बाद	सुनीता जैन	10-00
अन्तर्कथा	वल्लभ डोमाल	8-00
आल्पी	निर्मल कुमार	10-00
अग्निशैल्या	प्रभापचन्द्र 'चन्द्र'	8-00
चार दिन	वारेन्द्रकुमार गुप्त	8-00
छितिच	गुरुदत्त	13-00
विरह	मृणाल पाडे	11-00
रहू पुकारता है	वसुधारी लाल आकिर	15 00

कहानी

प्रेम में भगवान	तालस्ताँत	12-00
घाँसू	गोविन्द मिश्र	10-00
छबु व्यय कथाएँ	धर्मरूप	12-00

कविता

कालजयी	देवेन्द्र शर्मा 'इन्द्र'	5-00
अदराथाना	लक्ष्मीनारायण भास्कराज	5-00
कविताएँ १	सत्येंद्रदत्तवाल सक्सेना	24-00
त्रिकाल संध्या	भवानीप्रसाद मिश्र	15-00
ओ प्रवासी गीत भेरे	ज्ञानाकुमार	12-00
देवी कविराय की कुण्डलियाँ	अनलविहारी चावपेयी	22-00

नाटक

अनू हसन	बादल खन्कार	12-1
हय कदन	गिरीश कारनाड	15-0

नोल देवी	भारतेन्दु हरिश्चन्द्र	6-00
चार यारों की याद	सुशीलकुमार सिंह	10-00
	समीक्षा	
उपन्यास: स्थिति और गति	चंद्रकान्त वादिचैडकर	50-00
जैनेन्द्र के विचार	सं. प्रभाकर माचवे	34-00
सातवीं दशक के प्रतीकात्मक नाटक	रमेश गौतम	20-00
आधुनिक सैद्धान्तिक समीक्षा पर मम्मट का		
	प्रभाव	
पत्रकार प्रेमचन्द और हंस	डा. महावीर कौशिक	25-00
हिन्दी सूफी काव्य का समग्र अनुशीलन	डा. रत्नाकर पांडेय	50-00
साहित्य और समाज	शिवसहाय पाठक	25-00
	जगदीश प्रसाद चतुर्वेदी	15-00
	विविध	
घर ही त्वर्ग है	दिव्य माँ श्री रमा देवी	15-00
जंग जारी है	अमृता प्रीतम	13-00
वै दिन: वै लोग	मार्तण्ड उपाध्याय	14-00
महापुरुष बनते-बनते	आनन्द	15-00
नेहल-युग: जानी-अनजानी धातें	एम. ओ. मथाई	30-00
हिन्दू देवी-देवता	वैस्सिलिस जी. विट्सालिस	25-00
एक मुख्यमंत्री की जेल डायरी	शान्ताकुमार	12-00
	बाल-साहित्य	
जंगल के जाबूगर	व्यथित हृदय	3-00
आत-पात पूछे नहीं कोई	”	4-00
गुजरात की लोककथाएँ	मनहर चौहान	5-00
हिमाचल की लोककथाएँ	सन्तोष शैलजा	5-00
क्रान्तिकारी श्रृषि कार्ल मार्क्स	हरदयाल	3-50

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. आर. शेट एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ; साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं संदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह संस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको संतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतज्ञ है। अपना अपना आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

ઉત્તમ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ નવા રૂપરંગે

અશ્રુધર	રાવજી પટેલ	૮-૭૫
જંઝા	"	૧૩-૦૦
વિવેચિત	પિનાકિન દવે	૨૧-૦૦
અનુબન્ધ	"	૨૦-૦૦
ફેરા	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૭૫
મન નહિ માને	ભગવતીકુમાર શર્મા	૨૦-૦૦

ભારતીય જ્ઞાનપીઠનું એક લાખ રૂપિયાનું ભારતનું સર્વોચ્ચ સાહિત્યિક પારિતોષિક પ્રાપ્ત

કરનાર અમર કૃતિ

યથાતિ	વિ. સ. ખાંડેકર	૩૦-૦૦
સુલભા	"	૧૪-૫૦
વારાફેરા	"	૬-૦૦
ઠાઝેલાં હૈયાં	"	૧૦-૦૦

	રમણલાલ પ. દેસાઈ	
દિવ્યચક્ષુ	૧૬-૦૦	જ્યંત
ભારેલો અગ્નિ	૨૧-૦૦	પ્રલય
ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫	સૌન્દર્યજ્યોત
જંઝાવાત	૩૦-૦૦	હૃદયવિભૂતિ
પહાડનાં પુષ્પો	૨૩-૦૦	હૃદયનાથ
પૂર્ણિમા	૧૫-૭૫	છાયાનંદ
આમલક્ષ્મી-૧	૧૫-૭૫	સ્નેહયજ્ઞ
કાલસોજ	૧૬-૫૦	શોભના

શૌર્ય, કુરબાની અને ગીંદાદિલીના ગદ્યગાયક, ઐતિહાસિક કથાઓના સમ્રાટ
અણ્ણવંતરાય આચાર્ય કૃત

સેનાપતિ	૧૬-૫૦	સુસાક્ષર	—
જામ તમાચી ૧-૨	૨૮-૫૦	ભેરતલખી	૧૨-૭૫
		સારંગ આરોહ	
જિંદગીના ફેરા	૧૨-૦૦	અગનખેલ	૧૧-૨
વિલાસવહુ	૧૫-૦૦	સંગમત્રિવેણી	૨૦-૭
સૂર્યમુખી	૧૭-૦૦	ભોરનાં આંસુ	૧૧ -

નવા વાર્તા સંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય ખ્યાલ છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા નીચેના વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરી શકો છો એ ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૫૦
ટોણું	ધનશ્યામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણ વિનાના લોકો	પ્રબોધ પરીખ	૬-૨૫
બંદિશ	વિભૂત શાહ	૬-૫૦
પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૦૦
નંદીધર	સ્થુવીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
હૂબતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૧-૫૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૬-૦૦
ઢોઈ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૬-૦૦
મુકાબલો	મહેશ દવે	૧૦-૭૫
નિમજ્જન	ઉત્પલ ભાયાણી	૬-૦૦

આપના અભિપ્રાયની આપરતાપૂર્વક સહ જોઈશું.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

'ઉદ્ગાર' અંગેની માહિતી (ફોર્મ ૪ નિયમ ૮ પ્રમાણે)

- ૧ પ્રકાશન સ્થળ : આર. આર. શેઠની કંપની, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧
- ૨ પ્રકાશન સમય : માસિક
- ૩ પ્રકાશક : તંત્રી : ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ
સંપર્કિયતા : ભારતીય
સરનામું : આર. આર. શેઠની કંપની, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧
- ૪ મુદ્રક : જી. એ. શેઠ, યોગી પ્રિન્ટરી, દુધેશ્વર, અમદાવાદ-૧
સંપર્કિયતા : ભારતીય
- ૫ માસિક : ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ, આર. આર. શેઠની કું. અમદાવાદ-૧

હું ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ આથી જાહેર કરું છું કે ઉપર આપેલી વિગતો મારી બહુ મુખ્ય સાગી છે.
અમદાવાદ, તા. ૧૩-૩-૭૮

ભ. ભુ. શેઠ (પ્રકાશક)

ગુજરાતી સાહિત્યની તદ્દન નવી સાહિત્યકૃતિઓ

સાવ અચાનક	વિકુલ પડયા	૧૧-૭૫
લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૦૦
શ્રાવણ રાતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૭૫
ત્રોળે સૂર	પિનાકિન્ દવે	૧૦-૦૦
માન અભિમાન	સારંગ ખારેટ	૧૩-૭૫
હૃદયે તું સાંભરે છે	વિકુલ પડયા	૧૩-૦૦
માણસ હોવાની મને બીક	વિકુલ પડયા	૧૪-૫૦
નીલિમા મૃત્યુ પામી છે	વર્ષા અડાલજી	૧૨-૨૫
આતશ	વર્ષા અડાલજી	૧૦-૦૦
તમે કેમ રહ્યા અખોલ ?	મોહમ્મદ માંકડ	૧૬-૫૦
વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટી	ડૉ. એ. આર. દેસાઈ	૮-૦૦
આઝાદીની પહેલી ત્રોસી	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
વાચનની સારી-માઠી ટેવ	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
સિનેમાનું સાડું-માઠું મનોરંજન	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
નવદેવતા (વિશિષ્ટ લખણેટ)	ઈશ્વર પેટલીકર	૨૧-૦૦
સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	સ. : એ. આર. દેસાઈ	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેજસ્વી તારલાઓ સમ ચમકતી ઉત્તમ કૃતિઓના સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિદેશ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, જમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

૧૧૨૪ • ઈર્સન પ્રિન્ટર્સ, દેવગઢ બેકરીના બોંધરામાં, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ
વર્ષ : ૧ અંક : ૮ એપ્રિલ '૭૯

સાહિત્ય

સંપાદક : મનહર ગોહી

દેવગાદમાં તા. ૧૨ માર્ચે ચાલેલ સાહિત્ય અકાદમીના રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર
સમારંભમાં અકાદમીના પ્રમુખ શ્રી ઉમાશંકર જોશી 'ઉપરવાસ કથાત્રયી' માટે
શ્રી રઘુવીર વૌધરીને ૧૯૭૭નો શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી પુસ્તકનો પુરસ્કાર એનાયત કરી રહ્યા છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

તદ્દન નવા નાટક-સાહિત્ય-વિવેચન-સદર્ભ ગ્રંથો

એના ગુજરી	શ્રી રશિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	ડૉ. હરિવંલલ ભાયાણી	૧૪-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	,,	૫-૦૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી સુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	,,	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલસ ધન	શ્રી શિતાશુ યશસ્વંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત રોઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીર મહેતા	૧૩-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ સર્મા	૧૨-૦૦
ઈષિકા	શ્રી યશવત ત્રિવેદી	—
લોકજાતો ઉપખંડ	શ્રી ડાહ્યાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	પશ્ચિમૃતિ વિશિષ્ટ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
વિવિધા	ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂટેલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
પચાસ વર્ષની કાવ્યયાત્રા વટાવી ચુકેલા પીઠ કવિની નિત્ય યુવા કવિતાઓનો નવો કાવ્યસંગ્રહ		
શિરે વસાંત	શ્રી સુ હરણ બેટાઈ	૭-૦૦

મહાભારતના છેલ્લાં ચાર પર્વોનો સમર્થ હલમ દ્વારા અધિકૃત પદ્ધાનુવાદ

૫ છેલ્લાં ચાર પર્વો અનુ શ્રી સુ હરણ બેટાઈ ૧૪-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યના વિસ્તૃત સૂચિપત્ર ગાદે કૃપા કરી સર્વ સાધો

૧૨. આર. શેઠની ક પની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિક્રેતા

૬૦૦૦૦૨

અમદાવાદ ૩૬૦૦૦૧

૬૬

૧

વર્ષ : ૧
 ૧૫ એપ્રિલ '૮૮ : અંક ૮
 કાર્યાલય :
 આર. આર. રોડની કંપની,
 કુવારા, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
 (વર્ષમાં દસ અંક)
 ૩. ૧૦-૦૦
 છટકે નકલ
 ૩. ૧-૦૦

આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 ભુરાભાઈ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
 ગામૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, દ્રવેશ્વર,
 અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ ક્યું.

સંપાદક :
 મનહર મોદી

આપણી વાત

‘ઉદ્ગાર’ વાર્તા-સ્પર્ધા માટે અમને ઠીક ઠીક સંખ્યામાં વાર્તાઓ મળી છે. આપણી શાળા-ઉચ્ચ શાળાઓમાં ભણતા વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓ આ સમયે પણ, નવારે ખતર રસતું પ્રમાણ હદખંડાર છે, વાર્તાલેખનમાં રસ ધરાવશે અને લખીને સમયસર મોકલશે તે વિશે સહેજે શંકા રહેતી હતી. અમારી એ શંકાને નિર્મૂળ કરવા બદલ સૌને અભિનંદન ઘટે છે.

આ લખાણ છે ત્યાં સુધીમાં વાર્તાઓ પરીક્ષકો સુધી પહોંચી જાય છે અને એમનો જે તે નિષ્ક્રમ હવે પછીના અંકમાં જાહેર કરવા સાથે ઇનામવિજેતા વાર્તાઓ પણ પ્રગટ કરવા ધાર્યું છે.

ઇનામવિજેતાઓને એની જાણ થાય તે સાથે જે તે શાળા-ઉચ્ચ શાળામાં અલાયદો પત્ર પાઠવી પુસ્તકોની સુધિ પણ મોકલીશું, જેથી પસંદગીમાં સરળતા રહે.

જેઓ, સમય ચૂકી જવાથી અથવા બીજા કોઈપણ કારણસર આ સ્પર્ધામાં ભાગ નથી લઈ શક્યા, તેઓ, હવે પછી, ભવિષ્યમાં યોગ્યનાર ‘સ્પર્ધા’માં જરૂરથી ભાગ લે, એમ ઇચ્છીએ.

ઉદ્ગાર : અંક ૯ તા. ૧૫ જૂન '૭૮ના રોજ પ્રગટ થશે.

આપનો
 મનહર મોદી

આ અંકમાં

૪ કવિતા	ચિત્ત મોદી ‘ઇરાઈ’, રાજેન્દ્રસિંહ રાજનંદા	૧૫ જીવનચરિત્રાત્મક કોલ-એક મોંઘ	કિરીટ ભાવસાર
૫	ભગવતીકુમાર, ચોસેઈ મેકવાન, દિલીપ રાણપુરા	૧૬ ‘સાહસિકોની સુધિ’	સુલે વર્ન
૬ ‘નવલક્ષ્મી’ વિશે ક’ઈક	અંકકાન્ત રોઠ	૨૨ ‘નવન ગ્રંથે ત્યાં શ્યામ’	સં. મૂળશંકર મો. બટ
૧૦ વિદ્યમજનો-સંપાદિત સંહર્ભ ગ્રંથ	પી. પ્રકાશ વેગડ	૨૭ સુચિ-અસુચિની ભિન્નના	સુભવંત ભટ્ટ ઈશ્વર પેટલીકર

શ્વાસમાં જે કણે તું લખે છે
 આંસુએથી સમય આ બળે છે
 ઉંબરે છેક આવીને કોઈ
 શૂન્યતા જેમ અમને મળે છે.
 ગામ છોડ્યાં ને પાથર વટાવ્યાં
 કૈંક પડછાયા પાછા વળાવ્યા,
 સાહ્યથી તોય તારાં સ્મરણુની
 કેમ ટોળે વળી ટળવળે છે ?
 ઓસના શાપ પામી ગઈ છે
 લોગણીવર હથેળી ચઈ છે
 સ્પર્શનાં ઝાંઝવાંતા વમળમાં
 નાવ કાંઠા ઉપર ખળલળે છે.
 દૃશ્યની ચાલચલગત સમજતી
 ખારીઓ ભીંતમાં ભીંત બનતી,
 સાત પર્લા ઉપર સૂર્ય તપતાં
 મીઠુ ખળતું નથી, પીગળે છે.
 સ્વર્ગનાં બંધ દ્વારે જઈને
 ખૂલતાં દ્વાર વાસી દઈને
 નામ 'ઇર્શાદ'તું તું લઈને
 કેમ પડવાતી પાછી વળે છે ?

પાપનાં ને પુણ્યનાં શું કામ આ કલ્પાંત છે ?
 સ્વર્ગની ને નર્કની સરખી સબ-દેહાંત છે.
 પલ્લુને પિંજર ગણી ઊડી જનારી સારિકા,
 કેમ નહીં ધાય કે એ બ્રાંત કે નિબ્રાંત છે ?
 કાચના ઘરમાં ઉઘાડેછોગ રહેવાથી મને
 એવી મળી કે વાણી આગરણાંત છે.

ચોકમાં વેરાળેવા શબ્દો—
 શબ્દોની એક એક કડી પકડી
 આગળ જઈને જોયું તો...
 લીલેરો અજવાસ
 એમા પીળાં પાણી જેવાં ફૂલ
 ફેરમની આંગળિયુ ધીમે ધીમે ધબકે
 અને
 ધળકારે
 ઝળકારે
 બારીની જેમ હળવેથી ખૂદ્યું આકાશ !
 પછી તો
 સાવ નોંધાડું હોવું જલકે
 ને
 ડુવે ડુવે પીળાં પીળાં ફૂલ
 ફૂલ ફેરમનો દરિયો
 એમાં લીલેરો અજવાસ...
 એમાં લીલેરો...
 એમાં . !
 રાજેન્દ્રસિંહ રાવભાદા

મૂઠ્ઠા છું કે સ્વસ્થ છું, પણ છે હકીકત સો ટકા
 પથ્થરો પડવા છતાં પાણી બરાબર શાંત છે.
 ગુપ્તચર છે એટલે એ કેમ આપે બાતમી ?
 આપણા પણ શ્વાસનો 'ઇર્શાદ' આ સિદ્ધાંત છે.
 લાખ જણ લખતા, લખીને કેટલા લખતા ગઝલ ?
 આપણી પાસે ફક્ત 'ઇર્શાદ'તું દૃષ્ટાંત છે !
 ચિત્ર મોહી 'ઇર્શાદ'

ડાકું

ભગવતીકુંભાર શર્મા

અહીં ખીણ ચંપલ, અહીં જગ્યા રાકું;
આ દુનિયાની એકેક ગલી છે લાકું.

અમેલીના મુજરા ને ફેંકાતા સિદ્ધા,
અહીં શબ્દ ઉપર નિત્ય ઊછળે છે ચાકું.

છે મારા જ શિર પર સુનેરી સફરબન,
હું તાકું તો કોની ઉપર તીર તાકું ?

બન્યા કેન્સરી શ્વાસના ધૂંજગોટા;
આ ખેતરમાં ઊગે છે દગલો તમાકું.

હવે હીંતનો કેમ વિશ્વાસ કરવો ?
કરું બ્યાં નજર ત્યાં પડી બચ બાકું.

યુગ આપણે!

યોસેફ મેકવાન

છાતીની જર્જરિત બજોલામાં
સૂર્ય માળો કરવા પ્રયત્ન કરે છે
ધન્ધાઓના

ખંડેરબાબામાં

અંદ્ર લટકી રહ્યો છે.

આંખોના સુકકા ઘાસના મેદાનમાં
ગઈકાલો

ટોળે મળીને ગીતો ઊજવે છે.

આંબળાઓનાં ટેરવામાંથી લાવિ

ઊંચી ડોકે

સાંભળે-જુએ !

શ્વાસના સરિયામ રસ્તે લીડ

મને...મને હવે તો

માણસ હોવાની અઢે ચીડ.

ક્યારે ?

દિલીપ રાણપુરા

ચંડ કૌશિક !

તારા ઝેરને અમૃત બનાવી

તને ઉદ્ધારનાર

મહાવીર મળે નો કહેજો

અહીં હજાર વર્ષથી

હું એને શોધી રહ્યો છું

ને

એ છુપાતો રહ્યો છે.

હું એના દક્ષિણ ચરણના

અંગૂઠે નહિ,

અરિતલવના ડુંવે ડુંવે

દંડવાનો છું.

એના કર્ણમાં ભોંકાયેલી શૂળો

આજે પણ હું ભેઈ શકું છું

ને આખરત થાઈ છું.

એ નિર્વાણ પામ્યો હોવા છતાં

એના અંતરમાં ઊઠેલા

ક્ષીણ ચિત્તારોને

હું શ્વસી લઈ છું

મારામાં ઊગેલા અખબે ચંડ કૌશિકોને

ઉપદેશ કરતા

એવું લોહી મીઠું લાગ્યું છે.

એટલે એને પૂછજો-

એ પુનઃ ક્યારે અવતરવાનો છે ?

કેઈ પર્ગની વારતા દાટી હશે,
એ વિના આ છવતી માટી હશે ?
કેઈ અળખી રાણી કેરી કુંવરી,
કેઈ રખડુ રાજકુમારે વરી ?
શૂળની શબ્ધા પર પોઢી હશે,
જીંધની આદર પછી જોઢી હશે;
પોપચાંની પાર પ્રીતિ સ્પંદતી,
ક્યાંક ગળકી બગી ઝીણું કંદતી;
કેઈ મારાએ ધકેલી કૃપમાં!
બહાર આવી ડૂંબ તો કૂલરૂપમાં;
કાઢી કૂંડામાં જીંડે બોઈ, જાગી,
જાંટ જેવી ડૂંબ તો બારી પુગી!
હોય ના જે વાત આવી મૂળમાં,
રાજ એ ગહેરો જાગે કે કૂલમાં ?

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને મત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હજવા-મળવાનું અપાર કૃતુહલ હોય છે, તે વળી શિક્ષણ સરકારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ તાનત્રયા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લખવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે આ હેતુને લક્ષ્ય રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સંસ્થામાં કમચ મકદ કરીએ છીએ

—સં.

ગઝલ

મહેશ શાહ

ન્યારે ન્યારે લાકડું અગ્નિની સામે આવશે
એ બુલાયેલો ફરીથી ખ્યાલ સામે આવશે
એક ધર્ણમાં સમય ને સ્થળ બની રહેશે સજ
ને હવાઓથી ડરેપો કાચ સામે આવશે
આ જે દુનિયા છે, એ તારા આંસુનું ટપકુ તો છે
એ વધારી દર્શાય તો ક્ષણાંડ સામે આવશે
ઝાડ નીચેથી નમીને પશુ ખસી જતી હશે
પશુ બળેલા છોડની તો છાય સામે આવશે
એક તડ છે લાકડામાં ને બીજી છે આગમાં
એકમાં તડકો બીજામાં 'શાહ' સામે આવશે
ન્યારે ન્યારે લાગણી સપ્તોની સામે આવશે
એ બુલાયેલો ફરીથી ખ્યાલ સામે આવશે

- ૫૬. મુંદરજી ગો. બેટાઈ
૧૮, મનુવન સોસાયટી,
આનંદ નગર, સાતાકુંડ પૂવ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૫
- ૬૦. ડો. ચિત્રુ મોઢી
૧૬, જિતેન્દ્ર પાર્ક સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭
- ૬૧. હસમુખ શેઠ
૧૪, જગ્ગાર નિવાસ, સાયન હોસ્પિટલ સામે
મુંબઈ-૪૦૦૦૨૨
- ૬૨. તતિલાલ 'અનિલ'
૨, આનંદનગર સોસાયટી
સગરામપુરા
સુરત
- ૬૩. રાજેન્દ્ર શુક્લ
તુલસી સપ્ન, કૈલાસ સોસાયટી
દાહોદ (જિ. પંચમહાલ)

‘નવલત્રયી’ વિશે કંઈક

પ્રિય ભગતભાઈ,

‘હિંદુગાર’ માટે ભાઈ રઘુવીરની નવલત્રયી પર કંઈક લખવાની જવાબદારી મેં સ્વીકારેલી. એ જવાબદારી કરતાં મારે મન કર્તવ્ય વિશેષ હતું. મિત્ર રઘુવીરને પ્રતિષ્ઠા મળે એ મને ડુએ જ, પ્રજા એ સમય માર્ગે મળી હોય એનો છે; ને મને લાગે છે કે જે સમયે જે વિધિથી એમને આ પુસ્તકાર મળ્યો છે તેમા અક્ષરમાતૃત્વ તત્ત્વ જોવા કરતાં ગુજરાતી સાહિત્ય-જગતની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને અને રઘુવીરની વાસ્તવિક સિદ્ધિને જ કારણભૂત લેખવી જોઈએ.

ઉમાશંકરે એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે ‘આપણી સફળતા ભલે મોટી ન હોય, આપણી નિષ્ઠા મહાન હોય એટલે યસ.’ રઘુવીરની આ નવલત્રયીની સરજત જે નિષ્ઠાને કારણે છે એને ‘મહાન’ કહેવામાં મને જરાય મુશ્કેલી નથી. આ નવલત્રયીનું વસ્તુ ધણા સમયથી એમના ચિત્તમાં રમતું હતું. જે પ્રદેશમાં એમની સર્જકતાના મૂળિયાં પહોંચેલાં છે એ પ્રદેશ થોડો થોડો તો એમની આ પૂર્વેની નવલકથાઓમાંય ઊધડતો-ડોકિયાં કરતો જણાય છે—એની પોતાની રીતે. આ કૃતિમાં તો એ પ્રદેશ જ મુખ્ય યાગ્ય છે. આ રઘુવીરના ‘વતનની આત્મકથા’ છે, વધુ વિશદ રીતે કહેવું હોય તો રઘુવીર જે દેશકાળમાં ઊઝાયાં, વિકસ્યાં, એ

દેશકાળની આ આત્મકથા છે. આમાં દેવળ વતન જ કેન્દ્રમાં નથી, વતનના અનુભવનો અમુક ગાળો પણ કેન્દ્રમાં છે. લેખક પોતે જ જણાવે છે. “ઉલ્લાં પચ્ચીસેક વર્ષમાં મારો ઇલાકો અનુભવાયો એવે અહીં યોગ્યાવ્યો છે...”

‘હિંદુવાસ’માં આઝાદીથી ૧૯૫૨ સુધીનો, ‘સહવાસ’માં ૧૯૫૨થી ૧૯૬૦ સુધીનો અને ‘અંતર-વાસ’માં ૧૯૬૦થી ૧૯૭૨ સુધીનો સમયગાળો આવરી લેવાયો છે. આ સમયગાળામાં ઇવનનાં જુઠાં જુઠાં ક્ષેત્રોએ જે ઘટનાઓ ઘટે છે તેની ‘ઠરતાવેલ સભાનતા’ સાથે લખાયેલી આ કૃતિ છે.

આ કૃતિમાં પિયુ ભગતનું કુટુંબ કેન્દ્રમાં છે. પિયુ ભગતનો પણ સતના કુટુંબમાં છે. એ સતના પ્રભાવળળનો લાલ વિવિધ રીતે પરિવારને મળ્યો છે. પિયુ ભગતમાંથી નરસંગ પેદા થયા છે; ને નરસંગનું જ તેજ એ વિલિનન શૈલીઓમાં દેવુ અને લવણ દ્વારા પ્રગટ થાય છે. એક રીતે જોઈએ તો પિયુ ભગત, નરસંગ, દેવુ અને લવણ દ્વારા એક પૂર્વ-નિર્ધારિત પાત્રવિભાવના વૈવિધ્યપૂર્વક ઊપસી છે. દેવુ અને લવણ મળીને જાણે એક સઘન-સંકુલ પાત્રરૂપ સંધાય છે. એક જ પદાર્થનાં એ આંખો દ્વારા જિવાતાં પ્રતિબિંબો સમન્વિત થતાં જેમ તે ઊંડાઈ-સઘનતા

પ્રાપ્ત કરે છે, એક ત્રીજી પરિભાષણ એને મળે છે, તેમ હેવુ અને લવણ મળતાં એક ત્રીજી પરિભાષણ-વાણું સચને સમજવું ને એને માટે કંઈક સક્રિયતા દાખવવું પાત્ર-પરિચળ પ્રગટ થઈ રહે છે. હેવુ સમજે છે ધણું, પણ એની નિષ્ક્રિયતા ક્યારેક તો કહે એવી જણાય છે, ખાસ કરીને સહકારી સોસાયટીના મામલામાં. લવણ એની તુલનામાં વધુ વારતવનિષ્ઠ ને સક્રિય જણાય છે. લવણ ક્યારેક અનિષ્ટમાં સામેલ નહી થવા જેટલું બળ પણ દાખવે છે, તેમ છતાં તેય પાછો કોઈક બાળકગનના પ્રસંગમાં મહાધી આવે છે ખરે! આ લવણ ને લવણ ખરેખર શું કરી શક્યા? એમના પોતાના માટે? એમના સમાજ ને ગામ માટે? એક મોટો પ્રશ્નાર્થ આ બૃહદ નવલકથાનાં સેકડા પાનાં મહી ચિત્રમાં જીભે ચાય છે. પિયુ ભગત ને નરસંગે, મારી સમજ પ્રમાણે, સડાથી ખદબદતા સામાજિક વાતાવરણમાં કંઈક નિર્મલીનું કામ કરવાનો ધર્મ સહજભાવે બળવ્યો જણાય છે. એમનામાં ક્રાંતિવીર થવાનાં સૂત્ર કે શક્તિ તો નથી જ, બહુ તો તેઓ પરંપરાગત ભક્તિભાજામાં ઢળી શાંતિ વીર-શા થોડાક થતા વરતાય. તેઓની સમાજમાં જે બગડેલું છે તે સુધારવાની તાકાત, અનેક કારણેએ, મર્યાદિત છે; પણ સમાજમાં જે કંઈ બગડતું હોય છે તે તેઓની રોકવાની તાકાત તો પ્રસંગોપાત અનુભવાય છે. જે બળે આજ દિન સુધી ભારતીય સરકારિતાને કમમાં કમ ટકવાનો પ્રેરણાબળ આપ્યાં તેવું પ્રતિનિધાન થતું પિયુ ભગત અને નરસંગદિમાં અનુભવાય છે.

હેવુ અને લવણ કુરૂદિ, અજ્ઞાન, અસલા, દંભ અને શોષણરૂપી ખદબદતા, સ્વાર્થપરણુ રાજકારણની શૈલીએ વકરેલા ગ્રામીણ વાતાવરણમાં કંઈક આસ્વાસક બુધિકા પૂરી પાડે છે, પણ તેમની કડુણતા તેમની એકંદરે અનુભવાતી મિનઅસરકારકતામાં છે. જે હેવુ ને લવણ વિશે અનેક અપેક્ષાઓ આપણને વ્તગે છે એ હેવુ ને

લવણ પોતાનું ભવિષ્ય ક્યાં બાંધી ખેડા? હાગે છે પિયુ ભગત વળી પાછા હેવુમાંય દેખા દે! એ જ એક તહેવતાભરી લવણના - ફેરા! એક પ્રકારનો નિવેદ, એક પ્રકારની ઉદારીનતા કૃતિના અંતભાગમાં તીવ્ર ચત્તી, જિમટતી વરતાય છે. લવણને દેશવટો કોઈએ આપ્યો નહોતો, પણ એવું વિદેશગમન જાણે એક દેશવટનું બીજું નામ છે ન તો હેવુ ક્રાંતિવીર થયો, ન લવણ—જેની આપણને કંઈક આશા પડતી હતી.

આ નવલકથામાં સ્ત્રીપાત્રોમાં સારી પેઠે વૈવિધ્ય છે; એમાં લેખકની વાસ્તવનિષ્ઠાનું બળ પણ દેખાય છે. દોહીમા, કંકુ, હેતી, ઈજુ, હીરા, ચેહર, શાંતિ, તખત, વેલી, એણી, —કેટલાં નામ ગણાવવાં? કેટલીક જીભની છૂટી છે, કેટલીક જાતીય વ્યવહારોમાં. તખતનું એક પાત્ર બની આવ્યું છે, જોકે લેખક તેની જાતીય-રસિકતા ઉપસાવવામાં કંઈક પ્રગલ્ભ બનતા દેખાય, છેવટે તો એની એ રસિકતાનેય કલાભિગતાની લેખકની સલામતાઓ સંચત કરી દેવામાં વિધેવાત્મક સહાય કરી છે. એ તખતની સચ્ચાઈ વધુ આસ્વાદ્ય છે, કેટલીક વાર તો પિયુ ભગતના કરતાંયે! પિયુ ભગત કે નરસંગનાં પાત્ર બનાવવાં સિદ્ધહરત કલાકારો માટે હવે ખાસ સુકેલ નથી; ને સુંદરમ્, ઉમાશંકર, પન્નાલાલ આદિના કથાત્મક સાહિત્યસર્જન બાદ તો ખાસ એક રીતે એ નમૂનારૂપ (ટાઇપ) બનવું પાત્ર છે; અલબત્ત, લેખકે એવું પાત્ર ન બને એ માટે ઠીક ઠીક સર્જનાત્મક યુક્તિપ્રયુક્તિઓ લગાવી છે; પણ છતાં કેટલુંક તો ગીયેચલુ આવા કથા સંદર્ભોમાં થઈને જ રહેવાનું. આમ છતાં પિયુ ભગતમાં ન લાગી એટલી ને એવી સંકુલતા તખતમાં કે ધમલામાં જણાય છે. મને એમ છે કે ધમલાની પાત્રવિભાવનામાં અર્ધક-થોડા ફરતા ગયા હોય ને નવલકથાલેખનના અચુક તખકે પહોંચ્યા પછી એ એના ઢાળા વિશે રિચર-રપપ્ટ થયા હોય. ધમલા શરૂઆતમાં છે, એથી અંતે જુદો છે; એ બે વિભિન્નતાઓ વચ્ચેની સમતુલામાં મને કંઈક

વિક્ષેપકર તરવો જણાય છે. આમ છતાં એ પાત્રો રસપ્રદ અવરય બન્યાં છે.

રઘુવીરનાં પુરુષપાત્રોમાં રણછોડ, કરસન મુખી, ઘેમર વગેરેનેય મોંઘપાત્ર પાત્રોમાં ઉલ્લેખી શકાય. કરસન મુખીનો ચડાવ-ઉતાર-ચડાવ રસપ્રદ છે. હીરુભાઈ અને રમણુજીયે ગમી જાય. આ પાત્રોમાં ફૂલજીતું પાત્ર મારી દષ્ટિએ મહત્વનો ઉમેરો છે. એનો એક પોતાનો આગવો જ અહીં વિનિયોગ છે. એ પાત્રનો અંતભાગમાં કલાત્મક વિનિયોગ થયાની પ્રતીતિ થાય છે. લવજીની કવિતા સાંભળ્યાનો સૌથી વધુ સંતોષ ફૂલજીને થયાની દેવુની પ્રતીતિ શું સૂચવે છે? મનમાં એક રહસ્યગર્ભ પ્રભાવ અચી જાય છે. નરસંગે ફૂલજીની જવાબદારી લીધી એનો સંકેત કયો સમજવો? દસ્તાવેજ ચિત્ર આપતી આ કથામાં વર્તમાન ને ભાવિ પેઢીની વેદનાકર ઉદાસીપણાનું એક દર્શન જે કંઈ થોડી અસહિયતાના પ્રતીકરૂપ કવિતા લવજી જેવામાં અચી છે એની પરંતે અલ-પક્ષપ અનુવાય છે-ખાસ કરીને અંતભાગમાં વિશેષ.

રઘુવીર જે યુગચિત્ર આકૃતિમાં આવેખ્યું છે તેમાં એમની આંખે ને ઠાને ભારે સહકાર આપ્યો છે. એ પ્રદેશનું સાંસ્કૃતિક વ્યક્તિત્વ લાખા-વિચાર-વર્તનમાં બરોબર ઊપસે છે. કંઈક પુરુષપ્રધાન સમાજ છે આ યૌધરીઓનો. સમાજનો મોટો ભાગ સામાન્ય વ્યવહારો, રૂઢિગત રીતરિવાજો, રાગદ્રોપાદિ-પ્રેરિત તડબેડો ને પંચાતોમાં જ પોતાને વધારેમાં વધારે રોહી એક રીતે જાણે ભવિષ્યને ભૂલીને જ જીવે છે! કોઈનુંયે-દેવુ ને લવજી જેવાનુંયે ભવિષ્ય ખતું? રમણુજીનો વાલજી ખેતી સંભાળી કમાવામાં પડ્યો. ઘેમર આદર્શ ખેડૂત થવામાં રહ્યો. દેવુ પણ બંધાઈ ગયો ભગતવાળામાં. રમણુજીયે દિલ્હી સુધી લંબાઈને પાછા આવી ગયા પોતાની તળભૂમિમાં. આ બંધાને શું મળે છે? શું મેળવવાનું છે? આઝાદી આવી, અનેક ચોળનાઓ યઈ, તેમાંથી કોણ

વધુમાં વધુ લાભ ખાટજો?—રણુજીડોની જમાત?—પશાકાકાઓના પારસદારો? લેખકે પ્રશ્નો ઉઠેલવા કરતાં પ્રશ્નો ઊઠે એવી પરિસ્થિતિ આલેખીને એવેનીભર્યો વિરામ કર્યો એમાં કલાનું ડેટલું કે હિત જરૂર જણવાયું જણાય.

આ નવલકથા મારી દષ્ટિએ ચિત્રણમાં છે, દર્શન ચિત્રણમાં, ચિત્રણ દ્વારા આપે એટલું આબ્ધું છે. એમાં લેખકે ઘણો સરંગમ ખપમાં લીધો છે. અને એમ પણ લાગે છે કે તેઓ પાત્રલેખનમાં વધુ સંકુલતા પસંદ કરીને ડેટલોક સરંગમ ઘટાડી શક્યા હોત; કદાચ થયા એથીયે વધુ અસરકારક થયા હોત. પરંતુ ૨૫ વર્ષના સમય-વ્યાપમાં ફેલાવાનું પસંદ કરીનેય તેઓ માનસપ્રક્રિયાઓનાં અનેક રસબિંદુઓ નવલકથામાં લાવી શક્યા છે. એ રસબિંદુઓનો વધુ લાભ લઈ શકત. ધા. ત., જૈમિની અને લવજીના સંબંધનું બિંદુ. જૈમિનીનો પરિણીત લવજીના જીવનમાંનો પ્રવેશ સંકુલ ભાવપરિસ્થિતિની એક શક્યતા ઊભી કરતો હતો, પણ લેખકે જ એ શક્યતાની દિશામાં આગળ જવાનું ટાળ્યું. કદાચ નવલકથા દ્વિકેન્દ્રી બનવાની હહેશત પણ એમને હોય. જો કે જૈમિની જેવું ગ્રામીણ સ્ત્રીપાત્રોથી વિભિન્ન પાત્ર લવજીના જીવનમાં ને એના પ્રદેશમાં સ્થિરપણે રોપીને રસકથાની વધુ જમાવટ પણ થઈ શકી હોત. લેખકે જૈમિની-લવજીની સંબંધ-કથાનો કર્યો એથી વધુ અસરકારક ઉપયોગ કરી શક્યા હોત. આમ જૈમિનીને ગામડા સુધી લઈ ગયા, પણ ત્યાં તેમને ટકાવી નહીં! ટકાવી હોત તો જ પલ્લુ આવા 'તો' ઉપર મદાર રાખીને ચર્ચા ચલાવવી ઠીક નથી.

રઘુવીરે આ નવલકથા દ્વારા, સુજરાતના પરંપરાપ્રાપ્ત નવલકથાસાહિત્યને એક નવા પરિમાણનું દર્શન-આકર્ષણ પૂરું પાડવાનું સાહસકાર્ય કર્યું છે એ નિશ્ચિત ખાખત છે. એક રીતે એમના આ નવ-

કયા લેખનમાં સાંપ્રત નવલકથાકારના યુગધર્મનું જે ઇંગિત જોઈ શકાય નવલકથાકારે સમગ્રિધર્મમાંય કંઈક કરવાનું રહે છે, અલખત, કલાધર્મમાં સનિષ્ઠ રહીને. આ નવલકથાત્રયી એ સંકેત આપે છે ને તેથી જ મને આવકામ' લાગે છે. હવેના નવલકથા-કાર-કલાકારે પોતાના સમયની વાસ્તવિકતાઓ સાથે હિંમતપૂર્વક કામ પાડવું જોઈશે ને કલાનુભવનાં નૂતન પરિભાષો તાગવાં જોઈએ. આ નવલકથા-કારનો પુરુષાર્થ એ દિશાનો સંકેત કરે છે અને એ મને નૌધપાત્ર ઘટના લાગે છે.

રઘુવીરની આ નવલકથા ચિત્રણધર્મી' હોઈ સમગ્ર કથાનું સંઘટનસૂત્ર ચિત્રણપ્રક્રિયાથી સંચાલિત થતું જણાય છે. પાત્રોની વિવિધ ગતિ, પાત્રોનું પરસ્પર મિલન-સંઘર્ષન ધ્યાદિમાંથી ચિત્રસંઘટના વૈવિધ્યપૂર્ણ-સંકુલ ગતિસંયોજનનો અવિનાભાવિ સંબંધે આલેખ્યાર થઈ રહે છે. લેખકે પાત્રોની ભાષા, પાત્રોના વિચાર-આશયો, પાત્રોનું ભવિષ્ય-એમાંથી કથાપ્રવાહનું સ્વરૂપ-ગતિ-દિશા પોતા-પૂરવું તારવી-નિપજવી લીધાં છે. મહદંશે લેખકની સંવેદનાએ એમના વતનના ૨૫ વર્ષના છવનને 'ઝીલવા'-'ખતાવવા'નું કાર્ય જાણે સમજ ને સંવેદન ધરાવતા કોઈ કેમરાની રીતે ક્યું છે. એમની સર્જન-લીલા ચિત્રોની પસંદગી ને સંયોજનમાં પ્રગટપણે, તેા ચિત્રોના નિર્માણમાં પ્રચ્છનપણે રહેલી વરતાય. લેખક પાત્રોને એમની રીતે જાણે ખોલવા દે છે ને એમાંથી નવલકથાના સંવાદ-એવું વસ્તુ આદિ પ્રગટ થવા દે છે. પોતે તેા જાણે આ યુગકથાના ચાહિય-પીસ જ્વેઃ થઈ રહેવાની ભૂમિકાએ ઊભા રહેવાનું પસંદ કરે છે. આમ રઘુવીર આ નવલકથાલેખનમાં દેખીતી રીતે સદા છતાં ચિત્રદ્રશ્યાની રીતે પ્રગટ થયેલા જણાય, પણ તેથી સંઘટનાની જવાબદારી, એની સત્તા ઓછી હોવાનું માનવાની જરૂર નથી.

લંબણ 'અંતરવાસ'(૫. ૧૮૧)માં એક ઠેકાણે બોલી જાય છે. 'હું આત્મકથા નહીં લખું, નવલકથા

લખીશ; જેથી પોતાના અનુભવો છૂટથી લખ શકાય.' મને લાગે છે આ લંબણના શબ્દોમાં રઘુવીરનો અવાજ છે; મને તેા આ નવલકથામાં ધણ અવાજો, પ્રસંગો, પાત્રોમાં રઘુવીરની આત્મકથાતે રણકાર સંભળાય છે. કેટલાક પાત્રોમાં એમને અનુભવજગતનાં સત્યો કેવાં તેા રૂપાંતર પામ્યાં ને તે જોઈ વિસ્મયાનંદ પણ યાય છે. અત્રત્તર પ્રભાવિ: પણ યાઈ છું' એ રીતે એમની સર્જનકર્મની શક્તિથી એ શક્તિ અહીં સવિશેષ પ્રસંગચિત્રમાં, સંવાદ બોલીમાં અનુભવાય છે. કેટલાક સંવાદોમાંની તીવ્રજ્વાલ ને કેટલાંક વર્ણનોની કવિતામાં મને રઘુવીરની સક્રિયતાનું ખળ આસ્વાદ્યરૂપે વરતાયું છે. રઘુવીર દાવો કરે છે પાત્રોથી પોતે દોરાતા હોવાનો; એમાં તત્ત્વ હશે પણ સત્ય તેા છે આ રઘુવીર આ નવલકથામાં સૌન સાથે છે અને રઘુવીર છેવટે સૌને અંતે છે. આ નવલકથા રઘુવીરના પથારાકથ વિકાસની નવલકથ છે અને એની પ્રતીતિ એક મિત્ર તરીકે મને આની આપે છે.

ભગતભાઈ, રઘુવીરના આ નવલકથાલેખન તપને હું જાણું છું' ને તપને હું' સર્જનકર્મને મહત્વવત્ત્વે લેખું છું. આ નવલકથામાં રઘુવીર વાં ઊઘડયા છે; કેટલો મોટો પ્રદેશ, કેટલી સમૃદ્ધ ભાષા, ખોલનારાં કેવાં કેવાં પાત્રા ભરીને આ માણસ બેઠેમો સાટું થયું' મુખ ખૂલ્યું' ને આ ખબું' સંચિત એ નિજ વિશ્વ લઈને પ્રગટયું. એ વિશ્વ આમ નવલકથાનું જ સાહજિક રૂપ લઈને આજ્યુ' ને તેમાં તમે એક મિત્ર-પ્રકાશકના નાતે નિમિત્તરૂપ થયા એ મદદ અભિનંદન આપીને હવે વિરમું.

સંકલ્પ

વિકલ્પનો સંપાદિત સંદર્ભગ્રંથ

N. Shastri and P. Lal

The Writers Workshop Handbook
of Gujarati Literature, Vol 1. [A-F]
Pub. P. Lal 162/92 Lake Gardens,
Calcutta. 1974. Pages 94 Rs. 15/-
sole agent in U. S. and Canada :
Center Culture Associates, Box 277
Jonn, 06277, U.S.A.

અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યનો પરિચય
મને માહિતી આપવા માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ
આ સંદર્ભગ્રંથની પ્રથમદર્શની વિશિષ્ટતા એ છે કે,
પાના એક સંપાદક “સાહિત્યશાસ્ત્રી” છે, અને
મીઝ “પદ્મશ્રી” વિભૂષિત.

આ ગ્રંથમાં અઠારાદિકમમાં લેખકો (અટક પ્રમાણે)
ગુલિઓ, સાહિત્યસ્વરૂપો, ગુજરાતનાં રચણો અને નદિઓ
ગેરેનો પરિચય આપવામાં આવેલ છે. આ શ્રેણીનાં
માગ ૧ માં અંગ્રેજી અક્ષર A થી F (અલિગ્ના-

પી. પ્રકાશ વેગડ

ગ્રંથપાલ, સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

થી ફાર્પસ) સુધીના શબ્દો સામેલ કરવામાં આવેલ
છે. ઉપનામથી ઓળખાતા લેખકોનો ઉલ્લેખ તેઓના
ઉપનામની જગ્યાએ કરવામાં આવેલ છે. ડા. ત.
ધૂમકેતુ, અનામી, દર્શક, દિવ્યાનંદ, બકુલેશ, અમૃત
ધામલ વગેરે અને તેઓ વિષયક માહિતી પણ ત્યાં
જ આપવામાં આવી છે.

આ એક સર્વમાન્ય પદ્ધતિ છે કે, ઉપનામ માટે
જો ઉપર મુજબની ગોઠવણ સ્વીકારવામાં આવે તો
ઉપનામધારી લેખકોના મૂળ નામની જગ્યાએ આડ-
નોંધ આપવી જોઈએ. આ ગ્રંથમાં માત્ર અપવાદ
તરીકે એક-એ આવી નોંધો મળે છે દેસાઈ,
ઝીણાભાઈ રતનજી જુઓ, રતેહરરિમ, અને ભટ્ટ,
મણિશંકર આર. જુઓ કાન્ત. પણ સંપાદકો આ
ગોઠવણમાં એકમૂલતા જાળવી શક્યા નથી. અમૃત-
લાલ લાલેજીભાઈ ભટ્ટના નામની જગ્યાએ જુઓ
અમૃત ધામલ અને ઠાકોરલાલ દેસાઈની જગ્યાએ
જુઓ શ્રીકાંત દલાલ—આ પ્રકારની આડનોંધો
આપવામાં આવેલ નથી.

રામનારાયણ પાઠક વિશેનું લખાણ 'દિરેક' ઉપનામ ઉપર આપવામાં આવેલ નથી. સચિકરણ (Cataloguing) ના નિયમ મુજબ તેઓની આ ગોઠવણ અરોબર છે, કેમકે આ લેખક પોતાના મૂળનામથી વિશેષ જાણીતા છે. પણ સંપાદકે 'દિરેક' ઉપનામની જગ્યાએ જુઓ પાઠક, રામનારાયણ વિશ્વનાથ—આ પ્રકારની નોંધ તો ચૂકવી જોઈએ ! ખીજ બાજુ ત્યાં આડનોંધની જરૂર નથી ત્યાં આડનોંધ આપવામાં આવી છે: દિવેદિયા, નરસિંહરાવ મોળાનાથ જુઓ નરસિંહરાવ.

આ ઉપરાંત, હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર લટ્ટ 'મસ્તકકીર' ઉપનામથી જાણીતા છે, માટે તેઓ વિષયક લખાણ તેઓના ઉપનામની જગ્યાએ હોવું જોઈએ. અને તામરી જગ્યાએ આ પ્રકારની નોંધ ફોડી જોઈએ—ભટ્ટ, હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર જુઓ મસ્તકકીર. અંદાજે અમૃતલાલ ખૂચ વિશેનું લખાણ 'સુકાની' ઉપનામ ઉપર હોવું જોઈએ, અને નામની જગ્યાએ આ પ્રકારની નોંધ હોવી જોઈએ—ખૂચ, અંદાજે અમૃતલાલ જુઓ સુકાની. આવી જ રીતે, હરજી લવજી દાખાણું લખાણ 'શયદા' ઉપર અને મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈનું 'કોલક' ઉપર હોવું જોઈએ. આ દાખલાઓમાં 'સંપાદક લેખકોના નામની જગ્યાએ આડનોંધ આપવાને બદલે માહિતી જ આપી દીધી છે !

આપણે જાણીએ છીએ કે ઉપર જણાવેલ વ્યક્તિઓ ઉપનામથી જ વધારે જાણીતી છે. અને વાચકો તેઓ વિષયક માહિતી સ્વાભાવિક રીતે તેઓના ઉપનામની જગ્યાએ જ શોધશે. અગર ઉપનામની જગ્યાએ આડનોંધ આપવામાં આવેલ ન હોય તો વાચક આ લેખકોના મૂળનામની જગ્યાએ કેવી રીતે પહોંચી શકશે ? આ ઉપરાંત અકિંચન, અન્નિકુમાર, અનિકેત, અનિલકુમાર, આરસી, શુભજીવ, દાલચીવડા, બાદરાયણ, ઇંદુભાઈ, મિશ્ર અખંડાનંદ, બંધુ, ડાયર વગેરે ઉપનામો જ આ પુસ્તકમાં દર્શિગેચર ચતાં

પથી, તો તેઓ વિષયક માહિતી કે આડનોંધો કયાં શોધવી ? આ પ્રમાણે, આપણે 'જોડું' કે માહિતી ગોઠવવાની કોઈ સ્પષ્ટ રીત કે ચોક્કસ પદ્ધતિ અ પુસ્તકમાં અપનાવવામાં આવી નથી.

'ઉદ્યાર' ફેણ. 'હતના અંકમાં સંદર્ભચેતો છેવું, આયોજન અને કાર્યપદ્ધતિ અંગે કરવામાં આવેલ સૈદ્ધાંતિક ચર્ચા, અશાસ્ત્રીય રીતે કામ કરવાથી ચતાં અનિષ્ટોની સજૂઆત, તેમ જ આ વિષય પરવે દાખવવામાં આવી રહેલ ઉદાહરણો અંગે ઉચ્ચારાયેલ ચેતવણી—વગેરે બાબતો આ પુસ્તક માટે પણ મહદંતે લાજી પડે છે. સંદર્ભચેતોની વિલાલના અંગેની વધુ હથાવટ ડાહ્યાભાઈ જોશીએ પાછલા અંકમાં કરેલ છે. માટે અહીં સૈદ્ધાંતિક અને શાસ્ત્રીય બાબતોની ચર્ચાનું પુનરાવર્તન ન કરાવે, પણ આ પુસ્તકની થોડી ક્ષતિયો તરફ ધ્યાન દોરવું પર્થાપ્ત થશે.

આ પુસ્તકમાં લેખકોના ઉપનામમાં જેવા મળતી અપૂર્ણતાઓ ઉપરાંત, તેઓનાં મૂળ નામ અંગે પણ અસંપૂર્ણ અપૂર્ણતાઓ જેવા મળે છે. દા ત. નીચે જણાવેલ લેખકોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયો પથી.

- Acharya, Shantilal P.
- Anjaria, Himmatlal G.
- Bhatt, Nanabhai K.
- Bhatt, Purushottam J.
- Bhatt, Upendra R.
- Brahmabhatt, Raghunath T.
- Buch, Puratan J.
- Dave, Ishwarlal R.
- Dave, Jugatram
- Dave, Natvarlal
- Derasari, Dahyabhai P.

Desai, Palanji B.
Desai, Rammohanrai J.
Dhruv, Harilal H.
Divecha, Narain Hemchandra
Divetia, Bhogindrarao R. વગેરે

જે લેખકોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયેલ છે, એમાંથી અધિકાંશ લેખકો વિશેની વિગતો ધણી અધૂરી છે. તેઓનો જીવન-પરિચય તો આપવામાં જ નથી આવ્યો. અને લેખક તરીકેના પરિચયમાં તેઓના સાહિત્યિક પ્રદાનનું ધ્યાન રાખવામાં નથી આવ્યું. પરિચય-લખાણ ઉપરજેલું, સંદિગ્ધ કે અધકચરું છે. એનો એક નમૂનો જુઓ—“ Bhatt, Lakshmi-
kant : Innovator in Gujarati short story whose works are distinguished by their photographic innovation.”

કૃતિઓના ઉલ્લેખોની બાબતમાં પણ આ પુસ્તકમાં મોટો ધબકાટો દેખાય છે. સાધારણ કૃતિઓનો સમાવેશ થયો છે, પણ ઉલ્લેખનીય ગ્રંથો રહી ગયા છે. દા. ત. અખો અને મધ્યકાલીન સંત પરંપરા, અક્ષુના, અનાર્થના અડપલાં, અનુરણન, અવિલકત આત્મા, અનુસ્મૃતિ, અન્વેષણા, અભિરુચિ, અહીપ્સા, અમાસના તારા, અશ્રુધર, આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવ સ્મારક ગ્રંથ, આપણું વિવેચન સાહિત્ય, એમ. એ. બનાકે કર્યો મેરી મિટી ખરાબ કી ? ચંદ્રકાંત બક્ષીથી ફેરા, ચિત્રદર્શનો, ચિત્રાંગદા, છીએ તે જ હીક, દરિયાલાલ, દિવાને સાગર, દિગ્દર્શન, બંદીધર, બંધન અને મુક્તિ, બિન ધંધાદારી રંગભૂમિનો ઇતિહાસ, બારતીય કાવ્યસિદ્ધાંત વગેરે અનેક ગ્રંથોનો સમાવેશ થયેલ નથી.

એક બાબુ નમાં ઉપર જણાવેલ ગ્રંથોના ઉલ્લેખોની ગેરહાજરી ખૂબે છે, ત્યાં જ છેલ અને જીમો, બંધન તૂટ્યાં, આરમાસીનાં ફૂલ, ચક્રમક,

દુનિયાનો દુરબન, દુઃખી દંપતી, એક બકરાની આત્મકથા વગેરે કૃતિઓનો સમાવેશ પણ ખૂબે છે. એટલું જ નહિ, કૃતિ પરિચય આડંબરી અને ઉપર-જેલું આપવામાં આવ્યું છે. ઉલ્લેખનીય કૃતિઓ માટે ધણી જગ્યાએ ફક્ત એક જ પંકિતનું લખાણ છે, જ્યારે સાધારણ કૃતિઓ માટે વધારે લાંબું લખાણ લેવા મળે છે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં સંતુલનનો અભાવ ઠેર ઠેર નજરે ચડે છે.

પ્રકાશનવર્ષની ભૂલો અંગે માત્ર આટલું જ તેંધવું પર્યાપ્ત થશે કે આ પુસ્તકમાં હપ કરતાં વધારે ભૂલો થયેલી છે. અમુક ભૂલો તો એક નજરે જોઈને પકડી પારી શકાય એવી છે. દા. ત. મણિભાઈ નભુભાઈ દિવેદી (૧૮૫૮-૧૮૯૮) કૃત ‘જનોની’ પ્રકા. વર્ષ ૧૮૪૨ ! મોહનદાસ ક. ગાંધી કૃત આત્મકથા (મારૂં સત્યના પ્રયોગો) પ્રકા. વર્ષ ૧૯૫૨ ! હરીન્દ્ર દવે (૧૯૩૦) કૃત ‘મૌન’ પ્રકા. વર્ષ ૧૮૬૬ ! સહેજ પણ કાળજી રાખવામાં આવી હોત તો આ ભૂલો નિવારી શકાઈ હોત.

પુસ્તકના અંતે મુદ્રણદોષોની એક યાદી આપવામાં આવી છે. પણ ખૂબીની વાત એ છે કે માત્ર ૩૨ મુદ્રણદોષોના રજૂ કરેલ મુદ્રારમાં પણ ૩ ભૂલો રહી ગઈ છે.

આ બગીચા સિવાયની વધારાની થોડી રમૂજ ક્ષતિયો જોઈએ. નગીનદાસ પારેખનું નામ અંગ્રેજીમાં Nagendir થઈ ગયું છે. એવી જ રીતે મોહનભાઈ પટેલ (‘અનુવાદ વિજ્ઞાન’ના લેખક)નું નામ મનુભાઈ પટેલ જપાણું છે. સુરેશ મજમુદારને સુરેશ મજમુદાર અને મણિબેન દેસાઈને મણિભાઈ દેસાઈ બનાવી દીધા છે. ‘ગિન્નબિન્ન’ નો અનુવાદ કર્યો છે ‘Cut and Broken’ ! પ્રહલાદ દા. બ્રહ્મલદને “ Fictionist ” ની ઉપાધી મળી

(શાપાશ !) ' આપણો ધડીક સંગ ' ને Humorous novel તરીકે ઓળખાવેલ છે. આ વાંચીને ઠીક મહેતાને આઘાત ન લાગે તો સાડું. મહાસ્વેતા ડયા કૃત 'દર્પણ' વાર્તાસંગ્રહનો ઉલ્લેખ નવલકથા ઠીકે થયેલ છે.

હવે મુદ્રણદોષના થોડા નમૂનાઓ જોઈએ. Iohini Murtio, Suryu Bhuje, Paona arimal, Devo Ghaghal (પૃ. ૪૯) : ખરા મદો આ પ્રમાણે છે : માટીની મૂર્તિઓ, સર્વ-ખી, પદ્મપરિમલ, દેવો ધાધલ.

સંપાદકીય નોંધમાં શ્રી પી લાલ જણાવે છે ' રાષ્ટ્રસર્વ વર્કશોપ હેન્ડબુકની આ ખીજ શ્રેણી { પહેલી શ્રેણી, અગ્રણી, અધિકારી છે }. અહીં કારની શ્રેણીઓ તમામ ભારતીય ભાષાઓને આપરી શો. આ ગ્રંથનું સંશોધનકાર્ય પી. એન. શાસ્ત્રીએ ધું છે અને પી. લાલે સલાહકાર અને સ્ટાઈલ પંચેની કામગીરી બજાવી છે. અને [અધૂરામાં પૂરું] શનલ લાહરિની કલકત્તાના શ્રી પ્રુથાલદાસ જસાણી, હાલક ગ્રંથપાલ અને ગુજરાતી વિભાગના વડાએ, મા ગ્રંથનું લખાણ સુધાર્યું છે." સંપાદકનું આ કાલવ્ય એવી છાપ બની કરે છે, જાણે આ એક ભારતીય, પ્રામાણિક અને અજોડ સંસ્કૃત ગ્રંથ હોય !

હકીકતમાં ' ગુજરાતના સારસ્વતો ' સાથે સામ્ય રાવતો આ ગ્રંથ દુર્ગુણોમાં એના કરતાં એક ડગલું માગળ વધી જાય છે. ' ગુજરાતના સારસ્વતો ' નું માયોજન ધધાદારી દષ્ટિએ કરવામાં આવ્યું નથી. નારે આ ગ્રંથનું આયોજન તો માત્ર આર્થિક હાલ મેળવવા માટે જ થયું હોય એવું રમખ દેખાઈ માવે છે.

અંગ્રેજીમાં છપાતા ગ્રંથોને, વેચાણનું બજેણું ઠીકુંટ મળી જાય છે. નિકુષ્ટ ગ્રંથો પણ તેઓના

લખકોને કમાણી કરી આપતા હોય છે. આ પ્રકારની પ્રવર્તમાન સ્થિતિનો સપાટકોએ વ્યાપારી લાલ લીધો જણાય છે.

આ ગ્રંથની એકમાત્ર આકર્ષક અને ઉલ્લેખનીય ગાળત છે, એના સંપાદકોની વિદ્વતાનો પરિચય લેખ, જે ગ્રંથના શીર્ષક પૃષ્ઠ પહેલાં બે અક્ષગ અક્ષગ પૃષ્ઠ ઉપર આપવામાં આવેલ છે.

શ્રી પી. એન. શાસ્ત્રી આ શ્રેણીના મુખ્ય સંપાદક છે. તેઓ એમ. એ. એલએલ. ખી. અને ' સાહિત્યશાસ્ત્રી ' છે. લેખનકાર્ય પ્રારંભ કરતાં પહેલાં તેઓએ ટ્રવંશવિદ્યા (Anthropology) અને તુલનાત્મક સાહિત્યના ક્ષેત્રે સંશોધનમાં સારા એવો સમય ગાળ્યો છે. ઘણા અંગ્રેજ અને હિન્દી સામ-પિકોમાં તત્તરી તરીકે તેઓ સંકળાયેલા છે અને ભારતીય શાસ્ત્રીકમાં પણ કામ કર્યું છે. તેઓના પ્રકાશનોમાં નાટક, બે વાર્તા સંગ્રહો, બે નવલકથાઓ અને એક નિબંધ સંગ્રહ છે. આ ઉપરાંત તેઓએ હિન્દી, સંસ્કૃત, બંગાળી અને અંગ્રેજીના ૨૪ પુસ્તકોના અનુવાદો અને સંપાદન કાર્ય કર્યું છે. આ પુસ્તકોમાં સ્વીન્ડનાથ ઠાકુર, રાહુલ સાંકૃત્યાયન, નર્મ પોલ સાર્ત, હરમાન હેસ, પતંગલિ, વિવેકાનંદ અને મહર્ષિ અરવિંદનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રી પી. લાલ કલકત્તા યુનિવર્સિટી તેમ જ સેન્ટ એલિસ કોલેજમાં ખાનક પ્રોફેસર છે. ન્યુયોર્કની હોફ્ટરના યુનિવર્સિટીમાં ૧૯૬૨-૬૩માં ભારતીય અધ્યયનના વિશેષ પ્રોફેસર હતા. અને ઈંગ્લેંડ, અમેરિકા તથા આસ્ટ્રેલિયાની યુનિવર્સિટીઓમાં તેઓએ ભારતીય સાહિત્ય ઉપર પુસ્તકો વ્યાખ્યાનો આપેલાં છે. પી. ઈ. એન. ઇન્ટરનેશનલ રાષ્ટ્રસર્વ કાન્ફરન્સમાં ડેલિગેટ તરીકે ૧૯૬૬માં ન્યુયોર્ક ગયા હતા. ત્યાંની ઈલિનોય યુનિ.માં ૧૯૬૮ના વસંત સત્ર માટે વિઝિટિંગ પ્રોફેસર હતા. જવાહરલાલ નેહરુ ઇન્સ્ટિટ્યુટ

શિખવૃત્તિ ૧૯૬૬-૭૦ હેઠળ તેઓએ બૃહદ્દારણ્યક અને મહાનારાયણ ઉપનિષદોનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે. હોફ્સ્ટ્રા યુનિ. માં તુલનાત્મક સાહિત્યના વિજિટીંગ પ્રોફેસર તરીકે વસંત ૧૯૭૧માં હતા. એલ્બીઅન કોલેજમાં વિજિટીંગ પ્રોફેસર તરીકે ૧૯૭૨માં અને પ્રેન્ટિસ ક્લાઉન પ્રોફેસર તરીકે ૧૯૭૩માં હતા. ઓહિયો યુનિ. રોયલ્ટ મોર્ટન પ્રોફેસર તરીકે ૧૯૭૩-૭૪માં હતા. અત્યારે યુનિવર્સિટીઓના અધ્યાપન-કાર્યથી રજા લઈને મહાભારતનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરી રહ્યા છે. તેઓની ઉંમર ૪૯ વર્ષ છે અને ૧૯૭૦માં “પદ્મશ્રી” નો ઈલકામ્ય પ્રાપ્ત થયેલ છે.

સંપાદકોના બહોળા જ્ઞાનવિસ્તારનો આ પરિચય, તેઓ પ્રત્યે આપણાં મનમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે અને આ અંથ વિશે સારી છાપ ઊભી કરીને, આપણાં ખિસ્સામાંથી રૂપિયા પંદર કલાવી લે છે (પાકા પૂઠામાં એની કિંમત ૫૦ રૂપિયા છે). શ્રી પી. લાલે અંથ વેચવા માટે અજમાવેલો આ ડીમિથો વાચકો સાથે એક જાતની છેતર-પીંડી જ તો છે. ૧૪ સે.મી. X ૨૧.૫ સે.મી. માપ અને ૯૪ પૃષ્ઠોની આ ચોપડીની કિંમત રૂપિયા પંદર ! ‘પદ્મશ્રી’ ના ઈલકામ્યનો અહીં દુરુપયોગ થઈ રહેલ જણાય છે. એની પ્રતિષ્ઠાનું અવમૂલ્યન થતું લાગે છે.

ટેલિફોન ડિરેક્ટરીમાં લોકોનાં નામ, ગોઠવણ અને ફોન નંબરમાં અપૂર્ણતા અને અશુદ્ધિઓ હોવા છતાં જે એમાં શુદ્ધિપત્રક ન હોય તો એ ડિરેક્ટરી કામ લાગે ખરી ? તિથિઓની અશુદ્ધિઓવાળું પંચાંગ કે નેડહોની ભૂલોવાળો નેડહોકોશ તમે સ્વીકારશો ? એનું સ્વાગત કરશો ?

શા માટે નહિ ? કેમકે પ્રાચીન, ઝડપી અને સમગ્ર માહિતી આપવા માટે આ પ્રકારના ત્રથોની

રચના થતી હોય છે. અને આ તત્ત્વોને આધારે જ સંદર્ભત્રથોનું અસ્તિત્વ ટકે છે. આ તત્ત્વોના અભાવમાં કેઈ પણ સંદર્ભ ત્રથ માત્ર બિન-ઉપયોગી જ નહિ, પણ એહદ હાનિકારક સાબિત થતો હોય છે. સાહિત્યની બાબતમાં શું આ હકીકત લાગુ નથી પડતી ? સાહિત્ય સ્વરૂપો, કૃતિઓ કે સાહિત્યકારોનું અધકચરું, સંતુલન વિનાનું, અપૂર્ણ, ભૂલો ભરેલું અને વિકૃત લખાણ શું સાહિત્ય કે સાહિત્યકારોની પ્રતિષ્ઠાને હાનિકારક નથી ? વિકૃત સંદર્ભત્રથો દ્વારા ખોટી માહિતીનું પ્રસારણ એ શું અભ્યાસીઓ તેમ જ લેખકોને ગેરરસ્તે દોરવાનું અનૈતિક, અસામાજિક અને અસારકૃતિક કૃત્ય નથી ?

ગુજરાતી સાહિત્યના અનેક ત્રથોમાં લેખકોની જન્મ-તારીખો કે ત્રથોના પ્રકાશનવર્ષમાં બેશુમાર ભૂલો શા માટે જોવા મળે છે ? આ બધા પ્રકારના હકીકત દોષો માટે કોણ જવાબદાર છે ? શું લેખકે આ પ્રકારની દરેકદરેક માહિતી માટે મૂળ પુસ્તક શોધવા સવાર-સાંજ અંથલયોની ધૂળ ખંખેરવા જવું જોઈએ ? કે પોતાના ઘેર ‘કોપી રાઇટ’ લાઇબ્રેરી વસાવવી જોઈએ ?

કેમ, તમને નથી લાગતું કે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર, વિવેચન વગેરે ત્રથોમાં વ્યાપ્ત તમામ અસંજતિઓ માટે આપણી અદાલ્તીય પદ્ધતિ અને આપણા પૂર્વગામી અશુદ્ધ સંદર્ભત્રથો જવાબદાર છે ?

ગુજરાતી સાહિત્યમાં સંદિગ્ધતા અને હકીકત દોષોનો એમેય તોટો નહોતો. હવે એક વધારે વિકૃત સંદર્ભત્રથોનો એમાં ઉમેરો થાય છે. આનાથી અસંજતિઓના વિષયકને સારો એવો વેગ મળશે.

શાશ્વત્વવૃત્તિ અપનાવવાથી આ સમસ્યાનું સમાધાન થઈ જવાનું નથી.

જીવનચરિત્રાત્મક કેશો એ કોઈ પણ નાના યા મોટા ગ્રંથાલયના ગ્રંથસંગ્રહ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી સંદર્ભસાધન છે. આ પ્રકારના સાહિત્યને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય: (૧) સર્વ સામાન્ય (૨) રાષ્ટ્રીય અથવા પ્રાદેશિક અને (૩) વ્યાવસાયિક યા ધંધાકીય. આ દરેકને બે પેટાવિભાગમાં વહેંચી શકાય. જેમ કે સર્વ સામાન્ય, પૂર્વકાલીન અને સર્વ સામાન્ય સમકાલીન આ પ્રકારના સંદર્ભગ્રંથોને ઉપયોગ વ્યક્તિ વિશેષનો પરિચય જાણવા માટે થાય છે, જેમાં ચરિત્ર વિષેની વિગત ટૂંકી અને સરળતાથી શોધી શકાય તેવી રીતે ગોઠવેલ હોય છે.

આ પ્રકારના સંદર્ભગ્રંથો રચવામાં વિષય અને તેનો વ્યાપ પ્રથમથી નિશ્ચિત કરવો જોઈએ અને એ નક્કી કરેલ મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખી એમાં નોંધ સમાવવી જોઈએ.

આ પ્રકારના સંદર્ભગ્રંથોમાં માહિતીની દષ્ટિએ બે પ્રકારો જોવા મળે છે: એક પ્રકારમાં ટૂંકમાં પરિચયનોંધ અપાય છે; તો બીજા પ્રકારમાં ટૂંકા નિબંધરૂપે પરિચય નોંધો તૈયાર કરાવીને સંપાદિત કરવાની હોય છે. ટૂંકી પરિચયાત્મક માહિતી સંકલિત કરવા માટે સંપાદક પરિપત્ર દ્વારા માહિતી મંગાવે છે અને એ રીતે વ્યક્તિઓ તરફથી પરિચયનોંધો પ્રાપ્ત થાય તેને આધારે જ સંપાદિત થાય છે. ધંધાદારી પ્રકાશનગૃહો આ રસમનો અમલ કરે છે. ઇન્ડિયા હઝ ઇ (ન્યુ દિલ્હી, ૧૯૭૦) અને હઝ ઇ એન્ડ ઇન્ડિયન રાઈટ્સ (૧૯૬૧, સાહિત્ય અકાદમી)નો આ પ્રકારના ગ્રંથોમાં સમાવેશ થઈ શકે. ડિશ્નેરી એન્ડ નેશનલ બાયોગ્રાફી (લંકા, ૧૯૭૨)માં વ્યક્તિનો પરિચય એક સંક્ષેપ નિબંધરૂપે અપાયેલ છે. આ પ્રકારના ચરિત્રાત્મક સંદર્ભકેશમાં સામેલ કરવામાં આવેલ દરેક વ્યક્તિઓની નોંધો સંપાદકીય મંડળ ચકાસણી કર્યા પછી સ્વીકારે છે અને આ લખાણ અધિકૃત વ્યક્તિઓ પાસેથી લખાવવાનું

હોય છે. આ પ્રકારના કાર્યમાં સામેલ થનાર દરેક લેખકે રજૂઆત અને શૈલી અંગે સંપાદકીય મંડળના માર્ગદર્શનને અનુસરવાનું હોય છે.

જીવનચરિત્રાત્મક કેશમાં પરિચયનોંધની વિગત આ પ્રમાણે હોવી જોઈએ:

શેઠ, ચંડકાન્ત ત્રિપ્તમલાલ, ૧૯૩૮
તા. ૩-૨-૧૯૩૮, કાલોલ (જિ. પંચમહાલ),
મેટ્રિક '૫૪, બી.એ. ગુજ. યુનિ. '૫૮; એમ. એ.
ગુજ. યુનિ. '૬૧; પી. એચ. ડી. પદવી માટે અભ્યાસ
યાત્રુ. વિષય: ઉપાસકર જોશી જીવન અને સર્જન.
ગુજરાતીના અભ્યાસક સેંટ્રેલિયસ '૬૧-૬૨;
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, કપડવંજ, '૬૨-૬૩;
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, '૬૩-૬૬; ભક્તવલ્લભ ધોળા
આર્ટ્સ-કોલેજ, '૬૬-૭૨ અને હાલ ગુજરાતી
વિભાગમાં રીડર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ૭૨થી—

આધુનિક કવિ અને વિવેચક, સંપાદન અને અનુવાદ-કાર્ય; 'નદ સામવેદી'ના ઉપનામથી નિર્મળલેખન

કૃતિઓ: કાવ્યસંગ્રહો: પવન રૂપેરી (૧૯૭૨;
ઇનામી કૃતિ) જયડતી દીવાલો (૧૯૭૪; ઇનામી કૃતિ).
નાટક: સ્વપ્નપિજર (૧૯૭૩; ઇનામી કૃતિ). વિવેચન-
સંગ્રહ: કાવ્યપ્રવક્ષ (૧૯૭૬); અન્ય 'ગુજરાતીમાં
વિરામચિહ્નો' (૧૯૭૩; સહકર્તા તરીકે) સંપાદન:
એસ.એસ. સી. ખેડાના ગુજરાતીના પાઠ્યપુસ્તકના
સંપાદક મંડળ, ૧૯૭૦-૭૨. બૃહદ ગુજરાતી કાવ્ય
પરિચય, ગ્રં. ૧-૨ (૧૯૭૩) અને બૃહદ ગુજરાતી
ગદ્ય પરિચય, ગ્રં. ૧-૨ (૧૯૭૩); લાપા સાહિત્ય
દ્વારા રાષ્ટ્રીય એકતા (૧૯૭૭). અનુવાદ: પડિત
ભાતખંડ (૧૯૬૭, સાહિત્ય અકાદમી) મહાયાજ્ઞ
સાહિત્યના દતિહાસની રૂપરેખા (સાહિત્ય અકાદમી).
કુમાર ચંદ્રક વિજેતા ૧૯૬૪
૯ બી, પૂર્ણેશ્વર રૂવેંદસ, ગુલપાઈ ટેકરા,
અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

સંક્ષિપ્ત : મૂળશંકર ત્રા. ભટ્ટ

૧. અભ્યુદાયી પ્રકાશ .

અંધારી ઝૂંપડીમાં ત્રણેય જણા ધડીભર સ્તબ્ધ થઈને બેસી રહ્યા. થોડી વારે ખલાસીએ એક મોટેથી ધૂમ પાડી, પણ જવાબ ન મળ્યો. ખલાસીએ દેવતા સળગાવ્યો ને જોયું તો એક ખૂણામાં સૂકાં લાકડાંના ઢગલો પડ્યો હતો. લાકડાંમાં દેવતા પડ્યો એટલે ઝૂંપડીમાં બરાબર પ્રકાશ આવવા લાગ્યો.

તેમણે જોયું તો ઝૂંપડીમાં બધું અવ્યવસ્થિત હતું. એક ખાટલો હતો, પરંતુ તેના પર એટલી બધી ધૂળ જમી ગયેલી હતી કે ધૂળની નીચે કાંઈ પાથરેલું હશે કે નહિ તેની ખબર જ ન પડે. ચારેય ખાણુ મોટાં મોટાં જળાં બાજેલાં હતાં. થોડાંક વાસણો પડ્યાં હતાં, પણ તે કટાઈ ગયેલાં હતાં. ખાટલાના પાયા અરધા ઉધઈ ખાઈ ગઈ હતી. પાવડો, કોઠાળી, ને એવાં હથિયારો ખૂણામાં પડ્યાં હતાં.

દારતું એક નાતું પીપ પણ પડ્યું હતું. બંદૂક પણ જળાં વચ્ચે ડોકિયાં કરતી ટીંગાતી હતી.

'અહીં કોઈ નથી.'

'કોઈ નથી.'

'આ ઝૂંપડીમાં કેટલાંય વર્ષથી કોઈ રહેતું નહિ હોય એમ લાગે છે.' હાઈટ કહ્યું.

'ત્યારે સિપલેટ ! આપણે આજની રાત આ ઝૂંપડીમાં જ કાઢીએ. જો આ ઝૂંપડીનો માલિક અહીં આવે ને ભેટો થઈ જાય તો ઠીક છે; આપણે ઝૂંપડી તેને સોંપી દઈશું.'

'મને નથી લાગતું કે તે માણસ પાછો અહીં આવે. તે આ બેટ ઉપર છે કે નહિ એની જ મને શંકા છે.'

'ત્યારે શું લાગી ગયો હશે ?'

‘ભાગી નહિ ગયો હોય તો મરી ગયો હશે.’

‘જો મરી ગયો હોય તો તેનાં હાડકાં તો મળશે ને ? સવારે તપાસ કરશું.’

બધું સાફ કરીને તેઓ ત્યાં સૂતા, પણ ઉંધ શી રીતે આવે ? અનણી જગ્યા; કયે વખતે કોણુ ઊતરી આવશે તેની શી ખબર ? આખી રાત વાતોમાં તથા બગાસાં ખાવામાં કાઢી ઠેઠી એક હશે કે ઘણા ? ઠેઠીની સાથે તેને લુટનારાઓ કે કેદ કરનારાઓ હશે કે નહિ ? તેને વિષે ખૂબ તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. વળી રાત્રે હમેશાં ભયંકર વિચારો વધારે આવે છે, એમાંય આ કોઈ ભૂતાવળના દેશ જેવી જગ્યામાં તો એમ થાય જ ને ?

સવાર પડી. બધાયે ઊઠીને ઝૂંપડી બરાબર તપાસી. ઝૂંપડીની પાછળ એક નાની એવી ટેકરી હતી. આગળ મોટાં મોટાં ઝૂંડો વચ્ચે કુણાડીથી સાધારણ રીતે ચોખ્ખી કરેલી થોડીક જગ્યા હતી. જે પાટિયાં ઝૂંપડીમાં વાપરવામાં આવ્યાં હતાં તે કોઈ વહાણનાં હતાં એ દેખાતું જ હતું. એટલે તેમણે એમ અનુમાન કર્યું કે કોઈ વહાણ આ બેઠ સાથે અથડાયું હશે, અથવા ઝૂંપડી ગયા હશે, અને આ એક બચેલા માણસે એ વહાણનાં પાટિયાંમાંથી આ ઝૂંપડી બનાવી હશે. એક પાટિયા ઉપર તો તેણે ‘ચિટ.’ એવા અરધા બૂંસાઈ ગયેલા અક્ષરો વાંચ્યા. ચિટાનિયા નામનું વહાણ અહીં આવ્યું હોવું જોઈએ. બધી તપાસ કરી લીધા પછી તેઓ નાસ્તો કરવા માટે પોતાના વહાણ ઉપર ગયા. વહાણુ જે સ્થિતિમાં આગલી રાત્રે બાંધ્યું હતું તે જ સ્થિતિમાં હતું. ખલાસીને પોતાના છોકરાને મળ્યા જેટલો આનંદ આ વહાણુ જોઈને થયો. નાસ્તો કરીને પાછા તેઓ જંગલમાં નીકળી પડયા. આજનો આખો દિવસ ફરીને જો કાંઈ જણવા જેવું ન મળે તો કાલે પાછા નીકળવું એમ તેમણે નક્કી કર્યું. જતાં પહેલાં

ઝૂંપડીમાંનાં બધાં સાધનો વિના સંકોચે વહાણુ ભેગાં કરી દેવાં એવો ખલાસીને વિચાર એક જણુએ મંજૂર કર્યો. સાથે સાથે અહીં નવી જાતનું સાક વગેરે થતું હતું તે પણ લઈ જવું, તથા બંદૂક ને ઘર પણ ધર ભેગા કરી દેવાં એવું તેમણે ઠરાવ્યું.

પણ આમ કરવામાં વખત ધણો જમ તેમ હતું. અને કદાચ એકાદ દિવસ વધારે રોકાઈ જવું પડે તેવો સંભવ હતો. ખલાસીએ કહ્યું : ‘અહીં વધારે રોકાઈ શકાશે નહિ, કારણ કે હવામાં થોડોએક ફેરફાર થાય એવો સંભવ મને લાગે છે. આજે જ બધું પતાવી દેવું જોઈએ. હર્બટ ! તું શાકના છોડનાં બી એકઠાં કરવા લાગ; દરમિયાન અમે આટલામાં તપાસ કરીએ છીએ.’

હર્બટ ત્યાંથી જુલો પડયો. સ્પિલેટ ને ખલાસી જંગલમાં ધૂસ્યા. અડધોએક કલાક થયો હશે ત્યાં સ્પિલેટને કાને હર્બટની ચીસ સંભળાઈ. બંને ચમકયા. ‘પેનકોડેટ !’ હર્બટ કાંઈક જોખમમાં લાગે છે !

બંને જણુ અવાજ અવગતો હતો તે તરફ દોડયા. તેઓ દોડયા તે સારું કર્યું, કારણ કે જોયું તો હર્બટ નીચે પડેલો હતો અને તેના પર એક મોટો વાંદરો ચડી બેઠેલો હતો. આવી વિચિત્ર વાંદરો તેમણે જિંદગીમાં જોયો ન હતો. વિચાર કરવાનો અવકાશ જ ન હતો. બંને જણુ વાંદરા પર તૂટી પડયા, ને તે જોર કરે તે પહેલાં તો ખલાસીએ બૂડોને પકડવા માટેનું દોરડું તેની ફરતું મજબૂત વીંટી દીધું. સ્પિલેટ હર્બટ પાસે ગયો.

‘તને કાંઈ ડાંબ તો નથી રહ્યું ને ?’
‘ના, ના.’ કહેતો હર્બટ કપડાં ખંખેરી ઊભો થયો.

‘ખરેખર, અમે જો જરાક મોડા પડયા હોત તો આ વાંદરો તને હેરાન કરી નાખત !’

‘અરે, આ વાંદરો જ નથી !’

‘ત્યારે ?’ અને એ પૂછ્યું.

‘એના સામું જુઓ તો ખરા ?’

પહેલી જ વાર તેમણે વાંદરાને ધારીને જોયો. બરાબર જોયું તો તે વાંદરો નહિ, પણ માણસ હોય એમ જ લાગ્યું. પણ કેવો માણસ ? માણસનું એકે લક્ષણ તેનામાં દેખાતું ન હતું ! આખા શરીર પર વાળ હતા : મોઢું, ઢાઢી, મૂછ બધાં વાળથી ઢંકાઈ ગયાં હતાં; તેની સાતી આંખો હિંસક પથુની જેમ ચળકતી હતી; હાથ તથા પગના નખો મોટા આણીદાર વધ્યા હતા.

ખલાસીને તો હતું પણ સંકા હતી કે આ માણસ છે કે વાંદરો. પણ રિપલેટે તેને ખાતરી કરાવી કે એ માણસ તો છે, પણ માણસાઈનાં બધાં લક્ષણ સાવ ભૂલી ગયેલો જણાય છે.

‘ત્યારે તો આ જ પેલો કેદી હશે ?’

‘શી ખબર પડે ?’ એવો સંભવ છે કે ધણ વરસોથી એટલો આ ખેટ ઉપર રહેવાથી તે આવો પશુ જેવો બની ગયો હોય !’

તેમની આ વાતચીત પેલો પશુ જેવો માણસ સાંભળતો હોય એમ લાગતું ન હતું. તે તો કચ-કચાવીને લથંદર ગર્જના કરી રહ્યો હતો.

રિપલેટ તેના તરફ ફર્યો ને પૂછ્યું : ‘તું કોણ છે ?’

પેલો તાકી જ રહ્યો. ત્રણેય જણને એની દયા આવી. અને ડોઈ પણ રીતે પોતાના ગેટ ઉપર લઈ જવો જ એમ તેમણે નક્કી કર્યું. એને છૂટો પૂકવાથી તે ભાગે કે નહિ તે અખતરો કરવામાં જોખમ હતું, એટલે અત્યારે તો તેને આમ ને આમ વહાણ ઉપર ચડાવી દેવાતું તેમણે નક્કી કર્યું. તેને

દેરસાથી ખેંચ્યો. તે ઊભો થયો; છૂટવા માટે તેણે જરાયે તોફાન ન કર્યું; પાછળ પાછળ તે ચાલ્યો આવ્યો.

રિપલેટે કહ્યું : ‘પેનકોફ્ટ ! જતે દહાડે આપણા સહવાસથી તેનામાં તેનો સતેવો આત્મા જરૂર બચત થશે. અરેરે ! મનુષ્યોને માથે પણ કાંઈ દુઃખો પડે છે ને ? માણસ પોતાની જાતને પણ ભૂલી ગય છે.’

પેલો માણસ જરાયે ગડબડ કર્યા વગર જ પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ્યો, પહેલાં તેને તેની ઝૂંપડીમાં લઈ ગયા. કદાચ એ ઝૂંપડી પોતાની છે, એમ જોઈને તેને કાંઈ ભાન થાય અને પરિણામે તેનું મન જાગ્રત થાય તો ! પણ ઝૂંપડીને જોઈને તેના પર કશી અસર ન થઈ. તે તો નીચું જોઈને પોતાનું શરીર જ ખંજવાળતો હતો. રિપલેટે દેવતા સળગાવ્યો. દેવતા સળગતો જોઈને પહેલાં તો તેની આંખો ચમકી; પણ પછી પાછો તે હતો એવો શૂન્ય થઈ ગયો.

‘અરે, બિચારો !’ રિપલેટ ખોલી ઊઠ્યો.

એને વહાણમાં લઈ જવા ઉપરાંત હવે બીજું કાંઈ કરવાતું નહોતું. ઝૂંપડી માંહેનો બધો સામાન તેમણે સાથે લઈ લીધો, ને બધા વહાણ પર આવ્યા. પેલા માણસને તેઓ અંદરની ખોલીમાં લઈ ગયા. તે ખોલીમાં પણ તે કાંઈ પણ મોલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહ્યો.

વહાણ ઉપડ્યું.

ખલાસીએ પેલા માણસને ખાવાતું આપ્યું પણ તે તેણે ખાધું નહિ; મૂંઝીને તુરત ફેંકી દીધું.

રિપલેટે કહ્યું : ‘આપણે ગઈ કાલના શિડારમાંથી વધેલું કાચું માંસ તેને આપો જોઈએ ?’

કાચું માંસ તેની પાસે મૂક્યું કે તરત જ પેલો માણસ ઝડપથી ગળે ઉતારી ગયો. તેની ખાવાની રીત પણ જંગલી પશુના જેવી હતી.

‘તમને લાગે છે કે આ માણસ પશુ મટીને માણસ થશે ?’ ખલાસીએ સ્વિલેટેને પૂછ્યું.

‘મને શંકા નથી.’ સ્વિલેટે કહ્યું : ‘આ માણસ લાંબા વખતના એકાંતવાસથી ચ્વાવો થઈ ગયો છે. તે માણસોના સહવાસમાં રહેશે, એટલે તેની સૂતેલી બધી માનવદૃષ્ટિઓ જનમત થવાની જ.’

‘કેટલાંય વર્ષોથી તે એકલો રહેલો હોવો જોઈએ.’ હર્બર્ટ કહ્યું. ‘માત્ર તેના આ બધા દેખાવ ઉપરથી તેની ઉંમર કળી શકાતી નથી.’

‘આશરે ૫૦ વર્ષનો તો હશે જ.’ સ્વિલેટે અનુમાન કહ્યું. ‘આપણે સિંકન એટ ઉપર જઈને હાર્ડિંગને આ બાબતમાં પૂછી જોઈશું. પણ કેવી વિચિત્ર ધટના છે કે આપણે ગયા હતા માણસને લેવા અને એક પશુ લઈને પાછા જઈએ છીએ !’ ખલાસીએ કહ્યું.

રાત પસાર થઈ ગઈ ઠેકી એમ ને એમ પડ્યો રહ્યો હતો; ૧૫મી ઓક્ટોબરે સવારે હવામાં ફેરફાર માણસ પડવા લાગ્યો. વાયવ્ય દિશામાં પવન વાતો તો હતો પણ તે જોરથી વાતો હતો, એટલે વહાણને કાબૂમાં રાખવું મુશ્કેલ થવા લાગ્યું. તો પણ ખાસ મુશ્કેલી ન આવી. ખીજો દિવસે પવનનું જોર વધવા લાગ્યું અને સડો સડેલી લેવા પડ્યા. જો આ પ્રમાણે લાંબો વખત ચાલે તો સિંકન એટ ઉપર પહોંચવું ભારે પડી જાય તેમ હતું. ૧૭મી ઓક્ટોબર, એટલે ૪૮ કલાક ઉપરાંત થઈ ગયા છતાં સિંકન એટનો કિનારો દેખાતો નહોતો, દરિયો પણ તેફાને ચઢ્યો હતો. સ્થિતિ ભયંકર હતી. કયે વખતે શું થશે તે કહેવાય તેમ નહોતું.

રાત પડવા લાગી. કિનારો દેખાતો નહોતો; તાણી તાણીને આંખો ખેચવા છતાં કાંઈ દેખાતું નહોતું. રાત અધારી હતી. સિંકન એટ હવે દૂર તો

ન જ હોય પણ વહાણ કયાંક ખાડીના પ્રવાહમાં કે કોઈ ખડક સાથે અધારામાં અથડાઈ પડે એવો ભય લાગતો હતો. ખલાસી પણ જરા બાવરો બની ગયો હતો. તે પોતાની બધી શક્તિ ખરચીને વહાણને કાબૂમાં રાખવા મથતો હતો. રાતના બે વાગ્યા હશે, તે વખતે સામે નજર કરી તો તેમને દૂર એક સળંગતા તાપણા જેવું દેખાયું.

તેઓ હર્બથી ખૂબો પાડી ગઈયા: ‘એટ દેખાયો, એટ દેખાયો !’ હાર્ડિંગની ભુલિ પર તેઓ વારી ગયા. તાપણું સળંગતું હતું તે દિશામાં તેમણે વહાણ ફેરવ્યું, અને ધ્રુવના તારાની જેમ તે બાહુ નજર રાખીને વહાણ હંકાર્યું.

૨. હેવાન કે ઇન્સાન ?

વીશમી ઓક્ટોબરે સાત વાગે વહાણ મચી નદીના મૂળમાં પેહું. નેમ તથા હાર્ડિંગને આ પાંચ દિવસો પાંચ જુગ જેવા લાગ્યા હતા. એમાં વળી મોડું થયું એટલે તેમને છવ્ઠ જાગો રહેતો હતો. રોજ સવાર-સાંજ તેઓ ટેકરીની ટોચે આવીને વહાણની રાહ જોવા કરતા હતા. હાર્ડિંગ તથા નેમ તેમને લેવા કિનારે સામે આવ્યા પણ વહાણમાં જોયું તો ચાર માણસોને બદલે ત્રણ જ હતા.

‘કેમ, કંઈ રસ્તામાં અકસ્માત તો નથી થયો ને ?’ હાર્ડિંગે પૂછ્યું.

‘ના ના; ખૂબ લહેરથી આવ્યા છીએ.’

‘વાડુ! પણ જે કામ માટે તમે ગયા હતા તે કામ તો સફળ ન જ થયું ને ?’ હાર્ડિંગે પૂછ્યું. ‘તમે ગયા હતા ત્રણ, ને આવ્યા છો પણ ત્રણ જ જણ.’

‘ના જી, માફ કરો; અમે ચાર જણ છીએ.’

‘ત્યારે તમને પેલો ઠેકી મળ્યો ?’

‘હા.’

‘જીવતો ?’

‘હા.’

‘ક્યાં છે ? કોણ છે ?’

‘તે અહીં છે અને તે માણસ છે—કહો કે હતો.’

‘હાર્ડિંગને ખલાસીએ બધી વાત અથથી છતિ

તી કહી સંભળાવી. છેવટે તેણે પૂછ્યું : ‘કેપ્ટન હેબ ! અને તેને લાવ્યા તે ઠીક કંઈ ?’

‘બહુ જ મનનું કંઈ.’ તમે ન લાવ્યા હોત મને બહુ ખોટું લાગત.’

પણ તે બિચારાને પોતે માણસ છે તેનો પણ માલ રહ્યો નથી !’

‘એ તો બધું હવે ધીમે ધીમે થઈ રહેશે. જો, ઈ ! એકલા રહેવું એ સહેલી વાત નથી. આગળ ત્યાં આપણી પણ શી દશા થશે તેની કોને ખબર ? આપણામાંથી લવિષ્યમાં કોઈ એકલો જીવતો થો તો તે પણ આના જેવી જ દશાને પામે તો યાદ નથી. બિચારો આ પણ થોડા એક મહિના કૂંડાં તો આપણા જેવો જ હશે !’

‘મહિના પહેલાં નહિ, વરસો પહેલાં. મહિના કૂંડાં શા ઉપરથી કહો છો ?’

‘એમ કહેવાતું કારણ છે. પેલી શીસામાંની ઓહી તેણે તે માણસ હતો ત્યારે જ લખી હોવી ઈએ; અને શીસાને તરતો મૂક્યાં બહુ બહુ તો ડાક જ મહિના થયા હોય; વરસો સુધી તો કાંઈ સિત્તી તરી ન શકે ને ?’

‘પણ ધારો કે આ કાગળ એણે ન લખ્યો હોય તો તેના કોઈ મિત્રે લખ્યો હોય, અને પછી તે ત્ર મરી ગયો હોય.’ સિપલેટે ધુલિ દોડાવી.

‘હા. પણ જો એમ હોય તો તે કાગળમાં કંઈએ’ એમ લખ્યું હોત, એકલું “કેટી” એમ હોત.’

પેલા કેટીને બહાર કાઢ્યો. નીચે ઉતાર્યો કે તરત જ તે ભાગવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. હાર્ડિંગે તેની પાસે જઈને તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો, ને તેની સામે જોઈ રહ્યો. પેલાએ પણ હાર્ડિંગ સામે નજર કરી. થોડી વાર તે એમ જ ઊભો રહ્યો, અને પછી શાંત થઈ ગયો.

‘અરે બિચારો !’ હાર્ડિંગ ખોલ્યો.

બધા તેને ઝેનાઈટ મહેલમાં લઈ ગયા. તેને એક જુદા જ ઝોરડામાં રાખવો એમ નક્કી કર્યું. રોજ તેના ખાવાપીવા પર પૂરતું ખ્યાન આપવું, તેની સાથે હાર્ડિંગે રોજ થોડો થોડો વખત વાતચીત કરવી, ને એ રીતે તેને કૂંડાણે લાવવો એવી યોજના હતી.

બધા નાસ્તો કરવા બેઠા ત્યારે હર્બર્ટ પોતાની વીતકકથ્યા કહી. ‘હું તો વાંકા વળીને થોડાએક છોડો ઉપેડતો હતો ત્યાં એકાએક ભયંકર અવાજ આવ્યો. ને ઝાડ ઉપરથી આ માણસ મારા ઉપર કૂદી પડ્યો. તેનું બળ રાક્ષસ જેવું હતું. હું એક જ ધૂમ પાડી શક્યો. જો આ બંનેએ એ ધૂમ સાંભળી ન હોત તો મારા તો રામ જ રથી જાત !’

‘હા; પણ આ કેટીને જાહેરમાં લાવવાતું માન તો તને જ મળવું જોઈએ !’ હાર્ડિંગે તેને શાખાશી આપી.

વહાણમાં આણેલી બધી ચીજોને ઝેનાઈટ મહેલમાં લાવવામાં આવી. બધી જ ચીજો ઉપયોગી થઈ પડી. શાકના છોડોને બગીચામાં વાવી દીધા. ટોપીઓની એક પેટી પણ તેમને ત્યાંથી મળી હતી, તેય કામમાં આવી ગઈ. દારૂખાના માટે એક ખાસ જુદી ઝોરડી બનાવવાતું તેમણે નક્કી કર્યું; ને જે બચ્યાએ અગ્નિનો તણ્ણો સરખોય આવવાનો સંભવ નહોતો ત્યાં આગળ ટેબલ બેટથી આણેલો અને તેમની પાસે હતો તે

અધી દારૂ ભરી રાખ્યો. શિકાર માટે તો તેમણે પોતે
બનાવેલો દારૂ વાપરવાનું જ પસંદ કર્યું.

ખલાસીને સૌથી વધારે કાળજી પોતાના
વહાણની હતી. તેને આમ પુસ્તકામાં રાખવું એ ઠીક
નહોતું. પેલું દક્ષિણ દિશામાં આવેલું બલુન બંદર
આને માટે બરાબર ચોખ્ખું હતું. એ અંતર જરા
વધારે હતું ખરું; પરંતુ ત્યાં જવા માટે પાકી સડક
હતી. પછી શો વાંધો? ખલાસી અને હર્બર્ટ મળીને
વહાણ ત્યાં લઈ ગયા અને બલુન બંદરના બારામાં
તેને તરત મૂકી દીધું.

પેલો કેદી ગ્રેનાઈટ મહેલના ઓરડામાં પુરાયો
હતો. તેના મનમાં શું થાય છે, શા વિચારો
આવે છે, અથવા તો વિચારો આવે છે કે નહિ,
તેની કાંઈ ખબર હાર્ડિંગને પડતી નહોતી તે
રાજ તેની મુલાકાત લેતો; તેની પાસે બેસીને
ખલાસી તથા રિપ્લેટ સાથે હાર્ડિંગ દરિયાની,
જંગલની, અમેરિકાની, ને એવી ધણી ધણી વાતો
કરતો, અને તેની અસર પેલા માણસ ઉપર શી થાય
છે તે જોવાનો પ્રયત્ન કરતો, પેલો કેદી આ બધું
સમજતો હોય એમ લાગતું; તેના મોં ઉપર દુઃખની
નિશાની કોઈકોઈ વાર દેખાતી; તે અકળાતો હોય
એમ લાગતું. તે કોઈ વાર ભાગવાનો પ્રયત્ન પણ કરતો.
આ બધાનું શું કારણ છે તે તેના મોઢેથી સાંભળ્યા
વગર સમજાય તેમ ન હતું. પણ હજી સુધી તે કાંઈ
જ બોલ્યો નહોતો. તેને બોલતા આવડતું નહોતું
એમ લાગતું હતું.

તેને આવડતું તથા પહેરવાનાં કપડાં આપવામાં
આવતાં. તેને હજી સંધેલું અન્ન ખાતાં આવડતું ન
હતું, છતાં બૂખ લાગે ત્યારે ખાઈ જતો; કપડાં
પહેરતાં પણ તેને આવડતું ન હતું. પણ પહેલા
દિવસ કરતાં ધીમે ધીમે તેના ચહેરા પર ધણો ફેર

થવા લાગ્યો હતો; ચહેરા પરની હિંસક કૂરતા એ
થતી દેખાતી હતી. છતાં પણ તેનો ચહેરો ર
ગમગીન લાગતો હતો.

હાર્ડિંગે હવે એક બીજો વિચાર કર્યો.
માણસને હવે છૂટો કરવો. આ વિચાર જરા આ
હતો પણ તેનું શું પરિણામ આવે છે તે જો
તેને ખૂબ ધ્યાન હતી. આઠ નવ દિવસ ગયા
એક દિવસ હાર્ડિંગે તેના ઓરડામાં જઈને તેને કહ્યું
'ચાલ, ભાઈ! મારી સાથે બહાર આવ.'

પેલો માણસ જાઓ થયો અને હાર્ડિંગની પાસે
પાછળ ચાલવા લાગ્યો. બારીએથી લિફ્ટમાં બેસીને
તેને નીચે ઉતાર્યો ને ત્યાંથી દરિયાકિનારા પાસે
ગયા. દરિયા સામે જોઈને ડેટલીક વાર સુધી તે
રહ્યો. પાંચે જ જણ તેનાથી દૂર ઊભા હતા.
નાસવાનો જરાયે પ્રયત્ન ન કર્યો; ધણી વાર થઈ
તેની નજર દરિયા પરથી ખસી નહિ. વળી તે
તેને પશ્ચિમ બાજુના જંગલ તરફ લઈ જઈને
કાંઈ જાઓ રાખ્યો. જંગલ તરફ પણ તે
જાઓ રહ્યો. પુલ જાંચો કરેલો હતો એટલે તે એ
નાસીને લાગી શકે તેવો સંભવ ન હતો. ભાગ
પ્રયત્ન કરે છે કે નહિ તે જ જોવાનું હતું.
વાર તે જંગલ તરફ જતો જાઓ રહ્યો અને
એક તેણે નાસવા માટે ફેફકો માર્યાં. પણ તર
પાછો પડ્યો. પેલા પાંચે જ જણ ઊભા હતા તે
તેણે નજર નાખી. બધા તેની પાસે ગયા. એ
તેની આંખમાંથી ફફડ આંસુ પડતાં હતાં.

'બસ!' હવે તું માણસ બન્યો, કારણ
રવાની ખબર પડી!' હાર્ડિંગે કહ્યું.

[અગ્ર વચ્ચે પુસ્તક 'સાહસિકાની સૃષ્ટિ'નાં બે

સ્નેહલ પૂના સ્ટેશને ઊતર્યો ત્યારે જાણે તડકામાં
દમલું હતું. એણે ખિસ્સામાંથી શ્યામનો પત્ર
કાઢ્યો ને એક વખત સરનામું વાંચી લીધું. સ્ટેશન
કાર નીકળી. એણે ટેકસી પકડી.

સ્નેહલ ટેકસીમાં બેઠો બેઠો ન સમજ્ય એવા
અજાણ્ય લાવો અનુભવતો હતો. છેક મુખ્યથી
ગામ વિશે ઘણું ઘણું વિચાર્યું હતું, પણ એના
ચારીના તોતણાં પળે પળે તૂટતા જતા હતા.

‘શ્યામની શું હાલત હશે?’ આવો પ્રશ્ન એનામાં
નેક વાર ઊઠ્યો હતો—પણ શ્યામ વિશેની લાગણીનું
તાંમાનું આખું ઉપવન કરમાઈ ગયું હતું.

સ્મિતા બળબળતી પાનખરની જેમ આવી,
શ્યામ પ્રવેશની લાગણીનાં તમામ ફૂલ મુરઝાવી
ડા! સ્નેહલે વિચાર્યું ને ફરી એને ખીબે વિચાર
વ્યો. ‘ના મેં જ શ્યામને અન્યાય કર્યો છે.
એની નિર્મળ મિત્રતાને અલડાવી છે! સ્મિતાના
સોદર્ય અને મધુર પ્વનિમાં મેં મારું પોતાપણું
ગાળી દીધું. મેં દિવસ પૂર્વે મેં સુરેખા પાસે
કરેલી ભૂલનો એકરાર કર્યો હતો. હવે હું ફરી

પાછો કઈ રીતે આવી ભૂલનો એકરાર કરી શકીશ ?
ને કરું તો સુરેખા મારે માટે શું માને ? હું તો
શ્યામ પાસે જવા નીકળ્યો હતો ...તો પછી મારે
મારી નૈતિકતા..’ ને પોતાના જ વિચારોથી એણે
કંપ અનુભવ્યો !

...ને ટેકસીને એક લાગી. સ્નેહલે થડકો
અનુભવ્યો, વિચારોમાંથી એ મોકળો બની ગયો !
એ નિચિ ઊતર્યો. ટેકસીનું બિલ ચૂકવ્યું.

‘મહાપ્રવેતા ભવન કહ્યાં...’ સામે મળેલી એક
વ્યક્તિને સ્નેહલે પૂછ્યું, ‘ઓ સામને લાલ રંગ કા
મકાન હૈ ને વો!’ સાચી વ્યક્તિએ કહ્યું.

નાનું એક માણનું મકાન હતું એ. સ્નેહલે
પ્રવેશ કર્યો.

‘મારું નામ સ્નેહલ છે. હું શ્યામને મળવા...’

‘તમે છો સ્નેહલભાઈ!’ સાચી વ્યક્તિ—યૌવન
અને રૂપથી ઊભરાતી અને યૌવનતા ઉંખરેથી માંડ
એક જ આંખથી છેટે હસી એવી છાકરી એને
આવકાર આપતાં બોલી : ‘બેસો...હું શ્યામભાઈને
ખબર આપું છું...’

‘આવું’ નામ જ કદાચ મહાશ્વેતા હશે—
ચાલી જતી એ યુવતી, પગલે પગલે ચૌવન પાથરતી
જતી હોય એવું લાગતું હતું !

‘ચાલો સ્નેહલલાઈ ! શ્યામલાઈ બોલાવે છે,
તમને !’ પેલી યુવતીએ એએક પળ પછી આવીને કહ્યું.

સ્નેહલ બોલો થયો. પેલી યુવતીએ પીઠ ફેરવી.
સ્નેહલ એની પાછળ દોરાયો. ચાલી જતી પેલી
યુવતીનો કમરનો ભાગ સાવ ખુલ્યો હતો. સ્નેહલની
નજર ત્યાં દોડીને ખેંચી ગઈ.

દીવાનખાનામાં થઈને એ બીજા ઝોરડામાં
પ્રવેશ્યો. એ ઝોરડામાં થઈને પાછળના ભાગમાં
ઓસરી આવી, ઓસરીની ઠેર ઉપર ભાતભાતના
રંગની લાઈઓ આકર્ષક લાગતી હતી. સામે સ્વચ્છ
ને વિશાળ આંગણું હતું. આંગણામાં લીલોહમ
તુલસીકપારો હતો. ઓસરીમાં સામે એક મોટો રૂમ
હતો. રૂમની બાજુમાં પહેલે માળે જવાનો દાદરો
હતો. પેલી છોકરી રૂમમાં પ્રવેશી. એની પાછળ જ
સ્નેહલ પણ પ્રવેશ્યો !

એ રૂમના એક ખૂણામાં, એક વિશાળ પલંગમાં
શ્યામ સૂતો હતો ! સ્નેહલે એને જોયો—જાણે શ્યામ
નહોતો !...નિસ્તેજ હાડપિંજર ! !

‘શ્યામ !’ સ્નેહલથી શ્યામને જોઈને ચીસ
નીકળી ગઈ !

શ્યામ કેટલીય પળો સુધી સ્નેહલને જોઈ રહ્યો. —
સ્નેહલ શ્યામની જાંડી ઊતરી ગયેલી આંખોમાં
એકીટરો જોઈ રહ્યો. શ્યામનું કેટલીય પળોનું મૌન
જાણે કંટકોથી પણ અસહ્ય એને લાગતું હતું !

‘શ્યામ, તું...કેમ કાંઈ બોલતો નથી ? તારી
એકાએક આ હાલત...’

‘હા સ્નેહલ ! જિંદગીએ ગભજની કરવટ
બદલી નાખી છે !’

‘પણ તને યશું શું ? તને એવી કઈ બીમારી.
‘મને આ બીમારી...છે...સ્નેહલ !’ કઈ
શ્યામે એના દેહ પરની યાદર ઉપાડી લીધી.

‘શ્યામ !...તા...રા...પ...ગો !’ સ્નેહ
શ્યામના ગોઠણ નીચેથી કપાઈ ગયેલા બંને પં
જોઈને ફરી પાછો ચીસ પાડી ઊડ્યો.

‘હા સ્નેહલ ! બંને પગો કપાવી નાખ
હું મૂળ ધમધમતો ચાલતો હતો ને ? ધરતી મું
ભાર નહોતી ઝીલી શકતી ! મારા પગ તમે કમર
ધરતીએ મને શાપ દીધા !...ને બંને પગો..’

કહેતાં કહેતાં શ્યામની આંખોમાં આં
આવી ગયાં.

શ્યામના શબ્દે શબ્દે જાણે ન સમજી શક
એવી વ્યથા અનુભવતો સ્નેહલ થોડી પળો સુધી
જડ થી બેસી જ રહ્યો ! એણે શ્યામના પગ કપા
જ ન હોય એવા ભ્રમમાં બે વખત ત્યાં હાથ જ
ફેરવી લીધા—પણ બ્યારે હકીકત એની નજર સં
તરવરવા માંડી ત્યારે કમને જડતાપણું ત્યજીને બેઠો.

‘શ્યામ, આવું એકાએક કેમ બની ગયું ?
કહેતાં કહેતાં સ્નેહલ ગળગળો બની ગયો !

‘સ્નેહલ ! આ મારા કાકાનું ઘર છે ! કા
હાઈએટક આપ્યો એનો તાર મળ્યો કે તરત
પુના આપ્યો. ત્યાં રિમતોને બે—ત્રણ ફેન ક્યાં
એનો ફેન બગડી ગયેલો. હું અહીં આપ્યો ને
જ દિવસે કાકાએ પ્રયાણ કરી લીધું ! તબ્દેક નિ
અહીં રહ્યો, એક દિવસ હું ગામની બહાર,
નીકલ્યો ! એક ધસમસતી લોરી આવતી હ
જાણે મહાકાળ સમજી લે ને ? મેં મારી
બચાવવા જે દિશા લીધી એ દિશા ખોટી હતી
ફાઇવરે મને બચાવવા એ સાચી દિશાએ લોરી પા
હતી ! હું પડી ગયો ! લોરીનું આગલું વ્હીલ
બંને પગોને કચડીને માંડ માંડ ઊંચું રહ્યું—’

શ્યામ બોલતાં બોલતાં એક પણ થંભી ગયો.
એ એક નિસારો ખાધો ને પછી ફરી બોલ્યો :

‘...આ અકસ્માત હતો—મારી ભૂલથી સર્જાયેલો
મારી નિઃદગીને છીનવવા સર્જાયેલો હતો, પણ
શ્વર સામે થોડાક ડોકટરોએ ઝંબડો કરીને મને ત્યાં
જવા દીધો—પણ રનેહલ ! હવે મને શાપ આપીને
પણ ધરતી પણ વ્યથા અતુલવતી હીળકાં લ્યે છે !
પણ મને છેલ્લા સ્વાસ સુધી આહવાની વાતો કરનાર
અમારે મને તો બદનામી જ આપી છે ને ?...’

‘...પણ એ ખીચારી આ બધું નથી જાણતી
મા ! એને ખબર હોત કે શ્યામને અકસ્માત...’

‘...રનેહલ ! કાં તું બોળો છે, ને કાં હકીકત
જાણીને તારી જાતને છુપાવે છે !...મને લાગે છે,
મારી આત્મવચના કરે છે !’

‘આ તું શું બોલે છે શ્યામ ? હું તારી આ
સ્થિતિ, તારો પત્ર વાળ્યો ત્યારે પણ નહોતો
શુતો...!’

‘...પણ સ્મિતા બધું જ જાણે છે ! લગભગ
મહિનાથી જાણે છે !’

‘ના શ્યામ ના ! એ જાણતી હોય તો મને
સુધ્ધાં નાં કરે !’

‘ન કરે. હું ત્રણ વર્ષ જેની સાથે ધૂર્યો છું—
નહોતો સમજી શક્યો, ત્યારે ને વ્યાજે પણ—
પછી તું...’

‘શ્યામ ! તું આ શું વાત કરે છે ?...તું
તાને આ વાત જણાવી શક્યો—પણ મને...’

‘જે વ્યક્તિએ સ્મિતાને આ વાત કરી હતી—
વ્યક્તિને સ્મિતાએ કહ્યું હતું : ‘શ્યામનો આ
અમાત થયો એનું મને અત્યંત દુઃખ છે ! પણ
હું અપંગ શ્યામ સાથે નિઃદગી કઈ રીતે
જીવી શકું ? હું તો એમ જ માનતી હતી કે

શ્યામ મને ત્યજીને ચાલી ગયો છે ! મેં અને રનેહલે
આઠેક દિવસથી લગન કરવાનું નક્કી કર્યું છે ! હવે
શ્યામને એટલું કહી દેજો કે, જો એના હૃદયમાં મારા
પ્રત્યે ખરેખર પ્રેમ હોય તો એ મને ભૂલી જાય !...
મારી નિઃદગી બરબાદ ન કરે !’ કહેતાં કહેતાં શ્યામ
હાંકી ગયો. એની આંખોના ખૂણામાં બે આંસુઓ
તમતમગી રહ્યાં હતાં. શ્યામ ફરી પાછો થોડો સ્વસ્થ
થયો અને બોલ્યો :

‘રનેહલ ! સ્મિતા પ્રત્યે મારા હૃદયમાં અપાર
પ્રેમ હતો અને હજુય છે. હું છિન્નલિન્ન થઈ ગયો;
પણ એને છિન્નલિન્ન યવા દેવા માગતો નહોતો !
મને ખબર પડી કે તું સ્મિતા સાથે પરણવાનો છે,
ત્યારે અહીં સૂતાં સૂતાં મેં તમારું બંનેનું કલ્યાણ
ધ્યાનમાં રાખ્યું હતું ! પણ સાતેક દિવસ પૂર્વે જ ખબર
પડી કે, સ્મિતાએ કરેલી વાત ખોટી છે ! પણ તોય
શું થઈ ગયું ? પણ હું માણસ છું ને, રનેહલ ? હું
અહીં અંગે અંગમાં જન્મ લઈને સૂતો હતો ! પણ
સ્મિતાની વાત સાંભળીને હૃદયે પણ જન્મ થઈ
ગયો ! હૃદય પણ અપંગ બની ગયું ! હું વાસ્તવિકતા
પણ સમજું છું—હું કદાપિ એમ ન ધ્યાનમાં કે સ્મિતા
મારા જેવા અપંગ સાથે લગન કરે ! એ અહીં
આવીને, મારી છાતી પર મોં રાખી, એ આંસુ સારી
ગઈ હોત—અરે એટલું જ નહીં, મારા અકસ્માતના
સમાચાર સાંભળી અહીં દોડી આવી હોત ને બના-
વટી સહાનુભૂતિના એ સખ્તે પણ ઉચ્ચારી ગઈ હોત
ને, તોય નિઃદગીબર માટે જન્મ તો ન રહેત !
પણ મને તારામાં વિશ્વાસ હતો—મને ઊંડે ઊંડે
દહેશત હતી કે કદાચ સ્મિતાએ તને આ વાત ન
પણ કરી હોય !’

શ્યામની વાતો સાંભળી રનેહલ ફરી પાછો
જડે શો બની ગયો ! એણે ફરી પાછો અસહ્ય
આઘાત અતુલવ્યો !

‘રિમતા આટલી બધી બેવફા સ્ત્રી છે ! જોહ !
...તું... રિમતા ! જેટલી રૂપાળા છે એટલું દિલ મેલું !’
રનેહલ મનોમન બોલતો હતો ત્યાં સ્યામ બોલી ઊઠ્યો :

‘રનેહલ ! તું નકામો મનોમન કોચવાય છે !
મને રિમતાતું લગીરે દુઃખ નથી થતું ! એની સાથે
ફરતો હતો એ સ્યામ જુદો હતો. આજે મારું
અસ્તિત્વ જ રહ્યું નથી ! કમાઈ શકું તેમ નથી;
એટલે એને પરણવાનો અધિકાર નથી મને ! હૃદયમાં
કોઈ એવી અભરખા પણ નથી ! કદાચ રિમતા
આવી તોય શું ન આવી તોય શું ?’

‘...સ્યામ ! તને તારું અસ્તિત્વ નથી કે રિમતાતું
દુઃખ નથી એમ કહીને તું તારી આત્મવંચના
ન કરી રિમતા તારી પાસે બે પગ હતા ત્યારે આહતી
હતી-આજે પગ નથી એટલે પ્રેમ...’

‘પ્રેમની વાહિયાત વાતો ન કર તું રનેહલ !
આ જગતમાં પ્રેમ જેવું કંઈયે નથી ! માત્ર દેહની
ધગધગતી વાસનાના તરભાણુ ભરવા માટે “પ્રેમ”
શબ્દને વટાવી ખાવાની આપણને—“માણસો” ને
આહત પડી ગઈ છે !—આ આહત પ્રાચીન કાળથી
પડી છે. એમાં આપણે—સ્ત્રી-પુરુષોનો પૂરા સ્વાથ’
છે ! આપણે “પ્રેમ” શબ્દની આ વ્યાખ્યા બદલાવવા
માટે નિર્ભંગ છીએ !’

એ બધું ઠીક છે, સ્યામ ! પણ રિમતાએ તો
મને પણ અધારામાં રાખીને, મારા વિશ્વાસને-મૈત્રીને
છેલ દીધા છે !’

‘રનેહલ ! ઘણી વખત આપણે જીવનના અંગત
અવનનો અધિકાર મેજવી લઈએ છીએ ! રિમતાના
અંગત અવનનો આ પ્રશ્ન હતો. તને શા માટે વાત
કરે ? અને તને પણ આ વિશે કોઈ પૂછ્યોનો
અધિકાર નથી રનેહલ !’

‘તારી આત્મવંચના કરનાર રિમતા માટે, ત
હૃદયમાં જે ભાવના છે એ તારી આસિન્નતા
સ્યામ ! પણ સ્ત્રી-પુરુષમાં પરસ્પરમાં બંને વધારા
આત્મભાવ નષ્ટ પામશે તો યુગો થયાં-પર પરા
બળવાળા આપણા સંસ્કારો અને સંસ્કૃતિ નામ
થઈ જશે !’

‘...તો તું તારું એમ કહેવું છે, રનેહલ
મારા જેવા અપંગ સાથે રિમતાએ પરણી જઈને એ
આશા-અરમાનો બાળી દેવાં જોઈએ !’ સ્યામે બેઠું
ઠાંચા થઈને કહ્યું : ‘મને લાગે છે, કે રિમતા
મને ત્યજીને વ્યવહારમાં ફરતા જ દાખવી છે !’

‘તારા અને રિમતાનાં લગન પછી આ
અકસ્માત સંખ્યા હોત અને પછી રિમતાએ જે
ત્યજી જીવન સાથે લગન કર્યાં હોત-તો પણ...’

‘તો કદાચ રિમતા આવું પગલું ન પણ ભવ
ને બે એણે ત્યારેય એમ કહ્યું હોત તો પણ શું !
ને એક પણ સ્યામે આંખો મીચી ને પછી એણે
‘આપણે અપંગ હોઈએ તો...’

‘સ્યામ ! મેં એક મહાપાપ કહ્યું છે-
ભયંકર ભૂલ કરી છે !’ રનેહલ સ્યામને અટકાવ
વચ્ચે બોલ્યો : ‘ને મેં એ પાપ ન કહ્યું હોત
તો રિમતાએ તારી જ આત્મવંચના કરી એ
હિંમત ન કરી શકી હોત !’

‘પણ તેં એવું શું પાપ કહ્યું છે, રનેહલ

‘તારા બધા પછી, રિમતા સગલાં હતી
કોઈ દેકાણું નહોતું ! મેં રિમતા પાસે ધરાર એમોલું

‘તેં એ ભૂલ નથી કરી, રનેહલ. તેં એક
પુનમું કામ કહ્યું છે ! કદાચ, મારા એ સં
પણ રિમતાએ...’ ને સ્યામ આગળ ન બોલી શ.

સ્નેહલક્ષ્મી શ્યામના ચહેરા તરફ જોઈ રહ્યો. એને
 ચહેરા પર સ્મિતા પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અને
 દેખાતા હતા! અત્યાર સુધી સ્મિતા માટે
 શબ્દો ઉચ્ચારતો હતો, એ માત્ર પોતાની આત્મ-
 ના જ હતી! એ સાચું હતું કે શ્યામ આલિ-
 માણસ હતો - પણ એ પુત્રુપ પણ હતો! પુત્રુપ,
 જેવકાઈનો જન્મ કદાપિ સહન નથી કરી
 શકે! શ્યામે જન્મમને જિંદગીની મૂડીની જેમ
 વધી રાખ્યો!

કેટલીય પળો સુધી શ્યામ ન બોલ્યો. એની
 ખોખાં બે આંસુઓ તગતગતાં હતાં. સ્નેહલક્ષ્મી
 પામી ગયો હતો! એને હવે સ્મિતા વિશે વધુ
 કરીને, શ્યામના જન્મમને ખોતરવો નહોતો!
 એને વેદનામાં રાજવો નહોતો!

‘...આરતી! સ્નેહલક્ષ્મી માટે હવે નારતો તો
 નહીં!’

‘ના શ્યામ. બે વખત તો આ પીધી છે. હવે
 નહીં કરવો!’

‘થોડી વાર પછી તો જન્મવાનું થશે, મોટા-
 ઠાં!’ એટલે તો નારતો ન લાવી.’ આરતી બોલી.

‘ના. હું હવે મુંબઈ ઊપડવાનો વિચાર કરું
 - આજે તો નહીં જ રોકાઈ, ફરી થોડા દિવસ
 બે આવીશ ત્યારે...’

‘નહીં સ્નેહલક્ષ્મી. આજ રોકાઈ જા - મને ગમશે.
 તું...’

‘આજ મારા હૃદયમાં એક ન સમજાય તેવી
 યાદ છે; શ્યામ! તારા જેટલો વિશાળ હૃદયનો
 હું નથી. મેં કદી કોઈનો વિશ્વાસભંગ કર્યો
 નથી. કોઈ કરે છે એ સહન પણ નથી કરી શકતો!’

‘તારી મરણ સ્નેહલક્ષ્મી. પણ તું હવે શા માટે
 જતાને...’

‘એતું નામ છોડ, શ્યામ. મને એના પ્રત્યે
 તિરસ્કાર છે—’

‘ઠીક જવા દે એ વાત. કહે, બીજા શું સમા-
 ચાર છે!’

‘કાંઈ જ નહિ - પણ તું કહે તારો હવે શું
 પ્રોત્સાહ છે? અહીં રહેવાનો છે કે પછી મુંબઈ...’

‘શ્યામભાઈ અહીં જ રહેશે. આ ધર એતું
 જ છે. એ કદી કયાંય નહીં જાય!’ વચ્ચે બંનેની
 વાતો સાંભળી રહેલી આરતી બોલી: ‘સ્મિતા આવે
 કે ન આવે - આ ધરમાં શ્યામભાઈનાં લગ્નની શરણાઈ
 વાગશે! એ કદી કયાંય નહીં જાય!’

બોલતી આરતી સામે સ્નેહલક્ષ્મી જોઈ રહ્યો.
 આરતીના શબ્દશબ્દમાં એક લાઈ પ્રત્યેની લાગણીનો
 રણુકાર હતો! સ્નેહલક્ષ્મી મનોમન ખુશ થયો. એ
 બોલ્યો:

‘શ્યામ! મારે પણ આવી એક બહેન હોત...
 તો! મને તારી અપાર સૌંદર્યવાન પ્રેમિકા સ્મિતા
 માટે હૃદયમાં ઈર્ષ્યા નહોતી જાગી - મને આજે તારે
 આવી બહેન છે એની ઈર્ષ્યા થાય છે, શ્યામ!’

‘હા સ્નેહલક્ષ્મી! મારી આ લાડલી તો કહે છે,
 તમારી જિંદગીભર સેવા કરવા હું પરણીશ તો પણ
 એવાને જ પરણીશ જે મારી સાથે રહેશે! નહીં તો
 નહીં પરણું...!’

‘શ્યામ! આરતી તારી બહેન નહીં, મા છે!
 એની લાગણી એ તારું પહેલા કરતાં વધુ નૈતિક
 બળ અને હિંમત બની રહેવાં જોઈએ!’ કહીને એ
 ઊભો થયો. આરતી અને શ્યામનો અતિ આગ્રહ
 હોવા છતાં મુંબઈ તરફ જવા માટે એ તરફડતો
 હતો.

[પ્રગટ ચનાર નવલકથા ‘નયન ચૂકે ત્યાં શ્યામ’નું
 એક પ્રકરણ]

રુચિ-અરુચિની ભિન્નતા

ઈશ્વર પેટલીકર

વાર્તાના સામાન્ય રસ તરીકે નવલકથાવાચન શરૂ થયું હોય તોપણ સાહિત્યની દૃષ્ટિ અને રુચિ કેળવાતી જતી જોઈએ, જો એ ન કેળવાય તો કેવળ રથૂલ ધટનાના રસની તુજોટીમાં જ કાયમ વાચક રહી જાય. મોટાભાગની કથાઓ કેવળ સામાન્ય મનોરંજનની ગરજ સારતી પ્રગટ થતી હોય છે, અને તે વધુ વચ્ચાતી હોય છે. પરંતુ સાહિત્યની રુચિ કેળવાતી જતી હોય તો એવી કથાઓમાંથી રસ લેવાનું વાચકને માટે લાંબો વખત શક્ય ન બને. નાનું બાળક માતા ચા મૂકતી હોય તે તક ઝડપી લઈને હાથ લાંબો કરીને ભિચું રહે છે. માતા એનો રસ સમજી જાય છે અને તેના હાથમાં ખાંડની ચપટી મૂકી દે છે. બાળક ખાંડના ગળપણથી રાજી થઈ જાય છે. પરંતુ ચાનો રસ ધરાવનારને વધુ ખાંડ પડી ગઈ હોય તો એ ગળપણ સ્વાદ વ્યાપવાને બદલે સ્વાદ એછો કરી નાખે છે. વળી એ જ બાળક મોડું થતાં ખાંડના ગળપણમાંથી નીકળી જાય છે અને ચાના સ્વાદની કક્ષાએ પહોંચે છે.

નવલકથાના વાચનમાં કેવળ ઘટનાઓમાં જ રસ લેવો તે બાળકની ખાંડની રસરૂચિની કક્ષા કહી શકાય. એમાંથી આગળ વધીને નવલકથાના વાર્તાના રસ ઉપરાંત જીવન, ચિંતન, કલ્પના અને મૌલિકતાને આવરી લેતી મહાનવલકથાના રસસ્વાદની રુચિએ પહોંચવું જોઈએ. જેમ મનોરંજન-કથાં

ઢગલાખંધ લખાય છે તેમ મહાનવલ જવંધે લખાય છે. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ને લખાથે પોણી સદી થઈ ગઈ પણ આખા યુગની નવચેતનાનું ફલક લઈને ખીજી મહાનવલ લખાઈ નથી. પરંતુ તે સિવાય મર્યાદિત વિષય અને ફલક લઈને મૌલિક નવલકથાઓ સર્જાતી હોય છે. તે વાચકને વાર્તાના રસ ઉપરાંત જીવનને અને માનવને સમજવાની દૃષ્ટિ અને પ્રેરણા આપી જતાં હોય છે. ગોવર્ધનરામ પછી મુનશીએ ગુજરાતી નવલકથાસાહિત્યમાં જે પ્રદાન કર્યું તે ઐતિહાસિક સોલંકી યુગની નવલ-કથાઓની ત્રિપુટી-પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, રાજધિરાજ. ગુજરાતના સુવર્ણયુગ ગણાતું ઇતિહાસને મુનશીએ એમની રોમેન્ટિક શૈલીમાં મૂર્તિ-મંત કર્યો છે. તેને પગલે ખીજા લેખકોએ ઐતિહાસિક નવલકથાઓ લખી છે અને ઐતિહાસિક નવલકથા એના રસિયાઓને તે દ્વારા વાર્તારસ સંતોષાયો છે. પરંતુ મુનશીની નવલકથાઓને આંખી જાય તેવી સિદ્ધિ હજુ સુધી કોઈને પ્રાપ્ત થઈ નથી.

હાસ્યપ્રધાન નવલકથાનો પણ એક પ્રકાર છે. પરંતુ ગુજરાતીમાં તે ઘણું ઓછું—નહિવત્ ખેડાયો છે. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના જમાનામાં રમણલાઈ નીવ કંઈ સૌ પ્રથમ 'લદ્દ'લદ્દ' નવલકથા આપી હતી તે પછી ખીજી નવલકથા જ્યોતીન્દ્ર દવે અને ધનસુખલાલ મહેતાની સંયુક્ત રચિત 'અમે બધાં'

આગળ અટકી જવું પડે છે. 'ભદ્રંભદ્ર'માં શ્લિષ્ટ્યુસ્ત બ્રાહ્મણોની ભારોભાર કેડડી ઉઠાવી છે. 'ભદ્રંભદ્ર' એ શ્લિષ્ટ્યુસ્તતાની પરાકાષ્ઠા બતાવતું પાત્ર છે. જ્યારે અમને બધાંમાં સાંસારિક જીવનની વાસ્તવિકતાનો વિષય હાસ્યનો બનાવવામાં આવ્યો છે. હાસ્યપ્રધાન કથામાં અતિશયોક્તિ સહ જણવી જોઈએ અને પાત્રો દ્વારા વ્યક્ત થતી એ અતિશયોક્તિ અતે કોઈ હેતુને લક્ષ બનાવતી હોય છે. 'ભદ્રંભદ્ર'માં શ્લિષ્ટ્યુસ્તતાને અને તેને પોષતા બ્રાહ્મણ સમાજ નિશાન બનાવવામાં આવ્યો છે.

લેખક સમકાલીન વાતાવરણને આલેખતો હોય છે ત્યારે અમુક જીવંત પાત્રો એની નજર સમક્ષ હોય છે અને તે પાત્રો પ્રસિદ્ધ હોય તો એ વાચકોને ઝોળખાઈ જતાં હોય છે. 'ભદ્રંભદ્ર'માં તે વખતના જાણીતા વિદ્વાનની શ્લિષ્ટ્યુસ્તતા ઉપર રમણલાલે એ મજાક ઉઠાવી છે. આથી સૌમ્ય પ્રકૃતિના અને પ્રાચીન અને અર્વાચીનના સમન્વયી વિદ્વાન આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવ એ કથાને હાસ્ય-રસ તરીકે મૂલવવાને બદલે અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર તેનો પ્રહાર છે તે નજરે જુએ છે. આથી એમના જેવા વિદ્વાન પણ એની સાથે મૂલવણી કરી શકતા નથી. એમણે તેનું અવલોકન કરતાં આ સદીના પહેલા વર્ષમાં માસિક 'સુદર્શન'માં લખ્યું હતું -

“અમે અત્યંત દિલગીર છીએ કે યથેચ્છ અતિશયોક્તિ અને વ્યક્તિગત આલેખોમાં આનંદ માણી તથા આવે સમયે મુધારાના પ્રશ્નની સર્વ-ગંભીરતા લોકદષ્ટિ આગળથી હરીલઈ, તથા ઉપહાસની એક કૂંકથી સર્વ કચરો ભીડી જશે એમ મિથ્યા માની લઈ, મુધારાને સળગ કરવાને બદલે એના માર્ગમાં એક વિશેષ નાખ્યો છે.”

આનંદશંકરભાઈએ ભાલે તે કાળે આ અભિ-પ્રાય વિચાર્યો હોય, પરંતુ 'ભદ્રંભદ્ર'ની હાસ્યકથાએ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક સીમાચિહ્ન મૂક્યું છે. શ્લિષ્ટ્યુસ્તતાનો કોઈ અતિરેક કરે તો એ ભદ્રંભદ્ર છે તેમ એને વિશેષણ લગાડાય છે. એક કલ્પિત પાત્ર ગુજરાતી સમાજમાં શ્લિષ્ટ્યુસ્તતાનું પ્રતીક બની રહે તે એ કથાની નાનીસૂની સિદ્ધિ નથી. હાસ્યકથાને ગંભીર કથાના મૂલ્યથી મૂલવવા જતાં તેનો કોઈ ગુણ ન દેખાય તેવું આનંદશંકરભાઈનું વિધાન બેતાં ચોખ્ખું બેવા મળે છે. એક પ્રખર વિદ્વાન પુરુષનું સમકાલીન મૂલ્ય પણ અંગત ભિન્ન ટુચિને કારણે કેટલું જુદું પડે છે તે આમાં જોઈ શકાય છે.

નવલકથાના સાહિત્ય-આસ્વાદ માટે વાચકે કથાના લેખક જે ખૂણેથી કેમેરા ગોઠવ્યો હોય અને સૃષ્ટિનું દર્શન કરાવ્યું હોય તે ખૂણેથી જેવું જોઈએ. હાસ્યને ખૂણે લેખકે કેમેરા ગોઠવ્યો હોય અને વાચક ગંભીર ખૂણેથી તેને નીરખે તો એ કથાની ખૂબી અને આસ્વાદ લઈ શકે નહિ. ગુજરાતી સાહિત્યમાં સામાજિક નવલકથાઓ સૌથી વધુ લખાય છે. રમણલાલ દેસાઈ યુગભૂતિ વાર્તાકાર તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા છે. 'આમલકમી' નવલકથામાં તેમણે આમો-ન્નતિનો પ્રશ્ન લીધો છે અને તે ઉઠેલી બતાવ્યો છે. પુરાણકથાઓમાં જેમ પરિણામ સિદ્ધ થાય છે તેમ આમાં થયેલું છે. પુરાણકથાના રસાસ્વાદની ટુચિ ધરાવતા વાચકોને તે જોઈલી સંતોષી શકે તેટલી નવલકથા પાસે વાસ્તવિકતાની અપેક્ષા રાખતા વાચકોને સંતોષી શકે નહિ. ગામડાની સમસ્યા રજૂ થાય તે વાસ્તવિકતા ગણાય. પરંતુ તે ઉઠેલવાનું કામ એટલું સહેલું નથી. ખુદ ગાંધીજી સેવાગ્રામ જઈને વસ્ત્રા હતા ત્યાં પણ આમો-ન્નતિની સિદ્ધિ સાધી શકાઈ ન હતી. આથી 'આમલકમી'ની એ સિદ્ધિ વાચકને અવાસ્તવિક લાગે છે.

જ્યારે તે પછી પન્નાલાલ પટેલ નવલકથાઓમાં ગાયકુંડાં લઈને આવ્યા ત્યારે એ વાસ્તવિકતાથી અને કથાની મૌલિક સર્જનપ્રતિભાએ ગુજરાતી

‘જનમટીપ’-મારી નવલકથાને મૂલવતાં ઝવેરચંદ મેઘાણીએ એનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. તે અહીં ઉતારું છું-“જે પાત્રોને પોતે (લેખક) હાથ ધરે છે તેમની બુદ્ધિશક્તિની અનુસીમાને સાચવી રાખતો પાત્રવિકાસ (થયો છે).” આમ ‘ભવસાગર’માં પણ સૂરજ કાઠિયા-વાડી સ્ત્રીઓ અંગે ઉલ્લેખ અભિપ્રાય ધરાવે છે તે એ સમાજની મર્યાદા છે. એમાં લેખકના અભિપ્રાયનો સવાલ જ ઊભો થતો નથી. કથામાં એ મર્યાદા જ્ઞાને આધારી છે તે રજૂ કરેલી છે એટલે વાચકને માટે તે સમજવું સુરક્ષિત નથી. છતાં પત્ર-લેખક સમજી શક્યા નથી તે નવલકથાની સાહિત્ય-રુચિ તેમની ધડાયેલી નથી તે બતાવે છે.

પત્રલેખકે સહેજ શાંત મને વિમાર્ધુ’ હોત તો સવાલ થાત કે લેખકમાં પ્રાંતવાદ હોત તો એના પ્રદેશની કથામાં સૂરજને આપવાત કરવો પડે તેવી હદની શ્લિષ્ટતાનું, સંકુચિતતાનું, હલકાપણાનું ચિત્રણ કયું ન હોત. વળી, જે સંકુચિત પ્રાંતવાદી હોય તે એવો જ સંકુચિત શાંતિવાદી પણ હોય, તો એણે પોતાનો પાટીદાર ઝાંતિ અને જેમાં એ ઊભરીને મોટો થયો છે તે ગ્રામસમાજનું હીણું દેખાવ તેવું ચિત્રણ કયું ન હોત. છતાં એણે કયું છે તો, પછી સંકુચિતતા કયાં રહી ? પત્રલેખકની માથે જે કોઈને વધુ ફરિયાદ કરવા જેવી હોય અને પોતાને હલકા પાડવાનું દુઃખ થવાને કારણે હોય તો કથામાં જે પાટીદાર સમાજ ચીતરાયો છે તેને ચવું જોઈતું હતું. પરંતુ એ અંગે કોઈએ દુઃખી થઈને મને પત્ર લખ્યો નથી. વળી આ ચિત્રણ કોઈને ઉતારી પાડવા કરાયું નથી. પરંતુ સમાજે કેટલું સુધરવા જેવું છે તે જ પરોક્ષ રીતે કથા કહે છે.

[મગ્ધ યનાર પુસ્તક ‘વાચનની સારી-ચાકી ટેવ’માંથી]

BIBLIOGRAPHY

of doctoral dissertation in the subjects

PRAKRIT
APABHRAMSH &
GUJARATI LITERATURE

325 accepted theses
of Gt. Britain, U. S. A. & India
From 1857-1977

EDITED BY
PRAKASH VEGAD
Librarian
St. Xavier's College
Ahmedabad

R. R. SHETH & CO
PUBLISHERS & BOOKSELLERS

Princess Street   Gandhi Road
Bombay 400 002   Ahmedabad 380 009

**

WILL BE RELEASED IN JULY

आ भासनां तदन नवां प्रकाशना (दरेक प्रकाशकनां)

क्र.	भासनां	प्रकाशकनां	वर्ष
१.	साव अयानक	श्री विह्वल पंड्या	११-७५
२.	हृद्ये तुं सांलरे छे	"	१३-००
३.	अनुपन्ध	श्री पिनाकिन हवे	१४-७५
४.	विश्रुत	"	२१-२५
५.	का'न तमे सांलणे तो	श्री द्विधीप राणपुरा	१७-००
६.	जमतभायी ला. १-२	श्री गुणवंतराय आयाथ'	२८-५०
७.	मुसाइर	"	१०-००
८.	संकल्प सिद्धा	श्री नवनीत सेवक	१३-५०
९.	सागर योर	"	१५-००
१०.	चक्रवात	"	१५-२५
११.	आनंद पंसरी	श्री प्रियकान्त परीप	१३-५०
१२.	ज्जेलम ज'पी गछ	श्री चंद्रकान्त राव	११-००
१३.	तिथ्य रक्षिता	श्री विजयशंकर हवे	१०-००
१४.	न हन्यते मैत्रेयी देवी	अनु. नगीनदास पारेप	१६-००
१५.	जो'या पहाडोनी नीये	श्री कनु ज'पी	१०-५०
१६.	मेवाडनी तेज छाया	श्री हरिलास छिपाध्याय	२०-००
१७.	आग अने आंधी	श्री जितेन्द्र कंसारा	१६-००
१८.	अंभल तारी वेदना	"	१६-००
१९.	आइश' हिन्दु होंटल	अनु. शिवभुमार जोपी	१२-००
२०.	निमज्जन	श्री छिपल लायाणी	नवलिका १-००
२१.	मंहासती महनरेभा	सं. देवेन्द्र मुनि शास्त्री	२५-००
२२.	पुण्यतो प्रभाव	"	२५-००
२३.	छुद्धितो अमरकार	"	२३-००
२४.	नारी नरथी आगण	"	२५-००
२५.	राजकुमार मंहाअल	"	२५-००
२६.	आपणां ह्येयां	—	४-५०
२७.	सो द्यतुं सोतुं	—	४-००
२८.	पुत्रवा अर्वाशी	अनु. हंसाभेन महेंता	नाटक ५-००
२९.	दृष्टि काण्य	श्री मनसुणलाल अवेरी	विवेचन १७-००
३०.	शामण	श्री हंसु यासिक	" ५-००
३१.	भीरां	श्री हंसित धुय	" ५-००

૩૨	દયારામ	શ્રી પ્રીત્વ દરજી	"	
૩૩	આપણી સર્જક પ્રતિભા શામળ	શ્રી મકુત ઝોઝા	"	૨
૩૪	રામાનુજીયાર્ષ	શ્રી આર પાર્થસારથી	જીવનચરિત્ર	૪
		અનુ મુસ્લી ઠાકુર		
૩૫	પૂર્વ પક્ષ	શ્રી પિનાકિન દવે	લેખકમહ	૭૧
૩૬	વિહારયાત્રા-ધેર ધેર સોનાના ચૂના	ફાધર વાલેસ	"	૫૧
૩૭	વૃદ્ધાવસ્થાના રોગો	વૈલ પ્રાગજી રાઠોડ	આરોગ્ય	૭૫
૩૮	શરીર પરિચય માળા પુ. ૧૦	શ્રી બાણુભાઈ અવરાણી	વિજ્ઞાન	૧૫૧
૩૯	બોધોદય બાલવાર્તાવલી પુ. ૧૦	શ્રી રમણલાલ સોની	બાળસાહિત્ય	૧૨૫
૪૦	સુમંગલ બાલવાર્તાવલી પુ. ૧૦	"	"	૧૨૫
૪૧	ચિત્તરબન બાલવાર્તાવલી પુ. ૧૦	"	"	૧૨૫
૪૨	શિશુવિકાસ બાલવાર્તાવલી પુ. ૧૦	"	"	૧૫૧

પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર. આર. શેઠની કંપની

આજના સમયમા રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે બ્યાપલે સૌ સારી રીતે જાણ્યો છીએ. આઝાદીના ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા બણી વળ્યા અને તેના આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા

આજે જ વસાવે

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

૯-૦૧

પ્રાપ્તિસ્થાન

આર આર શેઠની કંપની

ઉદ્દેશ ૩૪ / ૪-૭૮

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

युःराज चूण्डा	भगवतीचरण वर्मा	15-00
देहशिल्पी	जरासंध	15-00
निःसंग पथिक	जरासंध	45-00
नूरजहाँ	इकबाल बहादुर देवसरे	24-00
रोकड़ जो मिली नहीं	विमल मित्र	15-00
गोदर गणेश	रमेशचन्द्र शाह	25-00
पुष्पधनु	प्रबोधकुमार सान्याल	18-00
बापसी	गुलशन नन्दा	20-00
सवेरा	जे. एस. कमल	14-00
त्वामी	राजवंश	12-00
आहों धी बैसाखियाँ	दिनेशनंदिनी डालमिया	16-00
सुरंगमा	शिवानी	13-00
नाचथे बहुत गोपाल	अमृतलाल नायर	35-00
स्वीकारांत	सुदर्शन चोपड़ा	12-50

कहानी

कहानी का अभाव	नरेन्द्र फोहली	12-00
हिन्दी की कालजयी कहानियाँ	श्री पहाड़ी	10-00
१९७७ की सर्वश्रेष्ठ कहानियाँ	महीपसिंह	15-00
दो पल की छाँह	दीप्ति खण्डेलवाल	8-00

नाटक

शुद्ध	वादल सरकार	6-00
नागपाश	सुश्रीलकुमार सिंह	7-00
मेरे वच्चे	आर्थर मिलर	12-00
अमर ज्योति	कणादऋषि मटनागर	8-00
खेल नहीं नाटक	लक्ष्मीनारायण लाल	8-00
मेरे श्रेष्ठ रंग-एकांकी	उपेन्द्रनाथ 'अस्क'	16-00

कविता

एक ही जगह	फूलचन्द मानव	10-00
आँख से भी छोटी चिड़िया	इन्दु वैज	18-00

हिन्दी भाषा के विकास की दिशाएँ	सुधाकर पाण्डेय	10-00
रामकथा और तुलसीदास	शारदा कामिल बुल्के	12-00
घनानन्द काव्य और आलोचना	डा. किशोरीलाल	10-00
आधुनिक भाषाविकसन	भोलानाथ त्रिवारी	30-00
कबीर जीवन और दर्शन	भोलानाथ त्रिवारी	12-00
आधुनिक हिन्दी साहित्य का इतिहास	बच्चनसिंह	30-00
फला सृजन प्रक्रिया और निराला	शिवकरष सिंह	60-00
भारतेन्दु युगीन साहित्य में राष्ट्रीय भावना	पुष्पा थरेजा	25-00
हिन्दी अनुसन्धान	विजयपाल सिंह	30-00
अज्ञेय	विरवनाथ प्रसाद त्रिवारी	40-00

विविध

नेपाली क्रांति-कथा	फणीशररनाथ 'रेणु'	8-00
श्रृणु जल घन जल	फणीशररनाथ 'रेणु'	8-00
हमारे साहित्यशास्त्री	शुक्रदेव दुबे	12-00
गुस्ताखियाँ	प्रकाश पंडित	8-00
दस्तावेज	स इमरोज	10-00
आधी रात : कोई दस्तक दे रहा है	मल्कानी	10-00
यौन-व्यवहार-अनुशीलन	दयानन्द वर्मा	20-00
शिरने का कारण	खुवीर सहाय	18-00
सप्तसर	अज्ञेय	20-00

बाल-साहित्य

तुकों के खेल	भवानीप्रसाद मिश्र	4-00
छात्र की नाक	सर्वेश्वरदयाल सक्सेना	2-50
चीथिपुरम के भूरेलाल	शुद्रा रावत	3-00
दीवाली के पत्थरे	रेखा जैन	4-00
जीवन-स्फूर्ति कपोल	यशपाल जैन	3-00
जन्मदिन की भेंट	बच्चन	3-00
सकल और शेर	मंगलतारण उपाध्याय	4-00
शेर हमारा राष्ट्रीय पशु	रमेश बेदी	3-00

प्राप्तिस्थान आर. आर. शेट षण्ड कम्पनी

સાહિત્ય અકાદમીનું ૧૯૭૭નું

રાષ્ટ્રીય પારિતોષિક

તથા

૧૯૭૫ના સર્જનાત્મક સાહિત્ય માટેના

રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક

આવા બબ્બે બહુમાન મેળવનાર

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની

ગુજરાતી સાહિત્યને અજવાળતી યશસ્વી નવલકથા

ઉપરવાસ

સહવાસ

અંતરવાસ

સેટ રૂા. ૬૪-૦૦

‘ઉપવાસ’ ૧૯૫૨ની ચૂંટણી વખતે પ્રકાશ થય છે. ‘સહવાસ’માં ૧૯૬૦ સુધીના ગાળા લીધા છે. ‘અંતરવાસ’ ૧૯૭૨ સુધી આવી છે. અલગત, આ કંઈ કેસ નથી. વતનની માયાની વાત છે, એનાથી વિખૂટા પડવાની જ નહીં, ત્યાં જઈને અતડા રહેવાની વ્યથા પણ છે.

નવરાશની પળોનું મનોરંજન એટલે સિનેમા. આ મનોરંજન સારું પણ હોય છે અને માહું પણ. આપણી આજની અને આવતી કાલની પેઢીને સિનેમા જેતી રોકતી અશક્ય છે અને તે યોગ્ય પણ નથી ત્યારે તેમની યોગ્ય ડુચિ-દષ્ટિ ધડાય-કેળવાય તે માટે શિક્ષકો, મા-બાપ તથા શિક્ષણસંસ્થાઓ ખાસ ધ્યાન આપી શકે.

આ માટે

આજે જ વસાવો

સિનેમાનું સારું માહું

મનોરંજન

ઈન્દિર પેટલીકર

૬-૫૦

આર. આર. શેઠની કંપની

સુબર્ષ ૪૦૦ ૦૦૨ અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

ઉત્તમ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ નવા રૂપેરંગે

અશ્રુધર	-રાવજી પટેલ	૮૦
ઝંઝા	"	૧૩-૦૦
વિદ્યેશિત	પિનાકિન્ દવે	૨૧-૨૫
અનુખન્ધ	"	૧૪-૭૫
ફેરો	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૭૫
મન નહિ માને	ભગવતીકુમાર શર્મા	૨૦-૦૦
ભારતીય જ્ઞાનપીઠનું એક લાખ રૂપિયાનું ભારતનું સર્વોચ્ચ સાહિત્યિક પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર અમર કૃતિ		
યયાતિ	વિ. સ. ખાંડેકર	૩૦-૦૦
સુલભા	"	૧૪-૫૦
વારાફેરા	"	૬-૦૦
ઢાંઢેલાં ઢૂંયાં	"	૧૦-૦૦
રમણુલાલ વ. કેસારી		
દિવ્યઅક્ષુ	૧૬-૦૦	જયંત ૧૨-૨૫
ભારેદો અગ્નિ	૨૧-૦૦	પ્રલય ૧૮-૨૫
ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫	આંખ અને આંજન ૮-૨૫
ઝંઝાવાત	૩૦-૦૦	હૃદયવિભૂતિ ૧૫-૦૦
પહાડનાં પુષ્પો	૨૩-૦૦	હૃદયનાથ ૧૭-૦૦
પૂર્ણિમા	૧૫-૭૫	છાયાનટ ૧૨-૨૫
શ્રી શુભીર ચૌધરી		
અમૃતા	૧૭-૦૦	વેલુ વત્સલા ૧૦-૫૦
શૌર્ય, કુરખાની અને બીંદાદિલીની પ્રથમાચક, ઐતિહાસિક કથાઓના સમ્રાટ શુભવંતરાય આચાર્ય કૃત		
સેનાપતિ	૧૬-૫૦	મુસાફર ૧૦-૦૦
જમ તમાચી ૧-૨	૨૮-૫૦	નેરતલખી ૧૨-૭૫
સારંગ આરોઢ		
બિંદગીના ફેરા	૧૨-૦૦	અગનખેલ ૧૧
વિલાસવહુ	૧૫-૦૦	સંગમત્રિવેણી ૨૦-૬
અને આશા	૮-૦૦	માયા અપરંપાર ૧૫-

નવા વાર્તાસંગ્રહો

વાર્તાઓ 'આધુનિક' છે કે નહિ એ મહત્વનું નથી, વાર્તાઓ 'કલાપૂર્ણ' છે કે કેમ તે જ મુખ્ય બાબત છે.

તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા નીચેના વાર્તાસંગ્રહો વાંચી તમે જ નક્કી કરીને કે એ ૧૯૭૭ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી વાર્તાસંગ્રહો છે કે કેમ?

વૃત્તિ અને વાર્તા	રાવજી પટેલ	૧૩-૫૦
ટોણું	ધનરયામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણ વિનાના લોકો	પ્રબોધ પરીખ	૬-૨૫
ખંદિશ	વિભૂત શાહ	૬-૫૦
પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૦૦
નંદીધર	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૫૦
ડૂબતા અવાજો	પિનાકિન્ દવે	૧૧-૫૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૬-૦૦
ઠોઈ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૬-૦૦
મુકાબલો	મહેશ દવે	૧૦-૭૫
નિમગ્નન	હિતલ સાયાણી	૬-૦૦

આપના અભિપ્રાયની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈશું.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્યની તદ્દન નવી સાહિત્યકૃતિઓ

સાવ અચાનક	વિકૃલ પંડ્યા	૧૧-૭૫
લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૦૦
શ્રાવણ રાતે	રઘુવીર ચૌધરી	૧૦-૭૫
ત્રીજો સૂર	પિનાકિન્દ દવે	૧૮-૦૦
માન અભિમાન	સારંગ ભારોટ	૧૨-૭૫
હૃદયે તું સાંભરે છે	વિકૃલ પંડ્યા	૧૩-૦૦
માણસ હોવાની મને ખીક	વિકૃલ પંડ્યા	૧૪-૫૦
નાલિમા મૃત્યુ પામી છે	વર્ષા અડાલલ	૧૨-૨૫
આતશ	વર્ષા અડાલલ	૧૦-૦૦
તમે કેમ રહ્યા અબોલ ?	મોહમ્મદ માકડ	૧૬-૫૦
વિકસતાં શહેરો અને જૂંપડપટ્ટી	ડૉ. એ. આર. દેસાઈ	૮-૦૦
આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
વાચનની સારી-માઠી ટેવ	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
સિનેમાનું સાડું-માકું મનોરંજન	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	ઈશ્વર પેટલીકર	૭-૫૦
નવદંપતી (ત્રિશીટ લખખેટ)	ઈશ્વર પેટલીકર	૨૧-૦૦
સ્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	સં. : એ. આર. દેસાઈ	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેજસ્વી તારલાઓ સમ ચમકતી ઉત્તમ કૃતિઓના સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેડની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિક્રેતા

ટ્રિ-સેલ સ્ટ્રીટ, યુનિવર્સિટી રોડ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

વિવરણ : દર્શન પ્રિન્ટર્સ, દેવભોય બેઝરીના ભોંયરામાં, સલાપત્ર

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

ઉદ્ગાર

વર્ષ ૧ અંક : ૬

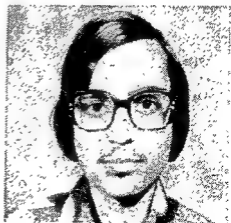
સંપાદક : મનહર મોદી

જૂન '૭૮

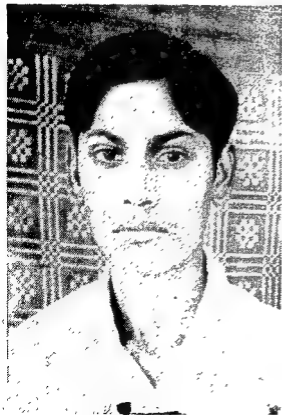
ઉદ્ગાર વાર્તા-સ્પર્ધાના વિજેતાઓ

કુ. લિપિ કોઠારી

શ્રી જનક ઉવાદ

શ્રી મુરેન્દ્રકુમાર પટેલ

ઉત્તમ સાહિત્યના ઉપવને મહોરે વસંત નવી 'શેઠ'નાં પ્રકાશનોના આસ્પાદથી આવી બહાર નવી

રાગ્રમતા, સાહજિકતા અને સમાજના વળગથી
સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રભુમતી કથા

શ્રાવણ રાતે

રઘુવીર ચૌધરી ૩૧. ૧૦-૫૦

આવેશો અને આક્રમણો પર વાંઝાયા કરતી
પ્રભુય કથાઓ કરતાં અહીં શુદ્ધ જ પ્રકારની
સમજ, સમ્પ્રજ્ઞતા અને સ્વ-ચેતાની સાંકળીઓ
રચાય છે. નર-નારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રભુય
સંવેદનમાં ઊભી થતી નિરાળા સ્વરૂપના
ગૂંચની નિરાળી કથા.

સપન, ભુવન, શોભના, હવી, આ બધાં
આપણામાંનાં ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ
છે. સ્કૂલ, કોલેજ, જીવનમાં કયાંક ને કયાંક
એ મળી જ નાચ છે. તમે આમાં કોણ છો?
શોષી કાઠો ભેઈએ.

ત્રોતે સૂર

પિનાકિન્દ્ર દવે ૩૧. ૧૦-૫૦

પ્રેમની પ્રથમ ત્રણ સાર્કાસ્ટિકીઓમાં ત્રણેય
વખત ગુજરાત સાથે સંકારનાં ધંતાઓ મેળવી
જેમણે એક અવિરમરણીય ઇતિહાસ રચ્યો
છે તેવા બેન્નેડ કલમના સ્વામીની નવી ભેટ.

જિંદગીમાં અચાનકે કશું જ નથી બનતું.
માનવીએ કરેલ ક્રોધોના હિસાબ પૂરેપૂરો
ચૂકવવો જ પડે છે, પરંતુ કર્મના હિસાબની
ચૂકવણી વખતે પણ માનવીને તો એમ જ
લાગે છે કે આ બધું... ..

સાવ અચાનકે

વિકુલ પંડ્યા ૩૧ ૧૧-૫૦

નવલકથા ક્ષેત્રમાં જેમણે 'સાવ અચાનકે' જ
લોકપ્રિયતાનું સર્વોચ્ચ શિખર સર નથી કર્યું
એવી નિશ્કવાન સર્જકની નવી ભેટ.

ધવલગિરિ

સ્મનિકાંત સવળ ૩૧. ૬-૫૦

દૂંકી વાર્તાના ક્ષેત્રે નવાં પરિભાષુ મિદ્ધ કરતી,
કલાપૂર્ણ દૂંકી વાર્તાના સુગર સિકેનોને અનોખો
આસ્વાદ કરાવતી દૂંકી વાર્તાઓ. દૂંકી વાર્તાના
કસબી શ્રી સ્મનિકાંત સવળ 'ધવલગિરિ' માં
કલામય દૂંકી વાર્તાના નવા ગિરિશિખરો સર
કરે છે. તમારાથી એ વાન્યા વગર કેમ રહેવાયો?

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સુચિપત્ર આરે દૃષ્ટા કરી મ'પર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨.

BEONR

વર્ષ : ૧
 ૧૫ જૂન '૭૮ : અંક ૯
 કાર્યાલય :
 આર. આર. રોડની કંપની,
 કુવારા, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ : આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 (૧૫માં દસ અંકે)
 રૂ. ૧૦-૦૦
 છટક નક્કલ
 રૂ. ૧-૦૦
 મુદ્રાગારી રોડે ચેન્ના પ્રિન્ટરી, ૧૯,
 અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
 અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કથું.

સંપાદક :
 મનહર મોદી

આપણી વાત

'ઉદ્દગાર' વાર્તા-સ્પર્ધાનું પરિણામ જાણવા આતુર અનેક વિદ્યાર્થી ચિત્રોના અમને પત્ર મળ્યા છે. તે સૌની જિજ્ઞાસાને આ અંક આનંદમાં ફેરવી નાખશે એમ ધારીએ છીએ.

ખાસ્કી સંખ્યામાં આવેલી વાર્તાઓમાંથી પસંદગી કરવાની હોવાથી નિર્ણાયકો-સર્વશ્રી રાધેશ્યામ શર્મા, મનહર મોદી-ને ઠીક ઠીક સમય આપવો પડ્યો તેથી વિલંબ થયો તે બદલ દિલગીરી, પણ આ અંકમાં જે તે ઇનામવિજેતા વાર્તાને પ્રગટ કરી તાબા સમયના સાહિત્યિક પ્રવાહને ઝીલી આપણે આજનો વિદ્યાર્થી કેવી-કેવી રીતે વાર્તા ધરી કાઢે છે તેનો નમૂનો પુરો પાડીએ છીએ.

આ કે આવા વિદ્યાર્થીઓ જ આવતી કાલના શુભરાતી સાહિત્યને અજબાણી રહેશે ને ?
 ઇનામવિજેતા મિત્રોને હૃદયપૂર્વકનાં અભિનંદન !

શ્રી રાધેશ્યામ શર્માએ નિર્ણાયક તરીકે સાથ આપ્યો તેથી હું તથા કંપની આ કામ સરળતાપૂર્વક પાર પાડી શક્યાં છીએ તેની તોષ લેવી જ રહી.

આપનો
 મનહર મોદી

આ સંક્રમાં

- ૪ કવિતા સરૂપ કૃત્ય, ચિત્ર મોદી ઉચ્ચાઈ, રાજેન્દ્ર શુક્લ
- ૫ અચિન વનની, હરીશ મીનાશુ હનીદે સાહિબ, ભરત ચાક્કિ
- ૬ પુનર્જન (I) મુરેન્દ્રકમાર એન. પટેલ
- ૯ કુ છોકલતા નાકચંદ્ર હાક્ષી વિધિ કોઠારી
- ૧૧ ખાસી બહારનાં દરયા જનક હચાટ
- ૧૩ બહેનનો શિકાર અશુભાઈ પુનિયાભાઈ ભાભોર

- ૧૧ "ટાળુ" વિરો અંબુ બ્યાસ
- ૨૧ 'સાંખન'ની વિવેચના વિષે રાધેશ્યામ શર્મા
- ૨૩ કાયા અને માયાની કલાત્મક રમણી સુનીલતાત મરિયા
- ૨૫ સંપર્ક
- ૨૬ સાહિત્ય-સંશોધન સં. પ્રકાશ વેંગડ
- ૩૧ કાર્ણસ પુસ્તકાલય મંજુ શ્વેરી

લોહીમાં ચારે ખૂણે ઈન્ધાના અવતારો ફરે
 ક્યાં મુખી પહોંચાડવા આ અધ પગથારો ફરે ?
 એક માણસખાઈ લીંતે સાથિયો શ્રદ્ધા બને
 પગતળે અંગાર ચાંપીને જ આકારો ફરે ।
 એકે તમ્મુ ના ભેદએ એ ભોંચ, જે મારી ન હો
 આંખનાં પાણી ઉપર મારી જ વણુગારો ફરે.
 એક-તો નક્કી કરેલા શ્વાસ ગણવાની રમત
 આંખ પર પાટો ને પાછો હાથમાં પારો ફરે.
 લાલ ને, સામે અરીસો ગોઠ્ઠી વાંચું ગમલ,
 કૈંક 'કરતાં શબ્દના કંગાળ દેહારો ફરે !

ચિત્ર મોહી 'ઈર્શાદ'

કોઈનો મ્હેરો હવે ન્યારે સ્મરણુ જેવો થયો,
 ધૂણતો લોંકાર મારે મન રમત જેવો થયો.
 પાણીનો એ ગઠ્ઠ હતો ને પાણી પોતે ઓસર્ષા,
 કાલનો સંબંધ આજે છળકપટ જેવો થયો.
 કોઈને હાતાર સમજી બેસવાની ભૂલમાં
 આપણા-જે હાથનો ઉપયોગ પગ જેવો થયો.
 એક સૂના ગામમાંથી કોઈ સૂના ગામમાં
 આદસી છે મેં સફર ને હું જ સ્થ જેવો થયો.
 આપણા ઇતિહાસનો 'ઈર્શાદ' મહિમા થાય છે,
 આંગળા કાખ્યા પછી એ વાદનખ જેવો થયો.

સ્વાતી ગુજરાતી ગઝલોનો આલેખ

—સં.

સનેન્દ્ર શુક્લ

એક ને એક જ સ્થળે મળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 ધિંડ ક્યાં મેટાવવા પળિયે' અને ?
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 હેત દુખીને લલ્લે હુળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 પાંચ ભેળાં સાલ શે' બળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 ભીભરાવું હોય તેો સમવું પડે,
 ભિગિયે' એ તેો જ આથમવું પ
 ગુરુ ઘણયે પણ નહીં મળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 કૈંક સમન્થા ત્યારથી ઝેઠા છિયે'
 હાથમાં હુક્કો લઈ આ ઠોલિ
 ક્યાંથી મળિયે' કોકને ફળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' અ
 શબ્દના કીવા બળે છે ડેલિયે
 આવતલ આવી મળે છે ડેલિ
 સ્વપ્ન જેવું શીદ સળવળિયે' અને
 હોઈયે' ન્યાં ત્યાં જ ઝળહળિયે' .

શબ્દ મારા હોસ્ત થઈને આવવાના,
સાતરાણી જેટલી હુલવાશ છું હું.

સાત સૂરજ ઉંઘરે આવી ગયા છે,
સાથિયાના રંગી ગીઠાશ છું હું.

ડુંગરા જીગી ગયા છે શૂન્યતાના,
ચોતરકથી ઢાઝતો આવકારા છું હું.

વિશ્વ આખું પાંપણે ચંબી ગયું છે,
એક છેલ્લા શ્વાસવાળી લાશ છું હું.

કેરી કિતાબ વાંચતાં ના રહી કરી ખબર,
જિલો છે એક શબ્દ કથાના વળાંક પર.

તારો વિચાર એક સળગતી સિગાર છે,
મારો સમય છે ક્ષીણ થતી માત્ર ધૂમ્રસર.

નખી ગયું છે રક્ત શિયાઓમાં ઠેર ઠેર,
લાગે છે તોય કોઈની નભે અવરજવર.

ચાલે છે શુષ્ક પર્ણો ઉપર નભે કે અરવ,
આવે છે સદિયો ખાદ કોઈ પાછું મારા ધર.

ખોલીને આ કિતાબ ફરી એને સાદ પાડ,
હમણાં વળી જશે જે જિલો છે વળાંક પર.

ભરત યાજ્ઞિક

હરીશ મીનાશુ

હું ખનીજમય લાષા ખોદું, અંતસ્તળનો
કાંગળ વચ્ચે ફંગોળું રણકો પીત્તળનો

તલપૂર ચળું ના, અવાજના જળ-થળ વચ્ચે
મસ્તિષ્ક વિષે છે માર અચળ વિધ્યાચળનો

સન, હું જ નૂસાતો નઉં શાહીના ટીપામાં
કે મોહ નથી કે હવે પ્રાણ કે પુદ્ગળનો

છે સ્તન ઉપરના દંતક્ષત જેવા શબ્દો
કે આદિમ છે પડથો વૃત્તિનો, સાથળનો

તું હોઈ ભીડી દે, વાચા એક ચરીતર છે
ને જલ ઉપર છે બ્લેમ કોઈ મરુસ્થળનો

વસવાનો અર્થ એકલો ખાલી વિટંબણા!
આ શહેરમાં ડમરી નહીં, આંખે છતાં કણા!

ચિત્રકારની સડક ઉપર શ્વાસોની દોડધામ,
ટાવર-ટકેરા ક્યાં અહીં ઠહેવાય આપણાં!

દાઝી ગયેલ આંખમાં ભૂલાં પડ્યાં સપન,
આ બદનસીબ થોરને વાસંતી છાંટણાં!

સ્વવાઈ જાય હાડમાં હૂમાનાં દૂસકાં,
પાછી રુધામણે હવે જિવકી અહીં ફણા!

હું Incidentમાં વધુ અદાળ જીવ છું,
નહીં તો કકડવી ટાઢમાં જગવેત તાપણાં!

પીડાતું ભરણબરમાં Address મેં પૂછ્યું,
સોનલને હું સિવાય પણ નહીં તો હણ

**‘ઉદ્ધાર’
વાર્તા-સ્પર્ધા**

પ્રથમ ઇનામ વિજેતા વાર્તા

પુનર્જન (!)

સુરેન્દ્રકુમાર એન. પટેલ

નવનીતરાય હમણાં હમણાં વિચારોમાં ખોવાયેલા રહેતા હતા. સવારના પહેરમાં શાકભાજી ખરીદવા જતાં રસ્તામાં જ સાધાર્ણ ભેગાં ચઈ ગયાં, લાગણું જ ખોલ્યાં, “સાડું ચઈ કે તું અહીં જ મળી ગયો, નહિતર મારે ઘેર આવવું જ પડત, હં...પછી શું વિચારું”, નવનીત ? આંડા ! માડું કહેવું મानी જ, હજુ કાંઈ તારી જીંભ ચઈ ગઈ નથી અને મેં રાજપુર પુલવ્યું હતું, તેઓ પણ રાજ છે. વળી કહેવરાવ્યું છે કે તમે ને નવનીતરાય બેઠે શુક્રવારે છેલ્લી ગાડીમાં રાજપુર આવજો.” “ખોલો શો વિચાર છે ? વળી આજે જ શુક્રવાર છે. જઈશું ને ?”

“હા...હા...જરૂરી, પણ છેલ્લી ગાડી તો ચાર પાંત્રીસે જિપડે છે ને ? તો તમે એમ કરજો, રટેજને પહોંચી જાવો, હું પણ નિયત સમયે ચારી જઈશ હોં કે...” —નવનીતરાયે અર્ધવિચારો જવાબ વાળ્યો.

“એ સાડું”, કહી સાધાર્ણ પોતાને રસ્તે પડયાં અને નવનીતરાય ફરી પોતાના વિચારોમાં ડૂબી ગયા. “શું કરવું ? ઉમાને કૃપ ન બરાણી એમાં એનો શો લોપ ? સ્વભાવે ખિચારી કેવી ગામડું છે, તે મારી સંભાળ પણ કેવીક લે છે ! મારે શું કામ ખીજાં લગન કરવાં જોઈએ ? અને એમ કરવા જતાં એને કેવુંક લાગશે ?” હસતાં હસતાં એક દિવમે મનકમાં જ ખીજા લગનની વાત કરેલી ત્યારે પણ કેવી ડહોંડાઈ ગયેલી તે પ્રસંગ નવનીતરાયને યાદ આવ્યો.

“શોક, શું જોયા કરો છે ? ખોલો શું આપું સાહેબ, માડું મનો આ તાજાં આવેલ ટીડીય લઈ લો.” નવનીતરાયને મૂક ઊભેલા જોઈ શાક વેચવાવાળી વાધરણે ટપાયાં.

તંદ્રામાંથી જાગતા હોય એમ નવનીતરાયે ઉત્તર દીધી, “હે... હા એમ કર. લે આ રૂપિયો ને અહીંસો જોખ.” નવનીતરાયે શાક વેલીમાં નાંખ્યું ને ચાલવા માર્ગે તો વાધરણે વળી ખૂમ પાડી, “અરે શેઠિયા, ખાંડના આઠ આના નથી ભેવા કે શું ? મારે હરામના પ્યાદને કેટલે જવું ? લો ગણી લો.” —જોખવામાં કીસોનું આહતો કરતી વાધરણે આહતને કામથી ધનોવવામાં શરાફી હાંકતાં નવનીતરાયના હાથમાં બે પાવલી પકડાવી દીધી.

શાકભાજી લઈને નવનીતરાય વાજા વાળ્યા, પણ હજુ માંડ દરેક ડગલાં બરાણાં હશે ત્યાં તો વિચારોએ પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી દીધું; “પણ એ ખીજું લગન તો હું કયાં મારા માટે કરું છું તે ? આ તો ભગવાને શેર માટીની ખોટ દીધી છે એટલે...”

અને પછી પણ હું ઉમાને તો આજુ નહીં જ આવવા દઉં.”

વળી ત્રણેક મહિના પહેલાંનો પ્રસંગ સ્મૃતિપટ પર આપ્યો. રામજીમંદિરના છણીદાર પેટે સખાવતમાં રૂપિયા પાંચ હજાર રોકડા ગણી આપેલ ત્યારે ગામ વચ્ચે જ મુખીએ કહેલું, “નવનીતરાય પાંચ હજાર આપે કે પંચાસ હજાર એમાં મોટું શું કયું છે? આમેય એને પાછળ શું કરવું છે? કૂતરા ઉગળી કરે એના કરતાં આ રસ્તો શો ખોટો છે?”... અને નવનીતરાયનું મન ખારું બની ગયું, ચહેરો ઉગ્ર બની ગયો, વિચારું, “ના, હવે તો લગન કરવાં જ છે. આમેય ચાળીશ-ખેતાળીશ એ કંઈ ઉંમર ન ગણાય, અને ઉમાને ધરમાં એકલું એકલું લાગે છે એટલે એને પણ સાડું ફાવશે.”

ધરમાં પેસતાં જ ઉમાએ નવનીતરાયના હાથ-માંથી શાકની થેલી લઈ લીધી અને રસોડામાં જવા પગ ઉપાડ્યો કે નવનીતરાયે કહ્યું, “ઉમા, જરા પાસપુક આપ જોઈએ. હું આજે રાજપુર જવા વિચારું છું એટલે ખાવાનું થાય ત્યાં સુધીમાં બે-કમાં જઈ આવું.”

ઉમાએ શાકની થેલી ખૂણામાં પટકાતી નાખી અને ફટાક કરતુંક ખારણું ખેલી તિલેરીમાંથી પાસ-પુક લઈને નવનીતરાયના હાથમાં આપી. પાસપુક લેતાં જ નવનીતરાયને યાદ આવ્યું કે ઉમાએ મંગાવેલ ચણા તો બજારમાંથી લાવવા ભૂલી ગયેલ છે. એટલે ખોલ્યા; “ઉમા, સંવારે ચણા લાવવાનું તો હું ભૂલી જ ગયેલો, ચાલ, કંઈ નહિ, વળતી વખતે લેતો આવશ. આજે તારે શુક્રવાર છે ને?”

“કોઈનેય જરૂર નથી, શુક્રવાર કરવા તો મેં બંધ કર્યા છે.” એમ કહી ઉમા રસોડા તરફ લાગી છૂટી, બે કે નવનીતરાયથી એ ધૂંધવાટ ધતો ન રહી શક્યો.

નવનીતરાય બે-કથી આવી ગયા પછી હાથપગ ધોઈ ખાવા બેસી ગયા, અને વચ્ચે લગલગ મૌન-વ્યવહાર રહ્યો. નવનીતરાય જોઈ શક્યા કે માત્ર આજે જ ઉમાએ એક વધુ શેટલીનો આગ્રહ કરેલ નથી. નવનીતરાયને લાગ્યું કે ઉમાને આ દુઝડું તો નથી, પણ પાછો વિચાર દોડાવ્યો, “કંઈ નહિ, એ તો ધીરે ધીરે સમજઈ જશે કે મેં માત્ર એના લાવિ સુખ માટે જ આ પગલું લધું છે, ત્યારે એનો ઉદ્દેશ શાન્ત થઈ જશે.” એમ વિચારી જીભા થતાં થતાં નીચું મોં રાખી બેઠ્યા, “મેં છેલ્લી ગાડીમાં રાજપુર જવાનું નક્કી કરેલ છે. પણ અત્યારે તો ખારસો સમય હોઈ આડો પડું છું એટલે લગલગ ત્રણના સુમારે હાક મારજો.” અને દરેકજની વામ-કુક્ષીની ટેવ મુજબ હિંચકા પર આડા પડ્યા ને મનમાં જ બખડયા, “સાહું, રેશને પહોંચતાં પણ કલાક નીકળી જશે ને તરડો પણ ઠીકઠીકતો પડે છે.”

નવનીતરાયે મધ્યસ્થ ચોરડામાં લટકાવેલ હિંચકા પર પોતાનું શરીર લખાવ્યું. સામેની લીંત સાથે બાંધેલી દોરી હાથમાં લઈ સૂતાં સૂતાં જ એકાદ બે મોટા જોલા લીધા અને હિંચવા માંડયા. મંદ મંદ પવનની લહેરખીઓ આવી રહી હતી. નવનીતરાય આંખો બંધ કરી જાંજવાનો નિષ્ક્રમ પ્રયાસ કરવા માંડયા પણ વિચારોએ પીછો છોડ્યો નહોતો, એ પણ હિંચકાની સાથે તાલ મિલાવવા માંડયા. “હું જે કરી રહ્યો છું તે ખોટું તો નથી ને? રાધાકૌઈનાં કહેવા પ્રમાણે તો સવિતા સંસ્કારી અને ધર ઉગળે તેવી છે; વિચારી નાનપણમાં જ વિધવા બની, એ તો એક ભવમાં બે ભવ કરવા રાહ નહોતી પણ આ તો એના કાકાનો વચેટ-દીકરો સામાજિક કાર્ય-કર હોઈ પોતાની બેનહું દુઃખ દૂર કરવાની નેમ લીધી હતી એટલે સમજની પટાવીને પુનર્જન કરવા તૈયાર કરી છે.”

“મને તો ધારે છે કે સવિતા ઉમાની નાની બેન બનીને જ રહેશે. વળી નર્મદાકાકીની હાજરીમાં જ ઉમાએ બીજા લગ્નની સંમતિ આપી હતી એમ સંધ્યાકેઈ કહેતાં હતાં, બાકી આમાં સંધ્યાકેઈની પણ શો સ્વાર્થ હતો ?”

હિંચકા ધીરો પડ્યો પરંતુ વિચારોએ જોર પકડ્યું. નવનીતરાયને લાગ્યું કે જાંધ તો નહીં જ આવે એટલે માત્ર આરામ તો મળશે એમ યાની આંખો બંધ રાખી દિધા અનુભવતા પડ્યા રહ્યા. યોડોક સમય થયો હતો કે ‘ટક...ટકાક...ટક...’ના અવાજ સાથે જ આંખો મૂલી ગઈ. તેમની સામે જ એક ચકલી અરીસામાં પોતાનું જ પ્રતિબિંબ જોઈ ઊડતાં ઊડતાં આવેશમાં આવી ચાંચો ઠોકતી હતી. આ દૃશ્ય જોતાં ‘નવનીતરાયને સ્વ’ રડવા, પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન ત્યાં કેન્દ્રિત કર્યું અને વિચારવા લાગ્યા, “ચકલી બિચારી નાહકની શા ચાટે હેરાન થાય છે ? એને ખબર નથી કે એ તો એનું જ પ્રતિબિંબ છે ? ત્યાં તો બહારથી એક ચકલો ઊડીને બારીને સળિમે ખેંઠો એટલે ચકલી અરીસાને મૂકી ચીં...ચી...કરતી ચકલા પર ટૂંકી પડી. જરાથી બની ચાંચો મારતી જ રહી. ચકલો તો હુબતાઈ જ ગયો ને ઊડીને ટાડલે ખેંઠો તો પણ ચકલી પાછળ પડીને ચાંચો મારતી રહી અ તે ચકલો ઊડીને બહાર જતો રહ્યો, એટલે ફરીથી ચકલી અરીસાના કાચને ચાંચો મારવા ચાંડી. નવનીત રાયને આ દ્રશ્યમાં મગ્ન પડી, પણ ચકલી આમ કેમ કરતી હતી તે ન સમજાયું. ચકલી ઝોઝી પુલિની ઉમા જેવી લાગી. વળી એનું એકદુનું વર્તન પણ કંઈકે ઉમા જેવું જ લાગ્યું. અચાનક મગ્નમાં ઝગમગારો થયો. કંઈક ઘેડ ખેસતી હોય એમ લાગ્યું, અંતર્મન ચોકાસી ઊઠ્યું, “ના...ના...મારે એક ઉમા પર બીજી ઉમા નથી કરવી, ભગવાનની ઇચ્છા હોત તો ઉમાને ખોળો જ ન ભરાવો હોત ? બીજી બાબુ

એનીય ગોઠ-સૂતી ન રહે તેની શી ખાતરી ?...મને જો ખરેખર એનું થાય તો—એક જીવને વ્યથિત કરી ઉલ્લાસથી ચૂલમાં જ પડવા જેવું થાય ને ? એના કરતાં મારે બીજાં લગન કરવાં જ નથી. સંધ્યાકેઈ પણ જાણે આઈને પાછળ પડ્યાં છે ને ? પણ હુંય કેવો મૂર્ખો કે ઝાંઝાનાં જળ લેવા અધીરો બન્યો, મારે શું કામ નવી લપમાં પડવું ! જા, રહેજોને જણું જ નથી, એ તો ડાસણી આપશે આકૃતરી પાછી.”

નવનીતરાય હિંચકામાંથી ખેંઠા થયા. ઉમા બરમાં દેખાતી નહોતી એટલે હાક મારી, વાસણે માંજવા પડતાં મૂકી ઉમા ત્યાં આવી એટલે ખોલા, “જો ઉમા, તું મને વહેલો જગાડતી નહીં.” ઉમા કંઈ સમજી નહિ એટલે અચાનક અચાનકે બાબુ જેવી નવનીતરાય સામે તાકી રહી. તેથી મીઠી મજાક કરતાં ખોલા, “અરે ઉમા, તું ન સમજી...મેં રાજપુત જવાનું કા...પ...મને ચાટે મુલતવી રાખ્યું છે.”

સાંભળતાં જ ઉમા દોડીને બહાર જતી રહી પણ આંધી ઉંચર વઢાવી ગયેલા નવનીતરાયના ધ્યાન બહાર ન રહ્યું કે ઉમાને નિરતેજ ચહેરો પુલકિત થઈ હસ્યું હસ્યું થઈ રહ્યો હતો. દોડતા દોડતાં હિંચકાની દોરી સાથે પગ ભરાવાથી હિંચકો પણ ડાસવા લાગ્યો. નવનીતરાય આડા પડ્યા. અચાનકે એમના મન પરનો સંધ્યા ખોળ ગાતરી ગયો હતો ધરીર હળવું પૂલ થઈ ગયું હતું. વાતાવરણ પુષ્ક મુખા હતું. નવનીતરાયની આંખો ઘેરાવા લાગી. એવરહામાં નિરવ શાંતિ હતી, માત્ર હિંચકાનો કમલઃ ઘટતો જતો ‘કિચૂડ . કિચૂડ...’ અવાજ એ શાંતિમાં અલેશ પહોંચાડી રહ્યો હતો.

[ત્રિચુવન વિદ્યાલય ધારણ ૧૧

લખવા, ડા. ચાહુસ્મા (વિ. મહેસાણા)]

કુ. હીંકલતા નાકચંદ્ર હાકુષી

લિપિ કોઠારી

એક હતાં હીંકબેન. તેમનું આખું નામ કુ. હીંકલતા નાકચંદ્ર હાકુષી. પતરાની ડબલી જેવું ચપટું અને ગોળ એમનું મોં, ચૂંચળી આંખો, બે ઈંચ લાંબું નાક અને સ્વભાવે ભારે મિળ્મળ. એવાં હીંકબેનને એક દિવસ પરણવાનું મન થયું. તેમણે તો હીંકણી રંગનો પાયળમો પહેર્યો, હીંકણી રંગનું કુરલું પહેલું અને ઉપર હીંકણી રંગનો દુપટો નાખ્યો. સરસ મળતું મેચિંગ કરીને હીંકબેન પરણવા આસ્યાં. તેમને સામે એક કવિ મળ્યા. કવિ કહે, “બનીઠનીને ક્યાં જવા નીકળ્યાં હીંકકુમારી?”

“પરણવા સ્તો.”

“મને જ પરણો ને!”

“તમને પરણું તો ખરી પણ પછી આઈ-પીઈ થું ? પહેરું-ઓઢું થું ?”

“આવામાં નવલકથા, પીવામાં કાવ્યરસ અને પહેરવા-ઓઢવામાં પરતી.”

“મને તો ના ફાવે. મારે તમારી સાથે નથી પરણવું.” એમ કહી હીંકબેન આગળ ગયાં. સ્તામાં

એક ડોક્ટર મળ્યા. ડોક્ટર કહે, “કેમ મિસ હાકુષી ? પરદેશ જવા નીકળ્યાં છો કે થું ?”

“ના રે ના, પરણવા નીકળ્યાં હીંએ.”

“હું નજરમાં વસું છું ?”

“તમે મને ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા થું આપશો ?”

“ખાવામાં રિટ્રીપ્સ મારફતીન, પીવામાં પેરેકિન અને પહેરવા-ઓઢવામાં કફન.”

“હામ હામ બા, તોખા તમારાથી તો. મારે તો તમારી સાથે નથી પરણવું.” એમ કહી હીંકબેન આગળ આસ્યાં. તેમને એક વકીલ મળ્યા. વકીલ કહે, “હીંકબેન, હીંકબેન, મને જ પરણો ને!”

“તમે મને ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા થું આપશો ?”

“ખાવામાં કેસના કામગિયા, પીવામાં દલીલોનું પાણી અને પહેરવા-ઓઢવામાં મારે કાળો કોટ અને તમારે કાળો સાલ્વો.”

“હો, હી, હી, મારે તો બધાય જીવે છે.”

આગળ જતાં હીંકબેનને સ્તામી વેપારી, લોકનેતા, અભિનેતા, પ્રોફેસર વગેરે વણ્યા બધા મળ્યા. બધાયે હીંકબેનને આવા જ જવાબ આપ્યા. હીંકબેન તો સમજી ગયાં કે બધાયે તેમની મરકરી કરે છે કોઈ પરણવા માગતું નથી. તેમનું મગજ હતી જયું. તેઓ ધૂંઆપૂંઆં થઈ ગયાં. તેમને થયું કે આખી દુનિયા મારી દુરમન છે. મારે આલું વેર વાળવું જોઈએ. ન સ્ત્રી જોઈ, ન પુત્રુ જોઈ, ન નાનું જોઈ, ન મોટું જોઈ, બધાના કળેતો કડુ ત્યારે ખરી. પરંતુ હીંકબેનનું શું આલે ? એથી ચીઠમા ને ચીઠમાં મગ પહાડતાં પહાડતાં તે આપખાત કરવા આપ્યાં. તેઓ એક જગ્યા પર્વત પરથી જૂસકે મારવા જતાં હતાં ત્યારે આકાશમાં ચંકર-પાર્વતીને સ્થ જતો હતો. પાર્વતીજને હીંકબેનની આ દશા જોઈ દયા આવી. તેમને થયું કે આ આવી જુવાન છોકરી ક્યા દુઃખે મરવા તૈયાર થઈ હતી ? પાર્વતીજ તો નીચે આંભ્યાં. હીંકબેનને પૂછે, “બેટા, તને શું દુઃખ છે ? જો હોય તે મને કહે.”

‘મને કોઈ પરણતું નથી.’

“આમાં તો કું શું કરી શકું ? મણુ તું કંઈક વરદાન માગ.” હીંકબેનને તો વેર વાળવું હતું. તેમણે કહ્યું, “હું અદશ્ય રૂપ ધારણ કરી ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં જઈ શકું એવું વરદાન મને આપો.”

“તથાસ્તુ !”

પછી હીંકબેન નીકળ્યાં આખી દુનિયા પર વેર વાળવા. સૌથી પહેલાં તે એક કવિસ મેલનમા ગયાં. ત્યાં એક કવિરાજ કાવ્યપઠન કરતા હતા. લોકો રસપૂર્વક સાંભળી રહ્યા હતા. હીંકબેન કવિના નાકમાં ઘૂસી ગયાં. કવિ બોલતા હતા ત્યારે તેમને હીંકો આપવા લાગી :

“આહી આહી જૂ,
રાધના દાણા જેવી જેતી કાપા.....
હાંકી...
એને બગી...હાંકી...
મોટી મારા...હાંકી...”

કવિનો હરિયો બોલી ગયો. તેમને બેસી જવું પડ્યું. તેમનો કળેતો કરીને હીંકબેન એક સલામાં ગયાં. સલા હકકકક કરાઈ હતી. ભાષણ આલવું હતું. લોકો એકચિતે સાંભળતા હતાં. હીંકબેન તો પેઠાં નેતાજના નાકમાં. નેતાજ ભાષણ કરતા હતા ત્યાં વચ્ચે હીંકો સ્થ થઈ :

“ચૂંટણીમાં જનતા...હાંકી...પક્ષને મત આપશો તો...હાંકી...

ભાષણમાં ભંગ પડ્યો. લોકો વેરવિષેર થઈ ગયાં. પછી હીંકબેન ટાહિનહોલમાં ગયાં. મનન નાટક જમ્યું હતું. એક અભિનેત્રી પાઠ ભજવતી હતી. હીંકબેન તેના નાકમાં સૂચ્યાં. અભિનેત્રી સંવાદમાં હીંકો ઉમેરાઈ ગઈ :

“આર્યપુત્ર, આ આવી...હાંકી...આ આપો...હાંકી...શું કામ કરવાનું છે ? હાંકી...”

નાટક નાટકને ડેકાણે રહ્યું અને હસાહસ થઈ ગઈ.

હુ. હીંકલતા નાકચંદ્ર હાંકી આવી રીતે આ દુનિયામાં ઘૂમે છે. સ્ત્રીઓને અને પુત્રુઓને, નાનાં અને મોટાંને હેરાન-પરેશાન કરે છે અને પોતાં વેર વાળતાં ફરે છે.

[હીવાન બહુવાઈ માધ્યમિક શાળા, મો. ૭ મ વાણી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭]

ત્રીલુ' ઇનામ વિજેતા વાર્તા

બારી બહારનાં દર્યો

જનક ઉચ્ચાટ

બારી બહારનાં દર્યો જોવા મને ગમે છે. જિજ્ઞાસાભરી કોઈની અતૃપ્ત આંખો કંચારેક મારા પર અથડાઈને પાછી ફરે છે. સામેની અગાસી પર પતંગ ઉડાડતો છોકરો, નીચેથી પસાર થતાં અનેક વાહનોનો મિશ્ર છતાં એકરૂપ અવાજ, મારી ઉપરના માળેથી આવતો વાસણ અખડવાનો અવાજ, છાતરનાર રડવાનો અવાજ, અર્થહીન, લુખ્યા હાસ્યનો અવાજ... આ બધા અવાજો મને ગમવા લાગ્યા છે, કદાચ નિયમિત રીતે આંકિસે જતો ત્યારે આ બધું પસંદ નહોતું. ડોક્ટરે ૭ માસનો આરામ લેવાનું કહ્યું છે. મને કશુંક જોખમ છે. કદાચ ટી. બી. 'સેકંડ સ્ટેજ' ઉપર છે અથવા લકવાની અસર અથવા કશુંક..... પળના મોતને પાછું ફેલવા વર્ષો મુઠ્ઠી આપણે અર્થહીન પ્રયાસો કરીએ છીએ એ ઉપર કચારેક હસવું આવે છે. ૭ માસના આરામમાં અંવાજોની મને આદત પડી છે. બારી બહાર જોવાનું બંધાણ છે, એટલે હું રસિક હોઉં એવી કલ્પના રખે કરતા ! પણ મારા એકધારા જીવનનું એ ઉંજણ તેલ છે, તેના વિના ચાલે ખરું પણ કિચૂડાટ વધી જાય છે.

અને હું માણસ છું અથવા બનવાનો પ્રયત્ન કરું છું તેના પર પાણી ફરી જાય છે.

જમાનાની ચપાટોથી ખંડિયેર ઘર્ષ ગયેલ એક મકાનને હું હંમચાં જોઉં છું, બારીમાંથી. એ અખડ-ખજ મકાનની દીવાલોના પોપડા વચ્ચે ઊંચેય કૂણું ઘાસ તથા તે મકાનની સળિયાવિહીન બારીમાંથી તેવી જ કૂણી દાઢી ધરાવતા, મોં પર જીવનસાગરની ઓટ રાખીને ફરતા સુકાને, હરહંમેશ ખાંસતી છુદ્દીને, એને પાણી પાવા આવતી તેની જીવાન પુત્રીને, આંખોમાં પુત્રીનો થાક લઈ ફરતા નિરાશ, જીવાન અને એકાર પુત્રને... આ બધું જોઉં છું, બારીમાંથી. મારી બારીના સળિયા લોખંડના છે. ન હોય તોય શું? એના ધરની બારીને સળિયા જ નથી. પણ તેથી શું ?

આજ ડોક્ટર આવ્યા. મારા કૃશ શરીરને તપાસ્યું, એકાદ સોય, એકાદ દવાની શીશી, એકાદ મહિનો વધારે આરામ તથા થોડાંબધ સલાહો આપી ગયા. લેતા ગયા ફક્ત મારા નિઃસહાય ખિસ્સાની થોડીક જ વધેલી ગરમી. આ જીવન છે? તે આવું હોય? એવા નિશ્વાસો ઊઠે છે, સમી જાય છે. નદીની પાતળી ધારા જેવો મારો પગાર જીવનવાડાને કશુંક બક્ષવાનો પ્રયાસ કરે છે. “કઠોર પરિશ્રમને કોઈ વિકલ્પ નથી.” તેમ જ “મારા પગારને કોઈ આયોજન નથી.” અને આમ છતાં જીવન જીવવા માટે તમામો મારી ગાલ લાલ રાખવા પડે છે. આ બધી ચિંતામાંથી ધડીભર મુક્ત થવા, કેટલીક દાણો તેને બૂલવા હું બારીએ આવું છું..

હરહંમેશ જોઉં છું એ મકાનને ! છતાં આજ તેમાં મૃત્યુ જેવી ચાંતિ છે. નિર્જીવ હલચલ છે, ઊનાં આંતુથી લદાયેલ આંખ અને ગમના બેજાંબી રહેંચાતા અંદેરા છે. આ બધાંને નિહાળતી મારી આંખો છે.

આજ કદાચ સંધ્યાની ઘૂળસૂરતીને પેટ ભરીને માણવી હોય કે પછી જીવનભરની ટાંઠને એકસાથે ઉડાડવી હોય તેમ દૂર નાજિયેરીનાં વૃદ્ધ પાસેની છાપરી નીચેના ખાટલે સતેલ એ વૃદ્ધને મેં જોયા. એની સળગતી ચેહુ જોઈ. પુત્રીનાં આંસુને તયા રડતી, ચીસો પાડતી પાગલ વૃદ્ધાને જોઈ, પણ મારી બારીના સળિયા...

આજે એના મૃત્યુને ચોથો દિવસ છે એ તો વર્ષો પહેલાં મૃત્યુ પામ્યો હતો. છતાં આજે ચોથો દિવસ છે. ચોથો જ.... સ્થાનની શાંતિ હવે એ મકાનમાં પેલી ગઈ છે, સાથેસાથ જૂતાવળની ચીસો પણ. આજ ચાર દિવસ સુધી તેમાં નજર નાખવાની હિંમત નહોતી થતી. મન પણ નહોતું.

આજે નજર કરું છું તો, પેલી ગઈ વૃદ્ધા મજબૂત દોરીથી બંધાપેલી છે, પેલી પુત્રી આમતેમ આંટા મારે છે. યુવાન પુત્ર તેના ખિસ્સામાં હાથ નાખી આમતેમ કરે છે, તેની બહેનને ઘોઘાવી કરુંકે કહે છે. બહેન બારીમાંથી અદરખ ઘર્ષ નીચેના દર વાળેથી બહાર નીકળી સડક પર ચાલી જાય છે. પુત્ર ખિસ્સામાંથી કરુંકે કાઢે છે, બહુ જ નાની શીશી તે ઝડપથી પી જાય છે, હું જોઉં છું, બારીએથી.

પછી, ફક્ત એક જ ક્ષણમાં જાગ પર માખીએ બેસે તેમ કેટલાય લોકો, પોલીસો યુવાનની લાસ પાસે જીભા છે, ખખડખળ મકાનની બારીમાંથી ઝાંટું છું, પુત્રી એક ખૂણામાં બેઠી છે, બીજી બાજુ એક નાનકડી શીશી પડી છે. ત્રીજી બાજુ યુવાનની લાસ અને ચોથી બાજુ વૃદ્ધાનું અનુકંપા જગાવતું ખડખડાટ હાસ્ય જાણે ખાટલે બાંધેલ ચાર શીશી! યુવાનની રાતી ચેહુને ધુમાડો મારી આંખને બાળે છે એટલે હું હની જઈ છું, બારીએથી.

સમયના નિઃશબ્દ સૂર વહે છે. પ્રભાત ઊગે છે, સંધ્યાની લાલી પથરાય છે, રાત્રી જગતને ગોઠમાં લઈ લે છે. હવે બારીમાંથી જોતું બંધ કરું છે, અને અસામાન્ય જોતું ગમે છે, ત્યાં હવે સામાન્ય છે. તે શું જોતું? પુસ્તકો સાથે મૈત્રી બાંધી છે, જીવન વિષે વિચારતો થયો છું, પરિવર્તનને આવકારું છું, હસતે મેંએ હવા પીઉં છું. ડોક્ટરની સલાહોનું ચુસ્તપણે પાલન કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું, રોજ સાંજે ચહેરની સડકની મુલાકાત લઉં છું. દુકામાં જીવવા વિશે આસકતી ધરાવતો થયો છું.

આજ કેટલાક સમય પછી નજર પાછી પેલા ખખડખળ મકાનની પાસે જાય છે. આજે ત્યાં રંજ રોજાન ઘર્ષ રહ્યા છે. પેલી સળિયાવિહીન બારી પર સુંદર મચ્છનો પડદો આવી ગયો છે. બારીમાંથી કશાક અસ્પષ્ટ, ધીમા આવળો આવે છે. થોડી વાર પડદો ખૂલે છે. બારીને અટકી એક રેશમી ગાદી તકિયો પાથરેલાં છે. થોડીવારે પેલી યુવાન પુત્રી અને હવે કદાચ સ્ત્રી ત્યાં આવીને બેસે છે. લઘુક મારી સાચું જુએ છે અને પછી નીચેની દુનિયા તરફ મીટ માંડે છે. નીચેથી, બે-ત્રણ બંધા લાગતા પ્રૌઢ વયના માણસો તેની તરફ બીભત્સ હસે છે, પછી નીચેની ડેલીએથી તે ઉપર આવે છે. પડદો બંધ થાય છે, પેલી જુદીનું હાસ્ય બારી વીધીને આવે છે, કર્ણ પર અથડાય છે અને ઘમી જાય છે. મારી બારીના સળિયા ઝોગળી જાય છે.

થોડા દિવસ પછી હું મકાન બહારથી થોડે દૂર રહેવા ચાલ્યો જઈ છું, ત્યાં એક પણ બારી નથી.

[લાલબહાદુર સાસ્ત્રી
હવ્યતર માધ્યમિક શાળા,
ધોરણ ૧૨. મુ. રાજકોટ]

જમકે મા તે મા અને ખાંજ વનના વા
 મોટા બે ભાઈ દરેને જંગલમાં શિકાર કરવા માટે
 જતા અને એ બંને ભાઈનું એવું નીમ કે, શિકાર
 વગર ઘરે પાછા વળવું નહિ અને જે શિકાર વગર
 ઘરે આવે તો બંને ભાઈને મરણમણના મેંણા
 સાંભળવા પડતા. એટલે તેઓ દરેને કોઈ તે કોઈ
 શિકાર કરતા જ.

આજવાસકે ઇનામ વિનેતા વાતાં

બહેનનો શિકાર

અચુભાઈ પુનિયાભાઈ ભાભેર

વૈશાખી વાંચરા વાતા જ કુદરતનું સ્વરૂપ બદલાય
 છે. શ્રીમને મધ્યાહ્ન અસલ અને છે. અગ્નિની પ્રચંડ
 જ્વાળાઓથી ત્રાસ પામતાં પશુપંખી વૃક્ષની છાયામાં
 શાંત બની જાય છે. આકાશમાં ઉભયતાનું સામ્રાજ્ય
 વધે છે. સર્વત્ર નિર્જનતાનો અનુભવ થાય છે.
 પ્રવૃત્તિની ધમાલ ધટે છે. આકાશમાં શૂન્યતાનો ભાસ
 થાય છે.

એક ગામમાં એક ડોસાને ત્રણ દીકરા અને
 એક છોકરી હતી. તેમાં પહેલા બે છોકરાનાં લગ્ન થઈ
 ગયેલાં હતાં, ત્યારે એક છોકરો અને છોકરી કુવારાં
 હતાં. એવામાં થોડા થોડા દિવસને અંતરે મા અને
 બાપ કોલેરાના મોગ બન્યા અને સ્વર્ગવાસ ગયા.
 ત્યાર પછી બે નાનાં ભાઈબહેનને ભારે દુઃખના
 લોડ સહન કરવા પડતા.

એક દિવસ નાનાં ભાઈ-બહેન તેમની સાથે
 જવા માટે તૈયાર થયાં. વૈશાખ માસ ચાલતો હતો.
 આ માસના વાયરા વાતા જ કુદરતનું સ્વરૂપ બદલાયું
 હતું. શ્રીમને મધ્યાહ્ન અસલ હતો. અગ્નિની પ્રચંડ
 જ્વાળા નીકળતી હતી. તેથી મોટાભાઈએ તેમને
 સાથે આવવા ના પાડી. પરંતુ તેઓ એકનાં બે ન થયાં.

જંગલમાં ગયાં. શિકારની શોધમાં આમતેમ
 ફર્યાં. પ્રચંડ ગરમીને લીધે જંગલમાં સૂતકાર બાપેલો
 હતો, જાણે જંગલ મૌન પાળી રહ્યું હોય તેમ
 લાગતું હતું. શિકારની શોધમાં તે શોધમાં આમતેમ
 એક ટેકરો ચડ્યા અને બીજને ઊતર્યા પરંતુ કોઈ
 પ્રાણીએ દર્શન દીધાં નહિ. શિકાર ન મળવાથી
 તેઓ ગરમીમાં ત્રાસી ગયાં હતાં. એવામાં નાની બહેને
 મોટા ભાઈને કહ્યું: તરસ લાગી છે. ત્યારે મોટા ભાઈએ
 નાના ભાઈને કહ્યું, જા, અને પેલા ઊંચા ઝાડ ઉપર
 ચડ અને જે કે આબુબાબુ કોઈ પક્ષી જેવું કે
 સમડી કે બગલા જેવું કોઈ ઊડતું દેખાય છે. તે
 ઝાડ ઉપર ચડે છે. એટલી વારમાં ત્રણે ભાઈબહેન
 ત્યાંથી આગળ વધે છે. આગળ જતાં બહેનને તરસ
 ખૂબ જ લાગી હોવાથી તે સહન કરી શકી નહિ
 અને રડવા લાગી, ત્યારે ભાઈએ કહ્યું, આ ઝાડ
 ઉપર ચડ અને કોઈ પક્ષી બગલા જેવું ઊડતું દેખાય
 છે, તે દેખ. પરંતુ કોઈ પક્ષી ઊડતું દેખાયું નહિ.

તેણી ઝાડ પરથી નીચે ઊતરતી હતી તે વખતે
 મોટા ભાઈએ તેણીને એક તીર માણું. તેની પાછળ

બીજા ભાઈએ બીજું તીર માયું. એવામાં જાણે કોઈ પ્રાણી ગર્જના કરી હતી પડે તેમ તે છોકરીની 'ઓ મા, ઓ બાપા' કરી તેની અખડ મૂર્તિ ધડમ ઢળે નીચે પડી. લોહીના રેલા વહેવા લાગ્યા. પછી બંને ભાઈ બહેનનું માંસ ધરે લઈ ગયા, કારણ જે શિકાર વગર ધરે જાય તો તેમની વહુઓ તેમને લાખ લાખના મેણા મારે, માટે શિકાર કરીને લાવ્યા છે એમ ખતાવવા ધઈ ગયા.

થોડું માંસ નાના ભાઈ માટે તેઓ જે રસ્તે ચઢેને ધરે આવતા તે રસ્તા ઉપર મૂકી આવ્યા. નાના ભાઈ તેમની શોધમાં ને શોધમાં ચાકચો એટલે ધરે આવવા લાગ્યો. એટલામાં રસ્તા પર પડેલું માંસ તેણે જોયું. તે જોઈ પહેલાં તો તે શિકાર મળ્યો એમ સમજી, તેના હર્ષાનંદનો પાર ન રહ્યો. પરંતુ પાછળથી તે માંસ શેતું છે, એ જાણવા માટે લાકડાના ટુકડા વડે વેરવા લાગ્યો. એટલામાં તેને તેની બહેનનો-કોમળ હાથની આંગળી જેવા મળી. તે જોઈને તેના હૃદયમાં તો જાણે આજ તૂટી પડયું હોય એમ એતું સરીર ભારે ભારે ઘઈ ગયું, પરસેવો પરસેવો ઘઈ આવ્યો, અને પોઠે પોઠે રડવા લાગ્યો. જાણે બહેન જંગલમાં ખોવાઈ ગઈ છે. અને તેને બોલાવતો હોય તેમ તે ધૂંધો પાડવા લાગ્યો.

થોડી વાર પછી તેણે એ માંસને આજુબાજુથી લાકડાં એકઠાં કરી બાળી દીધું અને ખૂબ જ દૂર આવેલા એક ઝરણામાં તે સ્નાન કરી ધરે આવ્યો.

ધરે આવ્યો ન આવ્યો ત્યાં તો મારે ય દિશામાંથી વીજળીના ચમકારા દેખાવા લાગ્યા. આકાશ કાળાં વાદળોથી ઘેરાઈ ગયું. વીજળી રાણીએ પોતાની અંધિ કાજળથી આંજી દઈ રમવા નીકળી પડી હોય અને એકબીજાને નમણાં દેતી હોય એમ આગળ ને આગળ દોડવા લાગી અને મેઘ તેને પકડવા તેની પાછળ ધૂંધો પાડતો દોડતો હોય એવા

સમાગમથી મૂશળધાર પરસાદ તૂટી પડયો અને નદી, નાળાં, ખાણ, ખાખોચિયાં ભરાઈ ગયાં. દિવસ જતાં ધરતીમાતાએ લીલી ઓઠણી ઓઠી લીધી હોય તેવું ૩૫ સભ્યું અને હરિયાળી ક્રાન્તિ થવા લાગી.

જે જગ્યા ઉપર નાનાભાઈએ બહેનનું માંસ ખાધું હતું તે જગ્યા ઉપર વાંસનો છોડ ઊગવા લાગ્યો તે છોડ દિવસે ન વધે એટલો રાત્રે વધે અને રાત્રે ન વધે એટલો દિવસે વધે. વખત જતા તેના એટા મેટા વાંસ થવા લાગ્યા અને જગ્યા ઉપરથી ઝરણું વહેવા લાગ્યું. એ માર્ગ પર કોઈ પણ મુસાફરનો વિચાર ન હોય છતાં પણ એ ઘડી આરામ લેવે એવું સુંદર સ્થળ ત્યાં બન્યું.

એક દિવસ ત્યાંથી એક મકારી પસાર થવા લાગ્યો. તેને આ સ્થળની સુંદરતાનું અને શિતળતાનું જ્ઞાન થયું. તેણે ઝરણામાંથી થોડું પાણી પી સંતોષ માન્યો. અને ઝાડ નીચે થોડી વાર આરામ લેવા લાગ્યો. સૂતાં સૂતાં તેનું ધ્યાન પેલા સુંદર વાંસ ઉપર ગયું. તેને યશું, કેટલો સુંદર વાંસ છે! મારી એક વાંસળી પણ કેટલી મરત અને સુંદર બનશે! ત્યારે તરત જ એ વાંસને કાપી વાંસળી બનાવી માવા લાગ્યો.

ગરબડામાં વાયે રે, કાના તારી વાંસળી રે લોહ!
 ડુડી ને, રંગીલી રે, કાના તારી વાંસળી રે લોહ!
 વાસલડીના નાદે મેં તો આવી રે

કાના તારી વાંસળી રે લોહ!!!

એમ લલકારતો તે આગળ વધવા લાગ્યો. તે ફરતો ફરતો જે ભાઈએએ તે બહેનને મારી નાંખી હતી તે જ ધરોમાં ગયો ત્યારે સ્તબ્ધ પડવા લાગી હતી. વાંસળી વગાડી તે છોકરા, મોટરા બંધને આકર્ષતો હતો. તે વાંસળીનો ડુડો અવાજ પેલા નાના ભાઈના કાને પડ્યો અને તે જોવા માટે ત્યાં ગયો. વાંસળીના સરમાં ગાંડો ગાંડો બની ગયો. તેણે

તે સુંદર વાંસળી મદારી પાસેથી લઈ લેવા માટે ઉપાય શોધ્યો.

ભાઈએ મદારીને પોતાને ઘેર રાતવાસો રાખ્યો. તે રાત્રે મદારી ઊંઘી ગયો ત્યારે તેણે તેની પાસેથી વાંસળી લઈ ધરમાં મૂકી દીધી. સવાર થતાં મદારીએ ત્યાંથી વિદાય લીધી.

પેલી વાંસળીમાં પોતાની ગહેન રહેલી હતી. તે દરરોજ બધા આમતેમ કામે લાગી જતા ત્યારે તે વાંસળીમાંથી નીકળી ઝડપથી પાણી ભરી દેતી. વાસ્તીદુ' કાઢી નાખતી. આમ ધરમાં નાના ભાઈની વહુને કામમાં મદદ કરી ફરી વાંસળીમાં ભરાઈ જતી. આ નાટકની ખબર તે જાણે પડતી નહિ. એક દિવસ નાના ભાઈને તેણીનાં દર્શન થયાં. તે સ્ત્રીનું દરેક અંગ કમળથીયે પણ કામળ હતું. જેમ આંસે તેમ તેમ તેના પગની પાનીઓમાંથી કંકુ' પડતું હોય એવું લાગતું. તેનો ચોટલો પણ કાળો મીણ જાણે શેષનાગવું ૨૫ ધારણ કર્યું હોય એવો લાગતો હતો. તે જોઈ ભાઈ વિચારમાં પડી ગયો અને આંખો ચોળવા લાગ્યો, મને ભાસ તો નથી થતો ! તેણે જોયું કે તેણી કામમાં મદદ કરી વાંસળીમાં ભરાઈ ગઈ. નાના ભાઈને થયું, મદારી કંઈ જાદુ તો નહિ કરી ગયો હોય ?

બીજા દિવસે સવારમાં તેણે સંતાઈને બેયું તો પેલી સ્વરૂપવાન સ્ત્રી વાંસળીમાંથી નીકળી આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે બધું કામ કરવા લાગી અને ફરી વાંસળીમાં જતી વખતે નાના ભાઈએ તેણીને પકડી અને પૂછ્યું તું કોણ છે ? ત્યારે તે રૂપવાન સ્ત્રીએ આગળની માંડી બધી જ વાત કહી.

રડતાં ગુલમહોર

આગિદ સુરતી

કર્નલ ગુલમહુમદ પોતાના કોટેજમાં દાખલ થવા ગયો અને તેની નજર લગવાધારી એક સાધુ પર પડી. એ સાધુ કોણ હતો ? ઉત્તર મળ્યો—નેતાલ મુલાવચ્છંદ્ર બોઝ. એ સાધુ મહારાજ શું ખરેખર નેતાલ હતા કે નેતાલના હુન્દીકેટ ? આ એક જ પ્રશ્નની આસપાસ રહસ્યનું જાણું ચૂંથાતું ગયું અને 'રડતાં ગુલમહોર' ખડખડાટ હસી પડયાં. આગિદ સુરતીએ સાત વર્ષના સંશોધન પછી લખેલી અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અનેાળી ભાત પાડતી તદ્દન નવી નવલકથા. જે તમોને શરૂથી અંત સુધી જકડી રાખશે.

મૂલ્ય રૂ. ૨૧-૫૦

લોકપ્રિય પ્રકાશન

સુબર્ષ-૪૦૦૦૦૨

[એમ. વાય. હાઈસ્કૂલ, ધોરણ ૧૧ બી. સુ. દાહોદ (જિ. પંચમહાલ)]

ટોળું

વાર્તાલક્ષી સત્યના પ્રયોગો

ચુનરાતી દૂંઝી વાર્તાનાં પ્રકાશનોની હવે મોસમ લેકી છે. વચ્ચે સંપાદનનોની બહાર હતી ત્યારે જ આજના આ સંપ્રદાનોનાં પ્રકાશનોનાં સચ્ચ એધણુ મળ્યાં હતાં. આપણી દૂંઝી વાર્તાને એક છેડે કેન્દ્રવર્તી સંકુલતાનો વિરઢોટ કે વિરતાર આલેખવાની વૃત્તિ જણાય છે; તો બીજે છેડે, ઘટના કે પ્રસંગને કેન્દ્રમાં રાખી અપભ્રંગી સંકુલતાનો નિવેપ ઊગો કરવામાં આવે છે ગમે તે રીતે, પણ ઘટનાનું વળન આપુ કરી નાખવાનું દષ્ટિબિંદુ પ્રભાવક બન્યું છે, એ નોંધવાનું છે. આ પરિસ્થિતિમાં દૂંઝી વાર્તાના સ્વરૂપ લક્ષી પરિવર્તનોમાં સંકુલતાનો માત્રાભેદ વિચારવાને બદલે, એ સંકુલતાનું નિરૂપણ વાર્તાલક્ષી સાથે અને પ્રયોગલક્ષી મૂલ્યોને કેટલું વફાદાર રહે છે, એનો અભ્યાસ મહત્વનો બને છે.

'ટોળું'ના લેખકને પરંપરા કે પ્રયોગના ભેદ બાજે નડવા જ નથી, એવો ભાવક તરીકેનો પહેલો પ્રતિભાવ ડોઈનો પણ હશે. વાર્તાકારની નિષ્ઠા વાર્તા સર્જનની છે. તેથી બધી જ જરૂરી સામગ્રી લેખે લગાડી નિષ્ઠા જાળવવાનો ઉપક્રમ 'ગોઠળણને વેલો' જેવી વાર્તામાં વશાવલિના નડયાની દસ્તાવેજી રીત પણ સજ્જ બનાવે છે, એટલું જ નહિ, 'નવી વાર્તા'ના સંપાદનમાં સ્થાન પામવા જેટલી એ સક્ષમ કૃતિ પણ પુસ્તકને યાય છે. સરળ પરિપાટીએ વહેતી આ વાર્તાના અંતે ગોઠળણની પાંચમી પેઢીએ જન્મેલો

'હું' પોતાના અસ્તિત્વને ગોઠળણની જ મૂલ્યું પરિણામ સમજે છે. ભૂતકાળની એક ઘટનાને લેખક છેલ્લે વિચતે વર્ણવે છે : ભારે ભોજન અને એવા અન્ય કારણોને લઈને વરસાદી વાતાવરણમાં ઊંઘી ગયેલા ગોઠળણએ લોકોની ધૂમે સાંભળી નહિ, નીકનો પથ્થર ઉઠાવ્યો નહિ તે તેથી વરસાદનાં પાણી આગળનાં પાંચ પાંચ ધરમાં ભરાઈ ગયા પાંચમે ઘેર ગોઠળણનો વિવાહ થયેલો તેના વડીપે 'જાંઘણુશી'ની ગાળ આપી, એટલે વટમાં ને વટમાં વિવાહ ફેલ કરી ગોઠળણ બીજે ગામ જઈ જતીદાહી સાથે લગનું નક્કી કરી આવ્યા.

દીર્ઘમુત્રી અને વિગતપ્રચુર માત્રામાં આલેખા-વેલા આ વેલાવિસ્તારનો છેલ્લો અંશ 'હું' છેલ્લી ઘટનાના આલેખન પછી પોતાના અસ્તિત્વનો વિચાર કરતાં 'ગોઠળણએ નીકનો પથ્થરો ઉઠાવી લીધો હોત તો'ની સંભાવનાને 'કહાવ્યું હું નગે હોત' સુધી પહોંચાડીને અત્યાર સુધી હળવી ચાલે ચાલતી વાર્તાને ઘેરા રંગે રંગી નાખે એવી કાકણદી કરે છે : 'લક્ષ્મી'દેખી ઉઠાવી લે ને પથરો !'

'હું'ને વિદ્યાર્થી દેવાની આ વૃત્તિ સાથે મુકોતાર નૈરાસ્ય એકલાને સાંકળવાથી આપણે અન્યાયી માનિત

* ટોળું - લેખક ર વનરવાન દેસાઈ, પ્રકાશક : આર. આર. સેઠી કંપની, મૂલ્ય : આઠ રૂપિયા

થર્કશું. કલાપરક તત્પરોધનને જીવનનાં નવાં સત્યો પશુ લાખ્યાં છે, જેની સામે આંખમીચાપણાં કરી સકાય એમ નથી. The choices in life are clear but equally unsatisfying. અર્થ કાલ સુધીના જીવનની વાર્તાનાપકોમાં રહેલી જીવનની કડવાશ કાં તો હુંપદની મળકમરકરી દાગ હાસ્યનું આલંબન બનતી અથવા અર્થકારના વિગલન દ્વારા અવબોધાતમક વળાંકે વળી જઈને અનિશ્ચયાળની થઈ જતી. અદ્યતન વાર્તાકાર એ કદુતાને મોટા ભાગે કદુણતાનો વિશેષ અનુભવ બનાવે છે. એ પ્રકારે રસસિદ્ધિ ઉપરાંત પ્રતીકયોજના, રૂપકપ્રથમ અને કેટલીક વાર તો લયાન્યયના સંદર્ભમાં અદ્યતન વાર્તાકાર દૂંદી વાર્તાને કવિતાની નજીક લઈ આવે છે. પરિણામે હવેની વાર્તાઓનો ‘હું’ ગર્હકાલની વાર્તાઓમાં હોતો એવો વકાબ્યનો પ્રમુખ અર્થક કે ગૌણ નિરીક્ષક કેવળ નથી રહ્યો; કવિતાની આત્મ-ચેતનાએ એનામાં સંવેદનશીલ વ્યક્તિતા પ્રગટાવી આપી છે.

‘કાગડો’ વાર્તા લઈએ તો શીર્ષકથી જ આ સુગાળવું પંખી અને એની ક્રિયાઓનો અધ્યાસ આપણી ચિત્તવૃત્તિનો કાખૂ મેળવી લે છે. પણ વાર્તાકારે તો-કાગડાને પોતાની શબ્દસંચેતનાનો પરિવાહક બનાવીને, પોતાનાં વિચારલક્ષ્યોના કેન્દ્રમાં ‘હું’ ને જ સ્થાપ્યો છે. એ રીતે ‘કાગડો’ વાર્તા જીવિતના તત્ત્વાર્થની બહાર નીકળી ગયેલા માણસની આંતર-સંવેદનાનો પરિચય કરાવે છે. પ્રાણમય નહિ, શ્વાસમય જીવન જીવતા માણસની આ વાત છે. જેના-અર્ધા હાથપગ રેતીમાં દટાયેલા છે, જે કાગડા દ્વારા કતરાતાં-કેત્યાતાં પોતાનાં અંગાતું અને ખેચાતી-તોડાંતી-ચૂંચવાતી પોતાની નસોનું પોતે જ વર્ણન કરી શકે છે અને જેને પોતાનાં લેહીમાંસના રસિયા કાગડાની નજરની મોહિની છે એવા માણસની અસહાયતા ‘કાગડો’માં વર્ણવાઈ છે. સ્વમાથી સ્વને

અલગ પાડીને વિચારવાથી, માણસબનતામાં આ કાદ-વૃત્તિ કેટલી સ્વયંભૂ અને સ્વયંસંચાલિત છે એની માણસને સમજણ પડે કદાચ. આ વિશ્લેષ યોગ્યવારો છે અને તેથી જ વાર્તાનો અંત પણ યોગ્યવારો બને છે. વાર્તાક્ષેત્રની પરંપરાનો વસ્તુલક્ષી સંદર્ભ સ્વીકારીએ તોપણ ‘કાગડો’ના વાર્તાનાયકને અરિત-તવાદી મર્મમાં આ રીતે પામી શકાય છે: The other is not only the one whom I see but the one who sees me.

પ્રથમપુરુષવાચક અન્ય વાર્તાઓમાં ‘રેણુ’ ‘ગણગણાટ’, ‘લીલો ફણગો’ અને ‘ટોણુ’ જેવી રચનાઓ વિષય અને નિરૂપણના વૈવિધ્ય દ્વારા ધ્યાન-પાત્ર બને છે. જીવનના ઉત્કર્ષક્રમને ખોરવી નાખનારાં તત્ત્વો તરફનો Latent prejudice કલાક્રમ બળવીને આલેખાય તો કેટલાં સફળ પરિણામો આપી શકે એનો અનુભવ ‘ટોણુ’માં થશે. આરંભે જ ટોળાને ‘વાયવ્ય’ દિશા તરફ ધસતું વર્ણવીને લેખકે એ સંયોગવર્તી અપ્રધને વ્યંજનાપૂર્ણ અર્થ આપ્યો છે. વાવાગોડાની વ્યાપક અસર એ ટોળાની ડિઝાઈનો પર અસર કરે છે, એ પણ સૂચક છે. એ ઉપરાંત, જુદે જુદે સ્થળેથી અવારનવાર આવતાં જુદા જુદા પ્રકારનાં સમૂહસૂચનો કે પ્રતિષ્ઠાસૂચનો, અનુસાર ટોણુ પોતાની આકૃતિઓ અને ગતિ બદલ્યા કરે છે. વાયવ્યતાના અને આ પ્રકારનાં સૂચનોના સંદર્ભે ટોળાને જે રીતે આકારભિન્નતા અને ગતિ-વિધિની સંકુલ-સંદિગ્ધ પરિરિચિતિઓ તરફ ધટ્ટે છે તે અને એનો પહેલો અનુભાવક ‘હું’ જે આંતરિક પીડા અનુભાવે છે તે, સરવાળે તો અદ્યતન વાર્તા-લીલાતું સંવેદ્ય પ્રયોગશીલ બની રહે છે. ટોળાની ડિઝાઈન પોતાની અપેક્ષાએ બદલવાના એકમેવ વિકલ્પ તરીકે એ જ ટોળામાં રહેલો ‘હું’ પોતાની બનતને શૂંશી નાખવાનો વિચાર કરે છે. વિચાર નિર્ણયમાં પરિવર્તે તોપણ ટોળાની ડિઝાઈનના

પરિવર્તન માટે તે અતે આશ્પચિહ્નિત (અ) વિરામ
જ શેષ બચે છે.

‘હીલો ફ્લોરો’ વાર્તામાં લેખકે બે સ્તરે કામ
કયું છે. ‘હુ’ના સાંપ્રત વાર્ધક્ય સાથે સંકળાયેલી
એની પોતાની લાગણીઓ અને લોકોની માન્યતાઓ
વાર્તાવિકાસના ઉપરના પ્રવાહમાં દેખાય છે, બ્યારે
ભૂતકાલીન બાલ્યાવસ્થા અને યૌવનનાં સંસ્મરણોનો
બીજો પ્રવાહ નીચેના સ્તરે સમયાંતરે વહા કરે છે.
ઉપરના સ્તરે સાંપ્રત આલેખાયેલા હોવા છતાં એમાં
ક્ષત છવનની ક્ષમાનતા છે, બ્યારે નીચેના સ્તરે
ભૂતકાળ હોવા છતાં એમાં અક્ષત સ્મરણોની રમણા
છે. ક્ષત-અક્ષતને આ આલેખ એના ઉચ્ચતમ
થિંદુએ મૂલ્યુની રંગદર્શી કલ્પનાઓમાં વિરમે છે.
વિક્ષિપ્તમ સી. વિક્ષિપ્તમે ‘Spring and All’ને
વિચાર કરતાં નવા ઊર્મિકાવ્યની વિભાવનાના
સંદર્ભમાં ‘emergence of life out of
death, ecstasy out of despair’ની જે
વાત કરી હતી એ આ વાર્તાના ગદ્યદેહમાં સંદર્ભ
બનતી લાગે, ત્યારે નવી વાર્તાએ નવા ઊર્મિકાવ્ય
સાથે જળવળી રાખેલી નવા પ્રકારની સંબંધસૂત્રતાનો
વિસ્મય, અહોભાવથી આગળ વધીને અભયાસપાત્ર
બનરી જ, એમ માનવું વધારે ઘડવું નથી. શ્રુત્ય-
સંવેદનની ઉત્તમ કૃતિ તરીકે ‘હીલો ફ્લોરો’ સુભરાતી
સાહિત્યમાં અભયાસની દૃષ્ટિએ પણ સ્વિસ્મરણીય
બને એવી વાર્તા છે.

‘હુ’ના વિચિત્ર ચિત્તવિકારોના વિવિધ
પ્રતિભાવો પર આધારિત ‘અલ્પજ્ઞાન’ અને વૈજ્ઞાનિક
વાર્તા છે. એની પત્ની શરિરે સુદહ-સુદે છે તે
એની પત્નીનો સહેરો પણ અલ્પક છે પણ, એ
સૌંદર્યની સાથે એવી રહસ્યમયતા જોડાઈ ગઈ છે
કે ‘હુ’ એની પત્નીથી અને પછી તે લોકોથી પણ
ભયગ્રસ્ત થયો જાય છે. પત્નીની ધ્વજાઓ સતોષની
અધરી બજાતાં ‘હુ’માં દેવ અને તિરસ્કારની લાગણી

પણ ભળી છે. ભય અને આકર્ષણની આ કથામાં
વિગેષે ભયચિન્તુ પ્રાપ્ત્ય હોવા છતાં ‘હુ’ ચારીરિક
સંદર્ભોથી પર રહી શકતો નથી. શરીરનાં અવસ્થા-
-ધ્વજાઓ અને એના અભાવ કે આકાર-પરિવર્તનની
વેદ્ય કેન્દ્રમાં મૂકી લેખકે ભયચિન્તા પ્રાપ્ત્યને
અને મનોવૈજ્ઞાનિક નિરૂપણને વધુ અસરકારક બનાવ્યું
છે. આ સર્વ સામગ્રી સાથે કામ પાઠમાં લેખકે
વાર્તાના સ્વરૂપલક્ષી સંયોજનને હાનિ પહોંચાડી નથી.
શીત સખ્તેમાં કહીએ તો, વિદ્વાન વાર્તામાં ઓગળી
ભય એની પૂરતી તકેદારી લેખકે રાખી છે.

રેખોની ‘voyelles’ કવિતાનું સ્મરણ કરાવે
એવી પ્રયોગાત્મક રચનાના ધારણ કરતી ‘પ્રોફેસર :
એફ સાર્’ સર્જકના અનુભવબળતનાં સ્પૂર્ણ કે
પાજ પ્રમાણોને નકારીને એના આંતરવિષ્ણના-વિશેષ
અનુભવોના-કલાત્મક વિનિયોજનમાં પ્રમાણો આપે છે.
નીતમના વિદ્યાળ પાત્રમાં રહેલું અગાધ લીલું જળ,
એ જળમાં રહેલા તુણ-વેલા-રંગા, દરિયાઈ ઘેલા
તથા તેમાં મુખમાંથી નીકળતા ફીજના અસંખ્ય
પરપોટા પ્રોફેસરને રહેલાં આનંદ અને પછી ધીમે
ધીમે અપાર મૂંઝવણનો અનુભવ કરાવે છે. એ પછી
લીલી જળનગરીનું બીજાસ દર્શન-ધમારતોમાં,
રાજમાર્ગે પર અને બધે જ દેખાતાં શખોના ખરકલા,
એમાંથી ઉભરતી દુર્ગંધ અને એના પર જામેલાં
લીલાફૂલ-આપણી લીલા રંગની પરપરાપ્રાપ્ત
લાવનાએ જુરેની નાખે છે તે એ રંગીતાનું બીજું
વિધકળું પાસું પ્રગટાવે છે. આરંભે, ‘આકાશ દેખાય
છે ત્યારે માલ્સ વાગ્યો દેખાય છે’ એમ માનને
આકાશના અદર્શનથી પાત્રોચિત પ્રસૂતતા અનુભવતા
પ્રોફેસર આખરે આકાશના નીલરંગી પ્રકાશથી જ
મુખ-સૌંદર્યમકિત બને છે. અનુભવોને કલાકૃતિમાં
રૂપાંતરિત કરતાં જે શબ્દપ્રક્રિયાને સર્જક વિનિયોજ
કરે છે, એને કવિતાના સંદર્ભમાં વર્ણવતાં રેખોએ
એકવાર કહ્યું હતું : ‘... We have only to

open our senses and then to fix, with words, what they have received. We have only to listen to our sensitiveness to everything that we feel, whatever it may be, and to fix with words what it tells us has happened.

પુલ્કી કરેલી સંવેદનશીલતા, જ્યારે પુલ્કા છેડાઓવાળી ભાષા સાથે સચોળપણ ત્યારે સહજ ધનતી ભાષા-પ્રક્રિયા કોઈ પણ કલાસ્વરૂપને નવાં મૂલ્યો આપે છે. આ પ્રક્રિયામાં સર્જક જેટલો કાબેલ સામિત થાય એટલી એની જીંચી સાહિત્યિક પ્રતિભા. અદ્યતન સર્જક રોજિંદા વ્યવહારો અને પરંપરાગત સ્વરૂપસિદ્ધિની શિસ્ત તોડીને-સંવેદનાની સરળ પરિપાટીને વિ-હંગ્વ ભાષાકર્મથી સંકુલ બનાવીને -વધુ અસરકારક રીતે વ્યક્ત થાય છે. એ પ્રક્રિયાએ પરંપરાગત વાર્તાઓમાં અસ્પર્શ રહેલા કે સ્પર્શોર્ણને વરવા બનેલા ચિંતન જેવા વિષયોને નવી વાર્તામાં મોલો આપ્યો છે. 'તુકા મહુજે—'માં ગેન્યાની આ લક્ષ્મીઆઈની મૃત્યુપ્રસંગે યુદ્ધાપ્પા ભગત તુકારામનો અભંગ ટાંકી ગેન્યાને આશ્વાસન આપે છે—'બધું એક જ છે તુકા, બધું એક જ છે; એ જ-મ, લગ્ન અને મરણ.' લક્ષ્મીઆઈની સમશાનયાત્રામાં ઢોલી અને શરણાર્ધવાળો, નશામસ્ત અવસ્થામાં લગ્નગીતના સરતાલ વગાડીને તુકારામના તત્ત્વપ્રબોધને આચારમાં મૂકે છે, ત્યારે એનાં પ્રચારક ખુદ યુદ્ધાપ્પા ભગત જ છેડાઈ પડે છે ! સરતાલ બદલીને મૃત્યુપ્રસંગને અનુકૂળ સંગીત શરૂ કરવા તેઓ ઢોલી અને શરણાર્ધવાળાને સૂચના મોકલે છે, જાતે જઈને સમજવે છે. છેવટે બધું થાણે પડે છે, ત્યારે ભગત સંખંને કાંધ દેવા પાછા આવીને જુએ છે તો ઠાંઠીયાં રહે રહે લક્ષ્મીઆઈ તો પહેલાંના લગ્નગીતના સરતાલ પ્રમાણે જ માથું હલાવી રહી છે ! એને જીવતી

થવાનું વરદાન મળે તો એ કરુણને તાલ આપે કદાચ. જીવતા માણસોએ સ્વીકારવાનો તત્ત્વાર્થ મૃત લક્ષ્મીઆઈ જ પચાવી શકી છે અથવા ઢોલી કે શરણાર્ધવાળા એને નશામસ્ત અવસ્થામાં સ્વીકારે છે, એ વિગતો પાછળ રહેલો તીવ્રતમ કટાક્ષ, 'તુકા મહુજે—' વાર્તાના ચિંતનયોગને-વક્રયોગી વસ્તુ-નિદેશોથી-પ્રભાવક બનાવે છે.

વિસંવાદી વાતાવરણના સર્જન નિમિત્તે ધન-સ્થામ દેસાઈએ સંવાદસૈલીની માત્રા વધારીને વિરોધની વક્તવ્યપુષ્ટિને વધુ પ્રારદાર બનાવી છે. 'નેપોલિયન નપુંસક હતો'ના વસ્તુપ્રચાર 'એ' અને વસ્તુદર્શક 'હું'ના ચાર ચાર ખંડ સુધી વિસ્તરેલા સંવાદો પાંચમા ખંડના પ્રસંગને સ્પર્શ હૃદયવેદક બનાવે છે. 'હું'માં એથી જુદી રીતે રોહિતના બાલ્ય સંવાદો અને સરિતાના આંતરસંવાદો વારાફરતી ગોઠવી લેખકે વિરોધનું સ્પર્શક્ષમ ચિત્ર ઉપસાવ્યું છે. સરિતાને પોતાની વાગ્દત્તા માની રોહિત ભવિષ્યનાં લગ્નજીવનનાં સ્વપ્નો અને હૃદયગત સ્પર્શને વાચાળતાથી રજૂ કરે છે. એ જ સમયે-સ્થળે રોહિણીને આંતરસંવાદ અનિલ નામના બીજા યુવાન સાથે તતોતંત જોડાઈને પોતાના ભાવિ જીવનની પ્રવૃત્તિઓ અને કલ્પનાઓને સુદૃઢ કરે છે. આમ 'હું' વાર્તાને ભાવક, પ્રગટ ભાષાની પોષકળતા અને અપ્રગટ ભાષાની દૃઢતા-અલગત, ભાષા દ્વારા જ-મામતો રહીને સ્વયં સંઘર્ષનો અનુભાવક બનતો રહે છે. રોહિતના સંવાદો દ્વારા જે અભિવ્યક્ત થાય છે એ સરિતાને સ્પર્શનું નથી, સરિતાના ચિત્તમાં જે વિચારલીલા ચાલે છે એનાથી રોહિત અજાત છે. એટલે, સમગ્ર વિરોધની રુધામણનો ભાર ભાવકને શિરે-નાખી લેખકે એને જાણે વાર્તાના એક પાત્ર તરીકે સઘનતાથી વાર્તામાં બેસાડ્યો છે. વાર્તાકારનો આ વળાંક જેટલો અભિનવ છે, એટલો જ હૃદય પથ બને છે.

‘મૂર્ચા’નું વાતાવરણ પૌરાણિક છે, પણ પ્રસંગવિશેષની કલ્પના અને નિરૂપણનો પરિવેશ અદ્યતન છે. કાલા અને શંકર પોતાનાં કાર્યોની-અનુક્રમે ઉત્પત્તિ અને સંહારનાં કાર્યોની—ફેરબદલી કરે છે. વાતવાતમાં આણેલું આ પરિવર્તન એમના સ્વભાવને અનુકૂળ નહિ આવવાથી બને નિષ્ક્રિય બનીને યાક ઉતારવા નિદ્રાધીન થાય છે. પૃથ્વી પરની બે મુખ્ય સમસ્યા—જન્મ-મૃત્યુ અને મૃત્યુદરનો વધારો—તાત્કાલિક તો હલ થઈ જાય છે, પણ સાચે ગાળે પૃથ્વી પર કેવળ વાર્ધક્યનું જ અસ્તિત્વ સર્વોપરિ બની જાય છે, એટલે નવા પ્રકારની સમસ્યાઓ સર્જાય છે. ગઈકાલ સુધી જીવન નવ-ચેતનનું પ્રતીક હતું એ હવે યુગળાવનાડું બની જાય છે અને મૃત્યુ જે ભય અને ત્રાસનો અનુભવ કરાવતું હતું એની આરાધ્ય દેવ તરીકે સ્થાપના થાય છે ! અપ્રાપ્તને પામવાનો માનવજાતનો તલસ્પર્શ જાણીતો છે. મૃત્યુને આરાધ્યદેવની જિંદગીએ સ્થાપતી વખતે લેખકે રચનાપ્રક્રિયામાં એની ન્યાયપત્ની પણ સિદ્ધ કરી છે. નવીન અને ખાસ તો મનુષ્ય-સ્વભાવના બીજા અતિભેદી સામા પ્રવાહે તરતા મૂકલા યુગ્મજાનના વિષયને લેખકે પંદર પાન સુધી સાર્વત્ર નિભાળ્યો છે, એવું Artistic formulation તથા Linguistic Susten-
tation બંને અભિનંદનીય છે.

પણ રહો, એ અભિનંદનની સાથે સાથે થોડી નુકતેમીની પણ કરી લઈએ. એમાંય, ‘મૂર્ચા’ પછી તરત જ ‘વારસો’ વાર્તા જોઈને વીડી લેવાની શક્તિ સતેજ બને છે. આપણી હૃદયવાર્તાઓની પરંપરામાં ડાહીડમરી થઈ ખેસી જતી ‘વારસો’ કુચકાના કૂલકામાં હવાને બદલે પાછું પાછું ભરીને ફૂલાવી હોય એવી વાર્તા લાગે છે. આવી જે દામોદરવાળી વાર્તાઓ જિંદગી પર જઈ શકે નહિ તે નીચે પડે તો ફક્ત ટૂટી જાય. અમારે શી રીતે જાળવવી ?

‘વહાવોજ પધાર્યા’ કટાક્ષાશ્રવી વાર્તા છે અને એમાં વસ્તુગત નાવીન્ય પણ છે, એમ છતાં એ નાવીન્ય નિરૂપણક્ષમી બની શકતું નથી. ‘લાલ બોપટ્ટી’ કે ‘કાન્વીડો’ વાર્તાઓમાં શીર્ષકો દ્વારા જ ઊભી થયેલા પ્રતીક આયોજનની અપેક્ષાઓ છેલ્લે ફળતી નથી, પણ છેલ્લે હૃદયપૂર્વક ખેંચી આવ્યા હોય એવા શીર્ષકક્ષમી સંદર્ભો કરામતી વિધાનો આશ્રય લેતા હોય એવું જણાય છે. ‘કાન્વીડો’માં એક કરામતે અતિરંજકતાનું જોર વધાર્યું છે.

આ પ્રકારની ચારપાંચ વાર્તાઓને બાદ કરીએ તો ‘ટાણુ’ની બીજી પદરેક વાર્તાઓના સર્જનમાં ધનરાય દેસાઈએ પરંપરા કે પ્રયોગના નિશ્ચિત અભિનિવેશ સિવાય, એક સર્જકના બાહ્યબંધન અનુભવવિશેષનો સક્ષમ લાપાકમંથી પરિચય આપ્યો છે. કેટલીક વાર્તાઓની પ્રથમ દૃષ્ટિએ સરળ લાગતી અભિવ્યક્તિનું ભાવન પણ સરવાલે સવેશ સંદિગ્ધતાના સીમાપ્રતોમાં જઈ પહોંચે છે, બ્યારે સંકુલ લાગતી કેટલીક રચનાઓની સંદિગ્ધતા આપણે આસપાસમાં આંખ ફેરવીને કે આપણા જ હૃદયમાં આંખ વણીને જોઈ શકીએ એટલી નજીક હોય છે. પણ એ જ્યાં મથામણોનું ઉત્તરદાપિત અદ્યતન સર્જકે લાવકને સોંપી દીધું છે. બાકી, અર્થપુષ્ટિના અભાવ દ્વારા અદ્યતનતાએ અર્થબદ્ધ થયાનું કષ્ટારેય કમૂલ્યુ નથી. અદ્યતન ફૂંકી વાર્તાએ વસ્તુગત કે પાત્રગત અવધારણામાં જે અર્થવિષદનનો મહિમા વધાર્યો છે એનાં કલાપરક સત્તો ‘ટાણુ’ના ભાવકોને અને અભ્યાસીઓને સતત મળતી રહેશે, આજે મળશે તે આવતીકાલે પણ મળશે. અસબત, આજન અને આવતીકાલનાં પ્રાપ્ય સત્યો વચ્ચે એક હશે તે અભ્યાસરસિકોને એનું આશ્ચર્ય નહિ હોય—

અને આશ્ચર્ય હશે તો એની પાછળ ‘ટાણુ’નું સર્જકનું વિજ્ઞપ્તિગત હશે.

‘સાંપ્રત’ની વિવેચના વિષે

૧૯૬૩ના અરસામાં, એક વાર સુ. ઉમાશંકરે એ તાત્પર્યતું કહેલું કે તમે અમને વિવેચનસિદ્ધાંત આપો...

હમણાં રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રકની અર્પણવિધિ પ્રસંગે ધરે આવ્યા ત્યારે સુરેશભાઈ વાતવાતમાં મને કહે કે તમે ને સુમન જેવા સૌ વિવેચનપરિભાષા લગભગ વણું દો એ સમભય પણ વિવેચનાની દાર્શનિક પીઠિકા તો હશે જ ને... એ હોય તો ખરી ને... એ શી છે? વગેરે.

સન્મિત્રો અને વડીલ વિવેચકોના સૂચનને માથે ચઢાવી લઈ પૂરા આદર સાથે કહેલું ઘટે કે પૂર્વે અહિંત મુનિચિત વિવેચનસિદ્ધાંત છે જ નહીં ત્યાં આપવાની વાત કયાં? એવી મહત્વાકાંક્ષા બહુ સેવી નથી એટલું પૂરતું છે. તત્ત્વદર્શન, વિવેચનસિદ્ધાંત, અધુનાતન સાહિત્યવાદ કે સાહિત્યસિદ્ધાંત પાંચ અને નક્કી કરીને બેઠા હોઈએ. તો સર્વપ્રથમ પ્રલોભન સાહિત્યરચનાને લાગુ પાડી તપાસવાતું રહે, આમ સિદ્ધાંતનો એકડો પોડવા જતાં સાહિત્યની સ્વાયત્તા તો નિઃસ્ત્રીમતા કદાચ મર્ચાદિત ને શૂન્યવત્ બની રહેવાની માન્યતા છે. સુરત સિદ્ધાંતસેવન એક પ્રકારના અભિગ્રહ કે અગ્રહમાં પરિણમ્યા વિના રહે નહિ, અને ત્યારે સિદ્ધાંતસેવાને

તાન વિવેચનસંગ્રહ ‘સાંપ્રત’નો વિશિષ્ટ આમુખ અહીં ઉદ્ધૃત કર્યો છે.

મુદ્દમ અહં ચોપાય પણ સાહિત્યસેવન અધૂરું જ રહી જાય. સિદ્ધાંત અર્થે સાહિત્ય નહીં, સાહિત્ય નિરિતે સિદ્ધાંતનો વિનિયોગ ઉપાદેય લેખાય. છતાં આરવાહોમાં અને અવલોકનોમાં જાણ્યે-અજાણ્યે ચાહીએ કે ન-ચાહીએ તોયે ઉપપત્તિ કે મૂહીત, સંજ્ઞા યા પરિભાષાના સ્વરૂપે સિદ્ધાંત વણાઈ ચૂક્યો તો હોય જ છે! પરંતુ વિવેચનપ્રક્રિયાની આ અપરિહાર્ય પરિસ્થિતિના કારણે એવા તર્કછલનો આશ્રય ના લેવાય કે ત્યારે સિદ્ધાંત તારવી આપો! જેઓને એ કાર્ય અધિક આનંદપ્રદ તેમ જ ફલપ્રદ લાગતું હોય તે ફાવે ત્યારે એમ કરવા સ્વતંત્ર છે જ-અને વિવેચનક્ષેત્રમાં આમ જ ચાલતું આવ્યું છે-જેનાં ઇષ્ટ પરિણામો આવ્યાં તે કરતાં અનિષ્ટો વધુ કૃત્યાંશુલ્યાં છે. સંસિદ્ધ પરિભાષાથી ધણીવાર મુવિધાતું મુખ મળે છે પણ સ્વકીય ચેતનાના નરવા પ્રતિભાવો સકારણ સુરેખપણે અર્પવામાં બાધા પણ પેદા કરે છે અને એ વધુ કહે છે. કોઈ સંમાન્ય દાર્શનિક પીઠિકા ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ વિવેચના અતિ ધ્યાનાહીં બની રહે પણ ત્યાંયે ચઢતી-ઉતરતી ભાંજણીવાળો ઉચ્ચાવચક્રમ સાહિત્યના ચૈતન્યને પદાર્થમાં પલટી ગંઠી કાઢે છે! સાહિત્ય અને કળાને આપણે ‘સાહિત્યપદાર્થ’ કે ‘કળાપદાર્થ’ કહેવા ટેવાઈ ગયા છીએ અને છતાં ઓચવાયા નથી એ શું સૂચવે

છે ? વાસ્તવમાં લાવક યા વિવેચકના એકાગ્ર પ્રત્યક્ષ સંસર્ગમાં મુકાયેલી સરસ સર્જનાત્મક કૃતિ 'પદ્ધતિ' રૂપ યોઈ 'ચૈતન્ય' રૂપ બને છે, અથવા તે એ જ-છ-તે સ્વરૂપે સાક્ષાત્ થાય છે. શ્યામરૂપ એ તો ગિથ્યા બ્રાંતિદાય છે, અહમ્યાનું ચૈતન્યરૂપ ઉપલબ્ધ કરવું કરાવવું એ જ લાવનનું-વિવેચનનું રાગકૃત્ય છે. કોઈક મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરિયાતના કારણે 'વાદ'નો સ્વીકાર, પ્રચાર તથા ખાલ વસ્તુલક્ષી ધોરણો માટેનો હોષપરાંતનો આગ્રહ પણ કળાના સતત પ્રવહમાન છટકિયાળ ચૈતન્ય સ્વરૂપને શમવામાં અવરોધ ઊભા કરી રહેશે. વિવેચનામાં વૈજ્ઞાનિકતાના, પ્રગતિના કે સારકૃતિક વિકાસના એકે કળાશાત્રને આપણે 'વસ્તુ' કે 'પદ્ધતિ' તો નથી બનાવી રહ્યા ને ? તુલનાસ્પર્શક ધોરણોથી સાહિત્યરચનાની અનવલમ્બ અદિતીય અપૂર્વતાને નહિપ્રત્યે તો નથી કરી રહ્યાને ? સાહિત્યના ઇતિહાસનો, પરંપરાનો આદર કરવા જતાં વેદાંતરે પદ્ધતિગમન-અને અધુનાતનને જ સમ્ય પોંખી લેવાના રક્ષવાટમાં સ્થગિત દર્શનનો ભોગ નથી ગતા ને ? આ સર્વ સમસ્યાઓ વિવાદાસ્પદ છે અને છતાં શાંધત છે. વિવેચકનો વિવેક જ એને ઉગારી શકે

'સાંપ્રત'માં આવેા વિવેક કયાં કયાં કેવી કેવી રીતે પ્રવર્તે છે એ જોવાનું કર્તવ્ય સાહિત્યરસિકનું છે. આ વખતે અવલોકનો (નિગ્રહસંગ્રહ ને નવલકથા વિભાગમાં) તો આગળના વેદે ગણી શકાય એટલાં જ મૂકયાં છે. ખાસ તો કવિતા, નવલકથા તેમ જ વાર્તાસંગ્રહને લક્ષ્ય કરી યથાગુચિ આસ્વાદ તથા વિવેચન કરવાની દૃષ્ટિ મુખ્યત્વે રાખી છે. વિવેચન-સંગ્રહોની ખાખતમાં 'વિવેચનાત્મક અભિગમ અને વલણો તથા સાહિત્યને સ્પર્શતા મુખ્ય મુખ્ય પ્રશ્નો અંગે કરેલો ઊણપોહ જોઈ શકાયે.

'અધુના' પરતું વિવેચન પ્રકટ થયું કે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે તુરત, યોગ્ય જ લખ્યું કે 'અધુના' શબ્દ પર વધુ લાર દેવાયો છે. સૌ પહેલાં તેમનાથી

સંગ્રહનું નામ આપવા સુધીનો લાર દેવાયો જ હતો એટલે એ દિશાયા આગળ વધી જવાનો મારે અપરાધ (?) સ્વીકારવો જ જોઈએ, પણ તેમની નિખાલસતા ગમી-એવું જ 'અમૃતા'ની ખાખતમાં, ઉદયને અમૃતાનું વ્હાઉક ચીયું કે એસિવર!— એ અંગે મુ. નર્મનદાસ પારેખને મેં વ્યર્થ જાહેવા એ બદલ શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતાએ તેમના અવલોકનમાં નાનો પણ મહત્વનો વીગતદોષ પકડી સૂચવ્યો. બંને ચિત્રોનો અરેખર આભારી છું

'મારા ચિત્રોનો હું 'પબ્લિસિટી એજન્ટ' છું એવી નિઠર દોસ્તીદાવે વિનોદમાં 'કુમાર'નાં પાને લલી ધર્ષ આઆક્ષેપ નથી, હકીકત છે. મારી યા અ-મારી મૈત્રીનો આધારતત્ત્વ કયો છે ? નાસ્તા-પાણી, ટાળખાપ, આગતા-સ્વાગતા, ઊઠખેડ કે અતિશય હળવું મળવું નહિ. (હું તો મારું રથાન છોડી સામે આબીને મારા કમભાગ્યે-લાગ્યે જ મળવા જઈ શકતો હોઉં છું. સમારભોમાં ખાસ હાજરી આપવા જવા કરતાં વાંચવાનું કે અગોરીમાં એસી રહેવાનું વધુ પસંદ કરું છું). પરસ્પરના સર્જન યા વિવેચનમાંથી સ્ફુરતી ઉત્કટ સાહિત્યપ્રીતિ જ મૈત્રીને ગાઢ બનાવતી હોય છે, અને આખરે તો જે લખાયું છે એનો જ તોલ કાપે કરીને થવા વિશે કોઈ લેશ પણ બ્રાંતિમાં નથી પણ 'ક્રિટિસિઝમ ઇન ફ્રેન્ડશિપ' કરવોમાં શો ખાધ ? દાંભિક નિષ્પક્ષતા અને તો ખપતી નથી. 'અમૃતા' અને 'અધુના' વિષે રઘુવિર-ભોળાભાઈ મને, કે 'ક્રિપરવાસ કથાનથી' વિષે જ્યંત કોઠારી યા અદકાંત શેઠને લખવા સહભાવથી આગ્રહ કરે એમાં કયો સાહિત્યવેદો કયો ? સંબંધનો પ્રારંભિક પાયો ને અણતર સાહિત્ય સંબંધે જ હોય પણ દ્વિધામાં પડી મૂલ્યસંકરનો ટચા વિવાદ પ્રરુત નથી. સાહિત્યેતો રુચિવાળા આ કામ ચાલુ કર્યા જ કરતા હોય છે.

૨૫, ભૂવાભાઈ પાકં, —રાધેરપામ શર્મા
અમદાવાદ-૨૨ ૨૩-૧-૧૯૭૮

કાળુભારને કાંઠે રચાતી કાયા અને માયાની કલાત્મક રમણા

‘કાળુભારનો કાંઠો જાણે મધની લાળ
પાણી પીને પારખો પપ પૂરો પાંચાળ.’

‘આ પાંચાળને નાકે, સુવસ્ત્રાના નાકના
મોતી જેવું આખરા ગામ...’

‘ચોગરદમ યુગુની ફરતા હારખંધ જેમીઓ
સમાધિમાં લીન હોય તેવી ટેકરીઓ સાલેમાળના
કુંગરોને યુગુ બનાવીને ફરતી ગોઠવાઈ ગઈ છે.’

‘કાળુભારનો કાંઠો આખરામાં બહુ જ મનોહારી
બને છે. લખરમૂછિયાની મૂઠ્ઠા જેવડું આરેય માસ જૂલણું
દેખાય છે. ચોમાસે એ લીલું રહે છે. પછી એનાં
કાનોળિયાં સાવરણીમાં બંધાઈ જીવતરના કચરા
કાઢે છે.’

આવાં વર્ણનો વડે નવીન અને તરુણ વાર્તાકાર
મનસુખલાલ મો. ઝવેરી, એમની નવલકથા ‘કાળુભારને
કાંઠે’માં વાચકને પ્રવેશ કરાવે છે. આ વર્ણન જેટલું
અમકદાર છે એટલો જ એનો કથાપ્રવાહ જકડી રાખ-
નારો છે. પહેલી નજરે આ લઘુ નવલકથા એક પ્રેતા-
ત્માની અતૃપ્ત ધન્ધાઓની અને એ ધન્ધાઓની
તૃપ્તિની કથા દેખાય છે. દુલભલાઈ અને વજ્રકુંવરનો
પુત્ર નાથિયો લીલ માગે છે. જવલલાભુને એ સોણામાં
આવે છે અને કહી જાય છે કે હું લીલા જાડ નીચે
અતૃપ્ત પડ્યો છું. શેરી વાળનારી ઢેઢી લખડી મને
ભરખી ગઈ છે. મને લીલ પરણાવો.

શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરીની નવલકથા ‘કાળુભારને
કાંઠે’ની પ્રસ્તાવના, પુનઃસંકલ્પ પ્રસંગ.

એ પ્રૌઢ પ્રેમીઓની વાત

પણ સત્ત વર્ષનો છોકરો તે ક્યાંય લીલ માગતો
હરો? આવી દલીલ વડે વડીલો આ વાતને રાળીટોળી
નાખવા મથે છે. નાથિયા પાછળ લીલ પરણાવવાને
પહેલું કુટુંબના જ એક વિધુર સભ્યને—મનહરના પિતાને
ફરી પરણાવતો પેતરો રચાય છે. એ લગ્ન પ્રસંગે—
નવવધૂના આગમન વેળા જ પ્રેતાત્મા નાથિયો પોતાનો
પરચો બતાવે છે. ટલુની બા સમજુને એ સરમાં આવે
છે અને આગ્રહપૂર્વક લીલ માગે છે. લીલ નહિ પરણાવો
તો હું તમારું ધનોતપનોત કાઢી નાખીશ, એવી ધમકી
આપે છે. ભૂતકાળમાં પોતે કેવી કેવી રીતે આ કુટુંબને
પરેશાન કરેલું એની કમ્પ્લેટ પણ એ કરે છે. આખરે
લીલ પરણાવવાનો વિધિ યોજાય છે.

આ વિધિ પ્રસંગે નાથિયાની મા વજ્રકુંવરની મા
સુંદર હાજર હોય છે. એ વેળા સુંદર અને એના ભૂત-
કાલીન પ્રેમી દરબાર માણસિયાવાળાનું મિલન યોજાય
છે. ધરનાં માણસોની જેડે આ એક પ્રૌઢ પ્રેમીઓ પણ
લીલ માટે કાળુભારમાંથી પાણી ભરવાને મિષે જાય છે.
એ જ વેળા કાળુભાર જીવકી ઊઠતાં આ પ્રેમીઓ એમાં
રવેચ્છાએ સમાધિ લઈ લે છે અને વાર્તા પૂરી થાય છે.

વાસના : પ્રેતોની અને મનુષ્યોની

ઊપરટપકે વાંચનારને આ ત્રીલાયાલુ પ્રેતકથા
હોવાનો ખવાલ બંધાય એવું બને ખરું. પણ વાસ્તવમાં
એ પ્રેતાત્માઓની વાસનાઓને મિષે જીવતાં માનવી-

ઓની વાસનાઓની વાત કહી જાય છે. મનહરના બાપુજી કરતાંય વધારે વસખી વાસનાઓ તો માણસિયાવાળા ગરાસિયાની અને સુંદર શેઠાણીની છે. આ કાઠી અને વધિક જેવાં બે વિલક્ષણ પ્રેમીઓ વરસોથી એક બીજા માટે જૂથાં કરતાં હોય છે. એમની એક અનોસ્સ પુત્રી લખપટી દેહડી તરીકે ઊતરેલી અને મરી ગયેલી. આ લખપટી જ એક દહાડે સગર્ભાવસ્થામાં 'દાખ ખાવાનો ભાવો' થતાં વજકુંવરને આંગણે બીખ માગે છે, પણ એ ન મળતાં એ નાથિયા હિપર વેર લે છે. આમ, અનુપત ઇચ્છાઓ એકલી પ્રેતયોનીની જ નથી, જીવ યોનીમાં પણ ધણી વજુપુરાપેલી વાસનાઓની વાત આ કથામાં જોવા મળે છે.

અતુરત અને સંતુરત

સુંદર અને માણસિયાવાળાના મિલન, વિયોગ અને વિલોપનના પ્રસંગમાં લેખક બહુ ઝીણી કલામય દાખવી શક્યા છે. 'સાચી પ્રીત' ધરાવતા આ બેહિ પ્રેમીઓનાં ચેતપોતાનાં દાખત્વ વિદ્ય જ્યાં છે. ગરાસણી શાધાપાઈએ લગ્ન પછી તુરત 'મરજાદ' ધારણ કરીને પોતાનો જીવનપંથ કંડારી લીધો છે. માણસિયાવાળા પોતે, એક અદ્ય અંખના સંધરીને સાલેમાળના ડુંગરાઓમાં લખ્યા કરે છે એમાં કવિતાનાં તરવો દેખાય છે આખા કથાપટમાં મુકાબલે મોડેથી દાખલ થતી આ પ્રેમકથા બહુ વિતાકર્ષક બની રહે છે. એની પશ્ચાદ્ભૂમાં સહુ મારોની કાપર અને માસાની રમણા હિંદાવ ધામી રહે છે એના સંદર્ભમાં નાથિયા પાછળ લીલ પરણાવવાનો અતિથ પ્રસંગ અનુપતિની-સંતુપતિની એક સંઘા બની રહે છે. છેવટમાં કાળુભારત્ય કાઠી ઇલકાય છે. એ વેળા વાચકનું ચિત્ત પણ વાર્તાસ્ત વડે જીતેજીત બની રહે છે.

પ્રથમ પ્રયાસની પરિપકવતા

કથાવસ્તુ તેમજ અનુસ્થાપનાઓ આલેખકનાતરીને લેખકે નાનકડા ફલકમાં પણ સારીવાત, સારી રીતે

કહી છે. કથનકલાની એમને બહુ સહજ ફાવટ છે એમ આ વાત રસાળ બની શકી છે નવકથાલેખનો એમનો આ પહેલો જ પ્રયાસ હોવા છતાં એમાં પરિપકવતા દેખાય છે. સનાતન પ્રેમત્રિકોણ ઠાળીને અ પ્રકારના કથાવસ્તુની પસંદગી વડે જ લેખક અરેબી જંગલો છતાં ગયા છે. આકીને અરેબી જંગલો તેમજ કથાવસ્તુની કસ્યપ્તકત માલજત વડે જીવતા મળે છે, અને એમાં એમને સફળતાના ધણાં ઊંચાં ગ્રાંક મળી શકે એમ છે. -

પ્રાદેશિક યોલીને અતિરેક

લેખકે આ કથામાં સૌરાષ્ટ્રની સાચું કહીએ તો પાંચાળ પ્રદેશની ધી ગીતળપટી બોલી બહોળા પ્રમાણમાં ચોજી છે. કથામાં પુરવ ધાત્રે કરતાં જી ધાત્રેની સંખ્યા તેમજ એમના સંવાદો પુરુષ પાત્રો કરતા ધણા વધારે હોવાથી એમની ધૈરક યોલીમાં આ તળપટી ને ધરગંધુ લટણો સાડુ કામ આપી શકી છે. પણ પાત્રોની બોલવાણ પૂરી શાય અને લેખક પોતે વૃત્તત કહે ત્યારે પણ એ જ પ્રાદેશિક યોલી એના અશુદ્ધ ઉચ્ચારો સહિત ચાલુ રહે ત્યારે એના અતિરેક જ જણાય. લેખક પોતે ભાષાના પ્રેમમાં પડે ત્યારે કોઈવાર આવો નતીએ આવે.

દાયાદાળ નવલકથાઓ વાંચીવાંચીને વાળ આવી ગયેલા રસિકોને આ નવીન લેખકની ઘણું નવલકથા વાંચવી બચશે એટલું જ નહિ, ફરીફરીને વાંચવી બચશે, કેમકે કાળુભારતે કાઠે રચાતી આ કાથા અને માયાની રમણાના આલેખનમાં અહીંતહી કયાશ રહી ગઈ હોવા છતાં એકંદરે એની કલામયકતા સહુવધ ભાવકોને હેલ્યા પ્રકરણમાં ઇલકાતી કાળુભારતી જેમ જ રસતરખેળી કરી મૂકે એવી છે.

'સંદેશ' - તારીખ ૨૮-૯-૧૯૧૨ - યુનીતાલ મડિયા

સંપર્ક

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવાલું તથા તેમને હળવા-મળવાલું અપાર કૃતજ્ઞ હોય છે, તો વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લખવવાના નિષિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક- (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રગટ કરીએ છીએ.]

—સં.

૧૪. નલિન રાવળ
સત્તર તાલુકા સોસાયટી,
આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪
૧૫. આદિલ મન્સુરી
B/૪૩ શામે બરહન સોસાયટી,
સરખેજ રોડ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧
૧૬. રમેશ શાહ
૧૩, શીનાય સોસાયટી,
ઉસ્માનપુરા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
૧૭. મનહર મોહી
B/૫ બિમલ એપાર્ટમેન્ટ
આઝાદ સોસાયટી સામે,
આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
૧૮. દિગેશ ભટ્ટ
પી. એસ. યુ. સેક્રેટરી, (બી)
પો. નો. ૧૯
કોહિમા (નાગાલેન્ડ) ૭૯૭૦૦૧

BIBLIOGRAPHY of doctoral dissertations in the subjects

PRAKRIT
APABHRAMSH &
GUJARATI LITERATURE

340 Accepted Theses
of Gt. Britain, U. S. A., Federal
Republic of Germany & India ;
1857-1977

EDITED BY
PRAKASH VEGAD
Librarian :
St. Xavier's College
Ahmedabad

WILL BE RELEASED IN JULY

R. R. SHETH & CO.
PUBLISHERS & BOOKSELLERS

Princess Street   Gandhi Road
Bombay 400 002   Ahmedabad 380 001

સાહિત્ય-સંશોધન

સ પા. પ્રકાશ વેગડ

ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય ક્ષેત્રે જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા પ્રીએચ ડી માટે નોંધાયેલ શોધ-વિષય, સંશોધનકર્તા અને માર્ગદર્શકિ અંગેની માહિતી આહી રજૂ કરવામા આવેલ છે આ માહિતી એકત્ર કરવામા જેમણે સહકાર આપેલ છે, તે સહુનો ટુ આભારી છુ

કોઈ પણ અભ્યાસીને સંશોધન-વિષય પસંદ કરતી વખતે સ્વીકૃત મહાનિયધો અને આહી રહેલ સંશોધન અંગેની માહિતીની જરૂર પડતી હોય છે એવ્ય વિષય-પસંદગી કરવા માટે, તેમ જ યુનરાવર્તન ટાળવા માટે, આ પ્રકારની માહિતી ઉપકરક થતાં હોય છે વસ્તુત તે આ પ્રકારનાં સર્લ્-સાધનો સંશોધનની એક મૂળભૂત જરૂરિયાત છે

આશ્ચર્યની વાત છે કે સંશોધનની આ એક પ્રાથમિક અને અગત્યની જરૂરિયાત પૂરી કર્યાં વિના પણ આપણે ત્યાં સંશોધન થાય છે અને એવુ પરિણામ એ આવ્યું છે કે ઠેર ઠેર વિષય-યુનરાવર્તન જેવા મળે છે માહિતીના અભાવે જેમ વિષય ખેવડાઈ જાય છે તેમ અમુક દાખલાઓમા એમ પણ અને કે એક જ વિષયની રજૂઆત બે જુદી વ્યક્તિ ઓએ જુદી રીતે કરી હોય, પરંતુ જ્યારે કોઈ મર્યાદિત વિષયનુ યુનરાવર્તન માત્ર એક જ વાર નહિ, પણ બે વાર, ત્રણ વાર કે એથી વધારે વાર કરવામા આવે તો એ પ્રવૃત્તિને આપણે શુ કહીશું? દા ત “સ્વયં ભૂકૃત ‘પતિમચરિઈ’ અને તુનસીકૃત ‘રામચરિતમાનસ’નુ તુનનાત્મક અધ્યયન”-આ વિષય ઉપર આગરા બિહાર, મુબઈ અને મેરઠ યુનિવર્સિટી દ્વારા ચાર વ્યક્તિઓએ પીએચ ડી મેળવેલ છે

અત્યારે જે વિષય ઉપર કામ ચાની રહ્યું છે એમા પણ અનેક યુનરાવર્તન જાણે-અજાણે ચર્ક રહેલ જેવા મળે છે આ અંગેની વધારે માહિતી અને ચર્ચા આવતા મહિને પ્રગટ થનાર સ્વીકૃત મહાનિયધોની વર્ગીકૃત સચિમા કરવામા આવેલ છે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રહમા અધિવેશ નમા શ્રી ચદવદન મહેતાએ સાહિત્ય-સંશોધન અંગે ચર્ચા કરતા સૂચ્યુ હેતુ કે આ પ્રકારની માહિતી પ્રગટ થતી રહેવી જોઈએ તેમના આ સૂચનને અમ લમા મૂકવાનો પ્રયાસ આહી કરવામા આવ્યો છે આશા છે કે આ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિને સંશોધકો માર્ગ દર્શકો તેમ જ યુનિવર્સિટીના સમ્પિત અધિકારીઓને સહકાર મળી રહેશે

અત્યાર મુધી ૭૬ વ્યક્તિઓ વિશે જે માહિતી મળી શકી છે, એ અહિ રજૂ કરી છે પણાં લોકો તરફથી અનેક પત્રો લખવા છતાં હજી મુધી કોઈ જવાબ મળ્યો નથી તેઓ તરફથી માહિતી મળશે તો આવતા અઠોમા પ્રગટ કરીશુ

ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

માર્ગદર્શક : શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી

- ૧ કુમુમખહેન પા શાહ, ૧૯૩૦—
ગુજરાતી સાહિત્યમા “સ્વામી બ્રહ્માનંદ”
(રજીસ્ટ્રેશન ૧૯૭૫)
- ૨ દિનકરભાઈ છો દેસાઈ, ૧૯૩૨—
ગુજરાતી ઐતિહાસિક નવલકથા સાહિત્યમા
નારાયણ વિસનજી ઠકકુરુનુ પ્રદાન
(જૂન ૧૯૭૬)
- ૩ યુધ્યાજીહેન ના ભટ્ટ, ૧૯૪૬—
મધ્યકાલિન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ભાગવત

द्वयभरकंधने लगतुं प्रदान.

(ओक्टो. १९७५)

४. लार्डशंकर नि. त्रिवेदी, १९३३—

गुजराती साहित्यने मध्यकावीन

सौराष्ट्रीय साहित्यकारांतुं प्रदान.

(जुलार्थ १९७४)

मार्गदर्शक : डॉ. विमललाल शि. त्रिवेदी

५. कान्तिबार्थ पटेल

गुजराती साहित्यमां महाकाव्यना प्रयोगो.

६. असाह अक्षयलक्ष्मी

राज्येन्द्र-निरंजनधुमनी कविता.

मार्गदर्शक : डॉ. धीरुबार्थ ठाकर

७. जेसेंद्र लुकास परमार, १९५१—

गुजराती गद्यना विकास (१९५०-१९५५).

(जुलार्थ १९७६)

८. दिनकर ज. लोणक

प्रबुद्ध द्विवेदीनां नाटको,

समकालीन रंजलूभिना संदर्भमां.

(जुलार्थ १९७३)

९. लरतकुमार ज. हवे, १९४३—

गुजराती नवलकथांमां प्रथम-पुरुष प्रयोग.

१०. मणिलाल ह. पटेल

अर्वाचीन गुजराती कवितांमां प्रबुद्ध-निरूपण

(जुलार्थ १९७६)

मार्गदर्शक : डॉ. प्रवीण हरेण

११. अरुणकुमार ल. पाठक, १९४०—

'दर्शक'-ऐक अभ्यास.

(डिसे. १९७४)

१२. जे.म. वाय. जे. पोथा

लालजु-प्रेमानंद : ऐक तुलनात्मक

अभ्यास.

(१९७५)

१३. योगेशचंद्र र. उपाध्याय, १९४२

'सुन्दरम्'-ऐक अभ्यास.

(मार्च १९७५)

१४. रघुबार्थ जे. जेशी

'धूमकेतु'-ऐक अभ्यास.

(१९७५)

मार्गदर्शक : डॉ. विपिन अवेरी

१५. कान्ताण्डेन पं.याल

१६. कान्तिबार्थ किस्टी

१७. प्रकुलचंद्र शं. पाठक, १९३०—

गुजराती नवलकथांतुं मूल्यांकन : १९४१-५०

१८. लालुभतीण्डेन उपाध्याय

१९. रजनीकान्त अ. सोनी, १९४७—

गुजराती साहित्यमां प्रवास-वर्णन

(डिसे. १९७४)

मार्गदर्शक : डॉ. मधुसूदन पारेण

२०. नीलाण्डेन जे. शाह, १९५५—

यं.वदन मंडेलांतुं गुजराती साहित्यमां प्रदान.

(सप्टे. १९७६)

मार्गदर्शक : डॉ. मण्डेन्द्र हवे

२१. ललुण्डेन अ. मंडेला

मध्यकावीन गुजराती शक्ति-लकितना

साहित्यना संदर्भमां लक्ष वस्त्वल मेवाडो.

मार्गदर्शक : डॉ. रमणलाल जेशी

२२. जयंत पटेल

जयंतीवाल हवाल : ऐक अध्ययन.

मार्गदर्शक : डॉ. ललितलाल सायाणी

२३. अनिरुद्ध अक्षयलक्ष्मी

२४. कान्तिबाल पटेल

प्रेमानंदना शब्दकोश.

२५. नरोत्तम पलाणु, १९३५—

अभिलेखोमांमां सौराष्ट्रनां स्थण नामांतुं

साध्यावैज्ञानिक अने सांस्कृतिक अध्ययन.

ગુજરાત (વધાપીઠ, અમદાવાદ

માર્ગદર્શક : શ્રી મોહનભાઈ પટેલ

૨૬. અદ્રકાન્ત શેઠ

ઉપાચારક જોશી - સાહિત્ય સર્જક
અને વિવેચક.

૨૭. રસિલાબહેન કડિયા

આત્મકથાનું સ્વરૂપ અને વિકાસ

દક્ષિણ ગુજરાત યુનિ., સુરત

માર્ગદર્શક . ડૉ. જયંત પાઠક

૨૮. રવિકાંત દિ. શુક્લ

નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યા-એક અધ્યયન
(૧૯૭૩)

પૂના યુનિ., પૂના

માર્ગદર્શક : ડૉ. શશિભ ઝોઝા

૨૯. ઇન્દુમતીબહેન ભુપટકર

ગુજરાતી આત્મકથા સાહિત્ય

૩૦. હેવેન્દ્ર મ. આચાર્ય

ગુજરાતી કવિતામાં પ્રેમલક્ષણા
ભક્તિનું નિરૂપણ :

૩૧. રસિકલાલ દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્યરસ
ઉદ્ભવ અને વિકાસ

૩૨. રંજનબહેન પ્રા. દોશી

ગુજરાતી આત્મકથા સાહિત્યમાં
લગ્નની વિભાવના

૩૩. રંજનાબહેન શ. ઝોઝા

ગુજરાતી મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં
'કૃતિમણીહરણ' કથાનો વિકાસને નિરૂપણ

મુંબઈ યુનિ., મુંબઈ

માર્ગદર્શક : ડૉ. રમણલાલ શાહ

૩૪. કનૈયાલાલ આર. મહેતા

સુદરમ-એક અધ્યયન
(ફિલ્મ. ૧૯૧૭)

૩૫. કલાબહેન એમ શાહ

આપણું પત્ર-સાહિત્ય
(સપ્ટે. ૧૯૭૦)

૩૬. કાન્તિલાલ એમ. પટેલ

ગાંધીયુગની નવલકથામાં પાત્ર-વિભાવના
(ફિલ્મ. ૧૯૭૭)

૩૭. કૌમુદીબહેન કે. ત્રિવેદી

સેક્ષકીયુગની ગુજરાતી ઐતિહાસિક
નવલકથાઓ
(ડિસે ૧૯૭૧)

૩૮. ભાનુમતી કે. વ્યાસ

ગુજરાતી બાળનાટકોનો વિકાસ
(ડિસે ૧૯૭૦)

૩૯. રશ્મિકાંત કે. ત્રિવેદી

ગુજરાતી વાસ્તવદર્શી નવલકથા
(જુલાઈ ૧૯૬૭)

૪૦. વીણાબહેન આર. જોશી

પ્રજુદાસ દિવેદીના નાટકો અને
ગુજરાતી રમણમિના વિકાસમાં
તેનો ફાળો.
(ફિલ્મ ૧૯૭૨)

૪૧. સરયુબહેન એલ. પટેલ

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં
બાળકૃષ્ણ-લીલાનું આલેખન.
(જુલાઈ ૧૯૭૬)

મ૦ સ૦ યુનિ., વડોદરા

માર્ગદર્શક : ડૉ. સુભાષ દવે

૪૨. કુમુદબહેન એસ. પરીખ

ભાગવત દશમસ્કંધ-એક
અધ્યયન.

સરદાર પટેલ યુનિ. વલ્લભવિદ્યાનગર

માર્ગદર્શક : શ્રી જી. એમ. પટેલ

૪૩. અરુણાબહેન મ. બક્ષી

ગુજરાતી પ્રવાસ સાહિત્ય

(સપ્ટે. ૧૯૭૪)

૪૪. જ્યેન્દ્રકુમાર મ. પટેલ

ગુજરાતી સાહિત્યને મુરિલગ્ન

પ્રદાન—એક અધ્યયન

(ઓગ. ૧૯૭૬)

૪૫. બાબુભાઈ ચં. પટેલ

ક. મા. મુનશીનાં નાટકો.

(માર્ચ '૭૬)

૪૬. રમણભાઈ પુ. પટેલ

ગુજરાતી કવિતામાં હાસ્યનિરૂપણ.

(માર્ચ ૧૯૭૮)

૪૭. વિધુપ્રસાદ કે. પટેલ

પન્નાલાલ-એક અધ્યયન.

(ડિસે. '૭૫)

૪૮. સોમચંદ ચ. ભેધાણી

ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાં નારી

(ઓગ. '૭૩)

માર્ગદર્શક : ડૉ. દિલાવરસિંહ બાડેજા

૪૯. ચંદ્રકાન્ત પુ. વ્યાસ

વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધની ગુજરાતી

ભાષા વિચારણા (હિંમતલાલ અંબરિયાની

ભાષા વિચારણાના સંપાદન સહિત).

(જુલાઈ '૭૫)

૫૦. જ્ઞેરુસિંહ ના. પરમાર

સોમમુંદર સુર રચિત 'ઉપદેશભાલા

બાલાવખોધ'—સંપા. અને અધ્યયન.

(ડિસે. '૭૫)

૫૧. રમેશચંદ્ર મં. ત્રિવેદી

પન્નાલાલના કથાસાહિત્યમાં

લોકરૂપનનું નિરૂપણ

(ભ-મુ. '૭૭)

૫૨. રાજેન્દ્રસિંહ વિ. રાયબાદા

અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતામાં

રહસ્યવાદ.

(જૂન '૭૬)

૫૩. શિવદાનભાઈ મે. ચારણ

લક્ષ્મિકવિ ચારણ ઈસરદાસની

લક્ષ્મિલાલના.

(મે '૭૪)

સૌરાષ્ટ્ર યુનિ., રાજકોટ

માર્ગદર્શક : ડૉ. ઈશ્વરલાલ દવે

૫૪. ઉવાબહેન ત્રિવેદી

સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી કવિતામાં

પ્રતીકયોગન.

૫૫. ખોડીદાસ પરમાર

સૌરાષ્ટ્રમાં લોકસાહિત્ય અને

લોક કથાઓનો પારસ્પરિક સંબંધ.

૫૬. જનાર્દન પાઠક

મુનીલાલ મડિયાનું નવલિકા સાહિત્ય—

એક અધ્યયન,

૫૭. નરેશ વેદ

લઘુનવલ—શિષ્ય અને સર્જન

૫૮. ગણવંત બંતની

ગુજરાતી નવલકથામાં નાયક અને

નાયિકાની વિભાવના

૫૯. યાસીન દલાલ

સૌરાષ્ટ્રનું ધર્મકાવિત્ય—ઉદ્ભવ

અને વિકાસ.

૬૦. ચેંગેશ ભટ્ટ
પન્નાલાલ પટેલની નવલકથાઓ—
એક અધ્યયન

૬૧. રમેશ શુક્લ
કવિ કલાપી અને કવિ સચિત—
એક તુલનાત્મક અધ્યયન.

૬૨. રેખાબહેન વચ્છરાબાની
અઘતન નવલકથાનાં સ્વરૂપગત
પરિવર્તન

૬૩. લાભશંકર પુરોહિત
ગુજરાતી સાહિત્યમાં સૈદ્ધાંતિક
વિવેચન

માર્ગદર્શક : ડૉ. હસમુખ દોશી

૬૪. આણંદજી જી. પારેખ
'દર્શક' સર્જક અને ચિન્તક
(૧૯૭૩ સુધીનાં એમના પ્રકાશનોને
અનુલક્ષીને) (ઓક્ટો ૧૯૭૪)

૬૫. ધનશ્યામ ટી. માંજુકિયા
ગુજરાતીમાં પ્રાદેશિક નવલકથા.
(ઓક્ટો ૧૯૭૪)

૬૬. ધીરજીલાલ ખી. બ્યાસ
'ગુજરાતીમાં પત્ર સાહિત્ય.
(જાન્યુ '૭૭)

૬૭. પુષ્પા ગો. અમીન
પંડિતમુગનુ નાટ્ય સાહિત્ય
(ફેબ્રુ. '૭૭)

૬૮. મનોજકુમાર ખી. રાવલ
ગુજરાતી ઐતિહાસિક નવલકથાના
સીમાસ્તભો
(સપ્ટે '૭૭)

૬૯. મંજુલા ખી. ચૌહાણ
'ધૂમકેતુ' સર્જક અને ચિન્તક
(જૂન ૧૯૭૬)

૭૦. વિનોદરાય ગિ. દવે
ગુજરાતીમાં એકાંકી : સ્વરૂપ
અને વિકાસ.
(જુલાઈ ૧૯૭૪)

શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી મહિલા
યુનિ., મુંબઈ

માર્ગદર્શક : ડૉ. અનસુયા ત્રિવેદી

૭૧. પટેલ, આશા
ગુજરાતી નવલિકા અને નવલકથામાં
લેખિકાઓએ નિરૂપેલા નારી-જીવનના
પ્રશ્નો જૂન ૧૯૭૭

માર્ગદર્શક : શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રી

૭૨. ભટ્ટ, ઉષા એ.
મધ્યકાલીન ગુજરાતી વિરાટપવેતોના તુલનાત્મક
અભ્યાસ. નવે ૧૯૭૭

૭૩. શેક, ઉષા પી.
અપભ્રંશની સાહિત્યોપાસનાની રૂપરેખા
જુલાઈ ૧૯૭૭

માર્ગદર્શક : ડૉ. સુરેશ દલાલ

૭૪. મહાવાવકર, નલિન ખી. ૧૯૫૧—
રાજેન્દ્ર શાહ અને નિરંજન ભગતની કવિતાનો
વિવેચનાત્મક અભ્યાસ.
જુલાઈ ૧૯૭૭

૭૫. વકીલ, સીતા ભરત
'દર્શક' : એક વિવેચનાત્મક અભ્યાસ
જૂન ૧૯૭૫

૭૬. શ્રેક, માલિની પ્રદીપ
'સુદરમ', જ્યત ખત્રી, જ્યન્તિ દલાલ,
સુરેશ જોષી, ચંદ્રકાન્ત બક્ષી અને મધુ રાવની
દ્વી વાર્તાઓનો વિવેચનાત્મક અભ્યાસ
જૂન ૧૯૭૬

ફાર્મસ ગુજરાતી સભા બુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલય, મુંબઈ

મંજુ ઝવેરી

ઓગણીસમી સદીની અધવચ્ચે, લગભગ ૧૮૫૦ ની આસપાસ ગુજરાતી જીવનમાં ચહેલપહેલ શરૂ થઈ ગઈ, પુનરુત્થાનની આબોહવા સ્ખર્ણ વહેવા લાગી; જ્ઞાન માટેની ખીપાસા અને જીનવાણી અવરોધક શુદ્ધિઓનું મંડન-સુધારા માટેની કુબેશ આરંભાઈ, જનગૃત થઈ. એ વખતે સ્થપાયેલી સભાઓનાં નામ ઉપરથી જ એનો ખ્યાલ આવશે. જ્ઞાન પ્રસારક સભા ૧૮૪૮ની આસપાસ સ્થપાઈ; બુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સભા શ્રી ગંગાદાસ કિશોરદાસે ૧૮૫૧ની સાલમાં શરૂ કરી; કવિ નર્મદે તથા શ્રી મયારામ શંભુનાથે ખારોલી પાસે જીવાન પુસ્તકોની અન્યોન્ય બુદ્ધિવર્ધક સભા સ્થાપી. બન્ને બુદ્ધિવર્ધક સભાઓ એક થઈ અને બુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સભા કહેવાઈ. ૧૮૬૪માં સભાનું પુનરુત્થાન થતાં શ્રી મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીએ હિન્દુ શબ્દ કાઢી બુદ્ધિવર્ધક સભા નામ રાખ્યું. એ સમય આશવાદનો, ઉત્સાહનો હતો; વહેમ, અધશ્રદ્ધા ઉપર તર્કના વિજયનો કાળ હતો. આજની અશ્રદ્ધા, સિનિસિઝમ, ઉતાશાયી તદ્દન વિરુદ્ધ દિશાનો પવન વાતો હતો. બુદ્ધિવર્ધક સભાનો ઉદ્દેશ પ્રજામાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી અને સારા ગુજરાતી વક્તાઓ અને લેખકોની સહાયથી સારા બોધકારક વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાનો અને લેખો તૈયાર કરાવવાનો હતો. ઈ.સ. ૧૯૩૪માં

આ ઉદ્દેશોને ધ્યાનમાં રાખીને ફાર્મસ ગુજરાતી સભા મંદિરમાં બુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલયની સભાના આશ્રયે સ્થાપના કરવામાં આવી. ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના જપાયેલાં લગભગ રૂ. ૪૦૦/- નાં પુસ્તકો, એક કપાટ તેમજ સ્વ. શ્રી ધનજીરામ સૂર્યરામ દેસાઈની જીમી એ રીતે ફાર્મસના બુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલયનો આરંભ થયો. આજે તો લગભગ ૨૪૦૦૦ જેટલા ગ્રંથો અને સામયિકોની ફાઈલો છે, અને ૧૫૦૦ જેટલી લગભગ હસ્તપ્રતો છે. કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થી અહીં પરીક્ષાથે અભ્યાસ કરવા આવે, સામગ્રી જોઈને ઇતર વાંચન માટે અંખે, પરીક્ષા પૂછી જરૂર નિયમિત ગ્રંથાલયમાં આવતો રહીશ એમ મનોમન નિર્ણય કરે; સમયને અસાધે એ નિર્ણય અસલમાં ન મૂકી શકે એ જુદી વાત, પણ તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓના આવા પ્રતિભાવો વારંવાર સાંભળવા મળે છે. કોઈ પણ સંશોધક કે અભ્યાસી માટે આ ગ્રંથાલય અમૂલ્ય ખજાનો છે એમાં સંદેહ નથી. ગુજરાત શાળાપત્ર, ડાંડિયો, જ્ઞાનસુધા, કૌમુદી, ગુજરાતી, ગુણસુંદરી, વીસમી સદી, વસંત, સ્ત્રીજીવન, સ્ત્રીબોધ, સ્ત્રીદર્શણ, સ્ત્રીશક્તિ, સુંદરી સુબોધ, જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી પત્રિકા, કુમાર, નવજીવન, પ્રજામિત્ર, બુદ્ધિપ્રકાશ,

માનસી, યુગધર્મ, રમિય, રેખા, સંસ્કૃતિ, ગ્રંથ, ત્રૈમાસિક, વિશ્વમાનવ, રુચિ, ક્ષિતિજ, મનીષા, ઊહાપોહ, કવિતા, કવિલોક, ઉત્તરા, કૃતિ, સંદર્ભ, કંકાવટી, પરમ, એતદ્ વગેરે સામયિકોની ફાઈલો સંશોધનને આધારતરી પડી છે. અપભ્રંશ, પ્રાકૃત, પ્રાચીન-મધ્યકાલીન યુગરાતી સાહિત્યના ગ્રંથો છે; વિવેચનનાં અને સાહિત્યસિદ્ધાંતનાં અદ્યતનમા અદ્યતન સંદર્ભ ગ્રંથો વસાવેલાં છે; જૂના-નવા પ્રવાસગ્રંથો છે; ઇતિહાસનાં પુસ્તકો છે, કાવ્યસરહો, નાટકો છે, નવલકથા-દૂંડીવાર્તા એાજ પ્રચારુમા પણ છે. તમે માનશો? Modern Reviewની ફાઈલો છે! સામાજિક, સાહિત્યિક, સાંસ્કૃતિક, ભાષાની દૃષ્ટિએ ૧૯મી સદી તો આ બધી સામગ્રી તાદ્દશ થઈ ઊઠે! સભાનું એક સુંદર સંશોધન-કેન્દ્ર શરૂ કરવાનું સ્વપ્ન છે અને એ સાકાર થાય એવા એધાણ છે.

ફાર્નિસનું શુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલય સદર્ભ ગ્રંથાલય છે. નિયમાનુસાર બહાર પુસ્તકો વાંચવા માટે આપવામા આવતા નથી, સાધારણ રીતે સંદર્ભ ગ્રંથાલયોમાં આવેા નિયમ હોય છે. આને એક મોટો લાભ એ છે કે અભ્યાસાર્થીને જ્યારે કોઈ પણ પુસ્તક કે સામયિકની ફાઈલ જોઈએ ત્યારે મળી શકે છે. અભ્યાસીઓને સામગ્રીના પૂર્ણ સર્વતોમુખી કાલ મળી રહે એ માટે ગ્રંથાલયમા સંદર્ભ સુચિઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે નિરંજન ભગત અને એમની કૃતિઓ ઉપર વિવેચન ગ્રંથો અને સામયિકોમાં જોટલા લેખો લખાયા હોય એ બધા નિરંજન ભગતના નામ નીચે ત્રોલાયા હોમ-૬૨ વર્ષે એમાં ઉમેરા ચતા રહે. કવિતા, નાટક, વાર્તા, નવલકથા, ભાષા આદિ વિષયોના સામાન્ય લેખોની પણ સુચિ તૈયાર કરાતી હોય છે. અનુભવે સમજાય છે કે આ સુચિઓ અભ્યાસીઓને ખૂબ સહાયકારક થઈ છે.

ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો આસંગ પદ્ધતિથી (Open Access) ગોઠવવામાં આવ્યાં છે, એટલે કે તાબાનુચીમાં બંધ નથી, પણ કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કોઈ પણ ગ્રંથને સેલ્ફ ઉપરથી લઈ, ઉપલાવી શકે, પરદ કરી શકે આમાં અદ્યતન ભયો છે, પણ આપણા દેશમાં આ તાલીમની અત્યંત જરૂર છે એમાં પણ શક નથી. થોડાંક અનિષ્ટ તરવાને કારણે સાચા જિજ્ઞાસુઓને પણ સવલતો મળતી અટકી જાય એ ઇચ્છનીય ને ગણી શકાય.

ગ્રંથ બહાર ન આપવાને સામાન્ય નિયમ જરૂર છે, પણ એટલો કડક નથી કે કોઈ પ્રતિક્રિત સંસ્થા કે ગ્રંથાલય કે વ્યક્તિ દૂક સમય માટે સકારણ કોઈ પુસ્તક ચાગે તો તે ન જ આપી શકાય. હસ્તપ્રતો બહારમામ પણ અમુક વિધિઓ સાથે અને અનામત રકમ લઈ જણાવતી સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓને ગોઠવવામાં આવી છે.

સભાએ ૧૫૦ હસ્તપ્રતોની સવિસ્તર નામાવટી બે ભાગમાં ૧૯૨૩ અને ૧૯૨૬ની સાલમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. સ્વ. અબ્બાલાલ શુલાપીરામ જાનીને હાથે એ તૈયાર થઈ છે. ૫૮૭ હસ્તપ્રતોની દૂંડી નામાવટી ૧૯૫૬ની સાલમાં બહાર પડી છે જેના ચર્ચ સ્ત્રી અબ્બાલાલ શુ. જાની અને શંકરપ્રસાદ રાવળને ફાળે જાય છે. સભાની ૨૯ ફારસી હસ્તલિખિત ગ્રંથોની વિસ્તારી નામાવટી શ્રી મુહમ્મદ ઉમર કોહલે તૈયાર કરી છે અને સભાએ ૧૯૫૦માં પ્રસિદ્ધ કરી છે. ૧૯૫૪ સુધીના શુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલયના ગ્રંથો અને સામયિકોની નામાવટી પણ સભાએ ૧૯૫૫માં બહાર પાડી છે. આ પછી સભામાં કોઈ કેટલોગ પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે.

ફાર્નિસ યુગરાતી સભાની વ્યવસ્થાપક સમિતિના સહકારને કારણે કોઈ પણ નિલાવળ કાર્યકરને આ સંસ્થામાં કામ કરવા માટે મોકલું શેન મળી રહે છે.

आ भासनां तदन नवां प्रकाशनां (दरेक प्रकाशकनां)

१.	आंभ अने अंजन	श्री रमणुदास देसाई	नवलकथा	८-५०
२.	जेरतेखणी	श्री गुणवंतराय आचार्य	"	१२-७५
३.	सेनापति	" "	"	१६-५०
४.	हाजेकां हेयां	श्री वि. स. भांडेकर	"	१२-७५
५.	नर्तकीनुं प्रेत	श्री रसिक महेंता	"	१४-५०
६.	सत्यने महेंदरे	श्री दिनकर जेधी	"	११-५०
७.	जेजे रे जेज धूररीना	" "	"	६-५०
८.	महाभारत भा. १. योजनगभा	श्री नवनीत सेवक	"	१५-५०
९.	प्रत्याघात	" "	"	२०-००
१०.	पसळात	श्री प्रकुल्ल हाकर	"	१०-००
११.	निशेप	सरोज पाठक	"	७-००
१२.	अभरकुमार	श्री विमलकुमार धामी	"	१६-००
१३.	जेक छीपलुं ओती	श्री हेवरांकर महेंता	"	१६-७५
१४.	मेसमलीनां अन	श्री नवलकिरीर व्यास	"	१२-५०
१५.	ओथार अतीतने	श्री अन्नवदन शुक्ल	"	१८-००
१६.	गंडा नासा	श्री अनिल कोठारी	"	१८-००
१७.	काया मनने जेण	भारती वेळ	"	१२-००
१८.	अशेर डोंगार	अनु. कभल अक्षयरा	"	१२-००
१९.	मेना गुजरी	श्री जेठालास त्रिवेदी	"	२०-००
२०.	वलुरातां हेयां	श्री अक्षय चव्हेलाकर	"	१४-००
२१.	गोपीत्रिम	श्री योगेश्वरशु.	"	४-५०
२२.	दंगलयां सपना	श्री रामशुभाई कडिया	"	११-२५
२३.	धरा जीअी	श्री हनु याज्ञिक	"	११-२५
२४.	भाळीअग्म आकाश	श्री रायु पारेअ	"	१२-५०
२५.	मुंहीअे लाग्ये आष	संगीता	"	१८-५०
२६.	कोईनी प्रीत कोईनां हेत	श्री हनु लागदेव	"	१४-००
२७.	मनने आधि कोषु	रेभा शाई	"	१६-००
२८.	लीतर जेले आतभराअ	राजवंस	"	२०-००
२९.	धवलगिरि	श्री रजनीकान्त रावण	नवलिका	६-५०
३०.	पाराईरा	श्री वि. स. भांडेकर	"	६-५०
३१.	लागणीनुं धर	श्री जयवदन पटेल	"	१०-००
३२.	होवुं जेहे होवुं	श्री विजय साखी	"	७-५०

૩૩. ગુલમહોર	શ્રી રામન મહામંદ	નવલિકા	૧
૩૪. ભાખ્યકથાઓ	મુનિશ્રી કનૈયાલાલજી	"	૫-૦૦
૩૫. નિમિત્ત	શ્રી પ્રભાકર ત્રિવેદી	"	૧૦-૦૦
૩૬. સ્વપ્ન	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	નાટક	૩-૦૦
૩૭. શાહ લતીફ	અનુ. જયંત રેલવાણી	વિવેચન	૨-૫૦
૩૮. મદયાલમ સાહિત્યના ઇતિહાસની રૂપરેખા	અનુ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ	"	૩૫-૦૦
૩૯. કવિ નાનાલાલ	શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરી	"	૨-૦૦
૪૦. રમણભાઈ નીલકંઠ	શ્રી ચંપૂ બાસ	"	૫-૦૦
૪૧. પ્રત્યક્ષ	શ્રી પ્રવીણ દરજી	"	૧૨-૦૦
૪૨. વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી	શ્રી કે. ડા. ચાસ્ત્રી	છવનચરિત્ર	૧૧-૦૦
૪૩. આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	સમાજશાસ્ત્ર	૬-૦૦
૪૪. વામનની સારીમાઠી ટેવ	"	"	૭-૫૦
૪૫. સિનેમાનું સાદુ માર્ગ મનોરંજન	"	"	૬-૫૦
૪૬. તપ્તો બોલે છે ભા. ૧	શ્રી પ્રાગજી, ડોસા	વિવેચન	૨૫-૦૦
૪૭. દ્વિધા	શ્રી કેલાસ પંડિત	કાવ્ય	૬-૦૦
૪૮. છવનમાં સફળતા મેળવવી છે ?	શ્રી મુકુન્દ પી શાહ	નિબંધો	૨-૫૦
૪૯. સરળ ધ્યાન પ્રયોગ	શ્રી દિલ્લેન દેસાઈ	આધ્યાત્મિક	૧૫-૦૦
૫૦. પૂણ્યયોગનું આસ્વામન	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	"	૧૫-૦૦
૫૧. વિવેક અને સાધના	શ્રી કેદારનાથ	લેખ સંગ્રહ	૧૨-૦૦
૫૨. વિદ્યાય વેળાએ	શ્રી કિશોરલાલ મથરવાળા	"	૧૫-૦૦
૫૩. રામચરિત માનસ	શ્રી મોરારજી દેસાઈ	"	૩-૦૦
૫૪. મહાભારતનો મર્મ	શ્રી દર્શક	"	૬-૫૦
૫૫. ઈશુ ભાગવત	શ્રી સ્વામી આનંદ	"	૬-૫૦
૫૬. સતોનો ફાળો	"	"	૧૨-૦૦
૫૭. નહેરુ યુગનાં સ્મરણો	શ્રી એચ. એ. મથાઈ	સંસ્મરણો	૪૦-૦૦
૫૮. સાહસિકોની સૃષ્ટિ	શ્રી જૂલે વર્ના	બાળસાહિત્ય	૧૨-૦૦
૫૯. એશિયાની લોકકથાઓ	અનુ. કુમુદ શાહ	"	૨-૦૦
૬૧. ભારતે આઝાદી કેવી રીતે મેળવી	શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્ય	"	૬-૫૦
૬૨. રામાયણ કિશોરકથા	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	"	૧૮-૦૦
૬૩. સર્વ ધર્મ કથામાળા પુ. ૧૫	શ્રી સત્યમ્	"	૪૫-૬૦
૬૪. ટકુકે	શ્રી સુરેશ મજુમદાર	બાળકાવ્ય	૫-૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-અમદાવાદ.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

भ्रष्ट समय	विनोदचन्द्र पाण्डेय	12-00
रामकली	शैलेश मय्यानी	10-00
बीच में ही नदी	विमल मित्र	12-00
कैदी	शान्ताकुमार	12-00
न हन्यते	भैत्रेयी देवी	25-00
रिहर्सल	हिमांशु श्रीवास्तव	15-00
जंगली सूअर	मधुकर सिंह	9-00
देहहीन	घनंजय वैरागी	8-00
और सूरज जाग उठा	घनंजय वैरागी	14-00

कहानी

मानव-हृदय	श्री हजेल	7-00
घड़लते चेहरे	राजराजी	10-00
नारवानी का दोस्त	प्रियदर्शी प्रकाश	8-00
विमल मित्र की श्रेष्ठ कहानियाँ	विमल मित्र	16-00

नाटक

छोटे नाटक	रमेश वसी	12-00
फाल पहाड़	सुदर्शन चोपड़ा	7-00
वाज नहीं फल	गंगाप्रसाद विमल	10-00
सम्य साँप	प्रियदर्शी प्रकाश	10-00
बुलबुल संराय	मणि मधुकर	10-00
पीली दौपहर	जगदीश चतुर्वेदी	10-00

कविता

कवि-हृदय	श्री हजेल	8-00
रहीम	सं. सुदर्शन चोपड़ा	8-00

समीक्षा

पाश्चात्य काव्यशास्त्र के सिद्धांत	डॉ. कृष्णदेव शर्मा	20-00
भारतीय एवं पाश्चात्य काव्यशास्त्र	डॉ. कृष्णदेव शर्मा	15-00
समीक्षा-सिद्धांत	डॉ. कृष्णदेव शर्मा	32-00
भारतीय काव्यशास्त्र के सिद्धांत	डॉ. कृष्णदेव शर्मा	15-00

हिन्दी भाषा का चिकित्सात्मक इतिहास	डॉ. द्वारिकाप्रसाद चक्रवर्ती	15-00
आयतनाद की प्रासंगिकता	रमेशचन्द्र शाह	15-00
सत रविदास विचारक और कवि	डा. पदम	30-00
आधुनिक हिन्दी कविता का अभिव्यञ्जना शिल्प	डा. हरदयाल	50 00
रामचरित्र	मनमोहन खड्गल	16-00
विविध		
भगला प्रधानमंत्री कौन ?	शक्तिपाल केवल	12-50
विशिष्ट आशुलिपि	गोपालचन्द्र बिष्ट	10-00
भारतीय दर्शन	डा. रामकृष्ण आचार्य	12-00
सत्य की खोज	डा. राधाकृष्णन्	16-00
धातुरूपन	हाइन्ड ग्रफ	8-00
गैस-वेल्डिंग एण्ड-१	फेलिक्स युटके	7-00
दुष्टों को हटाने दो	गौरीकिशोर पोष	12-00
जयप्रकाश : एक जीवन	एलन और वेंडी स्कार्फ	18-00
एशियाई खेल और भारत	योगराज थानी	6-50
खिलाड़ियों की कहानी उन्हीं की जुबानी	योगराज थानी	10-00
बाल-साहित्य		
राजस्थान की लोककथाएँ	शान्ति महाचार्य	5-00
कलकत्ता	शुशीलकुमार फुल्ल	4-00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी भार भार श्रेष्ठ एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ, साथ ही उन्वतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं लर्निंग-ग्रन्थ उपलब्ध हैं। यह सत्या हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विद्यालय भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपके सतत प्रदान करने के प्रयास में कृतज्ञकल्प है। कृपया अपना बहु मूल्य आदेश भेजकर अनुपमणी करें।

સામાજિક ક્ષેત્રે 'નવજાગૃતિ' એ જેનું ધ્યેય છે તેવી 'નવજાગૃતિ

સમાજભાષા' શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ.

વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ ગેઘારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૯=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા 'રાજકીય પ્રવાહો' કઈ દિશા લક્ષી વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક.

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૧=૫૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-સુવદનોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ ધૃષ્ટ નથી. તેને બદલે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધરાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે, તેવું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

'સમાજ વિજ્ઞાનભાષા' એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ માહિતી સ્ત્રોત સાહિત્ય અભ્યાસીઓનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વજ્ઞનોએ તથા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાવું છે.

આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ.

વિકસતાં શહેરો અને અંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરજીવણ ભરી અવકાશને આંખવા હોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત શહેરોમાં આવેલી અંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિપત સમાજબંધવસ્થા છે તેનો તાદશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સં. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીલ દેસાઈ

રૂ. ૭=૫૦

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જીબી થયેલી સાંપ્રત સમાજની સજાગતી સમસ્યાની તલસ્પર્શી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૨.

नया इंपेरींगे उत्तम पुस्तकेंनी नवी आवृत्तियां

२. व दुसऱ्या		गुणवत्तराय आचार्य	
आमलक्ष्मी ला. ३	....	विश्वजदेव	....
आंध्र अने अंजन	८-२५	जयसमाधि	१७-५०
क्षितिज	२७-७५	लखे उगा भाबु	२५-५०
अंजावात	३०-००	रावल पटेज	
धर्धर पेटलीकर		अशुधर	८-७५
लप्यालेख	....	अंजा	१३-००
लवसागर	....	राधेश्याम शर्मा	
प्रेमपंथ ला. १-२	३२-५०	हरो	१-७५
आशापंथी	२४-००	लजवतीकुमार शर्मा	
सारंग आदेश		मन नडि माने	२०-००
मेघमलार	....	वर्षा अडालज	
दुर्धातू सदा भंगलभू	....	रतपंथी	११-००
भाया अपरंपार	१५-००	भारे यलु जेक धर होय	६-५०
जिमी अने आशा	८-००	छेवटदुं छेवट	१२-००
रघुवीर चौधरी		वि. स. पांडेकर	
अमृतः	२१-५०	उडका	....
वेणुवत्सला	१०-५०	दोन ध्रुव	....
विकुल पंडया		पिडेवी प्रीत	..
मन मेलां तन उज्यां	....	जूले वन	
डूढने वाग्या कांटा	....	सागर सआट	५-५०
इपज्वाला	१४-७५	साहुसिकोनी सृष्टि	१२-००
लांछन	२०-००	पाताणप्रवेश	....
पिनाकिन हवे		शेवट लूथ स्ट्रीवन्सन	
निष्पत्ती	२९-२५	अजनापी शोधमां	....
अनुपमंथ	१४-७५		

अभारां प्रकाशनेना संपूर्ण सूचिपत्र गष्टे कृपा करी संपर्क साधशाल

आर. आर. शेठनी कंपनी

पुस्तक प्रकाशक अने विक्रेता

प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुंबई ४००००२, गांधी मार्ग, अमदावाद ३८०००१

ઉત્તમ સાહિત્યનો આસ્વાદ, 'શેઠ' સાહિત્યની આપે યાદ

ધન-જોખનના મદથી છડેલી રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : ઊર્મિશીલ, આદર્શ ભાવનાશાળી સ્વમાની યુવાન ગૌતમ : પૈસા માટે નીતિ-અનીતિને અલસઈએ ચડાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : ઉચ્ચ સ્થાને બિરાજતા બ્રાહ્મચારી એન. જી. સાહેબ : આ બધાના સચવારે રચે છે યુવાનોના લાડીલા લેખક મગરૂર નારીના મદદર્પની અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનોખી કથા.

માન-અભિમાન

સારંગ આરોહ ..... કિંમત : ૧૩-૭૫

ગામડાના ગરીબ ઘરનો દેવચંદ મુંબઈ આવી અચાકે પરિશ્રમ અને સંઘર્ષ વેડી લણીગણીને સજોગવશાત્ શ્રીમંત પિતાની પુત્રીનો પતિ બની દેવેન શેઠ થઈ જાય છે. ત્યારે પણ નાનપણની ને હવે વિધવા બનેલી પ્રિયતમા વિજયાને ભૂલી શકતો નથી. સ સારના કાવાલાવા ને કુટિલ દાવપેચને લીધે વિજયા એનાથી દૂર રહી હોય છે. આ વિષમતાઓ વચ્ચે પણ પ્રેમનું અરણ્યું તો અસ્પષિત જ વહેતું હોય છે ને તેથી જ સમર્થ છે સિદ્ધહસ્ત કલમ દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રણયકથા.

હજીયે તું સાંભરે છે

વિક્રમ પંડ્યા ..... રૂ. ૧૩-૦૦

'યુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની ખીના બનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધ્ધર શ્વાસે અને એકી એકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

નીલિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાલગ ..... રૂ. ૧૨-૨૫

ગંધાપચીટીનો સમય એ જાત અને જગત વિશેની અસંખ્ય બ્રમણાઓના સેવનને અને એ બ્રમણાઓના છિન્નલિન્ન થવાનો સમય છે. બ્રમણાઓના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સંવેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો સ્વસ્થાળ.

નિમજ્જન

ઉત્પલ ભાયાણી ..... રૂ. ૬-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે? પચાસથી પણ વધુ વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિષ્ણાત' સેવાને લાલ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

શ્રી ગિજુભાઈ અધેકાનું કેળવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ પાઠક	૧૬-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
ઈતિહાસ	શ્રી યશવંત ત્રિવેદી	.....
ઉકળતો ઉપખંડ	શ્રી પ્રહ્લાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	પાંડિત્યવિશિષ્ટ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
વિવિધ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂંટલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	"	૧૪-૫૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલ્લેખન	શ્રી સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીર મહેતા	૧૩-૦૦
મેતાગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પટ્ટીખ	૧૦-૦૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	"	૭-૫૦

ઉત્તમ ગુજરાતી સાહિત્યનાં પ્રકાશનો દ્વારા ગુજરાતી પ્રબળ સંસ્કાર-પ્રદાનરત્ના
અમારા નવ પ્રયાસમાં આપનો સાથ અનિવાર્ય છે.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સિપલ ડ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

ઉદ્ગાર

વર્ષ ૧ અંક ૧૦ જુલાઈ '૭૮

સંપાદક : મનહર મોદી

ગિબ્બાર્થના પ્રદાનનું મૂલ્યાંકન :
ભારતલાલ પાઠક

ઉત્તમ સાહિત્યના ઉપવને મહોરે વસંત નવી 'શેઠ'નાં પ્રકાશનોના આસ્વાદથી આવી બહાર નવી

સમ્પ્રજ્ઞતા, સાહજિકતા અને સમજના બળથી
સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રભુચની કથા

શ્રાવણુ રાતે

સ્થુવીર ચીંધરી

કા. ૧૦-૫૦

આવેશો અને આક્રમણો પર વાંઝાયા ઠરની
પ્રભુચ કથાઓ ઠરતાં અહીં જુદા જ પ્રકારની
સમજ, સમ્પ્રજ્ઞતા અને સ્વ-ચતાની માડણીએ
સ્વાય છે નર-નારી જયેના પ્રેમ-પ્રભુચ
સંવેદનમાં ઊભી થતી નિરાળા સ્વરૂપના
ગૂંચની નિરાળી કથા.

સપન, ભુવન, ગોલ્ધના, ઉર્વી, આ બધાં
આપણુમાના ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ
છે. સ્ફુલ, કોલેજ, છવનમાં કયાક ને કયાક
એ મળી જ બસ છે. તમે આમાં કોણુ છે!
શોધી શકો ભેદ એ.

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન દવે

કા. ૧૦ ૫૦

પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય
વખત ગુજરાત સમ્ય સરકારનાં ધંનામે મેળવી
એમણે એક અવિ-મગ્ણીય ઇતિહાસ રચ્યો
છે તેવા બેન્નેડ કલમના સ્વામીની નવી લેટ.

જિંદગીમાં અચાનકે કશું જ નથી બનતું.
માનવીએ કરેલ ક્રમોના હિસાબ પૂરેપૂરું
ચૂકવ્યો જ પડે છે, પરંતુ કર્મના હિસાબની
ચૂકવણી વખતે પણ માનવીને તો એમ જ
લાગે છે કે આ બધુ.....

સાવ અચાનકે

વિકુલ પંડ્યા

કા. ૧૧-૫૦

નવલકથા ક્ષેત્રમાં એમણે 'સાવ અચાનકે' જ
લોકપ્રિયતાનું સર્વોચ્ચ શિખર સર નથી કયું
એવા નિષ્કાવાન સર્જકની નવી લેટ.

ધવલગિરિ

રઘુનિકાંત રાવળ

કા. ૯-૫૦

દૂંકી વાર્તાના ક્ષેત્રે નવાં પરિમાણુ સિદ્ધ કરતી,
કલાપૂર્ણ દૂંકી વાર્તાના મુસ રસિકોને અનેઓ
આસ્વાદ કરાવતી દૂંકી વાર્તાઓ. દૂંકી વાર્તાના
કસબી શ્રી રઘુનિકાંત રાવળ 'ધવલગિરિ' માં
કલામય દૂંકી વાર્તાના નવા ગિરિશિખરો સર
કરે છે. તમાગથી એ વાંચ્યા વગર કેમ રહેવાશે!

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી સેડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧.

ઉદ્ગાર

વર્ષ : ૧

૧૫ જુલાઈ '૭૮ : અંક ૧૦

કાર્યાલય :

આર. આર. રોહની કંપની,

કુવારા, ગાંધી રોડ,

અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :

રૂ. ૧૦-૦૦

(વર્ષમાં દસ અંક)

છૂટક નકલ

રૂ. ૧-૦૦

નકલ : ૬૬૦૦

આર. આર. રોહની કંપનીવતી ભગતભાઈ

બુરાસાઈ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,

અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,

અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,

અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંપાદક :

મનહર મોદી

આપણી વાત

'ઉદ્ગાર' નો આ દસમો અને આ વર્ષનો છેલ્લો અંક છે.

આવતા અંકથી 'ઉદ્ગાર' બીજા વર્ષમાં પ્રવેશશે.

આ વર્ષ દરમિયાન 'ઉદ્ગાર' ને કાંઈ કરી શક્યું તેમાં શુભરાતી સાહિત્યના સર્જકોનો ખાસ્સો ફાળો છે. આપ, વાચકોનો પણ શુભરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસકારો જેમને પેઢી દર પેઢી ઓળખાવે છે તેવા કથા સર્જકનું શું નામ લેવું? બધાનો એક યા ખીજ રીતે ફાળો છે જ.

'ઉદ્ગાર'ે આ વર્ષે વાર્તાસ્પર્ધા થોજ વિજેતા-વાર્તાઓને પ્રગટ કરી 'આવતી કાલ'ના સર્જક-સર્જનની આંખી કરાવવાનો પુરુષાર્થ કર્યો એ અંગે સૌનું ઉભા-ઉમળકાભર્યું પ્રોત્સાહન મળ્યું છે.

આવતા વર્ષે પણ આવી સ્પર્ધા-ઓ યોજવાનું વિચારીએ છીએ.

'ઉદ્ગાર'માં કવિતા, વાર્તા, નાટક, ગદ્યખંડ, નવલકથાનું પ્રકરણ, વિવેચન, સંશોધન, સંપર્ક, ગોપિક, શુભરાતી તથા હિંદી સાહિત્યક્ષેત્રે પ્રગટતાં પુસ્તકોની માહિતી વગેરે પ્રગટ કરીએ છીએ. આ ઉપરાંત અન્ય વિભાગો પણ શરૂ કરવા ધારીએ છીએ.

આવતા વર્ષે, આવતાં વર્ષોમાં 'ઉદ્ગાર' ફળશૃંગારો એની ખાતરી આપીએ છીએ.

આપ સૌનો આભાર.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમ

૪ કવિતા	જયન્ત પાઠક, બચેન્દ્ર રોખડીવાળા	૧૦ 'બિગ્લિઓગ્રાફી' જેટલે શું?	પ્રકાશ વેગડ
૫	મનોહર ત્રિવેદી	૧૪ સાહિત્યને લોકગમ્ય કરવાના પ્રયત્નો	વનરાજ માલવી
૬ ગોપિક	રઘુવીર ચૌધરી	૧૭ ચિત્રભાઈના પ્રદાનનું મૂલ્ય	ભારતલાલ પાઠક
૮ સંપર્ક	પ્રકાશ વેગડ	૨૪ વાસકસંગ્લ	સારંગ બાશિટ
૯ સંપર્ક	---	૨૮ રહતાં શુભહોર	આબિદ મુરતી

'નથી' જેવા 'હે'નું ગીત

આ સવાર જેવું સવાર છે
ને સૂરજ જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

આ સાંજજ જેવી સાંજજ છે
ને ચોરજ જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

આ વાદળ જેવાં વાદળ છે
ને ટપટપ જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

આ સળવળ જેવી સળવળ છે
ને રાહત જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

આ મારગ જેવો મારગ છે
ને ખેપટ જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

આ દહવડ જેવી દહવડ છે
ને આહટ જેવાં તમે નથી
તે કેમ એમ છે !

ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત

—સં.

જયેન્દ્ર શેખરીવાળા

ગીત

[કાવ્યપ્રસવશબ્દનો મનોલેખ]

લડિંગતમ્બર પરપોરાનું ફૂટણ નચુરા માણસ જેવું જાણે
તિર્વેકવડું જળકુહું કે પીડા ચીતનું દાર અતીકું જાણે

અવેલટપુ અજવાણું રમ્યે પક્ષિમા
પ્હોર આદમે આયમવાને ઢાણે
કલમરાને હાવરડું સંભવાવે ફૂટકો—
શબ્દોનું કોઈ અંજર અણકે નાણે

મન એમણનું અંજર વઢિ દ્વિજવંદની તોડે
લડિંગતમ્બર પરપોરાનું ફૂટણ નચુરા માણસ જેવું જાણે

હલ્લેસાતી શત પાછળી પરલવ જેવા
શિખાને આશિને ફરેકાકે ડંબા જાણી
શિયાને કોઈ છોડાને તે વાણીના કું
ધોધ વણ્ટે વહિ તો લે આ ગીત સમાધિ

મૂર્ખાને આકારને એવી લપ નાજિ આપેલે
તિર્વેકવડું જળકુહું કે પીડા ચીતનું દાર અતીકું જાણે

બે ગીત

સુ જેવડી અક્ષવા ધરથી સીમ લગી- ફેલાણી
માલપરાના ગામમુખીની આંખએ આવ્યાં પાણી
માંખએ આવ્યાં પાણી? તો તો નરી આંખની ભૂલ
ફેલાણી લાવો ભટભ, ગામ થયું ગોકુળ
ગામ થયું ગોકુળ : આભમાં પંખી-ટૌકા છુટા
સોળ વરસની કુંવારકાએ ચણિયે ગુંથ્યા યુદ્ધ
ફેલાણીની ખેલી ઝીણી ફૂલ થયેલી નાણી
તસુ જેવડી અક્ષવા ધરથી સીમ લગી ફેલાણી
ફરખફૂટા થઈને એટલા જઈ પાભેઠે કુંભ
કણખીપામાં ડાબે-જમણે લખ્યાં લાલ ને શુભ
લખ્યાં લાલ ને શુભ આંગણે અવસર આવ્યા ત્રીકા
માલપરાના ગામમુખીને ખડખડ હસતા દીકા
સાદ પડાવો ચૌરે ચૌટે ઢોલીકાને આણી
માલપરાના ગામમુખીની આંખએ આવ્યાં પાણી

ગામમુખી આવે છે ડેલીએ....

મુખીને ભાળતાં શું હુકકે કુંકાય ?

એને ભાળીને આવેરા મેલીએ....

પગલાં સાંભળ્ય ઉમ્મરે આમ ન કૂંક ભરાય
ઠાં-ઠાં છાતી થાય ખખડી ભેઠે ઓંશરી
તેં આ કેવી ધારણા ગાંધી કરશન રાત ?
દઈને મોંઘી માથ અતે મારી ફૂકરી.
મુખીને દીધાં નતોડ એલા બુંધિયાળ ?

આવું ના સામકલું ખેલીએ....

ગામમુખી નય હવે ઓયડે....

બિંધણીની ભવતરને જડખેસલાક

એણે બાંધ્યું છે શમણાંને દોયડે....

એક ગગાસાં ખાઈને કીધી નીંદર કેદ
મરમી ઈનો ભેદ મીં દીઠો છે આંખમાં
ઠેલી દીધાં ગાયણાં ઊગી માઝમ રાત
મોંઘી મુણુતો વાત દીવો ભલો ગોખમાં
બિંધે છે આખખુએ ગામ છતાં ઊઘે છે
સૂરજ શું મુખીને ઓયડે?....

ગામમુખી નય હવે ઝાંપે....

પાદરમાં આંખાના છાંચકાની જેમ એની

છાતીના શ્વાસ નર્થા ડાંપે....

ખરખર પીળે પાંદડે અકરાતું અંકાશ
પળપળ કરતાં શ્વાસ ભડી નશે વાયરે
હુકકે ઠરતી રાખમાં તૂટી પડશે ઘૂંટ
ક્યાં ગઈ જૂટાઝૂંટ ભરત્યક ડેલી-કાયરે
કોની આ પ્રાણપોક ફૂટી? તો આંસુમાં

ગામમુખી દર દર ટાંપે....

ગોષ્ઠિ

રઘુવીર ચૌધરી

શ્રી રાજેન્દ્ર નાણાવટી, સરત

‘ઉદ્દગાર’ના રિમેગ્ગર ૧૯૭૭ના અંકમાં ‘નર્મદ ચંદ્રક’ વિશે આ વિભાગમા માહિતી આપેલી. એની પૂર્તિ પ્રો. રાજેન્દ્ર નાણાવટીએ કરી છે. તે આ મુજબ છે :

૧૯૩૩માં સરતે નર્મદચત્રાવટી જીભવી. તેના કંઈમાંથી વધેલા પોણા-એ હજારમાંથી ‘નર્મદ-ચંદ્રક’ સ્થાપ્યો. એ વખતે સોનાનો ચર્છ રહેતો. નર્મદે ખેડેલા સાહિત્ય-પ્રકારો (૧) નિબંધ (લલિત-વિવેચન), (૨) ઇતિહાસ-સંશોધન, (૩) નાટક (નર્મદે એક નાટક લખ્યું છે), (૪) કવિતા, (૫) જીવનચરિત્ર (આત્મકથા, સંસ્મરણો પ્રત્યાદિ) માટે ક્રમશઃ પાંચ પાંચ વર્ષના ગણા માટે આપવાનું ઠરાવ્યું. ૧૯૨૩માં સ્થપાયેલા સ્થાનિક ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળે ત્યારથી ‘નર્મદ સાહિત્ય સભા’ નામ ધારણ કર્યું. ત્યારના ઠેઠલાક કામથી સભ્યો (સ્વ. મો.પા. દવે, સ્વ. જ્યોત્સ્નાબહેન શુક્લ, મુ. શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે) તથા વખતોવખત નિમાતા બીજા બે સભ્યોની સમિતિ પાંચ વર્ષના ગણામાં શ્રેષ્ઠ નીવડેલી તે પ્રકારની કૃતિને ચંદ્રક અર્પણ કરવો એમ નક્કી કરે છે. પૂર્વે વિષ્ણુપ્રસાદ ૨ ત્રિવેદીનું ‘માર્ગદર્શન ખડું’ પણ એ દરેક સમિતિમા હોય જ એવું નયે અને આ રીતે છેલ્લે છેલ્લે અપાયેલા ચંદ્રકો આ પ્રમાણે છે :

૧૯૬૦-૬૪ (નિબંધ) રામપ્રસાદબક્ષી : ‘વાઠમચ વિચર’
 ૧૯૬૧-૬૫ (ઇતિહાસ) કનૈયાલાલ દવે : ‘ગુજ.નું મૂર્તિવિધાન’

૧૯૬૨-૬૬ (નાટક) પ્રાજણ હોસા : ‘ધરતો દીવિ’
 ૧૯૬૩-૬૭ (કાવ્ય) ઉશનસ : ‘તૃણો અહ’
 ૧૯૬૪-૬૮ (જીવનચરિત્ર) જયન્ત પાઠક : ‘વનાસ્વ
 ૧૯૬૫-૬૯ (નિબંધ) સુરેશ જોષી : ‘જનાતિ’
 ૧૯૬૬-૭૦ (ઇતિહાસ) કલ્યાણરાય જોષી : ‘ઓખ મડળના વાધેરો’

૧૯૬૭-૭૧ (નાટક) વલુભાઈ ટાંક : ‘રમતાં રૂ’
 ૧૯૬૮-૭૨ (કાવ્ય) હીરાબહેન પાઠક : ‘પરલોકે પા
 આ પછીના નિર્ણયો લેવાવા બાકી છે

શ્રી હર્ષવદન ત્રિવેદી, ગાંધીધામ (કચ્છ)
 સાંપ્રત ગઝલકારોમાં શોઈ એકનું નામ લેવું હોય તો ?

નવી પેઢીના જે ગઝલકારોએ સાતમા-આઠમા દાયકામાં નોંધપાત્ર કામ કર્યું છે એમાં આદિ મન્સૂરી, ચનહર મોદી, ચિતુ મોદી, જલન મલની મનોજ ખડેરિયા અને રાજેન્દ્ર શુક્લ ધરતે પ આવે. આઠમા દાયકાના નવોદિત ગઝલકારો આ ખેચી રહ્યા છે. રમેશ-માધવ આદિ ગીતકારો પ ગઝલ લખે છે. હરીન્દ્ર અને ભગવતીકુમાર ઠમર પણ સ્વતંત્ર ગઝલ-સંમૂહો ચર્છ શકે. ઉત્તમ ગઝલ શોધવાની હોય તો હરિકૃષ્ણ પાઠક અને અબુલકરીમ શેખ પણ અચૂક યાદ આવે. શ્રી શેખાદમ આશુવાણ ગઝલ-લેખન છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં પ્રસરેલું છે એ અમુક કક્ષા જળવીને લોકપ્રિય ચર્છ શકે છે એ આજળ જાઓ તો ગની, ધાપલ, બરકત, શન મરીઠ આદિનાં નામ પણ લેવાનાં થાય.

ગઝલના આસ્વાદનો મારો અનુભવ ત્રિ છે. એકલા ખેઠા વાંચીએ તો લાગ્યે જ એકાદ પાંચમે ને એ જ ગઝલ એના સાપરના મુખે સાંભળી તો બીજા શ્રોતાઓના આનંદ-કોલાહલમાં ભળી ચર્છ જવાપ ક્યારેક એ અહુસખ્ય શ્રોતાઓ શા લાગે અને ગઝલકાર માત્ર એમનું માઈક બની

આ બધું હુળવી રીતે લખ્યું નથી. નાટકમાં પ્રેક્ષક-પ્રતિભાવનું મહત્વ છે એવું ગજલમાં શ્રોતાના પ્રતિભાવનું લાગે છે. રજૂઆત (પર્ફોર્મન્સ) પરથી કોઈ એક નામ લેવા બન્યો તો જુદા નિર્ણય પર આવવું પડે. જેમ કે જૂની પેઢીના ગજલકારોમાં મરીઝ મોટા છે પણ એમની રજૂઆત એટલી આકર્ષક હોતી નથી.

તાબેતરમાં ચિનુ મોદી અને રાજેન્દ્ર શુક્લે મોટી સંખ્યામાં આસ્વાદ્ય ગજલો લખી છે. આદિલ અને મનહરના લેખનમાં ઓટ આવી છે પરંતુ મનોજ ખંડેરિયા વિશે એવું કહી શકાય તેમ નથી. તેથી તમે ચિહ્વી ઉપાડીને પોતે જ નિર્ણય કરી લેશો. છેલ્લાં વાંચ-સાત વર્ષમાં કેટલાક નવા ગજલકારો આવ્યા છે. એમના વિશે અભિપ્રાય આપવા પૂર્વે એમના સંગ્રહો વાંચવાના રહે, જે હવે થશે.

ક્ર. ૨મા ભાગ, અમરેલી

કેટલાક સાહિત્યિક મિત્રો અર્ચા કરતા હોય છે કે મીરાં-મીરાંબાઈ એ છે. નરસિંહ મહેતા પણ બીબલ હતા. 'કલાપી'ના નામે કાવ્યો લખનાર કવિ પણ બીબલ જ હતા, જે મૂળ નામ ધરાવે છે તે નહિ જ! તો આ બાબતે આપનું મતવ્ય જણાવશો.

આ ત્રણેય કવિઓ વિશે વિશેષ અધ્યયન થયાં છે. નરસિંહ અને મીરાંનાં કાવ્યોમાં પાઠભેદના પ્રશ્નો છે, કેટલીક કૃતિઓ સંગ્રહીત થઈ શકી નથી એવો વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે પણ નરસિંહ-મીરાં બન્ને હોવાનું કે 'કલાપી'ના નામે બીબલજીનું લેખન ચડવાનું માનવાને કારણ નથી. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી પ્રગટ થયેલા સાહિત્યના ઇતિહાસના બે ભાગ વાંચો, દરમિયાન ત્રીજો ભાગ પણ આવી જશે. આ બધા પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ જશે.

પ્રફુલ્લ એલ. શુક્લ, વાસાવડ

ગુજરાતી સાહિત્યનાં શ્રેષ્ઠ પાત્રોનો પરિચય આપવામાં આવે તો તે તેમની ઉત્તમ સેવા થશે. તેને માટે કંઈક કરો.

શ્રી પ્રફુલ્લભાઈએ માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ સાહિત્યકૃતિઓમાં રસ લેતા કરવા માટે આ સૂચન કર્યું છે. એમનું સૂચન સમજૂતી કરવું છે.

ઉત્તમ કૃતિઓના સંક્ષેપ આપીને જેમ વાચકને રસ લેતો કરી મૂળ કૃતિ સુધી પહોંચવાની પ્રેરણા આપવામાં આવે છે તેમ પાત્રપ્રધાન સાહિત્ય-કૃતિઓમાં રસ જગવવા માટે આ પ્રયોગ કરી શકાય. એ 'ઉદ્ધાર'માં થઈ શકે કે કેમ એનો નિર્ણય એના તંત્રી ભગતભાઈ અને સંપાદક મનહરભાઈએ કરવાનો રહે.

નરેન્દ્ર એસ. શાહ, ગોધરા

વિદેશના સાહિત્યકારો વિશે કયાંથી જાણકારી મેળવી શકાય? એમની કૃતિઓ કયાંથી મેળવી શકાય?

વિદેશી સાહિત્યકારો વિશે સાહિત્ય-કોશો, સાહિત્યના ઇતિહાસો અને લેખક-શ્રેણી રૂપે પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી માહિતી મેળવી શકાય. નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરનાર લેખકો વિશે તો સીધાં ગુજરાતી-હિન્દી પુસ્તકો પણ મળશે. સતત સંપર્કમાં રહેવું હોય એમણે એન્કાઉન્ટર, ટાઈમ્સ લિટરરી સંક્ષીપ્તને જેવાં સામયિકો જેવાં. હિન્દીમાં 'નયા પ્રતીક', 'આલોચના', 'કલ્પના' વગેરે અને ગુજરાતીમાં 'સંસ્કૃતિ', 'ત્રંચ', 'એતદ', 'પરબ', 'ભિલાપ' વગેરે થર નબર રાખવી. મોટાં પુસ્તકાલયો વિષયાત સાહિત્યકારોનાં પુસ્તકોના અંગ્રેજ અનુવાદ વસાવે અને પાશ્ચાત્ય પ્રકાશકો ઉત્તમ પુસ્તકોની સસ્તી આયુક્તિઓ પણ બહાર પાડે છે જે સહેલાઈથી ખરીદી શકાય.

સાહ્ય-સંશોધન

સંપા. પ્રકાશ વેગલ

ગુજરાતી ભાષા અને સાહ્યના ક્ષેત્રે પીએચ ડી. માટે તૌધાગેલ શાશોધકો અગેની માહિતી 'ઉદ્ગાર' જૂન '૭૮ના અકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલી. એ પછી પ્રાપ્ત થયેલ માહિતી અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે.

આ પ્રકારની 'બિબ્લિયોગ્રાફી'નું શૈક્ષણિક મહત્વ સ્વીકારીને જેમણે માહિતી મેકલાવી છે, તે સહુનો હું આભારી છું.

મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા

માર્ગદર્શક : ડૉ. રણજિત મો. પટેલ

૧. ભક્તિબેન પંડયા
ગુજરાતી ધધાદારી રંગબૂમિનાં ગીતો
૨. સુધાબેન એન પંડયા
વા. મો. શાહ—એક અધ્યયન

માર્ગદર્શક : ડૉ. લલકુમાર મ. દેસાઈ

૩. નલિનીકાન્ત ધીરજલાલ દેસાઈ
મેધાણી : લોકસાહ્યના સંપાદક અને સમાલોચક.

માર્ગદર્શક : ડૉ. સુભાષ મ. દવે

૪. કુમુદબહેન સુભોધ ખરીખ
મધ્ય. ગુજરાતી દક્ષમસ્કંધી.

૫. ભારકર ચંદુલાલ વ્યાસ
અર્વાચીન ચિન્તનાત્મક ગદ્ય.

૬. વિરચી મ. ત્રિવેદી

ગુજરાતી કવુષુ પ્રશસ્તિઓ અને શોકાંગલિઓ

માર્ગદર્શક : ડૉ. મુરેશ હ. જોષી

૭. કાન્તલાલ જુરાભાઈ પટેલ

Philosophical approach to
Modern Gujarati literature.

૮. નીતિન શતિલાલ મહેતા

A study of poetic diction in
Gujarati Poetry since 1956

૯. ભરત મગનલાલ નાયક

The Aesthetics of the Melodramatic
with reference to the
Gujarati novel.

૧૦. શિરોષ જે. પચાલ

ગુજરાતી કાવ્ય વિવેચનની કેટલીક મૂળમ
સમસ્યાઓ.

૧૧. શોભાબેન પી. શાહ

છેલ્લા દાયકાની ગુજરાતી દૂકી વાર્તા રચ
રીતિની દષ્ટિએ

માર્ગદર્શક : ડૉ. સોમાભાઈ પારેખ

૧૨. પ્રતિબાબેન ખુશલાઈ રાણા

ધૂમકેતુ : એક અભ્યાસ

માર્ગદર્શક : ડૉ. હર્ષદ મ. ત્રિવેદી

૧૩. દીપકકુમાર મ. ભટ્ટ

ગુજરાતી ઐતિહાસિક નવલકથા.

૧૪. નટવરલાલ ચીમનલાલ દેસાઈ

ગુજરાતી કવિતામાં હાસ્યરસ.

૧૫. શેખ મોહમ્મદ ઈશાહ

ગુજરાતી કવિતામાં ગદ્ય.

૧૬. સતીશચંદ્ર શાંતિલાલ ડહાક

કાવ્ય વિવેચન (૧૯૩૦-૧૯૫૫) મુખ્ય કવિ-
ઓના સંદર્ભમાં.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

માર્ગદર્શક : ડૉ. રમણુલાલ જોશી

૧૭. અરમા મોહમ્મદભાઈ માંકડ

શુભાખ્યાસ ધોરણુ ગુજરાતી સાહિત્યમાં
પ્રદાન.

૧૮. જયંત પટેલ

જયંતી દલાલની સાહિત્યસિદ્ધિ

૧૯. પ્રવીણાખહેન કે. પટેલ

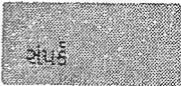
શ્રી અરવિંદને ગુજરાતી સાહિત્ય પર પ્રભાવ.

૨૦. મણિલાઈ પટેલ

ગુજરાતી અને હિન્દી પ્રાદેશિક નવલકથાનું
ગુદનાત્મક અધ્યયન.

ભૂલસુધાર

‘ઉદ્દગાર’ જૂન ‘૭૮ના અંકના પૃષ્ઠ ૩૦
ક્રમાંક ૭૪ના સંલેખમાં સંશોધકનું નામ આ પ્રમાણે
સુધારી લેવા વિનંતી છે : મહાગવકર, નલિની બી.

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને
પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર
કૃતજ્ઞ હોય છે. તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ
માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્ચા-
વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા
પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-
સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ
હેતુને લક્ષમાં રાખી ‘ઉદ્દગાર’ના પ્રથમ અંક-
(ઓગષ્ટ ‘૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ
પ્રગટ કરીએ છીએ.

—સં.

- ૬૯. અમૃતલાલ યાજ્ઞિક
૧૧, મધુવન સોસાયટી,
સરસ્વતી રોડ,
સાન્તાક્રુઝ (વેસ્ટ) મુંબઈ-૪૦૦૦૫૪
- ૭૦. ધનશ્યામ દેસાઈ
૩૧, ગીતાલયન-૬
ભૂલાભાઈ દેસાઈ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૨૬
- ૭૧. બાલુભાઈ અવરાણી
C/o લોકભારતી
સણોસરા (વિ. ભાવનગર)
- ૭૨. દિનકર જેથી
૧૮, વિજયકુંજ
ગભજકોસ રોડ,
કાંદિવલી (પશ્ચિમ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭
- ૭૩. જયવંત મહેતા
નંદામુનન, પ્લોટ નં. ૧૫
બાલજ રોડ, વિલેપાર્લે (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬

‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ એટલે શું?

. અગ્રેજી શબ્દ ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ના પર્થાય તરીકે ગુજરાતીમાં ‘વાહ્યમયસૂચિ’ શબ્દ વપરાય છે. મૂળ ગ્રીક શબ્દ ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ એટલે પુસ્તક અને ‘ગ્રાફી’ એટલે આલેખન—આ એ શબ્દો ઉપરથી ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ શબ્દ બન્યો છે. આ રીતે વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ એટલે ‘પુસ્તક આલેખન’. આ શબ્દનો સર્વપ્રથમ ઉપયોગ લુઈ બ્રેકલ દ સેન્ટ ચાર્લ્સ પોતાની ગિબ્લિઓગ્રાફીઆ પારીસિઆના’ (૧૬૪૫-’૫૦)માં કર્યો છે જેવી રીતે ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’નો શાબ્દિક અર્થ ‘પુસ્તક આલેખન’ થયે, એવી જ રીતે પુસ્તકોની નકલ કે કોપી કરનાર લલિયાઓ સર્વપ્રથમ ‘ગિબ્લિઓગ્રાફર’ કહેવાયા આ પરિભાષા ઈ સ. ૧૭૬૧ સુધી અસ્તિત્વ ધરાવતી જેવામાં આવે છે. ફ્રેન્ચની ઇબ્લિય ઇન્સ્ટિટ્યુટનીમાં ‘ગિબ્લિઓગ્રાફર’ની પરિભાષા આ પ્રમાણે આપવામાં આવેલ છે : “One who copies books.”

અઠારમી સદીની ઉત્તરાર્ધમાં ફ્રાંસમાં પુસ્તક સંગ્રહ કરનારો એક પ્રવાહ ઊભડવો હતો. આ પ્રવાહ નવીન લેખનશૈલીને જન્મ આપ્યો. અને ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ની પ્રચલિત વ્યાખ્યા ‘પુસ્તક આલેખન’, બદલાઈને હવે ‘પુસ્તકો વિશેષ આલેખન’ તરીકે સ્વીકારાઈ, ગિબ્લિઓગ્રાફીના આ સ્વરૂપપરિવર્તનનો ફ્રાંસ, જર્મની અને ઇંગ્લેંડમાં સ્વીકાર થતાં વધારે સમય લાગ્યો નહિ ફ્રાંસના પેનોએ (Peignot) ૧૮૦૨માં પોતાના કોસમાં ‘ગિબ્લિઓગ્રાફર’ની પરિભાષા આ રીતે આપી છે : ‘પુસ્તકો વિશેષ ગ્રાન, સાહિત્યિક ઇતિહાસ અને એ બધું જે મુદ્રણની કળા સાથે સંબંધ ધરાવે છે, એવું વિશેષ અધ્યયન કરનાર.’ જર્મન વિદ્વાન ઇબર્ટ (Eibert) ‘સાહિત્યિક ઉત્પાદનથી સંબંધ ધરાવતું વિગ્રાન’ તરીકે ગિબ્લિઓગ્રાફીની વ્યાખ્યા કરી સમય જતાં ઇબર્ટની

પરિભાષામાં પણ ફેરફાર થયો અને ‘પુસ્તકોનું વિગ્રાન’ તરીકે આ શબ્દ સ્વીકારાયો.

માનવ જ્ઞાનવિકાસની વૃદ્ધિ સાથે આ વિષયનું સ્વરૂપ અને ક્ષેત્ર પરિવર્તિત તેમ જ વિકસિત થયું હોઈ, ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ શબ્દના અર્થમાં અનેક ફેરફાર થયા છે, અને વિવિધ પરિભાષાઓમાંથી એને પસાર થવું પડ્યું છે. એના વિકાસક્રમનો કામો ઇતિહાસ આજે ત્રયાશ્વયશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ માટે અવ્યાસનો વિષય બન્યો છે. અહીં એ વિગતમાં જીત્યા વિના, આપણે આ શબ્દની વર્તમાનકાળમાં કરવામાં આવતી પરિભાષા જોઈએ : ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી એટલે લેખિત કે પ્રકાશિત સામગ્રી(હસ્તપ્રતો, સામયિકો, નકશાઓ, પ્રમોફોન રેકોર્ડ, ટેપ, ફિલ્મ વગેરે)ની પદ્ધતિસર તૈયાર કરવામાં આવેલ વર્ણનાત્મક સૂચિ.’

પહેલાં કરતાં હવે ગિબ્લિઓગ્રાફીનું ક્ષેત્ર ધણું મર્યાદિત અને સ્પષ્ટ કરી દેવામાં આવ્યું છે. તેમ જતાં પુસ્તક-ઉત્પાદનની કળા અને ઇતિહાસ તો હજી પણ એના વિષયક્ષેત્રમાં સામિલ છે. ખરેખર તો ગિબ્લિઓગ્રાફીના અધ્યયનમાં પુસ્તકના ભૌતિક સ્વરૂપનું વર્ણન અને એના ઉત્પાદનનો ઇતિહાસ એટલા મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે કે ગિબ્લિઓગ્રાફીનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ ધણીવાર એનાથી ઢંકાઈ જાય છે. પ્રથમ અને સામયિકોના પ્રકાશનમાં વૃદ્ધિ થવાને લીધે વર્તમાનપુસ્તકમાં ‘ગિબ્લિઓગ્રાફી’ના આ વ્યાવહારિક પાસાનું મહત્વ ધણું વધી ગયું છે.

વાહ્યમયસૂચિનો ઉદ્ભવ, વિકાસ અને ઐતિહાસિક પરિવેશ —

આરંભકાળની વાહ્યમયસૂચિઓ વ્યક્તિ-પરિચય સાથે તેમના ગ્રંથોની સૂચિ રૂપે વધારે પડતી જેવાં મળે છે. એનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ તો પાંચમી સદીમાં સેન્ટ ગ્રેગોર અને ગેનાડિયસ દ્વારા થયેલ પ્રયાસોમાં

ડોકિયાં કરતું દેખાય છે. આ ક્ષેત્રે થયેલ પ્રારંભિક પ્રયાસોમાં ખીડતું નામ નોંધપાત્ર છે. એમણે પોતાના ગ્રંથ 'ઇકલેસિએસ્ટિકલ હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ટરન' (ઈ. સ. ૭૩૧)માં પરિશિષ્ટ તરીકે સંદર્ભ સૂચિ આપી છે.

ઈ. સ. ૧૪૧૦માં બેન બોસ્ટને ઈંગ્લેંડના મઠોના ગ્રંથ ભંડારોમાં સંગૃહીત ગ્રંથોની એક સંઘસૂચિ (Union catalogue)-'catalogus scriptorium Ecclesies' સંપાદિત કરી હતી. આ સૂચિમાં અકારાદિકમમાં લેખકના નામ હેઠળ પુસ્તકોની નોંધ કરવામાં આવેલ છે અને દરેક ગ્રંથાલય માટે જુદું એાળખ-ચિહ્ન આપવામાં આવ્યું છે.

૧૫મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં વાહમયસૂચિઓ તૈયાર કરવાના થયેલા પ્રયાસોમાં બેનેડિક્ટાઇન મઠના વડા બેન ટ્રેયાઇમનું નામ ઉલ્લેખનીય છે. એમણે સર્વપ્રથમ સ્થાઇનહાઇમ મઠની લાઇબ્રેરીની ગ્રંથસૂચિ તૈયાર કરી. ૧૪૬૫માં ધર્મોપદેશ સંબંધી ૭૦૦૦ પુસ્તકોની અને તે પછી મુખ્ય જર્મન લેખકોના ગ્રંથોની એક યાદી પણ તૈયાર કરી હતી, અકારાદિ લેખક અનુક્રમણિકાના આધારે એમણે કાલક્રમાનુસારી પદ્ધતિ દાખલ કરી હતી.

કોનરાડ ગેસનરે 'બિબ્લિઓથેકા યુનિવર્સિટિસ' (૧૫૪૩)માં લેટિન, ગ્રીક અને હેબ્રુ ભાષાઓના ઉપલબ્ધ ગ્રંથોની યાદી ટૂંક નોંધ સાથે આપેલ છે. આ ગ્રંથમાં આશરે ૩૦૦૦ લેખકોની કૃતિઓની નોંધ કરવામાં આવી છે. ગેસનરે દાખલ કરેલ પદ્ધતિનો અમલ સાર્વત્રિક થઈ શકતો હોઈ, તેમ જ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથસૂચિઓ સંપાદિત કરવામાં આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી હોવાને લીધે તેમને 'બિબ્લિઓગ્રાફીનો પિતા' કહેવામાં આવે છે. પણ વાઇનરના મતે બેન ટ્રેયાઇમને આ શ્રેય આપવા જોઈએ કેમ કે ગેસનરે પોતાની સૂચિ તૈયાર કરતી વખતે ટ્રેયાઇમની સૂચિનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

વાહમયસૂચિઓના ક્ષેત્રે થયેલા મુખ્ય ઐતિહાસિક અને ઉલ્લેખનીય પ્રયાસોમાં બેન બેઇલ કૃત 'ઇલુસ્ટ્રીઅમ મેન્સેરિસ ઇટેનિયા' (૧૫૪૮)ની નોંધ લેવી પડે, આ ગ્રંથ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથસૂચિ સંપાદિત કરવાના પ્રથમ મુખ્ય પ્રયાસ તરીકે ઉલ્લેખનીય છે.

આ પ્રમાણે ૧૩૦૦ વર્ષોના પૂર્વકાલીન પ્રયાસો પછી ૧૮મી સદીમાં ફિલિપે લાગેએ પ્રગટ કરેલ 'વાહમયસૂચિઓની વાહમયસૂચિ' (Bibliotheca Bibliothecarum) દ્વારા 'બિબ્લિઓગ્રાફી'ને જ્ઞાનની એક વિશિષ્ટ શાખા તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત થઈ.

કોટન મેયુ સંપાદિત 'બિબ્લિઓગ્રાફી ઓફ થિયોલોજિકલ એન્ડ બિબ્લિકલ લિટરેચર' (૧૭૨૬) આ ક્ષેત્રનો એક અન્ય સીમાચિહ્ન ગ્રંથ છે. પણ વસ્તુતઃ 'અર્થપૂર્ણ' પ્રથમ બિબ્લિઓગ્રાફી તરીકે ગિલામો દે જુરેની 'બિબ્લિઓગ્રાફી ઇન્સ્ટ્રુક્ટિવ' ભા. ૧ થી ૧૦ (ઈ. સ. ૧૭૬૩ થી ૧૭૮૨)ને ઉલ્લેખ કરવો પડે. આ વાહમયસૂચિના દરેક સંલેખ સાથે વિવેચનાત્મક નોંધ પણ આપવામાં આવેલ છે.

આ પ્રમાણે ગ્રંથ-પ્રકાશનમાં વૃદ્ધિ થવાની સાથે વાહમયસૂચિઓનો પણ વિકાસ થયો છે. વિકાસક્રમના પ્રારંભિક કાળમાં અલબ્ધ ગ્રંથોની સૂચિઓ પૂરતો બિબ્લિઓગ્રાફીનો વિષય મર્યાદિત હતો. દા.ત. લુડવિગ એફ. ડી. હેઈન કૃત 'Repertorium Bibliographicum ad annum MD' (બે ભાગની ચાર જિલ્દમાં, ૧૮૨૬-૧૮૩૮) અને રોબર્ટ પ્રોક્ટર કૃત 'Index to the early printed books in the British Museum.' ભારતના ગ્રંથો વિષયક વાહમયસૂચિઓનાં થિયોડોર ઓફ્ટેન્બર્ગ કૃત 'catalogus catalogorum: an alphabetical list of Sanskrit works and authors' (લિપ્ઝિગ, ૧૮૯૧-૧૯૦૩ ત્રણ ભાગમાં) અને બેન્ચાન્સ ગિલ્ડર માર્શ્ટર કૃત 'Bibliotheca Sanskritae' (લંડન, ૧૮૪૭) ઉલ્લેખનીય છે.

વાહમયસૂચિ સંપાદિત કરવાની કળાની પરિપક્વતા ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં પેટ્રોલેડ કૃત 'બિબ્લિઓથેકા બિબ્લિઓગ્રાફિકા' (૧૮૬૬) માં જોવા મળે છે. સંપાદન, ગોઠવણ, માહિતીની પૂર્ણતા, એકસાઈ અને વિશ્વસનીયતા માટે આ ગ્રંથ પૂર્વગામી તમામ ગ્રંથો કરતાં મોખરાનું સ્થાન ધરાવે છે અને આ દષ્ટિએ બિબ્લિઓગ્રાફીના ઇતિહાસમાં આ ગ્રંથ એક સીમાચિહ્ન તરીકે નોંધપાત્ર છે.

આજનો બિહિસચોઆરીનો અતિ વિકસિત અને સમૃદ્ધ વિષય, માનવ અભિવ્યક્તિના માધ્યમ પુસ્તકોને વિરમ્ભિતના ગર્તમાં હુપ્ત થતાં બચાવવાની સદીઓથી ચાલી રહેલી મથામણનો પરિપાક છે.

વાહ્યમયસુચિઓના હેતુઓ અને ઉપયોગિતા માનવ-ઇતિહાસમાં એક સમય એવા પણ હોતા કે ન્યારે અભ્યાસીઓ માટે એ શક્ય હતું કે પોતાના વિષયની સમગ્ર વાચન-સામગ્રીની ભાજ એ રાખી શકતા. વર્તમાનકાળમાં ત્ર્યં-પ્રકાશનમાં ઉત્તરોત્તર થઈ રહેલ વૃદ્ધિને લીધે, હવે કોઈ પણ અભ્યાસી માટે એ શક્ય રહ્યું નથી કે પોતાના વિષયનું બધું સાહિત્ય વાંચી શકે કે પ્રયોગોના નામ યાદ રાખી શકે માટે હવે એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે એને શું વાંચવું જોઈએ એટલું તે એ જાણતો હોવો જોઈએ. કોઈએ ઠીક જ કહ્યું છે કે 'સદુચી બહુમુલ્ય જ્ઞાન તે એ જ્ઞાન છે, જે સર્વજ્ઞાન તરફ દોરી જાય'. વાહ્યમયસુચિ ખરેખર આપણને આ પ્રકારનું જ્ઞાન આપે છે. નાવિકો માટે જેમ દિશાસૂચક ચંત્ર ઉપયોગી હોય છે, તેમ અભ્યાસીઓ માટે વાહ્યમયસુચિ.

વાચનસામગ્રીના વિશાળ ઢગમાંથી પોતાની સ્વિવિષયક સામગ્રી જુદી પાડવા, તેમ જ કોઈ પણ વિષયમાં, કોઈ પણ દેશમાં, આજ સુધી પ્રગટ થયેલ સાહિત્યની માહિતી મેળવવા વાહ્યમયસુચિની જરૂર પડતી હોય છે. પુસ્તક-પસંદગી કરવાના સાધન તરીકે, તેમજ બિહિસચોઆરિક વિગત માટે સર્લ્-સુચિઓનો થતો ઉપયોગ સર્વવિદિત છે.

વિવિધ જ્ઞાન શાખાઓના ક્ષેત્રે આજ પર્વત માહિતી સંગ્રહીત કરીને વાહ્યમયસુચિઓએ જ્ઞાન-સામગ્રીને પુસ્તકોના ખડકલા નીચે દબાઈ, ખોવાઈ કે અદૃશ્ય થતાં બચાવી છે. વિવિધ પ્રકારની જ્ઞાન-સામગ્રીનું 'ડગી'કરણ અને વિવરણ રજૂ કરીને અભ્યાસીઓ અને સંશોધકોનું કામ સરળ અને સુગમ બનાવ્યું છે.

વિજ્ઞાન અને યંત્રવિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે વૈજ્ઞાનિકો અને અન્ય સંશોધકો માટે એ માહિતી ખૂબ અગત્યની હોય છે કે એના વિષયમાં આજ સુધી શું કામ

થયું છે અને અચારે કયાં, કોણ, શું કામ કરી રહ્યું છે. આપણે જાણીએ છીએ કે 'બાયોલોજિકલ એક્સપ્લોરેટ' અને 'કેમિકલ એક્સપ્લોરેટ' જેવાં અનેક સંદર્ભ સામયિકો વૈજ્ઞાનિકોને આ પ્રકારની વાહ્યમય માહિતી સેવા આપે છે. આ રીતે વાહ્યમયસુચિ વૈજ્ઞાનિકોને સંસારના કોઈ પણ પ્રદેશમાં થઈ રહેલ સંશોધન, અભ્યાસ અને પ્રકાશન વગેરેના ઝડપી સમાચાર આપે છે. વાહ્યમયસુચિઓ દ્વારા જ સંશોધનનું પુનરાવર્તન થતાં અટકાવી શકાય છે અને સમય, શક્તિ તેમ જ સાધનોને અપવ્યય નિવારી શકાય છે. વર્તમાન યુગમાં જેમ દરેક શોધ વાહ્યમયસુચિથી શરૂ થાય છે તેમ એની ઇતિ પણ વધારે સમૃદ્ધ વાહ્યમયસુચિથી થાય, એની તકેદારી અભ્યાસીઓએ રાખવી જોઈએ.

વાહ્યમયસુચિઓ દરેક પ્રકારનાં પુસ્તકોને વિરમ્ભિતના ગર્તમાં ફેકાઈ જવામાંથી બચાવે છે. ઉત્તમ પુસ્તકોને પોતાનું અગિત્ય ટકાવવા માટે વાહ્યમયસુચિની જરૂર ઓછી પડે પણ મધ્યમ કે અધમ પુસ્તકોને તે પડે છે. દરેક પુસ્તક, ઉત્તમ કે અધમ, અલગ-અલગ દૃષ્ટિબિંદુથી ઉપયોગી છે. ઉત્તમ પુસ્તકો એક વ્યક્તિનું માનસ વ્યક્ત કરે છે, ન્યારે અધમ પુસ્તકો અનેક વ્યક્તિઓનાં. આ રીતે વાહ્યમયસુચિઓમાં પુસ્તકોની નોંધ કરવામાં આવતી હોવાને લીધે, કોઈ પણ વિષય ઉપર અસુક સમયમાં કેટલું અને કેવા પ્રકારનું સાહિત્ય સર્જાયું છે એનો તાજ મેળવવાનું, તેમ જ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરવાનું શક્ય બની શક્યું છે.

સંશોધનના અનિવાર્ય સાધન તરીકે, તેમ જ પદ્ધતિસરની શિક્ષણનીતિ અપનાવવા માટે વાહ્યમય-સુચિઓનું મહત્ત્વ વિસ્તરી તમામ જાતનું પ્રજ્ઞા સ્વીકાર્યું છે. વિશ્વના તમામ વિકસિત દેશોનાં ત્ર્યંચાલકોમાં અત્યંતને હજાર પુસ્તકો કે અન્ય સામગ્રી આપવા માત્રની ત્ર્યંચાલોનું કર્તવ્ય પૂરું થઈ જતું નથી. બીજાં ત્ર્યંચાલકોમાં ઉપલબ્ધ સામગ્રી કે અસુક વિષયમાં પ્રકાશિત તમામ સામગ્રી વિષયક માહિતી વાચકોને આપવાનું કાર્ય તેને માટે આજે એક સહજ

આખત બની ગઈ છે. વાચકો દ્વારા ગમે તે પ્રકારની અને ગમે તેટલી પૂછાનો સતોપકારક જવાબ કે જોઈતી વાચનસામગ્રી તે સહેલાઈથી આપે છે. આ પ્રકારની કાર્યક્રમશીલતા અને દક્ષતા સિદ્ધ કરવા તે વિવિધ પ્રકારની વાહ્યમયસૂચિઓ તૈયાર કરે છે અને અન્ય સંદર્ભ સાધનો વસાવે છે. વિશ્વના અનેક દેશમાં આને કમ્પ્યુટર દ્વારા સંદર્ભ સેવા આપવામાં આવે છે.

વાહ્યમયસૂચિઓના ક્ષેત્રે આયોજિત વિકાસક્રમ--

ઈ. સ. ૧૮૧૧માં ફ્રાંસની રાષ્ટ્રીય બિબ્લિયોગ્રાફીના પ્રકાશન સાથે આ ક્ષેત્રે પદ્ધતિસર સંશોધનની એક સ્વતંત્ર વિદ્યાશાખાની સ્થાપના થયેલ જોવા મળે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પણ આ વિષયને ઉત્તેજન અને પ્રોત્સાહન આપવાના આશયથી ઈ. સ. ૧૮૬૨માં 'બિબ્લિયોગ્રાફિકલ સોસાયટી'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આયોજનબદ્ધ શરૂ કરવામાં આવેલ આ સંસ્થાના પ્રયાસો દ્વારા ઈ. સ. ૧૯૫૦માં 'ક્રોનિકલ એફ્ફિટિશ નેશનલ બિબ્લિયોગ્રાફી'ની સ્થાપના થઈ. અને આ સંસ્થા દ્વારા 'બ્રિટિશ નેશનલ બિબ્લિયોગ્રાફી' નિયમિત પ્રગટ થાય છે. અન્ય દેશોમાં પણ આ પ્રમાણે રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિઓ પ્રગટ કરવા માટે સંસ્થાઓ ઊભી કરવામાં આવેલ છે. ભારતમાં રાષ્ટ્રીય અધ્યાલય, કલકત્તા દ્વારા ૧૯૫૮થી રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિઓ પ્રગટ થાય છે.

અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ, રશિયા, જર્મની વગેરે દેશોની યુનિવર્સિટીઓ પણ આ ક્ષેત્રે પાછળ નથી. હાર્વર્ડ, લંડન અને કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીઓએ આ ક્ષેત્રે પ્રશંસનીય કાર્ય કર્યું છે. તાજેતરમાં યુનેસ્કોએ દૂરદેશી આયોજન કરીને સંશોધન માટે અતિ ઉપયોગી એવા ઘણા મહત્વપૂર્ણ સંદર્ભગ્રંથો પ્રગટ કર્યા છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય વિષય વાહ્યમયસૂચિ તૈયાર કરતી સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન અને સહાય આપવાનું ચાલુ કર્યું છે.

૨૦

ગુજરાતી સાહિત્ય વાહ્યમયસૂચિ શ્રેણી :
વિષય સંદર્ભ પુસ્તિકા-૧

મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ

૧૮૫૭-૧૯૭૭

પ્રાકૃત

અપભ્રંશ

અને

ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ક્ષેત્રે

ગ્રેટ બ્રિટન

અમેરિકા

ફેડરલ રિપબ્લિક ઓફ જર્મની

અને

ભારતની યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા

પીએચ. ડી. તથા અન્ય પદવીઓ માટે

સ્વીકૃત મહાનિબંધો

પ્રસ્તાવના

ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી

સંપાદન

પ્રકાશક વેગડ

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

મુંબઈ * અમલવાદ

સાહિત્યને લોકગમ્ય કરવાના પ્રયત્નો

[મથાળે દર્શાવેલા વિષય પર તા. ૨૫મી જૂન ૧૯૭૮ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે અમદાવાદ ખાતે એક પરિસંવાદ યોજ્યો હતો. તેમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશક તથા વિદ્યેતા મંડળના મંત્રી શ્રી વનરાજ માલવીએ આપેલું વ્યાખ્યાન નીચે અપીએ છીએ.]

એક વાર મારે એક ધુક્સેધરની દુકાને જવાનું થયું. એની દુકાનમાં 'મે' એવાં એવાં પુસ્તકો ભેંચાં કે મને સહેજ નવાઈ લાગી મારાથી પુછાઈ ગયું કે તમે આવાં આવાં પુસ્તકો રાખો છો, તે ખરીદે જ ડોણ? ત્યારે મને ઉત્તર મળ્યો: છે એવું કે સાડું સાહિત્ય લખનારા લેખકો છે, એમાં પોતાનો સમય અને શક્તિ ખરચે છે, એવું પ્રગટ કરનારા પ્રકાશકો અને શક્તિ ખરચે છે, એવું પ્રગટ કરનારા પ્રકાશકો પણ છે, એમાં સારી પેઠે મૂડી રોકે છે. એવું ખરીદનાર લાઇબ્રેરીઓ, યુનિવર્સિટીઓ, કોલેજો પણ છે. પણ મુશ્કેલી એ બાબતની છે કે તેના વાચનારા નથી. ખરેખર એ રિશ્તિ વરસોથી રહી છે. અમે મુરતમાં નર્મદ સાહિત્ય સલાના આશ્રયે કચારેક કચારેક કવિસંમેલન યોજતા. શ્રોતાઓને ભેગા કરવાનો અમારી પાસે કોઈ ઇલાજ નહોતો, માત્ર ઊપાયાં બે-ત્રણ લીટી દ્વારા તેની ભણ કરતા અને જે કોઈ શ્રોતાઓ આવતા તેમને હું ખાસ આહાર માનવો-મંત્રી હોવાને નિમિત્તે આહાર માનવાની ક્રિયા મારે કરવાની થતી. ત્યારે હું કહેતો કે અમે આપના-શ્રોતાઓના ખૂબ આહારી છીએ-જેમને કારણે આ સંમેલન સફળ થયેલું ગણાય. મને કવિઓ તો બહુ સહેલાઈથી મળી રહે છે. કવિઓને આમ ત્રણ મોકલીએ છીએ ત્યારે તેઓ કદી ના પાડતા નથી. તે શોધવાની તકલીફ પણ પડતી નથી. પણ મુશ્કેલી શ્રોતાઓ ભેગા કરવાની છે. એટલે આજનો જે વિષય છે તેમાં થોડો ફેર કરવાની મને જરૂર લાગે છે. સાહિત્યને લોકગમ્ય

કરવાના પ્રયત્નો તો ઠીક છે, પણ લોકોને સાહિત્ય-ગમ્ય કેમ કરી શકાય? સાહિત્ય તો છે જ; પણ તેના તરફ લોકો 'ગમ્ય' બન્યા નથી. આમ ભેવા બન્યો તો સાહિત્ય લોકગમ્ય બનાવીએ કે લોકોને સાહિત્યગમ્ય બનાવીએ-એમાં કદાચ બહુ ફેર નહિ પડતો હોય દુકાનમાં બનેલે એકમેકની સાથે મેળવી આપવાના છે.

સાહિત્યને લોકગમ્ય બનાવવાના શક્ય ઇલાજો આપણે લેતા આવ્યા છીએ; જેમ કે સાહિત્યવિષયક વ્યાખ્યાનો, કવિસંમેલનો, સાહિત્યવિષયક પત્રો ક્રમવાદિ તેમ પ્રકાશકો પોતાની રીતે પણ પ્રયત્નો કરતા આવ્યા છે. એ બધા પ્રયત્નો જાણીતા જ છે તેથી તેમાં જાંઝ ઊતરવાની જરૂર મને લાગતી નથી

અખિરે સાહિત્યને તેના વાચક કે માણનારા લગી પહોંચાડવાનો સૌથી સરળ રસ્તો, આપણે જાણ્યો છે તે પુસ્તક છે. માણસ જાત હજી તેનાથી વધારે સારો માર્ગ શોધી શકી નથી. સાહિત્યકાર સર્જન તો કરે, પણ અસંખ્ય લોકો લગી તેને લઈ જવું હોય તો પુસ્તક જેવું સરળ અને ઉપયોગી સાધન આજ દિન સુધી જડી શક્યું નથી. ટીવી, સિનેમા ક્રમવાદિ સાધનો ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ સાહિત્યકૃતિ અને તેના માણનારાની વચ્ચે, માધ્યમ રૂપે હજી તેને સમ્પર્ક કરી શક્યા નથી. બહુધા તે મનોરંજનનો જ વિષય બની રહ્યો છે.

તેથી હું મારા વ્યાખ્યાનને સાહિત્યના એક ઉત્તમ માધ્યમ, પુસ્તકને જ મર્યાદામાં રાખી મારું વક્તવ્ય રજૂ કરીશ

પુસ્તક લોકો લગી પહોંચાડવું કઈ રીતે? તો એ મારેનો, આજદિન લગી આપણને મૂકેલો એક માત્ર માર્ગ છે : પુસ્તકલય. એ રીતે સાહિત્યકારની કૃતિઓને સૌથી વિશાળ સમુદાય લગી લઈ જઈ શકીએ છીએ. તો એ રીતે વિચાર કરીએ કે સૌથી વધુ લાઇબ્રેરીઓ આપણે કઈ રીતે ઊભી કરી શકીએ

આ દિશામાં શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડે જે સંગીન કામ કર્યું તે પ્રબળીય સરકાર કરી શકી નથી, એ બહુ જ ખેદની વાત છે. ત્રીસ વરસ પછી ક'ઈક સળવળાટ થઈ રહ્યો છે, અને લાઇબ્રેરી એક્ટના ઘડતર લગી આવી પહોંચ્યા છીએ. એ એક્ટ પસાર તો થશે જ. પણ તેની સાથે રહેલાં કેટલાંક બંધારણો પણ વિચારી લેવાં જોઈએ.

(૧) સૌ પ્રથમ, સરકારી ધોરણે કોઈ પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે, મોટા ભાગના કિસ્સામાં અને છે તેમ એ યોજના કે પ્રવૃત્તિનું 'ખોળિયું' રહી જાય છે અને આમાં ખોવાઈ જાય છે. તેમાં કોઈ ધ્યક્ષકાર હોતો નથી. સરકારી હેવાલોમાં આ યોજના પાછળ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાવાની વિગતો આવશે, અને રકમ ફાળવ્યાથી પ્રવૃત્તિ કે યોજના થઈ જશે એવા એક ખ્યાલ પણ ધર કરી બેસશે. આપણે એ જોવાનું રહેશે કે લાઇબ્રેરી એક્ટ પસાર થયે તે સરકારનું એક વધારાનું ખાતું ન બની બેસે; પણ એક લોકોના મૂળ સુધી જઈ શકે તેવી જીવંત પ્રવૃત્તિ બને. નહિ તો થશે શું, તેનો ખ્યાલ કરીએ :

(૧) પહેલું એ થશે કે કરોડ કે બે કરોડ રૂપિયાની—ગમે તે કદની યોજના હોય—તેમાં વહીવટી તંત્રનું ખર્ચ અતિ મર્યાદિત થાય તે અતિ અનિવાર્ય બની રહેશે. નહિ તો લાઇબ્રેરીઓ સ્થપાશે ખરી; તેમાં મજાનાં કપાટો અને રેસ્ટ પણ હશે—પણ પુસ્તકો નહિ હોય. પુસ્તક વિનાનાં પુસ્તકાલયોની

કલ્પના સુધે તેવી નથી; પણ એની શક્યતાની પણ કમી નથી. એટલે સરકાર જે પણ રકમ ખર્ચે તેમાં ૫૦%ની રકમ ડોઈપણ બોએ પુસ્તકો પાછળ જ ખર્ચાય તેનું ખ્યાન રાખવું જોઈશે. બાકીના પચાસ ટકામાં જ છાયાંઓ, લાડું, મગાર ઇલાદિનો સમાવેશ થવો જોઈએ. આમ જો ન થાય તો લાઇબ્રેરી એક્ટનો મૂળભૂત હેતુ ચૂંગળાઈ જશે.

(૨) લાઇબ્રેરીઓ તો ઊભી ઠરી, પણ તેમાં નબળાં પુસ્તકો દાખલ થઈ જાય તો? બહુ જ મોડું જોખમ છે. અને તેમ થવાની શક્યતા પણ ભરપેટ છે. એક સાડું પુસ્તક જ બીજાં પુસ્તકના વાચન તરફ વાંચકને દોરી શકે છે. અને નબળું પુસ્તક વાચકના મનમાં પુસ્તક વિષે જ અભાવો ઊભો કરી આપે છે. મેં અનેક કિશોરોના કિસ્સામાં જોયું છે કે તે પહેલું પુસ્તક વાંચવા લે; તે એનો રસ જાગ્રત ન કરી શકે તો બીજા કે ત્રીજા લગી હાથ લંબાવશે. પણ જો ચરચ્યાતમાં જ રસહીન પુસ્તકો તેને હાથે ચડશે તો તેનામાં પુસ્તક વિષે એક જિમ ઊભો થશે કે તે માત્ર માથું દુખાવવાના ઉપાય કરતાં કશું વિશેષ કરી શકતાં નથી. તેથી, લાઇબ્રેરીઓમાં સારાં પુસ્તકો જ દાખલ થાય તે હેતુ સિદ્ધ થવો જોઈએ. એ સાડું, એક તટસ્થ પુસ્તક-પસંદગીની સમિતિ નીમાય; અને તેની ભલામણો અનુસાર જ ૬૦-૭૦% જેવાં પુસ્તકો પરીદાય. બાકીની રકમ ભલે જે તે સ્થળના પુસ્તકાલયની સંચાલન સમિતિ પોતાની ઇચ્છા અનુસાર ખરચે.

આ સિવાય પણ લાઇબ્રેરી એક્ટ વધુ કહી શકાય. પરંતુ એ ધારો હજી આપ્યો નથી. તે કેટલું સ્વરૂપ લેશે તે આપણે જાણતા નથી.

એ સંબોધમાં તેને વિષે વધુ ચર્ચા અરથાને છે.

લોકોને સાહિત્યગમ્ય કરવા હોય તો તેમને વાંચનની ટેવ પડે એ બહુ અગત્યનું છે. જે ટેવ નહિ હોય, પુસ્તક કે સાહિત્યકૃતિ વિષે કશું કુટુહલ જ ન હોય તો તે પુસ્તકને કદી અડવાનો જ નહિ.

તેથી વાંચનની ટેવ ઢેળવવાનો સજ્જાન પ્રયાસ થવો જોઈએ. અને પાકે કાઠે ઘસા ન ચડે તેમ મોટી ઉમરે વાંચનની ટેવ ખીલવવાનું પણ અતિ મુશ્કેલ છે. વાંચનનો એવો આસ્વાવસ્થાથી કે કિશોરાવસ્થાથી લગાડી શકાય, તે લગભગ ૫૦% નેટલુ કામ સિદ્ધ થઈ ગયેલું ગણી શકાય પણ એ કામ કોણ કરે ? કઈ રીતે થઈ શકે ? તરત ઉઠેલ મળી આવશે : પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો એ કામ કરી શકે. એમાં તેઓ જરૂર નિમિત્ત બની શકે પણ આપણે એમને એવી હાલતમાં મૂક્યા છે કે એમની પાસે આ પ્રવૃત્તિમાં જીવંત રસની અપેક્ષા વધારે પડતી છે હકીકત એ છે કે જે બાળકોને કિશોરોમાં આ પ્રવૃત્તિના બી વારી હઈએ તો એમને વાચનનો ચરકો લાગે છે. તે જીવનભર સારો વાચક બની રહે છે તે પોતે પુસ્તક ખોળતો થઈ જાય છે. પુસ્તકે લાઇબ્રેરીમાં વાચકની રાહ જોતી ધૂળ ખાતા પડી રહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

એક નક્ક હકીકત એ છે કે મોટી ઉમરવાળા કરતાં નાની વયનાંઓ વધારે વાચે છે; પુસ્તકો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વાચનશીખ વધુ ઢેળવાયો છે; અને શ્રીમ તો કરતાં મધ્યમ વર્ગે જ સાહિત્ય પ્રત્યે રુચિ દર્શાવી છે. તેથી, જે વર્ગ વધુ વાચે છે તેમનામાં વાચનરસ ખીલવવાનો સૌથી પહેલો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. જે વર્ગ—ખાસ કરીને શ્રીમ તો—નું પુસ્તક પ્રત્યે વલણ અતિ કમી દેખાય છે. તેથી, જે પુસ્તક-સત્ત્વો છે તેમને વાચન પ્રત્યે નોતરવા કરતાં જેમણે આજીવન લગી પોતાની વાંચન-અભિરુચિ ખતાવી છે તેમનો આપણી પ્રવૃત્તિમાં સાથ લેવો વધુ હિતાવહ છે

એક અગત્યની બાબત છે કે પુસ્તકો લોકોને સરળતાથી મળવાં જોઈએ. મોટા ભાગના લોકો માટે પુસ્તક એ બિનજરૂરી વસ્તુ છે. જતાં સરળતાથી હાથવગી. બતે તો તેને વાંચનાભિમુખ કરવાનો ઉદ્દેશ સહેલાઈથી પાર પાડી શકાય. તેથી, સરકયુલેટિંગ લાઇબ્રેરીને ધંધા તરીકે વિકસાવવાના પણ પ્રયત્ન

થવા જોઈએ. તેને લીધે બેકારીની થોડી સમસ્યા હવ થશે, અને ખાનગી ક્ષેત્રે એ વ્યવસાય બીજો થવાને કારણે પુસ્તકોને લોકો સુધી લઈ જવાનો પુરુષાર્થ, એ વ્યવસાયમાં પડેલા લોકો જ કરશે. અમદાવાદ જેમ શહેરમાં, થોડી શીથી પોતાને મન ગમતાં પુસ્તકો વાંચવા મળી શકે તેવી માંડ પાંચ-દસ સરકયુલેટિંગ લાઇબ્રેરી હશે. એને વ્યવસાય તરીકે સ્વીકારી શકાય તે તબક્કે શિક્ષિતો એમાં પ્રવેશે તે સાડુ પણ યોજના નિચારવી ધટે. સારી એવી સખસીડી ધંધામાં પ્રવેશવા માટે જરૂરી મૂડી સરળતાથી મળે એ બને બાબતો રહેવી જોઈએ. આ પ્રકારે મહારાષ્ટ્રમાં મોટા પાયા પર વ્યવસાય ચાલતો હોવાનું જણવા મળ્યું છે—અને તે કારણે ત્યાંનાં સાચવિકોના દિવાળી આંકોનું વેચાણ ભરપૂરું વધ્યું છે ઈંગ્લેન્ડ જેવા દેશમાં તો ચારસો ચારસો કે પાચસો પાંચસો શાખાઓ ધરાવતી, અંગત માલિકીએ લેન્ડિંગ લાઇબ્રેરીઓ ચાલે છે, અને ઉચિત રી લઈ લોકોને પુસ્તકો સુલભ કરી આપે છે. આ દિશામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશક અને વિક્રેતા મંડળ, બેકો સાથે ગોઠવણ કરી, જે યોજના ધડી કાઢે તો એક વિશેષ નવતર પ્રવૃત્તિ આ દિશામાં શરૂ કરી શકાય.

તે ઉપરાંત, ધરિપતાલોમાં કે સ્ટેશન પર-બનીં લોકોને સમય મળવાનું કેટકયિવાર કઠણ બને છે એવા સ્થળોએ—નાના કદનાં પુસ્તકાલયો ન બનાવો શકાય ? અલખત, સ્ટેશન જેવાં સ્થળોએ રીડિંગ રૂમ-વાંચનાલય ચર્ચ શકે. તે નીતે લોકોને તેમની કુરસહનો સમય વાંચનમાં કઈ રીતે ગાળી શકાય તેની સૂઝ ઢેળવી શકીએ. ધરિપતાલોમાં રીતસન્નાં નાના પુસ્તકાલય હોય તો તે પણ દરદીઓ તથા તેના સ્વજનોને તેમના સમયના સદુપયોગ તરફ વાળવામાં નિમિત્ત રૂપ બની શકે

ગિનુભાઈના પ્રદાનનું મૂલ્ય

‘અનુરાતમાં અમર નામ મૂકી જવા બેવું કામ કરી જનારાઓમાં ગિનુભાઈની ગણતરી થશે.’

—બુગતરામ દવે

એકે કોઈ પણ મહાપુરુષનાકાર્યને મૂલવવાનો ઠાવો આપણે નાના માણસો તો કેમ કરીને કરી શકીએ ? એ મૂલ્યાંકન કરવા માટે તો કોઈ આર્પ-દષ્ટિવાળા મહાપુરુષો જ જોઈએ.

પરંતુ આજના જગતની પરિસ્થિતિ અને એના પ્રવાહો ઉપર નજર નાખતાં ગિનુભાઈના કાર્યનું કેટલુંક મૂલ્ય અને મહત્ત્વ આપોઆપ આપણી નજરે તરે છે. આ મહત્ત્વ આપણે નિહાળીએ.

મહાન શોધ : વિશ્વશાંતિની ગુરુકિલ્લી :

આપણા જાણીતા સાહિત્યકાર દર્શકને એક વિદ્વાથીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘નવા જમાનામાં તમારા મતે સૌથી મોટી શોધ કઈ થઈ ?’

દર્શકે પોતાની સાક્ષ્યિકતાથી જવાબ આપ્યો : ‘મોટી શોધ અજુકે પરમાણુ શક્તિને હું નથી ગણતો. છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં થયેલી શોધોમાં મોટામાં મોટી શોધ હું બાલશિક્ષણશાસ્ત્રની ગણું છું. મારી અફર શ્રદ્ધા છે કે, જે માણસ જાતને મુક્તિનો અનુભવ લેવો હશે તો તેણે બાલશિક્ષણની આ શોધ પાસે આવવું પડશે. ત્યારે જ શાંતિનું ક્ષેત્ર વિસ્તરશે. ત્યારે જ મુક્તિનું સાચું પ્રભાત બિઘડશે. વિશ્વશાંતિની એ ગુરુકિલ્લી છે.’^૧

તેમણે કેમ આમ કહ્યું ? આપણે જોઈએ છીએ કે ‘લડાઈનાં પડકાર વાગે કે તરત જ આક્રમકને સંખ્યાબંધ સૈનિકો મળી રહે છે. તે શા કારણે ? સૈનિકો નોંધવાની પડાપડી થાય છે. જે રહી જાય છે તે ઘણી વાર રહે છે. તે શા માટે ? ઉનાળામાં ધરતી પર તરણું

નથી હોતું અને વરસાદ પડતાં હરિયાણું ધાસ બગી નીકળે છે, તે શા કારણે ? ધાસનાં સક્ષમ બીજને ત્યાં ધરતીમાં જ હતાં. વરસાદ પડતાં તે બીજને ફૂટી નીકળ્યાં. આક્રમક વૃત્તિનાં બીજને ત્યાં મિત્રની ભૂમિમાં વેરાયેલાં જ હતાં. અનુકૂળ ઘડી મળતાં તે ફૂટી નીકળ્યાં. સંસ્કૃતિ, વિવેક, સારાસારવૃત્તિ કશુંય ત્યાં કામ નથી આવતું.’

‘બાલશિક્ષણ અને બાલમાનસશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે આ આક્રમકવૃત્તિ કાંઈ બાળકમાં પહેલેથી નથી હોતી : જીજીવિષા, સંરક્ષણની ઇચ્છા તેને હોય છે. પણ આક્રમણની વૃત્તિ તો કુશિક્ષણનું જ પરિણામ છે, ને યોગ્ય શિક્ષણ તેને શાંતી શકે છે. આ યોગ્ય શિક્ષણ એટલે સમયસરનું શિક્ષણ અને પદ્ધતિસરનું શિક્ષણ.’

ગિનુભાઈ આ વાત બરાબર સમજ્યા હતા. અને એથી જ વકીલાતનો ધંધો છોડી શિક્ષણમાં પડ્યા અને શિક્ષણમાં પણ વિનયમંદિર(Hingham-school)નું કામ છોડી બાલશિક્ષણનું કામ ઉપાડ્યું. એટલું જ નહિ પરંતુ અપાર જહેમત ઉઠાવીને દીન, હિન, દરિદ્ર ભારતમાં બાલશિક્ષણની સાંગોપાંગ મુવ્યવસ્થિત પદ્ધતિ અર્પણ કરી. આથી જ કિશોર-લાલભાઈએ કહ્યું છે કે ‘અહિંસક સંસ્કૃતિનો પાયો નાખવામાં ગિનુભાઈએ આ રીતે બહુ મોટો ભાગ ભજવ્યો છે.’

બાલકેળવણીનું કામ એ તો ખરેખર શાંતિ સ્થાપવાનું કાર્ય છે. ‘શાંતિ સ્થાપવાનું કાર્ય માત્ર આઈઝનહોલર, કુરોવ કે વિનોબાજી જ નથી કરતા. પરંતુ સનીપરજનાં ઝૂપડાંઓ વચ્ચે બાલવાડી ચલાવનાર ગ્રામસેવિકા પણ કરી રહેલ છે. કારણ કે તે પોતાની સંભાળમાં મુકયેલાં ભૂલકાંઓમાં આક્રમક વૃત્તિનાં બીજ ન રહે તેવી હિંકમતથી કામ કરી રહેલ છે. તેનો ફાયદો કે નામ છાપામાં આવતાં નથી, તેથી

૧. ‘શાંતિવા પાયા’—મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’

તેથી વાંચનની ટેવ ઠેળવવાનો સજ્જાન પ્રયાસ થવો જોઈએ. અને પાકે કાંઠે વડા ન ચડે તેમ મોટી ઉંમરે વાંચનની ટેવ ખીલવવાનું પણ અતિ મુશ્કેલ છે. વાંચનનો એક બાંધાવસ્થાથી કે કિશોરવસ્થાથી લગાડી શકાય, તે લગભગ ૫૦% બેટલું કામ સિદ્ધ થઈ ગયેલું ગણી શકાય. પણ એ કામ કોણ કરે ? કઈ રીતે થઈ શકે ? તરત ઉઠેલ મળી આવશે : પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો એ કામ કરી શકે. એના તેઓ જરૂર નિમિત્ત બની શકે. પણ આપણે એમને એવી હાલતમાં મૂકવા છે કે એમની પાસે આ પ્રવૃત્તિમાં જીવંત રસની અપેક્ષા વધારે પડતી છે. હકીકત એ છે કે બે બાળકો ને કિશોરોમાં આ પ્રવૃત્તિના બી વાની કઈએ તે એમને વાચનનો ચરકો લાગે છે. તે જીવનભર સારો વાચક બની રહે છે. તે પોતે પુસ્તક બોળવો યઈ જાય છે. પુસ્તકે લાઇબ્રેરીમાં વાચકની રાહ જોતી ધૂળ ખાતા પડી રહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

એક નજર હકીકત એ છે કે મોટી ઉંમરવાળા કરતાં નાની વયનાંઓ વધારે વાંચે છે; પ્રુપ્રે કરતાં બીઓમાં વાંચનગોખ વધુ ઠેળવાયો છે, અને શ્રીમતો કરતાં મધ્યમ વર્ગે જ સાહિત્ય પ્રત્યે ઝુમિ દર્શાવી છે. તેથી, જે વર્ગ વધુ વાંચે છે તેમનામાં વાંચનગમ્ય ખીલવવાનો સૌથી પહેલો પ્રયત્ન થવો જોઈએ જે વર્ગ—ખાસ કરીને શ્રીમતો—નું પુસ્તક પ્રત્યે વલણ અતિ ઠની દેખાય છે. તેથી, જે પુસ્તક-સત્રુઓ છે તેમને વાંચન પ્રત્યે નોતરવા કરતાં જેમણે આજદિન લગી પોતાની વાંચન-અભિવૃદ્ધિ બતાવી છે તેમનો આપણી પ્રવૃત્તિમાં સાથ લેવો વધુ હિતાવહ છે.

એક અગત્યની વ્યાખ્યા છે કે પુસ્તકો લોકોને સરળતાથી સળવાં જોઈએ. મોટા ભાગના લોકો માટે પુસ્તક એ બિનજરૂરી વસ્તુ છે. છતાં સરળતાથી હાથવગી-ખતે તે તેને વાંચનાભિમુખ કરવાનો ઉદ્દેશ સહેલાઈથી પાર ખાડી શકાય તેથી, સરકયુલેટિંગ લાઇબ્રેરીને ધંધા તરીકે વિકસાવવાના પણ પ્રયત્ન

ગિજુભાઈના પ્રદાનનું મૂલ્ય

‘ગુજરાતમાં અમર નામ મૂકી જવા જેવું કામ કરી જનારાઓમાં ગિજુભાઈની ગણતરી થશે.’

—બુગતરામ દવે

લોકે કોઈ પણ મહાપુરુષનાકાર્યને પ્રલવવાનો દાવો આપણે નાના માણસો તો કેમ કરીને કરી શકીએ? એ મૂલ્યાંકન કરવા માટે તો કોઈ આર્થ-દષ્ટિવાળા મહાપુરુષો જ લેઈએ.

પરંતુ આજના જગતની પરિસ્થિતિ અને એના પ્રવાહો ઉપર નજર નાખતાં ગિજુભાઈના કાર્યનું કેટલુંક મૂલ્ય અને મહત્ત્વ આપોઆપ આપણી નજરે તરે છે. આ મહત્ત્વ આપણે નિહાળીએ.

મહાન શોધ : વિશ્વશાંતિની ગુરુકિલ્લી :

આપણા જાણીતા સાહિત્યકાર દર્શકને એક વિદ્યાર્થીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘નવા જમાનામાં તમાગ મતે સૌથી મોટી શોધ કઈ થઈ?’

દર્શકે પોતાની લાક્ષણિકતાથી જવાબ આપ્યો : ‘મોટી શોધ આજુ કે પરમાણુ શક્તિને હું નથી ગણતો. છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં થયેલી શોધોમાં મોટામાં મોટી શોધ હું બાલશિક્ષણશાસ્ત્રની ગણું છું. મારી અફર પ્રજ્ઞા છે કે, જો માણસ જાતને મુક્તિનો અનુભવ લેવો હશે તો તેણે બાલશિક્ષણની આ શોધ પાસે આવવું પડશે. ત્યારે જ શાંતિનું ક્ષેત્ર વિસ્તરશે. ત્યારે જ મુક્તિનું સાચું પ્રજ્ઞાત બિધરશે. વિશ્વશાંતિની એ ગુરુકિલ્લી છે.’^૧

તેમણે કૈમ આમ કહ્યું ?

આપણે લેઈએ છીએ કે ‘લડાઈનાં પડખમ રાગે’ કે તરત જ આક્રમકને સંખ્યાબંધ સૈનિકો મળી રહે છે. તે શા કારણે? સૈનિકો નોંધવાની પડાપડી થાય છે. જે રહી જાય છે તે ધણી વાર રહે છે. તે શા માટે? ઉનાળામાં ધરતી પર તરણું

૧. ‘શાંતિના પાયા’—મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’

તેનું કામ ઓછા મહત્વનું નથી. ઝાઝનાં મુળિયાં હમેશાં અધારામાં જ રહે છે પણ પ્રશ્નને તે જ પોપણ આપે છે, ને તે જ પ્રશ્નો આધાર બને છે.’

અસામાજિકતાનો ઉપાય :

બાલશિક્ષણનું શાસ્ત્ર બીજી એક એ વાત પણ કહે છે કે ‘શાબ્દ અસામાજિક થશે કે સામાજિક, તે પ્રેમાળ થશે કે ખિન્નાળ, તે અહંકારી થશે કે વિનમ્ર તેનો ખલુ મોટો આધાર તેની બદત્યાવસ્થામાં તેને કેટલો આદર મળ્યો, તેની સન્નયકિતને કેટલો અવકાશ મળ્યો કે રુકાવટ થઈ, તેને અપમાન અને નિરાશાનો કેટલો અનુભવ થયો, તેની તે ઉમરની જરૂરો કેટલી પોષાઈ તેના પર છે. એ ઉંમરે અથેલા અનુભવો માત્ર એ ઉમર પૂરતા જ નથી હોતા, પણ પાછલી સઘળી ઉમર માટેનો તે જ સંચિત ભંડાર છે; એટલું જ નહિ પણ પાછળથી તેમાં ખાસ ઉમેરો થતો નથી; ભાવનાનો જે પિંડ તે ઉમરે ધડાયો, યત્નનાં જે વલણો તે ઉમરે અધ્યાયાં તે જીવનભરનાં રહે છે. એ પાયાનાં વર્ષો જેનાં દુઃખ, અપમાન, નિરાશા, વિફલતા, અક્રિયતામાં જળ તેનું ચારિત્ર્ય પાછળથી વિકસવાનો સંભવ જૂજ જ છે. તેને હાથે સૃષ્ટિમાં સહકાર અને પ્રેમનું ધાન થવાનો સંભવ લગભગ નથી.’

‘માળકને અપમાન અને નિરાશાના જે અનુભવો આપણા ઘરમાં, શેરીઓમાં ને શાળામાં થાય છે તે બાળકો બૂલી નથી જતાં, તેમના હાથપગ નાના હોવાથી તે ધૂંમાં રહે છે, પણ તેમના ચિત્તના ચોપડામાં તેઓ તે સમાજને ખાતે હિંદી રાખે છે. મોટું થતાં જ તે ચોપડો ખોલે છે ને પોતાનું લેલું સમાજ પાસેથી એક યા બીજી રીતે યસલ કરે છે. મોટી ઉંમરે તે કોઈને પ્રીકિત કર્યાં સિવાય રહી શકતો નથી.’

‘કર્ણ ચીતરીને વ્યાસ ભગવાને આપણને આ જ શિખામણ આપી છે. કર્ણને નાનપણમાં સૌએ અતાતુલ્યથી ગણી તિરકાર્યો, પણ કર્ણ બળવાન હોતો એટલે એ સહન કરી ખેસી ન રહ્યો. તેણે

દુર્વાધન સાથે લળી પાંડવ-કૌરવનું પાટું ચડવા ન દીધું. દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રાહરણમાં છળકપટભરેલા જીતમાં બધે તેમણે સાથ આપ્યો. કર્ણ મોટો દાનવીર હતો. પોતાનાં કવચકુંડલ દાનમાં આપતાં તે અચકાયો ન હતો શાએનો પણ જાણકાર અને હત્યારે તેણે આતું કેમ કર્યું હતું? નાનપણમાં અપમાનો, નિરાશા વેડવાં પડેલાં તેનો બદલો લેવા કર્ણે આ બધું કર્યું. તેને ભણવું હતું તે માટે મોટો વેશ લઈને તેને પરશુરામ પાસે ભણવા બજુ પડ્યું, ને ત્યાં પણ પહોંચતાં શાપ મળ્યો; દ્રૌપદીને વરણું હતું પણ ભરસભામાં ‘સુત્રપુત્રને નહિ વડુ’ કહીને દ્રૌપદીએ તેને અપમાનિત કર્યો; કૃપા-ચાર્યે કુમારોની પરીક્ષા વખતે ‘તું રાજવંશનો પુત્ર નથી. તારાં માતાપિતા કોણ?’ કહી હાંસી કરી. બીજા તો તેને કાગડો કહેતા. આમ ચારે બાજુ નિગમ્મ અને અપમાન મળતાં બદલો લેવા તે અધર્મને પક્ષે ગયો આક્રમણ કરનારાઓનું સોગમું બન્યો. હાનરો વર્ષ પર ભગવાન વ્યાસે જે કવિની દષ્ટિથી બેધું, તે જ બાલશિક્ષણકારોએ આજે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિથી શોધ્યું છે.’¹

હિતલર વિષે પણ એમ કહેવાય છે કે તેને નાનપણમાં ધનવાન યજ્ઞીઓનાં છોકરાંઓએ ખૂબ પજવેલો અને તેને પરિણામે આપણે બાલ્યે ઊંચે કે યજ્ઞીઓની તેણે કેવી ભયંકર કલેઆમ ચલાવી

ગિજુભાઈ આ વાત બરાબર સમજતા હતા. આથી જ બાળકોનાં વ્યક્તિત્વનાં થતાં આ ખૂન નિહાળીને તેઓ ડિકળી ઊઠવા હતા, ‘હું આપણાં લાખો બાળકોનો વિચાર કરું છું. આપણી આખા આગળ લાખો બાળકો રેંસાતાં હોય. આપણે ઊભા ઊભા બેચા કરીએ એ કેમ બને? અત્યારે તો એક જ વાત. આ બાળકોનાં ખૂન થતાં અટકે તે માટે સંખ કુકે ને બેઓના કાન બહેરા થઈ ગયા છે તેમના કાનને પણ ફેંસી નાખે એવો અવાજ કરો.’²

૧. ‘શાલિતા પાયા’-મનુષ્યઈ પંચોળા ‘દરકં’
૨. ‘રમરભંગલિ’-નાનાભાઈ ભટ્ટ

સંહારકતા અને આક્રમકતાનો ઉપાય :

‘બાલશિક્ષણશાસ્ત્ર’ ત્રીજી વિધાન એ છે કે સંહારવૃત્તિનો અવેળ સર્જનવૃત્તિ છે. આક્રમકતાનો ઉપાય અંતઃતૃપ્તિ છે. જે સમાજ પોતાનાં બાળકો માટે તેમની વય, તેમની વૃત્તિ લક્ષ્યાં રાખીને સર્જન-કાર્ય માટેની વ્યવસ્થા પોતાની શિક્ષણવ્યવસ્થામાં જ ચોભે છે તેને કોટો, બેલો, લરકોરુ’ ખર્ચ ઓછું કરવું પડે છે. એટલે જ ‘કોટોએ કહ્યું’, કે જે સમાજ યોગ્ય શિક્ષણ પાછળ વધારે ખર્ચ કરે છે તેને લરકર પાછળ ઓછું ખર્ચ કરવું પડે છે. આ આત્મસંયમ બેટલો નિઝલુથી આવે છે તેનાથી વિશેષ અંતઃતૃપ્તિથી આવે છે. જેને પોતાની પ્રવૃત્તિ કઈ તે જડી ગયું છે તેને ખીજના કામમાં દખલ કરવાની, ખીજની ટીકા કરવાની કુરસદ જ હોતી નથી. ફૂલ પર બેઠેલી મધમાખીની જેમ તે રસ ચૂસવામાં તલ્લીન થઈ જાય છે. આપણા-માંના મોટાભાગનાને અંતરતૃપ્તિ નથી માટે બહાર દોડ-ધામ કરીએ છીએ. વસ્તુઓના ગંજના ગંજ ખડકોને મોટા થવાનો ખોટો ડોળ કરીએ છીએ, કારણ કે અંદર આપણું મન ખાલીખમ હોય છે.’

‘બાળકોને એ અવસ્થાએ આપણે સ્વયંસ્કુરિત પ્રવૃત્તિ કરવા દઈએ તો અતઃતૃપ્તિ માટેનો તેમનો માર્ગ ખુલ્લો થશે તે ખીજને દખલ કરવાનું, ખીજની ઈર્ષ્યા કરવાનું, ખીજને હલકા પાડી મોટા થવાનું એ તેમના સ્વભાવમાં નહિ પ્રવેશે. આ એર શું આપણા સમાજમાં ઓછું છે ? કોઈક જરાક આગળ વધે તો સજી થનારા કેટલા ? અને ઈર્ષ્યા કરનારા કેટલા ? આવા ઈર્ષ્યાળુ સમાજ સમાજ કહી શકાય ખરો ? અપમાન કરનાર અને ઈર્ષ્યાળુ વ્યક્તિઓ સુદની આગ ફેલાવનારાઓને સૂકા ઘાસની ગંજ જેની ઉપયોગી નીવડે છે.’

આ વાત ગિજુભાઈની નજરથી બહાર ન હતી. આથી જ અપાર ધીરજ અને અપૂર્વ નમ્રતિપૂર્વક સ્વયંસ્કુરિત પ્રવૃત્તિઓની ઝોડવણ એમણે પોતાના બાલમંદિરમાં કરી હતી. ગિજુભાઈનાં સહકાર્યકર શ્રી નર્મદાબેન રાવળે નોંધેલા પ્રસંગ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

‘એક બાળક હતું. તે બાલમંદિર સામે બેયા વિના તેનાં પગથિયાં પર બેસી રહેતું. ગિજુભાઈ તેનું અવલોકન કર્યા કરતા. મને અવલોકન કરતાં મૂંઝવણ થતી કે આ બાળક કાંઈ જ કરતું નથી, તો તેને કામ આપવું બેઠેએ. હું ગિજુભાઈ સાથે ચર્ચા કરું કે આનું શું કરશું ? ગિજુભાઈ કહે : ‘આ મોન્ડેસોરી પદ્ધતિમાં તો તમારે ને મારે ધીરજ રાખ્યે જ છૂટકો. અવલોકન કર્યા કરો.’

‘છેવટે એક દિવસ બાળક ઓરડામાં આવ્યું. આવ્યું તો આવ્યું પણ એકદમ ચાક અને પાટિયું લઈ તે લખવા જ માંડ્યું. એક જ અક્ષર ‘લ’ ‘લ’ લખ્યા જ કરે. લખ્યા જ કરે.’

‘તે દિવસે ગિજુભાઈના અનંદનો પાર ન હતો. તેમણે તો પાટિયાં ફેટોગાકરને ત્યાં મોકલી તેના ફોટા લેવરાવ્યા અને મને કહેવા લાગ્યા : ‘આજે મને મોન્ડેસોરી પદ્ધતિની ચાવી હાથ લાગી છે.’ તે દિવસે તેમને જણે આત્મદર્શન થયું હોય તેટલો અનંદ થયો.’

ભવ્ય અહિંસક ક્રાંતિ :

‘અમદાવાદ બંધાયું’ ત્યારની વાત છે. અહમદશાહ બાદશાહે અમદાવાદ ફરતો કિલ્લો બાંધવા માંડ્યો. આખો દિવસ ચણતરકામ ચાલે. રાત ચાપ, સવાર પડે ને જુએ તો ચણેલું તૂટી પડ્યું હોય. ધણા દિવસ આમ ચાલ્યું. બાદશાહેને અનો બેઠ સૂઝે નહિ. કોઈકે કહ્યું કે માણેકનાથ બાવાની જગ્યા આ કિલ્લામાં આવી જાય છે. તે કાંઈક બંદુ કરતો હશે. હાલના માણેકચોક આગળ માણેકનાથ બાવાની જગ્યા. બાદશાહ તેની પાસે ગયો. કિલ્લો કેમ તૂટી પડે છે તેનું કારણ પૂજે લાગીને પૂછ્યું. માણેકનાથે પોતાની સાળ બતાવી. દિવસે તેના પર સાદ્દી વણતો હતો. બાદશાહેને કહે : ‘દિવસે આ સાદ્દી વણું છું ને રાત્રે તેને પાછી ઉઠેલી નાખું છું. એટલે તારો કિલ્લો પડી જાય છે.’ બાદશાહે તેને સમજાવ્યો. માણેકચોક નામ આપ્યું. ત્યારપછી કિલ્લો પડતો બંધ થયો.’

૧. ‘અમદાવાદ’—નર્મદાબેન રાવળ

ગિજુભાઈએ મા-બાપોને સમજાવ્યું કે 'આપણે અંધાં મા-બાપો માણેકનાથ બાવા જ્યાં છીએ. માબાપ નહિ સમજે તો બાલમંદિર કે શાળાનું કામ ચાલવાનું નથી. અમે આ તમારું કામ કરીએ છીએ. રાત્રે સાદી વીખવાનું કામ થંભાવો અને બાળકના જીવન-ધરતરનો મજબૂત અને વિશાળ કિલ્લો બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું છે તેમાં મદદગાર થાઓ. બાળકને જે વર્તાવ બાલમંદિરમાં મળતો હોય, જે શિક્ષણ, સંસ્કાર, સમવડો ત્યાં અપાતાં હોય તેનાથી જુદું ધરમાં ન આપાય તે જુઓ. ક્રમણ કે બાળકો આખરે તમારાં છે. તે તમારી સાથે વધારે રહે છે.'

આ વાત મા-બાપ અને સમાજને જણાવવા તેમણે કેટલા અંધા પ્રયત્નો કર્યાં? મા-બાપોની સહાયતા કરી. તેમને માટે સાહિત્ય લખ્યું. પત્રિકાઓ અને સાંપ્રદાયિકો ચલાવ્યાં સહા-સરઘસો કર્યાં અને નૂતન બાલશિક્ષણ સંઘ સ્થાપીને ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ, રાજસ્થાન, સિંધ બંધિય આ વાતાવરણમાં એક જગતું 'ગોલું' બંધું કર્યું.

ગિજુભાઈની આ વાતમાં ખાસ ખૂબી એ હતી કે તેમણે મા-બાપોના સ્વાભાવિક વાસ્તવ્યને જાગૃત કરીને આ કામ કર્યું. એક પણ વ્યક્તિનું લોહી રેડાવા વિના થયેલી આ એક મહાન અને જલ્પ ક્રાંતિ છે. આખા સમાજમાં તેણે અહિંસક રીતે મૂલ્યપરિવર્તન અને દષ્ટિપરિવર્તન કર્યું.

લાંચરુશવતનો ઉપાય :

બાલશિક્ષણના એક વાત તરફ પણ આપણું ધ્યાન દોર્યું છે કે આપણા સમાજમાં જે લાંચરુશવતની બીજી છે તેનાં મૂળ બાળપણના કુસંસ્કારોમાં જ છે. બાળકને એક પીપરમીન્ટ આપીને આપણે ત્યાં આવેલા મહેમાનને નમસ્કાર કરાવીએ છીએ અને પૈસા આપીને કંઈ કામ કરવા મોકલીએ છીએ. બાળક ગિયારું પીપરમીન્ટ કે પૈસા માટે ફૂંકામ કરે છે અને પરિણામે તેના સ્વાભાવનું

અને વલણોનું ધરતર એવું થાય છે કે આપણે તેને પૈસા આપીને કે એવું કંઈ આપીને તેની પાસેથી કામ કરાવી શકીએ છીએ.

શરૂઆતમાં આપણું ધ્યાન પણ આ વાત તરફ જતું નથી. પરંતુ જ્યારે પરદેવી એલમીખાતઓ ૫૦૦ કે ૧૦૦૦ રૂપિયા આપીને આપણા કારકુનો પાસેથી પરદેશખાતાની કિંમતી ફાઇલો ઉપાડી જાય ત્યારે આપણી આંખ બંધાય છે. મુંઝા પ્રકરણ, જીવ પ્રકરણ કે અમદાવાદની લોખંડ-કટ્ટોલ ઓફિસ જેવી પ્રકરણો કયાં ઓછાં બને છે? અને પછી એ વખતે ખૂબો પાડવા લાગીએ છીએ કે દેશભક્ત જ આજે સહંતર નાશ પાચી છે. આપણે સ્વાધીન દેશની પ્રજા તરીકે નાલાયક છીએ. પણ ભલા, આજે ખખર પડી? વાલ્યો આવજ ને હવે કેરી ખાવી છે?

બાલશિક્ષણના આપણા સમાજના આભયંકર સડાનાં મૂળ તરફ આપણું ધ્યાન દોર્યું છે. સમાજમાંથી એ સડો દૂર કરવાનો વૈજ્ઞાનિક માર્ગ ચીંધ્યો છે.

આથી જ ગિજુભાઈએ પોતાનાં બાલમંદિરમાંથી અને બાલશિક્ષણ પદ્ધતિમાંથી ઇનામ અને હરીફાઈઓને દેશવત્તે આપ્યો હતો. અનેક અનિષ્ટોથી ભરેલી પરીક્ષાપદ્ધતિને રૂખસદ આપી હતી. અને સમગ્ર સમાજનું તે પ્રત્યે ધ્યાન દોર્યું.

સ્વાધીનતા અને સ્વરક્ષણના સંસ્કાર :

એક વખત ગિજુભાઈને ઠાઈએ પ્રશ્ન કર્યો : 'તમારાં બાલમંદિરમાં નવીન પદ્ધતિથી શીખેલાં બાળકો આ જગતમાં શું કરશે?'

તેમણે જવાબ આપેલો : 'તેઓ પરાધીન જગતમાં જીવવાની ના પાડશે, અને સ્વાધીન જગતમાં જ જીવશે અગર મરી ફીટશે.'

ગિજુભાઈની આ વાતનું મહત્ત્વ જરાય ઓછું આંકી શકાય તેવું નથી. ગાંધીજીએ અસહકારની અને સવિનય કાનૂનભંગની ચળવળોથી પ્રવૃત્તે આ

વાત જ શીખવી હતી. પરાધીન દેશમાં જીવવાની સમગ્ર દેશની પ્રબલ સાક્ષી પાડી દે. આ વાત પ્રબળ ઘડતરમાં આવે એ માટે ગિનુભાઈએ તેને બાલ-શિક્ષણમાં દાખલ કરી. પોતે જ દાખલ કરી એમ નહિ પણ તે માટે શિક્ષણની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ ઊભી કરીને સમગ્ર દેશમાં હાનરો બાલમંદિરોને એ રીતે કામ કરતાં કર્યાં. આનું પરિણામ કેવું બન્યું આવી શકે તે તો વિશ્વ-ઇતિહાસનો એક પ્રસંગ આપણે જોઈએ તો તરત માલુમ પડશે.

જાપાનમાં કામાચાઈ નામે એક ઇતિહાસ શિક્ષક થઈ ગયા. શિક્ષક તરીકેની તેની લાંબી કારકિર્દી દરમ્યાન તેણે જાપાનનાં બાળકોને ઇતિહાસના શિક્ષણમાં સ્વાધીનતા અને સ્વરક્ષણના પાઠ લખાવ્યા હતા.

૧૯૦૫માં રશિયાએ જાપાન પર આક્રમણ કર્યું. સ્વાધીનતા અને સ્વરક્ષણના પાઠ લખાવનાર કામાચાઈ કામેગામ અને ઝૂંપડીએ ફર્યો. પોતાના સૌ જૂના વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કર્યા અને તેમાંથી હાનરોની સેના ખડી કરી. પોતાના આ વિદ્યાર્થીઓ સાથે તે રશિયાની સેના સામે રજો ચડ્યો. અને અફાટ એવી રશિયન સેનાને જાપાનની ભૂમિ પરથી ખસેડી મૂકી. કામાચાઈના નૂતનશિક્ષણનું એ પરિણામ હતું. ગિનુભાઈ પોતાના નૂતન બાલશિક્ષણથી આપણા દેશના યુવાનોમાં સ્વાધીનતા અને સ્વરક્ષણની આ ખુમારી ઊભી કરવા જીવનભર ઝૂંમ્યા. આપણે એમના કાર્યને ઉપાડી લઈશું તો ચીનના કે પછી કોઈના આક્રમણથી આપણે ડરવાનું નહિ રહે.

આથી જ એમણે બાલકોડાંગણની ચેબાના પણ અર્પી હતી. દેશનાં કરોડો બાળકોને સ્વચ્છ બનાવે. સુદઢ બનાવે. તેમને યુક્તપણે ખેલવા-ટૂંકવા દે. તેમના બાલપણને સ્સભર્યું અને આનંદભર્યું રહેવા દો. સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વચંદ્રુરણવાળી પ્રવૃત્તિઓથી એમને અંતઃતૃપ્ત થવા દો. તેની સામાજિકતાને વિકસવા દો. અને પછી જુઓ કે ભારતની પ્રબલ

કેવી બને છે! 'નહેરુ પછી કોણ?' તેની મૂંઝવણ તે દિવસે આપણને નહિ થાય.

પ્રેમપરિવ્યાપિત સમાજની શક્યતા :

આપણે ત્યાં થોડાક વૈષ્ણવ ભક્તો ગાય છે કે 'પ્રબ વહાણુ' રે વૈકુંઠ નહિ આવુ.' પરંતુ સામાન્ય જનસમાજ તો આ ધરતી પરના જીવનમાં એટલી બધી વેદના અને પરેશાની ભોગવે છે કે ત્રાસી ગય છે. તે સ્વીકારી જ લે છે કે 'માનવી જીવનની ઘટમાળ એવી, દુઃખપ્રધાન સુખ અલ્પ થકી ભરેલી.' અને આથી જ સ્વર્ગ, વૈકુંઠ, અક્ષરધામ, હેલન વગેરેની કલ્પના જગતભરના લગભગ દરેક ધર્મમાં ઊભી થઈ છે. સૌ સ્વર્ગમાં જવા ઇચ્છે છે. આ સ્વર્ગની વિશેષતા શી છે? ત્યાં આંસુ નથી.

નૂતન બાલકોળવણીના દૃઢ અમલ દ્વારા પ્રેમ-સર્જનાત્મક પ્રેમથી પરિવ્યાપિત એવો સમાજ આ ધરતી ઉપર જ જીવો કરી શકીએ તેવી શક્યતા ઊભી થઈ છે. આપણે આ ધરતી ઉપર જ સ્વર્ગ ખડું કરીને સમગ્ર જગતના લોકોને ગાતાં કરી મૂકીશું કે 'પ્રબ વહાણુ' રે વૈકુંઠ નહિ આવુ!' ગિનુભાઈ તો પોતાની સર્વશક્તિ એ માટે ખર્ચી ગયા છે અને આપણને રાહ ચીંધતા ગયા છે.

શિક્ષણની તેજોમયતાની આવી :

ગિનુભાઈના કાર્યમાં આપણને insight (આત્મસૂઝ) અને foresight (દૂરદેશીપણું) બંનેનાં દર્શન થાય છે. એને લીધે જ એમનું કાર્ય આટલું મહાન બની શક્યું હતું. એને લીધે જ તેઓ આવનારા યુગને ઝોળખી શકતા હતા.

આ insight અને foresightનાં મૂળ ક્યાં હતાં ?

હંમેશાં કોઈ પણ કામ ત્યારે જ પૂર્ણ રીતે સફળ થાય છે કે જ્યારે તે કાર્યમાં જ્ઞાન, કર્મ અને શક્તિનો સમન્વય થયેલો હોય. કોઈ બીમારને આપણે ચાકરી કરી કરીને સાજો કરવા ઇચ્છતા

હોઈએ તો એમાં ક્યારે પૂર્ણ રીતે સફળતા પામી શકીએ ? પ્રથમ તો દરહી તરફ આપણે ભક્તિભાવ બોધએ. પ્રેમ બોધએ. પછી બીજી-વાત એ બોધએ કે દરહી ખીમાર કેમ પડયો અને કઈ રીતે તેને સાન્ને કરી શકાય તેનું જ્ઞાન બોધએ. અને છેલ્લી વાત એ કે જ્ઞાન પ્રમાણે પછી આપણું કર્મ હોય. આમ ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મના સંયોગથી કાર્ય પરિપૂર્ણ બને છે.

ગિજુભાઈના કાર્યમાં પણ આ ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મનો સુભગ સંયોગ થયેલો બોવા મળે છે. અને એથી જ તેઓ અને તેમનું કાર્ય આટલી સફળતા, પૂર્ણતા પામ્યાં. બાલભક્તિને કારણે તેમનું જીવન-પરિવર્તન થયું હતું. વકીલાત છોડીને બાલ-કેળવણીમાં પડયા. વિશાળ વાચન, જીંડું ચિંતન, સ્વસ્થ અવલોકન અને અચાક પ્રયોગથી એમણે પોતાના કાર્યક્ષેત્રનું પદ્ધતિસરનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. અને પછી તેઓ કર્મમાં લાગી ગયા હતા બાળકના કલ્યાણ માટે રાત-દિવસ શૂઝયા. Burnt the candle at the both ends. બાલ-સાહિત્ય અને બીજું બધું સાહિત્ય રાત્રે જ લખાયું હતું ને ! અરે, ગોઠડા અધ્યાપન મંદિર પણ મળતકે જ ચાલતું. ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મના આ સંમિશનમાં એમનાં કાર્યનાં insight અને foresight હતાં. એથી જ બાલકલ્યાણના સુગંધિધાતક તરીકે કામ કરી શકયા.

આપણા આજના શિક્ષણને તેઓમય બનાવવા ગિજુભાઈના જીવનની આ ચાલનો ઉપયોગ કરવું !

યુરોપિયન કેળવણીદારોની પ્રશંસા :

હમણાં થોડા સમય પહેલાં (જન્યુ. ૧૯૬૪માં) ભારત સરકાર તરફથી દિલ્હીમાં એક બાલશિક્ષણની

વકંઓપ યોજાઈ હતી. ભારતના જુદા જુદા પ્રદેશોમાંથી બાળકેળવણીમાં પહેલાંઓ ત્યાં આવ્યાં હતાં. એક જર્મન બાલકેળવણીદાર બહેને તે વકંઓપનું સંચાલન કર્યું હતું. આ બહેને બાલવાર્તાઓ અને બાલરમતો વિષે સૌ સાથે વાતો કરી હતી તથા ચર્ચાઓ કરી હતી. ગિજુભાઈના 'વાર્તાનું રાજ્ય' પુસ્તક કરતાં એક પણ મુદ્દો એમાં નવો ન હતો. જલદી તેમણે ભાવનગરના પ્રતિનિધિઓને કહ્યું કે 'You are the pioneers in this matter. We have nothing to teach you.' અને પછી અહીં ભાવનગર આવીને ગિજુભાઈના વિચારને અને ગિજુભાઈની પદ્ધતિએ ચાલતા બાલ-મંદિરના કામને બેરા-સમજવા આવવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. આજથી ૩૦-૩૫ વર્ષ પહેલાં ગિજુભાઈએ રજૂ કરેલા વિચારથી યુરોપિયન કેળવણીદારો આજે મુગ્ધ થવા લાગ્યા છે. ગિજુભાઈના વિચારો અને ગિજુભાઈના કામની મહત્તા તરફ હવે તો આપણું ધ્યાન જવું જ બોધએ ને !

Childrens Universityનું તેમનું ભવ્ય સ્વપ્ન હજુ આજે પણ આપણને પડકાર કરતું હોય છે.

યુજરાત અને ભારતના ઘડવૈયા :

દક્ષિણ આફ્રિકાના હાન્સલામમાં ભરાયેલા બાલ-શિક્ષણ સંમેલનના પ્રમુખસ્થાનેથી આપણા જાણીતા કેળવણીદાર શ્રી મનુભાઈ પંચોળીએ ગિજુભાઈને અર્પેલી અભિવિધાંયી એકબે ફકરા બોધને આપણે આ પ્રકરણ પુરું કરીએ હીએ.

'...આજે મને સૌથી વિશેષ સ્મરણ થાય છે ! ગિજુભાઈનું. તેમને આપણે પ્રથમ પ્રણામ કરવું. સુન્દરાત સંતો-મેવડોની જનની છે. પણ વર્તમાન

ગુજરાતના ઘડતરમાં મારા નમ્ર મતે ચાર મહાપુરુષોએ ફાળો આપ્યો છે : મહાત્મા ગાંધીજી, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, જિજ્ઞુભાઈ અને મેઘાણીભાઈ.

ગુજરાતી લેખિકાનાં હૃદયને જો પૂછવામાં આવે તો તેમના પર અનુક્રમે આ ચાર જણની અસર છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં થઈ છે તેમ કહે.'.

'જિજ્ઞુભાઈને એમના જીવનમાં વ્રણી સફળતા અને સન્માન વર્ષાં હતાં. વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ તો એમના જેટલો ખીબા કોઈને ભાગ્યે જ મળ્યો હશે. પણ એમના કામની સફળતાનો આંક કાઢીએ તો તેમના મૃત્યુ પછી તે ઊલટો વધ્યો છે.'

'ગુજરાતની કોઈ નિશાળમાં આજે શિક્ષા થઈ શકતી નથી. ગુજરાતમાં બાલકેળવણીએ-બાલવાડીએ શિક્ષણના મોજામાં અફેર સ્થાન લઈ લીધું છે. બાલસાહિત્યના સર્જન માટે દર વરસે સરકાર અનેક પ્રયત્નો કરે છે; બાલકૃતિઓ ઊભાં કરવાં તે પંચાયતોની એક ફરજ ગણવા માંડી છે. સૌરાષ્ટ્રનાં નાનાં ગામડાંઓમાં પણ બાલકૃતિઓ ઊભાં થતાં જાય છે. એટલે આપણી કહેવત જિજ્ઞુભાઈના કામને આપણે લાગુ પાડી શકીએ કે 'હાથી જીવતો લાખનો પણ મૂએ સવા લાખનો.' એનો અર્થ એ છે કે કોઈ પણ સાચો વિચાર એના પ્રવર્તક સાથે મરતો નથી. પણ પ્રવર્તકના અવસાન પછી તે પ્રવર્તક સદેહે જે કામ કરતો હતો તેના કરતાં અદેહે વધારે કામ કરે છે. દેહ કરતાં આત્માના બળની આધી મોટી સામિતી બીજી કઈ હોઈ શકે?'

'આપણે સૌ તેમનું સ્મરણ કરીએ, તેમને પ્રણામ કરીએ તેમનાં અધૂરાં કામ પૂરાં કરવા કટિબદ્ધ બનીએ.'

[પ્રગટ થનાર શોધ-નિબંધ 'જિજ્ઞુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન'નું એક પ્રકરણ]

ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ

૧૯૭૫

સૌ પ્રથમ પ્રગટ થાય છે

ગુજરાતી સામયિકોમાંથી પસંદ કરેલાં ૩૦ સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા લેખોની સૂચિ

- * ૨૬ મુખ્ય વિષયોમાં વિકસત
- * વિપયાનુક્રમ ગોઠવણી
- * ૧૩૧૧ વિષયો
- * લેખકસૂચિ અને વિષયસૂચિ

કુલ લેખો : ૧૪૮૬

સ્પષ્ટાદેશ :

કનુભાઈ શાહ

કિરીટ ભાવસાર

[ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય]

શાળા, કોલેજ, યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને અધ્યાપકો તેમ જ સંશોધકો માટે ઉપયોગી પાયાનો મહત્વનો સંદર્ભ ગ્રંથ

અર્થાં જ પ્રકાશનાં અંશલયોએ વસાવવા જેલું 'અંશલયલુ' ગૌરવ વધારે તેલું ઉપયોગી સંદર્ભસાધન

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

વાસકસબ્જ

દિવસભર વરસવો રહેલો વરસાદ સાંજ પડતાં જરમરિયો બનીને ઓછો તો થઈ ગયો પણ કોડીલા દેયામાં ઊઠતા ઉમળકા જેવી ઝડીઓ વારંવાર વરસતી રહી. રાત જામતાં એને ય પછી જાણે અંત આવી ગયો અને વિખૂટાં પડતાં પ્રમીઓના છેલ્લા આલિંગન જેવી એક આવેગભરી, આવેશભરી, ઉન્માદભરી ઝડી વરસાવીને એ થંભી ગયો ત્યારે ખારીએ ઊભેલી આશાએ એક વધુ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. એક વાર ફરી ઓરડામાં આંટા મારતાં એણે ધરિયાળ સામે જોયું.

રાતનાં નવ વાગી ગયા હતા. પરું શાંત થઈ ગયું જણાવું હતું. એમાં ય એ છેવાડા માર્ગ પરવું છેવાડું મકાન સવિશેષ શાંત હતું. વધુ પડતી શાંતિ કદાચ વરસાદને કારણે હતી. પણ આશાના મનની વધુ પડતી અશાંતિ ય કદાચ વરસાદને કારણે જ હતી મોક્ષમ મિલનની તે એમાં અંધુ આવી અવગચ્છાઈ કરે-સમયસર ઘેર ન આવે-પછી અકળામણ તો થાય જ ને ? એમાં ય આજે તો એમનો લગ્નદિન હતો. અલગારી અંધુને તો આખું જીવન યાદ રહે નહિ પણ આશા જીવનના મહત્વના દિવસોની ઉજવણીમાં માનતી હતી. અંધુને સાંજે આશ્રયમાં મૂકવા ખાતર જ આશાએ સવારે એને કહ્યું ન હતું પણ વધુ પડતું મોડું કરીને હવે તો અંધુએ એને આશ્રયમાં મૂકી દીધી હતી.

સાત-સાડાસાતે-મોડામાં મોડો આઠે-ઘેર આવી જનાર અંધુ આજ નવ વાગી ગયા હોવા છતાં આંખો ન હતો.

આંટા મારતી આશા હતાશ બની સોફા પર બેસી ગઈ. બેસતાં આદત મુજબ ડોકને એક હજવો મંચેડદાર અટકો દઈને પાછળ લટકતી વાળની વેણીને એણે ખલા પરથી આગળ લઈ લીધી અને કળીઓના-હવે ખીલી ઊઠેલા-ગળરા પર એ આંગળીઓ

ફેરવા લાગી. ત્રણ સેર લઈને ગૂથેલી વાળની વેણી એણે છેડેથી છોડીને ફરી ગૂથી. પછી ખીજી વેણી પર પણ એ જ પ્રમાણે આંગળીઓ છોડ બાંધ કરવા લાગી. પણ મનનો ઉદ્વેગ ઓછો કરવામાં આ ક્રિયા કંઈ કામ ન આવી ત્યારે એ ફરી ઊઠી, ખારીએ જઈ ઊભી, ફરી આંટા મારવા લાગી અને ધરિયાળ તરફ જોઈ એક વાર ફરી એણે સોફા પર પડતું મૂકવું. સવા નવ થયા-સાડા નવ થયા-દસ થયા.

ચીવટપૂર્વક કરેલા શુગારને કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખવાતું ભાન હવે એ ગુમાવી બેઠી. ઉમળકામણું એનું મન હવે ચિન્નતાથી ભરાઈ ગયું. શુગાર હવે એને અર્થહીન લાગવા માંડ્યો. વસ્ત્રો અને આભૂષણોની વિચારપૂર્વક પસંદગી હવે એને વ્યર્થ બનતી જણાઈ. શંકાકુશંકાઓ કરતું એનું મન હવે અમંગળ કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યું. યહૈરા પરની ચાંદની પર જાણે આરતે આરતે અમાસ ઊતરવા લાગી.

-કંઈ થયું તો નહિ હોય ! -આશા વિચારતી હતી. વિચારતું નહોતું તો ય વિચારો આવતા હતા :-કર્થાંક માડી-ધોડાની અડફેટમાં તો નહિ આવી ગયા હોય ! અટકું મોડું તો કદી કરતાં નથી.

-કેમ નથી કરતા ? તે દિવસે શનિવારની આખી રાત બહાર ગુન્નરી છેક સવિચારે સવારે...

-પણ એ તો અગાઉથી કહ્યું હતું તે એમણે કે એક મિત્રને ત્યાં સંજીવનની મિજલસ છે તે કદાચ મોડું ચરો.

-હા પણ સવાર પડવે આવીશ એવું તો ન નહોતું કહ્યું ને ?

...કદાચ સગાંમાંથી કે મિત્રોમાંથી કોઈ ગુન્નરી ગયું હોય ને એવિસે અખર પહેંચાડી હોય તો ત્યાંથી

પરભાટું સ્મશાને જવાનું થયું હોય. અથવા કોઈ અચાનક માંદ પડી ગયું હોય અને એમને રોડાઈ રહેવું પડ્યું હોય...

—કે પછી કોઈ આચલ કરી છેલ્લા શોખાં પિક્ચર લેવા...

—ના. એમ તો એ જાય નહિ.

—જય પણ ખરદ. એમનું શું કેટલાં ? ક્યાંક સંગીતની મહેફિલમાં ગોઠવાઈ ગયા હોય તો સવારે પણ આવે.

આ એક શક્યતા હતી ખરી. અંજુને સંગીતનો અનહદ શોખ હતો. શક્યતાઓ તો બીજી પણ ક્યાં ન હતી ? આરાને એથી પણ કહવાની આવી કે પૂર્વજન્મના કોઈ પાપની સજાપે ભાવિએ એ મંગળ દિવસે જ એને લપડાક લગાવવાનું નક્કી કર્યું હોય. બેઠાં તો હતી જ એ બનીકનીને પણ અંજુને અકરમાત નડગો હોય અને એને કોઈ હરિપતાશમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય તો ?

...તો શું આ શાગાર સાથે ઢોટ ઢઈશ તું ? કપડાં બદલવાનો ય શગય નહિ રહે તો નો.

—ને કદાચ ..ને કદાચ એહોશ કે ભોળીથી ખરદાયેલી હાલતમાં એમને ઉઠાવાંને કોઈ શેર લાવશે તો ?

એક શેરડો પડી ગયો આરાના અંતરમાં.

વધતી વ્યાકુળતાને કોઈ પણ રીતે કાબૂમાં લેવા એ મથી રહી હતી. પણ એને સકળતા મળતી ન હતી. રડી પડાય તો ય સાટું પણ એ ય બનતું ન હતું. આશા વિવશ બની ગઈ, અધીર અને આકુળવ્યાકુળ બની ગઈ.

પડોશમાં કોઈને ત્યાં રેડિયો વાગતો હતો. કોઈ મુરીકું ગળું હુમરી લલકારી રહ્યું હતું.

—હુમરી.

ગજલ, દાદરા, હુમરી અને કન્નડીનો શોખીન અંજુ કોઈ ગાવાવાળીને ત્યાં ગોઠવાઈ ગયો હોય એ પણ સાવ અશક્ય તો ન જ હતું. લગ્ન પછી એ કે એણે એવી જગ્યાએ જવાનું છોડી દીધું હતું પણ

પહેલાં જ તો તેમ બહુ વખતે એને કોઈ પ્રસિદ્ધ ગાયિકાનું ગળું માણવાનું મન થઈ આવ્યું હોય અને એક એક મૂડી પર, એક એક તાન પર, સમ પર આવવાની એક એક ખૂબીભરી ખારીકાઈ પર નોટો નિહાવર કરતો એ કોઈ રંગોન મહેફિલમાં બેસી ગયો હોય એ ય બનવાબેગ તો હતું. આશા બંધાતી હતી કે એનો પતિ લગ્ન પહેલાં સંગીત સાંભળવા ગમે તેવી જગ્યાએ બેવડક જતો.

...એમ જ હશે. એ વિના આટલું મોટું શાય નહિ. કોઈ જૂનો દોસ્ત ભેટી ગયો હશે અને આચલ કરી ખેંચી ગયો હશે. સવારે મેં એમને કહ્યું નહિ એ બદલ ડરી.

—જૂલ કરી ?! એમાં જૂલ શાની ? દરેક વાતમાં પાતાની જ જૂલ ગણીગણીને તો આ દશા કરી મૂકી છે. જૂલ બધી પત્નીની જ, પતિદેવ તો બંધુ કદાં જૂલ કરતા જ નહિ હોય. આવી ને આવી રહીશ તો એમની બધી જૂની આદતો ફરી શરૂ થઈ જશે ને તારે આમ, આજની જેમ, રોજ રાતે રાહ બેનાં બેસવું પડશે. સંગીતનો શોખ સારીં વરતુ છે પણ એમાં ય ઉચિત અનુચિત મહેફિલોનો વિવેક તો આવવવો જોઈએ કે નહિ ? બનદ ગાવાવાળીઓ કલા ઉપરાંત બીજું શું શું વેચે છે તે કોણુ નથી જાણતું ? ત્યાં જનર માત્ર સંગીત સાંભળવા જ નથી જતો હોતો, સંગીતને બહાને એ ઉત્તેજક અભિનય બંધા જાય છે. નક્કટાઈસિયાં નખરાં નીરખવા જાય છે, મારકણી મુદાએ માણવા જાય છે; કલા કરતાં કૃતિસત કામચેપ્ટાઓનો ત્યાં વધુ પ્રમાણમાં વ્યવહાર થતો હોય છે એ બંજીતી વાત છે.

—તું બેસી રહે બનીકનીને, એ તો કોઈ નાજનીન સાથે નજર મિલાવીને વાહવાહ કરતા હશે ક્યાંક. આ સારામાં સારી ને એમને અત્યંત ગમતી સાડી, આ અધખીલી કળીઓને મહેક મહેક થતો જન્નરો, આ ઝગારા મારતાં આબૂપણો, આ ધોવન, આ રૂપ, આ રાત; આ બધાની એમને મન કરી કિંમત નથી. દિવસ આખો મથીમથીને એમને

૨૬તાં ગુલમહોર

નેતાજી ચીસ પાડીને બેઠા થઈ ગયા. તેમને ચહેરા પર સંવામાં તરુણતર હતો. તેમની પીઠ તથા છાતીના ભાગ પવુ જીના થઈ ગયા હતા. અંધારામાં તે ફાટી આંખે જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે એક બિહામણું સપતું જોયું હતું. સપનામાં તદ્દન સફેદ આકારોએ તેમને ઘેરી લીધા હતા. એ આકારો માનવીઓના હતા. પરંતુ તેઓને આજો નહોતી નાક નહોતું. હેઠ નહોતા. ચહેરા સપાટ હતા કેટલાકને તો ચહેરા પણ નહોતા. તેઓનાં માત્ર સફેદ ઘડ સપાટ ચહેરાઓવાળી વ્યક્તિઓ કરતાં વધુ ભયાનક લાગતાં હતાં. જાણે તેઓ નેતાજીને પોતાની સાથે લઈ જવા માટે આખ્યાં હોય એમ ઉતાવળા થઈ રહ્યાં હતાં. કોઈ આકાર નેતાજીનો હાથ ખેંચી રહ્યો હતો, તો કોઈ પગ. કોઈ આકારે નેતાજીના ગળા પર સફેદ પંજા ચોઠવ્યા હતા તો કોઈએ નેતાજીની કમરમાં સફેદ હાથ પીંટાળી દીધા હતા.

ખેંચાતાણી શરૂ થઈ ગઈ. ખેંચાતાણીના કારણે નેતાજીના સરીરના આક્રેકે ભાગ કોઈ યાંત્રિક માનવના સ્પેરમાઈ જેમ છૂટા પડવા લાગ્યા. અતે કોઈએ બાઈ ન રહેતાં એ સફેદ આકારો પર પોતાની જેમ ફૂટી ગયા. સપતું 'પૂડું' થયું.

—યું થયું, નેતાજી? નેતાજીની ચીસ સાંભળી અંદર ધરી આવેલા કર્નલ ગુલમહમદે પ્રશ્ન કર્યો.

—કેણું હતું? કર્નલ ગુલમહમદની પાછળ દોડી આવેલા કેપ્ટન તલવારસિંધે પોતાની રિવોલ્વર હાથમાં ધરી ચોપાસ દષ્ટિ ધુમાવી. અંદર કોઈએ

નહોતું. નેતાજી હતા અને તેમની બેચેન આંખે ક્યારેક કર્નલ ગુલમહમદ સામે સ્થિર થતો હોતો તો ક્યારેક તલવારસિંધ પર ફરી આવતો હતો.

બીને ચહેરા લૂછતાં નેતાજીએ બંનેને પાછા જવું માટે માત્ર ઇશારો કર્યો. પરંતુ બંને જણા પોતાના સ્થાનેથી સહેજે ન ખસ્યા.

—અહીં ખરેખર કોઈયે નહોતું આવ્યું? કોઈ જત પહેલાં કર્નલ ગુલમહમદ પાતરી કરી લેવા ઇચ્છતો હતો.

નેતાજીએ ફરી ઇશારાથી 'ના' કહી.

—તો...તો તમે ચીસ શા માટે પાડી? તલવારસિંધે રિવોલ્વરને પડામાં નાખતાં હાથવેકથી પૂછી લીધું.

નેતાજીને આશ્ચર્ય થયું. સપના દરમિયાન તેમણે ચીસ પાડી હોય એવો એમને ખ્યાલ નહોતો.

—અને ચીસ પણ એવી ભયાનક હતી કે ભગભગ બધા જ જમી બેઠાં હતાં! કર્નલ ગુલમહમદે તેમને ચૂપ બોતાં ઉમેર્યું. અને એ ખડું જ હતું.

નેતાજીને કાંઠેથી શક્તિપુર તાલુકાના કોલેરામસ્ત વિસ્તારનો પ્રવાસ પૂરો કરી છંટાવાહ થઈ આશા અને દિલ્હી જવા માટે અંગાને કિનારે આવી પહોંચે છે તે સુધી ત્યાં પડાવ પણ અટકી જ નાખવામાં આવ્યો હતો. કામચલાઉ તંબુઓ લીધા કરી નેતાજીના બાઈ વધેલા પદમારીઓ આસપાસ ચલા હતા. રાતના સનાટામાંથી બેઠેલા ચીસને આવજ સાંભળી તેઓ પણ જમીને દોડી આવ્યા

હતા. નેતાજીના તંત્રુમાં પહે પહે બીડ વધતી જતી હતી. એ બીડમાં રૌલા ભાદુડી પણ હતી. ચીસનો સ્પષ્ટ અવાજ તેણે પણ સાંભળ્યો હતો. એકીટશે તે નેતાજી સામે ગ્રોઈ રહી હતી.

આખરે નેતાજીએ હોઠ ખોલ્યા—અને ચોટીક તાજી હવાની જરૂર છે. તેમણે વધુ કાંઈ ન કહ્યું. બસ. સ્પર્ધા-કરણની આવશ્યકતા તેમને ન જણાઈ. ધમ્મજા પણ નહોતી. એકમેકના ચહેરા તાકતા નેતાજીના સાર્થીઓ ધીરે ધીરે વિખરાઈ ગયા. રૌલા ભાદુડી એકલી રહી ગઈ. નેતાજીએ તેને બેસવા માટે ધરારો કરતાં તેની સામે રફ પેડ તથા પેન્સિલનો ટુકડો ધર્યો.

રૌલા ભાદુડી સમજી ગઈ. નેતાજી કોઈ અરજા પત્ર લખાવવા ધમ્મજે છે! નેતાજીની સામે બેસી જતાં તેણે પેન્સિલની અણી કાગળ પર નમાવી.

રૌલા! નેતાજીએ પડખે પડેલા ફાનસની વાટ સહેજ ઊંચી કરતાં કહ્યું. મને લાગે છે, મારો અંતકાળ પાસે છે. હવે હું વધુ નહિ જીવું.

—મારા ખ્યાલથી તમારી તબિયત ઠીક નથી. રૌલા ભાદુડીએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. શફીપુર તાલુકામાં તમે કિવસ—રાત કોલેરાથી પીકાતા લોકોની સેવા કરી છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તમને ચોડાક દિવસોના આરામની જરૂર છે.

—કદાચ ને આ ભવગાં તો આરામ નહિ મળે! નેતાજી નજી પોતાની બેડે વાત કરી રહ્યા હોય એમ શબ્દોને ઉચ્ચારી રહ્યા હતા. મને પણ નહિ મળે અને મારા સાર્થીઓને પણ નહિ. હું કયાં નથી જીવતી... મારા વફાદાર સાર્થીઓએ આ કષ્ટ-દાયી પદ્યાત્રામાં ફેટકેટલાં દુઃખો વેઠ્યાં છે! માત્ર ભગવાન જ કહી શકે છે કે તેઓહું ઋણુ હું ક્યારે ચુકવી શકીશ!

—નેતાજી! રૌલાએ મૂળ વિષય પર આવતાં કહ્યું. તમે કોઈ પત્ર ડિક્ટેટ કરાવવા ઇચ્છતા હતા.

—એ મારો અંતિમ સંદેશો છે, કહેતાં નેતાજીએ તેના ચહેરામાં બેચું તો તેમને આશ્ચર્ય થયું. રૌલા ભાદુડીની આંખોમાં ભીનાશ આકાર લઈ રહી હતી. તે રડી પડે એ પહેલાં જ નેતાજી બેલી બેઠ્યા : —અરે ગાંડી! હજી હું જીવતો છું અને ઓછામાં ઓછાં સો વર્ષ જીવવાનો છું. મરુ ભૂલેચૂકે પણ આ દિશામાં ફરકવાની હિંમત કરશે તો...

રૌલા ભાદુડી રડી પડી. બંને હાથ વચ્ચે ચહેરા સંતાડી દેતાં તે હિંમતગમ્યો ભરવા લાગી. નેતાજીને પોતાના શબ્દોમાં રહેલી પોકળતાનું ભાન થયું અને તે સ્વયં કંપી બેઠ્યા. તેમને લાગ્યું, નળગાઈઓએ તેમને ભીતરથી જકડી લીધી હતી. એ નળગાઈઓ પર કાબૂ મેળવવાની આવશ્યકતા હતી. સ્વસ્થ થવાનો ડોળ કરતાં તેમણે રૌલા ભાદુડીની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો અને હળવેકથી કહ્યું—આલ બેઠાં હું તને તારા તંત્રુ સુધી મૂકી આવું. રૌલા ભાદુડી ભીના ચહેરા સાથે કલાગરા બાળકની બેચ ચૂપચાપ બેઠી થઈ ગઈ. બંને જણાં તંત્રુની બહાર આવ્યાં.

પ્રવેશ બહાર પહેરા ભરતા કનલ ગુલમહંમદ તથા તલવારસિંઘ ચારપાઈ પર બેઠા હતા. બેઠા બેઠા ઝોકાં ખાઈ રહ્યા હતા. તેઓને ડિસ્કર્ષ ના કરતાં નેતાજી રૌલા ભાદુડી સાથે આગળ વધી ગયા. થોડે છેટે જતાં રૌલા એક તંત્રુમાં પ્રવેશી ગઈ. નેતાજી પાછા ન વળતાં ગંગાને કિનારે કિનારે એકલા આગળ વધી ગયા.

રાત ચાંદની હતી. વાતાવરણ પુરપુરા હતું. થોડે થોડે ગાંતરે પયરભેલાં વટાદાર વૃક્ષોના ટોપ ચાંદનીમાં ઇજળા લાગતા હતા; વૃક્ષોના પડખા એટલા જ કાળા અને ભયાનક હતા. દૂરના હુંગરાઓ ગંગાને કિનારેથી પણ સ્પષ્ટ ગ્રોઈ શકા હતા.

તાણ હવાની લહેરો નેતાશનાં ઊધાડાં અંગેને સ્પર્શ કરતા નેતાશએ આકાશ સામે જોયું. આકાશ ખુલ્લું અને સ્વચ્છ હતું. વિશાળ હતું. એ વિશાળતાને આંખોમાં સમાવવાનો પ્રયાસ કરતાં તેમને યુનઃ વિચારવાની આવરયકતા ઊભી થઈ, તેમની દિશા અનેરી હતી. શફીપુર તાલુકામાં એ બાબત તેમને પ્રથમ વાર ખ્યાલ આવ્યો હતો. શું તેમના માટે સમયસર દિલ્લી પહોંચવું જરૂરી છે ?

આ એક પ્રશ્નના તેમને એ ઉત્તર મળ્યા હતા. તે નિશ્ચિત દિવસે દિલ્લી પહોંચે તો ત્યાં યોગ્યનારા મોર્યાને મોહિમાળ કાંતિની દિશામાં જતાં તે રોકી શકે ! એ જખ્ખર મોર્યાને તે શાંતિની દિશામાં વાળી શકે અને તેમાં જ સર્વેની લલાઈ હતી. એમાં દેશની પણ લલાઈ હતી. પરંતુ એ મોર્યામાં હાલતરી દેવા જતાં લાજપતરાય તેમના પર દબાણ લાવી તેમને એમ કરતાં રોકે એ પણ સમજી શકાય એવું હતું.

લાજપતરાય અત્યાર સુધીમાં અકળાઈ ઊઠ્યો હતો. નેતાશ પાસેથી પોતાનું ધાધું કામ કઠાવવા તે ખતરનાક માર્ગ અખત્યાર કરી શકે એટલી શકિત હજી તે ધરાવતો હતો. લાજપતરાય માટે 'ઓપરેશન - ગુલમહોર'નો સોદો જીવનનો સોદો હતો. જીવનો જુગાર હતો. ઊલ્લી બાજી હતી. આમાં નિષ્ફળ જતાં તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત હતું. અને પોતાના મૃત્યુને રોકવા તે નેતાશને લડાકે દેતાં લગારે અચકાવાનો નહોતો.

મૃત્યુનો ભય નેતાશને નહોતો. તે જાણતા હતા. પણ પગે તેમનું મૃત્યુ નજીક આવી રહ્યું હતું. મૃત્યુનો સફેદ ચહેરો જોઈ ક્યારેક તે નિઃશ્વસિત પણ થઈ ઊઠતા હતા. ક્યારેક ચીસ પાડી નીદરમાંથી જંગી ઊઠતા હતા. આમ કેમ થતું હતું ? જે માનવને મૃત્યુનો ભય ન હો તે એક મામૂલી સજીવું જોઈ આટલો વિહ્વળ કેમ થઈ બેઠે ?

એનો ઉત્તર કદાચ વુલ્ફ ધ્રોનસાઈનો આત્મા હોય ! વુલ્ફ ધ્રોનસાઈના ધોડાક નબળા અણુઓ હજીયે તેમની રંગોમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય ! હકીકતમાં એ જ અણુઓ તેમની આ નબળાઈનું કારણ હતું. વિશાળ આકાશ સામે જોતાં તેમણે એ અણુઓને પણ કચડી નાખ્યા. નેતાશનું સંપૂર્ણ સ્ફટિક રૂપ ખીલી ઊઠ્યું. સંદમાની જેમ તેમનો દેહ અજવાળાં પાથરવા લાગ્યો. ગંગાનાં વહેતાં જળની જેમ તેમનો આત્મા નિર્મળ થઈ ગયો.

તેમણે આંખો ઢાળી અને એકીટરી વહેતી ગંગાને જોઈ રહ્યા. કિનારે બાંધાયેલી એક હોડી પ્રવાહમાં ડોલી રહી હતી. ક્ષણગર માટે તેમને ખ્યાલ આવ્યો... એ હોડી પર સવાર થઈ તે સામે કાંઠે પહોંચી જાય ઠાઈને પણ જાણ કર્યા વિના દિલ્લી ચાલ્યા જાય આ જ કાણું ! આ જ પગે ! વિશ્વંબ પાલવે એમ નહોતો. લાજપતરાયની હવે તેમને પરવા નહોતી. દિલ્લીમાં યોગ્યનારા મોર્યાનું મુકાન સંભાળી લેવું અતિ આવશ્યક હતું.

-વુલ્ફ !

પોતાનું મૂળ નામ કાને અથડાતાં તેમણે ચહેરા ધુમાળ્યો. જોયું તો એક વ્યક્તિ હાથમાં રિવોલ્વર લઈ તેમની સામે ઊભી હતી. નેતાશ એ અજાનબી સામે અપલક જોઈ રહ્યા. અજાનબી જ મૂઠથી સહેજ વધુ જ ઊંચો હતો. પોરાકમાં તેણે જૂખરા વાદળી રંગનો સૂટ પહેર્યો હતો. ચહેરા પરથી તે અમેરિકન લાગતો હતો. નેતાશને એ કંઈ લેતાં વધુ સમય ન લાગ્યો કે તેમની સામે જાહેરી પુરુષ સીઆઈએનો માણસ હોઈ શકે !

ધીરે ધીરે તેમની સામે સર્વ કાંઈ સ્પષ્ટ થઈ ગયું. તે પુરુષ 'ટોમ કેટ'ના નામે ઓળખાતો સીઆઈએનો જનસહ હતો. ગૌતમલાલમાં કપૂરન ગેરિલાઓને તૈયાર કરનારા સીઆઈએના અધિકારી-ઓમાંનો તે એક હતો. વુલ્ફ ધ્રોનસાઈ એ દિવસોમાં

ગૌતમભાઈમાં હતો. ટોમ કેટના નિકટના પરિચયમાં તે આવ્યો હતો. સીઆઈએના આદેશ મુજબ વુલ્ફ પ્રોનસ્પાઈને શક્ય હોય તો છવતો ગિરફતાર કરી પાછા લઈ આવવાની જવાબદારી તેને સોંપવામાં આવી હતી. 'છેલ્લા ત્રણ દિવસથી તે ભારતમાં હતો અને નેતાશનું પગેતું શોધી રહ્યો હતો. આખરે શફીપુર તાલુકામાં થઈ તે ગંગાને કિનારે આવી પહોંચ્યો હતો. નેતાશનું અપહરણ કરી જવા માટે તે આવી જ કોઈ તકની શોધમાં હતો.

—ઝોળખાણ પડે છે ? ટોમ કેટે રિવોલ્વરને સ્થિર રાખતાં સરિમત પ્રશ્ન કર્યો.

'નેતાશનું 'હા' ન કહી. નેતાશનું 'ના' પણ ન કહી.

ટોમ કેટે વધુ સમય ન ખોલાં રિવોલ્વરની નાળ વડે ધશારો કર્યો. નેતાશનું કિનારાના પાણીમાં ડોલતી હોડી પર એક નજર પાથરી અને જે દિશા ટોમ કેટે ચીંધી હતી તે દિશામાં ચાલી નીકળ્યા. ટોમ કેટ તેમની પાછળ પગલાં ભરી ગયો.

કિનારાવાળો ભાગ વટાવી અને જણા સૂકી માટીવાળા રસ્તા પર આવ્યા. ટોમ કેટની કાર પાર્ક થઈ થોડે દૂર જાતી હતી. શોફરના સ્થાને એક વધુ જનસૂક્ષ્મ અને ટોમ કેટનો સહાયક જેકો હતો. તેને નીંદરમાં જોઈ ટોમ કેટેને આશ્ચર્ય થયું. નેતાશનું દોરતો તે કારની નજીક આવ્યો અને ચોંકી જઈ ગયો. કોઈએ તેના સહાયકની કરપીણ હત્યા કરી નાખી હતી. માત્ર અર્ધા કલાકમાં જ કોઈ તેને લાડાકે દઈ અદૃશ્ય થઈ ગયું હતું. ટોમ કેટ કારને અહીં પાર્ક કરી નેતાશનના પડાવની દિશામાં ગયો હતો અને ત્યાંથી નેતાશનને પીએ કરતો ગંગાને કિનારે પહોંચ્યો હતો. એ સમય દરમિયાન આ ઘટના બની ગઈ હતી.

ટોમ કેટ કોઈ સમજે, વિચારે એ પહેલાં તે પણ ચક્કર ખાઈને ઢળી પડ્યો. નેતાશન સતબ્ધ થઈ ગયા. કોઈએ શાઉન-સ્ટર ચઢાવી દૂરથી જ ટોમ કેટનું

'નિશાન લીધું' હતું. ગોળી ટોમ કેટની પીઠમાં થઈ છાતીમાં બેડે સુધી ઊતરી ગઈ હતી. તે બધાં બિભે હતો ત્યાં જ ઢગલો ચર્ધને ઢળી પડ્યો હતો. એ જ ક્ષણે તેના પ્રાણ પણ નીકળી ગયા.

નેતાશનું અદૃશ્ય હત્યારાને શોધવા નજર ધૂમાવી અને એક લખાનક ચહેરો થોડે છેટેના ઘટાદાર વૃક્ષ પાછળથી સરકી તેમની દિશામાં પગલાં ભરતો નજરે પડ્યો. નેતાશન પળ ભર તેની સામે જોઈ રહ્યા. જેમ જેમ તે નજીક આવતો જતો હતો, વધુ લખાનક થતો જતો હતો. આખરે તે નેતાશનની સામે આવી બિભે રહી ગયો.

—લાજપત ! લાંબા સમયની ખામોશી પછી નેતાશનના હોઠ ખૂલ્યા. તું ! અહીં ?

લાજપતરાયને કોઈ બિનાર દેવાની જરૂર ન લાગી. તેના હાથમાં ભરેલી રિવોલ્વર હતી. રિવોલ્વરનું સેફ્ટી ક્રેચ ચઢાવી તેણે કાળા જેકેટની અંદરના ખિરસામાં સરકાવી દીધી.

તેના ઘેબાઓવાળા કાળા ચહેરા પર આલોક ગુપ્તાએ મૂકેલાં છરીનાં નિશાનો હજી સ્પષ્ટ કેમ્પા દેતાં હતાં. આંખો રાતી થઈ ગઈ હતી. નીચલો હોઠ કપાઈ ગયેલો હતો.

—વુલ્ફ ! નેતાશનના ખભે એક હાથ મૂકતાં તેણે દબાવેલા સ્વરે શરૂઆત કરી. એક સુંદર તક હાથમાંથી સરી ગઈ. 'ઓપરેશન ગુલમહોર' સમાપ્ત થઈ ગયું.

—શું થયું ? નેતાશનું શાંતિપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો.

—તે આજનાં સ્પેશિયલ રેડિયો બુલેટિન સાંભળ્યા હોય એવું નથી લાગતું ! કહેતાં તેણે આગળ ચલાવ્યું. કારિભરમાં તંબુ અનેલા વાતાવરણને કારણે ઇમરજન્સી જાહેર કરવામાં આવી છે. આપણાં મથકો પર દેશ ભરમાં છાપા પડ્યા છે. અને લગભગ સર્વે જેરિલાઓ અત્યાર સુધીમાં જેલના સળિયા પાછળ ધકેલાઈ ગયા હશે ! આપણો જબ્બર

મેવોં આકાર લે એ પહેલાં જ ઇશ્વરજન્મનીના કારણે વિખરાઈ ગયો. વિશેષમાં સમસ્ત ભારતની પ્રજા એક થઈ ગઈ છે. તેઓનું ધ્યાન આંતરિક સમસ્યાઓ પરથી ખસી પાકિસ્તાની ધૂસણખોરાએ કારિયર પર કરેલા આક્રમણની દિશામાં દોરાઈ ગયું છે. અને આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં આપણા બંનેની સલામતી અહીંથી સફળતાપૂર્વક પરદેશ જટકી જવામાં છે.

નેતાશ્રુ ચૂપચાપ તેની સામે બેઠી રહ્યા. તેમની દિલ્લાનો અંત આપમેળે આવી ગયો હતો. તેમની માનસિક યંત્રણાઓ આપમેળે ઝોઝળી ગઈ હતી. તે અપધી વિચારી રહ્યા હતા. વિચારી લીધું.

—તું આલ્યો જ, લાજપત! તેમણે મજબૂતા પૂર્વક કહ્યું. મારો દેશ બચમાં હોય ત્યારે હું પીઠ દેખાડી ન શકું.

—તારો દેશ? સ્વાભાવિક રીતે જ લાજપતરાયને આશ્ચર્ય થયું.

—કેમ! તેમણે સામો પ્રશ્ન કર્યો. શું આ દેશ નેતાશ્રુનો નથી?

—હા, પણ તું નેતાશ્રુ નથી.

—કોણે કહ્યું!

આ વખતે લાજપતરાયને ખરેખર આંચકો લાગ્યો. જંતરખંતરમાં આલોક ગ્રંથાના હાથે સખત રીતે ધાલ્ય થયો હોવા છતાં તે ત્યાંથી જટકી જવામાં સફળ થયો હતો. અનેક પીડાઓ સહન કરી તે અહીં સુધી આલ્યો હતો. માત્ર એક જ આશાના તાંતણે દોરાઈ તેણે આ સાહસ ખેડ્યું હતું. વુડ્ઝ ઓનસ્ટાઈ ઊંડું નેતાશ્રુનો સાચ મળતાં પૂર્વ પાકિસ્તાનની સીમા ખાર કરી સરળતાથી આ દેશમાંથી જટકી જવામાં તે કામચાપ થઈ ચકતો હતો.

—પ્હીઝ વુડ્ઝ...નેતાશ્રુને સંબોધી તેણે પાતળા સ્વરે કહ્યું. તારા માટે આ દેશમાં રહેવું હવે સલામતીભર્યું નથી. એ રહસ્ય કે તું કુલિકેટ છે,

જીવું થઈ ગયું છે. હું ન આલ્યો હોત તો સીઆઈએના જનસેના તારું અપહરણ કરી ગયા હોત! જ્યાં અહીં તું સુરક્ષિત નથી જ. કેટલી તને જીવતો નહિ છોડે. સીબીઆઈ તને ફાંસીને માથેડે લટકાવતાં સહેજે નહિ અચકાય. સીઆઈએ ફરી તારી પાછળ જનસેના મૂકશે. તું શું કરીશ? અંતિમ પ્રશ્ન સાથે તે સહેજ થંબ્યો. એક જાડો શ્વાસ લીધો અને ઉમેર્યું—વુડ્ઝ? રાત પૂરી થવા આવી છે. વેશ પુણ્ય નવા જીવનની શરૂઆત કરવા માટે હવે તને નવા વેશની પણ જરૂર પડશે.

—ના, લાજપત! નેતાશ્રુ બોલી ઊઠ્યા. હવે મને કોઈનો ભય નથી. મારી આંખો સામે સવ કાંઈ સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે. મારો જન્મ બસે વુડ્ઝ ઓનસ્ટાઈ તરીકે થયો હોય; મારા લાગ્યમાં નેતાશ્રુને વેશ લાજપતરાયનું લખાયું છે વિશેષમાં આ દેશને મારું જરૂર છે. આ દેશનાં ગામડે ગામડાં મને પોશ્વરી રજા છે. આ દેશની પ્રજાને મારામાં અચળ શ્રદ્ધા છે. એ શ્રદ્ધા હું જિન્નબિન્ન કરી ન જ શકું. કમસેકમ આવા કટોકટીના સમયે તો નહિ જ! હું જઈશ, લાજપત! હું દિલ્હી જઈશ અને દેશ પર આવેલી આફતને દૂર કરવા હું મારી સધળી તાકાત કામે લગાડી દઈશ. મારા આઝાદહિંદ ફોજના વીરોને હું મુઠ્ઠા મોતે મોકલાવવાની વ્યવસ્થા કરીશ ઠોની મગદુર છે કે આ જુમિ પર એક તરુણે આગળ વધી શકે!

ગંગાને કિનારે બંધાયેલી હોડી હજીયે ગોર્ધા ખાઈ રહી હતી. સર્વ કાંઈ વિસરી નેતાશ્રુ એ હોડીની દિશામાં આગળ વધી ગયા. આજીજ કરતો, કાકણુદી કરતો, વિનવતો લાજપતરાય તેમની પાછળ આલ્યો. પરંતુ થોડે છેટે જઈ તે ઘેલી ગયો. વાસ્તવિકતા તેની સામે આવી ગઈ. વુડ્ઝ ઓનસ્ટાઈ નહોતો રહ્યો. પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હતી. માનવી બદલાઈ ગયો હતો. ચાવું જબ્બર પરિવર્તન તેની કબજાની પરે હતું. તેની પોતાની શુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ હતી. જે

વુદ્ધ ધોનસાઈ લંડનમાં તેને લગ્ય ભાવિની લાલચ દર્શ પોતાની સાથે લીધા હતા એ જ વુદ્ધ આત્મારે તેને પીઠ દેખાડી રહ્યો હતો. ઓપરેશન-ગુલમહોરની નિષ્ફળતાનું મૂળ કારણ પણ એ જ હતો. ખૂન પસીનો એક કરી ઓપરેશન - ગુલમહોરને સફળ બનાવવા માટે લાજપતરાયે પ્રાણની પણ પરવા નહોતી કરી અને વુદ્ધ ધોનસાઈની એવરૂદ્દીએ આખી ચોળના પર પાણી ફેરવી દીધું હતું. તેનાથી સહન ન થયું. તેણે કાળા જેકેટના અંદરના ખિસ્સામાંથી રિવોલ્વર પાછી બહાર કાઢી સેફ્ટી કેચ દૂર કર્યું અને ઘોડો દાખી દીધો.

-ખટ્ર!

હોડીનું દોરડું છોડતા નેતાજી ગોઠણબેર પાણીમાં ઊભા હતા ત્યાં જ ઢળી પડયા. કિનારાનું પાણી રાતું થઈ ગયું. લાલ હોડીની જેમ પાણીની સપાટી પર ડોલવા લાગી. ધીરે ધીરે સરકવા લાગી. પ્રવાહમાં ખેંચાવા લાગી. ખેંચાઈ ગઈ. ગંગાનાં પાણી તેને ડોલાવતાં દૂર દૂર લઈ ગયાં. લાજપતરાય સિંધર દરિયાએ નેઈ રહ્યો. હજી તે ત્યાંનો ત્યાં જ ઊભો હતો. રિવોલ્વરને તેણે પાછી જેકેટના ખિસ્સામાં સરકાવી દીધી.

આંખો ઊંચી કરી. આકાશ સામે જોયું. રાત પૂરી થવા આવી હતી. વેશ એ પહેલાં જ પૂર્ણ થઈ ગયો હતો. તેણે બને હાથ પેન્ટના ખિસ્સામાં નાખ્યા અને કોઈ મધુર ગીતની ધૂન સ્ત્રીટીઆમાં ગાતો ચાલી નીકળ્યો.

અતે—

ઓગસ્ટ ૧૯૬૧માં દારિમર પર ત્રાટકેલા ધૂસણ-ખોદો કારિમરની ખીણમાં ઊંડે સુધી ઊતરી ગયા. લારત-પાક સીમાડાએ સળગી ઊઠયા. યુદ્ધ બાહેર થયું. પરંતુ પ્રેસિડન્ટ અય્યૂબખાનની કારિમરને હડપી બનાવી ઇચ્છા પૂર્ણ ન જ થઈ. યુદ્ધ પૂર્ણ થતાં નેતાજીની શોધ પુનઃ શરૂ થઈ. છેલ્લે નેતાજીને તેમની સકેટરી શૈલા લાહુડીએ

જોયા હતા. શૈલા લાહુડીને તેના તંત્રમાં પહોંચાડવા પછી નેતાજી ક્યાં અદર્ય થઈ ગયા હશે એ કોઈપણે નહોતું જાણતું. છતાં કોઈ કહેતું હતું કે નેતાજીએ સંન્યાસ લઈ લીધો છે અને દૂરના કોઈ પહાડ પર ચાલ્યા ગયા છે. કોઈ કહેતું હતું કે નેતાજીની હત્યા કરવામાં આવી છે. પરંતુ સમ્પૂર્ણ પુરાવાઓના અભાવને કારણે આને પણ નેતાજીના ભક્તો, ચાહકો એમ માને છે કે કદાચ નેતાજી છવતા હોય!

સીખીઆઈના અધિકારી આલોક ગુપ્તાએ નેતાજી તથા લાજપતરાય, બનેની શોધ માટે મહિનાઓ સુધી પ્રયાસ કર્યો પરંતુ એમાં તેને સફળતા ન જ મળી. તેણે સીખીઆઈમાંથી રાજીનામું દર્શ પોતાની ત્રિયા અનિતા સારાલાઈ જોડે લગ્ન કરી લીધાં.

શૈલા લાહુડી પાછી પોતાનાં માખાપ જોડે રહેવા કલકત્તા ચાલી ગઈ છે. નેતાજીના સહવાસમાં ચાલ્યા પછી તેણે ડાયરી લખવાની શરૂઆત કરી હતી. આજકાલ તે એ જ ડાયરીને પુસ્તકરૂપે રૂપ દેવા માટે મથી રહી છે. તેને આશા છે કે એ ડાયરી પ્રકાશિત થતાં સારી એવી ચક્રચાર જગાડશે!

નેતાજીના નેતૃત્વ હેઠળ એકઠા થયેલા આઝાદ હિંદ ફોજના અફસરો તથા સૈનિકો પાછા વિખરાઈ ગયા છે. કર્નલ ગુલમહંમદ તેના સાથી કેપ્ટન તક્વારસિંઘ સાથે યાંત્રી ગામમાં પાછો આવી ગયો છે. ફરી એક વાર તેઓ પોતાના પોદ્દી ફાર્મિંગના પુરાણા વ્યવસાયમાં પ્રાણ પૂરવા માટે જહેમત લઈ રહ્યા છે.

આને પણ એ બંને જણા ક્યારેક નેતાજીને યાદ કરી લે છે. ક્યારેક ક્યાંકથી નેતાજીના સમાચાર મળતાં તેઓ નિઃસંકેપ એ રથજો દોડી બધ છે. અલગત તેમના પ્રયાસોમાં હજી સુધી તેઓને સફળતા નથી મળી. પરંતુ કર્નલ ગુલમહંમદને હજીયે આશા છે કે એક દિવસ નેતાજી બરૂર દર્શન દેશે.

[પ્રજ્ઞ ગતાર નવલકથા 'સડતાં ગુલમહોર'નું એક પ્રકરણ.]

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

ક્રમ	પ્રકાશક	નવલક્યા	દર
૧	શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરી	નવલક્યા	૧૨-૭૫
૨	શ્રી પ્રીતમલાલ કવિ	"	૧૭-૦૦
૩	શ્રી આબિદ સુરતી	"	૧૮-૭૫
૪	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	"	૧૯-૦૦
૫	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	"	૨૧-૫૦
૬	શ્રી દ્વિધીપ રાણપુરા	"	૧૯-૦૦
૭	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	"	૧૧-૦૦
૮	શ્રી વિ સ ખાંડેકર	"	૧૭-૦૦
૯	શ્રી સારગ ખારોટ	"	૧૬-૫૦
૧૦	શ્રી યશવન્ત મહેતા	"	૧૫-૦૦
૧૧	" "	"	૧૩-૦૦
૧૨	શ્રી કનુ આત્માર્ષ	"	૮-૨૫
૧૩	શ્રી દક્ષિણકુમાર જોષી	"	
૧૪	શ્રી ભરત ખારોટ	"	૧૨-૨૫
૧૫	શ્રી દેવાસ નાયક	"	૧૦-૨૫
૧૬	" "	"	૧૫-૫૦
૧૭	શ્રી મકુત ઝોઝા	"	૧૪-૫૦
૧૮	પ્રા. મણિલાલ હ. પટેલ	"	૮-૦૦
૧૯	શ્રી સુરવા મજબૂમી	નવલક્યા	૧૦-૦૦
૨૦	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	વિવેચન	૧૫-૦૦
૨૧	ડૉ. ધીરુ પરીખ	"	૧૦-૦૦
૨૨	ડૉ. બાલુલાલ શાહ	"	૨૫-૦૦
૨૩	શ્રી મકુત ઝોઝા	કાવ્ય	૬-૦૦
૨૪	શ્રી શેખાદમ આશુવાલા	ગદ્ય	૧૦-૦૦
૨૫	શ્રી રતુલાઈ દેસાઈ	કાવ્ય	૧૦-૦૦
૨૬	ડૉ. હિપા જોષી	જીવનચરિત્ર	૬-૫૦

૨૭ મહાન મુસાફરો પુ. ૫	શ્રી યશવંત મહેતા	છવનચરિત્ર	૨૨-૫૦
૨૮ ખેપિયો	શ્રી રામભાઈમહસકર	લલિત નિબંધો	૩-૭૫
૨૯ વીણાં કૃલ ભા. ૩	—	„	૩-૦૦
૩૦ કલા અને સાધના	શ્રી આનંદ	લેખસંગ્રહ	૫-૨૫
૩૧ પ્રેરણા પરમ	શ્રી ફાવર વાલેસ	„	૫-૦૦
૩૨ ભાગવત કથા	શ્રી મુકુલ કલાર્થી	„	૨-૫૦
૩૩ ચીન પ્રવાસ	લીના મંગળદાસ	પ્રવાસ	૪-૦૦
૩૪ કચ્છની રસધાર ભા. ૪	શ્રી દુવેરાય કારાણી	લોકસાહિત્ય	૧૦-૦૦
૩૫ વનસ્પતિમાં વૃદ્ધિ અને ચયાપચય	શ્રી સુકાવાલા	આરોગ્ય	૧૩-૦૦
૩૬ શીમાન સંકલન	શ્રી એલ. કે. પટેલ	„	૧૦-૦૦
	શ્રી જી. સી. પટેલ	„	„
૩૭ વનસ્પતિમાં પુષ્પોદ્ભવ	શ્રી પાઠક-મહેતા	„	૪-૫૦
૩૮ જે કહો તે અંગ્રેજીમાં જ	શ્રી સતીશચંદ્ર દેસાઈ	શિક્ષણ	૧૨-૦૦
૩૯ બાળ સાહસ શ્રેણી પુ. ૪	શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ	બાળ સાહિત્ય	૮-૦૦
૪૦ માતૃભૂમિના મરજીવા પુ. ૪	શ્રી મોતીભાઈ પટેલ	„	૧૨-૦૦
૪૧ ભીમનો ભાઈ	શ્રી નવનીત સેવક	„	૪-૦૦
૪૨ મોતનો મામલો	„ „	„	૫-૦૦
૪૩ ફારસી હિતોપદેશ પુ. ૫	શ્રી રમણલાલ સોની	„	૧૮-૦૦
૪૪ નવરસ વાર્તાવલી પુ. ૩	શ્રી ઘમ્મુ ગોહિલ	„	૧૨-૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-અમદાવાદ.

એક મિનિટ !!

આ પુસ્તકો સિવાય પણ આર. આર. શેઠની કંપની મુંબઈ-અમદાવાદમાંથી ગુજરાતી સાહિત્યના તમામ લેખકો તથા પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો, અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓ, તથા કોલેજો માટે તમામ પાઠ્યપુસ્તકો, તેમજ વિવેચનનાં પુસ્તકો હસ્તમેશ હાબરમાંથી મળશે. આપનો કિંમતી ઓર્ડર મોકલવા વિનંતી છે.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

	उपन्यास	
सर्षप की ओर	नरेन्द्र कोहली	32-00
सदय	डा.का प्रसाद	12-00
रज्जाहरण	त्रिमल मित्र	10-00
कुहासे का दायरा	अभिमन्यु अनत	12-00
	कहानी	
फानून और मन	यशवन्सिंह नाहर	15-00
	नाटक	
घरीदा	राजर शेष	9-00
	समीक्षा	
रीतिकालीन स्वच्छन्द काव्यधारा	डा. चन्द्रशेखर	25-00
	विविध	
ये नये हुकमदान	जनार्दन ठाकुर	24-00
मेरी आमकथा	रवीन्द्रनाथ टैगोर	20-00
मारवाडी समाज : व्यवसाय से उद्योग में	रामस ए. मिश्रा	30-00
	बाल-साहित्य	
रत्न पत्त रत्ना पत्त	ब्रजभूषण	3-00
सागर का घोड़ा	भगवन्तरण उपाध्याय	4-00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त मो आर. आर. शेट एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ, साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं सदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध है। यह सस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको सतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतसकल्प है।

इन दिनों आपके विद्यालयों एवं महाविद्यालयों में नियमित शिक्षा शुरू हो चुकी है। उनके लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तकें एवं सदर्भ-ग्रन्थ हमारे पास निरन्तर उपलब्ध हैं। आदेश प्राप्त होने पर पुस्तकें तुरन्त सप्लाई की जायेगी। खरिद सेना ही हमारी विशेषता है। कृपया अपना बहुमूल्य आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

સામાજિક ક્ષેત્રે 'નવજાગૃતિ' એ જેનું ધ્યેય છે તેવી 'નવજાગૃતિ
સમાજમાળા' શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ
વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ યોધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ છવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ
છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા લઈ
વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને
અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક.

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ=૫૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-લુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ ધૃષ્ટ નથી. તેને
બદલે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધડાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે,
તેનું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

'સમાજ વિજ્ઞાનમાળા' એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્ત્વપૂર્ણ
માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીજનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વજ્ઞનોએ તથા
આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે.
આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ.

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરજીકાળ ભરી અવકાશને આંખવા દોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત
શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજબંધવસ્થા
છે તેનો તાદશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સં. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૭=૫૦

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જાળી થયેલી સાંપ્રત સમાજની
સળગતી સમસ્યાની તલસ્પર્શી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

નવા રૂપેરંગે ઉત્તમ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ

૨. વ દેસાઈ		ગુણવંતરાય આચાર્ય	
આમલક્ષ્મી ભા. ૩	....	વિરાળદેવ	....
આંખ અને અંજન	૮-૨૫	જળસમાધિ	૧૭-૫
ક્ષિતિજ	૨૭-૭૫	ભલે ઉગા ભાણુ	૨૫-૫
અંઝાવાત	૩૦-૦૦	રાવજી પટેલ	
ઈશ્વર પેટલીકર		અશુભર	૮-૭
લખ્યાલેખ	૧૧-૭૫	અંઝા	૧૩-૦
લવસાગર	૧૨-૨૫	રાધેશ્યામ શર્મા	
પ્રેમપંથ ભા. ૧-૨	૩૨-૫૦	ફેરો	૬-૭
આશાપંખી	૨૪-૦૦	ભગવતીકુમાર શર્મા	
સારંગ ખારેટ		મન તહિ માને	૧૬-૦૧
મેઘમહાર	૧૧-૦૦	વર્ષા અડાલત	
કુર્યાતૂ સદા મંગલમ્	૧૧-૦૦	રેતપંખી	૬-૫૧
માયા અપરંપાર	૧૬-૫૦	મારે પશુ એક ધર હોય	૬-૫૧
ભિમિ અને આશા	૬-૫૦	છેવટવું છેવટ	૧૨-૦૧
રઘુવીર ચૌધરી		વિ. સ. ખાંડેકર	
અમૃતા	૨૧-૫૦	સુલભા	૧૭-૨૧
વેણુવત્સલા	૧૧-૫૦	ઉલ્કા	....
વિકૃલ પંડ્યા		દોન ધ્રુવ	૧૭-૦૦
મન મેલાં તન ઉજળાં	૧૨-૭૫	પહેલી ગ્રીત	....
ફૂલને વાગ્યા કાંટા	...	જૂલે વર્ન	
રૂપજવાલા	૧૪-૭૫	સાગર સમ્રાટ	૫-૫૦
લાંછન	૨૦-૦૦	સાહસિકેળી સૃષ્ટિ	૧૨-૦૦
પિનાકિન દવે		પાતાળપ્રવેશ	....
વિધેજીત	૨૧-૨૫	રોખર્ટ લૂઈ સ્ટીવન્સન	
અનુબંધ	૧૪-૭૫	ખબ્બાની ચોખમાં	૬-૦૦

અમારાં પ્રકાશનોના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધશોજી
આર. આર. શેઠની કંપની
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ ૩ ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

ઉત્તમ સાહિત્યનો આસ્વાદ, 'શેઠ' સાહિત્યની આપે યાદ

ધન-જોખનના મદથી છકેલી રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : ઊંમિશીલ, આદર્શ લાવનાશાળી સ્વમાની યુવાન ગૌતમ : પૈસા માટે નીતિ-અનીતિને અલસકાઈએ ત્રડાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : ઉચ્ચ સ્થાને બિરાજતા બ્રાહ્મચારી એન જી. સાહેબ : આ બધાના સથપારે રચે છે યુવાનોના લાડીલા લેખક મગરૂર નારીના મદદર્પની અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનેાળી કથા.

માન-અભિમાન

સારંગ પ્રારોહ ..... કિંમત : ૧૩-૭૫

ગામડાના ગરીબ ઘરનો દેવચંદ મુંબઈ આવી અથાગ પરિશ્રમ અને સંઘર્ષ વેડી ભણીગણીને સ જોગવશાત્ શ્રીમંત પિતાની પુત્રીને પતિ બની દેવેન શેઠ ઘર જાય છે, ત્યારે પછુ નાનપણની ને હવે વિવ્રવા અનેલી પ્રિયતમા વિજયાને ભૂલી શકતો નથી. સંસારના કાવાહવા ને કુટિલ દાવપેચને લીધે વિજયા એનાથી દૂર રહી હોય છે. આ વિષમતાઓ વચ્ચે પણ પ્રેમનું ગરબું તો અસ્ખલિત જ વહેતું હોય છે ને તેથી જ સર્ગાય છે સિદ્ધહસ્ત કલમ દ્વારા વિશિષ્ટ અણ્યકથા.

હજીયે તું સાંભરે છે

વિકુલ પંડ્યા ..... રૂ. ૧૩-૦૦

'ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ મુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની બીના બનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધધર ધ્યાસે અને એકી બેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

નીલિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ધા અડાલજી ..... રૂ. ૧૨-૨૫

ગદ્યાપચીસીને સમય એ જાત અને જગત વિશેની અસંખ્ય ભ્રમણાઓના સેવનનો અને એ ભ્રમણાઓના છિન્નલિન્ન થવાનો સમય છે. ભ્રમણાઓના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સંવેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો સ્થાળ.

નિમજજન

ઉત્પલ ભાયાળી ..... રૂ. ૬-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે? પચાસથી પણ વધુ વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિષ્ણાત' સેવાનો લાભ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

શ્રી ગિજુભાઈનું કૃષ્ણવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતનાથ પાઠક	૧૬-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
ઈપિકા	શ્રી યશવત ત્રિવેદી	... ..
ઉકળતો ઉપખંડ	શ્રી ડાહ્યાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	પરિષ્પૂર્તિ વિશિષ્ટ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
વિવિધા	શ્રી ઇશ્વર પેટલીકરની ચૂંટેલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	"	૧૪-૫૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમેન્ટલેક્ષન	શ્રી સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્ગીશ મહેતા	૧૩-૦૦
મેનાગુર્જરી	શ્રી રસિકલાલ ખરીખ	૧૦-૦૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	"	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઉત્તમ પ્રકાશનો દ્વારા ગુજરાતી પ્રલભના સંસ્કાર-ધડતરના અમારા નવ પ્રયાસમાં આપનો સાથ અનિવાર્ય છે.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨, ૨-ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો મેત

બેઠોર

સંપાદક : મનહર મોદી

વર્ષ ૨ : અંક ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૭૮

સ્વ. શિવ પટેલ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

શ્રી ગિબ્બુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ પાઠક	૧૬-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
ધૃપિકા	શ્રી યુશ્વંત ત્રિવેદી	... ..
ત્રિકુળનો ઉપખંડ	શ્રી હાલાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ	ષ્ટિપૂર્ત વિશિષ્ટ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
વિવિધા	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂંટેલી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની	કેટલીક સમસ્યાઓ	
	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનું સંવેદન	"	૧૪-૫૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલ્લંઘન	શ્રી સિતાંશુ યશસ્ચંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
મેતાગુર્જરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	"	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઉત્તમ પ્રકાશનો દ્વારા ગુજરાતી પ્રવ્રતા સંસ્કરણરતરના
અમારા તરૂ પ્રયાસમાં આપનો સાથ અનિવાર્ય છે.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

કોઈ

વર્ષ : ૨
૧૫ ઓગસ્ટ '૭૮ : અંક ૧
કાર્યાલય :
આર. આર. રોડની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
૩. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
હુટક નકલ
૩. ૧-૦૦
નંબર : ૬૬૦૦

આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
ભુરાભાઈ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ થયું.

સંપાદક :
મનહર મોદી

આપણી વાદ

કાદુનિસ્ત-કવિ-ચિત્રકાર શિવ પંડ્યા હવે સદેહે આપણી વચ્ચે નથી. હૃદયરોગના ખીબા હુમલાએ શિવભાઈને આપણાથી છૂટા પાડ્યા. ઉદ્દગારના પ્રારંભથી આખા વર્ષ દરમિયાન કોઈ ને કોઈ નિમિત્તે, લેટરિંગથી માંડીને લે-આઉટ સુધી, મળવા જવાનું થતું ત્યારે, ગમે તેટલા વ્યસ્ત હોય તોપણ, 'આવો' કહીને ઊભા થયા વગર રહે નહિ.

એ ઉમળકાના માણસ હતા. મિત્રો માટે ગમે તે બોગે હેરાન થવાનું પસંદ કરતા. 'જનસત્તા'માંનાં એમનાં કાદુનોએ કેટકેટલાની સવાર 'સુધાર્યા'નો આંકડો કાઢવો મુશ્કેલ થઈ પડે, એટલા એ આગલી હરોળના હતા. ૧૯૫૩ની આસપાસ અમે મિત્રો 'સ્મૃતિ' નામનું ત્રૈમાસિક પ્રગટ કરવાની હિંમત કરી બેઠા હતા, તે વેળા શિવભાઈનું એક ગીત અમને મળ્યું હતું તે હું એમને અવરનવાર યાદ કરાવતો, અલખત પંક્તિઓ હું ઝટપટ બોલ્યે જાઉં. પંક્તિઓ કંઈક આમ છે :

ધીમી બપોરે વગડા વાટે પવનપાવડી પહેરી
પેલી કોણ ચાલી અલખેલી !

શિવભાઈનું આ ગીત તથા શ્રી નિરંજન લગતે એમના તંત્રીપદે પ્રગટતા દ્વૈમાસિક 'સાહિત્ય'ના પ્રથમ અંકમાં પ્રકટ કરેલી શિવભાઈની રચનાઓ જોતાં સ્પષ્ટ થશે કે તે સતત અને વિકસતા કવિ પણ હતા. પ્રથમ હૃદયરોગના હુમલામાં 'મૃત્યુ' નજીક જઈ આવેલા શિવભાઈએ એના 'રહસ્ય'ને પોતીકી રીતે પામી, ઉકેલ્યું છે. 'મૃત્યુ' સંદર્ભેની તેમની રચનાઓ વિશિષ્ટ છે.

ઉદ્દગાર-પરિવારે એક સહૃદય સભ્ય યુમાલ્યો છે. આપણા સૌની એમને અંજલિ.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંકલ્પ

૪ કવિતા વંદ્રકાન્ત રોઠ, ઇન્દુ પુવાર
૫ કમલ વોરા, જ્યોતિષ જાની, જયદેવ શુક્લ
૬ દીનુખહેન અને પતંગિયાનો રાજ અચિન જાની
૬ સપનાનાં ફૂલ નિમિષ
૭ ગોપી રઘુવીર ચૌધરી
૯ સંદર્ભ પ્રકાશ વેગડ

૧૦ એક વાર્દ-મય સૂચિ અને એ વિષયક નિવેદન પ્રકાશ વેગડ
૧૪ સંપર્ક
૧૫ સંસ્થા-પ્રાર્થના : વાર્તાકૃતિ ચંપૂ વ્યાસ
૧૯ વારસદાર ઈલા આરમ મહેતા
૨૬ અંકુર કવિ

આમ થાય કે?

(સહગત ચિત્રકાર શ્રી શિવભાઈની સ્મૃતિમાં)

આમ થાય કે?

વણુલખેલ જે હુતો આપણી વચ્ચે એક કરાર,
તેનો ભંગ થાય કે?

હુતી આપણી વચ્ચે એવી સમજણ એક ધરાવ-
કેનવાસના પ્રવેત સમુદ્રે ડૂબકી ભલે લગાવો,
ભલે રંગરૂપને તળિયે જે અરૂપ-ખોજ ચલાવો,
ભલે સૂક્ષ્મ રેખાઓ પરથી ખૂંડ સમુ' લે પડ

ઊતરેા કયાક રમ્ય અવકાશે,

પણુ ત્રૈત્રીનો કોલ થતામાં તરી આવવું ખૂંડાર,
વણુલખેલ તે હુતો આપણી વચ્ચે થયેા કરાર,
આમ શું એનો ભંગ કરાય?

કેટકેટલા રંગ હુતા તે કેનવાસના કોરા પટમાં
સંતાડ્યા કયા?

કેટકેટલી રેખાઓની છબનની મંકુલતા બહેતી બળ,
ભલા, સરવા દીધી કયા?

કહો, કહો, આ કેનવાસના અવકાશે કયાં
પ્રવેત બની અવકાશ ભળ્યા છે તમે?
તમે કયાં છૂપ્યા?

જરાક તો દો રંગભર્યાં પ્રતિસાદ-ભણો હોંકાર,
ક્યારનો ખેઠો છું આ કેનવાસની અનુષ્ઠ માડી કાન.

એક કાવ્ય

હે મન!

તારા ના હોવાનો સમય એટલે-
લીલ બાજેલું, દુર્ગંધ મારતું
મ્યુનિસિપાલિટી દ્વારા ખાલી થતું
ખાલી થઈને વળી પાછુ ભરાતું
કોઈક વેળાએ બેટિંગ કરતું
ક્યારેક બસમા ચક્રર કાપતું
ફેરી જે સક્રિય કરતું
એકલુ એકલુ બળડતુ કાકરિશુ તળાવ!
તોય પરવરના પોપટ થવાતુ હશે?

પોપટ સરવરિયાની પાળ
પોપટ ફૂતરાછની લાળ
પોપટ કીવાછની વ્યાથ
પોપટ પોપટ નથી
પોપટ ફેંગટ નથી

તેમ છતા

રિલ્હીના લાવ કિલવાની ફેરું પર ભમેવી લાન લાલ મ્હોં
વિવિધ અંજમરોડ લેતી લાલ લાવ નર્તિકાની આપ
અફેદ સ ગેમરમરો તાજમહાલ અહીં સાબરમતીના તટે
ડાબવાનો નથી કેમકે તાજમહાલ જમનાનો આરિક
જમના કૃષ્ણનેધાની!

હવે સાબરમતીને ન્યારવી સાગરે થપાટ મારી છે
ત્યારથી ગિચારી નથી સંધરી શકતી કાળી નાચં
કે નથી હુમ્મી શકતી કૃષ્ણે ફટકરેલા દડાને!

તો પડી વદાનને અડી લાવતું ક્યાથી?
એટલે રાખાજ માડુ વદાવન ગમશે તમને?
હીમડો

હીમડા નીચેનો લતામ ડપ
લતામ ડપમા ખોલવાયેવ રેળવ ખુરમી મ્હાનો કપ
મંગળવાર ગુરુવાર શુક્રવાર
કોઈના ના હોવાની લપ, મપ, સપ
ખુરશીમા બેઠા કાળા કાઠને પોપટજ
કાઠવામા ટપ થયેો અવાજ—

‘આ આખો છે પાણીના જેવી જ રેતી
કે ડા ડૂબ્યા ને તરે છે અગાસી.’*

* છેલ્લી જે પત્રિત્વો કવિશ્રી મનદર મોદીની ગદ્ય
—ઈ.

कागडे

यशमांना काय उपर

पूर्वनी मारी पर
 कागडे
 पांघो परमारी जेसे
 के
 काय पर गेडे सूय
 आदीप...
 केश काणो अवाज करतो
 यांय पछाडे
 त्यां तो
 दुकडा घडने काय तडे
 भींता म्हे
 मनगशां दुयमची लय
 हय्यु भाङ्गी
 तीली सरेा हटे
 पूरकती यांयमांथी
 रकानीतरता आसा छडे
 वींअता मने सोसरया वींधी नाणे
 यांरे भायु
 किकिचारी करता जोग्या वपके
 भींतने छतने वपेछाछने जोग्या
 भूछे-भांथरे लपार्छ अयेला
 तडकाने
 भींसी रडेसी पींभी नाणे
 उवा गंगणाती इरे
 मारी छाती पर
 छाथीजोग्यु टाणुं
 होडाहोड करे
 कों कों करतो
 यांय वींअतो पांय वींअतो
 कागडे छडे
 ने
 जेके पींछुं भरे
 अडधुं सोनेरी अडधुं काणुं
 कागडातुं पींछुं
 अडधुं सोनेरी अडधुं
 काणुं
 जेके कागडातुं पींछुं
 अडधुं सोनेरी
 अडधुं
 काणुं.

सृष्टिमां के भूधणधार सृष्टिमां रयातां
 इर्याने
 सधणो बार
 छने
 यशमांना काय उपर ।
 यशमांना काय उपर—
 हरिया छछणे के उछोणाय
 शुभभाहोर भीले के आथमे
 चाइणां छभटे के विजेराय
 भकानो रयाय के तडे
 आंयिा जेरे के वदाय
 यशमांना काय उपर—
 स्वप्नां माणा यांये के छिडी लय
 प्रेमना सगंधो वात रये के वल्लुसी लय
 होस्त ।
 मारी आंघि-रिथर ने अपलक-
 लधुं न्य सूपयाप लुजे छे.
 पछी हुं यशमांना काय सादु हरी दहं छुं ।

* *

न्यहेव शुक्ल

दमलुं न्य
 छिडी गयेला
 कामरत कपोत-मुग्धने
 राजोडीनीलोकिरमछ
 उवायां
 इरुंरुं करे छे

ટીનુબહેન અને પતંગિયાનો રાજ

નિમેષ

સપનાનાં ફૂલ

ટીનુબહેન નામે એક સરસ મગ્ગની છોકરી હતી એક દિવસ તે બાગમાં રમવા ગઈ ને પતંગિયા સથે દોસ્તી થઈ ગઈ. પતંગિયા ટીનુબહેનને તેના રાજ પાસે લઈ ગયું. પતંગિયાનો રાજ પણ ટીનુબહેનને જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું, 'ટીનુબહેન આંખો બંધ કરી દો.' થોડીવાર પછી ટીનુબહેને જોયું તો તેમના ફોક પર સુદર મગ્ગનાં પતંગિયાં જ પતંગિયાં! ટીનુબહેન તે ખુશખુશાલ થઈને ઘેર ગયા.

મમ્મી કહે, આટલાં બધાં પતંગિયાં ક્યાંથી લાવી! પણ ટીનુબહેન તો બોલે જ નહીં ને, કેમકે રાજએ કહ્યું હતું કે આ વાત કોઈને કહેવાની નહીં કે આટલાં બધાં પતંગિયાં ક્યાંથી લાવી.

બીજો દિવસે ટીનુબહેન રાજને કહે, 'રાજજી મારી મમ્મી પૂછે છે કે આટલાં બધાં પતંગિયાં ક્યાંથી લાવી!' રાજ કહે, હું એવો બહુ કડું છું કે પતંગિયાંને સૌ જોઈ શકે, પણ તારી મમ્મી ના જોઈ શકે. ટીનુબહેન તો ખુશ થઈને ઘેર પાછાં આવ્યાં.

નિશાળમાં ટીનુબહેનની બહેનપણીઓ પતંગિયાંનાં કરતાં થાકે જ નહીં, પણ સૌ એક વાત કરે કે અમને પતંગિયાં લાવી આપ.

ટીનુબહેન ફરી પાછા રાજ પાસે આવીને કહે કે સૌ મારી પાસે પતંગિયાં મગ્ગે છે અને પૂછે છે કે આટલાં બધાં પતંગિયાં ક્યાંથી લાવી આ વખતે રાજએ કહ્યું કે હું એવો બહુ કડું છું કે હું બધાં જ પતંગિયાં જોઈ શકે પણ બીજું કોઈ ના જોઈ શકે.

બીજો દિવસે નિશાળમાં ટીનુબહેનની કે પતંગિયાંની કે પછી તેમના ફોકની કોઈ વાત કરે જ નહીં ને!

ટીનુબહેન તો કુખી કુખી થઈ ગયાં, ને ફરી પાછાં જલદી જલદી પતંગિયાંના ગમ્મ પામે દોડી ગયાં...!

મીના દરરોજ બાગમાં જાય છે. નાની હતી ત્યારથી બાગમાં જાય છે. બાગમાં એ યુદ્ધાઓને જુએ છે. શીંગવાળાને જુએ છે બાગનું ઝોડું જુએ છે, જ્યાં લખચું છે કે બાગ આટલા વાગે ખૂલશે, આટલા વાગે બંધ થશે. નાની હતી ત્યારે રંગબેરંગી ફૂલો પહેરીને જતી. મોટી થઈ એટલે જુદી જુદી સાડીઓ પહેરીને જવા માંડી. એણે એની એસ. એસ. સી.ની પરીક્ષા આ બાગમાં જ વાંચીને આપી છે. એની મા ઘણી વાર કહેતી કે ગામની બહાર પણ કશોક જા, પણ મીના બાગ સિવાય કશય બહાર જતી નથી. હવે તો માળી પણ એનો ખાસ ઝોળખીતો થઈ ગયો છે. મીનાનાં લગ્ન થયે બે વર્ષ થયાં. હવે તો એનો પતિ મરી ગયો છે. મીના હજુય બાગમાં આવે છે. ક્યારેક તમે એને બાગમાં જ મળો અને પૂછો તો કહે છે, 'હું સપનામાં જોઈ છું, સપનામાં સૂંધું છું એ ફૂલ મારે આ બાગમાં જોવાં છે.'

અંદ્રવદન ચી. મહેતા (નટશ્રેષ્ઠ, સાહિત્યકાર,

વિશ્વ-પરિત્રાજક, પરિપદ-પ્રમુખ) વડોદરા

મુરખ્ખીશ્રી લખે છે :

“ ઉદ્ગાર પાતું ’ જુઓ અંક ૧૦, રાજેન્દ્ર

નાણાવટીએ તો ભૂલ કરી લાગે છે. તમે સુધારી

લો. ‘ નર્મદે એક નાટક લખ્યું છે ’-ખોડું. નર્મદે

ચાર નાટકો લખ્યાં છે. એ આ મુજબ છે :

કૃષ્ણાકુમારી

દ્રોપદીદર્શન

રામજનકી દર્શન

સાર શાકુન્તલ

આમાં ‘ સાર શાકુન્તલ ’ વધુ જાણીતું. મુંબઈની

ધંધાદારી નાટક મંડળીઓ સાથે નર્મદે સહકારથી

કામ કરતા અને ‘ ધન કમાવા ’ના હેતુ લખાવતા.

સરતના ભાઈ નર્મદને આપો અન્યાય કરે એ

ઠીક નથી.”

શ્રી રાજેન્દ્રલાઈ નાણાવટીનો પત્ર છાપતી

વખતે એમની સાથે સ્પષ્ટતા કરીને ‘ એક ’ને સ્થાને

‘ ચાર ’ની સંખ્યા મૂકી ચકાઈ હોત. કેમ કે એ

અગાઉ શ્રી માકંડ ભદ્ર અને શ્રી જનક દવે સાથે

નર્મદનાં નાટકો વિશે વાત ઘઈ હતી. આમ, મારા

પ્રમાદથી આ ભૂલ રહી ગયેલી.

ભૂપેશ અધ્વર્યુ, ગણદેવી

‘ અંધ ’માં પ્રમોદકુમારે કરેલું અવલોકન વાંચીને

‘ વૃત્તિ અને વાર્તા ’ના સંપાદન વિશે લખે છે :

“ તમે, જેમ ‘ અંગત ’ના સંપાદનમાં કરેલું

તેમ અહીં પણ રાવજીની બંધી જ વાર્તાકૃતિઓને

સંગ્રહીત કરવાનું વલણ રાખ્યું છે કે પછી અન

કર્યું છે એ મેં પુસ્તક ન બેસું હોવાથી ખબર નથી

પણ જે ‘ અંગત ’-પદ્ધતિએ બંધી કૃતિઓ લેવાનું

વલણ રાખ્યું હોય તો મને થોડીક રાવજીની વાર્તાઓ

એવી યાદ આવે છે જે આ સંગ્રહમાં આવી નથી. મને

પ્રાપ્ય છે, સ્મૃતિમાં છે, તેવી વિગત નીચે મુજબ છે :

(૧) ગામ છોડવાનું પાપ (‘ સંદેશ ’ના તા. ૧૮-૯-

’૧૭ના અંકમાં પ્રગટ)

(૨) ‘ કારવાં ગુજર ગયા... ’ (આરામ ’૧૧ પછીના

કોઈ એક અંક)

(૩) એક હાસ્ય વાર્તા (‘ શીર્ષક યાદ નથી, આરામમાં

’૧૫ પછીના કોઈક અંકમાં)”

શ્રી ભૂપેશ અધ્વર્યુના સ્મરણમાં સચવાયેલી

વાર્તાઓ છાપવા યોગ્ય હતી એવું એક ક્ષણ માટે

લાગે. પણ વિચાર કરતાં એ જ ઠીક લાગે છે કે

રાવજીની વીસથી વધુ વાર્તાઓમાંથી ઉત્તમ હતી તે જ

અપાઈ છે.

રમેશ એમ. કુલેત્રા, ઉપલેટા

અમારી સંસ્થામાં ‘ સાહિત્ય ગોષ્ઠી ’ નામે

વર્તુલ શરૂ કર્યું છે. એમાં કેવી પ્રવૃત્તિઓ કરી શકીએ ?

પ્રો. કુલેત્રાએ પત્રમાં દેટલીક પ્રવૃત્તિઓ નિર્દેશી

છે; સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલી કૃતિઓ સાથે વાંચવી,

બીંતપત્ર, સાહિત્ય પરિપદ અને અન્ય સંસ્થાઓ વિશે

માહિતી આપવી, વાર્તા-સ્પર્ધા, કાવ્ય-સ્પર્ધા યોજવી

વગેરે.

આ ઉપરાંત નવી-જૂની પેઢીના લેખકોને

ખોલાવી એમની સાથે અનૌપચારિક ગોષ્ઠીઓ રાખી

શકાય. ઉત્તમ કવિતાપાઠ કરતા કવિઓ પાસેથી

પાઠ દરવાની કળા શીખી શકાય, સાહિત્યિક નાટકોના

અ શો વિદ્યાર્થીઓ પામે તૈયાર કરાવી શકાય નિદા
 ધીઓ સાહિત્યકૃતિઓ વાચે એ માટે પ્રેરણા અને
 પ્રોત્સાહનનું વાતાવરણ ઊભું કરી શકાય
 પ્રશ્ન બીજો

‘ગઝનના પ્રકાર વિશે આહિતી આપતુ કોઈ
 પુસ્તક ખુ ?’

મનહર મોદી ગઝન વિશે પીએચ ડી કરતા
 હતા વચ્ચે ચદ્રકા ત રોઠના લેખો ‘સસ્કૃતિ’માં
 છપાયેલા આચાર્યશ્રી ટોપીવાલાએ એને વિશે સત્ર
 યોજેલુ પણ એમણે એનુ પુસ્તક કહ્યું લાગતુ નથી
 ‘ગમી તે ગઝન’, ‘નખશિખ’ વગેરે સ્પષ્ટાદનો
 સુનલ છે શ્રી જમિયત પડ્યાએ ‘નવચેતન મા
 ધણા લેખો લખ્યા છે એ બધુ તમને ખપ લાગે
 માત્રુ માનો તો હાથર સેકન્ડરીના વિદ્યાર્થીઓને
 ગઝનનાં રવાડે ચલાવશો નહીં

ચંદ્રકાન્ત ભટ્ટ અમદાવાદ

આપણા વિવેચકોનાં છલ્લા દાયકાના સમ્રહો
 જોતા જણાય છે કે કવિતા અને કવિતાવિષયક
 વિવેચન જ મુખ્યત્વે એમના રસનો વિષય છે
 આપણે સરેરાશ વાચક કથા-સાહિત્ય તરફ જ
 આકર્ષાયેનો રહે છે તો સાહિત્યને લોકગમ્ય કરવાના
 પ્રયત્નોમા વિવેચકો કરી શકે આપવા માગતા નથી
 એમ સમજવુ !

આપણા વિવેચકો કવિતા-વિવેચનમા વધુ રસ
 લે છે તે સાચુ પરંતુ છેલ્લા દાયકામા કથાસાહિત્યનુ
 વિવેચન નથી થયુ એમ નહીં કહી શકાય ‘કથોપ
 કથન’ (સુ જો) ‘ગુજરાતી નવનકથા’ (૨ ચી
 અને ૨૪ થ) ચદ્રકાન્ત બક્ષીથી ફેરો’ (સુ શા)
 ‘ભારતીય નવલકથા’ (૨ જો) પાશ્ચાત્ય નવલકથા
 (દિ મ અને હ ટે) વગેરે પુસ્તકો અને રાવળ સાહેબ
 ધીરુભાઈ તથા જયત કોઠારીના લેખો શાદ આવે
 ઉમાશ કરે પણ કેટલીક નીવડેલી કૃતિઓ વિશે પ્રતિભાવ
 આપ્યા છે વિસ્તારથી

તમે શુ એમ કહેવા માગો છો કે જે લોકપ્રિય
 નવનકથાઓ રૂપે વેચાય છે એ કૃતિઓનુ વિવેચન
 થતુ નથી ? તો, એનો ઉત્તર નિરપવાદ રીતે હકારાત્મક
 રહેવાનો શ્રી યશવત દોશીએ શ્રી સારંગ ખારોટન
 એ નવલકથાઓ વિશે દાયકા પહેલા મોટો ને
 લખેનો (લેખક-વિવેચક બને મુખ્યધમા રહેતા હોવ
 છતાં એમનુ પ્રત્યક્ષ મિલન થોડાક વર્ષ પહેલા એ
 બોજન-સમાર લખા ચયેલુ) ‘ચય’ દ્વારા આ કા
 ન્ધુ મોટા પાયા પર ચર્ચ શક્યુ હોત પરંતુ આપણ
 નરી પેઢીના કેટલાક વિવેચકો ઉન્નતપ્ર હોવાનું
 પોતાની પ્રતિષ્ઠા જોખમાશે એ બીકે અમુક લેખક
 અને કૃતિઓ વિશે વાત કરનાનુ ટાળે છે તેથી
 વાચવાની જવાબદારીમાથી બચી જાય છે કેટલી
 પાશ્ચાત્ય કૃતિઓના ફલેષ વાચ્યને એમને વિશે વા
 કરવામા પકડાઈ જવાતુ જોખમ ઓછુ હોય છે અં
 ઘેરી અક્ષર પાડી શકાય છે કપારેક તો આ વિકાને
 એક પછી એક એવા નામ ફટકારે છે કે શ્રોતાએ
 ભારે ગભીર ચર્ચ જાય છે જાણે શોકુ વાતાવર
 છવાઈ ગયુ ! ગુજરાતીમા તો કશુ છે જ નહીં
 આપણે ખોટી જગાએ જ ચ્યા ! પેનુ ઉન્નતપ
 વિવેચન ધણીવાર આવી રમશાન શાંતિ જગવે છે
 પણ એનોય એક લાભ હતો એક તબક્કે એ
 જગ્યતિતુ કાચ કરેલુ પણ પછી એણે જ વાચન
 વિમુખતા જગરી

આપણે ગુજરાતીના અધ્યાપકો પાસે એવ
 અપેક્ષા રાખી શકીએ કે એમના વિદ્યાર્થીઓ કરત
 વધુ વાચે વાચે એની નોંધ રાખે સર્જના સાહિ
 વિશે પોતાના ધીરભ્રોથી વાત કરે આમા અધ્ધવાએ
 કરતા વાચકની સહૃદય તટસ્થતા જ વધુ મહત્વની છે
 વિવેચનના સામયિકો અને પ્રકાશકોના મુખપત્રે
 કથાસાહિત્યની કૃતિઓના દૂકા અવનોકનો આપે
 પક્ષપાત કે બૂન થશે તો કોઈ કાન પકડનાર વહેને
 મોડો મળી આવશે

પાછલા બે અંકોમાં રજૂ કરવામાં આવેલ કુલ ૬૪ મહાનિબંધો વિષયક માહિતીમાં આ સૂચિ દ્વારા ૧ નો ઉમેરો અને ૨ પૂરક માહિતી આપવામાં આવે છે. થોડી વ્યક્તિઓ તેમ જ યુનિવર્સિટીઓ પાસેથી અનેક પત્રો લખવા છતાં હજી સુધી માહિતી મળી શકી નથી. કદાચ તેઓ આ બાબતને CONFIDENTIAL MATTER સમજતા હશે! અમુક લોકોએ અધૂરી જ માહિતી મોકલાવેલ છે. એવા પણ માર્ગદર્શકો છે જેમની પાસે પોતાના વિદ્યાર્થીઓના શોધ-વિષયની માહિતી નથી. એક દાખલો એવો છે કે ચોકસાઈ ખાતર માર્ગદર્શકે જણાવ્યું છે કે સંશોધકને પૂછવા પછી જ ચોક્કસ શીર્ષક લખવું. અને એ સંશોધક તો આ માહિતી પ્રગટ કરવા ઇચ્છતા નથી. આ રીતે કોઈપણ કારણસર જેઓ હજી સુધી માહિતી મોકલાવી શક્યા નથી, તેમને વિનંતી છે કે આ ઉપયોગી પ્રવૃત્તિને પોતાના સહકારથી વંચિત ન રાખે. અને જેમણે આ પ્રકારની સૂચિનું શૈક્ષણિક મહત્વ સ્વીકારીને સહકાર આપેલ છે, તે સહુનો હું આભારી છું.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી

માર્ગદર્શક : ડૉ. ચિમનલાલ ત્રિવેદી

૧. જગનભાઈ શિવરામ પટેલ, ૧૯૪૮-
પૌરાણિક કથાસાહિત્યનો અવાચીન
કવિતામાં વિનિયોગ.
રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૮.
૨. રમણલાલ સોની
'ઉશનસ' : સર્જન અને વિવેચન,

સમકાલીન સાહિત્યના સંદર્ભમાં.

રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૮.

૩. શારદાબેન એમ. દવે
ઈશ્વર પેટલીકરની સાહિત્ય સાધના.
રજિસ્ટ્રેશન : જૂન ૧૯૭૮.

માર્ગદર્શક : ડૉ. ધર્મેન્દ્ર માસ્તર (મધુરમ)

૪. પલ્લવી શશિકાંત ભટ્ટ
કવિ કાંતનું સાહિત્ય
રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૧.
૫. રાવજીભાઈ હીરાભાઈ પટેલ
કવિ ચિત્રકાર કૃલચંદ ઝ. શાહ-એમનું
ગુજરાતી રંગભૂમિના સાહિત્યમાં પ્રદાન.
રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૮.
૬. સરોજકુમાર પી. મેહતા
કવિ ગૌરીશંકર વૈરાટી-એમનું ગુજરાતી
રંગભૂમિ સાહિત્યમાં પ્રદાન.
રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૭.

માર્ગદર્શક : ડૉ. બિપિન ઝવેરી

૭. કાંતિલાલ મગનભાઈ કિરટી, ૧૯૪૨-
ગુજરાતી સાહિત્યમાં ખ્રિસ્તી-સાહિત્યનો ફાળો.
રજિસ્ટ્રેશન : ઓગ. ૧૯૬૬.
૮. ભાનુમતિ ઉ. ઉપાધ્યાય
પ્રાથમિક અધ્યાપન મંદિરમાં થતાં ગુજરાતી
અધ્યાપન કાર્યનું સર્વેક્ષણ-એક આંશિક
આલોચના.
રજિસ્ટ્રેશન : જુલાઈ ૧૯૭૫.

એક વાહુમયસૂચિ અને એ વિષયક નિવેદન

—પ્રકાશ વેગડ

ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી સાહિત્યના એમ એ ભાગ ૧ ના અભ્યાસક્રમે અનુષ્ઠાની આ વાહ મયસૂચિ તૈયાર કરવામા આવેલ છે પરિક્ષા માટે તૈયારી કરવાની સાથેસાથ સાહિત્ય-કૃતિઓનુ રસા સ્વાદન અને સર્વાંગીણ મૂલ્યાંકન કરવા માટે વિવિધ લેખકોના વિવેચનનેપે કે સમીક્ષાઓનુ પઠન વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ ઉપયોગી પુસ્તક યશે

કોઈ પણ વિષયનુ જા પૂર્ણ અને સમ્યક જ્ઞાન મેળવવા, આ પ્રકારની વાહ મયસૂચિઓ આધુનિક શિક્ષણની એક અગત્યની જરૂરિયાત છે. અને આ જરૂરિયાત પૂરી કરવાની જવાબદારી અથપાલોની છે અથાલયોમા ખડકાતા કિ મતી પુસ્તકો અને સામયિકોનો ઉપયોગ કરાવવામા જો તેમને રસ હોય, અથવા આ કાર્યને તેઓ પોતાનો ધર્મ સમજતા હોય, તો તેમણે વિવિધ વિષયોની વાહ મયસૂચિઓ સકલિત કરવી જોઈએ અને સદર્ભસેવાના કાર્યમા સમુચિત ધ્યાન આપવુ જોઈએ અથાલયોમા આવતા વાચકોને જોઈતી માહિતી કે પુસ્તકો તો વેળાસર મળવા જ જોઈએ

૨૫ મી જૂન ૧૯૭૮ ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે સાહિત્યને લોકગમ્ય કરવાના પ્રયત્નો અંગે એક પરિસવાદ યોજ્યો હતો ખૂબીની વાત એ છે કે એ પરિસવાદમા કોઈએ એ વાતનો ઉદ્દેષ્ય સુદ્ધ નથી કર્યો કે આ કાર્યમા અથપાલો કોઈ રીતે ઉપયોગી યર્થ રાકે આ હકીકત દર્શાવે છે કે અથપાલોએ હજી સુધી પોતાની ઉપયોગિતાની પ્રતીતિ સમાજને કરાવી નથી.

અથપાલોની વિવિધ ઉપયોગી કામગીરી અંગે તેમ જ સદર્ભસેવા અને વાહ મયસૂચિઓ આદિ વિષયોની સમજ કળવવા 'ઉદ્દગાર'મા એક સ્વતં વિભાગ નિયમિત પ્રગટ થાય છે પણ દુ ખની વા છે કે અથપાલો પોતાના જ હિત પ્રત્યે યેખમર ઇ અથાલયશાખની દૃષ્ટિએ અનેક મહત્વપૂર્ણ અ મૌલિક વિષયોની ચર્ચા કમશ કરવામા આવેન ઇ પણ કોઈ અથપાલે આ અંગે લોકજનગૃતિ કળવઃ ચર્ચા આગળ અલાવેન નથી

રાજ્યવિકાસની પ્રક્રિયામા અથપાલોની કામગીરી પણ એક મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે આ કામ ગીરીની શિથિનતાને લીધે વિવિધ વિદ્યાર્થીઓને વિકાસ ન રૂધાય, એ માટે અભ્યાસીઓ અ સરકારે પણ અથપાલોની અવહેલના કરવી જોઈએ નહી અને જ્યા તેમની વિશિષ્ટ કામગીરીની જરૂ હોય ત્યા તેમને કાર્ય કરવાની તક આપવી જોઈએ સમયનો તકાળે સમયસર પૂરા કરવા અભ્યાસીઓને એ પવિત્ર ફરજ છે કે, જ્યા અથાલય સેવા સમુચિ ન અપાતી હોય ત્યા વહીવટીતત્રનુ ધ્યાન ખેમે અને જો અથપાલ જિલ્લો હોય તો હાથ ખેચી તેને જગાડે, બેઠો કરે અને કામે લગાડે

ગુજરાતી સાહિત્ય એમ. એ. ભા. ૧
(ગુજરાત યુનિવર્સિટી) : વાહ મયસૂચિ
૧. અમૃતા (અ આ ૧૯૬૫ ત્રીજી આ ૧૯૭૨
—રઘુવીર ચૌધરી
અનતરાયરાવળ—'સસ્કૃતિ' ફેબ્રુ '૬૬ ૭૨-૭૫
પુનર્મુ. 'સમાજવાના' (૧૯૬૬) ૨૧૫-૧૬

धीनुભાઈ ઠાકર-‘સાંપ્રત સાહિત્ય’ (૧૯૬૮) :
૨૬૦-૭૦.

નવીનદાસ પારેખ-અમૃતાનો આસ્વાદ (આમુખ).
પ્રમોદકુમાર પટેલ-‘અંધ’ અર્થે ૧૯૬૬ : ૫-૯.
ભારતી દલાલ-નવલકથાની નવીધારા : એનાં
વિવેચનો. ‘કથાસાહિત્યનું વિવેચન’ (૧૯૭૫) :
૨૮૨-૩૧૦.

ભોળાભાઈ પટેલ-જુઓ ‘જ્ઞાનગંગોત્રી અંધશ્રેણી
-૧૦’ પૃ. ૯૩-૯૪.

રાધેશ્યામ શર્મા-ટાગોર-નિરો સમોસામ !
‘સાંપ્રત’ (૧૯૭૮) પૃ. ૧૧૫-૨૭. અને ‘યુજરાતી
નવલકથા’ (૧૯૭૨)-રઘુવીર ઔધરી અને
રાધેશ્યામ શર્મા સંપા. પૃ. ૨૬૨-૭૧.

સુમન સાહ-‘અમૃતા’ અને અસ્તિત્વવાદ.
‘અન્દકાન્ત બક્ષીધી ફેરો’ (૧૯૭૩) : ૩૭-૫૨.

સુરેશ હ. જોષી-‘શુભવન્તુ’ (૧૯૭૨) પૃ. ૧૧૬.
સુસ્મિતા મેહ-‘ભુદ્ધિપ્રકાશ’ મે ‘૬૬ : ૧૫૮-૬૦.
હર્ષદ દેસાઈ-‘નવભારત’ દીપો. અંક સં. ૨૦૨૩
(નવે. ૧૯૬૬) પૃ. ૧૧૫-૨૦.

૨. ધરાશુભરી (પ્ર.આ.૧૯૪૪)-અન્દવદન મહેતા
અનંતરાય રાવળ-‘સમાલોચના’ (૧૯૬૬) પૃ. ૧૭.
શુભેન્દ્ર ત્રિવેદી-ફા. યુ. સલા ત્રૈયા. વર્ષ ૧૦ અંક
૧-૨ : ૫૪-૫૬.

મહેશ ચોકસી-‘યુજ. નાટ્ય સાહિત્યનો ઉદ્ભવ
અને વિકાસ’ (૧૯૬૫) : ૨૪૪-૪૬.

૩. મદનમોહન-શામળ
અનંતરાય રાવળ સંપા. મદનમોહન. પ્ર. આ.
૧૯૫૫ પૃ. ૪૮ + ૨૦૪.
ઈશ્વરપ્રસાદ જોષીપુરા-મદનમોહનનામાં લોકજીવન.
‘નવચેતન’ નવે. ૧૯૫૬ : ૨૯૭-૩૦૦.
કુંજવિહારી યુ. મહેતા-ત્રણ વિવેચનો. પ્ર. આ.
૧૯૬૧ પૃ. ૪ + ૮૬.

અન્દકાન્ત મહેતા-મધ્યકાળના સાહિત્યપ્રદારો.
જુઓ ઉમાશંકર જોષી અને અન્ય સંપા.
‘યુજ. સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ અંચ-૨ પૃ. ૩૧-૩૩.
છાટ્ટલાલ નરભેરામ ભટ્ટ અને હીરાલાલ પ્ર. શ્રોફ
સંપા. મદનમોહન. બીજી આ. ૧૯૧૬ પૃ.
૮ + ૨૦૮.

ગ્રેમશંકર હ. ભટ્ટ-કવિ શામળની સર્વોત્તમ કૃતિ.
‘મધુપક’ (બીજી આ. ૧૯૭૦).

હરિવલ્લભ ભાયાણી સંપા. મદનમોહન. ભારતીય
વિદ્યાલવન, મુંબઈ. પ્ર. આ. ૧૯૫૫ પૃ. ૧૮૭.
વિવેચનલેખ માટે જુઓ ‘શોધ અને સ્વાધ્યાય’
(૧૯૬૫) : ૧૫૩-૨૩૩.

૪. મિથ્યાલિમાન (પ્ર. આ. ૧૮૭૧)-દલપતરામ
ડાલાભાઈ કવિ ‘યુજરાતી નાટ્ય’ જૂન ૧૯૫૩
: ૪૯-૫૦. નાટકનું કથાવસ્તુ.

અંદ્રાશંકર ભટ્ટ-મિથ્યાલિમાન : બે સુદાઓ.
‘સંસ્કૃતિ’ ઓક્ટો. ‘૭૦ : ૩૯૬-૯૮. પુનમુ.’

‘અનિધિ’ (૧૯૭૬) : ૩૮-૪૩. જશવંત
શેખડીવાળા-મિથ્યાલિમાન : ફેરવિચારણા.
‘તુચિ’ ડિસે. ‘૬૪ : ૫૭-૬૨.

મહેશ ચોકસી-‘યુજરાતી નાટ્ય સાહિત્યનો
ઉદ્ભવ અને વિકાસ’ (૧૯૬૫) : ૮૨-૮૫.

૫. રાઈનો પર્વત (પ્ર. આ. ૧૯૧૩)-રમણભાઈ
નીલકંઠ

અનંતરાય રાવળ-‘સાહિત્યવિહાર’ (બીજી આ.
૧૯૬૮) : ૪૯-૫૨, ૧૧૭-૨૯. ‘સાહિત્યવિવેક’
(બીજી આ. ૧૯૬૮) : ૮૦-૧૧૯.

‘અવિનાશ’ (જટુભાઈ મહેતા)-‘નવચેતન’
ઓક્ટો. ૧૯૩૭ : ૯-૧૩.

‘ઉચનસ’-સરસ્વતીચંદ્ર અને રાઈનો પર્વતમાં
રેનેસાં (નવજીવન) ની આબોહવા.

એપ્રિલ '૭૮ ૧૪૧-
 એમ આઈ પટેલ-રાઈનો પર્વત એ ચર્ચાર્પદ
 મુદ્રાઓ, 'રુચિ' ઓકટો ૧૯૬૭ ૨૫-૨૭,
 'પ્રસ્થાન' ઓકટો '૬૭ ૫૧૦-૧૪
 કુન્વિહારી સુ મહેતા-'ત્રણ વિવેચનો'(૧૯૬૧)
 ૫ ૪+૮૬
 કૃષ્ણલાલ મેા જવેરી-'ગુજરાતી સાહિત્યના
 માર્ગસૂચક અને વધુ માર્ગસૂચક સ્તંભો' (બીજી
 આ ૧૯૪૮) ૨૩૧-૩૫
 ચંદ્રસેકર લા પડયા-'પ્રસ્થાન' પોષ ૧૯૮૩
 ૨૦૦-૨૦૨
 ગભીરસિંહ ગોહિન-'રાઈનો પર્વત' વસ્તુ
 સદર્ભ. 'અથ' જૂન '૬૯ ૪૨-૪૬ પુનર્મુ
 અનિરુદ્ધ ખલભટ્ટ સપા રમણભાઈ નીલકંઠ
 (૧૯૭૩) ૭૧-૮૧
 ચંદ્રકાંત શેઠ-ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્યના વિકાસમાં
 'રાઈનો પર્વત' 'આગાખી' અને 'મહાપ્રસ્થાન'નું
 સ્થાન પરબ' માર્ચ '૭૮ ૫ ૫૭-૭૫
 ન્યાયિતિ દલાવ-રજવાડી નાટક 'અથ' માર્ચ
 '૬૮ ૨૩-૬ પુનર્મુ અનિરુદ્ધ ખલભટ્ટ સપા
 રમણભાઈ નીલકંઠ (૧૯૭૩) ૫૪-૭૦
 પુનર્મુ અનિરુદ્ધ ખલભટ્ટ સપા 'નાટક વિશે
 ન્યાયિતિ દલાવ' (૧૯૭૪) ૭૫-૮૬
 નરશંકર પાઠક-રાઈનો પર્વત' કેટલીક હકીકતો
 'સુદ્ધિક્રમણ' જુલાઈ '૬૮ ૨૫૦-૩
 ડોલરરાય માકડ-'રાઈનો પર્વત'નું મૂળ
 જુ પ્ર' જુલાઈ-સપ્ટે ૧૯૩૭ ૩૦૨-૫
 નરહરિ હા પરીખ-'વસત' વર્ષ ૨૦ અક ૧૧
 માર્ગસૂચી અને પોષ ૧૯૭૮. પુનર્મુ સુશ્રુત
 રમણભાઈ નીલકંઠ સપા 'સર રમણભાઈ
 મહીપતરામ નીલકંઠ' (૧૯૩૪) ૩૯૭-૪૧૫
 પ્રાણજીવન વિ પાઠક-સુવર્ણમાળા પોષ
 ૧૯૮૩ ૬૫-૧૧૧

પુનર્મુ 'ગુજ નાટ્ય' નવે ૧૯૫૬ ૫૭-૬૧
 અળવતરાય ક ઠાકોર-'વસત' વર્ષ ૧૩ આ
 ૫ જ્યેષ્ઠ સ ૧૯૭૦ ૨૯૫-૬
 બિપિનચંદ્ર ઝવેરી-'રમણભાઈ નીલકંઠ'(૧૯૫૩)
 ૪૨૬-૯૩
 ભારતકુચાર ઠાકર-ધ્યેયલક્ષ્મી નાટ્યકૃતિ 'નાટ્ય
 વિમર્શ' (૧૯૭૩) ૫ ૨૦૬-૧૮
 ભાનુપ્રસાદ પડયા-'રાઈનો પર્વત'ના કેટલા
 પ્રભાવક અંગો જુ પ્ર' જુલાઈ '૬૮ ૨૪૦-
 ૪૪ નાગના સદર્ભમાં 'રાઈનો પર્વત'નું
 સંવિધાનમૂલ્ય 'પ્રત્યુદ્ગાર'(૧૯૭૮) ૯૮-૧૦૬
 મગન હ ઠાકરાવાળા-સાહિત્ય' ઓકટો ૧૯૧૪
 ૪૭૭-૭૮
 મહેન્દ્ર દવે-'રાઈ'ની ધર્મભાવના 'નવચેતન
 માર્ચ' '૬૭ ૭૨૬-૩૩
 મહેશ ચૌકસી-'ગુજરાતી નાટ્ય સાહિત્યનો
 ઉદ્ભવ અને વિકાસ'(૧૯૬૫) ૧૩૦-૩૭
 રમેશ મ શુક્ર-'રાઈનો પર્વત'ના સન્નભાવન
 ફા ગુજ સભા ત્રૈમા' વર્ષ ૩૩ અક ૫
 ઓકટો-ડિસે ૧૯૬૮ ૨૩-૨૮
 રામનારાયણ વિ પાઠક-'પ્રસ્થાન' ફાગણ ૧૯૮૫
 ૨૮૬-૯૬ વૈશાખ ૫ ૪૦-૫૨ 'રાઈનો
 પર્વત એક જમાનાની પ્રતિનિધિ કૃતિ 'રુચિ'
 જૂન ૧૯૬૩ ૩૩-૩૭ પુનર્મુ 'આકાશ'
 (૧૯૬૪) ૫ ૮૩-૯૩ પુનર્મુ સુશ્રુત રમણભાઈ
 નીલકંઠ સપા 'સર રમણભાઈ મહીપતરામ
 નીલકંઠ' (૧૯૩૪) ૧૨૩-૫૯
 પુનર્મુ 'સાહિત્યવિમર્શ'(બીજી આ ૧૯૫૧)
 ૧૬૦-૨૦૫
 વિનોદ અધ્યક્ષ-'જ્ઞાનમગોત્રી અથક્ષેત્રી-૧૦
 ૫ ૨૦૮
 વિથ-'વસના' વર્ષ ૧૩ અક ૬ આશિન
 સ ૧૯૭૦ ૫ ૫૪૮-૫૦

विष्णुप्रसाद त्रिवेदी-जुઓ સુશ્રુત રમણભાઈ
નીલકંઠ સંપા. 'સર રમણભાઈ નીલકંઠ'
(૧૯૩૪) : ૧૮૩-૯૮. પુનર્મુ. 'વિવેચના'
(ખીજી આ. ૧૯૬૪) : ૧૧૮-૩૦.
શંકરભાઈ સો. પટેલ-રાઈના પર્વત'માનો
સંસાર સુધારો. 'શુદ્ધિપ્રકાશ' ડિસે. ૧૯૩૦ :
૩૭૧-૫.

સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે-'શુદ્ધિપ્રકાશ' જૂન
૧૯૧૪ : ૧૮૩-૯૧.

હેમનન્દુમાર ગુણભાઈ નીલકંઠ-રાઈના પર્વત'નું
નીતિવિધાન જુઓ સુશ્રુત રમણભાઈ નીલકંઠ
સંપા. 'સર રમણભાઈ નીલકંઠ' (૧૯૩૪) :
૨૫૫-૬૪.

લીલાવતી જીવનકલા (પ્ર. આ. ૧૯૦૫) -
ગોવર્ધનરામ માં ત્રિપાઠી.

બળવંતરાય કં ઠાકોર-'વિવિધ વ્યાખ્યાનો'
ગુચ્છ-૧ (૧૯૪૫) પૃ. ૧૭૯-૧૯૭. પુનર્મુ.
ઉપેન્દ્ર જ. પંડ્યા સંપા. 'ગોવર્ધનરામ'દીઅંથ'
(૧૯૫૫) ખંડ ૨ પૃ. ૫૯-૭૭.

બુખેન્દ્ર આં ત્રિવેદી સંપા. લીલાવતી જીવન-
કલા. ૪ થી સુધારેલી આં ૧૯૬૧ પૃ.
૩૨ + ૧૭૮. પ્રસ્તા. રમનલાલ જોશી.

રમણલાલ જોશી-ગોવર્ધનરામ : એક અધ્યયન.
ખીજી સંશો. આં ૧૯૭૮ પૃ. ૪૯૪.

'સમાલોચક' પુ ૧૧ અંક ૧ જન-યુ.-માર્ચ
૧૯૦૬ : ૪૫-૪૬.

વાહી જતી પાછળે રમ્યઘોષા

(પ્ર. આ. ૧૯૬૫)-લાલસંકર ઠાકર.

અનિરુદ્ધ બ્રહ્મલદ્-અન્વીક્ષા' (૧૯૭૦) : ૧૬૦-૪.
અન્દ્રકાંત ટોપીવાળા-મરી ગયેલાં મરીરાની
ઉચ્છ્વ સુગંધ. અપરિચિત અ અપરિચિત વ'
(૧૯૭૫) : ૨૫-૩૦.

ચિનુ મોદી-'સંસ્કૃતિ' એપ્રિલ '૬૬ : ૧૫૪-૬.
જયંત પાઠક-'અંથ' જન-યુ. '૬૭.

દિલાવરસિંહ જાડેજા-'પરખ' ૧૯૬૬ અંક ૨
પૃ. ૬૮-૭૨. પુનર્મુ. 'વિવક્ષા' (૧૯૭૩) :
૧૧૮-૨૩.

ધીનુભાઈ ઠાકર-'સાંપ્રત સાહિત્ય' (૧૯૬૮) :
૧૬૫-૮.

રતિલાલ દવે-'સંસ્કૃતિ' ઓક્ટો. '૬૬ :
૩૯૭-૪૦૦.

૮. શર્વિલક (પ્ર. આ. ૧૯૫૭. ત્રીજી આં ૧૯૭૩)
-રસિકલાલ જાં પરીખ

ઈશ્વરલાલ ર. દવે-'સાહિત્યગોષ્ઠિ' (૧૯૭૧) :
૨૯૩-૯૬.

ઠાકા કાલેષકર-નાટ્યસંદેશ' એક નવા પ્રકાર.
'સુખેન્દ્ર' ૧૯૫૮ : ૩૩૧-૩૩.

શ્રીશંકર ચુ. ઝાલા-'સંસ્કૃતિ' ઓક્ટો. '૫૮
પૃ. ૩૯૭ અને ૩૬૭. 'અક્ષરા' (૧૯૭૬) :
૧૪૧-૪૩.

ચુનીલાલ મડિયા-ફાકડોદિતુરી : આચીન
લેખાશમાં.

'અંથમરિખા' (૧૯૬૧) : ૧-૧૨. 'સુ. પ્ર.'
માર્ચ '૬૧ : ૭૭-૮૨.

જયંતી દલાલ-'વિશ્વમાનવ' અંક ૩૮.
ઝોલરરાય માંકડ-'સંસ્કૃતિ' એપ્રિલ '૫૮ :
૧૫૫-૫૭. પુનર્મુ. 'ત્રિવેદ' પૃ. ૧૮૧-૮૪.

ધીનુભાઈ ઠાકર-'રસ અને રુચિ' (૧૯૬૩) :
૨૭૭-૮૧.

'પીતાંબર પટેલ અને ચિમનલાલ ત્રિવેદી-'અંથ
અને અંથકાર' પુ. ૧૧ પૃ. ૨૪૯.

ભોગીલાલ સાહેસરા-'શર્વિલકની સંબંધતા'
'રુચિ' ફેબ્રુ. ૧૯૬૩ : ૩૩-૪૧.

પુનર્મુ. 'પ્રતિહાસ અને સાહિત્ય' (૧૯૬૬)

૫. ૮૦-૯૭.

મધુસૂદન પારેખ-ગુજ. સાહિત્ય સભા કાર્યવહી
સને ૧૯૫૭ ૫. ૯૧-૯૪.

રામચંદ્ર બ. આઠવલે-'શર્વિલક'ની પુરોચના
(પ્રસ્તા.) 'પ્રસ્તાવ' પુ. ૬૫ એક જ મહા ૨૦૧૪
૫. ૧૨૯-૩૩.

હસમુખ દોશી-'શર્વિલક': સહલક મયક.
'પરિપ્રેક્ષા' (૧૯૭૪) ૫. ૫૭-૭૨.

હસિત હ. મૂચ-'શર્વિલક': વિશિષ્ટ અનુસર્જન.
'નવચેતન' જુલાઈ '૬૪ : ૩૬૪-૬૮. પુનર્મુ.
'અનવય' (પ્રકા. સાલ નથી) ૫. ૨૭૮-૭૯.

૯. સાપના ભારા (પ્ર. આ. ૧૯૩૮)-ઉપાચાર
જોઈ.

'કારમય' (મોતીલાલ ૨. ભગતજી)-'રેખા'
એપ્રિલ ૧૯૪૬.

ગુલાબદાસ પ્રોફર-ગુજરાતીમાં એકાંકી. '૩૫-
સંદિર્ભા' (૧૯૬૨) ૫. ૬૧.

ચંદ્રકાન્ત મહેતા-'અનુરણ' (૧૯૭૩) :
૧૪૫-૫૦.

ચાંપશીભાઈ ઉદ્દેશી-'નવચેતન' એ ૧૯૭૩ ૫.
૨૦૬.

જશવંત નિમાવત-'નવચેતન' એક્ટો. ૧૯૭૪ :
૪૧-૪૪.

ઠોલરરાય માંકડ-'ગુજ. સા. સભાની કાર્યવહી'
સને ૧૯૩૬ ૫. ૧૮-૧૯.

મહેશ ચોકસી-'ગુજ. નાટ્ય સાહિત્યનો ઉદ્ભવ
અને વિકાસ' (૧૯૬૫) : ૩૦૦-૩૦૪.

મૂ.-'ભામિ' એપ્રિલ ૧૯૩૭ : ૨૭૧-૨.

રામનારાયણ વિ. પાઠક-પ્રસ્તાવના, સાપના
ભારા, પ્ર. આ. ૧૯૩૮.

સતીશ વ્યાસ-'સાપના ભારા' એક અભાસ.
'લુ. પ્ર.' માર્ચ ૧૯૭૫ : ૯૩-૯૭.

[સાહિત્યસંક્રાંતિ માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારો

પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અર્થ
કુવહલ હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થા
માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ યાનચર્યા
વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જે
પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય
સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. જે
હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દેશ્ય'ના પ્રથમ આ
(આજે) જીવંત સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમ
પ્રગટ કરીએ છીએ.

- ૭૪. વાગીલાલ ડમલી
ડી/૩ સી ફેઈસ પાઠ
ભૂલાભાઈ દેસાઈ ૩૬
મુંબઈ-૪૦૦૦૨૬
- ૭૫. હસમુખ પાઠક
૧૬, સ્વીટ હોમ સોસાયટી
ક્રેવસ ટેકા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ૭૬. મનસુખલાલ મે. ડવેરી
૩૪, ત્રિવેણી બિલ્ડિંગ
૫, રામગીરી
કાંદિવલી (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭
- ૭૭. નરવર શાહ
કોર્કનો બંગલો
વી. પી. કોસ ૩૬
ઘોરીવલી (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૨
- ૭૮. પ્રદીપાદ બક્ષામદ
૧૪, આઝાદ સોસાયટી
આંબાવાડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

ચંપૂ વ્યાસ

શય્યા-પ્રાર્થના : શબ્દસંસિદ્ધ વાર્તાકૃતિ

રાધેશ્યામ શર્માના તાજેતરમાં જ બહાર પડેલા વાર્તાસંગ્રહ 'પવનપાવડી'ની વાર્તાઓને અદ્યતનતાની મહોર મારતી વખતે એક વસ્તુ યાદ રાખવી પડશે કે લેખક પાસે જે પ્રયોગશીલ રચનાપ્રક્રિયા છે એ કોઈ પૂર્વનિશ્ચિત વિભાવનાઓનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ નથી. લેખકની નિરાપાસ પ્રયોગલક્ષિતાએ જ તેમની વાર્તાઓની કલાગત શક્યતાઓ વિસ્તારી છે. એનું કારણ એ છે કે રાધેશ્યામની વાર્તાપ્રવૃત્તિનાં મૂળ અકૃત્રિમ નૈસર્ગિક ભોંયમાં નંખાયેલાં છે. રૂપાલમાં રમાતી રામલીલાના પટાંગણથી માંડીને જન્મજન્મ-માંતર સુધી કે વી. એસ. હોરિપટલથી માંડીને કૂતરા-મહાજનના મકાન સુધી ધૂમી વળતી સળંગની શબ્દચેતના પ્રયોગપીડિત રહેવાને બદલે આત્મ-વિશ્વાસથી સહજ-સ્વાભાવિક પ્રયોગલક્ષ્યો તાકે છે. તેથી જ, મોટા ભાગની વાર્તાઓમાં લેખકે ઘટના સાથે-તિરસ્કારભાવ દાખવ્યા સિવાય-જે સહુકાઈથી કામ પાડ્યું છે, એનો અભ્યાસ કરવો આવશ્યક બને છે. વાર્તાસર્જનમાં, રચનાવિધિ અને ભાષા-વિધિનો સાધ્યસાધનભેદ નથી, પણ કાર્યકારણ-સંબંધ છે-એટલું નવ્ય વાર્તાસર્જકોએ સ્વીકારી લીધું છે. એ સ્વીકાર પછી વધેલી ભાષાકર્મની સક્રિયતાની ઘટનાએ જ વાર્તાલક્ષી ઘટના-ઉપેક્ષાને (હાસ, તિરોધાન, લોપ વગેરેને) જે અર્થ આપ્યો છે એ પ્રકારાન્તરે કલાના અર્થકારણને સમૃદ્ધ કરે છે.

'શય્યા-પ્રાર્થના' વાર્તામાં ધણી બધી ઘટનાઓ સળંગસૂત્રે આલેખાઈ હોવા છતાં જે કોઈ બની રહ્યું છે એનો સ્પષ્ટ અણસાર આપવામાં એ ઘટનાઓ મુખ્યાધાર બનતી નથી. સાંજનું અંધારું થયે કૃતિકા સ્નાન કરી, નવોઢાની જેમ શણગાર સજી, પથારી સરખી કરી, કોઈ પુત્રુષ સાથે સહસયન કરવાનું હોય એમ બે ઉશીકાં ગોઠવી 'તમેવ...પિતા ચ... બંધુશ્વ...'ની પ્રાર્થના ગણગણી, નિર્વચ્ચ થઈ, એકલી ના હોય એ રીતે એકલી સૂવા પડે છે. આ તમામ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગોની સાથે સાથે ગૂંથાતા પીઠ જખકારો અને કૃતિકાના આંતરસંવાદો કે એનાં આંતરિક સંચલનો વાર્તાની શક્યતાઓ વિસ્તારે એ રીતે શબ્દવિન્યાસ સાધીને લેખકે 'શય્યા-પ્રાર્થના'નાં કૃતિલક્ષી પ્રયોજનો તાક્યાં છે.

ઉપયુક્ત પ્રત્યક્ષ ઘટનાઓની સમાંતરે ચાલતી અપ્રત્યક્ષ આંતરચેતનાનું સંવહન જે ભાષા દ્વારા પ્રત્યક્ષ થાય છે એનો અભ્યાસ કરનારને, એકાદ-બે અપવાદ બાદ કરતાં, એકેએકે શબ્દની મૂલ્યવત્તા સમજશે. 'શય્યા-પ્રાર્થના' વાર્તામાં વાર્તાકારે કૃતિકાની બાહ્ય ક્રિયાઓ પર સ્પોટલાઈટ ફરતું રાખ્યું છે. વાર્તારભે કૃતિકા બંગલાની બહાર બગીચામાં બેઠી બેઠી વાંચે છે. સાંજનું અંધારું ઢળતાં એના વાચનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ જે વિશેષ પડે છે એને વર્ણવતાં રાધેશ્યામ લખે છે :

કૃતિકાના હાથમાં રહેલી ચોપડીના અક્ષરો ધીમે ધીમે વટવા લાગ્યા. દીર્ઘ-ઈ-નો ઉપરનો ભાગ બઠકાઈને કાનો યઈ જવા મંડ્યો. દીર્ઘ ઊ-નો નીચેનો અંશ અદૃશ્ય થતાં શૂન્ય એવો જણાયો.

તૂટતા અક્ષરોને કારણે થતા શબ્દના અનર્થ કે દીર્ઘત્વનું શૂન્યમાં થતું પરિવર્તન પ્રારંભે જ વસ્તુનિર્દેશમાં મૂકી આપવાનું કાર્ય વાર્તાના અનર્થકારક વસ્તુસંદર્ભોની ભૂમિકા પૂરી પાડે છે. એ રીતે વાર્તાકારે ઢળતી સાંજના અધકારની સાથે સાથે કૃતિકાની સમજણના અનર્થને પણ સંકેતરૂપે મૂકી આપ્યો છે. કૃતિકાનું માન્ય Electra Complex થી પ્રસૂત છે. ધરમાં એ એકલી છે. એમ છતાં જાણી શકે એના પતિની સાથે સહરાવન કરવાનું હોય એ રીતે પોતે વાસકસંભળતો પાઠ અદા કરે છે. એ સંભળતાની તમામ વિધિમાં લેખકે એના સહગત પિતાનાં સ્મરણો સાંકળ્યાં છે. અલખત, એ બધાં સ્મરણો જે કલાક્રમે આલેખાયાં છે, એનું જ મોહું મૂક્ય છે. આ વાર્તા કોઈ મનોવિજ્ઞાનની કે મનોવિકૃતિની વાત ન બની રહેતાં સમર્થ ભાષાકૃતિ પણ બની રહે છે. કૃતિકાના પિતાનાં સ્મરણો આરંભક ગોઠવવાને બદલે લેખકે પહેલે તબક્કે તો કૃતિકાની એકાંત સ્થિતિમાં સર્વવ્યાપક બનેલા અભાવને જ ભાવકેન્દ્રી બનાવ્યો છે. એ અભાવના અવલંબને કૃતિકાએ સ્વયંકલ્પિત સૃષ્ટિ ઊભી કરી છે, જે સૃષ્ટિના પ્રમુખ ત્રેક તરવ તરીકે તેના મૃત પિતા છે—એ વિગતો ક્રમશઃ ઊપડતી રહે છે ને એમાંથી જ આ વાર્તા સર્જાતી જાય છે.

કૃતિકા સુંદર અને સુદૃઢ છે. નીચા કટના બ્લાઉઝમાંથી એનું સ્તનસૌંદર્ય ઊભરાય છે. પણ એને કોઈ જોઈ ના જાય, એની તકેદારી રાખતી કૃતિકા સતત સાહીનો છેડો સરખો કર્યા કરે છે. એમ તો ધરમાં કોઈ જ નથી. આબુબાબુ પણ કોઈ નથી. કોઈ ના હોવા છતાં ય કોઈ એનું

સૌંદર્ય જોઈ જશે એવી એને મૂંઝવણ છે; કારણ કૃતિકાને લાગ્યા કરે છે :

કોઈ ને કોઈ ક્યાંકથી ને ક્યાંકથી આપણને ખત ના પડે એ રીતે વાકયા કરતું હોય છે.

પોતાનાં સૌંદર્યચીવનથી વધારે પડતી સખા એવી આ નાયિકાને લેખકે આત્મપ્રીતિના એ સીમાપ્રાન્તે ધાવી મૂકી છે કે તે પોતે જ પોતાનું object બની જાય છે. બાધરૂમમાં રનાન કર્યા વખતે કૃતિકા અરીસાની પોતાની જ પ્રતિકૃતિ 'કોઈ નવી વ્યક્તિ પેખવી હોય એમ' જણાતી છે. એ રીતે, એના સૌંદર્યને જોનાર કે માણનાર અભાવ દ્વારા જ લેખકે કૃતિકાના સ્વ-ભાવને અત્યંત મનોવલણો દાખવ્યાં છે. શૂન્યકેન્દ્રી અભાવ નિર્સા કાર્યકારણમાં અટવાઈને આખરે શૂન્યપરિણામને છે; પણ એ દ્વારા વાર્તાકારે આલેખવા ધાર્યું કૃતિકાનું મનોગત, એની સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ લીધારે સાથે, પ્રકાશમાં આવ્યું છે.

'કોઈ... જોઈ રહ્યું હોય તો?'—એ પ્રશ્ન અસંભવની નિશ્ચિત ભૂમિકાના સંદર્ભમાં જ અટવા હોવા છતાં એને નિર્વસ્તુક લાગણી સાથે સંકળાયે હોવા છતાં તર્કની બોધ ભાગીને એને અભાસત્યના પ્રદેશમાં ચગાવવામાં આવે છે:

કોઈ જેતું હોય એટલું નક્કી યઈ ગયું; પણ કે હોવું જોઈએ.

ના હોય એ તો જોઈ જ ના શકે ને ?

પ્રથમ દૃષ્ટિએ તર્કાશિત લાગતી આ માન્યતાએ દૂષિત તર્કવિધાન પર આધાર રાખતી હોવાથી અસંભવ અને અચુકત છે. કૃતિકા દ્વારા સ્વીકારાયેલો તર્કદોષ સાણના પરપોટા દ્વારા સંકેતાયો છે. પણ કૃતિકાએ સ્વીકારેલી આ દૂષિત તર્ક પરંપરા એ કોઈ વાર્તાનું ધ્યેય નથી. કૃતિકાના સ્વભાવ સાંદરતાથી જોડાયેલી અને એની બાહ્ય ક્રિયાઓ સતત પ્રચાણતી Electra Complexને કથ

યોગી બનાવવામાં આ દૂષિત તકપરંપરાનો કૃષો પકારક બને છે.

વક્તવ્યપોષક લાપાકર્મની અન્ય પ્રકારની તનામાં કૃતિકાની સ્નાનવિધિ દરમિયાન મુકાયેલા પ્રેશ શબ્દ-પ્રયોગો ધ્યાનપાત્ર બને છે. શાવર, શાવરબાથ, બસીન, બાથરૂમ મીરર (આ બંધાર્થમાં અન્યત્ર વપરાયેલો 'અરીસો' શબ્દ જુઓ/ઈશુ) જેવા આધુનિક સમાજરીતિ સંદર્ભતા પ્રેશ શબ્દોની-પહેલી વાર જેવા મળતી-ભરભાર પીઠઝખકારમાં પિતાજીના શબ્દ પાસે ગીતાધ્યયનની કૃતિકાનાં સંસ્કૃત ઉચ્ચારણો બે પેઢી વચ્ચેના રને વિશિષ્ટ અભિવ્યક્તિ આપે છે.

બર્મભૂલમ્ભઃ શાખમ...નેન' દહતિ પાવક...

પિતાના મુદ્ધ પ્રસંગે થતા ગીતાધ્યયનમાં પુરુષ યોગીની રજૂઆત વસ્તુસંદર્ભને વધુ અસરકારક બને છે. વળી, કૃતિકા અને અનુનના પુરુષોત્તમ એક છે. એટલે જ ક્રમ તોડીને લેવાયેલો 'નેન' દહતિ ક'નો ડ્યોકાંશ આત્માના નિર્ગુણ સ્વરૂપનું ધાસન બનતો નથી, પણ કૃતિકાની જાતીય વૃત્તિમાં દેહચેતનાનો જ પરિચાયક બને છે. પિતાના પુ પછી તેમના શરીરનાશની શક્યતાઓ ઉભેખીને કાએ કોઈના હોવાપણાની અવાસ્તવિક માન્યતાને એ નિમિત્તે પોતાની શરીરચેતનાને જ સંકેપ્યા છે. કૃતિકાને સ્થાને ખીજ કોઈ પણ પુત્રી હોય આ પરિસ્થિતિમાં એનું સંવેદન જુદા જ પ્રકારનું હતું. કૃતિકાનો પાત્રભેદ દર્શાવવા લેખકે એની મૂલ્યતિને એક જ વાક્યમાં સામર્થ્યથી પ્રયોજી છે :

મરવો આટલો સરસ સોઢાય છે ।

કૃતિકાએ માણેલી આ વસંતગંધનો સંદર્ભ પ્રેશ પ્રલાવક છે કે એ પછી આવતા પરિચેદના બધા શબ્દો નિરર્થક લાગે છે. 'એરો જામ લઈ બેઠેલા કેરિસ'ને અને 'મેરે તો ગિરધર'ના ગીતને ખેચી ણીને લેખકે વ્યંજનાના ભોગે રુબ્ધચૂષણાં કર્યાં છે.

વાર્તાકારનું એક અઘડું કાર્ય પુરું થાય છે. કૃતિકાના પોતાના અસ્તિત્વ સાથે વિચિત્ર રીતે સંકળાયેલા એના પિતાના પ્ર-ભાવનું વાર્તાલક્ષી સ્થાપન હવે થઈ ચૂક્યું છે. કોઈના પણ હોવાપણાના કેવળ અભાવની વચ્ચે કોઈના હોવાપણાનો પ્રયત્ન અનુભવ કરતી કૃતિકાનો મનોરાગ જેટલો વિચિત્ર છે, એટલો જ વ્યાવર્તક પણ છે. શબ્દના વ્યવસ્થાપનથી એના આનુષંગિક મનોવૈજ્ઞાનિક સંદર્ભો પણ વાર્તાકલાની રમણીયતા આત્મસાત્ કરી શક્યા છે. આ બધું સંધાય છે કૃતિકાના પાત્ર દ્વારા. એના અસ્તિત્વ સાથે પ્રભાવક રીતે જોડાયેલા એના પિતાનો પાત્રપરિચય કરાવતો પિતાની ઉત્તરક્રિયાનો પ્રસંગ અહીં આલેખાયો છે. પણ પાત્રપરિચય તો એક જ લક્ષરકે ઉઠાવ પામ્યો છે.

આપની સમ્બંધમાં ગેર મહારાજ । આ એક નાવકું અને આ અરીસો મૂકે. તેમને અરીસો બહુ ગમતો.

રાષ્ટ્રચારીની અન્ય વાર્તાઓ જેઈશુ' તોપણ એમાં આપણી પરંપરાગત વ્યવહારરીતિનું પ્રતિબિંબ કૃતિકાની અનુબંધમાં લેખે લાગ્યાનું અનુભવાશે. ભવસાગરનાં બંધન વિચ્છેદને અદ્વૈતિક સ્થાન તરફ ગતિ કરતા મૂતાતમા માટે ચાંદીનું નાવકું સંબંધમાં મૂકવાનો રિવાજ છે કે જે દ્વારા એ વૈતરણી પાર કરી શકે. ખીજે રિવાજ એવો પણ છે કે મરેલા માણસના જીવનભરના શોખની તમામ વસ્તુઓ સંબંધમાં મૂકવી. એને લક્ષમાં રાખીને લેખકે અહીં અરીસો મૂકી આપીને કૃતિકાના પિતાની ભૌતિક-શારીરિક વૃત્તિનો સંકેત કરી દીધો છે. અરીસાનો આ સંદર્ભ કૃતિકાની સ્નાનવિધિ દરમિયાન પ્રયોગાયેલા બાથરૂમ મીરર સાથે જોડાઈને પિતાપુત્રીનાં સમાનાનુરાગી ભૌતિક વલણોની પ્રતીતિ કરાવે છે.

બાથરૂમ મીરરમાં પોતાની સાણના પરપોટાવાળી પ્રતિકૃતિને અન્યભાવે જેતી કૃતિકા રાત્રિશણગાર માટે પુનઃ અરીસા સાથે આવી વાળમાં-

છે. પહેલી વખતની કૃતિકાની અનુભૂતિ કથનવર્ણનથી રજૂ થઈ હતી. હવે સંવાદરીતિ અપનાવાય છે

‘કૃતિ, તું’ પરથી તો નહિ ને આ બધા વચ્ચેના વાપરે છે એવું તેજ મા મોટું વાપરે છે ?

‘બધે પરચ્યા નહિ, પણ બનમાં તો ક્યાં હોઈશું ને ?’

‘તું’ તે વહુ કે વર ?’

‘બંને. હું જ મારો વર, હું જ મારી વહુ...’

આ સંવાદમાં પ્રાચીનને અનુપરિચિત રાખીને (અને ઘરમાં બીનું) કોઈ છે પણ ક્યાં ?) લેખકે કૃતિકાના આંતરસંવાદનાં જ એકાંક આપ્યાં છે. વળી, વાર્તામાં આરંભથી જ આલેખિત વિષયરૂપે આવતાં અભાવને અને કૃતિકાનાં વિચિત્ર મનોગ્રહણોને વાર્તાકારે આ સંવાદમાં પુનરુક્ત કર્યાં છે. એકની એક વિગત પુનરુક્તિઓ દ્વારા આલેખનનું વૈવિધ્ય અને અભિપ્રેત ગતિવિધિ સિદ્ધ કરીને સરવળે વાર્તાને ઊંચાઈ પર લઈ જાય છે એ પછી બીજા એક સંવાદમાં કૃતિકાની માના આવાજનું સૂચન થયું છે.

‘શતે ચરીસામાં ના જોઈએ. તું’ તે ક’ઈ સમજણની નાચકણ છે કે સહજજીને સૂચે છે. આવી કુટુંબ ને ચારી’ માનો આવાજ.

કૃતિકા હસી. ‘મા તને મારી અદેખાઈ આવતી હતી ! હું’ કાંઈ બાપુને તારી પાસેથી બીનવી લેવાની હતી તે...’

છેલ્લી ઉક્તિ વખતે કૃતિકા મોગરાની વેણી અંગે ટે બાધતાં વિચિત્ર હસે છે. આ વિચિત્ર રિખતને સંયોગ, કૃતિકાની મનોગત વિકૃતિઓનો લેખકે ધારણે વાર્તાલક્ષી આલેખ સંપૂર્ણ કરવામાં ફલપ્રદ બને છે. હવે નિર્વંચ યતાં યતાં કૃતિકા સંવાદપ્રાર્થના ગણગણે એમાં ‘ત્વમેવ માતા’ એટલેા અંશ ચૂકી જાય તો એમાં કરામત ગંધાવી જોઈએ નહિ. કૃતિકા નિદાધીન થઈ જાય પછી એને જગાડીને સંવાદ-પ્રાર્થના કરવાનું કહીએ તોય એ તો હમણાંની જેમ જ આરંભશે ‘ય પિતા ત્વમેવ ત્વમે : અધુષ. ’ માતાને નામોલ્લેખ

આવે તો જ નવાઈ. એ શબ્દના ગણગણાટથી વ દૂર રહેતી કૃતિકાની માનસભૂમિકા અભિવ્યક્ત કરવા લેખકને ધારી સફળતા મળી છે, એટલે સખ પ્રાર્થનાના શ્લોકનો વચ્ચેથી યતો આરંભ ઉચિ ધાયે છે.

કૃતિકાના વર્તમાન વ્યવહારની તમામ કિં જોને લેખકે કોઈ ને કોઈ રીતે એના પિતાના દેહાન્ત ઘટનાઓ સાથે રચૂળ સામીપ્યથી જોડી છે, જ એમ કરતાં કરતાં કૃતિકાના મનોવૈચિત્ર્યની સં લાક્ષણિકતાઓની વ્યાવર્તક અવસ્થાઓ પ્રકાશ આણી છે. દેહનાશનાં એકાધિક પ્રમાણોથી ધેરાયે કૃતિકા કેવળ દેહસુખનાં મનોગ્રહણોથી જ આંતરમ સક્રિયતા ધારણ કરતી રહે છે. એ રીતે જોતાં ‘દે પ્રાર્થના’ દેહવ્યામોહની વાર્તા ગણી શકાય. સખ પ્રાર્થના ગણગણતાં સંપૂર્ણ નિર્વંચ થયેલી કૃતિકા છેલ્લું પિતૃસંસ્મરણ, એ વ્યામોહની ભૂમિકામાં રે અભાવના સત્વને અને સમગ્ર વાર્તાપ્રક્રિયામાં રહે પિતૃમયિને એકીસાથે પરિવેષિત કરી-એ જ લાગણીના દોરની ઉવટની સબજડ ગાંઠ જ આપે છે.

‘લગ્નકા લતારીને વાંચતો’-પિતાજીનું નિધન । ત્યારે કૃતિકાને જહારગમ નોકરી કરતા વાગ્દત્રી લખવાનું મન થયેલું અને—

અત્યારે એને સાસ્તાનો ઉડા ના સાંચર્યા ।

પોતે સમ્પૂર્ણ લાધાને પોતાની કૃતિમાં પ્રયોજ લેખક નિરાંતના ત્યાસ લઈ શકે છે; પછી એ લાધા સહદયને ધક્કા મારો મારીને જગાડવા કરે ‘સૈયા-પ્રાર્થના’ જેવી સહદયશ્યાધ્ય કૃતિ, એવી લાવકપક્ષે ત્રીજા નેત્રનું જગરણ બની જાય છે

* સપ્તેમ્બર મહાના તાલેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા વ સંગ્રહ ‘પવનપાવડી’ (પ્રકાશનાર. આર. આર. કંપની)ની વાર્તા ક્રમાંક-૧૧, પૃષ્ઠ-૪૬

ધલા આરભ મહેતા

૭

એ સુંદર ન હતી, જો સુંદરતા ગેરી ચામડીમાં પ્રમાઈ જતી હોય તોપણ એ એક મધુર અને પ્રાકૃર્ષક કન્યા હતી. એના દેહની રેખાઓની મૃદુલ પડ ઊતરમાં નજર અટવાઈ જતી હતી.

કોલેજમાં ભણતો ત્યારે પ્રદીપે એક વાર કહેલું, 'રાધાની જે કાળી આંખોમાં સમાઈ કૃષ્ણ વનરયામ થયા છે તે કાળી આંખો સુગતા તારી છે.' મુગ્ધ યૌવનની ઉંમર હતી. જીવનની તમામ ઉત્કટતાથી એ સુગતાને ત્યારે આહતો હતો.

સુગતાને એ આજે પણ આહે છે, પણ એ મુગ્ધ યૌવન રહ્યું નથી. પ્રભાતનું ધુમ્મસ વિખેરાતાં વેરાન ઉજળડ જમીન જેવી વાસ્તવિકતામાં હવે એ જીવે છે, સુગતાના પિતાનાં કારખાનાંઓની દીવાલની આ બાજુ એ ને પેલી બાજુ સુગતા છે.

સુગતા સ્વસ્થપણે વિચારી શકે છે. પિતાનો ગુસ્સો પ્રદીપને અપાયેલી રળ કે અન્ય શ્રીમંત કુટુંબોમાંથી આવતાં માગાઓ એને ચળાવી શક્યાં નથી. પપ્પા પ્રદીપ જેવા મુફ્ફિસ માટે હા નહિ પાડે. ભલે. સુગતા ધાયું જ કરશે.

થોડા દિવસો પર પ્રદીપ મળ્યો હતો. કડવાશ-ભયું હતી એ બોલ્યો હતો : 'શું, હવે મને મળીશ નહિ. કોલેજકાળમાં હું હીરા હોઈ તોપણ અત્યારે

"એન્ટી હીરા" છું, એકાર, ગરીબ. તારા પપ્પા જેડે મારે માટે લડીશ નહિ. પ્લીઝ, એમ હસ નહિ.'

છતાં એ ખડખડ હસીને બોલી હતી. 'તૂમ અબ સુખી રહો. મੈં તો ચલા જતા હું.' એવા હિન્દી ફિલ્મના ડાયલોગ મહેરખાની કરીને નહિ બોલતો.'

'પાગલ તને પરિસ્થિતિની ગંભીરતા સમજતી નથી.'

'સમજ્ય છે. હું હિન્દી ફિલ્મની હીરાઈન નથી. તું સાડું કમાશે, સાડું ધર લેશે પછી જ હું તને પરણીશ. પણ પરણીશ તો તને જ.'

ઝાઝું બોલવાનું પછી શું રહ્યું? છતાં પ્રદીપ અડવાડિયાથી મળ્યો ન હતો, સુગતા ધર શોધતી એના લત્તામાં પહોંચી.

બહાર રસ્તા પર ઊભેલા માણસોને પૂછવાની એની હિંમત ન આવી. આજ અધારમાં હરતાફરતા પ્રત્યેક ઓળાને એ ગભરાટની નજરથી જોતી હતી.

એવામાં બાજુમાંથી એક સ્ત્રી પસાર થઈ.

'એકસકચુઝ મી, પ્લીઝ.' એણે કહ્યું પછી જરા છેાલીલી પડી. અહીંઆ વળી અંગ્રેજ કોણ સમજવાનું હતું? પણ એ સ્ત્રી ઊભી રહી.

'અહીંઆ પ્રદીપ ગાંધી કરીને કાઠ'

‘હા તમે કાણ છો ?’

એ અવાજમાં રહેલી સંસ્કારિતાએ સુખતાને
જરા ચમકાવી દીધી.

‘હું એમની મિત્ર છું. સુખતા.’

‘આવો મારી સાથે.’ કહી એ આગળ વધી.
રસ્તાની પતીના ઝાંખા પ્રકાશમાં નિહાળેલું એવું
મુખ સુખતાને રહસ્યમય લાગ્યું. ઊંચી સુરેણ કાચા,
ગૌરવર્ણો સ્વસ્થ ચહેરો અને સમગ્ર અસ્તિત્વમાંથી
નીતરતી આભા આ લતાની સાથે બંધબેસતાં
ન હતી એક બે ધરે વટાવી એક ધરતું બારણું
એણે ખટખટાવ્યું. તરત બારણું ખૂલ્યું ને અંદરથી
પ્રદીપનો અવાજ વહી આવ્યો.

‘બહુ મોડું થયું મા ?’

‘હા. પણ સાડું જ થયું. તને મળવા કોઈ
ધર શોધવું હતું એને પણ લેતી આવી.’

સુખતા અંદર આવી ઊભી. વિદ્યાએ એને
જરા ધારીને જોઈ. ‘સરસ છોકરી છે’ મનમાં ઊભી
આચ્યું. પ્રદીપનો અવાજ કૃજતા તાર જેવો કુશ્મ
રહ્યો, ‘સુખતા તું ?’

ધરમાં ઓજા પાવરનો ઝાંખો બંધ બળતો
હતો. અધકાર કરતાંય આ ઝાંખો પ્રકાશ ઊલટો
વધારે અંગણાવનારો લાગ્યો. વિદ્યા અંદર આઠી ગઈ.

‘મે તને ના પાડેલી છું, પણ કેમ આવી ?’

‘તારી ના તને બંધન કરે છે, મને નથી
કરતી. તું મને મળવા મારે ઘેર નહિ આવતો હું
તો આવી શકું ને ?’

‘તું આવ તો હું ચુપ જરૂર થાત જો ..’

એ અટકવો.

‘જો ?’

‘જો મારો એક બંગેલો હોત, મોટર હોત
ને હું લેટરટ હીટઅ વગાડતો તારી રાહ જોતો
હોત ને !’

એ ગ્લાન હસ્યો. અચાનક પાણુના ધરમાંથી
ચી-પુરુપના ગળકાના કઠંઈ સરો ઊઠવા ને બાળકની
લીણી ચીસો ડંખીલા સાપની માફક આ પાણુ
સરકતી આવી.

બંને મૂંગા મૂંગા બેગી રહ્યાં. કેટલી વાર થઈ
ગઈ એનો ખ્યાલ ન રહ્યો. ધીરે ધીરે કેલાહન
શરૂં થયો. એવામાં વિદ્યા અંદરથી આ લઈને આવી.

‘આ અવાજથી ગભરાશો નહિ, સુખતા,
અમારે તો રોજનું થયું.’

‘મને “તું” જ દહેજે પ્લીઝ.’

એ મધુર આત્મીયતાએ વિદ્યાનો થોડો અજંપો
શરૂં થયો. એ નીચે સાદી પર બેસી એક બે ફાટેલાં
કપડાં સીવવા લાગી.

‘બાપુ નથી આવ્યા મા ?’

‘ના, હું રાહ જોતી રસ્તા પર ઊભી રહી એટલે
મને દૂધ લાવવાનું મોડું થયું.’

‘હવે લાવે દૂધ મળ્યું ?’

‘તણ ત્રીસ’

‘તણ ત્રીસ ? મા, તું લાવી શું કામ ? કાલથી
હું આ નહિ પીઉં.’

ચાના કપમાંથી નીકળતી ધુમાડાની સેર તરફ
સુખતા જોઈ રહી. મા દીકરાની વાતો ભાંગી પડેલી
પ્રખારતમાં ધૂમરાતા આમાચોડિયા જેવી લાગતી હતી
ના ના ..આ સાચું નથી. એવું લાગે છે કે પ્રદીપ
અને એની મા એક નાટક ખેલી રહ્યાં છે. આ
ધરમાંથી, પ્રદીપ પાસેથી પોતાને હાંકી કાઢવાના
આ ખેલ છે. આ વાતો ગરીબીની છે, પણ ગરીબ
મણસની નથી.

અથવા આ લોહો પડેખર આટલા ગરીબ છે ?
પૃષ્ઠા આગળ પ્રદીપની સિફારસ કરવાના, એને કાર-
ખાનામાં મોટી પદવીએ બેસાડી દેવાનાં સ્વપ્ને એ
મેવતી હતી. પણ પૃષ્ઠા આ ધર જુએ, આ ગરીબી
જુએ, તો કદાપિ હા નહિ પાડે.’

ધબક ધબક કરતું સુન્નતાની છાતીમાં કશું ધબકવા લાગ્યું. વળનદાર પથ્થર નીચે કચડાઈ ગતા છોડની માફક કશુંક ભારે પડ્યું ને કશુંક કચડાઈ ગયું.

એક નિસાસો સરી પડ્યો. અચાનક વિલાએ ઊંચું જોયું ને કહ્યું, 'પ્રદીપ, સુન્નતાને ઘરે મૂકી આવજો. બહુ મોટું ચક્કું છે ને પાછા કરતાં તારા બાપુજીની ખબર કાઢજો. મને ચિંતા થાય છે.'

ને સુન્નતા તરફ ફરી એ બોલી : 'માફ કરજો સુન્નતા, આજે તું ખોટું દિવસે આવી છે અથવા તો આ ઘરમાં આવવાના બધા જ દિવસો ખોટા છે. જા, ઘરે જા, પ્રદીપ તને મૂકી જશે.'

એ વચનો કરતાંય વિલાના ગૌરવભર્યા ઉલ્લસન પ્રહરોને એ જોઈ રહી. રસ્તે જતાં એ એકલી જ મળી હોત તો પ્રદીપની મા છે એવો ખ્યાલ પણ ન આવે એટલી એ સુંદર અને યુવાન દેખાતી હતી.

બંને જણાં બહાર નીકળ્યાં. ગાહેર નજીક પરથી વાસણો માંજવાના ને કયાંક કલહના અવાજો આવતા હતા. ઘર બહારના રસ્તાઓ પર ફરતા મવાલીઓ જેવા માણસો જોતાં એ ડરી ગઈ.

મુખ્ય રસ્તા તરફ જવાના વળાંક પરની બત્તી આજે બળતી ન હતી. અધારુ અને નિર્જનતા એ ઝૂંપડાંઓને ગળી ગયાં હતાં. સુન્નતા સહજ ડરી ગઈ. પ્રદીપનો હાથ પકડી એ ઊભી રહી. પ્રદીપે એને પાસે ખેંચી લીધી.

'તું હવે અહીં ન આવતી. આ તારે હાથકની જગ્યા નથી.'

'પણ તું તો ત્યાં રહી શકે છે પ્રદીપ,

'હા. પણ અમે બહારથી સ્વસ્થ, આચારિક, ખંતીલા, મધ્યમ વર્ગના માનવીઓ દેખાઈએ છીએ એટલું જ સુન્નતા. એ પડેલે ચીરી નાંખતાં અમે હતાશ અને નિર્મિત ધણીધેરી વગરના છીએ. મારો

પાસે તને આવવા માટે મારી ગરીબી શિવાય કંઈ નથી.

બંને જણાં હાથમાં હાથ પકડી મુખ્ય રસ્તા પર આવી પહોંચ્યાં હતાં. 'ગરીબીથી હું ડરતી એવું ખોટું નહિ બોલું પ્રદીપ, મારે પણ સુખસગવડ પૈસા બધું જોઈએ છીએ. પણ તે તારી સાથે. તા વગર જીવી શકાય પણ પછી જીવવાપણું રહે નહિ

પ્રદીપે ઉમળકાથી એને હાથ દબાવ્યો. 'થોડાં વર્ષો રાહ જોવાની તૈયારી છે ?' 'હા. પણ શા માટે રાહ જોવી ? પ્રદીપ, હું આપણે પપ્પાને પગે પડીશું, એમને વિનવીશું એમની...'

'સુન્નતા, સ્વીકાર બંધ કર.' પ્રદીપનો અવાજ ધોધરો અને અચોટ થઈ ગયો. સુન્નતા ચમકી પડી.

'કેમ ?' 'જે સુન્નતા, તારા પપ્પાને પગે પડીને હું તને છતીશ એવું ન ધારતી. અમારા ઘરમાં અમે બધા જ મૂખ માણસો ભેગા થયા છીએ. જેમાં સહુથી મહાત્મ્ય મારા દાદા, મોહનલાલ ગાંધી છે અને એનું લોહી કમનસીબે મારામાં વહે છે.'

'તારા દાદા ?' 'હા, અમારા વતનમાં રહે છે. પૂરા ગાંધીવાદી છે. જેલમાં જઈ આવેલા છે. મારાં મા અને બાપુ પણ.'

'સાચે ? મને તો કોઈ ફિલ્મની સ્ટોરી જેવું લાગે છે. પણ તો પછી આજ મીન તમે લોકો... સુન્નતા અટકી પડી.

'અને શા માટે આવા ઘરમાં રહીએ છીએ ને શા માટે ગરીબ છીએ એમ જ ને ?' મેં કહ્યું : 'ને શું, અમારા ઘરમાં બધા મૂખાં ભેગા થયા છે.

પાપુ સાથે કામ કરતાં શેખર અત્યારે પ્રધાન છે, ભૂજતસિંહ પ્લાનિંગ કમિશનમાં છે તે ચાથુર ઠોઠ બિલક સેક્ટરના ચેરમેન છે. એ બધા અખારી ! કંઈ આદર્શને વળગી રહેનારા નથી.'

પ્રદીપે ખિસ્સામાં પહેલી પાંચની મોઠને પ'પાળી પછી રિફ્લા કરી.

રિફ્લાનો ધરધરાટ સતની સાંતિમાં ગાળ્યો, તે મે મુખ્ય માર્ગ પર દોડવા લાગી. 'તું' ખરાબ ન ગાડતો પ્રદીપ, પણ રે ટિપો અને ખાદી તો કઠિરેલ-લી આહિટ એક ડેટ થઈ ગયા છે એવું નથી લાગતું તે ? મોડન ટેકનેલોજી વગર કન્ડ્રી ડેવલપ કેમ લય ?'

'કન્ડ્રી ડેવલપ સાય કે ન ચાવ પણ ધણાં ખર્ચાં તો ડેવલપ થયાં જ છે.'

'તો તમારાં પણ કરો. કોણ અટકાવે છે ?' સુખતા મળકના સૂરે એલી પણ ગોસ્વા પછી એ ડિસી આંખે પ્રદીપને જોઈ રહી.

રિફ્લા અટકી. પૈસા ચૂકવી, પરચૂરણ ખરાખર પછી એ સુખતાના બં ગવાના દરવાજા આગળ ઊભો થી.

'આવજો પ્રદીપ. હું થોડા રિવિસ પછી ફરી આવશી.'

'ના સુખતા, હંમણાં નહિ. ખારી વેરવિખેર નિયાના તાણાવાણા ફરી ગૂ થા લેવા દે. પછી વાત. તારી કે તારા પ'પાની સામે નિર્માલ્ય કે નિર્ધન ભો રહેવા નથી મમતો.'

સુખતા અંદર જવા જતી હતી તે જવા અટકી, ડાહી ફરી. પ્રદીપ પાસે આવી એ પ્રદીપની સામે ડાહી રહી.

'પ્રદીપ, સહુ સહુનું સલાખી બેસી ગયા છે. આટલું હેરાન થાવ છે ? નમ થી એ હાથ લાગ્યું. લઈ લોકો ઉપર ચડવા લાગ્યા છે. સાપ સીડીની

રમતમાં લોકો સ્થપના મોમાં હાથ નાખી ઉપર ચડે છે.'

'પણ રસ્તો મળવો જોઈએ. પાંચમોની મોકરીમાંથી રાતોરાત તારા પ'પા જેટલા પૈસા-વાળો હું કેવી રીતે યાઈ ?'

'એનામ રસ્તા છે. પ્રદીપ, તું' બાલે ચિડાતો પણ કું' પ'પાને જરૂર તારી વાત કરીય.'

ને જવાબની સહ જ્યેવા વગર એ અંદર દોડી ગઈ.

પ્રદીપ એની અદમ્ય થતી આકૃતિને જોઈ રહ્યો. એક આહો નિઃશ્વાસ હવામાં બળી ગયો.

સાઇકલ બાંડે લઈ એ બાપુની દુકાન પર તપાસ કરવા ગયો. દુકાન બંધ હતી. હવે ? બાપુ ધરે ગયા હશે. રસ્તામાં દુખવા લો નહિ બાબુ ? સાઇકલ પાછી આપી એ અપાટામ'ધ ધર તરફ ગયો.

ધરમાં પહોંચ્યો ત્યારે બાપુ પધારીમાં સૂતા હતા. ચા રસોડામાં વાસણ માંજતી હતી. બાપુને ત્યાં જોઈ એકદમ એ છૂટકારો અનુભવતો બેસી પડ્યો.

હાથ લૂછતાં લૂછતાં બહાર આવી વિદ્યાએ કહ્યું : 'પ્રદીપ, કાલે ફરી તારા બાપુને હોરિપટલના બતાવવા લઈ જઈએ. આજે એમને ઠીક નહોતું લાગતું. રસ્તામાં ક્યાંક એક દોઢ કલાક બેસી રલા.'

'બલે મા.'

સુખતા, મોકરી, સાંજની વાતચીત બધું જ ઉપરી બયેલા રંગની માફક મનમાંથી ઊતરી ગયું. રહી કેવળ બાપુની ચિંતા.

વિદ્યાની આંખો સૂકી હતી, પણ અંતર વ્યા-કુળ હતું. ધર્મને આરામ આપવાની જરૂર હતી. ધર ચલાવવા વધારે પૈસા જોઈએ. પાછાં ગામ જઈએ ? ના ના...

આનુભાનુના અધારમાં લાધારી બેસી, ક્યાંક તીવર રવરે ચિત્કાર કરી બહતી આ વસ્તી બારણાં પર તોળાઈ રહી.

વિદ્યા બારણાં આગળ ઊભી હતી. કયાંક બાળકવું રુદન, કયાંક જુગારીઓનો હસવાનો અવાજ, કયાંક રુદનનો અવાજ છતીને ભીંસી નાખવા લાગ્યા.

આ બધા દેશના નાગરિકો છે. આ બધા સ્વતંત્રતા માટે લડ્યા નથી. સ્વતંત્રતા ન મળી હોત તોપણ ખાખોચિયાનાં જીવડાંની માફક એ જીવી ગયા હોત ! જિજ્ઞાસા અને આચમતા દૂરના સૂરજ નેડે એમને કોઈ લેવા દેવા નથી. અહીંઆ તો બધાના પેટના પોલાણમાં સૂરજ જિજે છે, પેટના પોલાણમાં સૂરજ આધમે છે.

અમારી જિંદગીનાં અમૂલ્ય વર્ષો અમે આ બધાને માટે વેડફી દીધાં ? આજ તો અમારે માટે પણ સૂરજ જિજે છે પેટના પોલાણમાં, આધમે છે પેટના પોલાણમાં.

ધર્મ પાસાં ફેરવતો હતો. એ બારણું બંધ કરી અંદર ખેંચી. રાત વહી જવા માંડી.

અચાનક બારણાં પર ટકોરા થયા. પ્રદીપ અને વિદ્યાએ એકબીજાની સામું નેધું. ટકોરા જરા નેરથી પડ્યા.

પ્રદીપે બારણું ખોલ્યું. દીપક જાગ્યો હતો. બપાનીઝ ટેરીનનાં કપડાં, હાથમાં અવનવા રંગોના ડાયલવાળી ધડિયાળ, ગળામાં સોનાનો અછોડો. એના અસ્તિત્વ સાથે વીંટળાઈ ગયેલી કોઈ માદક ખુશખો દોડતી ધરમાં પથરાઈ ગઈ.

‘સૂઈ ગયાં બધાં કે જાગ્યાં છો ?’

એનો હજીવો અવાજ ધરના યોગિજી વાતાવરણમાં તરી રહ્યો હતો.

‘અંદર આંતું કે ન આંતું ?’

‘આવ દીપક, તારું જ ધર છે. બાપુજી કેટલા દિવસથી તારી વાટ જુએ છે.’ પ્રદીપે હાથ લંબાવી, દીપકને હાથ પકડ્યો ને અંદર ખેંચ્યો.

દીપક અંદર આવી ખેંચો. ધર્મે આંખે ખોલી દીપકને નેચો.

‘દીપક ?’ એ ખેંચા થવા ગયા, પણ થાવતથિા. પણ આંખ બંધ કરીને સૂઈ રહ્યા.

‘દીપક જન્મવું છે તારે ? જો કે ખાસ કંઈ વધ્યું નથી.’

‘ના રે. હું તો દોઢેલમાં જન્મીને આવ્યો. એણે કહ્યું. સ્વાભાવિકતાની સાથે સાથે એ સૂર થોડા અપરિચિતતાના પણ અંશ હતા.

બધાં એકબીજાની સામું જોઈ રહ્યાં. દીપક ખોખારો ખાઈ પૂછ્યું :

‘કેમ ચાલે છે બાપુજી, તમારી તબિયત મા, તારું મોં સુકાયેલું લાગે છે.’

ધરના માણસો વચ્ચે પણ આવી ઔપચારિકત રમૂજ હપજલવે તેવી હતી.

‘ચાલે છે. ખેંચાય છે એટલું ખેંચીએ છીએ તું પણ લજીને કામધધે લાગી જા, તારા બાપુજી હવે યતું નથી.’

‘કામધધે ?’ દીપક હસ્યો. ‘મા, હું ધધે કડું જ છું ને ?’

‘તું ? ધધે કરે છે ?’ વિદ્યા આશ્ચર્યથી દીપક તરફ જોઈ રહી.

‘જોના ?’

‘એ બધું પૂછવાનું નહિ મા. હું અને જન્મ સાથે છીએ. અલખત, ધીજી પણ ધણા છે. અરે વલસાડ, સુરત, અમદાવાદ ખાતે કામ કરીએ છીએ.

પ્રદીપ દીપક તરફ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો ‘સ્મગલિંગ ?’

‘શી...જરા આરતે. હમણાં હમણાં માં સુંબઈ જવું પડે છે. એટલે જ મળવા નહોતે આવી શકતો.’

વિદ્યા જાણે સમજતી ન હોય તેમ દીપક તરફ જોઈ રહી. આ બધું ખતું હતું કે નાટક ? ધર્મ

અને પોતાનું લોહી આ દીપક ? બ્હીરકી પીતો.
પણુએરી કરવો. ના. આ બધું કોઈ ભયંકર સ્વપ્ન
તેવું લાગે છે.

બહાર આછો અવાજ થયો. દીપક ઊઠ્યો.
મારી ગાડી આવી ગઈ લાગે છે. હું જઈ.'
એ ઊઠ્યો.

વિદ્યા અને પ્રદીપ પણ ઊઠીને ખાસણું સુધી
ગયાં. દીપક બહાર નીકળ્યો. જતાં જતાં એણે
વેદાના હાથમાં સો સોની થોડી નોટો મૂકી.
ધીરથી કહ્યું :

'આપુ કહે તોપણ આ પૈસાને ફેંકી દેતી
નહિ. કદમી અલગાયેલી હોતી નથી. માણસ
અલગાયેલો હોય છે, તાબજ તારી પાસે કામમાં
માવશે.'

એ બહાર નીકળી ગયો. વળાંક આગળની
રોક ગાડીમાં બેસી ગયો. ગાડી ધરેરાટી બોલાવતી
ગાડી ગઈ.

વિદ્યા હાથમાં સો રૂપિયાની નોટો પકડી ત્યાં
ઊભી રહી.

અચુહકને પૈસો ? કહો ?

અચાનક ધર્મને અવાજ આવ્યો, 'વિદ્યા,
તે પૈસા ફેંકી દે. એ કાળખુખો પૈસો મારા ધરમાં
હિ જોઈએ.'

ધર્મ બેઠો થઈ ગયો હતો, એની પીડા વધી
છે હોય તેમ તે બૂખ બેઆપેણું ને વિકૃત
ગણું હઈ.

'મારો દીકરો મોર ? હે ભગવાન, આ સૌ
વેદ અતાવવા ધાર્યો ? વિદ્યા, દીપકને પાછો બોલાવ.
મનન...'

ધર્મને અવાજ ફાટી ગયો. પ્રદીપ દોડતો
ધર્મને શાંત પાડવા મળ્યો. ધર્મના હૃદયમાં ચીરી
પતી વેદના ઊપડી.

'મા...આપુ...'

પ્રદીપ દોડતો બહાર ગયો. મુખ્ય રસ્તા પરથી
રિક્ષા લાગ્યો. ધર્મને હોરિપટલમાં ટાપક કરાવ્યો.
ડિપોઝિટના રૂ ચારસો વિદ્યાએ ત્યાં જ ચૂકવી દીધા.
દીપકના પૈસા ફેંકી ન દેતાયા. નહિતર ધર્મની
બિંદગી ફેંકી દેવી પડત.

* * *

બહાર પરસાળમાંથી કોઈ ડોકાઈને જોવું
હતું. કોટ, પાટલન, રીમલેસ અરમા, હાથમાં
હીરાની વીંટી- વ્યક્તિના અહેસા કરતાંય એ બધી
વસ્તુઓ પહેલાં નજરે મડી આવતી હતી ને આગ્રે
પીછે નિગાહ રખો મહેરબાનની ખૂસ મારી ઊઠતી હતી.

ધર્મની ખબર કાઢવા કોઈ આચુ હતું, પણ
વિદ્યા એને ઝાળખી ન શકી. વ્યક્તિએ રિમલ કહ્યું.
ધર્મના ખાટલા સુધી ધીરે ધીરે આવી વિદ્યાને
છટાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું : 'વિદ્યાબહેન,
હું નંદલાલ. તમે મને નહિ ઝાળખો કદાચ, પણ
હું...પ્રદીપ મારે સેક્ટરી હતો. હું સુખતાનો દાંધર.'

'ઝોહા !' વિદ્યા સફાળી ઊભી થઈ. ધર્મ
ઑડિસનન પર હતો. એના તરફ સહજ ગભરાઈને
એણે જોયું.

'આવો ને, આપણે બહાર ઊભા રહીએ.'
અહીં...આ બનરસ વોર્ડમાં મુલાકાતીઓને બેસવાની
રગ નહોતી. કહી નંદલાલ બહાર કોરીકોરમાં ઊભો.
વિદ્યા પાછળ ગઈ.

કોરીકોરમાં જોઈતેલી બેચ પર બેસતાં બેસતાં
નંદલાલની વાણી વેગે વહી રહી હતી.

'વિદ્યાબહેન, મારે આપ બધાની ખાસ ક્ષમા
મગ્નલી છે. ખાસ. અરે, હું 'યુ' નાણું કે પ્રદીપ
કયા કુટુંબનો છોકરો છે ? એ શરમાળ છે પાછો.
અને કહેતો પણ નથી કે હું મોહનદાસ ગાંધીનો
પૌત્ર કે લલક, એમના નામથી કોણ અનપયુ છે ?'

વિદ્યા ગૂંચવાઈને સાંભળી રહી. આ આગમન, આ વર્તાવ, આ વાણી બધું ય જિજ્ઞાસો પઝવની માફક છૂટું છવાયું હતું. કોઈ ચોકઠામાં બેસતું ન હતું.

‘હવે વાત કરો. લાઈને એટલે ક્યારે આવ્યો?’

‘પાંચેક દિવસ થયા.’

‘અહીં તો બહેન, દવાદાઝની કોઈ ફિક્કર ન કરશો. હું બેઠો છું તે!’ નંદલાલ પછી હત્યા ને કહ્યું : ‘જે કે તમારે તો મારા કરતાંય મોટી ઝોળખાણની ખાણ છે.’

‘હ?’

‘પ્રદીપ તો બહુ શાંત ને શરમાળ. મને તો કહે જ નહિ. વળી વાતવાતમાં એ સુખતા આગળ ખોલી ગયો કે તમે ને ધર્મચંદ્ર ને શેખર બધા સાથે લડતમાં હતા. સુખતાએ મને વાત કરી.’

નંદલાલના મોઢા પર હાસ્ય છે. બીજું કંઈ લખાયેલું છે. શું છે? શેખર...? શેખરનું અહીં આ નામ શી રીતે આવ્યું? શું આ માણસ શેખર અને મારા વિશે...’

વિદ્યાથી વિચારાયું નહિ, નંદલાલ બોલતો હતો, ‘શેખર તો આપણા લઘુ ઉદ્યોગના મિનિસ્ટર. મારેય અવારનવાર એમનું ઠામ પડે. ઝોળખુંય ખરો. મેં કહ્યું આપ ઠીક છે. આવી ઝોળખાણનો લાભ...’ માળામાંથી જીડેલું પક્ષી ફટ ફટને પાછું પેસી જ્ય તેમ શપ્થો અંદર પેસી ગયા.

નંદલાલ સાવધ થયો.

‘શેખરભાઈ ખબર કાઢવા આવી ગયા?’

વિદ્યાએ નંદલાલ તરફ સ્થિર નજરે જોયું. એનું માથું અભિમાનથી ઊંચું થયું. પઝવનાં ચોકઠાંઓ કયાંક કયાંક ગોઠવાતાં હતાં.

‘શેખર અહીં આવ્યા નથી. નંદલાલભાઈ, ખરું પૂછો તો અમારે એમની સાથે કોઈ ખાસ એવો

સંબંધ પણ રહ્યો નથી. અમે રહ્યા આમસેવક અમારે બહારના લોકો જેડે ઝાંઝો સંબંધ શ હોય?’

નંદલાલ જરા ઝંખવાયા પછી પ્રકુલ થયા ‘એ તો એમ જ હોય બહેન. સંબંધ તો સાચવ્ય સચવાય, એ વાત તમારી સાવ સાચી. પણ મૂ વાત એ છે કે સંબંધ સાચવવો ખરો.’

‘સાચવવા જેવો હોય તો.’

‘અરે એ શું બોલ્યા? શેખરભાઈ તો ધણ “પ્રોપ્રિસિંગ” ગણાય છે. આવતી ચૂંટણી પછ તો એ સીધા સેન્ટરમાં પહોંચવાના વિદ્યાબહેન. નંદલાલ જરા ઝૂંકીને બોલ્યા, ‘તમારે ખે દીકરા છે’ આ લાગવગ ને સર્ગવહલાલાંની સરકારમાં ઢોકતે હોય જાલવો તો પડે જ. મારેય ફેક્ટરીમાં લોચા ઊંભરા થયા છે. પ્રદીપને મારા સેક્રેટરી તરીકે બધું સંભાળવું તો પડે જ.’

‘પ્રદીપ કે પણ એ કયાં હવે...’

‘અરે, એ શું બોલ્યા બહેન? જે ધડીએ સુખતાએ મને વાત કરી તે ધડીએ હું પસ્તાયો. પ્રદીપ તો મારો દીકરો છે. એને મારાથી છૂટા કરાય જ કેમ?’ એવામાં પ્રદીપ અને સુખતા દાખલ થયાં. નંદલાલ હત્યા, ‘જેયું’ ને, વિદ્યાબહેન, આજકાલનાં છોકરાંઓ આપણું કીધું માનવાનાં છે? સહુ સહુની પસંદગી કરી લે છે. અમારો સુખતાય મારી દીકરી ને! જિહ્વી છે. હું છોડું તોય એ કયાં પ્રદીપને છોડવાની છે?’

સહુ હત્યાં. વિદ્યા અંદર ગઈ. ધર્મ નિશ્ચલ પડ્યો હતો. હવે વિદ્યાનું ડુદન, દીપકની ચિંતા કે કુટુંબનું ખેંચાણ એને પાછા બોલાવી શકે એમ ન હતું.

[વરતમાં પ્રગટ થનાર નવલકથા ‘વારસદાર’નું એક પ્રકરણ]

પ્રીતમલાલ કવિ

૨

બે દિવસ પછી મુપમા બહાર ગઈ હતી ત્યારે હીરાલક્ષ્મી પતિ પાસે જઈને બેઠાં. મનમાં જીવંતી ભાંગણડ ચાલતી હતી. તેની જાયા ચહેરા ઉપર પણ દુઃખિયોચર થતી હતી. હીરાલક્ષ્મી એક પુસ્તકી પર બેઠાં અને મનને મનાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં.

ખંડ એકદમ સ્વચ્છ હતો. દીવાલો પરનો રંગ તાજે જ જણાતો હોયો, એક તરફ લાકડાનો પલંગ ફાલેલો હતો. તેના પર ગાદલું પાથર્યું હતું અને આજી રંગની બાલવાળું એજાડ બિજાવેલું હતું. એ તકિયા પણ વ્યવસ્થિત ગોઠવેલ હતો. એક બાજુ ટેબલ પડ્યું હતું. ટેબલ ઉપર લાકડાના થોડામાં કેટલાંક પુસ્તકો હતાં. થોડીક ફાઈલો પણ નજરે પડતી હતી. ટેબલ ઉપર દીવાલમાં માણેકલાલનો મોટી સાઈઝનો પોટ્રેટ ફોટો ટીંગાતો હતો. હીરાલક્ષ્મી પળવાર નિજના પતિના એ ફોટાને જોઈ રહ્યાં. તેમની આંખો ઉપર અત્યારેય નજર અટકી જતી હતી. કોણ જાણે કેમ પણ હીરાલક્ષ્મીને પતિની આ આંખેલું ભારે આકર્ષણ હતું. સુવાનાના દિવસોમાં તે એકલાં પડતાં ત્યારે પતિની છબી પોતાની પાસે રાખીને બેસતાં. ક્ષણેક સુધી એને જોવા કરતાં. ખાસ કરીને પેલી કામળગારી મતવાડી બે આંખો !

પલંગની સામેની દીવાલને અટ્ટેલીને સોફા પડવો હતો. માણેકલાલ એ સોફામાં બેઠા બેઠા જાણું વાંચતા હતા. તેમણે અત્યારે 'પ્રીતિયુ' અને 'પહેરણ પહેર્યાં' હતાં. નિમાણાના વાળ સ્વેત હતા. અસ્તવ્યસ્ત લાગતા હતા. એ સ્વેત વાળની પાછળ મોટી તાલ નજરે પડતી હતી. એ તાલ માટે લોકો માણેકલાલને લાગ્યશાળી ગણતા હતા. કહે છે કે આવી તાલવાળો માણસ લાગ્યે જ નિર્ધન હોય છે. લોકો કહેતા હતા કે માણેકલાલ પણ ધનસંપત્તિની બાબતમાં પુશનસીબ હતા. તેમની પોતાની કન્સ્ટ્રક્શન કંપની ચાલતી હતી. બિલ્ડિંગ કોન્સ્ટ્રક્ટર તરીકે તેમની ખૂબ નામના હતી. મોટા મોટા શેઠ શાહુકારો અને અમલદારોમાં તેમની સારી લાગવગ હતી. પૈસા તેમને મન ડાખા હામતો ખેલ હતો. અને એ ખેલ રમતાં તેમને કુશળતાથી આવડતું હતું. તેમના મિતવર્તુળમાં માણેકલાલના આ કૌશલ્યની આદરથી ચર્ચા થતી. કેટલાક લોકો તે પોતાનો ફીકરો તેમની પાસે ટ્રેઈન્ડ થાય તેવી ઇચ્છા પણ કરતા. વાત પણ ખરી હતી. તેમની પાસે કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીમાં કાન વસ્તાર લગભગ અર્થો ડગલ છોકરાઓ આજે સ્વતંત્ર બિઝનેસ કરતા હતા અને આજે પણ માણેકલાલ પ્રાયે પૂન્યભાવ વ્યક્ત કરતા હતા. માણેકલાલ હવે લગભગ નિરુપ દ્રવન ગાળતા હતા.

કંપનીનો કારભાર પરાગ્નિતે સંભાળી લીધો હતો. પોતાના કામમાં એની ચીવટ પણ સારી હતી. માણેકલાલે તેને ધજ્જનેર બનાવ્યો હતો. તેણે આ જ્ઞાન પિતાના ધંધામાં ખૂબ ઉપયોગી થતું હતું. તેમની કંપની કામગીરી કંવોલિટી અને મોડર્ન ડિઝાઈન્સ માટે ખૂબ પ્રખ્યાત બની હતી. પરાગ્નિતની પોતાની પ્રતિષ્ઠા પણ જન્મવા લાગી હતી. માણેકલાલ ક્યારેક ક્યારેક કંપનીની ઓફિસે આટો મારી આવતા. ક્યારેક વળી કામગીરી સાઈટ ઉપર નિરીક્ષણ કરી લેતા. ફાજલ સમયમાં એ ઘેર હોય ત્યારે કંપનીની ફાઈલો જોઈ જાય કે કંઈ પુસ્તક વાંચવા બેસી જાય. સવારમાં વહેલા ઊઠીને તે ફરવા જતા. સાંજે ગોલ્ફ ક્લબમાં જઈને ગોલ્ફ રમતા.

હીરાલક્ષ્મી પતિ સામે જોતાં હતાં. ચરમામાંથી તેમની દૃષ્ટિ જાંચે મંડાય તો પોતે કંઈક વાત કરે તેની પ્રતીક્ષા કરતાં હતાં. માણેકલાલને પત્નીના આગમનની ખબર હતી પરંતુ એ સામાન્ય રીતે આવીને બેસે છે તેમ જ બેઠી હશે તેમ માનીને તેમણે છાપું વાંચવામાં પોતાણું ચિત્ત પરોવી રાખ્યું હતું. હીરાલક્ષ્મીએ પુનઃ ખંડમાં દૃષ્ટિ ધ્રુમવાવા માંડી. દીવાલમાં એક તરફ તેમનો પતિ-પત્નીનો ફોટો ટીંગાતો હતો. એક તરફ લેખ શેઠની નીચે એક લેન્ડસ્કેપનું ચિત્ર હતું. ત્યાંથી થોડે દૂર અજન્તાની એક અપ્સરાનું રંગીન ચિત્ર હતું. ખંડના વાતાવરણને અનુરૂપ થોડુંક ફરનિચર હતું.

‘સાંભળ્યું ?’ આખરે હીરાલક્ષ્મીએ ધીરજ ગુમાવી પૂછ્યું.

‘તમે મને કંઈ કહ્યું લક્ષ્મી !’ માણેકલાલે સામે પ્રશ્ન કર્યો. જાણા ઉપર ચઈને ચરમાના વ્હાસમાંથી તેમની નજર પત્નીના ચહેરા સામે મંડાઈ.

‘મારે એક વાત કરવી છે.’

‘એમ ? મને એમ કે તમે અમરચાં જ આવી બેઠાં હશે.’

‘મારે જાણે કે કંઈ કામ નહીં હોય નહીં ?’

‘તમારે વળી કામગીરી શી ચિંતા છે ? માણેકલાલ હસ્યા. તેમની દંતપંક્તિ ચમકી ઊઠી હીરાલક્ષ્મી પ્રસન્નતાથી એને જોઈ રહ્યાં. માણેકલાલ કહેતા હતા :

‘તમારે વળી કામગીરી શી ચિંતા ? રસે. બાઈ રસોઈ બનાવતી હશે. બીજું કામ તો ધરધાં કરે છે. તમારે શું કરવાનું રહે છે ?’

‘ઘરમાં તો તોય હજાર કામ હોય...’ તે હસી ‘તમારી જેમ અમારે થોડું જ બેઠા બેઠા છાપ વાંચવાનાં છે.’

‘તે તમે પણ વાંચો ને અમે ક્યાં ન પાડીએ છીએ ?’ માણેકલાલ આંખો પટપટાવત બોલ્યા, ‘તમે જાણાં વાંચો, ચોપડીઓ વાંચો તે અમને પણ ચર્ચા કરવાની મજા આવે...’

‘તમે એ કામ કરો છો એટલું બહુ છે...’

‘સારું આપણે કોઈ તકરાર નથી.’ તે હસ્યા. ‘બોલો, તમે શું વાત કરતા હતા ?’

‘તમે સુષમાને જોઈ છે ?’

‘હવે તમે.’ તે હસી પડ્યા. ‘જેયા વિના કાંઈ થોડી જ તારા પુત્ર સાથે પરણાવી દીધી હશે.’

‘તમારું આ જ દુઃખ છે.’ હીરાલક્ષ્મી ઊઠળી ઊઠ્યાં, ‘જાંભીર ચઈને કોઈ વાત વિચારશે જ નહીં..’

‘કેમ ? શું વાત છે લક્ષ્મી !’ માણેકલાલ હવે સાચે જ ગંભીર બની ગયા. પત્નીનો ઉપાસક સાચો હતો. અત્યાર સુધી તેમણે એની વાત હળવાસથી જ લીધી હતી પરંતુ પત્નીનો ઠપકો સાંભળીને તેમને લાગ્યું કે વાતમાં કંઈક બીજું જ છે. ‘આમ આવ, અહીં બેસ મારી પાસે...’

‘હું અહીં જ બેઠી છું...’

‘ના. અહીં મારી પાસે આવીને બેસ.’ તે ઠાવકું મુખ રાખી બોલ્યા, ‘મારે તારી વાત બરાબર સમજવી છે.’

મીતમલાલ કવિ

૨

એ દિવસ પછી મુપમા બહાર ગઈ હતી ત્યારે હીરાલક્ષ્મી પતિ પાસે જઈને બેઠાં. મનમાં જન્યરી બાનગડ આસતી હતી. તેની જાયા ચહેરા ઉપર પણ દષ્ટિગોચર થતી હતી. હીરાલક્ષ્મી એક ખુરશી પર બેઠાં અને મનને મનાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં.

ખંડ એકદમ સ્વચ્છ હતો. દીવાલો પરનો રંગ તાજે જ જણાતો હતો. એક તરફ લાકડાનો પલંગ ઢાળેલો હતો. તેના પર ગાદલું પાથર્યું હતું અને આજ રંગની લાલવાણું આજડો બિઝાવેલું હતું. બે તકિયા પણ વ્યવસ્થિત ગોઠવેલ હતા. એક બાજુ ટેબલ પડવું હતું. ટેબલ ઉપર લાકડાના ઘોડામાં કેટલાક પુસ્તકો હતાં. થોડીક ફાઈલો પણ નજરે પડતી હતી. ટેબલ ઉપર હીરાલક્ષ્મી માણેકલાલનો મોટો સાઈઝનો પોટ્રેટ ફોટો ટીંગાતો હતો. હીરાલક્ષ્મી પળવાર નિજના પતિના એ ફોટાને જોઈ રહ્યાં. તેમની આંખો ઉપર આત્મીય નજર અટકી જતી હતી. ઠાણ જણે કેમ પણ હીરાલક્ષ્મીને પતિની આ આંખોમાં ભારે આકર્ષણ હતું. યુવાનીના દિવસોમાં તે એકલાં પડતાં ત્યારે પતિની જમી પોતાની પાસે રાખીને બેસતાં. કલાકો સુધી એને જોયા કરતાં. ખાસ કરીને પેલી કામણગારી મતવાસી બે આંખો!

પલંગની સામેની દીવાલને અટકીને સોફો પડવો હતો. માણેકલાલ એ સોફામાં બેઠા બેઠા જાણું વાંચતા હતા. તેમણે અત્યારે ધોતિયું અને પહેરણ પહેર્યું હતાં. નિયાળાના વાળ શ્વેત હતા. અસ્તવ્યસ્ત લાગતા હતા. એ શ્વેત વાળની પાછળ મોટી તામ નજરે પડતી હતી. એ તાલ માટે લોકો માણેકલાલને આખ્યસાળી ગણતા હતા. કહે છે કે આવી તાલવાળો માણસ સાગ્યે જ નિર્ધન હોય છે. લોકો કહેતા હતા કે માણેકલાલ પણ ધનસંપત્તિની આખતમાં ખુસનસીળ હતા. તેમની પોતાની કન્સ્ટ્રક્શન કંપની ચાલતી હતી. બિલ્ડિંગ કોન્ટ્રાક્ટર તરીકે તેમની ખૂબ નામના હતી. મોટા મોટા શેઠ શાહુકારો અને અમલદારોમાં તેમની સ્થરી લાગવગ હતી. પૈસા તેમને મન ડાળા લાથનો બેસ હતો. અને એ બેસ રમતાં તેમને કુશળતાથી આવડતું હતું. તેમના મિત્રવર્તુળમાં માણેકલાલના આ કૌશલ્યની આદરથી ચર્ચા થતી. કેટલાક લોકો તો પોતાનો હીકરો તેમની પાસે ટ્રેઈન્ડ થાય તેવી ઇચ્છા પણ કરતા. વાત પણ ખરી હતી. તેમની પાસે કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીમાં કામ કરનાર લગભગ અર્ધો ડઝન છોકરાઓ આજે સ્વતંત્ર બિઝનેસ કરતા હતા અને આજે પણ માણેકલાલ પ્રત્યે પૂન્યભાવ વ્યક્ત કરતા હતા. માણેકલાલ હવે લગભગ નિવૃત્ત જીવન ગાળતા હતા.

કંપનીના કારભાર પરાજિતે સંભાળી લીધો હતો. પોતાના કામમાં એની ચીવટ પણ સારી હતી. માણુકલાલે તેને ઇજનેર બનાવ્યો હતો. તેણે આ જ્ઞાન પિતાના ધંધામાં ખૂબ ઉપયોગી થતું હતું. તેમની કંપની કામની ક્વોલિટી અને મોડર્ન ડિઝાઇન-સ માટે ખૂબ પ્રખ્યાત બની હતી. પરાજિતની પોતાની પ્રતિષ્ઠા પણ જન્મવા લાગી હતી. માણુકલાલ કચારેક કચારેક કંપનીની ઓફિસે આટો મારી આવતા. કચારેક વળી કામની સાઈટ ઉપર નિરીક્ષણ કરી લેતા. ફાજલ સમયમાં એ ઘેર હોય ત્યારે કંપનીની ફાઈલો જોઈ જાય કે કંઈ પુસ્તક વાંચવા બેસી જાય. સવારમાં વહેલા ઊઠીને તે ફરવા જતા. સાંજે ગોલ્ફ ક્લબમાં જઈને ગોલ્ફ રમતા.

હીરાલક્ષ્મી પતિ સામે જોતાં હતાં. ચરમામાંથી તેમની દષ્ટિ જીએ મંડાય તો પોતે કંઈક વાત કરે તેની પ્રતીક્ષા કરતાં હતાં. માણુકલાલને પત્નીના આગમનની ખબર હતી પરંતુ એ સામાન્ય રીતે આવીને બેસે છે તેમ જ બેઠી હશે તેમ મનીને તેમણે ઊંચું વાંચવામાં પોતાનું ચિત્ત પરોવી રાખ્યું હતું. હીરાલક્ષ્મીએ પુનઃ ખંડમાં દષ્ટિ ધ્રુમાવવા માંડી. દીવાલમાં એક તરફ તેમનો પતિ-પત્નીનો ફોટો ટીંગાતો હતો. એક તરફ લેમ્પ શેડની નીચે એક લેન્ડસ્કેપનું ચિત્ર હતું. ત્યાંથી થોડે દૂર અજન્ડાની એક અપ્સરાનું રંગીન ચિત્ર હતું. ખંડના વાતાવરણને અનુરૂપ થોડુંક ફરનિચર હતું.

‘સાંભળ્યું ?’ આખરે હીરાલક્ષ્મીએ ધીરજ ગુમાવી પૂછ્યું.

‘તમે મને કંઈ કહ્યું લક્ષ્મી !’ માણુકલાલે સામે પ્રશ્ન કર્યો. જાપા ઉપર યઈને ચરમાના વ્હાસમાંથી તેમની નજર પત્નીના અહેરા સામે મંડાઈ.

‘મારે એક વાત કરવી છે.’
‘એમ ? મને એમ કે તમે અમર્યાં જ આવી બેઠાં હશે.’

‘મારે જાણે કે કંઈ કામ નહીં હોય નહીં ?
‘તમારે વળી કામની શી ચિંતા છે ?
માણુકલાલ હસ્યા. તેમની દંતપંક્તિ ચમકી ઊઠી હીરાલક્ષ્મી પ્રસન્નતાથી એને જોઈ રહ્યાં. માણુકલાલ કહેતા હતા :

‘તમારે વળી કામની શી ચિંતા ? રસોયા-ગાઈ રસોઈ બનાવતી હશે. બીજું કામ તો ધરધાટ કરે છે. તમારે શું કરવાનું રહે છે ?’

‘ધરમાં તો તોય હજાર કામ હોય...’ તે હર્સ ‘તમારી જેમ અમારે થોડું જ બેઠા બેઠા જાય. વાંચવાનાં છે.’

‘તે તમે પણ વાંચો ને ! અમે ક્યાં ના પાડીએ છીએ ?’ માણુકલાલ આંખો પટપટાવતાં બોલ્યા, ‘તમે જાપાં વાંચો, ચોપડીઓ વાંચો તે અમને પણ ચર્ચા કરવાની મઝા આપે...’

‘તમે એ કામ કરો છો એટલું ધણું છે...’

‘સારું આપણે કોઈ તકરાર નથી.’ તે હસ્યા. ‘બોલો, તમે શું વાત કરતા હતા ?’

‘તમે સુષમાને જોઈ છે ?’

‘હાસ્તો.’ તે હસી પડ્યા. ‘જેવા વિના કાંઈ થોડી જ તારા પુત્ર સાથે પરણાવી દીધી હશે.’

‘તમારું આ જ દુઃખ છે.’ હીરાલક્ષ્મી ઊઠવાની ઊઠ્યાં, ‘ગંભીર યઈને કોઈ વાત વિચારશે જ નહીં..’

‘કેમ ? શું વાત છે લક્ષ્મી !’ માણુકલાલ હવે સાચે જ ગંભીર બની ગયા. પત્નીનો ઉપાલંબ સાચો હતો. અત્યાર સુધી તેમણે એની વાત ક્ષણવારથી જ લીધી હતી પરંતુ પત્નીનો ઠપકો આંભળીને તેમને લાગ્યું કે વાતમાં કંઈક બીજું જ છે. ‘આમ આવ, અહીં બેસ મારી પાસે...’

‘હું અહીં જ બેઠી છું...’

‘ના. અહીં મારી પાસે આવીને બેસ.’ તે ઠાવકું મુખ રાખી બોલ્યા, ‘મારે તારી વાત બરાબર સમજવી છે.’

‘આ ઉમરેય તમે એવા જ રહા...’ કહીને હીરાલક્ષ્મી જઈયાં અને પતિની પાસે સોફા પર બેઠીને બેઠાં. માણેકલાલ ડાબું ટીપોય પર મૂકી, ચરમાં હાથમાં પકડતાં પત્નીના દેહ સામે જોવા લાગ્યા. મનોમન તેમને થયું હતું, ‘એણે દેહને સાચે જ જાળવ્યો છે. પ્રૌઢત્વને તેણે પોતાની જુવાનીમાં અમકાળી દીધું છે. ઉમર કરતાં દસ વર્ષ નાની લાગે છે.’

‘શું જુઓ છો આમ ?’ તે કૃત્રિમ રોષ કરતાં બોલી.

‘એ જ કે તું હજીય દેટલી જુવાન લાગે છે ?’ કહીને તેમણે પત્નીને પાસે ખેચી.

‘લાગે હવે.’ તે હણકો કરતાં બોલી, ‘ઘેર આપણી મોઠી વડુ છે ને તમે...’

‘કેમ ? મને પ્રેમ કરવાનો અધિકાર નથી ?’

‘ઉમરનો તો ખ્યાલ કરો..’

‘તે શું થઈ ગયું ?’ માણેકલાલ હસ્યા.

‘હેન્ડુસ્તાની ઓરતની આ જ તકલીફ છે લક્ષ્મી !

માણસને બ્યારે પ્રેમની જરૂર હોય ત્યારે એ નફરત કરવા લાગે...’

‘એમાં નફરતની ક્યાં વાત આવી ?’

‘ત્યારે શું ?’ માણેકલાલ પત્નીનો હાથ

પોતાના હાથમાં લઈ, તેની આંગળીઓ સાથે

પોતાની આંગળીઓ રમાડતાં બોલ્યા, ‘માણસ પ્રૌઢ

પાય છે ત્યારે જ એનો પ્રેમ પરિષકવ બને છે.

બી-પુત્રુપના પ્રેમમાં ઠરેલપણું આવે છે. સંસારની

આધિવ્યાધિયી યાહેલો પુત્રુપ ઘેર આવે ત્યારે

પત્નીનો હાંકલો પ્રેમ ઓપવનું કામ કરે છે’

‘પણ...’

‘એ વાતમાં કંઈ માધ નથી લક્ષ્મી !’

પત્નીની વાત કાપતાં માણેકલાલ બોલ્યા.

‘પ્રૌઢાવસ્થામાં માણસને કેઈની હાંકની વિશેષ

કંબના રહે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તો પત્ની જ તેની

લાકડી બનતી હોય છે. પણ આપણી સ્ત્રીઓ મનથી અકાળે જુદી બની ગય છે...’

‘લો, તમે હવે મનને યાંત પાડો...’ હીરાલક્ષ્મી

પતિની સહેજ સમીપ ખસી અને તેને એક આણું

આલિંગન દીધું. મસ્તીભર્યું હસી અને પાછી આંધી

ખસી ગઈ. માણેકલાલ દામ્પત્યની મધુરતાને પ્રસન્નતા-

પૂર્વક મમળાવા લગ્યા તેમને થયું કે આજે દિવસ

સાચે જ કોઈક શુકનિયાળ લાગે છે. હીરાલક્ષ્મી તો

સાચે જ પ્રેમાળ હતી તે એમને સાંભરી ગયું. પોતાને

પણ આજે આ શું ટીખળ સંજયું ? તે વિસ્મય

પામી પોતાના મનની જડતી લેવા લાગ્યા.

‘મારી વાત હવે જરા ધ્યાનથી સાંભળશો ?’

‘શું ? બોલો...’

‘સુખમાને આજકાલ તમે બેઈ છે ?’

‘બેઈ તો રાજ છું...’

‘તમને કાંઈ જણાયું ?’

‘ના. કેમ, કાંઈ ખાસ વાત છે ?’

‘એ હમણાં ઉદાસ ઉદાસ રહે છે..’

‘હોય એ તો !’

‘શું હોય એ તો ?’

‘જુવાન ઊકરાં છે..’ તે હસ્યા ‘તમે અને

કું જુવાન હતાં ત્યારે કેવાં મસ્તી તોફાન કરતાં ?’

‘એ વાતને આની સાથે શું સંબંધ છે ?’

‘તમે એટલું પણ નથી સમજતા ?’ માણેકલાલ

બોલ્યા, ‘જુવાન છે. રાતના ઉભવરાથી કદાચ

એવું લાગે.’

‘ઉભવરા તો આપણેય કરતાં હતાં...’

‘એ તો કું કહું છું.’

‘ના. પણ આ વાત એમ નથી.’ હીરાલક્ષ્મી

બોલ્યાં, ‘સુખમાના મનમાં કંઈક છે. તે મનોમન

હિજરાયા કરે છે, ઉદાસ થઈને ર્યા કરે છે.’

‘શું છે તે પૂછી જુઓ ને ?’

‘પૂછી બેધું.’

‘હં. શું જણાય છે ?’

‘કંઈ કહેતી નથી.’ હીરાલક્ષ્મી વ્યવ્રતાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યાં, ‘વધારે પૂછ્યું તો મારી જાતીમાં માથું નાખીને રડી પડી...’

‘હં. તો તો કંઈક છે ખરું...’

‘મને તો થાય છે કે એ માણસમાં કંઈ અઝો શયો હશે ?’

‘પરાજિતને પૂછી ને ને !’

‘તમે પણ કેવી વાત કરો છો ?’ હીરાલક્ષ્મી છેકાઈ પડી, ‘હિંમત્વાયક છોકરાને કંઈ હું એવું પૂછી શકું ? તમારી પાસે હજી વાત કરે...’

‘વારું. આપની આસા છે તો હું પૂછી નોઈશ...’

‘એની હિલ્લચાલની જરા તપાસ રાખજો...’

‘કેમ ?’

‘જીવાન છે. વખતે કોઈ એવી સોબતમાં પડી ગયો હોય...’

‘પરાજિત વિષે તારા મનમાં આવો હીન વિચાર કેમ આવે છે લક્ષ્મી !’

‘કારણ કે આવી સુંદર, ઠીંગલી જેવી વહુ એને શા માટે નહીં ગમતી હોય ? તમે જ વિચારો આપણે એમના જેવડાં હતાં ત્યારે આવું બનતું હતું ?’

‘અઘડો તો કરતાં હતાં...’

‘ભલે, અઘડો કરતાં, પણ થોડાંકવાર જ.’ તે આછું શરમાઈ, ‘આપણને એકબીજા વિના ગમતું હતું ? તમે ન બોલો તો હું પરાણે તમને ગળે વીંટળાતી નહોતી ?’

‘એ વાત ખરી.’

‘આ તો એમના આનંદ-કિલ્લોલના દિવસો છે.’ હીરાલક્ષ્મી બોલ્યાં, ‘સુખમાને આવ્યે હજી તો બાર-પંદર દિવસ થયા છે. અત્યારે તો એ સાતમા આસમાને ઊડતાં હોવાં નોઈએ. તેના બદલે એ

એકલી એકલી બગીચામાં બેઠી હોય છે કે પછી બાલકનીમાં જઈને આકાશને તાકતી હોય છે...’

‘તારી વાત વિચારવા જેવી છે લક્ષ્મી !’ શાણેકલાલ બોલ્યા, ‘હું તપાસ કરીશ. તું પણ સુખમાની મા બનીને રહેજે. એને બાયમાં લઈ સાંત્વન આપતાં પૂછજે. વખતે એ મનની વાત કહે...’

‘મારું તો હૈયું વલોવાઈ જાય છે...’ હીરાલક્ષ્મી ગળગળાં થઈ ગયાં, ‘એકને એક દીકરો છે. ભગવાને આવી મીણની પૂતળી જેવી વહુ આપી છે. તેમની વચ્ચે કાંઈ અણબનાવ હોય તો...સાચે જ, મને તો એન પડતું નથી.’

‘તમે ધીરજ રાખો. આપણે કારણ તો જાણીએ...’ તેમણે કહ્યું, ‘ઉતાવળ સારી નહીં. હજી તો એમની બાળકશુદ્ધિ ગણાય. ધડીકમાં રીસાય અને ધડીકમાં પાછાં માની પણ જાય...’

હીરાલક્ષ્મી પાલવ વડે આંખો લૂછતાં બહાર જતાં રહ્યાં.

શાણેકલાલનું મન ક્રુબ્ધ બની ગયું હતું. એમણે છાપું ફરીથી હાથમાં લીધું પણ વાંચી ન શક્યા. છાપું અને ચરમાં ટીપોય પર મૂકી, ફેલેને સહેજ લંબાવી તે વિચારોમાં ખોવાઈ ગયા. પરાજિત અને સુખમાની વચ્ચે એવું તે શું બન્યું હશે ? શા માટે સુખમા ઉદાસીન રહેતી હશે ? એ રડી પડી એટલે મનમાં કંઈક હશે તો ખરું જ.

શાણેકલાલ ચિંતાતુર બની ગયા.

એમની દષ્ટિ સમક્ષ પરાજિતના લગ્નના દિવસો તરવરવા લાગ્યા. સુખમાને એમણે નોઈ હતી ત્યારથી જ મનમાં ગાંઠ વાળી હતી કે એને તે પોતાની પુત્રવધૂ બનાવશે. તેમની એ મહેત્તજા પરિપૂર્ણ થઈ. સુખમા એમના ઘરની સાચે જ શોભા બની ગઈ. રીસેપ્શન વખતે તેના પોતાના મિત્રોએ પણ સુખમાના સૌંદર્યનાં કેટલાં વખાણ કર્યાં હતાં. એ સુખમા

દુ:ખી હતી ? ઉદાસાન હતી ? શા માટે ? પ્રશ્નોનો અકરાવો પુનઃ શરૂ થઈ ગયો.

‘ માણેકલાલ ! સાવધ થા ’ કોઈ બાજુ કે તેમના સ્ત્રીતરખાથી બેભણ હતું માણેકનાન એ સાબળીને યોદ્ધી ગયા શબ્દો તદ્દન સ્પષ્ટ હતા આદીના સિક્કાની પેઠે તેનો રણકાર સીવો કાનમાં ઊતરી જતો હતો કોઈ એને પડકારી રહ્યું હતું પોતાના ઉર ઊડાણેથી ઊડતા અવાજોમાં તે ધીમે ધીમે રૂખી રહ્યા હતા.

‘ તે પરાજિતના લગ્ન ક્યાં તે વાત બાજુ છે ને ? ’

‘ હા બાજુ છું ’

‘ એ વખતનો તારો નિશ્ચય ખ્યાલ છે ને ! પરાજિતના લગ્નની તારી ઝખના યાદ આવે છે ? કે પાછી બધું ભુનાઈ ગયું ? સુખના ક્ષણિક સ્પર્શથી માણસ ધણી વખત પોતાના દુ:ખ અને જૂની ભય છે યાદ કરી જો એ દિવસો ’

‘ મને બધું જ યાદ છે હજી ગઈ કાલની જ તો વાત છે એ-બી માસથી વવારે સમય એના લગ્નને નથી થયો અરે ! યાદ થુ બધું મારી નજર સામે તરે છે ’

‘ તારી ઇચ્છાની ખબર છે ને ! ’ એવું મન કહેતું હતું ‘ તને એક ઝખના હતી તારા એકના એક પુત્રના લગ્નનાં પરાજિતને તારે પરણાવવો હતો એમાં કશું ખોટું પણ નથી ફરક મા માપના જીવનમાં આવી એક ઝખના રહે છે તેઓ પોતાના પુત્ર કે પુત્રીનો વિનાહ કરે ધામધૂમથી એના લગ્ન ઊગવે આનંદની ઊભાથી જીવન ત્યારે ઊભરાઈ ભય પુત્રી એના સાસરે ભય, એક નવા ધરમ, એક નવા વાતાવરણમાં હજાવેકથી ગોઠવાઈ ભય પુત્ર લગ્નના બંધને મધાઈને ગૃહસ્થ બને પુત્રવધૂ આ ધરના વાતાવરણમાં નિઝની જાતને ઓગાળી

નાખે અને રનેહના બંધનોથી બંધાઈ સૌ એક નવો પરિવેશ સ્વીકે ’

‘ હા, સસારની આ પણ એક ધન્ય પગ છે ’

‘ તને તો સસારીની પેઠે એક સ્વપ્ન હતું, ખુડુ ને માણેકનાન ! ’ શબ્દો બાજુ કે તેની જીભ પર ટકોરા પાડતા હતા ‘ પરાજિત પરણે તેમાં તારો એક સ્વાર્થ હતો તે એને સ્વપ્નના નામ આપ્યું હતું તારો વશવેલો આગળ વધે, તારા સસારની વેન ઉપર પરાજિત સુખમાં બાળક નવી કુપગની પેઠે ઊગી નીકળે, એક નવું કુસુમ પાગરે, તારો વશવેલો આગળ વધે તારું એ સ્વપ્ન હતું એ સ્વપ્નને ચરિતાર્થ કરવા તારા પેલા મિત્રની સલાહ હા, એ સલાહ અવગણીને પણ તે પરાજિતના લગ્ન ક્યાં યાદ છે ને ! ’

‘ હા યાદ છે ’ માણેકલાલ સ્વગત બોલ્યા, એ મારી પોતાની એક દુનિયા સર્જી છે એક ગરીબ માણસને ઘેર જન્મેલો વિધવા માની ઓથમાં કાકાને ઘેર રહીને ઊછરેલો અવહેલનાઓ અને અપમાનો સહી સહી, જૂખની ગોઠમાં આળોટી આળોટી એક દિવસ જીવન થઈ ગયો હતો ફેટકેટલા દુ:ખ વેઠવા હતા ત્યારે ? આજે મારી પાસે શું નથી ? ધનસંપત્તિ છે, પ્રેમાળ પત્ની છે, પરાજિત જેવો હોશિયાર પુત્ર છે સુખમાં પણ મારા ધરને ઉભોતળ કરે તેવી ઊંડકરી છે મારી આ દુનિયાનો કોઈ વાગસ હોય તેવું હું ઝખુ તો તેમાં ખોટું શું છે ? ’

‘ કશું જ ખોટું નથી પરંતુ તારું આ સ્વપ્ન તૂટેલી માણાના મણકા જેવું બની રહેશે કેમ ? ’

‘ તારી પત્નીની વાત ન સાબળી ? બને વચ્ચે મનમેળ નહીં હોય તો ’

માણેકલાલ પોતાના મન સાથેની વાતથી અર-રય બની ગયા

તેમના કર્ણપટે પેલા મિત્રના શબ્દો ઘણી પેઠે વાગતા હતા. એનો આઘાત તેમના હૈયામાં થતો હતો. એ મિત્ર ક'ંઈ તેમના હિતચત્રુ ન હતા છતાં પણ તેમણે એની સલાહ માનવા ના પાડી હતી. તેમણે પોતાના મનનું ધાર્યું ક'યું હતું. પરાજિત અને સુધમાના લક્ષણવનમાં તિરાડ ન પડે તે એવું જ પરશે. તિરાડ પડી હશે તો ગમે તેમ કરી તે સાંધવી પરશે. ક'ંઈક ઉપાય શોધી કાઢવો પરશે. પણ એમના મનની વાત...!'

—માણેકલાલ આંખે મીંચીને, કાયાને સહેજ લંબાવીને પડી રહ્યા. તેમને જાણે કે ધાક લાગી ગયો હતો.

માણેકલાલ અને હીરાલક્ષ્મી આમ ચિંતા કરતાં હતાં ત્યારે સુધમા સાગર તટે એક ખડક પર બેઠી હતી. એ પગના ઢીંચણ પર હાથના અંગેડા બીડી તે બેઠી બેઠી મંદ મંદ ચૂલતી હતી. તેની દષ્ટિ સાગરનાં ઊછળતાં મોજાં સાથે ખેલતી હતી. આહીં કિનારો સાથે જ રમણીય હતો. તટ ઉપર બીની રેતીની મુલાયમ બિંબાત છવાઈ હતી. મોજાં દૂર સરકી જતાં તેમની પગલાંઓ પડી હોય તેવી નયનમનોહર રેખાઓ એ રેતીમાં ઊપસી આવતી હતી. કયાંક કયાંક છીપલાં વેરાયેલાં જણાતાં. ઠેર ઠેર ફીણના અવશેષો મોજાંઓના આવવાની ચાડી ખાતા હતા. પવનની લહેરો શીતળ હતી. દિલકશ હતી. ઊંડો શ્વાસ લઈ તેણે એ પવનને ફેંફસામાં ભરી લીધો. અંતરમાં જાણે કે ઠંડક થઈ ગઈ. તેની કેશલટો હવામાં ઊડતી હતી પણ એને એ ગમતું હતું. જાણે કે ઠોઈક અદષ્ટ હાથ તેની કેશલટોમાં આંગળીઓ ભેરવીને તેને પંખાળી રહ્યો હોય તેવું લાગતું હતું. સ્પર્શની કલ્પના પણ આટલી મધુર હશે ? કલ્પના કલ્પના નહીં તો પ્રાંતિ તો ગણાય જ. પ્રાંતિ પણ આટલી બધી આવકાર્ષ લાગતી હશે ?

સુધમાએ પુનઃ એક ઊંડો શ્વાસ લીધો.
તેની નજર હજી પણ ઊછળતાં મોજાંઓ ઉપર મ'ડાયેલી હતી. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો હાથમાં હાથ ગ્રહીને પાછળ ખસતાં મોજાંની પાછળ દોડતાં હતાં. જાણે કે ગુસ્સે થયાં હોય તેમ મોજાં પાછાં જોરથી કિનારો તરફ દોટ મૂકતાં. સ્ત્રી-પુરુષો એ મોજાં ઉપર સવારી કરી કિનારો તરફ ખેંચાતાં અને કિનારાની રેતીમાં ફેંકાતાં. આનંદ, કિલ્લોલ, નિખાલસ હાસ્ય, મોજાંઓની મર્મર અને પવનના સૂસવાટી વાતાવરણમાં એક અનોખું સંગીત ભરતાં હતાં. સુધમાને એ સંગીત ગમતું હતું. એ સંગીતમાં પળવાર નિમગ્ન થવાથી તેના અંતરને આશ્વાસન સાંપડતું હતું. તેના મનમાં સહસ્રા જ પ્રશ્નોનો પરપોટો ઉદ્ભવ્યો, 'પરાજિત મને આંહીં લઈ આવતો હોય તો ? બેધિંગ કેસ્ત્રયુમ પહેરીને હું પણ એનો હાથ પકડી આમ જ મોજાંઓ પર સવારી કરું. કેવી મગ્ન આવે ? પણ પરાજિતને નવરાશ જ કયાં છે ? એ તો સવારના વહેલો જતો રહે છે અને રાત્રે ઘેર આવે છે...ક્યારેક તો છેક મોડેથી આવે છે...'

'મારા લાગ્યમાં આવું સુખ નહીં લખાયું હોય બીજું શું ?'

'ના, આમ તો પરાજિત મને કેટલો બધો પ્રેમ કરે છે ? મનમાં શંકા પણ જાય કે આ સત્ય છે કે પ્રાંતિ ? અનુભવ કહે કે ના, છે સાચો જ પ્રેમ. કેવી મને જોરથી પોતાના બાહુઓમાં બીડી દે છે ? મારું રોમરોમ ત્યારે બેઠું થઈ જાય છે...'

'આજની વાત કરું. સવારમાં હું ધરાદાપૂર્વક પચારીમાં પડી રહી હતી. જાગી તો ક્યારની ગઈ હતી. પરંતુ થયું કે લાવ, એની પરીક્ષા તો કરી જોઈ. હું સૂવાનો દેગ કરી પડી રહી. પરાજિત ઊઠ્યો. મારી સામે કયાંય સુધી ટીકી ટીકીને જોયા કર્યું. મેં જાણે કે બિંધમાં હસતી હોઈ તેમ મળતું

સ્મિત વેધુ'. મારા સ્મિતથી પ્રસન્ન થઈ તે મારી પયારી પાસે આવ્યો. નીચા નગી તે મારા મુખને જોવા લાગ્યો. કેટલી મધુર હતી તેની એ દષ્ટિ ? કેવી ઉખાલસી હતી તેના મુખની એ પ્રસન્નતા ? મારું હૈયું ફૂલવા લાગ્યું.'

'મને હવું કે હમણાં તે મને ચૂમી લેશે. પોતાના ખાડુઓને પસારી મને તેની છાતી સાથે જડી દેશે. મેં જાણે કે ભેંધમાં આગણ મરડતી હોઈ તેમ મારા અંગને કંપ આવ્યો પરંતુ સાપ જોઈને છળી પડ્યો હોય તેમ એ શયનખંડની બહાર નીકળી ગયો. કોઈએ જાણે કે મારી છાતીમાં લાલો ધોંધી દીધો. હું ડટપટી ભડી.'

'સાગર તટની આવી મોજ શું મને આજવા જ નહીં મળે ? એવો તે મેં શો અપરાધ કર્યો છે ભગવાનનો ? પતિપ્રેમથી વચિત રાખવી હતી તો મને સ્ત્રીનો અવતાર શા માટે આવ્યો ?'

'મારા શયનમાં તે કેવી કેવી છલનાઓ ભરી દીધી છે હે ભગવાન ! હું કંઈ જ સમજી શકતી નથી. મારા અંગમરોડને જોઈને નીચે નાસી ગયેલો પરાન્નિત પાછો મારા શયનખંડમાં આવ્યો હતો. મારું હૈયું વ્યથાભારે કણ્ઠસવું હતું. આંખો જાણે કે હમણાં જ વરસી પડશે તેવું થતું હતું. પરંતુ પ્રથમપૂર્વક મેં રુદનને ખાલ્યું હતું. ત્યાં તો એનો પગરવ સંભળાયો. મેં આંખો બંધ કરી દીધી.'

'ઓહ ! કેવી અટપટી વાતો છે આ મનુષ્યના વર્તનની ? પરાન્નિતે ડ્રેસિંગ ટેબલના અરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ લીધું. મેં તીરછી નજરે જોયું કે તે જવા માટે તૈયાર થઈને આવ્યો હતો. હું અસ્વસ્થ બની ગઈ. મન મારીને હું પયારીમાં પડી રહી...'

'ઓહ ! પરાન્નિત ! તું મને આમ રિખાવે છે શા માટે ? તે મારી સખીપ આવી મને કેવી

ચૂમી લીધી ? અરે ! ધાગણ ! આ ક્ષણ માટે તે હું મારો આસ શંભાવીને પડી હતી. હું તારે અગામાં વીંટળાઈ ગઈ. મને હવું કે મને છનામાન મુખન આપનારો મારો પ્રિયતમ મારા અંતરન વૃથાને છિખાવશે. પરંતુ તું તો...'

સુપમાથી એક નિઃશ્વાસ દેવાઈ ગયો. તે પુનઃ પોતાના મન સાથે વાત કરતાં બોલી, 'શું કહું ? પરાન્નિતનું આ વર્તન મને સમજવું જ નથી.'

'હિંમત હારશે તો કેમ આભરો સુપમા ! તેવું મન બોલ્યું, 'પરાન્નિતને તારે સાચા સ્વરૂપમાં સમજવો જ પડશે.'

'હું તો મૂંઝાઈ જાઉં છું.' તે સ્વગત બોલી, 'આવી ત્યારે તો કેવાં અરમાનો લઈને આવી હતી ? પતિ સાથે કેવી રીતે પ્રેમ કરીશ ? કેવી રીતે એને અભિનયપૂર્વક છેતરીશ ? એના ખાડુઓમાં લીંસાઈને શયનની ધનતારને કેવી મધુરપથી માણીશ ? કેટલાં બધાં સ્વપ્નો હતાં ? પણ બધાં જ નફવાઈ ગયાં...'

'નાહિંમત થવું વાજળી નથી સુપમા !'

'આ અને વારંવાર પૂછે છે. મારી ઉદ્ઘાસીનતાને હું તેમની નજરોમાંથી બચાવી શકી નથી. પણ હું શું જવાબ દઈ ? મારી વ્યથા હું એમને કેવી રીતે સમજાવું ?'

—સુપમાના ગળે ફૂંચી ભરાઈ આવ્યો. આંખોમાંથી આવજુ-ભાદરવો વરસવા લાગ્યા. તેણે ધૂંટણની વચ્ચે મુખ છુપાવી દીધું. દૂર બિંબો બિંબો પરાન્નિત તેને જોતો હતો તેની એને ખબર ન હતી.

[નવી નવલકથા 'અકુર'નું એક પ્રકરણ]

गुणशती साहित्य वाङ्मयसूचि श्रेणी :
विषय संदर्भ पुस्तिका-१

आपना पुस्तकालयनी शोभाइप

नवां पुनसुद्रिणो

जे भातानी जेके पुत्र भाटेनी भभतानी वात

महानिबंध वंगीकृत सूचि

१८५७-१९७७

प्राकृत
अपभ्रंश
अने
गुणशती भाषा-साहित्यना क्षेत्रे
इंसि
अभेरिका
ग्रेट ब्रिटन
इंडरल रिपब्लिक जेके जर्मनी
अने
भारतनी सुनिवसिटीजो द्वारा
पीजेय. डी. तथा अन्य पदवीजो भाटे
रचीकृत ३४४ महानिबंधो

प्रस्तावना

डॉ. हरिवल्लभ भाषाणी

संपादन

प्रकाश वेगड

प्रकाशक

आर. आर. शेठनी कंपनी

मुंबई * अमदावाद

राधा

महाभारत-शस्त्रोना नहीं, वलुंभेदनां, लागणीजोनां,
संकल्प-विकल्पोनां, स्वप्नसृष्टिनां, आकांक्षा अने
अपेक्षाजोनां. जेवां महाभारतोनी आद्वितीय कथा.

ईला आरंभ भडेता

इ. १९-००

गुणशत सरकारी पाठितोपिके प्राप्त करुना
यशस्वी नवल.

‘अग्नि, मने आवां स्वप्ने न आपो...न आपो...
भारे नथी जेईती जे निर्दशी. मने आ पीठामां ज
रहेवा हो. मने हवे जे कथांयथी मुभ्य मणी शक्ये
तो मारी वेदनाभांथी, मारी अथेही हारनी वेदनाभांथी,
अने तमे आटवी जधी तकलीक शा माटे ठीकावे छे ?
तभारे ने भारे शुं छे ?’

‘प्रेम’ अग्नि कहुं : ‘हुं तने प्रेम कहुं छुं.’

आत्म वीजे पांभ

असाध्य रोगथी रीमाती प्रेयसी पाछण देवण निव्यांन
प्रेमथी सर्वस्व न्योच्छावर करता प्रेमीनी अहभुत
कथा.

दिलीप राजपुरा

इ. १८-५०

: प्रकाशक :

लोकेप्रिय प्रकाशन

आ भासनां तदन नवां प्रकाशनां (दरेक प्रकाशनां)

क्र. सं.	ग्रंथनाम	लेखक	प्रकाशक	दर
१.	अंकुर	श्री प्रीतमदास कवि	नवलकथा	१८-००
२.	काणी तारां कामणु न्यारां	श्री सुषुवंत लट्ट	"	१३-५०
३.	काणुबारने कांडे	श्री मनसुभदास जवेरी	"	११-२५
४.	आतम वीजे पांभ	श्री द्वितीय राजपुरा	"	१८-५०
५.	राधा	छेला आरज्य महोता	"	११-००
६.	वैतपंथी	वर्षाबेन अडासण	"	६-५०
७.	मंजळ तारां केटळां इप	श्री कृष्णप्रसाद लट्ट	"	११-००
८.	मन ज्योया भृगुजणभां	अनु. नवनीत मद्रासी	"	११-००
९.	मंजळतो राज	श्री नवनीत सेवक	"	१४-५०
१०.	लद्रोकि	श्री त्रियकांत परीभ	"	१३-५०
११.	जेक नंठारी छोकरी	श्री जूपत वडोदरिया	"	११-००
१२.	काणजोस	श्री हनु भगदेव	"	६-००
१३.	इसभो ग्रह	श्री जशवंत महोता	नवलकथा	१-२५
१४.	लोहीनां वमण	श्री रत्निभन पठेल	"	१५-००
१५.	रेणुकथा	श्री डोखरकुमार लट्ट	"	१८-००
१६.	जय शिवम्	श्री हंसमुभ शुक्ल	नाटक	३०-००
१७.	गोवर्धनं शताष्टी ग्रथ	सं.पा. श्री छिपेन्द्र पडया	विवेचन	२५-००
१८.	साहित्यसिंतन	श्री सुंदरम्	विवेचन	३५-००
१९.	गोवर्धनराज जेक अध्यापन	श्री रमणदास जेसी	विवेचन	३०-००
२०.	शिशु	श्री रवीन्द्रनाथ टागेर	काव्य	४-५०
२१.	आयुर्वेदनी पुन.प्रतिष्ठा	श्री शैलन	आयुर्वेद	१५-००
२२.	रामचरित मानस	गोस्वामी तुषारीदास	धार्मिक	२४-००
२३.	सा विद्या	श्री सुंदरम्	तार्किक लेखो	२७-००
२४.	रामचरिता	"	संस्मरणो	११-००
२५.	गणितसुं अध्यापन	श्री ओजा अने अंताष्टी	सिद्धान्त	१-००
२६.	पाताळप्रवेश	श्री तुले वर्ग	आणसाहित्य	१-००
२७.	भगवान्नी शोधभां	श्री रोगटं सुर्ष रटीवन्सन	"	१५-००
२८.	इपकडी जाणवातो पु. प	श्री प्रभाकर राम्ज	"	२०-००
२९.	जसो चित्रमय वातो पु. प	आज्ञवता गाराई	"	

प्रतिस्थान : आर. आर. शेठनी कंपनी : मुंबई-अमदावाद.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

पति परम गुरु	विमल मिश्र	22-50
दूसरा मोड़	तारा पाल	10-00
चंद्रकांता	देवकीनन्दन खत्री	16-00
फिर भी अकेले	नफोस आफरीदी	9-00
एक सड़ी हुई कौम	डा. रामप्रसाद मिश्र	15-00
खबर	प्रणवकुमार बन्धोपाध्याय	60-00
प्रतिध्वनियाँ	दीप्ति खण्डेलवाल	8-00
स्वप्नभंग	डा. प्रतापचन्द्र 'चन्द्र'	8-00
राधा	मधुकर सिंह	3-50
पाले खाँ	गुलशन नन्दा	15-00
कोई एक	शुभा वर्मा	10-00

कहानी

श्रेष्ठ सचेतन कहानियाँ	सं. सुदर्शन नारंग	20-00
प्रणवकुमार बन्धोपाध्याय की विशिष्ट कहानियाँ	प्रणवकुमार बन्धोपाध्याय	20-00
आसार	सं. महावीरप्रसाद जैन	11-00
ईश्वरबाबू अनुपस्थित थे	प्रणवकुमार बन्धोपाध्याय	10-00
ठहरे हुए अंधेरे	डा. कुन्तल गोयल	12-00

नाटक-पकांकी

किराये का मकान	डा. रूपनारायण शर्मा	12-00
----------------	---------------------	-------

समीक्षा

हिन्दी कृष्णचरित काव्य	डा. हिम्मतसिंह जैन	30-00
नयी कविता और भक्तिवाद	डा. रामविलास शर्मा	20-00
मनोवैज्ञानिक उपन्यासकार इलाचन्द्र जोशी और उनका 'संन्यासी'	डा. कृष्णदेव शारी	15-00

विविध

लेखक और अभिव्यक्ति की स्वाधीनता	सं. डा. महीपसिंह	18-00
आज के लोकप्रिय कवि भवानीप्रसाद मिश्र	सं. डा. विजयवहादुर सिंह	7-00
घरती है वलिदान की	शान्ता कुमारी	10-00

शाह बन्सीराम के आहूने में	विरेंद्र रांधी	16-00
चीड़ों पर चाँदनी	निर्मल वर्मा	12-00
जेल में	कुलदीप नय्यर	20-00
सैनिक मनोविज्ञान	श्री कैंगशनाथ पारिक	15-00
विशिष्ट आशुलिपि निर्देशिका	गोपालदत्त विष्ट	4-00
भारतीय संविधान में प्रधानमंत्री की भूमिका		40-00
मोरारजी देसाई (भारत के प्रधान मंत्री)		18-00

बाल-साहित्य

वावड़ी का रहस्य	प्रमिला नानिम्बेकर	4-00
शेर का सुकाबला	अमिताकुमारी बोस	4-00
टेलीविजन	डा. धीरेंद्र भटनागर	5-00
बचपन की याद रही कहानियाँ	स. हिमोशु जोशी	5-00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी भार. भार. श्रेट एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ; साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं संदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह संस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपके संतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतसंकल्प है।

इन दिनों आपके विद्यालयों एवं महाविद्यालयों में नियमित शिक्षा शुरू हो चुकी है। उनके लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तकों एवं संदर्भ-ग्रन्थ हमारे पास निरन्तर उपलब्ध हैं। आदेश प्राप्त होने पर पुस्तकें तुरन्त सप्लाय की जाएंगी। त्वरित सेवा ही हमारी विशेषता है। कृपया अपना बहुमूल्य आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

નવાં કલેવરથી સુશોભિત અતિહાસિક નવલ ગ્રંથાવલી

સેનાપતિ

હિંદુ પ્રબલના ગૌસ્વત્રી સર્વ-કાળ માટે નજરખંધ કરી લ્યે એવી સરકારેશીની મહા-ગાથા રજૂ કરતી નવલશ્રેણીનું પ્રથમ પાણીદાર મોતી.

મૂલ્ય રૂા. ૧૬-૫૦

લભતમાયી ભા. ૧-૨

રામચંદ્ર પંત, દુર્ગાદાસ રાઠોડ, સવાઈ જયસિંહ, રાબળહાહુર બલિમસિંહ, સ્વામી પ્રદ્યાનંદ અને પ્રાણનાથ પ્રભુ જેવા અનેક નરશાહુલો અને ધર્મ કેસરી આદર્શ વાંચકુઓના પરાક્રમોની, બંનિસારીની ગાથાને વણી લેતી આ નવલ-કથા તમારે વાંચવી જ રહી. સેટનું મૂલ્ય રૂા. ૨૮-૫૦

મુસાફર

રામસંગ માલમે દેશની કંગા-લિયત મીટાવવા પરદેશ ખેડી અથાગ પરિશ્રમ અને લયંકર યાતનાઓ વેઠી દરિયાપારના ઉવોગો દેશમાં સ્થાપ્યા. દેશ જેને માટે સદાકાળ અંખે અને ગૌરવ અનુભવે એવા સ્વદેશપ્રેમી મરજીવાની સ્વાર્પણુ ને સાહસની અનોખી કથા.

મૂલ્ય રૂા. ૧૦-૦૦

શૌર્ય, કુરબાની અને જિંદગિલીના ગદગાયક

ગુણવંતરાય આચાર્ય

ની બેશીલી કલમની શાનદાર શ્રેણી

નેરતલખી

સંસ્કાર અને માનવતાનો, શ્રદ્ધા અને હામનો દીવડો અખંડ જલતો રાખવા માટે પોતાની જાતને કેવળ પ્રભુ પ્રીત્યથે કુરબાન કરી દેનાર અલગ અલગ નાતબતના ને કાર્યક્ષેત્રના મરજીવાઓની રૂંવાડા ખેઠા કરી દેતી કથા.

મૂલ્ય રૂા. ૧૨-૭૫

સરમુખત્યાર

સરમુખત્યાર શાહીના રૂપને અને એનાં પરિણામને હજુ હમણાં જ આપણે બેયાં-અનુભવ્યાં. એમાંથી છૂટકારો મળ્યો તેને આપણી નવી આઝાદીના રૂપે આપણે ગિર-દાવ્યો. પણ આ નવલકથામાં લેખક સરમુખત્યારનું નવું જ રૂપ આપણને ખતાવે છે. તમે પણ વાંચો, જુઓ ને માણો.

મૂલ્ય રૂા. ૧૦-૨૫

ખંડખોર

કપરા સંબોગોમાં શેરખાનની પડખે ઊભા રહેનાર વસંતરાય પુરગિયા સાથે જ શેરખાન વિશ્વાસઘાત, વચનલંગ ને દગાખોરી આચરે છે ત્યારે વસંતરાયના હૈયામાં લભૂકી ઊઠે છે નફરત, બદલો, વેરનો લયંકર જ્વાળામુખી. વેરની આગ ને બદલાના અનૂતની બેશીલી કથા.

મૂલ્ય રૂા. ૧૦-૭૫

સામાજિક ક્ષેત્રે 'નવજાગૃતિ' એ જેનું ધ્યેય છે તેવી 'નવજાગૃતિ
સમાજમાળા' શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ
વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ બેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની યહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ
છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષે દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી
વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને
અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ=૫૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-યુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ કદાચ નથી. તેને
મદદે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધકાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે,
તેવું હકારાત્મક વલણ ડેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું આનોખું પુસ્તક.

'સમાજ વિજ્ઞાનમાળા' એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્ત્વપૂર્ણ
માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીઓનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વાનોએ તથા
આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવાકાફું છે.

આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરા અને જૂંપડપટ્ટીઓ

ટો. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણુકાળ ભરી અવકાશને આંબવા હોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત
શહેરામાં આવેલી જૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા
છે તેનો તાદૃશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સૌ વિમુક્તિની સમસ્યાઓ

જી. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરજ દેસાઈ

રૂ. ૭=૫૦

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જોખી થયેલી સંપ્રત સમાજની
સળગતી સમસ્યાની તલસ્પર્શી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૨

ઉત્તમ સાહિત્યનો આસ્વાદ, 'શેઠ' સાહિત્યની આપે યાદ

ધન-જ્ઞેષ્ઠનના મદથી છકેલી રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : ઊર્મિશીલ, આદર્શ ભાવનાશાળી સ્વમાની યુવાન ગૌતમ : પૈસા માટે નીતિ-અનીતિને અભરાઈએ ચડાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : ઉચ્ચ સ્થાને ખિરાજતા બ્રહ્મચારી એન. જી. સાહેબ : આ બધાના સથવારે રચે છે યુવાનોના લાડીલા લેખક મગરૂર નારીના મદદર્પની અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનોખી કથા.

માન-અભિમાન

સારંગ ખારોટ ..... કિંમત : ૧૩-૭૫

ગામડાના ગરીબ ઘરનો દેવચંદ્ર સુંબઈ આવી અથાગ પરિશ્રમ અને સંઘર્ષ વેઠી ભણીગણીને સંજોગવશાત્ શ્રીમંત પિતાની પુત્રીનો પતિ બની દેવેન શેઠ થઈ જાય છે, ત્યારે પણ નાનપણની ને હવે વિધવા અનેલી પ્રિયતામા વિજયને ભૂલી શકતો નથી. સંસારના કાવાદાવા ને કુટિલ દાવપેચને લીધે વિજયા એનાથી દૂર રહી હોય છે. આ વિષમતાઓ વચ્ચે પણ પ્રેમનું અરણ્ય તો અસ્ખલિત જ વહેતું હોય છે ને તેથી જ સર્ગાય છે સિદ્ધહસ્ત કલમ દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રણયકથા.

હજીયે તું સાંભરે છે

વિકૃલ પંડ્યા ..... રૂ. ૧૩-૦૦

'ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની ધીના બનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધ્ધર શ્વાસે અને એકી ગેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

નીતિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાલજ ..... રૂ. ૧૨-૨૫

ગંધાપચીરીનો સમય એ જાત અને જગત વિશેની અસંખ્ય બ્રમણાઓના સેવનનો અને એ બ્રમણાઓના ઊન્નતિલિન થવાનો સમય છે. બ્રમણાઓના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સંવેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો સ્વથાળ.

નિમજ્જન

ઉત્પલ ભાયાણી ..... રૂ. ૬-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે? પચાસથી પણ વધુ વર્ગોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિષ્ણાત' સેવાને લાભ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

ઉત્તમ સાહિત્યના ઉપવને મહોરે વસંત નવી ‘શેઠ’નાં પ્રકાશનોના આસ્વાહથી આવી બહાર નવી

સમ્પ્રજ્ઞતા, સાહજિકતા અને સમજના બળથી સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રજ્ઞયની કથા

શ્રાવણુ રાતે

ચ્યુવીર ચૌધરી રૂ. ૧૦-૫૦
આંખેશો અને આંકમણો પર વીંજાયા કરની પ્રજ્ઞયકથાઓ કરતાં અહીં ગુદા જ પ્રકાશની સમજ, સમ્પ્રજ્ઞતા અને સ્વસ્થતાની માંડણીએ રચાય છે નરનારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રજ્ઞય સંવેદનમાં ઊભી થતી નિરાળા સ્વરૂપના ગૂંચની નિશાળી કથા.

અપન, ભુવન. શોમના, ઉર્વી, આ બધાં આપણામાંના ને દોષનાં ને દોષનાં પ્રતિબિંબ છે. સ્કૂલ, કોલેજ, જીવનમાં કયાંક ને કયાંક એ મળી જ ન્દય છે. તમે આમાં કોણ છો? શોપી કાઠે બેઈએ.

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન દવે રૂ. ૧૦-૫૦
પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય વખત મુજસત સત્ય મરકારનાં ઇનામો મેળવી જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ રચ્યો છે તેવા બેનેડ કલમના વ્યામીની નવી ભેટ.

જિંદગીમાં અગ્યાનક કશું જ નથી બનતું. માનવીએ કરેલ કમોનો હિસાબ પૂરેપૂરો ચૂકવવો જ પડે છે, પરંતુ કર્મના હિસાબની ચૂકવણી વખતે પણ માનવીને તો એમ જ લાગે છે કે આ બધું... ..

સાવ અગ્યાનકે

વિકુલ પંડ્યા રૂ. ૧૧-૫૦
નવલકથા ક્ષેત્રમાં જેમણે ‘સાવ અગ્યાનકે’ જ લોકપ્રિયતાનું સર્વોચ્ચ શિખર સર નથી કર્યું એવા નિષ્કાવાન સર્જકની નવી ભેટ.

પ્રધાર અને વેરની ગાંઠે ગંદાતી કથા આખું આકાશ મારી આંખોમાં

ઉમેશની આંખોમાં બેઈ હેમાંગીએ પૂછ્યું. “મને તું લગીરે નથી જાણતો, ઉમેશ?” “જાણું છું. પરંતુ માનવીના મનને જાણવું એ કેટલું મુશ્કેલ કામ છે? કદાચ... આપણામાંથી કોઈ જ કોઈને નથી જાણી શકતું! હું તને નહિ - તું મને નહિ!” માનવીના મનના તાગ લેવા મથતી અનેખી કથા
વિકુલ પંડ્યા મૂલ્ય ..

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ મૂલિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧.

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સ્નેહ

કેદાર

સંપાદક : મનહર મોદી

વર્ષ ૨

અંક ૨

સપ્ટેમ્બર '૭૮

શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિકને 'શુભડના અવનના સ્થ' થી સન્માનના શ્રી મણુભાઈ પંચોદી 'દશક'

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન પ્રદાન કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

શ્રી ગિજુભાઈનું કેળવણીમા પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
સાપ્રત	શ્રી નર્મદશ્યામ ગર્મા	૧૧-૦૦
ઈપિકા	શ્રી યગવત ત્રિવેદી	૧૮-૫૦
હાકળતો ઉપખંડ	શ્રી હાલાભાઈ નાગરિક	૪૦-૦૦
પેટલીકંઠ : શીલ અને રાખ્દ	પશ્ચિમૂર્તિ વિગિઠક ત્રય	૨૦-૦૦
વિવિધા	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરની ચૂંટી કૃતિઓ	૧૫-૦૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેવીક સમસ્યાઓ		
	૧. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનુ સવેદન	"	૧૪-૧૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ ધોવ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી ગુલ્શન ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાકન અને મીમોલવ રન	શ્રી સિતાશુ યગદેવ	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચક્રકાંત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિચિ	શ્રી દિગ્ગીશ મહેતા	૧૩-૦૦
ભેનાગુજરી	શ્રી ગસિકવાન પગીખ	૧૦- ૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૦૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	"	૭-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ પ્રદર્શનો દ્વારા ગુજરાતી પ્રબળતા ચન્કાર ધરતરના
અમારા નવ પ્રયાસમા આપનો આશ અનિવાય છે

આર આન ગેવની ક પની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ ગાંધી માર્ગ, અવલવા-૩૮૦ ૦૦૧

વર્ષ : ૨
૧૫ સપ્ટેમ્બર '૭૮ : અંક ૨
કાર્યાલય :
આર. આર. શેઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
રૂ. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
છટક નકલ
રૂ. ૧-૦૦
નકલ : ૬૭૦૦

આર. આર. શેઠના જન્મજયંતી
બુરાભાઈ શેઠ યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત-ઇન્ડિયન ઍસ્ટેટ, દુબૈ શર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિકનું બહુમાન

વિલેપોલે, મુંબઈની મીઠાબાઈ કોલેજના નિવૃત્ત આચાર્ય શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિકને સન્માનવાનો એક માર્ગ તો, ૨૭ ઓગસ્ટ '૭૮ના રોજ લાઈલાસ સભાગૃહમાં યોજાઈ ગયો. વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રાધ્યાપકો ઉપરાંત તૃપીતા સાહિત્યકારો તથા વેપારીઓએ આ સમારંભમાં હાજર રહી શ્રી યાજ્ઞિકની શિક્ષણ-સેવાઓને ધિરદાવી. સર્વશ્રી શ્રમપ્રસાદ, બક્ષી, જ્યોતીન્દ્ર દવે, ગુલાબદાસ ઓકર, નિસિમ ઇન્જિનેયર, સિતામુંડુ યશશ્વરે એમનામાંનાં પ્રાચાર્ય, 'સાક્ષર' જેવાં ગુણપ્રાસાને ઉપસાબ્યાં તો શ્રી ચીમનલાલ ચક્રભાઈએ તેમને 'આ સમય દરમિયાન નિવસિંદી તથા રૂઢીબના વિશ્વવ્યાપી માનસને સુધારનાર ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિ' ગણ્યા. સમારંભના પ્રમુખ શ્રી મનુભાઈ પંચોળી-દર્શકે શ્રી યાજ્ઞિકના સત્વશુદ્ધ અને તેજસ્વી છવનને ધિરદાવ્યું અને એને અનુરૂપ સુખદેના અર્જુનનો રથ અર્પણ કર્યો.

હજારો વિદ્યાર્થીનાં પથદર્શક શ્રી યાજ્ઞિકને મળનારી રૂપિયા એકાદ લાખની શેલીનો ઉપયોગ શિક્ષણની વૃત્તિમાં જ થશે એવી જાહેરાત તાબા સમયના સંદર્ભમાં અતિ નોંધપાત્ર છે.

શિક્ષણ અને તેની સાથે સંકળાયેલા સમાજના અનુભવો તથા તેમાંથી તે અંગે જન્મેલા ચિંતનને વાચા પાપતા શ્રી યાજ્ઞિકના લેખોના ચાર સંગ્રહ પ્રગટ થયા છે, તે શિક્ષણ, સમાજ તથા 'આરતી કાલ'માં રસ રાવનાર સૌ-કોઈ માટે અતિ મહત્વના પુસ્તક થયા છે. એમના સંગ્રહ 'જગીને જોઈ' તો 'માનો એક લેખ' માં અંકમાં પ્રકટ કરીને શ્રી યાજ્ઞિકને હાર્દિક અભિનંદન પાઠવીએ છીએ.

આપનો
મનહર મોદી

આ રસક્રમાં

કવિતા	જ્યોતિષ જાની, મુકલ ચોકસી	૧૦ ગોષ્ઠિ	રઘુવીર ચૌધરી
વાર્તા	મંગલ રાઠોડ, રમેશ શાહ	૧૨ સંદર્ભ	પ્રકાશ વેગડ
	મનીષી-બની	૧૬ 'અનિકેતનો નાચક'	વિનોદ જોશી
		૧૮ જગીને જોઈ' તો	અમૃતલાલ યાજ્ઞિક
		૨૧ ગુણવ	અશ્વિન દેસાઈ
		૨૭ આપું આકાશ મારી આખિત્રાં	વિકલ પંડ્યા

ज्योतिष ज्ञानी

टीचे टीचे

मनडर।

आरल टीपायी ज यथा
(आ कोर्ष सन्निधान हनी क्या नथी, मनडर! पदाडी
वाणवानुं छाडी दे)

टीपुं इडयु, इडयु, जणयु, वसयुं, सरकयु, येव्यु
टीपुं द्राक्ष जेपु जन्पु
द्राक्षभा जेम दीनानाय।

दीनानायने मार आपो
जे आजण ने जे पाछण

आजणनी आपभा मार टीपा
पाळणनी आपभा आठ टीपा

टीचेटीचे दीनानाय निद्राघिन घाय त्वारे
टीचेटीचे टीपु इडे, टीचेटीचे टीपु इडे, टीचेटीचे
टीपु जणडे, टीचेटीचे टीपु वसरे, टीचेटीचे
टीपु सरडे, टीचेटीचे टीपु ये रे

द्राक्षना जूभभा यथा

टीचेटीचे

दीनानाय द्राक्षना जूभभा वेवा जथा

टीचेटीचे

दीनानाय वधता यथा

टीचेटीचे

दीनानाय व्यासता रक्षा

टीचेटीचे

दीनानाय आपडता रक्षा

टीचेटीचे

दीनानाय जोगणदा रक्षा

टीचेटीचे

दीनानाय अहस्य यथा

टीचेटीचे

द्राक्षभा पोडया

मनडर! आरल टीपायी ज यथा

मुकुट ओकरी

नदी

[१]

साभसाभेना,
जे किनारांनी
लीसयायी लागी छुटवा मथती
नदीना तरङ्गटने
दोळे
'नदीनु पहेपु'
कडे छे

[२]

—ने कायम लरपूर रहेती
जेक नदी
जेक ज्योभास्यमा दुष्काणने कारणे
ज्यारे सुकावा माडी
त्वारे
जेक होडीजे जेक साळनीने पूछेपु के
जर्भानभा येव आवी र

[३]

व्याख्या
सुडी नदी—जेनी नगर आकाश तरङ्ग छे
ते
लारेनी नदी—जेनी नगर हरिया तरङ्ग छे
ते
छाडताली नदी—जेनी नगर किनारा तरङ्ग छे
ते.

[४]

जेक तरस्या माणुरो
स्वप्नया
नदी जेनालु पाप कथुं
ने तेने शाप ज्योये
रज जे जी ज्योनेने

[૫]

પર્વતની લીલીછમ લાગણીને

દરિયા સુધી

એવી ને એવી, અકબંધ

પહોંચાડે,

—ને નહી.

[૬]

ઢાઈપણુ નદી ક્યારેય,

આણસો પર,

આટલી માછલી ને તેટલા પાણીનો ભોગ

લીધાની દરિયાદ કરતી નથી.

હા,

મનુષ્યો ક્યારેક,

નદી પર,

આટલા આણસો, ને તેટલા ગામેનો ભોગ

લીધાનો આક્ષેપ

કરે છે ખરા!

[૭]

લોકો જાણુ છે કે,

કિનારા પરનાં તોફાની, છીછરાં અને રમતિયાળ જળ તો

હોડીને લાંગરવા દે તેવાં હોય છે.

...ત્યારે નદીની મધ્યમાં આવેલાં

શાંત, સ્થિર ને ગંભીર જળ જ

હોડીને ઠૂપાડી દે તેવાં હોય છે.

...છતાં લોકો

તોફાની, રમતિયાળ જાળકને

શાંત અને ગંભીર બનવાની સલાહ હંમેશ

આપતા જ હોય છે ને?

મંગળ સડોડ

પુલ

હું

કાચો ધડો લઈને

ફરી પડે એમ નથી.

અને હું પણ

તને બચાવવા જતાં

સાથે ફળી નહું

એવું બનવાનું નથી.

કેમ દે

એ જમાનામાં

આ નદી પર પુલ નહોતો,

જેના પર

આજકાલ આપણે ઠહેલી રહ્યાં છીએ.

અને તેમ છતાં—

✽
ચુલુવંત શબ્દ

SCHEDULE

નાનો બાળો ચોથીમાંથી પાંચમીમાં આવશે.

મોટી બેળી નવમીમાંથી દસમીમાં આવી.

પછી

કોલેજ

પછી

વિવાહ

પછી

લગ્ન

પછી

સીમંત

પછી

મોસાળાં

અને

વેવાઈવળોટના અગણિત બચહારો.

પછી

બાળાનાં લગ્ન

પછી

વધુ

અને

દીકરાને ત્યાં.....

પચીસ-ત્રીસ હજાર દિવસોની નિંદગીમાં

પૂર્ણવિરામ પર પહોંચતાં પહેલાં

માલુસ

એક પછી એક

કેટલાંબધાં કામો પતાવે છે!

અમથું....અમથું.....

રમેશ શાહ

જમવાનો સમય થયો એટલે રસોડા તરફ જવા,
અમથાલાલ પુરશીમાંથી ઊભા થયા. એમના મનમાં
એક પ્રશ્ન ઝળક્યો : 'આ ના જમીએ તો ના ચાલે ?'
મનોમન જવાબ મળ્યો : 'ના ચાલે. જીવવું હોય
તો જમવું તો પડે જ.' 'આ જ મોંકાણું છે ને !
કારણસર જમવાનું ને કારણસર જીવવાનું ? જન્મ્યા
મારે તો કશું જ કારણ નહિ, પણ જીવવા માટે
કારણો ? કારણ વિના અમથું, અમથું ન જીવાય ?'

એ પુરશીમાં બેસી પડ્યા. અમથું સહેજ
હસવું આમથું. મળ પડી. કોઈ જોક કહે, ને હસીએ,
એને ખદલે અમરતા જ હસવાની જોર મળ પડે છે.
ચાલતાં ચાલતાં નમેલી ડાળ પરથી પાન તોડવાનો
આનંદ અઠાઠા...! તળાવમાં કશા કારણ વિના
પથ્થર નાખીએ તો ? વાહ ભાઈ વાહ !

સાહુ, અહીં તો આ પૃથ્વી પર બધું કારણવાળું
જ કાઈ કરવાનું ! જ્યાં ને ત્યાં બધું અર્થપૂર્ણ !
અર્થ અનર્થનું મૂળ નથી ? એમણે મન સાથે
નક્કી કહ્યું કે આજે જમવું નથી. શરીરને ટકવું
હોય તો ટકે, નહિ તો શરીરની એસી કી તેસી !
અમારે આ પુરશીમાંથી ઊભા થવું હોય તો ચર્ધએ.
ને તોફરી જવું હોય તો જર્ધએ.

તોફરી જવાનું કારણ પૈસા કમાવાનું, પૈસા
કમાવાનું કારણ ખાણું, પીણું, પરણવું વગેરે...

પરણવાનું કારણ ઊકરાં પેલા કરી, વંશ ટકાવવાનું
વંશ ટકાવવાનું કારણ કોઈ આપણને વાંઝિયા ન કરે
અને આપણું નામ રહે તેવું કંઈક; નામ રાખવાનું
'કારણ આપણા મર્યા પછી લોકો આપણને જાણ
કરે તે... કેટલાં વર્ષો લોકો યાદ કરશે ? કે
આપણને યાદ ન કરે તો શું બગડી જાય ? આ
આપણે જમવું નથી. ન જમવાનું આ કારણ છે
બન્યું જ ને ? એ ઊભા થયા... 'હું ઊભો થયો
એ કારણનું કારણ બનવું હતું એટલે જ ને ?'
બેસી પડ્યા...

કાઈ-કારણવાળું કશું ન કરવું. ધડિયાલ
ચાલે છે, માટે આવી ન આપવી. માંખી શરીર પર
ગલીપચી ન કરે માટે ન ઉડાડવી, ગલીપચી
જમવાનું કારણ બને તો ઉડાડવી. કૂલ ખીલે તે માટે
છોડને માણી ન પાવું. પગાર મળે તો તોફરીએ ન
જવું, ડાહ્યામાં ખપીએ માટે તાન ન વધારવું, સાહ
સ્વાદિષ્ટ લાગે માટે તેને ન વધારવું, પરસાદથી
પલ્લવાય નહિ માટે છત્રી ન રાખવી. ખાડામાં ન
પડવા માટે સાવધાની ન રાખવી, આરામ કરે
માટે જાંઘવું નહિ, કામ કરવા જાગવું નહિ
ચાલવા ખાતર આંબોટવું ને ચાલવાનો અર્થ હો
તો ન જ ચાલવું.

અમથુ' ચાલવાની ભારે મળ છે. ઓફિસે
જવા ચાલવું પડે ત્યારે કેવું લાગે છે ? ને ખાલી
લટાર મારીએ તો ? ખાવા કરતાં નારતો કરવાની
કેવી હજીવાશ છે ! ને નારતા કરતાં ચ રસતે ચાલતાં
સીંગ ચાવવાની એર લિજન્ટ આવે લાઈ ! સરસ
મળની પચારીમાં કલાકો સુધી જીંધ ન આવે પણ
મહત્વની વાત ચાલતી હોય, ત્યારે-ઝોકાં ખાવાની
મળ જ મળ ! દાઝીએ ત્યારે ખૂટ ન પહેરવા, પણ
આમ જ પહેરીએ તો ઠીક રહે...

અહીં તો ખૂટ પહેર્યા વિના ઓફિસે જઈએ
એટલે પેલો કાપડિયા પૂછવાનો : 'કેમ આજે ખૂટ
વિના ? મંદિરે ગયા હતા ? હવે ઉંમરે થઈ એટલે
મંદિરે તો જવું પડે ને !' આપણે જવાબ આપીએ
કે ખૂટ નહિ પહેરવાનું કંઈ કારણ નથી, એટલે એ
પાછો જીવ ખાવાનો : 'ચરે, એમ તે કંઈ હોય ?
તમે કારણ વિના ઉઘાડપગે ન જ આવો. પગે કંઈ
વાગ્યું હશે ! એટલીસ્ટ ચંપલ કે સ્લીપર તો
પહેરો જ... નક્કી કંઈકે કારણ હશે... !

તો કાઈવાર જમવાની ના પાડી હોય, એટલે
પત્ની પ્રશ્નવલિ શરૂ કરે : 'કેમ, તબિયત બરાબર
નથી ? આજે સવારે તો બે જ રોટલી ખાધી 'તી !
તમારા કરતાં આપણો છતું વધારે ખાય છે ! લો
ગંઠોડા ફાંદી જાઓ. જે લાવે તે ખાઈ લો.

હોટેલમાં નારતા તો નથી કરાત આવ્યા ન ? ભૂખ
શેની લાગે !' વગેરે વગેરે,...

કાઈવાર આકુશ તરફ જરૂત જોવાઈ જાય
એટલે કોઈ વીરલો પૃથ્થા કરવાનો : 'તારાઓ
જુઓ છો ? લો, સાચું કહું છું, મને તો હંજુ
સંતર્પિ' કયાં છે, એની ચ બબર-પડતી નથી !'
બગાચું ખાઓ એટલે કોઈ ગીધ પૂછવાનું : 'કેમ
જીંધ આવે છે ? હમણાંના ઉબગરા બહુ કરતા
લાગે છે ! સ્મશાન તરફ જતા હો તો પ્રશ્નખાણ
ફેંકાવાનું : 'કોણ મરી મથું ?' 'તારો બાપ !'
અમથાલાલ મનોમન બરાડી ઊઠયા.

લોકોના આપનું શું લંટાઈ જાય છે, તે આમ
જીવ ખાતા હશે ! બાકી અમથા અમથા જીવવાની કેવી
મળ છે ! એમની આંખ સામે જાણે દરય રચાય
છે : પત્ની ચાતો કમ ધરે છે. એ કપને લઈ ધડ
ઈફ ફેલોર પર પછાડે છે. પત્નીના ચહેરાની એક
પણ રેખા બદલાતી નથી. માથે ખૂટ મૂકીને દવા લેવા
એ લુહારને ત્યાં જાય છે, ને લુહાર એમને જમવા
બેસાડી દે છે ! જાણે લિખારીને એ ધર આપી દે
છે, ને બહાર બિનેલા એમને પાડોશી પોતાનું ધર
આપી, પાડોશી-પેસાળ કરતો બિનો રહે છે !
ઓફિસે જઈ કામ કરવાને બદલે એ બદામકાણુ ખાતા
હોય, અથવા બદામ-કાણુનો બૂકો કરી ઇમારતના
ચણતરમાં એનો ઉપયોગ થતો હોય અથવા એ

નિખાલસ અને ધારદાર !

ગુજરાતમાં પોતાને નાટ્યપ્રેમી ગણાવનારાઓની
જિંધ ઉરાડી દે તેવી એક નાટ્યકારની સ્મૃતિ કથા

મારગ આ પણ છે શૂરાનો

એને સ્મૃતિકથા કહો કે આત્મકથા, પરંતુ નવલકથા કરતાં પણ
વિશેષ વાચકના મન પર કબજે જમાવતી
'શૂરાઓના માર્ગ'ની આ સંસ્મરણકથા તમારે માણવી જ રહી.

શિવકુમાર જોષી

૩. ...

પુસ્તકાલય

મનીષી જાની

બુકાને સળગાવી જાણે એનો ન્યાસ લેતા હોય અથવા સંન્યાસ લઈ અમથા અમથા આઠવાર પરજુતા હોય... અથવા અમથાં છોકરાં થાય ત્યારે અમથું અથાણું ખાતા હોય... ફેરી માટે આખો ન રોપે પણ વેરી માટે વરમાળા ગૂંચતા હોય અથવા ચણા ન ચાવવા ચણા ચાવતા હોય જાણે કે... ! અમથાલાસ ચણા આરવાદી રહ્યા !

‘આખો દિવસ અમથા અમથાં શું વિચારો કર્યાં કરો છો ? ચાલો જમવા ,’ પત્નીએ અમથાલાસને ઠંડોલ્યા.

‘નથી જમવું..’ એમ બોલવાને બદલે અમથાલાસ પુરશી ઉપર જિભા ઘર્ષ પ ખાનાં પાખિયા પકડી લાટકવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

‘આ શું કરો છો ? જાણે તૂટી જાશે.’ પત્ની ચીસી ઊઠી. અમથાલાસ-ફેલીને ખારી પામે ગયા અને આગળથી મજાગરાના રૂંદે ખોલવા મથી રહ્યા....

‘હું કહું છું, તમે આ શું માંડવું છે ? કપારની કહું છું કે જમવા ચાલો.’

‘તું એમ કર. બે આગળીથી કપાસ રચી, હીવાલ પર વર્ણુ દોર.’

‘શું, ? શેનું વર્ણુ ? કઈ કારણ ?.. !’

‘નવું હામર ખેતો સાડત્રીસ, વત્તા બાણુ, ઝોઠા પાંચમેા સુડતાલીસ, ભાગ્યા ત્રણ, ગુપવા તેત્રીસ કરોડ ત્રેપન, વત્તા આઠ, ઝોઠા આઠ, ગુપવા વીસ વીસ વીસ .. બાઠ બે, વત્તા બે ઝોઠા બે . વત્તા બે .. બે .. બે... બે .. બે... બે... એ . એમ બોલતા અમથાલાસે સિંહની જેમ જલાંગ મારી

[‘ક્રિયેદિવ કવળ’માં વચાથેલ, વિવેચાયેલ]

એક હવું મોડું પુસ્તકાલય. બૂમ જ વ્યવસ્થિત એકેમ પુસ્તક આધુ પાણું નહીં. પુસ્તકાલયના પ્રથમ શિસ્તમાં માનનારા અને સ્વભાવમાં ધણા કઠક.

પુસ્તકાલયના એક કબાટમાં એક મોઠા પુસ્તકમાં બાણુમાં જ એક નાનકડી પુસ્તિકા. સાંખા સહવાર કારણે એ બન્ને પુસ્તક-પુસ્તિકા વચ્ચે પ્રેમ થયે અને એ પ્રેમના કારણે એમણે એક નાનકડા પુસ્તકે જન્મ આપ્યો.

એક દિવસ અંધપાલ પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા અને એકાએક એમની નજર પેસા નાના પુસ્તક પર પડી. તેને ખેંચીને બહાર કાઢવું-જેણે પોતાના સહાયકને બૂમ પાડીને બોલાવ્યો : ‘આ પુસ્તક અહીં કયાંથી ? એને નંબર નથી. લેન્ડ નથી આપણો સિલ્હો નથી લેખકનું નામ નથી એના પર કિ મત છાપેલી નથી. પ્રકાશકનું નામ નથી આ અહીં આલ્યું કેવી રીતે ? તમે કંઈ ધ્યાન નથી રાખતા ?’

સહાયક ચૂપચાપ ઊભો રહ્યો.

‘આમ તે કંઈ નોકરી થતી હશે ? જ બીજાવાર ધ્યાનમાં આવશે તો નોકરીમાંથી કા ચૂકવવામાં આવશે. આમ જિભા શું રહ્યા છો ? ફે દો આને કચરાટોપલીમાં.’

અંધપાલે પુસ્તક તેના હાથમાં આપ્યું.

‘છ સાહેબ !’

સહાયક એ નાનકડા પુસ્તકને લઈ બહાર જોડુંક જળડચો. એ પુસ્તકના કૂંચેચૂચા કરી નાં ને બારીની બહાર ફેંકી દીધા.

ગુજરાતી સાહિત્ય વાહન્યસૂચિ શ્રેણી :
વિષય સંદર્ભ પુસ્તકો-૧

મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ

૧૯૫૭-૧૯૭૭

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને ત્યક્ત જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર મૂલ્ય હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ તે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જાન્યત્યા-વાખ્યાન આદિ માટે તેમજ વાર્ષિકોત્સવ જેવા સંજોમાં નાટક વગેરે લખવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-જર્જીના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય યુને છે. આ યુને લક્ષમાં રાખી 'હિંગાર'ના પ્રથમ અંક-મેગઝિન '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ બંધ કરીએ છીએ.

—સં.

૧. રમણલાલ જોષી
૨. અમલસાયતન સોસાયટી
૩. નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૪. ધીરુ પરીખ
૫. 'લાવણ્ય', વિજય પાક
૬. નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૭. મુમુક્ષુ
૮. ૪૦/૧૦, યુનિવર્સિટી સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ
૯. ગુજરાત યુનિવર્સિટી
૧૦. નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૧૧. મરીઝ
૧૨. ૨૫૯, ન્યુ મિલ રોડ
૧૩. રાહત એપાર્ટમેન્ટ્સ
૧૪. ૪/૫, પહેલા માળ
૧૫. કુર્લા, મુંબઈ-૪૦૦૦૭૦
૧૬. ધરકત વીરાણી 'ગેક્રામ'
૧૭. ૧૮/૨૦, જેલ રોડ હસ્ત, ઠાંપરી, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૯

આકૃત

અપદ્મજ્ઞ

અને

ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ક્ષેત્રે

દ્વાંસ

અમેરિકા

ગ્રેટ બ્રિટન

ફેડરલ રિપબ્લિક ઓફ જર્મની,

અને

ભારતની યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા

પીએચ. ડી. તથા અન્ય પદવીઓ માટે

રેવીકૃત ટૅચર મહાનિબંધો

પ્રસ્તાવના

ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી

સંપાદક

પ્રકાશ વેગડ

રૂ. ૧૨ = ૦૦

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

મુંબઈ * અમદાવાદ

લેખકોની સાચી જન્મ કે મૃત્યુ તારીખો

સપા પ્રકાશ વેગડ

ગુજરાતી સામયિકો કે સદર્ભ ગ્રંથોમાં જે લેખકોની જન્મ કે મૃત્યુ તારીખોમાં નિસંગતિઓ જોવા મળે છે એમાંથી વિષયગ્રામ લેખકો પાસેથી મેળવેલ તેમની પ્રમાણિત જન્મ તારીખો અને સ્વર્ગસ્થ લેખકોના પરિવારની વ્યક્તિઓ પાસેથી કે અન્ય વિશ્વ સનીય સાધનોથી મેળવેલ જન્મ કે મૃત્યુ તારીખો, અહીં આપવામાં આવેલ છે આ કાર્યમાં જે મહાનુભાવોનો સહકાર સાપડ્યો છે, તે સહુનો હું આભારી છું

જે ગ્રંથપાલો અભ્યાસીઓને સદર્ભ મેળા આપતા હોય તેમણે પ્રસ્તુત માહિતીના આધારે 'ઉદ્ગાર' ઓક્ટો '૭૭ અને માર્ચ '૭૮ના અંકોમાં પ્રકાશિત નિસંગતિઓની સદર્ભ સચિત્રમાં નિર્દેશિત અપ્રમાણિત માહિતી કે ગુણલક્ષી ધરાવતા સામયિકો અને ગ્રંથોમાં જરૂરી સુધારા કરી લેવા જોઈએ જે આમ કરવામાં આનશે તો ન કેવળ અપ્રમાણિત માહિતીનું પુનરાવર્તન થતું અટકાવી શકાશે, પણ ભાવિ સદર્ભ ગ્રંથોની ગુણવત્તામાં પણ અભિવૃદ્ધિ કરી શકાશે જે કે અમુક સદર્ભ ગ્રંથોમાં તો વિવિધ પ્રકારના એટલા બધા હકીકતદોષો અને અપૂર્ણતાઓ છે કે શુદ્ધિપત્રક પ્રગટ કરીએ તો એક દળદાર ગ્રંથ તૈયાર થઈ જાય આવા પુસ્તકો સમાજ માટે અલિશાપ રૂપ છે એમાં સમૃદ્ધિત હકીકતદોષોથી ભાવિ પેઢીનું રક્ષણ કરવા ગ્રંથપાલોએ આવા પુસ્તકોમાં મુખ્યત્વે ઉપર લખેલા માહિતી મોટા અક્ષરોમાં ચેતવણી લખી દેવી જોઈએ વસ્તુતઃ સમાજહિતનું ધ્યાન રાખીને અપ્રમાણિત સદર્ભ ગ્રંથો ગ્રંથાલયમાં વસાવવા જોઈએ જ નહીં

- અમૃતલાલ લગવાનજી પાટિલ
- ૮ એપ્રિલ ૧૯૧૩
- અબાવાન બાલકૃષ્ણ પુરાણી
- ૨૬ મે ૧૮૯૬ ૧૨ ડિસે ૧૯૬૫
- આ.દેશકર બાપુભાઈ કુંવ
- ૨૫ ફેબ્રુ ૧૮૧૯ ૭ એપ્રિલ ૧૯૪૨
- આચારામ દલીચંદ સાહ
- ૮ ફેબ્રુ ૧૮૪૨ ૨૬ માર્ચ ૧૯૨૧
- ઈકુલાલ જનમદ માધી
- ૮ ડિસે ૧૯૧૧
- ઈશ્વર પેટનીકર (ઈશ્વરભાઈ મોતીભાઈ પટેલ)
- ૧૦ ફેબ્રુ ૧૯૧૬
- 'હિચનસ' (નટવતલાન કુ પડવા)
- ૨૮ સપ્ટે ૧૯૨૦
- કનૈયાનાન મણિકલાલ મુનશી
- ૩૦ ડિસે ૧૮૮૭ ૮ ફેબ્રુ ૧૯૭૧
- કરસનદાસ નરસિહ માલોક
- ૨૮ નવે ૧૯૦૧ ૧૮ જાન્યુ ૧૯૭૮
- 'કલાપી' (સુરસિહજી તખતસિહજી ગોહિન)
- ૨૬ જાન્યુ ૧૮૭૪ ૯ જૂન ૧૯૦૦
- 'કાન્ત' (ચણ્ડીકર રામજી ભટ)
- ૨૦ નવે ૧૮૬૭ ૧૬ જૂન ૧૯૨૩
- કાંતિલાલ બલદેવરામ વ્યાસ
- ૨૧ નવે ૧૯૧૦
- કિશનસિહ ગોવિંદસિહ વાવડા
- ૧૭ નવે ૧૯૦૩

'कुसुमाकर' (शंभुप्रसाद छे. लोपीपुरा)
 ८ जून-सु. १८६३ : २३ जोग. १८६२
 कृष्णदास मोहनदास जपेरी
 ३० डिसे. १८६८ : १५ जून १८५७
 गडुलाल धनराय पंचनदी
 ८ ईशु. १८०१ : १८६८
 गणपतराम रागराम लक्ष्मण
 २४ मे १८४८ : १५ जून १८२०
 गनी हर्षीवाला (अब्दुलगनी अब्दुलकरीम हर्षीवाला)
 १७ जोग. १८०८
 गोविंदभाई सुभाभाई पटेल
 २७ जुलाई १८२१
 गंडुलास भदतलास शाह
 ५ जून-सु. १८१७
 गंद्रकांत त्रिभुवनदास शैठ
 ३ ईशु. १८३८
 गंद्रकांत हरिप्रसाद महता
 ११ नवे. १८११
 गंद्रशंकर पुत्रोत्तम लक्ष्मण शशिनिधम
 १७ जोग. १८२४
 गंधकास आबाभाई व्यास
 २ सप्टे. १८११
 गायत्री विठ्ठलदास ठट्टेरी
 — २४ अप्रिल १८६२ : २६ ईशु. १८७४
 'गणेशचंद्र' (आबाभाई वीरचंद देसाई)
 २६ जून १८०८ : २४ डिसे. १८६६
 गणपति धेलाभाई धलास
 १८ नवे. १८०६ : २४ जोग. १८७०
 गंडांगीर अहोरात्र भर्षाण
 २ सप्टे. १८४८ : ५ ईशु. १८२८
 गेहालास नारायण त्रिवेदी
 २५ ईशु. १८०८

ग्योत्सना गदसुधराम शुक्ल
 ३ जोग. १८६७
 जपेरीचंद शशीदास मेधाळी
 १७ जोग. १८६७ : ६ मार्च १८४७
 आबाभाई धोणसाळ जपेरी
 १६ मार्च १८६७ : ३० अप्रिल १८०२
 आबाभाई पीतांबरदास देवासरी
 ११ ओक्टो. १८५७ : १४ मार्च १८३८
 तप्तसिंह न्होराभाई परमार
 ११ नवे. १८१६
 'हरिक' (मनुभाई रागराम पंचोणी)
 २ नवे. १८१४
 दीपकणा हिंमतभाई देसाई
 १५ जोग. १८८१ : १६ जून-सु. १८५५
 दोसतराम कृपाराम पंडथा
 ८ मार्च १८५६ : १८ नवे. १८१६
 धनशंकर हीराशंकर त्रिपाठी
 २७ जोग. १८६८ : १८७२
 दंडवरदास भूषणचंद वीसावाणा
 ३० सप्टे. १८०० : १६ अप्रिल १८७३
 नरहरि दारकादास परीय
 ७ ओक्टो. १८६१ : १५ जुलाई १८५७
 नलिन गंद्रकांत रावळ
 १७ मार्च १८३३
 नवलराम गजनाथ त्रिवेदी
 ११ ओक्टो. १८६५ : १८ मे १८४४
 नागरदास अचरुण पंडथा
 ६ ईशु. १८६३ : २७ ओक्टो. १८५६
 नारायण विसनथ ठकडुर
 १७ ईशु. १८८० : १७ ईशु. १८३८
 नृसिंहाचार्य दुर्गाधाराय त्राजिक
 २६ नवे. १८५३ : ३ जोग. १८६७
 'पतीव' (गजनभाई भूधरभाई पटेल)
 ८ जोग. १८०५ : १८ मार्च १८७०

पीताम्बर नरसिंहलाल पटेल

१० अंग १९१८

पूजालाल रणछोडदास दलवाडी

१७ जून १९०१

प्रभुलाल दयाराम द्विवेदी

१५ नवे १८९२ : ३१ जन्-मु. १९१२

प्रह्लाद गेहालाल पारिभ

१२ ओक्टो. १९१२ : २ जन्-मु. १९१२

प्रियकान्त प्रेमचंद मजिपार

२४ जन्-मु. १९२७ : २५ जून १९७६

प्रीतमलाल कवि (प्रीतमलाल ल. जेसी)

३ जुलाई १९३२

परकत वीराणी 'भेङ्गम'

२५ नवे १९२३

'प्राहरापण' (लानुसंकर आ० व्यास)

१२ मे १९०५ : १४ नवे. १९१३

पालमुकुन्द मजिपार इवे

७ मार्च १९१६

पालासंकर उल्लासराज कंधारिवा

१७ मे १८५८ : ३ अप्रिल १८९८

लक्ष्मणर अंभालाल यासिक

२६ अंग १९०७ : २६ डिसे. १९६५

मोगीन्द्रराज रतनलाल द्विवेदिया

३१ मार्च १८७५ : २७ नवे १९१७

मोगीलाल जयचंद सारिसरा

१३ अप्रिल १९१७

मोगीनाथ सारालाल द्विवेदिया

२२ जुलाई १८२३ : ११ मे १८८१

मजिपार ननुलाल द्विवेदी

२६ सप्टे. १८५८ : १ ओक्टो. १८६८

मजिपार लखवानलाल देसाई

१६ जुलाई १९३६ : ४ मे १९६६

मनसुपलाल सूर्यराज त्रिपाठी

२३ मे १८४० : २३ मे १९०७

मंजुलाल जगन्नाथ दवे

१३ जून १८९० : १ डिसे. १९६४

मंजुलाल रणछोडदास मज्जुदार

१६ सप्टे. १८९७

मीनु परमेश्वर देसाई

१ जुलाई १९१६ : २५ मे १९७५

मुकुल डालाभाई कंधारी

२० जन्-मु. १९२०

मुकुन्दराज विजयचंद पाराशय

१३ ईपु. १९१४

मृणालाज यतुलाल अंजोरिया

२५ मार्च १९१६

यशो हरिहर सुकल

१३ मार्च १९०६

यशवंत सवाईबाळ पडपा

२८ ईपु. १९०५ : १४ नवे. १९५५

रघुवीर चौधरी

५ ईपु. १९३८

रघुनित मोहनलाल पटेल 'अनाभी'

२६ जून १९१८

रघुजत वाराभाई महोता

२५ ओक्टो. १८८१ : ५ मे १९१७

रमणलाल पीताम्बरदास सोनी

२५ जन्-मु. १९०८

रमणिकलाल पलदेव अराववाणा

१ सप्टे. १९१०

रमणिकलाल छोटालाल परीभ

२० अंग. १८९७

रंभाणेन मनमोहन भांधी

२७ अप्रिल १९११

राधप्रसाद मोहनलाल सुकल

२२ जून १९०७

રાવજી છોટાલાલ પટેલ

૧૫ નવે. ૧૯૩૯ : ૨૦ ઓગ. ૧૯૬૮

‘લલિત’ (જનનશંકર મહાશંકર ખૂચ)

૩૦ જૂન ૧૯૭૭ : ૨૫ માર્ચ ૧૯૪૭

લીલાવતી કનૈયાલાલ મુનશી

૨૫ મે ૧૯૯૯ : ૬ જાન્યુ. ૧૯૭૮

વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

૨૦ માર્ચ ૧૯૬૮ : ૨૭ નવે. ૧૯૬૮

વેણીલાઈ જનનાદાસ પુરોહિત

૧ ફેબ્રુ. ૧૯૧૬

શશિન્દ્ર નટવરલાલ ઓઝા

૩ ફેબ્રુ. ૧૯૨૪

સુરેશ કુલચંદ ગાંધી

૫ જાન્યુ. ૧૯૧૨

સુરેશ હરિપ્રસાદ જોષી

૩૧ મે ૧૯૨૧

સુદરજી ગોવિંદજી ખેડાઈ

૧૦ ઓગ. ૧૯૦૫

હરગોવિંદ દારકાદાસ કાંટાવાળા

૧૬ જુલાઈ ૧૯૪૪ : ૩૧ માર્ચ ૧૯૩૦

હરભાઈ દુર્લભજી ત્રિવેદી

૧૪ નવે. ૧૯૬૨

હરિહર પ્રાણશંકર ભટ્ટ

૧ મે ૧૯૯૫ : ૧૦ માર્ચ ૧૯૭૮

હસનઅલી ર. નાયાણી ‘નક્શીમ’

૨૨ મે ૧૯૦૮

હસમુખ હરિલાલ પાઠક

૧૨ ફેબ્રુ. ૧૯૩૦

હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવજી

૧૩ ડિસે. ૧૯૭૮ : ૨૧ જાન્યુ. ૧૯૨૧

હિમતલાલ ગણેશજી અંબારિયા

૨ ઓગસ્ટો. ૧૯૭૭ : ૨૮ જૂન ૧૯૭૨

હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ

૨૭ એપ્રિલ ૧૯૮૨ : ૨૦ જૂન ૧૯૩૮

પાપણુ પારનો પ્રદેશ

એક અંધારી રાતે ત્રણ વિકૃત ચહેરાઓ તેના ઘરમાં દાખલ થયા અને તેની સામે લોહીનો કુવારો ઊડ્યો. લાલ, પીળો, વાદળી, લીલો, નારંગી, બંબુડો.... લોહીના અનેક રંગથી ખરડાયેલા હાથે અશાંત આત્માની જેમ જીવતા, તરફકતા, શાંતિની શોધમાં દીવાલ સાથે માથું અક્ષણતા યુવાનની વિચિત્ર વ્યથાકથા

આગિદ સુસ્તી

૩.....

***

ગુંબજ

સ્મિતા અને અમર વચ્ચે કયા પ્રકારનો સંબંધ હતો? અમરની પ્રેયસી ખરેખર કોણ હતી? અમરતલાલકાકાની વર્તણૂક કેમ કરી નહોતી શકાતી? તુપાર કોણ હતો? શ્વેતા કોણ હતી? કેવી હતી?

આ બધાં સહુએનો તાગ મેળવવા માટે માણસ માણસ વચ્ચેના બારીક સંબંધોના તાંતાણુઓથી શું થાયેલી, પ્રેમતાં મૂવેવ્ય શિખરે સર કરતી આ નવલકથા તમારે માણવી જ રહી.

અશ્વિન દેસાઈ

૩.....

લોકપ્રિય પ્રકાશન

સમીક્ષા

‘અનિકેત’નો નાયક અનિકેત ?

વિનોદ જ્વેશી

શ્રી પિનાકિન્ દવેની નવનકથા ‘અનિકેત’નો નાયક સાગર નવનકથાના એક પૃષ્ઠ પર વિચારે છે ‘માયા પર તારાઓ વિનાનું આકાશ કયાય નહીં હોય ? હું આકાશથી છૂટી ન શકું ? આ પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરની શોધમાં જીવનના તમામ સરખોથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા રાખતા નાવકનાં વિનય પ્રાપ્ત થો કૃતિનું સાખ્ય છે

સાગર ધર, પત્ની, બાળકો રનેહીઓ નગેરેને છોડી સદર્ભરહિત નિઃશ્ચી છૂટના કોઈને પણ મલા વગર નીકળી પડ્યો છે તેનું આ નિષ્કમળ કેટકેટલા વિનિય સદર્ભોમાં વગોવાય છે એ વિનિત કરવું લેખકને ઉદ્દિષ્ટ છે આખરે તો માણસ જન્મ જમ ત્યા પોતાનું અગત નહીં એનું એક વાતાવરણ સર્જાવું જ હોય છે ને તત્તરિણને સદર્ભરહિત નિઃશ્ચી આકાશકુસુમવત્ છે એવું નિદર્શન પણ આ નવલકથાનું એક ઉદ્દિષ્ટ ખટું નવનકથા સોસરવા જતી વેળા આ પ્રતીતિ આપણે કરી શકીએ છીએ એટલે લેખકનું ઉદ્દિષ્ટ સાચુંક થવાનો સતોય અનુભવાય છે

નવનકથાના ત્રણ લઘુ ખડોમાં અનિકેત બનવા નીકળેના નાયકના વિસ્તરતા જતા સદર્ભવર્તુઓ અને એમાં ઘેરાઈ જવાથી સર્જાતા તેના માનસિક સ્થિત્યતરો નિરૂપાયા છે નાયક રિધર બુદ્ધિથી વિચારે છે ત્યારે પોતાનું પનાયન એને વૃથા લાગે છે કહે છે હવે હું એક ચાલનેથી બીજો ચાલને લટકાયા કડુ છું હજીયે મને દાર દેખાતું નથી જાણે કોઈ ભગ્નરિયા કૂવાયા લીતરી રડ્યો છું અને બહાર આવવાનો રસ્તો જડતો નથી પોતે સ્વસ્થ છે પણ અનિર્ણયાત્મક ભૂમિકાએ છે આટલું વિચાર્યા પછી પણ એને પુનરાગમન છાંટ નથી પત્ની સસા નાના બાગેકો જ્ય અને જુલિ તથા પોતાની પ્રેયસી નીતાની સ્મૃતિઓ સતત એના મનમાં રમમાણ રહે છે ને સકુને છોડવા છતાં પણ એ વેગાપણ અનુભવવામાં નિષ્ફળ નીવડે છે સાગરના શ્રમણ દરમ્યાન તેના સપર્કમાં આવતા રૂપા સ્વેતા મહેતુન્નિસા સોના વગેરે પાત્રોનો સદર્ભ છેવટે તો એ સસા કે નીતા સાથે જ જોડી દે છે આગળ જઈને કહેવું હોય તો કદાચ એમ પણ કહી શકાય કે પત્ની ગેયસી અને

બાળકોથી છૂટા પડ્યા પછી જિવંતાનો એ એમનામાં વધુ રસ લે છે. પોતાની જાતને જ દુનિયા બનાવીને જીવવાનું એને આમ શક્ય બનતુ નથી.

પીપરા ગામના મંદિરમાં પૂજારી બની નિઃસંદર્ભ રીતે જીવતા સાગરને છેવટે તો ગામ લોકોના સહલાવનો ભોગ બની એમની માન્યતાઓને ફાંગટપણે તોપવી જ પડે છે. પીપરા ગામના મુખી કિશનચંદની દીકરી રૂપાને સહવાસ એના માટે એક બીજા સંદર્ભ રચે છે ને એનું નિઃસંદર્ભ વલણ વધુ ને વધુ સંદિગ્ધ બનતું જાય છે. એ રૂપાને કહે છે, 'મારે ધર-કુકુંબ, બાળકો બધું છે. અચિંત્ય કારણોસર હું બધું છોડી તમારા ગામમાં આવી રહ્યો છું. મારે એ ભૂલી જવું છે કે હું સાગર છું, મારે કોઈ ભૂતકાળ હતો. કદાચ તને આ નહીં સમજાય પણ મારે શૂન્યકલ્પ બની જવું છે. જ્યારે હોવા અને ન હોવા વચ્ચે કોઈ અંતર ન રહે.' પોતે રૂપાને મનગમતો પુરુષ બની ચૂક્યાની પ્રતીતિથી અકબાચેલો સાગર 'હવે શું કરવું મારે?' એવા પ્રશ્નથી આત્મ-ખોજમાં નીકળી પડે છે ને ક્રમાંતરે એના જીવિતમાં આવતા જતા બધા જ સંદર્ભોના અંતે આ પ્રશ્ન રહે જ છે.

સાગરની મુશ્કેલી એ છે કે તે પ્રયત્ન કરવા છતાં પોતાની જાતને અન્યથી અલગી કરી શકતો નથી. વર્ષોની રજળપાટને અંતે પણ એનું આત્મ-સંશોધન એની જિહ્વાએ ચડી આવે છે : 'આટલાં વર્ષોમાં શું મળ્યું? એક મુઠ્ઠી ભારીને અધારું પણ પોતાનું કહી શકાય એવું મળ્યું હોત!' એનો આ નિઃશ્વાસ એની સ્પૃહાનું વૈતથ્ય જ પ્રગટ કરે છે.

પોતાના હમણુ દરમ્યાન સાગર પોતાના ગૃહસ્થાગના હેતુ પરત્વે સલામ છે. એટલે જ એ પ્રસંગોપાત પોતાની આબુઆબુ રચાતા સંદર્ભ-પિંડોથી ગુંગળામણુ બનુભાવે છે. અવૈધ સંબંધોની

બાબતમાં પણ એ લપસણી ભૂમિકાએ તો નથી જ. સોના સાથેનો એનો શરીરસંબંધ પણ એનું નૈતિક પતન થયું હોવાની કોઈ લાગણી જન્માવતો નથી. એનું કારણ નાવકની માનસિક પરિપાટીને નવલકથાના આરંભથી જ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરતા જવાની લેખકની આતુરી છે. પોતાની જાતને કેન્દ્રમાં સ્થાપી આસપાસ વર્તુળ રચતો જતો, એક ભૂંસીને બીજું વર્તુળ રચતો જતો સાગર અભિમન્યુની જેમ ચક્રવ્યૂહમાં ચારે તરફથી ઘેરાય છે. અને એ વખતે એની સમગ્ર સ્વસ્થતા વિકલતામાં પરિણમે છે. ચિંત્તામાં વ્યાપી ગયેલા સૂતકાર સાથે એ પ્રતીત કરે છે કે પોતે કશુંક પામવાની મનીષાએ ગયો ને ખાલી હાથે પાછો ફરી રહ્યો છે. એના પુનરાગમન સમયે પણ એ નિશ્ચિત કરી શકતો નથી કે એણે શું પારખ્યું હતું, પોતે કેટલાં વર્તુળોનું કેન્દ્ર હતો.

'બાલ' બનવાની વૃત્તિની ફલશ્રુતિ છેવટે તો કેન્દ્રમાં સ્થાપિત થયાની હકીકત જ છે. ગૃહાગમન પછી પણ નાયક પોતાની અતીતકાલીન મિષ્ટ સ્મૃતિઓની જીડતી રાખ માત્ર ભેદ શકે છે. વિગત બની ગયેલા ઘરને એ પોતાનું કહી શકે? એના અસ્તિત્વની તોંધ તો આ ઘર સિવાય અન્ય ઘણાં સ્થળોએ લેવાઈ છે. એ બધાં જ સ્થિત્યંતરોમાં એણે સૂતત માનવીય લાગણીઓ અનુભવી છે અને અન્યતું ચિંતવવા યોગ્ય પાત્ર પણ એ બની શક્યો છે. આવો નાયક અનિકેત કેમ હોઈ શકે?

ને આ પ્રશ્નના જવાબમાં એની પ્રતીક્ષા કરીને યાંત્રને અનુસરેલી એની પત્ની સંજ્ઞા, અન્યને પરણી ગયેલી એની પ્રેયસી નીતા અને એના તરફ ઉદાસીન બની ગયેલાં એનાં બાળકોને જ મૂઠીએ તો સાગર સાચા અર્થમાં અનિકેત છે એમ કહી શકાય?

[ખિટારૂ મુઝમે મળેલ ગુજરાતીના અધ્યાપક સંઘના રત્ના સંગ્રહમાં વાંચેલ લેખ]

અમૃતલાલ ગાંધિક

માણસનું અંતઃકરણ ક્યારે જાગી જાય છે તે કોણ કહી શકે ? પણ જ્યારે તે જાગી જાય છે ત્યારે તેનાં અંતઃકર્મ સત્યદર્શન કરી શકે છે, અંતઃકર્મ અંતરની વાણી સાબળે છે ને તેની આચરણશુદ્ધિ થવાનો સંભવ છે. માણસનું હૃદયપરિવર્તન આવી રીતે થવું હશે એવી કલ્પના કરી શકાય.

એકવાર હું સિંકદરાખાદ ગયો હતો. રેલવે ગાડીમાં કેવા કેવા માણસો છેતરપિંડી કરી જતા માણસોને દૂસાવે છે, કોઈની વસ્તુઓ ચોરી જાય છે, તેની વાતો મારા રોહીઓ કરતા હતા. એકાએક તેત્રીસ વર્ષ પહેલાં દટાયેલો પ્રસંગ મારા સ્મૃતિ-ભંડારમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો ને તે હું વર્ણવવા લાગ્યો. "હું જ્યારે કોલેજમાં નવોસવો જીવન અધ્યાયક હતો ત્યારની એ વાત છે. એક વાર વેકેશન પૂરું કરીને સુબઈ આવતો હતો ત્યારે સુરત સ્ટેશને એક મોટી ઉમરના બાદ દેખાતા જાઈ રહ્યો સવાળે મને કહેવા લાગ્યા : 'મારા પૈસા ખોવાઈ ગયા છે, સુબઈની ટિકિટ કઢાવવા પૈસા આપશો ? હું તમને સુબઈ પહોંચી આપી દઈશ..' મને વિચાર આવ્યો. આ માણસ સાચું બોલતો હશે કે ખોટું એ તો હું કેવી રીતે જાણું ? છ એક રૂપિયા આપવાની વાત છે. નહિ આવે એમ માનીને એમનામાં વિશ્વાસ રાખી આપવા જોઈએ એમ મને લાગ્યું મેં પૈસા આપ્યા. તેમણે મારું સરનામું માંગ્યું. મેં કોલેજનું સરનામું આપ્યું. તેણે પૈસા મોકલ્યા નહિ મને એનો રંજ નહોતો સહાની જોડે લીધું ન જાણી જાય તો કાંઈ એવી ખતરી ખતરો નથી છે. એક માણસે છેતરપેં એટલે શંકાશીલ દષ્ટિથી બધાને જોવા એ મને સ્વત્વ નથી, પણ આ માણસ બદમાસ નીકળ્યો કેવી લુચ્ચાઈ કરી !..."

હું મુંબઈ પાછો આવ્યો. તેત્રીસ વર્ષની આ વાત ભાગ્યે જ મને યાદ આવતી, પણ રેલવેમાં કેવું કેવું બને છે તેની વાતોમાં આ નીકળી આવેલી હું ઘેર આવી જોઈં છું તો એક પત્ર જોરીવલ્લીથી હતો. તેમાં આ મુજબનું લખાણ હતું : 'તેત્રીસ વર્ષ પહેલાં એક માણસે તમારી પાસે સુરત સ્ટેશને મુંબઈની ટિકિટ માટેના પૈસા માંગ્યા હતા તે જ પ્રોફેસર તમે ? તે વખતે તમે પ્રોફેસર તરીકેનું નામ ને સરનામું આપ્યું હતું, પણ એ જ વ્યક્તિ તમે છો કે કેમ તે જણાવવા કૃપા કરશો. હું તમારું નામ તો કઈ રીતે સુકવી શકું ? પણ આપને મળી હૃદયશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા છે...' હું પત્ર વાંચી આશ્ચર્યસ્તપ્ત બની ગયો. હું જ્યારે સિંકદરાખાદમાં તેને 'બદમાસ' આદિ શબ્દથી નવાજતો હતો ત્યારે જ એનું અંતઃકરણ જાગ્યું હશે ? ઠેવી રીતે ? નહિતર પાછો આવું ત્યારે જ આ પત્ર હોય તેવી અમાકારી ધટના કેમ બને ? આવા અનેક પ્રકારના વિચારો આવ્યા આ અદૃષ્ટ ચિત્તવ્યવહાર-(અ. મેન્ટલ ટેલિપથી)નો પ્રકાર હશે ? કોણ કહી શકે ? મેં તેને ધટતો જવામ લખ્યો મળવાનું લખ્યું નહોતું. છતાં એક વાર હું ઓફિસમાં કામ કરી રહ્યો હતો ત્યારે એ મને મળવા આવ્યા. તેમને સહૃદય જોઈને તેમનું નામ મોઢયો ! તેમને પણ નવાઈ લાગી. પણ મેં કહ્યું કે સુરત સ્ટેશન પરના સહૃદય ક્રિપર હૃદયની રેખાઓ મેં જોવાની દીધી ને તમને જોવાની કાઢવા !

ચોડીવાર પછી મોઢયા : 'તમારી તે વખતની ખદ્દ હું કહી વર્ણવ્યો નથી. પણ તે વખતે મારી આર્થિક હાલત ખરાબ હતી એટલે તમને પૈસા ને મોકલવા પછી કોઈકવાર વિચાર આવતો પણ તેનો અમલ ન થતો. પછી મોકલવાનો અર્થ નથી એમ

માની કથુ' ન કથુ'. આજે સહસ્રક વર્ષ થયાં, જીવનના છેલ્લા આરે છું ત્યારે એકાએક વિચારે મને જગાડયો ને મેં તમને પત્ર લખ્યો...' મેં તેમને સિક્કંદરાખાદની ધટના કહી. તેમને માટે વાપરેલા અનુદાર શબ્દોની માફી માંગી. એ ગળગળા થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું, 'તમે જે શબ્દો વાપર્યા તેને લાયક જ છું; કારણ કે અત્યાર સુધી તમારા ઋણને મેં યાદ ન કયું!' પછી કહે, 'હવે હું શું કરું? એ છ રૂપિયાની કચી કિંમત આજે નથી' તો હું તમને કેટલા પૈસા આપું? હું એકલુક લઈને આવ્યો છું.'

મેં તેમને કહ્યું: 'તમે લાગણી વ્યક્ત કરી તેમાં બધું આવી ગયું. મારે પૈસાની જરૂર નથી. તમે આ વસ્તુ મનમાંથી કાઢી નાખો, મને મારા પૈસાથી અધિક વસ્તુ મળી ગઈ છે...' તેમણે અત્યંત આદર સ્વરે મને કહ્યું, સમજું છે કે તમને પૈસાની જરૂર નથી. મારી સ્થિતિ સામાન્ય છે, પણ તમે કહો તેટલી રકમ આપું પણ મને ઋણમુક્ત કરો... હું મૂલ્ય પછી યત્નગળ પાસે જીવો રહીશ ત્યારે મને આ ઋણ વિશે એ પૂછે તો હું શે જવાબ આપું? ગમે તેમ કરો પણ કંઈક સ્વીકારો. તમારે પછી કોઈ ગરીબ વિદ્યાર્થીને આપવા હોય તો આપી દેજો, ગમે તે કરજો. પણ મને મુક્ત કરો...' હું ભાવાદ બની ગયો. અગિયાર રૂપિયા સ્વીકારી મેં એમને ઋણમુક્ત કર્યાં. પણ મારા મનના વિચાર-પ્રવાહો-અટકવા નહીં. જે અંતઃકરણ તેનીસ વર્ષ સતેલું રહ્યું તે એકાએક કેમ જાગ્યું? કાણે જગાડયું? મેં તેમને માટે અનુદાર શબ્દો વાપર્યા હતા તેવું દુઃખ જર્તુ નહોતું. પશ્ચાત્તાપ કરી હૃદય હળવું બનાવ્યું. ત્યાં તો હું પણ જાગી ગયો હોજું તેવી અંતઃશ્રુતિ સાંભળી : ઈશુ ખ્રિસ્તે કહ્યું, 'ચાણાધીશ બનીને બીજાનું મૂલ્ય ને આંક, તારું જ મૂલ્ય અંકાઈ જશે.' મારું હૃદય શુદ્ધ બન્યું ને મને ચિત્તચ્ચાંતિ થઈ. નરસિંહ મહેતાના પરલાતિમાની પંક્તિ ઝુંજ રહી :

બગીને જોઈ તો જગત-દીસે નહીં,

બંધમાં અટપટા ભાસ ભાસે.

આ વાત પણ કેટલી સાચી છે! બ્યારે અંતઃકરણ જાગે છે ત્યારે સંસારના સ્વાર્થમૂલક વ્યવહારોની નિરર્થકતા સમજાય છે ને શુદ્ધ તેજસ્વી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે; ને દિવ્ય સૃષ્ટિનું દર્શન થાય છે. ત્યારે શુદ્ધ સ્વાર્થ-લાલચ-પ્રલોભનોના અંધકાર આવ્યો જાય છે. મહાવીર, શુદ્ધ, ઈશુ સોફેટીસ, ગાંધીજી વગેરેનાં ઉદાહરણો આ જ વસ્તુની પ્રતીતિ કરાવે છે.

મોટા ભાગના સંસારી લોકોના અંતઃકરણના ચર ઉપર બહિઃકરણના જ ચર હોય છે. પણ અંતઃકરણ જાગી જાય છે ત્યારે બાહ્ય વ્યવહારના ચર દબાઈ જાય છે ને પુનિત આત્મકરણાં વહેતાં થાય છે. પણ કેટલાક (અલબત્ત, ઓછી સંખ્યાના) માણસોનાં અંતઃકરણ દબાતાં નથી અને તેની અંતઃશ્રુતિ બહેરી થતી નથી. એક એવા મારા સ્નેહીનો પ્રસંગ યાદ આવે છે. પોતાની વિધવા બહેન અને કુટુંબને નભાવવા માટે શ્રી રાગસાઈ અવિવાહિત રહ્યા. તેમનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ જ રહ્યું. તે શિશુવર્ગ અલાવતા. વિદ્યતા ને રસિકતા તેના વ્યક્તિત્વમાં સ્વાભાવિક હતી. એને લીધે જ અમારો સ્નેહસંબંધ બંધાયો હતો. ઉત્તરવસ્થામાં વર્ગ માટે જગ્યા વધારવાનો એમને વિચાર આવ્યો. જગ્યા મળી પણ ખરી. મોટો વર્ગ હોય તો આવક વધે એ ગણતરી હતી. મોટા જે ઓરડા તૈયાર થઈ ગયા. સાંધનો વસાવ્યાં. પણ તે માટે તેમની પાસે પૈસા નહોતા. અન્ય મિત્રો પાસેથી તેમણે જીજીના પૈસા લીધા. મારી પાસેથી જે હજાર લીધા. મને સ્ટામ્પડ રસીક આપી તે મેં એમની હાજરીમાં ફાડી નાખી. મને તેમના તરફ પ્રેમાદર હતો તેથી પૈસા આપ્યા હતા; હું ધીરધારનો ધંધો કરનાર નહોતો. આમ મેં તેમને કહ્યું હતું.

કમનસીબે તે માંદા પડ્યા. એમણે જગ્યા વગર પાઘડીએ વધારે ભાસાથી એક મિત્રને આપી, એ શરતે કે માગે ત્યારે ખાલી કરી આપવી. પાઘડીના પોણા લાખ મળ્યા હોત. પછી થોડાં વર્ષે કોર્ટમાં

ભાડાનો કાયદો આવ્યો. તેમણે મિત્રને ખાલી કરી આપવા વિનંતિ કરી. મિત્રે ખાલી કરી આપવાની ના પાડી. એટલું જ નહીં પણ ધોરણસર જ ભાડુ આપીશ એમ જણાવ્યું. પરિણામે, શ્રી રામલાલને હૃદયનો કુમલો આવ્યો. હું એમને જોવા ગયો તથિયત ઠીક થતી હતી. મને કટુણ સ્વરે કહ્યું, “મે તમારા બે હજાર લીધા છે તે પાછા આપ્યા નથી” મેં કહ્યું, ‘મે’ તમને સ્નેહી તરીકે આપ્યા છે, લોન આપી નથી. તમે તે ભૂલી જાઓ. મારે એ પૈસા જોઈતા નથી કૃપા કરીને એ યાદ ન કરો ને જલદી સાબ્દ થઈ જાઓ’

થોડા વખત પછી તેમને ઠીક થયું. મુબઈ છોડી ઈઈ ભાઈ-બહેનની સાથે રહેવાનું વિચાર્યું, કારણ કે કોઈક તેમની સલાહ રાખે એ જરૂરી હતું. મને મળવાનું કહેવડાવ્યું. હું ગયો. તેમણે કટુણ સ્વરે કહ્યું, ‘હું હવે અંકોલા જઉં છું. ખીજના આધારે રહીશ. અહીંનું ભાડું આપમે તેનાથી મારા નભાવ થશે પણ મારી મિલકતનું હું વીલ કરી જઉં છું જેમના પૈસા ઉઠીના લીધા છે તેમને તેમના પૈસા મળે એવી વ્યવસ્થા કરી છે. ભાઈબહેન પોતાનું નભાવ શકે તેમ છે. તમારા બે હજાર તેમાં લખ્યા છે’

હું ભાવવિવશ બની બોલ્યો, “તમને સ્વજનને આપ્યા છે. તેને તમે હજુ ઉઠીના ડેમ ગણો છો? મારે પૈસાની જરૂર નથી. તમે એને ભૂલી દેમ જતા નથી? કૃપા કરી તેની યાદ મને ન આપો.” તેમણે કહ્યું, “પણ હું દેવાદાર બની શ્વસુ પામું? મારું અંતઃકરણ એમ કરવા મને ના પાડે છે રિથિતિ ન હોત તો તેમ જણાવત, મેં તો કથારનું” એ એ વ્યવસ્થિત વીલ કરી નાખ્યું છે” સ્વમાન, પ્રેમ અને ગૌરવ તેમના કુચ ઉપર છતાં. થોડા દિવસ પછી તેમના ટૂરટીનો ફોન આવ્યો અને મારા પૈસાની નોંધણી જણાવી.

મને વિચાર આવ્યો. આ સ્નેહીના મિત્રે તેમનો વિશ્વાસભંગ ને દ્રોહ કર્યા હતા છતાં તેમના અંતઃકરણ

ઉપર નિરાશા, ક્રોધ કે વેરના થરે તેમના અંતઃકરણને જીંધાડયું નહિ. આવા સંસારી પ્રપંચના વાવાઝોડાએ તેમના અંતઃકરણને ધૂન્યો નહિ તેનું સાત્વિક આશ્ચર્ય મને થયું અને તેની શુદ્ધિએ મને પણ શુદ્ધ કર્યો.

દ્રોહ, વિશ્વાસભંગ, છેતરપિંડી, સ્વાર્થજન્ય આધારો આદિ જગતમાં બધે જોવામાં આવે છે એ ખરું, પણ માનવીના હૃદયમાં કુદરતે આપેલી ચેતના દેટલાકમાં સદા જગૃત રહેતી હોય છે ને દેટલાકમાં પ્રસંગ પડે જગૃત થાય છે એ પણ એટલી જ ખરી હકીકત છે તેનું વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. અનેક પ્રસંગદળનાઓમાંથી ઉપર દર્શાવેલા બે કિસ્સાઓ આ તરફને જ વ્યક્ત કરે છે. જગતને માર્ગદર્શક થઈ પડનારા કે જગતને પ્રસન્ન રાખનારા આવા અનેક માણસો હોય છે. તે જીડી સાચી થકાને પોપે છે, બગ આપે છે. આવી ચેતનાથી જેમનું અંતઃકરણ જગૃત રહે છે તેઓ પોતાના જીવનને સાચું કરે છે, તેમનું જીવન ધન્ય અને છે. આપણા સંત કવિ નરસિંહ મહેતાની કાવ્યપંક્તિઓ તેથી જ સુન્ધા કરે છે :

જાગીને જોઈ’ તો જગત દીસે નહિ,
જિંધમાં અટપટા ભાસ ભાસે.

આવા સવારના પહોરમાં ગયાતાં પરભાતિમાં માત્ર આપણી મ્બુલ નિદ્રા દૂર કરવા માટે નથી પણ સંસારનિદ્રામાંથી આપણને જગૃત કરવા માટે પણ છે. આના સંદર્ભમાં બર્ટ્રાન્ડ રસેલે થોડાં વર્ષ પૂર્વે કહ્યું તેનું સ્મરણ થાય છે, ‘વિજ્ઞાનની શોધ દ્વારા માણસ પખીની માફક જીડી શકે છે, માછલીની માફક જીંડા જળમાં જઈ શકે છે, પણ માનવીની માફક પૃથ્વી ઉપર જીવતાં તેને આવડતું નથી.’

અંતઃકરણ જગૃત ગ્હે અને સંસારનિદ્રામાં સુષ્ટ ન રહે તો જ માનવીની માફક તેને જીવતાં આપડે.

(‘જાગીને જોઈ’ તો’ લેખ-સંગ્રહમાં એક લેખ)

એક

અશ્વિન દેસાઈ

વળાંક આગળ બસ સહેજ ધીમી પડી. તે ઊતરી પડ્યો. થોડી વાર ઊભો રહ્યો. આબુબાલુ બેઠું. સહેજ વિચાર કરીને આગળ ચાલ્યો. બોલેનાથ ખીડી શોપ, શંકર વિલાસ હિંદુ હોટલ, પ્રિન્સ જ્વેલર્સ, સલાદિ, ડોરિયસ ગારમેન્ટ હાઉસ અને... 'હોમલી ગેસ્ટ હાઉસ' તે ચોખ્યો. ખિસ્સામાંથી હાથરી કાઢી, પાનાં ઉથલાવ્યાં અને ગેસ્ટ હાઉસના દરવાજામાં દાખલ થયો.

એક ટેબલ પાસે ચાર-પાંચ માણસો ઊંચા અવાજે ચર્ચા કરતા હતા. તે નજીક જઈને સાંતિથી ઊભો રહ્યો.

'ના ના, તમે તો કાલે ઊઠીને દરમાઈશ કરશો, કે મને છત્રપલંગ લાવી આપો, તો શું અમારે...'

'વાતને ઊધે પાટે ન ચલાવો. તમારે બદોબરત કરવો છે કે કેમ, તે જ જણાવો.'

'મેં તમને કહ્યું ને,' અને એકાએક ખુરશી ઉપર બેઠલા માણસનું ધ્યાન તેની તરફ ગયું, 'એહો ! ક્યારના ઊભા છે તમે ? આવો ! આવો !' મીઠાસથી તેને નજીક બોલાવ્યો.

તે સહેજ શંકાય સાથે આગળ વધ્યો, 'મને એમ છે, તમારી વાત પૂરી થાય, પછી.....' અને સહેજ હસ્યો.

'એ તો ચાલ્યા જ કરે ભાઈ, બેસો !' તે સામેની ખુરશી ઉપર બેઠો. દરમિયાન માણસો વિખે-સાઈ ગયા.

'બોલો, શી સેવા કરું તમારી ?' માણસ ખૂબ ઉત્સાહથી બોલ્યો.

'મારે અહીં રહેવા બાબતમાં પ્રજ્ઞપરજ કરવી હતી' તેણે કહ્યું.

'ચાલો', માણસ ખુરશી પરથી ઊભો થયો, 'તમને બતાવું.' તે ઊઠીને માણસની પાછળ પાછળ ગેસ્ટ હાઉસના દાદરા ચઢી ગયો.

'હા, તો આ એક રૂમ છે.' એક રૂમમાં જઈને માણસ વચ્ચેવચ્ચે હાથ ફેલાવીને ઊભો રહ્યો.

તેણે માત્ર બેવા ખાતર જ બેતો હોય તેમ રૂમમાં ચારે બાજુ નજર ફેરવી અને પછી કંઈક પૂછવું બેઠાં એ એમ લાગવાથી પ્રશ્ન કર્યો :

'કેટલા સ્કવેર-ફીટ જગા હશે ?'

‘માપનું’ તો ઠીક છે, પણ કુલ પાંચ બેઠ છે. તમારી ધ્યાન હોય તો બીજા ચાર પાર્ટનર સાથે રહેવાનું હશે.’

તે સહેજ વિચારમાં પડી ગયો. તેણે ફરીથી રૂમમાં નજર ફેરવી અને સંકેત સાથે પૂછ્યું : ‘એકાદ નાની, એકલા રહી શકાય એવી રૂમનો બંદોબસ્ત ન થાય ?’

‘હહહહહહહ,’ માણસ પરણે સહેજ હસ્યો, ‘તદ્દન એકલા રહેવા માટે તો ખૂબ હેવી ચાન્ડ આપવો પડે, સાહેબ ! અહીં તો જેમ પાર્ટનરો વધારે તેમ રહેઈ ઓછો !’

‘હેવી કરીને કેટલોક આપવો પડશે ?’ તે વધુ ગંભીર બન્યો.

‘સિંગલ રૂમના ચારસો રૂપિયા છે ! ત્રણ પાર્ટનરમાં ખાટલા દીઠ દોઢસો રૂપિયા, પાંચ પાર્ટનરમાં તેવું રૂપિયા.’

તે કંઈ જ બોલી ન શક્યો.

‘બર્થસાબ !’ માણસ તેની ખૂબ નજીક આગ્યો અને ખભા ઉપર હાથ મૂકી, લગભગ કાનમાં કહ્યું : ‘એ તો પ્રેમીપંખીડાં બેચાર કલાક માટે રહેવાનાં હોય તેમને પોસાય ! તમારા જેવા નોકરિયાતને માટે કામ્ય રહેવા ક્યાંથી મળે ?’ અને પછી સહેજ મોટો અવાજ કરીને માણસે સલાહ આપી : ‘મારું માનતા હો તો આ પાંચ બેડવાળી રૂમ...’ માણસ ગર્વથી હસ્યો.

‘બલે, મને મંજૂર છે.’ તેણે ત્વરાથી કહ્યું અને બંને જણા માણસના ટેબલ તરફ પાછા વળ્યા.

‘નામ ?’ માણસે ચોપડો ઉઘાડ્યો.

‘અમર કંચનરાય મહેતા.’

‘ઉમર ?’ માણસે નામ તોળીને, નીચું બોધેને પૂછ્યું.

‘છવ્વીસમું’ ચાલે છે.’

‘વ્યવસાય ?’

‘મેડિકલ રિપ્રેજન્ટેટિવ.’

‘કામગી સરનામું ?’

તે સહેજ વિચારમાં પડી ગયો. માણસે ચોપડામાંથી બિંચે બોધ્યું.

‘ઓ હો ! કામગી સરનામું તો, લખો ને, ફેર ઓફ લગવતી પ્રસાદ ..’

‘આ ‘ફેર-ઓફ’ કરતાં’ માણસ સહેજ મુંઝાયો, ‘આઈ મીન, તમારું પોતાનું કામગી સરનામું...’

‘પણ ગેસ્ટ હાઉસમાં કામગી સરનામાની શી જરૂર ?’ તેણે સહેજ સંકેતથી મુંઝાતાં મુંઝાતાં પ્રશ્ન કર્યો.

‘એમાં તો એવું છે ને,’ માણસે પેન ટેબલ ઉપર મૂકીને સહેજ હળવાશથી કહ્યું, ‘કોઈ મુસીબત જાળી થાય તો...’ અને હસ્યો.

‘પણ જેને કામગી સરનામું હોય, તે ગેસ્ટ હાઉસમાં શું કામ આવે ?’ તેણે સહેજ આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

માણસ ફરીથી હસ્યો, ‘તો શું તમે એમ માનો છો કે લોકો અહીં ગેસ્ટ હાઉસમાં કામગી માટે રહેવા આવે છે ?’

‘એમ કદાચ નહીં હોય, તો પણ જેને ધર નહીં હોય તેવાં જ અહીં રહેવા આવતાં હશે ને !’

‘હા, પણ આ તો કામચલાઉ ધરની ગરજ સારે છે. અહીં કોઈ કામગી માટે રહેતું નથી.’

‘તો પછી તમારે એના કામગી સરનામાની શી જરૂર ?’

‘એટલા માટે કે કંઈક ધમજી-સી આવી પડે, તો રહેનારાના કામગી સરનામે એનાં સગાં-સંબંધી-એના સંપર્ક સાધી શકાય. હમણાં જ, અમારે ત્યાંના

એક ભાઈ ટ્રેન નીચે કપાઈ ગયા, હવે એવા સંનેગોમાં....'

'પણ ધારો કે, કોઈને સગાં-સંબંધી જ ન હોય, તેમને માટે શી વ્યવસ્થા થઈ શકે ?' તેણે ખૂબ સ્પષ્ટ બનીને કહ્યું.

'એવા, સમાજની બહાર ફેંકાઈ ગયેલા માણસોને, મોટે ભાગે અમે ગેસ્ટ હાઉસમાં દાખલ કરતા નથી; પણ તમે સંબંધન જણાવ્યો છો, તમારે રહેવું હોય તો અમે તમને, એક અપવાદ તરીકે, પ્રેમથી રાખીશું.' માણસે ધધાદારી કુનેહ વાપરી.

'ના ના, છેક એવું નથી, આ તો....લખતું હોય તો લખો, ફેર ઓફ...'

અને વિગતો નોંધીને માણસે ચોપટો બંધ કરી દીધી અને રસિદ, ખૂફ કાઢી, 'તમારે બસો રૂપિયા ડિપોઝિટ અને એક માસનું લાકું એડવાન્સમાં આપવાના રહેશે, ક્યારથી આવો છો ?'

તેણે તેની ધીકું-કેસ ખોલી, 'ક્યારથી આવીશ તે નક્કી નથી, પણ...'. અને તેણે રૂપિયા આપી રસિદો ફેડાવી લીધી.

ગેસ્ટ હાઉસની બહાર તે નીકળ્યો ત્યારે, રસ્તા ઉપરની ઘાઈટો થઈ ચૂકી હતી, અને ટ્રાફિક-સિગ્નલની બત્તીઓ અવારનવાર લાલલીલા રંગ બતાવતી હતી. તે બસ સ્ટેન્ડ આગળ જઈને ઊભો રહ્યો.

× × ×

ડોર-બેલ વગાડીને તેણે ધડિયાળમાં બેસ્યું. દસમાં પાંચ કમ હતી. પારણું ખૂલ્યું. તે યુનેઝારની માફક માંદ્યું હત્યો.

'ઓ હો ! અમરભાઈ !' સ્મિતા હંમેશની માફક મીઠું હતી, 'ખિલીવ મી, કયા...રની હું તમારી જ રાહ બેતી હતી !'

તે હસતાં હસતાં અંદર દાખલ થયો, એટલે સ્મિતાએ પારણું બંધ કર્યું.

'ખોડું ન ખેલશો. મારી જ રાહ બેતાં હોત તો, 'ઓ હો ! અમરભાઈ !' એમ ન બોલ્યાં હોત.' તે સોફા ઉપર બેઠો.

સ્મિતાએ આંખો કાઢી : 'ઓ હો ! અમરભાઈ !—એટલે કે 'અમરભાઈ જ કે !' એમ અર્થ લેવાનો અને શંકા ઉઠાવવાની નહિ.'

'ઓતારીની ! શબ્દોનો અર્થ તમે કહો તે લેવાનો, ઉપરાંત શંકા પણ નહિ ઉઠાવવાની ! એટલે ટૂંકમાં...' તે હત્યો.

'બસ હવે, એ વાત પૂરી, ચાલો. મને તો કકડીને ભૂખ લાગી છે.' અને સ્મિતા રસોડામાં જવા લાગી.

'માઈ ગેઝ ! હજી તમે જમ્યાં નથી ? ખબર છે, કેટલા વાગ્યા તે ?' તેણે ધડિયાળ સ્મિતા સામે ધરી.

'ખબર તો તમને હોવી બેઈએ. કોઈ કહેનાર નથી એટલે દસ દસ વાગ્યા ચુધી લટકવા કરવાનું, કેમ ? ચાલો. જલદી જલદી હાથ-મેં ધોઈ લો, મને તો...'

'પણ હું તો જમીને આવ્યો.' તેણે સહેજે સંકોચ સાથે કહ્યું.

'ક્યાં ?' સ્મિતા સ્થિર થઈને ઊભી રહી ગઈ અને તેને બેઈ રહી.

'હોટલમાં વળી, મને એમ કે...' તે ટીલો પડી ગયો.

'હોટલમાં સૂઈ રહેવાની વ્યવસ્થા નહોતી ?' સ્મિતા ગુસ્સે થઈ.

તે હસી પડ્યો : 'મને એમ કે...'

'શું 'મને એમ કે' ક્યાં કરો છો ! ખબર છે, તમારી રાહ બેઈને હું જમ્યા વગર બેઠી છું ?'

'માપન' તો શી છે...

'પણ..'

'તમને ખબર તો છે, કે સુરેશ સાંજની ફલાઈટમાં મદ્રાસ ગયો છે, પંખાને અગિયારશ છે અને મગ્ની સપ્તાહમાં બેઠાં છે, પછી ચારે જમણું કોનાં બેડે?'

'મને એમ કે તમે જમી લીધું હશે, અને મારે મોડું થાય એમ હતું એટલે...'

'તે રોજ પણ ક્યાં તમે સમયસર તકલીફ આપો છો?'

ત હસી પડ્યો, 'હા, એ બરાબર પણ...સોરી, બસ!'

'મોરી-મોરી કંઈ નહીં. તમારે મારી સાથે જમણું જ પડ્યો.' અને સડમડાટ રિમતા રસોડામાં ચાલી ગઈ.

તેના સહેજ ઊંચે થયેલો હાથ હવામાં અધ્ધર રહી ગયો, અને તેણે ખૂટની દોરી છોડવા માંડી.

હાથ-મોં ઘોઘને તે ટેબલ ઉપર પહોંચ્યો, ત્યારે રિમતા બધું ગોઠવતીને હાથ બેડીને મેઠી હતી તે હસતીને ટેબલ ઉપર બેઠો.

રિમતા હજી રીસમાં જ હતી. બન્નેએ ધીમે ધીમે જમવાનું શરૂ કર્યું.

'સુરેશભાઈ, પાછા ક્યારે આવે છે?' તેણે ધીમેથી પૂછ્યું.

'મને ખબર નથી.' રિમતાની રીસ હજી જ ઊતરી નહોતી.

'તો ય, અંદાજ તો હશે ને! એ-તજુ કે ચાર-પાંચ દિવસ...'

'કંઈ ને, કે મને ખબર નથી.' રિમતા સહેજ થોલી, 'કેમ કંઈ કામ હતું?' અને ધ્યાનથી તેને જોઈ રહી.

'ના, ખાસ કંઈ નહિ, જરા મળવું હતું તે બનાવટી રીતે હરવો.'

રિમતાએ જમતાં જમતાં ફરીથી જાંચુ બેચું એટલે તેણે ફરીથી કહ્યું: 'ખાસ કંઈ નથી, જરા વાત કરવી હતી,' તે સહેજ હસ્યો, 'કંઈ નહિ, જ્યારે આવે ત્યારે વાત. ઉતાવળ નથી. આ તો...'

'મને કહેવાય એવું નથી?' રિમતા એકીટસી તેને જોઈ જ રહી.

'ના, એવું ય નથી, પણ આ તો...'

'કીક છે, મને ન કહેવું હોય તો વાંધા નથી.

'સુરેશ તજુ-ચાર દિવસમાં આવે છે, બસ!' અને રિમતા શાંતિથી જમવા લાગી, નીચું જોઈને.

'તમને પણ વાત તો કરવી જ છે, બાલી! પણ...' તે ખૂબ મુંઝાઈ ગયો એટલે તરત જ અટકી ગયો.

'પણ શું? શું ચવાવા કેમ કરો છો?' રિમતાએ ચિંતાથી કહ્યું.

'તમે જમી લો. પછી વાત કરું છું, બસ!'

અને તે પણ શાંતિથી જમવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે રિમતાના ચહેરાના ભાવ બોર્ડ લીધા. જમીને બંને નાંચાં દીવાનખાનામાં આવ્યાં. તે સોફા ઉપર બેઠો. રિમતાએ વરિયાળી લાવીને તેને આપી અને તેની સામેનો સોફા ઉપર બેઠી, 'બોલો, શી વાત છે નિરાંતે કરવા બેવી?' અને સહેજ હસી.

'વાતમાં તો...' તે સહેજ હસ્યો અને સંકેત સાથે ખિસ્સામાંથી ગ્રેસ્ટ હાઉસની રસિદો કાઢી અને રિમતા તરફ હાથ લંબાવ્યો.

રિમતાએ ત્વરાથી રસિદો લઈ લીધી, વાચી અને પછી તેની સાથે આશ્ચર્યથી બેચું. 'કંઈ પણ પૂછ્યા વિના જોયા જ કહ્યું.' તે યુનેગાર હોમ એ રીતે હસ્યો, 'હા, બાલી! હું ગ્રેસ્ટ હાઉસમાં રહેવા બંધ છું!' માંડ માંડ તે વાક્ય પૂરું કરી ચક્રો અને નીચું બેચું. રિમતા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ! થોડી વાર તો કોઈ કંઈ બોલી ન શક્યું.

‘મને જરા શોખ થઈ ગયો છે, ગેસ્ટ, હાઉસમાં જ્વાનો!’ તેણે થોડી વારે મૌન તોડ્યું અને મનવવા કોશિશ કરી.

‘હીક છે,’ રિમતા ખૂબ ઠંડકથી બોલી : ‘પારથી જાઓ છે?’ અને ખૂબ જ કાળજીથી સંદોની ગડી વાળી.

‘કંઈ નક્કી નથી, તમે રજા આપો એટલે...’ હસ્યો.

જવાબમાં રિમતાએ ઠંડે કલેજે રસિદના ટુકડા રવા માંડ્યા. તે જોઈ જ રહ્યો! ટુકડા કરીને રિમતાએ છત તરફ ફેંક્યા. પંખાની હવાથી ટુકડા બાખા રૂમમાં ફેલાઈ ગયા! તે કંઈ જ બોલી ન શક્યો.

‘તમારા શોખ માટે અભિનંદન!’ રિમતાએ મૌન તોડ્યું.

‘શોખ કરતાં ચ લાભી! મને હવે લાગે છે કે ધણું થયું! હવે મારે મારો રસ્તો કરી લેવો જોઈએ. ધણું વેક્યું તમે. હવે મારાથી વધારે વખત તમને તકલીફ અપાય એમ નથી, એટલે...’ તે સહેજ ગળગળો થઈ ગયો.

‘તમારા કોઈ જ સર્ટિફિકેટની અમારે જરૂર નથી, ખબર છે ને?’ રિમતાએ ખૂબ જ મક્કમ અવાજે કહ્યું.

‘બરાબર છે, પણ...’ તે વધારે ગળગળો થયો.

‘તમે ગેસ્ટ હાઉસમાં રહેવા જાઓ છો, એ જ અમારે માટે બહુ ઉત્તમ સર્ટિફિકેટ છે. એટલે મોટેથી બીજા કોઈ સારા સ્પોટો ન કાઢશો તો ચાલશે!’

‘લાભી તમે મારા પ્રયોની લાગણીમાં અંધ બની ગયાં છો. તમને કેમ સમજાવવું, કે મારે જવા વિના છૂટકો નથી!’ તે સહેજ ઉગ્ર બની ગયો.

‘કેમ? એવું તે શું છે, કે તમારે મને ઇચારો ચ કર્યા વિના ઘર છોડવાની તૈયારી કરવી પડે?’ રિમતાએ ખૂબ લાગણીવશ થઈને કહ્યું.

તે સહેજ ધીમો પડ્યો, ‘આપણા સંબંધોની મીઠાશ જાળવવાનો આ એક જ રસ્તો છે, લાભી! વધારે વખત રહેવાથી...’ તે અટકી ગયો.

‘...મીઠાશ બોલી થઈ જશે, એમ જ ને?’ તો તો આવતી કાલથી મારે ને સુરેશે પણ જુદાં રહેવું પડશે! નહિ તો અમારા સંબંધોની મીઠાશ પણ તમારી દૃષ્ટિએ જાળવાઈ નહિ રહે!’ રિમતા હસી પડી.

‘એમ નથી, લાભી! મારી વાત જુદી છે મારો સંબંધ પણ ધરના બધા સભ્યો સાથે જુદા પ્રકારનો છે.’

‘કયા પ્રકારનો એ સંબંધ છે, મને સમજાવશો, કે જે વધારે વખત સાથે રહેવાથી બોણા થતો જરો?’

‘એ એવા પ્રકારનો સંબંધ છે,’ તેનો અવાજ સહેજ સખત થયો, ‘કે આવતી કાલે કદાચ આ જ ધરના બધા સભ્યોની આંખમાં હું કણાની જેમ ખૂંચવા માંડું! અને કદાચ એક દિવસ એવો પણ આવે કે ધક્કા મારીને મને ધરની બહાર કાઢવો પડે!’ બોલ્યા પછી તેને થયું કે તે અકારણ ઉગ્ર બની ગયો હતો.

રિમતા ખડખડાટ હસી પડી, ‘એટલે એમ કે, અમે તમને ધક્કા મારીને બહાર કાઢીએ એ પહેલાં, માન-મર્યાદા સાથે તમે ચાલ્યા જવા માગો છો, બરાબર?’ રિમતા હસતી જ રહી.

તેણે ખિરસામાંથી રૂમાલ કાઢીને ચહેરા ઉપરનો પરસેવો લૂછ્યો.

‘તમારા ભોળપણ ઉપર ઘણી વાર મને પુષ્કળ ગુસ્સો આવે છે, બાબી !’ તે ઠંડા થઈને શાંતિથી બોલ્યો.

‘ઓતારી ! કોઈની લુચ્ચાઈ ઉપર ગુસ્સો આવે એ તો’ નજી માન્યામાં આવે એવી વાત છે, પણ...’

‘હા,’ તમારું ભોળપણ ઘણી વાર મને વસ્તુ-રિશિત સમજાવવામાં ખૂબ જ ભારે પડે છે ! તમારા મગજમાં કોઈ દિવસ એવો ખ્યાલ પણ નથી આવતો, કે કોઈ દિવસ આપણા સંબંધ ઉપર પણ કોઈક શંકાની નજરથી જોશે.’ તેણે કહેતાં કહી દીધું.

‘પણ એ તો દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત છે, એવો ખ્યાલ આવી જ કેમ શકે ?’ રિમતા ખૂબ વિશ્વાસથી બોલી.

‘તમારી એ માન્યતા જ મારા માથાનો દુઃખાવો છે !’ તેણે માથે હાથ ઢંકીને કહ્યું.

‘તમે કહેવા શુ માગો છો. કંઈક ખુલાસો કરશો ?’ રિમતા ગભીર બની.

‘હું કહેવા એમ માગુ છું, મારા પાગલ-બાબી, કે કોઈકને આપણા સંબંધ ઉપર વહેમ આવવા માંડ્યો છે !’

‘એમ કે કોને ?’ રિમતાની આખો આશ્ચર્યથી પહોળી થઈ ગઈ.

‘હવે એ બધું મેં પાછું મારે ખુલાસાવાર સમજાવવાનું, એમ ને ?’

‘પણ આ તો દુનિયાની આઠમાં અભયળી છે ! કહો ને, કોને વળી આપું ભૂત ભારાનું છે ?’ રિમતા વધારે ગભીર થઈ ગઈ.

‘બાબી ! મને પાકે પાચે ખબર મળ્યા છે કે મગ્ની-પપાને આપણા સંબંધ ઉપર વહેમ થઈ ગયો છે.’ તે લગભગ રડવા જેવો થઈ ગયો અને વધારે બોલી ન શક્યો.

‘પ્રયોસિત્વ !’ રિમતા કરતે લાગ્યો હો તેમ મોફા ઉપગ્રી બોલી થઈ ગઈ, ‘કોણે કહ્યું તમને ?’

‘મને ખબર જ હતી કે તમે હદ ઉપરાંત ઉત્કેરાઈ જશો, પણ શાંતિ યાચો. હું બધું મતમ વિગતે સમજાવું છું’ તેણે ઠંડે કલેજે કહ્યું.

રિમતા બોલી જ રહી : ‘ના, મને ઝટ કહે કોણે કહ્યું તમને ?’

‘ભયભી, બીજા કોઈએ કહ્યું હોત તો હું આ વાત મનત નહિ, પણ સુરેશભાઈએ જ મને એવું બોલ્યું.’

‘એમ ?’ રિમતાનો અવાજ ફાટી ગયો : ‘મને કેમ સુરેશે કંઈ કહ્યું નહિ ?’ રિમતા લગભગ રડવા જેવી થઈ ગઈ.

તે કંઈ ન બોલ્યો.

રિમતા સોફામાં ફસકાઈ પડી. થોડી વાત સુનમૂત બેઠી રહી. પછી ખૂબ ધીમેથી બોલી થઈ અને ટાઈમ્સ ઉપર પડેલા રસિકના ટુકડા વીણવ લાગી. ટુકડા તો પાછા આખા રૂમમાં ફેલાઈ ચક્ર હતા ! તે જોઈ જ રહ્યો. કંઈ બોલી ન શક્યો રિમતા કાળજીથી ટુકડા વીણતી રહી અને બધા ટુકડાઓ એમા કરીને રિમતાએ તેના હાથમાં મૂક્યા તેણે બિચે બેધું. નજર વધારે ધમ્મત મેળવી ન શક્યો !

— આંસુનાં બે તગતગતાં ટીપાં રિમતાની આંખમાં સળવળતાં હતાં. તેને યશું કે, છેલ્લી ધડીએ હાં આંસુઓ જેવાં પડશે, તે નીચું જોઈ ગયો અને રિમતા દોડીને તેના બેડ-રૂમમાં પહોંચી ગઈ અને તેણે બારણું જોરથી બંધ કરી દીધું. તે પોતે તો રડી પણ ન શક્યો !

[વરતમાં પ્રવ્રત યનાર નવલકથા ‘ગુ’ખબ’નું એ પ્રકરણ]

વિકુલ પંડ્યા

આજદિન ઇગી શાંતાને ધરપત રાખવાની શિખા મણુ દેનારા કેશવલાલ એ દિવસે જીકળી ગયા હતા. એમનો પારો આસમાને પહોંચ્યો હતો. આપ-દીકરી બેઠિની એ ખબર ઘઈ નાખવાના હતા.

એ સવારે શાંતાએ એમને ત્યાં પહોંચીને નાટક કરવામાં આકી કાંઈ જ રાખ્યું નહોતું ! તણુ પેઢીએ પોતાની બહેન ચતી નિર્મળાના ખોળામાં પડતું મેલી ઘુસકે ઘુસકે રોવા માંડ્યું હતું. આથી પૂજનમાં બેઠેલા કેશવલાલને કહેવું પડ્યું હતું :

‘પણુ છે શું કે આમ રોવા લાગી છે તું ?’

શાંતાએ ત્યારે નાક અને આંખો લૂછતાં હેમાએ પોતાતું કેવું અપમાન કર્યું હતું અને કાનના કીડા ખરી પડે એવી-ગાળા દીધીંતી એ કહી બતાવ્યું હતું.

‘આમાં મારો વાક એટલો જ જિજ્ઞ, કે બૂલચી મેં આપણા કાર્તિકેતું નામ લીધું અને એનાં વખણુ કર્યો, પેલા સાથે રાતે કર્યાંક એ ભટકાને આવીંતી એવું કશું નહિ અને કાર્તિકને ચા-નાસ્તા વિના કેમ કાઢી ચૂક્યો એમ પૂછ્યું એવી જ વંતરી મારા પર તૂટી પડી !’

આ સાંભળીને નિર્મળાએ કહેવા માંડ્યું હતું :

‘પણુ... આપણા કાર્તિક માટે એને જરાયે માન ન હોય તો પરણે આપણે વળગતાં જવાની શી જરૂર છે ? એવી મિલજી છેકરીને ધરમાં લાવીને શું મળવાતું છે ?’

‘તું ચૂપ રહે.’ કેશવલાલે નિર્મળા મિચારીને ધમકાવી કાઢી હતી, ‘આમાં તું કંઈ ન સમજે. હેમાંગીના મગજમાં એટલી રાઈ હશે તો મારા મગજમાં સત્તરગણી વધારે છે ! એ આપ-દીકરીને ઠેકાણે કેમ લાવવાં એ હું જાણું છું.’

સવારે કાપડ બનવરના એક દલાલ સાથે એમણે મુલાકાતનું નક્કી કર્યું હતું, આથી શાંતા સાથે જઈ શકાય એમ નહોતું; પરંતુ સાંજે પોતે એને બંગલે આવી, એ આપ-દીકરીનાં છોતરાં ઊઠાવી નાખશે એવું શાંતાને આશ્વાસન ઘઈ ટાઢી પાડી હતી.

એમ કલા મુજબ સાંજે મનામોહને શેઠને ત્યાં શાંતા સાથે એ જઈ તો જિલા, પરંતુ પ્રથમ ત્રાસે જ મહિકા જેવું થયું ! હેમાંગી સાથે બહાર નીકળતા ઉમેશને દમ લિડાવવા જતાં ખૂરી રીતે અપમાનિત થવું પડ્યું ! પોતાને શુદ્ધો ખડૂસ કહી,

હેમાંગીની બગલમાં હાથ ભેરવી, એ નાલાયક ચાલી ગયા. આથી એ બેઠે જવું પરનો ગુરસો મનમોહન શેઠ પર ઠાલવવા એમના ખંડમાં ધસી ગયા અંદર જતાં જ એ ગળ્યા :

‘મનમોહન શેઠ, આમ દ્રુટિયાં વાળીને પડી રહેવાનું જ શીખ્યા છે, કે પછી ઘરમાં શું સાધ છે એ જોવાની દરકાર પણ રાખો છો ?’

‘આ... વો કેશુ...ભાઈ !’ બેઠા થવાનો પ્રયત્ન કરતા મનમોહને કહ્યું, ‘શાની ફરિયાદ લઈ ને આ...બ્યા છે ?’

‘તમારી સામે અને તમારી મગર દીકરી સામે ફરિયાદો છે !’ બેઠક લેતાં એવા જ ઉત્તેજિત સ્વરે કેશવલાલે કહેવા મારણું. ‘આજ સગીર હેમાંગીને છું સમજુ અને વિવેકા ઓકરી માનતો હતો; પરંતુ હવે લાગે છે કે... પેલા હરામખોર ઓકરાની હતો ચડી સંસ્કાર એણે ધોઈ નાખ્યા છે !’

‘તમે ક્યાં છો. કોની વાત કરો છો, કેશુ...ભાઈ ?’

‘કેમ ઉમેશ મહેતાને તમે નથી જાણતા શુ ? તમારી ફેક્ટરીમાં જ તો મિઠેનિક તરીકે એ કામ કરે છે !’

‘હા... જોળખો, પણ એ...તુ શુ છે ?’

‘શું તે... એ રાસકલ બેડે હેમાને દોસ્તી છે ! દોસ્તી પણ એવી કે, નિર્બળજની જમ, અમારા દેખતા, હેમાની બગલમાં હાથ ભેરવી એ ચાલે અને તમારી દીકરી એને ગર્વ લે !’

તે, ધીમે એ આરો આઈ, સૂઈ નજરે આરી બાણુ તાકી રહેતાં મનમોહન શેઠ વાતને હસી કાઢી .

‘આજનો... જમાનો જ એવો છે, કેશુ... ભાઈ ! ઓકરાં એવાં ...બ્યા...ગદ ચઈ ગયા છે કે... મા...બાપવું એ...માં શું ચાલે ?’

‘એટલે તમારે જ હેમાને વંદી જવા દેવી છે અભાસ કરવાને બદલે રાતવરત પેલા બદમાશ નોકર સાથે બટકતી રહે એ બોલો રહેવું છે, શેઠ ?’

‘જુઓ કે... શુ ભાઈ ! હું અ...ત્યારે કેટ... લો લા...ચાર છું એ ત... મે જાણો છો. નર્થ જુ...વાન પત્ની મા...રા વચમાં કે...નથી જુ...વાન પુત્રી ! પછી બો... લો, મારે શું કર... વુ ?’

આશ્ચયે શાંતા પર પણ હતો, આ સાંભળી, બારણાને અટકી એ બેઠી હતી તે આજળ આવી કુંકડો મારવી બોલી બઠી :

‘મારી બાબતમાં ચૂંક ઉઠાડો છો તે...મેં એવું શું કહ્યું એ તો જાણવો !’

‘ચારે... કે...ઈને કશું નથી જ...જાણવું બધાં...થી હું ગળા સુ...ધી ધ...રાઈ ગયો છું !’

‘ચાલો, એ વાત જવા દો.’ શાંતા પરના આશ્ચયની બાબતમાં ઊંઠા પોતાની પર બેઠે એમ હતા આથી પાછી મૂળ વાત પકડી લેતાં કેશવલાલે વચ્ચે દરમિયાનગીરી કરી : ‘ચારુ કહેવું એમ છે કે, હેમાને શાંતા એ સખ્ત શિખામણના કહેવા જાણ અને એ ઓકરી ફેટ ફઈ સાંતાનું’ મેં ચૂંટી નાખે અને સરકારી માણસને શરખાવું પડે એવી ભૂંડી ગાયે દે એ શુ સારું કહેવાય, શેઠ ?’

‘હું... પણ ક્યાં સા...તું કહું છું લા...ઈ’ પણ હ...વે છે...કરી પ્રુપ્ત વયની અ...ને સમજુ થ...ઈ છે, એ...ટલે મારા...થી એને કાં...ઈ જ ન ક...હેવા.. પ !’

‘એને લાલે તમે કાઈ ન કહો, પણ પેલા છુપ્પાના સરદાર ઉમેશ બાબતમાં તો કંઈ કર્યો શકો ને !’

‘શું કે...તું ?’

‘એને કારખાનામાંથી નુખસદ અપાવી દો. તમે નથી બંધુતા શેઠ, પરંતુ ઉમેશ એક નાગીઓ બુડો છે ! એટલે જ રમણીકલાલે એને રાખ્યો છે, એટલે માતું તો કહેવું એમ છે કે હેમાની વગેવણી થતી રોકવી હોય તો તાજડતોય એ પાછને ત્યાંથી પાણીચું અપાવી દો.’

‘ના, મા...રાથી એ થઈશ... કે એમ નથી.’

‘કેમ ન થઈ શકે, શેઠ ?’

‘ફિકટરી... નાં યુનિ...યનોની દાલ...ગીરી તો ત...મે બાણી છે. ઉ...મેશને છુ...દો. કર...વા જતાં તો...કોન થાય તો...ના હું એ...વો દુ...કમ ન આ...પી શકું.’

‘અચ્છા’ કહેતાં દાંત લીંસી કેશવલાલ ઊભા થઈ ગયા : ‘તમે હેમાને ઠપકો ન આપી શકો અને ઉમેશને ફેકટરીમાંથી ન કાઢી શકો તો પછી મારે મારી રીતે રસ્તો કાઢવો પડશે.’ કહી ધુધવાયેલા ચહેરે કેશવલાલ ચાલવા માંડ્યા.

‘અરે, પણ નિજા, ઊભા રહો.’ કહેતી સાંતા એમની પાછળ દોડી, ‘જરા મારી વાત તો સાંભળો, મારે હવે શું રસ્તો લેવો ?’

‘શું તે...કાંકરિયું અહીંથી નજીક છે !’

નિચારી સાંતા ! એનો ચહેરો લેવાઈ ગયો. એ મૂઠ સરખી થઈ ગઈ. નિજા ગાળ્યા હતા એવા વરસ્યા નહિ. હવે મોતે શું કરવું ? હતાસાથી ઘેરાઈ જઈ પાછી વળવા એ જતી હતી ત્યાં દરવાજા કને મહારાજને ઊભેલો જોયો. એવી જ નિજા પરની ખીજ એના પર ઉતારી :

‘મોતની જેમ અહીં શું ભિગો છે ? જ તાડું કામ કર.’

સમજ-વિચારી મહારાજ પાછો વળ્યો. રસોડામાં બેઠા શાક સમારી રહેલા જનાલાલને ધીમેથી એણે કહ્યું :

‘જનાકાકા, મને તો ખીક છે કે આ ધરમાં કાંઈક નવાજૂની થઈને રહેશે !’

હેમાંગીને પણ-એવી જ ખીક લાગતી હતી. આશ્રમરોડ થાણુ હંકારતાં, હોઠ ખીડી ખેસી રહેલા ઉમેશને એ કહી રહી હતી :

‘ઉમેશ, મને લાગે છે કે પેલો જમ કેશુકાકો હવે કંઈક નવાજૂની કરીને જ જ-પશે !’

‘ફિકર છોડ. તારો કેશુકાકો કંઈ ઈશ્વર તો નથી ને ? અને ઈશ્વર હોય તો તે શું થઈ ગયું ?’

‘તને હજી ખબર નથી !’ એવા જ ચિંતિત સ્વરે હેમાંગી કહેવા લાગી : ‘એ માણસ રાહુ જેવો છે. શી ખબર ક્યા કારણે પણ બાપુજી એનાથી ખીતા રહે છે. એનાથી એવા દબાયેલા છે કે કેશુકાકો એવું ધાયું કરાવી શકે છે ! બાપુજી પર રાહુની જેમ એવો એ જવાબેલો છે કે બાપુજીને સાંતા બાબતમાં પણ આંખ આડા કાન કરવા પડે છે.’

આ સાંભળી ઉમેશે હેમાંગી સામે જોયું :

‘તારી આ સાંતાબા કેવી બાઈ છે, હેમા ?’

‘નક્કટ અને નિર્લજ્જ બાઈ છે !’

‘મને પણ એવું જ લાગ્યું. કદાચ કેશુકાકો જેડે એને આડો સંબંધ પણ હોય !’

‘હશે-શું થાય ?’ આજો નિવસ નાખી હેમાંગી ખોલી ઊઠી : ‘બાપુજીને લકવો થયો એ પરિસ્થિતિનો ખેડ જણ ગેરલાલ ઉઠાવી રહ્યાં છે. મારી બા મૂલ્ય પાગી અને એ ઉમરે બાપુજીને કુંવારી કન્યા કોણુ દે ? આથી એમના મિત્ર હોવાનો દાવો કરતા કેશુકાકાએ રામ જાણે ક્યાંથી વિધવા થઈને રખડતી એ બધા લાવીને અમારા ધરમાં ગેસાડી દીધી !’

ઘોડી વાર લગી ખેડ જણ ખામોશીમાં ગેસી રહ્યાં. ડાળી બાલુથી આકારવણી લવન પસાર થઈ

ગયું અને ગાડી આગળ વધી. ખામોશી તોડી ઉમેરી પૂછ્યું :

‘કેશુકાકાને ડોંગા તારી મિલકત પર ખરો કે નહિ, હેમા ?’

‘ખરેસતો ! એટલે જ તો આ બધાં હવાતિયાં એ મારી રહ્યો છે ! એના કાર્તિક બેડે માડું વેવિશાળ થાય તો મારી બેડાબેડે મારી મિલકત પણ એના ઘરમાં જાય ને ? પણ કાર્તિકને દુ દાદ નથી આપતી અને તારી સાથે દોસ્તી રાખું છું એટલે કેશુકાકા અને શાંતા વ્યથ થઈ ગયાં છે. આ બધી ભાંગણમાં એક અગત્યની વાત કહેવાતું તો હું ભૂલી જ ગઈ !’

‘શી વાત છે એવી ?’

‘ગઈ રાતે ચંપાની વાડીએથી પાછાં ફર્યા બાદ હું ઉપર મારા ખંડમાં ગઈ ત્યાં રાતા ફાન કરી કોઈકને સૂચના આપી રહી હતી કે તને જોખરો કરવો જોઈએ !’

‘મને ?’

‘હા, શિયાળા ચાલે છે ને, એટલે તને મેથીપાક આપવાની ધ્વજા છે એની !’

‘તો લલે એની ધ્વજા એ પૂરી કરે.’

‘ગમતની વાત નથી, ઉમેશ !’ ગાડી રસ્તાની એક બાજુએ લઈ પાક કરતા હેમાંગીએ ગંભીરતા-પૂર્વક કહેવા માંડ્યું, ‘આગળ મેં કહ્યું ને આ લોકો પોતાનું ધામું ઠરે એવાં જિંદી અને હલકટ છે ! માટે સાવધ રહેવું સંતું !’

મેટરમાંથી તીમે ઊતરી, દરવાજાનો કાચ ચડાવતાં ઉમેશો બેપરવાઈથી જવાળ આપ્યો :

‘ઠીક છે મને જોખરો કરવા અને મેથીપાક ચખાડવા કોઈ આવે તો ખડું-ત્યારે જોયું જશે.’

‘એમ જતાં તું સંભાળીને રહેજે હોં, ઉમેશ !’ પોતાની બાજુનો કાચ ચડાવી ગાડી ‘લોક’ કરતા હેમાંગીએ કહ્યું, ‘કેશુકાકા જેવાં નાગને તેં છોડ્યો

છે તો જરા નજાત રહેજે ! મને તો આપારથી તારી ચિંતા થાય છે, ભે !’

‘ચિંતાને માર જોવી અને એ કહે કે આખા હવે અહીં ક્યાં જવાનું છે ?’

‘પિકચર જેવું છે !’ પરં ખબે ભરાવી, આજ ચાલતાં હેમાંગી બોલી ઊઠી, ‘આવી બધી ભાંગણો મુગજ પર એવું ‘ટેન્શન’ પડી ગયું છે, કે માન તો શુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ છે.’

‘તમારી ઊકરીએની જાતની આ જ મોઝ પંચાયત છે !’ હેમાંગી બેડે ચાલતાં ઉમેશો બ્યગમ કહેવા માંડ્યું, ‘આમ છે તે મોટી મોટી ડંદાસ મારો પણ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાનો વખત આં ત્યારે પાણીમાં બેસી જાઓ !’

એવો જ હેમાંગીએ ઉમેશનો હાથ ઝાલી લા અણુધાર્યો સવાલ કર્યો :

‘તારી જેન્ડ વાસંતી પણ એમ પાણીમાં બેસી ગઈ ખડું ને, ઉમેશ !’

તો એકદમ જલ્લા રહી બંધ, હેમાંગીને હાથમાંથી પોતાનો હાથ ઊડાવી લેતાં ગંભીર સ્વરે ઉમેશો કહ્યું :

‘આજે બોલી એ બોલી ! ફરી વાર એની વાત જખાન પર ન લાવતી, હેમા ! આઈ ડિસલાઈઝ છે !’

‘એજા તને ન ગમતું હોય તો ફરી વાર એ વાત હું નહિ કાઢું - ખસ.’

પોતાની શિયાળામાં બેઠી, હેમાંગી જઈને ઉપલા વર્ગની બે ટિકિટો લઈ આંત્રી અને બેઠી જશુ સિનેમાગૃહમાં પ્રવેશ્યાં ધાંધલ, ધમાલ, રહેસ અને રોમાન્સથી ભરપૂર ચિત્ર હતું. ઇન્ટરવલ પડ્યો ત્યાં સુધી હેમાંગી ઉમેશનો હાથ પોતાના હાથમાં રાખી, એના ખબે વારંવાર ચાલું ટેકવતી બેગી રહી. પછી ચિવેટરમાં અજવાળું થતાં ઉમેશને પૂછ્યું :

‘આ-કોફી કંઈ લેવું છે તારે ?’

‘ના.’

‘તો ખેસ, વેફરનાં પડીકાં લઈ આવું છું.’

પરંતુ ઉમેશે હાથ પકડી એને રોકી અને પોતે જ બીજો થયો. હેમાંગી-એની પાછળ જોઈ રહી અને પ્રહ્લંબ નિસારો નાખ્યો. મનમાં એને થયું ‘થે ખરું : વાસંતીએ તને એવા તે કેવા પ્રેમના ખાલા પીવરાવ્યા છે, કે એને ન-પામતાં આટલો તું ધાયલ થઈ ગયો છે, ઉમેશ ?’

આવા વિચારોમાં એવાઈને એ બેઠી હતી ત્યાં પાછલી બેઠક પરના કોઈ માણસે એની સિટને ધમધમાવવા માંડી ! આ જોઈ પાછળ નજર કરી હેમાંગીએ જરા કરડા સ્વરે કહ્યું :

‘એ મિસ્ટર ! સખણા ખેસો ને જરા.’

એટલામાં ઉમેશ આવી પહોંચ્યો. હેમાંગીને એણે પૂછ્યું :

‘શું વાત છે, હેમા ?’

પરંતુ ઉમેશ પેલાની જોડે નાહકની તકરાર કરી ખેસશે એવા ડરથી હેમાંગીએ ભળવું જ કારણ બતાવ્યું :

‘કાંઈ નહિ, એ ભાઈ જરા બડબડાટ કરતા હતા.’

‘કેમ મિસ્ટર ?’ મિરિકટ અને વેફરનાં પડીકાં હેમાંગીને આપતાં ઉમેશે આંખ બદલી, ‘પાછળ બેઠા બેઠા બકવાસ શાનો કરો છો ?’

‘અરે, પણ ભાઈ—’ પેલો ખી ગયો, ‘હું ક્યાં બકવાસ કરું છું ? પૂછો મારી બાજુમાં બેઠેલાં આ બહેનને.’

‘તો પછી શું કરતા ‘તા ?’

‘અરે સાહેબ, મારો પગ જરા બહેનની સિટને વાગી ગયો એટલું જ, આપી તો—’

‘તે વાગી શાનું જમ ? ટાંટિયા જરા સખણા રાખો ને. અહીં ઓછા દોરના તબેલામાં બેઠા છો, કે કોઈની સિટને એમ ઘાત માગવાનું મન થાય છે ?’

‘બૂલ થઈ ગઈ, સાહેબ !’ દાઢી-મૂછવાળા સશક્ત જીવાનિયાનાં તીખાં વચનોથી નરમ પડી પેલા માણસે વાત ટુંકાવી લીધી.

પિકચર જોઈને નીકળ્યા પછી ગાડીમાં બેઠક લેતાં હેમાંગીએ કહ્યું :

‘અત્યારે તારે મારે ત્યાં આવવાનું છે, જે હશે તે આપણે જોડે ખેસી ખાઈ લઈશું—પછી હું જાઉં.’

‘ના.’

‘ના, કેમ ?’ ગાડી સ્ટાટ કરતાં હેમાંગીએ પૂછ્યું, ‘મારાથી તું ‘ખેર’ થઈ ગયો છે, ઉમેશ ?’

‘ખેર થવાની-કંટાળી જવાની વાત નથી, હેમા ! પણ પરીક્ષામાં ખેસવું છે એટલે મારે હવે વાંચવું પડશે ને ? ક્યાં લગી તારી સાથે આમ ભટકવા કહું ?’

‘તો ગાડી રસ્તા પર લેતાં હેમાંગીએ વ્યંગ કયો : ‘એમ લાગે છે કે, મારી જોડેની દોરતીથી તું ઘાકી ગયો છે ! કારણ કે પરાણે તારે મારી સાથે ધસડાવું પડે છે ! ઉપરાંત તારા મનમાં ભય પણ છે કે...’

‘શાનો ભય ?’

‘અમારાં હિતશત્રુઓનો. મારે કારણે તારે એમની જોડે અથડામણમાં આવવું પડે અને પછી, આપણે પિકચરમાં જોયું એમ, તારે જ વધારે સહન કરવાનું આવે !’

આ સાંભળી ઉમેશે હેમાંગીને ખબે ટપલી મારી :

‘એક વાત સાંભળી લે હેમા ! કોઈથી એમ ખીવાવું હું શીખ્યો જ નથી. તારા કેશુકાકાને કહી દેજે : મુકાબલા ‘માટે-હું’ તૈયાર છું ! હું એવા કાયર

નથી કે એમની ખીંકે ક્યાં ય ભાગી જાઉં કે તારી સાથેની દોસ્તી તોડી દઉં ।”

ઉમેશની વાત સાલળી હેમાંગીના હોઠ લગી શબ્દો આવીને અટકી ગયા :

‘ તારે મોટથી મારે આણું જ કંઈક સાંભળવું હતું, ઉમેશ ! તને મારા પ્રત્યે જરા ચે લાગણી છે કે નહિ એ જ મારે જાણવું હતું ’

પરંતુ આણું કંઈ ન બોલતાં એણે મૂઝાં મૂઝાં ઉમેશના હાથ પર હાથ ઢાળી દીધો અને પછી મનમા મલકી ગાડીની ગતિ વધારી દીધી

કારખાના આજુનો રસ્તો ચાતરી હેમાંગીની મોટર સીધી મલિનગરને રસ્તે જવા લાગી, ત્યારે ગાડી બંધ રખાવી ત્યાં જ બેતરી જવાણુ ઉમેશને મન ચર્ચુ : પરંતુ જાણીબૂઝીને એ ચૂપ રહ્યો અને મોટર હેમાંગીને બગચે જઈ બંધી રહી.

નીચે બેતરી પડી ઉમેશે ગેઈટ ખોલ્યો હેમાંગીએ ગાડી અંદર લીધી. ગેઈટ વાસી ઉમેશ પગથિયા પાસે જઈ બેઠો, એટલામા ગાડી ‘ લોક ’ કરી હેમાંગી એની નજીક ગઈ અને એનો હાથ ઝાલી આસરીના પગથિયાં ચડી :

‘ પહેલાં જરા બાપુજીને મળી લઈએ. આપણા ગયા પછી કેશુકાકાએ કંઈ ધાંધલ મચાવી’તી કે નહિ એ ખબર તો પડે । આવ.’

શી ખબર કેમ, મનમોહન રોઈને મળવાનો ઉમેશને આટલા દિવસમા કોઈ દિવસ ઉમળકો થયો નહોતો, પરંતુ હેમાંગીને કારણે એને ખે આણું પડયું. દસ વાગી ચૂક્યા હતા, આચી ઘરમાં ત્યારે સોપો પડી ગયા જેણું વાતાવરણ હતું. ફક્ત છનાલાલ આસરીના એક ખૂણે ધાળળો ઝાંટી બેઠો હતો. તે એ બેઠીને જોઈ બેઠો થયો. હેમાંગીએ એને પૂછ્યું -

‘ બા-બાપુજી બધી જયાં, છનાકાકા ? ’

‘ હા, એમને ગોળીઓ આલીને આઈ આવીને હું તમારી રાહ ભેટો બેઠો છું ’

‘ હું .. પણ તમે કાંઈ સાંભળ્યું ’તું ? ’ એની નજીક જઈ બિલકુલ ધીમા સ્વરે હેમાંગીએ પૂછ્યું, ‘ કેશુકાકા અને બાપુજી વચ્ચે કંઈ બોલચાલ થઈ’તા ? ’

‘ હા, ઘણી થઈ’તી, બહેન ! અંદર બાપુ નબર કરી લઈ છનાલાલે જવાબ દીધો, ‘ કહે કે ઉમેશ ભૈને કારખાનામાંથી કાઢી મૂકો, પણ શેઠ સાહેબે એ બાબતમાં નન્નો જ ભણ્યો ! આથી ગુસ્સો કરી એ ચાલી ગયા. ’

‘ ભલે ચાલી ગયા તો, પણ મારી થાળી કરી રાખી હોય તો થાક વગેરે જરા ગમ કરી ઉપરે મૂકી જાઓ. ’

‘ ભવે, બહેન. ’

‘ ભેડે થોડી મેન્ડેવીય અને મિરિકટ પણ લાવજો. ’

જેઉ જણુ ઉપર ગયાં બાંજુના ખંડમા જઈ હેમાંગી કપડાં બદલવા લાગી ઉમેશ ત્યાં સુધી પગ પર પગ ચડાવી અટલ બીડી, આખો મીચી બેસી રહ્યો. ઝોરડામાંથી બહાર આવી હેમાંગીએ એને બોલ્યો એવી જ. એ એની નજીક ગઈ એને કપાળે હાથ મૂક્યો અને બોલી બઠી :

‘ તારી તબિયત તો ઠીક છે ને, ઉમેશ ? ’

‘ હું .. ઠીક છે. ’

‘ ભે, ચાલ, ખાવાણું આવી ગયું ! ’

બઠીને ઉમેશ હાથ ધોઈ આપ્યો. છનાકાકા ખાવાણું રાખીને ચાલ્યાં જતા હતા એમને રોઈને હેમાંગીએ, પંદરેક મિનિટ પછી બે કપ ઠોડી લાવવા જણાવ્યું. ઉમેશ, હેમાંગીની બાજુમાં ગોઠવાયો હેમાંગીએ કહ્યું :

‘ ચાલ, શરૂ કર. ’

પરંતુ થાળીમાંથી કોમિયો લેવા જતા જ કોણ જણે કેમ, એ ખચકાયો । આ જોઈ હેમાંગી આશ્ચર્યથી તાકી રહી :

‘ કેમ, શું થયું ઉમેશ ? ’

'ના હેમા!' વિપાદભરી નભર હેમાંગીની આંખોમાં માંડી ઉમેશે જવાબ આપ્યો, 'આવી રીતે મારા મોંમાં એક કોળિયો પણ નહિ જાય.'

'પણ તને થયું શું એ તો કહે?'

'મને અત્યારે એ પ્રસંગ યાદ આવી ગયો, હેમા. તું શું જાણે, પણ આવી જ રીતે એકવાર મારા ધરમાં હું અને વાસંતી એક જ લાણ્યામાં ખાવા બેઠાં 'તાં!'

'આહા! પણ મારી બેગા બેસી ખાવામાં તને વાંધો છે ઉમેશ?'

'વાંધો ખીજો કશો નથી, પણ મારી લાગણીના તંતુઓ અત્યારે એવા આળા થઈ ગયા છે કે...'

'તો ચાલ, મારી બેગાં બેસી ખાવામાં તારી લાગણી દુભાતી હોય તો ખીજી ડીશમાં ખાવાનું તને કાઢી દઉં.'

એવો જ ઉમેશે હેમાંગીનો હાથ ઝાલી લીધો :

'ના, હેમા, રહેવા દે.'

'કેમ, ના?'

'એવી રીતે જુદી ડીશમાં ખાવાનું લઈ તારી લાગણીને ઠેસ પહોંચાડવા હું નથી માગતો.'

'મારી લાગણી તું સમજી શકે છે ખરો?'

'હાલે તું વ્યંગ કરે, પણ હું દેખાઉં છું એવો સાવ લાગણીહીન માણસ નથી. તને હું ચાહું છું, હેમા! રીપલી આંધ લવ સુ-'

એવી જ હેમાંગી ઊભી થઈ અને બાજુના ખંડમાં દોડી ગઈ. ઉમેશને કંઈ સમજાયું નહિ. એમિંતાનું એને શું થઈ ગયું? ખાવાનું એમનું એમ મૂકીને જાકા કેમ ગઈ? એકાદ મિનિટ સુધી તો લમણે હાથ દઈ એ બેસી રહ્યો. પછી કંઈક વિચાર કરી બાજુના બેઠ-રમમાં ગયો.

હેમાંગી પલંગમાં પડી રોઈ રહી હતી.

ઉમેશ વધારે અસ્વસ્થ થઈ ગયો. 'ખાવાનું હજી પડ્યું છે અને જનાકાકા આવે અને એને આમ રડતી જુઓ, તો શું ધારે? પાછો જઈને આજલો દરવાજો એ બંધ કરી આવ્યો. પછી હેમાંગી પાસે જઈ, મેકસી વડે આવૃત્ત એનાં અંગ પર હાથ પસારવા લાગ્યો.

એવું જ રોતા રવરે હેમાંગીએ આણું ધૂરિયું કયું :

'રોવા દે અને, તારે શું છે કે મને...'

'મારે ઘણું છે' કહેતાં પલંગમાં બેસી જઈ ઉમેશે હેમાંગીના બદનને બાથ લેરાવી. પછી નીચા સૂકી એના ગાલ પર ચુંબન બધું, 'હેમાંગી, ઓ હેમા, મારી આંખમાં જો. તને હું મન પ્રાણથી ચાહું છું કે નહિ એ તને મારી આંખોમાં દેખાશે.'

એવું જ હેમાંગીએ પડખું ફેરવ્યું. ઉમેશ સામે ક્ષણિક તાકી રહી અને પછી પાગલની જેમ ઉમેશને વળગી પડી!

* * *

કોફી પોટમાં બે કપ કોફી ભરી જનાલાલ ઉપર ગયો ત્યારે મુખ્ય દરવાજો બંધ જોયો. આથી એણે ધીમે સાદે ધૂમ મારી :

બહેન, ઓ હેમા બહેન.'

પરંતુ બે મિનિટ લગી એણે રાહ જોઈ, છતાં દરવાજો ન ખૂલ્યો, એટલે યાકીને ટ્રે એણે નીચે મૂકી અને પોતે બ બલા પરથી લપસી પડેલો ધામજો ઠીક કરી ફરજ પર બેઠો. પછી ખિસ્સામાંથી બાકસ-ખીંટી કાઢતાં વિચારવા લાગ્યો :

કોઈ કોઈ બોલતું થે નથી. તે અંદર ભરાઈ જઈ બેઠે જણ મારાં બેઠાં એકબીજાને કોળિયો તો નહિ ભરાવતાં હોય ને!

[તરતમાં પ્રગટ થનાર નવલકથા 'આપું આકાશ મારી આંખોમાં'નું એક પ્રકરણ]

આ માસનાં નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

અ. નં.	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	વિભાગ	કિંમત
૧.	નયન ઝૂકે ત્યાં સ્થામ	શ્રી ગુણવંત ભટ્ટ	નવલકથા	૯-૦૦
૨.	લખ્યા લેખ	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	"	૧૧-૭૫
૩.	ભિમિ અને આસા	શ્રી સારંગ ખારોટ	"	૬-૫૦
૪.	કુર્યાત સદા મગલમ્	"	"	૧૧-૦૦
૫.	મન મેલાં તન ઊજળાં	શ્રી વિઠ્ઠલ પડયા	"	૧૨-૭૫
૬.	ખંડખોર	શ્રી ગુણવત્તરાય આચાર્ય	"	૧૦-૭૫
૭.	સરમુખત્યાર	"	"	૧૦-૨૫
૮.	ઉલ્કા	શ્રી વિ સ ખાડેકર	"	૧૪-૭૫
૯.	કોઈનાં આંસુ કોઈનાં રિમત	શ્રી કનૈવાલાલ જોષી	"	૧૩-૭૫
૧૦.	અધીરુ યૌવન	હસાબેન સી. પટેલ	"	૧૭-૦૦
૧૧.	કોઈનેય કહેશો નહિ	શ્રી જ્યોતિરુ રાવલ	"	૧૦-૦૦
૧૨.	નયના અને નીલકંઠ	શ્રી રતિલાલ ચિરધરલાલ શાહ	"	૧૨-૫૦
૧૩.	ચખલ ડ્રેજી લોહી ટપકે	શ્રી કૈલાસ નાયક	"	૧૧-૫૦
૧૪.	માયા મસાણે	શ્રી સત ખયા	"	૨૦-૦૦
૧૫.	વટે, વેર અને વહાલપ	"	"	૧૬-૦૦
૧૬.	ચગડોળ	શ્રી નટવર મેવાડા	"	૨૫-૦૦
૧૭.	તૈમુર લગ	શ્રી સિવમ સુંદરમ્	"	૨૦-૦૦
૧૮.	નિમિત્ત	શ્રી પ્રભાકર ત્રિવેદી	નવલિકા	૧૦-૦૧
૧૯.	અંતરાલ	શ્રી લલિત ચૌહાણ	નાટક	૧૧-૦૧
૨૦.	ઈચ્છાદાખાદ	શ્રી ચિત્રુ મોહી	ગ્રંથ	૨-૦૧
૨૧.	ઠઠેરો	શ્રી ચિત્રુ મોહી	કાવ્ય	૫-૦૦
૨૨.	દેશવટો	"	"	૫-૦૦
૨૩.	કાવ્ય પ્રયાગ	શ્રી વેણીભાઈ પુરોહિત	"	૨૫-૦૦
૨૪.	મારે એક નામ આપલુ બાકી છે	શ્રી પ્રબોધ જોષી	"	૫-૦૦
૨૫.	૧૯૨૧ થી ૧૯૪૦ સુધીની ગુજરાતી હિન્દી ઐતિહાસિક નવલકથાઓનો ગુલનામક અભ્યાસ	શ્રી કૃષ્ણકાન્ત કડકિયા	વિવેચન	૪૦-૦૦
૨૬.	ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય વિકાસ	વિદ્યાત્રી વોરા	વિવેચન	૧૫-૦૦
૨૭.	અનુપમ	શ્રી જયત કોઠારી	"	૧૮-૦૦
૨૮.	અભિનવનો રસવિચાર	શ્રી નગીનદાસ પારેખ	વિવેચન	૨૫-૦૦

૨૯.	ભાગવત કથા	શ્રી મુકુલ કથાર્થી	ધાર્મિક	૨-૫૦
૩૦.	ગોપી પ્રેમ	શ્રી ચૈગેશ્વરજી	"	૪-૫૦
૩૧.	પુષ્પોત્તી પરચ	શ્રી ઈશ્વરચંદ્ર ભટ્ટ	નિબંધો	૬-૫૦
૩૨.	ગોષ્ઠી	શ્રી ઉમાશંકર જોષી	"	૬-૫૦
૩૩.	અમલકારો કેમ થાય છે ?	શ્રી રબીન્દ્રાનંત પટેલ	લેખો	૧૮-૦૦
૩૪.	ધરતીનું લક્ષણ	શ્રી સ્વામી આનંદ	"	૧૫-૦૦
૩૫.	છરતમાં આગને વધવું છે ?	શ્રી મુકુન્દ પી. શાહ	"	૧-૫૦
૩૬.	જીવનમાં સુખી થવું છે ?	"	"	૨-૫૦
૩૭.	સાધુના હુન્નરો અને ડીટરજન્ટનો ઉલ્લેખ	શ્રી ધીરજીલાલ ગજ્જર	ઉલ્લેખ	૧૦-૦૦
૩૮.	ખીખાની ગોઠવણી	"	"	૭-૦૦
૩૯.	સાગર સમ્રાટ	શ્રી જુલે વર્ન	ખાલસાહિત્ય	૭-૦૦
૪૦.	ફારસી હિતોપદેશ પુ. ૫	શ્રી રમણલાલ સોની	"	૧૮-૦૦
૪૧.	જંગલની વાતો	શ્રી અરોહ હર્ષ	"	૬-૦૦
૪૨.	માછલી ધરતી માવજત	શ્રી પ્રહુમ્ન કંચનરાય દેસાઈ	"	૬-૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-અમદાવાદ

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

BECHER

ગુજરાતી સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકોની સેવા કરવાના શુભ અને સંનિષ્ઠ હેતુથી ૧૫મી ઓગસ્ટ ૧૯૭૭ના શુભદિવસથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ આર. આર. શેઠની કંપનીનું સાહિત્યિક માસિક મુખપત્ર. સર્જક-વિચારકોની મૌલિક, અનુવાદિત તથા રૂપાંતરિત સરસ રચનાઓ ઉપરાંત સાહિત્યમાં રસ લેનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ-સંસ્થા માટે જેની જાણકારી હોવી અત્યંત જરૂરી જ નહિ પરંતુ અનિવાર્ય પણ હોય છે તેવી માહિતીઓથી સમૃદ્ધ દર મહિનાની પંદરમી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થતું અદિતીય સાહિત્યિક માસિક.

વર્ષમાં દસ અંક : વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦-૦૦ પરદેશ રૂ. ૫૦-૦૦ એરમેઈલ.

આપનું લવાજમ આજે જ મોકલો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ ● કુવારા સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

સામાજિક ક્ષેત્રે 'નવબ્રહ્મચરિત્ર' એ જેનું ધ્યેય છે તેવી 'નવબ્રહ્મચરિત્ર
સમાજમાળા' શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ
વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

વાચનની ટેવ બેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

રૂ. ૭=૫૦

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું જાણ મહત્ત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ
છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી
વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને
અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

રૂ. ૬=૦૦

સિનેમાનું સારું માર્ગ મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

આ મનોરંજનથી કિશોરો-સુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ હજી નથી. તેને
બદલે નાનપણથી એમની સુસુમિ ધ્યાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે,
તેવું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અને ખુબ પુસ્તક.

રૂ. ૫=૫૦

'સમાજ વિજ્ઞાનમાળા' એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્ત્વપૂર્ણ
માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીઓને સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓએ તથા
આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે.
આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

વિદ્યાનના ક્ષેત્રે હરણશાળ ભરી અવકાશને આજવા દોટ મૂકતી માનવજાતના વિકસિત
શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા
છે તેનો તાદૃશ ચિત્ર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક

રૂ. ૮=૦૦

સ્ત્રીવિકસિતની સમસ્યાઓ

સ. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે ઊભી થયેલી સાપ્રત સમાજની
સમજતી સમસ્યાની તલરપર્ષી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.
સમાજમાં નવબ્રહ્મચરિત્રના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો
આર. આર. શેઠની કંપની

રૂ. ૬=૨૫

જ્યાં પુસ્તકાલય છે ત્યાં 'શેઠ'નાં પ્રકાશનો અનિવાર્ય છે.

ધન-લેખનના મદથી છકેલી રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : ભીમશીલ, આદર્શ લાવનાશાળી સ્વમાની યુવાન ગૌતમ : પૈસા માટે નીતિ-અનીતિને અલસાર્થએ ચડાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : ઉચ્ચ સ્થાને ગિરાજતા પ્રાણચારી જોન છ. સાહેબ : આ બધાના સથવારે રચે છે યુવાનોના લાડીલા લેખક મગરૂર નારીના મદ દર્પની અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનોખી કથા.

માન-અભિમાન

સારંગ પ્રારોહ ..... કિંમત : ૧૩-૭૫

ગામડાના ગરીબ ઘરનો દેવચંદ્ર મુંબઈ આવી અથાગ પરિશ્રમ અને સંઘર્ષ વેઠી ભણીગણીને સ જોગવશાત્ શ્રીમંત પિતાની પુત્રીના પતિ બની દેવેન શેઠ થઈ બાથ છે, ત્યારે પણ નાનપણની ને હવે વિધવા બનેલી પ્રિયતમા વિજયને ભૂલી શકતો નથી. સંસારના કાવાદાવા ને કુટિલ દાવપેચને લીધે વિજયા એનાથી દૂર રહી હોય છે. આ વિષમતાઓ વચ્ચે પણ પ્રેમનું ઝરણું તો અરુપ્સિત જ વહેતું હોય છે ને તેથી જ સર્વંધ છે સિદ્ધહસ્ત કલમ દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રભુચક્રા.

હજીયે તું સાંભરે છે

વિકૃષ્ટ પંડ્યા ..... રૂ. ૧૩-૦૦

'ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની બીના ખનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધ્યર શ્વાસે અને એકી ખેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

નીતિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાસજી ... રૂ. ૧૨-૨૫

ગંધાપચીમીનો સમય એ બત અને જગત વિશેની અસંખ્ય પ્રમણાઓના સેવનનો અને એ પ્રમણાઓના છિન્નલિન્ન થવાનો સમય છે. પ્રમણાઓના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સ વેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો સ્વથાળ.

નિમજ્જન

ઉત્પલ ભાયાણી ..... રૂ. ૬-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે? પચાસથી પણ વધુ વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિષ્ણાત' સેવાનો સાલ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

નવલકથાક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

શ્રી શિવકુમાર જોષી
-ની નવી નવલકથા

આ અવધપુરી! આ રામ!!

સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગમાં આ દશકો ખૂબ વિવાહાર્પદ નીવડ્યો અણુય. આઝાદી એટલે આ-સુક્રિા એટલે આણું બધું તો નહિ જ વળી-આમ ભતગતનાં ઘમસાણુ વચ્ચે જીવતી આજની અને આવતીકાલની ભારતીય પેઢી-જોની કથા એટલે-

આ અવધપુરી! આ રામ!!

મૂલ્યસ્થાપન અને મૂલ્યઉઠ્ઠેદનની કથા. રસાળ કથનરીતિ, આકર્ષક પાત્રસૃષ્ટિ, એક જ એકકે વાંચવી પડે તેવી નવલકથા એટલે આ અવધપુરી! આ રામ!!

આખું આકાશ મારી આંખોમાં

વિકુલ પંડ્યા

શ. ....

'સત્ય હંમેશાં પ્રકાશમય નથી હોતું, હેમા! એની બીજી બાજુ અંધારી પણ હોઈ શકે છે!' નાનકડી નયનકદારીઓમાં આખા આકાશને કેદ કરી લેતાં અજબ પ્રકારનાં પાત્રોની અજબની રમઝટ મચાવતી તમારા લાડીલા નવલનવેશની આ અનેાખી કથા અવસ્ય વાંચો.

સમપ્રજ્ઞતા, સાહજિકતા અને સમજના બગથી સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રણયની કથા

શ્રાવણુ રાતે

સ્વુવીર ચૌધરી

શ. ૧૦-૫૦

આવેશો અને આકમણો પર વાંજાયા કરતી પ્રણયકથાઓ કરતાં અહીં જુદા જ પ્રકારની સમજ, સમપ્રજ્ઞતા અને સ્વસ્થતાની માંડણીએ રચાય છે નરનારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રણય સંવેદનમાં ઊભી થતી નિરાળા સ્વરૂપના ગૂંચની નિરાળી કથા

સપન, ભુવન, શોભના, ઉર્વી, આ બધાં આપણામાંનાં ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ છે. સ્ફૂલ, કોલેજ, જીવનમાં ક્યાંક ને ક્યાંક એ મળી જ નય છે. તમે આમાં કોણ છો? શોધી કાઢો જોઈએ.

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન્ દવે

શ. ૧૦-૫૦

પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય વખત ગુજરાત સમય સરકારનાં ઇનામો મેળવી જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ રચ્યો છે તેવા જોએડ કલમના સ્વામીની નવી ભેટ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧.

: ઈર્ષાન પ્રિન્ટર્સ, દેવગેર બેકરીના બોયરામાં, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

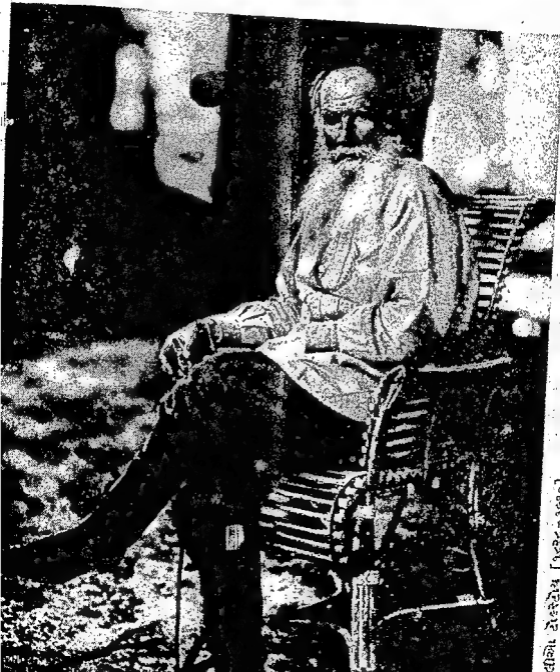
P.A.M.C. 33

વર્ષ : ૨
અંક : ૩
જુલૈઆર ૧૯૮

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેના સંલો
સંપાદક : મનહર મોદી

૬૬૦૧૧

સારી

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેના સંલો [૧૯૨૫-૧૯૭૦]

કક્ષમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

કમળના તંતુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	—
અર્થાન્તર	શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ	—
સામયિક સદર્ભ સૂચિ	સ. શ્રી કનુભાઈ ગાહ શ્રી કિરીટ ભાવસાર	—
શ્રી ગિણુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી ગદેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
ધર્મિકા	શ્રી યશવત ત્રિવેદી	૧૮-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનું સવેદન	"	૧૪-૫૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	"	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલ્લેખન	શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
મેનાગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	"	૭-૫૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પરંપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ • ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

૬૬૦૧૨

વર્ષ : ૨
૧૫ નવેમ્બર '૭૮ : અંક ૩
કાર્યાલય :
આર. આર. રોઠની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
૩. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
ફૂટક નક્કલ
૩. ૧-૦૦
નકલ : ૬૭૦૦

આર. આર. રોઠની કંપનીવતી ભગતસાહુ
ભુરાગાઈ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંપાદક :
મનહર મોદી

આપણી વાત

ઉદ્દગારનો આ વર્ષનો આ ત્રીજો અંક છે. વર્ષમાં દસ અંક પ્રગટ થતાં હોઈ ઓક્ટોબર '૭૮નો અંક મુદતવી રહ્યો હતો તેની સૌએ નોંધ લેવા વિનંતી.

આ સમય દરમિયાન આપણી ભાષાના એક કવિ શ્રી જગદીશ બેધીતું ૪૬ વર્ષની યુવાન વયે અવસાન થયું છે. મુ'બઈમાં તેમ જ અમદાવાદ વગેરે સ્થળે આ કવિને, આ કવિના ચાહક-મિત્રોની મોટી સંખ્યાની હાજરીમાં, સાહિત્યસંસ્થાઓએ અંજલિ આપી એમાં આપણો સાથ પુરાવીએ. કવિના બે કાવ્યસંગ્રહો 'આકાશ' તથા 'ક્ષિતિજને વાંસવન' વિશિષ્ટ છે તે શાથી તે વાંચીએ અને અનુભવીએ.

વિશ્વમાં તેમ દેશમાં અને ગુજરાતમાં રશિયન સાહિત્યકાર મહાત્મા લીઓ ટોલ્સ્ટોયની ૧૫૦મી જન્મ-જયંતી ઉજવાઈ. વ્યક્તિ તેમ જ સાહિત્યકાર તરીકેની તેમની મોટાઈનાં ગુણવર્ણન થયાં.

'અંધ'ના તાબા અંકમાં 'ટોલ્સ્ટોયની અંધમ્મિ' (ગુજરાતી) તથા 'ટોલ્સ્ટોયની વાર્તાસૃષ્ટિ' વિષયક લેખ પ્રગટ થયા છે તે વાંચી ટોલ્સ્ટોયની 'સૃષ્ટિ' ભણી યથાશક્તિમતિ ગતિ કરીએ.

છેલ્લે, 'ઉદ્દગાર'ના સૌ વાચકમિત્રોને નૂતન વર્ષનાં અભિનંદન.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમાં

૪. કવિતા દિનેશ કોઠારી, શરત ચાહ્નિક, હર્ષદેવ માધવ
૫. બંધવેવ ગુક્લ, મંગળ રાઠોડ, ચંદ્રસેન
૬. વૈશંપાયન એણી પેર જોલ્યા ઇન્દુ પુવાર
૨૨. સંપદ

૨૩. સંદેશ
૨૬. એક અનુકરણીય લેખકવરણુ
૨૭. ૧૯૭૫નાં પુસ્તકોને સરકારી
ધનામાં ૧૯૭૮માં ! !

પ્રકાશ વેગડ
દરિવસ્તુભ ભાષાણી
રજીવીર ચૌધરી

તુલ્યા! સમયનાં ગંજવાંઓ Please ક્યાં ગયાં ?
 પરસંત આગ આંગળાઓ Please ક્યાં ગયાં ?
 ઠોશીની એક વાર્તામાં સર્પડંશ થયે!
 લીલાં સુક્રતાં પાંદડાંઓ Please ક્યાં ગયાં ?
 અધોના કાન કૂંકવાથી ઊડશે કદાચ!
 દમયંતી! દીધા વાયદાઓ Please ક્યાં ગયાં ?
 આખ્યે છું શાપ ખાય અંદાવાદ ગામમાં
 સંદેશવાહક વાદળાંઓ Please ક્યાં ગયાં ?
 સૂતો છું શેષનાગને માથે ચડીને હું
 આંખોમાં ઉગ્ગેલ રાક્ષાઓ Please ક્યાં ગયાં ?

હર્ષદેવ માધવ

જળ ને નાગુક ફીણ વચ્ચે એમ સ્પર્ધા થાય છે
 આંદનીતું વસ્ત્ર કોનાથી તરત પહેરાય છે!
 એક લીલું છમ્મ નગર રચવા વિશે આરોપસા
 જંગલો હાથે-પગે-માથે સતત પહેરાય છે!
 હે થીજેલી વેદના! આજા બનાવો આંખમાં
 શબ્દથી બોલ્યા વિનાનું ક્યાં કશુંયે થાય છે!
 બાવ આલમગ્રીરની તહેનાતમાં હે વ્યંદબો!
 જ્યાં ગણતરીબદ્ધ કુરનિરાથી સતત રહેવાય છે.
 આંખમાં કે પહાર આંખોની - મને કમળો થયો
 હું અને-પીળા ધૂમાડામાં-બધું-ગંધાય છે.
 ગાડ, પર્ણી, પાનખરની વારતા રે વારતા
 એ જ ધડ છે! એકલા ચહેરા સતત બદલાય છે.
 ને હડકવા કૂતરાના ચેપથી લાગી ગયો
 આટલી ચીસોયે માધવ ક્યાંય ક્યાં સંભળાય છે!

સિદ્ધિ

|દનેશ કોઠારી

માથે ખુલ્લા દાડમ જેવું આકાશ
 સાથે ખુલ્લા આકાશ જેવી સ્ત્રી
 સામે નસ નારી જેવું જિંદગીનું અસલ રૂપ
 - ઢમ ઢમક ઢમ ઢમ દૂર ક્યાંક વાગે છે ઢોલક
 બગે છે મરુત બર્ગર લોહરી ખૂંખાર
 સંસ્કૃતિ હે,
 ખાય-ખાય, મિસ, ગૂડનાઈટ!

અરેરે, બિચારાને એટલી યે ખબર નથી
 કે સંસ્કૃતિ એ કોઈ મિસ નહીં પણ મહાસતી
 મહાસતી સંસ્કૃતિના ઉગ્ર આશીર્વાદથી
 આપણે એક એરકંડિશનડ રૂમમાં સદાકાળ
 માટે કેદ છીએ
 અંજીરના પર્ણથી આપણે આત્મા
 જડબેસલાક ઢંકાઈ ગયો છે
 ધર્મ-નીતિના સિંહુ પરથી સવારી કોઈ કાળે
 છૂટે એમ નથી.

એ....લાઈ, હવે ઝાઝો ડાહ્યો થા મા
 ભલો થઈને ઝટપટ સતીમાની આરતી
 ઉતારવા મંડી બા
 જ્ય જ્ય સંતોષી માતા જ્ય જ્ય.

१

तडकेने आव्युं स्वप्न
तडके आंगो भोगे
तडके पडपुं इरे
तडके आंगो भोले:
स्तब्ध !
हुं तडके, आहनी ?

२

आहनीने स्वप्न आव्युं
आहनी मलकी
आहनी अगाशीये जूके
लुभ्ये :
आकाशमां भोगरे भीलभील !

३

भोगराने स्वप्न न आव्युं
भोगरे आंगो अन्ध करे
भोगरे अन्ध आंगे लुभ्ये :
जे दाढाटप सूर्यंतुं
माथे हाणितुं !

पन्डर * चार * धोतेर .

मंगण राठोड |

छीछरी प्रेमिकाभ्यो
वेवला वडीलो
अने, पलायनताना
पेगभभरे वन्धे
हुं घेराळ गयो छुं.
हे प्रभु,
भारा लाचार मौनने तुं
तारी प्रार्थना न समजतो.
हुं तो, अनंत समयधी
तने हुं झपता
पेला शेताननी शोधमां छुं,
नेनी माथे हाथ मिलावी शकूं !

विद्रोह

अधी ज्ञात डेडीजो, मटी
जर्घ छे डेडीजो !
ने धर्ष
ओकड'डिया भे'ल शी मेडीजो
प्रस्थपायेलां अघां सत्यो
वस्या करे
हुस्या करे
ते नगरमां वसता
हुं अने मारा भित्रो
हुं अने मारां चित्रो
केर्ष प्रस्थपार्ध गयेहुं सत्य नधी.-

अभे प्रमेयाता नधी.
अभे लुवार्ध गयेहुं लुवन
मटी शकता नधी;
यल, जे लुवानारुं छे
ते लुवन थावानो
तल शकता नधी, मोड.
ओटले व तो,
ल्यां घास घास
इण इल सुवास सुवास
धर्ष सत्य
हृथी स्थिर लागतुं
भणभण वडेतुं अरुं धर्ष गयुं छे
ते हुरियाणा प्रदेशमां
विह्वीजो छीजे
घटनाओनी
छूक छूक छूक छूक
भं'सालानो घाट यडती गाडीमां !

વૈશંપાયન એણી પેર ખોલ્યા

ધન્ડુ પુવાર

(‘આક’ક સાબરમતી’માં લખાયેલ, વચાયેલ, ચચાયેલ,
ફરી લખાયેલ નાટક)

પાત્રો : ભગત, શકરી
ડિટ્ટેકિટવ, નવીન
ખાજકોતું રોણું...

સમય : રાત્રિનો.

સ્થળ : ધરનો એક ઝોરડો, ઝોરડાની જમણી
ખાણુએ સીવવાનો સચો પડેલો છે. થોડું
ઘણું ખીણું ધરતુ રાચરચીણું પણ ખરુ. ડાખી
ખાણુએ એક ખારણું છે, જ્યાંથી રસોડામાં
જવાબ છે. ખીણું એક ખારણું જમણી ખાણુએ
જ્યાંથી બહાર જવાબ છે. ભગત ઓશિકા
ઉપર ત્રાયું મૂકી બતીના અજવાળે ચોપડી
વાંચી રહ્યા છે.

ભગત : વૈશંપાયન એણી પેર ખોલ્યા,
સુણુ જન્મેજન્મ રાય રે
ગાંડીવધારી વનમાં ચાલ્યો
પછી શું કૌતક થાય રે.

[આટણું વાંચી, સંચા પર પડેલ પાનતું પડીકું
લઈ, ખોલી એમાંથી એક પાન કાઢી ખાય ને પાછ
ખેઠા ખેઠા વાંચવા માંડે]

ભગત : વૈશંપાયન એણી પેર ખોલ્યા,
સુણુ જન્મેજન્મ રાય રે

[ત્યા ખારણું ખટખટાવાનો અવાજ આવે
ભગત ‘ગાંડીવધારી’વાળી પકિત ખોલતાં
ખોલતાં દરવાજા ભણી જાય]

ભગત : કોણુ ? કોણુ છે ? [ખારણું ખટખટાવાનો
અવાજ ચાલુ હોય]

ભગત : [ખોલતાં] સાણું પૂછીએ તઈ સુધી
જવાબ નથી આવતા ને ખખડાવે રાખે છે !
કઈં છુ કોણુ છે ?

[ખારણુ ખૂલતાં કાળા લોંગ કોટ પહેરેલો, મારે
કાળી ફેટ ડેપ પહેરેલ, આખે કાળા ચરખ
પહેરેલ એક વ્યક્તિ અદર આવે છે. ભગત
ક્ષણભર એને જોઈ રહે છે.]

ભગત : કોણુ છે ? તમારે કોતું કામ છે ? અ
ભઈ, એમ ને એમ અદર ધૂસી જવ છે પ
કઈં ગોલો તો ખરા કે કોણુ છે ?
[આવનાર અકિત ભગત સામે જોઈ હું
ધરમા ફરવા માંડે છે, સંચા પાસે જાય
સંચા પર ખેસી, પગથી, સચો ફેરવી, ભ
સામે જોઈ હસીને]

ડિટ્ટેકિટવ : ડિટ્ટેકિટવ. તમે રાજ ચોપડીએ
વાંચો છે ને એ.

ભગત : પણ અઈ આવવાનું કારણુ ? મ
ધરમા તો કોઈનું ખૂન ચણું નથી કે નથી

ચારી થઈ. પછી ? સાલુ માણસા ય ખરા છે,
હું દઈને ધૂસી જાય છે. લલે આપા તો પણ
તમારું નામ શું છે ?

ડિટેક્ટિવ : ઝીરો ઝીરો સેવન, જોસ બોન્ડ. ડિટેક્ટિવ
ચાર્લ્સ સ્ટીફન, ડિટેક્ટિવ રોમેશ બાલુ. તમારે
જે નામે બોલાવવો હોય એ નામે બોલાવવાની
છૂટ છે.

ભગત : ગમે તે નામ હોય તમારું મારે શું કામ છે ?
પણ અર્ધ આવવાનું કારણ ?

ડિટેક્ટિવ : આ ધર તમારું છે ભગત ?
ભગત : તમને મારું નામ ભગત છે એમ ખબર
છે ? સાલુ તમે તો જખરા સી. આય. ડી.
છો હોં !

ડિટેક્ટિવ : આ ધર તમારું છે ભગત ?

ભગત : ના ભઈ ના. તમારું છે ખસ. હવે તમે
જશો ? મારે આ ચોપડી પૂરી કરી સીવવા
ખેસવું છે. હું કંઈ તમારી જેમ નવરો માણસ
નથી હોવે.

ડિટેક્ટિવ : (ભગતની ખાસે જઈ, આંખમાં આંખ
નાખી) ભગત, મેં તમને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, આ
ધર તમારું છે ?

ભગત : ના, ના, તતકાવો છો શેના ? તમે એવા
કોણ છો કે મારે તમને જવાબ આલવો પડે ?

ડિટેક્ટિવ : ડિટેક્ટિવ.

ભગત : કશું ના કહેવું હોય તોય કેવાનું ભઈ ?
સાલુ તમે ય જખરા માણસ છો હોં.

ડિટેક્ટિવ : મારે ખીજું કશું સાંભળવું નથી ભગત.
મારો એક જ પ્રશ્ન છે, આ ધર તમારું છે ?

ભગત : ના.

ડિટેક્ટિવ : જુદું બોલો છો ? બોલાવું શકરીબેનને ?

ભગત : હું કંઈ જુદું બોલું છું ? એને બોલાવવી
હોય તો બોલાવો પણ આ ધર મારું નથી,
એટલી વાત ચોક્કસ.

ભગત : મારી વહીવું નામ ખખર છે, છોકરાનું
નામ ખખર છે, પછી ધર કોનું છે એની
તમને ખખર નથી ? તમે ય ખરો તાલ કરો
છો લોં.

ડિટેક્ટિવ : તમે રોજ સંચો ચલાવી, પાંઈ પાઈ
ભેગી કરી આ ધર બનાવ્યું છે, બોલો સાચું ને ?

ભગત : હા મારા બાપ સાચું ને તોય આ ધર
મારું નથી હવે તમે જશો ભલા માણસ ?

ડિટેક્ટિવ : ભગત, તમે આમ તો રંગીલા માણસ
ખરા, કેમ ખરું ને ?

ભગત : રંગીલા એટલે વળી કેવા ? ઠીક છે ખધું
મારા ભઈ. કો'ક દાડો ટેશ કરી ભઈએ વળી.

ડિટેક્ટિવ : ટેશ એટલે ?

ભગત : તમે આવું બધું પૂછી પૂછી ગૂંચવોડો
ના કરાવશો હોંવે. પાછા તમે ને તમે કેશો કે
આવું બધું કરો છો, ચાલો મારી સાથે
પોલિસ ચોડીએ. ના ભઈ ના. આપડે એવા
નવરા માણસ નથી સાલુ મારું તો વાંચવાનું
બગડ્યું.

ડિટેક્ટિવ : ભગત, ટેશ એટલે ?

ભગત : એકવાર કહ્યું ને તમે આવું બધું પૂછો એ
મને ના ફાવે. મને મારું કામ કરવા દો, શું
સમજ્યા ?

ડિટેક્ટિવ : ચાલો ભગત તમને રસ પડે એવી
વાત કરીએ. કોઈ રમત રમીએ. બોલો છે
મંજૂર ?

ભગત : મને એમ ફેસલાવી ખાંધી લેવા માગતા
હશો નઈ ? પણ આ ભગત એમ કાચો નથી
હોવો !

ડિટેક્ટિવ : કાચા પાકાની, વાત નથી ભગત.
બોલો તમને હાથી ગમે છે કે નહીં ?

જાગત... હાવ... સાલુ... હાથા... જાઇને તારુ... ગાડા
 થઈ જઈ હું. અને એમાં ય હાથી ગાડા થાય
 તારે તો એવી મજ પડે છે, એવી મજ પડે
 છે કે બસ ના પૂછો વાત.

ડિટેક્ટિવ : તો હું તમને હાથીની રમત દેખાડું.
 તમારે મને તમને ગમે એવી વાત કહેવાની,
 -બોલો મંજૂર ?

ભગત : જુઓ યાર, તમે મને ફાલો નાઈ. કઈ હું
 ને મારે આ ચોપડી પૂરી કરી સીવવા બેસવું
 છે, સમજ્યા મારા મેર્યાંન!

ડિટેક્ટિવ : સિવાશી યાર, શું આખો દિવસ સીવવું
 છે, સીવવું છે એમ ક્યો કરો છો ? આજની
 રાત આ રમત થઈ જાય.

ભગત : તમને કરી અખર ના પડે ને શું બાક બાક
 કરો છો ? હમણાં જ એને અખર પડશે ને તો
 તમને અને મને બેયને ધોકાટીને બાર તગેડી
 મેલશે હોવે.

ડિટેક્ટિવ : તમે ય મરદ જોવા મરદ થઈ આવું
 શું બોલતા હશે ભગત, શરમ નથી આવતી ?

ભગત : મરદ ફરદ એ બધું તો ઠીક છે મારા
 ભઈ. લો હેડો પેસી રમત બતાવો. ઊભા રો
 પાનખાન ખાવું છે ? એકસોવીસનું છે ખાવું
 હોય તો આહું. સાલું બધા વગર ચાલે, આ
 પાન વગર મારે ના ચાલે હોઈ કે

ડિટેક્ટિવ : લાવો ખાઈ નાખીએ.

ભગત : (પાન આપતાં) પાન ખઈને રમત
 બતાવશો ને ? જુઓ બતાવવી હોય તો બતાવો
 નઈતર થાય હેંડતા, શું સમજ્યા ?

ડિટેક્ટિવ : (હસતાં) એવું તે હોય ભગત, તો
 જોજો હોઈ ભગત બરાબર જોજો એક, બે .
 [એની સાથે જ રેજ પર અંધારું થઈ જાય
 ને તરત જ પાછો પ્રકાશ થાય, ત્યારે રેજ
 ઉપર ડિટેક્ટિવ હાથી બનેલો હોય, એની પાછળ

છોકરાનું ટોળું હાથી આવે, હાથી આવે
 બોલવું હોય. હાથી રેજ પર ફરે, છોકર
 એની પાછળ ફરે. છોકરાં હાથીને પૈસો આવે
 હાથી પૈસો લેતો હોય. ભગત આ બધું એ
 ખુશમાં ઊભા ઊભા જોતા હોય એટલામાં
 એક મોટો છોકરો-ધુવાન આવે એ નવીન છે.
 એ આવીને 'હાથી ગાડો, હાથી ગાડો' એવું
 બૂમો પાડે. ધીમે ધીમે હાથી ગાડો થવા માટે
 છોકરાંએનું ટોળું ચીસાચીસ કરી ભાગભાગ
 કરી મૂકે હાથી આખા રેજ પર ગાડોતૂર થઈ
 ધૂમે નવીન 'હાથી ગાડોની' બૂમો પાડવા જ કરે
 એટલામાં શકરી આવે, એના હાથમાં અંકુર
 છે, એ આવીને હાથીને અંકુર મારે, હાથ
 ચીસો પાડે, ચીસો પાડે...લાં અંધારું થાય
 ફરી પાછો પ્રકાશ થાય ત્યારે ડિટેક્ટિવ હસતો
 જોયો હોય ને ભગત ઉંહકારા કરતા હોય]

ભગત : ઓહ...અરે ઓહ...

ડિટેક્ટિવ : શું થયું ભગત ? આમ -કેમ ગભરાઈ
 ગયા ? હાથી તો તમને ગમે છે પછી ?

ભગત . ભઈ, ગમે કે ના ગમે એમાં તમારું શું !
 તમે હવે હેંડવા માંડ્યો ? મારે કશું જોવું
 નથી ને કઈ કરવું નથી.

ડિટેક્ટિવ : ના, ના ભગત આમ રિસાઈ જાય એ
 તો કેમ ચાલે !

ભગત : (સચો ફેરવતાં) તમે યાર માથાકૂટ મેલો
 મારા ભઈ ! હવે મને સીવવા દેશો ? એક તે
 ચોપડી વાચવા ના દીધી, હવે તમારે સીવવ
 ય નથી દેવું ?

ડિટેક્ટિવ : તમને સીવવાનો કંટાળો નથી આવતો
 ભગત ?

ભગત : ભલેલા થઈને સાલું શુદ્ધિ તો છે નઈ
 પેલી કેવલ અખર નથી ? સઈનો દીકરો છું

તર્ધ સુધી સીવે. કંટાળવાનું, ના કંટાળવાનું
 સોંપ્યું તમને. પણ એક વાત-પૂછું ?
 ડિટેક્ટિવ : પૂછા ને ભગત એની તો હું રાહ જોઈ છું.
 ભગત : તમારે કોઈ કાંઈ નથી તે અર્ધ આપા છે ?
 અર્ધ આપવાનું કારણ કેરો ?
 ડિટેક્ટિવ : ખાલી તમને મળવા જ આવ્યો હતો.
 ભગત : અરે અમારી સોસાયટીમાં ઘણા ભણેલા
 માણસો રે છે પછી અર્ધ આપવાનું કંઈ કારણ ?
 ડિટેક્ટિવ : મારે ધર જોઈએ છે. તમારે ધર ભાડે
 આપવાનું છે એવું મેં સાંભળ્યું છે એટલે
 આવ્યો છું.
 ભગત : તે મને શું કામ પૂછા છે ? એને પૂછા
 એને. જાબ, નકાંમા મને હેરાન કર્યા વગર.
 ડિટેક્ટિવ : ના ભગત, તમારે મને ધર ભાડે તો
 આપવું જ પડશે.
 ભગત : તમે ધાર જખરા લખી છો. એક વખત
 કંઈએ તો ય સમજતા નથી. એક વાર કહ્યું ને,
 ધર ભાડે આલવાની મારા હાથની વાત નથી.
 ધરની કંઈ વાત કરો છો સાહુ મારે પાંચી
 પીવું હોય તો ય મારાથી ના પીવાય સમજ્યા,
 મારા ભઈ ?
 ડિટેક્ટિવ : ભગત, ખરેખર તો તમે મને બોદી
 લાગો છો હોં.
 ભગત : અરે, ડિટેક્ટિવ ભઈ ! તમને નાટકનો
 શોખ ખરો કે ?
 ડિટેક્ટિવ : કેમ, એમ પૂછવું પડ્યું ?
 ભગત : ના, ના આ તો નાટક કરવાનો શોખ હોય તો
 પેલી એક્ટ્રેસ ગોપીકા રાંછી નઈ ! એ આપડી
 ખાસ-દોસ છે, જરૂર હોય તો કેબો. નક્કી કરી
 આલીશું. ઓહોહો ખાકી શું એનો ઠસ્સો છે
 ને શું એ ગાય છે ઓહોહો...
 ડિટેક્ટિવ : તો પછી ધરનું જ નક્કી કરી આપો ને !

ભગત : ખાકી તમારું મગજ એટ લાગે છે હોં !
 એટલી ખબર નથી પડતી કે આ ખાકી મારાના
 વાદશાહ છે. ધરમાં આપણને કરી રસ નથી.
 મહિને આપડે પાંચસો રૂપિયા આલી દીધા
 પછી છૂટા.
 ડિટેક્ટિવ : એટલે તો કહ્યું છું કે ધર ભાડે આપવું
 એ તમારા માટે ડાખા હાથનું કામ છે.
 ભગત : ડાખા હાથની કે જમણા હાથની વાત જ
 નથી મારા સાથે. એક વાર છે ને ડિટેક્ટિવભઈ.
 આપડે એને પૂછ્યા વગર સાહુ ધર ભાડે આલી
 દીધું ને પછી જો થઈ છે, જો થઈ છે...
 ડિટેક્ટિવ : શું થયું ? શું થયું ?
 ભગત : તમને ખબર છે દેડકીની વાત ?
 ડિટેક્ટિવ : ના ભઈ ના, સંભળાવો ત્યારે.
 ભગત : એક વાર એક દેડકીના બચ્ચાએ બળદને
 જોયો, ને પછી એ પહોંચ્યું એની મા પાહે...
 [તરત જ સ્ટેજ પર અંધારું થાય, ફરી પ્રકાશ
 આવે ત્યારે શકરી દેડકી બનીને બેઠી હોય, અને
 નવીન બચ્ચું બનીને એની પાસે આવે]
 શકરી : કેમ બેઠા આંમ હાંકતો હાંકતો આવ્યો છે ?
 નવીન : મા, મા, એક મોહું ભયંકર જાનવર જોયું !
 શકરી : ભયંકર એટલે કેવું વળી ? બીક લાગે એવું ?
 નવીન : મોટા પેટવાળું મા ! તને અને મને ગળી
 જાય એવું.
 શકરી : (પોતાનું પેટ કુલાવતાં) આવડા મોટા
 પેટવાળું ?
 નવીન : ના, ના એનાથી ય મોટું. ખૂબ મોટું !
 શકરી : હવે હોયું હોયું મોટું. મારા પેટથી એવું
 પેટ મોટું ? હેંડ હેંડ મોટું તો જોયું હોય એ
 મોટા પેટવાળું. બોલાય, બોલાય તારાં એ
 જાનવરને. આજ એની ખબર...
 નવીન : (એકદમ ચીસ પ્રાડી) જો, જો મા. આ
 આયું જાનવર. આ આયું.

શકરી : આવવા દે, આજ એની ખબર છે. (કહી હસવા માંડે, ખૂબ ખૂબ હસે) લે બેટા તારા હાથમાં હેડો લે. ફટકાર એક તારા જાનવરને. ના, ના રોફ મારતું છું માણું! હેડ હેડ મોટું ના જોયું હોય તો.

[નવીન લાકડીથી ફટકારવા માંડે. શકરી હસવા માંડે, હસ્યા કરે ત્યાં અંધારું યામ અને પાછો પ્રકાશ આવે ત્યારે ડિટેક્ટિવ કણસતો હોય છે]

ભગત : અસ તે ધડી ને આજનો દન. એ પછી ધર ભાડે આલવાની વાત આવે એટલે આપડી મોહી મોહી. પણ ડિટેક્ટિવભઈ તમારે ધર ભાડે જોઈવું હોય તો આપડે એક રમત રમી નાખીએ.

ડિટેક્ટિવ : તમે ય સાચ ઠોકરાં જોવી વાત કરો છો. રમત રમે વળી ધર ભાડે મળવું હશે ?

ભગત : અરે મારા રાજા! તમ તમારે હું કઈ એમ કરો ને પછી જુઓ ધર તમારું ચર્ચળય છે કે નહીં! બોલો ત્યારે છો? સાહુ, તમને ડિટેક્ટિવ બનાવા કોણે હેં? ખઉ ઠીસા, ખઉ ઠીલાં હેં કે.

ડિટેક્ટિવ : લો ભગત, સિગારેટ પીવી છે ?

ભગત : હાલો તારે પી નાખીએ. બાકી આપજને કોઈ વસ્તુ ના અપે એવું તો છે જ નહીં પણ સાહુ તમે કંજૂસ તો જ્યારા હેં કે.

ડિટેક્ટિવ : કેમ ? કેમ ? એવું બોલ્યા ?

ભગત : તારે શું ? આટલી બધી વારથી આપા છો તારે છેક હમણે સિગારેટ માઠી. (બંને જણા સિગારેટ સળગાવે)

ડિટેક્ટિવ : હંઅ. હવે બોલો કઈ રમત રમવાની વાત કરતા હતા ભગત ?

ભગત : સીધી રમત છે. એમ કરીએ તમે ને હું એય વેશ બદલી કાઢીએ.

ડિટેક્ટિવ : વાહ, હવે સાચી વાત કરી તમે. ભગત મને છે ને તે વેશ બદલવાની બહુ મજા આવે છે. રોજ રોજ નવા વેશ લેવાના હોય તોય મને ગમે. આમ તો હું રોજ વેશ બદલ્યા કરું છું. એમાં ય બેદી વેશ લેવો તો મને બહુ ગમે, હેં કે.

ભગત : તો તો પછી વાર શેની લગાડો છો મારા સાથે? માને ને કે તમારું કાંમ ચર્ચ ગ્યું. સાહુ તારવા બોલતા શું નથી? પાછા ચાળા કરતાં તા કે હું ડિટેક્ટિવ છું, ફલાણે છું ને ઢીંકણે છું.

ડિટેક્ટિવ : જુઓ સીધી રીતે વાત કરવી હોય તો કરો નહીં તર.....

ભગત : તમને ય ખોટું લાગે છે ને ડિટેક્ટિવભઈ! જુઓ સાંભળો, તમારો વેશ હું લઈ લઈને તમે મારો વેશ લઈ લો. બસ પછી તમે અહીં રો અને હું કપાક ધરમરાળામાં રવા જવો રઈશ, બોલો મન યાય છે ?

ડિટેક્ટિવ : મંજૂર. એય કરી જોઈએ. ખબર તો પડે કે આપણામાં અહીં રહેવાની તાકાત છે કે નહીં.

ભગત : હવે સમજ્યા તે બરાબર સમજ્યા મારા મેરખાંન! હાલો ત્યારે કોઠો ટોપી અને કોટ, હું ચંદાની લઈ. પાછા અશમાં કાઠવાનું ના ભૂલતા શું સમજ્યા ?

ડિટેક્ટિવ : પણ... મારે તમારો વેશ લેવા યું કરવાનું.

ભગત : એટલીય ખબર નથી પડતી લલા માણસ! લેજોખમીસ પેરી લેવાનું. અને તમે જે પેરેણું છે એ રાખશો તોય ચાલશે. ભગત યવા વળી ખીજ ક્રિયા વેશ સજવાનાં તા ? હાલો ત્યારે કોટ-ટોપી, કાઠી આલો હેડો.

[ડિટેક્ટિવ કોટ-ટોપી કાઢી આપે: ભગત કોટ-ટોપી પહેરી લે, ચશ્માં ચઢાવે પછી]

ભગત : બાકી સાલું જમીએ જ છીએ ને! લો તારે ભગત હું જઈ ?

[એમ કહી કોટમાંથી સિગારેટ કાઢી સળગાવે, સ્ટેજ પર થોડું ફરે]

ભગત : લો તારે ભગત હું જઈ કે ?

ડિટેક્ટિવ : પણ... પણ...

ભગત : શું તમે ય ચાર પણ પછા કરો છો ? હવે તમે ભગત છો ને હું ડિટેક્ટિવ છું, બરાબર ? ને જોને પાછા કોઈ દિવસ હું બારણું ખખડાવું તો ઉધાડવાનું ના ભૂલતા, સમજ્યા ભલા માણસ ?

ડિટેક્ટિવ : બસ, તે તમે જશો ? પાનખાન નથી ખાતાં જવું.

ભગત : ના, ના ભગત મારે પાછું જવાનું મોડું થશે. લો તારે આવજો.

ડિટેક્ટિવ : એ આવજો. આવજો.

[ભગત હસતાં હસતાં બહાર નીકળી જાય.

ડિટેક્ટિવ થોડીકવાર વિભાસણુ અનુભવે, અચાનક સંચો પર ખેસી પડે. ધીમે ધીમે સંચો ફરવવા માંડે, સંચો ફરવ્યા જ કરે. પછી જોભો થાય, પાન ખાય, ચોપડી હાથમાં લે. સંચાથી આગળ તકિયો નાખી આઠો પડે અને ચોપડીમાંથી વાંચવા માંડે]

ડિટેક્ટિવ : વૈશંપાયન એણી પેર મોલ્યા મુજુ જન્મેજય રાય રે ગાંડીવધારી વનમાં ચાલ્યો પછી શું કૌતક થાય રે

[ખેઠો ચાય, ખીનું પાન ખાય, વળી પાછો વાંચે]

ડિટેક્ટિવ : ગાંડીવધારી વનમાં ચાલ્યો પછી શું કૌતક થાય રે.

[ત્યાં બારણું ખટખટાવાનો અવાજ આવે]

ડિટેક્ટિવ : કોણ ? કોણ ? સાલા લોકો ય નકામો છે. ગમે ત્યારે, ગમે તેના ધરનાં બારણું ખટખટાવતા હોય છે.

[ફરવાળ ભણી જોઈ ડિટેક્ટિવ ફરી પાછી વૈશંપાયનવાળી નકિત જોલવા જમ પછી આટકી]

ડિટેક્ટિવ : પરતુ હું શું કામ કંચારનો ય આલું જવું ગાયા કરું છું ? હું તો માડું જ ગીત ગાઈશ.

[એમ કહી પહેલાં સીટીમાં 'યહાં કે હમ હે રાજકુમાર' ગાય પછી ખૂબ મોટેથી ગાવા અને નાચવા માંડે]

ડિટેક્ટિવ : જાનેવાલે જરા હોશિયાર યહાં કે હમ હે રાજકુમાર, હોઈ હોઈ જાનેવાલે, હોઈ હોઈ જાનેવાલે, હોઈ હોઈ (અટકી) હીહીહીહી... હોઈ હોઈ...હીહીહીહી...

[આમ નાચતો, ગાતો ડિટેક્ટિવ સ્ટેજ પર ફરતો હોય, પગથી સંચો ફરવવાને બદલે હાથથી ફરવતો હોય, ડિટેક્ટિવના ગાવાનો અવાજ સાંભળી શકરી આવે, ડિટેક્ટિવને આમ નાચતો કૂદતો ગાતો જોઈને થોડીકવાર ખમચાઈને જમી રહે.]

શકરી : ભગત...ભગત...

ડિટેક્ટિવ : હોઈ હોઈ...હીહીહીહી...હોઈ હોઈ...હીહીહીહી...

શકરી : આ બધો શેનો તાલ માંડ્યો છે ભગત ?

ડિટેક્ટિવ : જાનેવાલે હોઈ હોઈ...હીહીહીહી...

શકરી : શું ફીફીફી કરો છો ? નથી હારા ભાગતા, હમજ્યા ?

ડિટેક્ટિવ : જાનેવાલે હોઈહોઈ...

શકરી : કઈ છું સંભળાય છે ? આ તમને શું યહું છે ? ભગત...ભગત...ભગત...

રિટેકિટવને હથમચાવી મૂકે, રિટેકિટવ ચોરીક-
વાર બેઠો રહે છે. શકરીની આસપાસ ફરે છે
પછી શકરી સામે તાકીને]

રિટેકિટવ : શું છે તારે ?

શકરી : કહો છું, તમે ચોપડી વાંચતા તમે આવોને.
મેં પેલી તો પૂરી કરી નાખી.

રિટેકિટવ : કઈ ચોપડી ?

શકરી : શું કઈ ચોપડી, કઈ ચોપડી કરો છો ?
તમે લાંબાં છો કે નહીં ? કે પછી ભાંગળાંગ
પીધી છે ?

રિટેકિટવ : તારે શું છું ? મને તે કડું. તું તારું
કામ કર. હું મારું કરીશ.

શકરી : આજે તમારું જેલું ફરી ગયું છે તે બધું
જાળે આવે તેમ લખડા રાખે છે ? મારા
ધરમાં બહુ ચરબી કરવાની નહીં પાલવે ભગત.

રિટેકિટવ : તારું ઘર ? તને કોણે કહ્યું કે આ ઘર
તારું છે ?

શકરી : તો તારા બાપે બધું આણું બંધો નહીં ?
ના, ના આટલો બધો ફાટવા ના કરતો હોય
તો ! કે પછી બોલાવું નવીનને ?

રિટેકિટવ : નવીનને શું, નવીનના બાપને બોલાવ ને !
કોણ બીવે છે તારા નવીનથી.

શકરી : એમ ? રેવા દે, રેવા દે બહુ મેક ક્યાં વગર,
હમણે પડશે એટલે કેટલા વીલે હો ચાપ એની
ખખર પડી જશે હોવે.

રિટેકિટવ : જો સાંભળ શકરી..

શકરી : લાગે નંરી લાગે, આટલી ઉમરે નાંમ
બઈ બોલાવો છો તો ચરમ નથી આવતી ? માનાં
ના માનાં પણ ભગત આજે તમને કાંક ચઈ
ગયું છે એ વાત હાચી.

રિટેકિટવ : સમજ ને કે હું આખો ને આખો બદલાઈ
ગયો છું.

શકરી : ના, ના બદલાઈ આ હોય તો અઈ ક્રિયા
બઈને ? અને ભગત, આ શકરી બેડી છે તઈ
સુધી બદલાનારા મરી આ છે, શું હમન્યા હોવે ?
રિટેકિટવ : પણ મારી વાત તો સાંભળ. હું તને
એક વાત કહેવા માગું છું.

શકરી : આટલી બધી આપવારા ના કરતા હોવ
તો, ચીપીચીપીને બોલવા માંડયું છું પણ જે
એક દાંડામાં બધી પાવર ના ઉતારી કાઢું ને
ભગત, તો મારું નાંમ શકરી નહીં હા.

રિટેકિટવ : તો કઈ નહીં હોઈ હોઈ, તો કઈ નહીં
હું મારું નામ શકરી રાખીશ પછી છે કઈ ?

શકરી : (હસી પડતાં) હાય હાય રે આમ, આ
ભગતને શું છે શું ? રે ? રે ? છે મારું નાંમ
શકરી રાખીશ. રાખ્યા, રાખ્યા બવે, બપડા
ઠેલા આ, જરીક હમણે, શું હોઈ હોઈ કર્યા
કરો છો ?

રિટેકિટવ : હું તો હોઈ હોઈ જનેવાલે હોઈ હોઈ
ક્યાં કરવાને બોલ, તારે શું કરવું છે ?

શકરી : જુઓ ભગત, કાંન ખોલીને હાંભળી લો
આવાં બધાં નખરાં અને ગમતાં નથી બ
ધરમાં રેવું હશે તો આ શકરી કેરી એ જ થઈ
હોવે નહીં તર હેડતી પકડો. હું કઈ તમાર
વગર કાચું નથી ખાતી શું હમન્યા ?

રિટેકિટવ : નહીં તર શકરી, તું શું કરીશ ?

શકરી : કહ્યું ને ભગત મારા કાર ભૂડો છે, પછી
હતી નંતી ચઈ જશે હા.

રિટેકિટવ : તો અઈ જવા દે. જોઈએ તો ખચ
કે કેવો રંગ જામે છે. હોઈ હોઈ.

શકરી : જો જો હો ભગત, વિક્યાં છો પણ પાંચી
બધું બિતરી જશે પછી કેંતા નહીં કે કહ્યું નંતું

રિટેકિટવ : મારું મારું શકરી તું કહીય એમ કરીશ
પણ તું એટલું તો વિચાર કે...

શકરી : મારે કહ્યું વિચારવું નથી, શું હમન્યા ?
આ ઘરમાં ભગત શું ભગતનો બાપ હોય ને તો
એને ય શકરીના ઇશારે નાચ્યું પડે હા.

ડિટેક્ટિવ : ચાલ હું તારે ઇશારે નાચીશ બસ હોઈ
હોઈ બનેવાલે હોઈ હોઈ. હવે આ બધી વાત
બવા દે. બે હું તને એક વાત કહું...

શકરી : મારો ભૂતભઈ હાલગે છે તમારી વાત.

ડિટેક્ટિવ : આવું શું કરે છે તું શકરી ડીયર...

શકરી : બે એવું ગોટપીટ ગોટપીટ બેવું નઈ
બોલવાતું.

ડિટેક્ટિવ : નહીં બોલું અસ.

શકરી : કેમ, તારના તો ટણી કરતાં તને ભગત,
હવે કંઈ ગઈ તમારી ટણી ?

ડિટેક્ટિવ : શકરી ગઈ ટણી...હોઈ હોઈ...ટણી
ગઈ...હોઈ હોઈ બનેવાલે...

શકરી : બુઓ ફરી પાછા ચાળા કરવા માંડ્યા ?
મને ખબર છે ભગત આ રાત પડી છે એટલે
તમને બધું હુને છે પણ આજ આવો તો
ખરા મારી પાંહણુ, પછી તમારી વાત છે.

ડિટેક્ટિવ : (નનદિક બતી) લે આ આવ્યો નશક
હવે ? હોઈ હોઈ...બોલ...હોઈ હોઈ બનેવાલે
હોઈ હોઈ...

શકરી : ભગત, ચરબી બંદ ચટકા મારે છે ને ?
બોને રે હેંડ. હું હમણાં તારું હેઈ હેઈ ને
ફેઈ ફેઈ કાફં. છું.

ડિટેક્ટિવ : એ પહેલાં વાત સાંભળીશ ?

શકરી : બોલી કાઠ ભગત, તારા મનની મનમાં ના
રઈ બય. બાકી આજ તારી ખેર નથી હા.
બોલી કાઠ હેંડ.

ડિટેક્ટિવ : બે સાંભળ શકરી. એક જંગલ હતું,
એ જંગલમાં સિંહ રહેતો હતો.....

એની સાથે જ સ્ટેજ પર અંધારું થઈ બય
અને પ્રકાશ પાછો આવે ત્યારે ડિટેક્ટિવ સિંહ

બનીને સ્ટેજ પર આંટા મારતો હોય, ભગત વૃક્ષ
બનીને બિલા હોય. [ડિટેક્ટિવ ત્રાડ પાડે, કેરાવાળી
કંપાવી એક ખૂણામાં બેસી બય.]

ડિટેક્ટિવ : શિયાળ, ઓ શિયાળ કંઈ ગયું ?
નવીન : (શિયાળ થઈને આવે) હુકમ મહારાજ.

ડિટેક્ટિવ : ખબર નથી પડતી ટાઈમ થઈ ગયો
છે, હાથણીને લઈ આવવાનો.

નવીન : પણ મહારાજ.....

ડિટેક્ટિવ : શું પણ પણ કરે, છે ? બલકી બોલી
કાઠ.

નવીન : મહારાજ ! આ જંગલમાં આપે નિયમ
કર્યો છે ને કે હાથણીના આવતાં પહેલાં
આપને ફટકા ખાવાના, પછી જ હાથણી
બોલાવાની !

ડિટેક્ટિવ : બોલ, એમ વાત છે સારું ત્યારે
માર ફટકા.

નવીન : (હાથમાં સાટકા લઈ) આજા છે
મહારાજ ?

ડિટેક્ટિવ : આજા છે. માર જેટલા મારવાં હોયે
એટલા ફટકા.

[નવીન બરાબર ગણીને દસ ફટકા મારે.
ડિટેક્ટિવ બેચોનીચો થતો ત્રાડ પાડે]

ડિટેક્ટિવ : બસ થઈ ગયા ફટકા પૂરા ?
નવીન : હા, મહારાજ.

ડિટેક્ટિવ : હવે ? હવે શું કરવાનું એ ખબર છે ?
નવીન : આજા મહારાજ, આપ કહો એ કંટું.

ડિટેક્ટિવ : તો બ, હાથણીને લઈ આવ, જરા
એની સાથે રમણે ચડું.

નવીન : આજા રાજાજી !

[ડિટેક્ટિવ રમણે ચડે. થોડીક વારમાં નવીન
શકરીને લઈને આવે, બે હાથણી બનેલી
હોય. ડિટેક્ટિવ અને શકરી બરાબર રમણે
ચડે. અને પોતપોતાની રીતે આવળો કરે,

રોજ પર અંધારું થઈ જાય, ફરી પાછો
મકાશ આવે ત્યારે શકરી હાંફતી હોય અને
ડિટેકિટવ એને હાથ ફરવતો હોય છે.]

ડિટેકિટવ : જરાક મ્યાસ ખા શકરી.

શકરી : ભગત, ભગત હું તમારી ગાય છું. આ
શકરી તમે કેશો એમ કરશે, ખસ.

ડિટેકિટવ : ના, ના શકરી તું દાદાગીરી કરતી
હતી એમ કર ને, મને તો એવો શકરી ગમે છે.

શકરી : તમે થ શું ભૈસાંબ, અમારી મરકરી કરતા
હશો. ખાકી ભગત તમારામાં બહુ વરસે જોર
આયેલું જોયું. ઓહોહો.....આજ તો મને
નામવાનું મન થાય છે. હવે, અમસલ ભગત
હાગો છો હોં કે.

ડિટેકિટવ : તો થઈ જાય શકરી. હોઈ હોઈ
જાનેવાલે હોઈ હોઈ.....

શકરી : (ડિટેકિટવની જેમ કરતાં) હોઈ હોઈ
જાનેવાલે.....પહુ તમારા જેવું તો નથી
ફાવતું ભગત.

ડિટેકિટવ : ચૌદીક મહેનત કર એટલે ફાવી જશે.
ખાકી ખરેખર તો હવે તું જામે છે હાં
હોઈ હોઈ જાનેવાલે...

શકરી : જાંમ્યા આવે, પહુ અમને ના આવડે
એટલે મરકરી કરતા અશો નઈ? હેં ભગત,
તમે શું ગાંવ છે? હોઈ હોઈ..... ?

ડિટેકિટવ : હોઈ હોઈ જાનેવાલે હોઈ હોઈ...
હીહીહીહી...હોઈ હોઈ...હીહીહી...

શકરી : (નકલ કરતાં) હોઈ હોઈ જાનેવાલે હોઈ
હોઈ હીહીહીહી...હોઈ હોઈ...હીહીહી...

ડિટેકિટવ : વાહ શાખાશ શકરી શાખાશ થયા હે
હોઈ હોઈ હીહીહીહી.

શકરી : વાહ શાખાશ શકરી શાખાશ થયા હે હોઈ
હોઈ હીહીહીહી...તે હેં ભગત પેલી વારતામાં
સિંહ ફટખા ખાવાનું કેમ જૂલી જાયેલો?

ડિટેકિટવ : એ સિંહ ખરો ને એટલે!

શકરી : તમે તો હાવ નફરું છે, વાત ઉડાડી દેતાં
તો હાડું આવડે છે હોઈ હોઈ...

ડિટેકિટવ : એ બધી માથાફૂટ મૂકી તું તારે થવા
હે. હોઈ હોઈ...જાનવાલે...ત્યાં મુખીમાં હું
સિગારેટ લઈ આવું.

શકરી : ભગત, તમે તો ખાકી પાંન જ ખાતાંતા,
વળી પાછા સિગારેટ કંઈથી પીતા થ્યા? કમલ
દૈવપણે એક એક લઈતું વધારતા જ જાંવ છે.

ડિટેકિટવ : એ તો એવું ત્યારે. જોને મડી પહેલાં
તું નાચતી હતી કંઈ?

શકરી : તમે કોઈને પોંચવા દો એવા નથી હાં કે.

ડિટેકિટવ : ખસ ત્યારે. તું તારે થવા હે હોઈ હોઈ.

શકરી : એ બધું ગધું ચૂલામાં. મને તો બસ આંધાં
મળ પડે છે. હોઈ હોઈ જાનેવાલે હોઈ હોઈ...

[દરમિયાન ડિટેકિટવ બહાર નીકળી જાય,
શકરી એકલી રોજ પર નાચતી હોય, તે
બારણે ટકોરા પડે છે.]

શકરી : (અટકી) કુણ? કુણ છે? બાથલું ખુલ્લું
જ છે. જે હોય તે આવેા.

[આટલું કહી ફરી પાછું નામવાનું શરૂ કરે
પેલી બાજુ બારણું ખૂલે. કાળી ટોપી, કાળો
કોટ, કાળાં ચરમાં ચઢાવેલા ભગત પ્રવેશ
કરે. શકરીને નાચતી જોઈ ભગત અચંબામાં
પડે. શકરી પણ અટકી જાય, ભગતને જોઈ
રહે, આપેલાની અવગત કરી ફરી નામવા
મડિ, પણ ભગત પોતાને તાકી રલા છે એ
જોઈ, અટકી]

શકરી : કુણ છે તમે? આંધ તાકી તાકીને રોંન
જોઈ રલા છો? કુનું કાંમ, છે તમારે?

ભગત : તમાડું. તમાડું કાંમ છે.

શકરી : પણ છે કુણ એ તો કો.

ભગત : ડિટેકિટવ.

શકરી : ડિટ્રિક્ટવ હોય કે સકરટેટી હાંવ. મારા ઘરમાં શું લુચ્ચ લેવા આયા છે? હેંડવા માંડી હેંડવા. મને માટું કાંમ કરવા દો, શું હમન્યા ?

[આટલું કહી ફરી નાચવા માંડે]

ભગત : મારી વાત હાંભળશો? ભગત કંઈ વ્યા?

શકરી : કેમ ભગતનું શું લુચ્ચ ખખડાવવું છે તમારે?

ભગત : એમ નઈ આ આયા છીએ તો જરા મળતા જઈએ એટલે.

શકરી : તે તમને કુણુ ચોખા મેલવા આયું શું, તે આયા છે? કઈ જણે આવા ભૂત જેવા કંઈથી હેંડવા આવતા હશે. (કહી નાચવા માંડે)

ભગત : અરે વાહ ભઈ વાહ તમે તો ખિલકુલ ગોપીકા રાણી જેવું નાચો છો. વાહ શું તમારો ઠંડો છે?

શકરી : તેલ લેવા જઈ તમારી ગોપીકારાણી ને તમે ય જાવ એની પાછળ તેલ લેવા, હમન્યા મેંરખાન? ધરની ખાર નેકળો ખાર.

ભગત : પણ મારે તમારી તપાસ કરવી છે.

શકરી : કયું કયું તપાસ. પેલાં તમારી તપાસ કરો તમારી. આયા છે જહી મોઠા તપાસ કરવાવાળા હોઈ હોઈ... જાનેવાલે હોઈ હોઈ...

ભગત : પણ મારી વાત તો પૂરી હાંભળો નવીનની મા...

શકરી : હોઈ હોઈ... તમને તો મારા દીકરાના નાંમની ય ખબર છે ને કંઈ! તોય લયા, અઈ તમારી દાજ ગળવાની નથી હોવે! તમારા જેવા તો દા'ડાના કેટલાય આવે છે ને જાય છે, હેંડો હેંડો. હેઈ હેઈ...

ભગત : એમ નઈ કહો છું, પહેલાં તો તમને નાચતાં નું આવડવું.

શકરી : ને હવે આવડે છે, બોલો તમારે હવે કંઈ કેવું છે? જહી ચૌદસિયાવેડા કર્યા વગર નેકળો ધરની ખાર. હેઈ હેઈ જાનેવાલે...

ભગત : ના, ના હાજરું આંમ શું કરતાં અશો, હું જે કંઈ પૂછું એનો જવાબ તો સીધી રીતે આલો.

શકરી : ના, ના તમે એવા કિયા મોટા લાટસાયેખ છે તે મારે તમને જવાબ આલવો પડે, હેં? હેંડતી પકડો હેંડતી. મરશે કુણુ બોલે, કુણુ બોલે એમ કરી કશું બોલીએ નઈ એટલે કાલા થઈ પાછા કાંચળીમાં હાથ ધાલવા આવે છે. (હંસી પડતાં) હોઈ હોઈ... હાંભળ્યો જવાબ?

ભગત : પણ એમાં આટલાં ગુસ્સે થવાની જરૂર શી?

શકરી : ગુસ્સે ના થઈ તો તમને પાટલે બેહાડી, તમારી પૂલ કડું? ના, ના, તારના માથું ખાવ છે તે તમે કંઈ પૂડું કરવા નથી આવતા હમન્યા?

ભગત : એવું હું કંઈ કહી છું? પણ આવનારની હાથે તદ્દન આંમ વાત...

શકરી : એમ સકરટેટી, જે વધારે વાર મારી હાથે માથાકૂટ કરશો તો આ પોતિયું ફાતિયું નેકરી જશે હોવે.

ભગત : લલેને નેકરી જાય, મારે તો ખધું કાઠી જ નાખવું છે અને નેકરવામાં ખાટી ય શું રહ્યું છે?

શકરી : જુઓ આંમ કંઈ તમારા બાપે પાયા દાટવા નથી તે એમ ફિવે તેમ લયડવા રાખો છો અને કાઠવું હોય તો કાઠી નાખજો ખધું તારી જે હોય એની આગળ. અહીં આગળ શું છે? (ડિટ્રિક્ટવ અંદર આવતો જોઈ) લ્યો આ આયા ભગત. હવે તમે બેય ફટો

શ્રીમદ્. હું તો મારે માંમ જઈ મળ્યા નામ્યા
 કંઈશ. . .
 .. [શકરીને અંદર જતાં રોકીને ડિટેક્ટિવ]
 ડિટેક્ટિવ : વ્યાવું શું કરે છે શકરી ? અંદર જવાની
 શી જરૂર છે ?

શકરી : આ તમારા ભાઈબધ સકરટેટી આપા છે
 ને. તાતો કરો બેઠ.

ડિટેક્ટિવ : મારા ભાઈબધ ? ના રે ના હું તો
 એમને ક્યાં ઓળખું છું. મને તો એમ કે
 તારાં હોઈ સબધી હશે.

શકરી : મારા શોનો, પૂંજડાના હંગા. પણ ભગત
 એ તો તમારું નામ દઈને બધી વાત કરતાં તો
 તમે જ બધું પૂછી જુઓ. હું તો આ હેડી.

ડિટેક્ટિવ : તું ૫ સાંભળ ને અમારી વાતો, મળ
 અંવરો.

શકરી : મેં શું ભાંગે પીધી છે તે હાંભડું તમારી
 વાતો ! ફૂટો લેલું ને લવાર, મારે શું ? હું
 તો આ હેડી હેઈ હેઈ જાનેવાલે ..

ડિટેક્ટિવ : શકરી, હેઈ હેઈ નહીં હોઈ હોઈ
 જાનેવાલે હીહીહીહી...

શકરી : હોઈ હોઈ જાનેવાલે હોઈ હોઈ હીહીહીહી
 (કરતી અંદર જતી રહે છે.)

ડિટેક્ટિવ : ખોલો સકરટેટીભાઈ, કેમ આમ્યા છો ?
 હોવું કામ છે તમારે ?

ભગત : તમે મને તથી ઓળખતા ?

ડિટેક્ટિવ : એવું ન મહેરબાન કે સંસાર લઈને
 ખેડા છીએ એટલે કેટલેલા માણસો મને ?
 હવે તમે જ કહો, બધાને ક્યાં યાદ રાખતા
 રહીએ ?

ભગત : એમ, એટલે તમે મને જરાય ઓળખતા
 નથી એવું કેવું છે તમારું ?

ડિટેક્ટિવ : જુઓ માર, ઓટી લપે કર્યા વ
 મુદાની વાત કરો કેમ કે મારે બીજા ઘણાં કે
 છે. નહીંતર પછી ચાલતી પકડો.

ભગત : બહુ સર્ઈ માર્યા વગર લો આ તમ
 ટોપી અને...

ડિટેક્ટિવ : હં હં હં...જેને કશું ઉતાર
 તમારી ટોપી કે કોટ મારે શું કરવાં છે
 તમે કહેતા હોવ તો માપ લઈ બીજાં સી
 આયું, સકરટેટીભાઈ. આહકે તરીકે આ
 હોવ તો એ રીતે વાત કરીએ હોઈ હો
 જાનેવાલે...

ભગત : શું હોઈ હોઈ કર્યા કરો છો ? તમે આ
 ગાંડાવેડા કરશો એટલે હું તમારી બધી વાં
 ચાંની જઈશ ? ના, ના તમે ને મેં વેશ બાઈ
 નંતો ? તમારે ધર બાડે જેઈવું નવું ?
 ભગત અને તમે ડિટેક...

ડિટેક્ટિવ : બસ, બસ, બસ. જેને આગળ મ
 બોલતા નહીંતર ગોટાળો યઈ જશે.

ભગત : શોનો પૂંજડાનો ગોટાળો યવાનો છે, ત
 ૫ વાત કરો છો તે મારા ભાઈ ! ખાલી બા
 ડાઈ વાતો કરતાં આવડે છે.

ડિટેક્ટિવ : તમે કેમ સમજતા નથી સકરટેટીભા
 કે એકે ધરખાં જે ભગત થોડા હોઈ શકે ?

ભગત : પણ જે ભગતની કોણ વાતો કરે છે
 સીધી, દીવા જેવી વાત છે કે તમે ડિટેક્ટિ
 છો ને હું ભગત છું. ના, ના થોડીકવાત
 મોજ ખાતર મેં તમારો વેશ લીધો એ
 હું કાવળી ડિટેક્ટિવ યઈ ગ્યો ?

ડિટેક્ટિવ : કોણ અસલ ભગત છે એ સાબિ
 કરવું હોય તો આપણે શકરીને ખોલાવીએ
 એ જેને ભગત કહે એ સાચો ભગત. ખોળ
 છે મંજૂર ?

ભગત : એ-તો તમે હમણે ભગત બનેલા છો એટલે તમને જ ભગત કેવાની. એનામાં વળી કે'દાડે શુદ્ધિ હતી? અને એનામાં શુદ્ધિ હોત તો વળી આ સંભાષણ થોડી ચવાની હતી?

ડિટેક્ટિવ : એ ગમે તે હોય. આપણી એક વાત છે સકરટેટીભાઈ કે આ બંદા ભગત છે, શું સમજ્યા?

ભગત : તમે લલા માંણસ સાવ ગળેપડું હશે એની મને ખબર નઈ, નઈતર હું આણું સાહસ કરતો જ નઈ. અને કોઈની લલઈનો લાલ લઈ આંમ બધું પચઈ પાડવાનું? ખરા લેલાશુ છે તમે તો.

ડિટેક્ટિવ : લેલાશુ કહો કે મિલકુલ ચાલુ કહો. જે છે એ હકીકત છે.

ભગત : હોયું હોયું. હકીકતની મા પૈશ્યા વગર ઊંનામાંના હંભાળી લો આ તમારાં કપડાં નઈતર મારો સલાવ ખરાય છે હોવે.

ડિટેક્ટિવ : એ બધી વાત જવા દો. પણ તમે તો એમ કહેતા હતા કે આ બંદા ખહારના બાદશાહ છે, એટલામાં થાકી ગયા, સકરટેટીભાઈ?

ભગત : એવું બધું કેવાનું હોય મારા ભઈ! જે કંઈ કહીએ એ બધું સાચું થોડું માંની લેવાનું? તમે ચ તે કેવી વાત કરો છો ચાર!

ડિટેક્ટિવ : તે હેં સકરટેટીભાઈ, તમે ભગત થઈને કરશો શું?

ભગત : કેમ? આપણો સીવવાનો ધધો તો ચાલુ જ છે ને!

ડિટેક્ટિવ : પણ સીવશો કયાં? આ ધર પર તો હવે મારો અધિકાર છે.

ભગત : શું થાય નવીનની મા તમને ભગત માને છે, એટલે ધરમાં ખેસવા દે છે. બાકી સાલું તમારી તાકાત છે કે મારા ધરમાં પગ દઈ શકો?

ડિટેક્ટિવ : તમે તો એમ કહેતા હતા કે આ ધ મારું નથી, પછી સકરટેટીભાઈ?

ભગત : સકરટેટીભાઈ, સકરટેટીભાઈ ના કેતા ફરો બોલાવવો હોય તો રીતસર ભગત કંઈ બોલાવો. મોટા ના બોલો હોય તો!

ડિટેક્ટિવ : ડચ્ક ડચ્ક ડચ્ક એવું પાપ તે મારાં. થાય! હું ભગત હોઈને તમને ભગત મારાંનું કંઈ રીતે કહેવાય હેં? ને ખીછ વાત, આ ધર જે કોઈ ભગત હોય એવું છે. પછી ભગત હું હોઈ, તમે હોવ કે ખીને કોઈ હોય... બધું સરખું જ છે ને! એના કરતાં તમે તમારે જાવ. આવ પીવો ને લહેર કરો.

ભગત : એ તો અમારે જે કરવું હશે એ કરીશું. પહેલાં તમે ખાર તો નેંકશો.

ડિટેક્ટિવ : એ આશા તો છોડી જ દેને સકરટેટીભાઈ!

ભગત : લૈસાબ ડિટેક્ટિવભાઈ હું તમારે પગે પડું છું. મને તમારી વાતોમાં કશી ખબર ના પડે. મેરળાંની કરી મને પાછો ભગત થઈ જવા દો.

ડિટેક્ટિવ : માનો કે હું તમને ભગત ના થવા દઈ, તો તમે શું કરો હેં સકરટેટીભાઈ!

ભગત : પણ લલા માંણસ, મને ભગત ના થવા દેવામાં તમને શો રસ પડે છે, એ જ મને નથી સમજતું.

ડિટેક્ટિવ : કહું? હેં! મને છે ને, મને છે ને હોઈ હોઈ... હોઈ હોઈ મળ પડે છે. બધું મળ પડે છે હોઈ હોઈ.

ભગત : પડી મળ હવે. કઈ છું જવા દો મરકરી બહ થઈ. તમે ચ ખરા છો હેં ડિટેક્ટિવભાઈ તમને મળ પડે એટલે મને રીખાવવાનો! મારા જેવા સીધા સાદા દરજ્જને વીતાડીને તમને શું મલશે હેં? સાલુ માંણસઈ જેવું તો કંઈ રાખો. લ્યો પાંન આણું છે, એકસોવીસણું છે

રિટેકિટવ : તમારે સિગારેટ પીવી છે ? સ્વગત :
પીને આશતા યાવ શું સમજ્યા સકરટેટીભાઈ ?
ભગત : અને હું જઈશ જ નહીં તો તમે શું
કરશો ?

રિટેકિટવ : તમને ધક્કા મારી બહાર કાઢવામાં
આવશે.

સ્વગત : મારાં મારાં ધક્કા, મારું તમારું ધક્કા
મારે તારે. એક વાર હાથ તો અડકાડી જુઓ.
ના, ના પાછા ધક્કા મારવાની વાતો કરે છે
જાણે પર તમારા બાપનું કોમ એમ !

રિટેકિટવ : તો તમારા બાપનું છે ?

સ્વગત : હા, હા, હા, એકવાર નહીં સાહી સવર
વાર મારા બાપનું છે મોલો ?

રિટેકિટવ : એની સામિતી શી ?

સ્વગત : ધણુ તમે સામિતી માગવાવાળા છે ડાહ્ય
રિટેકિટવભાઈ ?

રિટેકિટવ : ભગત ! આ ધરનો માસિક બસ. હવે
બધું કહું છું. મારે શકરી સાથે નાચવાનો
સમય થઈ ગયો છે હોઈ હોઈ બનેવાયે હોઈ
હોઈ... આવજો હોઈ હોઈ.

સ્વગત : તે કહું છું તમે નવીનની માને નાંખી છો
ક્યારના બોલાવતા થયા છે ?

રિટેકિટવ : તમે સાલખતા થયા ત્યારથી. હવે મારા
સકરટેટી સાહેબ, બહુ લખ કર્યા વગર ચાલતી
પકડો નહીં તર પછી મારે ત્યાં જૂઠકે નવીનને
બોલાવવો પડશે.

સ્વગત : ધંમકી આલો છે, મારા મેરબાંન ? તમે શું
નવીનને બોલાવતાં તો છેને તે હું જ બોલાવું.

રિટેકિટવ : બેલાવો ત્યારે. આજ પરાખરીના ખેલ
ખેલી લઈએ. ચઈ બધ, બીજું શું ?

સ્વગત : હા, હા ખાંડાના ખેલ ખેલી કાઢીએ, આ
શું લડવાગીરી સાલી ? પછી જે થાય એ ખરું.

બેલાવો હોઈ હોઈ નવીનને બોલાવતા
હોઈ... હી હી હી...

સ્વગત : બેલાઈએ ઝીએ, મારે કંઈ કૂલડીમાં ગોળ
વાટવો છે તે ચિંતા ? નવીન. અથવા એ
નવીન ? કંઈ ગો ?

[ત્યાં 'શું' છે બાપા' કહેતો નવીન
અંદરથી આવે. બંનેને જોઈ જરા ખમચામ.
નાચતા રિટેકિટવને જુવે, બાપાને-ભગતને
જોઈ એના મોંઠામાંથી સીટી વાગી જાય]

નવીન : આવ્યે હાથે... બાકી જાનો જ છે તે
બાપા આ ડ્રેસમાં ? કયા બાત હૈ કાળી ડાપી,
કાળાં ચામ્પા, કાળો કોટ... વટ પડે છે હૈ
બાપા. બિલકુલ રિટેકિટવ જેવા લાગો છે.

રિટેકિટવ : હું ત્યારનો એ જ કહું છું.

નવીન : (સાંભળ્યા વગર) તમે મ બાપા ધપડા
ધૈર્યજે ખરા ખેલ કરો છે હાં કે.

રિટેકિટવ : નવીન, નવીન હોને બાપા કહે છે ?
જરાક બાન રાખ બાન. મને તેમ શું બાપા
રાખે છે.

નવીન : તમે વચ્ચે બોલનારા કોણુ છે ? (ભગતને)
બાપા, તમને કેટલીવાર કહ્યું છે કે આવા
હાથી થવાથી જેવા માંજુસોને ધરમાં ના
ધાલવા તો જ તમે જરાય સમજતા નથી.

રિટેકિટવ : નવીન, તારો બાપ હું છું. હું ભગત.
તારે હું કહું એમ કરવાનું છે. આ ભાઈનું
નામ સકરટેટી છે.

નવીન : તમે ભગત ? એટલે મારા બાપા ? એઈ
મિસ્ટર હેંડતા થાવ હેંડતા. નહીં તર એક પડો
તો બનીશી બાર નીકળી જશે હા. ના, ના
કે છે હું ભગત છું.

રિટેકિટવ : ઊભો રહે, તારી માને બોલાવવી જ
પડશે એ સિવાય તું ચાનીસ નહીં.

નવીન : મા કે' કે તમે ભગત છે, મારા બાપા છે એટલે મારે માંની લેવાવું? તમે બાપાના જેવાં કપડાં પહેર્યાં એટલે ભગત થઈ ગયા? અરે મિસ્તર, મારા બાપાને હું નઈ ઓળખું તો કોણ તમે ઓળખાશે?

ડિટેક્ટિવ : હા, હા, એ તો તારી મા આવશે એટલે બધું સમજાઈ જશે. શકરી ઓ શકરી...

નવીન : જુઓ મિસ્તર અઈ જ તમારી જૂલ થાય છે, મારા બાપા માને કોઈ દાડો નાંમ લઈ ખોલાવતા નથી. (ભગતને) પણ બાપા, તમે કેમ કશું બોલતા નથી? આ પારકો માંણસ ઘરમાં ધૂસી જઈ આવું બધું તોફાન કરે અને તમે જાનામાંના ઊભા રહ્યા છો? મેલો એક ધાલ એટલે હમણાં ઊભી પૂંજડિયે ભાગવા માંડશે.

ભગત : તારી માને તો આવવા દે બેટા, પછી બધી વાત.

ડિટેક્ટિવ : હોઈ હોઈ શકરી...હોઈ હોઈ...શકરી...
[આવાજ સાંભળી શકરી નાચતી અને બોલતી આવે, શકરીને જોઈ ડિટેક્ટિવના ખગમાં જોર આવે, એ જોરોરથી નાચવા માંડે, ખંતેને આમ નાચતાં જોઈ નવીન ભગભગ ખરાડી ઊઠે.]

નવીન : મા, મા કઈ છું આ બધો તાવફો બંધ કર. આમ પારકો માંણસ સાથે નક્કટ થઈને નાચતાં તને શરમ નથી આવતી?

શકરી : કૃષ્ણ પારકો માંણસ લ્યા નવીન? હું તો મારા ભગત હાથે નાચું છું. મારા ધણી હાથે નાચું છું, પછી વળી શરમ શેની? (હાહી નાચવા માંડે)

નવીન : (માને પકડી) આ તારો ધણી છે મા? તે આ કોણ છે તો?

શકરી : કૃષ્ણ તે સકરટેટી હોઈ હોઈ બનેવાલો... હોઈ હોઈ...

નવીન : ઓતારીની આ માને થઈ શું ગયું આજે? બાપા બાપા, મા આમ કે છે તમારું ડુંવાહું? ચ ફરકતું નથી? મેલો ઝટકો તે પતી જય બધું.

શકરી : તારી જીભે કાંટા વાગે તારી. એ સકરટેટું બાપો કે છે? ના, ના મારે ફેટલા ધણી લ્યા નવીનિયા?

નવીન : હું ચ તને એ જ પૂછું છું મા કે મા બાપા તો આ રહ્યા ને તું આ નાચણિયાને.

શકરી : ખબરદાર નવીનિયા આગળ કશું બોલ્યું છે તો મારા જેવી કોઈ ધૂંડી નથી હા. તાં આખો ફૂટી ગઈ છે? જો બરાબર જો ચ તારો બાપ ભગત છે કે નઈ? (ડિટેક્ટિવ પકડી) એ ચ ભગત પછી નાચજો પેલાં તમાઃ આ હજલાને જવાબ આલો જવાબ.

નવીન : પણ તું કેમ સમજતી નથી મા કે ચ માણસે બાપા જેવાં કપડાં પહેર્યાં એટલે ભગત થઈ ગયો? તું એ તો કે કે બાપા વળ કે દાડે નાચતાં તા (ડિટેક્ટિવને પકડી) એ ભવાયા બાર નીકળ બાર.

શકરી : તારું ડાચું બરે તારું. એ શું કાંમ બા નેંકળશે? તું ને તારો આ હજલો બે ચ નેંકળે બાર. નઈતર ધ્યાન રાખજો નવીનિયા કે આજ તારાં હાડકાં ભાગી કાઢીશ હા.

નવીન : કોની માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી છે અને અને બાપાને બાર કાઢે છે એ હું ચ જોઈ છું આજ.

શકરી : કુતી તે તારી માએ મારા પીટયા જમડ નેંકળા બે ચ બાર નેંકળો.

નવીન : નથી નીકળવાના જ. તારાથી થાય : કરી લે. તને ખબર છે મા કે મારો સ્વભા કેવો છે એ. તમને બેયને જીંચકીને બાર ફેં દઈશ હા.

શકરી : કેંકયું, કેંકયું, બાર ફેંકવાવાળું ના જોયું
હોય તો.

નવીન : જોવું છે તારે મા ?

ભગત : નવીન, નવીન, જરાક શાંતિ રાખ. બોલો

ડિટેકિટવ : કંઈ કહેવાનો સવાલ જ જાઓ યતો

નથી હોઈ હોઈ જાને વાલે હોઈ હોઈ.

નવીન : તારે અમારા ધરમાંથી એમ બાર જઈયું

એમ ? તને જેર આયુ 'તું' ટણ્યા ? બોલતા

નથી એટલે ટઈડપઈડ કરે છે પાછો ? જાઓ

રે હેંડ, આજ તને ય તારી માવું ધાવેલું

ધાવણ યાદ કરાવું ત્યારે હું ખરો.

[એમ કહી ડિટેકિટવને ફેંકી દેવા એની તરફ

ધસે, એ જોઈ ભગત એને રોકતાં.]

ભગત : શાંતિ રાખ નવીન. જો, તું તારી માને લઈ

ધરમાં જા. આ અમરો મૂળ તો અમારા બેનો

છે. અમે એ પતાઈ દઈશું, હમજ્યો ?

શકરી : હું નથી જવાની જા. તું મને માંમ

મોક્સવાવાળો કુણ ?

ભગત : હમજ્યે તો મને ય ખબર નથી કે હું કુણ ?

પણ એક વાર તું જા તો ખરી. પછીની વાત

પછી છે.

શકરી : મને માંમ મોક્સવાવાળી હજી પેદા નથી

યઈ હમજ્યો ?

નવીન : તું શું ન'તી આવતી મા. આજ તારા

આપનો છૂટકો નથી.

[કહી નવીન એની માને ખેંચતો અદર લઈ

જાય, શકરી જતાં જતાં ડિટેકિટવને સંબોધી]

શકરી : ભગત, ભગત જોજો પાંજી જા ના,

નઈતર પ્યાન રાખજો તમારી ખેર નથી છા.

ડિટેકિટવ : હોઈ હોઈ જાનેવાલે હોઈ હોઈ... વિંતા

ના કરીસ શકરી હોઈ હોઈ... ભિંતા

ભગત : બોલો, ડિટેકિટવલઈ હવે ?

ડિટેકિટવ : જુઓ સકરટેટીલાઈ, એમ વાંકું વાંકું
જોજો એટલે આ બંદા બી જવાના નથી.
તમે એમ માનતા હશે કે બીને આ બંદા બતા
રહેશે તો તમે ખાંડ ખાવ છો ખાંડ, શું
સમજ્યા ?

ભગત : પણ તમને બીવડાવાની વાત જ કંઈ છે
મારા સાથે ? લાવે હોડા સિગરેટ આવી
પછી બીજી બધી વાત.

ડિટેકિટવ : એમ સમજીને વાત કરો ને યાર. બાકી
હડવાની વાત ખોટી.

ભગત : હડાવું અશે લલા માંજુસ ? અને આપે
એ જણા લડીએ એ હડાવું શેડું દેખાવાતું હતું ?
નવીન તો ડોકરમત કરતો'તો.

[ડિટેકિટવ : લો સિગરેટ લો.

ભગત : (લઈને સળગાવતાં) બાકી ડિટેકિટવલાઈ,
મને એમ કે તમે બહિ પાકા હશે પણ માર
ખરેખર તમે એવા છો જ નઈ. સાહું આપણે
જયું જોડું જ માંની બેટેલા ને !

ડિટેકિટવ : એટલે હું કંઈ સમજ્યો નહીં સકર
ટેટીલાઈ.

ભગત : જુઓ, આંમાં હમજ્યા જેવું કશું છે જ
નઈ આ તો નવું આપેયું લૂગડું વેતરવાનું
હોય એના જેવી વાત છે. ને; ડિટેકિટવલાઈ
હજી આપડા આ ધધામાં મૂળ કળા તો
વેતરવાની જ ને ! અને બહિ બહિ તો વેતવા
પછી યાકા મારવાની, એના હાટું આટલી બધી
રામાયણ કરાતી હશે ?

ડિટેકિટવ : તમે માર કંઈ સમજ્યા એવું બોલો ને !

ભગત : ચાલો ત્યારે હમજ્યા એવું બોલીએ જુઓ
એક નવું લૂગડું સીવવા આયું હોય અને એમાં
એક રંગમાં એ રંગ દેખાતા હોય, હવે આ
રંગ હંતાડીને કેમ સીવવું એ તો એક કળા
છે. સીધી સટ વાત છે.

ડિટેક્ટિવ : વાત છે, વાત છે કરતા ત્યારના મંડવા
છો તે કહેવી હોય તો કહી નાખો ને વાત
એટલે પત્થું મારા ભાઈ.

ભ્રમિગત : હંઅઅઅ, હવે ખોલ્યા એ હાથું ખોલ્યા.
તારનો વાત કેવા હાટું તો હું બંધોનેઓ
થતોતો, લો.

ડિટેક્ટિવ : ને કંઈ કહેવું હોય એ કહી નાખો.
મોડું થાય છે, શું સમજ્યા ?

ભ્રમિગત : હવે થયા મોડા યાર. આપડે તો રાતના
રાજ કેવઈએ લલા માંજુસ.

ડિટેક્ટિવ : તમે યાર જાણરા એપી છો હોં
સકરટેટીભાઈ ! એપ ક્યાં વગર સંધિસીધી
વાત કહી નાખો.

ભ્રમિગત : ભલે ભલે. તો હાંભળજો તારે. એક જંગલ
હવું એમાં એક સિંહ રહેતો હતો એક દિવસ ..
[અને સ્ટેજ પર અંધારું થઈ જાય, ફરી પ્રકાશ
આવે ત્યારે ભ્રમિગત સિંહ બનીને ખેડા હોય,
નવીન, શકરી, અને બાબકો પશુ થઈને 'બચાવો
બચાવો રાજજી' બોલતાં આવે]

ભ્રમિગત : બોલો બધાને કેમ આવવું થ્યું ?

નવીન : રાજજી કાબો કેર થઈ ગ્યો છે.

ભ્રમિગત : એવું તો શું થયું છે તે આટલાં બધાં
ફંદો છો બધાં ?

શકરી : રાજજી આ જંગલમાં બીજો એક સિંહ
આયો છે.

ભ્રમિગત : તમને ખાતરી છે કે બીજો સિંહ આયો છે ?

શકરી : હા હા રાજજી, મેં તો મારી હળી આંખે
જોયો છે.

નવીન : દેડકીની વાત હાથી હરો રાજજી. આ
જંગલનાં બધાં પ્રાણી પણ એમ કે છે, કેમ
લાઈઓ ?

બધાં : હા, રાજજી, હા રાજજી.

ભ્રમિગત : ખાલી બ્રમણ એ તો. સિંહ વળી શેનો
આવતોતો ?

બધાં : ના રાજજી, ના રાજજી.

ભ્રમિગત : કદાચ બીજો સિંહ આયો હોય તોય તમારે
ડરવાલું કારણ ?

શકરી : રાજજી ! અમારે ખરો રાજ કોને ગણવો
એની પંચાત થઈ છે.

નવીન : રાજજી, આ દેડકી તો ખુદી વગરની છે.
બીજા રાજની વળી વાત જ કંઈ છે ?

ભ્રમિગત : જુઓ, આવકું મોડું જંગલ છે. બીજો
સિંહ આયો હોય તો એ ય ભલે રેતો.

બધાં : પણ અમારો રાજ કુણ રાજજી ?

ભ્રમિગત : તમારે જેને ગણવો હોય એને ! હાથી
વાત કઈ ? રાજની ચિંતા ક્યાં વગર તમ
તમારે ખાંવ પીવો ને લેર કરો. જે દાડો બીજો
સિંહ દાદાગીરી કરશે તારે જેઈ લેવાશે.

નવીન : બોલો રાજજીનો જય.

બધાં : રાજજીનો જય, રાજજીનો જય.

[ધીમે ધીમે બધાં જવા માંડે, એની સાથે એક
આજુથી 'વૈશંપાયન'વાળી લીટી ગવાય ને
બીજા આજુથી 'જાનેવાલે જરા હોંશિયાર'.
વાળી પંકિત ગવાય, છેલ્લે ભ્રમિગત એકલો હોય
અને પડદો પડવા માંડે, છેક સુધી પંકિતઓ
ગવાતી રહે.]

નોંધ : આ નાટક ભજવતાં પહેલાં લેખકની લેખિત
સંમતિ લેવી અનિવાર્ય છે.

સરનામું :
મન્દુ યુવાર
૬/૧૧, મુજર ફોલ્ડર
નવા વાડજ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩

સંપર્ક

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું] તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કૃતજ્ઞ હોય છે, તે વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનપર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક- (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રગટ કરીએ છીએ.

—સં.

- ૮૪. અધિન રેસાઈ
૨, ટેલાસમલન,
પ્રસાદ કોલોની,
સાન્તાક્રુઝ (પૂર્વ),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૫
- ૮૫. મૂળરાજ રૂપારેલ
૩૭/૩, સંગમ સોસાયટી,
નાથપાઈ નગર,
ઘાટકોપર (ઉસ્ક)
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૭૦
- ૮૬. શલ્યવંત બંદ
ડી/૬, બીજો માળ,
પંચાયત રોડ ડો. ઓ. ડા. સો. લિ.
અધેરી (પૂર્વ),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૬
- ૮૭. સુભાષ શાહ
૨૭, મૂર્ચકમલ ફ્લેટ્સ,
મ્યુઝીઅમ પાછળ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
- ૮૮. વજુભાઈ ટોંક
'સાકાર', મિડલ રસ્તે સામે,
ગોપીપુરા,
સુરત-૩૬૫૦૦૩

શુભરાતી સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકોની સેવા કરવાના શુભ અને સંનિષ્ઠ હેતુથી ૧૫મી ઓગસ્ટ ૧૯૭૭ના શુભદિવસથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ આર. આર. રોઠની કંપની સાહિત્યિક માસિક મુખપત્ર સર્જક-વિચારકોની મૌલિક, અનુવાદિત તથા રૂપાંતરિત સમસ્ત રચનાઓ ઉપરાંત સાહિત્યમાં રસ લેનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ સંસ્થા માટે જોની નજારુકારી હોવી અત્યંત જરૂરી જ નહિ પરંતુ અનિવાર્ય પણ હોય છે તેવી માહિતીઓથી સમૃદ્ધ જ મહિનાની પંદરમી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થતું અદિતીય સાહિત્યિક માસિક.

વર્ષમાં દસ અંક :
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦-૦૦
પરદેશ રૂ. ૫૦-૦૦ એરમેઇલ.

આપનું લવાજમ આજે જ મોકલો.
આર. આર. રોઠની કંપની
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨
કુવારા સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૬

ગુજરાતી માધ્યમ દ્વારા વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી રહેલા વિદ્યાર્થીઓને સંદર્ભ-સાધનોની ઊણપ ગંભીરપણે ખૂટી રહી છે. તેમ છતાં સમ્યક્ શિક્ષણની એક અનિવાર્ય જરૂરિયાત તરીકે સંદર્ભસાધનો-જ્ઞાનકોશ, શબ્દકોશ, વિષયકોશ-વાર્-મયસૂચિઓ વગેરે, તૈયાર કરવા માટે આપણે હજી સુધી કોઈ વ્યવસ્થિત તંત્ર ઊભું કરી શક્યા નથી. આ ક્ષેત્રે છુટાછવાયા જે પ્રયાસો ચલાવ્યા છે, કે થઈ રહેલા છે, તે આપણી વિવિધ તેમ જ વિશાળ જરૂરિયાત સામે ધણા નગણ્ય કહેવાય. અને સાચું પૂછો તો, જે કામ થયું છે એમાંથી પણ જૂજ સંદર્ભત્રથો સિવાયના અન્ય કહેવાતા સંદર્ભત્રથો ખરેખર સંદર્ભત્રથો જ નથી. આ ત્રથોમાં સંદર્ભ-ત્રથોની શાસ્ત્રીય વિભાવના અને રચના-પદ્ધતિને ગણાડીને આપી દેવામાં આવ્યો છે. અને પછી કેટલાક ક્ષેત્રો કે અધિકારી માહિતીના સંગ્રહોને આપણે વિશ્વકોશ, જ્ઞાનકોશ, જ્ઞાનસંહિતા વગેરે વિભૂષિત સંજ્ઞાઓ દ્વારા ધન્સાષકલોપીડિયા તરીકે ગણાવી રહ્યા છીએ.

વિદેશોમાં આને કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓની સાથે વાચકોને જોઈતી માહિતી મળી જાય છે, જ્યારે આપણે ત્યાં અભ્યાસીઓને નજીની માહિતી માટે ધણીવાર અનેક ત્રથો અને પાઠકાં વર્ષોના સામયિકોની આંધળી દેંદાઈ દેવવી પડે છે. પીએચ. ડી. સંશોધકોને એક-બે વર્ષો તો વાર્-મયસૂચિ સંકલિત કરવામાં વ્યતીત કરવાં પડે છે. કદાચ એટલા માટે જ આપણે ત્યાં માહિતી શોધવાના કાર્યને સંશોધન કહેવામાં આવે છે. વિશ્વવિદ્યાલય અનુદાન આયોગ કે

યુનિવર્સિટી પાસેથી આ માટે શિખવૃત્તિ પણ મળે છે. પણ પૂખ્તની વાત એ છે કે આ પ્રકારનું સંશોધનકાર્ય પૂરું થઈ ગયા પછી એ વિષયની વાર્-મય-સૂચિ પ્રગટ કરવામાં આવતી નથી. આ રીતે નાણાં ખર્ચ કરવામાં આવતાં હોવા છતાં, સંદર્ભસાધનો તૈયાર કરવા પ્રત્યે આપણે ઉદાસીન છીએ. વર્તમાન-યુગમાં જેમ દરેક શોધ વાર્-મયસૂચિથી શરૂ થાય છે, તેમ એની ઇતિ પણ વધારે સમૃદ્ધ વાર્-મયસૂચિથી થાય, એની તકેદારી અભ્યાસીઓએ રાખવી જોઈએ. સંશોધનના એક અનિવાર્ય સાધન તરીકે, તેમ જ પદ્ધતિસર શિક્ષણનીતિ અપનાવવા માટે વાર્-મય-સૂચિઓનું મહત્ત્વ વિશ્વની તમામ જગત પ્રજાએ સ્વીકાર્યું છે.

આજના યુગમાં ત્રથાલયસેવાનું ફલક એટલું વિસ્તૃત થયું છે કે વાચકોને જોઈતી માહિતી કે અભ્યાસ-સામગ્રી પૂરી પાડવા માટે સંદર્ભત્રથો, વાર્-મયસૂચિઓ, ચાર્ટ, ચિત્રો, નકશાઓ અને સામયિકો ઉપરાંત ફિલ્મો, સ્લાઇડો, માઇક્રોફોર્મ્સ અને ધ્વનિ-મુદ્રિત વગેરે અનેક સામગ્રીના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારની અભિનવ સંદર્ભસેવા, જે વિવિધ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા જ્ઞાનાર્જન કરવામાં વ્યક્તિને સહાયજૂત થાય છે, નૂતન શિક્ષણનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક છે. વિશ્વના તમામ પ્રગતિશીલ ત્રથપાલો અને શિક્ષણ કે શોધ-સંસ્થાઓ પોતાની અનિવાર્ય ફરજ તરીકે આ કાર્ય કરે છે. આ પ્રકારના સમયસંદર્ભમાં એક પ્રથમ એ ઉદ્દેશ્ય છે કે, જે આપણી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને યુનિવર્સિટી ત્રથાલયોમાં ખડકવામાં આવતા ત્રથોને સંદર્ભસેવા

દ્વારા ધનિષ્ઠ ઉપયોગ કરાવવામાં આવતો ન હોય, અને જો ગ્રંથાલયોમાં એકમાત્ર પુસ્તકોની આપ-લે કે અન્ય કારકુની કાર્ય જ થતું હોય, તો આ પ્રકારના ગ્રંથસંગ્રહને ગ્રંથાલય કહી શકાય ? ડૉ. ડોહારીએ 'રિપોર્ટ' એક ધ એન્યુકેશનલ કમિટી, ૧૯૬૪-૬૬'માં આ અંગે તોષ કરી છે કે 'ગ્રંથોનો સંગ્રહ, હાલે ને સારા ગ્રંથો હોય, ગ્રંથાલય કહી શકાય નહિ. જો શિક્ષણસ્થાઓનાં ગ્રંથાલયોમાં અધ્યયન અને અધ્યાપન-બંને પ્રક્રિયામાં સક્રિય સહકાર આપી શકવાની ક્ષમતા ધરાવનાર ગ્રંથપાત્ર ન હોય તો ગ્રંથાલયની આહીશાન ધ્રુવરત અને વિશાળ ગ્રંથ-સંગ્રહ અસરકારક થતાં નથી.' અને આ સાથે ચેતવણી પણ ઉચ્ચારી છે કે "Nothing could be more damaging to a growing department than to neglect its library or to give it low priority." એમ. એ. ગેક્સન્ટેએ પોતાના ગ્રંથ 'યુનિવર્સિટી લાઇબ્રેરીઝ ફોર ડિવેલપિંગ કન્ટ્રીઝ'માં કહ્યું છે : 'ગ્રંથાલયનું મૂળભૂત કાર્ય શિક્ષણનું છે. એનો ઉપયોગ એકમાત્ર વાચનખંડ સાથે સંબંધ ગ્રંથસંગ્રહ તરીકે નહિ, પણ શિક્ષણના એક ગતિશીલ સાધન તરીકે થવો જોઈએ.' આપણા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ હવે એ સ્વીકારતા થયા છે કે એકમાત્ર પાઠ્યપુસ્તક ઉપર આધારિત શિક્ષણ ઉપયોગી પુસ્તકર ચતું નથી. વર્ગમાં અપાતાં વ્યાખ્યાનો, તફવિષયક ઉપયોગી ગ્રંથો અને સામયિકોના સંદર્ભો ઉપર આધારિત હોવાં જોઈએ. પ્રગતિશીલ ઉચ્ચશિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓ અને સંશોધકોમાં અસરકારક કાર્ય-આયોજન, સમસ્યાઓની પસંદગી અને આધારભૂત માહિતીના આધારે તારણો કાઢી શકવાની ક્ષમતા કેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. અને આ પ્રકારના કાર્યક્રમની અનિવાર્ય જરૂરિયાતો છે— વિશાળ વાચન, માહિતી-સાધ, સંદર્ભસાધનો અને કાર્યક્રમણ ગ્રંથપાત્રો દ્વારા અપાતી અસરકારક ગ્રંથાલયસેવા. ડૉ. ડોહારીએ પોતાના હેવાલમાં આ

તમામ બાબતોની વિગતે ચર્ચા કરી છે. સરકાર આ પ્રકારનો રિપોર્ટ મોપવામાં આવ્યો એને આંદેસ વર્ષો કરતાં વધારે સમય પસાર થઈ ગયો છે છતાં ગ્રંથાલયમેવા અંગેની તેમની લગામણે પ્રતિ આપણે હજી દુર્લક્ષ મેવી રહ્યા છીએ. ભારતના એક અગ્રગણ્ય શિક્ષણશાસ્ત્રી અંબેસર તેમજ બનારસ યુનિવર્સિટીના માથ ઉપકુલપતિ શ્રી (ડૉ) કે. એલ. શ્રીમાલીએ પોતાના ગ્રંથ 'A search for Values in Indian Education' (૧૯૭૧)માં ગ્રંથાલય વિષયક પેતાના વિચારો આ પ્રમાણે વ્યક્ત કર્યા છે : 'એ ધર્મી દુઃખદ બાબત છે કે એક એવા દેશમાં ગ્રંથાલયની અવહેલના કરવામાં આવે, જ્યાં ભૂતકાળમાં જ્ઞાનજનને ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું આપણા લોકો ભૂલી ગયા હાલે છે કે દેશને આગ લઈ જવા માટે ગ્રંથાલય એક શક્તિશાળી માધ્યમ છે, કેમકે માનવજાતિએ અર્જિત-ઔદિક સર્વિત તેના વડે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આધુનિક સમાજનું લક્ષ્ય લૌકિક સિદ્ધિ હોઈ, જનસમુદાય સુધી વૈજ્ઞાનિક વિચારોના પ્રસારણ ઉપર તે વધુ ને વધુ અવલનિ છે, અને એટલા માટે જ, ગ્રંથાલયો નૂતન વિચારો સંચાર માટે એક ઉત્તમ માધ્યમ અને લૌકિક પ્રયત્ન હાંસલ કરવા એક અનિવાર્ય ઉપકરણ ગણાય છે આપણે સામાજિક અને આર્થિક પછાતપણાને પ્રસ્તાવો કરીએ છીએ, પણ ગ્રંથાલયવિકાસ માટે વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનનો જનસમુદાય સુધી ફેલાવો કરવા પ્રયાસોમાં ધણાં મંદ છીએ આપણે નિર્બાધ સમાજવાદી સમાજ-રચનાની ચર્ચા કરીએ છીએ પણ શિક્ષિત અને અશિક્ષિત, એમ બે જુદા વર્ગો વિચરિત આપણા સમાજમાં પ્રવર્તમાન અસમાન દૂર કરવા માટે, સૈકાઓથી માનવજાતિ દ્વારા અર્જિત કરવામાં આવેલ જ્ઞાન અને ભુદિતા વારસા-વહીને આપણે ગણુ એાછો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આને શૈક્ષણિક ધોરણે જીવું લાવવા માટે આપણે

આતુર ઊંઝે, પણ એ સમજી શક્યા હોઈએ એવું લાગતું નથી કે રૂડો, કોલેજે અને યુનિવર્સિટીઓમાં સુધારો કરવા અંધાલ્ય એક ખૂબ જ પ્રભાવક સાધન છે. આપણાં ઔદિક, ક્લાસિક અને નૈતિક ધોરણમાં થયેલ પતનની આપણે ટીકા કરીએ-હીએ, પણ મહાન વિચારોના છવંત સંપર્કમાં આપણને લાવીને શુદ્ધિપ્રેરિત કરનાર, રુચિ વિકસાવનાર અને નૈતિક ધોરણ ઊંચું લાવનાર માધ્યમનો આપણે ઉપયોગ કરતા નથી.

સ્વસ્થ સમાજ-જીવન, જ્ઞાનવિકાસ તેમ જ રાષ્ટ્રધર્મ માટે જ્યારે અંધાલ્યો આટલી ઉપયોગિતા ધરાવતાં હોય, તો અંધપાલોના હોદ્દાની જવાબદારીઓ અને ફરજોની કોઈ પણ સમજી વ્યક્તિ સહેજે કલ્પના કરી શકે એમ છે. ડૉ. કોઠારીએ અંધપાલો માટે અધ્યાપકોનાં સમક્ષ પગાર-ધોરણો આપવાની ભલામણ એટલા માટે કરી હતી કે જેથી સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જવાબદારીઓ આ હોદ્દો સ્વીકારવા અધ્યાપકો અને ઉચ્ચશિક્ષણ પામેલી વ્યક્તિઓ આકર્ષાય, પણ આ દેશના નાગરિકોના કમનસીબે સરકારના ગણે આ વાત ખરોખર ઊતરી શકી નથી. એનું પરિણામ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે અધ્યાપક-કક્ષાની, તેમ જ સમાજસેવી વ્યક્તિઓનો આ વ્યવસાયમાં અભાવ છે. અને જ્યાં સુધી આ હોદ્દા ઉપર વિદ્યાનુરાગી, સમાજસેવી તેમ જ અંધાલ્ય-શાસ્ત્રમાં નિપુણ વ્યક્તિઓની નિમજૂદાઈ કરવામાં આવશે નહીં, ત્યાં સુધી આપણે પછાત દેશના પછાત નાગરિકો જ રહેવાના.

અંધપાલો પ્રત્યે હાખવવામાં આવતી ઉદાસીનતા પ્રત્યે શ્રી વી. વી. જહોને પોતાના અંધ “The Great Classroom Hoax and Other Reflections on Indian Education” (૧૯૭૮)માં સરકારી વલણની ઝાટકણી કોઠતાં કહ્યું છે: ‘કોલેજ-જીવનમાં આ કાર્યકરો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, તેમ છતાં તેમની સાથે થયેલ વ્યવહાર કરવામાં ખૂબકાટ અનુભવવામાં આવે છે. એની પાછળ અમુક અંશે એ મનોભાવ કામ કરે છે કે

અત્યારના હોદ્દોધારોની કાર્યક્ષમતા ઉચ્ચ કક્ષાની નથી, પણ એ સાથે કેટલેક અંશે એ પણ ઇચ્છા કામ કરી રહી છે કે શૈક્ષણિક કર્મચારીઓના ભોગે કંઈ ખચત કરી લેવી.... રાષ્ટ્રીયકૃત ખેડો, ઇન્સ્ટોરન્સ કોર્પોરેશન અને એરપોર્ટ વગેરે સંસ્થાઓમાં કામ કરતી વ્યક્તિઓના પગારોવિષયક નિર્ણય કેટલો જલદી લેવામાં આવે છે. સમાન હોદ્દાઓ ઉપર, આ સંસ્થાઓ કરતાં શિક્ષણનો ઇન્જોને નીચો છે.’

આપણી લોકશાહીની ચાલચલણ જ એવી છે કે ન્યાયસંગત અને અગત્યની ખાખતો અંગે પણ નિર્ણય લેતાં સરકારને વર્ષો વીતી જાય છે. આ અંગે એક પ્રાસંગિક હાખલો આપું. રાષ્ટ્રપતિ શ્રી વી. વી. ગિરિએ ૧૯૭૨ની ૨૪મી માર્ચે રાજ્ય સરકારને દેશમાં અંધાલ્યોના વિકાસ માટે અંધાલ્ય ધારો પસાર કરવા માટે આ મુજબ અપીલ કરી હતી: ‘અંધાલ્ય-વિકાસના ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિ લાવવા માટે યોગ્ય અંધાલ્ય ધારો એ મહત્વનું પરિબળ છે. પણ ફક્ત ચાર રાજ્યોએ અંધાલ્ય ધારોનો સ્વીકાર કર્યો છે. હું ઇચ્છું છું કે રાજ્ય સરકારો અંધાલ્ય ધારો પસાર કરે. આ કાર્ય ખોરાક, વસ્ત્રો અને નિવાસ પૂરાં પાડવા જેટલું જ અગત્યનું છે. જો નાગરિક શિક્ષિત ન હોય તો લોકશાહી પદ્ધતિ અસરકારક રીતે કામ કરી શકે નહીં. શિક્ષણના દરેક તબક્કે અંધાલ્યો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.’ રાષ્ટ્રપતિની આ અપીલનો અમલ કરવા મુજરાત સરકારે ૬ વર્ષ ૬ માસનો સમય લીધો છે, તેમ છતાં હજી સુધી અંધાલ્ય ધારો પસાર કર્યો નથી! જે ખાખતને રાષ્ટ્રપતિએ અગત્યની કહી હતી એ ખાખત ઉપર નિર્ણય લેવામાં આટલો વિલંબ થયો છે.

આ છે આપણી ગતિ!
આ છે આપણી કાર્યપદ્ધતિ!

જે કામ પ્રાયશ્ચિત્તાં મૂળભૂત ઉપયોગિતાવાળું, વિશ્વવિદ્યાલયોનાં કાર્યાલયો દ્વારા નહીં તો તેમના ગુજરાતી વગેરે વિભાગો દ્વારા કથારત્નય થયું જોઈતું હતું તે પ્રકાશ વેગડે અંગત સ્વચ્છિ કચું (કે શરૂ કચું) એ હકીકતને પણ આપણાં વિશ્વવિદ્યાલયો અને વિદ્યા વચ્ચેના વર્તમાન વિગ્રહેલું એક પ્રતીક ગણી શકાએ. વેગડે અહીં સંગૃહિત માહિતીને, અનેક અડચણો અને જડ અસહકારને ગણકાર્યા વિના, અને તેટલી પૂર્ણ, ચોક્કસ અને વ્યવસ્થિત કરવા ધણો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે. વિવિધ સૂચિઓ રૂપે સંચિત માહિતીની જે ગોઠવણી કરી છે તેનું ઉપયોગિતામૂલ્ય સ્વયંરંપષ્ટ છે. આનાથી આપણા પીએચ.ડી.-લક્ષી સંશોધનકાર્યના પક્ષધાતનો ઉપચાર કરવાનું એક નાનું પણ મૂલ્યવાન પાયાનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે એનો ખીજો કશો લાભ ઉઠાવાશે કે કેમ એ તો કોણ જાણે, પણ એક લાભ તો જરૂર લેવાશે. કોઈ સિદ્ધ જ્યોતિષીના આત્મવિશ્વાસથી હું આગાહી કરું છું કે પીએચ. ડી નો કોઈક તક પારખુ માર્ગદર્શક એકાદ શરણાર્થી (કે આશ્રયદાતા ?) ને પકડીને તરતમાં 'ગુજરાતી પીએચ. ડી. માટે સ્વીકૃત મહાનિબંધોમાં સ્વીકૃત વિષયો : એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન' એ વિષય પર પીએચ. ડી. કરવા તેની ભરતી કરાવી દેશે. તો કેટલાકને વગર શ્રમે મહાનિબંધ માટેના વિષયો સુલભ થશે અને તેઓ આમાંથી જ કોઈક વિષય વિદ્યાર્થીને વળગાડી દઈ શકશે એવો એક ખીજો લાભ પણ ગણવાની શકાએ.

સંશોધનનું માર્ગદર્શન કરાવનાર અધ્યાપક પોતે જ્યાં સુધી શુદ્ધ વિદ્યાકીય હેતુથી કામ કરતો ન થાય - એ કામને સ્વયં સ્વાર્થના જ સાધન તરીકે, નોકરી, પદવી કે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા-ટકાવવા માટેના અનિવાર્ય અનિષ્ટ તરીકે માનતો ન અટકે ત્યાં સુધી આ ક્ષેત્રમાં અત્યંત વ્યાપક થયેલાં છેતરપિંડી અને ભ્રષ્ટાચાર ઝાઝાં થવાની પણ ઝાઝી આશા

નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રસ્તુત સૂચિ જેવાં સાધનો શ્રદ્ધાળુને જ તૈયાર કરવાનાં રહ્યાં.

આપણા સંશોધન-માર્ગદર્શકે વગર જ્ઞાને સર્વવ્યાપનવાનો કિમિયો કરોકથી હાથ કપ્યો છે. તે સાહિત્ય, ભાષા, સમાજ, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, લોકવિદ્યા; પ્રાચીન, મધ્ય તેમ જ અર્વાચીન કાળ; સૈદ્ધાંતિક વિવેચન તેમ જ વ્યવહાર વિવેચન; ઐતિહાસિક, તુલનાત્મક અને વર્ણનાત્મક પદ્ધતિ - એ બધામાં જ માર્ગદર્શન આપવા માટે પોતાની યોગ્યતા સ્વયંસિદ્ધ હોવાનું જ્ઞાને છે. અત્યારે હિંદી, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, તમિળ વગેરે અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓ અને સાહિત્યો પરત્વે તથા સંસ્કૃત, પાલિ, પ્રાકૃત વગેરે પ્રાચીન ભારતીય ભાષાઓ અને સાહિત્યો પરત્વે પરદેશમાં અદ્યતન અને ઉચ્ચ કોટિનું કામ સતત થઈ રહ્યું છે - અંગ્રેજી, જર્મન, ફ્રેંચ, ઇટલીય, ડેની, રુસી, એક, જાપાની વગેરે ભાષાઓમાં એ વિષયનાં અનેક પુસ્તકો અને સંશોધનલેખો પ્રગટ થતાં રહે છે - તે સર્વથી અદ્યતન રહીને એ વિષયોમાં વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપી શકવાની નૈસર્ગિક પ્રતિભા કે અસાધારણ ભગવત્ કૃપા આપણે ત્યાં અનેકને પ્રાપ્ત છે એ આપણે માટે જેનું તેનું ગૌરવ નથી. જ્યાં અધ્યાપકોની સાધારણ્યતઃ આ અવસ્થા છે ત્યાં ઉપાધિ-અર્થોને કયાં અને કેટલો દોષ દેવો ?

ભાષાસાહિત્યના (કે સમગ્રપણે માનવવિદ્યાનાં) વિષયોમાં જેમને રસ છે તેમના પૂરતો જ ઉચ્ચતર અને સંશોધનવિષયક અભ્યાસ જ્યાં સુધી મર્યાદિત કરવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી આપણે તેના શબ્દને સચેતન ગણીને ખબે ફેરવતા રહેવાના.

આપણે આશા રાખીએ કે દીવે દીવે પ્રગટે એ ન્યાયે વેગડનાં જેવાં માહિતી સંચયનાં શ્રમસાધ્ય કાર્યો કરવા અન્ય નિષ્ઠાવાન પ્રથપાલો પણ પ્રેરાશે. [મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ, ૧૯૫૭-૧૯૭૭ (સંપા. પ્રકાશ વેગડ)ની પ્રસ્તાવના]

૧૯૭૫નાં પુસ્તકોને સરકારી ઇનામો ૧૯૭૮માં !!

રઘુવીર ચૌધરી

ગઈ તા. ૨૨મી ઓક્ટોબરે ગુજરાતી દૈનિકોમાં “ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલાં વિશિષ્ટ ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકોને” સરકારી ઇનામો જાહેર થયાં. એમાં દરેક વિભાગમાં પહેલો, બીજો, ત્રીજો ક્રમ છે. દરેક ક્રમમાં મોટે ભાગે ઇનામો વહેંચવામાં આવ્યાં છે અથવા અપાયાં નથી.

પ્રૌઢ વિભાગ અને બાળ વિભાગમાં મળીને કુલ ચોવીસ જાનરનાં ઇનામોની જોગવાઈ દેખાય છે. પરંતુ ન અપાયેલાં ઇનામોની રકમનો સરવાળો રૂ. સાત હજાર ત્રણસો થાય છે.

ત્યાં એક પુસ્તક આખેઆખા ઇનામને યોગ્ય લાભ્યું નથી, ત્યાં એ પુસ્તકોમાં એ વહેંચવામાં આવ્યું છે, તો પછી અમુક ઇનામો અપાયાં જ કેમ નથી? શું એ વિભાગોમાં ધોરણો જ્યાં હતાં? કે લેખકોએ પુસ્તકો મોકલ્યાં જ ન હતાં?

લેખકનું પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થયું હોય ને એને ઇનામ મળે તો એનો એક આગવો મહિમા હોય છે. સરકારી યાદીમાં લેખકોનાં નામ છપાયાં નથી. બાળ

વિભાગમાં એ નામ છપાઈ ગયાં છે. અર્ધાં દૈનિકોમાં આ સામ્ય છે, તેથી મૂળ યાદી મુજબ બધું છપાયું હોય છે, જે સાથે લેખકોની પણ યાદી હોત તો પુસ્તકકાલચોને ખરીદીમાં સુગમતા રહેત, અને ખાસ તો અનુભવનાં નામ જીપસી આવત. નવલેખકોને પ્રોત્સાહક જાહેરાત મળત. આ પુસ્તકોનો પછીનાં પુસ્તકો માટે પ્રકાશક મેળવી આપવામાં તો મદદ કરે જ છે. બીજો લાભ એ છે કે પુસ્તક ઝડપથી ખરીદાવા હોય છે. પરંતુ જે પુસ્તકો પુસ્તકૃત થયાં છે, એમાંનાં મોટા ભાગનાં તો વેચાઈ રહેવા આવ્યાં હશે કેમ કે એ ૧૯૭૫માં પ્રગટ થયેલાં છે. સરકારની જાહેરાતમાં ૧૯૭૬-૭૭ના વર્ષ માટેનાં અથવા એ વર્ષ દરમિયાન એવો ઉલ્લેખ છે. એનો અર્થ એમ સમજાય છે કે, સરકારે ૧૯૭૬-૭૭ના હિસાબી વર્ષમાંથી આ સોળ હજાર ને ત્રણસોની રકમ ફાળવી હશે. જે કે તત્કાળ તો એણે કચું આપવાનું હોતું નથી. હજેક માસ પછી લેખકોને સાત વર્ષના અત્યંત સર્ટિફિકેટ મળશે. ત્રણ વર્ષ ગયાં ને બીજાં સાત જશે. પછી લેખકના હાથમાં પૈસા આવશે.

આ ઇનામોની યોજનાને વધુ અર્થપૂર્ણ બનાવવા માટે વિદ્વાનોએ વારંવાર સૂચનો કરેલાં છે. પરંતુ હજી એકેય સૂચન સ્વીકારાયું નથી.

૧૯૭૦ના 'વૃથાભાવ'ના મે-જૂનના અંકમાં શ્રી નગીનદાસ પારેખે 'સાહિત્યને લગતાં સરકારી ઇનામો' નામે એક લેખ લખેલો. એમાં મુખ્ય મુદ્દો આ છે :

“મારો ખ્યાલ એવો હતો કે, વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલાં ગુજરાતી પુસ્તકોમાંથી સરકારને જે વિશિષ્ટ ગુણવત્તાવાળાં લાગે તે પુસ્તકોના લેખકોને ઇનામ આપવામાં આવે છે, પણ મને છેક હાલમાં ખબર પડી કે એ ખ્યાલ ખોટો હતો. સાચી વાત જુદી જ છે. સરકારે પોતે જો કે એ યોજનાનું નામ 'ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા વિશિષ્ટ ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકોને ઇનામ આપવાની યોજના' રાખેલું છે. તેમ છતાં એનો અમલ કરવા માટે જે નિયમો ધરેલા છે, તેમાં એને એક સ્પર્ધા અથવા હરીફાઈનું રૂપ આપી દેવામાં આવેલું છે.”

લેખકોએ પાંચ કે ત્રણ રૂપિયા પ્રવેશ ફી અને પુસ્તકની બે નકલ સાથે અરજી કરવાની હોય છે. શ્રી નગીનદાસનું કહેવું એમ છે કે જે લેખકો-પ્રકાશકો પુસ્તક ન મોકલે એમનાં પુસ્તકો વિશિષ્ટ ગુણવત્તાવાળાં હોય તો પણ એ આ યોજનામાંથી તો બાકાત રહી જાય છે. એ લખે છે “મૂળ યોજનાને હરીફાઈનું રૂપ આપીને એનું ક્ષેત્ર સંકુચિત બનાવી દેવામાં આવ્યું છે, અને તેથી એનો મૂળ હેતુ સત્યવાતો નથી.”

છેલ્લાં કેટલાંક વરસથી દેશનાં વિવિધ રાજ્યોમાં લોટરી ચાલે છે. લાખોની ટિકિટો ગુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં વેચાય છે. મોટા ભાગની ટિકિટો રૂપિયાની હોય છે. જ્યારે આ સરકારી ઇનામો માટે લેખકે પાંચ કે ત્રણ રૂપિયા ભરવાના હોય છે, અને એ રીતે

'હરીફાઈ'માં ભાગ લેવાનો હોય છે. લેખકો માટે આ અપમાનજનક છે, કે હોઈ શકે એનો અમલદારોને તો ખ્યાલ જ ન આવે પરંતુ શિક્ષણ પ્રધાન શ્રી નવલભાઈ તો પોતે લેખક પણ છે, એમને લેખકના સ્વભાવનો ખ્યાલ હશે જ. એ રસ લઈને આમાંથી સ્પર્ધાનું તરવ કાઠી નાખે કેમ કે સૂક્ષ્મ રીતે એમાં લોટરીના દુપણો દાખલ થઈ જાય છે, અને લોટરીનો તો ગુજરાત સરકાર વિરોધ કરે છે. આ સ્પર્ધા આ રીતે ચાલે એમાં રાજ્યની સ્વીકૃત નીતિનો પણ ભંગ થાય છે.

શ્રી નગીનદાસ પારેખે આ લેખ લખ્યો એ પહેલાં ગુજરાત સરકારે એમને પરીક્ષક નિમેશા, નિમણૂકપત્ર વાંચીને એમણે કેટલાક પ્રુલાસા માગેલા

(૧) હરીફાઈમાં ન જીત્યાં હોય તે લેખકોનાં પુસ્તકોનો વિચાર કરવાનો કે નહીં ?

(૨) નિષ્ણંદ સમિતિની કાર્યપદ્ધતિ શી છે ?

(૩) સમિતિ માત્ર અલામણ કરતી હોય તો છેવટનો નિષ્ણંદ કોણ કરે છે ?

(૪) આ વર્ષે પ્રૌઢ વિભાગમાં કેટલાં પુસ્તકો ચકાસવાનાં છે ?

(૫) એ કામ ક્યાં સુધી પતાવવાનું છે ?

(૬) દરેક પુસ્તક માટે અલગ અલગ ગુણપત્રક ભરવાનું હોય તો પુસ્તક જેટલાં ગુણપત્રકો મોકલવાં જોઈએ. અને એક જ મળ્યું છે.

આ અને બીજા પ્રશ્નોના સંતોષકારક પ્રુલાસા ન મળતાં એમણે પરીક્ષકની કામગીરી સ્વીકારી ન હતી. પરંતુ સરકાર સાથેના એમનો પત્રવ્યવહાર તપસ્વત્તાં એક વિગત એવી બહુવા મળી કે જેથી ભારે અચરજ થયું.

૨૨મી જાન્યુઆરીએ લખેલા પત્રમાં એમને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આપને મોકલેલાં એકસો દસ પુસ્તકોમાંથી દરેક વિભાગના પ્રથમ દસ પુસ્તકોની

યાદી લઈ તા. ૩૧મી જાન્યુઆરીએ યોજાણી એકકર્મી હાજર થવું! માત્ર ત્રણ દિવસમાં દસ નવલકથાઓ, દસ વાર્તાસંગ્રહો, દસ કાવ્યસંગ્રહો, દસ ચરિત્રગ્રંથો, દસ નિબંધસંગ્રહો, દસ ચિંતનાત્મક પુસ્તકો, દસ વિવેચનગ્રંથો, દસ નાટકો અને દસ એકાંકીસંગ્રહોની પસંદગી કરી લઈને હાજર થઈ જવાનું હોઈ આ કામ કરી બતાવવા બંધ તો ચિઠ્ઠીઓ ઉપાડીને જ કરી શકે તે!

આ અત્યાધિક કાર્યપદ્ધતિ અને વિરોધાભાસી યોજનામાંથી બહાર આવવું અશક્ય નથી. નગીનભાઈ લખે છે.

“આપણા દેશની સાહિત્ય અકાદમી જે રીતે પ્રવેશપત્રો ભરાવ્યા વગર જ અમુક ગાળામાં પ્રગટ થયેલાં બધાં જ પુસ્તકોમાંથી પોતાને શ્રેષ્ઠ લાગતાં પુસ્તકોને પુસ્તકારપત્ર જાહેર કરે છે, તેવું જ રાજ્ય સરકારે પણ કરવું જોઈએ. અને એને માટે કોઈ એવી કાર્યપદ્ધતિ અપનાવવી જોઈએ, જેમાં તે વસ્તુ દરમ્યાન પ્રગટ થયેલાં બધાં જ પુસ્તકોનો વિચાર થઈ શકે અને એ રીતે સમગ્ર પ્રકાશનોમાં જે શ્રેષ્ઠ હરે તેવાને જ ઇનામપત્ર જાહેર કરવામાં આવે. જે સાહિત્ય અકાદમી આખા દેશની જુદી જુદી પંદર કે સોળ (હવે એગ્રાણીસ) ભાષાઓ માટે આવી વ્યવસ્થા કરી શકે છે, તો આપણું રાજ્ય આપણી એક ભાષા માટે એવી વ્યવસ્થા કેમ ન કરી શકે?

આમ, સ્પર્ધાતું તત્ત્વ નાબૂદ કરી પ્રવેશ ફી કે એ પુસ્તક મંગાવવાવાળી વાત પડતી મૂકવી જોઈએ.

પરીક્ષકોને પુસ્તકો સમય આપવો જોઈએ, જેમ કે ૧૯૭૮ના ડિસેમ્બર પહેલાં ૧૯૭૯નાં પુસ્તકો માટેના પરીક્ષકો નીમવા જોઈએ.

આ પરીક્ષકો સ્વરૂપ દીઠ જુદા જુદા નીમવા જોઈએ, જેમ કે, નવલકથાના જુદા, વાર્તાના જુદા, નાટકના જુદા, વગેરે.

પરીક્ષકો ઉપરાંત પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનો અને સંસ્થાઓના વડાઓ પાસેથી તે તે સ્વરૂપનાં ઉત્તમ પુસ્તકોની યાદી મંગાવવી જોઈએ. એ યાદી પરીક્ષકોને પૂરી પાડવી જોઈએ.

સાહિત્ય અકાદમી છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાંથી એક ઉત્તમ કૃતિ પસંદ કરે છે. એ માટે એ પહેલાં પચાસેક વિદ્વાનો પાસે એ ત્રણ વર્ષના ગાળામાં પ્રગટ થયેલાં બધાં નોંધપાત્ર પુસ્તકોનાં નામ મંગાવે છે, એમાંથી એક મોટી યાદી તૈયાર થાય છે. એ યાદી વિદ્વાનોને મોકલવામાં આવે છે. હવે દરેક વિદ્વાને માત્ર એક જ પુસ્તક પસંદ કરીને એને યોગ્ય ગણવા માટેનાં કારણો આપવાનાં હોય છે. એ પછી બીજી યાદી બને છે, અને આ તારવેલી યાદીનાં પુસ્તકોની નકલો ખરીદીને ત્રણ પરીક્ષકોને મોકલવામાં આવે છે. આમાંના એક પરીક્ષક અકાદમીની કારોબારીના સભ્ય હોય છે. તે બીજા બે કોણ છે, એ અકાદમીના મંત્રીએ એમનાથી પણ ગુપ્ત રાખવાનું હોય છે. જે ત્રણે ત્રણ વિદ્વાનો એક જ પુસ્તક પર પસંદગી ઉતારે કે એ વિદ્વાનો એક પર પસંદગી ઉતારે તો નિર્ણય સરળ બને છે. ત્રણે વિદ્વાનોએ અલગ અલગ પુસ્તકો પર પસંદગી ઉતારી હોય તો એમના અહેવાલ વાંચીને અકાદમીની કારોબારી નિર્ણય લે છે કે ઇનામ આપવું કે નહિ. દેશનાં બધાં જ રાજ્યો એમની ભાષાનાં શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોને ઇનામો આપે છે. એમની કાર્યપદ્ધતિ વિષે પણ જાણીને ગુજરાત રાજ્ય એની આ એક ઉમદા અવૃત્તિને વધુ અર્થપૂર્ણ બનાવી સકે. પુસ્તકૃત પુસ્તકોની આ વિભાગમાં સમીક્ષા આપીશું. એ પૂર્વે સહુ અગ્રાત વિજેતાઓને અભિનંદન.

(‘સંદેશ’માંથી)

આપણા સંનિષ્ઠ અને જ્યૃત કવિ-વિવેચક
શ્રી યશવંત ત્રિવેદીના કાવ્યસર્જનમાંથી અહીં
રૂપે તારવી કીર્તિ કૃતિઓનો, કવિની કવિતાકલાનો
પ્રતિનિધિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ

પરિશેષ

સં. ડો. પ્રમોદકુમાર પટેલ રૂ. ૧૫ = ૦૦

કવિતાકલામાં રસ લેનાર તમામ જિજ્ઞાસુઓને
માણવા-મનન કરવા યોગ્ય આ મહાનિબંધ આપણા
આ પ્રકારના સાહિત્યમાં ગણનાપાત્ર ઉમેરો કરે છે.

કાવ્યની પરિભાષા

ડો. યશવંત ત્રિવેદી રૂ. ૪૦ = ૦૦

ઃ મુખ્ય વિકેતા :

આર. આર. શેઠની કંપની

મુજઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્ય વાહુ-મયસૃષ્ટિ શ્રેણી :
વિષય સંદર્ભ પુસ્તિકા-૧

મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ

૧૮૫૭-૧૯૭૭

પ્રાકૃત
અપભ્રંશ
અને
ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ક્ષેત્રે
દાસ
અમેરિકા
ગ્રેટ બ્રિટન
ફેડરલ રિપબ્લિક ઓફ જર્મની
અને
ભારતની યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા
પીએચ ડી. તથા અન્ય પદવીઓ માટે
સ્વીકૃત ૩૪૪ મહાનિબંધો

પ્રસ્તાવના

ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી

સંપાદક

પ્રકાશ વેગડ

રૂ. ૧૨ = ૦૦

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

મુજઈ * અમદાવાદ

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

૧. આખું આકાશ મારી આખોગાં	શ્રી વિઠ્ઠલ પંડ્યા	નવલકથા	૧૭-૦૦
૨. ફૂલને વાગ્યા કાંટા	” ”	”	૧૮-૫૦
૩. ભવસાગર	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	”	૧૨-૨૫
૪. વિશળદેવ	શ્રી ગુણવંતરાય આત્મ્યાઈ	”	૧૧-૭૫
૫. પહેલી પ્રીત	શ્રી વિ. સ. ખડિંકર	”	૧૦-૫૦
૬. પાંચણપારનો પ્રદેશ	શ્રી આગિદ સુરતી	”	૧૩-૨૫
૭. વારસદાર	શ્રી ઈલા આરબ મહેતા	”	૧૦-૫૦
૮. અંકુર	શ્રી પ્રીતમલાલ કવિ	”	૧૮-૦૦
૯. કાળી તારાં કામણુ આરાં	શ્રી ગુણવંત ભટ્ટ	”	૧૩-૫૦
૧૦. કાળુભારને કાંઠે	શ્રી મનસુખલાલ અવેરી	”	૧૧-૨૫
૧૧. મહાભારત ગુરુક્ષિણા	શ્રી નવનીત સેવક	”	૨૭-૦૦
૧૨. ચળિતર	” ”	”	૨૦-૦૦
૧૩. મીઠળ બાધો મારે હાથ	શ્રી ફેલાસ નાયક	”	૧૬-૫૦
૧૪. અંબલનું પાપ	શ્રી પ્રફુલ કોકોર	”	૧૫-૦૦
૧૫. અંબલનો શેતાન	શ્રી અલગારી	”	૧૫-૦૦
૧૬. સ્વપ્નપંખી	શ્રી ભૂપત વડોદરિયા	”	૧૩-૦૦
૧૭. શૌર્યપ્રતાપી ચંદ્રવંશ	શ્રી હરિલાલ ઉપાધ્યાય	”	૧૮-૦૦
૧૮. વણતુક્યા સંબંધો	શ્રી પૃથ્વી શાહ	નવલિકા	૬-૦૦
૧૯. અનન્ય	શ્રી મુકુલ બક્ષી	”	૧૩-૫૦
૨૦. પરિશિષ	શ્રી મણવંત ત્રિવેદી	કવ્ય	૧૫-૦૦
૨૧. રઘુવંશ	અનુ. પ્રભરમ નરોત્તમ, રાવળ	”	૧૮-૦૦
૨૨. વગડાનો શ્વાસ	શ્રી સુરેશ દલાલ	”	૧૦-૦૦
૨૩. કથાવલોકન	શ્રી દીપક મહેતા	વિવેચન	૧૨-૦૦
૨૪. ઉન્નિમિત્ત	શ્રી મદંત ઝોઝા	”	૧૬-૫૦
૨૫. નરસિંહરાવ	શ્રી વળલાલ દવે	”	૫-૦૦
૨૬. કનૈયાલાલ મુનશી	શ્રી મનસુખલાલ અવેરી	”	૫-૦૦
૨૭. અખો	શ્રી ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી	”	૫-૦૦
૨૮. ગાંધીજી	શ્રી ચી. ના. પટેલ	”	૫-૦૦
૨૯. રાસસુગર્મા પ્રકૃતિ નિરૂપણ	શ્રી ધીરુ પરીખ	”	૨૦-૦૦
૩૦. પ્રેમામૃત	શ્રી પ્રેમચંદર હ. ભટ્ટ	”	૧૧-૦૦
૩૧. અર્ધીતર	શ્રી ભવંત કોઠારી	”	૧૦-૦૦

૨. મહાનિબંધ વર્ગીકૃત મૂલ્યી	સંપાદક શ્રી પ્રકાશ વેગડ	નિબંધો	૧૨-૦૦
૩. સાવ એકલો દરિયો	શ્રી સુરેશ દલાલ	"	૮-૦૦
૪. ચહેરાઓના વનમાં	શ્રી સુરેશ દલાલ	"	૬-૦૦
૫. અંતવેદી	શ્રી મકરન્દ દવે	લેખો	૭-૦૦
૬. વિજ્ઞાનનો સમાજ ઉપર પ્રભાવ	શ્રી બર્ટ્રાન્ડ રસેલ અનુ. રજની જોષી	વિજ્ઞાન	૬-૫૦
૭. ભૌતિક વિજ્ઞાનના વાસ્તવિક્ષેત્રો	ડૉ. ઉષા જોષી	"	૫-૦૦
૮. ગિજુભાઈનું કૅળવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ ત્રેમકંઠર પાઠક	શિક્ષણ	૧૪-૦૦
૯. વાચન ગુધા	"	"	૧૦-૦૦
૧૦. સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ	ડૉ. અક્ષયકુમાર દેસાઈ	સમાજવિજ્ઞાન	૬-૨૫
૧૧. વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ	" "	"	૮-૦૦
૧૨. પ્રધાલય, સહકાર અને સંયોજન	શ્રી હજનલાલ મથુરદાસ લૈયા	પુસ્તકાલય	૩-૦૦
૧૩. દ્વિબિંદુવર્ગીકરણ : એક પરિચય	" " "	"	૬-૦૦
૧૪. બાપુજીએ કરાવેલો આંત્રમ ભજનોનો સ્વાધ્યાય	શ્રી પ્રભુદાસ ગરધી	અધ્યયન	૧૨-૫૦
૧૫. ઉદ્ધાસ મંગલ	શ્રી સ્વેટ માર્ટીન	ચિંતનાત્મક	૬-૦૦
૧૬. આસ્તિકતાનો આદર્શ	પ્ર. પં. શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી	ધાર્મિક	૭-૫૦
૧૭. ચંડીપાઠ	મહર્ષિ શાકંટેવ મુનિ	"	૭-૦૦
૧૮. ભાવિના મર્મ	શ્રી યશોધર મહેતા	જ્યોતિષ	૬-૦૦
૧૯. ભોજનનો યાજ્ઞ	નિર્મળાબેન ભટ્ટ	પાકશાસ્ત્ર	૧૫-૦૦
૨૦. પુનઃ આધુર્વેદ પ્રતિ	શોભન	વૈદક	૩-૦૦
૨૧. ધરધરનાં ઔષધો	લાલશંકર ઠાકર 'પુનર્વસુ'	"	૧૩-૫૦
૨૨. રોગ પરિચયમાળા પુ. ૧૨	" "	"	૨૪-૦૦
૨૩. મન્યતસાળા પુ ૮	શ્રી હરીશ નાયક	બાળસાહિત્ય	૧૦-૦૦
૨૪. પંચરત્ન મંથમાળા પુ. ૧૦	" "	"	૧૫-૦૦
૨૫. જોડી જોક્સ ભા. ૨	જોડી હરીશ નાયક	"	૧-૦૦
૨૬. તારા ભાત મીઠા છે	શ્રી હરીશ નાયક	"	૧-૦૦
૨૭. લવકુશનોં પરાક્રમે	લક્ષ્મી નાયક	"	૧-૦૦

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની ઠંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ * આંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

જૂન-૨૦૨૨ | ૧૨-૭૮

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

	उपन्यास	
मुक्ता	माल्ती पल्लकर	12-00
पति परम गुप्त भाग-३	विमल मित्र	27-50
धुआँ	अमृत राव	36-00
रास्ते अलग अलग		10-00
आकार	चन्द्रकान्त वर्मा	16-00
धरती सदा सुहागिन	कर्मभारी लाल जाकिर	9-00
तिनके	विमलमित्र	12-00
तुम्हारे लिए	हिमांशु जोशी	12-00
समय बीता हुआ	आशीष सिन्हा	12-00
एक औरत की जिन्दगी	शुभा वर्मा	10-00
बन्द रास्तों के बीच	मिथिलेश्वर	12-00
उत्त पार का मसीहा	प्रतापसिंह तरुण	10-00
कुमारिकाएँ	कृष्णा अग्निहोत्री	15-00
प्रतिकार	सुदर्शन चोपडा	10-00
लौरेने तक	मधुदीप	16-00
शोक-सेतु	रामदेव	15-00
भूल	प्रतापचन्द्र 'बन्द'	12-00
छोटे-छोटे महासुद्र	रमाशंभ	16-00
अंतराल के बाद	प्रदीप पंत	9-00
मंचनायक	राजेन्द्रमोहन भटनागर	16-00
पिघलते पत्थर	रामप्रकाश	10-00
एक दिन और सारा जीवन	भानंदकुमार	15-00
करी परिवर्त	राजेन्द्रपाल सिंह	6-00
इन्द्र धनुष के पार	सत्येन्द्र शर्मा	9-00
चार रास्ते	कमलेश शुक्ल	10-00
रास्ते अलग-अलग	प्रह्लाद कंसल	10-00
माटी की महक	चच्चिदानन्द धूमकेतु	25-00
बुंदा	सुमति क्षेत्र पांडे	16-00
टूटती संघियाँ	शशितपाल केवल	12-00
पहला अंत	योगेश गुप्त	10-00
शाल धनो का द्वीप	शानी	12-00

अपने अपने रंग

मेरी प्रिय कहानियाँ
स्याही सोखते
उसकी पहचान
केवल पिता
दरअसल
एक धुद से
पुल पार का आदमी
फासला
विराते बन्धन
धीनस के वैर
मरी हुई दाताब्दी
आखिरी टुकड़ा
बन्दिनी
उस्मानिया
गुजराते बंक्त का दर्द

अधरे के धावजुद
हर मोड़ साक्षी है
एकत्र के अक्षर
सूर्यास्त
काव्य प्रसंग

उबार का पति
सारी रात
बहत कर्बुरा
एक और द्रोणाचार्य
शब्द लिपि
काठ का घोड़ा
फरार फौज
चन्द टुकड़े औरत
चीफ मिनिस्टर
पाया खो गये

बमीला हाथमी

कहानी

कृष्ण चन्द्रदेव वैद
रमानात श्रीगस्ता
शृवीराज मे गा
से रा. यात्री
सुरेश उनियाल
रजना शर्मा
हरिहर द्विवेदी
केशव
राजधानी
जीवन भाषक
कैलास नाराद
इब्राहीम शरीफ
राजधानी
यादवेन्द्र शर्मा 'चन्द्र'
पाल भसीन

कविता

घलदेव बशी
डा धर्मवीर शर्मा
डा गोपाल शर्मा
विनेदचन्द्र पाण्डेय
स महेन्द्र पार्थिकेय

नाटक

श्रीमती वनमाला भवान्तर
दादल सरकार
शिवकुमार जोशी
शफर शेष
मनोरजनदास
”
उत्पल दत्त
गिरीश चख्खी
विजय तेंडुलकर

”

9-00

7-00

12-00

8-00

12-00

10-00

10-00

10-00

10-00

9-00

8-00

9-00

12-00

10-00

12-00

7-00

12-00

15-00

15-00

10-00

12-00

7-00

6-00

8-00

9-00

10-00

10-00

14-00

14-00

8-00

6-00

संकटलाल जिंदावाद	व्यंग्य	
फूलों वाले कैक्टस	लतीफ धोंधी	10-00
राजधानी में गंधार	रवीन्द्रनाथ ख्यामी	9-00
	प्रेम जनमेजय	12-00

समीक्षा

निराला	नागार्जुन	7-00
हिन्दी कविता : आधुनिक व्यापार	डा. रामदरश मिश्र	25-00
भक्ति काव्य की दार्शनिक चेतना	डा. नारायण प्रसाद वाजपेयी	20-00
हिन्दी पत्रकारिता : राष्ट्रीय नव उद्बोधन	डा. श्रीपाल शर्मा	25-00
समकालीन कविता : विचार कविता	सं. चन्द्रदेव शंभी	25-00
शुक्लोत्तर भालोचना और डा. नरोन्द्र	पुष्पा अग्रवाल	40-00
भालोचना की रचनायात्रा	धनंजय वर्मा	25-00
साहित्य और सामाजिक संदर्भ	डा. शिवकुमार मिश्र	25-00
हिन्दी-रेखाचित्र : सिद्धान्त और सृजन	अनिता पाण्डेय	30-00
आधुनिक नाटक का महीसा मोहन राकेश	डा. गोविन्द चातक	25-00
हिन्दी उपन्यासों का मनोवैश्लेषणात्मक अध्ययन	डा. गिरधर प्रसाद शर्मा	40-00
हिंदी एकांकी की शिल्पविधि का विकास	सिद्धनाथ कुमार	50-00
हिंदी कविता की वैचारिक भूमिका	डा. नरेन्द्र मोहन	20-00
कामायनी : एक यूतोपिया	डा. सुरेश गौतम	10-00
भारत की भाषा समस्या	डा. रामविलास शर्मा	22-00

विविध

भूकम्प	हरिनारायण श्रीवास्तव	15-00
ओ ! मैंने राजहंस	शिवीश	15-00
गीता का अद्भुत संदेश	प्रो. वा. विष्णुदयाल	15-00
वीर बैरागी	भाई परमानन्द	8-00
इत्यादि	प्रणवकुमार वन्दोपाध्याय	10-00
मार्ग के गहरे चिह्न	सद्गुरुस्वरण अक्वथी	30-00

बाल-साहित्य

ज्ञान की सीढ़ियाँ	श्री ज्योतिर हृदय	3-50
लोक व्यवहार	सन्तराम कल्प	3-00
विश्व संतो की प्रेरक कथाएँ	रामकृष्ण शर्मा	3-00
सांस्कृतिक एकता की प्रेरक कहानियाँ	ज्योतिर हृदय	4-50
दमघन्ती	शान्ति महाचार्य	4-00

राजा विक्रम और रानी चतुरा	वसीराम यादव	4-50
आजादी का मुन्हा सिपाही	वल्लभ व्यापी	4-50
फरानी जलिया वाले बाग की	श्रीकृष्ण मायूस	5-00
नदू जिन्दाबाद	के पी सक्सेना	5-00
इनकी दुश्मनी क्यों	हरिकृष्ण देवसरे	3-50
नयी बहर	फ़मीरी लाल जाकिर	4-00
श्रुति-श्लोक की कथाएँ	हरिकृष्ण देवसरे	3-50
जिनकी पूजा होती है	हरिकृष्ण देवसरे	3-50
ऐसे-वैसे	विष्णु प्रभाकर	5-00
देहाभक्त वीर सेनापति	हरिकृष्ण देवसरे	4-00
देश-विदेश के अनेक लोहार	श्रीकृष्ण	3-50
नया पंचनख	हरिकृष्ण देवसरे	4-00
सौ बात की एक बात	शुद्धभूषण	4-50
पाँच बाल-नाटक	डा. मन्तराम फ़ख़ूर	4-50
पुराणों की अमर कथाएँ	सुपमा शर्मा, एम. ए.	3-00
मध्य प्रदेश की लोककथाएँ	रमेश दशै	5-00
बैरल की लोककथाएँ	डा. एन. ई. त्रिवरनाथ	5-00
महाभारत की लोककथाएँ	कमल दीक्षित	5-00

प्राप्तिस्थान

आर. आर. शेठ एन्ड कंपनी

निष्ठास अने धारदार !

शुश्रूषणमा पोताने नाट्यप्रेमी गण्ठावनाराज्योनी
जिध उराडी हे तेवी अेक नाट्यकारनी स्मृति कथा

भारग आ पणु छे शूराने

अने स्मृतिकथा कहेरु के आत्मकथा, परंतु नवलकथा करता पणु

विशेष वाचकना मन पर कणले जभावती

‘शूरानेना भाग’नी आ सम्भरलुकथा तमागे गाणुषी ज रहुी

शेवकुभार जेपी

३. २० = ०८

નવાં કલેવરથી સુશોભિત ઐતિહાસિક નવલ ગ્રંથાવલિ

સેનાપતિ

જેની સંસ્કૃતિ લગભગ નામરોપ થતી હતી અને જેના આદર્શો લગભગ વિસરાઈ ગયા હતા એવા એક વિશાળ માનવસમુદાયના પુનરુત્થાનની કથા. જે જોરાવર સલ્તનતને દિલ્હીના સિંહાસન ઉપરથી ઉઠાડી મૂકનાર પ્રબળ પુનરુત્થાનની અનોખી કથાનું પ્રથમ પુસ્તક. હિંદુ સંસ્કૃતિના પુનરુત્થાનની મહાગાથા. મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦

જામતમાચી ભા ૧-૨

રામચંદ્રપંત, દુર્ગાદાસ રાઠોડ, સવાઈ જયસિંહ, રાજબહાદુર જહિમસિંહ, સ્વામી બ્રહ્માનંદ અને પ્રાણનાથ પ્રભુ જેવા અનેક નરશાહુલો અને ધર્મ કેસરી આદર્શ વાંચકોએના પરક્રમેની, જાનિસારીની ગાથાને વણી લેતી આ નવલકથા તમારે વાંચવી જ રહી. સેટલું મૂલ્ય રૂ. ૨૮-૫૦

મુસાફર

રામસંગ માલમે દેશની કંગાલિયત મિટાવવા પરદેશ ખેડી અથાગ પરિશ્રમ અને લયંકર ચાતનાઓ વેઠી દરિયાપારના ઉદ્યોગો દેશમાં સ્થાપ્યા. દેશ જેને માટે સદાકાળ ઝંખે અને ગૌરવ અનુભવે એવા સ્વદેશપ્રેમી મરજવાની સ્વાર્થલુને સાહસની અનોખી કથા. મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૦૦

જેરતલખી

સંસ્કાર અને માનવતાનો, શ્રદ્ધા અને હાંમનો દીવડો અખંડ જલતો રાખવા માટે પોતાની જાતને કેવળ પ્રભુપ્રીત્યથે કુરબાન કરી દેનાર અલગ અલગ નાતજાતના ને કાર્યક્ષેત્રના મરજવાઓની રૂંવાડા ખેઠા કરી દેતી કથા. મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૭૫

સરમુખત્યાર

ધર્મ-રાજ્યની સ્થાપના કે ધર્મ-રાજ્યનું અસ્તિત્વ ઇતિહાસમાં એક મહાન આપત્તિ સમું બની રહે છે. જ્યાં સુધી ધર્મસમાજ એટલે લોકસમાજ મનાય છે ત્યાં સુધી એ મંગળ સંવ છે. પરંતુ જે ધડીએ ધર્મ-રક્ષા એટલે પૂજારીઓ, મઠધારીઓ ને શાસકોના સ્વાર્થી હિતોની રક્ષા બને છે તે ધડીએ એ ધર્મરાજ્ય કેવળ શોષણ રાજ્ય બને છે. 'સરમુખત્યાર'નું રૂપ દેખાડતી આ નવલકથા તમારે માણવી જ રહી. મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૨૫

ખંડખોર

ભૂતકાળનાં યુદ્ધોનાં લોહી અને માંસ નીચે દટાયેલાં અને વિસ્મૃતિના ઢગ નીચે લગભગ ઢૂંનાવાઈ ગયેલાં, વચન માટે માથું આપી દેનાર અને શિર પડે ને ધડ લડે એવા મરજવાઓની જોશીલી કથા. વચન-પાલન અને વિશ્વાસઘાત, પ્યાર અને વેર, દોસ્તી અને દુરમનાવટની અનોખી કથા. મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૭૫

શૌર્ય કુરબાની અને ઝિંદાદિલીના ગઘગાચક ગુલુવંતરાય આચાર્યની અને

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

સામાજિક ક્ષેત્રે 'નવજગૃતિ' એ જેનું ધ્યેય છે તેવી 'નવજગૃતિ સમાજમાળા' શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ
વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ બેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સાદું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૧=૫૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-યુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ ઇષ્ટ નથી. તેને બદલે નાનપણથી એમની સુસુમ્નિ ધડાક અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે, તેવું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

'સમાજ વિજ્ઞાનમાળા' એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીઓને સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વદ્જનોએ તથા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે.

આ શ્રેણીની એ નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણફાળ બરી અવકાશને આંખવા દોર મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજજીવનમાં છે તેનો તાદૃશ ચિતાર આપણ આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સં. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ; ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૬=૨૫

સમાજમાં સિદ્ધાંતના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે બીબી ચણેલી સાંપ્રત સમાજની સંજગતી સમસ્યાની તવરપરી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સમાજમાં નવજગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

જ્યાં પુસ્તકાલય છે ત્યાં 'શેઠ'નાં પ્રકારનો અનિવાર્ય છે.

ધન-જોખનના મદથી છકેલી રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : જિમિશીલ, આદર્શ લાવનાશાળી સ્વમાની યુવાન ગૌતમ : પૈસા માટે નીતિ-અનીતિને અલસાઈએ ચકાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : ઉચ્ચ સ્થાને બિરાજતા બ્રાહ્મચારી એન. જી. સાહેબ : આ બધાના સથવારે રચે છે યુવાનોના લાડીલા લેખક મગરૂર નારીના મદદર્ષી અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનોખી કથા.

માન-અભિમાન.

સારંગ ખારોટ

....

કિંમત : ૧૩-૭૫

સમ્પ્રજ્ઞતા, સાહજિકતા અને સમજના બળથી
સતત અનુપ્રાણિત થતા સસુહાર પ્રણયની કથા

શ્રાવણ રાતે

રઘુવીર ચૌધરી.

૩૧. ૧૦-૫૦

આવેશો અને આકેમણો પર વાંઝાયા ઠરતી પ્રણયકથાઓ કરતાં અહીં શુદ્ધ જ પ્રકારની સમજ, સમ્પ્રજ્ઞતા અને સ્વસ્થતાની માંડણીએ રચાય છે નરનારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રણય સંવેદનમાં જીવી થતી નિરાળા સ્વરૂપના ગૂંચની નિરાળી કથા.

'ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉક્તિને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની ખીના બનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધ્ધર ત્યાંસે અને એકી ઘેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા.

નીલિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાલજ

....

૩૧. ૧૨-૨૫

ગંધાપચીસીનો સમય એ જાત અને જગત વિશેની અસંખ્ય બ્રમણ્યોના સેવનો અને એ બ્રમણ્યોના છિન્નલિન્ન થવાનો સમય છે. બ્રમણ્યોના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સંવેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો સ્થાન.

નિમજ્જન

ઉત્પલ ભાયાણી

૩૧. ૬-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે? પચાસથી પણ વધુ વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિષ્ણાત' સેવાનો લાલ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ :: ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

સ્વપ્નતીર્થ

સંપાદકશ્રી શર્મા

૩૧. ..

યુવાન કલમોનું સમર્થ પ્રતિનિધિત્વ કરતી 'દેશ'ના સર્જકની શક્તિશાળી કલમની અવિસ્મરણીય એવી વિરલ આ નવલકથાનો સ્વાસ્વાદ કોઈપણ વયના પણ ખાધી રીતે 'પુખ્ત' સાહિત્યરસિકો માટે અનિવાર્ય છે.

શ્રી ગિવકુમાર જોષી
-ની નવી નવલકથા

આ અવધપુરી! આ રામ!!

સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગમાં આ દશકો ખૂબ વિવાદાસ્પદ નીવડ્યો ગણાય. આઝાદી એટલે આ-મુક્તિ એટલે આણું બધું તો નહિ જ વળી-આમ જાતજાતનાં ધમસાણુ વચ્ચે જીવતી આજની અને આવતીકાલની ભારતીય પેઢી ઓની કથા એટલે--

આ અવધપુરી! આ રામ!!

મૂલ્યસ્થાપન અને મૂલ્યઉચ્છેદનની કથા. રસાળ કથનરીતિ, આકર્ષક પાત્રસૃષ્ટિ, એક જ જોડકે વાચની પડે તેથી નવલકથા એટલે આ અવધપુરી! આ રામ!!

આખું આકાશ મારી આંખોમાં

વિકુલ પંડ્યા

૩૧. ૧૭-૦૦

'સર', કહેતો ઉમેશ બેઠકખંડમાં ગયો. 'એ રહસ્ય અત્યાર પૂરું રહસ્ય જ રહેવા દો! એનો ભેદ હું ખોલીશ, તો તમારાં સૌનાં મોઢાં કાળાં મેશ થઈ જશે! શરૂથી અંત સુધી વાચકના મનહૃદયનો કળંગે જમાવતી આ કથા એક જોડકે જ તમારે માણવી જ રહી.

સપન, જીવન, શોભના, ઉર્વા, આ બધાં આપણામાંનાં ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ છે. મૂલ, કોલેજ, જીવનમાં કયાંક ને કયાંક એ મળી જ જાય છે. તમે આમાં કોણ છો? શોધી કાઢો ભેદ એ.

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન દવે

૩૧. ૧૦-૫૦

પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય વખત ગુજરાત રાજ્ય સરકારનાં ઇનામો મેળવી જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ સ્વેદો છે તેવા બેનેડ કલમના સ્વામીની નવી ભેટ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

જાણુ : દર્શન પ્રિન્ટર્સ, દેવમોર બેકરીના ભોંયગર્મા, સલાપત્ત રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સંલો

ઉદ્ગાર

સંપાદક : મનહર મોદી

પૃષ્ઠ : ૨

અંક : ૪

ડિસેમ્બર '૭૮

વિભાગ્ય રેડુલક્ટર

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

સ્વપ્નતીર્થ

સંપાદક શર્મા

શ્રી.....

યુવાન કલમોત્તું સમર્થ પ્રતિનિધિત્વ કરતી
 'દેશ'ના સર્જકની શક્તિશાળી કલમની
 અવિસ્મરણીય એવી વિરલ આ
 નવલકથાને રસાસ્વાદ કોઈપણ
 વયના પણ બધી રીતે 'પુખ્ત'
 સાહિત્યરસિકો માટે
 અનિવાર્ય છે.

શ્રી શિવકુમાર જોષી
 -ની નવી નવલકથા

આ અવધપુરી! આ રામ!!

સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગમાં આ દશકે પ્રબલ
 વિવાદસ્પદ નીવડ્યો ગણાય. આઝાદી એટલે
 આ-સુક્રિત એટલે આતું બધું તો નહિ જ
 વળી-આમ જાતજાતનાં ઘમસાણ વચ્ચે જીવતી
 આજની અને આવતીકાલની ભારતીય પેઢી
 ઝોની કથા એટલે-

આ અવધપુરી! આ રામ!!

મૂલ્યસ્થાપન અને મૂલ્યહીનતાની કથા.
 રસાળ કથનરીતિ, આકર્ષક પાત્રસૃષ્ટિ, એક
 જ એકે વાંચની પડે તેવી નવલકથા એટલે
 આ અવધપુરી! આ રામ!!

આખું આકાશ મારી આંખોમાં

વિકુલ પંડ્યા

શ્રી. ૧૭-૦૦

'સર', કહેતો ઉમેશ બેઠકખંડમાં ગયો.
 'એ રહસ્ય આત્મા પૂરું રહસ્ય જ રહેવા
 હો! એનો ભેદ હું ખોલીશ, તો તમારાં
 સૌનાં મોઢાં કાળાં મેશ યઈ બશે!
 શરૂથી અંત સુધી વાચકના મનહૃદયનો
 કબજો જમાવતી આ કથા એકી બેઠકે જ
 તમારે માણવી જ રહી.

સપન, જીવન, શોભના, ઉર્વી, આ બધાં
 આપણાંમાંનાં ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ
 છે. સ્કૂલ, કોલેજ, જીવનમાં કયાંક ને કયાંક
 એ મળી જ જાય છે. તમે આમાં કોણ છો!
 શોધી કાઢો ભોઈએ.

ત્રીજો સૂર

ચિનાકિન્ દવે

શ્રી. ૧૦-૫૦

પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય
 વખત શુભસત સત્ય સરકારનાં ધનાઁ મેળવી
 જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ રચ્યો
 છે તેના બેનેડ કલમના સ્વામીની નવી ભેટ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સુવિપ્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

વિચાર : દર્શન પ્રિન્ટર્સ, દેવમોર બેઠરીના બોધગામાં, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

साहित्य अने साहित्यरसिके वचनेना सेतु

ब्रह्मोद्धार

विमल तेंडुलकर

કલ્પમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ અન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

કમળના તતુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૯-૦૦
અર્થાન્તર	શ્રી ચદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મામયિક સદલ સૂચિ	સ. શ્રી કનુભાઈ શાહ શ્રી કિરીટ ભાવસાર	૧૫-૦૦
શ્રી ગિણુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	શ્રી ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
સાંપ્રત	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૧૫-૦૦
ઈષિકા	શ્રી યશવત ત્રિવેદી	૧૮-૫૦
ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસની કેટલીક સમસ્યાઓ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૫-૦૦
કાવ્યનું સવેદન	”	૧૪-૫૦
પૂર્વાપર	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ	૧૭-૦૦
વાર્તાવિશેષ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૧૫-૨૫
અદ્યતન કવિતા	”	૧૩-૭૫
સીમાંકન અને સીમોલ્લેખન	શ્રી સિતાશુ યશશ્ચ દ્ર	૧૦-૦૦
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	શ્રી ચદ્રકાન્ત શેઠ	૧૭-૫૦
પરિધિ	શ્રી દિગ્વીશ મહેતા	૧૩-૦૦
મેનાગુજરી	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૦-૦૦
ગાંધીજીનું અનુશાસન	શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર	૮-૨૫
આચાર્યોનું અનુશાસન	”	૭-૫૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પરપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર આર શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ તાપી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

BEONR

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૨
૧૫ ડિસેમ્બર '૭૮ : અંક ૪
કાર્યાલય :
આર. આર. સેઠની કંપની,
કુમાર, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ : આર. આર. સેઠની કંપનીવતી ભગતભાઈ
પુરાભાઈ સેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
૩. ૧૦-૦૦ (વર્ષમાં દસ અંક)
અમૃત ઇન્ડિસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
હટક નકલ અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
૩. ૧-૦૦ અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.
નકલ : ૧૦૦૦

આપણી વાત

અમદાવાદના નક્ષત્ર ટ્રસ્ટે તા. ૧૮/૧૯-૧૧ '૭૮ના રોજ તેલું દિતીય પર્વ ઊજવ્યું હો. આરક્ષિંગે, વિજય તેંડુલકર, સતીશ આણેકર, સિતાશિ યશશંકર તથા લાલશંકર ઠાકરને આમંત્રીને. તેની વિગત આ અંકમાં અન્યત્ર પ્રગટ કરી છે, ('નક્ષત્ર'નું દિતીય પર્વ') તે સ્સપ્રક્રિયા અને નાટ્યમાં રસ ધરાવનાર સૌને માટે ઉપયોગી છે.

આ અંકમાં જોમની તસવીર પ્રગટ કરી છે તે-શ્રી વિજય તેંડુલકર મરાઠીના નાટ્યલેખક છે અને ભારતની ૧૪ જોટલી ભાષાઓમાં તેમનાં અનેક નાટકોના અનુવાદ થયા છે. નાટ્યસંસ્કૃતિ તરીકેના તેમના અંતરગત તેમના સ્પષ્ટ, ચોખ્ખા વક્તવ્યે સરસ ઉપસાચ્યું. શ્રી તેંડુલકરે અંગ્રેજીમાં રજૂ કરેલા વક્તવ્યને ગુજરાતી અનુવાદ નક્ષત્ર ટ્રસ્ટ પ્રગટ કરશે તો ગુજરાતી નાટ્યરસિકો માટે ઉપયોગી પુસ્તક થશે.

'ઉદ્દગાર'ના ગયા અંકમાં સ્વ. કવિ શ્રી જમદીશ જોષીના બે કાવ્યસંગ્રહોના નામ છપાયાં છે તેમાં 'ક્ષિતિજને વસવન'ને સ્થાને 'વમળનાં વન' વાંચવા વિનંતી.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમાં

૪. કવિતા	જયેન્દ્ર શેખરીવાળા, હરીશ મીનાશુ,	૧૩. ગોષ્ઠિ	સ્થુષીર ચૌધરી
૫.	મહેસાં શાહ	૧૪. સંદર્ભ	પ્રકાશ વેગડ
૬.	અક્ષિત જ્વની, ગિપિન મેક્ષિયા	૧૭. "નક્ષત્ર"નું દિતીય પર્વ	રમણલાલ જોશી
૭. સંપર્ક	—	૧૮. ગુજરાતીનો અભ્યાસક સંધ	—
૮. લોખીભાઈ મરી ગયા	સુભાષ શાહ	૨૧. ગાતું નાટક ટીલમાં ન મુકાય	શિવકુમારી જોષી
૧૧. તાણું	સુકુમાર ત્રિવેદી	૨૫. એક સૈનેરી નદી	રામચંદ્ર પટેલ

ગીત એક સ્મૃતિદર્શનું

૦ હરીશ મીનાશુ

મહુરર મહેકે

શાસશાસમાં ગહેકે કોનુ નામ ?
પાયરુ' પદમણીના પગને તળિયે
ફૂલફૂગરનું ગાય...!

ગોફણ વરસે ધુમ્મરધુમ્મર ફૂલ વીંઝીને
આજ ગગનને

સરખે જાને પ ખી કલખલ વહેંચુ'

શબ્દકોષ ખોલું તો લીલો રંગ નીતરે
વક્ષ નામને છેડે-

એવું જીવ સૌંસરું સજીવારોપણ અંધુ'

સારસના ટકુકામા મેંતા હોઠ સાવવું

કરમરકર ચોચાસું પૂજુ'

પલખેલી ધૂધરિયું જેવી રણકે

જમ્ જમ્ અંખ-

કપકતું અંધારું પહેરીને અમથો પૂછુંગાહું :

જાતી વચ્ચે કિયુ જાપરુ સાત જનમની ચૂવે ?

ગીણુ અમૂક અમૂક સંચારું કિયું ગીત ?

કહે તો,

જલમલ અલમલ એક નિસારો વાવું-

ધરમાં પતગિયા ત્રોશવું.....

*

તિરાશમાંથી પહેલવારકું

રજરવલાનું શુભ મહરત ઇલકાય

અને આંખાનાં ફૂણાં પાંદ ધરુને કન્યાની સાથળખ

-એવો હું ય ધરુજી

કેવલનાં પીંજા જેવી આ કલમ ધરુને

એકસામટી પાંચ આંગળી

નદી જેવડું શમણુ મેંને ફરફર ફરમાય

પ્રગટવું ટીપું છે, પ્રગટવું ટીપું છે

(સિસુક્ષાના કેટલાક અતિવેગી સ્ફુલ્લિંગો)

જીરણુ અક્ષરજી રે પારાવાર, પ્રગટવું ટીપું છે

મન-મૂશળ ને શબ્દોની છે ધાર, પ્રગટવું

ટીપું છે

વંરાળની વૈતરણી વચ્ચે ઝોગળવાનું સુખ

પીડાનું કારણ, હેય....

તલ પીડાનું ઝોળંગીને ધરવી ઇચ્છા ગિચ્છા-નું

અધારણ, હેય....

વૃત્તિથી પર. વેદે અધ્યાહાર.-પ્રગટવું ટીપું છે

(-શાકુંતલનું વિશ્વાનલની પાર પ્રગટવું ટીપું છે

રહી રાઈનો દાણે અપરંપાર, પ્રગટવું ટીપું છે

જીરણુ અક્ષરજી રે પારાવાર, પ્રગટવું ટીપું છે

મન-મૂતિનો યોગ તે મનીં પક્ષીનું સંધાન

અરવરવ કલરવ, હેય....

કાગળનો ચોનિમાં સંચિત જુલોદયનો વર્ણ

અમારો પગરવ, હેય....

નિહવા જાણે પગલાનો અવતાર-પ્રગટવું ટીપું છે

(-યુગાન્તરનું કાલુની આરંપાર પ્રગટવું ટીપું છે

મૂર્છા, મમરં, પવનની પેલે પાર, પ્રગટવું ટીપું છે

૦ જ્યેન્દ્ર શેખડીવાણા

ત્યાં જ અચિતો

આકળમાં આંસુનો ઇન્દ્રિયવ્યત્કય કૂટે

લય તૂટે કાગળમાં

બીનું પદમણીનું પગલું

પળમાં પવન બની પથરાય

જગમગ કપૂર ઊડી ન્યાય

ફરફર વેરણછેરણ ફરકે કેવા

લોકગીતને છેડે મારા શ્વાસ-

તમારા શ્વાસ...

*
અરેરે, પાંદ તૂટ્યાં અધવચ્ચે પહેલીવારકાં રે લોલ
તમે તો આકળવિકળ પરલય જેવાં પારકાં રે લોલ

૦ મહેશ શાહ

શરૂઆત

૧
ન્યારે ન્યારે શરૂઆત કરું છું
ત્યારે પૂરું થઈ ગયું હોય એમ કેમ લાગે છે ?
પૂરું જ થઈ જવાનું હોય તો

પાછળથી શરૂઆત કરું એમ કેમ થાય છે ?
વચ્ચેથી તો નજી શરૂઆત કરાય જ કેમ ?

તો પછી બહાર રહીને શરૂઆત કરવાની છે ?
પણ શરૂ થે કરવું જ પડે એમ છે ?
મારે જ શરૂ કરવાનું છે ?

ને કાંઈ પણ
જો શરૂ થવાનું જ હોય
તો જો કાંઈ પણ શરૂ થવાનું છે
કે થવા માગે છે
તે આપોઆપ જ કેમ ન શરૂ થઈ શકે ?

પણ શરૂ તો થવું જ જોઈએ
એમ લાગે છે હવે.

કોઈ ગાયકના મુખેથી.....

તો સંભળાય છે ?

સંભળાવાની શરૂઆત ત્યારે જ થઈ ?

સમગ્ર છે કદાચ ?

એટલે કે સમગ્રવાની શરૂઆત ત્યારે જ થઈ ?

એક જાપ શરૂ થતો હોય

કોઈ જાપિયાને મુખે.

તો એની શરૂઆત કર્યાંય મળે છે ?

એક જ શબ્દ

એકસરખો સતત સ્વરૂપત અવિરત
ક્યાં છે એની શરૂઆત ?
ને ક્યાં છે એનો અંત ?

ગોળગોળ સફરજન ચખાય છે
ત્યારે શરૂઆત કેવાંથી થાય છે ?
વહેતા પાણીનું આયમન થાય છે
ત્યારે પાણીનો કયો છેડો ઝિલાય છે ?
કાંઈ કહેવાય છે ?

કહેવાની શરૂઆત કરું છું ને...
ન્યારે ન્યારે કહેવાની શરૂઆત કરું છું ને...
ત્યારે પૂરું જ થઈ ગયું હોય
એમ કેમ લાગે છે ?

૨
શરૂઆત એટલે કેવળ શરૂઆત.
સ્વચ્છ સુધડ સ્પષ્ટ અને પવિત્ર.
નવીનતાભરી શરૂઆત.
શરૂઆત એટલે શરૂઆત માત્ર.
સ્વચ્છ સુધડ સ્પષ્ટ અને પવિત્ર.
પુત્ય કાવ્ય શિલ્પ અને ચિત્ર.
નવીનતાભરી શરૂઆત

અને શરૂઆત માત્ર.

*

૦ અધિન બાની

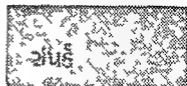
ઘર વસાળ્યું મૌનના કાંઠા ઉપર
 શબ્દની હોડી લઈને ક્યાં કરું !
 સાત સાગર પારની કન્યા ગમી
 વાત સારી છે, કહો, શ્રીફળ ધરું !
 હસ્તરેખામાં મને કંકુ મળ્યું
 સાચવેલા સાધિયાનું શું કરું !
 શ્વાસની ચાહર મને ટૂંકી પડી
 સાવ નાની વાતથી શાને ડરું ! !

સળગી રહ્યું

૦ બિપિન મેશિયા

કાવ્યને વળગી ગએલું શક્યતાનું પ્રેત આ
 ટાંકણીટોચે ખની ટપકું ભલે સળગી રહ્યું.
 ટેરવાં વચ્ચે કમાળી એક સીંગારેટને
 એક સ્ફોટક છવડું અફળાઈને સળગી રહ્યું.
 એક દાવાનળ ધકી ચીરાય છે જગલ બધું,
 શહેર આ રંગીન ભડભડ એટલે સળગી રહ્યું ?
 બંધ સુકીથી ઉઘાડી નાખવા છે ખારણાં,
 લોહીના સૂરજ સમું કારણ નસે સળગી રહ્યું
 યંત્રણા ચોમેરથી ઘેરી વળી છે એટલી
 કે થઈ અણુતણ પગલું આગણે સળગી રહ્યું.

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને
 પ્રત્યક્ષ જ્વેલાનું તથા તેમને હળવા મળવાનું અપા
 કુતુહલ હોય છે, તો વળી શિક્ષણ-સરકારની સરવાએ
 માટે પોતાના સૈદ્ધાંતિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્ચા
 વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવ
 પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજનવાના નિમિત્તે સાહિત્ય
 સન્નકોના સપકમાં રહેતું અનિવાર્ય બને છે એ
 હેતુને લક્ષ્યા રાખી 'ઉદ્ધાર'ના પ્રથમ અંક
 (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોના સરનામાં ક્રમશઃ
 પ્રકટ કરીએ છીએ —

- ૮૮ ધીરુબહેન પટેલ
 હ સરાજ વાડી, ટાંગેર રોડ
 સાન્તાક્રૂઝ (વેરઠ)
 મુબઈ-૪૦૦૦૫૪
- ૮૦ બાલમુકુન્દ દવે
 'આન હમદી'
 ૪૨, નાયાલાલ કોનોની
 અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪
- ૯૧ ચ દ્રવદન શુક્લ
 'સોમવલ્લી' ૧૨મો રસ્તો
 ૫૫, બી ચિત્રવનગર સોસાયટી
 જુહુ પશ્ચિમ વિરોપાર્વા (વેરઠ)
 મુબઈ ૪૦૦૦૫૬
- ૯૨ ધીરેન્દ્ર મહેતા
 'છવનગયા'
 જનરલ હોસ્પિટલ માર્ગ
 બૂલ (કચ્છ)
- ૯૩ બાનુપ્રસાદ પડવા
 એવ/૯૦, હાઉસિંગ બોર્ડ કોનોની
 કાલાવડ રોડ
 રાજકોટ

ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા

[કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ગયા વર્ષથી, જે હેતુચર, આ વાર્તા-સ્પર્ધાના પ્રારંભ અમે કર્યો હતો, તેનું મહત્વ આજે પણ જેમનું તેમ જ છે. અભ્યાસક્રમમાં ભાષા-સાહિત્યના શિક્ષણનું મહત્ત્વ ઘટ્યું છે, અને વધારે ઘટતું જાય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના તથા આવૃત્તી કલના ભવિષ્ય માટે પણ સર્જાતા સાહિત્યને પ્રાગટ્ય-પ્રોત્સાહન મળે તે અત્યંત જરૂરી છે.

આ હેતુને લક્ષમાં રાખીને ગયે વર્ષે અમે માધ્યમિક-ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની વાર્તા-સ્પર્ધાનું આયોજન કર્યું હતું. આ વર્ષે અમે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને એમાં ભાગ લેવાનું હૃદયપૂર્વકતું નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીએ નીચે મુજબની વિગત, ખાતરી સાથે, પૂરી પાડવી જોઈશે :

(૧) જે તે કોલેજમાં ચાલુ વર્ષે ભણતા વિદ્યાર્થીઓ આ સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકશે.
(૨) 'વાર્તા મૌલિક' છે' તથા વિદ્યાર્થી તેમની કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે તે મુજબનું આચાર્યશ્રીનું પ્રમાણપત્ર વાર્તા સાથે મોકલવું આવશ્યક છે.

(૩) વાર્તા મોકલવામાં મેડી તા. ૩૧ જાન્યુ. '૭૬ મુધીમાં મળી જવી જોઈએ.

(૪) ઇનામ આ ક્રમમાં અપાશે :

વિજેતાની પસંદગીનાં ગુજરાતી પુસ્તકો

પ્રથમ ઇનામ રૂ. ૩૫૧નાં પુસ્તકો

બીજું ઇનામ રૂ. ૨૫૧નાં "

ત્રીજું ઇનામ રૂ. ૧૫૧નાં "

પ્રોત્સાહક ઇનામ રૂ. ૧૦૧નાં "

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સર્જકો તથા વિવેચકો આ સ્પર્ધાના નિર્ણાયક હશે, જેમનાં નામ જાહેર કરવામાં આવશે.

: વાર્તા મોકલવાનું સરનામું :

'ઉદ્ગાર વાર્તાસ્પર્ધા'

ઉદ્ગાર કાર્યાલય, આર. આર. ચેકેની કંપની, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧

ગાંધી

ભોગીભાઈ મરી ગયા

મુલાય શાહ

ભોગીભાઈને દાતણ કરતાં કરતાં જ યાદ આવ્યું કે આજે તો પહેલી તારીખ પગારનો દિવસ. અને એ ખુશ થઈ ગયા. ભોગીભાઈને એક વાતનું મોઢું દુ:ખ છે. એ મુખી યાજ કે દુ ખી, એમની પત્નીની હાજરીમાં એ ક્યારેય જણાવી શકતા નથી. સહેજ મૂડમાં આવે તો ય તારાબેન ટોકે, એકલા એકલા હસે છે તે શરમ નથી આવતી? ગાંડા થઈ ગયા છે કે શું? અને એમનો બખડાટ શરૂ થઈ જાય. ભોગીભાઈ મૂડમાં ના હોય અને સહેજ ઉદાસ ઉદાસ ધરમાં ફરે તો ય એમનું આવી અને 'આમ દિવેલિયું ડાસું' લઈને ફરે છે તે શું તમારી મા મરી ગઈ છે? ભોગીભાઈ સમસમી જાય 'હરી' કહી આધાપાછા થઈ જાય.

ધરમાં ગમે તેમ હોય પણ સિદી સર્વેની ઓફિસમાં એમનો વટ. ભોગીભાઈ બહુ સારા માણસ લગવાનું માણસ. ગમે તેનું કામ કરી છૂટે બધા યે ચાહે.

ભોગીભાઈને તમે ગમે તેટલે દુરથી પણ ઝોળખી શકો. સો માણસની બીડમાં ય એમને શોધતા વાર ના લાગે. કારણ, એમનો પહેરવેશ. ધોયેલું-સહેજ કમોટે પડેલું—ધોતિયુ. ઉપર સફેદ ઝામ્બો ઝામ્બો પર એક જીર્ણ-ક્ષીર્ણ બંડી. અને માથે કાળી ટોપી આવ્ય તો કાળી ટોપીને ય પોતાનો આકાર હોય છે પણ ભોગીભાઈની ટોપીએ પોતાનો આકાર ત્યજ દીધેલો એ ગોળ થઈ ગઈ છે અને ધારેથી લગભગ વચ્ચે મુઠી તેલના ધમ્બા અને એના પર કચરો આ એમનો કાયમી પહેરવેશ. જો કે ક્યારેક એ કોઈ પહેરતા પણ એ તો ખૂબ ખૂબ ઠંડી પડે ત્યારે જ એમ સમજતે ને કે સિયાળાના ખાસ પદર-વૈલ દિવસ જ. ચરમાં ખરાં ખરાં પણ વાંચતી વખતે જ પહેરવાનાં એટલે ચરમાં મોટે લાગે એના પ્યારિટકના કેસમાં બંડીના ખીસામાં જ રહેતા.

પગાર થયો.

હાથમાં પૈસા આવતાં જ એમનું મન ચગડાળે ચઢ્યું. એમને થયું, આજે તો સાલું ખૂટ લાવી જ દઉં. છેલ્લા છ મહિનાથી આ ખૂટ વિશે એમના મનમાં ગડલાંજ આલ્યા કરતી. જૂના ખૂટ લીધે સાડાચણ વર્ષ તો થઈ ગયેલાં. ચાગડથીગડ અને ચારપાંચ વાર સોલ નખાવવાને કારણે મૂળ ખૂટ કેવા હશે એ તો ભોગીલાઈને ય વાદ નહીં હોય. છેલ્લા એ એક માસથી જમણા પગની ટચલી આંગળી બહાર ને રહેતી. ડાખા પગને સોલ આગળથી ઊખડી ગયેલો, જે ક્યારેક વળી જઈ સડક સાથે ધસાય ત્યારે ભોગીલાઈને કમકમાં આવી જાય.

આવા ઘસારાથી એમને એક બહુ જ વિચિત્ર લાગણી થતી. ઘણા મનોમંથન પછી એમણે રૂપિયા સાડાબારના ખૂટ ખરીદી જ લીધા. અને જૂના ખૂટ રસ્તા પરના એક મેચીને ઘણી રકમકને અંતે પંદર પૈસામાં આપી દીધા. મનોમન ગણતરી કરી કે નવા ખૂટ બાર રૂપિયા પાંત્રીસ પૈસામાં પડયા.

નવા ખૂટ પહેરી ઘરે આવ્યા. ઘરમાં દાખલ થતાં એમનાથી મક્કંપા સિવાય રહેવાયું નહીં. બારણું ખુલ્લું હતું પણ કનુની મા ઘરમાં નહોતી. આમ તો એમને નિયમ જ હતો કે ઘરમાં આવી સૌથી પહેલાં બારણાં પાસે ખૂટ ઠાઠવા, પણ આજે એમણે ના ઠાઠયા. સીધા અંદર જઈ, ટોપી ખીંટીએ ભેરવી ખૂણામાં પડેલી લાકડાની ખુરશી પર બેઠા. પગને આમ તેમ ઊંચાનીચા કરી ખૂટને બે-ત્રણ વખત જોયા. પછી અચાનક ધૂમ મારી, 'કનુ...'. બહારથી કનુ આવ્યો, 'ક્યાં ગઈ તારી મા?' એમના અવાજમાં આજે આછો સત્તાનો રણકો હતો. કનુ જવાબ આપે એ પહેલાં તારાબેન ઘરમાં પ્રવેશ્યાં. ભોગીલાઈ સહેજ સંકેત્યાઈ ગયા. કનુ બોલ્યો, 'મા, બાપા બોલાવે છે.' 'શું છે?' કહી તારાબેને છણકો કર્યો. 'કહું છું આજે આ ખૂટ લાવ્યો' કહી ભોગીલાઈએ પગ સહેજ ઊંચા કર્યાં. અને તારાબેનને મિળજળ ગયો. 'ખૂટ,

મોબ્બ', ખંડી, ધોાતયું' અણુ જ લાવવુ હતુ ન. પગાર આયો નથી કે હાથ છૂટયો નથી. મેં તમને હળવર વાર કહ્યું કે પગાર સીધો ચારા હાથમાં મૂકો પણ અહીં તો બાણે...' અને એ તો શરૂ થઈ ગયાં.

'અરે પણ સાંભળ તો ખરી!'

'શું સાંભળું, કપાળ મારું?' અને તારાબેને ભોગીલાઈને એ...ક ડૂસો મારી દીધો.

લગનજીવનનાં ૩૦ વર્ષમાં વેરણ-છેરણ થઈ ગયેલી હિંમતને માંડ ભેગી કરી ભોગીલાઈ બોલ્યા, 'તારા કકળાંટથી તો...' હજી વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં તો તારાબેન બારે મેથ તૂટી પડયાં. 'હા, હું જ રાંડ કકળાંટિયણ છું...' તમે તો દેવનો અવતાર... મારો લવ બગાડયો... લાજતાય નથી...' બોલતાં જાય અને ભોગીલાઈને ભેરથી ગોદા મારતા જાય. ભોગીલાઈ 'અરે પણ...', 'અરે પણ...' એટલું એટલું જ ક્ષીણ અવાજે વચ્ચે માંડ બોલી શકતા. અને અંતે તો એ ય બોલવાનું છોડી દીધું અને મૂંગે મોઢે બધું જ સહી લીધું.

અગડો પૂરો થયો.

ભોગીલાઈએ વાળું કપું ના કપું અને બહાર જોટલે આવીને બેઠા. આજે એમનું મન ખાલું થઈ ગયું. નિંદગી પર તિરસ્કાર આવ્યો. 'સાલો સાંપ કૂતરા જેવી નિંદગી' એ બખડયા બાર રૂપિયા પાંત્રીસ પૈસાના ખૂટ લાવવાનીય મારી સત્તા નહીં. કમાવાનું મારે, દસરડા કરવાના મારે, ગણે ખાવાની મારે અને માર પણ ખાવાનો મારે. હું તે સાલો મરદ છું કે હીજડો! આના કરતાં તો મોત સાટું.

અને ભોગીલાઈએ મનોમન નક્કી કરી લીધું કે આજે રાતે આ તુચ્છ જીવનનો અંત આણવો. પછી છો સાલોને ખખર પડે. પછી જ એને મારી કિંમત સમજાશે. અને નહીં સમજાય તો ય જખ મારે છે. મારે ક્યાં જોવું છે? રાત પડી. બધા

ધર્મધર્મોટા ઊંઘી ગયા દુઃખી ભોગીલાલ દુઃખમાં પણ
 અવાજ ના થાય અને પોતાની ગાળ જીંધી ના વળી
 ગય એની કાળજી રાખતા જીંધ્યા એક તાકામાં
 ખાંખાખોળા શરૂ કર્યા. 'સાહુ', મરવા માટે ય કેટલી
 જયા કરવી પડે છે' એ મનોમન જાણડવા અને માંકણ
 મારવાની દવાની શીશી શોધી કાઢી ત્યા દવાથી
 આમહત્યા કરવાના પ્રયત્નોના કેટલાય કિસ્સા એમણે
 છાપામાં વાંચેલા.

મનને મક્કમ કરી ભોગીલાઈ તો ગટગટાવી
 ગયા અંદર જેટલી હતી તેટલી બાટલીને ઊરકેરાટમાં
 બહાર ફેંકી પુરાવાનો નાશ કર્યો. પથારીમાં આવી
 મોતની રાહ જોતા આડા પડયા એમની વિચારમાળા
 શરૂ થઈ. પોતાના ગયા પછી ધરતું, બેરા-છોકરાતું,
 ઓફિસતું શું થશે ? પોતાની સ્મશાનયાત્રા, પોલીસના
 ઘરૂં, મિત્રો, આશ્વાસન, ડુદન એ બધું જ એમણે
 નજરે જોયું અને એ જોતાં. જોતાં. વિચારતા ..
 વિચારતાં... ભોગીલાઈે ભરી ગયા

રાત ગઈ. સવાર પડી 'કનિયા, જા ઉઠાડ
 તારા આપને, હજી કેટલું ધોરવાતું છે ?' કઈંશ
 અવાજવાળા ધાંઠા ભોગીલાઈને કાને પડયા અને
 આગલી રાતની વાત યાદ આવી ના આવી ત્યા તે
 એમના શરીર પરનો ચોરસો એવાઈ જતો એ
 સફાળા બેઠા થઈ ગયા પોતે બચી કેવી રીતે ગયા
 આશ્ચર્યમાં ને આશ્ચર્યમાં એમણે બધી જ પ્રાત
 ક્રિયાઓ પૂરી કરી. રાતની જાહીર ધટના વિશે શુ
 બોલવું અને કેવી રીતે બોલવું એની એમને સજ્જ જ
 ના પડી. એ જ મોંઘાટ આશ્ચર્યમાં જમવાતું પૂડું
 કરી એ ઓફિસે જવા નીકળ્યા:

બહાર રસ્તામાં જ એમની નજર વચોવચ
 પડેલી શીશી પર પડી. ક્ષણધર્મ માટે તો એ થઈલી
 જ ગયા. પછી તરત જ એને જોરથી ઠેબે ચઢાની
 ભોગીલાઈ નોકરીએ જવા સડસડાટ ચાલી નીકળ્યા.

ઉદ્ગાર

નું

લવાજમ ભરવું આવરયક છે. આ વર્ષો દર
 આન ઉદ્ગારમાં પ્રગટ થતી કવિતા, વાર્તા, એકાંકી,
 ગોષ્ઠિ, સદર્ભ, પરિચય-માહિતી લેખ, આસ્વાદ,
 અવલોકન, નવલકથાના પ્રકરણો વગેરેએ આપને
 વાંચવા પ્રેર્યા છે એટલું જ નહીં તેમાંનું કેટલુંક આપને
 સંધરવા જેવું પણ લાગ્યું છે તેની આપે અમને
 જણવું કરી છે.

ઉદ્ગાર

ને

હજી પણ વધુ સમૃદ્ધ બનાવવા આતુર હીએ
 આપ આપનું લવાજમ મોકલી સહકાર આપો એની
 અપેક્ષા

લવાજમ મોકલવાનું સરનામું :

અમર. અમર. રોડની નું.

ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧ ત્રિ-સેસ સ્ટ્રીટ નું

તાણું

સુકુમાર ત્રિવેદી

ધરની બહારના ચોકમાં ચાંલસાને અઠીગીને
એ બેઠો હતો. ધરની અંદર એના બાપવું મડકું
પડ્યું હતું. મા હોત તો એ રડી હોત! રડી હોત
તો કેટલું રડી હોત! એણે વિચાર્યું. અનાયાસે
એની નજર ઉપર ગઈ. પણ એની આંખોએ કોરું
કટ, સપાટ મેઠાંનો જેવું આકાશ જ બોલ્યું. આ
આકાશમાં મા કેમ ન દેખાઈ? એ લેવી પડ્યો અને
મનોમન હસી પડ્યો.

“લાઈ, બધું ઈશ્વરના હાથમાં છે. આપણે
તો હવે સુખેદુઃખે દહાડા ખેંચી કાઢવાના” આશ્વાસન
આપનાર વૃદ્ધ સામે એ ફિક્કું, વેદનાની સહેજ પણ
છાંટ વિનાતું હસ્યો. ધરના ખૂણાની દીવાલ પર એક
કરૌણિયો એણે જોયો. આ કરૌણિયો કેટલી વાર
ઉપર અઠીને કેટલી વાર નીચે પડે છે અને ફરીથી
કેટલી વાર ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ ગણતરી
કરવામાં એ ડૂબી ગયો.

ધણી બધી-વીણી વીણાય નહીં તે ગણી ગણાય
નહીં એટલી બધી ક્ષણો એના બાપ છવી ગયો
હતો. પણ આટલી-બધી ક્ષણોમાંથી આ જ એક ક્ષણ
એને એક ભૂતકાળનો પદાર્થ બનાવી દેવાની છે એની
એના બાપને ખબર હોત તો ?

આકંઠના અવાજોએ ફરીથી એને તંદ્રામાંથી
જગાડ્યો. સુઝાલંઠ ટુદનમાં એના વિચારો ડૂબી ગયા.
અમદાવાદમાં રહેતો હતો એ.

નામ : ઋત્વિક ઉપાધ્યાય

ઉંમર : ૨૪ વર્ષ ૫ મહિના અને ઉપર થોડા દિવસો
ધંધો : અભ્યાસ M. A. Part II, Economics

સરનામું (હંગામી) : B/24 ગુ. યુનિ. હોસ્ટેલ
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૨૮૦૦૦૯

સરનામું (કાયમી) : બહુ જ થોડા સમય પહેલાં
નક્કી હતું—હવે નથી.

અહીં આ ગાથમાં એના બાપના મરણનો તાર
ગળવામાં રાખીને એ આશ્રયો હતો.

એના બાપને કાઠી જવાનો સમય થયો છે
એવું એને કહેવામાં આવ્યું. એણે એને ખાંધ
આપવાની છે અને અસિદ્ધાહ દેવાનો છે. ચાર માણસોએ
એક નિશ્ચેતન, મુશ્કેટાટ બાંધેલું પણ ભારેખમ માનવ-
પોટલું ઉઠાવ્યું અને “નામ કહેા લાઈ રામ”
કહેતાં ચાલવા લાગ્યા. એમાંનો જમણી બાજુથી
પહેલો માણસ એ હતો. એનો કોઈ પિત્રાઈ લાઈ
આગળ આગળ ચાલતો હતો. એની આંખમાં જે
આંસુ હતાં તે એના હાથમાંની દોણીમાંથી નીકળતી
ધૂણીને કારણે હતાં તેમ તેને લાગ્યું.

- બિલકુલ શૂન્ય દૃષ્ટિએ જોતો હતો આજુબાજુ
પસાર થતા માણસોને એ. આમાંના કેટલાયની આ
પછીની ક્ષણ—the very next moment એના
આપની એ ક્ષણ જેવી હશે! પણ તોય કેટલાય
માણસોને જોઈથી બંને હાથની મુઠ્ઠી વાળી દેતા એ
જોઈ શક્યો. "વાહિયાત છે બહુ" એ બબડ્યો.

ગુંબજ

રિમતા અને અમર વચ્ચે કયા પ્રકારનો
સંબંધ હતો? અમરની ટ્રેયસી ખરેખર કોણ હતી?
અમરતલાલકાકાની વત્સલુક કેમ કળી નહોતી
શકાતી? તુષાર કોણ હતો? પ્રવેતા કોણ હતી?
કેવી હતી?

રમશાનેથી ઘેર આવતા સુધી જો ત્રણ-ચાર
કલાકથી વધુ ન થાય તો એ રાતની ટૂન પકડી
બીજો દિવસે Public financeનો પહેલો પિરિયડ
ભરી શકે. એણે વિચાર્યું, ને મનમાં ને મનમાં એના
આપના હાડ, ચામ, મસિની Durabilityનો એણે
અંદાજ બાંધ્યો.

આ બધાં રહસ્યોનો તાગ મેળવવા માટે
માણસ માણસ વચ્ચેના બારીક સંબંધોના
તાંતણાઓથી ગૂંથાયેલી, ટ્રેમનાં સર્વોચ્ચ શિખરો
સર કરતી આ નવલકથા તમારે માણવી જ રહી

અચિન દેસાઈ

૩. ૧૨-૭૫

પણ તેમ ન બની શક્યું. એના અદાજ કરતાં
એ નિમ્નેતમ અગોપગોને ભરખી જવામાં અમિની
નવાળાએએ વધુ સમય લીધો. "અહીં" સા માટે
શોક-પદ્ધતિથી મહદાં સળગાવી દેતા નથી "

પાપણુ પારનો પ્રદેશ

બધા જ માણસોનાં એક પ્રકારનાં રેકોર્ડેડ
આત્માશ્વનો સંભળતાં દર વખતે કલાસમાં "ધસ
સર" બોલવાની ટેવને એ તાણ કરતો રહ્યો બિંધ
આવે તો સારુ એમ વિચારતાં એ જમીન પરની
પથારીમાં આડો પડ્યો.

પાપણુ પારના પ્રદેશમાં વિહરતો એ યુવાન
જમરે અજબરે પાછો ધરતી પર સરી આવ્યો અને
તેના હાથે અકારણ એક હત્યા થઈ ગઈ. તેને ગમ્યુ
હત્યામાં શાંતિ હતી હત્યામાં અદ્ભુત આનંદ
સમાયેલો હતો. પરંતુ એ આનંદ વધુ સમય ટકી ન
શક્યો, તેણે બીજી હત્યા કરી ત્રીજી, પછી ચોથી.
ક્યાં છે શાંતિ? ક્યાં છે આનંદ? શાંતિની શોધમાં
દીવાલ સાથે માથું અકાળતા એક યુવાનની
વિચિત્ર કથા.

આખી રાત દરખાન એ આરામથી બેઠો
રહ્યો.

આબિદ સુરતી

૩. ૧૩ = ૨૫

સવારે એક પણ સ્વપ્ન કે દુઃસ્વપ્નની યાદ
વગર કોરો ધાકોર એ રેશન તરફ બેસ્યો.
સમય 10-30 A. M.

—ઘેરથી નીકળતી વખતે એણે સંભાળપૂર્વક
તાણું મારીને એક નહીં પણ બે વાર ખેંચી જોયું
હતું અને ચાવી સાચવીને ખિસ્સામાં મૂકી હતી

લોકપ્રિય પ્રકાશન

મુંબઈ-૪૦૦૦૨

ગુણવંત જોષી, કેશોદ

પ્રશ્ન : 'મારું' માનો તો હાથર સેકન્ડરીના

વિદ્યાર્થીઓને ગઝલના રવાડે ચઢાવશો નહિ' (ઉદ્દગાર, ૧૫. ઓગસ્ટ). અધિકૃત બાકિતના પુખ્ત અભિપ્રાય અનુસંધાને—હાથર સેકન્ડરીના ૧૧મા ધોરણમાં નવલિકા, એકાંકીની જેમ જ ગઝલની કૃતિઓ તેના ઐતિહાસિક વિકાસને સંદર્ભમાં રાખીને જ લેવાયેલ લાગે છે—મને તો, જે વિદ્યાર્થીઓને એ બધી બાબત—ન ક્ષમજવીએ તો તે રચનાઓ તેઓને ભણાવવાનો ખાસ 'હાથર' અર્થ રહેતો નથી. વિદ્યાર્થીઓને હવે પણ એ સાહિત્યપ્રકાર પરત્વે અભિમુખ ન કરીએ તો ક્યારે ? રવાડે ચઢાવવા એટલે શું ? આ વિશે આપ વધુ સ્પષ્ટતા કરશો ?

'ઉદ્દગાર'ના ઓગસ્ટના અંકમાં સાહિત્યવર્તુળમાં ભાગ લેતા વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં ગઝલની ચર્ચા હતી. અભ્યાસક્રમ મુજબ શિક્ષણ આપવું એ એક વાત છે અને પહેલ કરીને—કોઈ કાવ્યપ્રકાર વિદ્યાર્થીઓમાં લોકપ્રિય કરવો એમને લખવાની પ્રેરણા આપવી એ બીજી વાત છે. આ બીજી વાતની ચર્ચા કરી હતી.

કહેવાતું એ છે કે ગઝલ એ સહેલામાં સહેલો લાગતો મુશ્કેલ કાવ્યપ્રકાર છે. રહીશ્—કાઠિયાની રમત બનીને લાપાકીય વૈરિપયી કે વિરોધાભાસથી સંતોષ માનીને ચાલવાતું વલણ હંમેશાં વધતું જાય છે. ગઝલ અનુભવ કે કથન વિનાની શબ્દરમત બનતી જાય છે એ કહેવાતું હતું અને છે. અનેક કાવ્યપ્રકારોમાં ગઝલ પણ હવે તો ગુજરાતી કાવ્યપ્રકાર છે પરંતુ કાચી વયનાં સર્જક એને જ સર્વસ્વ માનીને

ચાલે એમાં જોખમ છે. મને ગઝલની સિદ્ધિઓની ખબર છે. ગાલિબ મારા પ્રિય ગઝલકાર છે.

ગુજરાતીમાં ગયા વર્ષે શ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લે 'જત જણાવાતું કે' શીર્ષકથી લખેલી અનેક ગઝલો મને ગમી છે. વાચન કે શિક્ષણ સામે નહીં, આંધળિયાં કરી ગઝલ લખવા સામે એ એતવણી હતી એમ સમજવું. જે કે સર્જકને એતવણી આપવાનો અધિકાર કોઈને નથી. જેરસમજ થઈ એ જોઈને મને લાગે છે કે મેં શૂલ કરી હશે.

નરેન્દ્રકુમાર એસ. તડવી

પ્રશ્ન : ન્હાનાલાલીય અપદ્યાગદ્ય અને આજના ગદ્યકાવ્ય વચ્ચે શો ભેદ છે ?

આજની અર્ધાંદસ કવિતાને શ્રી નિરંજન ભગત ગદ્યકાવ્ય કહે છે. એ રીતે ન્હાનાલાલના અપદ્યાગદ્ય અને આજની અર્ધાંદસ કવિતા વચ્ચે ભેદ કરવા જઈએ તો શબ્દોનો અન્વય, લયની ચોકસાઈ, કલ્પનપ્રાધાન્ય, મુક્ત સાહચર્યો, સમાસ-પ્રધાન પદાવલિનો પરિહાર, કૃતિત્વની સિદ્ધિનો આગ્રહ જેવાં દેખીતાં લક્ષણો અર્ધાંદસ કવિતાને ન્હાનાલાલીય અપદ્યાગદ્યથી ઠીક ઠીક દૂર લઈ આવે છે.

ગયા વર્ષે ડૉ. જયંત ગાડીતનો શોધ-નિબંધ 'ન્હાનાલાલનું અપદ્યાગદ્ય' પ્રગટ થયો છે. વાંચવા ભલામણ છે.

માવલજી કે. સાવલા, ગાંધીધામ

પ્રશ્ન : ગુજરાતી કવિતાના સંદર્ભમાં સૂફીવાદની દ્રૂક પરિભાષા અને માહિતી આપો એવી વિનંતી.

આપણા આજના ગુજરાતી કવિઓમાં શ્રી ચક્રદે દવે સંત કવિતા અને સૂફીવાદના બહુ સારા

કવિતાનું સંપાદન કરેલું છે. હરીન્દ્ર દવે પણ સફી કવિતામાં રસ લેતા ગ્લા છે: કલાપી, સાગર, પતીલ આદિ કવિઓમાં સફીવાદના અંશો ભેદ થકાય. “હર આન હંસી, હર આન ખુરી, હર વક્ત અચીરી હે બાબા, જળ આશિક મસ્ત ફકીર હુએ તજ કયા દિલચિરી હૈ બાબા” જેવી પદ્ધતિઓ સાથે કલાપીની ‘ન્યાં ન્યાં નગર મારી પડે’ કે ‘પેદા થયો છું દૂધવા ઘૂને સનમ’ ગઝલોને મૂકી શકાય. ભારતીય સફી કવિતામાં અદૈત અને રહસ્યના અંશો છે. આત્મતત્ત્વ અને પરમાત્મતત્ત્વ વચ્ચે ઝેમસબધ નિરૂપતી સફી કવિતામાં બહુ મોટાં દર્શાંત યુગરાતી કવિતામાંથી નહીં મળે, છતાં દશરથલાલ ઠક્કર નામે એક ભાઈએ ‘યુગરાતી કવિતામાં સફીવાદ’ એવા શોધપ્રબંધ લખેલો છે જે મોટે ભાગે અપ્રગટ છે.

આ વિવધના અન્વયાસ માટે હિન્દી-અંગ્રેજી પુસ્તકો મોટી સંખ્યામાં મળશે.

અનિતસિંહ ઠાકોર, નેત્રંગ, અંકલેશ્વર
શ્રી ઠાકોર અગાહિની ગઝલચર્યામાં નીચે મુજબ ઉમેરો કરવા જણાવે છે.

“શ્રી રતિલાલ ‘અનિલ’ના ‘ઉમરો અને તુલસી’ ગઝલસંગ્રહમાં પુરોવચનરૂપે લખાયેલો શ્રી મુનીલાલ વ શાહનો લેખ (પૃ. પૃથી ૧૭) તથા સ્વધં શ્રી રતિલાલ ‘અનિલે’ ૨૬ જેટલા અરબી હદો તથા તેનાં મિશ્રણોની સોદાહરણ સમજ (પૃ ૨૫થી ૨૮) આપી પોતાના ગઝલસંગ્રહમાં તે તે હદમાં રચાયેલી કૃતિઓની યાદી પણ આપી છે.

મને લાગે છે કે વિવિધ અરકાનોના યથોજનરૂપ અરબી હદો તથા હંદમિશ્રણોની આ સોદાહરણ ચર્યા ગઝલના સ્વરૂપનો પરિચય પામવામાં ઠીક ઠીક ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.”

વ્યાપ્તિ દેસાઈ, અમદાવાદ

પ્રશ્ન : મારા એક મિત્ર માને છે કે વિવેચન સર્જનને દોરે છે, હું માનું છું કે સર્જન વિવેચનને પ્રેરે છે. આપ શું માનો છો એ અંગે વીજતે જણાવશો ?

સગ્રહોની મોટી સંખ્યા લખ પમાડે એવી છે. એની સરખામણીમાં કાવ્યસંગ્રહો અડધા પેણુ નથી.

સાહિત્યનું શુદ્ધ કલાસ્વરૂપ તો એકમાત્ર કવિતા જ છે. પરંતુ વિવેચન કથાસ્વરૂપોમાં પણ શુદ્ધિનો વધુ પડતો આગ્રહ રાખી મુર્યાંકા ઊભા કરે છે. અર્થકરણનો મહિમા વધે છે ને સર્જકની જીવનને પામવાની મથામણ મંદ પડે છે. છેલ્લા બે દાયકાના વિવેચને કલાના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવાની સાથે નવ લેખકોને જૂલા પાડયાં હોય એવી દહેશત મને તો ભગી જ છે.

શ્રી જયંત ઠાકોરીએ ‘વિવેચનનું વિવેચન’ નામે પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે. વિવેચનના વિવેચનનું પણ વિવેચન થયા કરે છે. એથી પણ વિદ્યાર્થી જનશ્રી તો વધે જ છે પણ એ બધું એક ક્ષીભિત ક્ષેત્રમાં રહે છે. ખરેખર તો કૃતિ અને ભાવક વચ્ચે સેતુ બનવા માટે વિવેચન હોય. વિવેચકની પ્રત્યાપના માટે કૃતિ અને ભાવકે બોગ બનવાનું ન હોય.

એલિયટ વિવેચન યુગની વાત કરી છે. આજે ત્યા મળવંતરાય-રા. વિ. પાઠક વિવેચક તરીકે પ્રભાવક નીવડેલા. સુરેશ જોષીએ એક તખતકે-નવજનશ્રીનું કામ કર્યું, ખાસ કરીને વ્યાખ્યાનો દ્વારા. એમણે યુગરાતી કૃતિઓનું મુર્યાંકન અપવાદરૂપે જ કર્યું છે અને સતત પ્રયોગશીલ રહીને જાણ્યેઅજાણ્યે પ્રયોગદારને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે સુંદરમ અને ઉમાશંકરે પણ એક તખતકે વાંચ્યું તે. આપણે માટે તો એ સર્જક છે એ જ પૂરતું છે, એ આપણા ઉત્તમ વિવેચકો હોવા છતાં

શ્રી નગીનદાસ પારેખ અને હરિવલ્લભ ભાયાણીએ સિદ્ધાંતચર્ચાને વિચ્છદ કરી છે. નવી પેઢીના વિવેચકોને પણ એની ઔદિક ગિર્યાસા છે એ સાદું ચિહ્ન છે. જેમને કારણે નવા યુગનો આરંભ થયો હોય એવી સર્જન કે વિવેચનની કૃતિઓ યુગરાતીમાં નથી. તેમ છતાં થોડુંક તારવી શકાય એવું હોય તો એ સર્જનાત્મક સાહિત્યમાંથી.

સાહિત્ય—સંશોધન

□ સંપા. પ્રકાશ વેગલ

ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યક્ષેત્રે સંશોધન કરવા ખુબી આગ્રહાસીઓને યોગ્ય વિષય-પસંદગી કરવા માટે, તેમ જ પુનરાવર્તન ટાળવા માટે, ભારતની જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓમાં આ ક્ષેત્રે નોંધાયેલા સંશોધકો અને તેમણે પસંદ કરેલ શોધ-વિષયની માહિતીની જરૂર પડે છે. આપણી યુનિવર્સિટીઓ કે તેમના અધ્યાપકો દ્વારા અભ્યાસીઓને આ પ્રકારની માહિતી પૂરી પાડવામાં આવતી નથી. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આ ક્ષેત્રે પુસ્તકો પુનરાવર્તન જોવા મળે છે.

અભ્યાસીઓ અને સંશોધન-માર્ગદર્શકોને તેમનાં શૈક્ષણિક કાર્યમાં નડી રહેલી આ સુકેલી દૂર કરવાના એક પ્રયોગાત્મક પ્રયાસ તરીકે, સંશોધન-માહિતી મંગલ કરવાનું કાર્ય મેં હાથ ધર્યું છે. અને આપ જાણતા જ હશે કે 'ઉદ્દગાર'ના જૂન, જુલાઈ અને ઓગસ્ટ ૧૯૭૮ના અંકમાં પીએચ. ડી. માટે નોંધાયેલા જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓના કુલ ૧૦૧ સંશોધકો અને તેમના શોધ-વિષયની માહિતી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. પ્રસ્તુત અંકમાં ૨૪ સંશોધકો-વિષયક માહિતીના સમાવેશ થયો છે. આ માહિતી-સંકલનમાં જેમણે સહકાર આપ્યો છે, તે સહુનો હું આભારી છું.

શોધ-વિષયની માહિતીનું પ્રકાશન સંશોધનની એક અગત્યની જરૂરિયાત છે. તેમ છતાં આશ્ચર્યની વાત છે કે અનેક લોકો, અનેક વિનંતીપત્રો લખવા છતાં, માહિતી મોકલાવવામાં આનાકાની કરી રહ્યા છે ! શું માર્ગદર્શકોની એ શૈક્ષણિક ફરજ નથી કે ન્યાયે તે કોઈ સંશોધકની પેતાંના માર્ગદર્શન હેઠળ

પીએચ. ડી. માટે નોંધણી કરે, ત્યારે શોધ-વિષય અંગેની માહિતી તાત્કાલિક પ્રકાશનારે મોકલાવે ? યુનિવર્સિટીઓ પણ ખુબી તેો ધણી સહેલાઈથી ફરેક પીએચ. ડી. નોંધણીની વખતે વખત માહિતી મોકલાવવાની કાયમી વ્યવસ્થા કરી શકે.

આ આ યુનિવર્સિટી
માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) નરવરલાલ વ્યાસ.

૧. ખલભદ્રસિંહ
હિન્દી અને ગુજરાતી નાટકોં કા તુલનાત્મક અધ્યયન, ૧૯૪૦ સેં ૧૯૫૦ તકઃ
(જુલાઈ ૧૯૭૭)
  ૨. અંગાલીપ્રસાદ શર્મા
સ્વાતંત્ર્યોત્તર હિન્દી એવં ગુજરાતી કે ઉપન્યાસોં કા તુલનાત્મક અધ્યયન
(જુલાઈ ૧૯૭૭)
  ૩. ધાણુલાલ વત્સ
કબીર અને અમા કી દાર્શનિક ચેતના-એક તુલનાત્મક અધ્યયન.
(જુલાઈ ૧૯૭૫)
  ૪. ચશપાલસિંહ
પંત અને 'સુદરમ' કે કાવ્ય મેં અરવિંદ દર્શન. (જુલાઈ ૧૯૭૭)
  ૫. લક્ષ્મી શર્મા
કબીર એવં અખાલ કે કાવ્ય મેં પ્રતીકવિધાન કા તુલનાત્મક અધ્યયન.
(જુલાઈ ૧૯૭૪)
- ગુજરાત યુનિવર્સિટી
માર્ગદર્શક : શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી

૬. ભરત મો. છાયા
કચ્છી ભાષાનું બંધારણ
(જુલાઈ ૧૯૭૮)
- માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) ભચનલાલ ત્રિવેદી
૭. રમેશભાઈ રતિલાલ દવે
ગુજરાતી નવલકથામાં પાત્ર-નિરૂપણ (મુખ્યત્વે
બાર ગુજરાતી નવલકથાઓને અનુલક્ષીને)
(નવે. ૧૯૭૮)
૮. શારદાબેન એમ. દવે
રત્નેશ્વરિમ-એક અધ્યયન.
(જૂન ૧૯૭૮)
- માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) મધુસૂદન પારેખ
૯. શારદાબેન બાબુભાઈ વડાદરા
ઈસ્વર પેટલીકર-એક અધ્યયન
૧૦. પ્રમીલા પ્રાણશંકર જોશી
ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્યરસનું ખેડણ
માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) મહેન્દ્ર અ. દવે
૧૧. કોમાભાઈ સી. પટેલ
મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતામાં પ્રેમલક્ષણા
ભક્તિ. (મુનિ.ને સોંપી દીધો છે)
૧૨. હસમુખ રાવળ
સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી નવલિકા-વિષય અને
શિક્ષણની દૃષ્ટિએ.
- માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) રતિલાલ વિ. દવે
૧૩. પ્રતાપભાઈ ના. સોલંકી
સુદરમ-ઉમાશંકરની કવિતાનો તુલનાત્મક
અભ્યાસ. (જુલાઈ ૧૯૭૮)
માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) રમણલાલ જોશી
૧૪. કાનજીભાઈ ધ. ઠક્કર
નહાનાલાલની કવિતામાં ભક્તિનું તત્ત્વ
(જુલાઈ ૧૯૭૮)
૧૫. પૂર્ણિમા મણિલાલ શાહ
નવલરામનું વાક્ય-વ્યક્તિત્વ-યુગસંદર્ભમાં.
(જુલાઈ ૧૯૭૮)

૧૬. રશ્મીતા કંચનલાલ શાહ
અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાના ઇદોવિધાનના
સીમાચિહ્નરૂપ વળાંકો.
(જુલાઈ '૭૮)
- માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) સુમન શાહ
૧૭. ઇન્દુપુરી પ્રેમપુરી ગોસ્વામી
આધુનિક ગુજરાતી કવિતામાં પ્રયોગતત્ત્વ,
૧૯૫૭થી ૧૯૭૮ (નવે. '૭૮)
૧૮. ઉપેન્દ્ર દવે
આધુનિક ગુજરાતી નવલકથામાં માનવ,
૧૯૫૭થી ૧૯૭૮.
૧૯. કિશોરસિંહ સોલંકી
આધુનિક ગુજરાતી દૂંકી વાર્તામાં ધટનાતત્ત્વ,
૧૯૫૭થી ૧૯૭૮
૨૦. રમેશભાઈ ત્રિવેદી
સ્વાતંત્ર્યોત્તર સાહિત્યિક પત્રકારત્વ,
૧૯૪૭થી ૧૯૭૮.
(નવે '૭૮)
- માર્ગદર્શક : શ્રી (ડૉ.) બહેરલાઈ આર. પટેલ
૨૧. પ્રતિભા ડી. શાહ
ગુજરાતી લઘુનવલ (જુલાઈ ૧૯૭૮)
૨૨. વી. એસ. રાવલ
નાનાલાલના ભિન્નભાગ્યે (જુલાઈ ૧૯૭૮)
- ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
- માર્ગદર્શક : શ્રી મોહનભાઈ પટેલ
૨૩. દલપતસિંહ પઠિયાર
-ગાંધીજીનું ગદ્ય.
(ગૂજ વિદ્યાપીઠને સોંપી દીધો છે)
- શુભઈ યુનિવર્સિટી
૨૪. સરલા લીમજીભાઈ
ગુજરાતી ભક્તિપર પરા અને
નરસિંહ મહેતા-એક અભ્યાસ

“નક્ષત્ર”નું દ્વિતીય પર્વ

ગઈ સાલ ભારતના પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર અરુણે પેટ્ટએ જેનું ઉદ્ઘાટન કરેલું એ નવોદિત સાહિત્ય-સંસ્થા નક્ષત્રે નવેમ્બરની ૧૮-૧૯ તારીખોએ અમદાવાદમાં એનું ખીલું પર્વ ઊજવ્યું.

આપણા સંમાન્ય વિદ્યારસિક અધ્યાપક અને વિવેચક નગીનદાસ પારેખે પંચોતેર વર્ષ પૂરાં કર્યાં એના અનુસક્ષમાં નક્ષત્રે એમના નામ સાથે એક કાવ્યશાસ્ત્ર વ્યાખ્યાનમાળા યોજવાનું નક્કી કર્યું, આવું એને સૂચ્યું એ માટે અભિનંદન. સૂચ્યું એટલું જ નહિ આ ખીલ પર્વ નિમિત્તે એનું પહેલું વ્યાખ્યાન અપાઈ પણ ગયું. સદ્ભાગ્યે ગુજરાતમાં આપણને સૌને ત્રિચારો જ્ઞાણા આવે છે, પણ પછી એ કાર્યમાં પરિણમતા નથી, એ આપણી ખૂબી છે. પન્નાલાલને સાઠ વર્ષ થયાં ત્યારે પ્રગટ કરવા ધારેલો અંચ હવે એમના પંચોતેરમા વર્ષે પણ અપણે પ્રગટ કરી શકીએ તો સારું કાકાસાહેબની પદ્ધિપૂર્તિ પ્રસંગે પ્રગટ કરવા ધારેલો એમના વિશેનો અંચ તેમણે છેતેર વર્ષ પૂરાં કર્યાં ત્યારે પ્રગટ થયો. રામપ્રસાદ બક્ષીના સન્માનનિમિત્તે પ્રગટ થનારા અંચનું શું થયું તેની ખબર નથી. એટલે નગીનદાસ પારેખના ગૌરવશાળી નામ સાથે વ્યાખ્યાનમાળાની થયેલી યોજના અભિનંદનીય છે. અહીં એટલું સૂચવી શકાય કે નગીનદાસના વિદ્યાકાર્યની ઝાંખી કરાવતું એક પુસ્તક અવરજવું પ્રગટ થઈ શકે એવું દીપ્તિમંત તેમનું કાર્ય છે. નગીનદાસ પારેખને ‘અભિનવનો રસવિચાર અને ખીલ લેખો’ માટે

અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યું ત્યારે વલસાડ-તેમના વતન-થી પ્રગટ થયેલા વિશેષાંક ‘દેખરિમ’માં આ લખનારે તેમને ‘સત્યશોધક વિવેચક’ તરીકે ઓળખાવેલા. (જુઓ, ‘સમાંતર’માં એ નામનો લેખ). નગીનભાઈએ બંગાળી અને અંગ્રેજી પુસ્તકોના અધિકૃત અનુવાદો, સહૃદયતાભર્યાં અભ્યાસલેખો અને ભારતીય સાહિત્યમીમાંસા વિષે અધિકૃત પુસ્તક આપ્યું છે. તેમના જેવા સાચા ગાંધીવાદી સંસ્કૃતવતનું બહુમાન કરવા યોગ્યેવી ઉક્ત વ્યાખ્યાનમાળાનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન પૂના યુનિવર્સિટીના ફિલોસોફી વિભાગના અધ્યક્ષ પ્રો. સુરેન્દ્ર બારલિંગેએ આપ્યું. અદારમી તારીખની સાંજ, ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યા-શંદિરનો સુંદર હોલ, ઉપર ગોઠવેલા પ્રાચીન અવ-શેષો, એની નીચે ખેઠેલો સાહિત્યશાસ્ત્રસિક શ્રોતાવર્ગ (શિડા આધુનિકતાના આગ્રહી નવ્ય વિવેચકો સમેત), ઉમાશંકર બેગી અધ્યક્ષ, ભોળાભાઈનું આભારદર્શન અને રઘુવીર ચૌધરીની આયોજકશક્તિ—સુંદર સુખે જાન્યો હતા. આરંભમાં ટ્રસ્ટના પ્રમુખ ડૉ. હરિ-વલ્લભ ભાયાણીએ મહેમાનોનું સ્વાગત કર્યું અને મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી રઘુવીરે ટ્રસ્ટની પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આપ્યો. ડૉ. બારલિંગેએ રસપ્રક્રિયા વિષે-વિદ્વાનોમાં પ્રચલિત વિવિધ મતોને સ્વીકારી લેવા કરતાં મૂળ વાચનને આધારે જ નિષ્ણં વ કરવાનો અનુરોધ કર્યો. એ રીતે ભારતના ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’માંથી કેટલાક પરિ-ચ્છેદો રજૂ કરી રસનો વિભાવ રચ્ય કરવા પ્રયત્ન કર્યો. સમગ્ર કૃતિની શબ્દસંરચના અને રસસિદ્ધિ

એ બે આખતોનો વિવેક કરી એને યોગ્ય પરિશ્રેયમાં
 નેવાની અગત્ય ઉપર તેમણે ઉચિત ભાર મૂક્યો.
 સૌ દર્શનીમાંસાને આપણે ફિલસૂફીની સાળા તરીકે
 જાણીએ છીએ, પણ ફિલસૂફીના વિદ્વાનને મુખે
 એ સત્યની સ્થાપના વધુ પ્રતીતિ જન્માવે પ્રો.
 બારલિંગેનું વ્યાખ્યાન રસમીમાંસાના પાયાના
 પ્રમેયોના ઊંડાપોહ લેખે બેટલું મહત્વનું હતું તેટલું
 એના કોઈ પાસાની સ્થાપના તરીકે ન હતું, કથુક
 પાંખું રહી ગયાની પણ છાપ પડતી હતી. તેમ છતાં
 ઉમાશંકરભાઈનું સમાપન-વક્તવ્ય અને પ્રો. બાર
 લિંગેનું વ્યાખ્યાન બંને મળીને એક સુંદર ઘટક
 રચાયો. વ્યાખ્યાન અગ્રેજીમાં થયેલું, ઉમાશંકરે પ્રો
 બારલિંગેના મુદ્દાઓને અંગવાળીને રજૂ કર્યાં,
 પોતાના તરફથી ઉમેરણ-સમાર્જન કર્યું અને
 કાવ્યશાસ્ત્ર વિશે એક સારું વળવ્ય સાંભળ્યાના
 સંતોષ સાથે શ્રોતાઓ વિખેરાયા સાહિત્યની કાંઈક
 ટેકનીકલ ગણાય એવી આખતોમાં પણ અમદાવાદના
 સાહિત્યરસિકવર્ગને પાકે રસ છે તે એમની હાજરીની
 સંખ્યા અને ગુણવત્તાથી પુરવાર થયું.

બીજા દિવસે “ગુજરાતી-મરાઠી નાટક : સર્જ-
 કોની દૃષ્ટિએ” એ વિષય પર એચ કે આર્ટ્સ
 કોલેજમાં વક્તવ્યો રજૂ થયાં. અહીં પ્રાસ્તાવિક
 નિરંજન ભગતનું અને સમાપન ઉમાશંકરભાઈનું.
 બંને દિવસે ઉમાશંકરની પ્રમુખ તરીકેની કામગીરી
 સરસ રહી શ્રી વિજય તેંડુલકર અને સતીશ
 આલેકર—આ બંને નાટકકારોએ આ પરંપરા હાજરી
 આપી અને પોતપોતાના નાટકના અનુભવો વર્ણવ્યા
 ગુજરાતને ‘સખારામ બાઈ-ડર’ સુપરિચિત છે.
 એના સર્જક તેંડુલકરને મુખેથી પોતાની નાટ્ય
 રચનાઓની પ્રક્રિયા અને એક નાટકકાર તરીકે
 પોતાની સમક્ષ ઉપરિચિત યતા કળા અને જીવનના
 પ્રશ્નોની રજૂઆત રોચક રહી સર્જકના અતરંગમા
 ડોકિયું કરાવતી તેમની અનાવાસ—સહજ કેફિયતની

નોંધ નિરંજન ભગત કરતા હતા, પણ આજે તે
 આવાં પ્રવચનોનું રેકોર્ડિંગ જ કરી લેવું એ મુશ્કેલ
 ન બનવું જોઈએ. સર્જકના અતરંગમા ડોકિયું
 કરાવતી તેમની કેફિયત પ્રતીતિકારક હતી. સર્જકને
 આપણે વિશિષ્ટ સંવેદનશીલતાવાળો કહીએ છીએ,
 આજુબાજુની સૃષ્ટિ અગે તે કેવો સહાન છે અને
 પોતાની સંવેદના કેવા કેવા રૂપે અને કેવી કેવી
 પરિસ્થિતિમાં કળા-આકાર પામે છે તે એમના વક્ત-
 વ્યમાંથી સારી રીતે સ્કુટ થતું હતું. મને એમનું
 સાચકલાપણું ગમ્યું. આધુનિક રચનાઓને ઉપલક્ષ
 દૃષ્ટિએ સંકસ કે આ કે તે ખાનામાં વહેંચનારાઓએ
 થોડી ખામેશી ખાવા જેવી છે. ‘સખારામ બાઈ-ડર’
 કે ‘ધાર્શીરામ કોટવાણ’ જેવાં નાટકોનું વસ્તુ ફેરી
 રીતે સર્જકચેતનાને મળે છે અને એની ચેતનાનો
 કેવો કળને લે છે તે એમના વક્તવ્યમાં પ્રગટ થયું.
 તરુણ નાટકકાર સતીશ આલેકરે પોતે નાટક તરફ
 કેમ વળ્યું એની વાત કરી. આપણા લાભકાર
 સંગેજવસાત હાજર રહી ન શક્યા. પ્રસિદ્ધ કવિ
 સિતાયુએ પોતાનાં નાટકોની વાત કરી. એમનું
 વક્તવ્ય મુદાસર અને અનીપચારિક હતું. આપણી
 રંગમૂખિને ઉમાશંકરે વધો પહેલાં ‘વર વિનાનો
 વરવોડો’ કહેલી પણ હવે એ ‘વરવોડો’માં ‘વર’ની
 ઉપરિચિતની શક્યતાની ઝાંખી, રંગમૂખિનાં સવામો
 વર્ષની જીવવર્ણીના આ વર્ષમાં, આવાં સંભાષણો
 કરાવી રહે એમાં એની સફળતા છે. એમા-આવા
 ઉપકરોનો મહત્વનો હિસ્સો હશે ઉમાશંકરભાઈએ
 નાટ્યકલાનું મહત્ત્વ સમજવડું, તે સંતર્પક હતું સૌથી
 આનદદાયક તે પાંચ પાંચ કલાક સુધી શ્રોતાઓએ
 કટાબ્યા વગર આ વક્તવ્યો સાંભળ્યા, સૂચક પ્રશ્નો
 તરીમા ભાગ લીધો એ ઘટના અમદાવાદ જેવા
 મહાનગર માટે નહિ પણ સાહિત્યક્ષેત્ર માટે આશા-
 જનક. [જનસત્તામાંથી સાહાર]

समाचार

गुजरातीना अध्यापक संघ : २६सुं संमेलन, ६८२

गुजरातीना अध्यापक संघं २६सुं संमेलन
 गर्ध ता. ७-८-६ नवेम्बर १९७८ना रोज ६८२
 मुकामे त्यांनी आर्द्स जेन्ड कोर्स कोलेजना निम-
 न्नाथी योज्जुं. दिल्ली युनिवर्सिटीना अध्यापक
 डॉ. अद्रकान्त महेंताना प्रमुभस्थाने योज्जवला आ
 संमेलनमां गुजरातनी अने गुजरात अहारांनी युनिव-
 र्सिटीज्जोनी कोलेज्जोमांथी पंचोतेर जेटला अध्यापकज्जे
 छानरी आपी.

प्रथम दिवसनी भेटकना आरंभे ६८२ कोलेजना
 आचार्यश्री छरिहर शुक्ल अने संस्थाना ट्रस्टी डॉ.
 अ'पकवाल महेंताज्जे तेमना स्वागत-प्रवचन दरम्यान
 अध्यापकाने व्यावहारतां आन'द व्यक्त कर्चो. जे
 पक्षी संघना भंत्री श्री ज्यंत कोठारीज्जे वरुं दरम्यान
 संघे करेलां कार्येता संक्षेपमां अहोवाल आप्यो.
 संमेलन प्रमुभ डॉ. अद्रकान्त महेंताज्जे "गुजराती,
 अ'गाणी अने हिन्दी कवितामां राधा स्वप्न" जे
 विषय पर व्याख्यान आप्युं.

आ दिवसनी अपोरनी भेटकमां "अर्ध"
 विलागमां इस अध्यापकज्जे कोर्ध महेंतानी कृति के
 पोते विचारला रीक्षसिक-साहित्यिक मुद्दा विषे
 पोतानां वक्तव्यो रजू कर्चो. धला-अरा अध्यापक
 वक्तव्यो लिपित रुपमां लाव्या होर्ध अर्ध विलाग
 आ वपते विशेष समृद्ध थयो छेवानी छप छणी
 यर्ध. "अर्ध"मां नीयेना अध्यापकज्जे पोतानां
 वक्तव्यो रजू कर्चो : (१) प्रा. प्रसाद अलखट्टे
 ("अनभिलते अंतकण") (२) प्रा. मन्वला

दवे (सावित्रे कविता) (३) प्रा. नवीन मोही (दूंदी
 वार्ताना क्षेत्रे नवे व्यलिगम) (४) डॉ. छेन्द्र पंड्या
 ("अर्वाचीन कविता"मां कवि न्हानावाल विशे
 लेपमांथी उपस्थित थता मुद्दाज्जे) (५) डॉ. कनुबाई
 शेट (मध्यकालीन संशोधन-कार्य विशे थोडीक वांत)
 - (६) प्रा. प्रमोदकुमार पटेल (नवलकथाना स्वप्न
 अगेना सिद्धांतो) (७) प्रा. भाऊ पंड्या ("कवि
 सागर") (८) प्रा. मण्डिवाल 'ड. पटेल ("गमी ते
 गजल") (९) प्रा. गिरीश त्रिवेदी ("आकृष्ट भेषल")
 (१०) प्रा. किशोरसिंह सोलंकी ("तरस धर")

आ भेटकने अते स्व. श्री जगदीश ज्येशी,
 स्व. श्रीमती बीलावती मुनशी, स्व. श्री करसनदास
 भाषेक, स्व. पंडित सुभलाचल, स्व. श्री मन्नाय
 हेसाई, स्व. देदारनाथल अने स्व. त्रिभार शिव पंड्याने
 अंजलि आपतो शौकहराय उपरांत जीजे जेक
 महेंतवतो ठराव पसार करवामां आल्यो. आ ठरावमां
 आध्यमिक दक्षाज्जे धोरण ८-९-१०मां मातुलापा
 गुजरातीना अभ्यासकम घटाडी गुजराती-संस्कृत
 जेक सहियारुं प्रमपत्र करवानुं सरकारनी विचारय्या
 हेठण होर्ध तेना सप्त विरोध करवामां आल्यो अने
 मातुलापा गुजरातीनुं पूरा अभ्यासकमरुं जे स्थान
 अत्यारे छे ते आलु राभवानी तेमज संस्कृतने पण
 आ दक्षाज्जे अलायहुं स्वतंत्र स्थान आपवा पिनती
 करवामां आपो.

आ संमेलनमां पछीना अने दिवसो अघतन
 दूंदी वार्तानी कार्यशिगिर चाटे झणववामां आल्या.

અદ્યતન દુઃકી વાર્તાની આરેક કૃતિઓમાંથી નીચેના આઠ વક્તાઓએ એકેક કૃતિ પસંદ કરીને આ કાર્યશિબિરમાં તેનું વિશ્લેષણ કર્યું :

- (૧) શ્રી યશવંત શુક્લ :
“ટાણુ” (ધનરયામ દેસાઈ)
- (૨) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી :
“એક મુલાકાત” (સુરેશ જોષી)
- (૩) શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ :
“ધુળરી” (રાધેશયામ શર્મા)
- (૪) શ્રી નટવરસિંહ પરમાર :
“હામોનિકા” (મધુ રાય)
- (૫) શ્રી ચિતુ મોઢી :
“લેખરિન્ચ” (કિશોર જાદવ)
- (૬) શ્રી ધનરયામ દેસાઈ :
“કાકાજીની બોધકથા” (સુમન શાહ)
- (૭) શ્રી જયંત ગાડીત :
“બે જગજીવનરામનો સાક્ષાત્કાર”
(જ્યોતિષ જાની)
- (૮) શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા :
“જનીલકાકાનો બીજો પગ” (રાવજી પટેલ)

મોટાભાગના વક્તાઓએ લિખિત રૂપમાં વક્તવ્યે રજૂ કર્યાં તેથી વાર્તાના વિશ્લેષણને નક્કરતા મળી ઉપસ્થિત અધ્યાપકોએ પણ વાર્તાઓ વિશેની ચર્ચામાં ઉત્સાહભેર ભાગ લીધો, તેથી આ સંમેલન ખૂબ અર્થપૂર્ણ બન્યું એવી પ્રતીતિ સૌને થઈ

આગામી વર્ષે “સંધ”નું સંમેલન સ્વાચી વિવેકાનંદ સ્નાતકબન કેન્દ્ર, રણછોડપુરા મુકામે યોજવા માટેનું નિયંત્રણ વિવેકાનંદ જોશી પરિવાર તરફથી પ્રા. નટુભાઈ ઠક્કરે આપ્યું જેનો સથે સ્વીકાર કર્યો.

[સર્વશ્રી જયંત કોઠારી, સોમાભાઈ પટેલે આપેલા અહેવાલ દુઃકાવીને]

સાબરમતી નદીના કિનારા પાસે પ્રાૃતિક સૌન્દર્યની સન્નિધિમાં તા. ૩૦, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧લી બન્યુઆરી, '૭૬ દરમિયાન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું જ્ઞાનસત્ર

ગ્રામભારતી-અમરાપુર

પો. હીબોદ્રા, તા. કલોલ
ગાંધીનગર પાસે

ચર્ચાના વિષયો

- (૧) સમકાલીન સાહિત્ય : વાચકોની ઉદ્દાસીનતા
- (૨) કનેયાલાલ મુનશી-આજી
- (૩) ગીત લેખક-પરિચય.

રાત્રે રાસ અને સાહિત્યિક નાટકો

તા. ૨૩-૧૨-૭૮ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલયમાં બોજનખર્ચના રા. ૩૫/- મોઠલી આપવા

નોંધ :

અમદાવાદથી ગાંધીનગર દર ૧૫ મિનિટે બસ જાય છે. ગાંધીનગરથી ગ્રામભારતી જતી બસના સમયો.

૬-૩૦	-	૧૭-૩૦
૮-૧૫		૧૭-૪૦
૧૨-૪૦		૧૬-૦૦
૧૫-૩૦		

આવું નાટક ઠીલમાં ન મુકાય

શિવકુમાર જોષી

તો ચાલો પાછા કલકત્તા ।

૧૯૪૩માં, જે તાલીમની હડતમાં હાર ખાઈને જેલમાં જવાનું ઠાળીને, હું કલકત્તા નાસી આવેલો. ૧૯૪૩નાં એ દિવસોમાં મારે ત્યાં અરુણા અસહજલી નિયમિત આવતાં. જ્ય પ્રકાશ પકડાઈ ચૂક્યા હતા અને હડતરનું જે કંઈ બચ્યું હતું એનો દોર અરુણાના હાથમાં હતો. એમની સાથે નજીકનો સંપર્ક બધાયો. કલકત્તા ઉપરના ઔષ્ણિકમારાના અને બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અંગ્રેજો-મિત્રરાજ્યો-જયારે જાપાન-જર્મનીના હાથે મારે ખાતાં હતાં એ દિવસોની આ વાત. તે વેળા કલકત્તા તે હાકરી અંકુ તરિકે અગત્યનું સ્થળ હતું.

ને તે તાલીમનો હુકમ, '૪૬ની કતલ, '૪૭ના ભાગલા - આ બધી ઘટનાઓનો તો હું નજીકથી સાક્ષી બની ચૂકેલો. અંદરથી ને બહારથી । આ બધી ઐતિહાસિક ઘટનાઓની સામગ્રીમાંથી તો ઘણું બધું લખાયું નવલકથાઓમાં, પરંતુ ૧૯૫૨ના જૂન મહિનામાં કલકત્તા પાછા ફરવા પાછળ 'શીર્ષ' જે કારણો હતાં એ કારણોએ મને લેખક બનાવવામાં ધણે અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે. ૧૯૪૩નાં વર્ષો પછી ઉપર જણાવેલી ઘટનાઓ તો માત્ર અંતરમાં પડે ઉપર પડે આંધીને ધતિહાસનો એક ભાગ માત્ર બની ચૂકી હતી. પરંતુ એ પડે-ઓગળવા માંડ્યા જે રસાયણથી તે એ કારણે અંદર સંગોપાયેલું ભાવજગત શબ્દદેહ ધારણ કરીને પ્રગટવા માંડ્યું, તે રસાયણ

તૈયાર કરવામાં ૧૯૫૨નાં આબુબાલુનાં વર્ષોની ઘટનાઓએ ફાળો આપેલો.

વેપારધંધામાં મારી પોતાની ખેદરકારીને કારણે બહુ મોટી પછાડ સરાયે કુટુંબને ખાવી પડી, એવો એક આક્ષેપ મારે સહેવાનો આવ્યો. હું ગંભીર વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ માટે અયોગ્ય હોયું તે મૂળ હતો તે કાપડનો બવસાય ફરી સંભાળવા માટે મને મોકલી આપવામાં આવ્યો કલકત્તા ।

નટમંડળમાંથી પણ બિડતી-ધન્યએ નહિ, પરંતુ ખાસ કથું ગૌરવ પામવા માટે પણ અયોગ્ય ઠરેલો એક હારેલો કલાકાર કલકત્તા પાછો ફર્યો હતો. લાગણીના ક્ષેત્રમાં તો મારી સામેનો કુટુંબ અને સમાજનો જ નહિ, મારી પોતાની બીતરી અવગત્યંડાઈ અને અધૂરપના પડકાર પગલે પગલે મને હંકાવ્યે જતો હતો.

એવા કસોટીના કાળમાં વળી નાટકની પ્રવૃત્તિ અને સાહિત્યલેખન પ્રવૃત્તિ મારી વહારે ધાયાં. 'જીવનમૂલ્યોતું' પુનરાલેખન, પરિશોધન અને નીતિ-અનીતિ, જવાબદારી-એજવાબદારી અંગેના ખ્યાલો માટેની નવી દૃષ્ટિ, આ બધું ચારે બાબુથી હુમલો કરતું રહ્યું. માનવીનું આંતરતત્ર કેવું તે કેટલું ગભુ દેખાડે છે, માનવીને પછાડવા માટે અને ફરી ફરીને બીજો કરવા માટે કેટલી હદે એ પોતાનો ફાળો આપે

છે તે સારીયે રમત સહેજ દૂર જાણા રહીને સમજવાની, એમાં રસ કેળવવાની શક્તિ હું મેળવવા મથતો હતો. એ હતી એક કલાકાર યવા માટે આતુર-આમહી વ્યક્તિની સાધના.

હું હગભગ એકલો પડી ગયો હતો. કલકત્તામાં મિત્રો મેળવવા માટેનો મારો કોઈ પ્રયત્ન ન હતો. હું બધી જ પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રહેવા માંડ્યો હતો. થોડું ધણું વાચન, થોડી લેખનપ્રવૃત્તિ અને ઓફિસનું કામકાજ એ હતો રોજનો કાર્યક્રમ, પણ ધીરેધીરે વાચનનો સમય લેખનપ્રવૃત્તિએ હડપ કરવા માંડ્યો ને મને મારી સુકિતનાં દાર ખૂલતાં લાગ્યાં.

૧૯૫૦માં મેં લખવા માંડ્યું તે તત્કાલામાં થોડાં પાછાં પગલાં ભરું છું. 'સુકિતપ્રસૂન'ની લિપિ તૈયાર થઈ એ હગભગ મારા સાતમા પ્રયત્ને ! ('પાંખ વિનાનાં પારેવા' એકાંકીસંગ્રહના આશુભમાં મેં એ કબૂલ કર્યું છે) ને એ લિપિ લઈને સૌ પહેલાં હું પહોંચ્યો તે વેળા 'પ્રજ્ઞાપંખ'નો સાહિત્ય વિભાગ સંભાળનારા વયોવૃદ્ધ સાક્ષર સ્વર્ગસ્થ સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ પાસે 'પ્રજ્ઞાપંખ' 'સુન્દરત સમાચાર' પોતાનો દીપોત્સવી અંક પ્રગટ કરે ને એમાં માડું આ નાટક સ્વીકારાય તે હું રાજ થાઉં, એ વડીલને મેં લિપિ આપી. એ વાંચી પણ ગયા. ફરીથી મળવા ગયો ત્યાં લખાણ માગ હાથમાં પાછું મૂકતાં એમણે સચ્ચ કહ્યું, 'નાટક તો હું દીપોત્સવીમાં લેતો નથી. સાડું લખાણ છે, તમે બસુભાઈને 'કુમાર'માં મળો. ને કહેલો કે સુનીલાઈના કહેવાથી આવ્યો છું. એટલે કંઈ નહિ તો એ વાંચી તો જશે જ. અને જે વાચશે તો તે પછી—'

એ મળતો દશકો હતો. યુ. વ. શાહ જેવા વડીલ આંગળી ચીંધે. બસુભાઈ અને ઉમાશંકર જેવા તનીઓ નવા લેખકોનો હાથ પકડે, એમને દિશાસૂચન આપે, પીઠ યાખડે, ને જરૂર જણાય તો મીઠાસચી

નખળી બાબુ - એમને લાગતી નખળી બાબુ - ચીંધી જતાવે. મારી જાતને હું આ બાબતમાં બહુભાગી ગણું છું. જેને ટેઈક એક્ કાળ ગણાય તે વેળા મને યુ. વ. શાહ, બસુભાઈ, ઉમાશંકર ને રસિકભાઈ પરીખ સમા વડીલો માર્ગદર્શક તરીકે મળી આવ્યા.

હું બપડયો ૧૯૫૪, રાયપુર, 'કુમાર' કાર્યાલયમાં એ જ ઝીણા બસુભાઈ એમની રોજની ટેલ પ્રમાણે એમની આજુબાજુના નાનકડા પણ વ્યવસ્થિત પરિવેશમાં બેઠા હતા. નમસ્કાર કરીને 'સુકિતપ્રસૂન' મેં એમના હાથમાં મૂક્યું ને સુનીલાઈને સહેજો પણ ખોતાં ખોતાં સંભળાવ્યો.

'લલે, એકાદ અઠવાડિયા પછી ખખર કાઢે' એમણે ઠંડકથી કહ્યું એવું મને લાગ્યું, પણ કદાચ એ મારા મનની જ ગણતરી હોય. કશીયે મોટી આરા રાખીને જઈ તો નિરાશાનો આનંદકા લાગે ને લિપિ પાછી મળવાની છે એવી તૈયારી સાથે આઠમે દિવસે 'કુમાર' પહોંચ્યો.

'આવો ..જુઓ શિવકુમાર આ અઠાલતેલું' દમ તમે લીધું છે તે વિગતની દૃષ્ટિએ—' બસુભાઈ પ્રશ્ન પૂરો કરે તે પહેલાં અધીરાઈથી મેં ખુલાસો કર્યો, 'મેં' મારા વહીલ મિત્રને પૂછી ચોકસાઈ કરીને જ એ વિગતોનો સાથ લીધો છે—'

'એમ ! તમે ત્યારે એટલી કાળજી લીધી છો ખરી ! !' કટાક્ષ ન વર્તાય એ રીતે બસુભાઈએ આજુ રિમત વેરતાં હજવો ટોણા માર્યો,

'એટલે કે—' હાથમાંથી સરો જતી બાજ પ્રાણપણે જવાવી રાખવા મથતો હોઈ તે રીતે મેં ખુલાસો આગળ લખાવ્યો. 'એટલે કે મને પોતાને પણ પૂરી માહિતી ન હતી. કોર્ટમાં મેં કથારેખ પણ મૂકવો નથી વહીલોને દલીલો કરતાં સાંભળ્યા નથી, એટલે થયુ કે—'

‘સારું ક્યું’, પરંતુ મારા પોતાના સંતોષ ખાતર મેં પણ એક વકીલ મિત્રને પૂછીને અભિપ્રાય મેળવી લીધો છે તે તમે જે થોડી છૂટછાટ લીધી છે તે તાર્ત્વિક રીતે વાંધાજનક નથી—’ મારો શ્વાસ હેઠો એસતો હતો, ‘એટલે આ નાટક “કુમાર”ના ડિસેમ્બરના અંકમાં લેવાનું નક્કી કર્યું છે.’

બિંદગીમાં હર્ષવિશની આવી ક્ષણો દરેક નવા સાહિત્યકારે માણી હશે. પણ હર્ષવિશના અતિરેકને સંયમમાં રાખી શકું એ વયે હું પહેલેથી ગયો હતો. મારાથી વયમાં નાના છતાં લેખક તરીકે મારાથી આગળના મોટા સિનિયર લેખકો જે વયમાં પુખ્ત બંની ચૂક્યા ગણાય તે વયે હું સાહિત્યજગતની પહેલી સીડી ચઢતો હતો. આમ મારી વય બે રીતે ગણાતી હતી એનો લાભ પણ હતો: ને ગેરલાભ પણ—

લાભ. ગણો તો એ કે મારી પાસે અનુભવોનું ભાથું હતું ને. માનસિક રીતે જુદી જુદી દિશાઓની ખેંચતાણોમાં સ્થિર રહેવાની અને નીરક્ષીરવિવેકને અજમાવવાની ફાવટ આવી હતી. શ્રી મજલાઈ- (શ્રી મજરાય મુકુન્દરાય દેસાઈ)એ ‘અનંત સાધના અને બીજાં નાટકો’ની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું હતું : ‘...નમ્રતાની પિછોડીમાં કર્તાના ઘડતરની કથા, એમની સલામ-અલામ...સાધના દુઠાઈ જાય છે. વીસેક વર્ષ સુધી આ જીવનનાં જળ નીરખ્યાં-પીધાં, ખવાવીને અનાયાસ સ્મૃતિભંડારમાં સાચવ્યાં ત્યારે પ્રથમથી જ મુસજબ પ્રૌઢીપૂર્વક કર્તા આપણી સમક્ષ ખડા થાય છે. વિદ્યારસિક કલારસિક જીવનરસિક પુરુષ સંયોગ-બળે વેપારી ક્ષેત્રમાં ધસડાઈ ગયો તો ત્યાં પણ એની આન્તરસાધના ચાલુ રહી, નવતર અનુભવોથી પરિપુષ્ટ બનતી રહી—’ મજલાઈ તો મારા ગુરુ ને પથપ્રદર્શક કિશોરકાળના, એટલે એ તો મારા ઉપર પ્રસંસાનાં પુષ્પ વેરે પરંતુ એમની તારવણીમાં જીવનનાં જળનો કે નવતર અનુભવોનો જે ઉલ્લેખ છે તે વિચારવાં

અને સ્વીકારવા યોગ્ય હોય કદાચ. મારે માટે બીજા આગળ નીકળી ગયેલા અને મારાથી વયમાં નાના એવા કંઈક લેખકોને પહેલેથી વળવાનો પડકાર તો હતો જ. હું ‘ક્યું’ ન ‘ક્યું’ તો પણ મારે એવી રસાકસીમાંથી પસાર તો થવાનું જ હતું ને તે તે સમયે મારા અનુભવોનું વૈવિધ્ય અને મનને સમતોલ રાખવાની ભાવના મદદે આવતાં હશે એમ આજે લાગે છે.

ડિસેમ્બર ૧૯૫૦ના ‘કુમાર’ના અંકમાં ‘મુક્તિપ્રસન્ન’ પ્રગટ થયું. ને જીવનમાં પહેલી વાર લેખકનું બિરુદ મેળવ્યું. એનો આનંદ ન હતો એમ તો કેમ કહું? પણ આનંદથીયે વિશેષ એ નાટક પ્રગટ્યું ને મારામાં આત્મવિશ્વાસ સાથે ઉત્સાહ પણ પ્રગટ થયો. તે અરસામાં લખાતાં બીજાં નાટકો હું ઉમાશંકરભાઈને પણ આપી આવતો. “કુમાર”ની સાથે સાથે ‘સંસ્કૃતિ’માં પણ મારું નાટક પ્રગટ થાય એવી મહત્વાકાંક્ષા જાગી. અને ઉમાશંકર પણ કંઈ આશુતોષ ન હતા. એક પછી એક નાટક આપીને ત્યાં કુરું ત્યારે મનમાં આશા જગે કે આ વેળાનું નાટક તો પરીક્ષામાં પાસ થશે જ.

પરંતુ ઉમાશંકર જેનું નામ ! એમ કંઈ નમતું આપે ? ‘જરની લડત વેળા એ સાહેબ છૂપી ભૂર્જલ-પત્રિકા માટેની ‘મેટર’ લખી આપે તે એ લેવા માટે એમની પાસે જવાનું થતું, ત્યારથી નજીકનો સંબંધ તો હતો જ. ઉપરાંત જ્યોત્સ્નાબહેન અને દુર્ગા નવી ગુજરાતી શાળામાં સાથે ભણતાં ત્યારનો એમની સાથેનો પરિચય ! પરંતુ એ સંબંધોને ધારણે ઉમાશંકર ઉપર ‘સંસ્કૃતિ’માં કશું છપાવી દેવાની લાગવજ પહેલેથી તેમ ન હતી. ને હું પણ એ સંબંધોની વાત ઉચ્ચારી વઘાવી ‘સંસ્કૃતિ’માં પ્રગટ થવા માંગતો ન હતો.

ત્યાં 'પાંખ વિનાનાં પારેવાં' લખાઈ ગયું. ત્રણ જ પાત્રો, રેરટોરાંગાં એ બેગાં યાચ ને નાટકનો અંત આવતા મુઘીમાં તો નાચિકા નાયક બદલી લે એવી ટૂંકીટચ વસ્તુ હતી આમ તો. પણ એમાં સમ્યાઈ હતી, તાઝગી હતી, સંવાદોમાં નાટક બનાવવાની ત્રેવડ હતી. 'સંસ્કૃતિ'માં એ પ્રગટ થયું તે 'એકાંકીકાર' તરીકેની મહોર ગમે ત્યારે લાગે એવી સંભાવના નજર સામે દેખાવા માંડી.

ને બીજાં એ એકાંકી લખાયાં.

'પ્રસન્નદામ્પત્ય' રેડિયો ઉપરથી પરત થયું. અને નવાઈ લાગી. સંઘર્ષ સિવાય પણ નાટક સંભવી શકે એવા એક મનોચાલ મેં 'પ્રસન્નદામ્પત્ય' દ્વારા રજૂ કરેલો તે નાસ્તી નજરે એ એક નમણું ને મકુર પ્રહસન બન્યું, પણ રેડિયોના તે વેળાના નિર્ણાયકોને તે ન રુચ્યું. પાછું આવ્યું તેવું એ નાટક હું ચોકસી નિવાસના આઉટલેહાઉસમાં ઉમાશંકરને આપી આવ્યો.

પાંચ-૭ દિવસ પ્રસાર થયા હશે, એક સાંજે ઘેર પાછો ફર્યો ત્યાં સંદેશો મળ્યાં. 'ઉમાશંકર આવ્યા હતા તને મળવા, બનતી ઉતાવળે મળી જવા કહેતા ગયા છે—'

ઉમાશંકર જાતે મારે ઘેર ! ! અને નવાઈ લાગી. રાતભર બિંધ ન આવી. સવાર પડવાં વાર હજી તો તેઓ બેઠ્યા પણ નહિ હોય તે હું પહોંચ્યો એમને ત્યાં. (તે વખતે હું બાલજી મિત્રમંડળ સોસાયટીવાળા અમારા બંગલે રહેતો હતો, ચોકસી નિવાસથી પગપાળા માંડ પાંચ મિનિટને રસ્તે.)

'આવો...એસો...' ઉમાશંકર હજી બિંધ બંધેરે છે એમ મને સમજાયું.

'હમ્, આ વસ્તુ ક્યાંથી મળી આવી?' એમનો પ્રશ્ન તુરત ન સમજાયો. મારી બાધાઈ એ વતી

ગયા. ફરીથી ચોખવટ કરતાં પૂછ્યું, 'આ પ્રસન્નદામ્પત્ય' નાટકની યીચ તમને ક્યાંથી મળી આવી ?'

આહો ! પ્રશ્ન હવે સમજાયો. મેં જવાબ શોધવા માંડયો. 'બસ એમ જ સૂઝી આવી, કોઈ પ્રસંગ યાદ છે, બીજો દિવસે છોકરાં પાછા પોતપોતાની પબ્લિક સ્કૂલમાં પાછા ફરવાનાં હતાં ને એ દિવસ રળનો, વેકેશનનો છેલ્લો દિવસ હતો. માતાપિતાને રઘવાટ, વળી પાછું ઘર ખાલી થશે એનો હિચાટ ને એવું બધું જોયું હતું તે ઉપરથી. અને બન્યુકાર્થ રાવને સૂચવેલું કે સંઘર્ષ સિનાયનું પણ નાટક હોય કે કેમ, એટલે આ વસ્તુની આજુબાજુ એક પ્રસન્ન શૃંગારીના વાતાવરણને ગૂંથ્યું—'ઉમાશંકરને મેં ખુલાસો કર્યો. લાહિડ ચિન્હીગ કરતો હોઈ તે રીતે ને એમણે બે ચાર ક્ષણ મારી સામે જોઈ લીધું. તે પછી કહે : 'એક માગણી કરું શિવકુમાર ! આ નાટક નીચે મને મારી સહી કરવા દો !' તુરત તો એમની માગણી અને ન સમજાઈ—ઘોડી વિચિત્ર પણ લાગી પરંતુ બીજી ક્ષણે એમના મુખ ઉપરનું ઉમાશંકર જ આંકી શકે એવું 'નિર્દોષ કુચ્ચાઈ'બધું' રિમત જોતાં અને એમના સ્પર્શનો અર્થ સમજાયો

'નાટક તો 'સંસ્કૃતિ'ના આ અંકમાં જ પ્રગટ થશે. આવું નાટક ઢીલમા ન મુકાય. મને ખૂબ જ ગમ્યું એટલે કે આવું નાટક મેં લખ્યું હોય તે રાજ થાઉં !'

યા નસીબ ! આવું પ્રમાણપત્ર તે કેટલાંકા લાભમાં હોય !

ને લાભરેખાનો ત્યાર પછીનો વિકાસ પણ એટલો જ રસપૂર્ણ ને ઉત્સાહપ્રેરક... !

[તરતમાં પ્રગટ થનાર લેખકના નાટ્યજગતના સંસ્મરણોનું પુસ્તક આરજ આ પછુ છે શુરાનોંડ' એક પ્રકરણ]

એક સોનેરી નદી

આમ વરસોનાં વરસો જશે. પૃથ્વી પર એક એવા સમય અવતરશે કે હું એને યાંત્રિક યુગ કહી બેસીશ. દરિયાનાં ઊછળતાં મોજાંની સાથે યંત્રની વરાળ રમતી રમતી કિનારે અથડાશે અને વનસ્પતિ-એને ઊડતા યંત્રોના પરછાયા ચૂસવા મળશે. પેટ્રોલી શ્વાસમાં કાયાને ગોઠવતી રહેશે દીવાલો. લિપ્ટીક રંગોમાં નાચતી રહેશે ખારીઓ. કાળી બની પથરાતી જશે સડકો. વૉયલમાં નગ્નતા ખુલ્લી થતી થતી ગટર બની જશે. ચીસો પીવા ટેવાઈ જશે ટ્રેનો. પછી હું ડિઝલના મોળિયામાં પ્રવેશી શુદ્ધ પાણીની પાઈપ સાથે છવ જોડી બેસીશ; એ પહેલાં વૃક્ષ-વૃક્ષ એકબીજા સાથે વાતો કરવા માંડશે. વાદળ આવતી બેસશે હુંગર-ટોએ. ખીલી ઊઠશે આખું વન. વનમાં મોર ટહુકશે. સીમ-સીમાડે ઊતરશે મેઘ. ઊગી નીકળી લહેરાશે ધાસ - ધાસમાં મહેંકશે લીલો વગડો. વગડો પીસે સારસના ટહુકા.

—હું ત્યાં સાડું એવું બેઠેલો. મેં એ પથ્થર પર જાતજાતના રૂપેણના ખુલ્લા પડેલા તટ જેવા વિચારો દોડાવી જોએલા. તારા તરફ મારી અભિ-મુચિ વંદોળવું રૂપ ધારણ કરી બેસે અને આબુઆબુ વર્તુળ થઈ ફ્યાં કરે એ સ્વાભાવિક હતું. મેં ધારેલું કે રોજની જેમ મને શોધતી શોધતી ઝરા કાઠે આવી પહોંચી જરૂર પથ્થર ઉપર ચડી મારી જોડે ગોઠવાઈ જઈશ પણ એ સમય વ્યર્થ ગએલો. મને વ્યગ્રતા વળગેલી કારણ કે તારી સાથે રોષ પી હું વાડી બહાર નદીની વચમાં બેશુદ્ધ મળી આવેલો ત્યાં ઝરે રાહ જોતો બેઠેલો. ઘડી ઘડી મારી નજર વાડી તરફ મંડાતી હતી, વળી આસ્પાશ શોધતી શોધતી બે

આબુ સાંત પડેલા વિશાળ નદીના દેહ પર વેરાતી અને ઝખકી ઊઠતા તડકામાં ગણે તારી મુદ્રા તરતી દેખાતી ન હોય ! હું સચેત થઈ જતો. મારા હૃદયના ઊધડો ગએલા દ્વાર આગળ ઊભી રાખી કહેવાતું એ હતું કે તું પરપૂર્વથી મારી આદિમ ચૈદ્રી છે. હું સ્પર્શ્ય તું ધરતી સ્વરૂપ. રન્ના મારા લોહીમાં જે ખૂટે છે તે તારા લોહીમાં છે. મારી ગતિની તું પ્રગતિ છે. હું તને શોધતો શોધતો ત્યાં આવ્યો હતો. મારા સ્વપ્નગગનની કિન્નરી માટું રગરગ તને સ્વસે છે. ચાલ, મારી સાથે આપણે ચાલતાં જઈએ નદીને પેલેવાર એક એવાર સાળ પ્રદેશ છે જ્યાં એક સોનેરી નદી વહે છે; એના કાઠે, આપણે બે એ નદીનાં વારસ છીએ—હું પળેપળ તને અંખતો બેસી રહેલો. તું કહું એક રથાને કદી આઠહું બે કલાક બેઠો નથી. તું ત્યાં આવી ન હતી; તેથી મને થએલું કે એ નહીં આવે, ને ઓઠ સુધી આવી ઊભી રહેલી ચાહતા બહાર નીકળવાના બદલે પાછી ઊતરી પગના તળિયાની જડ આમડીમાં ગૂંધાઈ ચોટી ગઈ હતી. એ રોજ એકવાર તો જગત થઈ ઓઠ વચ્ચે તું આવી બેસે છે પરંતુ બહાર નીકળી શકતી નથી; કારણ તું હવે મારા માટે મૃગજળ જેવી થઈ ગઈ છે. વિચારો સેવી સેવી તને પામું છું. બાકી સન્મુખે તો સ્વપ્નોમાં ગોઠવું છું. એ વળી અલ્પજીવી હોય છે. સૂંધત મળેલું તાડું કૌમાર્ય અને સાહચર્ય મારી પાંસળીઓની અંદર સ્તત કલબલ્યા કરે છે; એટલે વીતી જતા મારા આ યૌનવૈલયને પરિહાર્ય સાંપડવું નથી ને આ વિશ્વમાં અનેક સુસંવન સાન્નિધ્ય ભોગવતાં યુગલોની જેમ હું એ.

છતાં કોકની સાથે છવી રહ્યો છું એમ માનું છું. મારા શરીરને ટૂંકી સીમામાં અધારની સાથે ગોઠવાઈ રહેવું પડે છે. પરંતુ મારા રક્તને વહેવા કોઈ આડ નડતી નથી. એ વસંતના તડકાની જેમ વેરાતું ભય છે. મહાનગરમાંથી કંટાળી વહેતો ચએલો છવ માનસર જેવી તારી વાડીમાં હરીફરી ખૂંધ્યા છું માટે કોઈ ભતનો સંતાપ વળગતો નથી. પથ્થરોની વચ્ચે ટૂંટી નીકળેલા વૃક્ષની અકળામણનો ખ્યાલ ત્યારે આવે કે પથ્થરો વચ્ચે ઘેરાઈ ગયા હોઈએ. રણમાં ભગી નીકળેલા રણવીપને ચડી આવતી આંધીઓનો સામનો ક્રીલવે રહ્યો. હું શૂન્યમનસ્ક માટીના ટેકરા જેવો યઈ ભલું છું. ઊતરતા વૈશાખના બબ્બાચ્યા વાદળ સમા મારા માંસલ અવયવો વિખૂટા પડી તપવા માંડે છે. લૂબધું આકાશ મારી આંખે આવી ખેસી ભય છે, ઊકળી રહે છે અંતરથલનું જગલ. ને હાડના પહોડોમાં જવાળા સળગી ઊઠે છે. લોહીમાં વણાઈ ગએલો કિનખોખી અંખાર કહડેનો ઝગઝગી રહે છે. મારી આસપાસ એક અખરખિયો ગઢ ચણાઈ ભય છે. ત્યારે ઉચ્છ્વાસે ઉચ્છ્વાસે ઊડી જવું રક્ત મને દેખાય છે.

ઝરાકાંઠે પડેલા પથ્થર પરથી નીચે ઊતરી રૂપેણ નદીની રેતમાં ઉઘાડા પગે ફર્યો હતો. વેણુમાં ચાલવાનો આનંદ મને બહુ ગમેલો. નદીના પટમાં ગાય બેસે અને ઘેટાં બકરાંનાં ટોળાં આવી આથડવા મરેલાં. હું નદીમાંથી બહાર નીકળી વાડી તરફ ચાલવા લાગ્યો હતો. મને બેસેને, ભય વિશેષ ભાસતો. વાડી અને નદી વચ્ચે પડેલા પેલા પડતરમાં મને જોઈ જોઈ ધૂળ ઉડાડી ફરયાં પેલી જતા કેટલાંક વગડાઉ ઉદરોની સાથે ઝમઝમમાં ઊતરેલા. એ સફેદ ઉદરોની દોડ પ્રચંડનીય ગણાય. ઝર-ઝાંખરાતી એથે ધડીક સંતાઈ પછી જમીન અંદર કરેલા પોલાણમાં લપાઈ જતા ઉદરોની રમત નિહાળતો વાડીમાં આવેલો ત્યારે બધું નિષ્કંપ હતું.

દાળિયા પરથી ઊડી ધરના છત્રે આવી બેઠેલો કાગડો કા...કા...નોનો કકંશ સ્વર ફેકી કપાંક આપ્યો ગયેલો. વળી ધરની દક્ષિણ બાજુની ભીંત પર એ ખિસકોલીઓ એકબીજાનાં મુખ સૂંધી પછી એકની દેડે બીજા એમ ઝગડતી ધરની પાછળ દોડી સંતાઈ ગઈ હતી. ધરના આંગણે એક ચણ ચણતી કપૂતરી પસે કયાંકથી ઊડી આવી નર કપૂતર ડોકે કૂલતી ધૂધૂ...નો અવાજ કરી આંટા મારવા માંડે એ પહેલાં માદા ઊડી ગએલી ને હું ધીમે ધીમે ધર તરફ પગ માંડતો ચાલ્યો આવતો હતો એવામાં એક બહુરંગી નેયનરમ્ય પતંગિયું કયાંકથી ચારતું તરફ ઊડી આવી મારા મુખની આસપાસ બે ચાર વાર આંટા મારી પાહું અચાનક ધર-આંગણે ઊભેલી વેલ બાજુ, પાંખો ફફડાવતું ચાલ્યું ગએલું. એને પકડવા હું એની પાછળ ઉલ્લાસમય ધોડુક દોડવા લલચાએલો. ઝગ સુધી ચએલી ઠીકઠીક ફૂલીફાલેલી વેલની અંગભંગીઓમાં અર્ધજાંઘડેલી ફૂલ-સુગંધીની ભળમાં ચકચૂર ચએલા પતંગિયાને ઝાલવા હું ઉતરવો યતા જ મારો જમણો પગ, નીચે ઊગેલા તુલસીઉડાની આલુબાલુ ગૌ-ગોખરથી તાળ ક્ષીપેલા કપાસાંને ચોખ્ખી સપાટી પર પડી જતાં એકદમ સાચારી-ભર્યો ઉદગાર નીકળી ગયો હતો. ત્યાં જ ઘું લીંપતાં લીંપતાં લીંપણવાળા હાથ લઈ પરસાળમાંથી બહાર દોડી આવી તરત ભોલી ઊઠી હતી

‘શું ચણું દેવ ?’
 ‘કાંઈ નહીં. જે ને પતંગિયુ પકડવા જતાં બૂલમાં તારા તુલસીકપારને બગાડી બેઠો.’
 ‘કશું બગડી ગયું નથી. સારું ચણું કે લીંપણમાં તમારું પગલું...’
 ‘મેં તો તારું કામ વધારી દીધું.’
 ‘કામ વધારી દીધું એના કરતાં શોભા યઈ એમ કહો.’
 ‘શું આને શોભા કહેવાય ?’

૫ જુના ડલા ૧૨૦ જ્ઞાન વારા વાર .
 જેવા માંડી હતી. હું આંગણે પડેલી પાણીની બાલદી
 લઈ વેલની પેલી બાણુ પડેલા પથ્થર ઉપર પગ
 મૂકી સ્વચ્છ કરવા જતો હતો ત્યાં તું પાસે આવી
 ઘઈ હતી.

‘લાવો હું પાણી રેકું.’
 ‘ના હું જાતે ધોઈ લઈશ.’

‘જતાં તે’ મારા હાથમાંથી લોટો લઈ લીધેલો,
 તે મારા પગ ઉપર ઝીણી ઝીણી ધારે પાણી રેડવા
 લાગી હતી.

મારા પગ પર પડતું પાણી તારા તેમ જ મારા
 હૃદયમાં વળી ગયેલી રીસની આછી લીલને દૂર કરતું
 કરતું જાતે મલિન થઈ ધરતીની અંદર ચુસાઈ જતું
 હતું. હવામાં ઝણઝણી ઊઠતી વેલ જેવી દગોમાંથી
 ઊછળી પડતી નજર તારા અહેરોને આનંદ વડે
 ઘેરી લઈ મારી કાયાને ભીંજવી રહી હતી. તું
 પાણીની ધાર થઈ મારા ચરણને સ્પર્શી લઈ મને
 ચોખ્ખો કરી લેતી હતી. આપણે સહુ લાગણીમાં
 ડૂબી ગયાં હોઈશું. હું તો વિશેષ.....

તારા બે હાથોમાં સંઘાહેલા લોટામાંથી પડતું
 પાણી મારા જમણા પગ દ્વારા ચામડીમાં થઈ હૈયાની
 માટલીમાં એકઠું થઈ જતું હતું. આજે જે પગ
 આથરમમાં ધોવા જઈ છું તો ઘડીબર હૈયામાં
 સંઘાહેલું એ પાણી લોહીનાં પડોળાની ભીતર ઠરી
 ગયેલી એ સમૃદ્ધિને ખીલવી ભીની કરી નાખે છે.
 ને તરવા માટે છે કસબ...હું કસબને ધીરે ધીરે
 આંખે ઉતારું છું. તો વાડીની ઉત્તરદિશાએ, તુલસી-
 કથારાની પાસે લીપેલા લાગ પર પગલું પાડ્યા પછી
 જતા સૂર્યદેવને જોઈ લઉં છું. છેલ્લે છેલ્લે મને થયા
 કરતું હતું કે આખી વાડીનો એક આંટો મારી દઉં.
 ફરીવાર આવ્યા કે ન આવ્યા, જ્યાં વૃદ્ધો આપણી
 સાથે નાતો રાખે કે ન રાખે. માટીની ઝોળખ કદાચ
 ઓસવાઈ જાય. સમય પર સમય ચણાતો હોવાથી

૫૨ ૭ ૫ તા સમયે જૂગણાઈ કાપાઈ જવું પડે
 છે; પછી એની કિંમત રહેતી નથી. ફરીથી વાડી
 ઉપર તોળાઈ રહેલા અવકાશની સાથે સંતલસો કરવા
 ન પણ સાંપડે; અને હવા-સ્વપ્નું થઈ સચવાઈ જાય.
 એ દિવસે ચાલતો ચાલતો ગલબાણને ખેરડો ગયેલો.
 ત્યાં એ ન હતા. એમનો ખાટલો લાળી બેઠેલો. પેલી
 ડાકણવાળી વાત અને રાત ઊપરી આવી એ દિવસના
 અગિયાર વાગ્યાની વેળાને રથામત પાવા માંડી હતી.
 વળી પ્રત્યક્ષ થયેલી તારી દેહરચના. ખાટલામાં આડો
 થયા પછી અંતરિક્ષમાં દષ્ટિ લંબાવી હતી તો આવતી
 રાત મારે બીજે ઠેકાણે ગોઠવાતી જેવી જોઈએ; ને
 બીંધ પણ અન્ય જગ્યાએ. શામળાણતું સ્થળ સારું
 હશે જ. મોરીના સ્તૂપની ભૂચના. અવશેષ સ્મૃતિઓમાં
 હું રખડીશ. મારે સદાય રખડવાનો યોગ જોડાયેલો
 છે. એક ઠેકાણે ગોઠવાઈ રહેવું ન પાકવે. હકીકતો
 એકઠી કરવા ટેવાઈ ગયેલા માણસને એક હકીકત
 થઈ રહેવું જોઈએ. માટી અને રાખ વચ્ચે ફેર હોય
 છે. મારે માટીનું સ્વરૂપ ઓઠવાતું છે, જેથી એના
 પર લીલોતરી ઊગી લહેરાઈ શકે. મેં ગલબાણના
 ખાટલે પડ્યા પડ્યા ઘણા તર્કવિતર્ક દોડાવી જોએલા
 તેમાં ફરી ફરી એક જ વિચાર વાગતો કે વાડી ત્યજ
 ક્યાંક ખોવાઈ જવું જોઈએ. ત્યાં જ મહુડાનું તૂટેલું
 એક પાન ઊડતું આવી મને છાતીએ વાગેલું એને
 પકડી લઈ બેઠો થઈ ગયેલો. પાછળથી ગલબાણનો
 અવાજ સાંભળવા મળ્યો હતો.

‘ચારના અંઈ બેઠા સો.’
 ‘ઝાઝો વખત નથી થયો હાલ જ આવ્યો છું.’
 ગલબાણ મારી પાસે આવી ઊભા રહી પછી
 ખાટલાના પાંગડે બેઠા ન બેઠા પાછા ઊભા થઈ
 ધોતિયું ખૂંખેરતા ખૂંખેરતા સામે ગોઠવેલા લાકડાના
 ભારા ઉપર એને સૂકવવા માંડ્યા હતા, પછી બોડિયું
 પહેરણુ. કામ પતાવી રહ્યા બાદ પાછા મારી જોડે
 ખાટલામાં આવી બેઠા હતા.

થ્યા સો, અંઈ ઠહેરથી રો ને ઈવું તે સુ' કામ ભિલું
 ધ્યું' સે કે જ્યા વના ચાલ ઈમ નય.

'હું ખાસ જરૂરના કામ માટે નીકળ્યો છું.
 જેલો મોડો પડીશ એટલું મારે પાછળ પડવું પડશે.'

'તમારું કેવું સાચું હશે પણ કોયના આતમાને
 દખ લાગે ઈ આચરણ ના થાય ને ભૈ.'

'મને કંઈ સમજાયું નહીં.'

'નઈ સમજાય. કહો' સુ' કે અહીં રોકાઈ જાયો.'

'આટલા દિવસ રોકાયો પછી કેટલું-રોકાવાનું
 હોય.'

'પરપર સે મારું કેવું તમે હમજ્યા નંઈ.
 આજ જહેલી રનાડી અંઈ આવી'તી ઈને મુને કહું
 કે 'ભા દેવજીને આજે' જ્યા દેશો નંઈ. મી વળતી
 કીધું 'છાડી મે'માનને વણુ ના રોકી રખાય ઈ તો
 ગળગળી થઈ ગઈ. મુને પછ લાગી ગ્યુ કે દેવભઈ
 વના-ઈને નંઈ ફાવે'

'હું ફરીથી અહીં આવીશ.'

ગલખાજી ચૂપ થઈ બેસી રહેલા ને ઉધાડા
 પડેલા છીંડા તરફ એમની જુદ દગો મડાઈ ગએલી.

'ધણી ઉંમર થઈ હોવા છતાં એમની આંખો
 બડકા જેવી હતી, મારા મહાનગરના કોઈ આટલી
 વયની મહાજન ભાગ્યે જ જડી આવે કે એમની
 નજર સારી હોય. મેટેભાગે ગલખાજીનાં વરસો જેટલું
 તો ત્યાં ભાગ્યશાળી છેવે, વળી એ છેવનારે આંખે
 ચરમાં ઠોકી દીધાં હોય થોડુંક ચાવે ને આસનાં મોજાં
 ચડવા માંડે. શરીર થાકી જાય અધારાં ઉભરાય. પગે
 પરસેવો વળવા માંડે ખાંસીતું જોર વધી જાય કફ
 છૂટે. તમ્મર ચડે. મેં ગલખાજીને કોઈ દિવસ ઉધરસ
 ખાતા જોયા નથી. કેવી નક્કર કાયા! એમના કપાળની
 રાતી ચર્મજાયા, મોદાની અંદર ઠીકઠીક કરેલા દાંતની

બેઠા ત્યાં ખેંચી લાવે છે.

ગલખાજી પાસેથી ભઠી જામે થઈ ઉધાડા પરેક
 છીંડાને કટલા વડે બધ કરી દઈ પાછો હું વાડીન
 પૂર્વ બાજુ વાડ તરફ ચાલવા માંડયો હતો. ત્યાં થઈને
 ખીજવાર પસાર થયો હતો. મને વિચાર એ આવેલો
 કે હવે પૂર્વવાડના રોટે ત્રીજા ફેરા ચાલવાનો વારો
 નહીં આવે કોઈક વાર કોઈકતું અંતિમ દર્શન સુખર
 હોય છે. એમ સમજી લેતાં વાડીનો એક એક થોર
 જોઈ લેવા દેયુ ધડકેલું. વાડ ઉપર ચડેલા ચીમળાએલા
 અર્ધસૂકા વેલા. નીચે ખરેલાં સૂકાં પીતપણો. કાંટાઓ
 વચ્ચે ભરાઈ રહેલાં અનેક નાનાં મોટાં પીંછાં, કોઈ
 એક પી ખાઈ ગએલા પંખીની ન એળખાય એવી
 હાસ તૂટેલા નીડ સૂકા થોર-છોડા-તરણાં-પાસ-હમાર-
 કરચલાં-છીંડા-લીડાં-છાણ-છોલા-બળતણ-ખરીઓ-
 કરચા-ઉવેઈ-હાડકાં-માટી દર : વાડ અને શેઠા વચ્ચે
 ખવિત થઈ ગએલી ત્રીણી ત્રીણી રૂપઅરૂપ ચીજવસ્તુ-
 ઝોને ધીરે ધીરે દણિયા ઉપાડી ગાઠવતો ચાલ્યો
 હતો. એક તરફ સરસવ-ધણિ-કપાસ-વરિયાળો-પપૈયા-
 ભમજીની ને લિજુડીનાં વાવેતર ત્યારે ખીજ તરફ
 વાડનાં ભરાઈ ગએલો અનેક સ્વરૂપોનો ખબનો,
 કીડીનાં નધરાં-મ કોડાના ચડતા-ઉતરતા કાફલાઓ-
 કરોળિયાની જાળો, મસી-મેયોનાં જૂથ. ઘો-કાચડા
 કીટોડા-કંસારો-ગરોડિયો-ગાવડીઓ મધમાખોની
 સૃષ્ટિ : હોલાં-કાપર-કપૂતર-ચઠલાંની દુનિયા-સારસ
 મોર-પોપટ-કોયલ-કોસીના ટુકકા વાનરનાં ટોળાં.
 ઘેટાં-બકરાં-ગાયેડાં-ગાયબે સોનાં જૂંડ. મારી એક
 આંખમાં આગીજી વનપ્રાણ અને ખીજ આંખમાં નગર
 નગરની મંત્રસંસ્કૃતિ ઘટાટોપ સમાએલી છે. 'કર્ષ
 બાજુરે છોડુ ગાડુ, કર્ષ બાજુરે નાખુ ખેતર...'
 અગર 'મહ આવશે...વડમાં છોલું પાકશે...છોડું
 રાતુબોળ...હેંડ બાપા હેંડ...' જેવાં અભણ આખ્ય
 ખેડત મજૂરના કંઠમાંથી સરી પડેલાં રાગોળ ગીતો...

કરતાં ભદ્ર શહેરી દુનિયાની કઈ ઔષધિ ચડિયાતી હોય ! મને મારા નગરમાંથી યત્રિના અવાજ અને ધુમાડાની મધલાળો સિવાય કોઈ સારી ચીજ મળી નથી. સોનાચાંદીની દીવાલો વચ્ચે ટેલિવિઝનને ઉછેરવામાં આવે છે. એના પર બગાસાં જ્યાં ફળો ખેસે છે. એના સ્વાદ લાણમાં દરિયાઈ મોઝાંમાંથી ઊછળી પડતા ફીણ જેવી એરકન્ડિશનર બેઠકો પર બિગી નીકળી અનિદ્રા છૂલ્લવરતા પ્રલપ્તસર, રક્તપ્રિકાર, મંદાગ્નિ, પીતદોષ, મસા કૃમિ, કષાળિયાતના રોગરૂપે પ્રસરી તત્ત્વ-સ્તવને ધોઈ નાખે છે ત્યારે કેપરચુલ્સનાં ફૂલો સૂંઘવા સતત યૌન લંબાતું રાખીને આખરે સપ્તપદીમાં ગોઠવાઈ જઈ શયનોપભોગોતું સામ્રાજ્ય કામદહનના અમયાર્દિત સંભમમાં રૂખી કાડીઓગ્રામની અંદર ઝીલાઈ ખેસી જતાં પીળી પીળી ફીકાસ લઈ વાહનોના ધરૈરાટ વચ્ચે અગદાર્ધ રમશાનની અંદર એલવાઈ જાય છે ને શેષરૂપે સિમેન્ટ-કોંક્રેટની લીંતોમાંથી અખરખ ખખાં કરે છે. એમાં રચૂળસંબંધોની નિહુલતા સિવાય કશુંયે દેખાતું નથી. લોહપતોની નશાબાજ પીલ્સ ગળતાં હોમોસેકરચુઅલ થતાં થાક નમળાઈ ભોગવતાં પુખ્તવયુનાં અસંખ્ય પાનોનાં અનેક દર્શન વચ્ચેથી હું બહાર આવી ધરાના વિસ્તૃત લીલાના પટ પર ચાલતાં ચાલતાં કુદરતી બન્ધાને શેષ કેળવાઈ ગએલો. અને રૂપેણ નદીના ઝરાના જલ સાથે સંયોજનવા જતાં હું બેશુદ્ધ થઈ પડી ગયો હતો. બેલાન થવાતું કારણ શું નોંધું ? ઝરાના પાણીને દોષિત કેરવતો નથી. કે મને નદીમાં હલતુંફરતું કોઈ ઝેરી જળચર ડંખ્યું નથી; પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ, નિર્લંચ પર હું આવ્યો છું કે અણહિલપુર જેને આજે પાટણ નામ આપી દીધું છે, એની આસપાસ વેરાએલો તેમજ માટીની બીતર ગૂંજળાઈ ગએલો મધ્યયુગ, જેવા-પારખવા ત્યાં થોડો સમય રહેલો. આભેય હું અશક્તિ ભોગવતો હતો. શરીરમાં થાક, બેચેની વરતાતી હતી, છતાં મારું હૈયું શાનું શાંત બેસી

રહે. રાણકીવાવ નીરખીને પાછો વળતો હતો ત્યારે માર્ગમાં એક હડકાયું ફેટ્યું મને કરડેલું. ધરિપતાલમાં એનાં ધન્વકશમ લીધેલાં, તેથી કમજોરી વધી ગએલી; છતાં આનંદપુરના કીર્તિતોરણ અને તાનારીરીની દેરીઓની વાત સાંભળતાં એનો રસ ખીલી ઊઠેલો, અશક્ત કપા સાથે હું આનંદપુર આવ્યો હતો; ત્યાં અનિદ્રાએ જોર વધારી મૂકેલું. ત્યાંથી ચંદ્રાસરની તૂટેલી અજોડ સૂર્યમૂર્તિ જેવા ચાલતી દોડ મૂકી હતી. એ જોઈને પાછા વળતાં જગા પર જઈ આરામ કરવા વિચાર જગતાં બંધની પીલ્સ જે મારી પાસે દોસ્ત તરીકે પડી રહી હતી એની મદદ લીધેલી અને જૂલમાં રૂપેણના ઝરાકાંઠે આવી ચડી એતું જળ જોતાં તૃપા ઊછળેલી ને હું...

તમે બેશુદ્ધ સૂર્યદેવની સેવા ન કરી હોત તો એની સ્થિતિની કેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ હોત...તમે જ મારો આધાર થઈ પ્રકારયાં ન હોત તો હું એ અખળ બૂમિના અધારામાં અથડાતો શરીરને ખોઈ ખેઠો હોત. તમે જ મને સેવ્યો અને ધરવ્યો તેમ જ વાડીતું અસ્તમિત સુખ પામ્યું; ત્યાં ફરતાં ફરતાં દરેક થોર થોર વચ્ચે રહેલી જગ્યાઓમાંથી ધીમી ફુંકાઈ આવતી વાયુલહેરો પોતાની શત શત જીભઓ પ્રસારી મને તરતો મૂકી દેતી હતી; ત્યારે થતું કે આમ વાડીની ચારે બાજુ વાડે વાડે આયુષ્યભર ફર્મા જ કરું. ને દરેક ખેતરની માટીના રગરગમાંથી મહોશી લહેરાઈ ઊઠતા મેલના મધ્વદરિયે રૂખી મારાં હાડહાડ ઓગાળી હું ખુદ વિસર્જિત થઈ પંચમહાભૂતમાં વહેચાઈ જઈ. ક્યારેક પાછો કેઈ વનસ્પતિ રૂપે જન્મી ખીલી ઊઠું તો...મારી ધ્રુજ ત્યાં મૃત્યુને માણુયાની હતી. વાડીની પૂર્વ તેમ જ દક્ષિણ તરફની વાડે વાડે ફરતો ફરતો આંજલો આવી ઊભો રહ્યો ત્યારે મેં મારી ઘડિયાળમાં જોયું હતું તો અપોરના બાર વાગી ચૂક્યા હતા. ધર-આંજલું સનું પડેલું હતું. અપોર પોતાનું ખરું સ્વરૂપ ખોલવા માંડી હતી. મને પરસેવો વળેલો હોવાથી

લીમડા નીચે આડા કરેલા ખાટલાને નીચે દાળી હઈ ઉપર બેસી ઝબલાનાં બટન ખુલ્લાં કરી દીધેલાં પરસેવો ઊડી ન્યખ એમ એમ શરીરને ઠંડક લાગવા માંડી હતી. નીમનાં ખરતાં પર્ણોની સાથે સાથે બપોર તપ્યા કરી ખર્ચા કરતી હતી. સકલ દુનિયા સર્વતાપમાં મેકાતી હતી, મને એ વેળા સર્વ ઉત્ર લાગેલો. મારી દષ્ટિ ફરતી ફરતી ધરઆંગણાના પેલા તુલસીકપારા તરફ સહજ મડાઈ ગઈ હતી. તો ચિત્તમાં લીપણ ઉપર પડેલુ મારું પગલું ચમકી ઊઠેલું; પરંતુ ન્યા તુલસી પાસે પગલું મૂકેલું ત્યાં એક બોચિયું ઊંચું પાડેલું હતું અને યએલું કે એની અંદર તે કોઈ નવો છાડ રોપેલો હશે. એ જોઈ લેના છ-નેગરી જાગી ઊઠેલી એ જાણા યઈ તુલસીકપારા નજીક આવી હજવેકથી બોચિયું સહજ અધ્ધર ઉપાડી અદર જોયું હતું તો એક પગલાને બદલે પાસપાસે સજોડે કંચેલાં બે પગલાં નજરે પડ્યાં હતાં. કોઈ જોઈ ન જામ એ રીતે તરત જ હું બોચિયાને મૂકી હઈ ધાંછા વળાને લીમડાની ઊંચે આવી ઊભો રહ્યો હતો. એના વિશે હૃદયમાં ચગડોળ ચરેલું. મારા પગલાના જોડે ..હું સમજી તો ગયો હતો કે એ બીલું ઠાતું હોય, તારું જ હશે રન્યા, મારા ચર્ચાચિહ્ન જોડે તારે પ્રકાશવાની થી જરૂર હતી? મારી શેષરમૂતિને સજીવ રાખવા માટે મારું કેવળ ચર્ચાચિહ્ન સેવી રાખીને મૂકવું હોત તો પૂરતું ન હતું. એ માટે વધુ કું શું નોંધું? અતિહર્ષમાં તે આ કામ કદાચ કરી દીધું હોય એની ત્યા નહીં પરંતુ હું કંપિત યઈ ચિંતાતુર બની ગયેલો એ ચરણોની નાની-મોટી બે મુદાઓ કચારેક ગોમલ કે અમરીમાની આંખોમાં ગોપિત યઈ બેસે તો એમના મનગોખમાં કેવા પ્રકારની ત્રયિ પીંગળી સગળી જોઈ? મને વાડીમાંથી બને તો ઝડપથી ખસી ચાલ્યા નવેાને અવાજ એમાંથી આવેલો સંભળાતો હતો. હું ખાટલે પડ્યો એના વિચારોમાં ખોવાઈ ગયો હતો. કદાચ કોઈ આપણી પદ્મુદાઓ જોઈ મારી

બેસે કે સર્વદેવ જોતું ફૂળ કપુ છે કે એના ચુલુ કેવા છે એની પૂરતી ખાતરી નથી એ આશ્રિત નરે પેસી જઈ ગટને ઘેરી લીધા એ કેટલું બધું અશુભ કહેવાય અને પાછું એમ પણ યઈ આવેલું કે લાવ, બે પગલાને છૂંદી જૂંસી નાખું. ખરેખર હું ઊભો યઈ તુલસીકપારા તરફ ધપવા લાગું ત્યાં જ તું ધરમાંથી બહાર આવી ઊભી રહી હતી.

આજ તો શોધીએ તોયે જડતા નથી. ચાલો જમવું નથી.

ગાયના દૂધથી બનાવેલા શિરાની મીઠાશ સાથે મેં જમતાં જમતાં ધરને વાગોળી ઉતારી દીધેલું. બધે જોડવાએલું રાચરહીયું અલભ્ય વાનગીએની જેમ મેં આરોગી પીધું હતું આરોગીમાં સામે કીલે જોડવેલી તાખાની ઉતરડ જણે સાક્ષાત લક્ષ્મીના સ્વરૂપમાં ઝળ્યા કરી આશીર્વાદ દેતી હતી ડાખચિયો જણે આરોગતની જેમ મને અલવિદા પાઠવતો હતો. અવાજ બની ઠરી ગયેલી ધાન્યની કોઠીએ ઝળઝળિયાં આંખે લાવી જોયા કરતી હતી ફરેક વાસણ અધાનચુખે ઊભાં રથાં હતા ખૂણામાં રહેલો ખાજોઠ મારી કાયાને ખાઝી પડ્યા પછી વેગળે ખસતો ન હતો. ચૂલાની બેળે ઊભી કરેલી કચરોટ અને કલાડી એ બને જણા ધીમા ધીમાં ડૂસકાં ભરવા માંડયા હતાં. રોજ કરતા આજે મારી સન્મુખ બેઠેલી તારી દેહાકૃતિ સ્થિર ચુપે નિરાશ જાણે આવી પડેલી આકૃતમાં અટવાએલી હોય એમ સહજ લાગી આવતું હતું, તેથી જ મને આખા ધરની વસ્તુઓ પણ શુષ્ક વિવાદમય લાસતી હતી. હું છેલ્લી વેળા જ ધરમાં જમવા આગ્યો છુ. ફરી કદાચ આગું કે ન આવું એની સમજ તને અને આખી ધરસંધિને સિદ્ધ યઈ ચૂકી હોય એમ મને એનો ભાસ યઈ આવતો હતો છેલ્લા દિવસે મને હૃદયથી જમાડેલો એની ના કહી શકું નહીં. પરંતુ ધડીએ ધડીએ તું અશબ્દ યઈ કસાક કારણ નીચે આની જઈ ચૂપ ચમદાઈ જતી એ જોક્કસ હતું. હું જમી લઈ બહાર

નીકળ્યો હતો ત્યારે ઘરની અંદર નેત્રો ફેંકેલાં તો તું મને તાકી રહેલી હતી. ટોડલે લટકતો તોરણનો ભાર મારી ડોકે વીંટળાતો હોય એમ મેં અનુભવેલું ને ધરનાં બારણાં-પરસાળ-છત્તું-તુલસીઆંગણું બધું એકરસ થઈ એંચાઈ આવી મને પકડી રાખતાં હતાં. હું આંગણે થોડુંક ઊભો રહેલો. તુલસીકવારા પાસે ઢાંકેલા મોચિયા ઉપર એક ચકલી બેઠી બેઠી બોલ્યા કરતી હતી. એના ચીંચી રવગાંથી આનંદ ઝૂંપાં કરી તપ્ત અપોરના દેહ પર સરકતો. કપાંક સચાઈ જતો હતો.

હું લીમડે આવી ઊભો રહેલો. વાડી તાપ તાપ થએલી હોય એમ લાગી આવતું હતું. ક્યારેક ક્યારેક હવામાનને ડહોળી નાખતો વાયરાનો હિલોળ આવતો તેથી લિંછુડીઆ-લીમડાઓ-આંબાઓની લીલાશ લહેરાઈ ઊઠતાં એની ઠંડક મારા અરિથ-માંસને અનુભવાતી હતી. એક તરફથી ખીછ તરફ અચાનક થતી કોઈ કોઈ પંખીની ઉડયન દોડ ફરફરતી ત્યારે રુધિરમાં વાડીતું સકલ આકાશ ધેરાવા માંડતું ને વહાલ. ઊભરાતું ઊભરાતું ધૂળ પર છવાઈ જતું એટલે વરસોનાં વરસો મુધી ઊભા રહી ખાંચિયાતું ખોળિયું પહેરી લેવાતું દિલ થઈ આવતું. જેને જોઈ લોહી ઊછળવા માંડે છે એ વન ઝાઝા દિવસ મોગવી શકતું નથી. આંગણે ઊંગેલા તુલસીકુંડાળાની નજીક ઊંધા પાડેલા મોચિયા ઉપર અડધા અડધા ભાગે ધરનાં નેવાંની ઢળતી ડાયા અને તડકો એકબીજાથી પૂંઠ ફેરવી ઠરી બેઠેલાં હતાં. મારાં નેત્રો વારે વારે ત્યાં જઈને, પડતાં ને હું ગમગીન થઈ જતાં જ માડું ચિત્ત ખુલ્લા પડેલા છીંડા તરફ એંચાઈ જતું. વાડી બહાર અને તેથી ય આધે ધણે દૂર ચાલ્યા જવાનો નિષ્ક્રિય જગી ઊઠતો. લીમડેથી ખસી જઈ પછી છીંડે આવી હું ઊભો રહ્યો હતો. પાછળથી ચિખ્ખુએ ધીરે રહી પોતાની નાસિકા મારા ચરણને અડાડેલી ને મારી નજર નીચે વળેલી તો ચિખ્ખૂની મૂંઝી આંખોમાં

છલકાઈ જતો ઉન્માદ એની યટપટ થતી પૂંછડીએથી ઝમી ચને રોકી-દેવા પ્રમત્ત કરી લેતો હતો. સામે પોડી બહારથી આવતાં અમરીમા મેં જોયેલાં. ને હું પાછો વળી જઈ ખાટલે આવી થેસી ચિખ્ખૂ સાથે રમતામાં ઊતરી પડ્યો હતો.

‘ચાલ, ચિખ્ખૂ મારી સાથે આવવું છે. હું આજે જવાનો છું.’

તું ધરમાંથી બહાર આવી તુલસીએ પાછી રેડવા મારેલી ને ચિખ્ખૂ મારી પાસેથી છટકી દોડતો તારી પાસે આવ્યો હતો. મેં તારા સામે મુંખ કરેલું તો દષ્ટિ તુલસી તરફ ને પછી ચિખ્ખૂ તરફ મંડાતી હતી.

‘જા ચિખ્ખૂ જતું હોય તો એમની સાથે રખડવાની મજા આવશે.’

મેં ચિખ્ખૂને પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ તે વાળી ફિપિયો. ‘રખડવાની મજા આવશે.’ ઉચ્ચારી મને-મારા રખડવાના શોખ પર ઊનો ડામર છાંટ્યો હતો. હું પછી શાંત થઈ અહીંથી ચાલી જવાના વિચારભાર નીચે ઢંકાતો ઢંકાતો ખાટલામાં આડો થઈ ગયેલો. ઉપર લીમડાનાં ફૂણાં પાંદ ફરફરી રહ્યાં હતાં.

અમરીમા મારી પાસે આવી ઊભાં રહેલાં. ને હું પાછો ખાટલામાંથી બેઠો યથો હતો.

‘લઈ, જમ્યા કે નંઈ, મું નહીને ગંગાને ઠઈમાં મૂકવા ગંતી. પેલી વાધરીની છોડી ગાયને છોડવા આજ આઈ નંઈ. ઢોરમાતરે આથડે ઈમ સારાં. ડાંડે ખીલે બાંધ્યા રેહી ન ગમે.’

‘પશુઓને એક ઠેકાણે રહેવું ગમતું નથી.’

એ છેલ્લા દિવસની ગપોરે લૂલરી ધીમી ધીમી હવાની ધૂળડમરીઓ ઝીલતા લીમડાના છાંયડે મારા ખાટલાની સમીપ હું-એમલ-ગલખાછ-અમરીમા અને તું. સર્વ ટોળે વળી અગચ્ચિનગમની તેમ જ આડી-અવળી વાતો કરતાં કરતાં ઘણું બેઠાં હતાં; છેવટે

મારા જવાના અફર નિર્ણયથી અમરીમાના મુખ પર તરી આવેલું દુઃખ ભોંપી નીચે આંખો ઢાંડી અવાક થઈ જતું હતું. તું એમની પાછળ લીઝડાના ઘડને સ્કંધ ટેકવી મારા તરફ નેત્રો ઢાંડી અશબ્દ બિલી રહી હતી. ગોખેલે તને બે વખત નીચે બેસવાનું કહ્યું હતું. છતાં ના પાડી તે એ અગોષ્ઠ સ્થિતિ ઝાળવી રાખી હતી. મને ત્યાં રોકી રાખવાનો પ્રયત્ન તમારા તરફથી સતત થયા ક્યોં હતો. ગલખાણ તો ગોલી બીઠેલા :

‘ભલા’દમી આ ગોકુલ જેવું છોડી જતાં જરા દખ્ય થતું નથ. આંખ ને આંખ મહકર્મા આપડી શીઠ તમારો અવતાર કૂટી બાળો સો. ઝાંનાઝાંના અંઈ રોકાઈ જાવ. મળ રે’શો.’

ને અમરીમાએ કહ્યું હતું કે,
‘દેવભઈ તમે જશો તો મુને નંઈ ફાવે ને આ રાતુડી તો રો રો ક્યાં કરશે.’

છેવટે મેં જે કહેલું એ તો તને જરૂર રમરણુમા હશે.

‘તમારા બધાનો આગ્રહ સાચો છે પણ મને આજો જવા દો. તમે બધાંય સાંભરી આવશે. હું ફરી કોકવાર નેને મારી આંખો બીની થઈ ગએલી.

પછી ત્રણ જણાં ચૂપ થઈ ચાંત બેસી રહ્યાં હતાં; વળી તું મ્હાન વડને ઢીલી બની ભૂમિ પર દષ્ટિ ઢાળી બીલી રહેલી ને ધૂળ ઉપર ચાલ્યા જતા કોઈ મંકોડાને જમણા પગના અંગૂઠા વડે વારે વારે શેકવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી.

થોડીવાર સુધી કોઈ બોલ્યું ન હતું. ચાંત બેસી રહેલાં. હું પણ અવાક થઈ સર્વ તરફ નજર નાખી આખરે આંખો બંધ કરી બિંધના અશ્વ પર ચડી નિરાંતના ચાંત વનમાં ફરવા ચાલ્યો ગયેલો. હું એક થોડા ઉપર બેઠેલો રાજપુત ભૂલમાં ને ભૂલમાં ફરવા

નીકળી પડ્યો હતો. હું ઘણો આગળ વધી જતાં એક અગ્રણ્યા જંગલમાં આવી ચડેલો. વરાંતમાં લ્પી પડેલા તડુ-લતાઓથી બિભરાતા સુરભિભાર હવા-ચાનના લીલા લાવવયથી મુખ યતો યતો સૂતા માનવ-વિહોણા એકાન્તપ્રિય સ્થળ મધ્યે ખેંચાતો નદીજલકાંઠે એક જૂના સજીવ શિવાલય હાંધે આવી બિભો રહ્યો હતો. ખલખલ પહેલા જલતરંગ સુર મીઠાં અને બીડતા જતા હંસ દીઠ. તેથી અશ્વ પરથી બિતરી હું શિવના દર્શનાથેં છતાવળો પગથિયાં ચડવા માંડું ત્યાં સામે મદિરના ગર્ભદારેથી પૂજાસામગ્રીભરી તાસક સાથે નીચે સરકતી કોક રૂપરતી શુભસુકોમલ દેહધારિણી નિહાળતાં જ હું સ્તબ્ધ સ્થગિત થઈ ગએલો અને અંજરની સુરાવલિ રચતી એ વનખાળા ઝડપથી પગથાર બિતરી ચાલી જતાં હું એની પાછળ પાછળ આગળ વધવા જઈને ને પેલો થોડો હણહણી બીઠેલો બિંધુ લાંબું એકું બીડી જતાં હું અપકી નગી બેઠે હુ તો મારી પાસે કોઈ બેઠેલું ન હતું. સમય ધણો પસાર થઈ ચુક્યો હતો. ધરનો પડછાયો છેક મારા ઢોલિયે આવી અટકેલો. હું બિભો થઈ ધરમાં આવેલો. અંદર તું અને અમરીમા બેઠાં હતાં. મને બાળી તે ખીલી બીડી પાણીને લોટો બરી લાવી અને આપેલો. મને તેવાર થતાં બહુ વાર લાગી ન હતી સાડા પાંચ પર પાંચ મિનિટ વીતી ચૂકી હતી. છેલ્લે લીંચુનું પીણું પીધું ત્યારે પોણા છ વાગી ચૂક્યા હતા તે ધરમાં જઈ લાભ ચોષાડિયું મેળવી પૂજની તાસક સાથે બહાર આવી મારા કપાળ પર કંકુ-ચાંદલો કરી અક્ષત ચોડી નિધિ સાચવી. પછી મારો ભગવથેયો મારા ખભે ભરાવી દીધો હતો. મે અમરીમાને પગે લાગી ચરણુજ લીધેલી. પછી ‘આવજો’.

[લિખકની નવી નવલકથાના એક પ્રકરણનો અંશ]

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

અ. નં.	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	વિભાગ	કિંમત
૧.	સુખજ	શ્રી અશ્વિન દેસાઈ	નવલકથા	૧૨-૭૫
૨.	એક સોનેરી નદી	શ્રી રામચંદ્ર પટેલ	"	૧૪-૫૦
૩.	સુવર્ણશ ખલા	ધીરજબેન પારેખ	"	૨૦-૦૦
૪.	આખરે લોહી ખોલ્યું	શ્રી ગુલશન નંદા	"	૧૫-૦૦
૫.	પાવકના પથે	શ્રી સુદરમ	"	૮-૦૦
૬.	કુરુક્ષેત્રને પથે ભા. ૫	શ્રી દક્ષિણકુમાર બેપી	"	૧૬-૦૦
૭.	સ્વાતંત્ર્યોત્તર ભારત	શ્રી વિજયસિંહ ચાવડા	"	૧૪-૦૦
૮.	રેશમી ઉબગરા	શ્રી શેખાદસ આણુવાલા	"	૧૭-૫૦
૯.	અખલ તારા નીરે સુકાય	શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૨૧-૦૦
૧૦.	ભૂલે રાહના રાહી	શ્રી દિનકર શાહ 'જ્ય'	"	૧૪-૦૦
૧૧.	તેમુરલંગ	શ્રી શિવપ્રસુદરમ	"	૨૧-૦૦
૧૨.	બાલાદિત્ય	શ્રી રમણીકલાલ દલાલ	"	૩૦-૦૦
૧૩.	વહેણમાં અધાયાં વહાંલ	શ્રી મન્ન રણેલાકર	"	૧૩-૭૫
૧૪.	માયા મસાણે	શ્રી સંતછાયા	"	૧૩-૭૫
૧૫.	પૂટયો મોલી તાર	"	"	૧૪-૦૦
૧૬.	વટ વેર ને વાલખ	"	"	૧૬-૦૦
૧૭.	પડછાયા વિનાના માનવી	શ્રી કાળુભાઈ પટેલ	"	૬-૦૦
૧૮.	દેવીકા	શ્રી દુલિપ જે. જાડેજ	"	૬-૦૦
૧૯.	લોહકી લાશે	શ્રી સુદર્શન મણ્ડિયા	"	૧૪-૦૦
૨૦.	સુખનાં સાગર છલકાય	શ્રી કનૈયાલાલ બેશી	"	૨૧-૦૦
૨૧.	કારાગાર	શ્રી હરીશ નાયક	"	૨૨-૫૦
૨૨.	હેલી	શ્રી યશવંત મહેતા	"	૨૧-૫૦
૨૩.	યુરોપખંડની લોકકથાઓ	શ્રી શિવમ સુદરમ	નવલિકા	૧૬-૫૦
૨૪.	વેનીશન પ્લાઈન્ડ	જ્યા મહેતા	કાવ્ય	૧૦-૦૦
૨૫.	નગર વસે છે	સં.પા. શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક	"	૭-૫૦
૨૬.	દહીલ અરણાં	શ્રી ડાલાભાઈ પટેલ	"	૧૧-૦૦
૨૭.	અર્થાન્તર	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	વિવેચન	૧૫-૫૦
૨૮.	પપિકા	શ્રી યશવંત ત્રિવેદી	"	૧૬-૦૦
૨૯.	અન્વીતિ	શ્રી પ્રકાશ મહેતા	"	૯-૭૫
૩૦.	અનુપંગ	શ્રી જયંતભાઈ કોઠારી	"	૧૨-૦૦

સમભાવ	શ્રી ચંદ્રશંકર ભટ્ટ	વિવેચન	૧૩-૦૦
યોગપથ	શ્રી મકરન્દ દવે	"	૧૦-૦૦
પ્રાચીન કાવ્યશાસ્ત્ર	અનુ. જયા મહેતા	"	૧૨-૦૦
શબ્દલોક	શ્રી પ્રમોદકુમાર પટેલ	"	૧૨-૦૦
મહિમાતું અક્ષરકાર્ય	ડૉ. શ્રી નવીનચંદ્ર ત્રિવેદી	"	૨૧-૦૦
તારક મહેતાનાં આઠ એકાંકીઓ	શ્રી તારક મહેતા	નાટક	૧૪-૦૦
પંજાબી એકાંકી	શ્રી અતાર સિંહ	"	૧૦-૫૦
અનુપમગૌરી અને ખીળાં એકાંકીઓ	શ્રી પ્રાણજીવન પાઠક	નાટક	૧૦-૦૦
શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ અને અન્તર્ધામી ભા. ૨	શ્રી ઉપેન્દ્રરાય જ. સાહેસરા	જીવનચરિત્ર	૭૦-૦૦
ડૉ. હોમીભાભા	ડૉ. હિવા જોષી	"	૭-૦૦
ગાંધીજીની સત્યસાધના અને ખીળા લેખો	શ્રી ચી. ના. પટેલ	લેખો	૧૨-૦૦
સમપરંગ	શ્રી ઉમાશંકર જોષી	"	૪૦-૦૦
ધર્મતત્ત્વવિચાર ભા. ૩	ડી. બી. નર્મદાશંકર મહેતા	"	૨૫-૦૦
ટૂંકોડી સાહિત્યમાં તે જીવનમાં	શ્રી ચી. ના. પટેલ	"	૧૨-૦૦
કુન્તકનો વક્રોક્તિવિચાર	શ્રી રમેશ મ. શુક્લ	"	૫-૦૦
આચમન	ધીરજબેન પારેખ	"	૧૦-૫૦
દશાક્ષી વિચાર	શ્રી પરાશરમ્	જ્યોતિષ	૬-૫૦
પ્રશ્નકળા વિચાર	"	"	૫-૦૦
દરિયાપારની વાતો પુ. ૪	શ્રી શિવમસુંદરમ્	બાલસાહિત્ય	૧૨-૦૦
રસભરી કિશોરકથાઓ	શ્રી યશવન્ત મહેતા	"	૬-૫૦
મહાકવિ કાલીદાસની બાળવાતો	શ્રી પ્રકાશ વી રાવળ	"	૬-૦૦

—: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨ * આંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

ઉદ્યોગ-૩૪ | ૧૨-૭૮

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

जनगणमन	विमल मित्र	20-00
सोने का थाल	भाचार्य चतुर सेन	16-00
भगोड़ा	सुद्राक्षस	12-00
मृगान्तक	गंगाप्रसाद विमल	14-00
दावपेच	विद्वनाथ मिश्र	15-00
मुक्तिसर्षप	योगेशचन्द्र भार्गव	10-00
लोहे के धनी	बाला दुवे	15-00
भदावत	"	12-00
माटी का रिन	"	12-00

कहानी

टैगोर की श्रेष्ठ कहानियाँ	रवीन्द्रनाथ टैगोर	20-00
कच्ची सड़क	सर्वेश्वरदास सक्सेना	12-00
नदी के साथ	रमेश उपाध्याय	10-00
कील	महीपसिंह	10-00
मिट्टी पर नंगे पाँव	वीरेन्द्र मेहदीरत्ता	11-00
सतक	सं. राकेश वासु : प्रबण्ड	15-00
ऊँचे लोग	राजराणी	10-00

नाटक

पंच पुरुष	डा. लक्ष्मीनारायण छाल	8-00
दुलारीदाई	मणि मजुकर	8-00
हिमालय की छाया	वसन्त कानेटकर	10-00
प्रतीतियों के बाहर	राजेन्द्र प्रसाद	10-00

कविता

तूफान में जलजान	अश्वघोष	10-00
-----------------	---------	-------

व्यंग्य

टाऊ मिक्सचर	वरसानेवाल चतुर्वेदी	10-00
श्रेष्ठ हास्य-व्यंग्य कविताएँ	सं. काका हायरसी	25-00
श्रेष्ठ हास्य-व्यंग्य कहानियाँ	सं. काका हायरसी	25-00
श्रेष्ठ हास्य-व्यंग्य निवन्ध	सं. काका हायरसी	25-00

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

‘સમાજ વિજ્ઞાનમાળા’ એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ સાહિત્યસભર સાહિત્ય અભ્યાસીજનોને સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વજ્ઞનોએ તથા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે. આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણકાળ ભરી અવકાશને આળવા દોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા છે તેનો તાદૃશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સ. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૬=૨૫

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જામી થયેલી સાંપ્રત સમાજની સજાગતી સમસ્યાની તલસ્પર્શી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સામાજિક ક્ષેત્રે ‘નવજાગૃતિ’ એ જેનું ધ્યેય છે તેવી ‘નવજાગૃતિ સમાજમાળા’ શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ

વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ એધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી તદ્દન તદસ્થ દર્શિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સાડું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૫=૦૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-યુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ છે નથી તેને બદલે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધડાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે, તેવું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારોપક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

સમ્પ્રજ્ઞતા, સાહજિકતા અને સમજના બાગથી
સતત અનુપ્રાણિત થતા સમુદાર પ્રણયની કથા

શ્રાવણ રાતે

સ્વધીર ચૌધરી

૩૧. ૧૦-૫૦

આવેશો અને આકંભણો પર વર્જાયા કરતી પ્રણયકથાઓ કરતાં અહીં બુદ્ધા જ પ્રકારની સમજ, સમ્પ્રજ્ઞતા અને સ્વસ્થતાની માંડણીએ રચાય છે નરનારી વચ્ચેના પ્રેમ-પ્રણય સંવેદનમાં ઊભી થતી નિરાળા સ્વરૂપના યૂંચની નિરાળી કથા.

રસિક ને વિષયાસક્ત કામિની : ભીમશીલ, સ્વમાની ગૌતમ : નીતિ-અનીતિને અભરાઈએ ચડાવી દેનાર પરમાનંદ શેઠ : બ્રહ્મચારી એન. જી. સાહેબ : આ બધાના સથવારે રચે છે યુવાનોના લાંડીલા લેખક મગરૂર નારીના મહદર્પની અને આદર્શ યુવાનના સ્વમાનની અનોખી કથા.

માન-અભિમાન

સારંગ ખારોટ   ....   કિંમત : ૧૩-૭૫

જ્યાં પુસ્તકાલય છે ત્યાં 'શેઠ'નાં પ્રકાશનો અનિવાર્ય છે.

ગદ્યાપચીસીનો સમય એ બત અને જગત વિશેની અસંખ્ય બ્રમણાઓના સેવનનો અને એ બ્રમણાઓનાં છિન્નભિન્ન થવાનો સમય છે. બ્રમણાઓના સેવન, વિકાસ કે છેદનની સંવેદન-શીલતામાંથી જન્મતી યુવાન કલમની નવી કલાપૂર્ણ વાર્તાઓનો રસથાળ.

નિમજ્જન

ઉત્પલ ભાયાણી

૩૧. ૬-૦૦

'ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ મૌલિક રહસ્યકથાઓ સુલભ નથી.' એ ઉકિતને જેમની વિશિષ્ટ રહસ્યકથાઓએ ભૂતકાળની ખીના બનાવી દીધી છે તેવી શક્તિશાળી કલમની અધધર ન્યાસે અને એકી બેઠકે જ પૂરી કરવી પડે તેવી રહસ્યકથા. ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા પુરસ્કૃત 'અવાજનો આઠાર'ના લેખિકાની નવી કૃતિ.

નીલિમા મૃત્યુ પામી છે

વર્ષા અડાલજ

૩૧. ૧૨-૨૫

ઉત્તમ સાહિત્યની પસંદગી અંગેની સમસ્યા છે ? પચાસથી પણ વધુ વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં અપાતી અમારી 'નિબળાત' સેવાનો લાભ લો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નોં સર કરતી નવલકથાઓ

સ્વપ્ન સત્ય કે સત્ય સ્વપ્ન
એની દ્વિધાને સાકાર કરતી
એક કિશોરની આસ્થા-કથા

* * *
સ્વપ્નમાં સ્વપ્નની
ટેકનીકને મૂર્ત કરતી
વિસ્મય જનકકથા

સ્વપ્નતીર્થ

શધેશ્યામ શર્મા રૂ. ૧૨-૦૦

‘કૃશ’ પછી બીજી એટલી જ સળગ
પ્રયોગ પ્રધાન નવલ-કલાકૃતિ

શ્રી શિવકુમાર જોષી રૂ. ૨૦-૭૫
ની નવી નવલકથા

આ અવધપુરી! આ રામ!!

સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગમાં આ દશકો ખૂબ
વિવાદાર્પક નીવડયો ગણાય. આઝાદી એટલે
આ-મુક્તિ એટલે આવું બધું તો નહિ જ
વળી-આમ ભરતભતનાં ધમસાણુ વચ્ચે હવતી
આજની અને આવતીકાલની ભારતીય પેઢી
ઓની કથા એટલે-

આ અવધપુરી! આ રામ!!
મૂલ્યસ્થાપન અને મૂલ્યઉચ્છેદનની કથા.
રસાળ કથનરીતિ, આકર્ષક પાત્રચરિત્ર, એક
જ એકકે વાંચવી પડે તેવી નવલકથા એટલે.
આ અવધપુરી! આ રામ!!

આખું આકાશ મારી આંખોમાં

વિકૃલ પંડયા રૂ. ૧૭-૦૦

‘સર’, કહેતો ઉમેશ બેઠકખંડમાં ગયો.
‘એ રહસ્ય અત્યાર પૂરતું રહસ્ય જ રહેવા
હો! એનો લેદ હું ખોલીશ, તો તમારાં
સૌનાં મોઢાં કાળાં મેશ થઈ બશે!
શરૂથી અંત સુધી વાચકના મનહૃદયનો
કબજો જમાવતી આ કથા એકી બેઠકે જ
તમારે માણવી રહી.

સપન, ભુવન, શોભના, ઉર્વા, આ બધા
આપણામાંના ને કોઈનાં ને કોઈનાં પ્રતિબિંબ
છે. સૂલ, કોલેજ, હવનમાં કચાક ને કચાક
એ મળી જ વાય છે તમે આમાં કોણ છો?
શોધી કાઢો બ્લેઈએ

ત્રીજો સૂર

પિનાકિન્ દવે રૂ. ૧૦-૫૦
પોતાની પ્રથમ ત્રણ સાહિત્યકૃતિઓમાં ત્રણેય
વખત ગુજરાત રાજ્ય સરકારનાં ઇનામો મેળવી
જેમણે એક અવિસ્મરણીય ઇતિહાસ રચ્યો
છે તેવા બેએક કલમના સ્વામીની નવી લેટ

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો
આર. આર. શેઠની કંપની
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧.

BEAR

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૨

૧૫ જાન્યુઆરી ૧૯૮૧ : અંક ૫

કાર્યાલય :

આર. આર. શેઠની કંપની,

કુવારા, ગાંધી રોડ,

અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :

૩. ૧૦-૦૦

(વર્ષમાં દસ અંક)

છટક નકલ

૩. ૧-૦૦

નકલ : ૧૭૦૦

આર. આર. શેઠની કંપનીની ભાગનાઈ
ભુરાભાઈ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, દુર્ગેશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

જાનથી, તા. ૧-૧-૭૯થી આ આખા વર્ષને (૧૯૭૯) દુનિયા બાળકોના વર્ષ તરીકે ઊજવશે. આ પ્રસંગે, આપણાં બાળકોની સ્થિતિ કેવી છે તેના આંકડા તપાસીએ :

દેશમાં ૩૦ લાખ બાળકોં ખોડવાળાં છે અને તેમાંથી માત્ર ૨૦ હજાર બાળકોને જ તેમના શિક્ષણ માટે કોઈક સંવલ્લો મળે છે. દર ૧૦૦૦ નવજાત શિશુઓમાંથી ૧૨૫ બાળકો આઠ દિવસ પણ જીવતાં નથી.

૧, કરોડ ૧૦, લાખ બાળકો પોતાની ઠેકુઠુબની રાટી મેળવવા ઓછામાં ઓછા ૮ કલાકે મજૂરી કરે છે.

૧ બાળકના શિક્ષણ પાછળ જેટલો ખર્ચ થાય છે તેથી ૬૦ ગણો ખર્ચ એક સૈનિક પાછળ થાય છે.

બાળકો શાળામાં જાય, વાંચે, લખે એવી ભૂમિકા રચવા શુ કરવું જોઈએ? શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ વિચારે.

આપણા બાળક પુસ્તકપ્રેમી બને તે અંગે આપણા પ્રકાશકો તથા સરકારી, અર્ધ સરકારી, સામાજિક સંસ્થાઓ શુ વિચારે છે?

તા. ૩૦, ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૬૧ જાન્યુઆરી, ૭૯ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું જ્ઞાનસન્ન પ્રામ ભારતી-અમરાપુર ખાતે યોજાઈ ગયું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આ વર્ષને બાળવર્ષ તરીકે ઊજવશે? બાળક વાંચે-લખે તેવી કોઈ યોજના?

શ્રી હરીન્દ્ર દવેના 'હયાતી' કાવ્યસંગ્રહને ૧૯૭૮ માટેનું સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક જાહેર થયું છે.

આપણાં અભિનંદન !!

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમો

૧. સદ્ગત ઈશ્વરલાલ દવે
૨. સાહિત્ય પરિષદનું જ્ઞાનસન્ન
૩. સ્ટેજ પર ચક્રગતકળ
૪. એસ-ટ્રે

ઈશ્વર પેટલીકર
રઘુવીર ચૌધરી
મનહર મોદી
વપૂ બ્યાસ

૧૫. મુનતા
૧૬. સંપક
૨૦. સંદર્ભ
૨૭. ગુલમહોરની છોયામાં

ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી
પ્રકાશ વેગડ
ચંદ્રકાન્ત શેઠ

થી ભગતભાઈ શેઠનો તા. ૨૩(ફેબ્રુ. ૭૮) મી સંબંધે મારા ઉપર ફોન આવ્યો—ભારતી સાહિત્ય સંઘના ઈશ્વરલાલ દવેનું ઑગિયા(હુસાકા)માં ગઈ કાલે મોટર-અકસ્માતમાં અવસાન થયું છે. તે આગળ ખોલી ન શક્યા, હું વિશેષ પૂછપરછ કરી શક્યો નહિ. મેં રિસીવર મૂકી દીધું.

આવી કડવું ઘટનાઓથી આપણે અગળ્ય નથી. પરંતુ રનેહી-મિત્રના આવા દુઃખદ સમાચાર આવી પડે છે ત્યારે મન માનવા ના પાડે છે. ક'ઈક સમાચાર ખોટા તો નહિ હોય અને ગોટાળો તો નહિ થયો હોય, તેમ વસવસો થાય છે. ખીજે દિવસે એમનાં પત્ની શ્રીમતી વિદ્યાબહેનને મારી લાગણી વ્યક્ત કરતો પત્ર લખવા બેઠો ત્યારે પણ એ વસવસો દૂર થયે ન હતો તેવું કારણ એ વ્યક્તિ સાથેની આપણી લાગણી એટલી દૃઢ બનેલી હોય છે કે એવું અપ્રિય આપણને સ્વીકાર્ય હોતું નથી.

આવી એમના પ્રત્યેની પ્રિય લાગણી મારામાં દૃઢ થવાનું કારણ એમનો મારા પ્રત્યેનો માયાળુ વર્તાવ અને એમની સાહિત્યપ્રીતિ માત્ર હું. મારા પ્રત્યેની એમની માયાળુતાનું મૂળ પણ એમની સાહિત્યપ્રીતિમાં રહેલું છે. અમારા બંનેને પરિચયમાં આવવાનું નિમિત્ત લેખક-પ્રકાશકનું છે '૪૬મા એમણે મારી ખીજી નવલકથા 'લખ્યાલેખ' પ્રગટ કરી ત્યારથી એમના અવસાન સુધી એ પ્રેમાળ સંબંધ, લેખક-પ્રકાશકનો સંબંધ ન રહ્યો છતાં, કાલમ રહ્યો છે. મારા આરંભનાં પુસ્તકો દસકા સુધી તેમણે ઝડપથી પ્રગટ કરીને મને સર્જનમાં સારું એવું પ્રેત્સાહન આપ્યું હતું. મારા પ્રકાશનો વધતાં ગયાં અને તેને પોતે પહોંચી નહિ શકે અને મને ગેરલાલ યથી, તે મારા હિતનો વિચાર કરીને આર. આર.

શેઠની કંપનીમાં તે પ્રગટ થાય તે માટે એમણે મુરખી સદ્ગત શુરાભાઈ શેઠ સાથે ગોઠવણ કરી હતી. આમ એક પ્રકાશક પોતાનો લાભ જતો કરીને લેખકના હિતમાં વર્તે તે વેપારીત્વિ બહારનું છે. એના મૂળમાં એમની સાહિત્યપ્રીતિ રહેલી છે

આજ્ય પુસ્તકપ્રકાશનનો ધંધો મોટી કમાણી થાય તેવો નથી. જ્યાં સુધી લોકો પુસ્તકો ખરીદતા ન થાય અને પુસ્તકોની પહેલી આવૃત્તિની પાંચ હજાર નફો એક વર્ષમાં ન વેચાય ત્યાં સુધી લેખક અને પ્રકાશકની સારા પ્રમાણમાં લાભદાયી સ્થિતિ થવાની શક્યતા નથી. જો આજ્ય એ સ્થિતિ છે તો આજથી ત્રીસ-ચાલીસ વર્ષ ઉપર શું હોય ? પરિણામે, લોક પ્રિય લેખકોને પણ પુસ્તકો ઉપર રોચદટી ભાગ્યે મળતી હતી. ઉચક પુસ્તકના પૂઠો પ્રમાણે પુસ્તકો મળતો હતો ભારતી સાહિત્ય સંઘ- ઈશ્વરભાઈએ પ્રકાશકને ઓછું પેસાતું હોય તોપણ રોચદટીનું ધોરણ સ્વીકાર્યું જોઈએ, તેમ સાહિત્યપ્રીતિને વશ થઈ આર ભ કર્યો હતો. મારા પહેલા પુસ્તકની મને રોચદટી મળી તેનો વશ ઈશ્વરભાઈને છે.

ઈશ્વરભાઈ કેવળ પુસ્તક પ્રકાશન કરીને લેખકોને પ્રેરક બના છે એટલું જ નહિ, સાહિત્યનિર્માણમાં પણ એમનો હિસ્સો છે. હું ઈશ્વરભાઈના પરિચયમાં આવ્યો ત્યારે મેધાણીભાઈ (ઝવેરચ દ મેધાણી) ભારતી સાહિત્ય સંઘનું માસિક 'ગર્મિ-નવરચના'નું લગભગ કહી સકાય તેવું સંપાદન કાર્ય અદા કરતા હતા તેમનાં પુસ્તકો ભાગતી સંઘ પ્રગટ કરતું હતું. 'સ્વીન્ડલીણા' કાવ્યસંગ્રહની પહેલી આવૃત્તિ એક વર્ષમાં ખલાસ થઈ હતી તે સમયે મેધાણીભાઈ માનસિક રીતે ચાકેલા હતા અને ઈશ્વરભાઈ એમનો

એક રસનું મંત્રી હોય તેમ એમને પ્રકૃલ્લ રાખવાની સેવા પ્રેમપૂર્વક બળવતા હતા. ગુજરાતને મેઘાણીલાઈ તરફથી 'માણસાઈના' દીવા' મળ્યા, તેના પ્રેરક ઈશ્વરભાઈ છે. પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજના પરિચયમાં મેઘાણીલાઈને લાવનાર ઈશ્વરભાઈ છે. મહીસાગરના કાંઠા વિસ્તારના પ્રવાસમાં અને મહારાજની એ કર્મભૂમિનાં જીવતાં પાત્રો સાથે તેમને મેળાપ કરાવનાર એ છે.

મારા 'ધૂપસળી' પુસ્તકમાં ૧૮ વિવિધ ક્ષેત્રના આદરણીય 'પુસ્તકોની જીવનસુગંધ સંધવાવું' લેખન-કાર્ય હું કરી શક્યો છું, તેના પ્રેરક ઈશ્વરભાઈ છે. લગભગ બધી મુલાકાતો એમણે ગોઠવી આપી છે. અને અર્ધાં જીવનમાં તે સાથે પણ આવ્યા છે. એમને લીધે લેખકોને લાભ થયો તેટલો લાભ એમના સંચાલન નીચે ભારતી સાહિત્ય સંધને પ્રકાશન સંસ્થા તરીકે ન થયો અને. ધીમે ધીમે એની પ્રકાશનપ્રવૃત્તિ સંકેલાતી ગઈ તેનું કારણ ઈશ્વરભાઈમાં એકપક્ષી સાહિત્યપ્રીતિ અને વેપારી કુનેહનો અભાવ. એ સંધને એવી કુનેહવાળો સાથીદાર મળ્યો હોત તો એમની સાહિત્યપ્રીતિ, લેખકોને પ્રેરક બનવાનો પ્રેમ અને સાથીદારની વેપારી શક્તિને લીધે લેખક-પ્રકાશક ઉભયપક્ષે મોટો લાભ થયો હોત અને ગુજરાતને એક સમૃદ્ધ પ્રકાશન-સંસ્થા મળી હોત:

પરંતુ ભારતી સાહિત્ય સંધને આમૃક્ષ બનવાનું નહિ નિર્માયું હોય અને ઈશ્વરભાઈને અને તેને એક સુવાસિત પુષ્પ બનવાનું નિર્માયું હશે. ઈશ્વરભાઈ પ્રકાશનક્ષેત્રે એક પુષ્પની સુવાસ મૂકતા ગયા છે. ક્ષણિકગુરુ દુનિયામાં કોઈ અમર નથી ત્યારે વ્યક્તિ પુષ્પ બનીને જીવી જાય તે ઓછી ધન્યતા નથી. પુષ્પની સુગંધ પુષ્પના ખરી પડયા પછી લાગે સમય ટકતી નથી. પરંતુ મનુષ્ય-પુષ્પની સંસ્મરણોની સુગંધ જો મોટી માણી હોય એના અંતરમાં કાચમ ટકે છે. ઈશ્વરભાઈ સાહિત્ય-પ્રકાશનક્ષેત્રે એ કાચમની સુવાસ મૂકી ગયા છે. એમના રનેહીઓ અને સહવ્યવસાયીઓ તે મોજે ચાલ્યાં એમને સાચી અંજલિ આપી શકે.

સૂરજને કચારેક આવી જાય ઓહું
ને તેના સ્વપ્નમાં કોઈ સંચરે ત્યારે જન્મ્યું છે
આ એક કૂલ
જલમાં જીવ આવ્યો ત્યારે ખીલ્યું છે આ એક પુષ્પ
વૃક્ષે અનંત વિચાર કર્યા પછી
ના, વૃક્ષે અનંત વિચાર પૂર્ણ કર્યા પછી
પ્રગટ્યું છે આ પુષ્પ

કૂલના કેવિ સ્વ. પ્રિયકાન્ત મણિયારની
આ જન્મતિથિએ (૨૪-૧-૭૬)
પ્રગટે છે એ તદ્દન નવા
કાવ્યસંગ્રહો

વ્યામલિપિ

[ઈન્દસ - અર્ધાન્દસ રચનાઓ]

લીલેરો ઢાળ

[ગીતો]

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કું.

ગઈ તા. ૩૦, ૩૧ અને ૧લીએ આમભારતી-અમરાપુરમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૦મું જ્ઞાનસત્ર યોજાયું. વક્તાઓની સંખ્યા, શ્રોતાઓની હાજરી અને સ્વાગત-સંગીતની ઉમ્માલરી વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ શ્રી માધવ રામાનુજે લખ્યું છે તેમ આ જ્ઞાનસત્ર યાદગાર બની રહેશે. શ્રી રમણલાલ જોશીને એમાં પિકનિકના અરોા દેખાયા છે. પણ એમણે પોતે રાજ આવળ કરવાને બદલે ત્યાં રહેવાનું અને છેલ્લી બેઠકમાં હાજરી આપવાનું પસંદ કર્યું હોત તે એમને પણ પ્રસન્નતાને અનુભવ થાત. છેલ્લી બેઠકે તેો કવિતા અને સંગીત એ બે કલાઓના યુગપત્ આરવાદે સંતર્પક વાતાવરણ સર્જેલું.

આમભારતી એ મહેસાણા જિલ્લાનું એક સદાવત છે. ગુજરાતના મૂળ-આચાર્ય ગરીબા ગરીબ બાળક પણ અહીં ગૌરવભેર લક્ષી થઈ છે. સંસ્થાની ખેતીની આવકથી છાત્રાલયની ખોટ પુરાય છે. જ્ઞાનસત્રના સ્વાગત-પ્રમુખ શ્રી મોતીલાઈ ચૌધરી, બે આચાર્યો ધેમભાઈ ચૌધરી અને ઈશ્વરભાઈ પટેલ તથા માણસા વિસ્તારનાં બાપુપુરા, ઇન્દ્રપુરા, ઇંટાદરા, રિદ્રોલ, આબેલ, પિલવાઈ, માણેકપુર, અને આ બાલુ મુખારકપુર એ બધાં મામોના સામાજિક કાર્યકરો અને શિક્ષકો-અધ્યાપકોએ આમભારતીએ આવી મહેલા આ વ્યવસરને પોતાનો માન્યો અને માણ્યો. અને એ વિસ્તારના લેખકોને માથે એક નક્ષત્ર વધુ ચડાવ્યું.

શ્રી મોતીલાઈએ એમની તળપદી લાધામાં સાહિત્યકારો પ્રત્યેના પોતાના આદરની અને સંસ્થાના વિષમ સંજોગમાં થયેલા ધડતરની વાત કરી. પ્રમુખશ્રી

ચંદ્રવદન મહેતાના હાથે વિવિધ પુસ્તકારો અપાયા. પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને હેવાલ અપાયો. શ્રી દર્શકના વિશેષ વક્તવ્ય પછી રમણલાલ જોશીએ ઉમા-રનેહરરમ પારિતોષિક વિજેતા કૃતિ, 'વચળના વન' વિશે સવિસ્તર ચર્ચા કરી. સહગત જગદીશ જોષીના પરમ મિત્ર શ્રી સુરેશ દલાલનો એક સુંદર લઘુલેખ પણ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થયેલો. આ આરસિક બેઠકમાં મળલાલ દવેએ પુસ્તકનું પુસ્તકોનો અને હાસ્યલેખક શ્રી વિનોદ બદે તથા પરિષદમંત્રી ભગવતીકુમાર સર્ગએ લેખકોનો હાજરી પ્રસન્ન રીતે પરિચય કરાવ્યો હતો. સ્વાગતમંત્રી ધેમભાઈએ વાંચેલા સંદેશાઓની સંખ્યા પણ સારી એવી હતી લેખકો અને સાહિત્યરસિકો મુખર્ષ-પૂના, સૌરાષ્ટ્રના સિમાડા તેમ જ દિલ્લીથી આવ્યા હતા.

સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાનું ચારણ બેઠકોમાં પ્રાપ્ત થયેલાં, અવનવી માહિતીભર્ષા, હાસ્ય-વિનોદથી છલકાતાં અને એક-બે માર્મિક મુદ્દાની વાત મૂકી જતાં પ્રવચનો આખાલ-લેખક સહુને પ્રચ્છુચાલ કરી મૂકતાં. જેટલા કડવા તેથી અનેકગણા પ્રેમાળ, બાળકશા નિખાલસ અને ઇજોતેર વસ્ત્રના આ મરદ આજુસને જેટલી સાહિત્ય સાથે એટલી રાખ સાથે નિસબત છે. એમને સાંભળવા માટે પણ છેવટ સુધી બેસી રહેવાનું શ્રોતાઓને કારણ હતું.

બીજી બેઠકનો વિષય હતો : 'સમકાલીન સાહિત્ય : વાચકોની ઉદાસીનતા.' પ્રાસંગિક અને સંવાદન શ્રી યશવંતભાઈ શુક્લે કર્યું. શ્રી ઈશ્વરભાઈ પેટલીકર, રમેશ જ્વેલી (મુખર્ષ), ચંદ્રવદન શુક્લે, જયંતીલાલ મહેતા (કલકત્તા), રવીન્દ્ર પારેખ, નરોત્તમ

પલાણ, યશવંત મહેતા, રવીન્દ્ર મોરપરીઆ, ચંદ્રશંકર ભટ્ટ, લલ્લુભાઈ પટેલ, નિરંજન ત્રિવેદી, વર્ધા અડાલજ, દક્ષા દેસાઈ અને માધુભાઈ ચૌધરીએ ઘોઈને કોઈ મુદ્દો ઉપસાવ્યો, પ્રાચીન પ્રશિષ્ટ સાહિત્ય, સમકાલીન અને આધુનિક સાહિત્ય, એના પ્રશ્નો અને વાચકની બિચારી રુચિ વિશે શ્રી પેટલીકર અને રમેશ જાનીએ પ્રારંભિક વક્તાઓ તરીકે સુંદર કામગીરી બજાવી હતી. સર્જન સાહિત્ય અને પ્રકાશક, પ્રયોગશીલ સાહિત્ય અને વાચક, સામાજિક વાસ્તવ અને લેખક, વાચકની ખરીદ્દશક્તિ અને ગુજરાતી માનસ, પુસ્તક અને વાચક વચ્ચે અંતર ઘટાડવાના પ્રયત્નો, સત્વશીલ લેખન આદે લેખકની જીવનનિષ્ઠા અને અતુલવની સત્કાર્ય વગેરે મુદ્દાઓ પર વધતો યોછો ભાર મુકાયો. ચર્ચા ખરાખરા ચાલી રહી હતી ત્યાં અમદાવાદથી મનીષી જાની અને એમના બે ભાઈઓ અશ્વિન-ગૌરાંગ, કલાકાર શ્રી ભરત જોષી, પ્રકુલ ભાવસાર અને બીજા બે-ત્રણ ભાઈઓ મહેરાં અને લખેલાં સૂત્રો સાથે સભામાં દાખલ થયા. સંવાલકશ્રીએ એમના આ કાર્યના ઔચિત્ય વિશે પ્રશ્ન કરી એમને સવા ખાર પછી સમય આપવા જણાવ્યું. પરંતુ એમણે એક મહેારું હલાવી વક્તાઓની સરકરી કરી. શ્રોતાઓનું ધ્યાન તોડવાના પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા. મેં પેણુ સ્વાગત-સમિતિ વતી વિનંતી કરી સવા ખાર મુઘી શાંતિથી બેસવા અથવા ખુલ્લામાં જવા કહ્યું. પણ સંવાદ સધાય એ પહેલાં એમની અને શ્રોતાઓની વચ્ચે વિવાદ વધી ગયો અને એમણે અનિચ્છાએ ખહાર જવાનું થયું. આ નવજવાનોએ શાંતિથી બેસી બપોરે સ્વાગત-સમિતિને રસોડે જમ્યા પછી સાંજે ધમાલ કરી હોત તો ધ્યાન ખેંચવામાં એ વધુ સફળ થાત. એમણે લોકજીવન સાથે સાહિત્યનો સંબંધ સૂચવવો હતો તો મેઘાણી, રમણલાલ વ. દેસાઈ, પન્નાલાલ વગેરેને વાંચી થોડુંક લેસન કરીને આવવું જોઈતું હતું. સભામાં દર્શક અને પેટલીકર તો હતા જ. ખીજું કંઈ નહીં ને એમણે આમભારતી સંસ્થા વિશે થોડાંક માહિતી મેળવી હોત તોપણ સૂત્રો અને લોકસેવાનો ભેદ

સમજાવ્યો હોત. મનીષી જાની છાણિયા અને ખાણિયાની વાત કરે છે એમાં એમની નિષ્ઠા હોય તો એ સામાન્ય વાચક માટે દુર્ભેદ એવી પ્રયોગશીલ કૃતિઓ કેમ કરે છે? એમનામાં શક્તિ છે તેથી આવના વિરોધાભાસો જોઈ ચિંતા થાય છે.

આ વિદ્વેષ પછી પણ યશવંતભાઈએ મુલાને સંવાદી વાતાવરણ રચી આપ્યું અને સમાપનમાં કેટલાક વક્તાઓની અતિશયોક્તિઓ ખાદ કરી આપી.

આ બેઠકમાં શ્રોતાઓની સંખ્યા ધાર્યા કરતાં વધુ હતી. કેટલાકે તો ખહાર રહેવું પડ્યું. તેથી સાંજની ત્રીજ બેઠક ખુલ્લા મંડપમાં રાખવામાં આવી. એના સંવાલક દર્શકે એમના આરંભિક વક્તવ્યમાં મુનશીની નવલકથાઓમાંથી વિવિધ પાત્રો, પરિસ્થિતિઓ અને પ્રસંગોના દાખલા આપી આજના સંદર્ભમાં અર્થઘટન કરી આપ્યાં. મોટા માંધાતાઓની આણુ અને નિયમન તોડતાં મુનશીનાં પાત્રોનો નૈતિક આવેશ બિરદાવ્યો. શ્રી ઉપેન્દ્ર પંડ્યા અને શ્રી વિનોદ અધ્યયુએ વિદ્વાન અધ્યાપકોના દષ્ટિબિન્દુથી મુનશીનું તટસ્થ મૂલ્યાંકન કર્યું. શ્રી પ્રમોદકુમાર પટેલે મુનશીના આસ્વાદને રસકીય દષ્ટિએ તપાસ્યો. શ્રી પ્રકાશ ન. શાહે વ્યક્તિ મુનશી અને લેખક મુનશીને મનોવિજ્ઞાન અને ઇતિહાસના સમિશ્ર દષ્ટિબિન્દુથી જોળખવા પ્રયત્ન કર્યો. એમની તાઝગીભરી આની સાંભળનારાઓએ ધુમ્ધુ કે એમણે સાહિત્ય સાથેનો સંબંધ વધારવો જોઈએ. શ્રી ઘનશ્યાલ દવેએ જતાદાર વક્તવ્ય કર્યું પછી મેં સોલકેટી યુગના મુલક ઇતિહાસની મદદથી કહ્યું કે મુનશીએ સિદ્ધારજ જેવા મહાન રાજવીનું વાગણું ચિત્ર આપી એક ભરુચી કાલજી કાકને 'ગુજરાતનો નાય' સ્થાપવાની સમિતિ દષ્ટિ દાખવી છે. એમણે રોમાન્સને કથાની નજીક લાવીને ગુજરાતી નવલકથાને રસપ્રદ તેમ જ સામાજિક બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો. એમણે ઘટનાપ્રધાન પરિસ્થિતિઓ અને વિલક્ષણ પાત્રોથી જે કથારસ સિદ્ધ કર્યો છે, 'ન્ય સોમનાથ' આદિમાં લખ્ય ચિત્રો આપ્યાં છે, બદલાતી મન:સ્થિતિઓ આંકી છે એ બધાંનું ઐતિહાસિક

છે. મુનશીએ આજના લેખકને ખાસ કશું શીખવવાનું નથી. શ્રી નરોત્તમ પલાણે મુનશીનો ખ્યાલ કરવાની રીતે ગુજરાતને સુલભ સામગ્રીની ઐતિહાસિકતા વિશે પ્રશ્ન કર્યો.

પીછા બેઠક સમકાલીન ગીત-રચનાઓ વિશે હતી. એનું સંચાલન કવિ શ્રી ઉશનસે કર્યું. અજિત-ભાઈ શેઠ અને નિરુપમા બહેન પૂરતી તૈયારી સાથે મુંબઈથી આવ્યાં હતાં ગીત અને એની સ્વરચોજનાના પ્રશ્ને અજિતભાઈએ મૌલિક વિચારો રજૂ કરી ગીત-સંગીત વચ્ચે સંપૂર્ણ સંવાદિતા ઇચ્છી. શ્રી હેમુભાઈ અને સુધાબહેન દિવેદિયાએ ચાર સમકાલીન ગીતોને સંગીતમાં ઠાળવાનું દષ્ટિબિન્દુ રચી કરી ગાયાં. શ્રી મહત્ત ઓઝાએ ગીતમાં સંગીત નહિ પણ લય મહત્વનો છે એમ કહ્યું એ મહેનતથી મુદાસર લખી લાવ્યા હતા. પણ શ્રી રમેશ પારેખ જેવા સમર્થ કવિ વિશે એમણે અકારણ નકારાત્મક ઉદ્ગારો કરી શ્રોતાઓને વિચારતા કરી મૂક્યા. હરિકૃષ્ણ પાઠકે સામયિકમાં પ્રગટ ગીતોનો સ્વાખ્યાય રજૂ કરીને હેમુભાઈને કહ્યું કે તમે ચંદ્રકાન્ત શેઠ સુધી આવ્યા તે સાડું કહ્યું પણ અમે ઇચ્છીએ કે તમે એમની આધુનિક રચનાઓ સુધી પણ આવો અને દાખલા તરીકે 'અમે દીવાલો' એ ગીત ગાઈ બતાવ્યું અને સંગીતકાર યુગલો સમેત શ્રોતાઓનો પ્રેમ ઇતી લીધો.

કવિ શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે ગીતના સ્વરૂપની શૈક્ષાન્તિક ચર્ચા કરી એમાં અજિતભાઈને બેડો રસ પડ્યો શ્રી પ્રસાદ બહાદુરે રાજેન્દ્રભાઈના નવા ગીત-સંગ્રહની ચર્ચા કરી. શ્રી રાજેન્દ્રસિંહ રાજબદાએ ગીતની લોકબાની વિશે નિબંધ રજૂ કર્યો પિનાકિન ઠાકોરે કથાગીતની વાત કરી. કવિશ્રી રમેશ પારેખે એક ગીત કહ્યું ને બીજું ગાયું. બરોબર ગાયું સ્વર-રચના પણ કવિશ્રીની ચોતાની. એમનો અને બેઠકનો પણ વધ્યો. એ પછી પ્રમુખશ્રી ચંદ્રવદનભાઈએ પરમ પ્રસન્ન થઈ મહાદેવ શંભુની ઉદારતાથી મોતભાઈ, એમના સહ કાર્યકરો અને બાળકોને આશીર્વાદ આપ્યા, એ દિવસ લણવવા આવવાની બહેનરાત કરી. બીજા સ્વાગતમંત્રી શ્રી ઉશરભાઈ પટેલે ભાવાર્દ

ભાષામાં આભાર માની સંરચના કાર્યકરોની નમ્રતા સાથે તટસ્થ સમ્બંધનો પરિચય કરાવ્યો. પરિપક્વ વતી શ્રી પિનાકિન ઠાકોરે એવો જ પડ્યો પાડ્યો. અજિત ભાઈ અને નિરુપમાબહેને ગીત ગાયુ અને નવ વાખ્યાનોએ બેઠેલા શ્રોતાઓ બરોબર દોઢ વાગ્યે બિલા થયા.

૩૦મી અને ૩૧મીની રાતે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો ચોભવા હતા. વિખ્યાત નર્તકી શ્રીમતી રાશન વજીરદારે 'ગીતચોવિંદ' રજૂ કર્યું. અમદાવાદની એચ. કે. આર્ટ્સ કોલેજે જ્યાંતિ દલાલ લિખિત અને નિમેર દેસાઈ દિગ્દર્શિત 'દ્રીપદીનો સહકાર' રજૂ કર્યું. લેખકોની વર્કશોપ આકાંઠ સાબરમતીએ ઇન્દુ પુવાર રચિત 'પક્ષલો' અને રમેશ સાહ રચિત 'ખૂચ' રજૂ કર્યું. આમભારતી સરચાએ દર્શક કૃત 'પરિત્રાણ' રજૂ કર્યું. જેવા ચંકરાભાઈ, આત્મચારમ અને ઝાલા આદિ શિક્ષક મિત્રોએ વ્યવસ્થાના ભાર સાથે પણ નાટકમાં સમગ્ર કામગીરી બજારી માણસાની આર. બી. એસ ડી અને લોકનિકેતન, આગ્રેશની સંસ્કારતીર્થ હાઈસ્કૂલ, બાપુપુરા અને ઇન્દ્રપુરાની ભગ્નમંડળીઓ અને આમભારતી હાઈસ્કૂલ તરફથી રાસ-ગરબા રજૂ થયા આભુબાણુનાં આમેથી ત્રણ-સાડા ત્રણ હજાર પ્રેક્ષકો રસપૂર્વક આ ચાર ચાર કલાકના કાર્યક્રમો માણ્યા રહ્યા. ડૉ. હરિવલ્લભ શ્યામાણી ભાવે કોઈ બેઠકએ બિલા થઈને ભાષણ ન કરે, એમની હાજરી જ ધોરણ ટકાવી રાખવામાં નિમિત્ત બને. હીરાબહેન પાઠક પણ સાદ્યત અશબ્દ અને પ્રસન્ન રહ્યા શ્રી ચંદુલાલ દલાલ, શ્રી રતુભાઈ દેસાઈ, સની દહીવાલા વગેરે વડીયો પણ હતા. રાજેન્દ્ર શુક્લ, ચિતુ મોદી, મનોજ ખરેરિયા આદિ નવકવિઓ સભામાં બેસતા અથવા કુર્મખાન કરતા નજીકમાં વિહરતા પહેલી રાતે લાભદાં અને કપારી સાહેબ આવેલા પીછા રાતે દરમોદે આવેલા ગીતની બેઠકમાં શિક્ષણ-પ્રધાન શ્રી નવવલા આવેલા એક સહદયની હેસિયતથી ધન્યતા બકા કરતા કરતાં વરસના પ્રથમ દિવસની શુભેચ્છાઓ એક ગીત કહેતા ગયા સાડુએ પછીથી બપુયું કે એમનું સ્વરચિત હતું.

(સંદેશ માથી ત્રાહાર

અવલોકન

સ્ટેજ પર ચક્રાવકળ

૦ મનહર મોદી

છન્દુ પુવારને હું ઝોળાણું છું એ 'રે મઠ'માં આવતો ત્યારથી. લાલશ કરના વિદ્યાર્થી અને રાવણના સહાધ્યાયી છન્દુને પણ હું જાણું છું. એ મારો મિત્ર છે, આકાંઠ સાબરમતીનો નટ, દિગ્દર્શક, નાટ્યલેખક છે, એણે સ્થાપેલા સિંટલ ધિયેટરનો કર્તાહર્તા છે. છન્દુએ આ દરમિયાન શું કર્યું ? એનો પ્રવાસ કેવોક છે એ રસ પડે તેવી બીના-છે, મારે માટે.

આ અગાઉ એનો કાવ્યસંગ્રહ ('કિન્તુ') પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે. તેમ હવે પછી બીજા ધણા સંગ્રહો (વાંકો વિસ્તાર-કાવ્યસંગ્રહ, પપેટ પ્લે-એકાંકી, સાતમે ઢોઢો-નવલકથા) પ્રગટ કરવાની એની નેમ છે. અધ્યાપન-કાર્યમાંથી નીકળી જઈને ટી. વી.ના સ્ક્રિપ્ટ લેખક થવાનું પસંદ કરીને છન્દુએ ધણુંબધું લખ્યું છે અને લખે છે. મને એના કાવ્યલેખન અને નાટ્યલેખનમાં વિશેષ રસ પડ્યો છે, એવું કારણ કદાચ મારી પોતાની અંગત રુચિ છે. આ પ્રસંગે, યુજ્જરાતી સાહિત્ય પરિષદે તેના એકાંકી-સંગ્રહ 'ફક્કડ ગિરધારી'ને પ્રથમ પારિતોષિકથી નવાન્યો છે ત્યારે, એ સંગ્રહ પૂરતી વાત કરવી ઉચિત ગણું છું.

નાટક કયારે થાય ? નાટક નાટક બને તે કયા તત્ત્વને આધારે ? સામાન્ય ક્ષણ અને નાટ્યક્ષણ વચ્ચે શો ભેદ ? સામાન્ય ક્ષણ નાટ્યક્ષણ શી રીતે બને ? વગેરે પ્રશ્નો હવામાં છે. અમે, આકાંઠ સાબરમતીમાં, આજે પણ, આ અંગે જૂઝીએ છીએ પણ ખાસ કર્યું હોય લાગ્યું નથી એમ એકરાર કરવામાં સંકેચ થતો નથી. નાટક સર્જવું અધરું છે એ બાબત આખું યુજ્જરાત જણે છે અને 'યુજ્જરાતી' નાટકની એની શોધ વર્ષોથી જારી છે. અમે પણ એ દિશા લણી છીએ એમ જરૂરથી કહી શકીએ.

આ સમયે, આ પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે, છન્દુના કે કોઈના પણ નાટ્યસંગ્રહને મુદ્દવવાનું કામ અધરું છે, એ અર્થમાં કે જ્યાં કર્યું નથી ત્યાંથી શું પામવાનું ? અને છતાં 'કર્યું' તો થયા જ કરવું હોય છે, નહિતર યુજ્જરાતી સાહિત્ય પરિષદ જેવી સંસ્થાએ નાટ્યસંગ્રહોને શા માટે પારિતોષિક આપવામાંથી બાકાત ના રાખે ?

'ફક્કડ ગિરધારી'માં કુલે મળીને ૧૦ એકાંકી સંગ્રહાયાં છે. એમાંનાં મોટા ભાગનાં, એકને બાદ કરતાં-રંગભૂમિ, ટેલિવિઝન કે આકાશવાણી પર સફળતાપૂર્વક રજૂ થયાં છે તેથી નાટક માટે અત્યંત જરૂરી એવા એક ગુણ - અભિનયક્ષમતા ધરાવે જ છે.

ફક્કડ ગિરધારી લે. છન્દુ પુવાર, પ્રબેશ પ્રકાશન, રૂ. ૧૦

પણ આપણે જાણીએ છીએ કે 'ભજવાય નહિ તે નાટક નહીં', તેમ 'ભજવાય તે નાટક જ એવું' પણ નહીં."

'ફક્કડ ગિરધારી'નું વસ્તુ ચીલાચાલુ છે. સમયાનમાયા મડકું ઉપાડી લાવીને એની સાથે નજીકના સગપણના તત્તુ બાધી, બનાવટી રહી, લોકોની સહાનુભૂતિ જગાડી પે-પેસા ભેગો કરી પેટિયું રળતા માણસો સમજાઈમાં અવારનવાર મળી આવે છે. આ નાટકમાં છે તેમ કાણુ, મગન, રાધા, મોહન, જગલો, લખુડી અને બે-ચાર છુટક મુસાફરો આ કે તે નામે સખ્યાની વધધટ સાથે મળી આવે ખરા, પણ અહીં જે રીતે એમનું આતરજાત ઉધડે છે તે જ તેમને 'કેરેકટર' બનાવે છે, તેમની ભાષા તેમનું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવે છે, અરસપરસના સબધો ગૂચ બિલી કરે છે અને એને ઉકેલવા જતાં મડકાને સગા કાકા રૂપે અનુભવી દુખ પામી ક્રિયાકરમ કરી હસે-કૂદે છે. આ રડવું અને હસવું-કૂદવું એની વચ્ચે અને આગળ પાછળ અનુભવાય છે તે નાટક

સી. શિવાભાઈ ચાર-પાની એકાંકી છે, પણ હકીકતમા એક પાત્ર-સી. શિવાભાઈની મનોવેદનાને ઉપસાવવા પૂરતુ અન્યોનુ મહત્ત્વ છે ખોસ અને મિસ સપનાના મીઠા સબધો સી. શિવાભાઈની આખર્માં ઝેર રેડે છે અને કુણાતી લાગણીનો આકોશ જે ભાષા રૂપ પામે છે તે સી શિવાભાઈને જ નહીં, સૌને-ખોસ, મિસ સપના અને નાચાલાલને-ગતિ અર્થે છે, તે એટલે સુધી કે સી. શિવાભાઈ ખુદ 'ખોસ' છે તેમ પણ અનુભવાય છે.

અશુભોશુભો બાળનાટક છે. નાચિયો, ડાહ્યલો, વીરિયો, કાંઈયો, મોતી, સવલી, શાંતિ, હીરા અને થોડાક વધારે બાળકો 'દાવ' આપી, લઈ એને ઉપસાવે છે. ગામડું, ખેતર અને ઢોરાં ચરાવવા, લડવું અને ઝથડવું, રમવું અને ફૂંડવું, ઘૂડવું અને બચવું જેવી પ્રાચ્યપ્રદેશની શૈજિંદી બાબત ઉપસે છે રમતરમતમાં.

લલ્લુ ડાયવરની વાતોમાં આવી જઈ તેના ખટારામાં બેસી શહેર મશ્ચુવા નીકળેલા તેના ગામના

તણુ ગામડિયા પુરુષો હાઈ-વે પર-અવવચ લટકી પડી 'હમણાં આવશે'ની ધીરજ ધરી યાદી બચ છે, હોશ ખોઈ બેસે છે, અંદરોઅંદર આચડતાં આચડતાં હોટવના છોકરા સાથે ઝગડી પડતાં, ત્યાં ખેસવા જેટલો આશરો પણ ખોઈ બેસે છે. આ લોકોને દિશાલુ પણ લાભ નથી અને ન્યાં જવાય ત્યાં જવા પ્રયત્ન કરે છે. અને પોતે જોયો છે એ રસ્તો શોધવા બચાં ફૂંફાં મારે છે અને પોતાના એક માત્ર તારણહાર 'લલ્લુ'ને ગાળ લાંડીને કે ધાંટા પાડીને સાક કરે છે, જે કેવળ હાથમાં જ અચડાવા સર્ગવ છે.

બીભના આધારે કશું પણ કરવામાં હેલું મોહું જોખમ હોય છે તે સ્થિતિાર્થે આ નાટકની ક્ષણને ઉપસાવે છે અંદરો-અંદર એકબીજાને દોષ દેતાં આ પાત્રો જે બોલે છે તે અનુભવે છે અને એ પ્રમાણે વર્તે છે ત્યારે એક તંબ પરિસ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા મથતા તેઓ તેમાં વધારે ને વધારે ગૂચવાય છે અને નિઃસહાય બને છે. પુરુષ ૧, પુરુષ ૨, પુરુષ ૩, જે રીતે એકબીજાને દોષ છે, તેમાંવું થોડુંક જેઈએ :

પુ. ૨ : ના, ના શો'રમાં જવું તું તે...
 *
 પુ. ૧ : ધૂળમાં રેલું ને વળી પાછા ધૂપેલના હવાઈ કરવા ને કળ્યાંતા તે કરો બેઠા બેઠા હવાઈ.

પુ. ૩ : તું એક વાર ધૂમ તો પાડ પેલા ધની માના મોંડીને.

'તારા સમ યાને પતિ-પત્નીનો પ્રેમ' રામ-સીલા શૈલીનું મળક-મંજરિ એકાંકી છે. સ્વલધાર, વિદુષક, નટ અને બાળાએ દારા બિપસવું વસ્તુ 'સાચા પ્રેમ' લાણી અતે ચીધે છે આ રીતે :

વાઘ : (બામ)
 પ્રેમ શોખો ના જડે કે પ્રેમ ખોલ્યે ના મળે પ્રેમ ગાગર છે મળની સાંભળી જોગે તમે પ્રેમ તો માગે છે માયું એ સુણો પ્રેમીજનો ! વાતીં કર્યાંથી ના મળે બુલશો કદી ના સળગનો.

શેર માટીની ખોટ પૂરવા. માનતા અર્થે જગત્તે
 ઊપડતાં રમણિક અને વિમળા એકબીજાને કેવાં ચાહે
 છે તે જગલમાં સામે વાઘ મળતાં એકબીજાને
 આગળ ફરી 'એને' ખાવ કહે છે ત્યારે સમજાય
 છે અને વાઘ તે સાચો વાઘ નહીં પણ એનું મહેતુ
 પહેરીને જગલમાં ફરવા નીકળેલો સરકસનો ચેપ્લીન
 છે તેમ જાણે છે ત્યારે ફરી પોતે એકબીજાને કેમ
 આગળ કરતાં હતાં તેવી બનાવટપૂર્વકની 'લાજણી'
 પ્રગટાવી માણસની 'પામરતા' આખાદ પ્રગટ કરે છે.

'વાયોલીન, બિલાડી અને ધર' લખાવટની રીતે
 બીજા કરતાં ભિન્ન છે પણ હૃદયની 'વેદના' ત્યાં
 પણ મતુભ્યને ઝીણું ઝીણું રહાવે છે. ઉત્પલનું
 વાયોલીન અને લિપિની બિલાડી રમા-મમ્મી અને
 પ્રૌફેસર-પતિને જોવાનો જુદો સંદર્ભ પૂરો પાડે છે.
 પ્રૌફેસરની અસહાયતા થેરી છે. એમાંથી છૂટવાનો,
 નીકળવાનો કે છે તેમ રહી ટકવાનો એના માટે એક
 જ માર્ગ છે અને તે છે - વાયોલીનનો સ્વ ભેજભેજથી
 સંભળાતો હોય અને બિલાડીએના લડવાનો અવાજ
 એમાં સર પુરાવતો હોય.

'ફોડ .. ફોડ... ફોડ' " 'શ'ગાંધી જન્મેલો " તથા
 "તપસ્વિની, સ્ત્રી અને જલ" કોઈ ને કોઈ
 રીતે આગામીઓના અને સાથીઓના પડયા
 પાડે છે. એક શબ્દ પરથી બીજા પર અને ત્રીજા
 પર એમ ક્રમ હોય, કે વિચારનું કુગમસ હોય કે
 કવિતાવેડા હોય, નાટક ત્યાં નથી એવું અનુભવાયું
 છે. એમને કેવળ 'પા પા પગલી'નું મહત્ત્વ છે.

'પોપટ ભૂખ્યો નથી' એક પપેટ પ્લે છે. માણસ
 અને 'પોપટ'ની એમાં વાત છે. પિંજરમાં પુરાયેલો
 'પોપટ' 'જાતભાઈ' પાસેથી શો સદેશો મેળવે છે
 તે એ જ્યારે મુક્ત બને છે ત્યારે જણાવે છે. ગમે
 તેટલા લાલન-પાલનચાળા બંધન કરતાં પોતાની રીતે,
 પોતાની શક્તિ મુજબ જીવું, મુક્ત રહેવું તેમાં જ
 મન્ય છે, નિંદશી છે. વેપારી અને પોપટની જાણીતી
 વાત કશા નવા અર્થઘટન કે સંદર્ભ વગર રજૂ થઈ

હોવા છતાં, 'પપેટ'ને કારણે રંગભૂમિ પર જોવાનું
 જરૂર ગમે.

છંદુનાં આ એકાંકી વાંચતાં એમાં એ રપજ
 ભેદ પડે છે. શ્રી ચિત્ર મોદીએ પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે :
 'ફક્કડ ગિરધારી'માં છંદુનાં ભેષ પ્રકારનાં સર્જન
 છે. આકંઠમાં જોડાયા પહેલાંનાં સર્જનો કે જે
 મહદં અંશે એણે આકાશવાણી માટે જ લખેલાં અને
 ત્યારબાદનાં સર્જનો, જે આકંઠમાં લખવાયાં છે-
 રચાતાં રચાતાં જ લખવાયાં છે..." તેમ પણ અને
 'નાટક યયુ' અને 'ન યયુ' એ રીતે પણ.

છંદુએ દર્શાવ્યું છે તેમ જે નાટક નથી
 લખવાયું તે 'ખાખરાની ખિસકોલી'ને પ્રથમ ચીંધી
 'સી. શિવાભાઈ' અને 'વાયોલિન, બિલાડી અને ધર'ને
 આગળ કરું છું. એ નાટકો વાંચવાની મન્ય પડી છે,
 હવે લખવાય તો જોવાનું નહીં ચૂકેં.

'આકંઠ સાખરમતી'ના મિત્રો એકઠા થયા છે.
 દરેકના મહેરામાં હું વાંચું છું તે આ-નાટક થવું
 બહુ અધરું છે અને તો ય-

જેમને સ્ટેજનો અનુભવ નથી, રંગભૂમિ પર
 લખવાતાં શ્રેષ્ઠ નાટકો જોવાની જેમનામાં તાલાવેલી
 નથી, જેઓ સલામત્ય મળતી 'ગુજરાતી' નાટક
 અવતારવાની કોશિશ કરી રહ્યા છે તે સૌને સલામ.

મને તો છંદુએ કરેલી એની 'થોડી' વાતમાં રસ
 છે. 'ખાકોં હું સ્ટેજ પર જ્યારે ઊભો હોઉં છું' ત્યારે કે
 સ્ટેજ પાછળ દોડાદોડ કરું છું ત્યારે કે પછી પાત્ર-
 વિશેષ માટે પાવડર યોપડાવતો હોઉં છું ત્યારે
 અથવા કોઈ ખૂણામાંથી મારી નજરને સ્ટેજ પર
 ચકળવકળ ફેરવતો હોઉં છું તે વખતે મારામાં
 ચાલતી ધમાધમમાંથી કોઈ એકાદ ભણતે પણ પકડી
 ક્યારેક કશુંકે સિદ્ધ કરી શકાશે એની રાહમાં ઊભો
 છું આજે તો'.

છંદુ કે એના જેવા છંદુઓની 'ધમાધમ'
 ચાલતી રહેશે તો-છંદુઓ કે આ 'તો' લખાયા જ
 કરે અને કદીથી ના અટકે.

૩૦-૧૨-૭૮

ખંખેરાઈ ગયો જીવનનો લય. એકોદ્દરીતરી...છિ
...છિ...છિ...

આવી ભારે વાત ચપટી વગાડતાંમાં બની
બળ્ય તોય વાલેસરીઓ પૂજવાના—સિગારેટ કેમ
પીઓ છો ? કેમ લખલખ કરો છો ? ઉબગરા શા
માટે ? ઉપવાસ શા માટે ? રાતું તિલક શા માટે ?
રીઘમ હાઉસમાં તલતની ગઝલો શા માટે ?
હીંચકાના ઠેકા શા માટે ? ઝૂંખે ઝુકાવ શા માટે ?
પાશી-બહાર શા માટે ? ઊઠેસ શા માટે ? ઇન્તગર
શા માટે ? ટક ટક ટકારા શા માટે ? સળ્ગેસળ્ગે
શા માટે ? લાલ કમલ શા માટે ? આ બધાથીયું ?
હાખલા તરીકે...

દીપ અને જ્યોતિ પૂરક છે એકબીજાનાં. રાખ
પર સળગતો દીવો મૂકો તો એનો પ્રકાશ એશ-ટ્રેમાં
આપું વટવક્ષ ખડું કરી દેશે. વડ પર વડવાઈઓ
ફૂટશે ત્યારે પેલા બધા વાલેસરીઓ ભૂલી જશે કે
ત્યાં રાખ હતી. પછી તો પંખીઓને પણ મજા
પડશે. ધડીભર તો ગોટાઈ જશે બિચારાં, કે થડ
કયું ને ડાળ કઈ ?—વડ ક્યો ને વડવાઈ કઈ ? પછી
ખુશીમાં ને ખુશીમાં કલખલાટ કરી મૂકશે ને એક
વર્તમાન ખડો કરી દેશે. પછી વર્તમાનને ખબો
બેઠેલી પ્રકૃતિ પુરુપને પ્રશ્ન કરશે : 'સંદર્ભ બદલાતાં
તને પરતાવો થાય ખરો કે ?'

'પસ્તાવો નહિ, દુઃખ અવસ્ય થાય'—કહેતાં
કહેતાં પુરુપ વર્તમાનનો બીજો ખબો અશ્રુબીનો
કરી નાખશે. ભીનાશ-પ્રવાહી રૂપ ધારણ કરશે,
પ્રવાહ નદીરૂપ થશે, નદી ભરપૂર વહેશે અને નદીકાંઠે-
વૃક્ષો ઉગશે.

એક દિવસ પ્રકૃતિએ ગુલમહોરની શાખાથી
અક્ષરો પાડયા. લીલા વૃક્ષ પરથી પત્રપુષ્પ પડ્યાં.
પુરુએ પ્રશ્ન કર્યો—

- 'ફળ કયાં છે ?'
- 'તારા હાથમાં જો.'
- 'નવી લકીરો પાડી દઈ ચોડી ?'
- 'કેની રીતે ?'
- 'તને નહિ સમભય.'

'તો સમભય.'
'આજે નહિ.'
'ક્યારે સમભયવીશ ?'
પછી મૌન પછી મૌન પછી મૌન. પછી
પડયા પછી પડયા પછી પડયા. ક્યારે સમભયવીશ ?
ક્યારે સમભયવીશ ? ક્યારે સમભયવીશ ? ક્યારે ?
ક્યારે ? ક્યારે ?

'તું તારો મહિમા સમજીશ ત્યારે. તું પ્રકૃતિ
છે ને તારો મહિમા સમજતી નથી ? આ વહેતી
નદી એ તારો જ વહાવ છે. એમાં વહેતાં પત્રપુષ્પ
તારાં જ અંજો છે. આ ગુલમહોરની શાખા એ
તારો જ અંજ છે. એમ છતાં તું પૃથક્ નથી,
સંકલિત છે. જલ્દોજલ્લ વહેવાનો હરેક અવસર
તારો છે. ભૂમિ તારે કારણે લીલીજન્મ રહે, તૃણા-
કુરો તારે સપને રાત વીતાવે, દરિયો તારા માટે
જીજ્ઞાસા કરે, ચંદ્ર જીગવાનો વિચાર કરતાં તારું
મૂળ શોધે ને પછી ફૂદી પડે અધવચ્ચે ને નાશા
કરે મસ્તીથી...ત્યાં ધડાકો—

ધ ઇટ્રેન ફેર સાહિય ઝોન ઇઝ એખાહિટ હે
સ્ટાટ' ફેમ પ્લેટફોર્મ નંબર થી...સુસાફરોને વિન'તિ
કે ચાલતી ગાડીએ...પછી આવજો આવજો...સી યુ
ઝોન એવરી વીક-એન્ડ...સી યુ...

વીક-એન્ડ પહેલો : લાલ લાલ પગલાં.
વીક-એન્ડ બીજો : શામે ગમદી કસમ...
અને લાલ લાલ આંખ. —
વીક-એન્ડ ત્રીજો : પત્રમ પુષ્પમ ફલમ તોયમ
વીક-એન્ડ ચોથો : આખેઆપું સળગવું,
ખટારા નીચે કોઈ કપાઈ મરે ત્યારે હસનાર શોધવું,
બોલતાં પહેલાં વિચાર કરવો, ધા કરવો અને
ખોતારવો, ધા રૂઝવવા પદા પાડવા, દવાખાતું શોધવું,
દવા લગાડતી વખતે દર્દની ચીસ પાડવાને બદલે
કેવળ હોઠ ફફડાવવા, બે અક્ષર આડાઅવળા ચીતરી
સાદર્યો શોધવાં, ડાર્ક કલર્સ તરફ લગાવ વધારવો,
હસીને હસાવવા માટે મથામણ કરવી અને ખાટું
ખાતું-પીણું સવું-કાણું રહવું-રાતું જીવવું વગેરે વગેરે.

પાઈન વૃક્ષોની હારવાળો રસ્તો. રસ્તાને એક છેડે રમશાન છે અને બીજો છેડે મકાન છે. મકાનને આંગણે ગુલમહોર ને આરણે તોરણ, ઉંબરે વધેરેલાં શ્રીફળનાં કાચલાં. શેષ લઈને ત્યાંથી જ પાછાવળી જવાનું ને પછી કાળી સડક પાઈન વૃક્ષોની હાર અને બીજો છેડે રમશાન. આવનજવન કર્યાં કરવાની, શેષ લીધા કરવાની ને એજ ચરોષ થવાની રાહ જોયા કરવાની. કપારેક વધારામાં એકાદ-બે આંસુ તો કપારેક એકાદ-બે ફૂલ, જે મળે તે માથે ચઢાવવાનું ને એમ જીવ્યા કરવાનું. મરવાની વાત નહિ કરવાની.

મરવાની વાત કરતાં જ મોઢે દેવાય હાથ- 'એવું નહિ બોલવાનું'.

જીવ્યા કરવાનું, પણ જીવનની વાત નહિ કરવાની. જીવનની વાત કરતાં જ હૈયે દેવાય તાળાં... કરૂં કરૂં કિ -ચરૂં. આખેઆખી ફરી વળે ચાવી... છેલ્લે થાય એક ખટકારો ખટ .. તાળું માર્યા પછી પાછું વળી જોવાય નહિ અને મોઢે દેવાયો હાથ એટલે વાત કરી થાય નહિ. આખેઆખી ચાવી ફરી વળી એટલે તાળું એટલે બીધે નહિ કોઈ ઉપાયે. બસ થઈ રહ્યું. સમર્પણ કહી અડધું પડધું હોય નહિ, સમર્પણમાં તો—

આખો માણસ જોઈએ, આખો દરિયો જોઈએ, આખું આકાશ જોઈએ.

આખી ઇસ્મોહમલ લારેલી એશ-ટૂ. એમાં પડેલા સેગારેટના ધોળાધોળા ડુકડાઓ... ઠાઠી વાળનારા ચિત્તામાંથી વીણે છે એવાં ફિલ્ટર્ડ ફૂલો, બસ પછી જમજમ આંસુઓ વડે ભળું જ ઠારી દો. બોલી નાખો આશ્વાસનનાં જે-આર વચન. રડાવી લો આસપાસ ભીમેશાને. રડી લો તમેય થોડું છેલ્લુ વેલ્લું. બસ પછી રાખ બધી એકઠી કરી એની ઢગલી પર મૂકી દો એક સળંગને દીવો. થય દો થોડો પ્રકાશ...

પૂજ્યા વગર નહિ રહેવાય તમારાથી—'પ્રકાશ એટલે શું ?' દાખલા તરીકે...

ઉદ્દગાર વાર્તાસ્પર્ધા

[કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ગયા વર્ષથી, જે હેતુસર, આ વાર્તા-સ્પર્ધાનો પ્રારંભ અમે કર્યો હતો, તેનું મહત્ત્વ આજે પણ જેમનું તેમ જ છે. અભ્યાસક્રમમાં ભાષા-સાહિત્યના શિક્ષણનું મહત્ત્વ ધટ્યું છે, અને વધારે ધટ્યું જાય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના તથા આંવતી કાલના ભવિષ્ય માટે પણ સર્જના સાહિત્યને પ્રાગટ્ય-પ્રોત્સાહન મળે તે અત્યંત જરૂરી છે.

આ હેતુને લક્ષમાં રાખીને ગયે વર્ષે અમે માધ્યમિક-ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં બચુતા વિદ્યાર્થીઓની વાર્તા-સ્પર્ધાનું આયોજન કર્યું હતું. આ વર્ષે અમે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને એમાં ભાગ લેવાનું હૃદયપૂર્વકનું નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીઓ નીચે મુજબની વિગત, ખાતરી સાથે, પૂરી પાડવી જોઈશે:

- (૧) જે તે કોલેજમાં ચાલુ વર્ષે બચુતા વિદ્યાર્થીઓ આ સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકશે.
- (૨) 'વાર્તા મૌલિક છે' તથા વિદ્યાર્થી તેમની કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે તે મુજબનું આચાર્યશ્રીનું પ્રમાણપત્ર વાર્તા સાથે મોકલવું આવશ્યક છે.
- (૩) વાર્તા મોડામાં મોડી તા. ૩૧ જાન્યુ. '૭૬ સુધીમાં મળી જવી જોઈએ.

- (૪) ધનામ આ ક્રમમાં અપારો :
વિજેતાની પસંદગીનાં સુવરતી પુસ્તકો
પ્રથમ ધનામ રૂ ૩૫૧નાં પુસ્તકો
બીજું ધનામ રૂ ૨૫૧નાં "
ત્રીજું ધનામ રૂ ૧૫૧નાં "
પ્રોત્સાહક ધનામ રૂ. ૧૦૧નાં "
સુવરતના સુપ્રસિદ્ધ સર્જકો તથા વિવેચકો આ સ્પર્ધાના નિર્ણાયક હશે, જેમનાં નામ જાહેર કરવામાં આવીશે.

: વાર્તા મોકલવાનું સરનામું :

'ઉદ્દગાર વાર્તાસ્પર્ધા'

ઉદ્દગાર કાર્યાલય, આર. આર. રોડની કંપની, ગાંધી રોડ. અમદાવાદ-૧

सुनता

डॉ. हरिवल्लभ लायाणी

सुनतानी आंभ जिधडी गर्ध त्यारे धरगां हल्ल
 अघे अंधारुं अने सूतकार हतां. मोटा यहालपगां
 हल्ल सौ निरते जिंधतां हतां. कवचित् ह्दयी संल-
 गाता कागडांओना 'को,' को' के रस्ता परनां रडयां-
 पडयां पगळांना अवाज सियायं भणसकानी शांतिनो
 हल्ल कोर्धे लंग करतुं न हतुं.

आश्रमणी वारीयांथी वैशाभी चौदशनी अण्ड
 धारे निर्झरती यादनीथी शयनभंडनी इरसणधेनि
 जेक ल'अओरस दुकडो नीतयां प्रकाशमां महाध गये
 हतो अने तेनी आळीजंभी आलाभां ओरडनी
 अधी यीज्जेना अरपष्ट आठपठ आकार वरताता हता.

तंद्रा अओरती, वैशाभी प्रभातनी मधुर
 शीतगता ने शांतिनो आस्वाह लेती सुनता पयारीयां
 धडीलर जगती पडी रळी.

रात्रे पोते केठवी मोडी सुती हवी ? ने ते
 पणु अभाज्जे जरा पिज्जने पराखे सुवाडी दीधी
 त्यारे. अने तोये ओठला वहेला पराटमां सौनी
 पहेलां ओनी जिंध जिडी गर्ध हवी. न्यां छित्साह ने
 उभंगमां मन कूदाकूद करी रळुं होय त्यां जिंध आवे
 पणु शेनी ? पयारीयां पडया पळी पणु ते कयांय
 सुधी सवारि जिडीने करवानां हजर कामना विचार,
 लांजगड ने गोठवणु करती रळी हवी. तेने चिंता
 रळा करती के अधुं समुसुतरुं पार तो जितरशे ने ?
 सारा काममां सा विधन आवे. वणी मोडथी आंभ
 मल्या पळी तेना नानकडा संज्यने माटे तेने जेक
 वार जिठवातुं थयेलुं. अत्यारे जिंधमां जेतुं र्पाणुं
 नमों केवुं भीडुं लागे छे ! संज्ये आवीने तो पोताना
 सुभ पर कणश यहावी दीधा.

पणु धरगां अघां हल्ल सुधी सुधे केम रळां छे ?
 केठकेठुं करवातुं जाडी छे ? वधारे मोडुं थशे तो
 कामने पहोवनी नहीं वणाय ने पूजणुं सुहर्त पणु
 केम सयवाशे ? आब, सौने छिडाडुं.

प्रभातना वायुनी धीभी धीभी लहर; ओरडानी
 नोंय पर केवडो पायरती मधुर यादनी; पडभाभां
 भीडी नींदरगां पोढेला संज्यना उजवा लयज्ज
 स्वासोच्छ्वास. आ अधुं भायुतां सुनताजे धडीके
 पोतानां अजिअंग पर अमीलेपनी टाढक हणती
 अनुलवी. तेना शरीरमां यधने जेक सुभद कंपारी
 सोसरी नीकणी गर्ध.

केठवी सुधी हवी पोते ? जिवरती वेदनी
 जेप, जेप जेप ते मोटी यती गर्ध हवी, तेम तेम
 तेना सुभमां पणु उपासपरी लरती आवती गर्ध
 हवी. उरुवेला प्रदेशना सेनानी गाभना सुधीनी
 पोते जेकनी जेक पुत्री. केठ देवदेवींओनी मानता ने
 अभयसुतोनी सेवापूज पळी सुधीने धेर तेनां पगळां
 थयेलां. भातापिता पूजनी जेम जतन करतां होशेहोशि
 तेना नानामोटा अघा लाडकोड पूरा करता. मधुरी
 स्वप्नभाणा ससुं अयपणु रगतगत ने मोजभरतीमां
 जेतजेटांमां तो सरी पणु गयुं. अयानक ज जेक
 दिवस पोतानांमां करी अपूर्व इरझर थतो तेने लाज्ये.
 अजोमां कोर्धे नवतर स्फूर्ति, ह्येयांमां कोर्धे अयनवे
 छित्वास यनगनी रळो.

पणु आम चौवनना उअरमां हल्ल तो तेजे
 गांड पग गांडेला, त्यारे अनेयेा अने तेना स्मरणुमां
 जेवो ने तेवो अखिशुद्ध केतराधे गयेले जेक
 प्रसंग अत्यारे तेनी सामे हवामां लजवावा लाज्ये.

સુખતા પડ્યું ફરી. ગાલમસરિયા નીચે હાથ
સેરવી તેણે તેના પર માથુ બરાબર આધારેયથી
દબાવ્યું, અને ઊઠવાને બદલે ભૂતકાળના એ આખાં
પ્રસંગનાં ઠંડાં ચીઠાં સ્મરણે પડીપડી તે રસપૂર્વક
માણવા લાગી.

એ પ્રસંગ બ-ચો ત્યારે આગવે દિવસે રાતના
અમ્માએ તેને સમાચાર આપ્યા હતા કે બદા
સાસરેથી પાછી આવી ગઈ છે. ને પોતાની એ
બાળપણની સહિયરને મળવા તેનું મન, તલપાપડ
થઈ રહ્યું : વરના કેવાકેવાં લાડ પામી, સાસરીમાં
સૌની સાથે કેવુક ગોઠવું, કેટલી નવી ગોઠવણી કરી,
એવી ને બીજી હજાર રસીલીર ઝીલી વાતો સાલળવા
ને કરવા તેનું હૈયું ટૂંકાટૂંક કરી રહ્યું, વળવે દિવસ
સવારના જ તે બદાને ત્યાં દોડી ગઈ.

પણ બદાને જોતા જ તેના પગ ભોંઠાં
જડાઈ ગયા. આ તે બદા હતી કે બદાતુ પ્રેત !
રૂપ, ચતુરાઈ ને તોફાનમસ્તીમાં પોતાનાથી પણ
વહેંત ચડી બન્ય તેવી લગ્ન પહેલાંની બદાને બદલે
તેની સામે ઊભી હતી એક ફિફી, સુકલકડી-બીડી
ઊતરી ગયેલી પણ હજી મૂળની ચમકને કાઈક ટકાવી
રાખતી આંખો, ગાલનાં ઊપરી આવેલાં ઠાઠકાં,
કપડામાં કપાંક સંતાઈ રહેલું ચરીરનું માળવું !
એક જ વર્ષમાં આ શો ઉલટાપાટ થઈ ગયો ?
કરો! રાગદોગ લાગુ પડ્યો હશે ? ને એકએક
પોતાના ગળામાં ભરાઈ આવેલો દુઃખો તેણે મહામહેનતે
દબાવી દીધો.

તે દિવસે બદાને ત્યાંથી પાછી ફરી ત્યારે પોને
પણ સાવ બહુસાઈ ગઈ હતી સહિયરને બેઠવા દોહતી
ગયેલી આઠા, ઉત્સાહ ને જોમની ચૂર્તિને ઠેકણે તે
ભાંગી પડ્યા જેવી, નિરતેજ મોંએ, સ્વનમૂન, સુરત
પગલે ધર લણી જઈ રહી હતી. બદાને પતિ અને
સાસરિયાં તરફથી જે સહેવું પડ્યું હતું તેથી તેનું
હૃદય અત્યંત દ્રવતું હતું. પાછાં પડી ગયેલા
માથાપે મોઠાં ધર જોઈને બદાને આપેલી. વર પણ
દેખાવમા જરાયે ઊતરતો ન હતો એટલે સાસરાવાળાં

પાંખાં મળીને બદાની આવી દયા કરશે, તેને આટલું
સોસવું પડશે એવી તો કલ્પના પણ ન હતી. બદા
જેરી હસમુખી, સમજુ ને રતેહાળ છોકરીને કોઈ
આવો ત્રાસ આપવા બેઠલું દુષ્ટ હોય તે તેના
ચાન્દામાં આવતું ન હતું.

ધેર પહોંચતાં તેણે અમ્મા આગળ બદાનું
આપું પ્રકરણ કહ્યું ને છેડતે ઊકળતા શબ્દે પૂછ્યું.
'અમ્મા ! અમ્મા ! કહે તો ખરી, બદાને
એ લોકો શું કામ રિખાવે છે ? આવી દેવકન્યા
જેવી છોકરીને અમથાં અમથાં દુખ દેતાં તેમને
શબ કેમ ચાલતો હશે ?'

'જેનાંજેનાં ભાગ્ય, બહેન,' અનુભવે રીઠી થયેવી
માતા બોલી 'નહીં તો વરધરમાં આમ તો કશું
કહેવાપણુ નથી. કોને ખબર એ લોકો આવાં
નીકળશે ?'

'પણ કાઈ વાંક નહીં, હોય નહીં' ને તોય
માણસ પર દુખનાં જાડ ઊગે ?'

'દુર્ભાગ્ય હોય તે ન થવાતુયે થાય'

'હવે જોયુ દુર્ભાગ્ય ! પૂરી તપાસ કર્યા વિના
બદાને આવી દીધી ને પછી વાંક કાઢવો ભાગ્યનો'

'સો તપાસ કરો તોયે લખ્યું હોય તેવું જ
મળે, બહેન'

'બલ્યું એ ભાગ્ય !' સુખતાએ બળાપો
કાઢ્યો. 'જો તું કહે છે તેવું હોય તો તો પછી
આપણા હાથની તો કાઈ વાત જ નહીં ને ? થાય
તેમ થવા દેવું ને મૂગે મોઠે સહી લેવું, એમ જ ને ?'

'એવું સાવ નથી. દેવતાને ભાવથી પૂજો,
દાનદયા કરો, કોઈ સાચવાળા દેવની માનતા રાખો
તો તે કૃષ્ણ ને દુર્ભાગ્યનું સહભાગ્ય પણ થાય
અમારાં પ્રતપૂજ્ય ફળ્યાં, તો અમારાં ભાગ્ય પણ
ક્યાં ને તારા જેવી દીકરીને પગલે વાઝિયામેલું
ટક્યું, એ તો તું જાણે છે ને ?'

પોતે મૂંઝી થઈ ગઈ; તેણે શબ્દતરમાં પહેલી
વાર મથામણુ, મૂઝવણુ ને દુઃખ અનુભવ્યાં મન
ઉદાસ થઈ વિચારે ચડી ગયું. કયાંક પોતાનું પણ

ભદ્રા જેવું થાય તો ? વિચાર આવતાં તેણે કમકમાટી અનુભવી. અન્યથા ભાવિભયથી તેનું સુકુમાર, ગિન-અનુભવી હૃદય કફડી રહ્યું. માનાએ આપેલી સમજણ કોઈ રીતે તેના મનમાં ગોઠવાતી ન હતી, તો વિચારોની ગૂંચવણમાંથી તેને કશો માર્ગ પણ સૂઝતો ન હતો.

તે દિવસની આખી રાત કેવી વીતેલી એ સંભારતાં, અત્યારે સુખને હીડોળે ચૂલતી સુખતાએ પણ વિકળતાથી પાસું ફેરવ્યું, ને સંજયને શરીરે મૃદુતાથી હાથ ફેરવી, ફરી તે પોતાની સ્પર્શમાળાના મણકા અધૂરા મૂક્યા હતા ત્યાંથી પાછા ગળવા માંડી.

એ યાદગાર રાતને અંતે તેણે એક પાકો નિશ્ચય કરી લીધો. ભદ્રાના જેવી પોતાની દસા ન થવા દેવી હોય તો આંખ મીંચીને કેવળ ભાગ્ય ઉપર આધાર ન રાખતાં, મનગમતું કેકાણું મળે તે માટે પોતે થઈ શકે તેટલું બધું કરી છૂટવું : ત્રતપૂજા, પૂજાપરજ તેમ જ ભતતપાસ, જેટલું થાય તેટલું.

તે તે દિવસથી જ તેણે વહેવારની ને સગાં-સંબંધીની વાતોમાં ધ્યાન આપવાનું અને ત્રતનિયમ આસ્થાપૂર્વક કરવાનું શરૂ કરી દીધું.

એટલામાં વૈશાખી પૂનમ આવી, જે દિવસ તેના જીવતરનો મંગળમાં મંગળ દિવસ થવા નિમંત્રિ હોતો ને એમ તેના હૃદય સાથે હંમેશનો જડાઈ ગયો હતો. તે દિવસે તેણે માતાના આગ્રહને માનીને પાદરમાં રહેલા પુરાણા અડાખીડ વડની માનતા રાખેલી કે પોતાને મનગમતો કુલીન વર ને સાસુરોનું સુખ મળશે અને પહેલે ખોળે પુત્રે અવતરશે તો પોતે વડેવતાને ખીરવું નૈવેદ્ય ધરાવશે.

તે બેગાનુબેગે તેની માનતા પૂરેપૂરી ફળી ! પોતે પણ મળતાં વરધરની બાબતમાં ચોતરફથી ખાતરી ને પૂજાપરજ કર્યા જ કરતી, એ વાત ખરી પણ તેને જે કેકાણું મળ્યું તે એવું સોનામૂલું હતું કે તેમાં દેવતાની પણ કૃપા હોવાનું માન્યા વિના તેનાથી કેમ રહેવાય ? તેના ત્રણ વરસના પરણેતરમાં તેણે જે સુખ અનુભવ્યું હતું તેને સ્વર્ગસુખ કહેવામાં

તેને કશું વધારે પડતું નહોતું લાગતું. ને આ કૂલના ગોઠા જેવા સંજયે આવીને તો તેને ઘેલી જ બનાવી મૂકી હતી.

તે સુખતા પચારીમાંથી સફાળી બેઠી થઈ ગઈ. જે વડેવતાએ તેની બધી આશા ને ચોરતા પૂરાં કર્યાં હતાં તેની માનતા પૂરી કરવાનો, તેમને નૈવેદ્ય ચડાવવાનો આજે દિવસ હતો.

દેવતાએ પોતાને કેટકેટલું આપ્યું હતું ! તેની પૂજા પૂરા ઠાઠમાંથી ન કરે, તેમાં કશી કચાશ રહે તો તેના જેવી નચુણી કોણ ?

પણ તૈયારી હજી તો અધૂરી જ હતી, ને તોય પોતે તેમ જ ધરના સૌ કરી ચિંતા ન હોય તેમ નિરતિ સૂતાં હતાં હજી !

તે ઝટપટ બીલી થઈ. માતાને તેમ જ દારી પૂણને પણ ઉઠાડ્યાં. પૂનમની સામગ્રી તૈયાર કરવામાં અહીં તહીં ધૂમાધૂમ ને ધૂમાધૂમ કરી મૂકી. તેના હરખ ને ઉત્સાહના પૂરમાં સૌ તણાવા લાગ્યાં.

ગતવાન ગાયતું દૂધ આવી ગયું, તેમાં સુગંધી ચોખા રાંધ્યા અને ફેસર, એકથી વગેરે દ્રવ્યો મેળવીને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ઠ ખીર નૈવેદ્ય માટે કરવામાં આવી. પછી સંજય સહિત પોતે તૈયાર થાય તેટલામાં ઘાસી પૂણને વડ નીચેની જગા સાફસૂક કરી, ત્યાં સુવાસિત જળ છાંટી, કૂલ વેરીને તેને સુસજ્જ કરવા આગળથી મોકલી આપી.

હવે બેગ એવો બન્યો કે શાકચરાજ શુદ્ધોદનના પુત્ર સિદ્ધાર્થ ગૌતમ રાજવી વૈભવ તજી દઈ બ્રમણ બન્યા હતા અને છ વરસથી અંધાં દુઃખના નાશને આધ્યાત્મિક માર્ગ શોધવા તપ, સંયમ ને ધ્યાન દારા અધી રહ્યા હતા. તે એ અસ્તામાં ઉરવેલા પ્રદેશમાં વિહરતા હતા. વૈશાખી પૂનમને દિવસે તેઓ સેનાની ગામના પેલા પવિત્ર મનાતા વડની નીચે ધ્યાનાવસ્થામાં બેઠા હતા. અમર્યાદ દેહદમનનો માર્ગ સાચો ન લાગતાં તેઓ કેટલાક દિવસથી પરિમિત આહાર લેતા હતા ને તેથી તેમની પહેલાંની સુખકાંતિ પાછી આવી હતી. તેમાં વળી સત્યના

સાક્ષાત્કારમાંથી પરિણમતા આંતરિક જ્ઞવાદ્યનું તેજ ભળતા તે ઝોગ દ્વીપતી હતી કોઈ સૌમ્યમૂર્તિ દેવતા લોકકલ્યાણ માટે વડ નીચે ધ્યાન લગાવીને બેસી ગયા હોય તથા ભાસ્ત્ર શ્રમણ ગૌતમને અત્યારે જ્ઞેનારને થતો.

ને સુગતનાની મોકલેથી પૂર્ણા વડ પાસે આવી પ્રહોત્તી ત્યારે તેણે 'એમ જ માની લીધું. અચ્ચ આ મા તેનું મો ખૂલી ગયુ : 'ખરેખર, સુગતનાના ભાગ્યને સ્મરણ પૂગ તેને તપે છે। જુઓ ને, તેનું નૈવેદ્ય સ્વીકારવા દેવતા જાતે જ રૂપ ધરીને અહીં બેસી ગયા છે !'

આવું માનતે બે હાથ) જોડી તેણે પ્રણામ કર્યા ને હરખથી અરધીઅરધી થઈ જતી તે સુગતને બોલાવવા દોડી.

ધરમાં પેસતાં સુગતને જોઈ તેવી જ તે એકશ્વાસે બોલવા માડી :

'અરે, સ્વામિની ! દોહ, દોહ ! એક પણ પણ ન સુખાવ, તારાં ભાગ્ય તો પૂરાં બિધડી ગયાં. આપણું નૈવેદ્ય સ્વીકારવા સાક્ષાત્ દેવતા વડ નીચે પ્રગટ થયા છે અને આસન લગાવીને તારી વાટ જોતા બેઠા છે. ચાલ, ઝટપટ બંધી સામગ્રી લઈને આપણે દોડીએ'

'શું વાત કરે છે તું ? કાંઈ ઘેલી તો નથી ગઈ ને ?' ન મનાય એવી વાત કરતી પૂર્ણાને હસી કાઠતા સુગતા બોલી, 'એમ દેવતા રસ્તામાં પડયા હશે। તારી પણ અક્કલ ઠેકાણે નથી લાગતી.'

'હું ઘેલી કે ગાંડી કશું નથી થઈ ગઈ મારા કહેવામા તને વિશ્વાસ ન બેસતો હોય તો તું કહે તેવા શપથ લેવા તૈયાર છું, ને છતા તું આવીશ નહીં ને દેવતા અદૃશ થઈ જશે, તો આવી સોનાની તક જુમાખ્યા બદલ સદાને પસ્તાપો રહી જશે એ નક્કી પછી મને દોષ ન દેતી.'

'તું બરેબર પાસે જઈને જાતે જોઈ આવી કે આધેથી જ કોઈકને ભાળીને ગમે તે માની બેસી અહીં દોડી આવી ?' સુગતને હજુ પૂરેપૂરી શંકા હતી.

'સ્વામિની, તું ખીજ વાત જવા દે ને જાતે જ આવીને પાતરી કર. કોઈની વાટે જોયા વિનો ઝટ નૈવેદ્ય લઈ લે. હું પૂજાસામગ્રીના યાજને ને સંજ્ઞન ઉપાડું છું, ચાલ.'

ને અરધી શંકાથીલ, તે અરધી સુખ પર સુખની હેલી આવ્યે જતી હોવાથી સાચું માનવા તરફ ઘળતી સુગતાએ ખીરનું સુવર્ણ પાત્ર પોતાના માથા પર લીધું. - પૂર્ણાએ પૂજાસામગ્રી ને સંજ્ઞને બચકયાં ને બનેએ ખીજ કોઈને પણ બોલાવ્યા વિના, કચ્છા ઠાઠમાઠ વગર વડ બંધી ઉતાવળાં પગલાં ભર્યાં.

વડ નીચેની તેમસ્વી, શાંત, ધ્યાની મૂર્તિને જોઈને સુગતાને હવે દાસીની વાત ગણે બીતરી ગઈ. તેની આંખમાં આનંદાશ્રુ બીકરાઈ આવ્યાં દાસીએ શ્રમણ ગૌતમની આસપાસની જગ્યા સંભાળ-થી સ્વચ્છ કરી. જળ છાંટ્યુ પુષ્પો વેપાં. સુગતાએ ધૂપદીપ ને નૈવેદ્ય ધર્યાં. ભક્તિભાવ ને હરખના આવેશમાં બને મોટેમોટેથી રાગ કાઢી સ્તુતિ બોલવા લાગ્યાં.

આ બધી ધયાલ ને ગરબડથી શ્રમણ ગૌતમનું ધ્યાન છૂટી ગયું. તેમણે આંખો ખોલી આસપાસ મુદુ, સ્વસ્થ, દષ્ટિ ફેરવી. પોતાની દેવની જેમ પૂજા થતી જોઈને કાંઈક સમજફેર થયો છ એવો ખ્યાલ તેમને આવી ગયો.

ધ્યાનરથ મૂર્તિએ આંખ બિધાડી અને તેમના સુખભાવમાં ફેરફાર થયો તે સુગતાએ જોયું ને 'તે પણ કાંઈક એકાએક પામી ગઈ કે જને તેમણે સાક્ષાત્ દેવતા માની લીધા છે તે દેવતા નથી, પણ કોઈ અતિ પવિત્ર સિદ્ધ પુત્ર કે તપસ્વી મહાતમા છે.

એટલામાં શ્રમણ ગૌતમ આજા દિવસ સાથે ધીરે સ્વરે તેના પ્રત્યે જોઈને બોલ્યા :

'હાલે ! તું આ બધું શું કરી છે ?'
'ભગવાન ! આપ આ વડનું દેવતારૂપ ધરીને અહીં પ્રગટ થયા છો એવી ખબર મળી, એટલે મેં

માનેહું' નૈવેદ્ય ધરાવવા હું ઝટપટ દોડી આવી છું.
કૃપા કરીને મારું નૈવેદ્ય સ્વીકારો.'

'ભદ્રે! તારી સમજ બરાબર નથી. આ દેહ કોઈ દેવતાનો નહીં, પણ મનુષ્યનો છે - જોકે મનુષ્ય તેમ જ દેવ સૌ મરણપ્રેમી છે, કષ્ટિષ્ક છે, હું શ્રમણ છું, અને જીવનમરણના ફેરામાંથી છૂટવાનો, દુઃખમાત્રનો અંત લાવવાનો ઉપાય શોધી રહ્યો છું.'

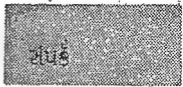
'ભદ્રંત! અમે અજ્ઞાણતાં એકને બદલે બીજું સમજી એકાં એ આપે સાચું કહ્યું. પણ તેમાં અમને લાભ જ થયો છે. આપ વડદેવતા નથી અને શ્રમણ છો તેથી શું થઈ ગયું? પવિત્ર મહાત્માને ધરેહું' નૈવેદ્ય મારા દેવતાને પહોંચવાનું જ, તે એમની કૃપા મારા પર સદૈવ વરસવાની જ; એટલે આ નૈવેદ્ય આપ ભિક્ષામાં સ્વીકારો. સાચા અંતરથી હું કહું છું કે મારી બધી કામનાઓ જેમ પૂરી થઈ, તેમ, ભદ્રંત! આપની પણ થાશે. આપનું તપ ફળજોને લોકોના કલ્યાણને માગી આપ શોધી રહ્યા છો તે આપને ઝટ મંગલો!'

પૂણું શ્રદ્ધા, ભક્તિ ને પૂજ્યભાવથી અપાયેલી એ ભિક્ષા શ્રમણ ગૌતમે સ્વીકારી. સંજયને પગે લગાડી, પોતે પ્રણામ કરી, ધન્યતા અનુભવતી સુમતા દાસી સાથે પાછી ફરી.

સુમતાની ભવિષ્યવાણી જેવી અંતરની આશિષ બાણી કે ફળી હોય તેમ તે જ રોજે શ્રમણ ગૌતમને બધાં સંશયશંકાને ઝોગાળી નાખવું, અંતરને અજ્ઞવાણીથી ભરી દેવું, દુઃખમાત્રનો અંત આણી અનંત, પરમ સુખનો માગી બતાવવું કેવળતાન પ્રાપ્ત થયું. તેઓ સર્વશ થયા, છુદ્ધ થયા.

અને ભગવાન છુદ્ધને છુદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થઈ તે પહેલાંની અંતિમ ભિક્ષા જાંડી આસ્થા ને સદ્ભાવથી આપવા માટે સુમતા અનન્ય જશ અને કીર્તિનું ભાજન બની.

[તરતમા પ્રગટ થનાર ભક્તકથાના સંગ્રહ 'કમળના તંતુ'ની એક વાર્તા]

[સાહિત્યરસિકે માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કુંતલ્લભ હોય છે, તો વળી ચિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લબ્ધવધના નિમિત્તે સાહિત્ય-સભાકાના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી 'હિદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક- (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રકટ કરીએ છીએ. —સ.]

- ૬૪. હસિત હ. જય
૧/૨/૧ સેક્ટર નં. ૨૦
સુ. ગાંધીનગર
(સુભરાત સ્ટેટ)
- ૬૫. ડૉ. ગુણવંત બી. શાહ
૨૪, કદમ્બલી સોસાયટી,
નાનંદરા
સુરત-૩૬૫૦૦૧
- ૬૬. ઇન્દુ પુવાર
૬/૧૧ ગુલ્ફર ફ્લેક્સ
નવા વાડજ રોડ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૩
- ૬૭. જીવરામ જોષી
૩૦૪/૪ મયૂર કોલોની
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
- ૬૮. રસેશ પારિખ
ભાટિયા શેરી, પટેલની ડેલી
અમરેલી

સાહિત્ય-વિસ્ફોટ અને બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ

□ પ્રકાશ વેગડ

[ગુજરાત ગ્રંથાલય-સેવા સંઘનો તૃતીય વાર્ષિક પરિષવાદ મોહાસામાં તા. ૨૬ થી ૨૮મી જાન્યુ. ૧૯૬૫ના રિવરોમાં યોજવામાં આવ્યા છે, જેમાં ચર્ચા માટેના અનેક વિષયોમાંનો એક છે 'Bibliographical Control of Gujarati Reading Material'-એટલે કે ગુજરાતી વાંચાની વાચન-સામગ્રીની વાર્ષિકમુદ્રિત દ્વારા વ્યવસ્થા.

આ વિષયની સાચી સમજ ડેળવવા અને એને રોચક બનાવવા, એની પૂર્વભૂમિકા અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે.

પ્રકાશ વેગડ

વિશ્વભરમાં આજે શૈક્ષણિક વિકાસના પગલે-પગલે આર્થિક પ્રગતિ થઈ રહી છે અને સાથેસાથ વૈજ્ઞાનિક તેમ જ યાંત્રિકી પ્રગતિ પણ, જેના લીધે વાચન-સામગ્રીના ઉત્પાદનમાં ઉત્તરોત્તર પ્રચંડ વ્યક્તિ વૃદ્ધિ નોંધાઈ રહી છે. ધુનેરકોની ગણતરી મુજબ ૧૯૫૫માં વિશ્વભરમાં પ્રકાશિત પુસ્તકોની સંખ્યા ૨૮૫૦૦૦ થઈ હતી, જે ૧૯૬૮માં વધીને ૪૮૭૦૦૦ થઈ છે. આ સંસ્થાએ એક જ કરેલી માહિતી અને તારણ મુજબ ૧૯૬૨માં વ્યક્તિગત ગ્રંથ-શીર્ષકનો વિશ્વ-આંક ૨૦ કરોડનો હતો, જે દર દશથી ૫૬૨ વર્ષોમાં બમણો થઈ જવાનો અંદાજ છે. તેમની આ ગણતરીના આધારે હકી શકાય કે આવારે વ્યક્તિગત ગ્રંથ-શીર્ષકનો વિશ્વ-આંક આશરે ૪૦ કરોડ હશે. આ તો એકમાત્ર પુસ્તકોની વાત થઈ અન્ય પ્રકારની વાચન-સામગ્રીની વૃદ્ધિ તો એના કરતાં પણ ઝડપી ગતિએ થઈ રહી છે. આર એસ. કાહને પોતાની રિપોર્ટ 'Survey of Chemical Publications (London, Chemical Society, 1965) માં જણાવ્યું છે કે વિજ્ઞાનના ઉદ્યોગોથી આજ સુધી કુલ એક કરોડ વિજ્ઞાન વિષયક વિશિષ્ટ લેખો તૈયાર થયા છે. અને દર વર્ષે એમાં ૬ લાખ કરતાં વધારે ઉમેરો થાય છે. તેમના તારણ મુજબ ૧૯૬૪ પછીના પંદર વર્ષોમાં

વિશ્વનું રસાયણશાસ્ત્ર સબધી સાહિત્ય બમણું થઈ જવાની ધારણા રાખવામાં આવે છે.

સામયિક લેખસાર પ્રકાશન-સેવાના ક્ષેત્રે વિશ્વની એક અગ્રગણ્ય સંસ્થા 'ધી અમેરિકન કેમિકલ સોસાયટી'એ પોતાની ડાયરેક્ટ જન્યુબિલી પ્રકારે પ્રકાશિત કરેલી પત્રિકા 'CAS today: facts and figures about Chemical Abstract Service'માં જણાવ્યું છે કે આ સંસ્થા દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલા પ્રથમ દશ લાખ લેખસારો તેમજ એકત્રીસ વર્ષોના ગાળામાં-પ્રગટ કર્યાં હતાં. બીજા દશ લાખ અંદાર વર્ષોમાં, ત્રીજા દશ લાખ સાત વર્ષોમાં અને ચોથા દશ લાખ એકમાત્ર આર વર્ષે આઠ માસમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

રસાયણશાસ્ત્રની જેમ અન્ય વિષયોની વાચન-સામગ્રીમાં પણ પૂર ઝડપે વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. જ્યાં સુધી ગ્રંથપાલોનો આ સમરવા સાથે સંબંધ છે, તેમના માટે આ પરિસ્થિતિ કંઈક આ પ્રકારની છે. તેમની એક બાબુ વિશ્વની અદ્યતન વાચન-સામગ્રી વિવિધ આધારો, સ્વરૂપો અને ભાષાઓમાં ખડકાટી જાય છે. અને બીજી બાબુ છે વાચકોનો વિશાળ સમુદાય, જેમને અભ્યાસ, સંશોધન, મનોરંજન કે

ગાન-વિકાસ માટે આ બંધામાંથી પોતાની જરૂરયાત મુજબની સામગ્રી જોઈએ છે. આ પ્રમાણે વાચન સામગ્રી અને વાચકો, આ બે વિશાળ સમૂહો વચ્ચે પ્રથમવાલ એકલો, બનેલું સંતોષપ્રદ સંગમ કરાવવાના હેતુસર અવિરલ મથામણ કરી રહ્યો છે. વાચન-સામગ્રીના ઉત્પાદનમાં થઈ રહેલ અટલક વધારાને નજર સમક્ષ રાખીને વિચારતાં જણાય છે કે માનવ સભ્યતાએ અનિર્નિત ગાન-સામગ્રીના સંચય, વ્યવસ્થા અને પ્રસારણની કામગીરી દિનોદિન ધ્યુગ વિકટ થતી જાય છે. અને જે વેળાસર આ પ્રયંડ ધોધ ઉપર બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ મેળવવામાં નહીં આવે તો દહેશત છે કે જ્યારે આ સમસ્યા દાનવીરૂપ ધારણ કરશે, ત્યારે આ ક્ષેત્રે અરાજકતાનું વાતાવરણ સર્જાશે.

વિવેચના વિકસિત દેશોએ માહિતી સંચય અને પ્રસારણ માટે વાહ્ય સૂચિઓ ઉપરાંત કમ્પ્યુટરો અને માઇક્રોફિલ્મ વગેરે વૈજ્ઞાનિક સાધનોનો બહોળો ઉપયોગ ક્યારેનાય શરૂ કરી દીધો છે તેમને ત્યાં ગ્રંથાલયશાસ્ત્રના અભ્યાસક્રમમાં આ વિષય સત્વરે પ્રવેશ પામ્યો છે. વિવેચનમાં પ્રગટ થતી વિવિધ વિષયો અને ભાષાની વાચન-સામગ્રી ઉપર બિબ્લિ-ઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ નેટવર્કો-તે લોકો ધરાવે છે એટલે આપણે ધર-આગણે પ્રગટ થયેલી સામગ્રી ઉપર નથી ધરાવતા.

આને હિન્દી, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, તમિલ વગેરે અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓ અને સાહિત્યો પરત્વે પરદેશમાં અદ્યતન અને ઉચ્ચ કોટિનું કામ સતત થઈ રહ્યું છે. અંગ્રેજી, જર્મન, ફ્રેંચ, ઇટલીય, ડેની, રૂસી, એક, જાપાની વગેરે ભાષાઓમાં એ વિષયનાં અનેક પુસ્તકો અને સંશોધન લેખો પ્રગટ થતાં રહે છે. અગર આપણે ગાન-વિકાસમાં પાછળ રહી જવા ન ઇચ્છતા હોઈએ તો આ પ્રકારની તેમ જ અન્ય તમામ સામગ્રી ઉપર બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ મેળવવો જોઈએ.

બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ એટલ શું :

સાહિત્ય-વિકાસ દ્વારા જાતી થઈ રહેલી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાના પ્રયત્નરૂપે પ્રથમવાલોએ બિબ્લિઓગ્રાફીનું કાર્યક્ષેત્ર વિકસાવ્યું છે અને એમાં અદ્યતન રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિઓ દાખલ કરી છે. અત્યારે એકમાત્ર પુસ્તકોની માહિતી મેળવવા માટે એક ગૌણ સાધન તરીકે બિબ્લિઓગ્રાફીનો ઉપયોગ નથી થતો, બલકે તમામ પ્રકારની વાચન, શ્રવણ કે દ્રશ્ય-સામગ્રી ઉપર કૌશલ્યપૂર્ણ નિયંત્રણ મેળવવા માટે એક અનિવાર્ય સાધન તરીકે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

‘યુનેસ્કો-લાઇબ્રેરી એન્ડ ડોક્યુમેન્ટેશન બિબ્લિઓગ્રાફિકલ સર્વે’એ બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલની પરિભાષા આ મુજબ આપી છે : “બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કન્ટ્રોલ એટલે લિખિત અને પ્રકાશિત સામગ્રી ઉપર બિબ્લિઓગ્રાફી દ્વારા અને બિબ્લિઓગ્રાફી માટે મેળવેલું નિયંત્રણ.” હજી થોડી વધુ સ્પષ્ટતા કેળવવા એક બીજી પરિભાષા ચકાસીએ. વર્નર ક્લેપના શબ્દોમાં બિબ્લિઓગ્રાફિક વ્યવસ્થાતંત્ર એટલે એક એવી અસરકારક ગોઠવણીની રચના જે માનવ પ્રત્યાયનના આલેખોની વ્યવસ્થિત નોંધણીમાંથી પરિણમે છે. આ પ્રકારની સૂચિઓને વાહ્યસૂચિઓ કહેવામાં આવે છે અને તે તૈયાર કરવાની કળાને બિબ્લિઓગ્રાફી.” આ બે શબ્દો ‘બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલ’ અને ‘બિબ્લિઓગ્રાફિક વ્યવસ્થાતંત્ર’ ધણીવાર એકબીજાનાં પર્યાય તરીકે વપરાય છે. અને તેમના વચ્ચે તફાવત પણ ઘણો જોઈ છે. ઉપર આપેલી પરિભાષામાં બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલનું અર્થઘટન થાય છે. માહિતીના વિવિધ સ્ત્રોતોની અસરકારક સૂચિ તૈયાર કરવાના હેતુસર અમલમાં મુકાતી શ્રેણીબદ્ધ પ્રક્રિયાઓ, જ્યારે બિબ્લિઓગ્રાફિક સંગઠનનો અર્થ નજી વ્યાપક છે. એમાં એ જાંધી પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે જે બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલ મેળવવા માટે અમલમાં મુકાય છે વધુમાં, નોંધાયેલી માહિતી સુધી પહોંચવાનાં સાધનોના અભ્યાસને પણ એમાં આવરી

લેવાયો છે. આ પ્રમાણે બિબ્લિઓગ્રાફિક સંગઠન હેઠળ નોંધવાયે કાર્યનું સંગઠન અને પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ, આંતર-અધિકાર સહકાર અને વાર્ષિક-મહા-સંવિધારોના શિક્ષણની પદ્ધતિમાં સુધારા જેવી તમામ આયતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલનો હેતુ બધા સુગો ને દેશોના અભ્યાસ અને સાહિત્ય ઉપર નિયંત્રણ મેળવવાનો છે. એનું લક્ષ્ય પુસ્તકોમાં નિહિત ગ્રાન્ટનું સ્વિકરણ કરવાની સાથેસાથ નિરર્થક ગ્રંથોનું ઉત્પાદન અને શોધક્ષેત્રે અનાવર્યક પુનરાવર્તનો રોકવાનું પણ છે. એટલા માટે પુસ્તકોની દુનિયામાં એને 'બર્થ કન્ટ્રોલ મુવમેન્ટ' કહેવામાં આવે છે. આ નિયંત્રક કાર્યક્ષેત્ર સિવાય બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલનું એક બીજું ઉત્પાદક પાસું પણ છે. અને એ છે સાહિત્યમાં જે ક્ષેત્રે શૂન્યાવકાશ અથવા સામગ્રી-અભવતા હોય એની બધાને ગણ માય, જેથી એ વિષય ઉપરનું સાહિત્ય તૈયાર કરવા કે સંરોધન હાથ ધરવા અભ્યાસીઓ કાર્યરત થઈ શકે.

સાર્વભૌમિક વાર્ષિક-મહાસંવિધારની વિભાવના

બિબ્લિઓગ્રાફીના ઇતિહાસમાં જે વિષય વારંવાર વાગોળવામાં આવે છે, તે છે વિશ્વભરના સંપૂર્ણ મંચ-સંગ્રહની વાર્ષિક-મહાસંવિધારની વિભાવના અને તેને સાકાર કરવાના પ્રયાસો.

ફોનરાડ ગેસનરે ૧૯૪૫ અને ૧૯૫૫ વચ્ચે છુટાં પૃષ્ઠોની (folio) શૃંગલમાં 'Bibliotheca Universalis' એટલે કે સાર્વભૌમિક વાર્ષિક-મહાસંવિધાર કરવાનો સર્વપ્રથમ એક ગંભીર પ્રયાસ કર્યો હતો. યિયોહાન બેરટરમેને પોતાની કૃતિ 'The Beginning of Systematic Bibliography'માં કહ્યું છે કે ગેસનર કેવળ પ્રથમ સાર્વભૌમિક બિબ્લિઓગ્રાફર નહોતો, તે છેલ્લો પણ હતો, જેને આ ક્ષેત્રે સંકળતાની ઓડી તકા મળી હતી. ગેસનરે મુદ્રણનાં પ્રારંભિક ૧૦૦ વર્ષો પછીના સમયમાં કામ કર્યું હતું અને તેણે ત્રણ મુખ્ય પ્રસિદ્ધ ભાષાઓ—લેટિન, ગ્રીક અને હેબ્રુની સૂચિ તૈયાર

કરી હતી. આને આપણે જાણીએ છીએ કે ગેસનરની વાર્ષિક-મહાસંવિધાર સંગ્રહિત ૧૫૦૦૦ ગ્રંથોની નોંધ, તે ખરેખર તે આ ત્રણ ભાષાઓમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા કુલ ગ્રંથોનો એકમાત્ર ૧/૫ ભાગ છે.

સાર્વભૌમિક કે આંતરરાષ્ટ્રીય વાર્ષિક-મહાસંવિધાર તૈયાર કરવાના આ પછીના જે પ્રયાસો થયા છે, તે અમુક જ સમયમર્યાદા, સાહિત્ય સ્વરૂપ કે આ પ્રકારની અન્ય કોઈ સીમા નક્કી કરીને જ થયા છે. હેઈનરૂટ 'Repertorium Bibliographicum' (૧૮૨૬-૧૮૩૮) પ્રાચીન મુદ્રિત (૩૧ ડિસે. ૧૫૦૦ સુધીના) ગ્રંથોની સાર્વભૌમ વાર્ષિક-મહાસંવિધાર તૈયાર કરવાનો એક સ્વતંત્ર પ્રયાસ છે પણ આ સૂચિ પછીનાં વર્ષોમાં અનેક લોકો દ્વારા એમાં ધરખમ સુધારા-વધારા કરવામાં આવ્યા છે, એ હકીકતો આડી ખાંચ છે કે હેઈનરૂટની સૂચિ ખૂબ અધૂરી હતી.

બિબ્લિઓગ્રાફીના ક્ષેત્રે જે અનેક પ્રયાસો થયા છે તેમના વિશે કે. ઓ. મુરોકૃત 'History of some attempts to organize Bibliography Internationally' અને ગેરા તૃથા ઈંગન સંપાદિત 'Bibliographic Organization'માં વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. અહીં એ-તમામ વર્ણનોમાં ન ઉતરી એકમાત્ર એક ઉલ્લેખનીય વ્યવસ્થિત પ્રયાસનો પરિચય આપું. ઈસ ૧૮૯૫માં પોલ ઓટલે અને હેન્રી ફોન્ટેને બેલ્જિઅન સરકારની સહાય અને આશ્રય હેઠળ 'The Institute International de Bibliography'ની સ્થાપના કરી હતી. તેમણે વિદ્યમાન મુદ્રિત વાર્ષિક-મહાસંવિધારો, અધિકારીઓ, પ્રકાશકો અને પુસ્તક-વિકેતાઓની સૂચિ વગેરે અનેક સાધનોમાંથી એક કરોડ સાઠ લાખ પુસ્તકોની નોંધો એકત્ર કરીને કાઈ ઉપર ઉતારી હતી અને ઉપૂર્ણ દર્શાવ પદ્ધતિ મુજબ ગોઠવેલી, જે ત્યાર પછી વિશિષ્ટ રીતે વિકસાવવામાં આવી અને યુનિવર્સલ દર્શાવ પદ્ધતિમાં ફેરવી નખાઈ. આ યોજના અને એની સામગ્રીમાંથી ઉલ્લેખેલી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ ખૂબ ટકાઉ

સામિત થયેલી, પણ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ એના ઉપર પાણી ફેરવી દીધું. વધુમાં, કચળતા આર્થિક સ્થિતિને લીધે આ સાહસી યોજના ૧૯૨૦માં બંધ પડી ગઈ.

અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ્યમયસૂચિ-સંગઠન ક્ષેત્રે એક સાહસી પ્રયાસ તંદરીકે આ સંસ્થાની કારકિર્દી નિર્વિવાદ છે. આ પ્રયાસે અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ્યમયસૂચિની જરૂરિયાત પ્રત્યે લોકોને જાગૃત કરવાની સાથેસાથ લાવી કાર્યક્રમોને માર્ગદર્શન પણ આપ્યું છે. પોલ ઓટલેની આ સંસ્થા કાંસાંતરે રૂપાંતરિત સ્વરૂપમાં 'Fédération Internationale de Documentation' (FID) નામકરણ સાથે ૧૯૩૮માં પુનર્જીવિત થઈ છે. આ સંસ્થાની અનેક ઉપયોગી કાર્યક્રમોમાં યુનિવર્સલ દર્શાવ ગર્ગીકરણની વ્યવસ્થા અને વિકાસ ઉલ્લેખનીય છે.

ઓટલે અને ફેન્ટેને જે પ્રકારની વાહ્યમયસૂચિની યોજના ધડેલી, તે શું સફળ થઈ શકે એવી હતી? કદાચ વિપુલ ધનરાશિ અને કમ્પ્યુટરોની મદદ વડે બિબ્લિયોગ્રાફરોનું સાર્વભૌમિક વાહ્યમયસૂચિનું સ્વપ્ન સાકાર કરી શકાય, પણ આ પ્રકારની વિશાળકાય અને ખર્ચાળ યોજના હાથ ધરવામાં નિષ્ણાતોને કોઈ ઐતિહ્ય દેખાયું નથી. ઓટલેની સાર્વભૌમિક વાહ્યમયસૂચિ ધાયું કામ સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ, કેમકે ત્યારે વિકસિત દેશોમાં પણ વિદ્યમાન અંચ-સૂચિઓમાં ગંભીર અપૂર્ણતાઓ પ્રવર્તતી હતી. અવિકસિત દેશોમાં તો હજી સુધી આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે. માટે આ પ્રકારની કોઈ અન્તરરાષ્ટ્રિય યોજના કરતાં પહેલાં રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિઓના ક્ષેત્રે કામ કરવું જરૂરી છે.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પશ્ચાત્ અન્તરરાષ્ટ્રિય બિબ્લિયોગ્રાફિક સંગઠન વિષયક વિચારોનું એક મોજું ફરી ઊપડ્યું હતું. આ પ્રવાહ દ્વારા પેરિસમાં 'International Institute of Intellectual Cooperation'ની કરવામાં આવેલી સ્થાપના એક ઉલ્લેખનીય બનાવ છે. વિદ્યમાન સંગઠનો અને સંસ્થાઓ વચ્ચે ઐદિક સંલુકાર વિકસાવવા માટે આ

સંસ્થાનો હેતુ, સમન્વય અને પ્રોત્સાહન આપવાનો હતો. પણ સમન્વય કાર્ય કરવાને બદલે આ સંસ્થાએ એકમાત્ર સારી વાહ્યમયસૂચિઓ અને લેખસાર સામયિકો (abstracting journals) વગેરેનાં પ્રકાશનોને જ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે.

ધીરે ધીરે અંચલય સેવાઓ જોડે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ સંગઠિત થઈ અને ૧૯૨૯માં 'International Federation of Library Association'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ સંઘનો મુખ્ય હેતુ અંચલય વ્યવસાયની વ્યક્તિઓ માટે એક અન્તરરાષ્ટ્રિય સંમેલનની ભૂમિકા પૂરી પાડવાનું અને પરસ્પર સહકાર ખીલવવાનું છે. વધુમાં, બિબ્લિયોગ્રાફીના ક્ષેત્રે અન્તરરાષ્ટ્રિય સંગઠન અને વ્યવસ્થામાં પણ આ સંઘ નોંધપાત્ર ફાળો આપી રહ્યો છે.

બિબ્લિયોગ્રાફીના ક્ષેત્રે ૧૯૪૫માં યુનેસ્કોના પ્રવેશને લીધે અન્તરરાષ્ટ્રિય બિબ્લિયોગ્રાફિકલ પ્રવૃત્તિઓને અભૂતપૂર્વ વેગ મળ્યો છે.

રાષ્ટ્રિય બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કેન્દ્ર

અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ્યમયસૂચિનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા યુનેસ્કોએ રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિઓના વિકાસનાં સાધનો ઉપર સુવિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. યુનેસ્કો કોન્ફરન્સમાં એ મતલબનો અભિપ્રાય પ્રવર્તે તો હતો કે જે દરેક દેશમાં અસરકારક સાંપ્રતિક રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિઓ પ્રગટ કરવા માટેનાં તમાગ જરૂરી સાધનો ઉપલબ્ધ કરી શકાય, તે સાર્વભૌમિક વાહ્યમયસૂચિ માટેની એક અનિવાર્ય અગ્રિમ જરૂરિયાત પૂરી થઈ જાય છે. જે દરેક દેશ સાંપ્રતિક બિબ્લિયોગ્રાફિક સેવાઓ સંગઠિત કરે તે ઇન્ટર-લાઇબ્રેરી લોન માટે તેમને સહમત કરી શકાય અને આ પ્રમાણે સાંપ્રતિક સામગ્રી ક્ષેત્રે સાર્વભૌમિક બિબ્લિયોગ્રાફિક માહિતી સેવાઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી થઈ જાય.

જો આટલી વ્યવસ્થા ગોઠવાય તો પછી એક બીજું જરૂરી અને ઉપયોગી કામ, જે તાત્કાલિક હાથ ધરવું જોઈએ, તે છે જૂતકાળની સામગ્રીનું સંકલન અને પ્રકાશન. આ રીતે જૂતકાલીન અને

લેવાયો છે. આ પ્રમાણે બિબ્લિઓગ્રાફિક સંગઠન હેઠળ નોંધણી કાર્યનું સંગઠન અને પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ, આંતર-પ્રયાસ સહકાર અને વાર્-મય-સૂચિકારોના શિક્ષણની પદ્ધતિમાં સુધારા જેવી તમામ વ્યાપ્તોનો સમાવેશ થઈ ગય છે.

બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલનો હેતુ બધા યુગો ને દેશોના અભ્યાસ અને સાહિત્ય ઉપર નિયંત્રણ મેળવવાનો છે. એનું લક્ષ્ય પુસ્તકોમાં નિહિત ગ્રાન્ટનું સૂચિકરણ કરવાની સાથે સાથે નિરર્થક ગ્રંથોનું ઉત્પાદન અને શોધક્ષેત્રે અનાવરણક પુનરાવર્તનો રોકવાનું પણ છે. એટલા માટે પુસ્તકોની દુનિયામાં એને 'બર્થ કન્ટ્રોલ સુવમેન્ટ' કહેવામાં આવે છે. આ નિયંત્રણક કાર્યક્ષેત્રે સિવાય બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલનું એક બીજું ઉત્પાદક પાસું પણ છે. અને એ છે સાહિત્યમાં જે ક્ષેત્રે શૂન્યાવકાશ અથવા સામગ્રી-અવપતા હોય એની બધાને જાણ થાય, જેથી એ વિષય ઉપરનું સાહિત્ય તૈયાર કરવા કે સંશોધન હાથ ધરવા અભ્યાસીઓ કાર્યરત થઈ શકે.

સાર્વભૌમિક વાર્-મયસૂચિની વિભાવના

બિબ્લિઓગ્રાફીના ઇતિહાસમાં જે વિષય વારંવાર વાગેળવામાં આવે છે, તે છે વિશ્વભરના સંપૂર્ણ ગ્રંથ-સંગ્રહની વાર્-મયસૂચિની વિભાવના અને તેને સાકાર કરવાના પ્રયાસો.

કોનરાડ ગેસનરે ૧૯૪૫ અને ૧૯૫૫ વચ્ચે છુટા પૃષ્ઠોની (folio) શૃંખલામાં 'Bibliotheca Universalis' એટલે કે સાર્વભૌમિક વાર્-મયસૂચિ, તૈયાર કરવાને સર્વપ્રથમ એક ગંભીર પ્રયાસ કર્યો હતો. ધિયોડોર બેરટરમેને પોતાની કૃતિ 'The Beginning of Systematic Bibliography' માં કહ્યું છે કે ગેસનર કેવળ પ્રથમ સાર્વભૌમિક બિબ્લિઓગ્રાફર નહોતો, તે છેલ્લો પણ હતો, જેને આ ક્ષેત્રે સફળતાની શોધ તકો મળી હતી. ગેસનરે મુદ્રણનાં પ્રારંભિક ૧૦૦ વર્ષો પછીના સમયમાં કામ કયું હતું અને તેણે ત્રણ મુખ્ય પ્રસિદ્ધ ભાષાઓ—લેટિન, ગ્રીક અને હેબ્રુની સૂચિ તૈયાર

કરી હતી. આને આપણે જાણીએ છીએ કે ગેસનરની વાર્-મયસૂચિમાં સંગ્રહિત ૧૫૦૦૦ ગ્રંથોની નોંધ, તે ખરેખર તે આ ત્રણ ભાષાઓમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા કુલ ગ્રંથોનો એકમાત્ર ૧/૫ ભાગ છે.

સાર્વભૌમિક કે આંતરરાષ્ટ્રિય વાર્-મયસૂચિ તૈયાર કરવાના આ પંદીના જે પ્રયાસો થયા છે, તે અમુક જ સમયમર્યાદા, સાહિત્ય સ્વરૂપ કે આ પ્રકારની અન્ય કોઈ સીમા નક્કી કરીને જ થયા છે. હેઈનરિક્ત 'Repertorium Bibliographicum' (૧૮૨૧-૧૮૩૮) પ્રાચીન મુદ્રિત (૩૧ હિસે. ૧૫૦૦ સુધીના) ગ્રંથોની સાર્વભૌમ વાર્-મયસૂચિ તૈયાર કરવાનો એક સત્વ પ્રયાસ છે. પણ આ સૂચિ પછીનાં વર્ષોમાં અનેક લોકો દ્વારા એમાં ધરખમ સુધારા-વધારા કરવામાં આવ્યા છે, એ હકીકત યાદી ખાય છે કે હેઈનરની સૂચિ ખૂબ અધૂરી હતી.

બિબ્લિઓગ્રાફીના ક્ષેત્રે જે અનેક પ્રયાસો થયા છે તેમના વિશે કે. એ. મુરાર્કિત 'History of some attempts to organize Bibliography Internationally' અને શેરા તથા ઈંગન સંપાદિત 'Bibliographic Organization' માં વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. અહીં એ-તમામ વર્ણનોમાં ન ઉતરી એકમાત્ર એક ઉલ્લેખનીય વ્યવસ્થિત પ્રયાસનો પરિચય આપું. ઈસ ૧૮૯૫માં પૉલ ઝોટલે અને હેબ્રી ફોન્ટેને બેલ્જિઅન સરકારની સહાય અને આશ્રય હેઠળ 'The Institute International de Bibliography'ની સ્થાપના કરી હતી. તેમણે વિશ્વમાન મુદ્રિત વાર્-મયસૂચિઓ, ગ્રંથાલયોના કેટલોગ, પ્રકાશકો અને પુસ્તક-વિક્રેતાઓની સૂચિ વગેરે અનેક સાધનોમાંથી એક કરોડ સાઠ લાખ પુસ્તકોની નોંધે એકત કરીને કાંઈ ઉપર ઉતારી હતી અને ૬૫૪૬ દર્શાય પદ્ધતિ મુજબ ગોઠવેલી, જે ત્યાર પછી વિશિષ્ટ રીતે વિકસાવવામાં આવી અને યુનિવર્સલ દર્શાય પદ્ધતિમાં ફેરવી નખાઈ. આ યોગના અને એની સામગ્રીમાંથી ઉદ્દભવેલી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ ખૂબ ટકાઉ

સામ્પલ પ્રથેલી, પણ પ્રથમ વિશ્વસુદ્ધ એના ઉપર પાણી ફેરવી દીધું. વધુમાં, કથળતી આર્થિક સ્થિતિને લીધે આ સાહસી યોજના ૧૯૨૦માં બંધ પડી ગઈ.

અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ-મયસૂચિ-સંગઠન ક્ષેત્રે એક સાહસી પ્રયાસ તરીકે આ સંસ્થાની કરકિર્દી નિર્વિવાદ છે. આ પ્રયાસે અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ-મયસૂચિની જરૂરિયાત પ્રત્યે લોકોને જાગૃત કરવાની સાથેસાથ લાવી કાર્યક્રમોને માર્ગદર્શન પણ આપ્યું છે. પૉલ ઓટ્લેની આ સંસ્થા કાલાંતરે રૂપાંતરિત સ્વરૂપમાં 'Federation International de Documentation' (FID) નામકરણ સાથે ૧૯૩૮માં પુનર્જીવિત થઈ છે. આ સંસ્થાની અનેક ઉપયોગી કામગીરીમાં યુનિવર્સલ દશાંશ વર્ગીકરણની વ્યવસ્થા અને વિકાસ ઉલ્લેખનીય છે.

ઓટ્લે અને ફોન્ટેને જે પ્રકારની વાહ-મયસૂચિની યોજના ધરેલી, તે શું સફળ થઈ શકે એવી હતી? કલાય વિપુલ ધનરાશિ અને હમ્બુર્ગની મદદ વડે બિબ્લિઓગ્રાફરોનું સાર્વભૌમિક વાહ-મયસૂચિનું સ્વપ્ન સાકાર કરી શકાય, પણ આ પ્રકારની વિશાળકાય અને ખર્ચાળ યોજના હાથ ધરવામાં નિષ્ણાતોને કોઈ ઔચિત્ય દેખાઈું નથી. ઓટ્લેની સાર્વભૌમિક વાહ-મયસૂચિ ધાતું કામ સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ, કેમકે ત્યારે વિકસિત દેશોમાં પણ વિદ્યમાન અંધ-સૂચિઓમાં ગંભીર અપૂર્ણતાઓ પ્રવર્તતી હતી. અવિકસિત દેશોમાં તો હજી સુધી આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે. માટે આ પ્રકારની કોઈ અન્તરરાષ્ટ્રિય યોજના કરતાં પહેલાં રાષ્ટ્રીય વાહ-મય-સૂચિઓના ક્ષેત્રે કામ કરવું જરૂરી છે.

પ્રથમ વિશ્વસુદ્ધ પશ્ચાત અન્તરરાષ્ટ્રિય બિબ્લિઓ-ગ્રાફિક સંગઠન વિષયક વિચારોનું એક મોજું ફરી ઊપડયું હતું. આ પ્રવાહ દ્વારા યેરિસમાં 'International Institute of Intellectual Cooperation'ની કરવામાં આવેલી સ્થાપના એક ઉલ્લેખનીય બનાવ છે. વિદ્યમાન સંગઠનો અને સંસ્થાઓ વચ્ચે બૌદ્ધિક સહકાર વિકસાવવા માટે આ

સંસ્થાનો હેતુ, સમન્વય અને પ્રોત્સાહન આપવાનો હતો. પણ સમન્વય કાર્ય કરવાને પહેલે આ સંસ્થાએ એકમાત્ર સારી વાહ-મયસૂચિઓ અને લેખસાર સામયિકો (abstracting journals) વગેરેનાં પ્રકાશનોને જ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે.

ધીરે ધીરે અંધાલય સેવાઓ જેઠે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ સંગઠિત થઈ અને ૧૯૨૬માં 'International Federation of Library Association'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ સંઘનો મુખ્ય હેતુ, અંધાલય વ્યવસાયની વ્યક્તિઓ માટે એક અન્તરરાષ્ટ્રિય સંમેલનની ભૂમિકા પૂરી પાડવાનું અને પરસ્પર સહકાર ખીલવવાનું છે. વધુમાં બિબ્લિઓગ્રાફીના ક્ષેત્રે અન્તરરાષ્ટ્રિય સંગઠન અને વ્યવસ્થામાં પણ આ સંઘ નોંધપાત્ર ફાળો આપી રહ્યો છે.

બિબ્લિઓગ્રાફીના ક્ષેત્રે ૧૯૪૫માં યુનેસ્કોના પ્રવેશને લીધે અન્તરરાષ્ટ્રિય બિબ્લિઓગ્રાફિકલ પ્રવૃત્તિઓને અભૂતપૂર્વ વેગ મળ્યો છે.

રાષ્ટ્રિય બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કેન્દ્ર

અન્તરરાષ્ટ્રિય વાહ-મયસૂચિનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા યુનેસ્કોએ રાષ્ટ્રીય વાહ-મયસૂચિઓના વિકાસનાં સાધનો ઉપર સવિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. યુનેસ્કો કોન્ફરન્સમાં એ મતલબબને અભિપ્રાય પ્રવર્તતાં હતા કે જે દરેક દેશમાં અસરકારક સાંપ્રતિક રાષ્ટ્રીય વાહ-મયસૂચિઓ પ્રગટ કરવા માટેનાં તમાગ જરૂરી સાધનો ઉપલબ્ધ કરી શકાય, તો સાર્વભૌમિક વાહ-મયસૂચિ માટેની એક અનિવાર્ય અગ્રિમ જરૂરિયાત પૂરી થઈ જાય છે. જે દરેક દેશ સાંપ્રતિક બિબ્લિઓ-ગ્રાફિક સેવાઓ સંગઠિત કરે તો ૧૯૫૨-૫૩ના અગ્રેરી લોન માટે તેમને સહમત કરી શકાય અને આ પ્રમાણે સાંપ્રતિક સામગ્રી ક્ષેત્રે સાર્વભૌમિક બિબ્લિઓગ્રાફિક માહિતી સેવાઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી થઈ જાય.

જે આટલી વ્યવસ્થા ગોઠવાય તો પછી એક ખીજું જરૂરી અને ઉપયોગી કામ, જે તારકારિક હાથ ધરવું જોઈએ, તે છે ભૂતકાળની સામગ્રીનું સંકલન અને પ્રકાશન. આ રીતે ભૂતકાલીન અને

સાંપ્રતિક, અને પ્રકારની માહિતીનું સંગ્રહ અને આદાન પ્રદાન કરવાની વ્યવસ્થા એ કામ કરતી થઈ બન્ય, તેા પણ એક જગ્યાએ વિશ્વભરની તમામ માહિતીનું કેન્દ્ર સ્થપી શકે ન થઈ શકે તેા પણ કંઈ વાધે નહીં. સાર્વભૌમિક વાહ્યમયસૂચિની યોજનામાં દરેક દેશને અનિવાર્યપણે ફાળો આપવો પડે, જે અનેકને સૂચક ન પણ હોય, પણ રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિની યોજનામાં રાષ્ટ્રહિત અને રાષ્ટ્ર-ગૌરવની લાવના સંકળાયેલી હોવાને લીધે એ સફળ થવાની શક્યતાઓ વધારે છે. આ રીતે રાષ્ટ્રીય વાહ્યમય-સૂચિઓની વ્યવસ્થા અને સંગઠન ક્ષેત્રે દરેક દેશ આત્મનિર્ભરતા ઇચ્છાવે, તે માટે યુનેસ્કોએ તેમને અપેક્ષિત પ્રોત્સાહન અને સહકાર આપવાની નીતિ નિર્ધારિત કરી છે અને આ વિચાર-સરણીમાં વ્યાપક સાર્વજનિક હિતની ગણતરી સમાયેલી છે.

વાહ્યમયસૂચિઓ અને ગ્રંથપાલ-વ્યવસ્થાના સમ્યક્ વિકાસ માટે યુનેસ્કોએ દરેક દેશ માટે એક સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાવલની અનિવાર્યતા ઉપર ભાર મૂક્યો છે અને એ માટે અપેક્ષિત માર્ગદર્શન પૂરું પાડવા તમામ જરૂરી સાહિત્ય પ્રગટ કર્યું છે. રાષ્ટ્રીય બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કેન્દ્રોની રચના માટે પણ જરૂરી માર્ગદર્શન 'Guide to National Bibliographical Centres' (Paris, 1970) નામક પુસ્તિકામાં આપવામાં આવ્યું છે. બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કેન્દ્ર પાસેથી એ અપેક્ષા પણ રાખવામાં આવે છે કે તેણે રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિ વિષયક તમામ પ્રયાસોને જરૂરી પ્રોત્સાહન, સહાય-સચન, વ્યવસાયિક ટ્રેનિંગ કે આર્થિક સહાય આપવા વ્યવસ્થા કરવા જોઈએ. આ પ્રકારના કેન્દ્ર દ્વારા ગ્રંથાલયો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓને માહિતી-સેવા આપવામાં આવે અને રાષ્ટ્રીય તેમ જ અંતરરાષ્ટ્રીય બિબ્લિયોગ્રાફિક માહિતીની આપ-લે, છટકા-લાઇબ્રેરી લોન અને પ્રકાશન વિનિમય વગેરેની વ્યવસ્થા પણ થવી જોઈએ. ગ્રંથ ઉ. નના આંકડા મેળવવાનું કાર્ય પણ આ મહત્વની કામગીરી ગણાય.

એ સર્વમાન્ય હકીકત છે કે કાયદાની રૂએ પ્રકાશકો તરફથી રાખના કેન્દ્રિય પુસ્તકાલય, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય કે નક્કી કરવામાં આવેલ અન્ય કોઈ ગ્રંથાલય દ્વારા મેળવવામાં આવતાં પુસ્તકોના વિશાળ-સંગ્રહ દ્વારા અસરકારક અને સ્વસ્થ સાંપ્રતિક બિબ્લિયોગ્રાફિકલ સેવાઓની સ્થાપના કરી શકાય. આ પ્રમાણે કાયદાની રૂએ કરવામાં આવેલ ગ્રંથસંગ્રહની વ્યવસ્થા અને દેખરેખની કામગીરી પણ આ કેન્દ્રની એક મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી ગણવામાં આવે છે. સાંપ્રતિક વાહ્યમયસૂચિઓનું સપાદન અને પ્રકાશન તેમ જ ભૂતકાલીન સામગ્રી સાથે સાંકળી લેવાની વ્યવસ્થા જેવી પ્રમુખ કામગીરી ઉપરાંત સોમપિકોનું કેન્દ્રિય સૂચિકરણ જેવી અન્ય સહાયક પ્રવૃત્તિઓ પણ રાષ્ટ્રીય બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કેન્દ્રની જવાબદારી ગણાય. ગ્રંથપાલો અને બિબ્લિયોગ્રાફોના શિક્ષણ અને ટ્રેનિંગ માટે જે કોઈ જગ્યાએ વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ન હોય તેા આ કેન્દ્રે એ કાર્ય પણ હાથ ધરવું જોઈએ.

જે દેશો યુનેસ્કોની સ્થાપના પૂર્વે પણ બિબ્લિયોગ્રાફીનું મહત્વ ધિજાનોને આ ક્ષેત્રે કાર્ય કરતાં હતા તેમણે યુનેસ્કોનું પ્રોત્સાહન અને સહકાર મેળવીને આ ક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી છે. બિબ્લિયોગ્રાફિકલ કેન્દ્રોના ક્ષેત્રે યુનેસ્કોએ જે અભૂતપૂર્વ વિકાસ સાધ્યો છે એની સંપૂર્ણ માહિતી 'Some aspects of Unesco's role with respect to Bibliographic Control, 1945-1965' (Paris, Unesco, 1967)માં આપવામાં આવી છે.

બિબ્લિયોગ્રાફિકલ નિયંત્રણ મેળવવા માટે અપેક્ષિત વાહ્યમયસૂચિઓની રૂપરેખા

વિશ્વભરની બિબ્લિયોગ્રાફિકલ સેવાઓના વિકાસાર્થે ચર્ચા કરવા માટે, પેરિસમાં યોજવામાં આવેલ યુનેસ્કો કોન્ફરન્સમાં વર્તમાન બિબ્લિયોગ્રાફિકલ નિયંત્રણ મેળવવા, નીચે મુજબની વાહ્યમય સૂચિઓ તૈયાર કરવાનું સબ્ય દેશોને મુદ્દન કરવામાં આવ્યું હતું.

દરેક સભ્ય દેશોએ, જેમને ત્યાં સાંપ્રતિક રાષ્ટ્રીય-સૂચિઓ અને નીચે જણાવેલી અન્ય વાર્ષિક સૂચિઓ પ્રકાશિત ન થતી હોય, તેમણે સત્વરે એની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

(૧) દરેક દેશમાં પ્રગટ થતાં અને વેચાણ માટે મુકાતાં ગમે તે ભાષાનાં સમગ્ર પુસ્તકો અને પુસ્તિકાઓ, પ્રકાશિત મહાનિબંધો, જન-સાધારણની રચિનાં વિદ્યાકીય પ્રકાશનો અને સરકારી પ્રકાશનોની સામાન્ય વાર્ષિક સૂચિ. સ્થાનીય જરૂરિયાત પ્રમાણે આ ત્રણ પ્રકારના પ્રકાશનોની જુદી જુદી સૂચિઓ પણ પ્રગટ કરી શકાય.

(૨) વેચાણ માટે ન મુકાતાં પણ પ્રકાશિત થતાં પુસ્તકો અને પુસ્તિકાઓની વાર્ષિક સૂચિઓ.

(૩) સામયિકો અને સમાચારપત્રોમાં પ્રકાશિત મહત્વના લેખોની અનુક્રમસૂચિ (Index).

(૪) નકશા અને નકશાપોથીની સૂચિ.

(૫) સંગીત કૃતિઓની સૂચિ.

(૬) દર્ય-આવ્ય સામગ્રીની સૂચિ.

(૭) અપ્રકાશિત મહાનિબંધો અને વિદ્યાકીય પ્રકાશનોની સૂચિ.

(૮) સ્થાનીય સરકારનાં પ્રકાશનોની સૂચિ.

(૯) સાંપ્રતિક સામયિકો અને સમાચારપત્રોની માર્ગદર્શિકા.

(૧૦) પ્રકાશકો અને પુસ્તક-વિક્રેતાઓની માર્ગદર્શિકા.

(૧૧) અભ્યાસી-સંઘો (learned societies), સંસ્થાઓ, અધ્યાલયો અને અન્ય સંગઠિત સંગઠનોની માર્ગદર્શિકા.

ઉપર નિર્દેશિત સામગ્રી ઉપરાંત પુસ્તકો અને સામયિકોના લેખોની ચૂંટેલી-સામગ્રીસૂચિ (select list) પણ, ટિપ્પણ કે એના વિનાની, પ્રકાશિત કરવા વિચારવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે યુનેસ્કોએ ૧૯૫૦માં 'માનવ પ્રત્યાયનના સમગ્ર આલેખો'ની એક રૂપરેખા તૈયાર કરી આપી હતી. બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલની પરિભાષામાં એક બીજો શબ્દ પણ વપરાયો છે— 'વ્યવસ્થિત નોંધણી.' આ શબ્દ સ્વાભાવિક રીતે જ માનવ પ્રત્યાયનના આલેખોની નોંધણી અને સંગઠનની વ્યવસ્થા માટે વિશિષ્ટ એન-સીની જરૂરિયાતનો નિર્દેશ કરે છે. આ વિશિષ્ટ એન-સી એટલે એકમાત્ર સરકારી સંસ્થા જ નહીં, પણ અધ્યાલયો, વ્યવસાયિક સંગઠનો કે કોઈ વ્યક્તિ પણ હોઈ શકે. આજે વિશ્વભરમાં કામ કરતી બિબ્લિઓગ્રાફિકલ સંસ્થાઓ વિશેની ખૂબ વિસ્તૃત માહિતી યુનેસ્કો દ્વારા પ્રકાશિત 'Bibliographical services throughout the world : 1950-1959, 1960-1964 and 1965-1969, માં જુદા જુદા ગાળાની માહિતી ત્રણ પુસ્તકોમાં આપવામાં આવી છે.

ઉપસંહાર :

સાહિત્ય-વિસ્ફોટની સમસ્યાનું સમાધાન છે— 'બિબ્લિઓગ્રાફિક કન્ટ્રોલ'. અને આ કન્ટ્રોલ એટલું વિસ્તૃત હોવું જોઈએ કે માઇક્રોફિલ્મ, માઇક્રોફોર્મ્સ, આર્મોફોન રેકોર્ડ્સ, ટેપ્સ, હાર્ટપ્રો વગેરે બધા પ્રકારનાં માનવ પ્રત્યાયનનાં સાધનોને આવરી શકાય. વાર્ષિક સૂચિઓમાં એટલી ક્ષમતા હોવી જોઈએ કે તે દરેક આલેખમાં નિહિત વિભાગો કે ખંડો સુધી પહોંચી એ માહિતીને ત્રણ રૂપ લાવી શકે. આ રીતે તમામ પ્રકારની માહિતી સુધી અસરકારક અભિગમનની

ગોઠવાયેલી વ્યવસ્થા-પદ્ધતિને સંપૂર્ણ બિબ્લિઓ-
ગ્રાફિક કન્ટ્રોલ કહેવામાં આવે છે.

કમળના તંતુ

દરેક દેસે પોતાની દરેક પ્રકારની, સાંપ્રતિક
તેમ જ ભૂતકાલીન, પ્રત્યાયન સામગ્રીની વિસ્તૃત
વાહ્ય-મયસૂચિ સંકલિત કરવી જોઈએ અને સાંપ્રતિક
વાહ્ય-મયસૂચિને અગ્રિમ પસંદગી આપવી જોઈએ, કેમકે
બિબ્લિઓગ્રાફિકલ નિયત્રણ મેળવવાની દિશામાં આ
એક અગત્યનું અને પ્રારંભિક પગથિયું છે. અસરકારક
નિયત્રણ હાસલ કરવા માટે એ પણ જરૂરી છે કે
દેશભરમાં પ્રગટ થતી તમામ સામગ્રી આ કાર્ય માટે
નિયત કરવામાં આવેલા અંદાલયોમાં સમયસર પહોંચતી
કરવામાં આવે અને આ કાર્યમાં સિદ્ધિ મેળવવા
કાવવાની રૂએ મેળવવાતાં પ્રસ્તુતકો વિષયક કાવદો કડક
હોવો જોઈએ, જેથી કોઈ પણ સામગ્રી અવાલયમાં
આવતાં રહી જામ નહીં.

સામાન્યતઃ વાહ્ય-મયસૂચિ સંકલિત કરવાનું
કાર્ય રાષ્ટ્રીય બિબ્લિઓગ્રાફિકલ કેન્દ્ર દ્વારા કરવામાં
આવે છે, જે રાષ્ટ્રીય અવાલયના એક વિભાગ તરીકે
કામ કરતું હોય છે.

રાષ્ટ્રીય વાહ્ય-મયસૂચિની વ્યવસ્થા ઉપરાંત,
રાષ્ટ્રીય તેમ જ અંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે કામ કરતી
એવી સંસ્થાઓ હોવી જોઈએ જે પોતાની પસંદગીના
વિષય કે વિદ્યાશાખા પ્રતી બિબ્લિઓગ્રાફિકલ સેવાઓ
આપવાની વ્યવસ્થા કરે.

કોઈ પણ દેશની સમસ્ત સાંપ્રતિક બિબ્લિઓ-
ગ્રાફિકલ સેવાઓની, તેમ જ ચાલી રહેલા તમામ
પ્રોજેક્ટની માહિતીનું પ્રસારણ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય
અંદાલય દ્વારા નિયમિત રીતે કોઈ પત્રિકા પ્રગટ
થવી જોઈએ, જેથી વિશ્વભરનાં અથવાલો અને
માહિતી શોધનારાઓને માર્ગદર્શન મળી શકે.

ડો. હરિવલ્લભ ભાયાણી

પાલિ સાહિત્યની જાતકકથાઓ તથા
બૌદ્ધ સાહિત્યની કેટલીક અન્ય કથાઓ
જન્મવિખ્યાત થયેલી છે. અંગ્રેજી, હિંદી,
બંગાળી, મરાઠી, જર્મન વગેરે ભાષાઓમાં
જાતકકથા તથા બીજું કેટલુંક બૌદ્ધ કથા
સાહિત્ય ઘણાં વર્ષોથી મુલ્લ મથેલું છે.
શુભ્રાતીમાં આ પહેલાં યોડીક વાર્તાઓ
સંક્ષિપ્તરૂપે રજૂ કરવાના એક નાના પ્રયાસને
બાદ કરતાં કચું થયું નથી.

અસ્તુત સંગ્રહમાં અર્વાચીન રુચિને
ધ્યાનમાં રાખીને તથા જાતકસાહિત્યમાંથી
કેટલીક ઉત્તમ વાનગીને આસ્વાદ મળી રહે
તે દષ્ટિએ પસંદ કરેલી સત્યાવાંશ વાર્તાઓ
અસ્તુત કરી છે.

કિશોરો અને પ્રૌઢો, અર્વાચીન અને
પ્રાચીન સાહિત્યરસિકો, કથાવસના રસિયાઓ-
સૌને સંતોષે તેવું આ સંગ્રહમાંથી ઠીક ઠીક
મળી રહેશે.

પ્રકાશક

આર. આર. શેકેની કું.

ગુલમહોરની છાયામાં

ચંદ્રકાન્ત શેઠ

ઉદયને તમે કોઈ વાર મળ્યા છો? એ મળવા જેવા માણસ છે. આંખો પર જાડાં ચરમા, ઠીંગણો, જાડા હોઠ, ગોરા વાન અને દેખાવે કંઈ આકર્ષક ન કહેવાય' એમ ભલે લેખક કહે, એનું એક આકર્ષણ તો છે જ—એની આત્મસ્થાપના માટેની જે સભાન સવિવેક મથામણ છે તેનું, એના આત્મવિશ્વાસનું. એ ઘેઠી લઈને ચાલે છે, હકીકતમાં તો એ આત્મવિશ્વાસથી ચાલે છે. ઉદયનો મિત્ર એને 'કાળમીઠ દીવાલને ફાડીને ઊગેલાં અશ્વત્થ' તરીકે ઓળખાવે છે. એ ઓળખાણમાં મિત્રનો સદ્ભાવ, એનો ઉમળકો દેખીતી રીતે જ છુલંક થયેલો છે. ઉદય આજે જે કંઈ છે એમાં—એના હોવાપણામાં—એના 'ખીંછગ'-માં એનું. થયા-પણું ઠીક ઠીક આસ્વાદી શકારો. ઉદય જ્યારે કહે છે કે "હું એમ માનીને વર્તું છું કે પગનો ઉપયોગ મર્યાદિત છે અને મારે એનું વળતર હાથ પાસેથી વાળવાનું છે." (પૃ. ૪) ત્યારે એવી એની સ્વસ્થ વાણીમાં એ વિપરીત પરિસ્થિતિ સામેનો અણનમ સંઘર્ષ, એ પરિસ્થિતિ સાથેનો પોતાનો સમજપૂર્વકનો મેળ-સ્વીકાર ધ્યાદિ પ્રતીત થયા વિના રહેતાં નથી.

ઉદય જન્મ્યો ત્યારે અપંગ નહોતો. 'ત્રણ ત્રણ વરસ સુધી તેણે ગતિનો ભરપૂર અનુભવ કર્યો હતો.' (પૃ. ૩) પણ તે પછી આકસ્મિક રીતે જ એ તાવમાં સપડાયો ને પોલિયોનો ભોગ બન્યો. એના કૃશ થઈ ગયેલા પગ એનો ભાર ઝીલી શક્યા નહિ ને તે સીધા માના ખભા પર ટૂટી પડ્યો; ને ત્યારે 'માને પોતાને માથે ધ્રુવરત પડવાનો અનુભવ થયો.' (પૃ. ૬) 'ગરેળીની કપાઈ ગયેલી પૂંજડીના જેવું ચૈતન્ય ઉદયના બેઉ પગેમાં વરતાતું' (પૃ. ૭) હતું.

આ ઉદયની સારવાર માટે અનેક પ્રયત્નો થયા; એમાં શરૂઆતમાં કેટલાક આડા-અવળા ઉપચારો પણ થયા; જે ધરમાં 'ભાઈસાહેબ' જેવી સમજદાર વ્યક્તિ, ત્યાં પહેલેથી જ સાચી દિશાનાં 'આંપતાં પગલાં' લેવાયાં હોત તો? યામિનીબહેનને ડોક્ટરે પાછળથી વિલંબ માટે આડકતરી જે ટકોર કરી (પૃ. ૧૧૭) તે ન કરવાની થઈ હોત ને! કદાચ ઉદયના પોલિયોના રોગનો પ્રાથમિક અવસ્થામાં તેઓ સ્થાનિક દાકતરની ગફલતનો ભોગ બન્યા. પગવાળા ઉદયને હવે પગ વગરના ઉદય તરીકે નવી રીતે જીવનને ગોઠવવાનું હતું; ને એ વધારે તો મુશ્કેલ હતું

બાલવયમાં, બ્યારે પોતાની વયના અનેક બાલભેટુઓ
 બહાર ખુલ્લામાં કમડી જેવી કે ક્રિકેટ જેવી રમતો
 રમતા હોય ત્યારે. ભાઈસાહેબ પ્રથમથી એવી સુખીઓથી
 ઉદયનાં જતન જાળવણી, એનો ઉત્તર કરે છે. તેઓ
 'ઉદયથી દૂર ખસી ગયેલી એકેએક વસ્તુને તેની નજીક
 ખેંચી લાવવા' મથે છે (પૃ ૨૦) તેઓ ધરના
 'નવા રૂમ'માં કમડીનું મેદાન રચાવી દે છે (પૃ. ૨૦),
 ત્યાં લખેાટી રમવાની ગમ્મીયે ચર્ષ જાય છે. (પૃ ૨૧)
 એ રૂમ જરૂર પડે એ આખો ખાલી કરાવી ગિલ્દીદડા
 અને ક્રિકેટનું મેદાન પણ બની રહે છે. (પૃ ૩૮-૪૨)
 જરૂર પડે એ ભાઈસાહેબ ઉદયના ભેટુ થવાનીયે ભૂમિકા
 સ્વીકારી લે છે. આ ભાઈસાહેબની ધાકને કારણે
 સૌને ઉદયનું મહત્ત્વ સ્વીકારવું પડે છે (પૃ ૧૩).
 ભાઈસાહેબની જ કડક સૂચનાથી ઉદયને અખાપર પદ
 આપવાની ચિરાગને ફરજ પડે છે (પૃ ૪૨).
 ભાઈસાહેબ સતત ઉદયના અખા-અજીબાનો, એની
 શારીરિક-માનસિક મર્યાદા-મુશ્કેલીઓનું જાન રાખે
 છે. રાત્રી સાથે ઉદયને નિશાળે નહિ મોકલવાના
 ખ્યાલમાં આ સંજાનતા જ કારણભૂત છે (પૃ. ૪૬)
 એ સંજાનતાને લઈને જ દોડતા દરણુના ચિત્રવાળું
 ઠેલું-દર તેઓ સંતાડી મૂકે છે (પૃ ૬૫) ભાઈસાહેબ
 ઉદયને સાથે રાખી જમાડે છે, હીચકે બેઠાબેઠ
 બેસાડે છે, એની દિનચર્ચામાં જીડો રસ લે છે ઉદય
 લાચારીનો જરાય અનુભવ ન કરે એ માટે ધણી
 સંજાનતાય રાખે છે. ઉદય બ્યાખત ભાઈસાહેબનાં
 બહેન થુવા અપદિત' બોલે જ ત્યારે ભાઈસાહેબ
 ગુસ્સે ચર્ષ સંભળાવી દે છે : "ઉદયની બ્યાખતમાં હું
 દોષનું સાંભળવાનો નથી એનું પહેલું જોવાનું રહેતો"
 (પૃ. ૨૩) તેઓ ઉદયની જરૂરિયાતો પરત્વે અત્યંત
 સવેદનશીલ છે (પૃ. ૮૫). ભાઈસાહેબ ઉદય માટે
 યઈને ખેવકુક ધવું પડે તો તેય થવા સ્વેચ્છાએ તૈયાર
 હોય એવું ડોણ માતાની માનતાવળા તયા એ
 સરદારજીઓના રોગનિવારણ માટેના દુયકલાળા
 પ્રસંગમાંથી સમજાય છે તેઓ ઉદયને વાગે-કરે જ
 તો વદવાનું તો દૂર રહ્યું એને જીલ્દાનો બિરદાવે છે

(પૃ. ૩૫-૩૬). તેઓ ઉદયની બ્યાખતમાં બહુ વિચાર
 પૂર્વક કહે છે : "એની જિંદગી એની પાસેથી બ્યાખ
 ઉત્તર અને કાલે પહાડ ઓળંગાવશે" (પૃ ૩૫)
 આગળ પણ કહે છે : "એની જિંદગી એને
 જિવાડશે" (પૃ. ૩૬)

ઉદયના વિલક્ષણ પ્રકારનું માનીપણ છે. એ
 માનીપણને કારણે જ ઉદય રાત્રીને છોડાવવા દોડે છે
 ને ત્યારે રાત્રી પોતાની કુમક પહેલાં છૂટી જાય એ
 એને અનુકૂળ આવતું નથી. (પૃ. ૫૮) ભમરડો હાથમાં
 બ્યાખેા તો તેના પર પોતાનો કાપૂ જમાવવાના એક
 પ્રયત્નના એક ભાગરૂપે જ ઉદય ભમરડાને પર્યટથી
 ટીચવાનું કરે છે. (પૃ. ૬૪) આ ઉદય ખગની
 મર્યાદાનો વિચાર કર્યા વિના દોરી દૂધવાની જી લે
 અને એ પ્રસંગે મા ઉત્તરેાઈ ધડોધક તેને તમાચા
 ચોદી રડી લે - એ વાત ખરે જ માર્મિક છે (પૃ. ૬૬)
 એવા જ માર્મિક એક પ્રસંગ છે બ્યારે મા ઉદય
 પહેાંચી ન શકે એટલે જીવે દીવાસળીની સળી રમતમાં
 ને રમતમાં સંતાડી દે છે એ (પૃ ૬૬-૭૦). મા
 ઉદયની પ્રસન્નતા સાચવવા ઠેવી તો મથામથો કરે
 છે. એ ચિરાગના રૂના અગલાવાળા એક પ્રસંગથીયે
 સુદર રીતે સમજાય છે મા પોતાના દીકરાને સાળે
 કરવાના લોભે એ હુતારા એવા સરદારજીઓની
 વાતમાંથી આવી જાય છે; પણ બ્યા કબૂતરને મારીને
 ઉદયને સાળે કરવાની વાત આવે છે ત્યાં માની
 તૈયારી જલ્દાતી નથી. કબૂતરને બ્યાચાવી લેવાય છે
 તેથી માને હાથકારો અનુભવાય છે. ભાઈસાહેબ ઉદય
 માટે યઈને કબૂતર લાવે છે ત્યારે મા 'રોપમિશ્રિત'
 અવાજથી સંભળાવીને રહે છે : "કોઈને બોંબલેગે
 કરવાથી તમારો દીકરો બોંબલસડતો મટશે નહિ,
 સખબ્યા?" (પૃ ૭૫) ભાઈસાહેબ એ પછી ઉદયના
 ચનોરંજન માટે યઈને કબૂતર વસાવે છે પણ જ
 રીતે એક કબૂતરની ટાંગ કપાઈ ગઈ એ દરયે ટાંગ
 વગરના દીકરાની જનેતાને મનમાં હયાવી દીધી.
 માએ કબૂતર બ્યાખતના એક ગમખવાર બનાવ પછી
 કબૂતરના પાંજરાને હંમેશ માટે વિદાય દઈ દીધી

ઉદય કોઈક રીતે પોતાની પગની ચર્ચાને વટી જવા માગતો હતો. એ બાળકમાં ભાઈસાહેબનું સતત પ્રોત્સાહન રહેલું. ઉદયે 'બાળ-કલ્પ' સ્થાપી; ભાઈસાહેબને એ કુચ્છુ' (પૃ. ૮૩). ઉદયનો આત્મ-વિશ્વાસ બદલો હોય એવા કોઈ પણ પ્રયત્ન એમને કુચ્છુ.

ઉદય નાનપણથી જ અત્યંત સંવેદનશીલ જણાય છે. અરીસાની ડિઝાઈનમાં જોયાં પગધિયાં જોવા મળતાં તેના પર પગ મૂકી ચઢી જવાનું એને મન થાય છે. (પૃ. ૧૩). તેને આકાશમાં ઉડુપન કરતી સમડીઓ આકર્ષે છે (પૃ. ૧૪). આ ઉદયને આંગણમાં ઘસડાવું ગમતું નથી (પૃ. ૧૫). તે એકેએક વસ્તુ પોતાની પાસેથી દૂર ને દૂર ખસાં રહી હોય, પોતાના હાથમાં કશું ન આવતું હોય એવી પ્રતિક્રિયા (પૃ. ૧૭) અનુભવે છે. ઉદય ટેકસીમાં મુસાફરી કરતાં 'જડ પગેથી સરકતાં વૃક્ષો' (પૃ. ૨૭).ની ખાસ નોંધ લે છે. આ ઉદય પોતાની મર્યાદાથી પરભવ પામવા માગતો નથી; તેની એક વેદનાભિમિત મથામણ સતત ચાલુ છે. એ મથામણમાં કડુણતા કંઈક વરતાય. પણ વીરત્વનો ભાવ પ્રબળ છે. 'એક અડીખમ દુર્ગના દાર પર તેનું મરતક પછડાવાના અવળો' (પૃ. ૩૭) ઉદયને પોતાના અગેઅંગમાંથી સંભળાવા લાગતા. પણ ઉદય ત્યાં અટક્યો નથી - અટકી શક્યો નથી. એ દયાપાત્ર કરાંને જીવવા માગતો નથી. એને એક 'કેસ' - રૂપે જાણે જીવવાનું મંજૂર નથી. ઉદયને મેક્ષમાં એક વાર તકલીફ પડી તે જોઈ હમદહીંથી પ્રેરાઈ મેક્ષના કોન્ટ્રાક્ટરે શ્મ પર થાળી મોકલી તો ઉદયે તે પાછી વાળી. કોન્ટ્રાક્ટરે ત્યારે ખેલ્લી જાહે છે : "શું ફાંકો હોય છે માણસને ! આપણી - હમદહીં એાછી થઈ ગય." (પૃ. ૨૭૦) કદાચ આદો જ કંઈક અનુભવ ઋતુનેય થયો છે ઉદય સતત ઇચ્છે છે : સૌ એની સાથે બિલકુલ નિર્વિશેષભાવે - સ્વાભાવિક રીતે (નોર્મલી) જીવે. એ પોતાની અપંગતાને અતિક્રમવાનો એકાગ્રતાથી પ્રયત્ન કરે છે. ઋતુને તે કહે છે : "આત્મનિર્ભર થવા તો આ સઘળું વેઠ્યું છે."

(પૃ. ૨૪૫) એની વિદ્વતાની — કાવ્યાદિની સાધનાયે સંભવતઃ પોતાની અપંગતાને વટી જવાની એની તમ-નાના જ એક અનિવાર્ય પરિણામરૂપ છે. (પૃ. ૧૨૦) ઋતુ પણ તેની દયા ખાતી તેને મળે એ તેને માન્ય નથી. સ્નેહમાં તે આત્મ-સન્માન વાંછે છે, આત્મદયા નહિ.

ઉદયના હોરિપટલ-જીવનનો જ નહિ, અહીં નિરૂપિત સમગ્ર જીવનનો વિચાર કરતાં એને માટે તો 'વેદના સિવાય અન્ય કોઈ સંવેદના ન' હોય એવી સ્થિતિ પ્રધાનતયા પ્રતીત થાય છે. જે ગુદમહોર ઉદયની આંખમાં—એના અંતરમાં સતત પ્રુષિપિત-મહોરસો ઝૂમે છે એ ગુદમહોર તે પોતે જ છે એમ એ અનુભવી શક્યો છે ખરો ? ગુદમહોરનું આકર્ષણ છે, પણ એ એની બહાર છે ને છતાં એવું કશુંક નિગૂઢ બંધન એની સાથે એને બાંધી રહ્યું છે કે ગુદમહોરની આશમાં ઉદયના ચહેરાની રતાશ હોવાની સુખદ ભૂલ ન થાય તો જ નવાઈ લાગે. ઉદયે તો હોરિપટલની સિસ્ટરને એક વાર કહેલું : "કુખવું અને ન કુખવું, ઉપરાંત એક ત્રીજી અવસ્થા પણ છે સિસ્ટર, સહન કરવું" (ધીરે-દે કુખવું ને સહન કરવું — એ જે વચ્ચે ભેદ કયો છે, પણ ભેદ કરવાની જરૂર કયારેક નયે પડે!) ઉદયના આ શબ્દોને શારીરિક પીડા પૂરતું જ મર્યાદિત કરવાની જરૂર ખરી ? ઉદય પોતાને સ્થાપવા જતાં, પગ વિના પણ પગભર મનુષ્ય તરીકે — પૂરા મનુષ્ય તરીકે જીલવા જતાં વેદનાને — સહન કરવાની ભૂમિકાને અનિવાર્યતયા ઇજન દઈ બેસે છે. એમાં એનું દૈન્ય કે પલાયન તો નથી, બલકે પોતાપણાનું તીવ્રજ્ઞાન ને આત્મસન્માન છે. ઉદય પોતાની સાથે 'ચાલવું' ક્રિયાપદ જોડાય, પોતાની આંબુલાણુ ઘોડીનાં બળે પંદચિહ્નો અને તેમની વચ્ચે ચાલતાં કેલિપર્સનાં બળે પદચિહ્નો અંકાય — એ ઘટનાઓથી પોતાના લોહીમાં જે સંચાર અનુભવે છે એમાં કુદરતદીધી અપૂર્ણતા પરના પોતાના વિગળ્યનો જ એક પ્રચ્છન-પ્રસન્ન રોમાંચ હશે એમ સમગ્ય છે.

આ ઉદ્યમે ધીરેન્દ્રે હૌસ્તિપટલમાં નવલકથા-
 કથાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તે કરતાં વધુ સમય રાખ્યો
 છે. જોકે એ દરમ્યાન ધીરેન્દ્ર ઉદ્યની આખે
 હૌસ્તિપટલના જગતના અનેક ચહેરાઓની — એ ચહેરા-
 ઓની ભારતીય જા દુનિયાની તસવીરો ખેંચવામાં પૂરો
 સક્રિય છે. એ દુનિયામાં જો વેદના છે, તો વહાલ પણ
 ઝાણું નથી. એ દુનિયામાં ઉદ્ય જોઈ શકે છે કે
 પોતે માત્ર એક નથી. ઉદ્યોની આખી એક દુનિયા
 છે, ને છતાં દરેકદરેક ઉદ્ય જુદો છે, દરેકની આખી
 અપેક્ષાઓ ને આગવી અ-ગતિ ને ગતિ છે. ઉદ્ય
 ત્યાંથી યુક્તમહોરનું એક સ્વપ્ન લઈને નીકળે છે. એ
 હૌસ્તિપટલને રમણીયતા અર્પિતું યુક્તમહોર ત્યાંના
 કમ્પોઝિશનમાં હતું કે ત્યાંના દાકતરો-નર્સોના મનો
 વિશ્વાસ? ઉદ્યને એ યુક્તમહોરનો ઓથે બરોબરનો
 અડપો છે. એની આંખમાંથી નીલગિરિનું વૃક્ષ પણ
 ક્યાં ખસ્યું છે? નીલગિરિની સાથે યુક્તમહોરનો
 પણ સહાનુભવ થાય છે ને! આત્મસપ્ન ઉદ્ય
 મનમાં એક મોતીનું ઝાડ પણ લઈ આવ્યો છે. પણ
 એ ઝાડની ટોચે એક મોતી મૂકવાની કઠિનતમ
 સમસ્યા સળગતી છે. એ મોતી આમ તો ભને રહ્યું
 રાજકુમારના હાથમાં, પણ એ રાજકુમાર પેલા
 ઝાડની ટોચ સુધી પહોંચી શકે એમ નથી? ત્યાં
 પહોંચવા પાંખો જોઈએ ને એ તો જની શકે
 રાજકુમારીનાં આંસુમાંથી પણ રાજકુમારી તો છે નહિ
 — એ તો જીડી ગઈ છે, પોતાનાં જ આંસુની
 રાજકુમારદીપી પાખો પહેરીને. કથામાં વેદનાનો જ
 સૂર વળી વળીને ધૂ ટાય છે. આ રાજકુમાર તે જ
 આપણો ઉદ્ય નહિ? એ ઉદ્યના હાથમાં મોતી
 હશે ને! આપણને લેખકે એ બતાવ્યું નથી; લેખકે
 તો બતાવ્યો છે એના કપાક ટોચે પહોંચવાનો
 વલ્લવઝાટ, તેમ સંચિત રૂપનો. 'સિદ્ધતા'ના મહાજમાં
 ઉદ્યની હુચેલી દહ સકલ્પથી બહુ યુદ્ધીરે જ વધુ
 તો વરતાય છે. એના હાથ દીઠા નથી, કેમ કે એને
 કેવળ ઉદ્યના શરીરનો જ નહિ એના વ્યક્તિત્વનો
 ભાર ઉપાડીને 'માલવા'નું છે — નહી, 'દોડવા'નું —
 'નાચવા'નું છે.

પણ, પણ...ઉદ્યના લાઝમાં 'નાચવા'નું ;
 — કદાચ આખરણ અવિચારાતપણે 'માલવા'નું —
 અટૂલા એકલા માલવાનું. કથારેક 'ધારદર પ
 તબ્બાં વચકવા' (પૃ. ૨૧૮)ની મેંધિરી તક એ
 મળી હતો, પણ મહદંશે તો 'ધારદર બની જ
 દઈ' લઈને (પૃ. ૨૧૫) જ એ જીવતો જણાય છે
 સરસ્વતીચંદ્રના નસાપી 'અનુભવાર્થી' (પૃ ૨૧૮)
 યવાને નજરવાસ વેડતો આ ઉદ્ય એક બાબુ
 ઋતુ સાથે ને બીજી બાબુ અમોઘા સાથે સંબંધમાં
 આવે છે. ઋતુ એની 'ઉદારીન પ્રકૃતિ'થી આકર્ષિત
 છે (પૃ. ૨૪૭), તો એ જ પ્રકૃતિ ઋતુ બંને એની
 વચ્ચેની દૂરતા માટેનું એક માત્ર નહિ તોયે એક
 મહત્ત્વનું કારણ જણાય છે. ઋતુના પ્રથમ પત્રે
 ઉદ્ય હાલી ઊઠ્યો હતો (પૃ. ૨૫૨) છતાં પોતે કોઈ
 વાર પત્ર નથી લખતો (પૃ. ૨૫૩) એ રેતુ!
 'આત્મવિશ્વાસ' માટેનીયે કોઈ અર્થિ હોઈ શકે! એનો
 અર્થિનો ભોગ ઉદ્ય જ-પો હોય! ઉદ્ય શા માટે
 પોતાના ધરમાંયે 'આત્મ'તુક' હોવાનો ભાવ અનુભવે
 છે? એમ લાગે છે કે ઋતુ ને ત્યાર પછી અમલાના
 પ્રવેશે એની સ્વાયત્તતાની સરહદોને કંઈક વિચલિત
 કરી દીધી છે, ને તેથી 'પરિધની' એયે એયે મોઝ
 મોઝ ફૂપાં કરવા' જેવું તે અનુભવે છે. અંખનાં
 બળે ઉદ્યના ચિત્તને ઠાઈ એવો અજ પો — એવી
 ગતિ પ્રેરી છે કે એને હવે કાં તો ક્યાંક આખાને
 આખા પહોંચવું જોઈએ, અથવા પોતાને વિખેરતા
 જવું પડે. એની ભૂખિકા શુ ખીજા પ્રકારની નથી!
 એની 'વિચ્છેદાતા સચખેડની વ્યથા' શું સૂચવે છે!
 એ વ્યથાની કોઈ અમલા સાક્ષી થઈ શકે? થઈ
 શકે ને ન પણ થઈ શકે! 'સાક્ષી'પણું સહેલું નથી
 આ નવલકથા કોઈ મોક્ષસ વિદ્યાન સાથે વિરમતી
 નથી, એ ઉદ્યની દેખીતી 'સ્વસ્થ' છતાં અંદરની કંઈક
 સંકીર્ણ મન રિચતિ જોતાં ઠીક લાગે છે ઉદ્ય 'જીવન-
 વાદી' છે એમ જે કહે છે તેમાં એનો એક ભૌતિક
 અભિનિવેશ મને તો લાગે છે. (આ અભિનિવેશ એક
 પાત્રવિધાનમાં ક્યાંક ક્યાંક વિદેપ૩૫ પણ જણાય છે)
 પરતુત: તો જ્યારે ઉદ્ય ઋતુને પત્ર લખે છે ત્યારે

તેમાં જે કહે છે તે જ એની જીવનનિષ્ઠાનો કારુણ્યગર્ભ સંદેહ દેરનાડું છે. તે એમાં લખે છે : 'યાદ કરીશ, માએ છાપરા પર નાખેલાં ચણને કચ્છતરોને ચણી જતાં જોયા કરીશ. સાથે પેટી ભરીને પુસ્તકો લાવ્યો છું તે વાંચ્યા કરીશ, લખીશ અને સર્વનો પર્યાયરૂપ શબ્દ વાપરીને કહું તો જીવીશ...' (પૃ. ૨૮૫) ઉદય કચ્છતરો ચણચણતાં જુએ, વાંચે-લખે, પણ ઋતુ કે અમંલા પોતાની સરહદમાં પ્રવેશ્યા પછી જે કંઈ થયું — એમના અભાવે જે કંઈ વિશ્લેષો પેદા થયા એ બહુથે પેલા દર્શન-વાચન-લેખન વગેરેમાં નહિ લખવાતું? એ એના જીવનની એક વિલક્ષણ અર્થસંપત્તિ નહીં થશે? ઉદય જીવવા માટે કરોડક સંદર્ભ અનિવાર્ય માને છે (પૃ. ૨૮૯), એ એને સાંપડે છે ખરો? એને માટે અમલા વ્યક્તિ મટીને વિચાર બની ગઈ, અસ્તિત્વ અંગેનો વિચાર; તો ઋતુ અસ્તિત્વ અંગેનો પ્રશ્ન બની ગઈ. (પૃ. ૨૯૦) બનેએ કંઈ નહિ તો વેદનાનો સંદર્ભ તો ઉદયને આપ્યો જ છે. એ વેદના જીવવામાં—એ વેદનાનો દ્રોહ નહિ કરતાં એને મૂકપણે સ્વીકારવામાં ઉદયની તાકાત—એની જિંદગિલી અનુભવાય છે. આ નવલકથાના નાયક તરીકેની એની 'ધીરોદ્ધતતા' ઋતુને અમલા વગરપણ જીવી લેવાના; અને ઋતુને અમલાના મત-સ્વાતંત્ર્યને આદર કરી, તેમની રીતે તેમને જીવવાની મોકળાશ કરી આપવાના — એ રીતે જીવવાની શક્તિને ઉત્તેજિત કરવાના એના સુદૃઢ પ્રયાસોમાંથી વ્યજિત થાય છે.

ઉદયને ઋતુ મળી, અમલા મળી; પરંતુ એની ગતિને આધાર તો રહ્યો પેલી લાકડાની બે ઘોડીઓ; જે ચલાવવાની હતી પોતાના જ બાવડાના બળે. તે આમ છતાં ઋતુ અને અમલાનો સંબંધ એની મનોગતિને — એની સુદૃઢ જીવનગતિને વેદનાનો-વેદનાગર્ભ રનેહનો એક બહુમહત્વ સંદર્ભ બક્ષીને એની આત્મનિર્ભરતાને એક અપૂર્વ પરિમાણથી પ્રત્યક્ષ કરી આપવાતું કામ કરતો નથી ?

ધીરેન્દ્રે ગણને અવારનવાર કવિતાનો પુટ આપ્યો જણાય છે; અથવા એમ જ કહેવું યોગ્ય કહેવાશે કે અવારનવાર આ નવલકથામાં કવિતા-સંવેદનનાં જિન્દુઓ ઝળહળી ભરે છે. ધીરેન્દ્રની નજરે મા અને નાનો ઉદય જોતાં હોય એવોય વહેમ આવે ! દા.ત. પૃ. ૩૮ પર લેખક લખે છે : "મા તો કહે છે, ઉદયને મૂકીને આ સરહદ ઓળંગે તો શૂન્યતા એનાં ચરણોમાં ભરાયેલી રહે." પૃ. ૫૨ પર લેખક લખે છે : "ઉદય પાટિયા પર પછડાતા ચોકનો સ્પષ્ટ સંભળાતો અવાજ રસપૂર્વક સાંભળતો હતો. અક્ષર નીચે ફૂટી પડતા હોય અને તેમનો પગરવ સંભળાતો હોય એમ લાગતું હતું." (પૃ. ૫૨)

લેખક કેટલીક વાર કેવી સચોટતાએ રમણીયતાથી અભિવ્યક્તિ સાધે છે તેનાં તો આ કૃતિમાં ઠેર ઠેર ઉદાહરણો મળે તેમ છે :

જીવ ઉદયનો ચેતનહીન પગ ભાઈસાહેબને બતાવે છે ત્યારે લેખક લખે છે : 'ઉદયનો પગ વેચાણ માટેની કોઈ વસ્તુ ન હોય એ રીતે જીવને ભાઈ-સાહેબને બતાવ્યો...' (પૃ. ૨૪)

વર્ગમાં ઘોંઘાટ છે ને એટલામાં સાહેબ આવે છે ને ત્યારે, લેખક લખે છે તેમ, 'મચેલો ઘોંઘાટ પાછો બેચમાં, ફક્તરોમાં, હાથ-પગમાં, મોઢાંઓમાં ભરાઈ જવા લાગ્યો.' (પૃ. ૪૮)

ઉદયના અસતોષની વાત કરતાં લેખક લખે છે : 'એનો અસતોષ હાથમાં પકડી શકાય એવો મદ બનતો ગયો.' (પૃ. ૨૫૫)

લેખકે અનેક આસ્વાદ્ય સંવેદનચિત્રો અહીં ઉઠાવ્યાં છે. દાખલા તરીકે ઉદયના પગોતું અચેતન સ્વીકાર પામી ચૂક્યા પછીની ઉદયની આંતરબાહ્ય સ્થિતિનું ચિત્રણ કરતાં ધીરેન્દ્ર લખે છે :

'સમયનું અનુસંધાન બળે કે કપાઈ ચૂક્યું.'

ઉદ્ય નવેસરથી પાઠ ભણવા લાગ્યો એણે પણ જાણે સમાધાન કરી લીધું. પહેલાં તેની આંખોમાં, તેના હૃદય-ચલનમાં, તેના ચિત્કારમાં ફરિયાદનો સ્વર સંભળાનો : મારાં વીતેલાં વરસોનું શું ? મારી ઉપવ્રધિએનું શું ? આ પૃથ્વી પર મેં પાડેલા એક એક પગથાનું વળતર મારે જોઈએ... એ સ્વર જાણે સમયને, જાણે ગતિને યંભાવી દેતો... આજે પણ છેક શમાં નહોતો ગયો એ સ્વર, પરંતુ જોઈ શકનારને માટે આવું સંવેદન શક્ય હતું : જાણે એ સ્વર ધીરે ધીરે એક દિશામાં વિલીન થઈ રહ્યો છે... એક ક્ષીણસોતા સરિતાને તીર ઢોઈ બાળ પોતાનો સમ્પત્તિ પથરાવીને વિનંતી કરતો કરતો ઢહી રહ્યો છે : મા ! આ દીપનો સ્વીકાર કરી લે ને મને ગતિ આપ ! એ નદીનાં નીર કચારેક પ્રબળ બનીને તેને વહાવે છે તો કચારેક તેની ગતિ અવરોધી દે છે..." (૫. ૪૨-૪૩)

એક ખીજું સંવેદનચિત્ર જોઈએ :

"...હોરિપટલની અંદર દાખલ થયો અને બહાર નીકળાયું. નીલગિરિનાં વૃક્ષોએ હાથ લંબાવવાનું અંધ કરીને તાનમાં આડી ડોલવા માંડ્યું છે પવનને એણે ઘેરો કરવા માંડ્યો છે. ખરાં છે, ગાવા પણ માંડ્યું ને કંઈ બનેએ ! સમય નીલગિરિનું વૃક્ષ બની ગયો, ઉદ્ય પવન બની ગયો, વોર્ડની દીવાલો આભિજન્ય દાખવીને દૂર એકબાજુ ખસી ગઈ. બાજુમાં અને સામે પડેલા ખાટલા જાણે હતાં જ નહિ, એમાં ક્યાંકથી ઊઠતો નસકોરાંનો નિનાદ... હાથમાં પડી રહેલું પુસ્તક ઉઘાડ્યું અને વાંચવા માંડ્યું : નગરના કલાહલકથી કંઠાળીને જ ગભમાં વસેલો માર્ગસઃ વૃક્ષોમાં, વેલીઓમાં, પહાડોમાં, જરણીઓમાં એમને સહુને જ મળે છે, જેમને પોતે નગરમાં મૂકીને આવ્યો હતો. એ લીંસ અનુભવે છે..." (૫. ૧૭૮)

આવા તો અનેક ખંડો અહીં ઉનારી શકાય. એમાં ગદ્ય-સંવેદનના ગદ્ય તરીકે વિશિષ્ટ રૂપ ધારતું જણાયે. વાક્યના આરોહ-અવરોહ, કદપનલીલા,

આ બધું કવિસંવેદનનો સ્પર્શ પામી ગદ્યમાં કાવ્યાત્મક પ્રભાવચક્રિતને રક્તરાવી રહે છે. હોરિપટલનાં, એપરેલન -સમયનાં ચિત્રો પણ આસ્વાદ્ય છે. ગદ્યની રાગ, ગુણમહોર, નીલગિરિનું વૃક્ષ, આ બધાં પ્રતીકો જે રીતે સંવેદનકેન્દ્રો બની પાત્રગત મનોભાવોનું બાહ્ય વિશ્વની પરિસ્થિતિ સાથે અનુસંધાન રચી આપે છે તે પણ ધણું અસ્વાદ્ય બન્યું છે. મા, બાઈસાહેબ, યામિનીજહેન તેમ જ હોરિપટલના દાતારો-કર્મ-ચારીઓની એક સહાનુભૂતિથી સભર એવી પાત્ર-સૃષ્ટિનું આકર્ષણ છે જ; તેની પડછે છુવા-ચિરાચની કામગીરીનો સંદર્ભ પણ ઠીક ઠીક રસોત્તેજ્ય - રસ-પોષક - વૈવિધ્યપોષક બને છે, આ નવલકથાનાં ત્રણ ચિહ્નોમાં પ્રથમ ચિહ્ન જે ઉદ્યના બાળપણ સાથે, તો દ્વિતીય તેના હોરિપટલ-જીવન સાથે અને ત્રીજું પ્રધાનપણે તેના કોલેજ-જીવન સાથે સંકળાયેલું છે. ઉદ્યનું ચિત્રણ જોતાં-એનાં ભાવસંવેદનોનું આકૃતીકરણ જોતાં, એમાં કંઈક વ્યવસ્થાદાની દૃષ્ટિએ સંવેદનશક્તિ સાધારણતર હોય તેથી સવિશેષ હોવાનું ક્યારેક નથી લાગતું ? ક્યારેક લેખક વર્ણનરસમાં એવાઈ જતા લાગે; પણ આ સાથે આપણે એ યાદ રાખવું ઘટે કે લેખકે આ કથાને ઘટના કરતાં ઘટનાત્મક સંવેદનને સહારે વિકસાવવાનો ઉપક્રમ યોગ્ય રીતે જ દૃષ્ટિ મુમ્મક્ષ વધારે શક્યો જણાય છે.

લેખકે જે 'આત્મવિશ્વાસ'થી, કલાનિષ્ઠા ને સમજદારીથી આ કથા આલેખી છે તે જોતાં, કથા સંયોજનામાં હજુએ વધુ સુરતતા-એકામતાની અપેક્ષા છતાં, મને આપણી કેટલીક સારી-વાંચરી અનિવાર્ય એવી નવલકથાઓમાં આ નવલકથાને મૂકવાનું મન થાય છે. કેવળ ગદ્યના આસ્વાદ્ય માટે નહિ, ઉદ્યાવતાર પાત્રની એક અપંગની પ્રતિભાના ભાવે કેટલીક રીતે રાજાન છતાં મર્મસ્પર્શી આંતર-પરિચય માટેય આ કથા વાંચવાનું તરત્તલિનિવેશી ભાવકોને તો ગમશે જ.

[વસ્તમાં પ્રગટ થનાર શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતાની નવલકથા 'ચિહ્નો'ની પ્રસ્તાવના]

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનો)

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	વિભાગ	કિંમત
૧.	આ અવધપુરી! આ રામ!!	શ્રી શિવકુમાર જોષી	નવલકથા	૨૦-૭૫
૨.	અમે તરસ્યાં પૂનમનાં	શ્રી દિલીપ રાણપુરા	"	૧૬-૫૦
૩.	બલિદાન	શ્રી વૈદ્ય મો. યુ. ધામી	"	૧૩-૭૫
૪.	તું અંબો ને અમે કેળ	શ્રી દેવશંકર મહેતા	"	૨૧-૦૦
૫.	ક્રાંતિની કથા	શ્રી ચાર્લ્સ ડીકન્સ અનુ. જયંત પાઠક	"	૨૨-૦૦
૬.	સેતુ	શ્રી નવનીત સેવક	"	૧૮-૦૦
૭.	ભવોભવની પ્રીત	શ્રી ભૂપત વડોદરિયા	"	૧૬-૫૦
૮.	પ્રેમ એક પૂજ	"	"	૧૪-૦૦
૯.	જન પહેચાન	સંગીતા	"	૨૧-૫૦
૧૦.	સરે સપનના દીપ	રાજવંશ	"	૨૨-૫૦
૧૧.	આઠાશ ચક્ષુ	શ્રી હરીશ નાયક	"	૧૮-૫૦
૧૨.	સહરા	શ્રી કિસન ઝોઝા	નવલિકા	૭-૦૦
૧૩.	હાથિમા	શ્રી નવીન કા. મોદી	"	૪-૦૦
૧૪.	કમશ:	શ્રી રમેશ આચાર્ય	કાવ્ય	૫-૦૦
૧૫.	ગાંધીજી	શ્રી આ. ના. પટેલ	વિવેચન	૫-૦૦
૧૬.	પ્રેમાનંદ-શામળ	શ્રી ડૉ. ઇન્દ્રપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૩૧-૦૦
૧૭.	લીલા પીળા જ્વાળામુખી	શ્રી મકૂત ઝોઝા	નાટક	૧૦-૦૦
૧૮.	એડવાન્સ ડીક્ષનરી ભા. ૧-૨	શ્રી ગાલા	શિક્ષણ	૫૦-૦૦
૧૯.	પંચગવ્ય	શ્રી પ્રીતમલાલ મજમુન્દાર	લેખો	૮-૦૦
૨૦.	રણ તો લીલાંછમ	શ્રી ગુણવંત બી. શાહ	"	૧૫-૦૦
૨૧.	જીવન જીવવાની કલા	અનુ. શ્રી મુકુંદ પી. શાહ	"	૨-૫૦
૨૨.	જીવનધડતર	શ્રી આંબેશી વી. ઉદેશી	"	૨-૫૦
૨૩.	જીવનમાંગલ્ય	"	"	૨-૫૦
૨૪.	ભાવિના મર્મ	શ્રી યશોધર મહેતા	જ્યોતિષ	૬-૦૦
૨૫.	વિશ્વપ્રિયા તુલસી	ડૉ. ઉપેન્દ્રરાય સાંકેસરા	આયુર્વેદ	૨-૦૦
૨૬.	યોગાસન	શ્રી સ્વામી શિવાનંદ	આધ્યાત્મિક	૬-૦૦
૨૭.	પ્રાણાયામ વિજ્ઞાન	"	"	૪-૦૦
૨૮.	કુંડલીની યોગ	"	"	૫-૫૦
૨૯.	બીબા ગોઠવણી	—	ટેકનિકલ	૭-૦૦
૩૦.	ભાવતાં મોજન	સંપા. રેખાબેન નાયક	પાકશાસ્ત્ર	૭-૫૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન : આર. આર. શેઠની કંપની મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

धूनी का धुआँ	रागेय राघव	10-00
नदी के मोड़ पर	दामोदर सदन	15-00
डुण्डा लाट	जगदीशचन्द्र	20-00
प्रिय शबनम	देवेश ठाकुर	10-00
नागनभ के बीच	रामेश्वर उपाध्याय	10-00
ओशा परेश की ओझाई	प्रभाषचन्द्र चन्दर	11-00
एक कतरा खून	इरमन सुगतार्दे	25-00
यह्यभ	गुरुदत्त	16-00
मनबोध बाबू	मधुकर सिंह	10-00
कहाँ से कहाँ	प्रभाकर माचवे	15-00
विद्रोही कैदी	रामलाल वर्मा	12-00
रसकपूर	ध्यान मास्कीबा	8-00
कर्मोगाह	शौकन सिद्दीकी	10-00
दिसामी आदमी	हरिकृष्णदास गुप्त 'हरि'	15-00
तलाब मजिल की	विनोद प्रवासी	12-00
सूर-व्याम	राजेन्द्र मोहन भटनागर	15-00
नागपाश	रामकृष्ण भ्रमर	10-00
पराजिन विजेता	सुराल्लकुमार	7-00
सत्तर पाह के शिरा	पानू खोलिया	10-00
अगूठे का निशान	कस्मीरिलाल आकिर	10-00
शृङ्गनला	दामोदर सदन	10-00
लहरे चुप हैं	शंकर याम	15-00
अगारो में फूल	स्तोष शैलजा	10-00

कहानी

अगनुकापठ	मधुकर सिंह	9-00
खनेव माता	भेषि मधुकर	10-00
दावन-अदावत	कौशल्या अरफ	15-00
बेगाने घर में	मजुल भगत	10-00
कहा था : सुना था	जगदीशचन्द्र पाण्डेय	10-00
दिवा-स्वप्न	बटरोही	14-00

दीप्त प्रदान	शान्ति त्रिवेदी	14-00
आज का आदमी	कृष्ण मावुक	12-00
	कविता	
अपने बच्चे के लिए शेखी का गीत	सं. नरेन्द्र जैन	5-00
बहुत बाकी है	भारतभूषण अग्रवाल	25-00
हिन्दी की प्रतिनिधि श्रेष्ठ कविताएँ	सं. वचन	30-00
साम्प्रतिक कविता	सं. श्यामनारायण	12-00
देवदारु देह	उमार्जुनकर सतीश	10-00
हो जाने दो-मुक्त	सुनीता जैन	8-00
	नाटक	
शैफ थू मिस्टर ग्लाड	अनिल वर्मा	12-50
प्रमोशन	विनोद रस्तोगी	10-00
माटी का घर	धनंजय वैरागी	8-00
	समीक्षा	
स्रोत और स्रोत	अशोक	12-00
जैनेन्द्र और उनके निबन्ध	राजेश मोहन भटनागर	18-00
हिन्दी शब्दों की विकास कथा	डा. देवेन्द्रकुमार जैन	25-00
नयी कहानी की भूमिका	कमलेश्वर	20-00
अनुवाद की व्यावहारिक समस्याएँ	भोलानाथ तिवारी	16-00
मेरा पन्ना	कमलेश्वर	25-00
तुलसी काव्य-मणि	डा. नरेन्द्रकुमार शर्मा	11-00
छन्दोलंकार प्रदीप	डा. संसारचन्द्र	25-00
साहित्यिक साक्षात्कार	डा. रणवीर रांधा	40-00
	विविध	
तूफानों के बीच	रांगेय राघव	7-00
शेहरे : अनेक : भाग-२	उपेन्द्रनाथ 'अक्षर'	18-00
भरस्तु के पत्र	जीवन नाथक	8-00
क्या नेताजी जीवित हैं	समर गुह	30-00
बापू के हत्यारे	मनोहर मल्हानकर	24-00
मेरे भयकाव	जैनेन्द्रकुमार	22-00
कुछ बातें : कुछ लोग	शंकरदयाल सिंह	18-00

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

धूनी का धुआँ	राधेय राधव	10-00
नदी के मोड़ पर	दामोदर सदन	15-00
ठण्डा लट	जगदीशचन्द्र	20-00
प्रिय शवनम	देवेश ठाकुर	10-00
नागतक के बीच	रामेश्वर उपाध्याय	10-00
ओझा परेश की ओझाई	प्रभाचन्द्र चन्द्र	11-00
एक कतरा खून	इस्मन जुगताई	25-00
पङ्कज	गुरुदत्त	16-00
मनबोध बाबू	मधुकर सिंह	10-00
कहाँ से कहाँ	प्रभाकर माचवे	15-00
निद्रोही कैदी	रामलाल वर्मा	12-00
रसकपूर	ध्यान माखीबा	8-00
कर्मोगाह	शौकन सिद्दीकी	10-00
द्विवायी भादमी	हरिकृष्णदास गुप्त 'हरि'	15-00
तलाश मञ्जिल की	विनोद प्रवासी	12-00
सूर-श्याम	राजेन्द्र मोहन भटनागर	15-00
नागपाश	रामकुमार भनार	10-00
पराजित विजेता	सुशीलकुमार	7-00
सत्तर पाइ के शिलर	बानू खोलिया	10-00
अगूठे का निशान	कममीरीलाल झाँकिर	10-00
बृहन्नला	दामोदर सदन	10-00
लहरेँ चुप है	शकर घाम	15-00
अंगारों में फूल	सोप शैलजा	10-00

कहानी

अमृतकाण्ड	मधुकर सिंह	9-00
स्वमेव माता	भागि मधुकर	10-00
दावन-अदापत	कौशल्या अशक	15-00
वेगाने घर में	मञ्जुल मगत	10-00
फहा था : सुना	जगदीशचन्द्र पाण्डेय	10-00
दिव्य-स्वप्न	वटरोही	14-00

दीप्त प्रश्न	क्रान्ति त्रिवेदी	14-00
आज का आदर्श	कृष्ण भायुक	12-00
	कविता	
अपने वच्चे के लिए शेरनी का गीत	सं. नरेन्द्र जैन	5-00
वहुत वाकी है	भास्करभूषण अग्रवाल	25-00
हिन्दी की प्रतिनिधि श्रेष्ठ कविताएँ	सं. वच्चन	30-00
साम्प्रतिक कविता	सं. श्यामनारायण	12-00
देवदारु देह	उम्राशंकर सतीश	10-00
हो जाने दो-मुक्त	सुनीता जैन	8-00
	नाटक	
थैंक यू मिस्टर ग्लाह	अनिल वर्धे	12-50
प्रमोशन	विनोद रस्तोगी	10-00
माटी का घर	धनंजय वैरागी	8-00
	समीक्षा	
स्रोत और सैत	अज्ञेय	12-00
जैनेन्द्र और उनके निबन्ध	राजेन्द्र मोहन भटनागर	18-00
हिन्दी शब्दों की विफास क्रिया	डा. देवेन्द्रकुमार जैन	25-00
नयी कहानी की भूमिका	कमलेश्वर	20-00
अनुवाद की व्यावहारिक समस्याएँ	भोलानाथ तिवारी	16-00
मेरा पन्ना	कमलेश्वर	25-00
तुलसी काव्य-मणि	डा. नरेन्द्रकुमार शर्मा	11-00
छन्दोलंकार प्रदीप	डा. संसारचन्द्र	25-00
साहित्यिक साक्षात्कार	डा. रणवीर रांघा	40-00
	विविध	
तूफानों के बीच	रांगेय राधक	7-00
चेहरे : अनेक : भाग-२	उपेन्द्रनाथ 'अक्षक'	18-00
भरस्तु के पत्र	जीवन नायक	8-00
क्या नेताजी जीवित हैं	समर गुह	30-00
घापू के हत्यारे	मनोहर मल्लगांवकर	24-00
मेरे भयकाव	जैनेन्द्रकुमार	22-00
कुछ बातें : कुछ लोग	शंकरदयाल सिंह	18-00

बाल-साहित्य

कर्मयोग	स्वामी विवेकानन्द	5-00
कठपुतली नराल	कमल कुमल	4-50
रामायण की बोधकथाएँ	रामकृष्णदास	4-50
मुगलों को चुनौती	कमल कुमल	4-50
चाँद तारों के देश में	श्री व्यथित हृदय	4-50
प्राचीन कथाएँ	जयप्रत चर्खी	4-50
मंगलग्रह, चन्द्रमा और समुद्र	शिवशक्ति	6-00
होक्स्पीयर के नाटकों की कथाएँ	स शत्रुघ्नलाल कुमल	15-00
आकाश, सूर्य और पृथ्वी	शिवशक्ति	॥ 00
पतिव्रता नारियों की लोककथाएँ	राजकुमार अनिल	5-00
पृथ्वी पर जीवन और समुद्री दुनिया	शिरदकर	6-00
लाल सरोवर	जैनेन्द्रकुमार	4-00
सुदरिया	जैनेन्द्रकुमार	4-00
हरियाणा की लोककथाएँ	देवीशक्ति भरस्वी	5 00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. आर. होट पण्ड कंपनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ, साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं सदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह सत्या हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल साहित्य—के एक विद्यालय भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको सलोप प्रदान करने के प्रयास में कृतस्फुल्ल है।

इन दिनों आपके विद्यालयों एवं महाविद्यालयों में नियमित शिक्षा शूल हो चुकी है। उनके लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तकें एवं सदर्भ-ग्रन्थ हमारे पास निरन्तर उपलब्ध हैं। आदेश प्राप्त होने पर पुस्तकें तुरन्त सप्लाय की जाएँगी। खरिद सेवा ही हमारी विशेषता है। कृपया अपना बहुमूल्य आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

प्राप्तिस्थान

आर. आर. होट पण्ड कंपनी

નવાં કલેવરથી સુશોભિત ઐતિહાસિક નવલ ગ્રંથાવલિ

સેનાપતિ

બે જ્ઞેરાવર સહનર્તને દિલ્હીના સિંહાસન ઉપરથી ઉઠાડી ચૂકનાર પ્રળના પુનરુત્થાનની ઘનોખી કથાનું પ્રથમ પુસ્તક. હિંદુ સંસ્કૃતિના પુનરુત્થાનની મહાગાથા. મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦

જામતમાચી ભા ૧-૨

દુર્ગાદાસ રાકોડ, સવાઈ જયસિંહ, અને સ્વામી કલ્યાણનંદ જેવા અનેક નરશાહીલો અને ધર્મ-કેસરી આદર્શવાંચકોના પરાક્રમોની, જાનિસારીની ગાથાને વણી લેતી નવલકથા.

સેટલું મૂલ્ય રૂ. ૨૮-૫૦

મુસાફર

રામસંગ માલમે દેશની કંગાલિયત મિટાવવા પરદેશ ખેડી અચાજ પરિશ્રમ અને ભયંકર યાતનાઓ વેઠી દરિયાપારના ઉદ્ધોગો દેશમાં સ્થાપ્યા. દેશ જ્ઞે માટે સદાકાળ ઝંખે અને ગૌરવ અનુભવે એવા સ્વદેશપ્રેમી મરજીવાની સ્વાર્પણ ને સાહસની ઘનોખી કથા.

મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૦૦

જેરતલખી

સંસ્કાર અને માનવતાનો, શ્રદ્ધા અને હામનો દીવડો અખંડ જલતો રાખવા માટે પોતાની જાતને કેવળ પ્રભુપ્રીત્યથે દુરખાન કરી દેનાર અલગ અલગ નાતજાતના ને કાર્યક્ષેત્રના મરજીવાઓની રૂંવાડા બેઠા કરી દેતી કથા.

મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૭૫

સરખુખત્યાર

ધર્મ-રાજ્યની સ્થાપના કે ધર્મ-રાજ્યનું અસ્તિત્વ ઇતિહાસમાં એક મહાન આપત્તિ સમું બની રહે છે. ન્યાં મુધી ધર્મસમાજ એટલે લોકસમાજ મનાય છે, ત્યાં મુધી એ મંગળ સત્ત્વ છે. પરંતુ જે ધડીએ ધર્મ-રક્ષા એટલે પૂજારીઓ, મહધારીઓ ને શાસકોનાં સ્વાર્થી હિતોની રક્ષા બને છે તે ધડીએ એ ધર્મરાજ્ય કેવળ શોષણ રાજ્ય બને છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૨૫

બંડખોર -

વચનપાલન અને વિશ્વાસધાત, ખાર અને વેર, દેરતી અને દુરમનાવટની ઘનોખી કથા.

મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૭૫

દરિયાપાર

મઝધારે મોતનો સંગ્રામ ખેલતા 'શિર પડે ને ઘડ લડે' એવા મરજીવાઓની જાનફેસાની અને પોલાદી ખુમારીની યશસ્વી ગાથા. ઐતિહાસિક નવલગ્રંથાવલિની યાદગાર શ્રેણીનું અંતિમ પુષ્પ.

શૌર્ય દુરખાની અને જિંદાદિલ્હીના ગલગાયક ગુલુવંતરાય આચાર્યની ઘનોખી પેશકરા

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

‘સમાજ વિજ્ઞાનમાળા’ એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ-
માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીજનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વજ્ઞનોએ તથા
આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે.
આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ .

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણ્ણાળ ભરી અવકાશને આંખવા દોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત
શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા
છે તેનો તાદૃશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સ. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૬=૨૫

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જિભા ચણેલી સાંપ્રત સમાજની
સજાગી સમસ્યાની તલરપરી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સામાજિક ક્ષેત્રે ‘નવજાગૃતિ’ એ જેનું ધ્યેય છે તેવી ‘નવજાગૃતિ
સમાજમાળા’ શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ

વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ ખેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું અધુનિક મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ
છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કેઈ દિશા લણી
વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને
અર્થ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૫=૦૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-યુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ ઇષ્ટ નથી. તેને
પદ્ધતિ નાનપણથી એમની સુગુચિ ધડાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે,
તેવું હકારાત્મક વલણ કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારધોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

પરોઢનું અંધારું

ધંધર પેટલીકર

લેખક ખાસ્સો એક દસકો તેમની વાર્તાભૂમિને વાસલ રાખીને 'પરોઢનું અંધારું'ની ફસલ લઈને આવે છે. એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ'મા આઝાદી પૂર્વેના તળપદા આમજીવનની સુગંધ છે, તે આમાં આઝાદી પછીના '૬૦ ના ઝાળાની ધરતીની સુગંધ મધમધે છે. 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશસ્વી કૃતિ બની રહેનાર છે.

મૂલ્ય રૂ. : ૨૧-૦૦

રૂદ્રમહાલય

રુધીર ચૌધરી

સોલંકી યુગની એક કલાસિદ્ધિ શિદ્ધી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કપુરમંજરીની વિરલ પ્રેમકથા. સૌંદર્યનું તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સંબંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપ ધારણ કરે છે ?

કીર્તિનાં ઉત્તરોત્તર મોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

મૂલ્ય રૂ. : ૧૮-૦૦

અધિપુરુષ

પિનાકિન દવે

ભગવાન પરશુરામ, પ્રતાપી રાજા દશરથ, સ્વમાનવતી કેકેયી, દશરથપુત્રી શાંતા, ત્રીવલિધી જ અભણ મુનિ ત્રવ્યશંક, શ્રવણ તથા પૂર્વા વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમક્ષ તાદૃશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુરામના સમયમાં અયોધ્યા અને અંપામાં બનતી રાજદ્વારી ઘટના એને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિવિધતા' ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ ઐતિહાસિક કૃતિ.

મૂલ્ય રૂ. : ૨૦-૭૫

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી અંપર્ક સાધો.

આર. આર. રોડની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યશિક્ષકો વચ્ચેના સંબંધ

બંધોર

ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૬

કવિ : મનદર મોદી

૨૫. પ્રવીણ ભટ્ટ

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથા

કથિતર પેટલીકર

પરોઢનું અંધારું

મૂલ્ય રૂ. : ૨૧-૦૦

લેખક ખાસ્તો એક દસકો તેમની વાર્તાભૂમિને વાસલ રાખીને 'પરોઢનું અંધારું'ની ક્ષલ લઈને આવે છે. એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ'માં આઝાદી પૂર્વેના તળપદા શ્રામજીવનની સુગંધ છે, તો આમાં આઝાદી પછીના '૬૦ ના ગાળાની ધરતીની સુગંધ મધમધે છે. 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશસ્વી કૃતિ બની રહેનાર છે.

સારંગ ખારોટ

ચડતા સૂરજની વેળા

મૂલ્ય રૂ. : ૧૮-૨૫

ચડતા સૂરજની વેળા એટલે ઉલ્લાસ સાથે આગે કદમ માંડવાની વેળા.... અંતરાયોને અડફેટે ચડાવી મનગમતી મંઝીલે પહોંચવાની વેળા.... સંભોગોના સામાપૂરને કાપીને પાર ઉતરવાની વેળા.... પણ આવી પુરુવાર્ધ સભર વેળાએ કોઈ બે ચાર ડગલા ભરી અટકી જાય છે.... કોઈ અંતરાયોમાં અટવાઈ જાય છે... કોઈ પાર ઉતરવાને બદલે ડૂબી મરે છે... તો કોઈ વગી જીવલેણ તરંગોને હસતાં હસતાં લાતે ચડાવે છે.... થોડુંક ડૂબે છે.... થોડુંક તરે છે.... અને છેલ્લે પાર ઉતરે છે. જીવનનાં ગુસ્તાખ તરંગો સામે તરી જતાં ખુશખિબજ આદમીની વાત એટલે ચડતા સૂરજની વેળા

રઘુવીર ચૌધરી

રૂદ્રમહાલય

મૂલ્ય રૂ. : ૧૮-૦૦

સોલંકી યુગની એક કલાસિદ્ધિ શિલ્પી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કપુરમંજરીની વિરલ પ્રેમકથા. સૌંદર્યનું તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સંબંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપા ધારણ કરે છે! કીર્તિનાં ઉત્તરોત્તર સોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

પિનાકિન દવે

અધિપુરુષ

મૂલ્ય રૂ. : ૨૦-૭૫

ભગવાન પરશુસમ, પ્રતાપી રાજ દશરથ, સ્વમાનવતી કૈકેયી, દશરથપુત્રી શાંતા, જીવિતિથી જ અબાણ મુનિ ઋષ્યશૃંગ, શ્રવણ તથા પૂર્વા વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમક્ષ તાદૃશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુસમના સમયમાં અયોધ્યા અને અંધામાં બનતી રાજદારી ઘટનાઓને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિશ્વજીત'ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ ઐતિહાસિક કૃતિ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સુચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

સંપાદક

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ : ૩
૧૫ ફેબ્રુઆરી '૭૬ : અંક ૬
કાર્યાલય :
આર. આર. રોડની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાબ :
૩. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
છટક નકલ
૩. ૧-૦૦
નકલ : ૧૧૦૦૦

આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
જુરાલાલ શેઠે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, દુબૈશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

હિંદીના મૂર્ધન્ય કવિ શ્રી અરોચને તેમના કાવ્યસંગ્રહ 'કિતની નાવો મે' કિતની બાર' માટે ૧૯૭૮નું ભારતીય જ્ઞાનપીઠનું રૂ. ૧ લાખનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે. શ્રી અરોચે ૧૯૬૨થી ૧૯૬૬ દરમિયાન રચેલાં કાવ્યો આ સંગ્રહમાં અંતરથ થયાં છે. આ સંગ્રહ કવિના સર્જનવિશેષનો ઉમદા નમૂનો છે. 'ઉદ્ગાર' વર્ષ-૧ અંક-૭માં શ્રી જોગાભાઈ પટેલે શ્રી અરોચણ સંગ્રહને લખેલો લેખ આ પ્રસંગે સંલારીએ હીએ અને વાચકોને યાદ અપાવીએ હીએ.

તા. ૨૬, ૨૭, ૨૮ જાન્યુ. ૧૯૭૯ દરમિયાન મોડાસા ખાતે યુજરાત અંધાલય સેવાસંઘનો તૃતીય અંધાલય પરિસંવાદ યોજાઈ ગયો. યુજરાતભરના અંધપાલો ઉપરાંત અંધસર્જન અને વેચાણ સાથે સંકળાયેલી વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓએ આ પરિસંવાદમાં હાજર રહી તાજા સમયમાં વાચકની જૂખ જળાડી સંતોષનાર અંધાલય સેવાનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે તે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું. આ પરિસંવાદના સમાચાર તાજા અંકમાં પ્રગટ કરીએ હીએ.

યુજરાતી રંગભૂમિના કસબી કલાકાર અને દિગ્દર્શક પ્રવીણ જોષીનું ૧૯ જાન્યુ. '૭૬ના રોજ આકસ્મિક અવસાન થતાં આઈ. એન. ટી.એ અને યુજરાતે ઊંડો આઘાત અનુભવ્યો. કવિશ્રી સિતાંશુનાં 'મકનછ ક્યાં ચાલ્યા' વગેરે મૌલિક યુજરાતી નાટકો લખવવા નિમિત્તે શ્રી સિતાંશુનો મળવા વારંવાર દિલ્હી દોડી જનાર આ કલાકાર ધમકતો 'છવ' હતા. તેમના ચાલ્યા જવાથી પ્રોફેશનલ થિયેટર સાચા અર્થમાં રાંક બન્યું છે. સહુગતને અંજલિ.

આપનો
મનહર મોદી

આ અંકમાં

૪	કવિતા છટ વિશે...	સ્વયંવિત્તિ જાની	૧૧	યુજરાતી બાવાની વાચન-સામગ્રીની વારંમથગૃહિઓ દ્વારા વ્યવસ્થા	પ્રકાશ વેગડ
૬	તૃતીય અંધાલય પરિસંવાદ	પ્રકાશ વેગડ	૧૬	અડતા સૂરજની વેળા	સારંગ ખારોટ
			૨૨	સંપર્ક	

કવિતા

જ્યોતિષ જાની

ઈંટ વિશે....

૧
ઈંટ અને આપણી વચ્ચે
તાત્વિક ભેદ કયો ?
એ પ્રશ્ન છે, મૂળભૂત પ્રશ્ન છે.
એ પ્રશ્નનો ઉકેલ ના આવે તો
જીવન આપણું વ્યર્થ છે !
ઈંટ અને આપણી વચ્ચેનું અંતર—
એ જાણવા જેવો અર્થ છે.
અર્થશાસ્ત્રમાં કે કોઈ શાસ્ત્રમાં
આજ સુધી નહિ ચર્ચાયેલો અર્થ છે.
અર્થ સમજાય તો કશું વ્યર્થ ના લાગે.
ઈંટ શું કે આપણે શું કે અંતર શું....
જાણીતી વાત છે—
ઈંટને અંગો નથી, આપણને અંગો, ઉપાંગો છે
છતાં ઈંટ વિચારવા જેવું બધું વિચારે છે
આપણે નહિ વિચારવા જેવું
બધું બધું વિચારીએ છીએ.
એક મત મુજબ ઈંટ કેવળ શૂન્ય છે
અને આપણે એકડો છીએ
ખીલે મત એથી તફાવત જોલટો છે.
આપણે શૂન્ય અને ઈંટ જ એક એકડો !
શૂન્યનો અર્થ શૂન્ય જ થાય અને

એકડોનો અર્થ એકડો જ થાય
એવું વિચારનાર માટે
આ તાત્વિક ભેદ વિચારવાનો કોઈ અર્થ નથી
અને અર્થ સમજાય તો કશું વ્યર્થ લાગે નહિ
ઈંટ ઉપર ઈંટ ઉપર ઈંટ
ગોઠવીએ તો જ
મૂળ પ્રશ્ન સમજાય, એનો અર્થ સમજાય
કોઈ અર્થ સમજાય, અર્થનું મૂળ સમજાય
જે મૂળભૂત છે, એવું જ્ઞાન થાય !

૨

ઈંટ એટલે ઝોગણુત્રીસ
અને ઈંટ એટલે એકલાખ ઝોગણુત્રીસ
આ વિરોધાભાસનું ગણિત નથી,
ગણિત હોય તો કેવળ આભાસનું—
ઝોગણુત્રીસ અને એક લાખ ઝોગણુત્રીસ
વચ્ચેના તફાવતથી રચાતા આભાસનું ગણિત
ઈશ્વરનો સઘળો વાસ છે,
એ જો નયું સત્ય હોય તો

આ—

ઈંટ એટલે ઝોગણુત્રીસ અને
ઈંટ એટલે એક લાખ ઝોગણુત્રીસ
—પરમ સત્ય છે.

સત્યને સત્યથી જ જાણી શકાય
એમ ઈંટને ઈંટથી જ પામી શકાય.
ઈંટ એટલે ઇમારત, એ કેવળ
સત્ય નથી
છે—માત્ર સત્યનો આભાસ

ઈંટ એટલે આકાર, એ કેવળ

સત્ય નથી

છે-માત્ર સત્યનો આલાસ

સત્યને સત્યથી જ જાણી શકાય

એમ ઈંટને ઈંટથી જ પામી શકાય

ઈંટ માનવમાત્રને આહે છે, એ

પૂર્ણ સત્ય છે અને

કોઈ માનવ પૂર્ણ સત્ય સુધી

પહોંચી શકતો નથી

ઈંટ ખસે તો ઓગણત્રીસ

ઈંટ ભાડે તો એક લાખ ઓગણત્રીસ

આ જેને સમજાય

એને ઈંટ વિશે સમજવા જેવું બધું જ સમજાય છે.

ઈંદ્ર અને ઈંદ્રને જ-માવતાં

બધાં જ રહુસ્થો ઈંટમાંથી ઉદ્ભવે છે

અને ઈંટ ઉપર ઈંટ ઉપર ઈંટ

તથા ઈંટ ઈંટ ઈંટ....

ગોઠવવાથી જ

ઈંદ્રની અને ઈંદ્રે જ-માવેલાં બધાં રહુસ્થોની

પ્રાપ્તિ થાય છે !

૩

મેં એને કાનમાં કહ્યું : ઈંટ

એણે પાડોશીના કાનમાં કહ્યું : ઈંટ

પાડોશીએ બાબુની ડોશીના કાનમાં કહ્યું : ઈંટ

ડોશીએ ડાકલી વગાડી,

આખા નગરજનોને કહ્યું : ઈંટ

નગરના લોકોએ ચોક્કમાં

લેગા થઈ, એક સાથે,

એક અવાજે, એક રાગે કહ્યું : ઈંટ

આકાશમાં ધીરે ધીરે જિતરી આવી : ઈંટ

કોઈ લાબ્યું કંકુ ને કોઈ લાબ્યું ચોખા

ને કોઈકે કહ્યું પૂને : ઈંટ

ઈંટ કેમ પૂન્ય છે અને માણસ કેમ નહીં ?

એટલો એક સવાલ હવે મે'રખાની કરો :

પૂછશો ને !

ઈંટ ઉપર ઈંટ ઉપર ઈંટ

ગોઠવવાથી જ

એનો જવાબ આપોઆપ સ્કુરશે.

૪

ઈંટ જિલી થાય તો

ચૂપચાપ ઘેસી જલે

ઈંટ ઘેસી જાય તો

ધૂળ ખંખેરી જિલા થલે

ઈંટ નાક ઉપર ઘેસે તો

ટગર ટગર આકાશ સામે જલે

ઈંટ માથા ઉપર ગોઠવાય તો

ધરતી ઉપર નજર ખેડી દેલે

ઈંટ ચસોચસ ગોઠવાઈ જાય તો

ઝડપલેર કણ કણમાં વિખેરાઈ જલે

ઈંટ વાતે વાતે વિખેરાઈ જાય તો

ગોઠણલેર ગુંબજ શા ગોઠવાઈ જલે

ઈંટ કદાચિત્ ઉશ્કેરાઈ જાય તો

પૂર્ણપણે શાંત રહેલે

અને ઈંટ પૂરેપૂરી પૂર્ણમિદ્ શાંત રહે તો

તોય કદી ઉશ્કેરાઈ ના જશે !

ઈંટ ઉપર ઈંટ ઉપર ઈંટ ગોઠવી

આટલો નિયમ જાળવશો તો

સ્વાસ્થ્ય હંમેશાં સારું ને સુદૃઢ રહેશે !

સમાચાર

મોડાસામાં તૃતીય અંથાલય પરિસંવાદ

□ પ્રકાશ વેગડ

જાન્યુઆરી ૨૬, ૨૭ અને ૨૮મીએ ગુજરાત અંથાલય-સેવા સંઘનો તૃતીય અંથાલય પરિસવાદ મોડાસાની ખી. ડી. કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશનમાં યોજાયો. ત્યાંના ઉત્સાહી અંથપાલ શ્રી કિશોર શુક્લે મહેમાનોનું ભાવભર્યું સ્વાગત કર્યું અને મોડાસાની વિવિધ શિક્ષણ સંસ્થાઓ તેમ જ અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓનો પરિચય આપ્યો. ગુજરાત વિધાનસભાના વિદ્યાપ્રેમી ધારાસભ્ય શ્રી કરસનદાસ સોનેરીએ આ પરિસંવાદના ઉદ્દેશ્યને પ્રવચનમાં સમાજની નવ-રચનામાં અંથાલયોના ફાળોને ગિરદાવ્યો, તેમ જ અંથાલય-સેવાઓનો વિસ્તાર કરવાની જરૂરિયાત ઉપર ભાર મૂક્યો. ઉદ્દેશ્યને સમારંભ-સભાના પ્રમુખસ્થાનેથી ખી. ડી. કોલેજના આચાર્ય શ્રી દાઉદભાઈ ધાંચીએ કહ્યું કે સાક્ષરતાનું પ્રમાણ વધારવા માટે આપણા દેશમાં અત્યારે દેશવ્યાપી અભિયાન ચાલે છે. પણ આ સાથે આપણે એ જુલુનું ન જોઈએ કે અત્યારે દેશની મોટી સંખ્યાના નાગરિકો સાક્ષર થશે, ત્યારે તેમને વાચન-સામગ્રી પૂરી પાડવા વિકસિત અંથાલય-સેવાઓની જરૂર પડશે. માટે રાષ્ટ્રના નવનિર્માણની આ પ્રવૃત્તિમાં અંથપાલોએ પોતાનો ફાળો આપવા તૈયાર થઈ જવું જોઈએ. શ્રી (ડૉ.) સી. પી. શુક્લે પોતાના પ્રાર્થનિક પ્રવચનમાં આદર્શ અંથાલય એક્ટ અંગે ટૂંકમાં, પણ માર્મિક ચર્ચા કરી. શ્રી પ્રવીણ શાહે ગુજરાત અંથાલય-સેવા સંઘની પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રગતિને હેવાલ આપ્યો.

બપોર પછીની સભામાં 'ગુજરાતી ભાષાની વાચન-સામગ્રીની વાર્ષિકપસચિ દ્વારા વ્યવસ્થા' અંગેના લેખોનું વાંચન અને ચર્ચાનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ સભાનું સંચાલન શ્રી (ડૉ.) સી. પી. શુક્લે કર્યું હતું. શ્રી પ્રકાશ વેગડે પોતાના લેખમાં ગિલ્ડિઓગ્રાફિકલ વ્યવસ્થાતંત્રની વિભાવનાની સ્પષ્ટતા કરી; ગુજરાતી ભાષાની વાક્યમ સચિના ક્ષેત્રે આજ સુધી થયેલ કામનો પરિચય આપ્યો અને એનું મૂલ્યાંકન કર્યું. વધુમાં, આ ક્ષેત્રે આયોજનબદ્ધ કામગીરી હાથ ધરવા, તેમજ ગિલ્ડિઓગ્રાફિકલ સોસાયટીની રચના કરવાનું સૂચન કર્યું, તેમ જ ગિલ્ડિઓગ્રાફિકલ નિષ્પત્તિ મેળવવા માટે અપેક્ષિત વિવિધ પ્રકારની સચિઓને ટૂંકમાં ઉલ્લેખ કર્યો. શ્રી કનુભાઈ શાહે વાર્ષિક સચિની વ્યાખ્યા, એની ઉપયોગિતા અને અંથપાલોના કર્તવ્ય-ધર્મની ચર્ચા કરી, તેમ જ સચિઓ તૈયાર કરવાના સર્વસ્વીકૃત નિશ્ચિત ધોરણોની જરૂરિયાત ઉપર ભાર મૂક્યો. શ્રી જ્યોત મેઘાણીએ વાર્ષિક સચિઓના ક્ષેત્રે ઉપાડવા જેવાં કામો અંગે કેટલાંક નક્કર સૂચનો કર્યાં, જેમાં (૧) ભૂતકાલીન સામયિક લેખસચિઓ (૨) લેખસંગ્રહના લેખોની સચિઓ (૩) પ્રાદેશિક સંદર્ભસચિઓ અને ઉત્તમ પુસ્તકોની સચિઓનો સમાવેશ સાથે છે. વધુમાં, આ કાર્ય માટે તેમજ સચિકારોને તાલીમ આપવાનો અને આ પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવનાર મિત્રોનું જૂથ રચવાનું સૂચન કર્યું છે. શ્રી કંચનકુમાર આર. પટેલ અને

શ્રી મધુસૂદન પુ. ત્રિવેદીનું પ્રવચન ગ્રંથાલયશાસ્ત્રની પદ્ધતિએ હેતુલક્ષી હોવાને અહલે સાધારણ (laymen approach), અને બિનબરૂરી વિવરણાત્મક હતું. શ્રી જગનનાથ મ. લૈયાએ કૃંડાળાની અંદર વિવચને ખેસાડીને એની ચારે બાજુ ગોલ ગોલ કર્યાં કર્યું છે. અંતે શ્રી સી. પી. શુકલે મુદ્દાસર અને રચણ શબ્દોમાં ભૂતકાળની કામગીરીની પ્રશ્નોત્તરી રૂપે અકાસણી કરી હતી, તેમ જ એ કામગીરીના પાંગળાપણા પ્રત્યે દુઃખ વ્યક્ત કર્યું હતું.

વિષય વિચારણા અને વ્યવસ્થાપક સમિતિની બપોર પછીની સભામાં પ્રસ્તુત વિષયમાં સક્રિય રસ ધરાવનારાઓને પ્રુલ્લું નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. આ સભામાં વાહુ-મયસ્યવિ વિભાગની રચના અંગે, તેમ જ વાહુ-મયસ્યવિઓના સંપાદનનું કાર્ય સત્વરે હાથ ધરવા વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. ગુજરાત ગ્રંથાલય-સેવા સંઘના મુખપત્ર 'ગ્રંથાલોક'ની વર્તમાન કામગીરી અંગે શ્રી પ્રકાશ વેગડના લેખમાં વ્યક્ત કરવામાં આવેલ અસતોપના સંદર્ભમાં 'ગ્રંથાલોક'માં પ્રગટ થતી સામગ્રીમાં સુધાર કરવા, ચાર સભ્યોના સંપાદન-મંડળને અહલે એક વ્યક્તિને સંપાદનની જવાબદારી સોંપવા, તેમ જ 'ગ્રંથાલોક'ને ચાર માસિકમાંથી ફેરવીને માસિક કરવા અંગે ગંભીરપણે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. આ અંગે જે નિષ્ણૃથો લેવાયા, તે ઠરાવોની માદીમાં જોવા મળશે.

ગુજરાત સરકારના શિક્ષણ નિયામકે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો, સરકારી કોલેજો અને બિન-સરકારી કોલેજોના વડાઓને તેમના ગ્રંથપાલો દ્વારા આ પરિસંવાદ અંગે થયેલ ખર્ચ ઠાંટની ગણતરી માટે માન્ય ખર્ચ ગણવા આદેશ આપ્યો હતો. સરકારની આ ઉદારતા અને સહની કદર કરવામાં આવી હતી. ઉપર નિર્દેશિત સંસ્થાઓના ગ્રંથપાલો ઉપરાંત અન્ય વિશિષ્ટ પ્રકારની શૈધ-સંસ્થાઓ અને યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલયોના ગ્રંથપાલોએ પણ પરિસંવાદમાં હાજરી

આપી હતી અને ચર્ચામાં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. પ્રથમ દિવસે પરિસંવાદમાં ઉપસ્થિત રહેનાર ગ્રંથપાલોની સંખ્યા ૧૪૫ મુઠ્ઠી પહોંચી હતી, ન્યારે બીજા દિવસે એમાં આઠ-દસનો વધારો થયો હતો.

બીજા દિવસે ધધારનાર ભાઈઓમાં શ્રી ભગત-ભાઈ શેઠ અને શ્રી વનરાજ માળવી હતા. બન્ને સબજનો ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશક અને વિકેતા મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે વધાર્યા હતા. પુસ્તકોની કિંમતમાં વધારો અંગે પ્રકાશકોનું દષ્ટિબિંદુ સમજવા ખાતર તેમને નિચંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. અને ખરેખર, તેમની સાથે થયેલી ચર્ચાઓ ઉપયોગી પુરવાર થઈ હતી.

બીજા દિવસને વિષય હતો : 'ગ્રંથાલયોમાં પુસ્તક-પસંદગી તથા પ્રાપ્તિના અવરોધો અને ઉપાયો' -લેખોનું વાંચન અને ચર્ચા. આ સભાનું સંચાલન શ્રી મોહનદાસભાઈ પટેલે કર્યું હતું. આ વિષય માટે કુલ ૧૧ વ્યક્તિઓના લેખો આવ્યા હતા, જેમાંથી ત્રણ વ્યક્તિઓ ગેરહાજર રહેતાં તેમનાં લેખો વંચાયા નહોતા. વ્યાખ્યાતાઓમાં શ્રી રમણલાલ એલ. પટેલે જણાવ્યું હતું કે ગ્રંથાલય ગમે તેટલું વ્યવસ્થિત હોય, તેની કાર્યવાહી અને વ્યવસ્થા ગમે તેવાં સરળ હોય, પરંતુ ગ્રંથસંગ્રહ જે યોગ્ય પુસ્તક-પસંદગી દ્વારા કરવામાં ન આવ્યો હોય તો એ ગ્રંથાલય અસરકારક સેવા આપી શકતું નથી. તેમજ પુસ્તક પસંદગીના અવરોધોની લાંબી યાદી આપી હતી અને એના ઉપાયો પણ સૂચવ્યા હતા. શ્રી જયંત મેઘાણીએ દુકમાં જણાવ્યું કે પુસ્તક પ્રાપ્તિના મોટા ભાગના અવરોધો પુસ્તકાલય અને વિકેતાની કડીઓની ખામી ભરેલી કામગીરીને લીધે ઊલા થાય છે. તેમજ વિકેતા પક્ષે પાંચ સાધારણ ખામીઓના ઉલ્લેખ કર્યો છે, ન્યારે પુસ્તકાલયોને પક્ષે આઠ, જેમાં થોડી ગંભીર ખામીઓનો ઉલ્લેખ પણ છે. તેમજ જણાવ્યું કે વિકેતાને ઉવેખીને જ્યાંબધ વિકેતા કે પ્રકાશક

પાસેથી સીધી ખરીદી કરવાની પ્રથા નિવારવી જોઈએ. મોટા અંચાલયોમાં જ્યાંય ધ વિકેતા પરતું અવલંબન એટલી હદે વ્યાપક બન્યું છે કે જ્યાંય ધ વિકેતા ધણે એવાં જ પુસ્તકો પુસ્તકાલયોમાં ઠલવાય છે. વધુમાં, તેમણે ભારતીય પુસ્તક વ્યવસાયનો સરવેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે, પ્રકાશકોએ કે જ્યાંય ધ વિકેતાઓએ પુસ્તકાલયોને સીધું વેચણુ ન કરવું જોઈએ. શ્રી જયંતભાઈની વાતમાં તથ્ય નથી, એમ કહી શકવું મુશ્કેલ છે. પણ તેમનું આ વિધાન છે વિવાદસ્પદ, જેની સાથે પરિસંવાદમાં હાજર રહેલા અંચાલો સહમત થયા ન હતા. પણ તેમનું એક અન્ય સૂચન સભાએ વધાવી લીધું હતું, જેમાં પ્રકાશકો, વિકેતાઓ, અંચાલો અને સરકારના પ્રતિનિધિઓની બનેલી એક સંયોજન સમિતિની રચના કરવા બંનેનો વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. પરિસંવાદ માટે પૂર્વ તૈયારીના કાર્યમાં વ્યસ્ત હોવા છતાં, શ્રી કિશોર શુક્લ લેખ તૈયાર કરી શક્યા અને એ પણ વળી ખૂબ મુદ્દાસર અને સમજૂતી, કે બી. ડી. કોલેજના ખીચોખીચ ભરાયેલા સભાભવનમાં ઉપસ્થિત સહ કોઈ આ મુદ્દાઓ અને સૌમ્ય નવમુવાનમાં એક આદર્શ અંચાલના ગુણોના અભાગર જોઈ ખુશ થઈ ગયા. શ્રી એચ. સી. શૈક્ષતે પોતાના અનુભવો અને અભ્યાસને આધારે વિષયની ખૂબ જ ગીણવટથી અને વ્યવસ્થિત રીતે છણાવટ કરી હતી. શ્રી ઇન્દુલાઈ ધુએ પુસ્તક-પસંદગીના સિદ્ધાંતોની વિગતે ચર્ચા કરી, પણ પસંદગી અને પ્રાપ્તિના અવરોધો અને ઉપાયો-વિષયક મુદ્દાસર રજૂઆત કરી શક્યા નહિ. શ્રી જગનલાલ મ. લૈયાએ વિવિધ પ્રકારના અંચાલો વિષયક સરકારી આંકડાઓનું આદર્શ રજૂ કરીને વધુ વિસ્તૃત બિનજરૂરી ભૂમિકા બાંધી હતી, પણ પ્રસ્તુત વિષય ઉપર સ્પષ્ટ અને મુદ્દાસર તેઓ કંઈ આપી શક્યા નથી. શ્રી કે. સી. પટેલ અપ્રાસંગિક ધણું બોલ્યા અને જે થોડું પ્રાસંગિક બોલ્યા તેમાં ટકી ન શકે એવાં બિન-અભ્યાસી વિધાનો પુષ્કળ હતાં.

શ્રી મૂળ્યંદલાઈ પટેલે પ્રસ્તુત વિષય સિવાયની વાતો કરી, તે ખરેખર શ્રોતાઓ ઉપર એક પ્રકારે જુલમ કહેવાય. પરિસંવાદમાં વાંચવા માટે આ પ્રકાર લેખો શા માટે પસંદ કરાયા, તે મને જરા પણ સમજતું નથી. જે પ્રોત્સાહન આપવા માટે વ્યક્તિ હોય તો મારે કહેવું પડશે કે આ માટે ઉચિત સ્થાન સ્થાનિક ગોઠીઓ કે અન્ય કોઈ પ્રકારનું સભાએ હોઈ શકે, પણ ગુજરાતભરના દરેક પ્રકારનું અંચાલોના અંચાલોની વાર્ષિક સભામાં આ પ્રકારનું રજૂઆત તો કદાપિ ન થવી જોઈએ.

આ વિષય ઉપર અનેક અંચાલોએ એટલે બધાં વિવાદસ્પદ વિધાનો અને સંકીર્ણ ટીકાઓ કરી હતી કે તેમના લેખવિષયક ચર્ચા ખૂબ ગરમાગરમ ચાલી. આ ચર્ચામાં શ્રી (ડૉ.) પાંખા, શ્રી મહેન્દ્રલાલ, શ્રી કે. પી. ગુપ્તકયાલા, શ્રી રમણિકલા પારેખ, શ્રી ભારતીબેન જોષી, શ્રી શાંતિલાલ પંડ્યા શ્રી મનુભાઈ ભાવસાર, શ્રી સ્વરૂપબેન વીરાણી, શ્રી ચક્રવર્તી ત્રિવેદી, શ્રી હરીશ પટ્ટન, શ્રી વનરાજ માળવી શ્રી જયંત મેઘાણી અને શ્રી પી. સી. શાહે લાભ લીધો હતો. આંતે શ્રી મોહનદાસભાઈ પટેલે એમ જે પુસ્તકાલયના પોતાના અનુભવોને આધારે જણાવ્યું કે વાચકોની માંગણી જેને તેવી હોય પણ એને અનુભાર કરવો જોઈએ નહીં. અંચાલોમાં એ આવક હોવી જોઈએ કે તે હળવું સાહિત્ય વાચનારોમાં ગંભીર સાહિત્ય તરફ વાળી શકે.

આ પછીની ચર્ચાસભાને વિષય 'શિક્ષણ હાલના માળખામાં તાલીમ પામેલા અંચાલોને જરૂરિયાતો છે ખરી ?' - ખરેખર તો એકમાત્ર ગમ્મત ખાતર પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો. પણ તેમ છતાં આ પ્રશ્ન નિરર્થક કહી શકાશે નહિ. ગંભીરતાથી નિરીક્ષણ કરનાર કોઈ પણ વ્યક્તિને, શિક્ષણના વર્તમાન માળખામાં, નિષ્ઠાવાન અંચાલ તડપતો દેખાશે. આજના શિક્ષણનું ધ્યેય એકમાત્ર અભ્યાસ

પૂરતી તૈયારી કરીને ડીગ્રી મેળવવાનું છે, જેથી સારી નોકરી હાંસલ કરી શકાય. સંસ્કાર કેળવવાનું કે જ્ઞાનોપાર્જનનું લક્ષ્ય તો એક જાણુ હૈકેલોલાઈ ગયું છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિની ખૂબ માહી અસર અંધપાલોની કાર્યક્ષમતા ઉપર પડી છે. શિક્ષણ સંસ્થાઓનાં અંધાલયોમાં મોટે ભાગે પાઠ્ય-પુસ્તકોનો જ અહોગો ઉપયોગ થાય છે. એ સિવાયના અંધો ઉપર ખર્ચ થતી ધનરાશિનું યોગ્ય વળતર મળતું નથી. વિદ્યાર્થીઓ અને અધિકારી શિક્ષકો પણ પુસ્તકોની ગોઠવણી, વર્ગીકરણ કે સૂચિકરણ પ્રત્યે અડુચ્છિ ધરાવે છે. તેઓ જાતે જઈને પુસ્તકોના કબાટમાંથી પોતાને જોઈતું પુસ્તક કે, એ ન મળે તો એ વિષય સંબંધી અન્ય પુસ્તકો જોવાનું કે પસંદ કરવાનું પસંદ કરતા નથી. પુસ્તક-પસંદગી સગાવાદ કે જૈનાચારીના આધારે થતી જોવા મળે છે. વિષય વિભાગોના વડાઓ પોતાના પ્રકાશકોની કૃપાદષ્ટિ મેળવવા એજી પ્રગટ કરેલા પુસ્તકો પોતાના અંધાલય માટે વધારે પડતાં પસંદ કરતા હોય છે અથવા વધારે નહીં જારીદવાની ભલામણ કરે છે. આ રીતે પુસ્તક પસંદગીમાં યુજવત્તાના માપદંડની ઉપેક્ષા થાય છે. સંદર્ભ સેવાની વિદ્યાર્થીઓને લાગ્યે જ જરૂર પડે છે. અને પાઠ્ય-પુસ્તકોની આપ-લેનું જ એકમાત્ર મહત્ત્વપૂર્ણ કામ જો અંધાલયોમાં ચાલતું હોય, તો આ કાર્ય એક પદાવાળો પણ સારી રીતે કરી શકે છે. માટે આ પ્રકારની વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે તાલીમ પામેલા અંધપાલોની શું જરૂર છે ? આ પ્રકારની વિચાર-ક્ષરણી ધરાવતા વક્તાઓ હતા : શ્રી પ્રવીણ શાહ, શ્રી જગન લેયા, શ્રી કાંતિલાઈ ઠાકર, શ્રી ભારતીબેન જોષી, શ્રી કે. સી. પટેલ, શ્રી હરીશ પરખ અને શ્રી પ્રકાશ વેગડ.

આ વિષયનું ખીજું પાસું 'તાલીમ પામેલા અંધપાલોની જરૂર છે.'-એના પક્ષમાં શ્રી જેઠાલાલ ગાંધી, શ્રી (ડો.) પાખ્યા, શ્રી મહેન્દ્રલાઈ દલાલ, શ્રી ભાગીરથીબેન પંડ્યા, શ્રી રમણિકલાલ પારેખ

અને શંકરલાલ પંડ્યા વગેરે હતા. તેમજી માનવ જીવનનાં સ્થાયી મૂલ્યોની ચર્ચાથી શરૂ કરીને માનવ સંસ્કૃતિનો વિકાસ અને અંધાલયો દ્વારા એનું પ્રસારણ વગેરે અનેક સાથત આદર્શોની ચર્ચા દ્વારા સલાના મળવામાં એ ઠસાવી દીધું કે તેમની વાત સાચી છે. આ સલાનું સંચાલન શ્રી અંકભાઈ પટેલે કહ્યું હતું. તેમજી આ વિષય પસંદ કરનારાઓના સૂઝની સરાહના કરી હતી.

વિષય વિચારણી સમિતિની સલામાં પુસ્તક-પસંદગી તથા પ્રાપ્તિના અવરોધો અને ઉપાયો વિષયક સળગતા પ્રશ્નો અંગે ગહન ચર્ચા કરવામાં આવી અને એ જાખતે થોડા ઠરાવો તૈયાર કરવામાં આવ્યા.

સંઘની સામાન્ય સલામાં બંને દિવસોના વિષયોની ચર્ચાનું નિષ્કર્ષ ઠરાવરૂપે રજૂ કરવામાં આવ્યું, અને નીચેના મહત્ત્વના ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર થયા :

ઠરાવ - ૧

ગુજરાતી ભાષાની જુદા જુદા પ્રકારની અંધસૂચિઓ તૈયાર થાય તે હેતુથી તથા આ કાર્યમાં રસ લેતાં બાઈ-બહેનોને એકત્રિત થઈને કાર્ય કરવાની તક મળે, એટલા માટે ગુજરાત અંધાલય સેવા સંઘના એક વિભાગરૂપે ગુજરાતી વાડ-મયસૂચિ વિભાગ સ્થાપિત કરવાનું આ સંઘ ઠરાવે છે. આ વિભાગ (૧) વાડ-મયસૂચિઓ તૈયાર કરવાનું (૨) વાડ-મયસૂચિઓના કાર્ય સંબંધે માહિતીનું પ્રસારણ કરવાનું અને (૩) પ્રવૃત્તિને બધી રીતે મદદ કરવાનું કાર્ય કરશે.

ગુજરાતી વાડ-મયસૂચિ વિભાગ માટે સામાન્ય સલામાં મૂંડાયેલ એક કન્વનર રહેશે તથા સાત સભ્યોની એક સમિતિ રહેશે. આ સમિતિમાં સંઘના મંત્રી પોતાના હોદાની રૂબે એક સભ્ય તરીકે રહેશે.

ઠરાવ - ૨

હાલના તબક્કે આ સંઘના ઉપક્રમે નીચે જણાવેલા વિષયોની વાડ-મયસૂચિઓ તૈયાર કરવાનું ઠરાવવામાં આવે છે. અને તે સંબંધે આગળનું કામ કરવા વાડ-મયસૂચિ વિભાગને વિનંતી કરવામાં આવે છે. :

- (૧) જાળ સાહિત્યસૂચિ.
- (૨) ગુજરાતી ભાષાના સંદર્ભ અંધોની વિસ્તૃત સૂચિ.
- (૩) ગુજરાતી ભાષાના ઉત્તમ વાર્તા સાહિત્યની પરિચયાત્મક સૂચિ.

ગુજરાતમાં ગુજરાતી વાર્ધ-મયસૂચિઓનું કામ જુદે જુદે ઠેકાણે અંચાલ ભાર-બહેનો અને અન્ય કાર્યકર્તાઓ પ્રમાણબદ્ધ રીતે કરી રાકે તે ક્ષેત્રથી એક તાલીમ શિબિર યોજવાનું આ સંધ કરાવે છે. અને આ દિશામાં સરકારી મદદ મેળવવા તથા જે સ્થળે ઉત્સાહી અંચાલો કે સંસ્થાઓ આવી શિબિર યોજવા તૈયાર હોય ત્યાં શિબિર માટેની જરૂરી કાર્યવાહી સંધની વ્યવસ્થાપક સમિતિ કરે, તેમ આ સંધ કરાવે છે.

કરોલ - ૪

પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તકો વસાવવાની કામગીરીમાં વર્તમાન ટેન્ડર પ્રણાલી અંતરી અવરોધક સિદ્ધ થઈ છે. આ અને બીજા આનુષંગિક બાબતો અંગે વિચારણા કરવા માટે ગુજરાત અંચાલ-સેવા સંધ, ગુજરાત રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ, ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશક અને વિદેશ મંડળ અને ગુજરાત સરકારના પ્રતિનિધિઓની બનેલી એક સંયોજન સમિતિની રચના કરવાનું આ પરિસ્થાપક સરકારને વિનંતી કરે છે. આવી સંયોજન સમિતિ રાષ્ટ્રીય ધોરણે સ્વાયેચ્છી ગ્રંથ આર્કિસ્ટીક કમિટીની કામગીરીને અંચાલમાં રાખીને કાર્યવાહી કરશે એવી અપેક્ષા છે.

કરોલ - ૫

ગુજરાતમાં અંચાલયોને તાલીમ પામેલા અંચાલોનો શાલ મળે એ દષ્ટિએ ગુજરાત સરકારે સને ૧૯૬૫થી અંચાલ તાલીમનો છ અઠવાડિયાના અભ્યાસક્રમની યોજના કરેલી. ત્રણ વર્ષ પછી એટલે કે ૧૯૬૮થી આ અભ્યાસક્રમ વધારે વિસ્તૃત બનાવીને સરકારે અંચાલય વિજ્ઞાન તાલીમનો ચાર માસનો અભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો. આ અભ્યાસક્રમ અનુસાર છેલ્લાં ૧૦ વર્ષોથી આ તાલીમ અપાય છે અને રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ પરીક્ષા લઈ પ્રમાણપત્ર આપે છે.

પણ ગયા વર્ષથી ગુજરાત સરકારના તાંત્રિક શિક્ષણ વિભાગે એકામાં એકું ધોરણ ૧૦ નવી એસ. એસ. સી. પરીક્ષા પસાર કરનારાઓ માટે લાઇબ્રેરી આર્કિસ્ટ-ટીચીંગનો એક વર્ષનો અભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો છે. આ અભ્યાસક્રમની જરૂરિયાતનો પ્રશ્ન બાજુએ મૂકીએ તો પણ એમાં નીચે મુજબની અંતરી ઊભાપો એવા મળે છે.

- (૧) આઅભ્યાસક્રમ ચલાવવા માટે સંસ્થાઓને અંતરી આસતાં પહેલાં અભ્યાસક્રમ ચલાવવા અંગેની મૂળભૂત પ્રાથમિક જરૂરિયાતો પૂરી કરાઈ છે કે નહિ, તે ધ્યાનમાં લેવાઈ નથી.
- (૨) આ અભ્યાસક્રમ ફક્ત બહેનો માટેનો જ હોવા છતાં, એમાં ભાઈઓને પણ હરથી પ્રવેશ આપવામાં આવે છે.

(૩) શિક્ષણ ફી તથા અન્ય ફીનું ધોરણ નિશ્ચિત ન હોવાથી સંસ્થાઓ એક સત્રના રૂપિયા ૨૦૦ જેટલું શિક્ષણ ફી તથા વધારામાં પ્રવેશ ફી, લાઇબ્રેરી ફી તે જ અન્ય ફી લે છે.

(૪) વર્ગમાં શિક્ષણ આપનારાઓની લાયકાતો અંચાલ ૨૫૪૮તા ન હોઈ, વ્યાખ્યાતાઓની નિમણૂકો કોઈ પણ માપકંડ વિનાની થાય છે. એ ઉપરાંત તેમને અપાત પુસ્તકારની રકમમાં પણ અસમાનતા પ્રવર્તે છે.

આ કારણોને લક્ષમાં લેતાં આ સંધને એમ લાગે છે કે ગુજરાતમાં અંચાલય વિજ્ઞાનની તાલીમ માટે એકામ એકામ અંતરેણુઓની લાયકાતના સ્તરે એક જ અભ્યાસક્રમ હોય તે ઈષ્ટ છે. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા વિદ્યાર્થીઓ તથા તેમને કામ આપતી સંસ્થાઓ માં અનુકૂળ રહેશે. આથી અત્યારે ચાલતા બંને અભ્યાસક્રમોનો સમઘણે વિચાર કરીને અંતરેણુઓ ધોરણનો એક જ રાજ્ય માન્ય અભ્યાસક્રમ થાય અને તે માટેની ફીનું ધોરણ, વ્યાખ્યાતાની લાયકાતો તથા તેમને અપાત મહેનતાણું તેમ જ માન્યતા આપવાના નિયમો વગેરે નવેસરથી તૈયાર થાય અને સત્વરે અમલમાં મૂકાય એ માટે આ સંધ સરકારશ્રીને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

કરોલ - ૬

ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓમાં અંચાલયોમાં ફાળવે શિક્ષકોની અંચાલો તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવે છે. પણ તેમની નિમણૂક સોડાક સમથની હોવાથી તેઓને અંચાલયના કામમાં રસ નથી હોતો. તે સરકારે નિશ્ચિત કરેલી લાયકાત પામેલા અંચાલોની જ નિમણૂક કરવી જોઈએ એવે આ સભા આગ્રહ કરે છે અને સરકારશ્રીને આ બાબતમાં તાત્કાલિક યોગ્ય કરવા વિનંતી કરે છે.

કરોલ - ૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલ સાહિત્યની સર્વજ્ઞાહી વાર્ધ-મયસૂચિ કરવા વિચારે છે, તેની આ સભા સહયોગ નોંધ લે છે અને આ સંધ અંચાલય વિજ્ઞાનની યોગ્ય પદ્ધતિ મુજબ કાર્ય થાય તેડું ઇચ્છે છે. આ માટે આ સંધ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને સહકાર આપવાનું કરાવે છે.

કરોલ - ૮

આપણાં અનેક અંચાલયોમાં બહુમૂલ્ય અને અપ્રાપ્ય પુસ્તકો સારી એવી સંપ્તિમાં સંચાલિતો છે. આપણી આ સાહિત્યસંપત્તિની શાળા અભ્યાસીઓ અને સંશોધકોને મળે, તેમ જ એવાં પુસ્તકોની યોગ્ય સાચવણી થાય એ માટે એની સુવિ બનાવવાનું કામ હાથ ધરવું જોઈએ. સરકારમાં એ સાંસ્કૃતિક અંચાલયો પૂરતો પણ આ કરાવવો અમલ થાય તો પણ સંતોષ માની શકાય.

ગુજરાતી ભાષાની વાચન-સામગ્રીની વાહ્યમય-સૂચિઓ દ્વારા વ્યવસ્થા એટલે ગુજરાતી ભાષાની વાચન-સામગ્રી ઉપર નિયંત્રણ મેળવવા માટે પ્રિન્ટિંગ-ઓર્ગાનિક વ્યવસ્થાતંત્રની સ્થાપના. ખીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે, ગુજરાતી વાચન-સામગ્રી માટે એક એવી અસરકારક ગોઠવણીની રચના, જે વ્યવસ્થિત નોંધણીમાંથી પરિણમે છે. આ પ્રકારની શાસ્ત્રીય રીતે કરવામાં આવેલી નોંધસૂચિઓને વાહ્યમયસૂચિઓ, અને આ વ્યવસ્થાઓને 'પ્રિન્ટિંગ-ઓર્ગાનિક વ્યવસ્થાતંત્ર' કહેવામાં આવે છે.

આજ સુધી ગુજરાતીમાં નાનીમોટી અનેક વાહ્યમયસૂચિઓ પ્રગટ થયેલી છે. એમાંની મહત્ત્વની સૂચિઓનો ઉલ્લેખ શ્રી મોળીલાલ સાહેબરાએ 'પરમ' નન્યુ. '૭૯ના અંકમાં 'ગુજરાતી અંચસૂચિ' શીર્ષક હેઠળ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની એક સમિતિનાં સૂચનોની નોંધમાં કર્યો છે. વધુમાં, 'વિદ્યાપીઠ' દ્વારા સિક્કા મે-જૂન ૧૯૭૫ના અંકમાં શ્રી કિરીટ ભાવસારના લેખ 'ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલ સંદર્ભ-સામગ્રી-એક સર્વેક્ષણ'માં અંચસૂચિઓ ઉપરાંત થોડી લેખસૂચિઓનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એ ઉપરાંત થોડી વધારાની વાહ્યમય-સૂચિઓ આ મુજબ છે :

૧. ઉપાધ્યાય, દિનેશ સંપા. ગુજરાતી નાટ્ય-વિવેચનના ટેટલાક લેખોની સૂચિ. 'અંચ' એપ્રિલ ૧૯૬૭ પૃ. ૫૩-૫૪.

૨. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ સંદર્ભસૂચિ. અમદાવાદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૭ પૃ. ૨૪ (સાયકલોસ્ટાઇલ)
૩. ત્રિવેદી, નવલરામ સંપા. 'કાન્ત' સંદર્ભસૂચિ. રમેશ ભની કૃત 'ગિજ્ઞાસા' (૧૯૬૮) પૃ. ૬૮-૭૨.
૪. દેસાઈ, કીકુભાઈ રતનજી સંપા. ગુજરાતી અંચસૂચિ (૧૯૫૧-૧૯૬૫ સુધીમાં પ્રગટ થયેલાં શહેર તથા નગર પુસ્તકાલયોએ વસાવવા જેવાં ગુજરાતી પુસ્તકો). અમદાવાદ, ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ, ૧૯૭૫ પૃ. ૧૮૫.
૫. ભાવસાર, કિરીટ સંપા. ગુજરાતી સામયિક લેખસૂચિ. હસમુખ શાહ અને ખીજા સંપાદકો. અમદાવાદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૫ પૃ. ૮૪ (સાયકલોસ્ટાઇલ).
૬. ભાવસાર, કિરીટ સંપા. રાષ્ટ્રીય એકતા અને સાહિત્ય : વાહ્યમયસૂચિ. મોહનભાઈ પટેલ અને ચંદ્રકાંત શેઠ સંપા. ભાષા-સાહિત્ય દ્વારા રાષ્ટ્રીય એકતા. અમદાવાદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૭ પૃ. ૫૧-૫૬.
૭. મહાભારત સૂચિ (અથવા અને લેખો). અમદાવાદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૭ પૃ. ૧૧ (સાયકલોસ્ટાઇલ).

* ગુજરાત અધ્યાલય-સેવા સંઘના ત્રીજા વાર્ષિક પરિસંવાદમાં રજૂ કરેલો નિબંધ : મોહાસા, ૨૬ નવન્યુઆરી, ૧૯૭૬.

ඉතිරි වන පසුව 'ඉන්ද්‍රයානු සංස්ථාපිත' කණ්ඩායම
 තම කාර්යයන් සම්බන්ධයෙන් පවතින සියලුම පවුලක
 සාමාජිකයන්ගේ සහය ලැබීම සඳහා ඉතාමත් ඉඩ දීමට
 සූදානම්ව සිටියහ. ඉන්ද්‍රයානු සංස්ථාපිත කණ්ඩායම
 සියලුම පවුලක සාමාජිකයන්ගේ සහය ලැබීම සඳහා
 ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ. ඉන්ද්‍රයානු
 සංස්ථාපිත කණ්ඩායම සියලුම පවුලක සාමාජිකයන්ගේ
 සහය ලැබීම සඳහා ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ.

මෙම සියලුම පවුලක සාමාජිකයන්ගේ සහය ලැබීම
 සඳහා ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ. ඉන්ද්‍රයානු
 සංස්ථාපිත කණ්ඩායම සියලුම පවුලක සාමාජිකයන්ගේ
 සහය ලැබීම සඳහා ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ.

'නම' නිසා 'නම' ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ. ඉන්ද්‍රයානු
 සංස්ථාපිත කණ්ඩායම සියලුම පවුලක සාමාජිකයන්ගේ
 සහය ලැබීම සඳහා ඉතාමත් ඉඩ දීමට සූදානම්ව සිටියහ.

06

07

07

૯. મહેતા, ચંદ્રકાન્ત સંપા. કલાપી સંદર્ભસૂચિ (કાવ્યો, લેખો અને ગ્રંથો તથા કલાપી વિશે અભ્યાસ-સામગ્રી). ઇન્દ્રવદન કા. દવે કૃત 'કલાપી-એક અધ્યયન' (૧૯૬૬) પૃ. ૪૫૨-૪૫૬.

૧૦. મહેતા, પ્રકાશ સંપા. અખો સંદર્ભસૂચિ. 'ગ્રંથ' ઓગ. ૧૯૬૭ પૃ. ૪૧-૪૨.

અલંકાર (પુસ્તકસૂચિ). 'ગ્રંથ' મે ૧૯૬૯ પૃ. ૧૯ અરિસ્ટોટલસનું કાવ્યશાસ્ત્ર. 'ગ્રંથ' એપ્રિલ ૧૯૬૬ પૃ. ૫૧-૫૩.

ગાંધીજી સાહિત્યકાર તરીકે. 'ગ્રંથ' ઓક્ટો. ૧૯૬૯

ખ. ક. ઠાકોર સંદર્ભસૂચિ. 'ગ્રંથ' નવે. ૧૯૬૬. વેગડ, પ્રકાશ સંપા. દ્વારાય સંદર્ભસૂચિ.

'કવિલોક' સળંગ અંક ૧૨૧-૧૨૪, ૧૯૭૮. 'ધૂમકેતુ' અને 'સુન્દરમ'ની વાર્તાકલા-એક સંદર્ભસૂચિ. 'ઉદ્ગાર' સપ્ટે. ૧૯૭૭.

નહાનાલાલ સંદર્ભસૂચિ. 'ગ્રંથ' જૂન ૧૯૭૭ પૃ. ૧૫૨-૧૭૮. પુનર્થુ. અનંતરાય રાવળ અને અન્ય સંપા. નહાનાલાલ જન્મશતાબ્દી સ્મૃતિગ્રંથ. અમદાવાદ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, ૧૯૭૮ પૃ. ૨૮૯-૩૩૦.

પ્રકાશન-વર્ષની અસંગતિઓ-એક સંદર્ભસૂચિ. 'ઉદ્ગાર' જન્યુ. ૧૯૭૮.

પ્રેમાનંદ સંદર્ભસૂચિ, ઠેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી અને શિવલાલ જેસલપુરા સંપા. પ્રેમાનંદની કાવ્યસૂચિઓ-ખંડ ૨, ૧૯૭૬ પૃ. ૧૩૪૨-૧૩૭૫.

મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ, ૧૮૫૭-૧૯૭૭ (પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ક્ષેત્રે ફ્રેંચ, અમેરિકા, ઐટીઅન, ફેડરલ રિપબ્લિક ઓફ જર્મની અને ભારતની યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા પી. એચ. ડી. તથા અન્ય પદવીઓ માટે સ્વીકૃત મહાનિબંધો). યુનઈ, આર. આર. શેઠની કંપની, ૧૯૭૮ પૃ. ૭૬.

લેખકોના જન્મ કે મૃત્યુ-વર્ષોમાં વિવિધ-એક સંદર્ભસૂચિ. 'ઉદ્ગાર' ઓક્ટો. ૧ અને માર્ચ '૭૮.

સાહિત્ય-સંશોધન સૂચિ (Research in progress) 'ઉદ્ગાર' જૂન, જૂલાઈ, ઓગ અને ડિસે. ૧૯૭૮.

૧૧. શાહ, કનુલાઈ અને ભાવસાર, કિરીટ સપ તપાસ નિબંધસૂચિ. અમદાવાદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૫ પૃ. ૨૩૪.

૧૨. શેખડીવાળા, જશવંત સંપા. નાટક, નાટક અને નટધર. 'ગ્રંથ' નવે. ૧૯૭૫ પૃ. ૩૩-૪૪ આ પ્રમાણે, અત્યાર સુધી જે કામ થયું છે

એનું આ એક અંતગતું ચિત્ર છે. અને આ ચિત્રારી નજરે લક્ષદ્વીપ સાથે ખૂબ સામ્યતા ધરાવે છે આજ સુધીની આપણી બિબ્લિઓગ્રાફિકલ એક્રિટિવિટી લક્ષદ્વીપની જેમ અલગ-અલગ, એકબીજાથી સ્વતંત્ર તેમ જ વેરવિખેર જોવા મળે છે. એટલું જ નહીં એમાં યોજના, શાસ્ત્રીયતા અને ચોક્કસાઈનો ખૂબ અભાવ છે. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલા તમામ ગ્રંથોની શાસ્ત્રીય રીતે તૈયાર કરવામાં આવેલી સળંગ વાર્ષિક સૂચિઓ કે થોડાં થોડાં વર્ષોની એકસઠું સંચિત (cumulative) સૂચિઓ આપવા પાસે નથી.

શ્રી ભોગીલાલ સ્મૃતિસરના લેખમાં નિદેશિ અને ક્ષિંપિત સરકારના સમયમાં પ્રકાશિત, ગુજરાત ગુરુજીના આરંભકાળને આવરી લેતી, મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથસૂચિઓ આજે અપ્રાપ્ય છે. શ્રી બી. એસ ઠેશવન સંપાદિત 'નેશનલ બિબ્લિઓગ્રાફી ઓફ ઈન્ડિય વિટરેચર, ૧૯૦૧-૧૯૫૩ ખંડ-૧ : આસામ ખંડલા, ઇન્ડિય અને ગુજરાતી'માં એકમાત્ર સાહિત્ય ગ્રંથોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ વાર્ષિક સૂચિ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય, કલકત્તાના મંચસંગ્રહ ઉપર તૈયાર કરવામાં આવી છે, એને લીધે આ કાળ પ્રકાશિત થયેલ બધા ગ્રંથોનો સમાવેશ થયો નથી સેન્ટ્રલ રિફરન્સ લાઇબ્રેરી, કલકત્તા દ્વારા પ્રકાશિ

ચતી 'ઇન્ડિયન નેશનલ બિઝિનેસબ્રાફ્ટી'ની વિષય પ્રમાણેની ગોઠવણીમાં અન્ય ભાષાઓના અથવા સાથે ગુજરાતી અથવાનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. પણ એકમાત્ર ગુજરાતી ભાષાના તમામ વિષયોની ફક્ત એ-એ વર્ષોની જુદી રાષ્ટ્રીયસૂચિ એ અથવામાં ૧૯૫૮-૫૯ અને ૧૯૬૦-૬૧ પ્રકાશિત થઈ છે. એ પછી ૧૯૬૪થી ૧૯૭૪ના માર્ચ સુધી માસિક અંકરૂપે આ સૂચિનું પ્રકાશન થયું છે. તત્પશ્ચાત્ ગુજરાત સરકારે કરકસરના પગલા તરીકે ૧૯૭૪ના એપ્રિલથી સૂચિનું પ્રકાશનકાર્ય બંધ કર્યું છે. હાલમાં જાણવા મળ્યું છે કે ૧૯૬૨થી ૧૯૭૧ સુધીની સંચિત (cumulative) સૂચિનું સંપાદનકાર્ય વડોદરાના કેન્દ્રિય અધિકાર્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. આ સિવાયની અંકસૂચિઓમાંથી અધિકાર્ય સૂચિઓમાં શાસ્ત્રીયતા અને ચોકસાઈનો અભાવ છે.

અભ્યાસ અને સંશોધન માટે એક ઉપયોગી સંદર્ભસાધન તરીકે, ગુજરાતી મુદ્રણની શરૂઆતથી આજ સુધીની શાસ્ત્રીય રીતે સંકલિત કરેલી અંકસૂચિ અને લેખસૂચિની ગંભીર ખોટ, આજે આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ. વાચન-સામગ્રીમાં દિનાદિન થઈ રહેલ અભિવૃદ્ધિ જોતાં, આ પ્રકારની સૂચિઓ સંકલિત અને પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય વહેલી તકે હાથ ધરવામાં આવે એ ઇચ્છ છે.

આ દિશામાં અત્યારે જે કામ ચાલી રહ્યું છે એનો ઉલ્લેખ અહીં કરવો જોઈએ. ગુજરાતી ભાષાનાં ૩૦ સામયિકોમાં ૧૯૭૫ના વર્ષમાં પ્રગટ થયેલા તમામ વિષયોના લેખોની એક સૂચિ ગુજરાત વિદ્યાપીઠના અંકપાલોએ તૈયાર કરી છે, જે ટૂંકમાં પ્રગટ થનાર છે. ગુજરાતી ભાષામાં મુદ્રણના આરંભકાલથી આજ સુધીમાં પ્રગટ થયેલા અથવાની સૂચિ, સંકલિત અને પ્રકાશિત કરવા માટે જરૂરી વિચારણા કરવા, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે નિષ્ણાતોની એક સમિતિ નિયુક્ત કરી છે. આ સમિતિની એક બેઠક ૧૦મી ડિસે. ૧૯૮૧ના રોજ

મળી હતી, જેમાં ચર્ચાયેલા મુદ્દાઓ ટૂંકમાં આ મુજબ છે :

૧. ગુજરાતી અંકસૂચિનું સંપાદન મૂળ અથવા જોઈને કરવું કે કેવળ પ્રાપ્ત સૂચિઓનું સંકલન કરવું ? અને એ સૂચિઓમાં સમાવિષ્ટ યથા ન હોય પણ અન્યત્ર જોવામાં આવ્યા હોય એવા અથવાનો પણ કેવળ નિર્દેશ કરવો ?
૨. અંક-પરિચય ટૂંકમાં અપાય તો અંકસૂચિ માહિતીપ્રદ બનવા ઉપરાંત અભ્યાસ અને સંશોધન માટે વિશેષ ઉપયોગી થાય.
૩. નાટકોનાં સારમાયનોની ચોપડીઓ, બોલપટના કથાસંવાદોની પત્રિકાઓ, શાળાપયોગી ચોપડીઓ અને માર્ગદર્શિકાઓ, આંક કે હિસાબોની ચોપડીઓ, નકશા-પોથીઓ, વાર્ષિક પંચાંગો, સાધારણ સંસ્થાઓના અહેવાલો, પ્રકીર્ણ પત્રિકાઓ, સ્મરણિકાઓ-વગેરેનો આ અંકસૂચિમાં સમાવેશ કરવો નહિ.
૪. પ્રસ્તુત અંકસૂચિ એ ખંડમાં હોવી જોઈએ. પહેલો ખંડ ગુજરાતી અંકવર્ણનનો કોશ હશે. એમાં વિષયવિભાગો અને કર્તાના નામથી આરંભાતું અંકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન પુસ્તકાલય વિજ્ઞાનની નિશ્ચિત પદ્ધતિ પ્રમાણે હશે. એકાઠ વિષયમાં ગુજરાતી ભાષાના એકંદર વાહ-મયની જાણકારી મેળવવી હોય કે એક અંકકારના અમુક વિષયના વિવિધ અથવા વિશે જાણવું હોય તો પ્રથમ ખંડમાંથી મળે. બીજા ખંડમાં અંકનામ, કર્તા અને વિષય ઇંડેક્સ ઉપરાંત અન્ય તમામ જરૂરી આહતોધોનો સમાવેશ હશે.
૫. ગુજરાતી મુદ્રણના આરંભથી માંડી ઈ.સ. ૧૯૦૦ સુધીની અંકસૂચિનું કામ પહેલાં હાથ ધરવું જોઈએ. આ કાલખંડમાં પ્રકાશિત મૂળ અથવા જોવાનું સરળ ન હોઈ જે યાદીમાંથી અંકનોંધ લેવામાં આવી હોય તે અત્યેક યાદીને એક સંગ્રહ આપી એનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ. વળી,

ને પુસ્તકાલયમાં દુર્લભ ગ્રંથો અચવાયેલા હોય એનો પણ સંભાવે નિર્દેશ કરવો ઇચ્છે છે.

હવે એક મુખ્ય પ્રશ્ન છે આ ચોજનાને અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી રકમનો. અને તે ક્યાંથી અને ક્યારે મળશે, એ નિશ્ચિત નથી - એવું આ સમિતિ નોંધે છે.

આ છે આપણા આજના વિષયનો પૂર્વ ઇતિહાસ.

આપણે જાણીએ છીએ કે દરેક પ્રગત્તરીય સરકારની એક અનિવાર્ય ફરજ છે કે 'હિલ્લિવરી એન્ડ બુક્સ એક્ટ' હેઠળ મેળવવામાં આવતા ગ્રંથોની પ્રાથમિક વાર્ષિકમૂલ્યો નિષ્ક્રમિત પ્રગટ કરે. અત્યારે સેન્ટ્રલ રિફરન્સ લાઇબ્રેરી દ્વારા રાષ્ટ્રીય ગ્રંથસૂચિ દર મહિને પ્રગટ થાય છે, જેના ત્રૈમાસિક, વાર્ષિક અને થોડાં થોડાં વર્ષોના સંચિત અઠો પણ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. પણ દરેક ભાષામાં પ્રગટ થતા ગ્રંથોની જુદી જુદી વાર્ષિકમૂલ્ય પ્રગટ થવી જોઈએ, જે પાંચ કે દસ વર્ષોને અંતે સંચિત રૂપે પણ પ્રગટ કરવામાં આવે.

આ કાર્ય દરેક રાજ્યના કેન્દ્રિય ગ્રંથાલયે હાથ ધરવું જોઈએ. ગુજરાત સરકારે આ માટે વડોદરાના કેન્દ્રિય ગ્રંથાલયના ઠોપીરાઈટ વિભાગમાં હંમણાં થોડા સમયથી એક વ્યક્તિની નિયુક્તિ કરી છે. અને એ પણ જણાવવા મળ્યું છે કે માસિક ગ્રંથસૂચિ પ્રકાશન કરવાની સરકારે અનુમતિ આપી દીધી છે.

આજ સુધીના અનુભવોને આધારે હું કહી શકું છું કે આપણે કામની અગત્ય કે ઉપયોગિતાનો સ્વીકાર કરવામાં હંમેશ પાછળ રહ્યા નથી, પણ આયોજનબદ્ધ તેમ જ શાસ્ત્રીય રીતે કામનો અમલ કરવામાં તે ચોક્કસ પાછળ રહ્યા છીએ

ગુજરાતમાં આજે વાર્ષિકમૂલ્ય વિષયક ચેતનાનું વાતાવરણ તૈયાર થઈ રહ્યું છે, અનેક ગ્રંથપાલો નાની-મોટી વાર્ષિકમૂલ્યો તૈયાર કરી

રહ્યા છે, અને ગુજરાતના સુદ્ધિભૂતિઓ આ પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન પણ આપી રહ્યા છે. આ પ્રકારના સમય સંદર્ભમાં જે આપણે ઇચ્છતા હોઈએ કે આયોજનબદ્ધ કામગીરી હાથ ધરવામાં આવે, તે એ જરૂરી છે કે વાર્ષિકમૂલ્યોનું કામ કરી રહેલા તેમ જ કરવા ઇચ્છતા ઉત્સાહી ગ્રંથપાલોને, નિષ્ણાત ગ્રંથપાલો દ્વારા અષ્ટિક્ષિત માર્ગદર્શન, ટૂંકિંગ અને માહિતી પૂરી પાડવા માટે એક 'બિબ્લિઓગ્રાફિકલ સોસાયટી'ની રચના કરવામાં આવે. આ સંસ્થાની અન્ય કામગીરીમાં નોંધણીકાર્યનું સંગઠન અને પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ તેમ જ આંતર-ગ્રંથાલય સહકાર જેવી વ્યાવહારિક સમાવેશ થઈ જાય છે. જરૂર પડે આ સંસ્થા ઇઈ પ્રોજેક્ટ પણ હાથ ધરી શકશે. ઉત્સાહના આવેશમાં ઇઈ પણ કાર્ય કરવા કરતાં એ હિતાવહ છે કે, નિષ્ણાતોના ઠરેલ માર્ગદર્શન હેઠળ ગ્રંથાલયશાસ્ત્રની આંતરરાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ મુજબ આયોજનબદ્ધ કામગીરી હાથ ધરવામાં આવે, જેથી સમય, શક્તિ અને ધનનો દુર્લભ યતો અટકે, તેમ જ જે કામ નિષ્પન્ન થાય તે વિશ્વભરના અભ્યાસીઓ અને સંશોધકને ઉપયોગી નીવડે.

ગુજરાતી ભાષાની તમામ સામગ્રી ઉપર સંપૂર્ણ અને અસરકારક બિબ્લિઓગ્રાફિકલ નિયંત્રણ મેળવવા માટે કેટલા પ્રકારની વાર્ષિકમૂલ્યોની જરૂર પડે ?

પેરિસમાં ૧૯૫૦માં યોજવામાં આવેલ યુનેસ્કો કોન્ફરન્સે સાપ્રત બિબ્લિઓગ્રાફિકલ નિયંત્રણ મેળવવા માટે જે પ્રકારની વાર્ષિકમૂલ્યોની રૂપરેખા સૂચવી હતી, એના અનુકરણે તૈયાર કરેલી એક રૂપરેખા નીચે મુજબ છે :

૧. વિશ્વભરમાં પ્રગટ થતાં અને વેચાણ માટે મુકાતાં ગુજરાતી ભાષામાં સમસ્ત પુસ્તકો અને પુસ્તિકાઓ, પ્રકાશિત મહાનિબંધો, જન-સાધારણની સુચિનાં વિદ્યાકીય પ્રકાશનો અને સરકારી પ્રકાશનોની સામાન્યમૂલ્ય : અનુકૂળતા પ્રમાણે આ ત્રણ પ્રકારનાં પ્રકાશનોની જુદી જુદી સૂચિઓ પ્રગટ કરી શકાય.

૨. વેચાણ માટે નામુકાતાં પણ પ્રકાશિત થતાં ગુજરાતી પુસ્તકો અને પુસ્તિકાઓની વાર્ષિકમ-સૂચિઓ.

૩. ગુજરાતીનાં સામયિકો અને સમાચાર-પત્રોમાં પ્રકાશિત થતા મહત્વના લેખોની અનુક્રમ-સૂચિ (Index).

૪. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત નકશા અને નકશાપૃષ્ઠોની સૂચિ.

૫. ગુજરાતીમાં લખાયેલા અપ્રકાશિત મહા-નિબંધો અને વિદ્યાકીય પ્રકાશનોની સૂચિ.

૬. સ્થાનીય સરકારનાં ગુજરાતી પ્રકાશનો.

૭. સાંપ્રતિક ગુજરાતી સામયિકો અને સમાચાર-પત્રોની માર્ગદર્શિકા.

૮. ગુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકોના પ્રકાશકો અને પુસ્તક-વિકેતાઓની માર્ગદર્શિકા.

૯. અભ્યાસી-સંઘો (Learned Societies), સંસ્થાઓ, ગ્રંથાલયો અને અન્ય સંબંધિત સંગઠનોની માર્ગદર્શિકા.

૧૦. ગુજરાતી પુસ્તકો અને સામયિકોના લેખોની ટિપ્પણ કે એના વિનાની ચૂંટેલી-સામગ્રી-સૂચિ (Select list).

ઉપર નિર્દેશી સાંપ્રત વાચન-સામગ્રીની વાર્ષિકમસૂચિઓની જેમ ભૂતકાળની સામગ્રીનું સંકલન કરવા માટે પ્રોત્સાહક હાથ ધરવા જોઈએ, જેથી સંપૂર્ણ અને અસરકારક બિબ્લિયોગ્રાફિકલ નિર્ધારણ હાંસલ કરી શકાય.

અંતે, આજના વિષય સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવતી એક બાબત તરફ આપણું ધ્યાન દોરવા ઇચ્છું છું. શું એ ઇચ્છનીય નથી કે ગ્રંથાલય-સેવાના વિકાસ માટે ઉપયોગી તમામ પ્રવૃત્તિઓની માહિતી, લેખો અને ચર્ચાઓ ગ્રંથાલય-સેવા સંબંધી પત્રિકા 'ગ્રંથાલોક'માં પ્રગટ થાય ?

ગુજરાતી ભાષાની વાંચન-સામગ્રીની વાર્ષિકમસૂચિઓ દ્વારા વ્યવસ્થા અંગેની જે પ્રશ્નનીય

કામગીરી ગૂંચવત વિદ્યાપીઠના ગ્રંથપાલો આજે ચાર-પાંચ વર્ષોથી કરી રહ્યા છે, એની માહિતી પ્રગટ કરવાનું 'ગ્રંથાલોક'ના સંપાદકોને સાથી ઉચિત જણાયું નથી ? આ પ્રકારની માહિતી પ્રગટ કરવાથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે, એક જ કામનું બે-ત્રણ વ્યક્તિઓ દ્વારા પુનરાવર્તન થતાં અટકે છે. ચારી વાતનો મર્મ તમે એ હકીકત જણીને સારી રીતે સમજી શકશો કે, આપણા વિષયમાં પણ માહિતીના અલાવને લીધે મિનજરૂરી પુનરાવર્તન થયું છે. અને થઈ ગયું છે એટલે આજ રખાયું છે, નહિ તો વર્ષોની કહેલી મહેનત નકામી જાય !

અયા વર્ષે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ત્રણ સંદર્ભગ્રંથો વિષયક જોરદાર ચર્ચા 'ગ્રંથ', 'ઉદ્દગાર', 'વિદ્યાપીઠ', 'સ્વાધ્યાય' અને 'ભાષા-વિમર્શ' વગેરે સામયિકોમાં થઈ હતી કે, આ ગ્રંથો અવિશ્વસનીય, અપ્રમાણિક અને અશાસ્ત્રીય છે અને સમાજહિત ખાતર તેમને તાત્કાલિક રદ કરવા જોઈએ. આપણે જણીએ છીએ કે આ બાબત ગ્રંથાલયશાસ્ત્ર અને અનુલય-સેવાની કામગીરી સાથે અનુદ સંબંધ ધરાવે છે. તેમ છતાં 'ગ્રંથાલોક' આ અંગે મૌન રહ્યું !

શ્રી જયંત મેઘાણીએ જે 'ગ્રંથગોષ્ઠી'નું આયોજન કર્યું છે, એ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પત્રિકા 'પરખ' હિસે, 'ઉત્તના અંકમાં સંપાદકે તેમને અભિનંદન આપવાની સાથેસાથ આ પ્રવૃત્તિનાં મહિમા અને ઉપયોગિતા વિશે આશરે ૭૨૫ શબ્દોમાં કુલ ત્રણ પૃષ્ઠો આવરી લેતો સંપાદકીય લેખ લખ્યો છે. જ્યારે 'ગ્રંથાલોક' તો હજી સુધી આ પ્રવૃત્તિથી અજાણ્ય હોય તેવું લાગે છે !

હું માનું છું કે, કોઈ પણ વ્યાવસાયિક પત્રિકાનો સંપાદક કે સંપાદક મંડળ જે પોતાના વ્યવસાય સંબંધી બાબતોથી અજાણ્ય રહે, તે એ પ્રકારની પરિસ્થિતિ, એ વ્યવસાય માટે જરા પણ હિતાવહ નથી.

સારંગ ખારેટ

રાજદરબારમાં અગત્યના આગંતુકના નામની જેમ છડી પોકારાય તેમ ચીમનલાલના ડેલીવિંધ ધરતો દરવાજો એમના પ્રવેશ સાથે 'કિચૂ...ડ' કરતોકને નેકી પોકારી ઊઠ્યો. ચીમનલાલના ઘરમાં ચાર ટીપાં તેલની ખોટ ન હતી. દરવાજાને જણી જોઈતે ખોલતો રાખવામાં આવ્યો હતો. કોઈ આવે તો ઘરમાં ઊંડે જોરડે બેઠા હોય તો પણ ખચ્ખર પડે માટે. દેશી દબને ડેલી દરવાજો પથ્થરની બેસણીમાં ધસારાને કારણે એવો ત્રંસમાં જોડવાઈ ગયો હતો કે ઊધડતી વખતે અવાજ કર્યા પછી માણસ અંદર આવી જાય ત્યારે આપોઆપ દેવાઈ જતાં અચકાઈને બીજો અવાજ કરતો. આમ ડેલીને દરવાજો ખુલ્લો હોવા છતાં કોઈ ગુપ્તગુપ અંદર ધૂસી શકે કે બહાર જઈ શકે એવી ચીમનલાલના ઘરમાં શક્યતા ન હતી. આગંતુક પછી ગમે તે હોય.

ખોલતાં દરવાજામાં દાખલ થતાં પેલા 'કિચૂ...ડ' જેવા જ કક્કશ અવાજે ચીમનલાલે હાક મારી:

'નવી...!'

'આવી...' સૂરની જુગલબંધી કરતાં નવીએ ઘરમાંથી વળતો જવાબ આપ્યો. ચીમનલાલ આગણું વટાવી ઓશરીએ પહોંચ્યા, ચપલ પાટ નીચે કાઢ્યાં અને પાટ સામે ગૂઠતી ખાટ પર જમાવ્યું. ત્યાં નવી ખારણામાં દેખાઈ.

ખાવીસેક વર્ષના સ્વઅજીવન પછી ચીમનલાલની નવી કર્યાયથી નવી વરતાતી ન હતી. છતાં એ મોજમાં હોય ત્યારે પોતાની બીજી વારની પત્નીને નવીના લાડકા નામથી લહેકાથી બોલાવતા.

'આજે કાંઈ આવે ટાણે ઘેર...!'

'સારા સમાચાર દેવા આવ્યો છું. તારી અને મારી મે'નત આખરે લેખે લાગી. દુલ્લભજી આવ્યા છે. મે'તાને ઘેર એ કલાક બાંજમડ કર્યા પછી માની ગયા. માણસ ભારે ચીકણો, પણ મેંય મનમાં ગાંઠ વાળી હતી. પાછી તે' એ ગાંઠને તાણીને ટાઈટ કરી આપી'તી. એટલે શરૂઆતમાં હું' તો નામકરે જ ગયો. દસના અગિયાર કરતાં કલાક કાઢ્યો, પણ મે' તો ધસીને ના જ પાડી દીધી, એટલે આકુડા ઠેકાણે આવી ગયા.'

'હા, પણ નક્કી કેટલામાં કહું' છે ઈ કિયેને!'

'પંદરમાં. પૂરા પંદર ને ખાકોતું બધું ખોરડાની આખરૂ મુગળ પહેલાં નક્કી થયું' હતું એમ જ.'

'હું' નો'તી કે'તી કે જરા ધીરા ખમો, હી હારાં વાનાં થઈ રે'શે.' ચીમનલાલની ચંપાએ રાજપો વ્યક્ત કરતાં કહ્યું. 'હવે તમારા જોરુકા આખલાને વેલી તકે નાચ નાખો એટલે માણુકના ઢાળમાં આવે.'

'દુલ્લભજી રોકાઈ ગયા છે. કાલે સવારમાં ચાંલ્યા કરીને જશે. લખન પણ મહિના માસમાં જ ઉઠેલી નાખવાનું કેતા'તા.'

‘તો તો બહુ હારું. સુંદરીયો આખો દિ’ ફાલતું ચોપડીયું’ વાંચ્યા કરે છે તે આપણને હમજાણુ નોં પડે એવું બોલ્યા કરે છે. આઈડી આપણે એટલે ડોળા વહિ ઉપર મંડાશે. એ વના એવું ઠેકાણું પડવાનું નથી.’

‘વહિ તો હવે આવી જાણુ રૂમરૂમ કરતી. હાલ્ય મને પાણી પાઈ દે એટલે દુકાને જાઉં.’ ચીમનલાલે કહ્યું. અને ચંપા પાણી લેવા ધરમાં ચાલી ગઈ ત્યારે આત્મસંતોષ અનુભવતાં એમનો માંવલો બોલ્યો : ‘સુંદરીયાના લાજુતરનો ખરચો માથે ન પડયો એટલે ગંગા નાહ્યા. દુલ્લભજી જેવો પોંચતો વેવાઈ ન મલ્યો હોત તો બધું જ માંડી વાળવાનું હતું, પણ બચી ગ્યાં મારા ભાઈ.’

આ સુંદરીયો એટલે સુંદર, એટલે સુંદરલાલ ચીમનલાલ ખી. એ., ચીમનલાલની પહેલી પત્નીનો પુત્ર. એ ત્રણેક વર્ષનો હતો ત્યારે ચીમનલાલ ધરલંગ થયા. ચાર વર્ષનો થયો ત્યારે બાપે એને નવી નક્કોર મા લાવી આપી અને પાંચ વર્ષનો થતાં સુધીમાં તો રમાડવા માટે એક ભાઈ પણ આપી દીધો. ત્યાર પછી માબાપના અજીવાનાં વચ્ચે ઊછરતા ઝોરમાંને ભાઈના ઘોડિયાની દોરી ખેંચતાં સુંદર મોટો થવા લાગ્યો. મેટ્રિક થયો ત્યાં સુધીની એની જિંદગીના મોટા ભાગના કલાકો એના નાના ભાઈને રમાડવામાં, બહાર ફેરવવામાં, સૂસૂ લૂછવામાં, વાવા પહેરાવવામાં અને પછી મોટો થયો ત્યારે એકડે એકથી માંડીને એ. ખી. સી. ડી. સુધીનું શિક્ષણ આપવામાં વપરાતા રહ્યા. આ બધું સુંદરના પોતાના વિકાસને અને શિક્ષણને ભોગે થતું હતું એવું ભાન એને પહેલાંથી જ હતું પણ એ ત્યારે લેસન કરવા સમય માગતો ત્યારે મા એને વહી નાખતી કે બાપા એને મારી બેસતો. આમ છતાં એ લાજુયોગણ્યો અને પોતાનો પહેલો બીજો નંખર સાચવતો ગયો. એકવાર થોડા ગુણાંક માટે ત્રીજો આવ્યો ત્યારે એ મેડા પર ચડીને જાને જાને ખૂબ રડયો હતો. હુપાઈને રડવું પડ્યું

હતું કારણ કે એના રડવાનું કારણ ધરમાં માને કે બાપને નહિ સમજાય એની એને ખાતરી હતી.

સુંદરના જીવનમાં પહેલો જોરદાર વળાંક એ મેટ્રિક પાસ થયો ત્યારે આવ્યો. ‘વેપારીના દીકરાને તાર વાંચવા જેટલું અંગ્રેજી આવડે એટલે હાંઉ.’ એવું માનતા ચીમનલાલ તો સુંદરને મેટ્રિક સુધી પણ પહેંચવા દેવા માગતા ન હતા. મોટો ધંધો સંભાળે ને નાનો લણુ એવી એમની ગણતરી હતી, પણ બનતું રહ્યું કાંઈક જુદું જ. નવીનો નાનકો પાંચમા ધોરણથી અડિયલ ટટ્ટની જેમ અટકતો ગયો, જ્યારે સુંદર આગળ નીકળતો ગયો. મેટ્રિકમાં એ પ્રથમ વર્ગમાં આવ્યો અને એક બે શિષ્યવૃત્તિઓ પણ જીતી ગયો ત્યારે એણે આગળ લાજુવાની રદ લીધી. આમ તો એનું કાંઈ ચાલત નહિ, પણ એના શિક્ષકોએ અને ગામના થોડાક સમજદાર માણસોએ ચીમનલાલ પર દબાણ કર્યું. ‘છોકરો લણુ શકે તેમ છે અને ધર પહેંચતું છે, તો પછી આગળ લાજુવતા કેમ નથી?’ ગામના પ્રતિષ્ઠિત અને આગળ પડતા માણસોના આ સવાલનો ચીમનલાલ પાસે કોઈ જવાબ ન હતો. એટલે બધાંના મેંશરમ ખાતર એમણે સુંદરની જીવ કમને માન્ય રાખી. આગળ નહિ લણુ શકનાર નવીનો નાનકો તાર વાંચવા જેટલું અંગ્રેજી પણ શિખ્યા વિના બાપને કાપડની દુકાનમાં મદદ કરવા લાગ્યો. અને સુંદર બી. એ. સુધી પહેંચી ગયો.

કોલેજના ચાર વર્ષના અભ્યાસ માટે સુંદરને નજીકના શહેરની હોસ્ટેલમાં જવાનું થયું ત્યારે પિંજરામાંથી મુકત થતા પંખી જેટલો આનંદ એણે અનુભવ્યો હતો. આ આનંદ એણે નસનસમાં રસળવા દીધો. એના જોસને અસ્ખલિતપણે વહેવા દીધું. એ જોશે જીવતરની પથોને ધબકતી કરી મૂકી. પોતાની જ્ઞાનપિપાસા એ વધારતો ગયો ને ઠારતો ગયો. ઠારતો ગયો અને વધ રતો ગયો. અભ્યાસ ઉપરાંત બહારનું પણ એ વાંચતો ગયો. વિચારતો ગયો. પચાવતો ગયો.

આપ નહિ જ માને એની ખાતરી હોવા છતાં સુંદરે આગળ લાણવાનું નક્કી કરી રાખ્યું હતું. મનમાં હતું કે નોકરી કરતા જઈશું ને આગળ લાણતા જઈશું. એમ. એ. યઈશું, પીએચ. ડી. કરીશું, પ્રોફેસર બનીશું ને પરિત્રાઈમાં નામ કાઢીશું. આ બધું કાંઈ અશક્ય ન હતું. નોકરી મળે તો બધું થાય, પણ નોકરી મળવી જોઈએ.

—નહોતી મળતી એટલે બી. એ. થયા પછી પિંજરાનું પંખી પાછું પિંજરામાં આવી ગયું હતું. રવેન્જાએ રવીકારેલો આ પિંજરાવાસ સુંદરને અકળાવી રહ્યો હતો, પણ રિથિતિ કામચલાઉ હતી, કાલે નોકરી મળે તો આને રવાના જેવી તૈયારી સાથે સુંદરના પ્રયાસો ચાલુ હતા અને સારો દિવસ ગમે ત્યારે ગિયરો જ એવે એને વિશ્વાસ હતો.

પણ દિવસ ઉગાર્યો દુલ્લભજીએ—જરા જુદી રીતે. પૌતાને માટે નહિ પણ સીમનલાલ અને ચંપા માટે. કેવડિયાની પચ્છે રતો.

* * *

‘જે ભાઈ સાંભળ !’ રાત્રે વાળુ પાણીથી પરવારી સીમનલાલ સુંદરને ઠહી રહ્યા હતા. ચંપા હાજર હતી. નાનકો જમ્યા પછી જગી શકતો ન હતો એટલે ગેરહાજર હતો. ‘તારા બી. એ. થયાને બાર મઈના થવા આવ્યા, નોકરી માટે નકામી હરિયાપાટી ક્યાં હીધી, પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. તું અને તારી પાછળ કરેલો ખર્ચ એક અટાણે તો માથે પડ્યા જેવું છે. મને એની ચિંતા યાતી તો એટલે મેં નક્કી કરી નાખ્યું છે કે, તારે નોકરી માટે જાંવા મારવાનું છોડીને ધધે લાગી જવું. હમણાં તૈયાર કપડાંના ધધો ઠીક ચાલે છે. આપણી આજુની ડુકાન થોડા રૂપિયા આપતાં મકાનો મેરાઈ ખાલી કરી દેશે. એનો ધધો ચાલતો નથી ને આંખે મોતિયો બિતર્યો છે. એને કાઢીને બે ગાળાંની મોટી ડુકાન કરશું. કાપડનું

ચાલશે ને રેડીએવાણું ચ રેતાં રેતાં જમી જશે. એવને પછી લીલા હલેર ! એકે ભાઈ કમાવ ને ખાવ. મને ચ પછી પગ વાળવા મળશે. આમાં રૂપિયા બેશે પણ એની વેવરથા મેં કરી લીધી છે, તારાં લખન સ્તાપરવાળા દુલ્લભજીની દીકરી જોડે નક્કી કર્યાં છે. વાંકડામાં પંદર હજાર દેરા કપૂલ યઈ આ છે સમજ્યોને ?’

‘ઓજા કેંવાવ.’ પિતાની લાંબી એકોકિત જવા સંવાદ પછી દીકરાએ ટૂંકો જવાબ આપ્યો. વાતચીતની શરૂઆત સુંદર ધણું ખુટું આ રીતે જ કરતો. દીકરાને પંદર હજાર ઓજા પડે છે એ સાંભળતાં સીમનલાલના મોંમાંથી આશ્ચર્યોદ્ગાર સરી પડ્યો. પ્રશ્ન—સૂચક આશ્ચર્યોદ્ગાર...

‘શું ?’

‘રૂપિયા પંદર હજાર ઓજા કહેવાય. પ્રયત્ન કરીએ તો વધુ મળે.’

‘એમ ! કઈ રીતે ?’

‘જે રીતે પંદર હજાર મળી રહ્યા છે, એ જ રીતે.’

‘એટલે ? કાંઈ હમજાણું નહીં.’ ચંપા બોલી.

‘તને ત્રિરાશી આવડે છે મા ?’
ના.’

‘પછી ક્યાંથી સમજાય ? ગણિતની વાત છે, બાપુને જલદી સમજાશે. બાપુ એકના પાંચ તો ત્રણના કેટલા ?’

‘પંદર.’

‘જોશું ને મા ? એ તો જેને સમજાવું હોય તેને સમજાય.’

‘પણ તું કેવા શું માગે છે ? એકના પાંચ તો ત્રણના પંદર. પછી ?’

‘એ જ હિસાબે ચારના કેટલા થાય ?’

‘વીસ.’

‘અને પાંચના ?’

‘પચુ પચુ પચ્ચીસ. પણ તું આ ગુણાકાર
શેના કરાવે છે એ કે’ને ?’

‘રૂપિયાના બાપુ રૂપિયાના. થોડોક વધુ પ્રયત્ન
કરશે તો મારા લગનના તમને પચ્ચીસ હજાર તો
આમ ચપટી વગાડતાં મળી રહેશે. ટ્રેન્ડ્યુએટ છું.
દેખાવડો છું. ધરની ઇન્જન તો જાણી છે. પહેલાં ભલે
દાદાની સાથે ગળ, કાતર ને માંસડી લઈ તમે ફેરી
કરતા હતા પણ આજે બન્યું વચ્ચે દુકાન છે
મળતી. પછી એવા આપના આવા દીકરાને પચ્ચીસ
હજાર ન મળે ?’

‘મને તો લાવી હૈં ને ગગા’ ચંપા ટહુકી.
‘એટલે મનેય થાય કે તારું લાલેલું લેખે લાગ્યું છે.
પંદરના પચ્ચીસ કરી દેખાડ તો રંગ બદલું.’

‘મને મા મળે, ધીરજ અને ખંત રાખીએ
તો બધું મળે. હવે જે આ વાત તને સહેલાઈથી
સમજાય એવી છે. સાંભળ :- દુલ્લભજીની ત્રિખોડી
કન્યાનો સોદો પંદરમાં પાર ઊતર્યો. પાંચ હજાર
એની શ્યામલતાના, પાંચ મોઢે શીળીનાં ભરપૂર
માંડાં છે, એના. અને પાંચ એક આંખમાં ફૂલ
ખીંચ્યું છે, એના. આ ત્રણ ખોડ ઉપરાંત જે કોઈ
બહેરી મળી જાય તો પાંચ હજાર વધે. સાથે લંગડી
પણ હોય તો પાંચનો ઝૈર ફાયદો. આમાં તો અધિ-
કર્ય અધિકમ્ ફૂલમ્ જેવું છે. પ્રયત્ન કરો બાપુ
સફળતા જરૂર મળશે.’

‘મુંદરીયા !’ ચીમનલાલ તાકૂકયા. ‘તે’ શી
રીતે જાણ્યું કે—’

‘સિમ્પલ. બાપુ સાવ સિમ્પલ રીતે. પણ તમે
ગરમ ન થાવ. જે શુભ છે તેને શાંતિપૂર્વક ગ્રહણ
કરવું જોઈએ. થોડા દિવસ પહેલાં હું અમદાવાદ ગયો
ત્યારે સતપરનો એક એજાખીતો અનાયાસે ગાડીમાં
મળી ગયો. વાત પર વાત નીકળતાં મેં દુલ્લભજીની
દીકરી વિશે પૂછ્યું અને મને જાણવા મળ્યું. એની
સાથે સંબંધ બાંધવાની વાત બે-ચાર મહિનાથી

ધરમાં ચર્ચાતી હતી, એટલે મને ખબર તો હતી જ.’

‘હા તે ખબર હતી તો શું થીયું ? બધી
છોકરીયું કાંઈ ગોરી નથી હોતી.’

‘મેં કયાં કહ્યું કે હોય છે.’

‘અને મોઢે શીળીના બે-ચાર ડાઘા હોય એવી
બધી કાંઈ કુંવારી નથી રઈ જતી.’

‘દુલ્લભજીની પુખ્પાક્ષી પણ નહિ જ રહે, મને
ખાતરી છે.’

‘એવું નામ પુખ્પા નથી.’ ચંપા ખેલી ઊઠી.

‘એ’ પુખ્પાક્ષી કહ્યું. પુખ્પાક્ષી એટલે પુખ્પ
જેવી, મતલબ કે ફૂલ જેવી, આંખવાળી.’

‘એવ્યા આંખતું ફૂલું’ તો ધારીને જોઈએ તો
ય દેખાતું નથી.’

‘પણ હું કયાં એની ના પાડું છું ?’ ધારીને
જેવા જેવું હોય જ નહિ, પછી કોઈ જુવે જ
નહિ, એટલે ફૂલું દેખાય જ નહિ, બિલકુલ બરાબર
છે. હવે જે મા, તે તારા પિયરની જોયેલી જાણી
આવી સરસ કન્યા શોધી કાઢી છે, ત્યારે આપણે
સૌએ મળી એના પર વિચાર કરવો જોઈએ. તારી
મહેનત એણે ન જાય એ ખાસ જોવું જોઈએ.
આપણે એક કામ કરીએ. આ પુખ્પાક્ષી સાથે
નાનકાતું જમાવી દઈએ તો કેમ ?’

‘નાનકાતું !’

‘હા, એમાં ખોટું શું છે ?’ પંદર હજારની
આવતી લક્ષ્મીને કાંઈ બકાકારો થોડો દેરાય ? પહેલાં
એને વટાવો. પચ્ચીસ ત્રીસ હજાર માટે થોડી રાહ
જેવામાં મને જરાય વાંધો નથી. ઉમરમાં નાનકા
કરતાં થોડીક મોટી હશે પણ એ તો આલે.’

‘તારી ડબણ બંધ કર, મુંદરીયા.’ ચીમનલાલ
ગભ્યાં.

‘હું તો વહેવારની વાત કરું છું બાપુ, નાને
મોઢે મોટી વાત જેવું લાગે તો માફ કરજો. પણ
એક કવિએ કહ્યું છે કે, “લેવી નાના પાસથી પણ

ચાતુરીની વારતા.” પંદર હળવર કરતાં વધુ મેળવવાની આ ચાતુરી...’

‘તું મને કવિતા ના સંભળાવ. નહિ તો હવે હું તને એક મોટો શલોક સંભળાવી દઈશ.’

‘જવા દો બાપુ, તમને સંસ્કૃત આવડતું નથી એટલે અપરાધ જ બોલવાના. હું હવે સવા જાઉં?’

‘ના... બેસ..., સાંભળ...! કાલે સવારે તારા વિવાહ થવાના છે. સવારે નાહીધોઈને ચૂપચાપ ચાંદ્યો કરાવી લેવાનો છે. આ નહીં છે. આમાં કોઈ ડખો નઈ જોઈએ. કોઈ ડખડખ નઈ જોઈએ.’

‘ભલે બાપુ.’

‘હા એમ...જરા સીધી રીતે વાત કરતાં શીખો. હવે પધારો પોઠણ કરવા પધારવું હોય તો, ચડી જાઓ મેડીએ.’ આખરે દીકરાને ડારો દઈને કાપ્પુમાં લઈ લીધાના આત્મસતોષ સાથે ચીમનલાલ ખબડયા : ‘આપનો એક યુજી સમ ખાવા પૂરતોય જો ઊતર્યો હોત તો...’

‘તમે સંસ્કારસિંચન વિશે કોઈ બોલ્યા બાપુ?’ મેડીના જીના પાસે પહોંચેલો સુંદર ત્યાં અટકીને ચીમનલાલ સામે જોતાં બોલ્યો : ‘એ વિષે એક શાયરે કહ્યું છે કે “તિક્કલમે” પૂ-આય કયા માગાપ કે અવતાર કી, દૂધ તો ડિબ્બેકા હૈ તાલીમ હૈ સરકારકી...”’

‘આવું જ...આવું જ કાંક રાગોડયા કર-તો’તો...’ સુંદરને સીડી ચઢતો જોઈ ચંપો બોલી ઊઠી, ‘હમજણ તો પડે એવું.’

‘કેણુ?’

‘મામદો, અમારા ગામના ધાંચીનો દીકરો. ઈજી શું કયું’ ખબર છે? વાલિયાની દીકરી લઈને લાગી ગયો. સુંદરીયો મુસલમાનની કવિતા બોલે છે, ને મને મામદો શાદ આવે છે. આપ કાંક એવું કરે એ પેલાં ખીલે બાંધી ઘો એટલે હાઉં.’

‘કાલે સરજ ઊગતાની સાથે બધાઈ જશે. તું ચિંતા કર’ માં.’

* * *

ખીજો દિવસે ઊગતા સરજની સામે પેતાવું જીવન એક અતિકૃત્રપ કન્થા સાથે જોડી દેવાનો અર્ધવિધિ અચૂક ચોળવાનો છે. એ જાવયા પછી સુંદર જોવા યુવાનને જે ચવું જોઈએ તે ચકુ. મેડી પર પહોંચી ખાટલા પર લંબાવતાં એક નિશ્વાસ સાથે એ મનમાં બોલ્યો : ‘હે ભગવાન! ખીજુ’ કોઈ નહીં તો માગાપ તો સરખાં આપવાંતાં. આ...લો, જેવાં આપણાં નસીબ. ખીજુ’ બધું તો માણસ પૈસા અને પુરુષાર્થથી મેળવી શકે પણ મા-આપ કયાં રજો? જવા હઈએ, એમના વગર જ ચલાવી લેવું પડશે. આ તો બિચારી નાનો મૂળને ગઈ. પણ બાપ...બાપ ય શું કરે? સાક્ષી દુનિયા જ ખરાબ યઈ ગઈ છે. પછી બાપ સારો કયાંથી રહે? આવડી મોટી ખરાબ દુનિયામાં આવડા નાના જીવને સારા જતીને રહેવું તો શું કરવું? જરા વિચારો સુંદરલાલ ચીમનલાલ કાપડિયા, નહિ તો આવતી કાલે સવારે તમારું આવી. ખનવાવું છે. ખી. એ. યથા પછી પણ ખીલા કરશો તો જિંદગીનો ઘોડો ચઈ જવાનો. અત્યારે એ ઘોડા પર બા. બાપુ ને નાનકો તો ચડી જ બેઠાં છે. હવે ચૂંદડી ઓઢીને ચોથો અસવાર પણ આવી પહોંચશે. “જેંચ ભગામ દે ને ચાણુક”ના ત્રાસથી મોઢે રીણુ આવશે. ચામડી તરકાઈ જશે. ત્રણે જણે તારી સાથે આવું જ કયું છે. ચોણું પણ એવું જ કરશે. શું કામ ન કરે? રૂપિયા પંદર હળવર ખચીને ખરીદેલો ઘોડો ચાણુક ખાવાની ના પાડે તે કેમ ચાલે? સમજી જ સુંદર...સમજી જ ને સાબલો યા.’

વિચારવાની શરૂઆત આ રીતે કરી સુંદરે. પણ પછી જેમ જેમ એ વિચારતો ગયો તેમ તેમ ગંજીર જનતો ગયો. એની આંત હાતી, દરેક

આખતને પહેલાં હળવાશથી હસતે મેંએ સ્વીકારી લેવી અને પછી એના હાઈ સુધી પહોંચી યોગ્ય નિર્ણય પર આવવું. નિર્ણય પર આવ્યા પછી એ ખેાટો છે, એવું પુરંવાર ન થાય ત્યાં સુધી એને વળગી રહેવું અને એને માટે ક્ષડી લેવું એ સુંદરની ખીજ આદત હતી.

પાણીમાં પડેલા તરવેંએ તળિયેથી મૂલ્યવાન વસ્તુ મેળવી પાછો જીવર આવે એ રીતે સુંદર પોતાના મનોમંથનમાંથી બહાર આવ્યો ત્યારે એની આંખમાં ઝળઝળિયાં ચમકતાં હતાં. એણે પાંપણ પર આંગળી ફેરવી અને ઊઠ્યો. નિર્ણય લેનાઈ ગયો હતો કે સવાર પહેલાં ઘર છોડી ચાલ્યા જવું.

દરેક અરજી કરતાં પહેલાં છટ્ટદેવની છપીની જેમ જેનાં દર્શન કરી લેતો હતો તે ખી. એ.ના કામચલાુ સર્ટિફિકેટ પર એની નજર મંડાઈ. દીવાલ પાસે પહોંચી એ હાથ વડે એણે એને ખીંટી પરથી નીચે ઉતાર્યું. થોડી વાર માટે એની સામે નોચા કહ્યું. પછી ટેબલ પર મૂક્યું અને અવાજ ન થાય એ રીતે ખાટલા નીચેથી પોતાની બેગ બહાર કાઢી. બેગમાં જે કાંઈ હતું તે નીચે ઠાલવી, એણે બેગ સાફ કરી. નીચે નવો કાગળ પાથર્યો. ધરમાં પહેરવાનાં બે કપડાં ગોઠવી એના પર મહેલું સર્ટિફિકેટ ઊંધું મૂક્યું અને પછી સુંદર પોતાની નાની મોટી ચીજો એકઠી કરવા લાગ્યો.

અચાનક એ અટકી ગયો. હતાશ થઈ ગયો. ખાટલા પર ખેસી ગયો. માથે હાથ નાંખી ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો. એને ખેલું બોલવું બ્યારણું શદ આવી ગયું હતું. નાસી જવાનું નક્કી તો કહ્યું. પણ ધરમાંથી બહાર જવું કેવી રીતે ? બોલતા બ્યારણું ઉપરાંત આપને ખાટલો પણ આબકાલ ઓસરીમાં ઠાળવામાં આવતો હતો. આ બેવડી ચોક્કી વટાવવી શી રીતે ? આ વિચાર આવતાં સુંદર સાવ લાંગી ગયો. પણ પછી બેગમાં કાંઈક ઊગવા લાગ્યું. થોડી

જ વારમાં ફણગો ફૂટ્યો અને એણે એની વસ્તુઓ એકઠી કરીને પેટીમાં ગોઠવવા માંડી.

અવાજ ન થાય એ રીતે બધું એકઠું કરતાં અને પેટી તેમજ થેલીમાં ભરતાં સુંદરને સારી એવી વાર લાગી. પણ છેવટે બધું તૈયાર થઈ ગયું. કપડાં અને કામનાં કાગળિયાં તેમ જ પરચૂરણ અંગત સામાન એણે પેટીમાં ગોઠવી દીધો હતો. પુસ્તકો, ટુવાલ અને એવી ખીજ ચીજો થેલીમાં ભરી દીધી હતી. પરવારીને ખાટલા પર બેસતાં એણે ધરિયાળ તરફ નેત્રું. વહેલી સવારની પહેલી ગાડી જીપડવાને હજી સારી એવી વાર હતી અને એના મનમાં આવેલી યોજના મુજબ વધુ વહેલાં નીકળવામાં બેખમ હતું. ગાડી જીપડવાના સમયની માત્ર થોડી જ મિનિટો પહેલાં એ સ્ટેશન પર પહોંચવા માગતો હતો. આમ છતાં હજી થોડી તૈયારી કરવી બાકી હતી, એટલે એ ઊઠ્યો. બહાર અગાશીમાં ગયો અને ધોયેલાં કપડાં સૂકવવા માટે ત્યાં બંધાયેલી કાશીની દોરી સાથે પાછો ફર્યો. દોરી ઠીક ઠીક જૂની હતી, કપડાંની લીનાશ પીપીને એની મજબૂતાઈ થોડીક ઓછી થઈ ગઈ હતી. છતાં બેવડી કરી વળ દેવાથી કદાચ બેગ અને થેલીનું વળન સહી શકેશે એવું સુંદરને લાગ્યું. એણે દોરીને બેવડી કરી મજબૂત બનાવી અને બેગ તેમજ થેલી એક છેડે બાંધી બંચકી બેઈ. કામ થઈ જશે એવું લાગતાં સુંદરને નિરાંત થઈ. પલંગમાં આડે પડે છેતાં ધરિયાળ બેઈને બ્યારબર કેટલા વાગ્યે નીકળવું એની એ ગણતરી કરવા લાગ્યો. ઝડપથી ચાલવામાં આવે તો ધરથી સ્ટેશને પહોંચતાં પચ્ચીસેક મિનિટ લાગે તેમ હતું. ગાડી જીપડવાના અર્ધઘે કલાક પહેલાં કે પાંચસ મિનિટ પહેલાં એ ધરમાંથી નીકળે તો પકડાઈ જવાની કોઈ શક્યતા રહેતી ન હતી એવી સુંદરની ગણતરી હતી. આ ગણતરી મુજબ સમય થવા આવ્યો ત્યારે સુંદરે કાંડા પરની ધરિયાળ ઉતારી લેવાના ખિસ્સામાં મૂકી ખીંટીએ લટકવું ખાટલું અને યુશરટ ગડી વાળીને

થેલીના ઉપરના ભાગમાં ગોઠવી દીધાં. પછી બેગ અને થેલીને રસીને એક છેડે બાંધી ઝોરડાની પ્લાસ્ટીક સાવચેતીપૂર્વક ધરની પછીતે ઉતારી દીધાં અને હાલે જીતરી નીચે આપ્યો.

ચીમનલાલ ભર બંધમાં હતા પણ આટલી તૈયારી પછી સુંદર કોઈ જોખમ વહોરી લેવા માગતો ન હતો. આંગણમાં પડેલા પાણીના પીપમાંથી ચકચ તેટલો ઝોછો અવાજ સાથે એ રીતે એણે દિશાએ જવાના લોટામાં પાણી રેડ્યું. ચીમનલાલ થોડાક સળવળ્યા. સૂતા રહે તો સાડુ એમ ડબ્બતો સુંદર ખારણા પાસે પહોંચ્યો અને ધીમેથી સાંકળ ઉતારી દરવાજો ખોલ્યો. 'કિચુ...ડ' કરતો જાણીતો અવાજ વહાદારીપૂર્વક બહાર પડ્યો અને ચીમનલાલ જાણી ગયા. સફાળા ખેઠા થતાં બોલ્યા :

'કોણુ એ...?'

'હું છું બાપુ.'

'કેમ આટલો વહેલો?'

'પેટમાં જરા ગરબડ જેવું લાગે છે, બાપુ.'

'આ ખેટરી લેતો જ' ઓશીકા પાસે રાખેલી ખેટરી ફીકરા તરફ લંખાવતાં ચીમનલાલે કહ્યું અને સુંદર ખેટરી લઈ ધરની બહાર નીકળી ગયો.

કોલેજમાં જવાની ધરવાનગી મળી ત્યારે બહાર નીકળતાં સુંદર પિંજરામાંથી છૂટેલા પંખી જેવો ભાવ અનુભવ્યો હતો. અત્યારે પોતાની ભાત એને પિંજરામાંથી બહાર પડતાં વાધ જેવી લાગી. ઝડપથી એ મહોલ્લો વટાવી ગયો અને પોતાના ધરની પછીતે પહોંચવા વળાંક લીધો પણ પ્લાસ્ટીક પાસે પહોંચતાં એ દિગ્મૂઢ બની બેસી રહી ગયો.

રસી વડે બાંધીને ખાસ ચીવટથી ઉતારેલી બેગ અને થેલી પ્લાસ્ટીક નીચે ન હતી.

[તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ નવલકથા 'અડતા સૂરજની વેળા'નું એક પ્રકરણ]

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કૃતજ્ઞ હોય છે, વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંરચાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ રાજસ્થાન-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લખવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે, આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી 'ઉદ્દેશ્ય'ના પ્રથમ અંક- (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ પ્રગટ કરીએ છીએ.] —સં.

૯૬. ગુરામ અંબરિયા
૧૫, પટેલ બિલ્ડિંગ, ડેકેન, સાન્તાક્રુઝ (વેસ્ટ)
૧ સુબર્બ-૪૦૦૦૫૪
૧૦૦. કે. કા. શાસ્ત્રી
'મધુવન', ખડાચતા કોલોની પાછળ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
૧૦૧. લલિતકુમાર શાસ્ત્રી
૨, શિવકુંજ સોસાયટી, સંઘવી હાઇસ્કૂલની સામે
નારલપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
૧૦૨. માધવ રામાનુજ
'જ્યોત્ષ્ણ-નિવસ', સ્ટેજ-૧૧૨
દાવરગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
૧૦૩. ભૂપત વડોદરિયા
'જે, પ/૨૫ પત્રકાર કોલોની,
નવા વાડજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક	કિંમત
૧.	વિપુલ ઝરણું	શ્રી પ્રહલાદ બલભટ્ટ	નવલકથા	૨૧-૭૫
૨.	તાગ	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	"	૨૪-૦૦
૩.	જય-તપ જૂઠાં, સાચી પ્રીત,	શ્રી ભૂપત વડોદરિયા	"	૧૫-૫૦
૪.	લજ્જન સન્માલ	શ્રી અધિની ભટ્ટ	"	૧૬-૦૦
૫.	શૈલજન સાગર	■	"	૧૬-૦૦
૬.	અડકો તો મારા સમ	શ્રી જ્યોતિર રાવલ	"	૧૫-૦૦
૭.	રોશની રૂપની રંગ રહીયાના	શ્રી કનૈયાલાલ જોષી	"	૨૦-૦૦
૮.	આંખનાં અંજન મનનાં રંજન	"	"	૧૬-૫૦
૯.	કોઈનાં આંસુ કોઈના સિમત	"	"	૧૩-૭૫
૧૦.	સુખના સાગર છલકાય	શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૨૧-૦૦
૧૧.	કાળી રાત સફેદ પડછાયા	"	"	૨૧-૦૦
૧૨.	અમે અંધન તમે સુકતા	શ્રી કૈલાસ નાયક	"	૨૦-૦૦
૧૩.	કારાગાર	શ્રી હરીશ નાયક	"	૨૨-૫૦
૧૪.	અંધલને ખોળે	શ્રી પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૧૬-૦૦
૧૫.	અંધલનું વેર	શ્રી અલગારી	"	૨૧-૫૦
૧૬.	ફાગણનું એક ફૂલ	સંગીતા	"	૨૧-૫૦
૧૭.	શમણાંની શૂળ	શ્રી કલુ ભાગદેવ	"	૨૨-૫૦
૧૮.	પંખી	શ્રી નટવર મેવાડા	"	૬-૦૦
૧૯.	પડછાયા વિનાનો માનવી	શ્રી કાળુભાઈ પટેલ	"	૬-૦૦
૨૦.	પ્રેમનાં આંસુ	કુન્દનિકા કાપડિયા	"	૧૦-૦૦
૨૧.	ધરતું ધર	શ્રી પન્નાલાલ પટેલ	નવલિકા	૧૬-૦૦
૨૨.	પીન કુશન	શ્રી સુરેશ દલાલ	"	૧૦-૦૦
૨૩.	સુરોપખંડની લોકકથાઓ	શ્રી શિવમ સુંદરમ	"	૧૬-૫૦
૨૪.	પ્રેમાનંદની કાવ્યકૃતિઓ ભા. ૧	સંપા. ડૉ. કા. શાસ્ત્રી	વિવેચન	૩૨-૦૦
		ડૉ. શિવલાલ જ્વેરાલપુરા		
૨૫.	" " ભા. ૨	" "	"	૫૫-૦૦
૨૬.	પરિચયન	શ્રી રમેશ ભટ્ટ	"	૧૦-૦૦
૨૭.	સર્જનની પાંખે	શ્રી જશવંત મહેતા	"	૭-૦૦
૨૮.	પ્રતાપ-નિવેદન લઘુલેખ અને નિબંધ ગોષ્ઠિ	શ્રી જાની નાયક, ભટ્ટ	"	૫-૦૦
૨૯.	પ્રકાશ	શ્રી અનુભાઈ દવે	વિજ્ઞાન	૩-૦૦
		શાંતિભાઈ સુધાર		

થેલીના ઉપરના ભાગમાં ગોઠવી દીધાં. પછી બેગ અને થેલીને રસીને એક છેડે બાંધી ઓરડાની બારીથી સાવચેતીપૂર્વક ધરની પછીતે ઉતારી દીધાં અને દાદરા ઉતરી નીચે આવ્યો.

ચીમનલાલ ભરે જિંઘમાં હતા પણ આટલી તૈયારી પછી સુંદર કોઈ બેખમ વહોરી લેવા માગતો ન હતો. આંગણુમાં પડેલા પાણીના પીપમાંથી શક્ય તેટલો ઓછો અવાજ થાય એ રીતે એણે દિશાએ જવાના લોટામાં પાણી રેડ્યું. ચીમનલાલ થોડાક સળવળ્યા. સૂતા રહે તો સાદુ એમ ધ્વજીતો સુંદર બારણા પામે પહોચ્યો અને ધીમેથી સાંકળ ઉતારી દરવાજો ખોલ્યો. 'કિયુ...ડ' કરતો જણીતો અવાજ વહાદારીપૂર્વક બહાર પડ્યો અને ચીમનલાલ જાગી ગયા. સફાળા બેઠા ધર્તા બોલ્યા :

'કોણ એ ?'
'હું છું બાપુ'
'કેમ આટલો વહેપો ?'
'પેટમાં જરા ગરમડ જેવું લાગે છે, બાપુ'

'આ બેટરી લેતો જ' ઓશીકા પાસે રાખેથી બેટરી દીકરા તરફ લ'બાવતાં ચીમનલાલે કહ્યું અને સુંદર બેટરી લઈ ધરની બહાર નીકળી ગયો

કોલેજમાં જવાની પરવાનગી મળી ત્યારે બહાર નીકળતાં સુંદર પિંજરામાંથી છૂટેલા પંખી જેવો ભાવ અનુભવ્યો હતો. અત્યારે પોતાની જાત એને પિંજરામાંથી બહાર પડતાં વાધ જેવી લાગી. ઝડપથી એ મહોલ્લો વઠાવી ગયો અને પોતાના ધરની પછીતે પહોંચવા વળાંક લીધો પણ બારી પામે પહોંચતાં એ દિગ્મૂઠ બની જાગે રહી ગયો.

રસી વડે બાંધીને ખાસ ચોવટથી ઉતારેલી બેગ અને થેલી બારી નીચે ન હતી.

[તાજેતરમાં પ્રમટ યવેલ નવલકથા 'અહલા સૂરજની વેળા'નું એક પ્રકરણ]

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને અત્યક્ષ જેવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપાર કૃપહૃદય હોય છે, વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંરચાઓ માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના લાભરૂપ જ્ઞાનચર્યા-વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકાત્સવ જેવા પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય સર્જકોના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે, જે હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોના સરનામાં ક્રમ પ્રગટ કરીએ છીએ.]

- ૯૯ ગુણ્ય અંલરિયા
૧૪, પટેલ બિલ્ડિંગ, ડ'કેન, સાન્તાક્રુઝ (વેસ્ટ)
'સુખ'—૨૦૦૦૫૪
- ૧૦૦. ડૉ. કા. સાસ્ત્રી
'શ્રુવન', ખામતલા કોલોની પાલળ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
- ૧૦૧. લલિતકુમાર શાસ્ત્રી
૨, શિવકુળ સોસાયટી, સંધવી હાઇસ્કૂલની સા
નારજીપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
- ૧૦૨. શાધવ સમાજ
'અરોહ નિવાસ', પટેલ વાસ
કોલેજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
- ૧૦૩. જૂપત પરોઢરિયા
'જે, પ/૨૫ પત્રકાર કોલોની,
નવા વાડજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

ક્રમ	વિષય	અધિકારી	નવલકથા	કિંમત
૧.	વિપુલ ઝરાણું	શ્રી પ્રહલાદ બલભદ્ર		૨૧-૭૫
૨.	તાજ	શ્રી પત્રાલાલ પટેલ	"	૨૪-૦૦
૩.	જપ-તપ જૂઠાં, સાચી પ્રીત	શ્રી ભૂપત વડોદરિયા	"	૧૫-૫૦
૪.	લજ્જત સન્યાસ	શ્રી અધિની ભટ્ટ	"	૧૬-૦૦
૫.	શૈલજ્ઞ સાગર	"	"	૧૬-૦૦
૬.	અડકો તો મારા સમ	શ્રી જ્યોતિર રાવલ	"	૧૫-૦૦
૭.	રોશની રૂપની રંગ રૂઢિમાના	શ્રી કનૈયાલાલ જ્યેષ્ઠી	"	૨૦-૦૦
૮.	આંખનાં અંજન મનનાં રંજન	"	"	૧૬-૫૦
૯.	કોઈનાં આંસુ કોઈના રિમત	"	"	૧૩-૭૫
૧૦.	સુખના સાગર છલકાય	શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	"	૨૧-૦૦
૧૧.	કાળી રાત સફેદ પડછાયા	"	"	૨૧-૦૦
૧૨.	અમે બંધન તમે મુક્ત	શ્રી કૈલાસ નાયક	"	૨૦-૦૦
૧૩.	કારાગાર	શ્રી હરીશ નાયક	"	૨૨-૫૦
૧૪.	અંબલને ખોળે	શ્રી પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૧૬-૦૦
૧૫.	અંબલનું વેર	શ્રી અલગારી	"	૨૧-૫૦
૧૬.	ફાગણનું એક ફૂલ	સંગીતા	"	૨૧-૫૦
૧૭.	શમણાંની શુભ	શ્રી કનુ લગહેવ	"	૨૨-૫૦
૧૮.	પંખી	શ્રી નટવર મેવાડા	"	૬-૦૦
૧૯.	પડછાયા વિનાનો માનવી	શ્રી કાળુભાઈ પટેલ	"	૬-૦૦
૨૦.	પ્રેમનાં આંસુ	કુન્દનિકા કાપડિયા	"	૧૦-૦૦
૨૧.	ધરનું ધર	શ્રી પત્રાલાલ પટેલ	નવલિકા	૧૬-૦૦
૨૨.	ખીન કુશન	શ્રી સુરેશ દલાલ	"	૧૦-૦૦
૨૩.	યુરોપખંડની લોકકથાઓ	શ્રી શિવમ સુદરમ	"	૧૬-૫૦
૨૪.	પ્રેમાનંદની કાવ્યકૃતિઓ ભા. ૧	સંપા. કે. કા. શાસ્ત્રી	વિવેચન	૩૨-૦૦
		ડૉ. શિવલાલ જસલપુરા		
૨૫.	" " ભા. ૨	" "	"	૫૫-૦૦
૨૬.	પરિચયન	શ્રી રમેશ ભટ્ટ	"	૧૦-૦૦
૨૭.	સર્જનની પાંખે	શ્રી જશવંત મહેતા	"	૭-૦૦
૨૮.	વૃત્તાન્ત-નિવેદન લઘુલેખ	શ્રી જાની નાયક, ભટ્ટ	"	૫-૦૦
	અને નિબંધ ગોષ્ઠિ			
૨૯.	પ્રકાશ	શ્રી અનુભાઈ દવે	વિજ્ઞાન	૩-૦૦
		શાંતિભાઈ સુધાર		

૩૦. અવાજ	" "	વિરાન	૨-૨૫
૩૧. વિરાનમુદ્રા	શ્રી મનુભાઈ મહેતા	"	૨૦-૦૦
૩૨. કાર્પનિક અને અકાર્પનિક રસાયણ	શ્રી કે. એમ. પટેલ	"	૫-૦૦
	જે. જે. ત્રિવેદી		
૩૩. માધકોટીચિંગ-અધ્યાપન કૌશલ્ય	ડૉ. પુનમભાઈ પટેલ	"	૮-૦૦
૩૪. માધ્યમિક શિક્ષણના પ્રવાહો અને પ્રશ્નો	પ્રા. વિનુભાઈ પટેલ	શિક્ષણ	૧૦-૦૦
	તેમજ અન્ય લેખકો		
૩૫. લોકસાહિત્ય ચળવટો	શ્રી જ્ઞેઠાલાલ ત્રિવેદી	સંદર્ભગ્રંથ	૨૧-૦૦
૩૬. અમૃતનું આચરન ભા. ૨	શ્રી કાન્તીલાલ ઠાલાણી	લેખો	૮-૦૦
૩૭. આપણો માનવીય વારસો	શ્રી એસ. આર. શર્મા	"	૧૨-૦૦
	અનુ. શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા		
૩૮. આત્મકથાના દુકો	શ્રી હાંધર વાલેસ	જીવનચરિત્ર	૭-૫૦
૩૯. પ્રજ્ઞતું સ્વપ્ન	"	"	૬-૦૦
૪૦. વ્યાસપર્વ	દુર્ગા ભાગવત અનુ. જયા મહેતા	ધાર્મિક	૧૨-૫૦
૪૧. આરાધનાને માગે	પૂ. પં. શ્રી ભદ્રકર વિજયજી	આધ્યાત્મિક	૫-૫૦
૪૨. મહાવીર વાણી	ડૉ. ભગવાનદાસ તિવારી	"	૧૨-૦૦
૪૩. શિખાલયના પત્રો	શ્રી મહાત્મા યોગેશ્વરજી	"	૧૮-૦૦
૪૪. ધરધરનો આહુવેદ	શ્રી ચિકિત્સક	આહુવેદ	૧૪-૫૦
૪૫. વિનોદ ચાતુરીકથા પુ. ૪	શ્રી પ્રિયદર્શી	બાલસાહિત્ય	૨૧-૦૦
૪૬. રસભરી કિશોરકથાઓ	શ્રી યશવંત મહેતા	"	૬-૭૫
૪૭. ભૂલ્યો પંથ બતલાવળે	શ્રી ઈશ્વરભાઈ પટેલ	"	૨-૭૫
૪૮. જગ્યા પંડિત પુ. ૫	શ્રી સત્યમ	"	૧૮-૫૦
૪૯. દુનિયાના કુદરતી પ્રદેશો (પાઠી)	યોજક : શ્રી પ્રહલાદભાઈ પટેલ	"	૨૫-૦૦
૫૦. " " " પુ. ૧૦	"	"	૨૦-૦૦
૫૧. છેલભાઈ શૈયીકથામાળા પુ. ૫	શ્રી દોલત ભટ્ટ	"	૧૫-૦૦
૫૨. ભુલકાઓની કથાઓ પુ. ૫	શ્રી ધીરજીલાલ ગોળર	"	૧૫-૦૦
૫૩. ડેંગરેજનું બાલસાહિત્ય પુ. ૬	શ્રી ડેંગરે મહારાજ	"	૬-૦૦

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ * ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી તથા હિંદી સાહિત્યના તમામ પ્રકાશકોનાં દરેક વિષયનાં પુસ્તકો અમારે ત્યાં હાજર સ્ટોકમ ભંજરો. આપનો કિંમતી ઓર્ડર મોકલવા વિનંતી છે.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

जिन्दगीनामा-१	कृष्णा सोवती	40-00
नयी दिशा	वीरेन्द्र वर्मा	9-00
दूसरा सूत्र	डा. देवराज	10-00
पद्यक्षेप	मालती जोशी	10-00
उलझती राहें	गुरुदत्त	15-00
अनुपमा	चलराज मधोक	10-00

कहानी

नयी तारीख	काशीनाथ सिंह	9-00
-----------	--------------	------

कविता

चौथा सतक	सं. अश्वेय	35-00
----------	------------	-------

नाटक

समुद्रगुप्त पराक्रमांक	डा. रामकुमार वर्मा	7-00
------------------------	--------------------	------

बाल-साहित्य

मंजिलों के निधान	भवराज मोहसिन	5-00
------------------	--------------	------

आलोचना

परिनिष्ठित हिन्दी का रूपप्रामाणिक अध्ययन	डा. महेशचन्द्र	25-00
विहारी चार्धशत्री	डा. ओम्प्रकाश	16-00
साहित्य समीक्षा और संस्कृतिवोध	डा. देवराज	23-50
आधुनिक हिन्दी कहानी	गंगाप्रसाद विमल	27-50
गद्य की सत्ता	रामस्वरूप चतुर्वेदी	16-00
नया साहित्य : नये प्रश्न	नन्ददुलारे वावपेयी	32-00
भारत का त्रासदी विवेचन	देवदत्त कौशिक	15-00
शैली विज्ञान	डा. सुरेशकुमार	27-00
छंदी कविताओं का रचना विधान	सं. नरेन्द्र मोहन	28-00
हिन्दी कविता की प्रगतिशील भूमिका	प्रभाकर श्रोत्रिय	26-00
आधुनिकता : साहित्य के संदर्भ में	गंगाप्रसाद विमल	30-00
आलोचना के नये मान	कर्णसिंह चौहान	27-00
हिन्दी साहित्य का इतिहास दर्शन	शिवकुमार	45-00
अस्तित्ववाद: किर्गेगार्ड से कामू तक	योगेन्द्र श्याही	28-00

भारतीय अर्थविज्ञान	हरिसिंह सेगर	45-00
वचन • जीवन और काल	नवल किशोर मामदा	28-00
भारतीय काव्यसमीक्षा में ध्वनि-सिद्धान्त	धन्वचूल अवस्थू	36-00
आधुनिक साहित्य : सूचन और समीक्षा	नन्ददुलारे वाजपेयी	23-90
कवि की दृष्टि	भारतभूषण अग्रवाल	30-00
शैलीविज्ञान और प्रेमचन्द की माया	सुरेशकुमार	35-00
दशपाठ का कथा साहित्य	प्रकाशचन्द्र मिश्र	25-00
प्रसाद के नटके	सिद्धान्त कुमार	31-00
प्रसाद का कथा साहित्य	मिरीश रस्तोगी	20-00
भारतीय कला का अध्ययन	नीहारचरन राय	40-00
आराम और तुलसी	राममूर्ति त्रिपाठी	26-00
प्रगतिवाद और समान्तर साहित्य	रेखा अग्रस्थी	40-00
रस सिद्धान्त : नये छन्दर्भ	नन्ददुलारे वाजपेयी	18-00
समकालीन कहानी : समान्तर कहानी	डा. जिनय	19-00

विचित्र

हिमालय के खानाबदोश	श्यामसिंह शशि	7-00
दुनिया रंग-रंगीली	अनन्तगोपाल शेखरे	18-00
प्रजातांत्रिक समाजवाद	गुरुदत्त	20-00
अपने-अपने चार बरस	स अमृता प्रीतम	12-00
मार्क्सवादी समाजशास्त्र	एम वाटमोर	16-00
भारत का सुनित सपना	अयोध्यासिंह	25-00
आधुनिक भारत का इतिहास	डा एम एस वैन	16-50
आज का भारत	रजनौषाम दत्त	25-00
भारतीय मूर्तिकला	रामनाथ मिश्र	50-00
सुखशासन प्रणाली	हरिशंकर श्रीवास्तव	14-00
शिक्षा के सिद्धान्त	सुनोब अदावाल	16-00
भारतीय राष्ट्रवाद की अपुनागत प्रवृत्तियाँ	ए आर देसाई	30-00
हिन्दी शिक्षण	राजेन्द्रप्रसाद श्रीवास्तव	11-00
भारतीय राष्ट्रवाद की सामाजिक पृष्ठभूमि	ए आर. देसाई	20-00
राज्य, समाज और शिक्षा	कृष्णकुमार	25-00
प्राचीन भारत	स. द्विजेन्द्र नारायण झा	15-00

: प्राप्तिस्थान -

आर. आर. शेठ बन्ड कम्पनी

वृत्त-२१ / २-५०

आदर्श पुस्तकालयो भाटे उत्तम नवलकथाओ

श्री रामलाल व. देसाई

१ नयंत	१२-२५	१६ क्षितिज	२७-७५
२ शिरीय	१७-५०	१७ लाजव्यक्त	१५-७५
३ कोटिला	१७-२५	१८ हृदयविलूति	१५-००
४ हृदयनाथ	१७-००	१९ छायानट	१२-२५
५ स्नेहसप्त	१६-५०	२० भ्रष्टाडनां पुष्पो	२३-००
६ द्विव्ययसु	१६-००	२१ अंजावात	३०-००
७ पूष्णिमा	१५-७५	२२ प्रलय	१८-२५
८ भारेयो अग्नि	२१-००	२३ अंलभोज	१६-५०
९ आमलक्षत्री-१	१५-७५	२४ सौंदर्य ज्योत	१८-५०
१० आमलक्षत्री-२	१३-५०	२५ शौर्यतर्पण	१४-२५
११ आमलक्षत्री-३	१२-७५	२६ पालाजोगण	१८-५०
१२ आमलक्षत्री-४	१८-२५	२७ स्नेहसुष्टि	१७-००
१३ पत्रलासना	१२-५०	२८ निरांकु	१३-००
१४ ङग	१४-००	२९ आंध्र अने अंजन	८-५०
१५ शोभना	१५-७५		

श्री छन्दर पेटलीकर

१ जनमटीप	१२-००	१० मधलाण	१२-२५
२ कणिसुग	१८-००	११ कल्पवृक्ष	१३-००
३ माशी डैयासगडी	२४-००	१२ लवसागर	१२-२५
४ लभ्यालेप	११-७५	१३ प्रेमपथ १-२	३२-५०
५ धरतीना अवतार	८-७५	१४ नय-परालय	१४-२५
६ आशापंथी	२४-००	१५ जूजवां हय	११-७५
७ तरणा ओथि कुंगर	१३-५०	१६ सेतुपथ	१०-००
८ काशीनु करवत	११-००	१७ अलिमत	१४-७५
९ काज्जकौटडी	११-५०	१८ परोदनु अंधारु	२१-००

श्री लजवतीकुमार शर्मा

१ समयद्विप	५-५०	५ प्रेमयात्रा	१४-००
२ लीना समय वनमां	२०-००	६ पठायी संग प्रीत	६-७५
३ व्यक्तमध्य	६-५०	७ मन नहि माने	१६-००
४ रिक्ता	१५-७५		

જાણીતા લેખકોની લોકપ્રિય નવલકથાઓ

શ્રી વિકુલ પંડ્યા

૧ માણસ હોવાની અને બીક	૧૪-૫૦	૧૫ માનખરનાં ફૂલ	૧૮-૨૧
૨ છુકાની બાંધેલા રસ્તા	૧૨-૦૦	૧૬ લોહચુંબક	૧૭-૭૫
૩ અને એક સાંજ આપો	૧૨-૦૦	૧૭ જંતરખંતર	૬-૦૦
૪ હથેલીમાં ચાંદ	૧૧-૨૫	૧૮ મન મોલી ને કાચ	૨૦-૦૦
૫ લીલાં સૂકાં સપનાં	૧૨-૭૫	૧૯ ચીકા જળના મીન	૧૭-૨૧
૬ ભીંતો વિનાતું ઘર	૧૨-૭૫	૨૦ નજરબંધી	૨૨-૫૦
૭ સંબંધોની દુનિયા	૧૬-૦૦	૨૧ નિષ્કલંક	૧૦-૫૦
૮ સાવ અચાનક	૧૧-૭૫	૨૨ ડંખ	૧૦-૭૫
૯ પ્રતિકાર	૧૦-૦૦	૨૩ દરદ ન જાને કોય	૨૫-૦૦
૧૦ મન મેલાં તન ઊજળાં	૧૨-૭૫	૨૪ રૂપબાલા	૧૪-૭૫
૧૧ આંખ ઝરે તો સાવન	૨૦-૭૫	૨૫ કચનવણી	૧૮-૨૫
૧૨ રૂંચે રૂંચે આગ	૨૧-૦૦	૨૬ લાંછન	૨૦-૦૦
૧૩ મપંચ	૧૬-૦૦	૨૭ હજીયે તું સાંભરે છે	૧૩-૦૦
૧૪ ફૂલને વાગ્યા કાંટા	૧૮-૫૦	૨૮ આખું આલસ મારી આંખોમાં	૧૭-૦૦

શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

૧ અંતરની ઝોળખ	૧૧-૨૫	૬ અશુ	૧૬-૭૫
૨ કૌચવધ	૧૨-૭૫	૭ ચમતિ	૪૦-૦૦
૩ સુલભા	૧૭-૨૫	૮ ઉલ્કા	૧૪-૭૫
૪ હાંમેલાં હૈયાં	૧૨-૭૫	૯ પહેલી પ્રીત	૧૦-૫૦
૫ ડાયાપ્રકાશ	૧૦-૫૦	૧૦ દોનધુવ	૧૭-૦૦

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી

૧ શ્રાવણ રાતે	૧૦-૭૫	૮ તેડાવર	૬-૨૫
૨ દાગલ્લી	૧૦-૦૦	૯ અમૃતા	૨૧-૫૦
૩ ઉંપરવાસ	૨૨-૫૦	૧૦ પૂર્વશય	૬-૨૫
૪ સહવાસ	૨૧-૭૫	૧૧ આવરણ	૮-૦૦
૫ અંતરવાસ	૧૬-૭૫	૧૨ એકલવ્ય	૧૦-૫૦
૬ વેણુ વાસલા	૧૧-૫૦	૧૩ ગુદમહાલય	૧૮-૦૦
૭ સખીઓ	૧૧-૭૫		

શ્રી પિનાકિન્ દવે

૧ ત્રીઓ મૂર	૧૦-૫૦	૩ વિચલ્પ	૨૧-૨૫
૨ અધિપુત્ર	૨૧-૦૦	૪ અનુભવ	૧૪-૭૫

विविध रसनी सर्वाग्रिय नवलकथाओं

श्री गुणवन्तराय आचार्य

१ सरमत संधार	१५-००	१० वल्लभरगड	६-२५
२ लले डिगा लाणु	२५-५०	११ राव रक्षुगलथ	१३-७५
३ ज्ञानसमाधि	१५-००	मैतिलुसिद्धि नवल अथावलि	
वाघेलायुग अथावलि		१२ सेनापति	१६-५०
४ सर्वेश्वर	१३-००	१३ गम तयाथी १-२	२८-५०
५ विशणदेव	१३-७५	१४ मुसादर	१०-००
६ अणुनदेव	८-२५	१५ जेरेतलथी	१२-७५
७ सारगदेव	१७-५०	१६ सरसुभतयार	१०-२५
गुणरात अथावलि		१७ जंडपेर	१०-७५
८ धरिथो गड	१४-५०	१८ हरियापार	१७-७५
९ नगरी शोलावती	१८-२५	१९ त्रिलोचन	७-५०

श्री सारंग पारोड

१ यडता सूरजनी वेणा	१८-५०	११ अद्रअलथु	१८-००
२ मान-अलिमान	१३-७५	१२ अजनपेल	११-२५
३ धटा धनधीर	१६-७५	१३ जिंङगीना ईरा	१२-००
४ जिमीं अने आशा	६-५०	१४ नंदनवन	६-००
५ पुर्थात् सदा भंगलम्	११-००	१५ आदलथया	७-७५
६ भाया अपरंपार	१६-५०	१६ आकासकुसुम	१३-२५
७ श्याम सूरजना अजवाणी	१५-००	१७ नीलांभरी	१६-२५
८ नही-नाव सज्जेग	१५-५०	१८ आनंदलैरवी	२४-००
९ सगभत्रिवेष्ठी	२०-७५	१९ नवा निशान १-२	२२-२५
१० सधंभुषी	१७-००		

श्री मोहम्मद भांडड

१ तमे डेम रखां अयोसि ?	१६-५०	७ भूपरी भूपरी सांन	११-५०
२- धुभरी	१०-५०	८ तरस	८-७५
३ ज्योछयो	११-००	९ कायर	४-७५
४ आगनी आरपार	१२-७५	१० मनोरमा	६-२५
५ मोरपीछना रंग	११-७५	११ साटीनी आदर	१०-००
६ धुतारा	६-५०	१२ वयिता	६-७५

श्री रावल पटेल

१ अशुधर	८-७५	२ जंजी	१३-००	३ वृत्ति अने वार्ता	१३-५०
---------	------	--------	-------	---------------------	-------

वांच्यवी न पडे तेवी रसभरपूर नवलकथाओ

श्री वर्षा अडालज

नीलिमा मृत्यु पाभी छे	१२-२५
आतश	१०-००
आनंदधारा	१२-५०
रेतपंभी	६-५०
अवलजो आकार	७-५०
पांय ते ओक पांय	१३-००
तिभिरना पडछाया	१५-००
भारे पणु ओक धर होय	६-५०
छेवटनुं छेवट	१२-००

श्री आधिष्ठ सुरती

पापणु पारतो प्रहेस	१३-२५
रडनां शुभमहोर	१८-७५
अलग भाटीना भरद	१५-००
रंग अडलती रोभा	११-२५
पगले पगले प्यार	१४-००
ओतेर वर्षतो प्यारो	१०-२५
काणा शुभाव	६-५०
कुंडणी	१२-५०

श्री प्रीतमलाल कवि

अंकुर	१८-००
शून्यावकाश	१३-००
सिंहनी सुरज	१८-७५
अहोराभहोरा	१३-७५
भृगज्जण	१४-५०
पारेवां मोती यूगे	१५-५०
अडालीड अधारा	१३-७५
कंधकोटेश्वर	१६-७५
पापाणुशय्या	१७-००

श्री दिलीप राणुपुरी

अभे तरस्या पूतमना	१६-५०
-------------------	-------

कोई वरदान आपो	१५-२५
कारवां गुजर गया	१३-७५
नियति	१३-००
हरियाणां वेरान	१२-७५
आतम वीजे पांय	१८-५०
हुं आपुं धुं	१६-००
दीवा तणे ओछाया (सुरभरपूरकथा)	१२-००
कांन तणे सांलणे तो...	१७-००

श्री छिला आरज्य भडिता

वारसदार	१०-५०
आवतीकलनो सुरज	११-००
ओक छता डीवान अडादुर	६-२५
राधा	११-००

श्री नानासाई जेभलिया

लीनां अदाण	१८-००
ओ धाणु	१५-००
सुरज जेणे सांज	२०-५०
मेधरवे	१३-५०
रग गिलोरी कथना	१३-००

श्री मनसुभलाल जेवेरी

अवगुणु वित न धरो	१२-७५
हैया हिनरायेल	६-००
काणुभारने कडे	११-२५

श्री गुणुवंत लक्ष

कूल रातराणीनां	१५-५०
वेरना विसाया	१८-२५
नयन भूडे त्यां श्याम	६-००
अकडे	१०-००
अगन पडछाया	१०-००
काणी तारां काणु न्यारां	१३-५०

આ નવલકથાઓ પણ માણવી જ રહી

નગરે ધા	શ્રી મૂળરાજ રૂપારેલ	૨૨-૭૫	ક્યંક્યાં મોતી	શ્રી હસમુખ શેઠ	૧૨-૫૦
અવાવાડું	ઓરડા	૧૨-૦૦	પ્રીત પુરાની	શ્રી યોગેશ્વર	૧૦-૫૦
પશુ	"	૮-૫૦	આગ	"	૧૧-૨૫
વેદનાની વાડી	લીલીહમ	"	ઉત્તરપથ ૧-૨	"	૩૨-૫૦
વિપુલ અરજી	શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૧-૭૫	ગુબ્બ	શ્રી અધિન દેસાઈ	૧૨-૭૫
ધટનાચક્ર	"	૧૬-૦૦	એક સોનેરી નદી	શ્રી રામચંદ્ર પટેલ	૧૪-૫૦
તાપ-પરિતાપ	"	૧૫-૦૦	દયા	શ્રી હસુ યાજ્ઞિક	૧૩-૫૦
જાડા અધારેથી	"	૧૨-૫૦	મોનો ખેલાડી	શ્રી ઉમિયાશંકર અબાણી	૧૪-૦૦
વૈશાખી આલ	શ્રી હસમુખ શેઠ	૧૫-૦૦	સરજ દીસે સોનધવણી	"	૧૨-૭૫
જ્યેષ્ઠ તો વાવળની શૂળ	"	૧૩-૨૫	સુક્તા	શ્રી જ્યોતિર રાવલ	૧૦-૨૫
સમર્થા તો હાદિયાની રાખ	"	૧૫-૦૦	વલય	શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા	૮-૦૦
ભીતરે ભયોં લાવા	"	૧૭-૦૦	ચિહ્ન	"	૨૦-૫૦
અબાપાના ઓરતા	"	૧૫-૫૦	યશોધર્યા	શ્રી રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦-૦૦

મેધના	શ્રી હસિત બૂચ	૧૦-૦૦
કંઠમાં હળાહળ	શ્રી બુદ્ધદેવ બસુ	૫-૭૫
સળગતાં સૂર્યમુખી	શ્રી ઇરવિંગ સ્ટોન	૧૩-૨૫
નિશિકુટુંબ ૧-૨	શ્રી મનોજ બસુ	૨૮-૭૫
નરેન્દ્રવંશ	શ્રી રાહુલ સાંકૃત્યાયને	૧૭-૫૦
કન્યારત્ન ૧-૨	શ્રી મોહનલાલ મહેતા 'સોપાન'	૨૩-૦૦
અધૂરો આદર્શ	શ્રી બચુભાઈ શુક્લ	૧૩-૫૦
શ્રીકાંત શેષપર્વ	શ્રી સરદયંદ્ર મહોપાધ્યાય	૧-૫૦
લલીતબાણ	ડૉ. નરેશચંદ્ર સેનથુપ્ત	૭-૭૫
અમ્મુત	શ્રી ચીત્રપ્રસાદ વૈ. જાની	૭-૭૫
જૂલું અને નલુ	શ્રી ગોવિંદભાઈ અમીન	૨-૫૦
ત્રિવિધ તાપ	" "	૪-૦૦
સ્વર્નાતરિતા	શ્રી ગં. યં. માડખાલકર	૧૦-૦૦

વિશિષ્ટ ગઝલ સંગ્રહો

દીવાન એ આમ	મનસુખલાલ ઝવેરી	૧૧-૦૦
દીવાન એ આસ	"	૧૧-૦૦

દૂકી વાર્તાના રસિકો માટે ઉત્તમ સંગ્રહો

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

૧ ઝાકળ	૯-૦૦	૫ દીવડી	૧૨-૫૦
૨ પંકજ	૧૨-૦૦	૬ સતી અને સ્વર્ગ	૧૨-૨૫
૩ રસમિંદુ	૯-૭૫	૭ ધનકર્તા હૈયાં	૧૩-૦૦
૪ કાંચન અને ગેરુ	૧૩-૦૦	૮ હીરાની ચમક	૧૦-૨૫

શ્રી ઇશ્વર ચેટલીકર

૧ આકાશગંગા	૧૨-૭૫	૬ લોહીની સગાઈ	૧૨-૨૫
૨ પારસમણિ	૧૦-૭૫	૭ અભિસારિકા	૧૩-૫૦
૩ માનતા	૧૨-૦૦	૮ મીનપિયાસી	૧૦-૭૫
૪ તાણાવાણા	૧૦-૫૦	૯ કઠપૂતળી	૧૩-૨૫
૫ ચિનગારી	૧૨-૨૫		

શ્રી સારંગ ખારોટ

૧ સહાસર્વદા	૧૨-૦૦	૬ નારી નમણું ફૂલ	૧૦-૫૦
૨ માસૂમ અહેરા	૯-૨૫	૭ કોઈ ગોરી, કોઈ સાંવરી	૧૩-૭૫
૩ અંદર-બહાર	૬-૭૫	૮ માનવહૈયાં	૧૩-૦૦
૪ શુભખંડી	૭-૨૫	૯ મોરનાં આંસુ	૧૧-૭૫
૫ મેધંભલાર	૧૧-૦૦	૧૦ અક્ષયપાન	૧૦-૦૧

શ્રી વિ. સ. ખાડેકર

૧ વારાફેરા

૬-૫૦

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી

૧ આકરિમક રપઈ	૯-૦૦	૨ નંદીધર	૧૦-૫૦
--------------	------	----------	-------

શ્રી મોહમ્મદ માંકડે

૧ તંપ	૯-૦૦	૪ ના	૭-૨
૨ કપારે આવશે ?	૬-૫૦	૫ મનના મરોહ	૭-૦
૩ વાતવાતમાં	૭-૫૦	૬ ઝાકળનાં મોતી	૬-૦

શ્રી વિક્રમ પંડ્યા

૧ આસક્તિ	૧૦-૨૫	૧ કંઈ યાદ નથી	૯-૨
----------	-------	---------------	-----

શ્રી 'સુન્દરમ્'

૧ પિયાસી	૧૨-૦૦	૨ ઉત્તમન	૯-૯
----------	-------	----------	-----

કલાપૂર્ણ આધુનિક વાર્તાસંગ્રહો

ટોળું	ઘનશ્યામ દેસાઈ	૮-૦૦
કારણ વિનાના લોકો	પ્રબોધ પરીખ	૮-૨૫
ખંદિશ	વિભૂત શાહ	૮-૫૦
પવનપાવડી	રાધેશ્યામ શર્મા	૮-૦૦
રૂબતા અવાન્તે	ચિનાકિન્ દવે	૧૧-૦૦
ધવલગિરિ	રજનીકાંત રાવળ	૧૦-૦૦
કોઈ ફૂલ તોડે છે	અશ્વિન દેસાઈ	૮-૦૦
સુકાબલો	મહેશ દવે	૧૦-૭૫
નિમજ્જન	ઉત્પલ ભાયાણી	૬-૦૦

‘લોકપ્રિય વાર્તાશ્રેણી’ આપના પ્રિય લેખકોની ‘મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’

આમિત સુરતી	૬-૨૫	નાનાભાઈ નેપથિયા	૬-૨૫
દિક્ષીપ રાણપુરા	૬-૭૫	પ્રીતમલાલ કવિ	૬-૫૦
મનસુખલાલ ઝવેરી	૮-૭૫	સવિતા રાણપુરા	૬-૭૫
પ્રહલાદ બલભટ્ટ	૬-૫૦	હસમુખ રૌઠ	૬-૨૫
શુભવંત ભટ્ટ	૬-૦૦	મૂળરાજ શ્પારેલ	૬-૨૫

જીવન-ઉપયોગી સાહિત્ય

નવદંપતિ	ઈશ્વર પેટલીકર	૨૧-૦૦
રસમાધુરી	સુશીલા મુખોષ	૫૦-૦૦
અંગ્રેજી-ગુજરાતી ડિક્શનેરી	ઓગ્રા-ભટ્ટ	૮-૫૦
ગુજરાતી-અંગ્રેજી ડિક્શનેરી	ઓગ્રા-ભટ્ટ	૮-૫૦
કૃષ્ણાર્જુન ડિક્શનેરી	ઓગ્રા-ભટ્ટ	૧૭-૦૦
એક નરો હજાર મુસીબતો	‘વિરાજ’	૭-૫૦
માનવ જગે છે ત્યારે	ગોદાવરી પટ્ટનેકર	૧૭-૦૦
નાગરિક ધડતર.	ડાહ્યાભાઈ નાગરિક	૬-૦૦

શાળા-ઉપયોગી સંક્ષિપ્ત નવલકથાઓ

એક જ્યોત જલે	શુભવંતરાય આચાર્ય	૪-૦૦
રત્નાકર મહારાજ	”	૫-૦૦
અંતરપટ	સ્નેહરશ્મિ	૬-૦૦
નંદનવન	સારંગ બારોટ	૩-૦૦

साहित्य-विवेचन-संहल ग्रंथा

१ महानिषधे वर्गीकृत स्युधि	सं. प्रकाश वेगड	१२-००
२ गुजराती सामयिक लेख स्युधि (१९७५)	सं. कनुभाई साहू, किरीट सावसार	१५-००
३ गिजुभाईतुं ठेणवधुीयां प्रदान	भारतवाल् पाठक	१४-००
४ काव्यनु संवेदन	हरिवल्बल लायाळी	१४-५०
५ गुजराती लायाना छतिहासनी क्कैलीक समरयाळो	" "	५-००
६ अद्यतन कविता	रधुवीर चौधरी	१२-७५
७ वानाविशेष	" "	१५-२५
८ स्त्रीमाकिन अने स्त्रीमास्त्वंधन	सिताशु यशभंदर	१०-००
९ पूर्वापर	भोगाभाई पठेव	१७-००
१० काव्यप्रत्यक्ष	अंदकांत शेक	१७-५०
११ अर्थान्तर	" "	१५-५०
१२ परिधि	दिगीश भलेता	१३-००
१३ सांप्रत	शधेश्याम शर्मा	१७-००
१४ धपिका	यशवंत त्रिवेदी	११-००
१५ नवी वाता	सं. शधेश्याम शर्मा	२०-००
१६ —अने साहित्य	सं. यशवंत त्रिवेदी	२०-००
१७ अभ्यहालीन गुजराती प्रेमकथाळो	डॉ. लसु यातिक	६-००
१८ व्याकाशभापित	रसिकवाल् परीष	११-५०
१९ काव्यद्वुलि	प. क. ठांडार	१२-००
२० शिक्षणाने छतिहास	'का-त'	६-००
२१ कविताविचार	नरसिंहशव दिवेटिया	११-००
२२ अंधरुथ वाङ्मय	अनंतशय शवण	१८-००
२३ स्वाध्याय भा. १	केशववाल् दिं. कामदार	४-५०
२४ अन्वेधण्णा	भोगीवाल् सांडेसरा	११-५०
२५ पूर्वपक्ष	पिनाकिन हवे	७-५०
२६ सांस्कृतिक क्रान्ति	वाळाभाई नागरिक	७-५०
२७ ज्ञानतो उपभंड	" "	४०-००
२८ परिचय अने परीक्षा	नगीनदास पारेष	६-५०
२९ शील अने शण्ड	पेटलीकर पण्ठिपूतिअंध	२०-००
३० विविधा	धंधर पेटलीकरनी यूटेली कृतिळो	१५-००
३१ २. व. हेसाई अलिगंदन अंध	संपादन	७-५०

कवितांना आस्वाद भाटे उत्तम काव्यसंग्रहो

१ क्षीरेशे राण	प्रियकंत यक्षियार	१०-००
२ ज्योत्सिपि	"	१०-००
३ ओरिस्सुसनु हवेसुं	सितांशु यशभंद्र	६-५०
४ यूम काणभां केरा	लालशंकर ठाकर	६-००
५ विधवती हीवालो	चंद्रकांत शेंड	८-००
६ प्रप्लवगति	प्रियकंत यक्षियार	८-००
७ संभव	लजवतीकुमार शर्मा	६-५०
८ सुरज कदाय जेगे	हरिकृष्ण पांडे	६-५०
९ महाभारतनां छेल्हां चार पर्वो	अनु. सुंदरल जेटाई	१४-००
१० अनुव्यंजना	सुंदरल जेटाई	६-५०
११ शिशिरे वसन्त	"	७-००
१२ अतीतनी पांभभांधी	'रुनेहरिभ'	८-००
१३ अवकाश	नलिन सवण	६-२५
१४ पवन इपेरी	चंद्रकांत शेंड	६-२५
१५ भारे नामने हरवाणे	लालशंकर ठाकर	५-५०
१६ तभसा	रघुवीर चौधरी	६-५०
१७ वसुधा	'सुन्दरभ'	५-००
१८ काव्यभंगला	"	७-५०
१९ पूर्वाशाप	'कान्त'	१६-००
२० छन्दधनु	सुंदरल जेटाई	३-००
२१ विशोषांलसि	"	४-००
२२ तुलसीहल	"	३-२५
२३ सहगत चंद्रशीलाने	"	१-२५
२४ व्यंजना	"	६-००
२५ रामहृषी	"	६-००
२६ अनुकृति	भनसुभलाळ जवेरी	३-००
२७ निहारिका	२. व. हेसाई	३-००
२८ शमळां	"	३-५०
२९ परिशेष	यशवंत त्रिवेदी	१५-००
३० प्रतिमुद्ध काव्यो	अनु. यशवंत त्रिवेदी	१२-००
३१ परिहेवना	यशवंत त्रिवेदी	६-००
३२ परिप्रश्न	यशवंत त्रिवेदी	१०-००

नाटयसंग्रहो

श्री रसिकलाल परीष

१०-००

श्री रमणुलाल व. हेसाई

५-५० ३ कविदर्शन

५-००

७-०० ४ पूरुषिभा

३-७५

श्री रघुवीर चौधरी

७-५५

श्री रघुवीर चौधरी

१-०५

श्री विभूत शाह

१-०५

श्री विभूत शाह

१-५५

श्री यदुकांत शेट

१-०५

श्री महेशा दवे

१-०५

श्री सुकुंठ परीष

१-०५

श्री शिवकुमार जेपी

१-०५

आत्मकथा-शुवनचरित्र

२. व. हेसाई

१०-००

धर पेटलीकर

६-००

अनु. ज्योतीन्द्र छ. दवे

१-००

शैभयित्रो

१३-५०

२ गोमतीबाट

धर पेटलीकर

६-००

३ शैभयित्रो

"

८-५०

शैक्षणिक

अभूतलाल यासिक

१५-५०

" "

१२-५०

" "

८-५०

" "

१५-५०

" "

अकीर्ण साहित्य

२. व. हेसाई

८-५०

"

१४-५०

वि. स. भाडेकर

८-५०

"

७-५०

शंकरलाल परेड

६-५०

संपादन

११-५०

मेना गुजरी

१ शंक्ति हृदय

२ अंजनी

अशोकवन

श्रद्धा मिनारा

शांतिना पक्षी

लाल पीशा ने वादणी

स्वप्न-पिंजरा

भने हरयो हेभाय छे

मोक्ष

नवनिर्माण १७७

१ मध्याह्ना भृगुलला

२ विद्यानगरना विश्वकर्मा

३ अथाहम खिंकन

१ धूपसणी धर पेटलीकर

१ भूषडा कथा हेभो हरपनने

२ आत्मजोतीना पुनितलण

३ सिद्धोप

४ लगीने जेठो तो...

कला लावना

असरा ला. ३-४-५

सुकपेलां कृष्णांनी सुगंध

तेज शलाका

हृष्टता हीर

कारतनु आमशुवन

સમાજવિજ્ઞાનમાળા

સંપાદકો : ડૉ. અક્ષયકુમાર દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

પદલાતા સમાજને અનુરૂપ આવાં અભ્યાસી પુસ્તકો દરેક ગ્રામ પુસ્તકાલયમાં હોવાં આવશ્યક છે. વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો માટે અનિવાર્ય.

૧ અર્થશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા	૩-૦૦	૬ કલાતુ' સમાજશાસ્ત્ર	૪-૦૦
૨ સમાજવાદ શા માટે ?	૩-૦૦	૭ શિક્ષણતુ' સમાજશાસ્ત્ર	૮-૦૦
૩ સમાજવાદ એક વૈજ્ઞાનિક આલોચન	૩-૦૦	૮ વિકસતા શહેરો અને ગ્રામ પંડપટ્ટીઓ	૮-૦૦
૪ ભારતની ઇતિહાસવ્યવસ્થા	૩-૨૫	૯ શ્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	૯-૨૫
૫ સામાજિક માનવશાસ્ત્ર	૪-૦૦		

કૌટુંબિક-સાંસારિક-સમાજજીવન

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

૧ સંસ્કારતુ' સૌંદર્ય	૪-૨૫	૬ સુદર્શન	૮-૭૫
૨ સંસ્કારી કામનાઓ	૫-૦૦	૭ પ્રસન્ન દામ્પત્ય	૧૦-૫૦
૩ રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર	૪-૫૦	૮ અચૂતમાર્ગ	૧૩-૫૦
૪ સંસ્કારની પરકરમા	૪-૫૦	૯ રામાયણદર્શન	૫-૨૫
૫ જીવનેહીપ	૧૨-૦૦	૧૦ મહાભારતદર્શન	૬-૦૦
	૪-૭૫	૧૧ ગીતાદર્શન	૬-૦૦

શ્રી લાલુચેન મહેતા

૧ સંસારમાધુરી	૯-૭૫	૨ જીવન માંગલ્ય	૯-૫૦
---------------	------	----------------	------

નવજાગૃતિ સમાજમાળા : શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

નવજાગૃતિ દોઢસો વર્ષ ઉપર રાજા રામમોહન રોયથી શરૂ થઈ છે. લોકનાયક શ્રી જયપ્રકાશ નારાયણતુ' સમૂળી કાંતિતુ' સોનેરી સ્વપ્ન ભારતમાં સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી એની યાત્રા અવિરત ચાલુ જ રહેશે તેવી શ્રદ્ધા છે. આ વિષયને આવરી લેતી નીચેની પુસ્તિકાઓ જમાનાની સાથે કઠમ મિલાવવા તમારે વાંચવી, વસાવવી જ રહી.

રાજા રામમોહન રોય	૨-૨૫	ભારતીયકરણ	૨-૫૦
સો વર્ષ પહેલાંનો સમાજ	૪-૦૦	ઇન્દિરા ગાંધી	૨-૫૦
હિંદુધર્મની વિશિષ્ટતા	૨-૨૫	આચાર્યોતુ' અનુશાસન	૭-૫૦
અસ્પૃશ્યતાતુ' કલંક	૩-૫૦	ગાંધીજીતુ' અનુશાસન	૮-૨૫
હિંદુમુસ્લિમ કેમી માનસ	૨-૭૫	આઝાદીની પહેલી ત્રીસી	૯-૦૦
તાડુપ્પના આવેગો	૪-૦૦	વાચનની સારી-માઠી ટેવ	૭-૫૦
કોલેજિયનોમાં ડેટિંગતુ' વલણ	૨-૫૦	સિનેમાતુ' સાડુ-માહુ	
સફળ પ્રેમલાગ્નો	૨-૫૦	મનોરંજન	૬-૫૦

ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા ઇનામ પામેલાં અમારાં પ્રકાશનો

અવાજનો આકાર	શ્રી વર્ધા અડાલજી	૭-૫૦
ઓડિયસુસનું હલેસું	શ્રી સિતાંશુ ચણશંકર	૬-૫૦
ઊધકતી દીવાલો	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૮-૦૦
સૂરજ કદાચ ઊગે	શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક	૬-૫૦
આકાશલાપિત	શ્રી રસિકલાલ પરીખ	૧૧-૫૦
આત્મગોત્રીનાં પુનિત જળ	શ્રી અચૂતલાલ ચાગિક	૧૨-૫૦
રાધા	શ્રી ઈલા આરણ મહેતા	૬-૦૦
મોક્ષ	શ્રી મુકુન્દ પરીખ	૬-૦૦
શાંતિનાં પક્ષી	શ્રી વિશૂત શાહ	૬-૦૦
સ્વપ્ન-ચિંજર	શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ	૬-૦૦
પવન રૂપેરી	”	૬-૨૫
વિશ્વજીત	શ્રી પિનાકિન્દ્ર દવે	૨૧-૨૫
અનુબંધ	”	૧૪-૭૫
બંકતમધ્ય	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	૬-૫૦
દેરે	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા	૬-૭૫
અમૃતા	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૨૧-૫૦
પડઝાયા સંગ પ્રીત	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા	૬-૭૫
અંખ અને અંજન	શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	૮-૨૦
કથારે આપશો ?	શ્રી મોહનમદ માંકડ	૬-૫૦
ટેકરીઓ ઉપર વસંત બેઠી છે	શ્રી વિશૂત શાહ	૮-૦૦
ના	શ્રી મોહનમદ માંકડ	૭-૨૫
આકરિમક સ્પર્શ	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૬-૦૦
નારી નમણું ફૂલ	શ્રી સારંગ બારોટ	૧૦-૫૦
બંજના	શ્રી સુંદરજી બેટાઈ	૬-૦૦
તમસા	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	૬
ગુણસીદ્ધલ	શ્રી સુંદરજી બેટાઈ	૩-૨૫
અમૃતગાગી	શ્રી ઈન્દિર પેટલીકર	૧૪-૫૦
પ્રસન્ન દાગમત્ય	”	૧૦-૫૦
સમાસોચના	શ્રી અનંતરામ રાવળ	૧૨-૫૦
અંચરચ વાડ મય	”	૧૮-૦૦
અન્વેષણ	શ્રી ભોગીલાલ સાહેબરા	૧૧-૦૦

કલમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

કમળના તંતુ	ડૉ. હરિવલ્લભ લાયાણી	૧૯-૦૦
આમોદ	સુદંભ બેટાઈ	૧૪-૦૦
આ અવધપુરી ! આ રામ !!	શિવકુમાર, બેધી	૨૦-૭૫
મારગ આ પથ છે શૂરાનો	" "	૨૨-૫૦
નવનિર્માણ '૭૭	" "	૬-૦૦
આપું આકાશ મારી આંખોમાં	વિકૃત પંડ્યા	૧૭-૦૦
સ્વપ્ન તીર્થ	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૨-૦૦
સદાસર્વદા	સારંગ બારોટ	૧૩-૦૦
અનંત સીમા	" "	૧૮-૦૦
બ્યોમલિપિ	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	૧૦-૦૦
લીલેરો ઢાળ	" "	૧૦-૦૦
ગિલ્તભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
અર્થાન્તર	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ	પ્રકાશ વેગડ	૧૨-૦૦
સ્ત્રી વિમુક્તિની સમસ્યાઓ	સં. એ. આર. દેસાઈ	૯-૨૫
વિકસતા શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ	" "	૮-૦૦
ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ	સં.કલુભાઈ શાહ-કિરીટ ભાવસાર	૧૫-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પરંપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્યનાં દરેક પુસ્તકો

ગુજરાતી સાહિત્યનાં દરેક લેખકનાં પુસ્તકો

ગુજરાતી સાહિત્યનાં દરેક વિષયનાં પુસ્તકો

ગુજરાતી સાહિત્યનાં દરેક પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો

હાજર સ્ટોકમાંથી મેળવવા તુરત જ અમારો સંપર્ક સાધો.

સંતોષકારક સેવા એ અમારો સુદ્રાલેખ છે.

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

હિન્દી સાહિત્યકી સમી ક્રિતાવેં

હિન્દી સાહિત્ય કે સમી લેખકોંકી ક્રિતાવેં

હિન્દી સાહિત્ય કે સમી વિષયોંકી ક્રિતાવેં

હિન્દી સાહિત્ય કે સમી પ્રકાશકોંકી ક્રિતાવેં

एक विशाल भंडार में आपकी सेवामें प्रस्तुत हैं

कृपया संपर्क करें

આર. આર. શેઠ ઇન્ડિયા કમ્પની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

કેન્દ્રિયાથી

આવડ્યું

ઈસ્ટર્ન પ્રિન્ટર્સ, સ્થાપન રોડ અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧ ફોન : ૩૮૮૨૧૬

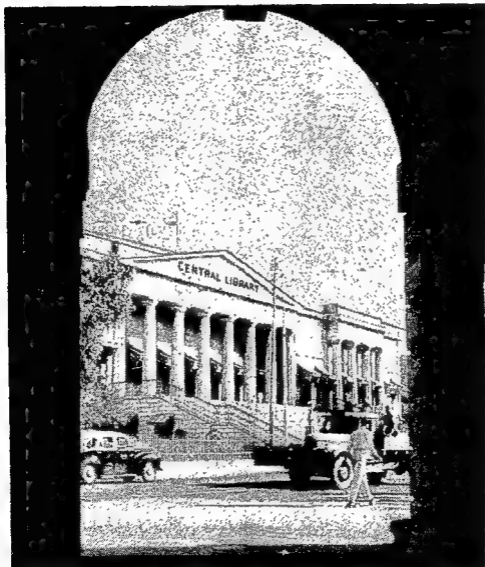
સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો જથ્થોનો સેતુ

સંપાદક : મનહર મોદી

૬૬૦૧૨

માર્ચ ૧૯૭૯

વર્ષ : ૨ * અંક : ૭

એશિયાટિક સોસાયટી સંચાલિત
સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી : મુંબઈ

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

ધ્વિર પેટલીકર

પરોઢનું અંધારું

મૂલ્ય રૂ. : ૨૦-૦૦

કેળક ખાસ્સો એક દસકો તેમની વાર્તાબૂમિને વાસલ રાખીને 'પરોઢનું અંધારું'ની ફસલ લઈને આવે છે. એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ' માં આઝાદી પૂર્વેના તળપદા ગ્રામજીવનની સુગંધ છે, તો આમા આઝાદી પછીના '૬૦'ના ગાળાની ધરતીની સુગંધ મધમધે છે. 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશદાયી કૃતિ બની રહેનાર છે.

સાશંગ ખારોટ

ચડતા સૂરજની વેળા

મૂલ્ય રૂ. : ૧૮-૨૫

ચડતા સૂરજની વેળા એટલે ઉત્લાસ સાથે આગેકદમ માંડવાની વેળા ... અંતરાયોને અડફ્ટે ચડાવી મનગમતી મંઝીલે પહોચવાની વેળા ... સંજોગોના સામાપૂરને કાપીને પાર ઊતરવાની વેળા... પણ આવી પુરુષાર્થસભર વેળાએ કોઈ બેચાડ કાઢ્યાં બરી અટકી બાક છે... કોઈ અંતરાયોમાં અટવાઈ બાક છે... કોઈ પાર ઊતરવાને બદલે ડૂબી મરે છે તો કોઈ વળી જીવલેણ તરંગોને હસતા હસતાં હાતે ચડાવે છે. થોડુંક ડૂબે છે... થોડુંક તરે છે અને છેવટે પાર ઊતરે છે. ધીવનનાં ગુસ્તાખ તરંગો સામે તરી જતા ખુશમિબજ આદમીની વાત એટલે ચડતા સૂરજની વેળા

સ્થવીર ચૌધરી

રુદ્રમહાલય

મૂલ્ય રૂ. ૧૮-૦૦

સોલંકી યુગની એક કલાસિદ્ધિ શિલ્પી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કપુરમ જરીની વિરલ પ્રેમકથા. સૌંદર્યતુ તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સંબંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપે ધારણ કરે છે? કીર્તિના ઉત્તરોત્તર સોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

પિનાકિન દવે

અધિપુરુષ

મૂલ્ય રૂ. : ૨૦-૭૫

ભગવાન પરશુરામ, પ્રતાપી રાજા દશરથ, સ્વમાનવતી કૃતેચી, દશરથપુત્રી શાંતા, સીત્લતીથી જ અબલ્ય મુનિ ઋષ્યશંક, શ્રવણ તથા પૂર્વા વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમક્ષ તાદશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુરામના મમયમા અયોધ્યા અને અંધમાં બનતી રાજદ્વારી ઘટના એને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિદ્યેજ્ઞ'ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ ઐતિહાસિક કૃતિ.

ઉત્તમ સાહિત્યના મંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ઉદ્ઘોષ

સંપાદક :
મનહર મોદી

વર્ષ ૩૨
૧૫ માર્ચ ૧૯૬૭ : અંક ૭
કાર્યાલય :
આર. આર. સોહની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

ધાર્મિક લવાજમ : આર. આર. સોહની કંપનીવતી ભગતલાઈ
૩. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
હટક નકલ
૩. ૧-૦૦
નકલ : ૬૭૦૦
આર. આર. સોહની કંપનીવતી ભગતલાઈ
લુરાલાલ રોડે ચોળી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમૃત ઇન્ડિયન એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

'ઉદ્ઘોષ' માટે મળતી અને પ્રગટતી કૃતિઓ સંદર્ભે અવારનવાર પૃચ્છા છે ચર્ચા-વિચારણા થાય છે. તેના કારણે એ કે એમાં નવોદિતોને સ્થાન કેટલું? અંગત રીતે જ તે વ્યક્તિને જવાબ આપ્યો છે તે એ કે 'ઉદ્ઘોષ' કેઈ વ્યક્તિ કે જૂથ માટેનું સામયિક હરગીઝ નથી પણ કૃતિની 'ઉપયોગિતા' તથા 'વૈવિધ્ય' વગેરે સંપાદકદષ્ટિથી જોવાય-મુલ્યાય તે સ્વાભાવિક છે. આમાં નવોદિતોને અન્યાય કરવાનો આશય નથી પણ 'ઉદ્ઘોષ'ના પ્રેરણાથી કીર્તરતી સ્વના-એ પ્રગટ ન કરવાને નિર્ણય કરાયેલું છે. 'ઉદ્ઘોષ' સૌનું, સૌ માટેનું છે. સૌને સરખો આપકાર છે.

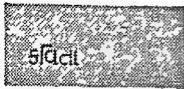
રશિયાના મહાન સર્જક સિયો ટોલ્સ્ટોયની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની જીવનવૃત્તી દેશ-વિદેશ તેમ જ ગુજરાતમાં થતી રહી છે. ગઈ તા. ૨૨-૨૩ ૨૫-૨૬ દરમિયાન લાય-સ કલ્પ : સુરેન્દ્રનગરમાં આ નિમિત્તે સર્વશ્રી મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક', રમણલાલ જોશી, સી. એન. પટેલ, અનિરુદ્ધ ખલભાઈ, અંકાંત વક્ત્રી, હરકિશન મહેતા તથા દિલાવરસિંહ જાડેજાનાં કમચા: વક્તવ્યવિષયો હતાં: "રીજરેકશન" નવલકથા, ટોલ્સ્ટોયનો કલાવિચાર, 'યુદ્ધ અને શાંતિ' નવલકથા, ટોલ્સ્ટોયનું જીવનચરિત્ર, ટોલ્સ્ટોય : વ્યક્તિ અને લેખક, લેખક અને તેના પ્રશ્નો, ટોલ્સ્ટોયની દૃઢી વાર્તાઓ.

ટોલ્સ્ટોય માનવજીવનવિચારક સાહિત્યકાર હોઈ જીવનના અતિમ સાધ્યની એમની વિચારણા પામવા એમની કૃતિઓનું અધ્યયન થતું રહેશે.

આપનો
મનહર મોદી

આ સંક્રમ

૪ કવિતા	પ્રફુલ્લ પંડ્યા	૧૪ ગદ્યખંડ	નંદ સામવેદી
૫ દરિદ્રાચ્છુ પાઠક, ઇન્દુ ગોસ્વામી	કનુભાઈ જાની	૧૫ વાર્તા	મુખામ શાહ
૬ સંપર્ક	—	૨૧ નવલકથાનું પ્રકરણ	ઈશ્વર પેટલીકર
૭ સંદર્ભ	સં. પ્રકાશ વેગદ	૨૬ એકાંકી	ચિત્તુ મોદી
૮ સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી	એસ. એ. અગાસ્તર	૩૩ અવલોકન	અમૃતલાલ યાસિક

કવિતા

પ્રકૃત્વ પંડયા

ગીત અનાદિ મૂડમાં લખ્યું એક

—એક અનાદિ મૂડમાં કોણ્યો લીમડો નેવા
ભિપડયાં ચરણુ

ત્યાં જ તને મેં જોઈ—અને આ

હાથ હથોટી ખાઈ—અરે ઓ ભિર્નિદેવી એક વખત
રામાંચ વડે હું રાયો—આખર

મેં જ મને બસ ખોયો—થયો એક નિઃસાસો
ખાદ હવે બસ

હેત કશો કોઈ હેત.....

—આમ રૂ'વાડે ધોધ ફૂટ્યો' તો સાવ કોરોધાકોર
અને વિચારમાં

અનરાધાર વરસતી અણુબણી કોઈ હેલી

દૂંકા હાથમાં ટપી મારતાં અર્થે કરવી કબૂલાત
કે હવે વેદના જેવું ધાય—

ખરેખર એકલું એટલે લાહ—અરીસા યુગનો
થયો નાહ અરે મંન

રેત તરો રે રેત.....

—તરવા માટે તારણું સૂણી સાત નવાં ફૂલ
ખીલવી નેવા

એક સળીના કાંઠે સીમમાં ભિલવું જાકમજોળ
ભલે આંખમાં તરે મોતી !

—એક નગારું વગડે એની હોંશમાં ફાટક
મારી નસનસનું

કાચું લોહી કહે કે સીમમાં નથી ભિલવું
ભલે આંખ સદાયે રાતી !

રડવા માટે રાત રહી જા

રડવા માટે રાત.....

એક કડીમાં વાત કહી જા

એક કડીમાં વાત.....

—એક અનાદિ મૂડમાં અ'ધાર ખેડવા અ્યાં
એમ ધારીને જેમ કે

જ'ડો હાથમા લઈને આવણું

પાછાં ઘેર; કે આખો દરિયો થયો ભૂત હવે
રહેવું પણ

સાખૂત—સાથી એક વાત માંડું' તો

એમ કે માડું' મંન ઘોડાની લાહ—ભલે નિષેધ
રહેતી યાદ હવે બસ

પ્રેત વરો કોઈ પ્રેત.....

રસ્તો કેડી કોતરી લઈને

રસ્તો કેડી કોતરી લઈને હું જે બનું છું ?
અજવાળાંઓ જોતરી લઈને

અજવાળાંઓ જોતરી લઈને હું જ મને લઈ તેડ

—મારા રામરામ સૌને રે લોલ લોલ લોલ..

—મારા રામરામ સૌને રે લોલ લોલ લોલ

—એક અનાદિ મૂડમાં આખર સઘળું છોડી બહિ
છું—મારે

ફર-ફર બવાનું—મારે શૂર શૂર થાવાનું
હું તો એમ સળગી બિઠચો છું કે એમ સળગી
બિઠચો છું કે

અટક્યાં બટક્યાં અટક્યાં બટક્યાં
અટક્યાં બટક્યાં અટક્યાં અટક્યાં છોડી દેવા
વાહ-હુવે એક
વેંત સરે એક વેંત

□

હરિકૃષ્ણ પાઠક

શબદ ઊપન્યો

શબદ ઊપન્યો, અરથ પડ્યો ને ભાંગી નાખ્યું લોડું.
ભેઈ બળવી પગ મેલ્યો તો હેઠ નીકળ્યું ફેડું,
તખડકવાના કોડ કર્યા તો મળ્યું ટાયડું ઘોડું.
સરહદનાં કંઈકેકાણાં નંઈ; ખૂંટો ક્યાં બઈ ખોડું?
શબદ ઊપન્યો, અરથ પડ્યો ને ભાંગી નાખ્યું લોડું.
બળદ મળ્યા તો બેઠ ગળિયા, ડિયે ભોતરે ભેડું;
સ્તો ઊબડ-ખાખંડ વચ્ચે પડ્યું ક્યારનું રોડું.
ચીતર કાઠ્યાં રંગ-રંગનાં, બરી પંડ્યું ત્યાં પોડું!
શબદ ઊપન્યો, અરથ પડ્યો ને ભાંગી નાખ્યું લોડું.
સપનું આન્યું શણગારેલું, માણ્યું ઝાણું-થોડું,
સે'રખડી લાગી ગઈ - બલે ઝીલ્યાં બળ માથોડું.
ઘડીકમાં તો બીડી આલ્યું; ગયું સત સંચોડું!
શબદ ઊપન્યો, અરથ પડ્યો ને ભાંગી નાખ્યું લોડું.

| ઇન્દુ ગોસ્વામી

કવન કરું કે કેડું
ફરી ફરીને પડવાનું છે લણ્ણતર મારું લોડું
હું તો અઠે દારકે ઝોડું
ઝોડું દેતાં
ઝોલી ગબડે
ઝોલી ગબડે
ગબડે રાજસિંહાસન
તુરંગના હે તણુખા તારું ઠીક છે સાબનમા'બન ?
હાબન નાબન લાબન ટાણે
હેમખેમનું
અચરબ એક :
ભર ભાદરવે બીકલે છેક
હવા હેડકી હરફર એમ
નવચેકું બળ પરસે બેમ
તે
છતાં
તું
બળબળ બળબળ રખળતો કેમ
તૂરી મીઠી તડકીમાં ફેડડતો કેમ
ફૂલફૂટ ફૂલફૂટ નથી કશું તોય-
તારે તાલે તાલ છે
તારી ચાલે ચાલ છે
તું સ્વૈયું થઈને સાલા સ્વડતો કેમ
લ્યો
લી'તોના ભેદ નાહક અમને પૂછી પૂછીને
લગલગનો લ ચલે છે
લગલગનો લ ચલે છે
લગલગનો લ ચલે છે.....

કનુભાઈ જાની

અધ્યાનક

મારજે

મળવું અધ્યાનક-

સાથ અણુધાતુ' !

હયાતી સારી આ

થઈ જાય શી ગુલઝાર !

ને પછી

ત્યાં થંભવું

કાળનુંયે આપણી સાથે !

ત્યાં, પછી, -હા ! -

'આવજો'નો શબ્દ !

ને

એ હાથ જોયો થઈ

પછીથી પીઠ પછવાડે જતો,

ને

પીઠ પલ્લુ રસ્તાવચાણે ઝોગળી ગઈ !

આ હવે

શૂન્યાવકાશે

કાળ પાછો આવતો, રે ! આપણી સાથે

હવે આ ભાર !

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકાર પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અપ કૃતજ્ઞ હોય છે, વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંરચાને માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ રાજન્યમાં વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકાત્સવ જે પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાક્ષિ યજ્ઞકેના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. તે હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દ્યાર'ના પ્રથમ અંક (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમ પ્રગટ કરીએ છીએ. —સં.]

૧૦૪. પિનાકિન ઠાકોર

૯, પંચશીલ સોસાયટી

હરમાનપુરા, વાઙજ રોડ

અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૩

૧૦૫. હરીશ નાયક

'ફેલીહાઇસ' ઇન્સ્ટિટ્યુટ ડોલોની

વિક્રમસરૂદ માર્ગ

અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૭

૧૦૬. જશવંત શેખડીવાલા

સી/૯ યુનિવર્સિટી સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ

વલ્લભવિદ્યાનગર ૩૮૮૧૨૦

(બિ. ખેડા)

૧૦૭. ધીરજીભદ્રેન પારેખ

હંસરાજ સ્ટ્રીટ, ઝીનરૂટીટ

સાંત્યાકુંજ (વેરઠ)

મુંબઈ ૪૦૦૦૫૪

૧૦૮. સંસિક મહેતા

C/o સર્વેશ્વર મુદ્રણાલય

સાદરા (બે. પી. રેલવે) જિલ્લો ગાંધીનગર

(અજરાવ સ્ટેટ)

સાહિત્ય

૧૯૭૮ના વર્ષ દરમિયાન પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યવિષયક સ્વીકૃત મહાનિબંધો—

૧. આયર, વિશાલાક્ષી એસ.
નલદમયાંતી. મુંબઈ યુનિ.
૨. કમલા, કે.
Everyday life in ancient India as depicted in Prakrit Literature. ઓરિસ્સા યુનિ.
૩. દવે, મહેન્દ્ર સી.
Poetics in modern Gujarati literature. યુનિ. ઓફ દિલ્હી.
૪. દુબળે, સુનીતિ મોરેશ્વર
Gahasattasai : a cultural study. યુનિ. ઓફ પૂના.
૫. પરમાર, નટવરસિંહ
૧૮૮૦થી ૧૯૨૦ દરમિયાન કેટલાક અલ્પખ્યાત ગદ્યકારો. ગુજરાત યુનિ.
૬. પટેલ, કાંતિભાઈ ટી.
ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહાકાવ્યના પ્રયોગો. ગુજરાત યુનિ.
૭. પટિયાર, નારણભાઈ
ગાંધીયુગનું ગદ્ય. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.
૮. પંડ્યા, ભાનુપ્રસાદ મૂળસંકર
ગુજરાતી નવલકથા : સ્વરૂપ અને વિકાસ, ઈ. સ. ૧૯૫૦થી ૧૯૭૦—એક સમાલોચનાત્મક અધ્યયન. ગુજરાત યુનિ.

૯. પંડ્યા, સુધા નિરંજન
વાડીલાલ મોતીલાલ શાહનું જીવન અને કવન—એક અભ્યાસ. મહારાજા સયાજીરાવ યુનિ. ઓફ બરોડા.
૧૦. પાઠક, પ્રફુલ્લચંદ્ર શં.
ગુજરાતી નવલકથા અને આંશિક મૂલ્યાંકન, ૧૯૪૧-૧૯૫૦. ગુજરાત યુનિ.
૧૧. મહેતા, દીપક
અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતામાં પ્રણયનિરૂપણ. સરદાર પટેલ યુનિ.
૧૨. વિસાણી, હેવીકાન નારાયણ
ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાં પારમાસી. સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.
૧૩. વેદ, નરેશ
લઘુનવલ—શિષ્ય અને સર્જન. સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.
૧૪. શાહ, સુખન
સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી સુધી—એક અભ્યાસ. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.
“મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સમ્મિ, ૧૯૫૭-૧૯૭૭”માં (અ) સામેલ કરતાં રહી ગયેલા સ્વીકૃત મહાનિબંધો (બ) અગત્યની જૂલસુધાર. (અ) ૧. રંજનમહેન રમેશચંદ્ર નગરશેઠ ૧૯૨૦ પછીના ગુજરાતી વિવેચનસાહિત્યનું અધ્યયન. ગુજરાત યુનિ. ૧૯૭૧.

૨. વસંતરાય બચુભાઈ દવે
કવિ સમયસુંદરની સાહિત્યોપાસના.
ગુજરાત યુનિ. ૧૯૭૬.

(બ) પૃષ્ઠ ૩૮ ક્રમાંક ૧૮૦ પટેલ, રતિલાલ
વિકૃલદાસ નહીં, પણ દવે, રતિલાલ
વિકૃલદાસ વાંચવું.
પૃષ્ઠ ૬૦ ક્રમાંક ૩૨૪ પટેલ, સોમાભાઈ
ધૂળાભાઈ નહીં, પણ પારેખ, સોમાભાઈ
ધૂળાભાઈ વાંચવું.

Research in progress

(અત્યારે ચાલી રહેલું સંશોધનકાર્ય)

યુનિવર્સિટી ઓફ દિલ્હી, દિલ્હી.

માર્ગદર્શક : ડૉ. ભિમિલા ગુપ્ત અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

સરોજિની મલિક
સાઠાતરી હિન્દી એવં ગુજરાતી
ઉપન્યાસો મેં નારી ચિત્રણ.
રજિ. રેકૉર્ડ : ડિસે. '૭૩.

માર્ગદર્શક : ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા
કમલેશ

સ્વાતંત્ર્યોત્તર હિન્દી ઔર ગુજરાતી નાટકો
મેં સામાજિક સમસ્યાઓ.
રજિ. સપ્ટે. '૭૩.

માર્ગદર્શક : ડૉ. પ્રેમલતા ચોપડા અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

પ્રમિલા દુઆ
ચતુરસેન શાસ્ત્રી ઔર કનૈયાલાલ મુનશી કે
ઉપન્યાસો મેં સાંસ્કૃતિક ચેતના. રજિ. સપ્ટે. '૭૩.

માર્ગદર્શક : ડૉ. રસનાથ ત્રિપાઠી અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા.

દ્રૌપદી વર્મા
મધ્યયુગીન હિન્દી ઔર ગુજરાતી રામકાવ્ય.
રજિ. જાન્યુ. '૭૭

માર્ગદર્શક : ડૉ. લલિત શુક્લ અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

સુખન સુદ
હિન્દી ઔર ગુજરાતી કે ઉપન્યાસો મેં ગાંધી
વિચારધારા. (પરીક્ષણ માટે સોંપી દીધો છે)

માર્ગદર્શક : ડૉ. વજનારાયણ સિંહ અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

સરલા જરીનાલા
જૈનેન્દ્રકુમાર ઔર શિવકુમાર જોષી કે મનો-
વૈજ્ઞાનિક ઉપન્યાસોં કા તુલનાત્મક અભ્યયન.
રજિ. સપ્ટે. '૭૪.

માર્ગદર્શક : ડૉ. ચાંતિસ્વરૂપ ગુપ્ત અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

નીના ભાટિયા
આધુનિક હિન્દી ઔર ગુજરાતી કી પારિભાષિક
શબ્દાવલી કા તુલનાત્મક અભ્યયન. રજિ.
નવે. '૬૮.

માર્ગદર્શક : ડૉ. સંતરામ અનિલ અને
ડૉ. મહેન્દ્ર દવે

રત્નનીખાલા
ખીસવી ચતાબ્દી કે હિન્દી ઔર ગુજરાતી
નાટકોં મેં સાંસ્કૃતિક ચેતના. રજિ. ઓક્ટો. '૭૭

માર્ગદર્શક : ડૉ. સુરેશચંદ્ર ત્રિપાઠી અને
ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

ગીતા જૈન
આધુનિક હિન્દી ઔર ગુજરાતી કે ગીતિનાદ્ય.
રજિ. ડિસે. '૭૩.

શિરાં સક્સેના.
સ્વાતંત્ર્યોત્તર હિન્દી ઔર ગુજરાતી નાટ્ય-
ચિત્રણ કા તુલનાત્મક અભ્યયન.

**

એસ. એ. અગાસ્કર

રૂપુટી લાઇબ્રેરિયન, એશિયાટિક સોસાયટી, મુંબઈ
મુંબઈની એશિયાટિક સોસાયટી સંચાલિત

સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી

આજે જ્યાં હાફકિન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ છે તે મકાનમાં ૧૬મી નવેમ્બર ૧૮૦૪ના રોજ મુંબઈની લિટરરી પ્રોસાયટીની સ્થાપના થઈ તે જ આજની એશિયાટિક પ્રોસાયટી। તે વખતના મુંબઈના ગવર્નર તથા ચાચાધિશ તેમ જ કેથોલિક બિશપ ઉપરાંત ખીજા મળીને કુલ સત્તર માણસો તે પ્રસંગે હાજર હતા. ખેના પહેલા પ્રમુખ તરીકે જેમ્સ મેકિન્ટોશ હતા. ત્યારે પહેલા મંત્રી તરીકે જાણીતા ઇતિહાસવિદ વલિયમ ઇસ્કાન હતા.

૧૮૦૫માં આ સોસાયટીએ ડૉ. ફ.જી.પ૨માં મુંબઈના કેટલાક દાક્તરો 'પ્રોસેટી એક પુસ્તકાલય ખરીદ્યું'. આ રકમ જાલી કરવા સોસાયટીએ લોટરી કાઢેલી, જેમાંથી એને ડૉ. રજ,૦૦૦ની આવક થઈ હતી. આ નાનકડા પુસ્તકાલયમાંથી આજની એશિયાટિક સોસાયટીની લાઇબ્રેરી અને સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી અસ્તિત્વમાં આવી. જે આજે સાડા છ લાખ પુસ્તકો ધરાવે છે અને જે આજે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યનું મધ્યસ્થ પ્રંચાલય ગણાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં જખાતા પ્રત્યેક ગ્રંથની એક નકલ ગ્રંથાલય મેળવે છે. ભારત સરકાર તરફથી આ ગ્રંથાલયને પુસ્તકો ઉપરાંત વર્તમાનપત્રોની મુરસાતું કામ પણ સોંપવામાં આવ્યું છે. એટલે આ પ્રંચાલય હવે ભારતની ચૌદે ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ યતાં પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રોની જાળવણી કરે છે. આ

માટે સમગ્ર ભારતવર્ષમાંથી પ્રકાશકો પોતાનાં વર્તમાનપત્રો આ સંસ્થાને અચૂક મોકલે છે. આને લીધે સંસ્થાને માથે ખોળે અતિશય વધી ગયો છે.

૧૮૩૦ના નવેમ્બરની ૨૬મીએ એટલે કે બાર મહિના પછી આ સંસ્થાએ ટાઉનહોલના કમરાઓનો કબજો લીધો. અહીં પણ ૩૬ વર્ષ સુધી ભારતવાસીઓને આ સંસ્થાના સભ્ય થવાને યોગ્ય ગણવામાં આવતા નહોતાં. ૧૮૪૦માં પહેલા ભારતવાસી તરીકે માણુકજી કુરસેદજીને દાખલ કરવામાં આવ્યા. તે પછી જમસેદજી જીજીભાઈ, ડૉ. ભાઉ દાજી અને શ્રી વી. એન. માર્કલિકને દાખલ કરાયા. ૧૮૬૫માં લિવિંગ્સ્ટને અહીં પોતાના પ્રવાસોના અનુભવો વિશે લખણ કર્યું. અહીં એને, આફ્રિકાનો પ્રવાસ આગળ ધપાવવા માટે ડૉ. ૧૦,૦૦૦ની થેલી અર્પણ કરાઈ. ૧૮૭૫માં મોન્યૂર વિલિયમ્સે ઓક્સફર્ડમાં ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ સ્થાપવા માટે પહેલવહેલી રજૂઆત અહીં કરેલી. એ સભામાં દાદાભાઈ નવરોજીએ લખણ કરેલું. મહામહોપાધ્યાય ડૉ. પી. વી. કાણેએ ધર્મશાસ્ત્ર વિષેના પોતાના ધણા ગ્રંથો આ પ્રંચાલયમાં લખેલા પોતાની ૮૮ વર્ષની ઉંમરે પણ તેઓ રોજ અહીં આવતા! આખી દુનિયાના મોટા મોટા પંડિતો આ પ્રંચાલયનો લાભ લેવા અહીં આવે છે. ઇતિહાસ, પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત ભાષાના વિષયો-

ના એમ. એ. પએચ. ડી.ની ડીગ્રીના વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપવા માટે મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ આ સંસ્થાને માન્ય કરેલી છે.

આમ મુંબઈની આ સંસ્થા વિદ્યાનો રાષ્ટ્રીય વારસો ધરાવે છે; એ વારસાનું રક્ષણ થવું જોઈએ. લવિખની પ્રત્ય માટે તેની વ્યવસ્થિત રીતે જાળવણી થવી જોઈએ. આને એની જરૂરિયાતા અનેક ધણી વધી ગઈ છે. વિરલ હસ્તપ્રતો તથા મહામૂલ્યવાન પુસ્તકોની જાળવણી માટે જગતની તાતી તંગી વરતાય છે. વધારે પડતો ખોળે ઓછા કરવા તથા સંસ્થાને અઘર્તન બનાવવા માટે નાણાની અવ્યંત જરૂર છે.

વિરલ ગ્રંથો વિષે ટૂંક માહિતી

વખતોવખત આ સંસ્થાએ જ્ઞાનના વિસ્તરણ માટે પુસ્તકો ખરીદ્યાં છે તથા નામકિત વ્યક્તિઓ, વિકાનો તેમ જ હિતચ્છુઓ તરફથી દાન તથા બક્ષિશ રૂપે ધણા ગ્રંથો પ્રાપ્ત થયા છે. જ્ઞાનની લગભગ બધી જ શાખાઓના ગ્રંથો અહીં છે. - સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને ધર્મશાસ્ત્રના પ્રમાણભૂત ગ્રંથો ઉપરાંત આ સંસ્થા પાસે ઇતિહાસ, જીવન-ચરિત્ર, જીવશાસ્ત્ર, લોકકથા, કલા, શિલ્પ, સ્થાપત્ય, પુરાતત્ત્વ, પ્રવાસ, સાહિત્ય અને ધર્મ વગેરે જ્ઞાનની વિવિધ શાખાઓના વિરલ અને અમૂલ્ય ગ્રંથોનો અત્યંત ભંડાર છે. ભેટ તરીકે મળેલા કે ખરીદેલા ધણા ગ્રંથોમાં મોટી સંખ્યાના ગ્રંથો તો ખૂબ મહત્વના અને દુર્લભ છે. તે વખતના ગવર્નરે તેમ જ સરકારી અધિકારીઓ તરફથી સંસ્થાને ધણાં અક્ષરમય પુસ્તકો મળેલાં છે. ૧૮૨૦માં મુંબઈના ગવર્નરે માનનીયશ્રી ઓલ્ડફિલ્ડને આ સોસાયટીના પ્રમુખ હતાં. તેમણે ગ્રીક, લેટિન અને ઇટાલિયન ભાષાના ધણા ગ્રંથ કોટિના ગ્રંથો સોસાયટીને ભેટ આપેલાં. તે વખતે આ સોસાયટી રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીની મુંબઈ શાખા તરીકે ઓળખાતી. દાન્ટેની મૂળ હસ્તપ્રત એ આ સોસાયટીની કેટલીક મહામૂલી મિલકત-

માંની એક હોવાથી સોસાયટીને તે પરત્વે વ ગર્વ છે. આ હસ્તપ્રત ખૂબ જ સુંદર છે. તેનું ૧૨ $\frac{3}{4}$ " X ૮ $\frac{3}{4}$ " છે. લખાણ સ્વચ્છ, અક્ષરો મોટા છે દરેક સર્ગનાં શિર્ષકો લાલ અને મેનેરી શૈલી લખેલાં છે. દરેક સર્ગને પહેલો અક્ષર વાણી ને તે ખૂબ શણગારેલો છે. ચામડાના પૂઠાના અંદર-ભાગમાં ઇટાલિયન ભાષામાં લેખ લખાયો છે. જે આ હસ્તપ્રતને—“યુરોપના દેશોમાં મળ્યા આવતી બી હસ્તપ્રતોના જેટલી જ સુંદર” કહેલી છે. અક્ષરો મરોડ પરથી ૧૪મી સદીની મધ્યમાં એટલે કે ૫ વર્ષની વયે ૧૩૨૧માં દાન્ટે ગુજરી ગયો તે પછી ૩ વર્ષમાં જ આ પ્રત તૈયાર થઈ હોવાનું—દર્શાવે છે એની ચિત્રકલા જોતાં ૧૪મી સદીની કલાશૈલી ખ્યાલ આવે છે. આને લીધે ગ્રંથ ધણો જ કિંમત બની ગયો છે. આ ઉપરાંત એલ્ફિન્સ્ટને ફેન્ લેટિન, અંગ્રેજી અને ઇટાલિયન ભાષાઓમાં ૫૫ વિરલ ગ્રંથો સંસ્થાને ભેટ આપેલાં છે.

આ ગ્રંથાલય પાસે મહામૂલી હસ્તપ્રતોનો ધં સમૃદ્ધ સંગ્રહ છે. જાગવાનલાલ ઈન્ડસ્ટ્રીનો વિશ્વા ગ્રંથસંગ્રહ આ સંસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તે ભાઉદાજી લાડ તરફથી મળેલી સંસ્કૃત હસ્તપ્રત પણ એવો જ કિંમતી સંગ્રહ છે. એમાંનાં થોડાં નામો ગણાવુ : (૧) “ગણુરત મહોદધિ”—એ વ્યાકરણના વિવિધ ગણો સમજાવેલા છે. લેખક વર્ધમાન.—ઈ. સ. ૧૧૪૦ હસ્તપ્રત પર સંવ ૧૪૮૦ની છે. (૨) યોગેશ્વરના ભાસ્કર સાઈ “ભાગવત પુરાણ.”—આ ભાસ્કર ખૂબ અગત્યનું હસ્તપ્રત પર સંવત ૧૫૭૩ એમ લખેલું છે. (૩) જોનોનું “કલ્પસૂત્ર”—સંવત ૧૪૭૨. જેમાં ૫૬ સુંદર ચિત્રો કરેલાં છે. (૪) “સાદાવરચક સત્ર (જાલબોધ સહિત)—હસ્તપ્રત સંવત ૧૪૫૫ માં તેમાં ગુજરાતીમાં ટીકાટિપ્પણી લખેલી છે. (૫) જે જ સૂત્રની એક બીજી પ્રત પણ છે, જેમાં મેરુસ્થં

પ્રાચીન યુગવાનીમાં ટીકા લખેલી છે. દસ્તાવેજની અને ભાષ્યરચનાની તારીખ એક જ છે—સંવત ૧૫૨૫ (૬) “વિક્રમ અદિત્ય”—દસ્તાવેજ સંવત ૧૪૯૨ વતારે સક સંવત ૧૩૫૭ છે અને તે સંસ્કૃતમાં રચાયેલું છે.

આ ઉપરાંત સંસ્થા પાસે અરબી, પરશિયન, ઉર્દૂ ભાષાઓની દસ્તાવેજોનો મોટો સંગ્રહ છે, તેમાંની એક દસ્તાવેજ હજરત ઇમામના મૃત્યુ પછી માત્ર દશ વર્ષમાં જ લખાયેલી હોવાથી તે મહા કિંમતી છે. લેખકે તે ગ્રંથ તા. ૨૫-૧૦-૧૬૫૪ના રોજ પૂરો કરેલો છે. ફારસી દસ્તાવેજ ફિરદૌસી કૃત “શાહનામા” છે. જેમાં અસંખ્ય મુદ્દર ચિત્રો છે. જેમાં સોનેરી અક્ષરોમાં શિર્ષકો આકર્ષક રીતે સજ્જારેલાં છે. તેના પર લખેલા એક યુગવાની લખાણ ઉપરથી માત્રમ પટે છે કે આ ગ્રંથ તા. ૧૧-૩-૧૮૪૩ના રોજ સંપૂર્ણ થયેલો.

“શાહનામા”ની ફિરદૌસી કૃત એક ખીછ પણ દસ્તાવેજ પ્રાપ્ત થઈ છે, જે જાદુ પ્રાચીન જગતની નથી. જેમાં ચિત્રો ઓછાં છે, પણ તે સ્વચ્છ અને સુખડ છે.

ફૂંઝી કૃત “નક-ઉ-દમન” ગ્રંથ પણ છે, જે “મહાબારત”ની નવા-દમનતિની વાર્તાને મૌલિક શૈલીથી વર્ણવે છે. તેની રચના તારીખ ઈ. સ. ૧૫૯૪-૯૫ છે.

ઉર્દૂ દસ્તાવેજો

ઉર્દૂ દસ્તાવેજોમાં “નકલિયાત-એ-દિ-દી” નામક એક દસ્તાવેજમાં ૧૯ વાર્તાઓ છે. તેમાં એક છાંદા માટે લડતી એ ખાઈઓની વાર્તા સૌથી પહેલી છે.

“ફિરસા-એ-રસતમઅલી” એમાં ફારસી સંતો મદદનાઓનાં અવનવચિત્રો દિ-દસ્તાવેજોમાં પણ વર્ણવ્યાં છે.

આ સોસાયટી પાસે નકશાઓનો વિશ્વ સંગ્રહ છે. કદાચ ભારતખરમાં ખીન્ને કયાંય જોવો વનવા નહિ મળે! કેટલાક નકશા ઇનિદિયાત્રિક રીતે અને ભૌગોલિક રીતે અત્યંત મદદરના છે. સંસ્થા પાસે જૂનાં વર્તમાનપત્રોનો મોટો સંગ્રહ છે, જેમાંનાં કેટલાંક નો સને ૧૮૦૦ સંવત્માં જૂના છે. તેમાંનાં કેટલાંકનાં નામો ઉલ્લેખનીય છે. જેનાં કે “સંવત

ભાષામાં ચાર ગ્રંથોમાં ભાષાંતર કરેલું. આ ચારેય ગ્રંથો સંસ્કૃત પાસે છે. “ભાગવત પુરાણ”માં ભાગવત વૈષ્ણવો માટે તત્ત્વજ્ઞાન અને આધ્યાત્મને લગતી મૂલ્યવાન નોંધો છે.

૧૮૬૧માં એમિલી બર્નેટ્સે કરેલો “ભાગવત ગીતા”નો અનુવાદ પણ લાઇબ્રેરી ધરાવે છે. એમિલી બર્નેટ્સે પેરિસની એશિયાટિક સોસાયટીના સભ્ય હોવા ઉપરાંત સંસ્કૃત સાહિત્યનો વિદ્વાન પણ હતો. ભાષાંતર મૂળ કૃતિને ખૂબ જ વફાદાર રહીને કરેલું છે. મધુર ફ્રેન્ચ ભાષામાં કરેલો ગીતાની સમૃદ્ધ ફીલસૂફી વાંચવાની ખૂબ મજા પડે છે.

વિરલ ફ્રેન્ચ ગ્રંથોમાં તોરુ દત્તે લખેલા બે ગ્રંથો છે. ૨૧ વર્ષની કુમળી વયે આ લેખિકા ફ્રેન્ચ ભાષાની અમૂલ્ય સેવા કરી ગઈ. પણ એટલા દૂંધા ગાળામાં એણે ભારતીય લેખકોમાં આદિતીય સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજીમાં તેણે ધણી સુંદર રચનાઓ કરી છે—એ બેમાંની એકેય ભાષા તેની માતૃભાષા નહોતી! તોરુ દત્તે કેટલાક ફ્રેન્ચ લેખકોની કૃતિઓમાં અંગ્રેજી કાવ્યોમાં ભાષાંતર કરેલાં છે. એ કવિઓ વિશે એણે નોંધો પણ લખેલી છે. આ ગ્રંથ પણ અહીં છે.

તોરુ દત્તે ફ્રેન્ચ ભાષામાં એક નવલકથા લખેલી— જે તેના મરણ પછી તેના પિતાને હાથ લાગેલી. ૧૮૭૬માં તે નવલકથા ફ્રેન્ચ ભાષામાં છપાઈને બહાર પડી. તદ્દન વિદેશી ભાષા પરનો તેનો સપૂર્ણ કાબૂ વાચકને અવાક કરી દે છે. નવલકથામાં આ લેખિકા વિદેશી તે સત્ય ભારોભાર છેતરામણું લાગે છે. એક સાહિત્યિક રચના તરીકે નવલકથા બહુ ઊંચો અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કરે છે આ નવલકથા એક કૃષ્ણ કહાની છે; તેની લયબદ્ધતા અને કથા-વસ્તુની માવજત દાદ માગી લે તેવી છે.

સિલ્વેઈન લેવી કૃત ગ્રંથ (૧૮૯૦) પણ અહીં છે. જેમાં પ્રાચીન ભારતની નાટ્યકલાનું વિસ્તૃત અને મનહર પૃથક્કરણ કરેલું છે, જે કાલિદાસથી શરૂ થાય છે ને આધુનિક સમકાલિન ચિયેટના પ્રકરણથી અટકે છે. સિલ્વેઈન લેવીના કહેવા મુજબ ભારતની ખરી છબી સંપૂર્ણપણે તેની નાટ્યકલામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. કેમકે તે ભારતીય રીતરીવાજો, લોકકથાઓ, નીતિનિયમો વગેરેને સાંધે છે, આવી લે છે.

સચિત્ર હસ્તપ્રતો

એશિયાટિક સોસાયટી પાસે ભારતના છુદ્ધ ગુલા ભાગ્યેથી મેળવેલી અસંખ્ય હસ્તપ્રતો છે એમાંની મોટા ભાગની પ્રતો બજારના વિદ્વાનો દો ભાઉ દાણ અને ડો ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજી તરફ ખેંટ મળેલી છે.

એમાંની સચિત્ર હસ્તપ્રતો વિદ્વાનો ઉપરાંત કલાપ્રેમીઓની અભિરુચિ જગાડે તેવી રસિક છે ફિરદૌસી કૃત શાહનામાની સચિત્ર હસ્તપ્રત આ સમૃદ્ધ એક કિંમતી રત્ન છે. ઈરાનના પ્રાચી વાદ્દાહોને તેમાં વિગતવાર ઇતિહાસ છે. જંગ વિખ્યાત સોહરાબ અને રસ્તમના યુદ્ધ-પ્રસંગ માંડીને ઈસ ૧૦૨૦ના રાજ્યકર્તાઓ સુધી— ઐતિહાસિક પૌરાણિક કથાઓ સવિસ્તારે ગૂંથેલી છે દરેક પ્રકરણ સ-રસ ચિત્રથી શરૂ થાય છે. આ હસ્તપ્રત શીરાઝમાં ઈસ ૧૪૬૫માં તૈયાર થયાં એમાં ઉલ્લેખ કરાયો છે. મોટા ભાગનાં ચિત્રો વિ પુરુષોનાં પરાક્રમેના અને યુદ્ધોનાં છે. ચિત્રો વિવિં રંગોથી ભરપૂર છે. તેમાં સોનેરી રંગનો પણ છૂટક ઉપયોગ થયો છે.

હિન્દુ હસ્તપ્રતોમાં સૌથી વધુ મહત્વની હસ્તપ્રત મહાભારતનું “આરણ્યક પર્વ” છે. મહાભારતકથા જગજગપ્રીતી છે. લગભગ દરેક મોટો પ્રસંગ ઉપ પ્રદેશની અકબરયુગ પહેલાંની શૈલીમાં ચિત્રિત કરેલે

છે. ઈ.સ. ૧૫૧૬માં આ હસ્તપ્રત આગ્રા નજીક ચિત્રિત થયેલી છે, ચિત્રની શૈલી ગામઠી છે.

દેન પરંપરાએ ચિત્રોને ખૂબ ઉત્તેજન આપ્યું છે ને તીર્થકરોનાં જીવનપ્રસંગોનાં અસંખ્ય ચિત્રો ચિતરાયાં છે. ધર્મપ્રચાર માટે પણ ચિત્રો કરાયેલાં. આ ગ્રંથાલયમાં “કલ્પસૂત્ર”ની આવી ત્રણ ચિત્રિત હસ્તપ્રતો છે. આ ચિત્રશૈલી પંદરમી સદીની પશ્ચિમ ભારતની ચિત્રશૈલી છે. ગ્રંથાલયમાં “કલ્પસૂત્ર”ની જૂનામાં જૂની સચિત્ર હસ્તપ્રત ઈ.સ. ૧૪૧૫ની છે. તેમાં ૨૧ ચિત્રો છે. એમાંનાં બે ચિત્રો તો વાઠળી રંગની પથ્થાત્મક પર સોનેરી રંગથી કરેલાં છે !

“કલ્પસૂત્ર”ની બીજી હસ્તપ્રત બહુ મહત્વની છે. કેમકે એમાં એ ગ્રંથ વિષે પુષ્કળ માહિતી આપેલી છે. એમાં કલા પ્રમાણે આ હસ્તપ્રત “શ્રી અણહિલવર્તક પતન” (ગુજરાતમાં આવેલા પાટણ શહેર)માં લખાયેલી છે. હસ્તપ્રતમાં છેલ્લા પાના પર

એવો ઉલ્લેખ છે કે શ્રીમાળી જ્ઞાતિનો એક વહેપારી આ હસ્તપ્રત સંવત ૧૬૮૫ (ઈ. સ. ૧૬૨૮)માં પોતાની સાથે લાવ્યો હતો. આનો અર્થ એ થયો કે આ ચિત્રો ૧૭મી સદીની પહેલી પચ્ચીસીમાં કરાયેલાં હોવાં બોધાયે. આ હસ્તપ્રતમાં કુલ ૩૧ ચિત્રો છે.

“કલ્પસૂત્ર”ની ત્રીજી હસ્તપ્રત પુષ્કળ પ્રમાણમાં સોનેરી ચિત્રોથી અતિ સુશોભિત છે. પણ એ પ્રમાણમાં આધુનિક કહેવાય. એની રચના તારીખ સંવત ૧૮૮૩ (ઈ. સ. ૧૮૨૭) છે. વધારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આ હસ્તપ્રત મુંબઈમાં તૈયાર થઈ હતી ! એમાં “મુંબઈ ગઠરે” એવા શબ્દો લખેલા છે. હજી અમારા પોતાના શહેરમાં તૈયાર થયેલ અન્ય કોઈ હસ્તપ્રત ઉપર અમારે નગર નાખવાની બાકી છે.

૧૧૦

‘ઉદ્દગાર’ અંગેની માહિતી (ક્રિાઈ ૪ નિમમ ૮ પ્રમાણે)

૧ પ્રકાશન સ્થળ	: આર. આર. શેઠની કંપની, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧
૨ પ્રકાશન સમય	: માસિક
૩ પ્રકાશક, તંત્રી, મુદ્રક	: ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ
રાષ્ટ્રિયતા	: ભારતીય
સરનામું	: આર. આર. શેઠની કંપની, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧
૪ મુદ્રણ સ્થાન	: યોગી પ્રિન્ટરી, દૂધેશ્વર, અમદાવાદ-૧
૫ માલિક.	: ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ, આર. આર. શેઠની કુાં. અમદાવાદ-૧

હું ભગતભાઈ ભુરાલાલ શેઠ આચી જાહેર કરું છું કે ઉપર આપેલી વિગતો મારી જ્ઞાણ મુજબ સાચી છે. અમદાવાદ, તા ૧૫-૩-૭૯

ભ. ભુ. શેઠ (પ્રકાશક)

શંકરલાલ 'સ્તુતિયો'

નંદ સામવેદી

એમનું નામ અમે શંકરલાલ 'સ્તુતિયો' પાડ્યું છે. કેમેરા જેટલો જ સ્થામ એમનો રંજ. આખો તો જાણી દૂરખીનના પાવરફૂલ લેન્સ! દૂરથી માણસને વરતો ને નજીક આવતાં એમનો વસ્તારો સાચો હોવાની પ્રતીતિ થાય. નજીકના માણસને સફળદર્શક કાચથી જેતા હોય એ રીતે જુઓ. ડોકી પરનો તલ શોધી ખતાવે કપડાં પરથી ચઢી ગયેલી રાત્રી કીડી પકડી ખતાવે. વાળમાં લીખ પડવાની શરૂઆત થઈ હોય તો તે તુરત જોઈને કહી આપે કાળા વાળમાં કોઈ સફેદ વાળની ધૂસણખેરી થઈ હોય તો એમની પહેરેગીર નજરમાં ઝડપાવ જ.

આ શંકરલાલને લાઇખમાં એક જ શોખ, ફોટા પડાવવાનો. કેમેરા જેના ખભે ઝૂકતો જુઓ, એની હેડે એ તુરત જ વાગી જાય શરૂઆત કરે : "ભાઈ, સાકું થયું તમે આ કેમેરા લીધા તે...હવે આવો કેમેરા મળવો મુશ્કેલ છે" સામેવાળો કહે : "ના, ના, આવા કેમેરા તો ઘણા મળે છે આજકાલ ખજારમાં." તુરત શંકરલાલ રાઇફલથી નિશાન લેતા હોય એવી ધારદાર નજર કરીને કહે : "એ ખડું, પણ ભાઈસા'બ આ તમારા કેમેરા જેવી જાળવણી તો કો'કની જ હોય, ખડું કે નહીં?" પેલો કહે : "જાળવણી તો કીક...આય હાસવારે ખગડી જાય છે...હમણાં જ રિપેર કરાવ્યો" તુરત શંકરલાલ કહે : "ભાઈ, અમરપટો માણસને નથી તો કેમેરાને તો કયાંથી હોય? એ તો થોડી દાકતરી સારવાર તો એનીયે હોય ને ભાઈ...પણ તોય કેમેરા હેન્ડલ કરવામાં જ કરાખત છે." પેલો સાચ્ય

એમની તરફ જોઈ રહે, એટલે શંકરલાલ ખીલે : "આ હું કેમેરા તમારી જેમ ખભે ટિંગાડીને ફરતો નથી, પણ આપણને ફોટોઝાફીનો શોખ અસહી! નહીં નહીં તો મારી પાસે ૧૦૦૦-૨૦૦૦ ફોટા ખરા!" પેલો અમરપટો થઈ શંકરલાલને તાકી રહે ને શંકરલાલ પછી ફૂલ મુડમાં ક્રાઇવ કરે : "તમે નહીં જાણતા હો, તમે તો હજી નવજુવાન છો...મને તો કેમેરાની લાઇખમાં રસ લેતાં પચીસ પૂરાં થયાં." પેલો હવે જિજ્ઞાસાથી પૂછે : "પચીસ વરસ! તે તમે ક્યારે કેમેરા વાપરો છો?" શંકરલાલ હવે લાઇખની અલગ્યો છૂટી કરતાં કહે : "ભાઈ, કેમેરા તો તમારા જેવા કંઈક જુવાનિયા મળી જાય એ વળગાડે બે દિવસ પર પેલા ઇન્ટરનેશનલ ફેઇમ ફોટાવાળા શુ નામ?—સાલું, ગળાસુધી છે ને હોટે નથી આવતું—કીક—તે આવેલા. પેલા ઝૂલતા મિનારાના ફોટા લેતાં તો. હું ત્યાં જઈ ચઢેલો...મેં કહ્યું, કેમેરા આમ રાખસો તો તો ચાલવાનો ફોટો લીધા જેવું લાગશે...કેમેરા આમ રાખો. આ એન્ગલથી લો' (તે આ કહેતાં શંકરલાલની દેહપટ્ટિ પૂરી 'એન્ગ્યુલર' થઈ ગયેલી!) ને એનેય શું થયું તે મારી વાત મારી ને એ રીતે કેમેરા લુગાવ્યો ને જે ફોટો આવ્યો છે!..શું મારો છે તમે?" પેલો અમરપટો પૂછે છે : "શોય વિશે?" "આ મેં કહ્યું નહીં, ઝૂલતા મિનારા ખાખત કેટલા હરો તેના ફોટા?" "સો-ખસો?" "હં, શું નાખી દેવા જેવી વાત કરો છો? સો-ખસો? આ તો ફોટોઝાફીના ઇન્ટરેસ્ટની વાત છે. મેં હિસાબ કર્યો છે; ઝૂલતા મિનારાના આજ લગીમાં દસ હબ્બ

એકસો ને પાંચ ફાટા પડેલા છે.” “શું વાત કરો છો ? આ આંકડો કઈ રીતે કાઢ્યો ?” “ઇન્ટરેસ્ટ બોઈએ, જેનુ ઇન ઇન્ટરેસ્ટ. ને ભાઈ પેલા ઇન્ટરનેશનલ ભાઈએ તો પછી આવડે પકડીને બેસાડ્યો, સામે. કહે, ‘તમારો તો ફાટો લેવા પડે, યાદગીરી રહે ને. આ સૂક્ષ્મતા મિનારા બોડે જ તમે...’ ને પછી ભાઈ, ના પડાય ? કોલર-મફલર બધું ઠીકઠીક કરી ખેંચાવવો પડ્યો પોત્ર. શું થાય ? તમારા બધા માણસને નાય શું પાડવી ? ને પાછો મારો ચહેરોય નથી કે—શું કહે છે એને ‘કેમેરા-ફેઈસ’ ? નહીં, ‘ફાટોબોનિક.’” ને સાંભળનારને હવે કહેવું પડે છે : “અરુ” છે, તમારો ફાટો સારો જ આવે.” “હું” એ જ કહ્યું છું...આજ સુધી કંઈ ફેટલાય ફાટોગ્રાફર ગળી ગયા...પણ કોઈ હજુ મારો ફાટો લીધા વિના ગયો હોય એવું યાદ નથી. એમના કેમેરામાં આપડારામને તો જગા કરી આપવી જ પડે...એક તો કહેતો તો ને કે ‘કાકા, તમારા એક નહીં પણ એકવાંસ ફાટો પાડી લેવાની લાલચ થાય છે.’ પણ આપડે સમજ્યો ને ! આજે કચકડું કેટલું મોંઘું છે. મારે શેકવો પડ્યો એને, ‘ભાઈ, આપડો એક જ ફાટો ખેંચ ; બીજો તો કોટિ કાળે નહીં”” પેલો શંકરકાકાને સાંભળી જ રહ્યો. કાકાએ બેથું કે હજુ ‘ફાટો પડાવવા સામે ઊભા રહ્યો’ એવું પેલાના ધીમુખમાંથી નીકળતું નથી ; એટલે કાકાએ વળી એર કમર ઠસી. કહે : “તે આમ આ કેમેરા લઈને કઈ બાજુ નીકળ્યા ?” પેલો કહે : “અહીં એક જણના મેરેજમાં આવ્યો છું.” “સારું, સારું... મેરેજમાં આવ્યા છો તો કેમેરાને મોકળાશથી વાપરજો. આજે ફાટા પાડનાર તો ઘણા મળે છે, પણ આર્ટિસ્ટિક ફાટા પાડનાર તો જવલે જ...હું તો ગમે તેવા આગળ તો ફાટા પડાવવાનું નામ જ ન લઉં.” “હું.” “હા, ફાટોગ્રાફીની સેન્સેનસ હોય તો ઠીક છે.” “હું.” “તે આ તમારા કેમેરામાં રાલ ફૂલ છે ?” “હમણાં જ ચઢાવેલ છે.” “એમ. સારું સારું. ત્યારે તો ચોપડો જ ખોલવાનો છે એમ કહ્યો ને...હું તો કહું છું એમાં એક ફાટો પહેલો તમારો જ કરા ન હોય ?” “ના, ના, મારે તો ઘણા

ફાટા છે.” “તોય હવે જે પડવાનો એવો તો નહિ જ હોય તમારા પાસે.” “આ એટોમેટિક કેમેરા નથી ; આ તો...” “હા, હા, સમજ્યો, મારા ભાઈ, જરાય નહીં ચૂંચાતા...મારી આવડત શું કરવાની છે...લાવો પાડી દઉં ફાટો...દિલ ને કેમેરા બેય ખુલ્લાં જ રાખવાં, શું ?” શંકરકાકાએ ઉત્સાહથી પેલા ભાઈના ખભેથી કેમેરા ઉપાડી લીધા...એ-ચાર ડગલાં આધા-પાછા થતાં ; એ-ચાર જગાએથી એ-બહ અજમાવી પેલાનો એક ફાટો લીધા...પછી કહે : “સરસ, હવે એક ફાટો મારોય ખેંચી કાઢે તમતમારે. લાખ બેચું સવાલાખ. યાદગીરી તો રહેશે કે આ શંકરકાકા મળેલ આ જગાએ.” ને શંકરકાકા કેમેરા આપી બેંકસમેન બેલરને એક મરજી વિરુદ્ધ બોલિંગ નાખવા ધકેલતો હોય એમ પેલાને કેમેરા સાથે ધકેલ્યો. એને કાકાને રેડી કહેવાની તો જરૂર જ ન પડી. કાકાએ જ પૂછ્યું : “રેડી ?” ને કટ થતાં જ કાકાએ પેલાના બરડામાં એક રોહથી ધબબો મારતાં કહ્યું, “વાહ, સરસ. તમારો ફાટો લેવાની સ્ટાઈલ જ અનોખી છે. શું તમારું નામ ?” પેલાએ નામ-સરનામું બેય આપ્યાં ; ને કાકાએ તે તેમની એક જરીપુરાણી ડાયરીમાં ટપ ટપકાવી લીધાં.

શંકરકાકા પછી પેલા પાસેથી એ પડાવેલો ફાટો મેળવી લે ત્યારે જ એનો છુટકારો થાય.

શંકરકાકાને નાના-મોટા, જી-ખાળક-ટૂક સૌની સાથે ફાટો પડાવવાનો શોખ. જલ્દેર સમારંભમાં કેમેરા બિચકાવેો નથી ને એ સાથે શંકરકાકાની ડોક પણ બિચકાઈ નથી. શંકરકાકા ગમે ત્યાંથી ગમે તે રીતે કેમેરાની આંખમાં ધૂસી બધ.

કોઈ પ્રધાન કે નેતા પધારે ત્યારે શંકરકાકા ખાદીનાં ટોપી, ઘોતી, બંડી ને આશ્રમનાં ચંપલવાળા યુનિફોર્મ ઘુરત ચઢાવે. પછી સિક્કોરિટીવાળાનેય તક મળ્યે થોડો ડારો દઈ, નેતાની અબજુતા એને પડખે ચઢી, કેમેરામાં ડોકિયું કરી બધ. એટલું ન થાય તો એમને ગમે તેવો લગ્ય સમારંભ શુષ્ક લાગે, ને ગમે તેવી વ્યવસ્થિત સલા

રેડિયાળ જ્વલાય. લગભગે કોઈ ને કોઈ રીતે એમની નજર વર-કન્યાની પડખે ચઢી જવામાં સક્રિય રહેતી. જે સમારંભમાં ઝાઝા કુંબેરા ચાલે એ જ એમને મન તો ભવ્ય સમારંભ ગણાતો.

આ શંકરકાકાના ધરેય દીવાલ પર ફેટા જ ફેટા મળે. ખુસ્લા શરીરવાળા, સટખૂટવાળા, દેશનેતા સ્ટાઇલના, પોળી સ્ટાઇલના ને એવા એવા તો અતેક રીતના ફેટા જેવા મળે. શંકરકાકા લેખક તરીકે લખતા હોય એ ફેટો તો જેવા જેવો જ ગણાય. પાંચસાત ચોપડીઓનો થોકકો, સામે નોટ, એમાં પેન પકડીને કંઈક લખતો હાથ ને આંખ કુંબેરા તરફ મંડાવેલી ! એક બીજા ફેટામાં ભગવાનને હાથ જેડીને ભોક્ષા, પણ મોઢું ખાણુએ કુંબેરા સામે ફેરવીને રાખેલું ! જમતા હોય, નાહતા હોય—એનાથે ફેટા ! કહે : માણસની પિક્ચોરિયલ ખાચોપાકી મળી જાય એવા ને એટલા ફેટા હોવા જોઈએ.

આ શંકરકાકાએ એક બીજો સિદ્ધાંત પણ રાખેલો, ફેટો તો શોખની રીતે જ પડાવવો. ને એવા ફેટા પડાવવામાં જે પૈસા ખરચાય તો તે એમને નૈતિક રીતે ધરાવ અનુચિત જણાયું. એ તો સિદ્ધાંતવાદીના ગૌરવ સાથે કહેતા : “ફેટો પડાવવામાં આ પંડ કામ આવે છે તેમ ઝોઝી સેવા છે ?”

શંકરકાકાએ એમનાં ધર્મપત્નીનેય આ ફેટાની દુનિયામાં ખેંચવાના પ્રામાણિક ને પ્રયત્ન પ્રયત્નો કરેલા, પણ ધર્મપત્નીની દલાદણિ કાકા જેટલી ભક્ત નહીં, એટલે તેઓ કુંબેરા જલ્લે કુદરિથી એમને તાકતો ન હોય એવો જ ભાવ સતત અનુભવતાં ને કાકાને અપવાદરૂપે માંડ ખેચાર કેસમાં પોતાનો ધૂમટો હડાવવા હઈ ફેટો લેવડાવવામાં સફળતા મેળવવા ધીધેલી. પછી તો કાકાએ પણ વારતવિકતતાને સ્વીકાર કર્યો ને પડવું પાનું નિભાવી લેવાનો જુલ્સો હૈયે રાખી ‘એકલો જાને રે’ની નીતિ અખત્યાર કરી, કુંબેરાની દુનિયામાં પોતે છોડ્યા પ્રવેશ્યા; અત્યારે કોઈ મિત્ર, કોઈ ખાખો કે બાબાની બા કે બાપુ સાથમાં ફેટો પડાવવા મળી જાય તો માફ.

શંકરકાકાને એકે બાળક નહીં ને તેથી જ એમનો પ્રેમ ફેટા પર બાળકના પર વરસતો હોય એવો, બલકે એથીયે વધારે વરસતો. ફેટો જલ્લે ચ્ચરીસો હોય એમ એમાં પોતાને જોયા જ કરતા. કોઈ કાકાને નાર્સિસસ પશુ કહે; પણ કાકાનો એ જ આનંદ હતો. કાકા કહેતા, “ભાઈ, આમ જુઓ તો આ ચારેય બાણુ બધી જખીઓ જ છે તો આપણે બધાંય પેલા મોટા સ્ટુડિયોવાળાની દુનિયાની જ જખીઓ, હાલતી-ચાલતી એટલો વળી ફેર. ને પેલો મોટો સ્ટુડિયોવાળો તો તનની જખી હારે મનનીયે ખેંચી પાડે—એવો કામેલ ! એની કળા આગળ આપણી કુંબેરાની કટ કટ તો ઠીક, ભાઈ, થોડાંક અમરતાં મનચનામણાં. પણ એ છે તો હહાડા ઝુબરે છે.” ને પછી પડખે જો જૂલ્સો કાકી ખડાં હોય તો આપ કહે કે : “જલે ને, આ તારી કાકી કુંબેરા આગળ ધૂમટો ન હહાવતી હોય, પણ ચારી જખી જેતાં શું કરે છે, પૂછ ? ધૂમટામાં લઈને જખીને આગળથી તો જુલ્સે, ઘેલી, પાછળથીયે જુલ્સે. તમે નહીં માનો, પણ ચારા સમ !” ને કાકી મીઠો જણકો કરીને ધરમાં જાય, ખાલી હાથે નહીં, કાકાના આલખમમાંથી પાચ-પંદર ફેટાઓની થોકકી લઈને—બધાયે મક્તના, પણ મળના ફેટા !

શંકરકાકાએ કંઈ કેટલાયે ફેટા પડાવ્યા, કંઈ કંઈ રીતે ફેટામાં પોતાને જોયા, પણ એક વાત હજુ એમના મનમાં છે. “ભાઈ, આપણે આપણી સખ-વાહિનીનો ફેટો તો નહીં જોઈ શકવાના, ને આપણા માંલસાનો ફેટો તો ? રાખ ખોલો ભાઈ, રાખ. આ ચંદ્ર પર પહોંચનારા માંલસાના ફેટા પાડનાર કુંબેરા શોધે તો ખરા, વહાલીડાઓ ! તો જાણું કે એ ખરા સ્ટુડિયોવાળા.” ને પછી શંકરકાકા ફેટાની કોઈ રંગીન દુનિયાના તળિયે નિરાકારતામાં જલ્લે ઝોગળી જતા હોય એવું ઝોશિયાળાપણુથી અનુભવતા પણ એવું તો ચલું કપારેક જ, જ્યારે રંગો ને રેખાઓ, પ્રકાશ ને છાયા એમની પિલાફ જવા કરે ત્યારે જ.

સખત ગરમીના દિવસો છે. બપોરે કે સાંજે મેંચોને મળવાનું થાય છે. સામાન્ય વાતગીત થાય છે. કંઈ સૂઝે નહીં. આગળ શું વાત કરવી તેની ખબર ના પડે એટલે નક્કી મેંચાંથી એક વાક્ય કરી પડે. "બાહી, આજકાલ સાલી ગરમી સખત પડે છે" અને વાત આગળ ચાલે. મિત્ર બોલે : 'ખૂબ જ. પણ સાંજ મઝાની હોય છે. હ, સાડા ૭ પછી ઠંડેક થવા માટે તે એ ય આખી રાત.' 'તેમાંય રાતે પવન ફુંકાય ત્યારે તો જાગી જ જાય છે."

દૂંકમાં સાંજ મઝાની હોય છે. પણ કોણ જાણે કેમ મને સાંજ મઝાની નથી લાગતી. સંખ્યા સુહાની નથી લાગતી. શું થાય છે એની બહુ ખબર નથી પડતી, પણ એકલું એકલું લાગે છે. મન ઉદાસ ઉદાસ ધાગે છે. દસ મિત્રોની વચ્ચે કે ભરી બીડમાંય મને તો કંઈ જામતું નથી. મને આની ચિંતા રહે છે. મધાને સાંજે મઝા આવે છે તો મને કેમ નહીં ? મારો શા વાંકે યુનો ?

બહારથી હંસતા, મઝા કરતા, હાહાહાહી કરતા બધા જ લોકોને મઝા આવતી હશે ? મારા મનમાં નક્કી થઈ ગયું છે કે આ બધામાંથી કોઈને સાંજ મઝાની નથી લાગતી. બધા જ ઢોંગ કરે છે. કેમકે મને સાંજ મઝાની નથી લાગતી. બધાના જેવો જ હું સામાન્ય છું. મારે કોઈ વિશિષ્ટ એવા પ્રશ્નો નથી. મારો સંસાર બધાની જેમ જ ચાલે છે. મારી નોકરી બધાની જેમ જ ચાલે છે. મારે મારા જોસ જોડે કે મારા સાચીદારો સાથે કોઈ જગડો નથી. પગાર પૂરતો છે. છવનની બધી જ સામાન્ય જરૂરિયાતો સારી રીતે પૂરી થાય છે. છતાં જો મને

સાંજે મઝા ના આવતી હોય તો બધાને કેવી રીતે આવે ? દેશની ગરીબાઈ, ભયંકર અસમાનતા એ બધા વિશે મને બીજાના નેટલું જ લાગી આવે છે. એ બધા સમાચારો હું ય જાપામાં ખૂબ જ રસથી વાંચું છું, બધાની જેમ હું ય ખૂબ જ વિગતે, ખૂબ જ ઉત્ક્રાંતથી એની વાતો કરું છું, એની ચર્ચા કરું છું, વિશ્વસુહાની મને ય ચિંતા છે. વિશ્વશાંતિની મને ય પડી છે. રશિયા, અમેરિકાએ આણુશસ્ત્રો ના બનાવવાં જોઈએ એમ હું પણ માતું છું, જેમ બધા માને છે. વિશ્વ રાજકારણ વિશે મારે ય બધાની જેમ કંઈક ને કંઈક કહેવાતું હોય જ છે. છતાંય બધાને સાંજે મઝા આવે છે અને મને કેમ નહીં ?

ચિંતાનો વિષય છે:

- બ્યારથી મને આ ખબર પડી છે ત્યારથી મારી જીંધ હરામ થઈ ગઈ છે. મને એવું તે શું થઈ ગયું છે ? મને એવો તે કયો રાગ લાગુ પડ્યો છે કે સાંજે મઝા નથી આવતી ?

સાંજે મઝા નહીં આવવાતું એક શક્ય કારણ પ્રેમમાં નિષ્ફળતા છે. નિષ્ફળ પ્રેમને સાંજ તો શું, સવારે કે બપોરે ય મઝા નથી આવતી. શિયાળે, ઉનાળે કે એમાંસે ય મઝા નથી આવતી. એમને બાકાત રાખો. એ 'બધા'માંના નથી. એમનો મઝા નહીં આવવીનો હક્ક અંગાધિત છે. પણ માટું શું ? મને તો મારી ચિંતા છે. પ્રેમની આ બાબત પ્રત્યે તો વર્ષો પીતી ગયાં. તે વખતે મઝા નહોતી આવતી એ સમજાવતું હતું પણ આજે જે થાય છે એ નથી સમજાવતું.

એક બહુ નજીકના મિત્ર-પાસે મેં ખુલ્લા મને એકરાર કરેલો, આ બાબતનો એક શ્રદ્ધાથી કે એ કંઈક સહાનુભૂતિથી વિચારશે, મને મદદ કરશે, કંઈક સમજાવશે. અને ખરેખર, એ ગંભીર ચર્ચા ગયો. થોડી વાર મૈન રહ્યો. જિંડા વિચારમાં ઊતરી પડ્યો. હું એના ચહેરા સામે તાકી જ રહ્યો. એક આશાથી કે એના આ મનોમંથનને અંતે જે નીકળશે એ અચૂત જ હશે. એ હું પી લઈશ. મારો પ્રશ્ન ઉકેલી જશે. મને કારણ જરૂરો. પછી તો એનો ઉપાય શોધવો સહેલો છે કદાચ એ જ મને ઉપાય બતાવશે અને મને સાંજે મજા આવશે. હું તાકી જ રહ્યો, તાકી જ રહ્યો તાકી જ રહ્યો. અંતે મારી આંતરતાનો અંત આવ્યો.

મને જાડે જાડે લાગ્યું કે વેદની ખ્યાલો સૌ પ્રથમ ઋષિઓના મુખેથી આજ જ સરી પડી હોવી જોઈએ.

“દોસ્ત” એ એટલું જ બોલ્યો. ધીમેથી બોલ્યો મારી આંખો સહેજ પહોળી થઈ, ડોક સહેજ ઊઠી, થઈ, ચહેરા પર સહેજ હાસ્ય આવ્યું. ત્યાર પછી હાં...મે ગાળે બોલાયેલા બીજા શબ્દો સુધી હું એમ જ રહ્યો. એની અર્ધખૂલી આંખો મારા સાચું નહોતી જોતી. કયાંક અનંતમાં હતી. મારા પ્રશ્નનો ઉકેલ શોધતી હતી. કેટલું અક્ષત અક્ષત એમાં કેટલું બધું છે ? એ બધામાંથી મારા પ્રશ્નનો ઉકેલ શોધવો, એ મને કહેવો, હું એણે લીધેલા શ્રમથી ગંદગઈ થઈ ગયો. મને મધુ હવે આજું મારાથી નહીં શરવાય... ત્યાં જ એના બીજા શબ્દો આવ્યા :

“દોસ્ત ક્યારેક ચિત્ત પર મૂડના હુમલા ચતા હોય છે.” ફરીથી થોડો વિરામ. “મારો મૂડ ખરાબ મૂડ. આ બધું રોગના હુમલા જેવું છે. તારા પર હુમલા ખરાબ મૂડનો હુમલો થયો છે. આ બધા જ તબક્કાઓ ટેમ્પરરી હોય છે. ચિંતણું કોઈ કારણ નથી.” મારે મારી બધી જ હિંમતને બેગી કરવી

પડી પછી માંડ હું બોલ્યો : “પણ ..પણ છેલ્લી, મને ક્યારે અને કઈ સાંજે મજા આવેલી એ પણ મને તો યાદ નથી.”

“કેટલાક રોજ રાજરોજ હોય છે. એક વખત શરીરમાં ઘર કરે પછી નીકળવાનું નામ નથી લેતા.”

“એટલે કે મને રાજરોજ લાગુ પડ્યો છે.”

“હા, અને આ રોગની ઘણી આડપેદાશ પણ હોય છે. એટલે આનું બીજું કોઈ ગંભીર પરિણામ આવે, અને સાળમાંથી ધીમે ધીમે આખા જીવનમાંથી રસ ઊડી જાય એ પહેલાં તું કોઈ મનોચિકિત્સકની સલાહ લે.”

મને એની વાત ઠીક લાગી. શહેરમાં ઘણું મનોચિકિત્સક હતા. એમાં શ્રેષ્ઠ કોણ એની મેં શોધ ચલાવી. અનેક મિત્રો-સખીઓની સલાહ લીધી છેવટે ડૉ. શાહ ઉપર નજર કરી. હું એમની પાસે પહોંચી ગયો.

“બોલો.” એમણે શરૂ કર્યું.
 “મને સાહેબ સાંજે મજા નથી આવતી.”
 “બસ ?”
 “શું નાનો પ્રશ્ન છે ?”
 એ કંઈ ના બોલ્યા. એટલે મેં જ ચાલુ રાખ્યું.
 “સાહેબ તમને આવું થાય છે ?”
 “મારી વાત રહેવા લો.”
 “કેમ ?”
 “ચિકિત્સા કરાવવા તમે આવ્યા છો ! ખેં તમારી વાત જરા વિગતે સમજવો.”
 મેં એમને ખૂબ વિગતે આગળ જે કંઈ લખ્યું છે એ બધું જ સમજાવ્યું. પછી એમને કંઈક ગેઝ બેઠી હોય એવું લાગ્યું.
 “હં...પરણેલા છો ?”
 “જી”
 “બાળકો ?”
 “એ”

“ માર્ટરએશનની ટેવ ખરી ? ”

હું ચમક્યો.

“ સાહેબ આને અને એને..... ”

“ સંબંધ છે. ટેવ ખરી કે નહીં ? ”

“ ટેવ તો ખરી સાહેબ, જૂઠું નહીં ખોલું. ”

“ હું..... જે દિવસે માર્ટરએશન કહ્યું હોય

ત્યારે જ સાંજે મજા નહીં આવતી હોય. ”

“ ના સાહેબ એવું હોત તો તમારી પાસે આવત જ નહીં. ”

“ હું... ” કહી એ વિચારમાં સરી પડ્યા.

મને શ્રદ્ધા ખેંસી ગઈ કે આ માણસ મને કોઈ પણ પ્રકારની મદદ કરી શકશે નહીં. એટલે “ સાંજ પડવા આવી છે સાહેબ, મને કંઈ ઠીક નથી લાગતું, ફરી સ્વાવીશ ” કહી ત્યાંથી નીકળી મેં યાલવાં માંડ્યું.

પ્રશ્નની ગંભીરતા મારામાં વધવા માંડી. ઊંડે ઊંડે ડર પણ પેઠા કે કદાચ આ જ કારણસર દિવસના બીજા ભાગમાંથી પણ જે રસ ઊડી જશે તો આચ-હૃદયા સિવાય બીજા કોઈ રસ્તો જ નહીં રહે અને મારે મરવું નથી એ વાત નક્કી છે.

ચોડા દિવસ મેં કોઈ ચમત્કારની રાહ જોઈ. અચાનક એવું બને કે સાંજે મજા આવવા માંડે તો બસ કામ થઈ જાય. રોજ સાંજે વિચાર કરી નેહિં કે મજા આવે છે ? જ્યાંય ‘ના’માં જ મળે. આમ તો ચમત્કારની આશાએ આખી જિંદગી કાઢી શકાય પણ મારા કરમમાં એ નહોતું. આમ ને આમ કોણ જાણે કેટલાય દિવસો વીતી બાત પણ એક દિવસ અકસ્માતે જ એક આશા મળી ગઈ. આશા, છોકરી નહીં. પ્રશ્નના ઉદ્દેશની આશા. આશા એક મિત્ર છે. પ્રોફેસર છે. સાઈકોલોજીના. એમણે એક અદ્ભુત વાત કરી. અને એ વાતના સમર્પનમાં મેં કે એમની વાત સાંભળનારાઓએ ક્યારેય ના સાંભળ્યા હોય એવા નામ સાથે કિસ્સા ટાંક્યા. વાત એમણે એ કરી કે બે કોઈ પ્રશ્ન મનમાં ઊભો થાય, એ દિવસો મુખી

મનમાં ઘોળાયા કરે, એ પ્રશ્ન તીવ્ર બને, તો ક્યારેક એવું બની જતું હોય છે કે સપનામાં એનો ઉત્તર જડી જતો હોય છે. એમણે જેકોબ ટી. એન. લાજુસાલી, કોલોક સ્વેતકોવરડી, ટી. નીચર ચાનકોરોબોય લીઓ ઝી-કોનેરકો જેવા અનેકના દાખલા ટાંક્યા.

પ્રશ્નની તીવ્રતા તો હતી જ એટલે હું સપનાની રાહ જોવા લાગ્યો. રોજ એક આશા સાથે સૂઈ જઉં કે આજે તો સપનું આવશે જ. એમાં મને આંજો મજા નહીં આવવાનું કારણ મળશે. એનો ઉપાય જરૂરો. અને રોજ સવારે એક નિરાશા સાથે પધારી છોડાવો.

આમ ઘણા દિવસો મુખી બન્યું. અંતે મને સફળતા મળી. ગઈ કાલે સાથે જ મને સપનું આવ્યું.

બન્યું એવું કે ગઈકાલે રોજના જોડેલા તાંબુ નહોતો. ચોડાંક વાદળાં પણ હતાં, દિવસ દરમ્યાન પવન પણ કુંકાયા કરતો હતો અને સાંજે રોજનાં કરતાં ઠંડક પણ વહેલી થઈ ગયેલી. હું ફરવા પણ વહેલો નીકળી ગયેલો. લોકો રાહતમાં હતા. મૂડમાં હતા કેમ કે ગરમી ઝાંટી હતી.

રંતે ધરે પાછો આવતો હતો. કશાક વિચારમાં હતો. ત્યાં અચાનક એક અવાજ સંભળાયો. એનો અર્થ મારા મનમાં સ્પષ્ટ ના થયો. મેં જોયું તો એક રક્તપ્રિપિએ લીખ માગતો હતો. નાનાં પૈડાંવાળી એક ગાડીમાં એના ગાભરા પાધરી એકો હતો અને એક સ્ત્રી - કદાચ એની પત્ની એને ઠેલતી હતી. મારા તરફ લાંબો ચયેલો એનો હાથ ખવાઈ ગયો હતો. હું ચંલો ગયો. મને કેવી લાગણી થઈ એ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી શકું તેમ નથી. પણ એવું લાગે છે કે લગભગ કશી જ લાગણી સિવાય મેં એને દસ પૈસા આપ્યા. એના ખવાયેલા હાથમાં જ મૂક્યા. પૈસા, એણે પોતાના ખોળામાં પડેલી એડ્યુમિનિયમની તપેલીયાં નાખ્યા, નાખવા વાંકા વળેલા હાથને હું

જોઈ જ રહ્યો. એની ગાડી ડેલાઈ અને મેં યાત્રવા માંડ્યું.

ઘરમાં આવી કપડાં બદલી, શાંતિથી આરામ પુરસ્ક્રીમાં બેઠો. પેસો રક્તપિત્તિઓ સતત મનમાં આવ્યા કરતો. એનો વાકો વળેલો હાથ મારા ચિત્તમાંથી સહે જ પણ ખસતો નહોતો. ફરીથી એ હાથ—ખવાયેલો હાથ—મારા મનમાં વાકો વળ્યો અને મને ઘણું કે ખસ આવે જ એ રાત છે. આવે રાતે મને સપનું આવવું જ જોઈએ.

સપનમાં— જાંબમાંથી હું ઊઠ્યો. શરીર હલકું ફૂલ લાગ્યું. હું અમરતો જ પલંગમાં બેઠો થયો. પલંગ પાસે પડેલા મારા સ્ક્રીપર પહેરવા મેં પગ ઢાંખા કર્યાં. પણ પલંગ અને ભોંયતળિયા વચ્ચેનું અંતર તો...ખાપ રે...મેં નીચે જોયું અને હું ગભરાઈ ગયો. મારી નજર મારા શરીર પર પડી. હું અમરતો, હું વ્યાટલો બધો નાનો કંઈ રીતે થઈ ગયો ? એટલામાં મારી બહેન આવી. 'બહેન' હું બોલ્યો. મહેને મારા સાથે જોયું. મને લાગ્યું કે કાં તો હું 'બહેન' બરોબર બોલ્યો નહોતો અથવા એ સમજી નહોતી. એ લગભગ ત્રીસ પાડી ઊઠી... મા...મા...જલદી આવ, ભાઈને શું થઈ ગયું ?' બધા દોડી આવ્યા. માએ તો મને જોઈને રડવા જ માંડ્યું. હું પરિસ્થિતિને બરોબર સમજી અને કંઈક બોલું તે પહેલાં તો માએ મને જાંચકી લીધી, બેઉ હાથમાં. એના હાથમાં જતાવેત તો હું સાવ નાનો થઈ ગયો. મા એના હાથોમાં મને ઊંચો નીચો કરતી જ ગઈ અને હું નાનો થતો જ ગયો... થતો જ ગયો અને યતાં યતાં જ માના હાથોમાંથી જ...મામાં જ ક્યાંક અદર્ય થઈ ગયો...

સ્વર્ગમાં મોટો દરવાર ભરાયો હતો. સિંહાસન પર ધ્રુ ઠાઠથી બેઠા હતા. ઝાકઝમાળ હતું. બધા આનંદમાં હતા. બધાના ચહેરા પરનો આનંદ અમર હતો. એમાંના ઠાઈએ ક્યારેય ઉદાસી અનુભવી નહોતી. એકલતા શું એ એમને ખબર નહોતી.

સમય સાંજનો જ હતો. અને તૃપ્તિગનાઓ રમઝુમ રમઝુમ કરતી આવી. પોતાની ચોક્કસ જગ્યાએ, ચોક્કસ મુદ્દામાં ગોઠવાઈ ગઈ. અને મુખ્ય અક્ષરા આવી. એ હું હતો. શું મારું રૂપ હતું ! શું મારી નબકત હતી ! શું મારી ચાલ હતી ! અને સાંજ હતી છતાં શું મારા ચહેરા પર હાસ્ય હતું. નયનોમાં કમણુ હતું. સંગીત શરૂ થયું, તાર જલ્જલથી ઊઠ્યા અને મારા રોમેરોમમાં તૃત્ય થનગની રહ્યું. મેં તૃત્ય શરૂ કર્યું. ગીત અને સંગીત સાથે એકરસ હું તૃત્ય કરતી હતી. બધા જ આનંદવિભોર હતા. ઈંદ્ર તો એકે પછી એકે ભેટમોગાદો આપતા જ ગયા. અને અચાનક... અચાનક મારા પગ અટકી ગયા. હું કિલી રહી ગઈ. ગીત સંગીત ચાલુ જ હતાં. મારા પગ જ અટકી ગયા. બધા પોતાની બેઠક પર અર્ધા ઊભા થઈ ગયા. ઈંદ્રને આ રસભંગ મંજૂર નહોતો એ બોલી ઊઠ્યા : 'તન્વી, શું વાત છે ? શું થયું અચાનક ?'

હું નત મસ્તકે બોલી : 'મહારાજ, અચાનક મારો રસ ઊડી ગયો. મારી મઝા ચાલી ગઈ અને મારા પગ અટકી ગયા.'

'તો શું તૃત્ય નહીં થાય ?'

'અત્યારે તો નહીં જ પ્રભુ' મેં નમ્રતાથી કહ્યું.

'સ્વર્ગમાં આ શક્ય નથી. તારી લાગણી માનવીય છે. અચાનક રસ ઊડી જવાની સ્વર્ગમાં પ્રણાલી નથી પ્રણાલીભંગનું પરિણામ શાપ છે.'

'લાચાર છું દેવ, ક્ષમા કરો.'

'અસંભવ તું પૃથ્વી પર મનુષ્ય થઈને અવતરીશ અને જીવનભર તને સાંજે મઝા નહીં આવે.' 'ખૂં આવી ઘોર શિક્ષા ના કરો દેવ' કહી હું ઈંદ્રને ચરણોમાં ફસાઈ પડી. બેશુદ્ધ થઈ ગઈ.

જગીને જોયું તો મન મારું હણવું ફૂલ બન ગયું હતું. મને હાસ્ય થઈ. યધુ... 'હાસ્ય, હવે સાંજે મઝા નહીં આવે તો વ વાંધો નથી.'

મૂળાણની મહત્વાકાંક્ષા

ગેમલના દીકરા મૂળાણને જતો જોઈને વીરજીએ તેને ઘોલાવવા હાક મારી. જો તે શીખા કામે જતો હોત તો મૂળાણને ગભરાવાનું કારણ ન હતું, પરંતુ વીરજી પૂછે કે ક્યાં જાય છે, તો એ કહેવાની એની તૈયારી ન હતી. આથી તેણે એ ધૂમ સાંભળી ન હોય તેમ એ તરફ સહજ જોવાઈ ગયા છતાં ત્રડપે આગળ ચાલવા માંડ્યું. એણે સાંભળ્યા છતાં ન સાંભળ્યું કહ્યું એટલે વીરજીએ ફરી હાક ન મારી, છતાં એ ક્યાં જાય છે તે તરફ નજર રાખી. આમ તો એને દૂર જવાનું નહોતું. પરંતુ વીરજીની નજર ચૂકવવા તે નરેન્દ્રનું ખેતર આણું ઝાળંગી ગયો અને સામે છેડેથી અંદર પ્રવેશ્યો હતો.

વીરજીની નજર ખીજે ફરતી જોઈને એની મા રેવાએ પૂછ્યું : 'કોણ છે ?'

'મૂળાણ !'

'એનું તારે શું કામ છે ?'

'મને થયું કે એ આ તરફ ક્યાં જાય છે ?'

'નરેન્દ્રના ખેતરમાં.'

'એ તો આગળ ગયો.'

'તે' જોયો એટલે તને ભુલાવામાં નાખવા.'

'કેમ ?'

'સંદેશો કરવા આવ્યો હશે.'

'શાનો ?'

'દાડની લટ્ટી તૈયાર થઈ.'

વીરજીને તરત ત્યાખી લાત સાનમાં સગવળઈ ગઈ. ગેમલ છવતો ત્યારે એ પશુ આ કામમાં ગોઠાવનો સાગરિત હતો. એને ક્ષમ થયો તે દાડને

લીધે તેમ સૌ માનતાં હતાં. દવાએ તે સાબ્ને ન થયો કારણ કે તે વ્યસન એને છૂટ્યું જ નહિ. આમ તો એ કોઈ કોઈ વખત પીતો હતો, પરંતુ એ વર્ષ ઉપર દીકરાના લમખર્ચ માટે ત્રણ વીધા જમીન ગીરો મૂકી, તે પછી ગોઠાવના એ કામમાં તે સાગરિત બન્યો હતો. દાડ ગાળવાની ચીજવસ્તુ ધાની આપવી અને તે તૈયાર થતાં ધરાકોને સંદેશ પહોંચાડવા, એટલું જ નહિ પણ પ્રતિષ્ઠિત ધરાકોને એમના ખેતરમાં તે જાનોખાનો પહોંચાડી આપવાનું કામ પણ રહેતું હતું.

નવાપુરમાં પાટીદારનાં ધર ઝોણાં હતાં અને મુખી ધરમાં એકાદ બે સિવાય બીજાને દાડની લાત ન હતી. ક્ષત્રિય વસ્તીમાં દીક દીક લાત હતી, પરંતુ તેમનું ગણુ ન હતું, પરંતુ મોટી ધરાકી બાલુના સુંદરપુરની હતી. પાટીદારની મોટી વસ્તીવાળું ગામ હતું. આહિકા મોટા પ્રમાણમાં ગયા હતા. આથી તેમના લાઈ-પિતરાઈએને તેમની જમીન ખેડવા મળી હતી. વળી એ લોકો દેશમાં આવતા ત્યારે પરદેશની લાતને લીધે વિલાપતી દાડ લેતા આવતા અને તે પીવાનો લાભ ગામના તેમના લાઈએને પણ મળતો હતો. પરંતુ એ શોખ રોજબરોજ તો છૂપા જાળવા દાડથી પોષવાનો રહેતો હતો. તેવા પ્રતિષ્ઠિત લોક ઝોણા દાડની લટ્ટીએ આવે ? વળી બધાંનાં ખેતર નવાપુર ગામ બાલુ પણ ન હતાં. તેમને દાડ થેર પહોંચતો કરવામાં આવતો હતો. ગેમલ માંદો પડ્યો ત્યારથી એ કામમાં એણે દીકરાને પલોટવા માંડ્યો હતો.

મજૂરી કરવાના કામ કરતાં ચાવા ચાંદાફરનાં કામમાં મૂળજીને પણ રસ પડતો હતો. એની ઉપરના પીળા ઊંઠરા ખેતરમાં જઈને નીંદવા-જોડવાની પારકી મજૂરી કરતા, તેના કરતાં પોતે કોઈ મોટું કામ કરી રહ્યો હતો તેમ એને ખુશારી પેલાતી હતી.

આ ગુનો હતો અને પોલીસ એને પકડે તો એસમાં જવું પડે તેની એને ખબર હતી પરંતુ પોલીસ પકડવાની નહોતી તેની એને જાણકારી હતી પોલીસને દારૂ પહોંચાડતો હતો તેમ પૈસા પણ મળતા હતા. વળી ગોઠણની ભટ્ટીના સૌથી મોટા ધરાક સુંદરપુરના હતા. તેમની સરકારમાં ઠેક પ્રધાન સુધી લાગવગ હતી. એ ગામમાં જે કોઈ અમલદાર કે કોંગ્રેસ આગેવાન જાય, તે એમને ત્યાં ચાપાણી કે જમ્યા વિના જતો ન હતો. કદાચ કોઈ નવી પોલીસ કે ફાજદાર આવ્યો હોય અને તે ચોખલિયાત હોય અને ભટ્ટી પકડે તો પણ કંઈ કરી શકે નહિ. ગોઠણ અને તેની વહુને એક વખત ભટ્ટીના મુદ્દામાલ સાથે પકડયાં હતાં છતાં તે નિર્દોષ છૂટયા હતાં સાક્ષીઓ કૂટી ગયા અને પોલીસે ખોટો મનાવટી કેસ કર્યો હતો તેમ ચુકારો આપ્યો હતો. છતાં કોઈ વખત ગુનો પુરવાર થાય તો પણ ચર્ચ થઈને કંઈ ફાંસી કે જનમટીપની સજા થવાની ન હતી. જ્યાર મહિનાની સજા થાય. મૂળજીને જવું પડે તો એટલો વખત ગોઠણ તેની મા-વહુને કંઈ ભૂખે મરવા ના દે. એને અલ્પ વચન આપ્યું હતું. એમલના કારજ માટે રહ્યાંસહ્યું એક વીધું જાપીન ગીરો મૂકવાનો સવાલ આવ્યો ત્યારે ગોઠણે ખાતરી આપી હતી કે તમને ભૂખે મરવા નહિ દઈ. રોટલા ને મરચુંમાંથી હું નહિ મળિ.

તે વખતે મૂળજીએ બોળા ભાવે કહ્યું હતું, 'ગોઠણકાકા, તમે જે રૂપિયા આપો તો ખેતર ગીરો ના મૂકવું પડે અને આપણો વટ રહી જાય!'

ગોઠણ તેનું બોળપણ સમજતો હતો એટલે

તે ઉપર મોં મલકાવતાં બોલ્યો હતો, 'આપરં મજૂરી કરીએ કે દારૂ ગાળીએ પણ આપણાં નસીબે ડગલાં આગળ ને આગળ.'

ન સમજ્યો હોય તેમ મૂળજીએ પૂછ્યું, 'એટલે?'
'પાડો વાદીએ ત્યારે પૂછવું' આપણા ભાવન આવે...' ગોઠણ એટલું બોલી અટક્યો અને મૂળજી ચોખ્ખું સમજાવતાં પીડીતુ ફૂંકું નાખી દઈ બોલ્યો, 'તું ખાટલી આપી આવે છે, પણ પૈસા ઠોણે લઈ આવે છે?'

'પસાકાકા.'
'એ પસાકાકા જ અધી મલાઈ ખાઈ જાય છે અને આપણે ભાગે તો ઊંસ આવે છે.'
'એમને વચ્ચે રાખવાની શી જરૂર?'
'એ શાહુકાર અને આપણે ચોર. એમની ઝોચ ના હોય તો આમ સીમાડામાં ઉધાડે છેને ભટ્ટી માલે નહિ.'

ચોરની વાતનો ઉલ્લેખ થતાં મૂળજી પૂર્ણ બેઠો, 'ગોઠણકાકા! તમે પહેલાં ચોરી કરતા ખરા?'
'કેમ તને શંકા છે?'
'ચોરી સારી કે દારૂની ભટ્ટી?'
'દારૂની ભટ્ટી સારી એટલે તો ચોરી મૂઠી દીધી.'
'પણ આ પ ચોરી તો ખરી ને?'
'સરકારની'
'એની બીક વધારે નહિ?'
'ના.'
'કેમ?'

'સરકારની ચોરી એટલે કોઈની નહિ. હોશિયાર લોકો સરકારની ચોરી કરે છે અને ડોળ વરધરાઈ ચોરી કરે છે.' પોતાના કચન ઉપર આવારી જત ગોઠણ ખડખડટ હસ્યો અને કિમેકું: 'આપરં ડોળ મટીને હોશિયાર થયા હોયે જનમાં પાડો વાદીએ ત્યારે પૂછવું' મળે, પણ આમાં લોકોના દુરમન નહિ. આપું ગામ જાણે છે કે હું ભટ્ટી

ગાળું છું, પરંતુ કોઈ આડી ખાતું નથી. ઘરઘરાઈં ચેરી કરતો ત્યારે સૌને આંખના પાટા જેવો લાગતો.’

ગોકળકાકો પહેલાં ડંકોળ હતો અને પાછળથી હોશિયાર થયો અને પોતે તો પહેલેથી હોશિયારીના વંધામાં પડ્યો, તેમ માની મૂળજી જેની તેની આગળ ડંકાસ મારતો કે આજે તે આટલા સંદેશા પહોંચાડી આવ્યો અને થેલીમાં શાકભાજી વચ્ચે આટલી પાટલીઓ પહેંચાડી આવ્યો. કોઈ કોઈ પાટલીમાંથી ઘૂંટડો ભરીને મગા કરી લેતો અને એટલું પાણી ભરીને ખપ્પર પડવા દેતો નહિ. એ તાનમાં વધુ એ કારણે આવી જતો કે પાટલી મોઢે મારીને પાટીદારને એ કેવો વટલાવી રહ્યો હતો.

પાટીદારના મોંમાં ઘૂંઠવાની વાત સાંભળનારને ગમતી પણ તે એને ચેતવતા, ‘સાક્ષા ! બધે ભસ ભસ ના કરતો, નહિ તો તારો ગોકળકાકો જ લાત મારીને કાઢી મૂકશે.’

‘એમને એક દહાડો હું લાત ના મારું’ તો મારું’ નામ મૂળજી નહિ.’

‘માંકડને મૂછો આવી કે શું ?’

‘માંકડને મૂછો ના આવે, પણ મૂળજીને આવ્યા વિના નહિ રહે.’

‘ઊમર થાય એટલે આદમીને મૂછો આવે, તેમાં કંઈ તારી બહાદુરી નથી.’

‘પણ મૂછો ઊભવા તો દો, બહાદુરી ખતાવું છું કે નહિ ?’

‘શું કરીશ ?’

ગોકળકાકાની જેમ ભટ્ટી લગાવીસ. આખી નિંદગી ઝોઝો તેમનાં ટાંપાં કરી ખાવાનો છું.’

આમ મૂળજી પોતાના કામને બહાદુરી માનતો હતો એટલે વીરજીની હાકથી તેણે ગભરાવાની જરૂર નહોતી. પરંતુ એના ખાપના કારણ વખતે વીરજીએ તે રોકવા મથામણ કરી હતી ત્યારે બીજાઓએ

ઉચ્ચારેલો મત સાંભળ્યો હતો. એ બધ્યો પણ ગળ્યો નથી. એ પાટીદાર અને બીજી જાચી વરણના દાખલા લે છે, પણ એના વાદ આંખણાથી ના થાય તેટલી સમજણ નથી. આથી પોતાની બહાદુરીની વાત ના સમજે અને સલાહ આપે કે આવું ચેરીનું કામ કરવું જોડું. કોઈ પાટીદાર-ખામણ એ કરે છે ? જે કે આ વિચાર તો એની હાક અવગણીને એ આગળ વધ્યો ત્યારે આવ્યો હતો. તે બ્રહીએ તો એવા કોઈ વિચાર વિના અવશ તેનાથી છૂટવાની વૃત્તિ એનામાં જન્મી હતી. પછી તો એને એનો જવાબ પણ મૂક્યો હતો કે બામણ-પાટીદાર ગણવા-વેચવામાં નથી, પણ પીનાર તો એ જ છે. એ ધધો નથી કરતા એટલે તો આપણા લોકની ભાગ આવે છે. એ ય ઝૂંટવાઈં જાય તો કેવળ ચેરી હાથમાં રહે.

મૂળજીને સવાલ થયો-એ કેમ વીરજીથી ભડક્યો ? એ સરકારમાં ખપ્પર આપી કે ખરે ? ખાપતું શખ ન ચૂંથાય તેમ કરવું હોય તો મુખીએ તેના સામે આંખળી કરી હતી. એ પોલીસમાં અરજી ના કરે તેના જમીન કોણ ? જે મુખી પણ એનાથી ખીતા હોય તો ગોકળકાકાએ બીવું જોઈએ. એની પાસે જવાની તેથી બીક લાગી હશે ? ગોકળકાકા કહે છે કે એ બીએ છે તેને લોક બીવડાવે છે, કોઈથી બીવું નહિ. શું કામ વીરજીથી ચારે બીવું ? પાછા જતી વખતે વગર ઝોલાએ તેની ચોરડીએ યઈને જવું. કહેવું કે ઉતાવળમાં હતો એટલે જતાં ઊમે રહ્યો નહોતો.

પરંતુ એ વાત નરેન્દ્રના ખેતરમાં જઈને એના ખેડૂતને કહી ત્યારે એ સાંભળતાં વેંત કંકીરે તેને ગાલે ચમચમે તેવી બે ધોલ લગાવી દીધી, ‘જીંધી પૂતળી-ઝોનો છું કે શું ? અમે દારૂ પીએ છીએ એ કંઈ છાનું નથી. પરંતુ નરેન્દ્ર કે સંકરકાકા પૂછે છે તો અમે ના જ પાડીએ છીએ. એય જણે છે કે અમે જૂઠું થોલીએ છીએ. પરંતુ એકબીજાની આમાન્યા જળવાઈ રહે છે. તું જઈને વીરજીને કહે કે અમે

તારા દારના ધરાક ળીએ એટલે અમારી શી વલે થાય ? નરેન્દરનો એ ભાઈબધ છે. એ કહ્યા વિના રહે? લૂગડાંમાં તો સૌ નાગા છે એટલે કંઈ લૂગડાં કાઢીને માથે નથી મુકાતાં...'

આટલું લાંબું ફકરિને બોલવાની જરૂર ન હતી. પરંતુ તેણે યુસ્સામાં મૂળજીને એવી જોરથી ધોલ ચારી હતી કે તે વાજબી હતી તે કસાવવા એણે કેફિયત લંબાવી હતી. મૂળજી એ હુમલાથી એવો ક્ષયાર્થ ગયો કે કેફિયત સાંભળવાની સુધસુધ ન હતી. એણે ઊભી પૂછડીએ વીરજીના ખેતરની વિરુદ્ધ દિશામાં આલતી પકડી.

વીરજીએ વિચારમાંથી જગતાં ગાને પૂછ્યું, 'નરેન્દ્રના ખેતરમાં કોણ દારૂ પીએ છે ?'

'તારે શું કામ છે ?'

'જાણતું છે.'

'ના જાણું તે સારું.'

'શાથી ?'

'એ તારી આમાન્યા રાખે છે. બધા બધાં જાણીએ છીએ. અને તું શાથી નથી જાણતો ? તું ભણેલોગણેલો અને નરેન્દરનો ભાઈબધ એટલે એમને એમ કે તું ના જાણે તો સારું.'

'હું નરેન્દ્રને વાન નહિ કહું.'

'બીજાની શું કામ વાત. નાનજીને એ એક વખત પકડ્યો તો કહે-મા, ભઈને ના કહેતી. આપણો સહવાસ એવો કે કોઈ એ આખ્યામાંથી ના જામ. તારી આમાન્યા જે રાખતા હોય તેની આમાન્ય તારે પણ રાખવી. તું જાણતો નથી તેમ રાખવું.'

વીરજી કમી પડ્યો.

'કેમ હર્યો ? મારું કહેવું મોટું છે ?'

'ખરું હશે તેની મારી ના નથી. પરંતુ મને તું નામ મરી પાડતી નથી અને આમાન્યા રાખવાની

વખત કરે છે. હું જાણતો હોઉં તો આમાન્યા રાખું વગર જાણ્યે કેવી રીતે રાખું ?'

'બધા પાવે છે.'

'બધા એટલે રામો પણ ખરો ?'

'એ જ જોકળતું મોટું ધરાક છે.'

માન્યામાં ન આવતું હોય તેમ વીરજીએ ફરિયાદી નામ ઉચ્ચારીને પૂછ્યું, 'રામો પાવે છે ?'

'પીતો નથી લીચે છે !'

કોઈ મૂર્તિ હાથમાંથી સરકીને ભાંગી જાય અં વિભાસણનો અધ્ધસાસ થાય તેવી દશા વીરજીની થઈ રામો ભાંગી છે ધીરણ સુધી ભણેલો હતો. એન જાણે તેને ભણ્યાએ હોય તો એ નિદાન અગિયાર ધીરણ સુધી પહોંચ્યો હોત. પરંતુ એને ઉઠાડી લઈ મજૂરીએ વળગાડી દીધો હતો. ચારેક વર્ષ ઉપર પાંચ વલાવતા શંકરભાઈના નોકરે દારૂ પીને તોફાન કહું અને ખેતરમાં રહેતા ખેડૂતોની જીએને સુધા ચારી આથી તેને તરત છૂટો કર્યો અને રાખાને પંપ વલાવવા મૂક્યો. એમાં નરેન્દ્રનો મોટો દિરસો હતો. અસ્પૃશ્યતા માં શંકરભાઈ પણ નહોતા માનતા પણ લોકોનું નિંદા-બીહારોલ વેલવાની તેમની તૈયારી ન હતી જ્યારે નરેન્દ્ર માનવો કે ગામની આખતમાં આપણે લોકોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ન વર્તાઈએ તે માફ થઈ શકે પણ અંગત આખતમાં સા માટે ખીલું જોઈએ ?'

રાખાને રાખ્યો તેમાં મોટી હોનહા થઈ હતી ખેતરમાં હરિજનો કામ કરતા હતા, પરંતુ કૂવા ઉપર કામ કરે તો કૂવા અલગાય. એ શંકરભાઈની માલિકી હતી એટલે બીજા તેનો વાંધો લઈ શકે નહિ પરંતુ કૂવા-પંપેથી આજુબાજુ રહેતા ખેડૂતો અને મજૂરી પાણી પીતા હતા. ભાંગી કૂવા કામ કરે તો એ પાણી સી રીતે પીવાય ? નરેન્દ્રને ગાંભીર કૂવા હરિજનો પાણી ભરી શકતા ન હતા, તે કહવું હવું પરંતુ તે સુધારાનો આગ્રહ રાખવા જતાં એ પડ્યો

ડી જન્ય અને નાહક હરિજનો ઉપર આકૃત ભિતરે,
 પરંતુ પોતાના દુષ્ટ લંગીને કામે રાખે તેમાં એમના
 ઉપર આકૃત ભિતરવાની ન હતી.

શંકરભાઈની જગાએ ખીજે કોઈ મધ્યમ
 સ્થિતિનો પાઠીદાર હોત તો તેણે હિંમત કરી ન
 શકત. શંકરભાઈને પણ તેનો પરચો મળ્યો હતો. તે
 રસે તેમની બે વીધાં લીલી તમાકુ કાપી નાખીને
 મુકસાન કર્યું હતું. રામાને ખેતરમાંથી ભગાડી દેવા
 તેની એરડી ઉપર રાત્રે ઢેખારા પડતા હતા. એના
 માથે ફક્કડી જઈને ઊકારાને જખમ ચરો કે મોત થાય
 તે ખીકે નોકરી મુકાવી દેવા કાલાવાલા કર્યા હતા.
 રામે મક્કમ ન હોત તો આપ તેને ઘેર લઈ ગયો
 હોત. એ જગાએ ખીજ કામ કરવા તૈયાર હતા.
 પણ શંકરભાઈએ લંગીને રાખવાનો આગ્રહ રાખ્યો
 અને મુકસાનની પરવા ના કરી, ખેતરમાં રહેતા
 મીઠા ખેડૂતોને કલ્લું કે એનું રક્ષણ તમારે કરવાનું છે
 અને નહિ કરો તો તમને છૂટા કરીશ.

જેમણે એ હલનો વિરોધ નહોતો કર્યો તેમણે
 બે દુષ્ટી પાણી ભરવાનું બંધ કર્યું હતું. જેમાં
 વીરજની માનો સમાવેશ થતો હતો. વીરજને એ
 દુષ્ટી પાણી પીને માતા સાથે કળિયો વહોરી લીધો
 હતો. પરંતુ અગવડ ભોગવીને અરપૂરપતા પાળવા
 જેટલી શ્વિચ્ચુસ્તતા સમાજમાં રહી ન હતી. આથી
 રના દુષ્ટી પાણી લાવવાની અગવડ-સુરકેલી વેઠવા
 માઈ લાંબો સમય ઝીંક ઝીલી ન શક્યું. સૌ એ
 પાણી પૂર્વવત્ પીતા થઈ ગયા.

આ ઘટના હજુ ચાર વર્ષની તાજ વીરજની
 જીવર સમક્ષ ભજવાયેલી હતી. શંકરકાકાએ લોકોનો
 વિરોધ વહોરી અને મુકસાન વેદીને તેને નોકરીએ
 રાખ્યો હતો. તેમાંથી એણે એટલી સિખામણ પણ
 લીધી કે મારાથી દારૂ ના પીવાય !

[તાજ નવલકથા 'પરોઠનું આધારુ'નું એક પ્રકરણ]

નિખાલસ અને ધારદાર !

શુભરાતમાં પોતાને નાટ્યપ્રેમી ગણાવનારાઓની
 ભિંધ ઉરાડી દે તેવી એક નાટ્યકારની સ્મૃતિકથા

મારગ આ પણુ છે શૂરાનો.

એને સ્મૃતિકથા કહો કે આત્મકથા, પરંતુ
 નવલકથા કરતાં પણ વાચકના મન પર વિશેષ
 કબજો જમાવતી 'શૂરાઓના મારગ'ની આ
 સંસ્મરણ-કથા તમારે માણવી રહી.

શિવકુમાર જોષી

૩. ૨૨ = ૫૦

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કું.

અધિકાર : તારામાં કોઈ નેટલીય શૂઝ નથી. આ લાવ...આ...હકક કમ સકર લિપ્ટન...

જન : જેવો હુકમ, માલિક. [ટેબલ સુધી જઈ... અદહાસ્ય સાથે વિદાય થઈ... થોડી વારે હાથમાં કપરકાળી સાથે પુનઃ દેખાય છે...અદહાસ્ય અને પછી પાસે આવી, અધિકારને કપરકાળી ધરે છે.]

અધિકાર : (હાથમાં કપરકાળી લેતાં) વાહ... અને હવે તું જા...ના, ના, અહીં જ બેસો રહે. આ પીય ? [જન શૂન્યવત]

અધિકાર : એક રકાળી... [જન શૂન્યવત]

અધિકાર : (છેડાઈને) આ પી. મારો હુકમ છે. [જન અધિકારના હાથમાંથી કપરકાળી લઈ, આ પી જાય છે]

અધિકાર : હવે કેવી આ પી લીધી ? આ પૂરેપૂરી પીધી છે ને ? મારા હાથમાં કપરકાળી મૂક... [ખાલી કપરકાળી જન અધિકારના હાથમાં મૂકે છે એને જોતાં] હં...એકેએક ટીપુ મારો વાલો પી ગયો છે ને... (થોડી વારે) લે, આ, ખાલી કપરકાળી મારે શું ફાડવા છે ? અને પીજી આ લઈ આવ.

જન : જેવો હુકમ, માલિક... [જન જાય છે—અદહાસ્ય કરીને અદરશ થાય છે—આ અને અદહાસ્ય સાથે પુનઃ પ્રગટ થાય છે—અધિકારને આ આપે છે.]

અધિકાર : થેંક યુ ચિરટર જન, થેંક યુ. આપ હવે જઈ રાકો છો... [જન બેસો રહે છે.]

અધિકાર : કેમ કોયા જેમ બેસો છે ? [જન શૂન્યવત]

અધિકાર : નવું નવું છે ને એટલે સાલ્હુ માદ નથી રહેતું કે મારો હુકમ થાય નહીં ત્યાં સુધી તું જઈ રાકે નહીં... મારી ધન્યા મુજબ નહીં,

હુકમ મુજબ કરવા તું બંધાયેલો છે... નહીં સાડું, સાડું. મને આ પીવા દઈશ નિતંતે [જન ચૂપચાપ બેસો રહે છે]

અધિકાર : (આ પીતા પીતા) આ ફક્કડ થઈ છે [જન શૂન્યવત]

અધિકાર : (મોટેથી) હું કહું છું કે આ ફક્કડ થઈ છે...

[જન શૂન્યવત]

અધિકાર : (વધુ મોટેથી—છેડાઈને) તું બહેરો ! અથ્વા ? હું તારા વખાણ કરું છું એવું તું નથી સંભળાતું ?

[જન શૂન્યવત]

અધિકાર : લે, આ કપ લઈ જા... [જન અધિકારના હાથમાં રકાળી રહેવા બંધ ખાલી કપ લઈ લે છે અને]

જન : જેવો હુકમ, માલિક. [જન કપ લઈ ચાલવા માટે છે એટલે]

અધિકાર : આ રકાળી કોના માટે રાખી ? રકાળી દેખાતી નથી ? [જન લગભગ ટેબલ સુધી પહોંચી ગયેલો એને અટકાવતાં]

અધિકાર : કહું છું, આ રકાળી પણ લઈ જા [જન તરત પાછો ફરી, રકાળી લઈ]

જન : જેવો હુકમ, માલિક... [જન જાય છે—અદહાસ્ય સાથે અદરશ થાય છે]

અધિકાર : હવે શું કરું ? આ પણ પીવાઈ ગઈ પહેલાં તો કેટલો ત્રાસ પડતો તો. એકિસે ચાકચોપાકચો ઘેર આવું. ધૂટની દોરી છોડ નાથ હોશ ના હોય અને મારે જલતે પ્રાયમ સળગાવવો પડે... આ મૂકવી પડે... અ બપોરેલપોરે બિટલી દૂધ પી ગઈ હોય પાણ દોઢ ગાઉ દૂર દૂધ લેવા જવું પડે

હવે તો ત્રણ તાળી ને છન હાંબર...હુકમ કરીએ
કે આ એટલે આ હાંબર...સાથે લાવનગરી
ગાંઠિયા કહીએ તો અરસલ લાવનગરી ગાંઠિયા
હાંબર કરે...[થોડી વારના મૌન પાદ]
હવે તો એફિસ પણ નહીં...કયાંય બહાર
જવાનું પણ નહીં...કોઈને જળવાનું પણ
નહીં...આ ચાર દીવાલો વચ્ચે આ સફેદ છને
મારે માટે સ્વર્ગ ખડું કર્યું છે, સ્વર્ગ...
[આંખ મીચકારતાં] અને આમ પણ ગમત
માટેય આ કંઈ ખોટો નથી...લાવ, એને ફરી
ખોલાવું.

[અધિકાર ત્રણ તાળી પાડે છે. અદ્દહસ્ય સાથે
છન હાંબર થાય છે. ગરદન ઝુકાવી જીભે રહી]

છન : હુકમ, તાલિક...

અધિકાર : તૃત્ય...તૃત્ય કર...

[છન સાવ યંત્રવત્, લગભગ ઠેકડા મારતો
હોય એવા પ્રકારનું તૃત્ય કરે છે.]

અધિકાર : આ શું ઠેકડા મારે છે ?

[છન નાચ્યા કરે છે]

અધિકાર : અરે, એ મૂરખ, આ તૃત્ય કહેવાય ?
આ તો દાડુ પાચેલા વાંદરા જેવું તું ફૂદ ફૂદ
કરે છે—આવું નહીં, આવું નહીં...જરાક
સુંદર...લલિત પ્રકારનું તૃત્ય ખતાવ...મારો
હુકમ છે.

[છન ઠેકડા મારવાનું મૂકી દઈ, નિર્જીવ પણ
લલિત પ્રકારની અંગલગિમાઓ કરતો હોય છે.]

અધિકાર : હવે સાથે કાંઈ ગાઈશ ?

[છન વણ સાંભળ્યે શય્યવત તૃત્ય કર્યા કરે છે.]

અધિકાર : કોઈ શુંગારી ચીજ ગા...પાન ખાય
સૈયા હમારે...એ...એ ગા...મારો હુકમ છે.

[છન 'પાન ખાય સૈયા હમારે' એવું કશુંક
ગાતો હોય છે...આ બિલાસ દરમ પર
અધિકાર ખડખડાટ હસતો હોય છે અને લાષ્ટ
ઓફ થાય છે.]

દૃશ્ય ૨

[લાષ્ટ એન થાય ત્યારે અધિકાર કૈંક અંશ પ્રૌઠ થયેલો લાગે છે. એ ચાંઈનીજ શૂઝ નતે પહેરે છે.
દોરી બાંધતાં બાંધતાં અટકી જાય છે. પગમાંથી ખૂટ કાઢી નાંખે છે.]

અધિકાર : [ખૂટની દોરી પકડી-ખૂટને જાંચે સુધી
લઈ આવી] આ ચાંઈનીજ શૂઝ...સરસ પણ
શા કામનાં ? ધરની આ ચાર દીવાલો વચ્ચે
જ એને પહેરી પહેરીને ફરવાનો પણ કંટાળો
આવે છે. (શૂઝને) તમને નથી આવતો, હે ?
[બંને ખૂટને દોરીથી હલાવતાં હલાવતાં]
ડોસાણ, ડગરાણ—ચલો લાગો—(ખૂટ ફેંકી દે
છે—ટીંગટાળી કરીને.)

[થોડી વાર પડેલાં ખૂટને જોઈ રહે છે—પછી
સહેજ કંટાળો આવતાં—એક ખૂટને જાંચકીને]
કાલની રમત...ગઈકાલની એની એ રમત...
આજે પણ ફરી રમવી પડશે. સમય પસાર

કરવા કોઈ બહાનાં તો શોધવાં જ પડશે ને—
[પકડેલા ખૂટને એક બીંત તરફ લઈ જતાં]
ચલો ડોસાણ, તમને રસ પડે એવી એક સાથે
ઝોળખાણ કરાવું...મીસ વોલ, આ મિસ્ટર
શૂઝ ચાંઈનાના છે. અને મિસ્ટર શૂઝ, આ મીસ
વોલ, મારાં વરસોના ફેંડ છે...ફેંડ ? આજ
હેષ્ટ ધીક વોલ્સ, મિસ્ટર શૂઝ આજ હેષ્ટ...
ઓલ ઓફ ધેમ...એન્ડ આજ હેષ્ટ યુ, ફ્રં,
મિસ્ટર શૂઝ...[Friend? I hate these
walls, Mr. Shoe. I hate all of
them, and I hate you too, Mr.
Shoe] [એમ કહીને પકડેલા ખૂટને દીવાલ

પર જોરથી ફોલો છે-સહેજ વાર રોકાઈ] ખૂટ ફેંકવાથી દોવાલ હટતી નથી-ગિરફતર અધિકાર. [અધિકાર ઉરકેરાટ ઓછો થતાં સાવ હતોત્સાહ અનુભવે એ રીતે નિરાશ પગલે આખતેમ ફરતો હોય છે. કશુંક સૂઝતાં એ ત્રણ તાળી બહુ શિથિલ હાથથી હળવેથી પાડે છે. અટહાર્ય સાથે સફેદ જીન હાજર થાય છે જીનના અટ-હાર્યથી અધિકાર ધૂળ છે. જીન નજીક આવી, ગરદન ઝુકાવી જીભો રહે છે અને-]

જીન : હુકમ, માલિક-

અધિકાર : (ધૂળતાં ધૂળતાં) ભાઈ, આટલું મોટુંથી શું કામ હસે છે ?

[જીન શૂન્યવત]

અધિકાર : તારા રોજના આ પડછંડ અટહાર્યથી હું મૂળસમેતથી કંપી કંપી ગયો છું. હવે તો કદાચ પડું પડું થઈ ગયો છું.

[જીન શૂન્યવત]

અને તને મારી દયા પણ આવતી નથી ? કોઈ પથરા સાથે આટલો સમય હું રહ્યો હોત ને તો પણ પથરા પીગળ્યો હોત, પણ તું ?

[જીન શૂન્યવત]

સાલ્લા, હું બકતો નથી, બોલું છું. સંભળાય છે તને ? હું બોલું છું, બોલું...

[જીન શૂન્યવત]

મારા હુકમ સિવાય તને કશું જ સંભળાતું નથી...કશું જ સમજાતું નથી...બીજું.

[જીન શૂન્યવત]

તો હવે મારો હુકમ સાંભળ.

[જીન શૂન્યવત]

મારો હુકમ છે કે મારી સાથે તું વાત કર...

[જીન એકદમ અધિકાર પાસે જઈ, હાથમાં હાથ લેતાં]

જીન : કેમ છો ? મજામાં છો ? શું ચાલે છે હમણાં ?

આબકાલ હરામાન બહુ ખરાબ છે, નહીં ? પણ, શું થાય ? ચાલો, આવજો...ટા, ટા... બાંચ, બાંચ, ગુડનાઇટ. [જીન સહેજ ફરી, પાછો સંમુખ થઈ ચૂપચા બિભો રહી જાય છે.]

અધિકાર : આમ બનાવટી રીતે નહીં...સહેજ સારી રીતે...હલકના ભાવથી...ધીઝ, મા સાથે તું ચરસ રીતે, ઉમળકાથી વાત કર મારી સાથે આવતાં પહેલાં તેં કરેલી શરત હું પાલન નથી કરતો ? અને છતાં તું આ મારાથી આવ્યો આવ્યો કેમ રહે છે ? તે આવત પહેલાં શરત મૂકી હતી કે તું મારા ધરમ આવે એટલે બીજા કોઈ માણસને મારે ધરમ નહીં આવવા દેવાનો. છેલ્લાં વીસ વીસ વરસ આ ધરમાં તારા આવ્યા પછી કોઈને મેં પ મૂકવા દીધો છે ખરો, હેં ?

[જીન શૂન્યવત]

પણ, ખરું કહું દોસ્ત, આ બંધ ઓરડામાં. ઉફ...હુઝમ કહેવાથી ક્યારે ઓહું થાય છે પણ, તું મારા સુખદુઃખમાં કેમ સામેલ થતો નથી ? મારાં સુખ, મારાં દુઃખની વાત કર તને કહું છું ત્યારે, અત્યારે જીભો છે એ પથરવત જીભો રહે છે-નિબપલક આંખે ભાવહીન ચહેરે, ઝુકાવેલી ગરદન સાથે...

[જીન પાસે જઈ]

તને ક્યારેય વાત કરવાની ઇચ્છા નથી થતી ? મારા કોઈ હુકમનો, અનાદર કરવાનું મન નથી થતું ? ક્યારેય તને મારી કોઈ વાતથી આનંદ નથી આવતો ? ગુસ્સો નથી ચડતો ? હું અને તું આ આવડા મોટા બંધ ઓરડામાં એકલા છીએ-વરસોથી, તને એનો કંટાળો નથી આવતો ?

[લગભગ રડમસ થઈને]

તને કહું છું-આ બધું હું તને કહું છું-તને-
તને સંભળાય છે ?

[થોડી વાર પછી ઝુસ્સો થઈ]
સાલ્લા, તને હુકમની જ લાખા સમજાય છે
અને મારે તને...

[ટટ્ટાર થવાના પ્રયત્ન કરતાં]
મારા ગળામાં શોષ પડે છે-પાણી લાવ.

જીન : નેવો હુકમ, માલિક

[જીન અટ્ટહાસ્ય સાથે અદસ્ય થઈ, પાણીના
પ્યાલા સાથે પાછો આવતાં ફરી અટ્ટહાસ્ય
કરે છે-મૂંઝાતા હાથે અધિકાર પાણીનો પ્યાલો
લે છે-યંત્રવત્ પાણી પી જીનને પ્યાલો પાછો
આપે છે-જીન પ્યાલો લઈ ઊભો રહે છે]

અધિકાર : પ્યાલો અંદર મૂકી આવ.

[અટ્ટહાસ્ય સાથે જીન પ્યાલો મૂકી, પાછો
આવતાં પુનઃ અટ્ટહાસ્ય કરે છે. અધિકાર પાસે
આવી ગરદન ઝુકાવી ઊભો રહે છે]

અધિકાર : તું કેમ પાછો આવ્યો ? જી.

[જીન જવા માંડે છે એટલે]

ઊભો રહે.

[જીન ઊભો રહી જાય છે]

આંજો મારે તારું કામ છે. સાહુ, સીધું નહીં.
મોહું કામ છે. (થોડાક મૌન પછી) પૂછ તો
ખરો કે કયું મોહું કામ છે ?

[જીન શૂન્યવત્]

સાલ્લા, મારી સાથે વાત કર-મારો હુકમ છે.

જીન : (યંત્રવત્) કેમ છે ? મજામાં છે ? શું
ચાલે છે હમણાં ? આજકાલ હવામાં...

અધિકાર : સ્ટોપ ઇટ.

[જીન ખોલતો બંધ થઈ જાય છે એટલે]
તું મારી સાથે આમ જ વર્તવાનો હોય તો...
તો હું આજે આ બંધ બારણું ખોલી કાઢીને
પણુ ધરમાં ખોલાવીશ-એની સાથે વાત કરીશ-
સાલ્સું, વીસ વીસ વરસથી કાઢીએ મારી સાથે
ઉમળકાથી વાત નથી કરી-એ તે કેમ ચાલે ?
[હોડતો બંધ બારણું ખોલી નાંખે છે-બારણું જઈ]

અધિકાર : બધું અહીં આવ તો-પી પી આપીશ-
અહીં આવ તો...

[આઠેક વર્ષનો નાનો છોકરો બારણું બહાર
આવી ઊભો રહે છે]
આવ, ખેટા, આવ. અંદર આવ. તને ચોકલેટ
આપું...

[છોકરો ડરતો ડરતો અંદર પ્રવેશે છે-એ
પ્રવેશે છે એની સાથે જ જીન ચીલકાડપે દરવાજો
બંધ કરી આવેલા છોકરા પર તૂટી પડે છે-
એને ઊંચકીને મોઠા ટેબલ પાછળ લઈ જાય છે
અને અધિકાર આ બધું વિહ્વળ આંખે જોયા
કરતો હોય છે-છોકરાની મરણચીસ સંભળાય છે
એની સાથે કેળ પર કુહાડો પડ્યો હોય એમ
અધિકાર ફસાઈ પડે છે-અંગે લકવો પડતી
વખતે જે પ્રકારે શરીર ખેંચાય એમ અધિકારનું
શરીર ખેંચાય છે અને આ દસ્ય પૂરું થાય છે.]

દસ્ય ૩*

[પ્રકાશ થાય છે ત્યારે અતિશય વૃદ્ધ એવો અધિકાર પથારીમાં સૂતેલો છે.]

અધિકાર : (થોડુંક ખાંસતો) પા...ણી. મને પાણી
આપો.

[કોઈ આવતું નથી]

એ હું મરી ચાલ્યો રે...મારા ગળામાં શોષ

પડે છે (ખાંસતા ખાંસતો) આ ખાંસી...
(સહેજ ખેઠા થવાનો પ્રયત્ન કરે છે-દર્બી પડે
છે-થોડી વાર મૌન-)
જીન કયાં ગયો ? એ
ચાલ્યો ગયો ? હા...શ ? (સહેજવાર

મીઠી રાખે છે) પણ, મારો દવાનો સમય થયો છે...૬...૫...

[કોઈ આવતું નથી]

તણ તાળી પાડું? [જમણા હાથ લિંચકવા અધિકાર પ્રયત્ન કરે છે-હાથ લિંચકાતો નથી. હાથ પડી જાય છે] અરેરે, અને આ રોજ કેમાં થયો? લકવો કયાંથી પડ્યો? મારું આખું જમણું અંજ ઝલાઈ ગયું છે...પણ...ના... નહીં. પા...ણી...(જૂન સાથે સમગ્ર શક્તિથી ડાબો હાથ લિંચકે છે અને અટકી જાય છે] ના, ના. આ ત્રીજી તાળી પાડીશ તો પે...લો હાજર થશે. હુકમ માંગશે...નહીં, મારે એનાથી છૂટવું છે-કોઈ રીતે વ છૂટવું છે (થોડી વાર અટકીને) પણ, આમ ને આમ તો હું મરી જઈશ. અડધા અંજે લકવો પડ્યો છે ને...૬વા વગર...પાણી વગર...પણ કોઈ નહીં...આ જીન મારે ન જોઈએ-આ કોણ અને ત્રીજી તાળી પાડવા મજબૂર કરે છે? કો...ણ?

કો...ણ છે એ? મારા ડાબા હાથને કોણ જમણા હાથ તરફ ધકેલે છે? કોણ છે એ? કોણ છે? નથી મારે તાળી પાડવી...ત્રીજી તાળી નથી જ પાડવી...પણ, એહ...

[અધિકાર ડાબા હાથને રોકવા સખત મહેનત કરતો હોય છે-અને છતાં ડાબો હાથ જમણા હાથ લાણી નમતો જાય છે-ખાલે છે, અટકાવે છે. આથી, અધિકાર પરસેવે રેખજેમ થઈ જાય છે. આ સંઘર્ષમાં અધિકાર હારી જાય છે-થાકી જાય છે અને અતિશય રૂદ્ધનને કારણે મૂત્ત પામે છે. અને મૂત્ત પામતાંની સાથે જ ડાબો હાથ જમણા હાથ પર આવી પડે છે અને ત્રીજી તાળી વાગે છે એની સાથે જ ટેબલ પાછળથી અફેહાસ સાથે જીન બહાર આવી, મરેલા અધિકાર પાસે માથું ઝુકાવી જીભો રહે છે.]

જીન : હુકમ, માલિક.

[અને આ શબ્દોના પડખાઓ સાથે પર્દો પડે છે.]

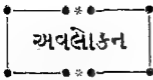
* આ આખા દર્શનમાં અધિકારનો ટર્ષપ કરેલો અવાજ જ રજૂ કરવો.

સત્ત્વશીલ સાહિત્યની જરૂર

બ્રુન્ડો રસેલ

હું એ દિવસની રાહ જોઈું છું જ્યારે દીવાનખાનાનાં ફરનિચર જેટલી જ સત્ત્વશીલ સાહિત્યની જરૂર ગણાશે.

કોઈ પણ દીવાનખાનાની અંદર જઈું ત્યારે સહુથી પહેલાં હું ત્યાં પડેલાં સામયિકો અને પુસ્તકો તરફ નજર નાખી-લઉં છું, મારે મન સાહિત્ય એ વ્યક્તિના સત્તા સંસ્કારનો માપદંડ છે. વિનય, વિવેક, પ્રકૃષ્ણતા, નિષા-આ બધાંનું મૂલ્ય છે જ, પણ આ મુણોના વર્ધનમાં સત્ત્વસાહિત્ય જેટલું ઉપકારક પરિણામ બીજું નથી. જે લોકો શબ્દની શક્તિ પ્રમાણે છે એમના માટે સારાં પુસ્તકો એક મહત્ત્વની મૂડી બની જાય છે, પોતે તે મહાન મૂડીનો ઉપયોગ કરે જ છે, એ સાથે એ પોતાના મિત્રો, સ્વજનો અને પરિવારને પણ એનો લાભ આપે છે.

અવલોકન

વિવેચનક્ષેત્રમાં મૂલ્યવાન સામગ્રી :
અર્થાન્તર

શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠ આપણા પ્રતિષ્ઠિત સર્જક-
માવક છે. તેમના સાહિત્યવિવેચનમાં તેમની સાહિત્યિક
મૂલ્ય અને સાચી વિદ્યાનિષ્ઠા તરી આવે છે. આ
પુસ્તકનું નામ અર્થાન્તર કેમ રાખ્યું છે તે શ્રી શેઠની
પ્રસ્તાવનામાં લખેલા વિધાનથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેમણે
લખ્યું છે : “કવિને આનંદ હોય છે સ્વકીય
અર્થસર્જનમાં, આપણને આનંદ હોય છે
અર્થપ્રદાનમાં.” કવિનો અર્થ અહીં સર્જનાત્મક
સાહિત્યકાર કરીએ અને સાથે સાથે લલિતેતર
સાહિત્યને પણ થોડું અંશે સાંકળીએ તો “અર્થાન્તર”ની
વિવેચનભૂમિકાનો અણસાર મળી રહે છે

“અર્થાન્તર”માં શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠે નવલકથા
ને નાટ્યકૃતિઓની સમીક્ષા કે વિવેચન તો ક્યાં
પણ “ઐતિહાસિક સાહિત્યકૃતિઓમાં ઇતિહાસનું
અશ્લીલ સાહિત્ય અને સેન્સરશિપ” જેવા
ખોખાં સૈદ્ધાંતિક વિચારણા પણ કરવામાં આવી છે.
તૈથી પહેલો લેખ નવલકથામાં ગદ્યની તરાહ વિશેનો છે
ખાં ગદ્યછાંદ અંગેની મિત્ય સામગ્રી મળે છે. શ્રી શેઠે
લખ્યું છે : “એક બાજુએ પદ અને સામે છેડે
પાશ્ચાત્ય ગદ્ય તેમની વચ્ચે પદ પછી લયલક્ષિએ
ખેતાં ક્રમાતુસાર અર્ષાદસ રચનાઓ, ગદ્યકાવ્યો,
લલિતનિબંધોનું ગદ્ય આદિ વિવિધ પ્રકારના ગદ્યપ્રકારો
આવી શકે.” ગદ્યશૈલીના સ્વરૂપવૈવિધ્યનું પરીક્ષણ
અને વિવરણ અર્થપ્રદ રીતે તેમાં કરવામાં આવ્યું છે.

નવલકથા વિશેનું વિવેચન શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠની
અભ્યાસકૃતિનું સરસ પ્રતિબિંબ પાડે છે ખાસ
કરીને નવી દળના શિષ્યવાળી રાષ્ટ્રધામ શર્માની
‘કેરો’નું વિવેચન અભ્યાસીને માર્ગદર્શક બને તેવું છે.

અરૂઠ નવલકથાના સ્વરૂપને સમજવા માટેની માતખર
સામગ્રી તેમાંથી મળી રહે છે.

ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્યના વિકાસના અનુલક્ષમાં
“રાઈનો પર્વત” અને “મહાપ્રસ્થાન” કેવી આગેદૂર
કરે છે તેની રચનાત્મક સમીક્ષા “અર્થાન્તર”ની
પ્રતિષ્ઠા વધારે તેવી છે. આ ત્રણેયની તુલનાત્મક
વિવેચના વિકાસના માર્ગસૂચક સ્તંભોનું સ્પષ્ટ દર્શન
કરાવે છે. શ્રી ચંદ્રકાંત શેઠે “મહાપ્રસ્થાન”નાં સાતે પ
દરચકાઓની કલાનો મર્મ ટૂંકમાં દર્શાવ્યો છે.
તેમની અધ્યયનનિષ્ઠાનો સારો પરિચય આ લેખમાંથી
મળે છે. “કલ્યાણપ્રામથી સેવાગ્રામ” સુધીની યાત્રા
એક રોમાંચક સંસ્કૃતિયાત્રા છે” એમ વિધાન કરીને
“કલ્યાણપ્રામથી સેવાગ્રામ” નામના લેખમાં
ગોવર્ધનરામ અને ગાંધીજીની સંસ્કૃતિદર્શિ સૂત્રાત્મક
રીતે રજૂ કરી છે. આ ઉપરાંત, “રઘુવીરની નવલકથાથી
વિશે કંઈક”માં રઘુવીર ચૌધરીની નવલકથાઓની
વિશિષ્ટતા અને ટૂંક અંશે મર્યાદાઓ ખતાવવામાં
શ્રી શેઠની વિવેચનશક્તિનો સારો પરિચય થાય છે.

“અશ્લીલ સાહિત્ય અને સેન્સરશિપ” એ
લેખમાં શ્લીલ અને અશ્લીલ શું છે અને સાહિત્યકલાની
દૃષ્ટિએ તેનો વિચાર કઈ રીતે થઈ શકે તેની સારી
ચર્ચા કરી છે. પત્રિકાના વિવેચકોએ આ અંગે કરેલી
વિચારણાનો ઠીક ઠીક પરિચય આપ્યો છે. શ્રી શેઠે
ખોતાનો આ અંગેનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય દર્શાવતાં કહ્યું
છે : “જીવનમાં અન્ય ક્ષેત્રે અમુકતમુક નિયંત્રણો
સ્વીકારી શકતાં હોઈએ તો સાહિત્યક્ષેત્રે પણ
સ્વીકારવામાં વધો ન હોવો ધટે.” “અર્થાન્તર”
એ વિવેચનક્ષેત્રમાં મૂલ્યવાન સામગ્રી પૂરી પાડે છે.

[આકાશવાણી મુબઈના સૌજન્યથી]

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનો)

ક્રમ	પ્રકાશન	પ્રકાશક	વર્ણન	તારીખ
૧.	પરોઢનું અધાર	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	નવલકથા	૨૦-૧૦
૨.	ચડતા સરળની વેળા	શ્રી સારંગ બારોટ	"	૧૮-૧૧
૩.	અનંતસીમા	"	"	૧૩-૧૧
૪.	રૂઢમહાલય	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	"	૧૮-૧૧
૫.	અધિપુરુષ	શ્રી પિનાકિન દવે	"	૨૦-૧૧
૬.	વેદનાની વાડી ક્ષીણીજમ	શ્રી મૂળરાજ્ય શ્પારેલ	"	૨૪-૧૧
૭.	નગારે ધા	"	"	૨૨-૧૧
૮.	ચિદ્ર	શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા	"	૨૦-૧૧
૯.	છબીક્ષી	શ્રી અરવિન્દ શાહી	"	૨૧-૧૦
૧૦.	શાક્ષિની	સરલા શેઠ	"	૩૩-૧૦
૧૧.	આલ ઢળે તે દિન	પાલતી દેસાઈ	"	૨૧-૧૧
૧૨.	મવેત રાતના સ્વામ પડછાયા	શ્રી યશવંત મહેતા	"	૧૫-૧૧
૧૩.	આતમ જ્યોતિકા	શ્રી નિર્વાણવ્યાસ	"	૧૪-૧૦
૧૪.	કુરુક્ષેત્રને પંચે ભા. ૬	શ્રી દક્ષિણકુમાર જ્યોત્સી	"	૨૨-૧૦
૧૫.	સ્વયંધર	શ્રી નવનીલ સેવક	"	૨૦-૧૦
૧૬.	સમણા સળગ્યા સોહાગ રાત્રે	શ્રી રશિક મહેતા	"	૩૦-૧૦
૧૭.	કચ્છના રંગમોલકમાં	"	"	૧૪-૧૦
૧૮.	ભાગણીના પડળ	શ્રી નવલકિશોર વ્યાસ	"	૧૫-૧૦
૧૯.	સંગ ન છૂટે સાજનનો	હંસાબેન સી. પટેલ	"	૧૮-૧૦
૨૦.	વ્યંદળ	સ્વામલ	"	૧૪-૧૦
૨૧.	નિરબ્ધ ભાગ્યવ	શ્રી અમિત્રી ભટ્ટ	"	૨૦-૧૦
૨૨.	સદા સર્વદા	શ્રી સારંગ બારોટ	નવલિકા	૧૪-૧૦
૨૩.	કમળના તંતુ	શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી	"	૧૬-૧૦
૨૪.	આધાર વરસે અનરાધાર	શ્રી નાનુભાઈ દવે	"	૪-૧૦
૨૫.	અકરમાતના આંકાર	શ્રી રમણલાલ પાઠક	"	૧૨-૧૦
૨૬.	અગનપિછોડી	શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ	"	૧૭-૧૦
૨૭.	આમોદ	શ્રી સુદેવ જોશી	વિવેચન	૧૫-૧૦
૨૮.	સૌરભ	શ્રી નરોત્તમ વાળંદ	"	૧૪-૧૦
૨૯.	લીલેરો ઢાળ	શ્રી પ્રિયકાન્ત મલિયા	કાવ્ય	૧૦-૧૦
૩૦.	વ્યોમલિપિ	"	"	૧૦-૧૦
૩૧.	કેશરિયા ટશરતું આકાશ	શ્રી મધુકાન્ત કલિપત	"	૫-૧૦

૩૨. વિસ્તરતું રહેશે આકાશ	રીતા ભટ્ટ	કાવ્ય	૮-૦૦
૩૩. આટલામાં ક્યાંક	ડૉ. ધ્રુવેન્દ્ર રામાનંદી	"	૬-૦૦
૩૪. અમાનત	શ્રી કિરમત કુરેશી	ગઝલ	૩-૫૦
૩૫. અંજૂમન	રાજ	"	૨-૨૫
૩૬. નવનિર્માણ '૭૭	શ્રી શિવકુમાર જોશી	નાટક	૬-૦૦
૩૭. અશોક વન	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી	"	૭-૫૦
૩૮. ઝૂલતા મિનારા	"	"	૬-૫૦
૩૯. ગુરુબાય મિ. અપૂર્વ	શ્રી યાસિન દલાલ	"	૬-૦૦
૪૦. સંત્યશિલ્પ	શ્રી મુકુન્દરાય પારાશર્મી	છવનચરિત્ર	૧૦-૦૦
૪૧. સંગીતકલાના ચોપક	શ્રી નિતુ મજમુદાર	"	૦-૬૦
૪૨. સદશુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામી	શાસ્ત્રી સિદ્ધેશ્વરદાસ	"	૦-૬૦
૪૩. સદશુરુ નિષ્કુલાનંદ સ્વામી	શાસ્ત્રી ભકિતપ્રિયદાસ	"	૦-૬૦
૪૪. ભક્તરાજ દાદા ખાચર	સાધુ માધવપ્રિયદાસ	"	૦-૬૦
૪૫. મારગ આ પશુ છે શૂરાનો	શ્રી શિવકુમાર જોશી	સંસ્મરણો	૨૨-૫૦
૪૬. હાસ્યલોક	શ્રી રમણલાલ પાઠક	લેખો	૧૧-૦૦
૪૭. વિનોદની નજરે	સંપા. શ્રી વિનોદ ભટ્ટ	"	૧૮-૦૦
૪૮. અંતરનાં ઝરણાં ભા. ૪-૫	શ્રી વત્સલ વસાણી	"	૩૪-૦૦
૪૯. પેસિવ વોલ્સની આંટીધૂંટી સમજાવો	શ્રી વનરાજ માલવી	શિક્ષણ	૫-૦૦
૫૦. ઇન્ડિરેક્ટ સ્પીચની " "	" "	"	૧૦-૦૦
૫૧. બાલવર્તનની સમસ્યાઓ	સુમતિબેન વૈષ	"	૧૧-૦૦
૫૨. વેદસ	"	આધ્યાત્મિક	૬-૦૦
૫૩. પ્રેમસખી પદાવલિ	સંપા. અનંતરાય રાવળ	"	૪-૦૦
૫૪. દેવાનંદ પદાવલિ	સંપા. જ્યંત પાઠક	"	૩-૦૦
૫૫. છવન વિકાસ	શ્રી આંબશીભાઈ ઉદેશી	"	૨-૫૦
૫૬. જ્યોતિષ પરિચય અને કુંડલીચક	શ્રી શંકર ભારદ્વાજ દાંડકેર	જ્યોતિષ	૭-૫૦
૫૭. મિસ્બલની ખેટી	ચારુલતા ખારાઈ	બાળસાહિત્ય	૭-૫૦
૫૮. હસાહસ કથામાળા પુ. ૩૦	શ્રી હરિપ્રસાદ વ્યાસ	"	૬૦-૦૦
૫૯. દાનવ કથામાળા પુ. ૧૦	શ્રી ચંદ્રકાન્ત અખીન	"	૨૦-૫૦
૬૦. મીયાં કુસકી પુ. ૮	શ્રી છવરાય જોષી	"	૩૦-૦૦

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨ * ગાંધી રોડ અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

ताशमहल	रामकुमार भ्रमर	12-00
कापुरुष महापुरुष	आविर् सुरती	20-00
तुलु फिर आना	गौरीशंकर राजहंस	9-00
समर्पण का सुल	माख्ती जोशी	12-00
खल्ला रेभिस्तान	सच्चिदानन्द धूमनेत्रु	10-00
दूधरा आदमी लखो	हरिप्रकाश त्यागी	10-00
स्वयंसिद्धा	माणिक बचोपाध्याय	12-00
शाह आलम की आँखें	इन्द्रविद्या वाचस्पति	12-00
अबन्नी आत्मा की बाँहें	सुभद्रा	14-00
मूकजबो	डा शिवराम कारत	20-00
अपना घर	विभूतिभूषण बच्चोपाध्याय	20-00

कहानी

मराठी की पुरस्कृत कहानियाँ	ड. विजय बाप	30-00
हम मोहरे दिन रात के	सुनीता	8-00
समाधा	स्वदेश दीपक	12-00
अभियुक्त	राकेश बरत	12-00
फाल्गुनी	मेहरगन्धिसा परवेश	12-00
स्मरण	दामोदर सदन	12-00
परायी प्यास का सफर	आलमशाह तान	10-00
एक कदम और	ड. मधुदीप	12-00

कविता

आकाशकवच	आशा गुप्ता	14-00
सूरसागर सटीक भाग-२	ड डा हरदेव वाहरी	60-00
प्रदनाटक	वैस्वलिष्ठ रिटसविस्त	10-00
कैदी भाई बन्दी देश	वेदप्रकाश 'बटुक'	12-00

नाटक

मिया बीबी राजी	हरि मेहता	10-00
निजाम सक्का	हरसरनसिंह	8-00

आलोचना

अठेय : सृजन और संपर्प	रामकमल राय	20-00
लोक साहित्य का अध्ययन	त्रिलोचन पाण्डेय	30-00
तुलसी की साधना	विश्वनाथ प्रसाद मिश्र	15-00
रहीम शतकत्रय	डा. वालकृष्ण 'अफ़िचन'	20-00
दक्खिनी हिन्दी : विकास और इतिहास	डा. परमानन्द पांचाल	20-00
तुलसी की भाषा का शैली वैज्ञानिक अध्ययन	डा. किरण बाल	20-00
मेरठ जनपद की साहित्यिक चेतना	शेमचन्द्र सुमन	15-00
रत्नाकर : उनकी प्रतिभा और कला	डा. विश्वम्भरनाथ भट्ट	35-00
प्रसाद साहित्य में नियतिवाद	पद्माकर शर्मा	40-00
अठेय और समकालीन काव्य	डा. नरेन्द्रदेव वर्मा	30-00
मुक्तिबोध का काव्य	डा. नरेन्द्रदेव वर्मा	15-00
प्रगीतकार धरुचन और अंचल	डा. नरेन्द्रदेव वर्मा	15-00
रोमान की वापसी	प्रमोद वर्मा	20-00

विविध

एफ मंदिर सद्भावना का	दुर्गाप्रसाद शुक्ल	8-00
आत्म-पूजा उपनिषद्	मगवान श्री रजनीश	60-00
और नदी बहती रही	सं. अमृता प्रीतम	30-00
में और में	सं. अमृता प्रीतम	15-00
देवता कुर्सी के	क्षितीश विद्यालंकार	12-00

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. आर. शेट एण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतिर्या; साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं संदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह संस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, चाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको संतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतसंकल्प है।

इन दिनों छात्रवृत्ति जीवन शुरू हो रही है। आप भी अपनी छात्रवृत्ति के लिए बड़ी मात्रा में पुस्तकें मँगाना चाहेंगे। आदेश प्राप्त होने पर हमारे यहाँ से पुस्तकें तुरन्त सप्लाय की जाती हैं। त्वरित सेवा ही हमारी विशेषता है। कृपया अपना बहुमूल्य आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

आपको सुविदित ही होगा कि 'द मैकमिलन कम्पनी ऑफ इण्डिया लि.' एक सुप्रतिष्ठित प्रकाशन संस्थान है। इधर हम उनके अधिकृत विक्रेता नियुक्त किये गये हैं। कृपया उनके प्रकाशनों का आदेश भी सीधे हमें भिजवाकर अनुग्रहीत करें।

ગુજરાત જેમણે સવિશેષ ઋણી છે - એવા

ભગવાન સ્વામિનારાયણના

દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવના સરસ, સૌંદર્ય અને પ્રેરક પ્રકાશનો

ત્રેમસાગ્રી પદાવલિ

અનંતરાય મ. સલ્લભ

રૂ. ૪-૦૦ (પૃ. ૧૬૦)

'ભક્તિસાહિત્યની દૃષ્ટિએ સ્વામિનારાયણ પંચમો ત્રેમાનંદ મોટા કવિ છે; એટલું જ નહિ, પણ નરસિંહ મહેતાના પછી મધ્યકાલના સાહિત્યમાં ભે કોઈનાં કાવ્યોમાં શુદ્ધ ભક્તિની આંચ દેખાતી હોય તો આ ત્રેમાનંદમાં છે.'

ક. મદ. મુનશી-મધ્યકાળનો સાહિત્યપ્રવાહ, પૃ. ૩૮૫

કવિના અવન-અવન સંબંધી અભ્યાસલેખ, પદસંગ્રહ અને સંબંધીવિષયક સાથે, કવિના કાવ્યસર્જનના અભ્યાસી વૃત્તિના અભ્યાસુ સાહિત્યરસિકને લક્ષમાં રાખીને લખાયેલ.

દેવાનંદ પદાવલિ

દો. નવંત પાઠક

રૂ. ૩-૦૦ (પૃ. ૧૦૦)

કવિશ્વર દલપતરામના કાવ્યશુભ્ર એ જ દેવાનંદ. ભૃગ્વિપ્રવલ્લ ત્રેમલક્ષણા પદો અને જ્ઞાનવૈરાગ્યનાં શોભ ભગતની ચાખખા શૈલીનાં પદો એ કવિની કાવ્યસિદ્ધિનો નમૂનો છે. કવિના અવન-અવન સંબંધી અભ્યાસલેખ, પદસંગ્રહ અને દિગ્ધલ સાથે લખાયેલ.

આધાર વરસે અનરાધાર

નાતુભાઈ દલે

રૂ. ૪-૦૦ (પૃ. ૧૫૫)

ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને એમના સતી-હૃદયિકાનો પ્રેરક પ્રસંગો, છુદ્ધિગમ્ય, શેષક અને અનુભવી શૈલીમાં લખાયેલ.

વેદરસ

ભગવાન સ્વામિનારાયણ

રૂ. ૬-૦૦ (પૃ. ૧૩૦)

નિદોષિ, નિષામ, નિઃસ્પૃહ, નિસ્વાદ અને નિર્માન - આ પંચ મહાનવ ઉપર રહસ્યપૂર્ણ છતાં ઘટા શૈલીમાં પત્રરૂપે લખાયેલ.

સ્વામિનારાયણ પરિચય પુસ્તકમાળા (પૃ. ૩૨) કિં. ૬૦ પૈસા

- ભગવાન સ્વામિનારાયણ - શ્રી હરીન્દ્ર દલે
- ભક્તરાજ દાદા આચર - સાધુ માધવત્રિયદાસ
- વચનામૃત ળિંદુ - સંક્ષિપ્ત સંકલન
- સદ. બ્રહ્માનંદ સ્વામી - શાસ્ત્રી
- સદ નિષ્કુળાનંદ સ્વામી - શાસ્ત્રી ભક્તિત્રિયદાસ
- ભગવાન સ્વામિનારાયણ સંગીત કલાના પૈતૃક - નિલુ મનુમદાર

ભગવાન સ્વામિનારાયણ-સચિત્ર (રૂ. ૫-૦૦)

હાથમાંથી મૂકનારું મન ન થાય એવું આકર્ષક, બહુરંગી, ભગવાન સ્વામિનારાયણના દિવ્ય અવનને સુંદર ચિત્રોમાં જ સમભવવ એક માત્ર પ્રકાશન - 'ઈન્ડિયા બુક હાઉસ'ના સહયોગથી પ્રકાશિત.

પ્રકાશક : ધોત્યાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા

શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિર, શાહીબાગ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૪
પ્રાપ્તિસ્થાન : સંસ્થાનાં મંદિરો, આર. આર. શેઠની કું. તથા અન્ય વિકેતાઓ

કલમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

કમળના તંતુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાળી	૧૯-૦૦
આમોદ	સુંદરજી ખેટાર્જી	૧૫-૦૦
આ અવધપુરી ! આ રામ !!	શિવકુમાર જોષી	૨૦-૭૫
મારગ આ પાણું છે શૂરાનો	" "	૨૨-૫૦
નવનિર્માણ '૭૭	" "	૬-૦૦
આખું આકાશ મારી આંખોમાં	વિક્રમ પંડ્યા	૧૭-૦૦
સ્વપ્નતીર્થ	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૨-૦૦
સદાસર્વદા	સારંગ ખારોટ	૧૪-૦૦
અનંત સીમા	" "	૧૩-૦૦
બ્યોમલિપિ	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	૧૦-૦૦
લીલેરો ઢાળ	" "	૧૦-૦૦
ગિળ્ભાઈનું કુળવણીમાં પ્રદાન	ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
અર્થાન્તર	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ	પ્રકાશ વેગડ	૧૨-૦૦
શ્રી વિશ્વકિતની સમસ્યાઓ	સં. એ. આર. દેસાઈ	૯-૨૫
વિકસતા શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ	" "	૮-૦૦
ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ	સં. કનુભાઈ શાહ-કિરીટ ભાવસાર	૨૨-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જ્યેમની પરંપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ત્રીથી માર્ચ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

મુંબઈ / અમદાવાદના

અમારા શો-રૂમ ઉપર પધારવાનું

હાર્દિક આમંત્રણ !

માર્ચ મહિનો એટલે અંધપાલશ્રીઓ માટે દોડદોડીનો, ઉતાવળનો, રક્ષાટનો, મૂંઝવણનો, કસોટીનો મહિનો.

ઉત્તમ પુસ્તકોની જ પસંદગી કરી પોતાના અંધાણને મા સરસ્વતીનું મંદિર બનાવવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાપૂર્તિનો મહિનો.

અંધપાલશ્રીઓની આ પવિત્ર ભાવનાને મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આપવામાં છેલ્લાં ૫૦થી વધુ વર્ષોથી

પોતાનો નમ્ર ક્ષણો આપી રહેલી અ.વસ્ત કાર્યશીલ, આપની જ સંસ્થા

આર. આર. શેઠની કંપની

ગુજરાતી તથા હિંદી સાહિત્યનાં સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યસ્વામીઓની ઉત્તમોત્તમ કલાકૃતિઓ તેવી કે નવલકથાઓ / નવલિકાઓ / કવિતાઓ / નાટકો / એકાંકીઓ / વિવેચન / સંદર્ભગ્રંથો / પ્રવાસ / ધાર્મિક હાસ્ત્યરસિક / માત્રસાહિત્ય વગેરેના અદિતીય ભંડાર સમા પોતાના શો-રૂમ પર પધારી ઉત્તમ સાહિત્યની જ પસંદગી દારા

આપની મૂંઝવણનો સુખદ ઉકેલ

લાવવાનું આપને હાર્દિક આમંત્રણ આપે છે.

છેલ્લાં ૫૦થી વધુ વર્ષોથી

ઉત્તમ પુસ્તકોનું જ પ્રકાશન અને પ્રસારણ કરનાર

આપની જ સંસ્થા

આર. આર. શેઠની કંપની

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : કુવારા સામે, માંધીરાડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧
ફોન : ૩૧૩૪૪૧ ફોન : ૩૮૦૫૭૩

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

એપ્રિલ ૧૯૭૬

વર્ષ : ૨ * અંક : ૮

સંપાદક : મનહર મોદી

મૃત્યુ મંડી ગાથું
ઉપા શેઠ

ઉપા શેઠ
મૃત્યુ મંડી ગાથું

વરાળ વરાળ વરાળ

રામચંદ્ર પટેલ

રૂ. ૧૫-૦૦

બિની બિની વરાળ ચોકતી ધરતીને ઠરવા, એક તરવરતો નવમુખાન ન્યારે શામોદારનો લેખ ધારણ કરે છે, ને સાથે સાથે નક્કર, વાસ્તવિક ભૂમિ પર ડગ લારે છે ત્યારે, તેને ખબર પડે છે કે સત્યનતાનું રૂપાણું મહેરુનું પહેરી, નિશ્ચિત્તુજી સ્વાર્થ આતર કેટકેટલાં કટકે માર્ગમાં પથરાયેલા પડ્યા છે! તે ડરતો નથી, ડગતો નથી કેમ કે તેને ખબર છે કે સત્ય એવ જ્યતે!!

ઉત્તર ગુજરાતની ધરતીને વધુ વાચ્ય આપતાં પાત્રો અને પ્રસંગોને ચૂંથતી આ કથા શામકાની વર્ણવ્યવસ્થા સાથે લાક્ષણિક રીતે અશૂભિ નિર્દેશ કરે છે શ્રી રામચંદ્ર પટેલ ને અનુભવની પણ ખોટ નથી. એ અત્યંત સવેદનશીલ છે અને જગતને ખુલ્લી નજરે જોનારા છે. એમની પાસેથી ગુજરાતી કવિતા અને કથા બેઉને કશુંક વિરલ મળવાનું જ છે.

પલાશવન

વીનેશ અંતાણી

રૂ. ૧૬-૦૦

એને સંવેદ્ય એ પડધા બનીને છુબુ.

એ પ્રત્યક્ષ હૃદયું તે તો વિગ્રુખ શહું અને છતાં શૈલાએ એને કહ્યું.

“હું રાહુલમાં સતત તમારા અભાવને છુવી છું... ..”

સુઝાલાંક જાખરાનાં થડની બખોલોમાં છુવાતા પલાશવનના અભાવની વાત કહેતી સંવેદનાત્મક વાર્તા.

પ્રથમ બંને નવલકથાઓ માટે રાજ્ય પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરનાર લેખકની ત્રીજી કલાકૃતિ

લોકપ્રિય પ્રકાશન

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨

વર્ષ : ૨
 ૧૫ એપ્રિલ '૭૯ : અંક ૮
 કાર્યાલય :
 આર. આર. રોડની કંપની,
 કુવારા, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
 રૂ. ૧૦-૦૦
 (વર્ષમાં દસ અંક)
 છૂટક વકલ
 રૂ. ૧-૦૦
 વકલ : ૬૭૦૦

આર. આર. રોડની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 ભુરાલાલ રોડ યોગી ટ્રિન્ટરી, ૧૯,
 અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, દ્વિધેશ્વર,
 અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંપાદક :
 મનહર મોદી

અમણી વાત

ગઈ તા. ૨૪-૩-૭૯ના રોજ આકાશવાણી, અમદાવાદ આયોજિત કવિસંમેલનમાં ભાગ લેવાનો તથા અન્ય ૧૯ કવિઓ તથા પ્રમુખ શ્રી ઉમાશંકર જોશીનાં કાવ્યો સાંભળવાનો પ્રસંગ બન્યો તેને આપણી વાત સાથે જોડું છું. ગુજરાતી સાહિત્યક્ષેત્રે રચાતી ગેયરચનાઓ-ગીત-ગઝલ-ના પઠન-શ્રવણનો આ કાર્યક્રમ હતો. ગયા વર્ષ કરતાં આ વર્ષે ચોક્કસ સ્વરૂપ પર ભાર હતો તેથી સંમેલનમાં કેવોઈ રસ જામશે અને કવિઓ કેટલા ખૂલશે તે વિશે ધણાને શંકા હતી. પણ રજૂ થયેલી રચનાઓએ એ શંકાને નિર્મૂળ કરી રસિકજનોને આનંદિત કર્યાં. શ્રી ઉમાશંકર જોશીએ કહ્યું તેમ ગઝલ જેવા 'માસુમ' સ્વરૂપને આપણા કવિ ક્ષુ ને વધુ સમૃદ્ધ કરતો ભય છે, તેવું જ ગીતનું પણ છે. આકાશવાણી-આયોજિત આ સંમેલને આવાં અનેક સંમેલનો માટે પ્રેરણા પૂરી પાડી ગણાય..

'ઉદ્દગાર'માં પ્રગટતી કાવ્ય-રચનાઓ જે તે કવિ સ્વમુખે સંભળાવી કાવ્યરસિક શ્રીતાઓને રસતરમેણ કરે તેવો પ્રસંગ જીભો કરવા આતુર છું.

'ઉદ્દગાર' વાર્તા-સ્પર્ધા માટે ધણી વાર્તાઓ મળી હોવાથી પરિણામ જાહેર કરવામાં વિલંબ થયો છે તે મહલ દિલગીરી. 'જૂન' '૭૯ના અંકમાં એ જાહેર થાય તે અંગે સતત પ્રયત્નશીલ છું.

આપનો
 મનહર મોદી

આ સંકલ્પ

૪ કવિતા	રાજેન્દ્ર શુક્લ, સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર	૧૮ ત્યાંથી દૂર	મહેસા દવે
૫	સ્વીન્દ્ર પારેખ	૨૨ સંદર્ભ	પ્રકાશ વેગડ
૬ ખાનગી ભાષા	નૌસિલ મહેતા	૨૪ પલાશયન	વીનેશ અંતાણી
૧૫ ગદ્યખંડ	નંદ સામવેદી	૩૦ મૃત્યુ મરી ગયું	ઉપા રોડ
		૩૪ ગિજુભાઈ વિરો	ધીરુભાઈ દાણી

તાકીદનામા

(પ્રતિ શ્રી મનહર ચોહા)

રાજેન્દ્ર શુક્લ

અણકથ્યા અણસારનાં ઝો નયન ટહુકો ફરી
અર્થની ઝો પારનાં ઉડકયન ટહુકો ફરી
ભરવસંતલ વાયરા કેમ કે' થંલી ગયા
ઝોતરાહી ધારનાં એ અચન ટહુકો ફરી
નિરખિયે' જેને પ્રથમ નામ જેવું હોય ના
એ અહીં તુષારનાં અવચયન ટહુકો ફરી
આ મુકામો માર્ગના, હોય ના મંજિલ કહી
પંથ પારાવારનાં ઉનચન ટહુકો ફરી
નિત્ય વિસ્તરતી હદે વિસ્તરે સીમા સકલ
કે ગજલ-ટંકારના દિગ્ગજયન ટહુકો ફરી

Gazal in my Workshop

સાંભળું છું સાદ જિંડેથી ક્યો આધારનો
સાંપડે છે સાથ કિંતુ આ તરલ સંભારનો.
કોઈ મધ્યે કોડિયું ને કોડિયામાં વાટ છે
ઘાટ કે' ઘડવા મધું હું શ્વાસ શૂન્યાકારનો
પૂર્વ-આલેખો પડ્યા વેરાયલા આ ચોતરફ
લય સ્વયંભૂ જીપને કે' હાથ ને હથિયારનો
મિત્ર મારા, પ્રાસ સઘળા કોશમાં પણ હોય છે
અકડું હું ત્યારે જ જિંડે અર્થ પણ ઝોભરનો
આખરે આકાર જેવું કે'કે તો આ નીપજે
છોડિયાં પાઠ્યા કરું છું શબ્દના હું કથારનો

વિકટ સમય સિતાંશુ વશશ્વંદ્ર

વિકટ સમય સાવનનો અંચલ
ધડી ઉઘાડ ધડી ઘેરો,
આ લહું મેજ મેઘ નખ પડો
ને આ લહું પ્રિયનો ચહેરો.
શિવના વશમાં નથી પેલો ખલ !
વિકટ સમય સાવનનો અંચલ.

તડિત રંગ પીળો, તરુ લીલો
ને નહીનો રંગ મટોડી,
મુમિરન રંગ પ્રિયાનો-ગોરો
મહી' રતાશ થોડી થોડી.
ગિરહ રંગ ધનશ્યામ સમુગ્ગવલ !
વિકટ સમય સાવનનો અંચલ.

ઉણુ ખાહું, કર કંગન-ધાયલ
મુજ શ્રીવા પે હુથેળી,
ક્ષત વિક્ષત ઉલ્લસિત પ્રિયા
હતી મિલન ગિરહ ખીચ ઘેલી.
એ જ ગુજ્યે છે—જો, ખીજલી છે, છે
વિકટ સમય સાવનનો અંચલ.

જે સમજે

જ

મજુ

...તો...

પ્રેમ કહેવાય

જે જે હું એ

સમજું તો...

તો

મજુ કહેવાય

હું

તે

થી જ કદાચ તારું

ન્યારે

ફરજનના હોવાનું

ારે

પારે

ફરજન તો

ટી જ મજુ હોય છે

મજુ

તું

મ

ફરજન હોવાનું કમૂલે

પારે...?

...ત્યારે તો એ

થઈ ચૂક્યું હોય છે

લાકડાનું.

૩

તે

તલવાર મારીને

પાણી કાપી ખતાવ્યું

એથી જ

તલવાર

પાણી વગરની થઈ ગઈ.

૪

તને

તો

હું

હરખપોરે

તારા જળમાં

લાકડાની જેમ તરું

એ જ

મને

પણ...

ખરફને

તું

લાકડું

સમજી એસે

એમાં વાંક કોનો ?

૫

તું જે સમજી એ

ખરફ અથવા લાકડું અથવા તલવાર

અથવા સફરજન અથવા પ્રેમ

અથવા...

અથવા તો કંઈ જ નહીં

અને જે તું

‘કંઈ જ નહીં’ જ

સમજી હોય તો...

...તો એ

મજુ કહેવાય

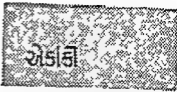
મારું

અને

કંઈ

મારું જ.

નૌશિક્ષ મહેતા

સૂત્રધાર/ડૉ. ધોળકિયા
ડૉ. યેટ્રિક ફર્નાન્ડીસ
પૂર્વી

સૂત્રધાર : એક હતો રાજા ને એક હતી રાણી. તેમને હતી ત્રણ સુન્દર પુત્રીઓ. તેમાંય સૌથી નાની રાજકુમારી તો રૂપરૂપનો લાંડાર હતી. તેનું નામ હતું સાઈક. દેશદેશાવરથી લોકો તેનું રૂપ નીરખવા આવે. તેઓ સાઈકના રૂપથી એવાં ત્રણ બુદ્ધ, એવાં ત્રણ પેલાં ઘઈ ગયેલાં કે રૂપની દેવી વિનસની પૂજા કરવાનું જ બૂલી જાય. હવે સાઈકની જાને બહેનોનાં ઇચ્છા પાડોશી દેશીના રાજકુમારો સાથે ઘઈ ગયાં. અને રાજાને સાઈકના ઇચ્છા વિષે ચિંતા થવા લાગી. મિશ્રેંશકમાં રહેતા, એપોલોદેવના પૂજક એવા ભવિષ્યવેતાને પ્રુજાવવામાં આવ્યું કે સાઈકના ઇચ્છાનું શું ? જવાબ આવ્યો કે સાઈકનો વર મનુષ્ય નહીં પણ પંખાળો સાપ થશે - એવો સાપ કે જેનાથી દેવાધિદેવ જુપિટર પણ ડરે. એટલે કાળાં કપડાં પહેરાવી, ઇચ્છાનાં ગીતોની જગ્યાએ મરસિયાં ગાઈ, શહેનાઈની જગ્યાએ મંજરાં વગાડી, સાઈકને ઇચ્છા માટે પર્વતની ટોચે મૂકી, રાજરાણી મહેલમાં પુરાઈને આકેંક કરવા લાગ્યાં. (વિરામ) રૂપનાં દેવી વિનસ કોપાયમાન હતાં. લોકોએ તેમની પૂજા બંધ કરી હતી. સાઈકની સુંદરતાથી અંજાઈને દેવીએ પોતાના પુત્ર, પ્રેમના દેવ ક્યુપિડને બોલાવ્યો. કહ્યું, એવા પુરુષ સાથે સાઈકનાં ઇચ્છા કરાવજે કે સાઈકનું પતન યાય. ક્યુપિડ કહે ભલે, મા, સાઈકનું રૂપ કદીયે તમારા રૂપની હોડમાં નહીં આવે. નેમ ઇચ્છાને તીર મારજે, દેવી વિનસે કહ્યું. ભલે, કહે ક્યુપિડ, અને તે

પાંખ ફૂડાવતો ફૂડાવતો સાઈકની શોધમાં ભીડી ચોં (વિરામ) તેણે પર્વતની ટોચ પર એકલી, કાળાં વસ્ત્રો પહેરેલી એક વ્યાકુળ હરણી સમી, અમાસની પંખ ધવના તારાથીય સુંદર એની ખાળા જોઈ. આ જ તો છે સાઈક! ક્યુપિડ, પ્રેમના દેવ, પો જ પ્રેમમાં પડી ગયા ! અદરશ ઘઈ, સાઈકને પસંદ નીરખી. ખરેખર, એના રૂપનો તો ત્રણે લોકો જોટો મજે તેમ નહોતું. (વિરામ) દરમ્યાનમાં સાઈક ભવભીત હતી. પવનના વટોળ તેની આરે કોર ઊંચે હતા, પરંતુ તેનું તો વચ્ચે પણ ન ફરકે. જરૂર, મ કોઈ સેતાની પ્રપંચ હતો. ત્યાં તો એક પવન લહેરખી આવી ને તેને ઉપાડી ગઈ. કોઈ જુદો દેશ લીલાહમ ગળીયાઓ વચ્ચે એક અપરસના મહેલ તે પહોંચી ગઈ. ત્યાં તે જો જોઈએ તે હાજરાહજૂ જ રવાનું મન થયું તો શાહી મોજન હાજર મ નહોવાનું મન થયું તો શિતળ કુવારા કૂટી નીકું સુવાનું મન થયું ત્યારે સમનખંડમાં વાણીમાં નમણાં ગાદલાં પ્રકટ થયાં અને તેનો અદરશ પ્રે તેની પાસે આવીને કહે કે, "સાઈક, હું તને મા છું" તેના અવાજની ઉંખા સાંભળી સાઈક પ તેના પ્રેમીની ઘઈ ગઈ. એક વર્ષ તેઓએ સુખે કાંઠ્યું પણ એક શરત પાળીને. સાઈકે કદી પૂજારી નહીં કે તેનો પ્રેમી કોણ, પછી તો સાઈક મહિન્ના રહ્યા. ત્યારે તેના પ્રેમીએ તેને માને ધેર જવા રજા આપી અને પોતાના પંખાળા સ્વરૂપમાં જ ઘઈ કહી દીધું કે પોતે જ પ્રેમનો દેવ ક્યુપિડ છે પણ આ વાત જો સાઈકે ઠોઈને પણ કરી છે, તે તેનો પુત્ર મનુષ્ય થશે, અને આ વાતને જો પોતા જર્ણમાં સંતાડી રાખશે તો તે જર્ણમાંથી દેવ - સુખ

દેવ - ૧ લેઝર જમ લેશે. (વિરામ) બેરાંઓ કેટલાં
નાતોડિયાં હોય છે, તે તો તમે જાણો છો. તો પછી
સાઈકના પેટમાં વાત ટકશે ખરી? તેની કુખેથી
કુખ જમ લેશે ખરું?

‘આનગી ભાયા’. લેખક - નૌશિલ મહેતા, દિગ્દર્શન
ગેરે announcement.

પૂર્વીનો પ્રથમ પ્રવેશ. લિંગાષ્ટકમ પ્રસ્થાન
હજારો વર્ષ પહેલાં, પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં, વીસમી
સદીમાં, મુંબઈનગરીમાં એક બાળા વસતી હતી.
તેને પૂર્વી. પૂર્વથી પુરપાટ દોડી આવતા સૂર્યો હતા
તેની આંખ. સૂર્યાસ્તવેળાએ પૂર્વની આંખી લાલ
રાહળીઓ હતી તેના ગાલ. કેશ તો કે’કે પાતાળના
અધકારને શમાવી લે, શરમાવી દે. ઝોષ્ટ હુમેશાં
અડધાં ખુલેલાં સ્વર્ગનાં દ્વાર. પૂર્વી હુસે ત્યારે ગીબમ
વસંત થાય અને રહે ત્યારે નદીઓમાં પૂર આવે,
શામેનાં ગામ તણાઈ જાય. પૂર્વી આલે ત્યારે
વનરાઈઓમાં મોર નાચી જીઠે અને થ’બે ત્યારે શખ્દો
અર્થસભર લાગવા લાગે. પૂર્વીની નાભિમાંથી વિષ્ણુ
ઉત્પન્ન થાય અને રતનોમાંથી અમૃત રેલાય. પૂર્વી
શ્વસે ત્યારે પ્રકાશને અકારતું જ્ઞાન થાય અને ઉચ્છ્વસે
ત્યારે એ જ ઉચ્છ્વાસને શ્વસીને વારાંગનાઓ પાછી
કુમારિકાઓ ધઈ જાય.

લિંગાષ્ટકમ - પૂર્વી - પ્રવેશ. જાલદી, પ્રસ્થાન.

વતીકનમાં પોપ પોલતું જે દિવસે નિષ્વન થયું
તે દિવસે જ પૂર્વી મને મળી આવી. હું ડોકટર
ધોળકિયા.

પહેરવેશ બદલે છે.

રસ્તા પર રજળતી, To be precise, સાતમે
રસ્તે રજળતી, ધોળકિયા, maternity and
nursing home - માડું clinic - સેવન્ય રોડ અને
થઈ રોડના જ’કશન પર છે. આઠેક વર્ષથી પ્રેક્ટિસ
સારી ચાલે છે. ચાલે જ ને! આપણે ત્યાં બધી
જાતના લોકો, બધી જાતના ડોક્ટરો ભૂખે ચરી શકે
પણ you’ve got it made if you are a
ગાયનેકોલોજિસ્ટ એન્ડ ઓબ્સ્ટેટ્રિશિયન. ચારા કલીગ્સ

કહે છે કે હું થણો લકી છું. આખા શહેરમાં
successful bachelor gynaecologist હું
એકલો જ હઈશ. વાતી સાચી છે. પણ તમને નથી
લાગતું કે બાળકને જન્મ આપવાની સર્જનશીલ
પ્રક્રિયા - જે મોટાં લાગનાં બેરાંઓ માટે સાવ ડરીન
ચઈ ગઈ છે. - acquires a kind of a thrill
you know - જ્યારે તમને ખબર હોય કે your
doctor is a confirmed bachelor.

પ્રકાશ. પૂર્વી દુઃશિયું વાળીને સૂતી છે.

આ હું અટકવો. મેં જોયું ત્યાં કેણું પડયું
આટલી વહેલી સવારે. હું વાંકો વળું છું - તેને પાસેથી
જોવી છે. બસ, આ છેલ્લી ક્ષણ હતી. મેં જે અત્યારે
ખલા જાંચા કરી ચાલતી પકડી હોત તો તમે ખેઠાં
ખેઠાં આ સાંભળી ના રલાં હોત. તેના અહેરાનો
આકાર મને સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે પણ રંગ નહીં.
તેના શરીરનો આકાર - અરે, She’s pregnant!
My God! But She’s so young!
કેશિએન્સ ડોક્ટર હોવાની આ જ તકલીફ. ગામ
આખાના પાપોની ગાંસડી તમારે ઉટેલવાની. I
should take her to the Clinic right
away! (જાંચકે છે.) May God have
mercy upon us! The child is really
beautiful!

પ્રસ્થાન. લિંગાષ્ટકમ. પ્રવેશ પેટ્રિક.

પેટ્રિક : Is the doctor in ?

ડો. : (off) Be with you in a minute
(પ્રવેશ) મારો મિત્ર પેટ્રિક - ડો. પેટ્રિક ફર્નાન્ડીસ
મને તે દિવસે જ મળવા આવ્યો. A well
settled young psychiatrist. Yes,
how’re you Pat ‘O’ boy, how’s
Eshther ?

પેટ્રિક : She sends her love. ભાભીના હાથતું
પુડિંગ ખાવા કચારે પધારો છો ડોક્ટર સાહેબ ?

ડોક્ટર : એશ્થર - પેટ્રિકની પત્ની. તે પણ ડોક્ટર છે.
અને તણે મેડિકલ કોલેજમાં સાથે હતાં.

હા, હા, આવીય.

પેટ્રિક : હજી તમારી દીવાલ સામે જોઈને બોલ્યા કરવાની આદત મઈ નથી ? સંભાળજો, હોં, નહીં તો મારી ફીઝના પૈસા તમને મારી નાખશે.

ડોક્ટર : પેટ્રિક ન્યારે મળક કરે ત્યારે સમજ લેવું કે મામલો ગંભીર છે. What's the matter, Pat ?

પેટ્રિક : Shall we go for a walk ?

ફરવા ફરવા

તમે જાણો છો કે મને God મા કેટલો fair છે.

ડોક્ટર : હા...

પેટ્રિક : અને એરથરને પણ .

ડોક્ટર : હા. .

પેટ્રિક : આજે સવારે અમારા ધર્મગુરુ Pope Paulનું અવસાન થઈ ગયું.

ડોક્ટર : હા, મેં વાંચ્યું, પણ I don't see how that should disturb you so much...

પેટ્રિક : તમને ખબર છે કે આઈમલના કહેવા પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારના કોન્ટ્રાસેપ્ટીવ્સ વાપરવા એ ખૂનને બરાબર શુનો છે...

ડોક્ટર : હા, અને મને એ પણ જાણ છે કે Pope Paul પણ આ ઉપદેશનું સમર્થન કરતા એટલે તું અને એરથર કોન્ટ્રાસેપ્ટીવ્સ વાપરતા નથી. ફક્ત સેફ ડેક...રીધમ મેથડ...

પેટ્રિક : હા, તે વિષે જ વાત કરવી હતી. .

ડોક્ટર : C'mon, this is ridiculous !

પેટ્રિક : It is not. આજે સવારે જ અર્થ ગયો હતો, ત્યાં ચક્રવા સ્વભાગી કે નવા પોપ ને યશો એ કહ્યા...

ડોક્ટર : એ કદાચ શું ?

પેટ્રિક : એ કદાચ contraceptives allow કરવાના છે...

સિંગાપટકમ, પૂર્વી-પ્રવેશ.

ડોક્ટર : નામ ?

પૂર્વી : પૂર્વી.

પેટ્રિક : અટક ?
(વિરામ)

ડોક્ટર : ગામ ?

પૂર્વી : યુંબર્ઈ.

પેટ્રિક : વતન ?
(વિરામ)

ડોક્ટર : કામ ?

(વિરામ)

પેટ્રિક : Hobbies

(વિરામ)

ડોક્ટર : લગ્ન ?

પૂર્વી : ના.

પેટ્રિક : લફડા ?
(વિરામ)

ડોક્ટર : પ્રેમ ?

પૂર્વી : હા.

પેટ્રિક : કેટલો ?
(વિરામ)

ડોક્ટર : ગ્રેથીનું નામ ?

(વિરામ)

પેટ્રિક : ખબર નથી ?

(વિરામ)

ડોક્ટર : કહેવું નથી ?

પૂર્વી : ના.

પેટ્રિક : ખબર છે ?

(વિરામ)

ડોક્ટર. બાળક વિષે ?

પૂર્વી : હા.

પેટ્રિક : આ ઉંમરે ?

(વિરામ)

ડોક્ટર : ઉંમર ?

પૂર્વી : સત્તર.

પેટ્રિક : આ ઉમ્મરે ?

(વિરામ)

ડાક્ટર : મા-આપ ?

(વિરામ)

પેટ્રિક : ભાઈ-- બહેન ?

(વિરામ)

ડાક્ટર : પ્રેમી ?

પૂર્વી : ના.

પેટ્રિક : તૂટી ગયું ?

(વિરામ)

ડાક્ટર : એક મહિનામાં...

(વિરામ)

પેટ્રિક : બાળક થશે...

(વિરામ)

ડાક્ટર : લગ્ન થશે ?

પૂર્વી : ના.

[આચારક પૂર્વીને પેટમાં દર્દ માય છે. ઘોડો સમય પેટ પકડીને રાખે છે. પછી ધીમેથી મીઠું હસે છે. પેટ તરફ વકાલથી જોઈને.]

પૂર્વી : બહુ તોફાની છે. આત્મારથી લાત મારે છે !

(બન્ને ડાક્ટરો આશ્ચર્ય ભરી નજરે તેને જોઈ રહે છે. પૂર્વી પ્રસ્થાન.)

પેટ્રિક : પ્રશ્ન એ નથી કે માણસ આત્મિક હોય કે નાસ્તિક પણ ઈશ્વરના ન હોવામાં પૂરેપૂરી આરથા ધરાવતો હોય છે. તે પૂજે છે ઈશ્વરના અસ્તિત્વની ગેરહાજરીને. અને મારા હિસાબે તો જે માણસ એમ કહે કે ઈશ્વર હોય કે ન હોય, મારે એની સાથે નથી લેવા કે દેવા, એ તો સૌથી મોટો ભાગેકુ છે. કાચર કહેવાય, કાચર ! આ પાર કે પેલે પાર જવાના વિકલ્પો તેને એટલા ગભરાવી મૂકે છે કે એ નદીમાં જ ડૂબીને આત્મહત્યા પસંદ કરે છે. અને આવા કાચરોમાં તમારો નંબર પહેલો ડાક્ટર ઘોળક્રિયા !

ડાક્ટર : (amused) પણ જે સાચ અસલી છે...

શારીરિક છે... નગ્ન સાચ છે...

પૂર્વી પ્રવેશ.

પેટ્રિક : (ચુસ્ત) તમને જેક મારવાનું મન થાય છે ?

ડાક્ટર : હું જેક નથી મારતો હું તો એમ કહું છું

કે મને તમારાં પાપ, પુણ્ય, ભગવાન, રાજતાનમાં

રસ નથી. તમારા મનના રઝળપાટોમાં રસ

નથી. Give me a truth so bloody

real that I can touch it ! (પૂર્વીને)

પેશાબ ટેસ્ટ કરાવવા આપી દીધો ?

(વિરામ)

પેટ્રિક : ક્યારે આપ્યો ?

(વિરામ)

ડાક્ટર : પેથોલોજીસ્ટ પાસેથી રિપોર્ટ આવી ગયો ?

પેટ્રિક : એટલે તમારું એમ કહેવું છે કે જે શરીરના

મિલનમાં જે શરીરના મિલન સિવાય બીજું

કંઈ નથી ?

ડાક્ટર : કંઈ ખાસ ચિંતા કરવા જેવું નથી,

રિપોર્ટ લેવો એ તો ફક્ત પ્રિકોશનરી મેઝર

છે. જે શરીરનાં મિલન થાય છે, તે પણ

કંઈ જોણું છે !

પેટ્રિક : જે આત્માનું મિલન શક્ય નથી ?

ડાક્ટર : બાળકના ઉછેર વિષે વિચાર કર્યો ? તેના

ભરણપોષણનું સામર્થ્ય ન હોય તો અનાથાલયમાં

આત્માત્મા my left foot ! અને એક

આત્માનું મિલન જે બીજા સાથે થવાનું હોય

તો કયા રખરના કુગ્ગાની વાકાત છે કે તેને

રાકી શકે ?

પેટ્રિક : તમને પ્રિકોશનરી મેઝર્સ વિષે ખબર

હતી કે નહીં ? તમે કોન્ટ્રાસ્ટીબ્લસ કેમ ન વાપર્યા ?

પૂર્વી : મારે બાળક જોઈએ છે.

લિંગાણક્ય, પૂર્વી, પેટ્રિક પ્રસ્થાન.

ડાક્ટર : વાસ્તવિકતાને ચરમસીમાડે, જ્યાં હજી

સ્વપ્નસૃષ્ટિનો પ્રારંભ નથી થયો, ડાખે હાથ

ખીણ છે લપસો તો મોત અને જમણો હાથ

ખાલી છે--આ તે કયા નો મેન્સ લેન્ડમાં લાવી

ફગાવી દીધે છે તે? પૂર્વી, મારી સાઈકલ શા માટે તારી આંખોમાં સંતોષ? ક્યો જીડો અનુભવ આ હડકાથેલા ફૂતરા જેવી પરિસ્થિતિ તને સ્પર્શવા પણ દેતી નથી? આ બળ, આ પરિસ્થિતિને જીવની શકવાની તાકાત, આ પરિસ્થિતિના સર્જકની અનુપરિચિતિમાં પણ, કયા પ્રકારનો અનુભવ? શું? ક્યાંથી? ક્યાંથી ઉત્પન્ન કરે છે તું આ સંતોષ? (વિરામ) તું મારી વિડમ્બના છે. સુખાળીસ વર્ષો કાઠી નાખ્યાં છે મેં, સંદેહ કર્યાં વગર કે આ જીવન અર્થહીન છે કે એક અકસ્માત છે આ જીવન કે એક રસાયણોનો લોહો છે આ શરીર જેને અમુક અમુક વિચિત્ર પ્રોપર્ટીઝ છે જેને તમે જીવ કહી શકો કે જે જીવનનું કારણ એક અકસ્માત હોય, તેનો અર્થ તે કાંઈ હોતો હશે? કે તેને આત્મા તે કાંઈ હોય? કે તેનો હેતુ તે કાંઈ હોય? કે તેમાં સબધ તે કાંઈ શક્ય હોય? (વિરામ) ના. (વિરામ) પણ તારી આંખોનો સંતોષ ચિત્કાર કરે છે કે હા! છે, આ જીવનનો અર્થ! છે! હા! (વિરામ) જાણે મેં કદી એમ વિચાર્યું જ ન હોય! વારંવાર સંબધોમાં ગોથાં ખાઈ ખાઈને જ હું આ નિષ્ક્રિય આવેલો કે. (વિરામ) પણ ત્યાં તું. (વિરામ) તારી નહોતી જરૂર મને! ન જોઈએ તું! શૂન્યાવકાશને પ્રાર્થુ છું કે હમણાં ખતમ થઈ જશે આ દુઃસ્વપ્ન. હમણાં જાગી જઈશ હું! (વિરામ) ના. (વિરામ) જાગેનાઓ જાગી જવાની મથામણ કરે ત્યારે તો ક્રૂત લોહી નીકળે. (વિરામ) નીકળી જવું છે હવે આ રક્ત પ્રવાહ-માંથી! શા માટે માડું પાત્ર એક દામણનું? પૂર્વી, મારી સાઈકલ, શા માટે તારા જર્મમાં શ્વાસ લઈ રહેલા ધબધબ ધબકતા સિસ્તોનો પિતા નહી હું? શા માટે મારે ફક્ત ઉપયોગમાં આવવાનું, Why? Goddammit!

અનાજોની કરીમત. પ્રકારાની કરીમત. સંપૂર્ણ દુઃસ્વપ્નસૃષ્ટિ. પ્રવેશ પૂર્વી. મધ્યમ વર્ગની શબ્દોનો

પહેરવેશ. પાત્રપરિવર્તન. હાથમાં શાકની કે શોષિતમાં બંદલો. સંવાદ એકદમ વાચી ગોળાવા જરી છે.

પૂર્વી : કહું છું સાંભળો છો, સુશીલાબહેન છે મેં પેલાં ફર્થ રોડવાળાં, તેમને બેખી આવી છે. એટલી સ્વીટ છે. હું હોરિપટલમાં બેસી ગઈંતી. સીએરિયન કરાવવું પડ્યું, સાચું કહું છું મને તો એવું થઈ આવ્યું ને!... ત્યાંથી પછી શાકમાર્કીટમાં ગઈ... બટેટાંના લાવ તો સાવ સાતમે આસમાને જઈ ચડ્યાં છે... ત્યાં પરેશભાઈ મળેલા તે પણ શાક લેવા આવેલા. કેવું કહેવાય... મારા વરને શાક લેવા જવું પડે તે પહેલાં જ હું પૂર્વી ન મરું... પણ કીર્તિબહેન તો છે જ એવાં.. ભાવડાઓને અમુક કન્ટ્રોલમાં રાખવા જોઈએ એ વાત તો સાચી પણ આ તો બહુ કહેવાય.. હું તો પરેશભાઈની બાકી થઈ છે... અમદાવાદ છોકરાંઓને રૂકલ ચેન્ન કરવાની કેવી તકલીફ... જે કે તેમના મામાનું ધર છે ત્યાં... મેં એમને જતાં પહેલાં આપણે ત્યાં જમવા નોતપાં છે... આવતા સનિવારે...

ડોક્ટર : ના...

પૂર્વી : તમે સાંભળ્યું ને, ચીમનભાઈને રોહિત હા, એ જ જેને મેડિસિનમાં એડમિશન નહોતું મળ્યું... એક ધાટણ સાથે ભાગી એ એ... કેવું કહેવાય? હા, પરેશભાઈએ જ મને કહ્યું... મને તો પહેલેથી જ લાગતું હતું... નોતી કેંતી... આ છોકરો છે જ વડેનો. હા. તમારી એ વાત સાવ સાચી કે મેડિસિનમાં એડમિશન મળવા માટે તેને ડોહ જ ટકા ખૂટલ પણ તેમાં કાંઈ ધાટણ સાથે ભાગી જવાય?.. મેં તો તેમને ચોખ્ખેચોખ્ખું સંભળાવી દીધું કે મારે જે પ્રેમલગ્ન કરવાં હોત તો હું તે કાર્ટમાંથી જ કોઈ છોકરો ગોતી કાઢત... કાર્ટમાં કાંઈ મૂરતિયાઓ ઓછા છે... અં

તેમાંય મરાઈઓમાં ગમે તે ખાય... માછલાં
ને માંસ ને મરઘાં ને કરચલા ને એવું બધું
બત બતનું...

કટર : ના...ના...

પૂર્વી : કહું છું સાંભળો છો ને... તમારું ખ્યાન
ક્યાં છે... હું મોલ મોલ કર્યાં કરું છું ને
તમે તો છાપું જ વાંચ્યા કરો છો... હું તો
હું એમ કહેતી હતી કે આપણે આજે તમારા
પેલા ખ્રીસ્તી ભાઈબંધને ત્યાં જમવા જવાનું
છે ને... પેટ્રિકભાઈ અને એચરબહેન... તેમને
ખબર તો છે ને કે આપણામાં નોન વેજ નો
હોય... મેં તે છતાંય નક્કી કર્યું છે કે સાતેક
વાગે આપણે થોડું ખાઈને જ નીકળશું... હું
થોડોક શેરો હલાવી દઈશ અને પરમદિવસના
ભાવનગરી ગાંઠિયા તો પડ્યા જ છે... મેં આજે
ખાઈને રળ આપી છે... કોઈ કોઈવાર તો
આપવી જ જોઈએ ને... તે લોકો પણ માણસો
છે... પેલાં મીનબાબહેન આ સમજતાં જ નથી...
એટલે જ એમને ત્યાં કોઈ પણ ઘાટી ટકતા
નથી... ઘાટીઓને તમે માણસની જેમ ડ્રીટ
કરો તો તેઓને પણ કેવું થાય કે આ લોકો
કેટલાં સારાં છે, આપણે પણ અહીંમાં સારાં
થઈને રહેવું જોઈએ... બાકી સાચ્ચે કહું છું
એ લોકોને પાછાં બહુ માથે ચડાવવાં નહીં,
નહીં તો એ પણ ભારે પડે... સુરીલાબહેનને
પણ એવું જ થયું જુઓ ને, તેમના રામાએ
જે આમ ધરને માથે લીધું છે...

કટર : ના...ના...ના...

પૂર્વી : હા તો હું એમ કહેતી હતી કે પેલા
ભગુભાઈને માળી છે ને કહું છું સાંભળો
છો આજે શાકમાકીટ ગઈ'તી ત્યારે પરેશભાઈ
મળ્યા'તા મને... બટેટાંના ભાવ તો સાવ સાતમે
આસમાને... મારા વરને શાક લેવા જવું પડે
તે પહેલાં હું ડૂબી જ ના મરું... ભાગડાઓને

અમક કન્ટ્રોલમાં રાખવા જોઈએ... વિમન-
ભાઈને અમદાવાદે શનિવારે જમવા નોતર્યા
છે... રોહિતભાઈને પરેશ... ઘાટણમાં એડમિ-
શન ન મળ્યું એટલે મેડિકલ કોલેજ સાથે
સાથે લાગી ગયો... પરમદિવસના ભાવનગરી
ગાંઠિયા હલાવી દઈશ... આવું તે કાંઈ હોય...
પેટ્રિકભાઈને એચરબહેને રળ આપી દીધી...
હું નહોતી કે'તી... ઘાટીઓ આ બધું સમ-
જતા જ નથી એટલે જ મીનબાબહેન કોઈને
ત્યાં ટકતાં નથી... સાચ્ચે કહું છું મારાંઓ
ઘાટીઓને ન ચડાવવાં જોઈએ... સીએરિયન
કરાવવું પડે... કાર્ટમાં કાંઈ ઓછા છે...
મૂરતિયાઓ કશું સમજતા જ નથી... માળીના
ભગુભાઈ છે ને... સાચ્ચે કહું છું... માછલાં
ને માંસ ને મરઘાં ને કરચલા ને એવું બધું...
કહું છું સાંભળો છો/ હું નોતી કેતી/ તમે
સાંભળ્યું કે/ એવું તે કાંઈ હોતું હશે/ અમારામાં
એવું ના હોય/ મને તો પેલેથી એવું લાગતું
ગું/ કે કોઈ સાંભળે તો શું કે/ કોઈ સાંભળે
તો કેવું લાગે/ કોઈ જોઈ જશે/ કોઈને કેવું
લાગે/ કોઈના મનમાં કેવું થાય/ કહું છું
સાંભળો છો...

પૂર્વીને કલાઈમેકસ. પ્રકાશમાં રંગ વધારે ઘટ.
લિંગાષ્ટકમ્પી શરૂઆત. આ સંવાદને અંતે હવે
કાકરને કલાઈમેકસ. આ સંવાદ પ્રેક્ષકોને હૃદયની
whispersમાં ગોલાવા જોઈએ. ગોલાતી નખતે
આસ જોયો અને ભાવ જોળસીન.

પૂર્વી : મારા એ છે ને, બહુ મોટા છે... ખરેખર
ફાટી જ પડાય... કાલે રાતે તો દોઢ કલાક
સુધી સતત... સાચ્ચે સાચ્ચે... ક્યાંથી આવે છે
એમનામાં... આવી શકિત... આવું બળ...
શંકરભગવાનના ભક્ત છે... કોઈ કોઈ વાર તો
એવું જન્ન... હાથે કે હું સાવ ચીંથરેલાલ થઈ
જઈશ... ખરેખર... સાવ જીંડે જીંડે સુધી પહોંચી
બધ... છેક તળિયે... સાવ તળિયા સુધી...
વારવાર... ચીંથરેલાલ... ખરેખર... ચીંથરેલાલ

વારંવાર...ચીંચરેહાલ...વારંવાર...ચીંચરેહાલ
ચીં...ચરે...હાલ...ચીં...ચ...રે...હા...લ...

અનમશિવાય વગેરે અવાજો. શાંતિ. અધિકાર.
પૂર્વી પ્રસ્થાન. પ્રકાશ. ડૉ. ધોળકિયા સૂત્રધારનો
પહેરવેશ પહેરી રહ્યા છે. અંત સુધી પહેરી રાખ્યો.

સૂત્રધાર : કોઈ પણ વાર્તા સ્પષ્ટ રીતે કહેવા માટે
વાર્તાકારે વાર્તા પ્રત્યે થોડી ધણી તો ઓખ્ખે-
કિટવિટી રાખવી જરૂરી છે. ખ-વૌલ્વ યઈ
જન તો હાલ કેવા થાય તે તો તમે હમણાં
જ જોયું..... કોઈ પણ સૂત્રધારનો ધર્મ
છે કે નાટકના કથાનકથી થોડેવલો અંગે તો
અલિપ્ત રહે. Anyway, હવેથી ધ્યાન
રાખીશ.

પેટ્રિક પ્રવેશ.

પેટ્રિક : પોપની ચૂંટણી..... આ શું માંડવું છે ?
ડાક્ટર : કેમ, ડાક્ટર ધોળકિયા, આજે આમાં કપડાં ?
પાછો નાટક કરવાનો ચોરા નથી લાગ્યો ને ?

સૂત્રધાર : સાંભળ્યું !

પેટ્રિક : ઈન્ટર કોલેજ પ્રતિયોગિતાની એસ્ટ
એક્ટરની ટ્રોફી મળ્યા પછી તમે સ્ટેજ પરથી
ઊતર્યા જ નથી. સાચું કહું છું એકાદ વાર
કન્સર્ટિંગ રૂમ પર આવી જાઓ...

સૂત્રધાર : ભેગનું દહીં કરાવવા... ?

પેટ્રિક : ને દહીંનો શ્રીખંડ જે ખાર રૂપિયે કિલો
વેચાય છે, તેમાં કેસર નાખો તો વાત જુદી
(વિરામ) પહેલાં ફક્ત દીવાલ સાથે વાત કરતાં
પકડેલા પણ આ (કપડાં તરફ ધસારો) તો
હવે હક થાય છે. Anyway, please
yourself. મારી વાત સાંભળી શકો તેવી
રિચતિમાં છો ?

સૂત્રધાર : કોઈ વાર મને ખરેખર શંકા થાય છે કે
પેટ્રિક કોઈ ભળતા જ નાટકનું પાત્ર છે અને
આ નાટકમાં બૂધથી આવી ચડ્યો છે....
બોલો, ભાઈ, What's it ?

પેટ્રિક : પોપની ચૂંટણી યઈ ગઈ છે ! નવા પોપ
નહોન પોલ-૧ થયા છે, તેઓ ધણા સિખરલ

છે પણ તે છતાંય તેમણે કોન્ટ્રોસિપ્ટિવ્સ
અવાજ કર્યા નથી.

સૂત્રધાર : હવે તમને બનનેને નિરાંત, નહીં ? ધણ
મારી ! હવે તમારા બનનેની ઈશ્વર પરની
આસ્થા જરાય નહીં ડગે. તમારું રીધમ ગેયંદ
સલામત રહ્યું એટલે તમારા ભગવાન પાસે
સજીવન યઈ ગયા. કોસ પર ચટતા ઈશુની
પિત્તળની મૂર્તિનો ફરો પાછો તમારા ટ્રોફી
રૂમમાં સ્થાપના થશે, નહીં ? તો બોલ મારા
વહાલા મિત્ર, આજકાલ તારા અને એશ્વરનો
આત્માઓનું ચિલન કેમ ચાલે છે ?

પેટ્રિક : જવા દે મારી વાત, You look dis-
turbed, પૂર્વીના રિપોર્ટ્સ આવી ગયા ?

સૂત્રધાર : આવી ગયા.

પેટ્રિક : કોઈ કેમિશ્વરેશન તો નથી ને ? (વિરામ)
No problems, I hope,

સૂત્રધાર : હવે પ્રોબ્લેમ મારો નથી, તારો છે
પેટ્રિક : એટલે ?

સૂત્રધાર : The reports were negative.
પેટ્રિક : એટલે ?

સૂત્રધાર : ફરીથી ટેસ્ટ લેવડાવ્યા.

પેટ્રિક : વ્રુ કહેવા શું માગે છે ?

સૂત્રધાર : Negative again.

પેટ્રિક : What the hell !

સૂત્રધાર : પૂર્વી સગલાં નથી.

પેટ્રિક : શું ?

પૂર્વી પ્રવેશ.
પહેલાંની જેમ જ ફૂલેલા પેટ ઘઈ ગયુંજ્યુતી હરફેરે છે
હવેના સંવાદો તેને ભેતાં ભેતાં.

સૂત્રધાર : She's not pregnant at all.
I made an investigative exami-
nation. She's a virgin

પેટ્રિક : What do you mean ?

સૂત્રધાર : મારા મનોવિકલ્પક ચિત્ર, પૂર્વી સગલાં નથી. (વિરામ) તેના ગર્ભમાં શ્વ નથી. (વિરામ) તે કુમારિકા છે. (વિરામ) તેણે આજ લગી ક્યારેય સંબોગ કર્યો નથી.

પેટ્રિક : Jesus Christ !

સૂત્રધાર : It is a clear case of psychological pregnancy. (વિરામ) Now the ball is in your court. (વિરામ) Your patient, Dr. Fernandes !

પેટ્રિક : તે એને આ વિષે વાત કરી છે ?

સૂત્રધાર : ના. It's your job. (પ્રેક્ષકોને— Dry અવાજમાં, જાણે મેડિકલ એનસાઇ-કલોપીડિયામાંથી વાચતો હોય) આ પરિસ્થિતિ વિષે નિષ્ણાતો-સંક્રમત નથી. સગવડ માટે આપણે આને માનસિક ગર્ભાધાન કહી શકીએ. દર્દીને સગલાંનાં બંધાં જ લક્ષણ હોઈ શકે. માસિક બંધ થઈ જાય, સવારે જાલટી થાય, ખાટું ખાવાનું મન થાય, પેટ ફૂલી જાય વગેરે વગેરે, ત્યાં સુધી કે લેબર પેન્સ પણ થાય. ફરક માત્ર એટલો કે ગર્ભમાં બાળક ના હોય. આનાં બે કારણો હોઈ શકે. કારણ નંબર એક. બાળક માટેની જાંબના. આ એટલી હદે વધી જાય છે કે દર્દી એમ જ માનવા લાગે છે કે તે સગલાં છે. કારણ નંબર બે. ખાસ કરીને આડા સંબંધોમાં આ કારણ જોવા મળ્યું છે. બાળક થઈ જવાનો ડર. આ ડર એટલો તીવ્ર થઈ જાય છે કે દર્દી પોતાને સગલાં માનવા લાગે છે. (Dry શૈલી છોડીને) ખરી છે માયા આ (માથાં તરફ ધસારો) હ ઇચના રાખેલી લેંદાની !

હવે એક માર્ગમ રીકલેન્ડ આવે છે જેમાં પૂર્વી સ્થિત છે, સૂત્રધાર amused લાવે જોઈ રહ્યો છે અને પેટ્રિક પૂર્વીનું મનોવિશ્લેષણ કરે છે. આ દરમિયાન તેના હોઠ કંકડશે પણ કોઈ અવાજ નહીં નીકળે. શરૂઆતમાં પેટનાઈજિંગ, પછી સમજવે, મનાવે છે, પછી એકદમ ગુસ્સે છે, પછી સાવ

ડીસ્પેરમાં છે. છેવટે ઇન્ડીફરન્ટ થઈ જાય છે. દરક ફેરફારની વચમાં પોતાની ટાયરીમાં નોંધ કરે છે. છેવટે સૂત્રધાર પાસે પાછો આવે છે.

પેટ્રિક : માટું કામ નહીં, ભાઈ, આટલી જીદી છોકરી તો મેં ક્યારેય જોઈ નથી. કોઈ અસર જ થતી નથી.

સૂત્રધાર : કાંઈ બોલી તે ?

પેટ્રિક : ના રે Not at all. પણ આટલી વાત પાકી (ડાયરી બોલીને) તે કોઈકના પ્રેમમાં છે, તેનું નામ જણાવવા માગતી નથી તે, તેને બાળક જોઈએ છે, કારણ કે તે ભગવાનનો અવતાર થવાનો છે. (ડાયરી બંધ કરી, નાટ્યતમક રીતે) Virgin Birth Strikes Back ! Mother Mary Part II ! Jesus Christ Rides Again ! Reincarnation of Jesus H. Christ ! A story of the resurrection ! Sequel to the Bible ! Ta ta ra...

સૂત્રધાર : હવે નાટક કોણ કરે છે ?

પેટ્રિક : નાટક ના કરે તો શું કરે ? હલવે ! માસથી તો એને કહી પણ શકાયું નહીં કે એના પેટમાં બાળક નથી. Anyway, I'll try again, tomorrow...

પેટ્રિક, પૂર્વી પ્રસ્થાન. વિગાધકમ.

સૂત્રધાર : આભ્યા ડો. પેટ્રિક ફર્નાન્ડીસ, એમ. બી.બી. એસ. બોમ. એમ. ડી. બોમ. ડી.પી. એસ. યુ. એસ. એ. એ દિવસે, પછી બીજા દિવસે, પછી ત્રીજા, ચોથા, સાતમા, દસમા, પંદરમા દિવસે. ફરી ફરી એ જ દરમિયાન પુનરાવર્તન. ફેર તો પૂર્વીને પણ ન પડ્યો અને પેટ્રિકને પણ. ફક્ત... (વિરામ) Anyway... (વિરામ) અત્યારે જ નર્સનો કોલ આવ્યો છે કે પૂર્વીને લેબર પેન્સ શરૂ થઈ ગયાં છે. She's on her way to the operation theatre. (પૂર્વીના દર્દના અવાજને ઉઠકારા, ચીસા, વગેરે) દિધા. (શબ્દને મોંમાં મમળાવે છે)

દિધા (વિરામ) મારી દિધા આ છે. આમાં મારે શુ કરવું. હાથમેનમાં ઇન્ડીશન કરીને ફ્લુઈડ તો વહાવી જ દેવું પડશે. પણ પછી ? (અવાજો) આ સાચુકલા પ્રેમમાં હુએલી સાચુકલી પૂર્વીને કહેવું શું ? એમ કહેવું કે જો પૂર્વી, વાત એમ છે, બાળક માટે સબોગ કરવો જરૂરી છે. તારા પેટમાં બાળક હતું જ નહીં. બાળક માટેની પ્રબળ ઇચ્છા પૂરતી નથી. ક્યુપિડ અને સાર્દક અને મધર મેરી અને જીસસ એ તો બધી દંતકથાઓ છે, પરીકથાઓ છે. પણ તું સાચેસાચ છે. જો, હું તને સ્પર્શી પણ શકું છું. પેલું બાળક ખોટું હતું. ક્યાંક પરીકથાઓમાં અટવાઈને ખોવાઈ ગયું. એ સાચું. નહોતું ! (અવાજો) હા, આ લેબર પેન સાચાં, આ પીકા સાચી પણ બાળક નહીં (વિરામ) કે પછી એમ કહેવું કે જન્મતાંની સાથે જ બાળક મરણ પામ્યું. એટલે તેનો

અગ્નિસંસ્કાર કરી નાખ્યો. હવે મારું પૂરું થયું છું થેર જી. ખોટું બોલવું: (વિરામ સાચું કહેવું કે ખોટું ? (વિરામ) તમ... કહી શકશે કોઈ મને ? (વિરામ): પૂર્વી એ બણ્ણીને શું કરશે કે વિશ્વતું એકમાત્ર સત્ આ-શરીર છે ! કે આ સત્ય પણ અપૂર્વ, અધુરું છે ? કે તેને પણ આરાંભ છે, તેને પણ અંત છે ? અધુરો અંત છે ? (વિરામ) કોને ખબર કહાય મારી જોમ એ પણ આ બણ્ણી જનના માયાવી ગર્ભમાં ફરીથી આગ્રમ લેશે (વિરામ)

સુત્રધાર પ્રસ્થાન. અવાજો વધે છે.
પેટ્રિક પ્રવેશ. દોડતાં દોડતાં.

પેટ્રિક : સાંભળ્યું કે ? પોપ જીહોન પોલ વર્લ્ડ અવસાન થઈ ગયું ?

ડિલીવરીના અવાજો. બાળકના રક્તવાનો અવાજ પડે છે.

'હું જન્મે, કમે અને ધમે' વેશ્યા હું. આ વ્યવસાયમાં મને કોઈ પુરુષ ફેસલાવીને નહોતો લાભ્યો. મારી જોડે કોઈ દુગો નથી રમ્યું. મને કોઈએ પરાણે પાંજરામાં નહોતી પૂરી. એ નિર્દોષ અબળાઓ કે જોએ જાણ્યે-અજાણ્યે વેશ્યાવૃત્તિના છટકામાં મપડાઈ ઠંડા નિસાસા નાખતી હોય છે, એવા નિસાસા મેં ક્યારેય નથી નાખ્યા. બલકે, મને તો આ હજારો વર્ષ પુરાણો વ્યવસાય મારી રુચિને સંતોષનારો લાગ્યો છે' -

એક પ્રતિભાશાળી વેશ્યાના જીવનમાં ગૂંધાયેલી સત્યઘટનાને વાસ્તવિક દુનિયાની વરવી છતાં હકીકતપૂર્ણ દષ્ટિએ ડોકિયું કરાવતી આબિદ સુરતીની બિનદાસ્ત નવલકથા :

* વાસકસજ્જ * આબિદ સુરતી

લેખકે મુંબઈની જગમજહર બદનામ ગલીઓ સુખલાજી સ્ટ્રીટ, કમ્પાટીપુરા તથા ફેકલેન્ડ રોડમાં સત્ત લાટકેનિ વેશ્યાઓ તથા દલાલોના ઇન્ટરવ્યૂ લીધા બાદ લખાયેલી છે. 'સારિકા'ના ગણિકા વિરોધકમાં સંરેક પાનાતો એક લેખ સૌ પ્રથમ પ્રકાશિત થયો હતો. "ઓન લક્કર" નામના એક અંગ્રેજી સામયિકે પણ તેને અનુવાદ પ્રકાશિત કરેલો.

લોકપ્રિય પ્રકાશન ૧ મુંબઈ-૪૦ ૦૦૦૨

—જેમાં સાહેબે કલમને એક બેમિસાલ મુલાકાત લેવાનું સૂઝે છે....

નંદ સામવેદી

આ લેખની શરૂઆત અમારે મનુવર્ષ મહારાજ (કવિશ્રી મનહર મોદીને અમે એ શુભ નામાલિધાને પ્રીતીએ હીએ)ના મંગલ ઉલ્લેખથી જ કરવી પડશે એમણે આગ્રહપૂર્વક જણાવ્યું છે કે કોઈ પણ રીતે— સહભાવે યા અસહભાવે આપણો નામનિર્દેશ બાધુ, તારા લેખમાં આવવો જ જોઈએ; અને આપણે રજા દીલી કરોડરજીવાળા સમાધાની સંસારડાલા સદ્-ગૃહસ્થ. (સદ્ગૃહસ્થ સો ટ્યનો વળી) અમારા એક મિત્રવક્ષણ મિત્રના તલાવગાહી વિવેચન-ચક્ષુએ અમને 'રેડહેન્ડેડ' - કહો કે કઠંગી હાલતમાં - આલી દીધા ને ઓળખપરેડમાં ખડા કરી રખટપણે ભાખી દીધું: અમે 'ક્રિટિસિઝમ ઇન ફ્રેન્ડશિપ' કરવાવાળા છેલ્લાં દસ દસ વરસનાં વહાણાં વીત્યાં પણ આ કમખખત રગશિયા ગાડાંએ 'ક્રિટિસિઝમ'ક્ષેત્રે બે કિલોમીટર પણ કાપ્યાનથી. અમને થયું: 'ક્રિટિસિઝમ'ક્ષેત્રે તો આપણે ધરાર નિષ્ફળ ગયા. હવે ક'ઈક 'ક્રિએશન'. ક્ષેત્રે બે આપણું આહુંખાતણું હાલે - એ ક્ષેત્રના પાણીએ આપણા થોડા મગ ચઢે તો ઠીક છે. ગાજરની પિપૂડી વાંગી તો ઠીક; નહીંતર દાંત મળ્યૂત છે, બત્રીસે બત્રીસ બાવા અડીખમ 'એકિટવ' છે; પિપૂડી કચ કચ ચાવી ખાશું છેવટે. એમ કરીને ભાઈ, જેવી છે તેવી કલમ હાથમાં લાઈ, અમે મંડવા હીએ કાગળ

પર કૌવત દેખાડવા. એમાં પાછા શ્રીમાન મનુવર્ષે કહ્યું કે લેખમાં આરબે જ આપણું નામ જોઈએ. ના રાખીએ તો 'ફ્રેન્ડશિપ'ના બેઝિક પ્રોપ્લેમ! ભલે હવે અમારું ક્રિએશન પણ 'ક્રિએશન ઇન ફ્રેન્ડશિપ' ગણાવું! મનુબાણુને તો સાચવી લાઈએ! સાહિત્યનું તો સચવાશે સચવાવું હશે તે. અમારાથી નહીં સચવાય તો બીજા છે મુર્ચરસાહિત્યહિતચિંતક ખાનદાન નળીરાઓ; તેઓ સાચવશે.

અમારા મનુવર્ષેજ ઉત્સાહની તોતિંગ મૂર્તિ છે. વગર નરો સદાય નશીલી અદ્યાઓમાં તેઓશ્રી ખૂમતા (કે અચૂમતા?) જ લાગે. 'હવેનો દસકો આપણો છે' એ કહેતાં કહેતાં એમનો દસકોય કદાચ વીત્યો ને છતાંય એ કહેવાનો એમનો ઉત્સાહ એવો પ્રચંડ છે કે મારા જેવા સાવ અનુ-રોમેન્ટિક-કેટલાક શુભેચ્છક મિત્રોના કહેવા પ્રમાણે ચાનો ખર્ચ કરાવ્યા કરે એવી પ્રકૃતિના આદર્મીત્ર લાગે છે ક'ઈક નકર થવા તો માંડ્યું છે. સાતા સરસ્વતીનેય બેચેન થવા જેવું ક'ઈક છે ખરું. ને એ ખ્યાલથીયે અમને એમ થાય છે કે કદાચને મનુમહારાજનો ભરતખંડ ભૂતળમાં બધે દેકારો ને બેકારો બોલાતો હોય ને આપણે ત્યારે 'ચૂકી ગયા' એમ ન લાગે તે માટે થઈનેય આમ

કાંક લેખમાં એમને અગમચુદ્ધિથી સડોવી દીધા હોય તો ઠાટે કાઠે તો રહેવાય તે ઠાણે.

આ અમારા મનુવર્ણએ હમણાં હમણાં એક નવા જ ક્ષેત્રે શું કહેવાય ? - પદાર્થો કયું છે, યાને કે ઉપાડો લીધો છે. એમણે મુલાકાત-વિવામાં એમનો વરદ હાથ લગાવ્યો છે. નર્મદ 'લાપાવિદ્યા' તે 'ટીકા-વિદ્યા' અને એવી એવી કંઈ કેટલીક 'વિદ્યાઓ'ની વાત કરતો પણ બિચારો જીવ 'મુલાકાત-વિદ્યા'ની તો વાત જ મુદ્દામ ચૂકી ગયો ! પણ અમારા મનુવર્ણની સુરમા વિનાયે કાતિલ એવી આંખોએ પકડી લીધું એક મુલાકાત-વિદ્યાનું ખેતર—એમની દૃષ્ટિએ તો પડતર જ. ગમે તેટલા સજ્જનોનાં એ ખેતરમાં હજી આત્મા હોય પણ ન્યાં સુધી મનુવર્ણ મહારાજનું પોતાનું હજી ત્યાં ન ચાલે ત્યાં સુધી તો તે પડતર જ લેખાય. આવા મુલાકાત-વિદ્યાના પડતર ખેતરમાં મનુવર્ણનો મંગલ પ્રવેશ એ ઘટના જ છે મોંકાવનારી તે તેથી કાળ ભગવાનના ચોપડે પાકી સોનેરી શાહીમાં સઘ મોંધી લેવા જેવી. મનુષ્યાણુએ લાઈ બિનુ મોદીની એક મજેદાર મુલાકાત લીધી છે. કંઈક કંઈક પૂછ્યું છે ને કંઈક કંઈક પ્રીછ્યું છે. (આવી મુલાકાતનું વરદાન ન ખામનાર હે અભાગી જીવો ! કષ્ટો નહિ કે આય છે 'ક્ર-ટરવ્યુ ઇન ડેન્ડશિપ' !) અમનેય એ મુલાકાતની રોમાંચક ગાથા સુણતાં, એની શ્રવણમાધુરી ઘટક ઘટક પીતાં વિવાદ, ઔત્સુક્ય, અમર્ષ, પિતૃકં ઝ્હાનિ, ચિંતા, મોહ, વૃત્તિ, હર્ષ—આવા આવા તો અમારી જાડી ગણતરી પ્રમાણે તેત્રીસથીયે વધુ વ્યભિચારી ભાવો, સરૈવરમાંના તરજોની જેમ ખીતરમાં અનુભવવાના મળ્યા. અમને આ મુલાકાતનો મહાભાગ સંકેપર્ષ જન્મોની ઉત્કટ તાલાવેલી જાગી. ખાળક કે વૃહ, મજૂર કે મિલ-માલિક, કન્યા કે પ્રૌઢા, નિરક્ષર કે સાક્ષર, કોઈક તો આવો અમારી મુલાકાત માટે એમ ખીતરમાં જોડી આકાંક્ષા જાગી. 'નિવરો' એવેન ખની ગયો.

ભોજનિયાં બેસ્વાદ ખની ગયાં. આમેય તાપ વધવાથી જે ભારેખમ ચતા જતા હતા તે દિવસોયે વધુ ભારે ઘઈ ગયા. હવે સહેવારો નહિ, હવે રહેવાયે નહિ. કોઈ મારા જેવા 'એ-સુઈન' સાહિત્યકાર પાસે બૂઝથીયે ટૂંકરો નહીં ને મુલાકાત જેવી મહામ ઘટના ખનશે નહીં. રે ચિંક ! હાય આ સાક્ષરજન !

હતાશા ને નિરાશાનો આચાર છાતી પર ખળવત્તર ચતો જતો હતો. મનુવર્ણ મહારાજ પણ કિંકર્તવ્યમૂઠ-શા ચતા જતા હતા. તે જેમ ઘેરાયેલાં કાળાંકમ્બર વાદળોમાંથી વીજળી લપકી પડે, જેમ કરડ કરડ ચતો હિરવચકશિપુએ ધખાવેલો થાંભલો તૂટી પડે તે સાક્ષાત્ વૃષિલ પ્રગટ થાય તેમ દિમાગને ઘેરી વળેલાં વાદળોમાંથી એક સોનેરી વિચાર અંક અંકૂચો : ભલા, તું જ લે ને તારી મુલાકાત. આજ સુધી તો આ ઘેર પેલે ઘેર કીધા કહ્યું, ખાઈ ખાઈ આળણી કહ્યું; હવે તો જરા કરેલ યા. હવે તો જરા પર આંધીને ભોમો રહેવાની હિંમત—આવડત કેળવ (તાપર્ષ કે પરખર યા). તારી મુલાકાત તે ખીલું, કોઈ છું લેવાનું હતું ? તું જ લે તારી મુલાકાત. તને મુલાકાત લેવા યોગ્ય મહાનુભાવ બનાવવાની ખીજની શી મગદૂર કે મળસ ? તું જ-તને બનાવી દે એવો મહાનુભાવ.

—તે આ સોનેરી વિચારે બધી હતાશા કિરણ-હુમમસ-વાયે એકદમ વીખરાઈ ગઈ. મારી ચારે ખાણુ સરજનાં કિરણો જાણે. રણુગણ કરવા લાખ્યાં. હું મને હવે અનેક રીતે મુલાકાત આપી રહ્યો હતો. કોઈને પ્રણામ કરીને ખેસાકું છું, કોઈને ચાલતાં ચાલતાં જવાળ આપું છું, કોઈને ચર્ચિલની જેમ 'વિકટરી'ની 'રી' સંજ્ઞા આંજળીથી કરી સાક્ષર જનનના મારા વિકાસમાં વગસમનો મહિમા દર્શાવી "વિનયથી 'વીન' "નો વિકાસમંત્ર પણ સુણાવું છું. હવે તો મુલાકાતનું મહાપર્વ હાયવેંતમાં છે. રોમેરોમમાં મુલાકાત આપું આપુંની અલૌકિક સ્ફુરણ

આપી વળી છે. હું જાણું મારી ચારે બાજુ મને
આલિંગવા તલસતા અરીસાઓ જોઈ છું. આ હીવાલો
અરીસો, આ પાર્ટિશન અરીસો, અરે કિંકર્તવ્યમૂલક
સન્મુખે ખડા રહેલા મનુવર્ષ મહારાજશ્રી સ્વયં પણ
અરીસો ! જાણું કે હવે તો જે કોઈ મારી પાસે આવશે,
મારી મુલાકાત લેવાને જૂલું પડશે તેમનિશ્ચે અમારા
રીસારૂપ, અરીસામાંના મારા પ્રતિબિંબરૂપ જ થઈ જશે.
હું જ મુલાકાત લેનાર ને હું જ મુલાકાત આપનાર;
જે રીતે ધક્કા હોતા ને ધક્કા જ હૃતદવ્ય પ્રાપ્ત કરનાર
તે રીતે. હવે તો પ્રત્યેક મારા ને ઉત્તરોય મારા.
હું જ મને છોડું ને હું જ મને બાંધું. કોઈની
હવે તો સાડીખાર જ નહીં. ફલાણાભાઈ આવો ને
ઠીંકણાભાઈ આવો, એવો કોઈ સવાલ જ નહીં.
ને પાછી મેં જ મારી લીધેલી મુલાકાત ! એની
પ્રમાણભૂતતાયે કેટલી ! હું તો ખોવાઈ જ ગયો
હતો મારામાં ને દરમ્યાન મનુવર્ષ મહારાજ ક્યારે
અંતર્ધાન થઈ ગયા તેય માલુમ જ ન પડ્યું. ખેર;
વાંધો નહીં. મારે જ જો મારી મુલાકાત લેવાની
છે તો પછી હવે નાહક ખોટી ઉતાવળ શા માટે
કરવી ? ખરેખર પૂછવા જેવો, સેક્રેટિસનેય જેનો
ઉત્તર આપતાં આપણું જાણ તેવો કોઈ પ્રશ્ન થાય
ત્યારે જ આપણે પહેાંચીશું આપણારામની પાસે.
આપણારામયે એટલા ગાળામાં કાંક સખધો ઉત્તર
વાળવા જેટલી ધાડ તો મારી જ હશે ને ! મુલાકાતમાં
ઝાઝા પ્રશ્નો ને ઝાઝા ઉત્તરો જોઈએ એવું કાંઈ
નહીં. આપણી પોતાની મુલાકાતમાં તો એવુયે
નીકળે કે પ્રશ્ન હોય અટપટો ને ઉત્તરમાં હોય કેવળ
મૌન. તો ક્યારેક પ્રશ્નમાંયે મૌન ન હોય ? આ તબક્કે
-આ પ્રશ્નભૂમિકાએ જ હવે આપણે પોતે આપણી
પોતાની મુલાકાત ગોઠવવી ન પડે તો સારું. જોઈએ...

[સાહિત્યરસિકો માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને
પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા-મળવાનું અર્પણ
કુતૂહલ હોય છે, વળી શિક્ષણ-સંસ્કારની સંસ્થાઓ
માટે પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનવ્યર્થા-
વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા
પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે ભજવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-
સન્ક્રાંતિના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ
હેતુને લક્ષમાં રાખી 'ઉદ્દગાર'ના પ્રથમ અંક-
(ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામાં ક્રમશઃ
પ્રગટ કરીએ છીએ. —સં.]

- ૧૦૯. જયંત કોઠારી
૨૪, સત્યકામ સોસાયટી
મુરેન્દ્ર મંગલદાસ રોડ
આંબાવાડી
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ૧૧૦. અક્ષયકુમાર રમણલાલ દેસાઈ
'જ્યકુટિર' ટાયકલવાડી રોડ
માટુંગા
મુંબઈ-૪૦૦૦૧૬
- ૧૧૧. હરિલાલ જ્ઞાપાધ્યાય
૪૫, પડવરી
(જિ. રાજકોટ)
- ૧૧૨. પ્રબોધ પરીખ
૧૩૪, ન્યૂપીટર એપાર્ટમેન્ટ
૪૧, કક્ પરેડ
કોલાબા
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૫
- ૧૧૩. ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા
શાંતિસદન સોસાયટી
રોડ નિવાસ,
દાહોદ (જિ. ખંચમહાલ)

ત્યાંથી | દૂર

-મહેશ દવે

શનિવારની સાંજે સુધીરે દક્ષાને મૂકી આવવાનું નક્કી કરી દીધું. સહેજ એઈન્જ ભાટે દક્ષાને એની આના ત્યાં રહી આવવાની જરૂર હતી એમ સુધીરે ધાધું હતું. અહીંની રુટીન લાઈફથી દક્ષા કંટાળી પલ્લુ ગઈ હતી. સુધીરને પણ લાગતું હતું કે ઘરમાં દક્ષા સાથે કંઈ ફાવતું નથી. સતત એકધારાં વ્યવહારનો યાક લાગી ગયો હતો. જો કે એવી કોઈ ઘટના બંને વચ્ચે આવતી નહોતી કે કોઈ સંબંધ બિન્ને થાય. દક્ષા ભાવુક હતી, એટલે સુધીર માટે એના ચિત્તમાં એક પ્રકારની કક્ષા બંધાઈ ગઈ હતી. એના માટે સુધીર કોઈ દિશા નહોતો, એક હદ હતી; સુધીર માટે કોઈ હદ નહોતી દિશાઓ હતી. તેમ છતાં બંને વચ્ચે મધુર વ્યવહાર હતો, એકધારે સતત ચાલ્યા કરતો વ્યવહાર. જેવી રીતે કે અત્યારે એ બંને મહાનગર ધાખા પર આરે પહોંચે થયાં છે અને મહાન સામે તાકી રહીને વચ્ચે વચ્ચે કંઈક બોલી જાય છે. આમસ કાં તો સ્વચ્છ હોય છે કે

વાલોથી છવાયેલું હોય છે. આસપાસથી આવતો આવે છે કે સાતિ હોય છે. તબિયત સારી હોય છે. કે જરા શરીરમાં નળગાઈ આવી ગઈ હોય છે. આ મહિનામાં પૈસાની જરા ખેંચતાણુ હોય છે અથવા છૂટ હોય છે. આવી જ કોઈ સ્થિતિ હોય, જે સતત ચાલ્યા કરતી હોય અને દક્ષા આમસ તરફથી નજરને સુધીર તરફ વાળીને કહે : '...પણ, મને મૂકી આવીને પાછા તરત કાગળ લખી દેજો.' સુધીર કહે : 'ત્યાંથી હું પાછો આવવા નીકળું ત્યારે કહેજો ને !'

'અત્યારથી કહી રાખું તો યાદ નહીં રહે !'

'તને કાગળ લખવાની મને જ ચટપટી હશે.'

'ના, એમ નહીં, મને ધરપત રહે નહીં ને પાછી !'

'ખરો આનંદ જે વિરોગમાં છે.'

'હું તમને પહેલેથી કહી રાખું. મારાથી ત્યાં વધુ રોકાવાશે નહિ.'

‘ત્યાં પણ સ્વજનો જ હશે તો.’

‘એક બાબુ એ બધાં ને બીજી બાબુ તમારી ઘોડાગાંઠ...’

‘સ્વજનો સાથે તું થોડુંકે રહીશ એટલે કેશ થઈ જઈશ.’

દક્ષા અશબ્દ બની ગઈ. સુધીર બાબુથી નજર ફેરવી લઈને ફરી પાછી એણે આકાશ તરફ દૃષ્ટિ માંડી. એને સુધીરની વાત તદ્દન સાચી લાગી. સુધીરની વાત સાચી લગાડવાની એને ટેવ પડી ગઈ હતી. છતાં સામે દેખાતા આકાશ તરફ ટીકી ટીકીને જોઈ રહેવા માત્રથી જ આકાશનું અસ્તિત્વ નજર સામે રિથર થોડું રહે છે। મન એ આકાશને જૂંસીને ચિહ્નાકાશમાં નજરને કેવી સિક્કતથી પહોંચાડે છે। શનિવારની સાંજે જવાને બદલે એ અત્યારે જ ત્યાં જ્યાં જવું હતું ત્યાં પહોંચી ગઈ. અને એ જોવી પહોંચી કે તરત જ સુધીર સાથેના વ્યવહારનો અભાવ અનુભવવા લાગી. અત્યારે સુધીર એની બાબુમાં જ હતો છતાં એ એને અભયંતરમાં દૂર અનુભવવા લાગી. એને લાગ્યું કે એ પોતાથી કેટલા બધા દૂર થઈ ગયા છે। એના મનમાં એક આછો વિવાદ જવાઈ ગયો. દૂર થવાનું કારણ આ સ્વજનો જ છે. બધાં અત્યારે એને દુરમન લાગી રહ્યાં હતાં. કોઈનું કશું પણ બોલવું એને ગમતું નહોતું. અને બધાં સાથે સુધીર વિષે કંઈ ખાસ વાત થઈ શકતી નહોતી તે એક મોટી શિક્ષા હતી.

‘શું વિચારમાં પડી ગઈ?’ સુધીરે અચાનક જ કહ્યું.

‘કંઈ નહીં...તમારી વાત તદ્દન સાચી છે.’

‘કંઈ વાત?’

‘હું તમને પૂછતી હતી કે તમે પણ ત્યાં મારી સાથે રોકાવ અને થોડા દિવસ આપણે ત્યાં રહીએ, પછી પાછાં આવીએ.’

‘ભલે મંજૂર...પણ મારાં કંઈ વાત તદ્દન સાચી છે તે તેં ના કહ્યું.’

‘અમથું જ એ તો.’

‘શું અમથું જ એ તો. એમ ના ચાલે.’

‘તમે કહ્યું ને કે હું થોડાક દિવસ ત્યાં રહું તો ફેશ થઈ જાઉં.’

‘બરાબર.’

‘તમે પણ થોડાક દિવસ ત્યાં રહો તો ફેશ થઈ જશો, એમ હું વિચારતી હતી.’

સુધીરથી હસ્યા વિના ન રહેવાયું. એને દક્ષાની લાબુકતા વિષે માન ઊપજ્યું. પણ પોતે ફેશ થવા વિષે કહ્યું હતું તેવું કારણ હતું બનેના અલગ થવાનું તે દક્ષા ન સમજી શકી તેથી એને ખૂબ હસવું આવ્યું. દક્ષા આમ સુધીરને હસતો જોઈને કાણ જાણે હસવા લાગી. જાણે બંને વચ્ચે મોટી ગમ્મત થઈ ગઈ હોય તેમ બંને ખૂબ હસ્યાં. પણ વચ્ચે જ સુધીરે વાત ઉપાડી.

‘તો આપણે જઈએ છીએ.’

‘અને બંને રોકાઈશું.’

‘આવીને પછી વ્યવસ્થિત થઈ જઈશું.’

‘શું કપાળ વ્યવસ્થિત થઈ જઈશું। પેલાં વધારાનાં કામે ઊંડા હો.’

‘ક્યાં વધારાનાં કામે?’

‘કેમ વળી નોકરી ઉપરાંત દોડાદોડી કરે છે તે.’

‘કંઈ દોડાદોડી?’

‘આ સરોવરને લાણાવવા જાએ છે તે. એક તો નોકરી ને પાછી મગજમારી.’

‘મગજમારી ચાની? એમાં તો આનંદ આવે છે!’

અને આમ સમય પસાર થતો રહ્યો. શનિવાર આવી ગયો. શનિવારે સાંજે બંને ઊપડ્યાં. પહોંચી

ગયા. સ્વગતા એમન બાઇને ખુશ થઇ ગયા. દક્ષાના બાએ એમના આગમનનો કોઈ પ્રતિભાવ બતાવ્યો નહિ. એ એટલું જ બોલ્યા : 'આવો.' સુધીર અને દક્ષા ત્યાંથી દૂર ચાલી આભ્યાં હત્યાં. એમની આગતાસ્વાગતા થઈ અને હસાહસ. પૂજપરજ, વાતચીત અને ફરી પાછો એક વ્યવહાર શરૂ થયો. તે આખો દિવસ તો આમ જ ચાલ્યું. સાંજે બધાં બેઠાં હતાં ત્યારે દક્ષાની નાની બહેન અર્ચનાએ સુધીર બેઠે જામરી ઇલાખેડી શરૂ કરી હતી. દક્ષાએ અર્ચનાને ધબ્બો મારીને કહી દીધું.

'અર્ચના, એ તને એવી ભણવરો ને...'

'અરે એ મને શું ભણાવતાંતા...' અર્ચનાએ હોઠ કરડ્યા. સુધીર હસ્યો. એણે કહ્યું.

'ઈન્દુમાં ખિંદુ સમાય તે વળી ડાઘ !'

'તમે મને બનાવો છો હોં કે. તમે મારા કપાળ પરના ડાઘને ઉદ્દેશીને કહ્યું ને !

બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યા. સુધીરે અર્ચનાનો ખરડો ચાખડતાં કહ્યું.

'ખડી પક્કી છે.'

'તે પક્કાં જ હોઈએ ને !' અર્ચના ગર્વથી દર્દાર બની.

ગમ્મત ચાલતી હતી ને દક્ષાની બા વચ્ચે જ ટપકી પડ્યાં. દક્ષા અને સુધીરના અજાનબધી સંક્રોચાપેલા એમનો ચહેરો વધુ સંક્રોચાયો અને એમણે વચ્ચે જ પોતાનું વડીલવ પ્રકટ કર્યું.

'કશું જ એમને પહોંચતું નથી અર્ચના. એ ખૂબ આગળ નીકળી ગયેલા છે.'

દક્ષાને એની બાનું કચન વિચિત્ર લાગ્યું. એ સંક્રાળી બોલી બોડી.

'કેમ બા આમ બોલે છે ? એ તારા મહેમાન છે.'

'તું હજુ સાવ વેવલી જ રહી દક્ષા.' અને અધૂરું વાક્ય એ ગળી ગયાં. કશુંક બન્યું હોય

તમ બધાં ચર્ચોચય વિખરાઈ ગયાં. દક્ષા એ જ સામે બેતી બેસી રહી. સુધીર ફરસ પર આગળાં ધસતો હતો. દક્ષાની બા કંઈ બોલવું કે કેમ તેની ગડમચલમાં આખરે બોલી ગયાં.

'આ સરોજ કોણ છે ?'

'સરોજ ?' દક્ષાની ભુક્ટિ તંગ બની.

સુધીર ત્યાંથી બિજો થઈ ગયો. દક્ષા બા બેઠી એની બાની બાનુ વળી.

'સરોજ ? સરોજને એ બણાવે છે કેમ ?'

'અમને અહીં બેઠો અખર છે કે ઠોચુ બેને બણાવે છે. અને તું સાવ સુધીર સુધીર કરતાં ચાકતી નથી !'

દક્ષાએ એની બાને કશો જ વળતો ઉપર વાલ્યો નહિ. કશું જ બોલ્યા વિના એ અપાટ્યમધ દાદર ચડી ગઈ અને મેકા ઉપર ચાલી ગઈ. એણે પોતાની ભતને પલંગ પર ફેંકી અને ઝોશીકાંચ ચહેરો છુપાવી રડી દીધું. ઠેલો સમય એ રડી તેનું ભાન એને ન રહ્યું, પણ આખરે એનું ડુકન ચમત્તું અને ફૂસકાં શરૂ થયાં. એણે સ્વસ્થ થવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કોણ જાણે એનું મન અત્યારે વિચિત્ર વળાંકો વળી રહ્યું હતું. ખંડમાં છવાયેલા અધકાર તરફ એ તાકી રહી હતી. કોઈ પણ ભતના સ્ફૂટ વિચારો વિના બસ મનને સ્થગિત રાખીને એ કોઈક ગૂંચ આગળ બિભી રહી હતી. એકાએક એને વિચાર આવ્યો કે આ બધાની પાછળ શું બની રહ્યું હતું કે બધું અમથું અમથું જ હતું. બાએ પૂછ્યું હતું કે આ સરોજ કોણ છે ? પણ તેથી શું ? બધાં કોણ હોય છે તે કંઈ જાણવાની જરૂર ખરી ? બાને કશી પૂંચા કરવાનું એને મન ના થયું. કોઈ કોણ છે તે કંઈ જાણવાની જરૂર ખરી ? બધાં કંઈક ને કંઈક હોય છે તે હોય બધાં કંઈક ને કંઈક. સરોજને એ બણાવે છે. વધારાના કામના પૈસા મળે છે.

એમને કહ્યું પણ હવે કે નોકરી ઉપરાંતની મગજ-
મારી છોડો ને! એમણે કહ્યું હતું કે આનંદ આવે
છે! સરોજના ધરની બધી વાતો પણ એ કરે છે.
પોતે એક વાર એમને કહ્યું હતું કે 'સરોજને
આપણા ધરે તો લાવો કોઈ દિવસ!' એમણે કહ્યું
હતું કે, 'આપણા ધરની ગરીબી બતાવવા એને લાવું!'
મેં કહ્યું હતું, 'ધર ગરીબ છે આપણું દિલ થોડું
ગરીબ છે!' પણ એમણે તે વાતને હસી કાઢી હતી
અને પોતા સાથે ખીજ વાતોએ ચડી ગયા હતા.
કેવી સ્વાભાવિક વાત કહેવાય. ને વળી બા પાછાં
અહીં એકાં પૂછે છે, કોણ છે સરોજ? બાની વાત
c. અસ્વાભાવિક હતી. કેવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ બાએ
જિભી કરી હતી! બધાંની વચ્ચે સુધીર પાસે કોઈ
છોકરીની માહિતી માગવી અને તે પણ આમ મોં
વાંકું કરીને! બાનો સ્વભાવ જ વિચિત્ર છે!

સુધીર ઉપર આવ્યો. દક્ષા સામે નોખા વગર
જ એણે કહ્યું.

'હું રાતના મેલમાં જઈ છું. હમણાં તું અહીં
રહે. આવવું હોય ત્યારે આવી જાઓ.'

'તમે ખરેખર જાવ છો?'

'હા હું જઈશ, દક્ષા.'

'પણ આજે તો રોકાવું પડે.'

'બધું સરખું જ છે.'

'એમ કેમ થોલો છો!'

'એમ જ બોલવાનું હોય ને...'

'એમ જ.'

'તને મેં કંઈ કહ્યું?'

'પણ બુલંદી કોઈ કંઈ બોલી જાય તો માફ
ન કરી દેવાય?'

'બસ. તને કહ્યું છું ને મારે જવું છે... મારા
રોકાવા વિષે આપણે વાત નથી કરતા.'

'એર, તમારી મરજી પણ તમે આ ઠીક નથી
કરતા. બીજું શું કહ્યું?'

દક્ષા દાંદર ઊતરી ગઈ. સુધીર દક્ષાના આ
બદલાયેલા મિલજથી ખુશ થયો. દક્ષાએ નીચે જઈને
એની બાને સમાચાર આપ્યા કે એ રાતના મેઈલમ
જાય છે. એની બાએ કોઈ પ્રતિભાવ ન બતાવ્યો.
દક્ષાએ અર્થનાને કહ્યું. બધાને કહ્યું. કોઈએ કરો
પ્રતિભાવ બતાવ્યો નહિ અને... પોતે પણ કયાં
સુધીરને હાથ પકડીને રોક્યો હતો! સુધીર ગયો.
આવજોજો થયું એટલું જ. સુધીર આજે દક્ષાનો
મહેમાન હતો, પતિ નહિ. પોતે પણ આજે
આ ધરમાં મહેમાન હતી! આ ધર હવે એનું નહોતું
આજે પ્રથમ વાર એણે અતુલબધુ' કે આ ધર પોતાનું
નથી. સુધીરના ગયા પછી એને બધી જ પ્રવૃત્તિ-
ઓમાં ધ્યાન પડવાના પ્રયત્ન કરવો પડ્યો હતો.
એનેની એને ઘેરી વળી હતી. એનેનીનો ઉપામ હતો.
કથુંક વાંચવું. એણે બેગમાંથી એક પુસ્તક કાઢીને
વાંચવા માંડ્યું. એશીકા પર ટેકવેલા માયા નીચે
કંઈક ખૂંચતું હતું તે દૂર કરવા એણે આંજળીઓ
પાછળ કરી. બીજા હાથમાં પકડેલા પુસ્તકમાંથી એક
પીળું કવર એની છાતી પર પડ્યું. અહેરે! સહેજ
અધ્ધર કરી એણે તે કવર નોંધ્યું અને લઈ લીધું.
કવરમાં સરોજના નાના ત્રણ ફોટો હતા. એ સફાળી
જિભી યઈ ગઈ. કવરમાં સ્કુડીઓનું બીજું પણ હતું.
એણે છાતી પર હાથ મૂકી દીધો, અને મોટેથી બોલી
ગઈ: 'હાશ'. અને એવા જ મોટા સ્વરે એ બોલી:
'સરોજે કામ સોંપ્યું હશે...એ તો ગયા. કાંડા
ઘડિયાળમાં એણે નોંધ્યું તો હવે સાડા નવ થયા
હતા. મેઈલને જીપડવાનો સમય હસનો હતો. એ
જિભી યઈ અને સ્ટેશને જવા જીપડી. રીક્ષા કરતાં
આત્યારે એની ગતિ વધુ હતી. સ્ટેશને પહોંચી. મેઈલ
જીપડી ગયો હતો. એણે સ્ટેશનના ઘડિયાળમાં નોંધ્યું
તો પોતાની ઘડિયાળ પંદર મિનિટ લેઈટ હતી.

ધીમે ધીમે એ ધર તરફ જવા લાગી.
□□

[આંતરરાષ્ટ્રીય બાળવર્ગ] નિમિત્તે આ સંદર્ભ
સૂચિ પ્રકટ કરીએ છીએ જે આ વિષયમાં રચ લેતા
સૌને માટે ઉપયોગી બની રહેશે. સં.]
અમૃતલાલ યાત્રિક. બાળસાહિત્યની પથાદ્ભૂમિકા.
'અંચ' ઓકટો. '૬૮ પૃ. ૧૧-૧૪.
આબિદ સુરતી. બાળચિત્ર કથાઓ. 'અંચ' ઓગસ્ટ
'૭૫ : ૩૬-૩૭.
ઉમાશશી દેસાઈ. માતૃ' પ્રિય પુસ્તક 'અંચ' ઓગસ્ટ
'૭૫ : ૪૧-૪૬.
ઉપા મહાજી. બાલ રંગભૂમિ. 'અંચ' ઓગસ્ટ '૭૫ :
૩૧-૩૩.
કાન્તલાલ કાલાણી. નાનાભાઈનાં 'પાત્રો'નું કામણ.
'અંચ' ઓગસ્ટ '૭૫ : ૪૨-૪૩.
ગિરીશ ગણુત્રા. આપણું બાળસાહિત્ય : થોડાક
વિચારો 'અંચ' ઓગસ્ટ '૭૫ : ૩૮-૪૦
—ગુજરાતીમાં બાળનાટકોની ઊણપ. 'અંચ'
ઓકટો. '૬૮ : ૭૩-૭૫.
ગોપાળરાવ વિદ્યાસ. શ્રી દક્ષિણામૂર્તિનું બાળસાહિત્ય.
'અંચ' ઓકટો. '૬૮ : ૨૮-૩૦.
ચન્દ્રકાન્ત શાહ. બાળસાહિત્યની અંગ્રેજ પ્રકાશન
સંરચા. 'અંચ' ઓકટો. '૬૮ : ૪૮-૫૦.
ચન્દ્રવદન મહેતા. બાળનાટક દેસ-પરદેશમાં. 'અંચ'
ઓગસ્ટ '૭૫ : ૨૬-૩૦.
ચન્દ્રવદન મહેતા અને હંસાબહેન મો. પટેલ. બાળ-
નાટકો વપને એનું સાહિત્ય. યુનિવર્સિટી ગ્રંથ
નિર્માણ એડ્ડ, અમદાવાદ ૧૯૭૨ પૃ. ૮૦.
ચિટ્કૂ-સ લિટલ થિયેટર, મુંબઈ સંપા. બાળ-
નાટકો અને બાળ રંગભૂમિ. બાલગોવિંદ, અમદાવાદ.
૧૯૬૯ પૃ. ૭૨.

જનક દવે. આડે રસ્તે ગયેલા પુત્રને સીધે રસ્તે
લાવવા માટે થોભયેલી યુક્તિ : એક કથા ધટક
'અંચ' ઓગસ્ટ '૭૫ : ૩૪-૩૫.
જયંતિ દલાલ. બાળનાટક સરળ નથી. 'અંચ'
ઓકટો. '૬૮ : ૨૬-૨૭.
જ્યેન્દ્ર ત્રિવેદી. ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ. 'અંચ'
ઓકટો. '૬૮ : ૫૮-૬૫.
—જયૂક વીળળી જયૂક. 'અંચ' જૂન '૭૨ : ૨૫-૩૩.
જ્યોતિષ્વર્ણ દેસાઈ. બાળકો. વ્યત્ત એઈ રહ્યા છે.
'અંચ' ઓકટો. '૬૮ : ૫૨-૫૫.
ડાહ્યાભાઈ વિ. જોષી. બાળસાહિત્ય : ફેટલાક
સૂચનો. 'વિદ્યાપીઠ' નવે.—ડિસે. ૧૯૬૫ : ૩૬૮-
૪૦૦, ૪૦૬.
ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ. બાળસાહિત્ય. ગુજરાતી
સાહિત્ય પરિષદ અગિયારમું સંમેલન અહેવાલ,
ડિસે. ૧૯૩૩. પ્ર. આ. ૧૯૩૫.
ધીંટબહેન પટેલ માક' દવેનની કિરીરકથાઓ.
'અંચ' ઓકટો. '૬૮ : ૬૬-૭૦.
નટવરલાલ માળવી. ગુજરાતી ભાષાનું 'પહેલું' બાળ-
નાટક. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ૨૦મું સંમેલન,
૧૯૫૯. પૃ. ૭-૮.
નટવરલાલ માળવી અને રમણલાલ સોની. બાળ-
સાહિત્યનો વિવેક. 'અંચ' ઓકટો. '૬૮ : ૩૩-૩૬.
નિરંજન ભાગત. રવીન્દ્રનાથની કૃતિઓમાં બાળ-
નિરૂપણ. 'સંસ્કૃતિ' જુલાઈ '૫૭ : ૨૬૧-૨૬૫.
પ્રાગજી ડોસા. બાળ રંગભૂમિ. 'નવચેતન' નવે.
૧૯૭૦ : ૨૪૫-૨૪૮.
પંકજ રાવળ. બાળસાહિત્ય અને તેનો સર્ગક.
'પરિપાપ' (૧૯૭૭) : ૧૧૧-૧૩૯.

ભરત નાયક. નાનપણમાં વાંચેલા એક પુસ્તક વિષે.

‘અંધ’ ઓગસ્ટ ’૭૫ : ૪૪.

ભારતીયોને ભૂ. ઝવેરી. ગુજરાતી બાળસાહિત્યમાં વાર્તા, સૈદ્ધાંતિક ગવેષણા. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.

વિદ્યાવાચસ્પતિ મહાનિબંધ, ૧૯૭૧.

મનસુખલાલ ઝવેરી. ગુજરાતીમાં બાળસાહિત્ય.

‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૬૮ : ૧૭-૨૧.

મંદુલાલ ર. મજમુદાર. બાળકાવ્ય : વર્તમાન પદ્યપ્રકાર તરીકે. ‘પરબ’ ૧૯૭૦ અંક ૧ પૃ. ૧૪-૧૭.

મુનિદુમાર મ. ભદ. બાળસાહિત્યનું વિદેશીગવલોકન.

‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૬૮ : ૩૭-૪૦.

—બાળસાહિત્ય વિષે થોડાક વિચારો. ‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૭૦ : ૧૮-૨૦.

મૂળશંકર મો. ભદ. બાળ-કિશોર સાહિત્ય. ગાન ગંગોત્રીઅંધ શ્રેણી-૧૦ ગુજરાત દર્શન-૧ (૧૯૭૨) પૃ. ૨૧૭-૨૩૭.

—બાળસાહિત્ય : વધના સંદર્ભમાં. ‘અંધ’ ઓગસ્ટ ’૭૫ ૧૭-૨૪.

મહાનભાઈ પટેલ. બાળગીતો. ‘વિદ્યાપીઠ’ જાન્યુ.-ફેબ્રુ. ૧૯૭૫ : ૧-૪.

યશવંત દોશી. કિશોરો માટેનું કથાસાહિત્ય. ‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૭૦ : ૧૧-૧૨.

—પરીકથાઓનું બચાવનામું. ‘અંધ’ ઓગ. ’૭૫ : ૧૫-૧૬.

રમણલાલ સોની. કથા અને પરીકથા. ‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૬૮ : ૪૧-૪૨.

—છેલ્લા દાયકાનું ગુજરાતી બાળસાહિત્ય (ઈ. સ. ૧૯૨૧-૧૯૭૧). ‘નવચેતન’ ઓક્ટો.-નવે. ૧૯૭૧ : ૨૦૪-૨૧૮.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને તેમની બાળસાહિત્ય સેવા. ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’ જાન્યુ.-માર્ચ ૧૯૭૫ : ૪૧-૪૭.

રસિકલાલ છો. પરીખ. બાળસાહિત્ય.

‘પુરોવચન અને વિવેચન’ (૧૯૬૫) પૃ. ૨૪૦-૨૪૭.

રામનારાયણ ના. પાઠક. બાળકો માટેની પૌરાણિક કથાઓ. ‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૬૮ : ૩૧-૩૨, ૪૮.

રામપ્રસાદ પ્રે. બક્ષી. બાળકો અને નાટક. ‘ગુજરાતી નાટ્ય’ જાન્યુ. ’૫૯ : ૯-૧૩.

લવણભાઈ જમોડ. શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ બાળનાટકો.

ગુજ. સાહિત્ય પરિષદ ૨૬મું સંમેલન, ડિસે.

’૬૧-જાન્યુ. ’૬૨ (કલકત્તા) અહેવાલ. પૃ. ૨૦૧-૨૦૩.

લીના મંગળદાસ. બાળસાહિત્ય. ‘સંસ્કૃતિ’ ફેબ્રુ. ’૫૮ : ૫૬-૫૮.

વર્ષા અડાલજી. સપનાનો રાજકુમાર. ‘અંધ’ ઓગ. ૧૯૭૫ : ૪૭-૪૮.

વલ્લભદાસ જમનાદાસ અક્કડ. ગુજરાતનું બાળ-સાહિત્ય. ગુજ. સાહિત્ય પરિષદ, નવમી અને દશમી-અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ, ૧૯૨૯. પૃ. ૧૮૧-૨૦૧.

—ગુજરાતી બાળસાહિત્ય : વિવેચન-વિચાર. ગુજ. સાહિત્ય પરિષદ ૨૬મું સંમેલન, ડિસે. ’૬૧-જાન્યુ. ’૬૨ (કલકત્તા) અહેવાલ. પૃ. ૨૧૫-૨૩૬.

વિજયગુપ્ત મૌર્ય. મારો પંથ ચીંધનાર અંધ. ‘અંધ’ ઓગ. ’૭૫ : ૪૧, ૪૬.

વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નીલકંઠ. બાળસાહિત્ય. ગુજ. સાહિત્ય પરિષદ ફેબ્રુ. સંમેલન, એપ્રિલ ૧૯૨૦-અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ. ૧૯૨૩ પૃ. ૧૪૯-૧૫૩.

શંકરભાઈ પટેલ. છેલ્લા દસકાના આપણા બાળ-સાહિત્યની સુરેખા. ‘પુસ્તકાલય’ જુલાઈ, ૧૯૩૪. સરલા જગમોહન. એલિસની રવખનસૃષ્ટિ. ‘અંધ’ ઓક્ટો. ’૬૮ : ૪૩-૪૮.

સરૂપ કુવ. ‘પરીકથા’ : એક શબ્દચર્યા. ‘વિદ્યાપીઠ’ માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૭૪ : ૨૬-૨૯.

સુરેશ હ. જોષી. રવીન્દ્રનાથનું બાળસાહિત્ય.

‘અંધ’ ઓગસ્ટ ’૭૫ : ૨૫-૨૮.

હિંમતલાલ યુ. શાહ. બાળવાર્તા. ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’ જાન્યુ. ’૨૯ : ૧૩-૧૯.

હીરા રા. પાઠક. પ્રાચીન કિશોરકથાઓ. ‘વિદુતિ’ (૧૯૭૪) પૃ. ૨૭૩-૨૭૭.

પલાશવન

વીનેશ અંતાણી

એક કાણુ હું અટકી ગયો. ધાઈષ સળગાવી. શૈલાએ પીઠ પાછળ તકિયા મૂકી દીધા હતા અને ઉપરની છત જોવા કરતી હતી.

‘એક ભરપૂર ખાલી પટ મારી અંદર ભરીને મોકો છું. સૂક્ષ્મી હવા વહેતી હોય. નદીના કોતરોતું એકાંત, ઉનાળાના બપોરની નિઃસ્તબ્ધતા, હોહા અને તેતરના અવાજથી દોરાતી એકાંતી સમયની આછી રેખા... મને હ મેશા એવું લાગ્યું છે કે એ અવાજ સમયની રેખા નથી, એક પાતળો પુલ છે. નદીના એક કિનારાથી બીજા કિનારા સુધી પહેલિયા વાધેલો પુલ છે. એ પુલ પર યદને ઋચા ચાલવા માંડે. હું કોરીધાકોર કોતરોમાં સૂતો સૂતો ઉપર દેખાતું આકાશ જોવા કડું. ખુલ્લા આકાશમાં સમળી ઊડતી હોય અને એના અદૃશ્ય પદ્મામાંથી સતત ઉનાળો રેલાતો હોય. ઋચા આગળ વધતી હોય. એની નીચે નદીનો ખાલી પટ વિસ્તરેલો હોય. બધો જ સમય ખાલી રહેવાનો અભિશાપ જીવતી નદીને ઉનાળામાં ધખધખતો રેતાળ પટ હોય. હું ઋચાને જતી જોઈ રહું. એવું લાગે કે હું મારામાંથી બહાર નીકળતો નીકળતો છૂટો પડતો બળિું છું. ઋચા દૂર જતી જાય તેમ તેમ હું મારામાંથી

એગળતો બળિું છું. મને એકઠો કરવા ખૂબ પ્રાર્થિને એને પાછી બોલાવું, ઋચા... કોતરોમાં પડવા પડે ઋચા આગળ... એ અવાજના પુલ પર વચ્ચે જ અટકી જાય. બપોરનો સૂરજ કાળકાળ ગરમી ઝીંકતો હોય અને ત્યાં જ એકાએક નદીમાં પૂર આવે બંને કાંઠા ઊભોછમ્મ. એ ઊભી હોય - તે પુલને પણ પાણી અડવા માંડે, પણ ધીરેધીરે પાણી શીપાઈ જાય. નદી ફરીથી રેતકણીની શાપિત બિંદુમી જીવવા માંડે. રેતીની ગરમ ગરમ વગળ ચારે તરફ ફેલાઈ જાય જાતી ફાડીને પડેલી ખાલી નદીના શાપ હોહા અને તેતરના અવાજના પુલને પણ ખાળી નાખે હું ઋચાને નીચે પડતી જોઈ રહું. નદીની ધખધખની રેતીમાં એની ચામડી બળી જાય. એને બચાવવા હું પણ રેતીના અગ્નિકુંડમાં પડું અને મારી ચામડી પણ જલી જાય...

‘આ એક ચિત્ર છે - શૈલા, જેને મેં વર્ષોથી મારી આંખો સામે જોયું છે. જલી ગયેલી ચામડીવાળા આપણે. શૈલા... પેટાળમાં ઊતરી ગયેલાં પૂરની તરસ અને ચામડી વિના જીવવાના અભિશાપ સાથે જ આપણને જીવવાનું છે. તું જ કહે, આપણને પ્રત્યક્ષ

થવું હોય તો પણ કઈ રીતે થવું ? સમક્ષ ચર્ચાએ તો પણ ચામડી વિનાના ચહેરાને લીધે એકબીજાને ઓળખી ન શકીએ એ વાસ્તવિકતા સાથે આપણી નિકટતા ટકાવવી કયાં સુધી શક્ય બનશે ? આ પ્રશ્ન હું ઝડપાને પૂછી શકું. તું અને પૂછી શકે, રાહુલ તને પૂછી શકે અને સુપમા કોઈ ત્રીજા દિશાને આ પ્રશ્ન પૂછી શકે...

‘પણ આ ત્રીજા દિશા કઈ ? કોઈ નામ છે એ દિશાનું ? કઈ છે એ દિશામાં ? એ દિશામાં પણ એક દરજ છે. તે પલાશવન જ્યેષ્ઠ છે ? પલાશવનમાં છત્રી છે ક્યારેય ? હું જાણ્યો છું. સજાનતાથી જાણ્યો છું. મારા ગામની નદીની રેતીમાં આગળ જતાં પલાશનું વન આવે છે. રેતી નીચે વહેતા યુત્ત જળપ્રવાહનું પ્રતિબિંબ હોય એમ એ આખો પટ પલાશથી છવાયેલો છે. ફાગણ મહિનો આવે ત્યારે એ પલાશવન પર સૌંદર્યની ઝડપ બેસે. ઠેસરિયા રંગથી મધપદતાં પલાશવૃક્ષો ફાટાટ થતાં હોય. ઉન્માદ લાગતો હોય. પણ પલાશવનની વાસ્તવિકતા માત્ર એનો ઠેસરી રંગ નથી. એ તો એક ક્ષણ છે. ઝડપુ પૂરી થાય પછી સમયના ગરમગરમ ફૂંફાડમાં પલાશનું રૂપ ખરી પડે. પાંદડાં સુકાઈ જાય અને માત્ર ડાળીઓ રહે. માત્ર પલાશવૃક્ષનું ઠાંડપિંજર જીવતું રહે. પ્રશ્ન એ થાય કે પલાશનું કયું રૂપ સાચું ? જે અંતિમ સ્વરૂપે પર જીવતાં એ પલાશવનને હું નાનપણથી જાણતો આવ્યો છું. એના સૌંદર્યને બરપૂર જાણ્યો છું. કેસડાંના રંગ ઠીકાળીને ઝડપાને તરખોળ કરી છે. કેસડાંની લચલચતી શાખાઓ કાપી મારા ઘરની બારસાખ પર ગોઠવી છે. કેસડાંની પથારી પર સૂતો છું, પણ એ બધું ક્ષણિક હતું. સત્ય તો એ જ પલાશનાં ખરી પડેલાં રૂપમાં છુપાયેલું છે. આખો વિસ્તાર ભેંકાર લાગે. સુકી ડાળીઓ નિરતબ્ધ લટકતી હોય. થડનાં પોલાણમાં સમયનો સૂકો પવન ધૂમરાયા કરતો હોય. અને હું આખી

જિંદગી મારા ખોવાઈ ગયેલા એકલ પલાશપુષ્પને અંખતો અંખતો જાણ્યો છું.

‘સાચી વાત તો એ છે, શૈલા, કે માત્ર હું જ નહીં, આપણે બધાં જ એક યા ખીજી રીતે પોતપોતાનાં પલાશવનને જીવવા મથ્યા છીએ. પણ જે મળ્યું છે તે છે ખરી પડેલા ભાવોથી કુરૂપ થઈ ગયેલા વિસ્તારની ભેંકારતા. છતાં પણ ભાવજગતમાં તો ફાગણનું મધમધનું પલાશવન જ સચવાયેલું છે. સુકાંલાંઠં આખરોનાં થડમાં આવેલી જીધઈની બખોલમાં જિવાતો પલાશવનનો અભાવ જ આપણી વાસ્તવિકતા નથી, શૈલા ?

‘આપણી અંદર સચવાયેલા સમગ્ર સંવિતને અક્ષરો, શબ્દો અને અર્થના રૂપમાં પ્રગટ કરવા આપણે કંટલા મર્ચીએ છીએ ! વર્ષો સુધી તારી બખોલમાં સાચવી રાખેલું અત્યંત પલાશવન કાલે રાત્રે તે મારી સામે ધરી દીધું. પણ એનો શો અર્થ છે ? સુપમાએ ડાહ્યાસની નોટિસ મોકલાવી એનો પણ શો અર્થ છે ? અનુનન અશ્વમુખ વેચાઈ જવાની રાહ જોતી મહુદી સ્ત્રીના લાંબા ગાળાને દૂર આદ્યો જતો જોયા કરે છે એનો પણ શો અર્થ છે ? એનો ભાઈ થોડાની દેરી પકડીને સતત પોતાની પ્રિયતાના સહવાસમાં જીવતો હોવાના શ્રમમાં હયાત છે એ વાત પણ અર્થ વિનાની નથી લાગતી ? પણ શૈલા, આપણી સાથે આ જ જીવું છે. સમયની પાર આપણા મનમાં ખીલેલાં પલાશવન જેવાં સંવેદનને આધારે જ આપણે આટલાં ટકી શક્યાં છીએ એ પણ એક વાસ્તવિકતા છે. તું તારી લાઇબ્રેરીનો કમરો બંધ કરી દે છતાં પણ અંદરની મુરશી પર એક પુરુષ આકૃતિ બેઠી છે એને તું ઉઠાડી શકતી નથી... જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં એક નમતી સાંજે અંદર એક કસક બાંધે, કોઈ પીડા જાગશે અને એક ચહેરા સ્મૃતિમાં આવી જશે ત્યારે શૈલા, વર્ષોનાં વર્ષો

મુધી પીઠ પર જિવાયેલી વારતવિક્તાનો કરો જ અર્થ નહીં રહે.'

શૈલા ઊભી થઈ ગઈ.

‘ચારે તરફ ધણા અધૂરા છેડા લટકતા હોય એવું લાગે છે. કશું જ જોડાઈ ન શકે એમ વચ્ચેથી કપાઈ ગયેલી સ્થિતિમા આપણે કૃજોળાયેલા છીએ. આપણા એ વચ્ચે રાહુક અને ઋચ્યા છે. મારી અને મુખમાની વચ્ચે પણ કરુંક હશે. બધા અલગ અલગ લટકીએ છીએ. ક્યારેય મળી ન શકીએ એવી સ્થિતિમાં.’

‘શૈલા, હું આવ્યો હતો’ પહાડની શોધમાં. પહાડ પર છવાયેલાં ગાદ જંગલોને સુંઘવા આવ્યો હતો. પણ પાછો જઈ છું ત્યારે મારી સાથે એ જ પલાશવનનો અલાવ છે. જે નથી એ જ સચોટતાથી છવવું પડે છે. તેં કહ્યું હતું ને કે રાહુકમાં તું મારા અલાવને છવી છે ! ખોટાનિકલ ગાડન પર દોડતી આવીને તું મને મળી. વચ્ચેના વધોનો પરદો ખસાવીને તું આવી. આજે હું તને ચાના બગીચામા આવેલા આઉટહાઉસમા એકલી જોડીને જઈ છું. મુખમાએ ધણો મારો દીધો છે તે આપેલા પલાશવનને મારી સાથે રાખીને હું ઋચ્યા વિનાની શેરીઓમાં ફરીથી લટકવા નીકળી પડીશ ..રાહુક રાહુક છે છતાં પણ હું નથી એ સ્થિતિની સાથે શૈલા, તું મુખમા અને ઋચ્યા નથી એ નવી વેદના લઈને હું ફરીશ. મને આ ચાના બગીચાએ નવુ રૂપ આપ્યું છે એટલું જ તને કહું. કાચની દીવાલોવાળો તારો કમરો મને જિંદગીભર માદ રહેશે. હું અત્યારે જ જઈશ. તારે મારી સાથે આવવાની જરૂર નથી. હું ઉપર જઈને આજની રાત દૂરિસ્ટ બંગલામાં રહીશ. પાયરમના તૂટેલા કાચમાંથી દેખાશે તો હિલરટેશનનો ચંદ્ર જોઈશ. આવતીકાલે પહાડ ઊતરી જઈશ. ખીજ દિશામાંથી નીચે ઊતરીશ. જે જિવાયું એ તરફ નથી

જવું. માત્ર તું મારી સાથે પેલા પથ્થર મુધી માત્ર... એ પથ્થરની પેલી તરફની સીમામાં હું આવ્યો જઈ. તું, ત્યા તરફની સીમામાં પાછી ફરે...’

મારા કમરામાં આવ્યો. સ્ટેટસ ભરીને ઉપાડી, ધીરેધીરે બહાર નીકળ્યો. સામે ચાનો લીલોબમ બગીચો હતો. આકાશમાં વાદળાં છૂટાં પડવા લાગ્યાં હતાં. કશું જ ખોલ્યા વિના અમે ચાલતાં થયાં, ગોળ પથ્થર મુધી આવી ગયાં ને શૈલા ઊભી થઈ ગઈ...એનો ચહેરો સપાટ લાગતો હતો. ત્યાં કશું જ નહોતું. કોઈ જ ઘટનાની છાયા ન દેખાઈ. માત્ર એક સફેદ ધણું હતું અને એ આંખોને ઊંધઈ કાતરી ગઈ હતી...

હું આજળ વધ્યો. શૈલા પાછળ ઊભી ગઈ. અમારી વચ્ચે જે છેલ્લી ઢાણ જિવાઈ તે ગોળ પથ્થરના પડછાયાની ઢાણ હતી અને ત્યાંથી અનેક સીમાઓ યર થતી હતી...

બસમાં જેસી ગયો. આ વખતે બાજુની સીટ પર કોઈ નહોતું. સમય થઈ ગયો હતો છતાં પણ બસ ઉપડતી નહોતી. એક મજૂર ઉપર સામાન બાંધતો હતો અને કંડકટર નીચે ઊભીને બીડી પીતો હતો. હિલરટેશન પર સાંજ પડી ગઈ હતી. નીચે જવા માટે આ છેલ્લી બસ હતી. આમ પણ વરસાદને બંધી પ્રવાસીઓ બહુ ઝોજા હતા. વરસાદથી રસ્તાઓને ખાસ ઝુકસાન નહોતું થયું એટલે આજે બપોર પછી જ બસ યર થઈ હતી. મેં બારીમાંથી બહાર જોયું તો સામે જ હિલરટેશનની બગર દેખાતી હતી. ચાર-પાચ ઝાંઝો નીચે જેસીને રમકડાં વેચતી હતી. એક ધોડાગાડીવાળો એના ગ્રાહક સાથે ઝંરડો કરતો હતો. એ દરમ્યાન ઉપર ચઢવા પર ગોઠવાયેલાં મકાનોના હિસા અને છેવટે આકાશ ફેલાઈ જવું હતું. તોફાનો વરસાદ પછી હિલરટેશન

પર બધું ફરીથી એની નિયત પ્રાંકયામાં ગોઠવાતું
જતું હતું.

કન્ડક્ટર બસમાં ચઢ્યો. હિન્દીમાં બોલ્યો :
‘બધા આવી ગયા ? કોઈ રહી તો નથી જતું ને ?’

મેં એના તરફ વળીને બોલ્યું. કન્ડક્ટરે કોઈની
સામે બોધા વિના જ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, પણ મારી
પાસે એનો જવાબ હતો. એક કોઠી રહી જતી.
ઢાળ પર આવેલા ખેતરની ધાર પર ખાટલો નાખીને
શૂન્યને બોધા કરતો પંચુ સમય રહી જતો હતો.
હિલસ્ટેશન પર આવેલો તાવ રહી જતો હતો. એ
સિવાય ? એ સિવાય કશું જ નહોતું રહી જતું.
માત્ર હું અજુનના ભાઈને ન મળી શક્યો.
રાજકુમારીએ એકાંતવાસ સેવ્યો એ હોટેલ બની
ગયેલો મહેલ ન જોઈ શક્યો. ધુમ્મસથી ઊભરાઈ
જતી ખીણોમાં ઊતરી શક્યો નહોતો. પહાડ પર
આવ્યો ત્યારે કશું જ લીધા વિના આવ્યો હતો.
ગઈ છું ત્યારે મારી નવી ઓળખાણ લઈને ગઈ
છું. દૂર એક ખાઈ હતી. એમાં જીંદગી ધોધ પડતો
હતો, પણ એ ધોધ ચીતરેલો હતો. એમાં ગતિ
નહોતી. કલિપત કેન્દ્રની આસપાસ અસવાર વિનાનો
ઘોડો ઝડપથી ગોળ ગોળ દોડતો હતો. બસ ઊપડી
ને એ ઘોડો પણ બચાવે હતો ત્યાં સ્થિર થઈ ગયો...

બસ વળાંક લઈને થોટિંગલેકની સડક તરફ
વળી. વસ્તી દૂર રહેતી ગઈ. પહાડીઓ પર બાંધેલાં
ઝૂંપડાંઓમાં સળગતાં ફાનસના આજા આજા ટાપુઓ
પાછળ રહી ગયા. અધકારમાં વૃક્ષો ઓળખી શકતાં
નહોતાં. થોટિંગલેકની ધાર દેખાઈ. એ પર આવેલી
પહાડી અને એ પહાડી પર ઊભેલી કેઠીનો ઉપરનો
ભાગ દેખાય ન દેખાય ત્યાં બસ ઢોળાવ ઊતરવા લાગી.

ગઈ કાલે સાંજે દૂરિસ્ટઅંગલામાં એ જ
કમરામાં હું સતો હતો. વરસાદ પછી ઠંડી ખૂબ
વધી ગઈ હતી. અધીં રાત્રે ઊઠીને બાથરૂમમાં ગયો
હતો. તૂટેલા કાચમાંથી ઠંડીનો અજબ ફૂંફાડા

મારતો મારા પર તૂટી પડ્યો. મને બધાં જ દરશો
ચીજ ગયેલાં લાગતાં હતાં. કયાંય હલનચલન નહોતું.
કોઈ વાતો નહોતું કરતું. બધા જ ચહેરા નિરસ્તબ્ધ
બનીને તાકત કરતા હતા. અજુન સાથે જંગલના
ડાકળંગલામાં રહ્યો હતો તે રાતે કમરાની બારી
પર બહારથી ચાંચ પહોંચતું હતું તે પહોંચી યાદ
આવ્યું. રાતના એ પક્ષીના ઠકઠક અવાજમાં જંગલને
મારા કમરામાં અંદર આવવાનો પ્રયત્ન કરતું મેં
કહ્યું હતું. ચાના બગીચામાં કાચની દીવાલો પર
મારા મનમાં જીવતાં પલાશવનનો ફિસલતો ચહેરો
પણ મેં જોયો...

માત્ર એક જ વાર મળેલો અજુનના સંબંધની
વ્યાખ્યા બનીને મારી સાથે હિલસ્ટેશન પરથી નીચે
ઊતરતો હતો. ગોઠવાયેલા સંબંધોની કૃત્રિમતા અને
અંદર ઇચ્છાઓ બનીને સળગતા સંબંધો કરતાં
અજુનની નિકટતા સાવ જુદી તરી આવેલી. એણે
મને કશું જ નહોતું આપ્યું, છતાં પણ એ વાતા-
વરણ બનીને મારી સાથે જીવશે. મેં એની બીડી
પીધી હતી અને મને ખાંસી આવી ત્યારે એ ખાંસીના
અવાજમાં બધા જ પ્રશ્નો નિરુત્તર થઈને ઢળી
પડ્યા હતા...

‘નીચે ઊતરતાં એક ગામ આવશે - મેટયુપાલમ.
ત્યાંથી ટ્રેન શરૂ થાય છે. તમે સમયસર પહોંચી
જશો તો ટ્રેન મળી જશે...’ દૂરિસ્ટઅંગલાના
રિસેપ્શનિસ્ટે કહ્યું હતું.

અધકારમાં ડૂબેલાં નાનાં નાનાં ગામો પસાર
થતાં ગયાં. વચ્ચે કુનર આવ્યું અને ગયું. બધાં
જ લોકો ગામ છોડીને ચાલ્યાં ગયાં હોય તેમ એમનાં
ઝૂંપડાંમાં એકલાં ફાનસ ટમટમતાં હતાં.

મેં પાઈપ પીવા માંડી. વળાંકના ધારદાર
ધક્કા લાગતા હતા. સાંજની ઠંડીની અસર જણાતી
હતી. ખીણોની ઊંડાઈ ઘટતી જતી હતી, પણ

અધકારને લીધે અંતરો અને જિંદગી અનુભવી શકતાં નહોતાં.

એક ગામ આવે તે પહેલાં બસ ઝાટકા સાથે જીલી ગઈ. ડ્રાઇવરે ચાલુ કરવાના પ્રયત્ન કર્યાં. પણ એન્જિન ચાલુ ન થયું. એ નીચે ઊતર્યો. અધકારમા બસનું એન્જિન જોવા લાગ્યો. મને મોડું થતું હતું. રાતની ટ્રેન પકડવાની હતી. પણ કઈ ટ્રેન મળશે ? મેં નક્કી કર્યું હતું - જે ટ્રેન મળે તેમાં ખેસી જવાનો હતો. લગભગ અર્ધા કલાક પછી બસ ફરી ચાલવા લાગી. હું ટ્રેન ચૂકી જઈશ એ વાતની મને ખાતરી થઈ ગઈ, પણ ચિંતા ન થઈ. ચૂકી જવું મારા માટે કશો જ સંદર્ભ જિઓ નહોતું કરતું.

શૈલા રાહુલ પાસે જવા નીકળી ગઈ હશે.

આછો ધક્કો આગ્યો. થીજી ગયેલાં ફરયો થોડાં પ્રજી ગયાં. મારી અંદર આછી વેદનાની એક રેખા દોરાઈ ગઈ, પણ ક્ષણ પૂરતી જ. સુખમાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચારવું હોય તો સુખમા વિશે જ વિચારવું, મેં નક્કી કર્યું. શૈલા અને ઋત્યા વિશે વિચારી ન શકાય... એક ખુરસી પર એક યુવક આકૃતિ ખેડી હતી અને એની આસપાસ મોટા ચામા હતા. માડું મન ઋત્યાના પડધાથી ભરાઈ ગયું. એ બને ઘટનાઓ સાથે બની કે અલગ અલગ ?

જીવાઈ પર શુભાવી દીધેલું વગન પાછું મળવા લાગ્યું. આનુભાવુથી પહાડીઓ ખસી ગઈ. જંગલનો અધકાર આછો પડ્યો. બસ ઢોળાવ પર દોડતી હતી અને ખેતરો ચરૂ થયાં હતાં. જિંચાં જિંચાં ઝાડોના પડછાયા ખસાર થયા વરસાદને લીધે પાણી ભરાઈ ગયું હતું અને એમાં ઊતરી આવેલી રાતનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું.

મેટયુપાલમ આવ્યું. બસ જીલી. હું મારી સટકેસ લઈને નીચે ઊતર્યો. ૨૨નો પૂછીને રેલવે સ્ટેશન પર ગયો. 'પ્લેટફોર્મ' પર એક પણ ટ્રેન નહોતી નાનકડું સ્ટેશન હતું. કેટલાક માણસો બાંકડા પર બેઠા હતા. મેં પૂછ્યું તો જાણવા મળ્યું કે છેલ્લી ટ્રેન ચાલી ગઈ હતી અને હવે સવારે જ ટ્રેન મળી શકે. પરોડે એક ટ્રેન આવશે એ જ સવારે ખાતરી જશે. એ ટ્રેન ક્યાં જશે એ વિશે પ્રશ્ન ન પૂછ્યો. હવે મારે કશું જ નહોતું કરવાનું. અજાણ્યા પ્લેટફોર્મ પર આખી રાત કાઠવાની હતી.

વાતાવરણ અચળ હતું, માત્ર એક લેગપોસ્ટ પર અજાણ્યું ફેંકતું ફાનસ જલતું હતું. બાંકડા પર બેઠા હતા એ લોકો પણ ચાંચ્યા ગયા એ યુવતી જમીન પર બેઠી હતી. રેલવે સ્ટેશનની ઓફિસ પણ બંધ થઈ ગઈ હતી. આખા પ્લેટફોર્મ પર માત્ર હું, એક જ ફાનસનું અજાણ્યું અને જમીન પર બેઠેલી કોઈ સ્ત્રી જ રહ્યાં. મેં પાછળ જોયું. કાળા પડછાયા જેવા પહાડ આકારને અવરોધતો હતો. એ પહાડ પર શું હતું ? પ્રશ્ન થયો અને વિરથી ગયો. ફરતાં ફરતાં ચાલી ગયેલી ટ્રેનના રિઝર્વેશન લિસ્ટમાં લખેલાં પેસેન્જર્સનાં નામ વાંચ્યાં. પાઈપ સળગાવીને કઈ તરફ જવું એ વિચારવા લાગ્યો.

રેલવે સ્ટેશન કાગળ પર ચીતરેલું હોય એવું લાગ્યું. બધું જ સ્થગિત થઈ ગયું હતું. ક્યાંય હલનચલન નહોતું. માત્ર શહેરની દિશામાં થોડો પ્રકાશ ઉપર ઊઠતો હતો અને પહાડના પડછાયામાં એ પ્રકાશ સુસાઈ જતો હતો. મેં હાથપગ હલાવીને સ્થગિત અવકાશમાં ગતિ જીલી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાઈપમાં પડેલાં ડબ્બાઓ જેમ હું પણ ખસી ન શક્યો થોડીવાર પછી દૂર જમીન પર બેઠેલી યુવતી ધીરે ધીરે ધસડાવા લાગી. હું એને જોઈ

મૃત્યુ મરી ગયું

—ઉપા શેઠ

રહો. એ ચાલી શકતી નહોતી. ઘસડાતાં ઘસડાતાં મારી દિશામાં આવતી હતી. એને એકીટશે જોઈ રાખતાં મને થયું કે હું અંતર કાપી રહ્યો છું. ક્યાંક આગળ વધી રહ્યો છું. એ મારી ખાસે આવી ત્યારે પોલિયોને લીધે ક્ષીણ થઈ ગયેલા પગ દેખાયા. એ પણ મને પસાર કરી ગઈ અને મારી ગતિ અટકી ગઈ. હું એનો ચહેરો નહોતો જોઈ શક્યો. પાછળ વળીને જોયું તો એ નહોતી. પાછળ જિભેલા પહાડનો પડછાયો એને પણ ચૂસી ગયો કે શું ?

હવે કોઈ જ ન રહ્યું. લેખપોરટની લાઇટ પણ છુટાઈ ગઈ. આસપાસનાં મકાનોના, યાડીંમાં પડેલા ડબ્બાઓના, છાપરાંને ટેકવીને જિભેલા થાંભલાઓના અનુપયા પડછાયોમાં રાતનો અંધકાર ઘેરો ખની ગયો.

હું લેખપોરટને અટકીને જિભે. સામે અંતહીન દિશામાં દોડ્યા જતા રેલવેના સમાંતર પાટાઓ અમકતા હતા. થોડે દૂર આવેલા સિગ્નલના થાંભલા પર ઝબૂકતી કાલ લાઇટ દેખાઈ, માટું હનીમૂન ટ્રેન વિનાના પ્લેટફોર્મની સ્થિતિ સુધી પહોંચી આવેલું જોઈને મેં કોઈક ભાવ અનુભવવાનો વિચાર કર્યો. પણ માટું મન પણ જાણે કાગળ પર ચીતરેલું હતું. ત્યાં કોઈ જ નવી હલનચલન ન થઈ.

છુટાઈ ગયેલી પાઈપ સળગાવવા મેં લાઇટર સળગાવ્યું, પણ પાઈપ સળગે તે પહેલાં ઝબૂકેલા પ્રકાશને લીધે આજુબાજુનો ચોસલાંચો જવો અંધકાર દેખાયો. એ અંધકારનો સ્પર્શ કરવા મારાં આંગળાં ફેલાવ્યાં તો મારો હાથ મારો ન રહ્યો. એ હાથની હથેળીમાં મેં એક પણ હસ્તરેખા ન જોઈ. એ હથેળીમાં માત્ર આખરાનાં કેટલાંયે જાડ જગી આવેલાં જોયાં. મેં ઝડપથી મારી મુઠ્ઠી વાળી દીધી અને સળગાવી ન શકાયેલી પાઈપ મારા હોઠમાં જ રાખીને આવતી કાલે સવારે અહીંથી મળશે એ નામ વિનાની ટ્રેનની હું રાહ જોવા લાગ્યો.

કોઈપણ મા માટે વહાલસોધી પુત્રીના મૃત્યુની કથા કહેવાતું કામ અતિ કપરું છે, પણ આ મૃત્યુની કથા કરતાં જીવનની કથા વધુ છે. અને તેમાં એક સુકુમાર અને સમબદાર કન્યાની જીવન વિષેની દષ્ટિનાં એટલાં બધાં પાસાં જિહડવાં છે કે કથામાં જીવોછલ કરણતા હોવા છતાં એનો અંતિમ સંદેશ પ્રકાશનો રહે છે. લાપાની છટા કે શૈલીની સફાઈની જોમાં સહેજ પણ જરૂર નથી પડી એવી નયાં નીતયાં સંવેદનની, પ્રેમની અને મૃત્યુ ભણી જતા જીવનમાં થઈ રહેલા ઉધાડની આ સત્યકથા સીધી હૃદયનાં જિંડાણુમાંથી આવી છે અને એટલે જ હૃદયને એટલાં જિંડાણુથી હલાવી મૂકે તેવી છે.

આ પુસ્તક વાંચનાર જીવન અને મૃત્યુ ખન્નેના ગાંભીર્ય અને સુંદરતાની વધુ નજીક પહોંચશે એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

કુંદનિકા કાપડીઆ

મૂલ્ય રૂ. ૧૩-૦૦

[તાજ નવલકથા 'પલાશવન'ના એક અંશ]

રાત્રીના અગિયાર ઘઈ ચૂક્યા હતા. વપનિ કારણે લોકો ખારીઓ ચપોચપ બંધ કરીને બેઠતાં હતા. મોડા બેઠનારના ધરમાંથી પણ રેકોર્ડના અવાજ સંભળાતો ન હતો. ચોતરફ નીરવતા હતી. રમેશ તથા અધ્યા બેઠતાં હતાં. અમે મા-દીકરી અમારા ખંડમાં બગલાં પડ્યાં હતાં. માંદગીમાં જરા પણ અવાજ સહન ન કરી શકનાર નીતાને, આજની રાત્રીની નીરવતા ગમતી ન હતી. સામાન્ય દ્વિધી ગીતનું પણ પાશ્વસંગીત સહન ન કરી શકનાર નીતાને અધ્યાના માનીતા ધમાલબચાં પશ્ચિમી સંગીત સામે પણ વાધો ન હતો. બસ, અવાજ યવો જોઈએ, નીરવતા ભાંગવી જોઈએ. શાંતિની એને બીક લાગતી હતી એણે મારો હાથ પોતે અતિશય નિર્બળ હોવા છતાં, મળ્યૂતાઈથી પકડી રાખ્યો હતો એ કહેતી હતી : 'મમ્મી, મારો હાથ પકડી જ રાખજો. તારા હાથમાંથી એ કોઈ છોડાવી નહિ શકે.'

રેકોર્ડના સગીતથી એ ઘોડીવારમાં જ કટાણી ગઈ. એ બોલી. 'મમ્મી, આના કરતાં તું વાતો કર...આપણે સાથે ગાળેલા આનંદબચાં દિવસોની, પ્રસંગોની' - અને અમે એના બાળપણમાં પહોંચી ગયા અને ત્યાંથી ફરી પાછું જીવન લાગ્યાં.

એને નાનપણમાં સૌંદર્ય-પ્રસાધનોનો બહુ જ શોખ ! બધી જ છોકરીઓને હોય છે તેવો. ચાંદલો, લિપરિટક, પાવડર, સેન્ટ એ બધાં માટે બહુ જ હઠ કરે અને હું પણ એટલી જ હડીલી. મારો શોખ છૂટે નહિ અને માની છોકરીઓ એવાં પ્રસાધનો વાપરે

તો નુકસાન થાય અથવા તો ફોક પર એ બધું 'મણિમેન' જેવું લાગે એમ હું માનું. એ આવી કોઈ હઠ પકડે ત્યારે હું મારી જનતને આશરમાં પૂરી દઈ અને પાણી ભરવા નળ નીચે બાલદી ગોઠવી દઈ. પાણીના અવાજમાં નીતાનો ભેંકડો સંભળાવ નહિ અને ખોટી રીતે મારું મન પીગળે નહિ. વળી એમ પણ થતું કે બાળકને મનાવી નથી શકતી, તે મારી જ ભૂલ કહેવાય, એટલે મને જ શિક્ષા થવી જોઈએ. બાલદી ભરાઈ રહે એટલે હું નળ બંધ કરું ત્યાં સુધીમાં તો એ શાંત પડી ગઈ હોય અને એ કહે : 'મમ્મી, શ્વાંજ બહાર નીકળ, હું હવે કઠિયા નહિ કરું, લિપરિટક નહિ માગું.'

'—અને પછી યાદ છે ને મેં તારી એક દિવસ -કેવી ફજેતી કરી હતી?' નીતાએ બીજા એક પ્રસંગની યાદ દેવરાવી.

'હા રે હા, "દીકરી આવે એ પહેલાં પહેરીઓડી લો"નો સરસ ખોલપાઠ તે' મને શીખવી દીધો હતો' મેં કહ્યું અધ્યાના જન્મ પહેલાંની આ વાત છે. નીતા અડી વર્ષની હતી, અમે ત્રણે બહાર જતાં હતાં મેં નીતાને તેડી હતી અને રમેશ ડરવાળનું તાણું વાસતા હતા. એમણે કહ્યું, 'ઉપા, તું આજે બહુ સરસ દેખાય છે' અને નીતાનું વાનું ફટકવું. મારા અંગોડામાં ખોસેલું ફૂલ એણે ખેચી કાઢ્યું અને માંડવો ભેંકડો. 'હું જ ખરી સરસ દેખાઉં છું' મમ્મી તો નખરાં કરીને સારી દેખાય છે. પોતે લિપરિટક લગાવે, ચાંદલો કરે, ફૂલ નાખે, ઘણી

પહેરે અને અને કહે કે એવું બધું મણિબેન જેવું નહિ કરવાતું ! હવે મને પણ ચાંદલો કરી આપ અને માથામાં ફૂલ નાખી આપ.' દાદરા પર જ ગાણું શરૂ કર્યું એટલે આડોરીપાડોરી ભોળાં થયાં. તેઓને એમ કે એ પડી ગઈ કે શું ? એણે તો પડોશીઓને પણ કહ્યું કે 'ખરી રૂપાળી તો હું જ છું. મમ્મી તો બધી ટાપટીપ કરે છે અને પપ્પા કહે છે કે એ સારી દેખાય છે !'

નીતાની એક માનીતી દીંગલી હતી. એના મોઢા પર ડાઘા પડી ગયેલા અને નાકતું ટેરવું જરા ખરી ગયેલું, તથા વાળ શૂખરા થઈ ગયેલા. પણ નીતાને એ બહુ જ વહાલી હતી. 'નીતા, હવે તારી આ દીંગલી તો તું ફેંકી ન દે, અને, અહીં દીવાન-ખાનામાં તો એ જરીયે શોભતી નથી.' - જ્યોતિભાસીએ એક દિવસ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો. 'એ મારી દીકરી છે. મને ચૂમડાં થયાં ત્યાં ત્યારે મમ્મીએ મને ફેંકી નહોતી દીધી' - નીતાના જવાબે જ્યોતિભાસીને બોંકાં પાડી દીધાં.

એક દિવસ અમે મારે પિયર ગયાં હતાં. ત્યાં કોઈ નાનું બાળક નહિ એટલે રમકડાં મળે નહિ, અને અમે અમારાં રમકડાં બિંચદી નહોતાં ગયાં. નીતાની કલ્પનાશક્તિ એવી તેજ કે એ રમકડાં વગર, કોઈ પ્રતીક વગર પણ એકલી એકલી રમી શકે. ખંડની વચ્ચેવચ્ચ બેઠી બેઠી એ કંઈક ગણુગણુતી હતી. મારાં મમ્મી એની બાલુમાંથી પસાર થયાં અને એનો બેંકડો શરૂ થયો, જેનો કોઈ ધ્યાન જ નહોતો. 'તમે મારાં છોકરાંઓના ઉપરથી ચાલ્યાં, તમે એને કચડી નાખ્યાં, તમે એને મારી નાખ્યાં. એ કેવાં શાંતિથી બેઠાં હતાં, અને મારી પાસે ભણતાં હતાં' - એણે તો કલ્પાંત કર્યો જ રાખ્યું. મારાં મમ્મી તો બિચારાં ડહાઈ જ ગયાં. જમીન પર તો કંઈ પડ્યું જ નહોતું. એ બિચારાં માફી મળે, ઘણું સમજાવે, પટાવે કે : 'મને શું ખબર, તે અહીં છોકરાં બેસાડયાં

હશે ? લે, હું તને છોકરાંઓની જગ્યાએ ગોઠવવા વાટકીઓ આપું.' રમાલી આપું, ચોપડીઓ આપું, જે જેઈએ તે આપું,' પણ એમ ઝટ પોક બંધ થાય તો એ નીતા જ શેની ? એ કલ્પનાની દુનિયામાં રહી હસે પણ એટલું જ.

નીતાની બેળી ભુકમંતા આવા કંઈક પ્રસંગો અમે યાદ કર્યાં. નીતાને મોટી થઈ તોયે પોતાની કલ્પનાની દુનિયામાં રહેવું બહુ ગમતું. એ કોલેજમાં હતી ત્યારે પણ હું એને બંધમાંથી ક્યારેક ઉઠાડું, તો એ કહેતી : 'મને બહુ જ સરસ સ્વપ્નું આવતું હતું. તમે પૂરું ન થવા દીધું.' એ રાત્રે સૂવાનાં કપડાં પણ ચીવટથી પસંદ કરતી અને સૂતાં પહેલાં પણ સ્વચ્છ તથા વ્યવસ્થિત તૈયાર થતી. અલ્પાને આ બાબતની હારે આગસ. એની પાછળ ન પડો તો યુનિફોર્મ સાંબ સુધી તો નહિ પણ બીજી સવાર સુધી પણ બિતરે નહિ. હું એને નીતાનો દાખલો આપું તો એ તરત જ કહે : 'એની જેમ મને કંઈ સ્વપ્નમાં પ્રિન્સ આર્મિંગ નથી આવતો.'

નીતાના એ બાળપણમાંથી અમે વાસ્તવિકતામાં આવ્યાં ત્યારે લગભગ ત્રણ વાગ્યા હતા... પહેલી ઓગસ્ટ (૧૯૭૭) થઈ ચૂકી હતી. એને હણેણે બંધ આવતી ન હતી. એ કહે : 'મમ્મી, એક વાર "અલો ચલે મા, સપનેકે ગાંવમે..." ગીત ગાઓને.' મેં ગાવાતું શરૂ કર્યું, એ ધીમે ધીમે બાંધી ગઈ એનો હાથ હંજુ મારા હાથમાં જ હતો.

એક કલાકમાં તો નીતા પાછી બગી ગઈ. રમેશની બંધ પણ બીડી ગઈ હતી. એ મારા ખંડમાં આવ્યા. નીતાએ એમની પાસે ટેલિફોન રિરેક્ટરી માંગી : 'અન્યારે કોને...?' રમેશના એ સવાલને મેં પૂરો ન થવા દીધો. મેં વચ્ચે જ કહ્યું : 'તમે એ જે માંગે તે આપો, પ્લીઝ સવાલો બહુ ન પૂછતા.' અમે એને ઓશીકાંઓને ટેકે બેસાડી અને એના બોળામાં રિરેક્ટરી ગોઠવી. એણે થોડાં ખાનાં ઉચલાવ્યાં, વાંચ્યાં

અને પછી થોડીવાર ચોપડો બંધ કરી શાંત બેસી રહી પછી કહે : 'હાથ ! મારી દણિ, યાદશક્તિ-વિચારશક્તિ બધું બરાબર છે.' માંદગી દરમિયાન એને ન્યારે પણ પોતાની દણિ વિષે શંકા થતી ત્યારે એ ડિરેક્ટરી માંગતી—એના ઝીણા અક્ષરો વાંચી શકાય, ત્યારે એ હાથની લાગણી અનુભવતી. મને થયું : 'ઈશ્વર, આ તે કઈ ભતની કરોટી ?' આજે પણ એમ જ થયું. વળી એમ પણ વિચાર આવ્યો : 'એ આવડો મોટો ચોપડો જાંચકી રાકી । સાવ નખળી પડી ગઈ ન કહેવાય. એને પોતાની બધી શક્તિઓની દેટલી કાળજી છે । એ બધી જશે. ચોક્કસ સારી થઈ જશે.'—હજીય મારી આશાનું અરજું સુકાધું નહેતું.

નીતાનું ગળું સુકાતું હતું. એને પ્રવાહી ઓળા પ્રમાણમાં આપવાનાં હતાં. મોસંબી ખાશે તો ગળું બીતું રહેશે અને પેટમાં ઓળા પ્રમાણમાં પ્રવાહી જશે એ વિચારથી મેં રમેશ પાસે મોસંબી મંગાવી. નીતાએ હજી મારો હાથ પકડેલો જ હતો, તે છોડવા તૈયાર પણ ન હતી. રમેશ જ મોસંબી ફાંચી. ઢુકડો ઢુકડો કરી એ બે મોસંબી ખાઈ ગઈ, આવી રીતે રાત પૂરી થઈ.

સોમવારની સવાર થઈ. પહેલી ઓગસ્ટ, આજે એની કોલેજનો પ્રથમ દિવસ હતો. દિવસે બારી પાસે બેસી, એના સહાધ્યાયીઓને જોવાની ઇચ્છા એણે ત્રણ દિવસ પહેલાં વ્યક્ત કરી હતી, પરંતુ આજે એનામાં એટલું એતન પણ રહ્યું ન હતું. એ પથારીમાં પણ બેસી રાકતી નહોતી. રાત ઠીક ગઈ હતી. મોસંબી પેટમાં ટકી હતી એટલે ફરી કિંડની નિષ્ણાતની સૂચવેલી જોળીઓ આપી. એને તરત જ ઊલટીઓ થવા માંડી. રાત્રે ખાધેલી મોસંબી પણ નીકળી ગઈ. પછી તો ઊલટીઓ ચાલુ જ રહી અને એનું ગળું સુકાતું જ રહ્યું.

નિયમિત રીતે સવારે ૮-૩૦ વાગે ડૉ. અ. એને જોઈ ગયા. ગ્રેસર, પ્લસ બધું બરાબર હતું.

છેલ્લા બે દિવસથી એને તકિયાને ટેકે બેસાડવામાં પણ બહુ જ સંભાળ લેવી પડતી, એના નીચલા પગને કે સાથળને હાથ અડી નય તો એને અસહ્ય વેદના થતી. આ વખતે એ ચિડાતી નહિ, રોડો પાડતી નહિ, પરંતુ એના સ્વભાવવિરુદ્ધ દયાપાત્રતા કરતી, 'મગમી પ્લીઝ, સંભાળીને...' અથવા તે 'મગમી, જરા ધ્યાન રાખતાં હો તો...'—બંને કે એ મારી ધૂનો પાડનારી નીતા જ ન હતી. એને પણ ખસેડવો હતો. આજે હું એના પગને અડી તોયે એને કંઈ અસર થઈ નહિ. બહુ કે પગ ખોટો થઈ ગયો હતો. 'આમ, આપું' શરીર ખોડું' થઈ નય તો કેવી નિરાંત થાય!' એ બોલી. નાનીમોટી પીડાઓ એને વધેથી સતાવતી હતી. ધીમે ધીમે એ એને મૂગે મોઠે સહેતાં ચીપી ગઈ હતી. પરંતુ હવે એ થાકી ગઈ હતી, કંટાળી ગઈ હતી. દુરમન સામે અનુભવાની શક્તિ એનામાં રહી નહોતી.

હું એને સ્પંજ કરતી હતી. મારી બંગડી એના હાથને અડી, એનાથી એ સહેવાયું નહિ એ બોલી : 'મગમી મને ખબર છે હં, તું બહુ જ સંભાળીને કાચ કરે છે પણ મારાથી હવે કોઈ ધસારો સહેવાનો નથી આ મારા પોતાના નખનો પણ હવે મને એ લાંબા નખનો મોહ પણ નથી રહ્યો. તું તારી બંગડી કાઢી નાંખ અને હું મારા નખ તો!'

પખવાડિયા પહેલાં જ એણે અદખા પાસે બબરમાથી ચાર રંગનો 'નેઈલ' પોલિશ' મંગાવ્યો હતો. પથારીમાં હોવા છતાં પણ એ એસ્ટિનથી જૂનો રંગ કાઢતી અને બીજને નવો લગાડતી. સૌંદર્ય-પ્રસાધનોમાં એને બે જ ચીજનો શોખ હતો. સેન્ટનો અને નખ લાંબા કરી રંગવાનો. આજે એ પણ એણે કપાવી નાખ્યા.

હું એને સ્પંજ કરતી હતી એટલે ખંડનું બારણું બંધ હતું. ત્યારે જ અદખા શાળાએ ગઈ.

અલ્યા હું મેશ નીતાને મળીને જ જતી, પરંતુ તે દિવસે એ મોડી હતી. ધર્મલક્ષ્મી એ નીતાને અધ્યાપનામાં બહારથી આવવાને કહેવાતું પણ ભૂલી ગઈ. રમેશને નીતાએ સવારથી જ કહ્યું હતું કે 'પપ્પા, આજે એકિસે નહિ જતા, આજે મમ્મીને આરામ આપવાનો છે.'

'આપણે તારાં બા, દાદાને ખોલાવી લઈશું, પપ્પા ભલે જતા. પાછા વહેલા આવી જશે' મેં કહ્યું. એણે જણે કે મારું સૂચન સાંભળ્યું જ નહોતું. એણે એનો આગ્રહ યાદુ જ રાખ્યો : 'પપ્પા, આજે તમે ન જાઓ તો ન ચાલે ? મારે આજે તમને મારી પાસે જ રાખવા છે.'

રમેશ ગળગળા થઈ બોલ્યા : 'નીતા, તું આવું કહે અને હું જાઉં ? તારા કરતાં કંઈ કામ વધારે નથી.'

નીતાએ આજે મને આરામ આપવાનું નક્કી કર્યું હતું, પણ હું રોજ કરતાં વધુ દોડધામ કરતી હતી. વારે લડીએ એને જીલટી થતી હતી, એટલે હું ટપ ઊંચકીને એના ખંડ અને બાથરૂમ વચ્ચે દોડવા કરતી હતી.

એની નજર કંઈ શોધતી હોય એમ જણાતાં મેં એને પૂછ્યું - 'નીતા, તારે કંઈ જોઈએ છે ?' એ તરત જ બોલી : 'મમ્મી, મને પાથનોલા, મેગેલા, આઈસક્રીમ, એ બધું બહુ યાદ આવે છે. લાવે ને, એકવાર ખાઈ લઉં, ભલે જીલટી થઈ જાય. આવા ખાવાનામાં મારું મન ભમે તે મને ગમતું નથી. મારે ધણા વિચારો કરવાના છે.' એનાં કલ્પનાજગતમાં કે વિચારસૃષ્ટિમાં કોઈને પણ પ્રવેશવાની મનાઈ રહેતી. આથી 'કોના વિચાર, શાના વિચાર' એમ મેં પૂછ્યું નહિ.

રમેશ એને ઇચ્છિત બધાં ખાણાં પીણાં બંધારવાથી લઈ આવ્યા. એણે ચમચી ચમચીએ બધું ચાખ્યું, તરત જ જીલટી થઈ. એ બોલી : 'હારા ! હવે આ બધામાંથી જીવ તો છૂટ્યો, હવે સારા વિચારો તો આવશે.' એ વિચારોમાં ડૂબી ગઈ અને મરકવા લાગી.

બપોરના પોણાબાર થયા હતા. એ અતિ લીજી જણાતી હતી. આટલી દુબળી તો મેં એને ક્યારેય નહોતી જોઈ. 'જીલટીએ કરીકરીને એ ડીહાઈડ્રેટ (શરીરમાંથી પાણી સુકાઈ જવું) તો નહિ થઈ ગઈ હોય ને?' મને ડર લાગ્યો. એના હાથ અને ડોક ગળખનાં પાતળાં લાગતાં હતાં. 'કરી ડો. અ-ને ખોલાવો લઉં ?' હું વિચારતી હતી, ત્યાં તો એ બોલી :

'મમ્મી, મને હો. બ.નો નંબર જોડી આપીશ ?' મેં ધણીવાર પ્રયત્ન કર્યો, પણ લાઇન એગેન્ડ હતી.

'રહેવા દે, અહીં મારી પાસે ખેસ,' એણે કહ્યું. 'નીતા, તારે એમને ખાસ કંઈ કહેવાતું, પૂછવાતું છે ?' મારા સવાલનો જવાબ આપતાં એ બોલી : 'તું એ નહિ સમજે.' પછી કહે : 'તું જ એમને મારા-વતી "ચેન્કસ" કહી દેજે. એમને કહેજે કે પાંચ વર્ષની આટલી સુંદર જિંદગી આપવા બદલ નીતાએ તમારો આભાર માન્યો છે.'

'મમ્મી, પીડાતી મારી હું ક્યારેક હિંમત હારું તોય તમારે હાલત યાદુ જ રાખવાની...' મને એનાં એ વર્ષોજૂનાં વાક્યો યાદ આવ્યાં અને મેં ડો. અ-ને તરત જ આવવા વિનંતી કરી. ડોક્ટર થોડી જ વારમાં આવ્યા, એમણે નીતાને તપાસી તો પ્રેશર, પલ્સ બરાબર-હતાં.

[તોજ પ્રગટ થયેલ સત્યકથા 'મૃત્યુ મરી ગયું'નો એક અંશ]

ગિજુભાઈ વિષે મહાનિબંધ

ધીરુભાઈ દાણી

બાલશિક્ષણને નવી સમાજરચનાના માધ્યમ તરીકે જોવાનું જેમણે શીખવ્યું, માન્ટેસોરીના ચિંતન અને કાર્યક્રમને અહીંની સાંસ્કૃતિક પરંપરા સાથે જેમણે બંધબેસતાં કર્યા એ માંધીયુગના અપભ્રંશ બાલશિક્ષણ વિધાયક શ્રી ગિજુભાઈના શિક્ષણવિષયક વિચારો અને એમના જીવનકાર્ય વિશેના શ્રી ભારતલાલ પાઠકના આ બૃહદ્ નિબંધને આવકારતાં સૌ કોઈને આનંદ થશે.

આ પુસ્તકમાં એક એવા માણસની વાત છે જેણે રાતદિવસ ખાતાં-પીતાં-બેસતાં-ઊઠતાં જીવનની દુરપળે બાળકોનો વિકાસ, બાળકોનું કલ્યાણ—એની જ ચિંતા કરી અને એ માટે જ જીવનનું બધું જ દુરબાન કર્યું. સુખ-વૈભવ, આરામ-નિરાંત બધું જ છોડીને બાળગોપાળોની જ ગોવાળી કરી અને અસંખ્ય મા-બાપોને બાળસ્વાતંત્ર્યની, બાલભક્તિની અને બાલપૂજાની દીક્ષા આપી

ગિજુભાઈની મહત્તા પોતે ઉત્તમ બાલશિક્ષક બન્યા તેમાં જ નથી પરંતુ સમગ્ર સમાજને બાળકો પ્રત્યેની જે દ્રુતન દષ્ટિ આપી અને બાલકક્ષાલુની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ માટે આજીવન કામ કરનાર અગણિત કાર્યકરોની જે વલુચ્છર ઊભી કરી તેમાં છે.

ગિજુભાઈ કહેતા: “આપણે એટલે ગામડાં અને ગામડાંના શિક્ષણનો ઉકેલ એટલે રાષ્ટ્રના જીવનનો ઉકેલ... ગામડું એટલા માટે લૂંટાય છે કે તે અજ્ઞાનમાં છે, વહેમના અંધકારમાં છે, શુદ્ધિની ગંડાઈમાં છે અને એથી સૌથી વધારે આજે ગામડું ભયમાં છે અને ગામડું એટલે આપણે સૌ. આપણે, આપણાં

શહેરો, આપણું આખું રાષ્ટ્ર. એ ગામડાં માટે આપણને માન્ટેસોરી પદ્ધતિ કેંકી દેવા જેવી હામન — જે તે નિર્ભયતાની કેળવણી આપનાર ન હોત, સ્વાશ્રયી બનાવનાર ન હોત, નિર્મળ જ્ઞાનદાતા ન હોત અને ગુલામીમાંથી મુક્તિ અપાવનાર ન હોત.”

કાકાસાહેબ કાવેલકરે એક વખત કહેલું: “તમે સ્વતંત્ર પ્રયોગો કરો, પોતાની પદ્ધતિ ખીલવો અને કેળવણીના ઋષિ બનો. તમારી પાસે પોતાનું જ દર્શન હોવું જોઈએ માન્ટેસોરીના અનુયાયી બની એમનો સંદેશો હિન્દુસ્તાનને પહોંચાડવાનું કામ કરો એ હું સમજી શકતો નથી.” ગિજુભાઈ કહેતા: “મને પ્રેરણા છે એનો એકરાર ન કરું તો હું નગણ્ય કહેવાઈ.”

આ પુસ્તકમાં શ્રી ગિજુભાઈના શિક્ષણવિષયક પ્રદાનને ૭ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવેલ છે :

૧. બાલકેળવણીના ક્ષેત્રકર્તા તરીકે,
૨. બાલ-શિક્ષક તરીકે,
૩. બાલકેળવણીના પ્રચારક તરીકે,
૪. સાહિત્યકાર તરીકે,
૫. રાષ્ટ્રીય શિક્ષક તરીકે અને
૬. જીવંત વ્યક્તિ રૂપે આપણું પ્રદાન.

બાલકેળવણીમાં જે ક્રાંતિકારી પ્રયોગો થયા હાયા, જે મહાનુભાવોને પ્રતાપે આજે બાળકોના વ્યક્તિત્વને પ્રતિષ્ઠા આપત ઘઈ છે, એ મહાનુભાવોના શિક્ષણવિષયક પ્રદાનને મૂલવવું પ્રકરણ, તેમ જ શિક્ષકોને નવી દષ્ટિ અર્પવું અને નવો રાહુ ચીંધવું શૈક્ષણિક સાહિત્ય અને મા-બાપ તથા સમાજને સ્વમતપ્રકંઠ માંથી મુક્ત ઘઈ, બાલવ્યક્તિત્વ સમજતાં કરવું સાહિત્ય આપનાર તરીકે ગિજુભાઈની મૂલવણી કરવું પ્રકરણ અભ્યાસીઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી માહિતી આપનાર બની રહે છે.

ગિજુભાઈના વ્યક્તિત્વને અને તેમના વિચાર-કાર્યને સંબંધિત સમજાવવા માટે તથા મૂલવવા માટે સરળ સુવાચ્ય શૈલીમાં લખાયેલો આ નિબંધ શિક્ષણજગતનો આવકાર પામવાની પૂરી યોગ્યતા ધરાવે છે.

[‘અ’ય’ ફેબ્રુ. ‘૭૯માંથી]

ગિજુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન :

ભારતલાલ પાઠક

(આર. આર. રોડ, ૧૯૭૮, પૃ. ૨૪૦, ૨. ૧૪)

આ માસનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

ક્ર. નં.	પ્રકાશનનું નામ	લેખક	પ્રકાશક	કિંમત
૧.	મૃત્યુ મરી ગયું	ઉષા શેઠ	નવલકથા	૧૩-૦૦
૨.	શેરીસા	ડૉ. હસમુખ દોશી	"	૩૦-૦૦
૩.	આશકા માંડલ	શ્રી અધિની લાદ	"	૩૮-૦૦
૪.	ઝાંઝવાનાં જળ	રંભાબેન ગાંધી	"	૧૬-૦૦
૫.	સમરતની ડેલી	શ્રી રસિક મહેતા	"	૧૦-૦૦
૬.	સંગેશ્વરમરના સ્ત્રી નિસાસા	"	"	૧૪-૦૦
૭.	કંઠના સૂરજ આથમ્યા	શ્રી દિનકર બેથી	"	૧૦-૫૦
૮.	સંપત્તિનાં સુખદુઃખ	શ્રી હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૮-૨૫
૯.	જ્ઞાનવળાટ	શ્રી નટવર મેવાડા	"	૧૩-૫૦
૧૦.	એક સરૌવર સ્નેહનું	"	"	૧૮-૦૦
૧૧.	કાન્તી માટીની દીવાલો	"	"	૨૦-૦૦
૧૨.	લાગણીનું કોરું આકાશ	શ્રી હરીશ નાયક	"	૧૬-૦૦
૧૩.	ખેવાયેલું શમણું	શ્રી પ્રમોદ	"	૧૨-૦૦
૧૪.	ત્રેમલાગર	શ્રી પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૨૪-૭૫
૧૫.	શહેનાઈ બજે ન બજે	શ્રી રમણલાલ પ્રબળપતિ	"	૧૦-૫૦
૧૬.	આઠમો વાર	શ્રી મસ્તમગિરા	"	૧૩-૦૦
૧૭.	અયોદ્ધસ	શ્રી મધુ કોઠારી	કાવ્ય	૧૨-૦૦
૧૮.	રંગપથ	"	"	૫-૦૦
૧૯.	ધુલ દેવ	શ્રી રઘુનાથ ધલભાઈ	નાટક	૧૨-૦૦
૨૦.	એક સુ લાઇક ઇટ—આપની પસંદગી	અનુ. મહમદ રપાણી	"	૧૭-૦૦
૨૧.	હું કેવો છું	શ્રી હીરાલાલ ફેલ્ડીયા	ત્રેરણાત્મક	૮-૦૦
૨૨.	લાખેણી લોકકથાઓ પુ. ૫	શ્રી દોલત ભટ્ટ	બાળસાહિત્ય	૧૫-૦૦
૨૩.	પરાક્રમી પંજે	શ્રી હરીશ નાયક	"	૭-૦૦
૨૪.	નવગાંઠનો વાંસ	લક્ષ્મી નાયક	"	૧-૦૦
૨૫.	લવકુશનાં પરાક્રમો	"	"	૧-૦૦
૨૬.	માયાપને બૂલશો નહિ	"	"	૧-૦૦
૨૭.	અક્ષયપાત્ર	"	"	૧-૦૦
૨૮.	રેડકોસની કહાની	-	"	૧-૦૦
૨૯.	દ્વિશુ મ દ્વિશુ મ	શ્રી સુરેશ દલાલ	બાલકાવ્ય	૫-૦૦
૩૦.	બાળકોના ઉદ્યોગો પુ. ૧૦	શ્રી ધીરજલાલ ગબ્બર	ઉદ્યોગ	૨૦-૦૦
૩૧.	ગુજરાતનો ઐતિહાસિક પત્રિકા	ડૉ. પ્રવીણા ઠાકર	શિક્ષણ	૧૨-૦૦

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

આર. આર. શેઠની કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨ * ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास

मुजरिम हाज़िर भाग १-२	त्रिमल मित्र	75-00
सत्रार और सुदरी	शकर	18-00
फाल चक्र	प्रफुल्लराय	20-00
राजपथ जनपथ	चाणक्य सेन	24-00
खण्ड प्रत्यय	जरासब	16-00
होनी-अनहोनी	वल्लभ सिंह	20-00
सर्मा बेगाने	शरत्कुमार मुलोपाध्याय	22-00
मयपाने उजाह दो	रिचर्ड कौन्डन	17-00
1084 बें की माँ	महारवेता देवी	14-00
जगल के दावेदार	महारवेता देवी	25-00
जो इतिहास में नहीं है	त्रिमल मिश्र	17-00
छोटे दड़े डर	योगेश गुप्त	25-00
विश्वासघात	हरिप्रसाद यक्षिणाल	15-00
जनमेजय दसो	शिवसागर मिश्र	20-00
एक अपराजिता	श्यामसुन्दर घोष	12-00
पारु ने कहा था	मणिका मोहिनी	9-00
आरिफ कब तक	शिवसागर मिश्र	15-00
नया मसीहा	राजेंद्रमोहन भगनागर	20-00

कविता

यन्द न करना द्वार	रमानाथ अवस्थी	14-00
छुत्मान बली	सौमित्र मोहन	16-00

नाटक

टीन की तलवार	उत्पल दत्त	12-00
ययाति	गिरीश कर्नाड	10-00

आलोचना

आधुनिक हिन्दी नाटक और रंगमंच	नेमिचन्द्र जैन	40-00
रामलैला, परंपरा और शैलियाँ	इन्दुबा अवस्थी	45-00

हिन्दी व्याकरण	श्यामचन्द्र कपूर	20-00
पाण्डुलिपि सम्पादन कला	डा. रामगोपाल शर्मा	25-00
हिन्दी साहित्य के इतिहासों का इतिहास	डा. किशोरीलाल गुप्त	40-00
हिन्दी उपन्यासों में मध्यवर्ग	डा. हेमराज 'निर्मम'	40-00
सिलसिला	मधुरेश	35-00
युगयुग्म कवीर	रामलाज वर्मा	25-00
सतर्क दशक की कविता का शब्द विधान	डा. सुधा राजे	40-00
हिन्दी की नयी कहानी का मनोवैज्ञानिक अध्ययन	डा. मिथिलेश रोहतगी	60-00
साहित्यशास्त्र और काव्यभाषा	डा. सियाराम तिवारी	30-00
निराला काव्य का वस्तु-तत्त्व	डा. भगवानदेव चादव	100-00
मानववाद तथा मानवतावाद	डा. ब्रजभूषण शर्मा	35-00
हिन्दी नाट्य-साहित्य में हास्य व्यंग्य	डा. समापति मिश्र	45-00
हिन्दी उपन्यासों में सामन्तवाद	डा. कमला गुप्ता	92-00
रामचरितमानस की काव्यभाषा	डा.-रामदेवप्रसाद	50-00
सर्वशी : एक नवीन दृष्टि	डा. सतीशकुमार भार्गव	16-00
कहानीकार प्रसाद	डा. शोभा विचारिया	14-00
रस संख्या : काव्यशास्त्रीय विश्लेषण	डा. सुंदरलाल कश्यपिया	50-00
स्वातंत्र्योत्तर हिन्दी उपन्यास साहित्य में जीवन दर्शन	डा. सुमित्रा श्यामी	50-00

विविध

चिन्तामुक्त कैसे हों	स्वेट मार्डन	8-00
आप सफल कैसे हों	जेम्स एलन	8-00
महात्मा तोलस्टाय	श्रीनारायण चतुर्वेदी	10-00
भारत के चमत्कारी साधु-संत	माया वाल्से	12-00
मेरी धारणाएँ और दृष्टिकोण	बलराज साहनी	11-00
सुगंधित संस्मरण	आचार्य चतुरसेन	30-00
रचनारमक जीवन	डा. राधाकृष्णन	15-00
आप क्या नहीं कर सकते ?	स्वेट मार्डन	8-00
मीरा	गुलजार	30-00

: प्राप्तिस्थान :

आर. आर. शेठ एन्ड कम्पनी

સીમા કદી અનંત હોય ખરી ?

ના હોય.

સીમાનો તો અર્થ જ મર્યાદા છે. પણ પોતાપોતાની મર્યાદામાં જીવતાં મનુષ્યોને આ અર્થ ભાગ્યે જ સમજાય છે. અહીં આ ન સમજાતી મર્યાદાની વાત રજૂ કરવાનો ધરાવે છે.

અને વ્યક્તિઓ માની લીધેલી સીમા કરતાં આગળ પણ કંઈક હોય છે. એને આંખરા ખાતર કંઈ કરવાની તમન્ના માટે ઋષ્ટમવાની તૈયારીવાળાં પાત્રોનો અહીં સમાવેશ થાય છે.

મુક્ત વિચારના માનવીને સીમાઓ ગમતી નથી અને પોતે સીમાઓથી ઘેરાયેલ હોવા છતાં અનંતને પામવાની એની ઇચ્છા અમર્યાદ હોય છે.

પોતે રચેલા અને લાગણીપૂર્વક સ્વીકારેલાઃ કારાગારમાં રહીને મુક્તિનો આનંદ માણવાની, ઉતરપિંડીનો ભોગ ખનવાની, આજે માણસજાતને આદત પડી ગઈ છે.

જીવન આજે રાજકારણને હવાલે ચઢી ગયું છે. -પણ રાજકારણ કેટલાંક સત્તાશીલ માણસોની માન્યતા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. કેટલાંક માણસોની માન્યતા એ કોઈ આખરી સત્ય નથી હોતું.

છતાં દુનિયાનો કારોબાર આવાં માણસોને આધીન બની ગયો છે. ધર્મ, સંસ્કૃતિ, કલા, સાહિત્ય વગેરે બધું જ આજે રાજકારણને રંગે રંગાઈ ગયું છે. અને સાચાં મૂલ્યોનો અસલી રંગ ફટકી ગયો છે. પરિણામે માનવી વધુ ને વધુ સાંકડી સીમાઓમાં કેદ બની જીવી રહ્યો છે.

કેટલાંકને આ હકીકતનું જાન છે. કેટલાંકને નથી. જેમને નથી તેમને યાત્ર આટલું જ કહેવું રહ્યું કે 'અનંત' આ કથાનો નાયક છે, 'સીમા' આ કથાની નાયિકા છે.

સંવાદોના પ્રવાહમાં વાચકને ખેંચી લઈ જનારા સામાજિક નવલકથાઓના ખેતાજ બાદશાહ સારંગ ખારેટની એક નવી નવલકથા.

અનંત સીમા! અનંત સીમા!

મૂલ્ય રૂ. ૧૩-૦૦

આધુનિક જમાનાની શ્રીમંતકોલેજિયન યુવતીઓથી તદ્દન ઊલટા જ મિલાજની, અત્યંત ઋણુ લાગણીઓ ધરાવતી યેલાના હૃદયને અભય જખ્ખર આઘાત પહોંચાડે છે ત્યારે પોતાની સંવેદનાઓને અને ગૌરવને અખંડિત રાખવા એક એક શબ્દ અને દષ્ટિમાંથી ઊકતાં તોફાનો સામે ઝંઝાવાતી સંઘર્ષમાંથી થસાર થતી યેલાની હૈયું હુમચાવી દેતી વિશિષ્ટ કથા એટલે—

રે, અમે કોમળ કોમળ

દિલીપ રાણપુરા

કલમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

કમળના તંતુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૬-૦૦
આમોહ	મુંદરજી ખેટાઈ	૧૫-૦૦
આ અવધપુરી ! આ રામ !!	શિવકુમાર જોષી	૨૦-૭૫
મારગ આ પણ છે શૂરાનો	"	૨૨-૫૦
નવનિર્માણ '૭૭	"	૬-૦૦
આખું આકાશ મારી આંખોમાં	વિકુલ પંડ્યા	૧૭-૦૦
સ્વપ્નતીર્થ	રાઘેશ્યામ શર્મા	૧૨-૦૦
સદાસર્વદા	સારંગ ખારોટ	૧૪-૦૦
અનંત સીમા	"	૧૩-૦૦
વ્યોમલિપિ	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	૧૦-૦૦
લીલેરો ઢાળ	" "	૧૦-૦૦
ગિજુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
અર્થાન્તર	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ	પ્રકાશ વેગડ	૧૨-૦૦
શ્રી વિમૂક્ટિની સમસ્યાઓ	સં. એ. આર. દેસાઈ	૬-૨૫
વિકસતા શહેરો અને જૂંપડપટ્ટીઓ	" "	૮-૦૦
ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ	સં.કનુભાઈ શાહ-કિરીટ ભાવસાર	૨૦-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પરંપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ : ગ્રાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

ઈન્દર પેટલીકર

પરોઢનું અંધારું

૨૦-૦૦

લેખક ખારસો એક દસકો તેમની વાર્તાઓને વાસલ સમીને 'પરોઢનું અંધારું'ની કસલ લઈને આવે છે. એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ'માં આઝાદી પૂર્વેના તળપદા આમજીવનની સુગંધ છે, તો આમાં આઝાદી પછીના '૬૦ના ગાળાની ધસ્તીની સુગંધ મધમધે છે. 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશસ્વી કૃતિ બની રહેનાર છે.

સારંગ વારૈટ

ચડતા સૂરજની વેળા

૧૮-૨૫

ચડતા સૂરજની વેળા એટલે ઉલ્લાસ સાથે આગે કદમ માંડવાની વેળા.... અંતરાયોને અડફેટે ચડાવી મનગમતી મંઝીલે પહોંચવાની વેળા.... સંજોગોના સામ્રાજ્યને કાપી પાર ઉતરવાની વેળા.... પણ આવી પુરુષાર્થસભર વેળાએ કોઈ જે ચાર ડગલાં ભરી અટકી જાય છે....કોઈ અંતરાયોમાં અટવાઈ જાય છે....કોઈ પાર ઉતરવાને જલ્દે રૂબી મરે છે....તો કોઈ વળી જીવલેણ તરંગોને હસતાં હસતાં લાતે ચડાવે છે....થોડુંક રૂબે છે....થોડુંક તરે છે અને છેવટે પાર ઉતરે છે ધીવનનાં શુસ્તાંખ તરંગો સાથે તરી જતાં પુશાંભેજાજ આદમીની વાત એટલે ચડતા સૂરજની વેળા.

સ્થવીર ચૌધરી

રુદ્રમહાલય

૧૮-૦૦

સોલંકી યુગની એક કલાસિદ્ધિ શિલ્પી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કપુરમંજરીની વિરલ પ્રેમકથા. સૌંદર્યનું તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સંબંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપે ધારણ કરે છે! કીર્તિનાં ઉત્તરોત્તર સોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

પિનાકિન દવે

અધિપુરુષ

૨૦-૭૫

ભગવાન પરશુરામ, પ્રતાપી સબ દશરથ, સ્વમાનવતા કૈકયી, દશરથ પુત્રી શાંતા, સ્ત્રીજાતિથી જ અજાણ્ય મુનિ ઋષ્યશૃંગ, શ્રવણ તથા પૂર્વા વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમક્ષ તાદશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુરામનાં સમક્ષમાં બનતી સજ્જારી ઘટનાઓને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિશ્વજીત' ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ આંતરદાસિક કૃતિ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાધો.

આર. આર. રોકની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

साहित्य अने साहित्यरसिको कथ्येनो सेतु

जून १९७८

३६०१२

वर्ष : २ * अंक : ६

संपादक : मनहर मोदी

पुस्तकालयमि लाप सांख्यिक विकास गु
 ग्रंथ पेयायती राण्य डविना डुडियुं र्ण
 नानगशिजागु विप्रयोगका गुडियुं र्ण
 संस्कृतिजवयतनप्रश्निक संज्ञी
 कविप कलधर्मविद्यापीठगोष्ठपत्र
 स्वाध्याय र्णोपणवृद्धिप्रकाशविश्लेषणमेमिड
 गुजरात ऐभनर र्णो संभरं गुमारुवा ध्याय
 संकड एडरदी जीवाधर्म उअधसकलन

કલ્પમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

મુખડા કયા દેખો દરપનમે !!	અમૃતલાલ યાજ્ઞિક	૨૦-૦૦
રમણીયતાનો વાગ્વિકલ્પ	સિતાંશુ યશ્વચંદ્ર	૧૫-૦૦
ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ	સ.કનુભાઈ શાહ-કિરીટ ભાવસાર	૨૦-૦૦
કમળના તત્તુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૯-૦૦
આમોદ	સુદરભ ખેટાઈ	૧૫-૦૦
એ	વર્ષા અડાણલ	૧૦-૫૦
આ અવધપુરી ! આ રામ !!	શિવકુમાર જોષી	૨૦-૭૫
મારગ આ પથ છે સૂરાનો	"	૨૨-૫૦
નવનિર્માણ '૭૭	"	૬-૦૦
આખું આકાશ મારી આખોમાં	વિકૃત પડ્યા	૧૭-૦૦
સ્વપ્નતીર્થ	રાધેશ્યામ ગર્ના	૧૦-૦૦
સદાસર્વદા	સારગ આરોટ	૧૪-૦૦
અનંત સીમા	"	૧૩-૦૦
વ્યોમલિપિ	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	૧૦-૦૦
લીલેશે હાળ	"	૧૦-૦૦
મિત્રુભાઈનું કેળવણીમાં પ્રદાન	ભારતલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
અર્થાન્તર	અદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ	પ્રકાશ વેગડ	૧૨-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પરપરાગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, મુખર્ષ ૪૦૦ ૦૦૨ ત્રાપી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

BEAR

વર્ષ : ૨
 ૧૫ જૂન '૭૯ : અંક ૯
 કાર્યાલય :
 આર. આર. રોકની કંપની,
 કુવારો, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
 ૩. ૧૦-૦૦
 (વર્ષમાં દસ અંક)
 છટક નકલ
 રૂ. ૧-૦૦
 નકલ : ૬૫૦૦

આર. આર. રોકની કંપનીવતી ભગતભાઈ
 ભુરાલાલ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
 અમૃત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, દુધેશ્વર,
 અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
 અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ ક્યું.

સંપાદક :
 મનહર મોદી

આપણું વાક્ય

પોરિચેરીનિવાસી કવિશ્રી સુદંરમ્ ગુજરાતના પ્રવાસે આવ્યા છે. ગયા મહિને તેઓએ ભૂજમાં ત્રણ
 તહેર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં તે પ્રસંગે પોતાના કાવ્ય-વાર્તા-સર્જનની પ્રક્રિયા, ઉમાશંકર અને પોતે વગેરે વિશે
 કાંઈક તેનો સાર તા. ૧૦-૬-૭૯ના 'જનસત્યા'ના સાહિત્યવિભાગે 'અક્ષરની આબોહવા'માં પ્રગટ થયેલ
 છે. ધીરેન્દ્ર મહેતાનો પત્ર પૂરો પાડે છે. ગુજરાત-પ્રવાસ દરમિયાન લખાયેલી 'જોવા કરો' રચના પણ તેમાં
 ભટકેરી હો. રમણલાલ જોશીએ કવિશ્રી સુદંરમ્ની 'સર્જન-પ્રક્રિયા'નો તાબો નમૂનો પૂરો પાડ્યો છે.

ગયા અંકમાં શ્રી નૌશિક્ષ મહેતાનું એકાંકી 'ખાનગી ભાષા' પ્રગટ કર્યું હતું તેનો કોઈ પણ પ્રકારે
 વિયોગ કરતાં પહેલાં લેખકની લેખિત સંમતિ મેળવવી અત્યંત જરૂરી છે.

સુનેરકોએ આ વર્ષને બાળવર્ષ જાહેર કર્યું છે તે નિમિત્તે લિનન લિનન ક્ષેત્રે ક્યુંક ક્યુંક થાય છે.
 ઉદ્દગાર' પણ એમાં પોતાનો ફાળો આપી શકે તે ખ્યાલથી, સકથ હોય તો, આવતો અંક બાળ-વિશેષાંક
 પે પ્રગટ કરવા ધ્યાનુ' છે. આપણો સર્જક કેટલો ઉત્સાહી છે તેના પર અધુ' આધારિત છે.

જોઈએ કેમ રહે છે.

આપનો
 મનહર મોદી

આ ઓકસા

૪ આલા ખાતર (સોનેટગુચ્છ)	રમેશ પારેખ	૧૧ વસરામ મહારી	ન્યૈતિય નાની
૫ બે કાવ્યો	સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ	૧૨ પરીકથા	સૌરભ શાહ
૬ હજી બધું મને કેમ યાદ !	મહુકાન્ત કલ્પિત	૧૪ સંદર્ભ	પ્રકાશ વેગડ
૭ સવિતા સુગંધકાન્તા	મનહર મોદી	૨૬ અધિપુરુષ	પિનાકિન દવે
૮ આપન-વનવન	મુખાષ શાહ	૩૨ ત્સામચિકસુચિ	ડૉ. સી. વી. શુક્લ
૧૦ સંપાદક	—		

આલા ખાચર

સનિચ્યન્ધ

રમેશ પારેખ

શૌચ

મૂછો માથે માખો બણબણ કરી ખાચ ચકરી
ઠરે ત્યાં ખાપુની નજર નકરી ખુનનસભરી
'કરી નાખું કુલ્લે ખતમ પણ શું થાય, છતવા
અરે આ માખો જે મરદ હત તો દેત ન જવા'
—કહીને, ખ ખેરે પગ પગથિયાંઓ 'જિતરવા
કરે ખાપુ પસ્તાણું' ગઠ પછવાડે મૂતરવા....

વરાથી તાણે છે હડકે દઈ નાડી લટકતી
પરંતુ ના છૂટે મજાખમ એ ગંઠનવતી
વધે છે ચેડકાડ બજસ અને ગાંઠ ન ખૂલે
થતા ખાપુ રાતાચકળ પણ ના હાર કબૂલે
અને ભીંતેથી તેગ તરત જ ખેંચી જ લપકે
વધેરે નાડી 'જે બહુચર' કહી એક અટકે
કહે : 'નાડીની ચે ધરવટ ગઈ હુધધરણે ?
ભરોસાની માને ભટવદરનો ભાંડ પરણે ...

ધીંગાણું

ખાપુના ગઠમાં ખધી જણસ છે, જે વાતની ખોટ છે
પહેલું તો કે' સુદ ધાય નહીં, ખીજું ફાટલો કોટ છે
શિરોહી તલવારનું લટકવું વર્ષોજૂતું ખંટીએ
ને ફાટ્યો છે કોટ કાળબળથી આડીબિભી લીટીએ
ખાપુ કહેતા : નોતરાં દઈ દઉ દેમાર ખારોટને
શત્રુ માડું એમ આજ બખિયા મારી દઈ કોટને
દોરાસોતી સોયથી પલકમાં દારુણ હલ્લો કર્યો
ને ખાપુએ કોટને કસબથી કાતિલ ઠેલો ભર્યો

ત્યાં તો 'લોહી' એમ ચીસ સહસા પાડી બીડી આં
ખાપુના ટેરવે રગતની શેડયું ફૂટી ની
'ખમ્મા, ખમ્મા ખાપ . ' એમ કહીને ખાપુ
હાથ

ખી ટીથી તલવારને લઈ કરે લોહી વડે ચાટવા
થાતું ખાપુને : બહુ શુકનવ તો આપણો કોટ છે
કિંતુ એક જ ખોટ, આજ અહીં ના એમ
ખારોટ

મોજડી.

ખાપુ રાતાચકળ થઈને ધા કરે મોજડીને
'જે' હાળાં ખૂટલ પગરખાંને ભરોમો ધૂધીને
આ હાળાં કાફર પગરખાંને બહુ પાલખ્યા તો
'ખાપો....ખાપો' કહી, પગ ઘવાતા
માલખ્યા

માલીપાથી મજલખ ખીલી વાગવાના બન્યા
ખાપુ તેનું સ્મરણ કરતા થાય છે ખિન્ન સાથ

ખાપુ જેવા સકળશરણા તો હશે કોણ અન્ય
જેનાં જૂ, ચાંચક, ભડ, ગરોળી ય હો આખતમ
ખાપુ પાસે ચલમ સળગાવી જતા વાધરએ
ખાપુને બિધકકે ખસવતાં સૂ ધે ફૂતરાઓ

પેડીજૂની ધરવટ, ઘરોખો અને ધૂધવા
તેની ચે છવરવટ બઈ મોજડી સાવ ફટી
ધા લેખી ખેત્રણ ગજ નઈને, ઘઈ ધૂળધા
ખાપુને શું ? મય' ગધનીને ફૂતરા બચ તાણે

એ કાવ્યો

હજી બધું મને કેમ યાદ છે ?

સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ

મધુકાન્ત કલિપત

મારી બારી પાસે

હજી બધું મને કેમ યાદ છે, સપના ?

મારી બારી પાસે રાજ સવારે એક હાડપિંજર બહુ
યાજ છે જમીનમાંથી

કરે છે મારી સામે યોપરિયાળો નાચ.
ને પછી કાપડની પટ્ટીઓ લીટી મમી બની જઈ
ને ઘિસી જઈ મ્યુઝિયમમાં.

હવાઓ લગાડ્યા વગર મમી સચવાય
ઝોરથી વૈજ્ઞાનિકોની એક ઢુઢકી ધઈ ગઈ બેગી
મે કરવા માંડી રીસચી,

ને મમી ઉપર ચિસ્તિસ તૈયાર થવા માંડ્યા.
પછી તે શેરીએ શેરીએ ને ગામે ગામ

રાજ સવારે થવા માંડ્યા
હાડપિંજરના યોપરિયાળો નાચ.

હવે - સેમિનારોમાં પણ.....
મ્યુઝિયમમાં હવે જગ્યા નથી રહી.

સૂર્યો જ સૂર્યો

ખદબદ છે આંખોથી, મારા વહોણું શદ.
ફરક આંખ ખેંચવા મધે છે એને પોતાની દિશામાં.

વહોણું ક્યાં કરે છે, ક્યારનું વર્તુળાકારમાં.
કોણુ લણે કેમ

આંખોએ સાથે કામ કરવાનું નક્કી કરીને
વહોણુંને પૂરપાટ ફોડાવું એક નિશ્ચિત દિશામાં
ને યોલી નાખી ક્ષિતિબની ભોગળ.

ક્ષિતિબને પેલે પાર સૂર્યનું નગર.
આપણા સૂર્ય જેવા જ

સૂર્યો જ સૂર્યો,
ભોગળ વાસવાનું ભૂલતાં,

ફરવા સૂર્યો;
ને વાગ્યા ક્ષિતિબની આ પાર !

અથા સૂર્યો જુદા જુદા સમયે બે
ને જુદા જુદા સમયે આયમે
આપણે ક્યા સૂર્યને માનવો ?

તને યાદ
તારા શરમલુંકવા ચહેરાને
પલાશવનની વાગ્યા ફૂટેલી પ્રયમવેળ ?
તારી પ્રભસુદ્રાથી રચાયેલ અવકાશ પર
વાસ'તી માળા બાંધી રહેલી મોતુઓને
થયેલ પ્રયમ રામાંચ, તને યાદ ?
બુસ્બુસ સાંભળવા
ગાડીમાં ભરાઈ બેઠેલા દિવસને
ટેખારો મારી તે' હડાડી મુક્યો;
બાપડો સૂરજ ટેખારો ધઈ ધબબાફ... ધબબ...
એ વેળા

વારે રામ રામ ખીલી બેઠેલાં
ચિ'કૂરિયાં આસ્થાન, જરાયે યાદ ?
વાસ ધબકારા નોમ'લ યાજ તે પૂર્વે
મારી છાતી પર

લી'પાઈ ચયેલાં આકળવિકળ કેવાં પારિભત !
હલવાસનું યજ્ઞ ફળ લઈને

તારી ઇચ્છાઓ
મારા હોઠ તરફ જૂંટી—

મે' મોં ફેરવી લેતાં તે' કણુ : 'ફૂંડું'
ત્યારે દરિયા કેલું છળા મરેલો લોક, તને કે' યાદ ?

લગોલગ બેચ પુલેલી હથેલિઓમાં
દરિયા રણિા પૂ'રલિયાબર ઢળી ગયેલો લોક, કમુંયે યાદ ?

તારા શ્વાસો પરથી
હડકું લઈ ઉતરડી કીધેલ

સોનેરી સવાર ચાંચમાં ઘાલી
અજવાળાં છૂમ'તર ચે આં રે !

ચેચી હથેલિયોના પડછાયામાં ધફસ...હફસ...
ધફસ...હફસ...ધફસ...

હજી બધું મને કેમ યાદ છે, સપના ?

સવિતા સુગંધકાન્તા

મનહર મોદી

પડદો ઊપડે તેની થોડી કાણો બાદ એક માણસ ઉત્સાહથી આવી, ઉમંગભરે નાચી એક પછી એક ત્રણ પુરથી ગોઠવે છે. આ દરમિયાન બીજાં એક માણસ આવે છે તેને 'ખો' આપી આવી જાય છે. બીજાં માણસ પોતાની રીતે પુરથીઓ ગોઠવી, આજુબાજુ જોઈ, હાસ અનુભવી, એક પુરથી પર બેસે છે તે ધડીભર પગ હલાવે છે ચપટી વગાડે છે. બગાસ ખાતા ખાતા માથું ઊંચું નીચું કરી 'હા', 'ના'—ના કાવ સચવતો એકે ચડી જાય છે. આ દરમિયાન ડાબી બાજુથી એક છોકરી આવે છે, તે માણસની ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ તરફ ગતિ કરે છે, તેની આ ગતિ દરમિયાન તે કપારેક ફૂલ ચૂટે છે, કપારેક સુગંધ માણે છે, કપારેક પગમાં કાઠો વાગતાં 'એા મા'ની ચીસ પાડે છે અને જે રીતે આવી હતી તે રીતે જતી રહે છે માણસ એકામાંથી ઝનકે છે, આંખ ઉઘાડે છે, પુરથી પરથી ઊભો ચઈ બગાસ ખાય છે અને પાછો પુરથી પર બેસી જઈ ખૂબ પાડે છે.

માણસ : સુગંધકાન્તા ! (સ્વગત ક્યાં મરી ગઈ)
(ડાબી બાજુથી આવેલી છોકરી સુગંધકાન્તા છે, તે આવે છે.)

સુગંધકાન્તા : (માણસને) હવે સૂર્યકુમાર, હાં આર યુ ? તમે મને પાદ કરી ?

સૂર્યકુમાર : હા, તને, યું ક્યાં હતી ?

સુગંધકાન્તા : બગીચામાં.

સૂર્યકુમાર : બગીચામાં શું કરતી હતી ?

સુગંધકાન્તા : કેમ વળી, ફૂલ વીણતી હતી

સૂર્યકુમાર : ક્યું ફૂલ ?

સુગંધકાન્તા : કાળું યુલાખ.

સૂર્યકુમાર : આપણા બગીચામાં ભેગે છે એ જ કાળું યુલાખ ને ?

સુગંધકાન્તા : હા અને એને હું જ ચૂટી ચકું છું

સૂર્યકુમાર : એ કામ મેં તને જ સોંપું છે ખરું ને ?

સુગંધકાન્તા : હા અને એમાં ખૂબ મજા પડે છે

સૂર્યકુમાર : આજથી હું તને બીજું કામ સોંપું તો ?

સુગંધકાન્તા : હું બીજું કોઈ કામ નહિ કરું

સૂર્યકુમાર : કેમ વારુ, તું મારો હુકમ પાળવા બધાંબેલી નથી.

સુગંધકાન્તા : જરૂર. પણ મારી પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ કોઈ કામ હું કરી શકીશ નહીં.

સૂર્યકુમાર : તે કદી પ્રયત્ન કર્યો છે ?

સુગંધકાન્તા : ના. અને એની જરૂર પણ નથી.
સૂર્યકુમાર : તું મારા માનસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. મારી આગ્રા નહીં પણ તો હું તને ખતમ કરી નાંખીશ. જા મારા માટે ત્યાં બનાવ. કડક મીઠી ને...

સુગંધકાન્તા : એ કામ મારું નથી.

સૂર્યકુમાર : મારે ત્યાં પીવી છે.

સુગંધકાન્તા : હું એક જ કામ કરી શકું એમ છું.

સૂર્યકુમાર : મારે ત્યાં પીવી છે.

સુગંધકાન્તા : હું એક જ ક્ષણ ચૂંટી શકું એમ છું.

સૂર્યકુમાર : મારે ત્યાં... (સુગંધકાન્તાનું) ગળું દબાવી પગ પછાડે છે અને એકે ચડી જાય છે. સુગંધકાન્તા રિખાતી, ચાલી જાય છે. થોડી ક્ષણો બાદ જમણી બાજુથી એક ધરરખુ સ્ત્રી આવે છે. તેણે માથે ઓઢ્યું છે અને ધરની ચાવીનો ખૂંડો સાડલાના છેડે ભરાવ્યો છે, તે સૂર્યકુમારની જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ ઝડપ ઝડપથી પગલાં ભરે છે. આ દરમિયાન કપડાં ધોવાનો, શાક સમારવાનો, દાળ વધારવાનો, વાળવા-ઝૂંડવાનો અભિનય કરે છે. સૂર્યકુમારને ત્યાં પીવડાવે છે, અને તેની સામે જોતી જોતી જે રીતે આવેલી હતી તે રીતે જતી રહે છે. સૂર્યકુમાર એકામાંથી ઝબકે છે, આંખો ઊંધાડે છે, પુરશી પરથી ઊભો થઈ બગાણું ખાય છે અને પાછો પુરશી પર બેસી પડી પૂમ પાડે છે.)

સૂર્યકુમાર : સવિતા (સ્વગત : ક્યાં મરી ગઈ.) (જમણી બાજુથી આવેલી સ્ત્રી સવિતા છે, તે આવે છે.)

સવિતા : (સૂર્યકુમારને) શું છે તે! સવારના પહોરથી ધાંટા શેના પાડો છો? જોતા નથી મેં દાળ ચૂંદે મેલી છે તે?

સૂર્યકુમાર : દાળમાં ભરકો મૂક. આજ મારે ખાવું નથી જા બગીચામાં જઈને એક ફૂલ ચૂંટી લાવ. હા. કાણું ગુલાબ. મારું કાણું કાણું ગુલાબ.

સવિતા : તમારું ઠેકાણું તો છે ને? તમે કે તમારા બાપે ક્યે દહાડે બગીચો બાલ્યો હતો તે ક્યારના કાણું ગુલાબ કાણું ગુલાબ લઈ મંડયા છો તે?

સૂર્યકુમાર : હું તારો પતિ છું. હું તને આતા કટું છું. મારે ગુલાબ જોઈએ. કાણું ગુલાબ. આપણા બગીચામાં ભરે છે ને એ.

સવિતા : આપણો બગીચો? કાણું ગુલાબ? (ખડખડાટ હસે છે.) જરા ભાનમાં આવો. મારી તો દાળ બજારશે. ચાલો વધાર કરી આવું. પાછું થોડીવારમાં તો તમારા પેટમાં કીડી-ચકોડા પેસશે અને ખાઈ ખાઈ ખોલશે.

સૂર્યકુમાર : કાણું ગુલાબ... (એકે ચડે છે.)

સવિતા : હા, હવે સમજા. દાળમાં કાણું કોકમ નાખવાનું કહે છે. ચાલ જીવ એમ કરીએ. આપણો કાંઈ છૂટકો છે? (જાય છે)
 (થોડી ક્ષણો બાદ ડાબી બાજુથી સુગંધકાન્તા અને જમણી બાજુથી સવિતા આવે છે. સુગંધકાન્તાના હાથમાં સરસ મોડું કાણું ગુલાબ છે. સવિતાના હાથમાં વાંકાચૂંકા આકારવાળું કાણું મોડું કોકમ છે. સુગંધકાન્તા સવિતા ભણી, સવિતા સુગંધકાન્તા ભણી વુસ્સાભેરે હોડે છે. દરેક એકબીજાની વસ્તુ ઝૂંટવવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રયત્નમાં દરેક પોતાની વસ્તુ ખોઈ ખેસે છે. દરેક પોતાની વસ્તુ જતાં બહાવરી બની અકળાઈ ઊઠે છે. સૂર્યકુમારની આસપાસ ગંભીર ચહેરા સાથે, જોળ જોળ ફરે છે. ફરતાં ફરતાં હાકે છે. હાંકતાં હાંકતાં ફસડાઈ પડે છે. થોડી ક્ષણો બાદ બેચનાં મુખ ખૂલે છે. અવાજ આવે છે.

પચાસ વર્ષ પૂર્વે ભજવાયેલાં આપણાં નાટકો

સંપા. પ્રકાશ વેગડ

[આપણી રંગભૂમિનાં નાટકોની આ વર્ષાનુક્રમ-સૂચિ સામયિકો અને ત્રયોમાંથી સંગ્રહીત માહિતીના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે. જે નાટકોના ભજવાયાનું વર્ષ મળી શક્યું નથી, એ નાટકો આ સૂચિમાં સામેલ કરી શકાયાં નથી. પ્રાપ્ત માહિતીમાં અનેક સ્થળે વિસંગતિઓ અને અપૂર્ણતાઓ જોવા મળી છે અને આપણાં અંશાલયોમાં આ માહિતી ચકાસવાનાં આધારભૂત સાધનો મને મળી શક્યાં નથી. જે વાચકો પાસે પ્રમાણિત માહિતી હોય તેમને નમ્ર વિનંતી છે કે આ સૂચિમાં જે ખામીઓ દેખાય એની અમને જાણ કરે. ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસના વિકાસ માટે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની આપણે ત્યા જરૂરિયાત છે.

અસ્તુત સૂચિની ગોઠવણી આ પ્રમાણે છે : નાટક ભજવાયાનું વર્ષ કે અમુક વર્ષોનો ગાળો, લેખક, નાટક, નાટક કંપનીનું નામ અને પ્રથમ રજૂઆતની તારીખ. સં.]

ઈ. સ. ૧૮૫૩

અશાત. રૂતમ સોહરામ. પારસી નાટક મંડળી. ૨૯ એપ્રિલ, ૧૮૫૩, મુંબઈ,

ઈ. સ. ૧૮૬૫-૧૮૭૫

દલપતરામ કવિ. કમલા વૈધવ્ય વેનચરિત્ર. ૧૮૭૩,

રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે. જયકુમારી વિજય નાટક ઉત્તેજક મંડળી. ૧૮૭૫

—નળ-કમંચતી. નાટક ઉત્તેજક મંડળી. ૧૮૬૫.

૩૦૦ પ્રયોગો રજૂ થયા હતા.

—મદાલસા (પંચાંકી). ના. ઉ. મંડળી, ૧૮૬૫

—લલિતા દુઃખદર્શક. એન. ૧૮૬૭

વાલજીભાઈ આચારામ ઓઝા. સીતાસ્વયંવર

મોરબી આર્ચ સુબોધ નાટક મંડળી. ૧૮૭૪-૭૫ દરમિયાન.

ઈ. સ. ૧૮૭૬-૧૮૮૬

નર્મદ (નર્મદાશંકર લાલશંકર દવે). દ્રૌપદ દર્શન. નાટક ઉત્તેજક મંડળી. ૧૮૭૬. આ નાટકનું ૨૬ પ્રયોગો થયા છે.

—સારસાકુન્તલ. નાટક ઉત્તેજક મંડળી. ૧ વાર ભજવાયેલું.

વાલજી આચારામ ઓઝા. કેસરીસિંહ પરમાર મોરબી આર્ચસુબોધ નાટક મંડળી. ૧૮૮૫.

—ચિત્રસેન વધર્વ. એન. ૧૮૮૨.

—ભર્તૃહરિ (પંચાંકી). એન. ૧૮૮૬.

ઈ. સ. ૧૮૮૭-૧૮૯૦

અશાત. અફલાતૂન. આઈફેડ નાટક કંપની ૧૮૮૭.

—કિસ્મતકા સિતારા એન. ૧૮૮૯.

—બીમારે છુલછુલ. એન. ૧૮૮૮.

—વિમળદેવી. મોરબી આર્ચસુબોધ નાટક મંડળી. ૧૮૮૭.

—શાકુન્તલ. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી ૧૮૮૯.

કેશવલાલ શિવરામ અખ્યાપક. સંગીત લીલાવત (પંચાંકી). દેસી નાટક સમાજ. વસંતપંચમ ઈ. સ. ૧૮૮૮.

અમનજી નવરોજી કાવરાજી. ગામરેની ગોરી.
આલ્ફ્રેડ નાટક કંપની. ૧૮૮૯.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી રૂપાં. કુલીન કાંતા
ઉર્ફે વનરાજવિજય. મણિભાઈ નભુભાઈ દિવેદી કૃત
'કાન્તા'નું નાટકરૂપાંતર અને નવું નામકરણ. મુંબઈ
ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૨૯ જૂન ૧૮૮૯.

વાઘજીભાઈ આશારામ ઝોઝા. ચાંપરાજહાડો.
મોરબી આર્યસુખોદય નાટક મંડળી. ૧૮૮૭.

—રાજસિંહ અને દિમળદેવી. એજન. ૧૮૮૭.
વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય. હરિશંકર. મુંબઈ
ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૬ ઓગ. ૧૮૯૦.

ઈ. સ. ૧૮૯૧
ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. સતી સંયુક્તા. દેશી
નાટક સમાજ.

નર્મદ. સીતાહરણ અથવા રામજનકી દર્શન.
નાટક ઉત્તેજક મંડળી. ૨૦ વાર ભજવાયું
મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. રાજબીજ. મુંબઈ
ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૨૧ ફેબ્રુ. ૧૮૯૧.

ઈ. સ. ૧૮૯૨
અચાત. રસિકમણિ. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક
મંડળી કેશવલાલ શ્રીરામ અધ્યાપક. મહારાજ ભોજ
દેશી નાટક સમાજ.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. ભોજરાજ. દેશી
નાટક સમાજ.

—સુભદ્રાહરણ. એજન.
—ત્રિવિક્રમ. મોરબી આર્યસુખોદય નાટક
મંડળી. આ નાટક ૫ વર્ષો સુધી ચાલ્યું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૯૩
અચાત. માનસિંહ અલયસિંહ. મુંબઈ ગુજ.
ના. મંડળી

—સુંદરવેણી. એજન.
કેશવલાલ શ્રીરામ અધ્યાપક. ઉર્વશી. દેશી નાટક
સમાજ.

—ભગતરાજ. એજન.

—વીર વિક્રમાદિત્ય. એજન.

નિર્લયશંકર મંછારામ વ્યાસ. સુંદરમાધવ.
એજન.

ઈ. સ. ૧૮૯૪

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. સતી પાર્વતી. દેશી
નાટક સમાજ.

રૂપશંકર ઉદયરામ ઝોઝા. રા'ખેંગાર. મોરબી
આર્ય સુખોદય નાટક મંડળી

વાઘજીભાઈ આશારામ ઝોઝા. જગદેવ પરમાર.
એજન.

—ત્રિવારાજ. એજન

—રાણકદેવી (સંતાંકી). એજન.

ઈ. સ. ૧૮૯૫

અચાત. ચંદા. મુંબઈ ગુજ. નાટક મંડળી.

—કુ:ખી ભાઈ—બહેન. એજન.

—પ્રેમકળા. એજન.

—મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ. એજન.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. અશ્રુમતિ. દેશી
નાટક સમાજ.

—કેસરકિશોર. એજન. ૨૭ માર્ચ ૧૮૯૫.

—મ્યુનિસિપલ ઇલેક્સન. એજન. ફેબ્રુ ૧૮૯૫.

ઈ. સ. ૧૮૯૬

અજાત. નર્મદ. વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક
મંડળી.

—પૃથુરાજ ચૌહાણ. મુંબઈ ગુજ. નાટક મંડળી

—પ્રતાપસિંહ વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક
મંડળી.

—પ્રેમચંદ્રિકા. એજન

—મૂળરાજ સોલંકી. મુંબઈ ગુજ. ના. મંડળી

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી રૂપાં. કરણધેલો.

નંદશંકર ત્રુ. મહેતા કૃત 'કરણધેલો'નું નાટક રૂપાંતર
મુંબઈ ગુજ. ના. મંડળી. ૫ સપ્ટે. ૧૮૯૬

રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે. હરિશ્ચંદ્ર વાંકાનેર
આર્થહિતવર્ધક નાટક મંડળી

ઈ. સ. ૧૯૬૭

અચાત. શૂરવીર શિવાજી વાંકાનેર આર્થહિત-
વર્ધક નાટક મંડળી

—સીતા સ્વયંવર. એનન.

ગોકુલજી પ્રાણજીવન રાવળ. સદેવંત સાવળીંગા
વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. સરદારબા દેશી
નાટક સમાજ ૨ ઓકટો.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. બારિસ્ટર. મુખ્યઈ
ગુજ. નાટક મંડળી. ૧૪ ઓગ.

શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ. ચંપક આતુરિકા. વાકાનેર
સત્યબોધક નાટક કંપની

—બહાદુર કલાજી. એનન

ઈ. સ. ૧૯૯૮

અચાત પુષ્પસેન પુષ્પાવતી. મુખ્યઈ ગુજ. નાટક
મંડળી ૨૩ એપ્રિલ.

ઉમિયાશંકર રાવળ અને મયાશંકર આચાર્ય.
ટેકીલી સુંદરબા વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
જૂન ૧૯૯૮.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. ઉમાદેવડી. દેશી
નાટક સમાજ. શાંતિજીવન થીયેટરમાં રજૂઆત

દયાશંકર વસનજી. લક્ષ્મીધરપતિનોરમણ (એકાંકી)
મુખ્યઈ ગુજ. નાટક મંડળી. ૭ માર્ચ.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. જયરાજ. એનન
૨૭ ઓગ

વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ રામચરિત્ર. એનન
૮ જાન્યુ.

ઈ. સ. ૧૯૯૯

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી વીણાવેલી. દેશી
નાટક સમાજ. ૩૧ ઓકટો

મણિલાલ નમુભાઈ દિવેદી. ત્રિસિંહાવતાર.
મુખ્યઈ ગુજ. નાટક મંડળી. ૧૮ ફેબ્રુઆરી.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. અનબુકુમારી
એનન ૩૦ સપ્ટે.

—વીરમંડળ. એનન. ૧૬ ડિસે.

ઈ. સ. ૧૯૦૦

અચાત ચંદ્રકાંત. વાંકાનેર આર્થહિતવર્ધન
ના. મંડળી.

—શૈલમાળા. એનન.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. વિન્યાવિન્ય
દેશી નાટક સમાજ.

દોહતરામ કૃપાશંકર પંડયા. વસંતભાભિની.
વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. વિક્રમચરિત્ર.
શામળ ભટ્ટ કૃત બત્રીસપૂતળીની વાર્તા. મુખ્યઈ ગુજ.
નાટક મંડળી. ૭ જુલાઈ.

વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ. મોહીની. એનન.
૧૭ ફેબ્રુ

ઈ. સ. ૧૯૦૧

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. મહનમંજરી.
દેશી નાટક સમાજ. ૨૯ જુલાઈ.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. સૌભાગ્ય સુંદરી
મુખ્યઈ ગુજ. ના. મંડળી. ૧૯ ઓકટો.

ઈ. સ. ૧૯૦૨

અચાત પ્રતાપી વીર-વિન્ય. અમદાવાદ આર્થ
નાટક સમાજ.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી. ઉદયભાણુ. દેશી
નાટક સમાજ. ૨૨ જાન્યુ.

મયાશંકર નેશંકર આચાર્ય. કુસુમ કમળા.
વાંકાનેર સત્ય બોધક નાટક કંપની. માર્ચ ૧૯૦૨.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. જુગલ જુગારી
મુખ્યઈ ગુજ. નાટક મંડળી. ૨૬ ઓગ.

ઈ. સ. ૧૯૦૩

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી મોહીનીચંદ્ર. છોટાલાલ
સુખદેવ રામચરિત્ર પૂરું કથું

दोषतराम कृपाराम पंड्या. अमरसत्र (सप्तमंडी).
वांकांनेर सत्यभोधक नाटक कंपनी. अप्रिल १९०३.
वाधुल्लाई आशाराम ओ.आ. यंडलस. मोरणी
आर्यसुभोध नाटक मंडणी. देशी नाटक समाज.
ई. स. १९०४

अज्ञात. छिन्दुमती. वांकांनेर आर्यहितवर्धक
नाटक मंडणी.

आलाभाई धोणशाळ जवेरी. तारासुंदरी.
देशी नाटक समाज.

—विजयकमणा (छोटाखाल इभदेव शर्माओ
पू. उं कर्ण.) देशी नाटक समाज.

मूणसांकर हरिनंद मूलाणी. कामकता. मुंभाई
युजराती ना. मंडणी. १८ ओकटो.

ई. स. १९०५

अज्ञात. सती सुंदरया. वांकांनेर आर्यहित-
वर्धक नाटक मंडणी.

ठिमियाशंकर रावण अने भयासंकर आचार्य.
राधाकृष्ण. वांकांनेर सत्यभोधक नाटक कंपनी. सप्टे.
ई. स. १९०५.

छोटाखाल इभदेव शर्मा सती सीता. देशी
नाटक समाज. २६ ओकटो.

ई. स. १९०६

अज्ञात. नरसिंह भडोता. वांकांनेर आर्यहित-
वर्धक नाटक मंडणी.

मूणसांकर हरिनंद मूलाणी. कृष्ण खरित्र
काठियावाडी नाटक मंडणी.

—नंदयत्रीसी (शामण लहनी कथावरतु).
मुंभाई युज. ना. मंडणी.

राभणल्लाई लह. नवलमुक्ता नाटक. राजनगर
नाटक मंडणी.

वसंतराय. लजवतगीता. देशी नाटक समाज.
सप्टे.

ई. स. १९०७

अज्ञात. जगतसिंह. वांकांनेर आर्यहितवर्धक
नाटक मंडणी.

—भीरांभाई. जेज्वन.

—रमण सुंदरी. जेज्वन.

—संसारि सावित्री. जेज्वन.

जभनादास व. डंकर. ध्रुवखरित्र. नरहरि प्रासा-
दिक नाटक मंडणी.

छवराभ महिधर. नागमति. काठियावाडी नाटक
मंडणी.

नथुराभ सुंदरु शुक्ल. गुमानसिंह. वांकांनेर
आर्यहितवर्धक नाटक मंडणी.

—तुकाराभ. वांकांनेर सत्यभोधक नाटक कंपनी.
नवेंबर.

यापुलाव पी. नायक. देवकन्या.

मुनशी अभीरभेज भीरजा. महन मंजरी. देशी
नाटक समाज.

—सोपते अक्षर ठिके गुल्मे पीदर. वांकांनेर
सत्यभोधक नाटक कंपनी.

राभनारायण मो. पाठक. कनक किशोरी. काठिया-
वाडी नाटक मंडणी

ई. स. १९०८

अज्ञात. संगतने रंग (झारस). मुंभाई युज.
नाटक मंडणी.

कृष्णप्रसाद माधवु लह इपां. सतीविजय.
राभनारायण मो. पाठक कृत 'कनक किशोरी'तुं

इपांतर. काठियावाडी नाटक मंडणी.

छोटाखाल इभदेव शर्मा. सती द्रौपदी. देशी
नाटक समाज. नथुराभ सुंदरु शुक्ल. नटीनटवर.

पालिताणा लडिता प्रदर्शक नाटक कंपनी.

कृष्णदं ज. शाह. महासती अनन्या. मोरणी
आर्यसुभोध नाटक मंडणी. १३ जून.

मुनशी अभीरभेज भीरजा. भीरजां रायदा.
वांकांनेर सत्यभोधक नाटक कंपनी.

मूणसांकर हरिनंद मूलाणी. देवकन्या. काठिया-
वाडी नाटक मंडणी.

વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ રૂપાં. વિમળા.
ગોક્ષપિયરૂત 'ટીમીંગ ઓફ ધ થુ' નું રૂપાંતર.
કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી.

હરિલાલ મ. મૂલાણી. ચૈતન્યકુમાર. કાઠિયાવાડી
નાટક મંડળી

—ભદ્રાભામિની (શામળ ભટ્ટ રૂત 'ભદ્રાભામિની'
ઉપરથી રૂપાંતર) કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી.

ઈ. સ. ૧૯૦૯

અરાત. કૃવકુમાર. વાકાનેર આચાર્યહિતવર્ધક
નાટક મંડળી.

—ભક્તરાજ પિપાજી. એન.ન.

—શ્રી ભદ્રાપુ. દેશી નાટક સમાજ. ૨૫ સપ્ટે.

કવિશ્રી કહાન. પ્રદલાદ રક્ષા. પાલિતાણા
ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની ફેબ્રુઆરી.

ગોપાલજી કંપાણજી દેવવાડાકર. નીલમ માણેક.
વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ.

નયુરામ સુદરજી શુક્લ નાગરભક્ત. એન.ન.
૧૬. ઓક્ટો.

—ખિલ્લમંગલ ઉર્ફે મુરદાસ. એન.ન. ૨૧ સપ્ટે.

—ભક્તિ વિજય. એન.ન.

બાપુલાલ ધી. નાયક. ચંદલાબા. મુખર્ષી
ગુજરાત નાટક મંડળી ૨૨ મે.

મયાશંકર જે. આચાર્ય. ભરતભદ્રા. વાંકાનેર
સત્યપોષિત નાટક સમાજ.

મૂળશંકર હરીનદ મૂલાણી. નવલશા હરીજી.
મુખર્ષી ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૩ નવે.

રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી. સુરેખાહરજી.
વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ.

હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ. કંસવધ. મોરબી
આચાર્યસુબોધ નાટક મંડળી

ઈ. સ. ૧૯૧૩

નયુરામ સુદરજી શુક્લ. કામલક. મુખર્ષી ગુજ.
નાટક મંડળી.

—શહેનશાહ અકબર. વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ
નાટક સમાજ.

પ્રાણલાલ જોડાલાલ. બાજીગવ મસ્તખ
પાલિતાણા ભક્તિ પ્રદર્શક નાટક કંપની.

પ્રાણશંકર જગનલાલ ત્રિવેદી. રતીચંદ. એન.ન.
કૃલચંદ જ. શાહ. સુકન્યા સાવિત્રી. મોરબી આચ.
સુબોધ નાટક મંડળી.

મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ 'કાંત'. જાલીમ દુશિયા.
દેશી નાટક સમાજ.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. વસંતપ્રભા. મુખર્ષી
ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૧૭ ડિસે.

મોતીલાલ ભટ્ટ. શત્યનારાયણ. દેશી નાટક
સમાજ.

વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ. નવલકુસુમ. મુખર્ષી
ગુજરાતી નાટક મંડળી.

વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા. ગોરીગુપ્તી. સન
નાટક સમાજ.

સવાઈલાલ જોડાલાલ વોરા. દ્રૌપદીદાસ
સનોતન નાટક સમાજ.

ઈ. સ. ૧૯૧૧

અરાત. રાધા પ્રેમભક્તિ. વાંકાનેર આચ.
હિતવર્ધક નાટક મંડળી.

—વિદ્યાપ્રતાપ. એન.ન.

—સુરયામ. એન.ન.

ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય. રતિર
પાલિતાણા ભક્તિ પ્રદર્શક નાટક કંપની.

જોડાલાલ રૂપદેવ શર્મા. સતી પદ્મિની. દે
નાટક સમાજ.

ઝાલાભાઈ ધો. ઝવેરી. સતી પદ્મિની. એન.ન.

૨૨-૪-૧૯૧૧

નયુરામ સુદરજી શુક્લ. સિદ્ધરાજ. વાંકાનેર
નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ. ('યોગકન્યા' નાટક
સુધારા વધારા અને નવા નામકરણ સાથે).

मा जुवा पागव (प. जणुवाच विभावनदास
देही). भोटाखुयरित्र. पाठखुकर संगीत मंडल.
मूलशंकर हरिनंद म्हाखी. देवकन्या. मुंगळ
जराती नाटक मंडली

स. १८१२

भीमछ २. लहं. कपीर साण. देशी नाटक
माण.

छोटाखाल इभाहेव शर्मा. कपीर कमाळ. जेजून.

—दुखीन नायिका. जेजून.

—सन्धासी. जेजून. १ जून.

—इपां. सरस्वतीयंत्र. जोवर्धनराम भा.

भाठी कृत 'सरस्वतीयंत्र' नवलकथातुं नाटय

नातर. आर्थ नैतिक नाटक समाज. ११ मार्च.

दुर्लभराम जटाशंकर रावण. मनहर मेना.

किनेर वृसिंह नौतम नाटक समाज.

दूलयंद ज. शाह. महाश्वेता काहंभरी. वृसिंह

नाटक समाज १७ जून.

हरिहर परसेतम दिवानां. भोळतो कागण. आर्थ

नाटक समाज.

स. १८१३

अमृतलाल त्रेमछ भोटाहकर. जलित इलाद.

विताखा लकित प्रदर्शक नाटक कंपनी. १२ जून.

भीमछ वसनछ लहं. परशुराम. आर्थ नैतिक

नाटक समाज.

छोटाखाल इभाहेव शर्मा. अजतसिंह. देशी नाटक

माण. १२ एप्रिल.

नारायण विसनछ ठंकर. भायामोहिनी. विद्या-

नोद नाटक समाज. सरोज नाटक समाज. २०

एप्रिल.

—वसुंधरा अने भेधारी तलवार. शेक्सपियर

'मेकमेथ'तुं इपांतर. आर्थ नैतिक नाटक समाज.

६ जून.

दूलयंद ज. शाह. मालतीभाषव. विद्याविनोद

नाटक समाज. २० जून.

जामनाय तवपराय गव. जालप्रता. ज्ञानार
वृसिंह नौतम नाटक समाज.

मखिवाल 'पागल'. मानवी प्रपंच. विद्याविनोद
नाटक समाज. १० मे.

विश्वनाथ रणछोडछ जेशी. छंद्रवती-आर्थ.
नैतिक नाटक समाज.

स. १८१४

जेम. डी. कोठारी. शांतिकर. पाविताखा लकित
प्रदर्शक नाटक कंपनी.

'अलिखा जेशी' (जगजवनदास त्रिकमछ
कोठारी). यंत्रशेभर. जेजून.

गणपतराम लहं. पितृलकत श्रवण. आर्थ नीति.
सुशोध नाटक सोसायटी.

छोटाखाल इभाहेव शर्मा. सती सुलोचना. देशी
नाटक समाज.

नथुराम सुंदळ शुक्ल. पितृलकत प्रकाकर. विद्या
विनोद नाटक समाज. मे १८१४.

नारायण विसनछ ठंकर. यालु जमानो. आर्थ
नैतिक नाटक समाज. १६ मार्च.

वृसिंह जगवान प्रकाकर. सिद्धार्थ शुद्ध. जेजून.
प्रकाशंकर नायक. जेसल तोरल. सरस्वती नाटक

समाज.

दूलयंद ज. शाह. मुद्राप्रताप. (कालिदास कृत
'अलिखान शाकुन्तल' उपरथी). विद्याविनोद नाटक

समाज. ओकटो.

मखिवाल 'पागल'. किशोरसिंह. सरस्वती नाटक
समाज.

—कुसुमावली. जेजून.

—लक्ष्मीविजय. जेजून. १६ एप्रिल.

—सरोजिनी. आर्थ नैतिक नाटक समाज.

मनहर वरतेजवाणा. अदल छन्दाइ. सरस्वती
नाटक समाज.

मुनशी गुलामखलीचां कामेल. नैहरे शमशीर.
वांकाणे वृसिंह नौतम नाटक समाज.

भूणशंकर हरिनंद मूलाणी इपां. प्रतापलक्ष्मी.
 मण्डिलास न. द्विवेदी कृत 'युष्माकसिंह'नु' नाट्य
 इपांतर. मुंभळ गुजराती नाटक मंडणी. ३१ जन-यु.

भोतीलास भेयूर नंदवाण. अक्षरि विभवभिर.
 आर्थ नैतिक नाटक सभाज. १५ जन-यु.

रघुनाथ त्रि. अलाल. लुद्धेव. मोरणी आर्थ
 सुभोध नाटक मंडणी.

—शुंजीअपि. ज्येज्ज.
 रामनारायण भोहनलास पाडक इपां. सागर
 सरिता. मण्डिलास 'पागल' कृत 'मानवी प्रपय'नु'
 इपांतर. विद्याविनोद नाटक सभाज

ई. स. १८१५

छोटासाल इभदेव शर्मा. सती दमयती. देशी
 नाटक सभाज.

जयंतिलास मण्डिलास भडेटा. प्रतिज्ञा. ज्येज्ज.
 नारायण विसनल ठककुर. अनगपत्रा, विद्या-
 विनोद नाटक सभाज. २५ डिसेम्बर.

—दगाभाज दुनिया. शोभेशयंद दत्त कृत 'भाषणी
 कंकण'नु' इपांतर. आर्थ नाट्य सभाज. २५ जुलाई.

—देवी दमयती. आर्थनाट्य सभाज. १
 जुलाई.

रुसिंह लगवान विलाकर. र्नेहसरिता. मुंभळ
 गुजराती नाटक मंडणी. १५ सप्टे.

रूखयंद ज. शाह. शुक्रदेवल. विद्याविनोद नाटक
 सभाज.

मण्डिलास 'पागल' पुंडलिक. आर्थ नैतिक
 नाटक सभाज.

—सरला देवी. पाकिताशा ललित अदर्शक
 नाटक कंपनी.

मण्डिलास पोपटलास लणवकर. ललितप्रताप.
 ज्येज्ज.

—सती अनसुधा. ज्येज्ज.

भूणशंकर हरिनंद मूलाणी. संगतनां इण
 मुंभळ गुजराती नाटक मंडणी. २८ ईपुआरी.

हरिहर दिवाना. सती तोरल. आर्थ न
 नाटक सभाज.

ई. स. १८१६

भीमल वसनल लट. प्रवीण सागर विजय
 नौतम नाटक सभाज.

गोपालल कल्याणल देलवाडाकर. राजलजि
 विद्याविनोद नाटक सभाज. १० ईपुआरी.

गौरीशंकर आशाराम वैराटी. इनक केशरी
 विजय नौतम नाटक सभाज.

छोटासाल इभदेव शर्मा. अशोक देशी नाटक
 सभाज.

—आसुरी माया. ज्येज्ज.

जयशंकर वाधलभाई छर्वशी पुरवदा. विजय
 नौतम नाटक सभाज.

नधुराम सुंदरल शुक्ल पद्यावती अने जयदेव
 आर्थ नैतिक नाटक सभाज.

नानालाल जणदेवल अलाल, जयमती. विजय
 नौतम नाटक सभाज.

नारायण विसनल ठककुर. सती द्रौपदी. आर्थ
 नाटक मंडणी. २ मार्च.

रुसिंह लगवान विलाकर. सुधायंद मुंभळ
 गुजराती नाटक मंडणी ५ ज्येज्ज.

परसोतम रामयंद डांडेरवासा. लकतगण
 जोडलस सररनती नाटक सभाज.

अजुलास धाराम द्विवेदी. दानवभेदिनी
 सररवती नाटक सभाज.

—देवी वत्सला. आर्थ नाट्य सभाज.

मालुलास गिरधरलास लट. भडाराल शांतदु
 अस्वयंदा. विजय नौतम नाटक सभाज

लार्थलास जमनाशंकर छिपायाय. न्यायसिंह
 कल नीतिदर्शक नाटक सभाज. २८ ज्येज्ज

—योगमाया. ज्येज्ज ज्येज्ज.

मण्डिलास 'पागल'. अमरकुमार. शोकरपि
 कृत 'हेभेट' छिपरथी. विद्याविनोद नाटक सभाज

—रनहंसुधा. अजन्म.

महाराष्ट्रीशंकर अय्याशंकर शर्मा. यंद्युते.
क२७ नीतिदर्शक नाटक सभाज. ३१ डिसे.
मोहनबाबू भाईशंकर भाई. देवी देवदूति. देशी
नाटक सभाज.

रघुनाथ ब्रह्मलहट्ट, भूषणशंकर भूषाणी अने
मण्डिलाल 'पागल'. सूर्यकुमारी. आर्य नैतिक नाटक
सभाज. ओक्टो. १९१६.

रामचंद्र अध्वर्यु. अलोपरतन. वांकांनेर सत्य-
भोधक नाटक सभाज.

ई. स. १९१७

गौरीशंकर आशाराभ वैराटी. उर्वशी पुत्रुवा.
—वीर दुर्गादास. विजय नौतम नाटक सभाज.
नाथालाल शाभणदास ब्रह्मलहट्ट. आत्मपण.
क२७ नीतिदर्शक नाटक सभाज. मे १९१७.

नारायण वि. ठकडुर अने कल्याणलु प्रागल
भनी. देवी सद्रकाणी अथवा पावागढने प्रलय. सरस्वती
नाटक सभाज. २२ डेप्टुआरी.

चुसिंह भगवान विभाकर. मधुसंधरी. मुंयर्ध
गुजराती नाटक मंडणी. २८ जुलाई.

प्रभुलाल ह्याराम द्विवेदी. वीर धोटोकव. लक्ष्मी-
कांत नाटक सभाज.

कुलसंह न. शाह. गोपीचंद्र. वांकांनेर आर्य-
हितवर्धक नाटक मंडणी.

बाईलाल नभनाशंकर उपाध्याय. महत्त्वा
मुक्षसीदास. क२७ नीतिदर्शक नाटक सभाज.

मण्डिलाल 'पागल'. कणियुगनी सती. वांकांनेर
आर्यहितवर्धक नाटक मंडणी.

मण्डिशंकर पोपटलाल लणवदकर. कुंणविहारी.
पालिताया लकितप्रदर्शक नाटक कंपनी.

महाराष्ट्रीशंकर अय्याशंकर शर्मा. अशोक हर्ष.
क२७ नीतिदर्शक नाटक सभाज. ३१ मार्च.

०. १९१७

अज्ञात. सुधाचंद्रिका. लक्ष्मीकांत नाटक सभाज.
छगनबाबू रावण. सूर्यसरोज. वांकांनेर सत्यभोधक
नाटक कंपनी.

छाटाबाबू इय्यदेव शर्मा. इक्ष्मणी स्वयंवर.
क२७ नीतिदर्शक नाटक सभाज.

नयतिबाल मण्डिलाल महता. रनेहस्ता
(प्रतिज्ञांजुं ननुं नामकरण). देशी नाटक सभाज.
चुसिंह भगवान विभाकर. मेधभाषिनी. मुंयर्ध
गुजराती नाटक मंडणी. २३ नवेंबर.

प्रभुलाल ह्याराम द्विवेदी. अहल्याबाई क२७
नीतिदर्शक नाटक सभाज.

—वीर कुषाल लक्ष्मीकांत नाटक सभाज.

—श्री शंकराचार्य. अजन्म. २२ ओगस्ट.
ईसाहुसेन उई मनहरवरतेजवाणा. रनदेशसेवा.
आर्यनैतिक नाटक सभाज. १८ अप्रिल.

मण्डिलाल 'पागल'. रा'मांडलिक. अजन्म-७ डिसे.

—सती सविता. क२७ नीतिदर्शक नाटक
सभाज. मण्डिशंकर पोपटलाल लणवदकर. नण-हमपती.
पालिताया लकितप्रदर्शक नाटक कंपनी.

—महाभारत. अजन्म.

रघुछांडलाल महासुभाराम धवि (त्रिवेदी).
सकुन्तला. देशी नाटक सभाज.

शंकरलाल तवाडी. राजलीला. विजय-नौतम
नाटक सभाज.

ई. स. १९१८

आधवल रघुछांडल ठकडुर. पुष्पवीणा.
पालिताया लकितप्रदर्शक नाटक कंपनी.

भंडेराव यवार. लीष्म प्रतिज्ञा. देशी-नाटक
सभाज.

गौरीशंकर आशाराभ वैराटी. मालविकाग्नि-
मित्र. विजय नौतम नाटक सभाज.

गौरीशंकर त्रिभुवन उपाध्याय. रंगतरंग.
विश्वरंग नाटक सभाज.

નાનાલાલ બળદેવજી શ્રીભલાદે. અમરલક્ષ્મી.
વેળ્ય નીતમ નાટક સમાજ.

પુત્રુભોતમ રામચંદ્ર. સૂર્યકંભલ. વાંકાનેર આર્થ-
કેતવર્ધક નાટક મંડળી.

બાપુલાલ બી. નામક. આનંદલહરી. મુખર્ષ
ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૨૩ ઓગ.

મણિશંકર પો હજીવદકર રમણુતારા પાલિતાણા
કલિત પ્રદર્શક નાટક કંપની.

મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા રક્ષણીહરણ.
શી નાટક સમાજ. ૨૬ જુલાઈ.

મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી. ભાગ્યોદય. રોયલ
નાટક કંપની.

ઈ. સ. ૧૯૧૦

અંબાશંકર શંકરલાલ ઉપાધ્યાય. વિશ્વલોકા.
ખર્ષ ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૨૫ સપ્ટે.

ઓષધજી રણછોડજી ઠકકુરે ઉર્વશી. પાલિતાણા
કલિત પ્રદર્શક નાટક કંપની.

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી. અદ્યુપ્ત. આદર્શ
નાટક સમાજ.

—રાણા અમરસિંહ. એજન.

—વીર હર્ષીર. હિંદ નાટક સમાજ.
જટાશંકર સુંદરજી જાની. વીર વનિના. વિદ્યા
નોદ નાટક સમાજ.

પ્રભુલાલ દયારામ દિવેદી. કુમારપાળ.
કમીકાન્ત નાટક સમાજ.

પ્રભુલાલ દયારામ દિવેદી અને અન્ય પૃથ્વીપુત્ર.
જન. ૧૦ જુલાઈ.

મણિલાલ 'પાગલ'. હનવિજ્ય. આર્થનૈતિક
નાટક સમાજ. ૨૬ જૂન.

મૂળશંકર હ. મૂલાણી. એક જ ભૂલ. રોયલ
નાટક મંડળી.

મોહન વ્યાસ. હાલકુમારી વાંકાનેર. આર્થકલિત-
વર્ધક નાટક મંડળી.

હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી. સાચો. સન્યાસ
રોયલ નાટક મંડળી.

ઈ. સ. ૧૯૨૧

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી. ગુજરાતની ગર્જના.
—નવજીવન.

ગૌરીશંકર ત્રિભોવન ઉપાધ્યાય. સત્તાનાં સાહસ.
દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ.

ચત્રજી ભીમજી ત્રિવેદી. દામાજી. એજન.
જમનાદાસ મોરારજી સંપટ. ભૂલનો ભોગ.

રોયલ નાટક કંપની.

જયકુંભુ નથુરાય (કવિ જનક). હાલ તનૈયા.
દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ.

—વીર બલુવાહન. એજન.

પ્રભુલાલ દયારામ દિવેદી. અનુજ્ઞાદય. લક્ષ્મીકાન્ત
નાટક સમાજ. ૪ જૂન.

મુનશી અખ્યાસઅલી. સતી મંજરી. આર્થ
નૈતિક નાટક સમાજ.

મોહનલાલ ભા. ભટ્ટ. દેશભક્તિ. દેશી નાટક
સમાજ ૧૮ મે.

રણછોડલાલ મહાસુપરામ કવિ. કમળાલક્ષ્મી.
દેહી નાટક સમાજ.

રામજીભાઈ મહેતા (પ્રણામી). રા'નવધણ.
રોયલ નાટક કંપની.

'શયદા' (હરજી લવજી દામાણી) સંસારનીકા.
પારસી ઈમ્પ્રીરીયલ નાટક મંડળી.

ઈ. સ. ૧૯૨૨

અસાત. માહતાખે જહાન. લક્ષ્મીકાન્ત નાટક
સમાજ. ૨૯ એપ્રિલ.

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી. રાકોડ દુર્ગાદાસ.
પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક ના. કંપની.

—સ્વયંવર. એજન.

જમનાદાસ મોરારજી સંપટ. સોનેરી જળ. રોયલ
નાટક કંપની.

જયશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ. નૂજહાં.
પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક ના. કંપની.

નયુરામ શર્મા. સૌભાગ્ય સુંદરી. મૂળશંકર હ.
મૂલાણીએ સુધારેલું. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
એપ્રિલ ૧૯૨૨.

નાનાલાલ બળદેવજી બલસહ. મીનળમુંગલ,
દેશી નાટક સમાજ. ૩૧ ઓગ.

વૃસિંહ ભગવાન વિલાકર. અબજોનાં બંધન.
લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ. ૨ ડિસે.

બમનજી નવરોજજી કાબરાજી. આપના શાપ.
આર્થ નૈતિક નાટક સમાજ.

મણિલાલ 'પાગલ'. રાજ સંભાજી. મણિલાલ
'પાગલ'નું અધુરું નાટક પ્રભુલાલ દિવેદીનું પૂરું
કરેલું. આર્થ નૈતિક નાટક સમાજ. ડિસે. ૧૯૨૨.
ઈ. સ. ૧૯૨૩

ગૌરીશંકર આશારામ વૈરાટી. મોરસ-સિકંદર.
પાલિતાણા ભ. ના. કંપની.

—રામાયણ. એન.ન.
ચંદુલાલ જટારાંકર ભટ્ટ. જગપતિ શિવાજી.

આર્થસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૧૪ નવે.

જમનાદાસ મોરારજી સંપટ ૩૫૦. એમાં શું ?
મુનશી પ્રેમચંદ્રજીકૃત 'સ્નેહ સદન' ઉપરથી તૈયાર
કરેલું. રોયલ નાટક કંપની.

--રાજરમત. એન.ન.
પ્રભુલાલ દયારામ દિવેદી. સત્યપ્રકાશ. લક્ષ્મીકાંત
નાટક સમાજ. ૧૨ મે.

—સૂર્યપ્રકાશ. એન.ન.
મણિલાલ 'પાગલ', દીવાન. દેશી નાટક સમાજ.

—પ્રેમની પૂતળી. વાંકાનેર આર્થહિતવર્ધક
નાટક મંડળી.

—બ્રહ્મકુમારી. એન.ન.

—રાજ જયવંતસિંહ. લક્ષ્મીકાંત નાટક
સમાજ.

—વેરની વસુલાત. વાંકાનેર આ. ના. મંડળી
સ્થુનાથ બલભટ્ટ. ઉપાકુમારી. મોરબી આર્થ
સુબોધ નાટક મંડળી.

સ્વાવકશ ચરાફ. રતિ મેડમ. આર્થ નૈતિક
નાટક સમાજ. ૨૬ ઓગ.

ઈ. સ. ૧૯૨૪

એકવજી રણછોડજી ઠકકુર. આરુશિલા. આર્થ
સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૨ ઓગ.

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી. દિવ્યલક્ષ્મી. દેશી નાટક
સમાજ.

જગજીવન પાઠક. આદર્શ અધિકારી. પાલિતાણા
ભ. ના. કંપની.

—ભક્ત દામાજી. એન.ન.
જમનાદાસ મોરારજી સંપટ. એ કોનો વાંક
રોયલ નાટક કંપની

પ્રભુલાલ દયારામ દિવેદી. માલવપતિ મુંબઈ
લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ.

મમનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ. ભોજરાજ
કાલિદાસ. આર્થ સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
૧૦ મે.

મણિલાલ 'પાગલ'. મહાદેવ શિંદે. આર્થ
નાટક મંડળી.

--રાજસંસાર. દેશી નાટક સમાજ. ૧૪ મે.
--સંસારલીલા. આર્થ નૈતિક નાટક સમાજ

—સૌરાષ્ટ્રવીર. આર્થ નાટક મંડળી.
મૂળશંકર હ. મૂલાણી. રવિનદર્શન. આર્થ
સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી. ૧૫ ઓક્ટો.

—મણિક રતિલાલ મહેતા. પુનરુદ્ધાર (કોરિયા)
પાલિતાણા ભ. ના. કંપની.

હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ. ભક્તરાજ અંબરીષ
મોરબી આર્થસુબોધ નાટક મંડળી.

ई. सं. १९२५

अंधाशंकर लक्ष्मण. वीर अलिमन्धु. हिन्दी परधी अनुवाद. पाषिताष्ठा ल. ना. कंपनी.

गौरीशंकर आशाराय वैराटी. गुजराती गजना. हिन्दू विनय नाटक समाज.

—वीरभूषण. देशी नाटक समाज २६ जन-सुआरी.

—समाजसेवा. जेज्ज. १६ नवंबर.

छोटोसाक्ष इण्डेव सर्भा. राजहंस

परमानंददास त्रापणकर. अनारकली. पाषिताष्ठा ल. ना. कंपनी.

—प्राणराव पेशवा. जेज्ज.

—लक्ष्मण महाराज. जेज्ज

—वीर अलिमन्धु. जेज्ज.

अनुसास ह्याराम द्विवेदी. पृथ्वीराज चौहान.

लक्ष्मीकांत नाटक समाज. २६ अप्रैल.

आपुसास ली. नामक. सौभाग्यनो सिंह. मुंबई गुजराती नाटक मंडली. २५ अप्रैल.

मण्डिसास 'पागल' हिन्दूलक्ष्मी देशी नाटक समाज.

—देवकुमारी. लक्ष्मीकांत नाटक समाज. १८ जुलाई.

—पवित्र प्यार. आर्थनैतिक नाटक समाज

—भोन्नरभा. आर्थ नाटक मंडली. १ जन-सु.

—सती शोभना. पाषिताष्ठा ल. ना. कंपनी.

भूषणशंकर छ. मूलाष्ठी इपा. रत्नावलि. हर्षकृत 'रत्नावलि' नुं इपांतर. आर्थसुभाष गुजराती नाटक मंडली. २८ इधुआरी.

—विक्रम अने शनि. जेज्ज. २८ मे.

हरिदास भू. मूलाष्ठी. वीरनारी आशा. जेज्ज.

१ ओक्टो.

ई सं. १९२६

अंधाशंकर हरिदास. देवी होयस. विनय नौतम समाज. किशोरदानी. तलवारनी धारे. आर्थ नाटक मंडली.

—वीर भोष्णल. जेज्ज.

गज्जेशंकर पंड्या. कारनीरतु प्रभात. मुंबई गुजराती नाटक मंडली. करंथीमां लक्ष्मण.

—तनुखीना तरंग. जेज्ज. करंथीमां लक्ष्मण अने मुंबईमां 'होलेन कन्या' नामे १९२८मां लक्ष्मण.

गौरीशंकर त्रिभुवन लक्ष्. आर्थतिलक. आर्थ नाटक मंडली.

गौरीशंकर आ. वैराटी. वीरनवधु. रोमल नाटक कंपनी.

गयाशंकर वाधुलाल व्यास. महाधि महिला याने नरलक्ष्मण. मुंबई गुजराती नाटक मंडली.

नारायण वि. ठकुर. माधवी कंकण. आर्थसुभाष गुजराती नाटक मंडली. रमेशचंद्र इत कृत 'माधवी कंकण' छपरथी. नवंबर.

परमानंददास त्रापणकर. महाराज मुंज. पाषिताष्ठा ल. ना. कंपनी.

—सोरोतो सिंह. जेज्ज.

—हडीलो जयमल. मण्डिसास पागल कृत 'सती शोभना' गीतो अने प्रहसनमां इरफार साधे नया नामे लक्ष्मण. पाषिताष्ठा ल. ना. कंपनी.

अनुसास ह्याराम द्विवेदी. हौलेनंग लक्ष्मीकांत नाटक समाज.

—सिराज-उद. हौला. जेज्ज.

भाष्णल रतनशी गेशी. देवी होयस. देशी नाटक समाज.

मण्डिसास 'पागल'. वीर रमणी. जेज्ज. १९ अप्रैल.

—श्रीमंत प्राणराव. सहलेपक रघुनाथ अलाल. आर्थ नैतिक नाटक समाज.

મૂળશંકર હ. મૂલાણી. કોકિલા. રાયલ નાટક કંપની.

રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી. સોરઠંપતિ. આર્ય મુખોધ નાટક મંડળી. ડિસ્કો.

વલ્લભદાસ વાલજીભાઈ પટેલ. વિજયધ્વજ. દેશી નાટક સમાજ.

'શયદા' (હરજી લવજી દામાણી). કુમળી કળી. મુખ્યઈ યુજરાતી નાટક મંડળી.

ઈ. સ. ૧૯૨૭

ગજેન્દ્રશંકર પંડયા. જમાનાનો રંગ મુખઈ યુજરાતી નાટક મંડળી.

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી, દેશદીપક દેશી નાટક સમાજ, ૨૯ ડિસેમ્બર.

—'રા'કવાટ. આય'નૈતિક નાટક સમાજ.

—વલ્લભીપતિ. દેશી નાટક સમાજ. ૧૬ મે. આ નાટકની પરી નાષ્ટની ૬૫ હજારની આવક જળપ્રલયને કારણે કાનમાં આપી હતી.

—વીર રાડોડ ('દુર્ગાદાસ'નું નવું નામ). દેશી નાટક સમાજ

જમનાદાસ મોરારજી સંપટ. વિનાશ પંથે. ભટ્ટી સેવા સમાજ.

—વીશમી સહી. ભટ્ટી સેવા સમાજ.

પરમાનંદદાસ ત્રાપજકર. વીરહાક. પાલિતાણા ભ. ના. કંપની.

પ્રભુલાલ દ્વારામ દિવેદી. એક અવળા. આર્ય નૈતિક નાટક સમાજ. ૧૧ જુલાઈ.

—શા.સેનાહન. લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ. ૧ એપ્રિલ.

ફિરોજશાહ જહાંગીર મર્જ્યાન 'પિંબમ'. હેન્ડસમ બ્લેગાર્ડ. આર્ય નૈતિક નાટક સમાજ. ૯ સપ્ટે.

મણિલાલ 'પાગલ'. વીર તાનાજી. પાલિતાણા ભ. ના. કંપની.

હરજી લવજી દામાણી 'શયદા' વસતવાણા. દેશી નાટક સમાજ. ૬ ઓક્ટો.

ઈ. સ. ૧૯૨૮

અજ્ઞાત. ડોલતી દુનિયા. સરોજ નાટક સમાજ. ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડયા. વિજય કોનો ?

રોયલ નાટક કંપની.

ગૌરીશંકર આ. વૈરાટી. દેશદીપક. દેશી નાટક સમાજ.

—આપ્પા રાવળ. વિજય નાટક સમાજ. ૧૨ જાન્યુ.

—સત્તાનો મદ. પ્રભુલાલ દિવેદીએ સુધારેલું. દેશી નાટક સમાજ. ૬ સેપ્ટે.

નયુરામ સુહરજી શુક્લ. પિતૃભક્ત પ્રભાકર. સરોજ નાટક સમાજ.

નારાયણ વિસનજી ઠક્કર. ગર્વખંડન. આર્ય નૈતિક નાટક સમાજ. ૧૮ ઓક્ટો.

પરમાનંદદાસ ત્રાપજકર. જયસિંહ રાઠોડ. વિજય નાટક સમાજ. ૧૫ ડિસે.

—મહાત્મા લાંબ. પાલિતાણા ભ.ના. મંડળી —મોજીયો મહારાજ. એજન.

મણિલાલ 'પાગલ'. વીર પ્રતિજ્ઞા. એજન.

—સર વસંતકુમાર. સહાયેષક નારાયણદાસ મોતીરામ. સરોજ નાટક સમાજ. ૧૧ મે.

—સંસારચિત્ર. પાલિતાણા ભ. ના. મંડળી.

—રનેહસુધા. સરોજ નાટક સમાજ.

ચુનાથ બ્રહ્મસદ અને જીવણલાલ બ્રહ્મસદ સંપા. પ્રેમવિજય. મણિલાલ 'પાગલ' કૃત 'સતી બિજળી' સુધારીને નવા નામે રજૂઆત. ભઠમી નાટક સમાજ. ૯ સપ્ટે.

હરિહર દીવાની, પ્રભુલાલ દિવેદી અને રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ-સતી અંબના. આર્ય નૈતિક નાટક સમાજ. ૨૪ મે.

અધિપુરુષ

*

પિનાકિન દવે

બંદીઓનાં ગાન સાભળી મહારાજ દશરથ જાગ્યા. પાતાલનર્મથી બહાર દષ્ટિ ફેલાવી પ્રભાતની સ્વાલીમા પૂર્વ દિશામાં રેલાતી હતી. મનમાં સાવિત્રી મંત્ર ભણતા તેઓ જીભા થયા રાણી કૈકેયી પાસે જ હતી. તે બોલી : 'નાથ આટલા વહેલા જશો ?'

'દેવી, પ્રભાત થઈ ગયું રાજાને સમયની આબતમાં સ્વતંત્રતા હોતી નથી' રાજપુરુષો મારી વાટ બેતા હશે.'

'રાજપુરુષોની ચિંતા કરો છો એટલી પણ મારી ચિંતા કરતા નથી આપણી વીતી રહેલી યુવાનીની ચિંતા કરતા નથી.' કૈકેયીએ કહ્યું.

'જે વીતી જવાણું છે તેની ચિંતા કરવાથી શો ફાયદો ? જે અક્ષય રહે છે તેની ચિંતા કરીએ-યશની. ઈક્ષ્વાકુ વંશના રાજવીઓ યશની જ ચિંતા કરતા આવ્યા છે.'

'એની મને ખબર છે. અહીં આવીને ઠાણુ જાણે કેટલા હજાર વાર તમારા મોઢે આ સાંભળીને હું તો થાકી ગઈ છું.' મોઢું કુલાવી કૈકેયીએ કહ્યું.

'હેરી, તમે યાદ નથી રાખતાં તેથી તો ફરી ફરી કહેવું પડે છે. આલેખ, રિસાસીત નહીં. આ દશરથના જીવનનો આધાર તમે છો. તમારું સુખ ઉદાસીન જોઈ છું ત્યારે દિશાશૂન્ય બની જાઉં છું. રાજકાર્યમાં પણ ચિંતા લાગતું નથી.'

જે તમે કહો છો તે સાચું હોય તો બે ધડી મારા પાસે આવી બેસો મારા વિખરાઈ ગયેલા ઠેક સુમારી આપો.'

દશરથ કમને કૈકેયીની પાસે બેઠા ને કેશ સમારી વેણી બાંધી આપી. કૈકેયીની શ્રીવા ફરતાં દશરથના હાથ ધૂજતા હતા. દશરથ બોલ્યા : 'આપણને એક પુત્ર થાય તો મારા પિતૃઓ શાંતિ પામે.'

'હું કહું છું કે આપણને થશે જ.' કહેતાં કૈકેયીએ દશરથનો હાથ પેતાના ઉદર પર મુકાબો કૈકેયીની વિશાળ પાણીદાર આંખોમાં દશરથ લાવિનાં સ્વપ્નો બેવા લાખા.

એ બોલતી હતી : 'હું કુલભૂવણ પુત્રને જન્મ આપીશ રાજમાતા કહેવાઈશ. ઠેકવ અને કૈસલજું મિલન ફળદાયી બનશે.'

‘એ પુત્રને હું મારા હાથે રાજતિલક કરું
એટલે કૃતકૃત્ય.’

દશરથની આંખો સામે એક શ્યામ સુંદર શિશુ
ડગમગ ચાલતો આવતો હતો. એના દંતવિહીન
વિસ્ફારિત મુખ પર હાસ્ય હતું. એ પાસે આવ્યો
તેમ મોટો થતો જતો હતો. હવે એના હાથમાં
ધનુષ્ય-બાણ હતાં. એ બે હાથ જોડી બોલ્યો :
‘તાત, પિતૃએનાં ક્રોધો હું આવ્યો છું. તમે
વિશ્વજિત યજ્ઞ કરો, મહારાજ રઘુએ કર્યો હતો તેવા.
હું તમારા સૈન્યનો સેનાપતિ.’

‘જેમ દેવોની સેનાનો કાર્તિકેય.’ દશરથે જાણે
કૃતક્રતાથી કૈકેયીના બે હાથ પકડી લીધા. પછી
ધીરથી કહ્યું ‘હવે મને જવા દો.’

‘તમે મને પકડી રાખો છો ને પાછા મને કહો
છો જવા દો.’ દશરથ હસ્યા, ‘એ બંધન અદશ્ય છે.
હૃદય પર એની બીંસ છે.’ ‘આજે પ્રમદવનમાં
દોલોત્સવ છે. મધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળીશું. બોજન પણ
ત્યાં લઈશું.’

‘જેવી રાણીની આરા.’ હસીને કહેતાં. દશરથ
મહાર આઠ્યા. પરિચારકોએ તેમને નિત્યકર્મમાં
સહાય કરી. પવિત્ર થઈ દશરથ મંત્રગૃહમાં ગયા.
ત્યાં રાજપુરુષો ઉપસ્થિત હતા.

દશરથ આવતાં બધા બિલા થયા.

દશરથે સંક્ષેપમાં જ પૂછ્યું, ‘કાંઈ વિશેષ?’

‘પ્રભુને જે બાણવું હોય તો ધણું છે.’ એક
ચર બોલ્યો.

‘પ્રકૃતિ પ્રસન્ન તો છે ને?’ દશરથે ચિંતાથી
પૂછ્યું.

એની જ વાત કરવાની છે, પ્રભુ’

‘શી વાત છે?’

‘પ્રભુ, આપણે બ્રહ્મદ્રોહ કર્યો છે.’

‘ધૃક્ષવાકુવંશના દશરથથી બ્રહ્મદ્રોહ? કદાપી ન
બને.’

‘ન માનતા હો તો મંત્રીવર્ગ સુમંત્રને પૂછજો.
તેઓ કદાપિ અસત્ય નહીં કહે.’

‘એની કોઈ વિગત?’

‘હા, કુલપતિ યજ્ઞદત્તના આશ્રમ પર હું મલો
કર્યો અને કુલપતિની તથા તેમનાં પત્નીની આંખો
હરી લીધી.’

દશરથ જાણે ન માનતા હોય તેમ કાને હાથ
દઈ બિલા ચર્ષ ગયા.

‘અબ્રહ્મણ્યમ.....અબ્રહ્મણ્યમ.....કોણે આ
ચોર પાતક કર્યું?’ કોણે સૂકુતોને એક અંજલિ ભરી
વિનાશના હુતાશનમાં હોત્તી લીધાં? કોણે પ્રજાસમક્ષ
મારા નામને કલંકિત કર્યું? મારા પ્રથિતયશ પૂર્વજોની
કીર્તિ રોળી નાખી?’

‘મહારાજ શાંત થાઓ. આ રાજ્યમાં આપની
આરા વિના તો કશું બનતું નથી.’

‘તો શું દશરથ આવી આરા કરે એવું પ્રજા
માને છે?’

‘મહારાજ, એમાં પ્રજાનો શો વાંક? પ્રજા તો
એમ જ માને ને.’

‘એ એવી કશી આરા કરી નથી.’

‘તો આપની આરા વિના કોણ આપું પગલું
ભરે? કોને પોતાનું જીવન વહાણું નથી?’

‘કોણ આપું પગલું ભરે?’ દશરથે પોતાના
હૃદયને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ઉત્તર ૨૫૪ જ હતો. મહારાણી
કૈકેયી.

આધિપુરુષ

*

પિનાકિન્ દવે

બંદીઓનાં ગાન સાંભળી મહારાજ દશરથ જાગ્યા. વાતામનમાંથી બહાર દષ્ટિ ફેલાવી, પ્રભાતની સાક્ષીમાં પૂર્વ દિશામાં રેલાતી હતી. મનમાં સાવિત્રી મંત્ર બણતા તેઓ ઊભા થયા. રાણી કૈકેયી પાસે જ હતી. તે બોલી : 'નાથ આટલા વહેલા જશો ?'

'દેવી, પ્રભાત થઈ ગયું. રાજને સમયનો આખતમાં સ્વતંત્રતા હોતી નથી.' રાજપુરુષો મારી વાટ જોતા હશે.'

'રાજપુરુષોની ચિંતા કરો છે એટલી પણ મારી ચિંતા કરતા નથી, આપણી વીતી રહેલી યુવાનીની ચિંતા કરતા નથી.' કૈકેયીએ કહ્યું.

'જે વીતી જવાનું છે તેની ચિંતા કરવાથી શો ફાયદો ? જે અક્ષય રહે છે તેની ચિંતા કરીએ-યશની. ઈક્ષ્વાકુ વંશના રાજવીઓ યશની જ ચિંતા કરતા આવ્યા છે.'

'એની મને ખબર છે. અહીં આવીને કોણ જાણે કેટલા હજાર વાર તમારા મોઢે આ સાંભળીને હું તો થાકી ગઈ છું.' મોહું કુલાવી કૈકેયીએ કહ્યું.

'દેવી, તમે યાદ નથી રાખતાં તેથી તો ફરી ફરી કહેવું પડે છે. ચાલો, રિસાસી નહીં. આ દશરથના જીવનનો આધાર તમે છો. તમારું મુખ ઉદાસીન જોઈ હું ત્યારે દિશાશૂન્ય બની જાઉં છું. રાજકાર્યમાં પણ ચિત્ત લાગતું નથી.'

જે તમે કહો છો તે સાચું હોય તો બે ધડી મારા પાસે આવી બેસો. મારા વિખરાઈ ગયેલા કેશ સમારી આપો.'

દશરથ કમને કૈકેયીની પાસે બેઠા તે કેશ સમારી વેણી બાંધી આપી, કૈકેયીની ત્રીવા ફરતાં દશરથના હાથ ધ્રુજતા હતા. દશરથ બોલ્યા : 'આપણને એક પુત્ર થાય તો મારા પિતૃઓ શાંતિ પામે.'

'હું કહું છું કે આપણને ધરો જ.' કહેતાં કૈકેયીએ દશરથનો હાથ પેલાતાના ઉદર પર મુકાવ્યો.

કૈકેયીની વિશાળ પાણીદાર આંખોમાં દશરથ ભાવિનાં સ્વપ્નો જોવા લાગ્યા.

એ બોલતો હતો : 'હું કુલભૂવણ પુત્રને જન્મ આપીશ. રાજમાતા કહેવાઈશ. કેકય અને કૌસલનું મિલન કળદાયી બનશે.'

‘એ પુત્રને હું મારા હાથે રાજતિલક કરું’
એટલે કૃતકૃપ.’

દશરથની આંખો સામે એક રથામ સુંદર શિશુ
ડગમગ ચાલતો આવતો હતો. એના દંતવિહીન
વિસ્ફારિત મુખ પર હાસ્ય હતું. એ પાસે આવ્યો
તેમ મોટો થતો જતો હતો. હવે એના હાથમાં
ધનુષ્ય-આજુ હતો. એ એ હાથ જોડી ખોલ્યો :
‘તાત, પિતૃએનો ત્રેયો હું આવ્યો છું. તમે
વિશ્વજિત યજ્ઞ કરો, મહારાજ રઘુએ કર્યો હતો તેવા.
હું તમારા સૈન્યનો સેનાપતિ.’

‘જેમ દેવોની સેનાનો કાર્તિકેય.’ દશરથે જાણે
કૃતચતાથી કૈકેયીના ખે હાથ પકડી લીધા. પછી
ધીરેથી કહ્યું ‘હવે મને જવા દો.’

‘તમે મને પકડી રાખો છો ને પાછા મને કહો
છો જવા દે.’ દશરથ હસ્યા, ‘એ બંધન અદશ્ય છે.
હૃદય પર એની ભીંસ છે.’ ‘આજે પ્રમદવનમાં
દોષોત્સવ છે. મધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળીશું. જોજનન પણ
ત્યાં લઈશું.’

‘જેવી રાણીની આરા.’ હસીને કહેતાં. દશરથ
બહાર આવ્યા. પરિચારકોએ તેમને નિત્યકર્મમાં
સહાય કરી. પવિત્ર ચર્ધ દશરથ મંત્રગૃહમાં ગયા.
ત્યાં રાજપુત્રો ઉપસ્થિત હતા.

દશરથ આવતાં બધા ઊભા થયા.

દશરથે સંક્ષેપમાં જ પૂછ્યું, ‘કાંઈ વિશેષ ?’

‘પ્રભુને જે જાણવું હોય તો ધણું છે.’ એક
ચર ખોલ્યો.

‘પ્રકૃતિ પ્રસન્ન તો છે ને ?’ દશરથે વિંતાથી
પૂછ્યું.

એની જ વાત કરવાની છે, પ્રભુ’

‘શી વાત છે ?’

‘પ્રભુ, આપણે બ્રહ્મદોહ કર્યો છે.’

‘ઇક્ષ્વાકુવંશના દશરથથી બ્રહ્મદોહ ? કદાપી ન
બને.’

‘ન માનતા હો તો મંત્રીવર્ગ સુમંત્રને પૂછજો.
તેઓ કદાપિ અસત્ય નહીં કહે.’

‘એની કોઈ વિગત ?’

‘હા, કુલપતિ યજ્ઞદત્તના આશ્રમ પર હું મલો
કર્યો અને કુલપતિની તથા તેમનાં પત્નીની આંખો
હરી લીધી.’

દશરથ જાણે ન માનતા હોય તેમ કાને હાથ
દઈ ઊભા ચર્ધ ગયા.

‘અબ્રહ્મણ્યમ.....અબ્રહ્મણ્યમ.....કોણે આં
ધોર પાતક કર્યું ? કોણે સુકૃતોને એક અંજલિ ભરી
વિનાશના હુતાશનમાં હોમી લીધાં ? કોણે પ્રજ્ઞસમક્ષ
મારા નામને કલંકિત કર્યું ? મારા પ્રથિતયજ્ઞ પૂર્વજોની
કીર્તિ રોળી નાખી ?’

‘મહારાજ શાંત થાઓ. આ રાજ્યમાં આપની
આરા વિના તો કશું બનતું નથી.’

‘તો શું દશરથ આવી આરા કરે એવું પ્રગ્ન
માને છે ?’

‘મહારાજ, એમાં પ્રગ્નનો શો વાંક ? પ્રગ્ન તો
એમ જ માને ને.’

‘એ’ એવી કશી આરા કરી નથી.’

‘તો આપની આરા વિના કોણ આવું પગલું
ભરે ? કેને પોતાનું જીવન વહાણું નથી ?’

‘કોણ આવું પગલું ભરે ?’ દશરથે પોતાના
હૃદયને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ઉત્તર સ્પષ્ટ જ હતો. મહારાણી
કૈકેયી.

‘એ વૃદ્ધ તપસ્વીને મારાથી અભણતાં અપરાધ થઈ ગયો. મારે તેમની ક્ષમા માગવી જોઈએ.’

દશરથે પોતાની ઉન્નત મૂલ્યો ઝુકાવી દીધી તે મંત્રગૃહમાંથી બહાર ચાલ્યા ગયા

‘આ બધું શું બની રહ્યું છે?’ દશરથ પોતાની બાતને પૂછતા હતા.

દશરથે સુમંત્રને બોલાવ્યો. સુમંત્ર આવતાં જ દશરથે અધીરાઈથી પૂછ્યું: ‘સુમંત્ર, જાણ્યું? કુલ-પતિ યજ્ઞદત્તને અધ બનાવ્યા એમણે મારા સ્વર્ગના દાર અધ કર્યા છે.’

દશરથની આંખો ભીની થઈ આવી. ‘મહારાજ હું જાણ્યું છું.’ ‘કૈકેયીએ આ કરાવ્યું છે એ પણ તું જાણ્યું છે? અને ગને વાત કરી નથી.’

‘મને આરા નહોતી.’

‘તારે કોની આરા પહેલી? મારી કે કૈકેયીની?’

‘આપની જ પણ રાજ્યમાં આરા તો મહારાણી કૈકેયીની જ પ્રવર્તે છે. અને તેમનામાં કુનેહ છે તેવી મને પ્રતીતિ થયેલી છે. તેઓ વગર વિચારે કાંઈ ન કરે.’

‘આવો અત્યાચાર શું વિચારીને કર્યો હશે?’

‘આપણા રાજ્યમાં આહણો વર્ગવિમુક્ત બીજા કરવાની પ્રવૃત્તિ આચરતા હતા આપ્રમ તેનું મુખ્ય સ્થાન હતું. શ્રવણ તેનું નેતૃત્વ કરતો.’

‘હું જાણ્યું છું પણ તેથી શું થયું?’

‘શક્ય છે—આવતી કાલે ભગવાન પરશુરામને એ અહીં દોરી લાવે. ભૃગુઓ અહીં બિતરી પડે તો કોસલનું શું થાય?’

‘તો દશરથ લડશે. મારા બાહુબળ પર તમને વિશ્વાસ નથી?’ દશરથ અર્શાત બની બોલતા હતા... પણ મને ભૃગુઓ ઉપર વિશ્વાસ છે તેઓ અહીં

નહીં આવે અને જે આવશે તો મારી પ્રભુ તેમને સાથ નહીં આપે. એના માટે આ ઉપાય નથી.

‘મહારાજ, આપણી પ્રજા રોષે ભરાયેલી તો છે જ. શ્રવણ સભાગતા અગ્નિમાં આજ્ઞ્ય નાખે છે.’

‘ના મહારાજ, મહારાણી કૈકેયી આમ માને છે અને મને તેમની દીર્ઘદષ્ટિ પર માન છે.’

‘અને મારી દષ્ટિ પર?’ દશરથે ધૂંધવાઈને પૂછ્યું. સુમંત્ર નીચે જોઈ રહ્યો.

‘મને યાચ છે કે યજ્ઞદત્તની ક્ષમા માગવી જોઈએ.’

‘પ્રભુ, મહારાણીને એ નહીં ગમે. એ કાઈ અમે કહ્યું છે.’ પૂરતી નખતા સાથે સુમંત્રે કહ્યું.

દશરથના મનમાં સખ્તો સ્ફુર્કા: ‘આ રાજ્યમાં મને ગમે તે યાચ કે મહારાણીને?’ પણ એ કાંઈ ન બોલ્યા. સહુને જવા માટે આદેશ આપ્યો.

મંત્રાલયમાં આસન પર એકલા બેઠાબેઠા દશરથ વિચારવા લાગ્યા.

‘કૈકેયીને સત્તા પણ પોતે જ આપી હતી કૈકેયીની દીર્ઘદષ્ટિ પર મને માન નથી?’

કેકયરાજની આ યુવાન કન્યા. એના રૂપની ખ્યાતિ સાંભળી દશરથ પર કામદેવે પાંચે પાણ વરસાવ્યાં હતાં. કૌશલ્યા અને સુમિત્રા પણ એના મનને શાંતિ આપી શકતાં નહોતાં.

દશરથે એકાંતમાં રાજ્યના શિલ્પીને બોલાવ્યો. ‘એક અગત્યના કાર્ણમાં તને નિયુક્ત કરું છું. કોઈ પણ ભોગે તે થવું જોઈએ.’

‘મહારાજની આરા યશો તેમ કરીશ, પ્રાણના ભોગે પણ.’ શિલ્પી બોલ્યો.

‘તો કેકય દેશમાં જ ને ત્યાંની રાજકુમારીનું ચિત્ર દોરી મને મોકલ. મારે એને જોવી છે. સાંભળ્યું છે કે એના જેવી સ્વરૂપવાન કન્યા જન્મતાં કોઈ નથી.’

‘સાંભળ્યું’ તો મેં પણ છે મહારાજ. જે એમનું ચિત્ર દોરવા મને તો મારા રંગોમાં નવું છવન આવશે. મારું જીવ્યું સાર્થક થશે.’

‘હું તને રાજ્યના વિષ્ટિકાર તરીકે મોકલું છું. મારી સાથે યોગ્ય પરિચારકો ને દ્રવ્ય લેતો જાજે. લે આ આરાની મુદ્રિકા.’

‘બલે મહારાજ.’ મુદ્રિકા લેતાં શિલ્પીએ પ્રશ્ન કર્યા.

‘કેટલા દિવસમાં આ કાર્ય થશે ?’

‘એ તો શી રીતે કહી શકું, મહારાજ ? પણ બનતી ત્વરાએ આપની સેવા બળવીશ.’

થોડાંક અઠવાડિયાંમાં જ કેટલેક ચિત્ર આપ્યું. ચિત્રમાંનું સ્વર્ગીય સૌંદર્ય જોઈ દશરથ પ્રેમની મૂઝાઈ પામ્યા.

સરયૂ પરથી આવતા શીતળ પવનો તેમને દુઝાડવા લાગ્યા. શાંતિ હરાઈ ગઈ. આકાશ સામે જોઈ તેઓ નિસાસા નાંખવા લાગ્યા.

ખીજ તરફ મનમાં કૌશલ્યા અને મુમિત્રાના સ્નેહનું અકથ્ય આકર્ષણ હતું. કૈકેયી આવી યુવાન, સુંદર. તે આવતાં બંને રાણીઓ અપ્રસન્ન થશે. ચિત્ર તેમનામાં લાગશે નહીં, અન્યાય થશે.

ધણું વિચારવા છતાં મન કૈકેયીના વિચારને ત્યજ શકતું નહોતું.

સુમત્રને રાજ્યની સંભાળ રાખવાની જવાબદારી સોંપી દશરથ મુખે વેશે કેકય પહોંચ્યા. તેમને જોઈ શિલ્પી પણ વિસ્મય પામ્યો.

એક જ શબ્દ દશરથે કહ્યો : ‘જમે તેમ કરીને પણ કૈકેયીને મળવાની જાહેવણ કર.’

‘એ તો અશક્ય છે. મહારાજ.’

‘દશરથ મારે કર્યું અશક્ય નથી. એ ક્યાંય જતી-આવતી હોય. કોઈ અમને સર્વ જનને મારે.’

‘નહીં મહારાજ, એ માર્ગ નિરાપદ નથી. આપ તેનો આશ્રય ન લો, વિદેશમાં ઊંચે.’

‘હું એ જાણું છું, પણ સાહસ વિના સિદ્ધિ નથી.’

થોડી પગા વિચાર કરી શિલ્પી અચકાતાં બોલ્યો : ‘કાલે નગર બહારના ઉપવનમાં કૈકેયી કંદુકક્રીડા માટે જવાનાં છે.’

દશરથને સમયાંય ચર્ચ આપ્યો. ઉત્સાહથી તેણે કહ્યું : ‘તો આવતી કાલે આપણે ત્યાં જઈશું.’

‘કોઈ પણ પુરુષ માટે પ્રવેશ નિષિદ્ધ છે. શિલ્પી બોલ્યો.

દશરથ હસ્યા. ‘એ પણ કહેવાની વાત છે ? રાજ્યરીતથી હું અજાણ્ય નથી પણ આપણને પ્રવેશ મળશે. તું જાણે.’

બીજે દિવસે વહેલી સવારથી જ દશરથ શિલ્પીને સાથે લઈ ઉપવનથી થોડે દૂર વૃક્ષ પાછળ સંતાઈ રહ્યા.

કેટલોક સમય વીતતાં રાજપરિવાર સાથે રથ ત્યાં આવ્યો. રથમાંથી એક કન્યા ઊતરી. બધાં તેની સામે ચૂકતાં હતાં.

તેના પ્રથમ દર્શને જ દશરથ મુગ્ધ બની તેને તાકી રહ્યા. હૃદય અંખનાના પર્વત પર બેસી વ્યાકુળતામાં તરફડતું હતું. જાણે કહેતું હતું : ‘દશરથ, એને પામવી એ જ છવન, તે વિના મૃત્યુ.’

કૈકેયીએ આકર્ષક વેશ સભ્યો હતો. એણે ધારણ કરેલાં આભૂષણો સુધંદિરણોમાં એની આસપાસ તેજવલયો પાથરતાં. બધાં ખિલખિલાટ હાસ્ય કરતાં ઉપવનમાં પ્રવેશ્યાં.

દશરથે શિલ્પી પાસે એક કમળપત્ર મંગાવ્યું. તેના પર લેખ કર્યો.

‘સુંદરતા કોતું મન નથી લોલાવતી ?

છેક ઠોસલથી આવ્યો છું

આખરે પુષ્પોતો મધુરસ
મધુકરો માટે જ હોય છે.
દર્શન એ જ જીવવાનો ઉપાય છે નહિતર
મરણ જ શરણ છે.

સામે નયગ્રાહ નીચે ગેઠો છું.’
બાણ પર લેખને પરોવી કૈકેયી વગેરે ખેલતાં
હતા ત્યાં શક્તિ પર નિશાન લીધું.

પવનનો આછો મુસવાટો કરતું બાણ પાસેના
વૃક્ષને લાગ્યું. ઠાસીઓ ગભરાઈ ગઈ પણ કૈકેયી
એમ જ સ્વસ્થ હતી. એણે લેખ વચ્ચાળ્યો ને કદાચ
કુતૂહલવશ પરિચારિકાઓ દ્વારા આમંત્રણ મોકલ્યું.

દશરથે જતાં જતાં સિંધુને કાનમાં કહ્યું :
‘કદાચ કથી આપત્તિ આવે તો સુમંત્રને ખબર કરજો,
પરંતુ એ દિવસ વાટ જોવા બાદ. એ દિવસમાં તો
હું આખા કૈકય દેશને ઊધારી નાખીશ.’

દશરથ પરિચારિકાઓની સાથે જ્યાં કૈકેયી
ઊભી હતી ત્યાં ગયો અને અહમ વાળી તેમની સામે
અડગ ઊભો રહ્યો. મનકમાં લંબાવેલા કૈકેયીના
રત્નબંધ હોઠ ચૂપ થઈ ગયા.

દશરથના મુખ પરની રાજસ્તી આબા, પ્રતાપી
રેહ, ગૌર સુંદર મુખાકૃતિ, તેને જોતાં કૈકેયીને લાગતું
હતું જલ્દી એ કિંકરી બની ગઈ છે.

ક્ષણાર્ધમાં સ્વસ્થ થતાં કૈકેયીએ કહ્યું : ‘વિદેશી
છો તેથી આટલું સાહસ કરી શક્યા. અમારા રાજ્યમાં
આવા અવિનય બદલ મૃત્યુદંડ આપવામાં આવે છે.’

‘મૃત્યુ તો વિદાતાએ ક્યારેતુએ મારા લલાટમાં
ક્ષમી દીધું છે. પહેલાં આ રૂપની ખ્યાતિ સાંભળી,
પછી મિત્રમાં જોયાં અને આજે હવે પ્રત્યક્ષ કર્યાં.
મને મરણનો પશ્ચાત્તાપ નહીં થાય. ચાતું સાહસ
વધ્ય નથી નીવડ્યું.’

તરત કૈકેયીએ આજ્ઞા કરી : ‘એને પકડી લો.’

‘એનું નામ દુઃસાહસ કહેવાય,’ દશરથે
આતિપૂર્વક કહ્યું.

‘મને પકડવાનું સામર્થ્ય અહીં ઊભેલા કોઈમાં
નથી. વળી આ સ્ત્રીઓ છે, તેમની સામે લડવામાં
મારા પૌરુષત્વ અપમાન કહેવાય. તેઓ ચાહે તો
મને પ્રણામ કરી પકડી શકે છે... અને આપ ચાહો
તો વિના પ્રણામે પકડી શકો છો. બલકે આખા
હાય તે કચારનો બંદી થઈ ગયો છું.’

‘હું જાતે તને હંડ આપીશ.’ કૈકેયીએ
અકળાતાં કહ્યું.

‘તો એ મારું ભાગ્ય કહેવારો.’
કૈકેયીએ કટિ પરથી કટાર ખેંચી કાઢી. દશરથ
મોટેથી હસી પડયા.

‘આ સુકોચળ હાયને આવે. એલ શોભે
નથી.’ કહેતાં દશરથે પલક વારમાં કૈકેયીનો હાથ
પકડી લીધો ને કહ્યું : જુઓ છો સુદરો! મારા
હાયમાં તમારો હાથ કેવો શોભે છે ?’

કૈકેયીએ હાથ છોડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરિ
ચારિકાઓ આજ્ઞાની વાટ જોતી ઊભી હતી પણ
કૈકેયીએ કથી આજ્ઞા ન કરી.

એ દશરથની આંખોમાં જોવા લાગી. એણે
પૂછ્યું : ‘કોણ છો તમે ?’

દશરથે હાથ મૂકી દેતાં કહ્યું : ‘એમ સમજો,
એક તરસ્યો માણસ છું. આપને ઓવારે ખેઠો છું.
આમ તો હું અત્યારે જ તમને હરી જવા માટે
સમર્થ છું, મારો રથ તૈયાર ઊભો છે, પણ, મારે
એમ કરવું નથી. હું તો તમારા હૃદયમાં થોડુંક
સ્થાન ચાહું છું.’

‘મારા પ્રશ્નો ઉત્તર નથી આપ્યો. કોણ છો તમે ?’

‘આ સહુની હાજરીમાં નથી ટહી શકતો.’

‘કેમ, એવું ગુપ્ત છે ?’

‘હા, ગુપ્ત અને મહાનીય.’

કેકેયીએ મીટ માંડી, બજો એ દશરથને માખી રહી હતી. પછી સંકેતથી પરિચારિકાઓને દૂર કરી કહ્યું : સત્ય કહેલો.’

‘કયું કુળ છે તમારું ?’

‘પુરાણપ્રસિદ્ધ ઈંદવાકુલું કુળ.’

કેકેયીના હેઠમાંથી એક ધુળારી પસાર ચઈ ગઈ.

‘તો આપ—’

‘હા. હું દશરથ છું.’

કેકેયીએ મસ્તક નમાવી તેમને પ્રણામ કર્યા, અવિનય બદલ ક્ષમા માગું છું.’

‘હું તો માગું છું’ માત્ર તમારો જ મળો હાથ. [માં અને માગું’ અને કેસલતું લાવિ લખેલું દેખાય છે. મારા જીવન અને મરણની રેખાઓ તમારા હાથમાં પડી છે.’

કેટલીક પળો શાંત રહ્યા પછી કેકેયી બોલી : હું અત્યારે કાંઈ વિચારી શકતી નથી મહારાજ. [ત્વી પર એવી કઈ સ્ત્રી હોય કે જે કોશલનરેણને । ચાહતી હોય ? પણ મારી વાત થોડી જુદી છે.] તમારો ક્યારેય વિચાર કર્યો નથી. તમારે એ હતી છે, કૌસલ્યા ને સુમિત્રા. અને દશરથની ત્રીજી હતી અનવાનો ઉમંગ નથી. પછી ભલે તે પદ વર્ગ કરતાં અધિક ગૌરવવાળું હોય, મારા મનોરથો સારથ સાથે બેડાઈને પરિપૂર્ણ થશે એમ હું માનતી નથી.’

‘કુમારી, પુરુષની વય નથી બેવાતી, તેનું પદ ખેવાય છે. અને વયની દૃષ્ટિએ પુરુષ તો સિત્તેર ।’ સુધી યુવાન ગણાય.’

‘તે હશે. માગું મન તે કમ્બલ કરતું નથી. ને વીતું’ કયું મેં કહ્યું’ નથી. મારો શબ્દ એ જ ગણા.’

‘તમારી સેવા કરતાં હું મારી ભાતને ધન્ય રેખીશ, દેવી !’

‘તમે અત્યારે કામવિવશ છો. જરા સ્વસ્થ બનો ને મને પણ સ્વસ્થ બનવા દો.’

‘ફરી ક્યારે મળશો ?’ ‘દશરથે અધીરાઈથી પૂછ્યું.’

‘આવતી કાલે, અહીં આ સમયે.’

થોડે દૂર દાસી હાથમાં કંદુક ઉભાળતી હતી.

દશરથે વિદાય લેતાં કહ્યું : ‘તમારો ઉત્સવ બગાડ્યો નહીં ?’

‘એમ તો શી રીતે કહું ?’ કેકેયી બોલી.

‘આપનાં દર્શન થયાં એ પણ ઉત્સવ કહેવાય નો’

‘તમારે માટે એમ હશે કે નહીં’ તે હું નથી જાણતો પણ મારે માટે તો બરાબર એમ જ છે. આટલી ઝંપના અને ક્યારેય કોઈને માટે નથી થઈ.’

‘એકલા રૂપતું આકર્ષણ લાખે સમય ટકતું નથી, મહારાજ !’

‘રૂપ અને ગુણ વચ્ચે સંવાદ હોય છે એવું મને લાગ્યું છે. આવી સુંદર આકૃતિ ગુણહીન હોઈ શકે નહીં.’

કેકેયીએ જવા માટે પગ ઉપાડ્યા. દશરથે કહ્યું : ‘દિવસ રાતના આટલા પ્રહર સ્ત્રી રીતે વીતશે ?’

‘સંકલ્પોને સંગે સંગે.’

દશરથને લાગતું હતું કે દેહ અને મનની દિશા જુદી હતી. મન તો હજુ ત્યાં જ કેકેયની રાજ-કુમારીની પાસેથી ખસ્યું જ નહોતું. સંકેત્ય ત્યજ પૂંક ફેરવી બોલ્યું તો કેકેયી પણ તેને જ નીરખતી હતી.

‘મનનું આતું છે.’ દશરથને લાગ્યું.

કેકેયી પરિવાર સાથે ગઈ પછી દશરથે પણ પગ ઉપાડ્યા.

[તાબેલરમાં પ્રગટ થયેલી લેખકની તાજ નવલકથાનું એક પ્રકરણ]

સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થતા લેખો એ કોઈ પણ ભાષાના સાહિત્યનું મહત્ત્વનું અંગ છે. એવા ધણા વિષયો છે કે જેના ઉપર પુસ્તકાકારે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ નથી પણ સામયિકોમાં લેખોના સ્વરૂપે સારી રીતે ખેડાય થયેલું છે. આ હકીકત અંગ્રેજી સાહિત્ય જેવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં પણ જોવા મળે છે-ખાસ કરીને વિજ્ઞાન અને સામાજિક શાસ્ત્રોમાં થયેલી નવી શોધખોળ તથા સંશોધનમાં, પરંતુ ગુજરાતી સાહિત્ય કે જેમાં સ્થિત વાર્ત્તમય સિવાયના ક્ષેત્રમાં પુસ્તકપ્રકાશન પ્રમાણમાં ધણું ઓછું છે ત્યાં સામયિક સાહિત્યનું મહત્ત્વ ધણું વધી જાય છે. કારણ કે જુદા જુદા વિષયોમાં ગીચવટથી જે ગ્રંથો થઈ હોય તે સામયિક સાહિત્યમાં જ આવે છે. જીવનચરિત્ર જેવા ક્ષેત્રનો વિચાર કરતાં જ જણાશે કે પુસ્તકાકારે જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેના કરતાં સામયિક સાહિત્યમાં પુષ્કળ માહિતી દેટાયેલી પડી છે.

સામયિક સાહિત્યના ઉપયોગમાં એક મુશ્કેલી એ છે કે શું પ્રસિદ્ધ થયું છે તે જે તે વિષયના અભ્યાસીઓ જ જાણતા હોય છે અને તેઓ પણ સમય જતાં જૂલી જાય છે. આથી જુદા જુદા વિષયના અભ્યાસીઓને જે એ જાણવું હોય કે ગુજરાતી સામયિક સાહિત્યમાં તેમના વિષયમાં શું ખેડાયું થયું છે તે તે જાણવા માટે કશું સાધન ઉપલબ્ધ નથી. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં વિષયવાર તેમ જ સામાન્ય અનેક સામયિક સાહિત્યસૂચિઓ છે. ગુજરાતી માધ્યમ દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ અપાતાં આવાં સાધનોની ઉપયોગિતા ધણી વધી જાય છે.

સામયિક સાહિત્યમાં દૈનિકથી માડીને સાપ્તાહિક, પાસિક, માસિક, ત્રૈમાસિક અને વાર્ષિક તથા અનિયમિત પ્રસિદ્ધ થતાં બધાં સામયિકો આવી જાય સામયિક સાહિત્યસૂચિ સામાન્ય રીતે દૈનિકને છોડી દે છે આ સામયિક સાહિત્યસૂચિમાં પણ તેમ જ કરવામાં આન્યું છે

આવી સૂચિઓ ત્યારે જ ઉપયોગી થાય કે જ્યારે તેમાં બધાં જ સામયિકો અને તેમાંની માહિતી અને જ્ઞાન આપની બધી નોષા કે લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય. વાયકને એવી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ કે અમુક મુદત દરમ્યાન પ્રસિદ્ધ થયેલ દરેક ઉપયોગી લેખ અથવા નોંધની માહિતી સૂચિમાં અવરજ અવરશે. આમ થાય તો જ આ સંદર્ભગ્રંથની પાછળ લીધેલા શ્રમ લેખે લાગે

ગુજરાતી સામયિક સાહિત્ય વિષે માહિતી આપવા માટે ઘણા વખતથી જુદા જુદા છૂટાછવાયા પ્રયત્નો થયા છે. ૨૧ હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખે 'અંધ અને અંધકર'ના ખીજા પુસ્તકમાં સન ૧૯૩૦માં માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા મહત્ત્વના લેખોની સૂચિ પહેલવહેલી આપેલી અને ત્યાર પછી 'અંધ અને અંધકાર'નાં પુસ્તકોમાં આ કામ કેટલોક વખત ચાલુ રહેલું અને ત્યાર પછી બંધ પડી ગયું હતું ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અંધાલયે આ કામ ઉપાડ્યું છે તે માટે તેના સચાલકોને ધન્યવાદ થતે છે.

સામયિક સાહિત્યનો પૂરો લાભ ઊઠાવવા માટે આ દિશામાં હજુ વિશેષ કામ કરવાની જરૂર છે વાર્ષિક સામયિક સાહિત્ય સૂચિઓને દર પાંચ વર્ષે એકત્રિત કરીને પચવર્ષીય સૂચિ બનાવવામાં આવે તો અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે. ખીજું, ૧૯૭૫ પહેલાં જે સામયિક સાહિત્ય છે તેની સૂચિ અંધાકારે પ્રગટ કરવાની યોજના કરી તેના ઉપર કામ શરૂ કરવાની પણ તેવી જ અગત્ય છે

આપણે આશા રાખીએ કે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અંધાલયે સામયિક સાહિત્ય સૂચિના આ મહત્ત્વના કામની શરૂઆત કરી તે આગળ ધપાવે અને ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને આ દિશામાં ઉપયોગી સંદર્ભગ્રંથોની એક શ્રેણી આપે

[તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલ પુસ્તક 'ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ-૧૯૭૫'ની પ્રસ્તાવના]

આ માસનાં નવાં પ્રકાશનો (દરેક પ્રકાશકનાં)

૧. વરાળ	શ્રી રામચંદ્ર પટેલ	નવલકથા	૧૫-૦૦
૨. પલાશવન	શ્રી વિનેશ અંતાણી	"	૧૬-૦૦
૩. ખાલીપો	શ્રી આબિદ સુરતી	"	૧૫-૦૦
૪. વાસકેસળગ	" "	"	૧૨-૦૦
૫. છીનાં ચઢાણ	શ્રી નાનાભાઈ બેળદિયા	"	૧૯-૦૦
૬. ખાંડવફહન	શ્રી નવનીત સેવક	"	૨૧-૫૦
૭. ભવેભવ	" "	"	૧૮-૫૦
૮. વેરના વટોમાચું	" "	"	૧૮-૦૦
૯. રતન રાણાચું રાખમાં	શ્રી પરાજિત પટેલ	"	૨૧-૦૦
૧૦. ધૌવન આંખાની ઠાળ	" "	"	૧૭-૫૦
૧૧. અગન લગનના લેખ	શ્રી જશવંત મહેતા	"	૧૫-૦૦
૧૨. ચાંદ અમાવાસ્યાનો	શ્રી પ્રહલાદ ધણભટ્ટ	"	૧૫-૦૧
૧૩. ફૂલે છીધાં વેર	" "	"	૨૪-૦૯
૧૪. ચૂંદડી ચોઢી તારા નામની	" "	"	૧૭-૫૯
૧૫. અમરપ્રેમ	શ્રી નવલકિરોર વ્યાસ	"	૧૪-૦૦
૧૬. અગનગળણતું ફૂલ	શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ	"	૨૦-૦૦
૧૭. ચંબલની દુશ્મની	શ્રી પ્રફુલ્લ ઠાકર	"	૨૨-૫૦
૧૮. તરત્યા કિનારા	શ્રી કનુ ભગદેવ	"	૨૨-૦૦
૧૯. ભૂલભૂલૈયા	" "	"	૨૪-૦૦
૨૦. સાંવરી સળનિયા	સંગીતા	"	૨૬-૦૦
૨૧. રૂંપરાણી	શ્રી કૌલક	"	૨૧-૦૦
૨૨. અંગાર પથ	કુ. ગીતા સેવક	"	૨૪-૦૦
૨૩. આવતી રોકે વસંતને	શ્રી રાજવંશ	"	૨૮-૦૦
૨૪. અધમતા સૂરજનાં અભવાણાં	શ્રી રાજુભાઈ કહિયા	"	૧૩-૭૫
૨૫. ચંબલ તારાં વહેતાં ધૂન	શ્રી ચતુર સોલંકી	"	૧૨-૭૫
૨૬. મોતનો સાદ	શ્રી રસિક મહેતા	નવલિકા	૧૫-૦૦

૨૭. પિયામિન	શ્રી નાચાલાલ દવે	કાવ્ય	૬-૦૧
૨૮. ક્રમશઃ	શ્રી રમેશ આચાર્ય	"	૫-૦૦
૨૯. મને જ ગમશે	શ્રી સોમાભાઈ પટેલ	"	૨-૦૦
૩૦. હાઈ મંગળા	શ્રી હસમુખ શુક્લ	નાટક	૧૭-૦૦
૩૧. ગુજરાતી સામયિક લેખસૂચિ	સંપા. શ્રી કનુભાઈ શાહ શ્રી કિરીટભાઈ બાવસાર	સંદર્ભ ગ્રંથ	૨૦-૦૦
૩૨. અધીત : ત્રણ	સંપા : શ્રી જયંત કોઠારી	વિવેચન	૮-૦૦
૩૩. પરિલેશ	શ્રી રમણલાલ ચી. શાહ	"	૨૫-૦૦
૩૪. ગવાક્ષત્રીપ	હીરાબેન રામનારાયણ પાઠક	"	૧૦-૦૦
૩૫. મૂલ્યાંકનો	શ્રી ઉશનસ	"	૨૫-૦૦
૩૬. નંદશંકર	શ્રી પિનાકિર દવે	"	૫-૦૦
૩૭. સમયસુંદર	શ્રી આર. સી. શાહ	"	૫-૦૦
૩૮. પ્રિતમ એક અધ્યયન	શ્રી અશ્વિનભાઈ પટેલ	"	૩૦-૦૦
૩૯. સુખ શાંતિ અને સફળતા	શ્રી મુકુંદ પી. શાહ	ત્રેરક લેખો	૨-૫૦
૪૦. હાસ્યવિનોદ	સંપા શ્રી મુકુંદ પી. શાહ	હાસ્યલેખો	૧-૫૦
૪૧. માનવ અધિકારો	શ્રી મોરીસ કેન્ન્ટજી	લેખો	૮-૦૦
૪૨. વડલો અને વડવાઈ	શ્રી પુષ્કર ચંદ્રવાકર	"	૧૫-૫૦
૪૩. ફાંસીના માચડેથી	શ્રી જુહાપીઠાજી બુદ્ધો	રાજકારણ	૪૦-૦૦
૪૪. અધોરીઓ સાથે પાંચ દિવસ	શ્રી સુરેશ સોમપુરા	અનુભવ કથા	૧૫-૦૦
૪૫. રોજની રસોઈ	પ્રવીણલતા શોધન	પાકશાસ્ત્ર	૧૫-૦૦
૪૬. ભરતગૂંધણ કલા	શ્રી જયંત કોઠારી	ઉદ્યોગ	૫-૫૦
૪૭. રાષ્ટ્રવિધાયક સરદાર વલ્લભભાઈ	ડૉ. બિપીન ઝવેરી	જીવનચરિત્ર	૩૦-૦૦
૪૮. આપણા કવિઓ	શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રી	"	૮-૧૦
૪૯. ભગવાન સ્વામીનારાયણ	શ્રી હરીન્દ્ર દવે	"	૦-૬૦
૫૦. સદ્ગુરુ શુકાનંદ સ્વામી સદ્ગુરુ શતાનંદ સ્વામી	શ્રી શાસ્ત્રી શ્રીહરિદાસ	"	૦-૬૦
૫૧. સદ્ગુરુ નિત્યાનંદ સ્વામી	શ્રી શાસ્ત્રી નારાયણ ભક્ત	"	૦-૬૦

५२. अनादि महासुकुत सहसुर गोपालानंद स्वामी	श्री शास्त्री स्वयंभकाशदास	॥	०-६०
५३. लकतराज पर्वतबार्ध लकतराज गोरधनबार्ध	श्री साधु नारायणमुनिदास श्री साधु हरिप्रकाशदास	॥	०-६०
५४. पुण्यश्लोक पंडितजी	शुद्धा. प्र. महेश	॥	३-००
५५. साधक सांघी भा. १	जे. सोनेल	आध्यात्मिक	४-००
५६. ,, ,, भा. २	॥	॥	४-००
५७. तेतो तुं भोध धाम	—	॥	०-७०
५८. अध्यात्मज्ञान प्रवेशिका	—	॥	०-७५
५९. आरिच्य सुवास	डॉ. सुकुन्द सोनेल	॥	१-२५
६०. लखवान स्वामीनारायणुर्ना वयनाश्रुत सिंदु	—	॥	०-५०
६१. संप्रदायनो विकास अने शुरुपरंपरा	श्री हर्षहराय त्रि. हवे	॥	-६०
६२. कृष्णपराग अंधभाणा पु. १०	श्री हरीश नायक	आणसाहित्य	१०-००
६३. गटपटनी चातुरी	श्रीमती आरुलता प्यारार्ध	॥	८-००
६४. धनाधतुडी इष्टुडी	॥	॥	२-५०
६५. जेक कोडीतुं सपतुं	महाश्वेतादेवी	॥	१-५०
६६. नाना जतां मोटा	श्री छपेन्द्र लई	॥	२-५०
६७. सरस मजनी वात	—	॥	१-००
६८. स्वामी भने वात करे ने	—	॥	०-८०
६९. आण नाटयभाणा पु. ५	श्री अंद्रकान्त ठंकर	आण नाटक	१६-५०
७०. परीराखु ने प्निज आणनाटके पु. ३	श्री भनुबार्ध शाह	॥	१८-००

नेशनल बुक ट्रस्ट, इन्डिया, नवी दिल्ली नां गुलशत तथा हिंदी दरेके प्रकाशने
आमाचे त्यां ह्यावरनां मजणे; आदर्श मोडलवा विनती.

: प्राप्तस्थान :

आर. आर. शेठनी कंपनी

मुंबई ४०० ००२ : : अमदा

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

उपन्यास		
खरीदी कौड़ीया के मोल-१	विमल मित्र	55-00
अपनी अपनी कदील	हिमाञ्च भीवास्व	12-00
सप गवा	शैलेष्य मठियानी	16-00
लाजे	शाताकुमार	16-00
किसी और मुबह	रुक्मीधर मालवीय	25-00
कहानी		
अबे मोह से आगे	राजी सेठ	10-00
मेरी प्रिय कहानियाँ	शानरचन	10-00
नाटक		
कन्यादान	अरविन्द गोखले	15-00
पाँचवा सवार	बलराम पंडित	11-00
समीक्षा		
सुरदास	ब्रजेश्वर वर्मा	35-00
मार्क्स तथा आधुनिक-		
वामाचिक सिद्धांत	एलन स्विजलुड	45-00
ययार्णवाद	शिवकुमार मिश्र	40-00
भाषा शिक्षण	रवीन्द्रनाथ भीवास्व	28-00
नया काव्य नये भूख	छत्ति शुक्ल	50-00
विधिघ		
शिद्दावलोकन १-२	यशपाल	30-00
स्वामी रामवीर्य जीवन और दर्शन	बजराम मिश्र	35-00
मुझे : फाँसी के तफ्ते से	प्राण चौपड़ा	35-00
नरहरचन्द्र लोकतंत्र	लालकृष्ण आडवाणी	30-00
बे दिन बे लोग	राजेश्वर प्रसाद नारायण सिंह	18-00
घाल-साहित्य		
ईश्वरचन्द्र विद्यासागर	रवीन्द्रनाथ ठाकुर	3-00
पतंग और कछुआ	सुमीता पंत	3-00
असम की लोककथाएँ	कमला साकृत्यायन	5-00

: प्राप्ति स्थान :

आर. आर. शेट एण्ड कंपनी

0122-31 / 1-196

ગુજરાતી ભાષાનું એક અપૂર્વ પ્રકાશન

આપકથા : માનવકથા : સંવેદનકથા

ત્રણેયનું યાદગાર સન્મિલન

મીસાવાસ્યમ્

લે. વિષ્ણુ પંડ્યા

કાળના યજ્ઞની સાથે ભજે છે સત્તાવાદ અને સરમુખત્યારી. સ્વતંત્રતાની દેવીની પ્રતિમાને તે ધિન્ન-
લિન્ન કરી નાખે છે એ સમયે ઊઠતા ચિત્કાર, સંઘર્ષ અને પ્રતિકારની કથા એટલે

મીસાવાસ્યમ્

કટોકટીકાળની ધણી "ત્વરિત ક્રિતાઓ" બહાર પડી, પણ આ કથા તેવી નથી. આમાં લેખકે, પોતે
ખેલેલાં સંઘર્ષ અને કારાવાસની સાથેસાથ દેશ-પરદેશમાં ખેલાયેલા યાદગાર સંઘર્ષની પ્રામાણિક, દસ્તાવેજ
અને અત્યાર સુધી અસાત રહી ચૂકેલી સમૂહકથાને આકાર આપ્યો છે.

મીસાવાસ્યમ્

માત્ર અંતર્કથા નથી, સ્વાતંત્ર્યથી ધનકતા સંવેદનશીલ આત્માની ભાવભૂમિકા પણ છે. જ્યેષ્ઠવાસ,
ભૂગર્ભ, સંસદ અને અખબારોની લડાઈ, લડતાં લડતાં અનુભવાતા યાક-જોમ-જુસ્સા અને વિચારવલોવણની
એક આખા સમૂહની જ્યેષ્ઠપરાજ્યની આ કથા છે. તેમાં નવલકથાની ખુરશો છે, આત્મકથાનું વ્યક્તિગતપણું
છે અને ઇતિહાસનું તથ્ય છે.

મીસાવાસ્યમ્

લેખકનું સળિયા પાછળ ધકેલાવું એ સંસારની સૌથી નિર્ણાયક ઘટના બની રહેતી હતી. અહીં, સળિયા
પાછળની નિર્દોષી, ત્રણુચક્રના રંગો અને સામાજિક-અસામાજિક કેદીઓના સંસારની મથામણોને રાખદહેલ
અપાયો છે.

આર. આર. શેઠનું આ પ્રાણવાન પ્રકાશન આવતીકાલના ચિત્રનને આજે પૂરું પાડશે.

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

‘સમાજ વિજ્ઞાનભાષા’ એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ માહતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીજનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્વજ્ઞનોએ તથા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે. આ શ્રેણીની એ નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણુકાળ સારી અવકાશને આપવા દોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખદ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા છે તેનો તાદૃશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક.

સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ

સ. ડૉ. એ. આર. દેસાઈ : ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૬=૨૫

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે જન્મી થયેલી સાપ્રિત ‘સમાજની સળગતી સમસ્યાની તત્તરપરી’ અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત.

સામાજિક ક્ષેત્રે ‘નવજાગૃતિ’ એ જેનું ધ્યેય છે તેવી ‘નવજાગૃતિ સમાજભાષા’ શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ

વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર ચેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ બેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે.

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર ચેટલીકર

રૂ. ૬=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આઝાદીનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ, ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર ચેટલીકર

રૂ. ૫=૦૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-સુવકોને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વલણ ધૃષ્ટ નથી. તેને બદલે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધરાય અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે, તેવું હકારાત્મક વલણ ઠેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક.

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારપોષક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

વરાળ

રામચંદ્ર પટેલ

રૂ. ૧૫-૦૦

બિની બિની વરાળ ઓકતી ધરતીને ઠારવા એક તરવરતો નવજુવાન બ્યારે આમોદ્ધારનો લેખ ધારણ કરે છે, ને સાથે સાથે નક્કર, વાસ્તવિક ભૂમિ પર ડગ ભારે છે ત્યારે, તેને ખખર પડે છે કે સન્નનતાનું ઉપાણું મહોરું પહેરી, નિહા તુલ્ય સ્વાર્થ ખાતર કેટકેટલાં કંટકો માર્ગમાં પથરાયેલા પડ્યા છે! તે ડરતો નથી, ડગતો નથી. કેમ કે તેને ખખર છે કે સત્ય મેલ બ્યતે!! એક સોનેરી નદીનાં યશસ્વી સર્જકની નવી સંવેદનશીલ કૃતિ.

પક્ષાશવન

વીનેશ અંતાણી

રૂ. ૧૬-૦૦

એને સંવેદ્ય એ પડ્યા બનીને જીવ્યું.

એ પ્રત્યક્ષ હતું તે તો વિમુખ રહ્યું અને છતાં શૈલાએ એને કહ્યું.

“હું સહુલમાં સતત તમારા અભાવને જીવી છું.....”

સુક્રાલાઈ ખાખરાનાં યડની બખોલોમાં જીવાતા પક્ષાશવનના અભાવની વાત કહેતી સંવેદનાત્મક વાર્તા.

પ્રથમ બંને નવલકથાઓ માટે રાજ્ય પુસ્તકાર પ્રાપ્ત કરનાર લેખકની ત્રીજી કલાકૃતિ

૨, અમે કોમળ કોમળ

દિલીપ રાણપુરા

રૂ. ૧૭-૦૦

આધુનિક જમાનાની શ્રીમંત કોલેજિયન યુવતીઓથી તદ્દન ઊલટા જ મિત્રાજની. અત્યંત મધુ લાગણીઓ ધરાવતી ઊલટાના હૃદયને અજ્ય જીવનર આઘાત પહોંચાડે છે ત્યારે પોતાની સંવેદનાઓને અને ગૌરવને અખંડિત રાખવા એક એક શબ્દ અને દષ્ટિમાંથી ઊઠતાં તોફાનો સામે અંજાવાતી સઘર્ષમાંથી પસાર થતી ઊલટાની હૈયું હચમચાવી દેતી વિશિષ્ટ કથા.

આંખમાં ઊગ્યાં ફૂલ

પ્રીતમલાલ કવિ

રૂ. ૨૦-૦૦

પ્રણય એ વૈયકિનક લાગણીઓનો પ્રશ્ન છે

પરિણયમાં શું પ્રણય-સુખ શક્ય નથી?

પતિ પ્રત્યે મનમાં અધિઓ ધરાવતી દીપા પતિને આહી શકતી નથી અને અન્ય પુરુષમાં પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર પામવા મથે છે. એને એવો સાક્ષાત્કાર થાય છે?

ઈલા એક એવી ઓકરી છે જે મૂગી પ્રેમ-લક્ષિમાં માને છે. પ્રણયની સુખરતા એને આપંડતી નથી.

નારી હૃદયના સૂક્ષ્મ ભાવસ્પંદનોના તાણાવાણા ગુંથતી રસમય નવલકથા.

લોકપ્રિય પ્રકાશન

૧૧૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્ષ-૪૦૦ ૦૦૨

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

ધધિર પેટલીકર **પરોહનું અંધારું** ૨૦-૦૦

લેખક ખાસ્સો એક દસકો તેમની વાર્તાભૂમિને વાસલ રાખીને 'પરોહનું અંધારું'ની ફસલ લઈને આવે છે. એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ'માં આઝાદી પૂર્વેના તળપદા ગ્રામજીવનની મુગંધ છે, તે આમાં આઝાદી પછીના '૬૦ના ગાળાની ધરતીની મુગંધ મધમધે છે. 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશસ્વી કૃતિ બની રહેશે તેવી શ્રદ્ધા છે.

સારંગ વ્યારોટ **ચડતા સૂરજની વેળા** ૧૮-૨૫

ચડતા સૂરજની વેળા એટલે ઉલ્લાસ સાથે આગે કદમ માંડવાની વેળા.... અંતરાયોને અડફેટે ચડાવી મનગમતી મંઝીલે પહોચવાની વેળા.... સંજોગોના સામાપુરને કાપી પાર ઉતરવાની વેળા.... પણ આવી પુરુષાર્થસભર વેળાએ કોઈ બે ચાર કમલાં ભરી અટકી જાય છે....કોઈ અંતરાયોમાં અટવાઈ જાય છે....કોઈ પાર ઉતરવાને બદલે રૂળી મરે છે... તે કોઈ વળી જીવલેણ તરંગોને હસતાં હસતાં લાતે ચડાવે છે....ચોડુક રૂળે છે....ચોડુક તરે છે અને છેવટે પાર ઉતરે છે. યૌવનનાં શુસ્તાબ તરંગો સામે તરી જતાં ખુશમિતજ આદમીની ઘાત એટલે 'ચડતા સૂરજની વેળા.'

સ્વધીર ચૌધરી **રુદ્રમહાલય** ૧૮-૦૦

સોલંકીયુગની એક કલાસિદ્ધિ શિલ્પી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કપુરમંજરીની વિરલ પ્રેમકથા. સૌંદર્યનું તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સખંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપો ધારણ કરે છે! કીર્તિનાં ઉત્તરોત્તર સોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

પિનાકિન દવે **અધિપુરુષ** ૨૦-૭૫

ભગવાન પરશુરામ, પ્રતાપી રાજા દશરથ, સ્વમાનવતી કૈકેયી, દશરથપુત્રી શાંતા, સ્ત્રીજાતિથી જ અબજ મુનિ ક્રાધ્યશૃંગ, શ્રવણ તથા પૂર્વો વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમસ્યા તાદશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુરામના સમયમાં બનતી રાજદ્વારી ઘટનાઓને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિશ્વજીત' ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ ઐતિહાસિક કૃતિ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચપત્ર માટે કૃપા કરી સ પર્ડ સાધો.

આર. આર શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચેનો સેતુ

૬૬૦૧૨

અંક : ૧૦

ગુલાઈ ૧૯૭૯

વર્ષ : ૨

સંપાદક : મનહર મોદી

શ્રી અનંતરાય રાવળ

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના નવા વસાયેલા પ્રમુખ

કલ્પમનો કસબ અને આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો
એ બન્નેનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નવી ઉત્તમ કૃતિઓ

મુખડા કયા દેખો દરપનમે !!	અમૃતલાલ યાજ્ઞિક	૨૦-૦૦
રમણીયતાનો વાગૂવિકલ્પ	સિતાંશુ યશ્વચદ્ર	૧૫-૦૦
ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ	સ.કનુભાઈ શાહ-કિરીટ ભાવસાર	૨૦-૦૦
કમળના તત્તુ	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૬-૦૦
આમોદ	સુફરજી ખેટાઈ	૧૫-૦૦
એ	વર્ષા અડાણત	૧૨-૫૦
આ અવધપુરી ! આ રામ ! !	શિવકુમાર જોષી	૨૦-૭૫
મારગ આ પણ છે શૂરાનો	"	૨૨-૫૦
નવનિર્માણ '૭૭	"	૧-૦૦
આખુ આકાશ મારી આખોમા	વિકુંભ પટ્ટયા	૧૭ ૦૦
સ્વપ્નતીર્થ	રાઘેશ્યામ શર્મા	૧૦ ૦૦
સદાસર્વદા	સારગ બારોટ	૧૪-૦૦
અનત સીમા	"	૧૩-૦૦
વ્યોમલિપિ	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	૧૦-૦૦
લીલેરો દાળ	" "	૧૦-૦૦
બિજુભાઈનું કેળવણીમા પ્રદાન	ભાગ્યલાલ પાઠક	૧૪-૦૦
અર્થાન્તર	ચદ્રકાન્ત શેઠ	૧૫-૦૦
મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ	પ્રકાશ વેગડ	૧૨-૦૦

ઉત્તમ સાહિત્યનું જ પ્રકાશન એ જેમની પર પરગત પ્રણાલિકા છે એવા પ્રકાશકો
આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨ ગાંધી માર્ગ અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

પાંદક :
હર મોદી

વર્ષ : ૨
૧૫ જુલાઈ '૭૯ : અંક ૧૦
કાર્યાલય :
આર. આર. રોહની કંપની,
કુવારા, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

વાર્ષિક લવાજમ :
રૂ. ૧૦-૦૦
(વર્ષમાં દસ અંક)
છૂટક નકલ
રૂ. ૧-૦૦
નકલ : ૬૫૦૦

આર. આર. રોહની કંપનીવતી ભગતમાઈ
ચુરાલાલ રોડે યોગી પ્રિન્ટરી, ૧૯,
અમુત ઇન્ડિયન એસ્ટેટ, દુબેશ્વર,
અમદાવાદ-૧માં છાપી, ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આપણી વાત

જીવનમાં સાહિત્યપરિપક્વતા નવા પ્રમુખ તરીકે શ્રી અનંતરાય રાવળ તાજેતરમાં બિનહરીફ પસંદગી
શ્રી અનંતરાય રાવળને આપણા સૌના વતી અભિનંદન.

'ઉદ્ગાર' આ અંકથી બે વર્ષ પૂરાં કરે છે. આ ગાળા દરમિયાન એટું બે કાંઈ પોત અંધારું છે
શ આ પ્રવૃત્તિમાં સાથ-સહકાર-મર્જાદર્શન આપનાર સૌ કોઈને છે. સાહિત્ય અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચે
નવાની એની તેમ ઠીક ઠીક બર આવી છે એમ મળતા અભિપ્રાયો પરથી જણી શકાયું છે.

નવા, ત્રીજા વર્ષે 'ઉદ્ગાર'ને વધુ સમૃદ્ધ બનાવવા પ્રવૃત્ત જીએ.

'ઉદ્ગાર'નો જૂન અંક છેક હમણાં બહાર પાડી શકાયો તે બદલ દ્વિગીરી. કાગળની ઊભી થયે
એમાં કારણભૂત બની. તે અંગે શું થઈ શકે તે હવે કેવળ વિચારવાનો વિષય નથી રહ્યો.
કરશે જ.

આ સંકેતો

વ્યવસ્થાપક
કવિતા
કલ્પ
કલ્પ
૧૯૨
સાહિત્ય-પરિપક્વતા નવા પ્રમુખ
પંકજ

કમલ વોરા
મનહર જાની
મહેશ શાહ
મનસુખ વાવેલા
નારાયણ જોષી
રઘુવીર ઝો

૯૦
૧

આંખોને બાઝી ગઈ
શ્વાસ સાથે છાતીમાં પ્રવેશી
ત્વચામાં ઊંડે ઊતરી ગઈ

ત્યાં
બારીનો કાચ તૂટી ગયો,
પતંગિયું
ઊડતું મારી આંખોમાં ઊતરી ગયું.

મનહર ભત્તી

એક કવિતા

ગ્રીષ્મના બળબળતા તાપમાં પથુ
ફૂલ જેમ ખૂલી ગયું છે ઝાડ !
લીલાંતબોળ એનાં તગમગતાં આ પાન
(બહુ આજ ફૂટયાં હોય કે કાલ !)
ચકાકારે ફરફરતાં કેટલાંક
કીકીઓમાં પાડી રહે કુંડાળાં....
કલરવમાં છબછબિયાં કરતાં ડાળ ડાળ પર મો
જેની વાહંટથી ભીંભઈ અહીં
દીવાનખાનાની બારીના સળિયા પાછળ
ન પાંદે પાંદે બથોડા લેતો જંગલી પવન
કરચલીઓ પાડી વહી નય શર્ટમાં
વૃક્ષ બની ઊભો રહી બઈ હું
બારી પાસે ઘડીક
ને બ્હીસલોની ચીસાચીસ
ખેરવી નાખે છે બધાં જ પથુઈ

ડામરના રસ્તા

નિષ્પથું વૃક્ષ જેવો હું
છવું છું-જૂડું છું-મડું છું જન્મું છું
ફરી ફરી

ફરી

ફરી.....

સમી સાંજના
બળબળતા પીળા કાચમાં
એક લઆંબિઈઈઈ તડ પડી
ને કુતકાર કરતી
એક ક્ષિતિજથી ખીજી ક્ષિતિજ સુધી દોડી ગઈ
કાચ ટુકડા અલગ થઈ જઈને
કડકડબૂસ તૂટી પડ્યા
વીંઝાતા
બારીના બાંખા ભૂરા કાચ પર અફળાતા
અસંખ્યાસંખ્ય કરચોમાં વેરાઈ ગયા
બારી પર
પાંખો પસારી ખેડું
એક પતંગિયું ધૂણુ ઊડ્યું
પાંખોમાં રંગબેરંગી તીણી કરચો ખૂંપી ગઈ
ને તે સાથે જ
કાચ પર ફેફકાટ કરતા
પતંગિયાની વીંઝાતી પાંખોમાંથી
રંગબેરંગી કાચ કરચો ઊડવા લાગી
હવામાં તરતી
ભીંતનાં છિદ્રોમાં પેસી ગઈ
લોંચ પર છત પર ફરી વળી
વેગીલી પાંખો વીંઝાતી ગઈ વીંઝાતી ગઈ
કરચો
ગોટેગોટા થઈને
ભીંત પર લોંચ પર છત પર ઊભરાતી ગઈ
રંગબેરંગી ચળકતી તીણી
એક ઊછળતું મોઝું થઈને
મારા મહેરા પર ફરી વળી

મઝલ

કળ્પતર

ક્યાં અને પણ કોઈના ને ક્યાં છે કોઈ આપણું
 ટાઢ વધતી વાથ ઠરતું વાથ ડેવજ તાપણું
 લાગણીના પગ ગીરાગી ગિત્ર લેવા થઈ ગયા
 એ હૃતું જોણું કે કાંટો વર્ધ મયું આળાપણું
 આગ જોઈ કે નરસ સળગી હોડે ભડ ભડ તરત
 મારામાં ને સાકરામાં કેરવું સરખાપણું
 વેદનાઓના કલ્પનાં હું તો જીરે જિતયો
 પણ મહુતતા ફર આ તો જોણું નીચાપણું
 મારાં આંચુઓને મોતી કોઈ પણ કરેલા નદી
 એ નથી દરિયો, નદી એને નથી કહેવાપણું
 તું નથી કોઈ હવે તારા નથી કોઈ મહેશ
 આપણે જે કે' છીએ તે તો ફક્ત અળગાપણું

મનમુખ વાધેલા

મઝલ

લીલ જેવું એક અચરજ છે અહીં,
 સાવ ભીની પાંપણે કોરાં છે અજ!
 એટલે રણની સપાટી દલબલે,
 અંજવાનાં દેાય છે જિંદાં વનજ!
 સાત દરિયાના તળે પહોંચાય ના,
 છીપમાં છે આપણાં મળવાનાં સ્વજ!
 લાખ જન્મે મૌનમાં ગાળ્યા પછી
 કુંભનાની જોલતી છેલ્લી આ પળ!
 કેમ સપનાને ય કલેવું આજ કે
 તું હુકીકત આંખને-મનમુખને છળ!

મેં
 કંટાળીને
 માળામાંના
 કળ્પતરને
 ઊઠનું મૂકી દીધું બહાર....
 ને-
 ફફડતું ફફડતું
 ફરી પાછું
 માળામાં જ લપાચું
 કળ્પતર
 ○
 સૂર્યાસ્તે
 એક નિરજ સરોવરને
 ખાતુતો રજો બગલો
 -ને હોળાખાતું રહું કળ્પતર.

○
 હવે તો
 દરદોજ
 કળ્પતરના દંડાને
 મારી તાણે છે
 કાગડા.
 ○
 કળ્પતરને
 વાચા નથી હોતી
 તેતું : છુ છુ છુ
 કેવળ
 એક વેધૂર વૃઘવાટ.

જ

એમ. એ. માં ગુજરાતી સાથે સાથે અંગ્રેજી ભણવા
 ગુજરાતકોલેજમાં પૂરાં પચ્ચીસ વર્ષ અધ્યાપન કર્યું.
 અને આજે પણ એકલાવાનું હોય એ વિષે નિશ્ચય કયન
 કરે. ક્યારેક પ્રમુખપદેથી વકલા કરતાં વધુ બોલે.
 શ્રોતાઓ પ્રશંસા કરશે કે કેમ એ બાબતે અનપેક્ષ
 રહે વાકવરચનાની ભૂલ કદાપી ન ચાપ પણ લખે છે
 એવી શૈલીમાં બોલે. અવાજ પણ અહિંસક, કોઈને
 વાગે નહિ, અડકે નહિ ક્યારેક શ્રોતાઓને આવ્યા
 હોય એવા જવા દે પણ વ્યાખ્યાન ટેપ થયું હોય
 કે લખાયું હોય તો એથી ગુજરાતી સાહિત્યની
 ગણવત્તા અવરથ વધી હોય પોતાના તરફ ધ્યાન
 ખેંચ્યા વિના જેમણે પોતાની સ્વાધ્યાયનિષ્ઠાથી
 આપણા સંસ્કારજીવનની સતત સેવા કરી છે એમા
 રાવળસાહેબનું નામ રહેશે એ નહિ, એમનું કામ
 બોલશે.

[સાહિત્યરસિકા માટે પોતાના પ્રિય સાહિત્યકારને
 પ્રત્યક્ષ જોવાનું તથા તેમને હળવા મળવાનું અપર
 કુવૃહલ હોય છે, તો ત્રણી સિક્ષણ-સરકારની સંસ્થાઓ
 માટે પોતાના સૈદ્ધિલિક કાર્યક્રમના ભાગરૂપ જ્ઞાનચર્ચા-
 વ્યાખ્યાન આદિ માટે તેમ જ વાર્ષિકોત્સવ જેવા
 પ્રસંગોમાં નાટક વગેરે લગ્નવવાના નિમિત્તે સાહિત્ય-
 સન્મંદાના સંપર્કમાં રહેવું અનિવાર્ય બને છે. આ
 હેતુને લક્ષમાં રાખી 'હિંદુગાર'ના પ્રથમ અંક
 (ઓગસ્ટ '૭૭)થી સાહિત્યકારોનાં સરનામા ક્રમ
 પ્રકટ કરીએ છીએ સં.]

એમણે જ્યાં-જ્યાં તેની અભિનય વ્યાવૃત્તિ તૈયાર
 કરેલી. ક્યારેક દિવ્દર્શન પણ કર્યું હતું પણ અભિનય
 નથી કર્યો. એની કળા પારખી છે. ગુજરાતી રંગ
 ભૂમિ એમના રસને વિષય છે બીજી કળાઓમા
 સુગીત. એ ગાઈ શકે છે. તણ કૂટની રેજમા પહોંચે
 એવા અવાજથી એ વ્યાખ્યાનું ગાઈ શકે છે મીરાનું
 પદ આપો તો આજેય ગાશે પણ ધણું કરીને તો
 તમને ખ્યાલ જ નહિ આવે કે એ તમારી નજીકમા
 છે. પોતાના હોવા અંગે દોષીને સલામ પણ ન
 કરનાર માણસ કોઈને માટે ભારરૂપ તો બને જ
 ક્યાંથી ? અને તેથી એક ઊંડા અને ઉમદા અર્થમાં
 એમનું ખસી જવાનું વલણ વાજબી ઠરે છે.
 ઈ સ ૧૯૧૨ના પ્રથમ દિને જન્મેલા રાવળસાહેબ
 ધણું જીવશે, કેમકે આજે પણ એ ચાલે છે, સ્ફુર્તિથી,
 આજુબાજુ જોયા વિના. પોતાની દિશામા દૈવ પણ
 નથી તો દિશા તો હોય જ ક્યાંથી ?

[સંદેશ'માંથી સાહાર]

- ૧૧૬. રતિયાવ 'અનિલ'
 ૩, આનંદનગર, સુગરામપુરા
 મુંબઈ-૩૯૫ ૦૦૨
- ૧૨૦. મધુસૂદન પારેખ
 એ ૧, લિંકન એપાર્ટમેન્ટ
 જયલિંક હાઈસ્ક્રીપ પાછળ
 મણિનગર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
- ૧૨૧. કમલ જસાવરા
 ૮, યાડીન એપાર્ટમેન્ટસ
 ભગનતી હાઈસ્ક્રીપની સામે
 સરદાર પટેલ રોડ, ધોરીવલી પશ્ચિમ
 મુંબઈ-૪૦૦૦૯૨
- ૧૨૨. મનોજ ખંડેરિયા
 ૯, દાણાપીઠ સોસાયટી
 જૂનાગઢ
- ૧૨૩. જ્યા મહેતા
 બી/૧૮, આનંદ ધાયા,
 પ્રભાતેવી
 મુંબઈ-૪૦૦૦૨૫

રમેશ પારેખ

સ્તનપૂર્વક

પતિ સહ ગયો એટલે સૌદામિની ઊઠી.

તેણે ઓશિકા નીચે છુપાવેલી તીક્ષ્ણ છરી લીધી અને પતિની છાતી પર મોટો કાપ મૂક્યો. પછી અંદર હાથ નાખીને પતિનું હૃદય ખેંચી કાઢ્યું. હૃદય પ્રહિયાળના મશીનની જેમ ધબક ધબક ચઈ રહ્યું હતું. સૌદામિની તેને અનિત્રેષ નજરે તાકી રહી અને પછી તે ટેબલ પર મૂક્યું.

એ વિચારમાં પડી. સવારે તેણે વર્તમાનપત્ર વાંચ્યું હતું. પિહારમાં શૂખમરણને લીધે સાત માણસનું એક કુટુંબ મરણ પામેલું તેના સમાચાર હતા, સૌદામિનીએ તેની લીટીએ લીટી રસપૂર્વક વાંચેલી.

છરી પરથી ટપકતા લોહીની દરકાર કર્યા વિના સૌદામિનીએ પતિનું પેટ ચીકું, આંતરડાં બહાર કઢયાં અને તેની એક પોટલી વાળીને ફીકમાં મૂકી. આંમં કરતાં તેને પરસેવો થયો. તેણે પતિના સર્દ સાથે મોં ધરાતે પરસેવો લૂછ્યો.

શ્રમ કરવા છતાં સૌદામિનીના ચહેરા પર હાસ્ય રમી રહ્યું હતું.

પછી ફરીથી તે વિચારમાં પડી. તેને યાદ આવ્યું કે તેને તો ચાલતા ચાલતા જવાનું છે. કેમ જવાનો? ડાખા પગની ચંપલની એક પટ્ટી ગઈ કાલે કેસ વાગવાથી ટૂટી ગઈ છે. સૌદામિનીના ગૌર કપાળમાં ચિંતાથી સળ પડેલા.

તે નાનો નિસાસો નાખી આજુબાજુ જોવા લાગી. પછી પોતાની કપડાની ટૂંક તેણે ખેંચી. એક છુદાભરેલી નાજુક આરિટકના વામરથી ગૂંથેલી થેલી તેણે કાઢી, ટેબલ પર હજુ ય ધમકતું પડી રહેલ પતિનું હૃદય તેણે થેલીમાં મૂક્યું.

એ થેલી તેણે બંધે ગૂંથી હતી. એ તેને બહુ ગમતી. એથી જ તેણે એ થેલી સંભાળપૂર્વક રાખી મૂકી હતી. થેલી લઈ તે દાદર કિતરી નીચે આવી.

રાત જેવું ધાણું હતું એટલે ખૂંભાંચરે અધારું હોય. સડકને કઠિ કઠિ ઝાંખી ખતીઓ બળતી હતી. તેથી તે રોજની જેમ અનુમાનથી રસ્તો કાપી રહી હતી.

રસ્તો સાવ નિર્જન હતો. ખીલું કોઈ હોય તો ગભરાય. સૌદામિનીને આ રસ્તે, આવા વખતે ચાલતા બીક લાગતી નહીં. એ ચાલતી રહી. થેલીમાં પતિનું ધબક ધબક થતું હૃદય તે એને સંભળાતું હતું. એના પ્રાસમાં સૌદામિની પગલાં માંડયે જતી હતી.

આ રસ્તાને ડાખી બાજુથી જે સાંકડો શેરી આવી ગમતી હતી ત્યાં અધારું બળખાણું હતું. એમાંથી એક બળ અચાનક ફૂટી નીકળ્યો. તેણે સફાઈદાર કપડાં પહેવાં હતાં. તે સૌદામિનીનો રસ્તો આંતરી ઊભો રહ્યો. તેણે સૌદામિનીને કહ્યું : 'આજે ગઈ કાલના જેવું ખુશનુમા હવામાન નથી.'

'क्यांथी होय ?' सौंदमिनी बोली जळी. 'तमे सावजनुं छापुं वाच्युं लागतुं नथी. हुवाभाननी आगाडी तभारा जेवजे आम वांचरी जेजे जे के हुं तेनी परवा करती नथी.'

'पण मे वावेव भोगनवेवतुं शु ? हुं जेने अयाची शकीश नही' आवनार बोळ्यो.

'भोगनवेवने मने उधारे व भोव वथो नथी.' सौंदमिनी यावतां यावतां बोळी- 'तभारी जभानने भोगनवेव जगाडता आवडतुं नही' होय-कडय जेभ हरो.'

पेला हुवाभानप्रेमीने अहोरो हिममत हारी गमानी जेभ जितरी गयो. तेजे डेके कुकावीने भिरस्समाथी रिवावर काडी पोताना लभज्या पर इाडी तेना नाणयामाथी 'भोगनवेव ..भोगनवेव' जेव अवाज जे वज्ज हाटी नीकज्या.

सौंदमिनीजे याववा मांडयु हुतु तेजे पाधुं वणीने जेपु पण नही तेने दररोज आ भाज्यस भगतो दररोज तेजेकने जेक सवास पूजतो सौंदमिनी पण तेने जेकने जेक जवाज आपती पेयो पोताना लभज्यामां रिवावर इाडतो दररोज 'भोगनवेव .. भोगनवेव.' जेभ जे अवाज हाटी नीकज्या.

सौंदमिनी ठीक ठीक वार यावी तेनुं गजुं सुकाई रळु हुतु. तेजे जणारायनी शोष करी नही. राभेतामुज्ज प्कारिटकनी येवांमां धज्क धज्क यतु पतितुं ह्दय काडी तेजे रडेांमां नीजोच्यु. जेमाथी थोडु प्रवाही द्रच्युं. तेने आटी सौंदमिनीजे-तरस लुआधानो सतोप मेज्ज्यो.

पछी जेटीये क्यो नही. जे तो यावती ज रळी. कथाक इतरा भसतां हुतां तेना तेने डर नहोतो. ज्तावण हुती जेटे सौंदमिनीजे पगनी जडप वधारीं दीयां

प्कारिटकनी येदीमां जे ह्दय हुतु ते केपु जल्ले केम, वारज्जु जनी गयु हुतु. सौंदमिनीने ते जयज्तां अडु धम पडतो हुतो हाई चडी हुती, ज्तां ते अटकी नही.

रातनुं धाणुं पणु वारज्जुं जनी रळु हु रस्तानी नज्थी केाई पोताना पग पडती रळु जे तेपुं सौंदमिनीने वाज्युं ते इह जने अवाक नजे रस्तानी सामे जोई रळी, जने यावती पणु रळी याच्या सिवाय तो छुटको नहोतो.

कईक ज्जुसारे आवतां तेजे पाळण जेपु. जेक राव्वा जेपु इतुं तेनी पाळण पाळण आवी रळु हुतुं. सौंदमिनीने वाड आच्युं, प्कारिटकनी येदीमां ह्दय पड्युं छे. इतरने तेनी वास आची गई हरो सौंदमिनीजे इतरा सामे धारीने जेपु पण इतरने उराडे ते कणी शकी नही. इततु हिंसक आपे सौंदमिनीने धूरी रळु हुतु. तेना मेमाथी हाण टपकती हुती इलीइलीने इलीइलीने सुसवाक करी रळां हुतां.

सौंदमिनी अविरत यावती रळी थोडे हु ज्तां रज्ते ज्जुआज्जु ज्जुतो मुनिशिपासिटीजे जोडकन ह्युं हरो. वाडयडाक अक्षरे लपेपुं डेज्जु पाटियुं वांस पर लटकावीने जोडेसु हुतु. जोडेपेवी भाटीनी देकरीजे हुनीने तेनी लूखलुखामर्षु जेपुं थई गयु हुतुं. आडा जने भाटीमाथी जेज्नी वास जठती हुती.

सौंदमिनी ज्जुही ज्जुमाई. कईतरदुथीआण नीकजुं ते सभज्वा जळी रळी अत्तीनुं अज्ज्युं आ ज्जु पर पडतुं नहोतुं.

इततुं पगजे पगजुं द्जुवतुं पज्वाडे आव रळु छे तेनी सौंदमिनीने सरत न रळी इतुं जेकाजेक धूरकयुं. सौंदमिनी जेांकी. इततुं इधुं तेजे सौंदमिनीनी मूडी पर अज्जु लयुं-सौंदमिनीना हाथमाथी प्कारिटकनी येदीं जटकी गई जेमाथी पतितुं धज्क धज्क यतुं ह्दय अहार इकाई गंधु. इततुं ज्जुट मारने तेने जेनां पडती दोडका गुडुं

सौंदमिनी ज्जुस लेवानुं मूडी गई. पहेली वार रस्तानी थीक लागी. अंधारानी थीक लागी. पहेली वार तेजे रातने जोथार अनुसज्ज्यो. आंज्मां कातरलाव जेमडी अज्ज्या. तेना शरीरमां नसे जेयाईने दोपुंजनी

બની ગઈ. અંદરથી ઝૂનનો ધક્કો આવ્યો. તે વિકરાળ બની ગઈ. તેણે ઊઘાંગ મારીને ફૂટરાની પૂકે દોટ મૂકી.

ફૂટરું ચમક્યું. ડેન્વરના બોર્ડ સાથે બટકાયું. ફરી તેણે ધૂંફળિયું ખાધું. સૌદામિની તેની સામે જ ઊભી હતી. તેને જોઈ ફૂટરું ભાગવા ગયું તો રસ્તાની ધારે ખોદાયેલ ખાડામાં જઈ પડ્યું. સૌદામિનીનાં નસકેરાંમાંથી અરમ શ્વાસો ઊછળતા હતા. તેણે જખરો અણીદાર પથ્થર લઈને ફૂટરાના ટકડા ફરી નાખ્યા. ફૂટરાની ચીસો શમી ગઈ. સૌદામિનીએ ખાડાને ધૂળથી પૂરી દીધો.

અરમથી તેની છાતી ગરમ થઈ ગઈ હતી. અંધારામાંથી તેણે પતિનું હૃદય શોધી કાઢ્યું. ધૂળમાં પડી જવાથી તે રજોટાઈ ગયું હતું ફૂટરાના દાંતનાં નેશાન પણ તેના પર રહી ગયાં હતાં. સૌદામિનીએ કાડીના છેડાથી તેને આરતેકથી સાફ કર્યું ને મૂઠીમા મરોબર પકડ્યું. પ્લાસ્ટિકની થેલી તેણે ફેંકી દીધી. અને પછી થોડીવારમાં તેણે રસ્તો શોધી કાઢ્યો યાસવાતું શરૂ કર્યું. દૂર કોઈક ટાવરમાં ગયું ડંકા પડ્યા ત્યારે સૌદામિનીના પગ અટકીને ઊભા. તેના યજામાંથી તીણી ચીસ નીકળી ગઈ. કોઈ તેને ઠાંટાના ચૂંડ વચ્ચેથી ઢસડતું હોય તેવી વેદના ઊપડી. તરવું હોય તે તરી શકાય એટલો પરસેવો વળ્યો. છવ ઢુંપાવા લાગ્યો.

એકાએક તેના હાથમાં કમળ ઊભ્યું. તે હાથ વીંઝતી હતી ને અહીં તહીં બાયકાં ભરી રહી હતી હૂખતો માણસ આથોડિયાં ભરે તેમ તે ચૂંઝતી રહી. અને એકાએક તેને હાથમાં કમળ ઊભ્યાતું લાન થયું. તેની ઉચ્ચરણેલી હથેલીને ઠંડક થઈ. તેણે હાંફતાં હાંફતાં, કમળને છાતી સાથે દબાવ્યું. એથી તેને ધૂણી રાહત પહોંચી.

કિત્રુ કિત્રુ કિત્રુ કરતું કુંબડીઓતું એક ટોળું આધારમાં ફૂટી નીકળ્યું. તેને સથવારે સૌદામિનીની આંખ ઠીક ઠીક દૂર સુધી લટાર મારી આવી.

વચ્ચે તેની ચાલ ધીમી પડી ગયેલી. હવે ફરીથી તેણે પગ ઉપાડ્યા. રસ્તામાં, બતી નીચે ઊભેલી ગાય છાપું ચાવી રહી હતી. સૌદામિનીએ જોયું તો બિહારમાં બૂખમરતે લીધે સાત માણસનું એક કુટુંબ મરણ પામેલું તેના અરમો અહેવાલ આવ ચાવી ગઈ હતી. સૌદામિનીએ ભક્તિપૂર્વક તેના કપાળ અને પૂંજડે સ્પર્શ કર્યો ને આંખે અડકાડ્યો. કમળને છાતી ઉપર દબાવી રાખેલું તેથી તેની ભીનારા બ્લાઉઝમાં ઊતરી ગઈ હતી ને ઊંચિયરની પટ્ટી લીની થઈ હતી. ત્યાં હવા અડકતી ત્યારે શીતળતા લાગતી અને શરીરનો એટલો હિસ્સો પતાયું પતાયું થઈ જતો.

સૌદામિની એક હાથમાં કમળ અને બીજા હાથની મૂઠીમાં પતિનું ધગક ધગક થતું હૃદય પકડીને ચાલતી રહી. તે મૂઠી ખોલી નાખવા માગતી હતી પણ કોણ જાણે શાથી, તે એમ કરી શકતી નહોતી.

સારી વાર ચાલ્યા પછી, રોજની જમ, રસ્તાની વચ્ચોવચ્ચ ઊગેલા આવળના ઝાડ પાસે ઊભી રહી. તેણે રસ્તાનાં ફેંકી દીધો હતી તે થેલી આવળની ડાબે લટકતી હતી. સૌદામિનીએ આવળની ડાબ પર્થી તે થેલી ઉતારી. થેલીમાં ડીડાઓએ કોચેલું અરધું સફરજન હતું. સૌદામિની નિવંચ બની. નાચતી ફૂટતી તે સફરજનને બચકાં ભરતી આવળની કરતે પ્રફલિષ્ટા કરતી રહી અને કથુંક ખેલાનમાં બળડતી રહી. તેણે છાતી સાથે દબાવી રાખેલાં કમળ અને પ્લાસ્ટિકની થેલી સળંગ પકડી રાખ્યાં હતાં.

તેની આંખોમાંથી લોહીની ધાર નીતરી ચાલી. —સૌદામિનીની આંખ ખૂલી, સવાર હતું થતી આવતી હતી. બાલુમાં ઘસઘસાટ બિંધતા તેના પતિનો હાથ હતું સૌદામિનીની ડોક નીચે હતો.

આ બાલુ ખેળી મૂતી હતી બિંધમાં પણ તેનું ભરાવદાર મ્હોં હસુ હસુ લાગતું હતું. ખેળીનો હાથ સૌદામિનીના રતન પર વળગી રહ્યો હતો.

સૌદામિનીએ ખેળીને ચુબન કર્યું. રતિના હાથને પોતાની ડોક નીચેથી ખેસ્યો એટલામાં તેની આંખમાં બિંધ ભરાઈ આવી.

સંશય-મુક્તિ

‘સંશયાત્મા વિનશયતિ’ એમ વાંચેલું પણ અનુભવેલું નહીં. એનો અનુભવ એ તો જુદી જ વસ્તુ છે. મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેના સંબંધના મૂળમાં અગ્રદ્વા-અવિચ્છાદ હોય છે ત્યાં જ આ સંશય દહમૂલ યદને ફાલેફૂલે છે. ભયમાથી એ પોષણ મેળવે છે અને નરી સ્વાર્થપરાયણતામાંથી એ આલ્સળન મેળવે છે. સંશયને આંખ છે પણ એની દષ્ટિ અત્યંત વિકૃત છે સોનાને સોનારૂપે જોવાની એની શક્તિ જ નહીં; સોનાને એ પિત્તજરૂપે જ જોવા પ્રેરાશે, અને એથી કરીને એ જોનારને વેદનાના ગર્ભમાં નકામો સમડાવ્યા કરશે.

આ સંશય શા માટે થવો જોઈએ ? શા માટે જે વસ્તુ જોવી છે એવી ન દેખાય ? સંભવ છે કે આત્મમોહ, ભય, વહેમ ધ્યાનિક એમાં કારણભૂત હોય. આત્મતત્ત્વની અને તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરવી સહેલી છે, પરંતુ પ્રસંગ આવ્યે સમતા દાખવવી અત્યંત કઠિન છે. આપણી જાત પર, આપણી માનપ્રતિષ્ઠા અથવા સત્તાસંપત્તિ પર કોઈ અલ્પલાલુ આક્રમણ આવી લાગે ત્યારે આપણે કેવા તો બેમાકળા થઈ જઈએ છીએ; કેવા વામણુ-દ્વાપાત્ર જણાઈએ છીએ ! ગઈ કાલ સુધી ઊછળી ઊછળીને આત્મતત્ત્વની વ્યાખ્યાએ ક્યેં જનારા આપણે એક વાવાએડાની ઘપાટ આગળ સોવ ધાસતણુખલાના સાગિત થઈને શરમ આવે એવો શરણુભાવ દાખવીને રહીએ છીએ. આપણું શ ન ચોપડીનું ફોટું પાન ફરફરતું હવામાં ઊડી જાય એમ ઊડી જાય છે. આપણે રક્ષીયે રંક ને પામરથીયે પામર જણાઈએ છીએ; ને આપણને સમજાય છે કે આવી આપણી નિર્બળતામાં જ સંશયને નિરતિ માગો કરવાનું ફાવે છે. એમ જણવામાં આવ્યું છે કે વીછણુ કહોવાણુવાળી-જેવવાળી એવી જગામાં પોતાનાં ઈંડાં મૂકે છે, આ સંશય પણ આપણા નિર્બળ ચિત્તમાં વાસો કરે છે અને એમાં એના ઝેરીલા વસ્તારને ઊછેરે છે. આપણે

જો એની હસ્તી સામે સાવધ ન હોઈએ તો એ આપણી સમગ્ર ચેતનાનો જાણે કબજો લઈ લે છે. એનું દેખાડયું દેખાય છે અને એનું સંભળાવેનું સંભળાય છે; એનું ચલાવ્યું ચલાય છે ને એનું સમજાવ્યું સમજાય છે. આપણે જાણે આપણે જ રહેતા નથી. આપણું આપણાપણું આ સંશય મક્કી જાય છે ને તેથી જ ‘સંશયાત્મા વિનશયતિ’નો અનુભવ થાય છે.

આ સંશયાત્મા આમ તો બીજા પર જ જાતભાતની આરોપો-અધારોપો-આક્ષેપો મૂકવા પ્રેરાતો હોય છે, પણ પોતે પોતાનું મૂળ તપાસી જોતો નથી. એ ભારેનો ગાફેલ ભમરો બની રહે છે, બીજાનાં હિદો મોઘતો ફરતો એ પોતાની તરાડો જોવાનું વીસરી જાય છે, બીજાઓથી વહેમાઈને બચવાનું ઉધામા કરતો એ પોતાના જ સંશયથી પોતે જે બચવાનું છે એ માટેના ઉપાયો વિચારવાનું વીસરી જાય છે ને પરિણામે એ પોતે અત્યંત કડુણ ચિત્તિ વરે છે સંશયાત્મા આમ તો બીજાઓને ખોટા દુષ્ટ, દુરાશયી કે દંભી માનવા પ્રેરાતો હોય છે પણ વસ્તુતઃ તો એમ કરતા સંભવ તો એવો છે કે પોતે જ ખોટો, દુષ્ટ, દુરાશયી કે દંભી થતો હોય. આમ બીજા પર નાપાયાદાર આજી ચઢાવતો પોતે જ પોતાના પાયાને ઢોસો કરતો હોય ને તેજ પોતાની જાણુ બહાર ! સંશય તેથી જોના પ્રત્યે કરાચી હોય તેનું તુક્કસાન કરે છે, એથી વધુ તો એના કરનારનું જ તુક્કસાન કરે છે.

સંશયના બધારણુમાં જ અસત છે; એના અસ્તિત્વમાં જ માનવહૃદયની કુહિલતા અથવા અનુહારતા છે. સંશયમાં અર્થય છે, અન્યાય અને કાચરતા છે. જે નિર્ભય છે, વીર્યવાન છે, આત્મચાન છે તે સંશયની ક્રૂપના કરતયિ શરમાય છે મનુષ્ય પોતાને અમુક અર્થે ઊણું ન કરે તો સંશય સુધી ગતિ જ ન કરી શકે જ્યા રનેહતુ વર્ચસ હોય ત્યાં

ત્યાં સંશય ક્ષીણકાલી નહીં શકે. સંશય એ વિશ્વ-
 મનમાંથી નહીં કુબ્જમનમાંથી પેદા થતી એક અબદ
 સૃષ્ટિ છે. એની આબોહવામાં ઉચ્ચાટ ને કટુતા,
 રૂધામણુ ને ડંખ છે. કોઈ સ્વસ્થ મનના માનવી આ
 સંશયની નજીક જવા નહીં ઇચ્છે. સંશયની સૃષ્ટિ
 નરી ઉબ્જાડ, બિહામણી, અસંતુષ્ટ ને સાંકડી છે.
 કોઈ સુન્દરતા સંશયની ડાયામાં બિછરી શકતી નથી.

આપણે ત્યાં કહેવત છે 'ચંછા ભૂત ને શંકા
 ડાકણુ'. જેના મનમાં શંકાએ અથવા સંશયે ઘર ઠહુ"
 એ દૂધમાં ફણીંતું ટીપુ' પડે તેમ વિકૃત થયે જ
 સમજવો-એની અવગતિ જ હોય. સંશયાત્મા વસ્તુતઃ
 એક અભિશપ્ત આત્મા જ છે. એની ખોપરી
 અધ્ધત્માના જેવી સડેલી હોય છે. સ્વસ્થ માણુસે
 એવા સંશયગ્રસ્ત મનુષ્યથી-સંશયાત્માથી તો વેગળા
 જ રહેવું સારું. જેમ હડકવા લાગે છે એ જ્ઞાન
 પોતે તો મરવાનો જ હોય છે પણ તે દરમ્યાન એ
 જેને જેને કરડે તેનેય મૃત્યુ તરફ ખેંચી જાય છે,
 એ જ રીતે જે મનુષ્યને આ સંશય-વિપ અઠ્યુ"
 એની તો અવગતિ નિશ્ચિત જ હોય છે, સંભવ છે કે
 એ જેમના પ્રત્યે સંશય કરે એમનેય થોડી હાનિ કરે.
 આમ છતાં પર્યાન્તે જય તો સતનો જ છે. 'સંશયાત્મા
 વિનયતિ'તો પ્રતિધ્વનિ છે 'શ્રદ્ધાત્મા તુ પ્રતિષ્ઠતિ'.
 જે શ્રદ્ધાવાન છે એ તો પ્રતિષ્ઠિત જ રહે છે, એમાં
 ભવિષ્યનોયે પ્રશ્ન નથી. એ પ્રત્યક્ષ અનુભવનું તારણ છે.

જેઓ સંશયને પોષે છે, વધવા દે છે તેઓ ઠીક
 કામ કરતા નથી. જેમ પ્રદ્યપણુને ચાલવા દેવામાં
 છેપટે તો પડે પ્રદ્યપણુ નહીં કરનાર નિર્દોષ વર્ગનેય
 હાનિ થવાનો સંભવ છે તેમ સંશયને ફાલવા દેવાથી
 એકંદરે તો વ્યકિતજીવન સાથે જ સમાજજીવનનેય
 હાનિ થાય એવો સંભવ રહે છે. આ પરિસ્થિતિમાં
 સંશયનું ઊગતાવેંત જ ઉન્મૂલન કરી દેવામાં આવે
 એ જ ઇષ્ટ છે. જે કારણે કોઈ વ્યકિતના ચિત્તમાં
 સંશયો બને એ કારણની નિરાધારતા શક્ય તેટલી
 વહેલી તકે એ વ્યકિતને પ્રતીત થાય એવું કરવું
 જોઈએ. એમ કરવામાં એ વ્યકિત સાથે એની આસ-

ઉચ્છેદવા માટે રામે કેટલું ઠહુ" અને કોઈ રીતે કહ્યું
 એનું દષ્ટાંત આપણી સમક્ષ છે જ. કામ એટલી
 હજી બધા સંજ્ઞેઓમાં જવાનું શક્ય કે ગરૂરી ન હોય
 એમ પણ બને, પરંતુ એટલું તો નહીં જ છે કે
 સંશયના તત્ત્વની ઉપેક્ષા કરવી કોઈ રીતે ઇષ્ટ નથી.
 વ્યકિત તેમ જ સમાજનું નિરામય-સ્વસ્થ જીવન
 બની રહે એ માટે સંશયને વહેલી તકે ટાળ્યે જ
 છૂટકો. એ મનુષ્યના શ્રાંત ચિત્તની, વિકૃત દષ્ટિની,
 અસહજાવની પેદાશ છે. એનું હોવું જ મનુષ્યની
 અંદરની અસ્વસ્થતાનું ઘોતક બની રહે છે. તેથી
 પૂર્ણ મનુષ્ય થવા ઇચ્છનારે-મનુષ્યાત્માના મર્મી સાધકે
 વહેલી તકે પોતાને સંશયમાંથી છોડાવ્યે જ છૂટકો,
 એટલું જ બીજાઓનેય એ સંશયના દોષજ્ઞમાંથી વહેલી
 તકે ઉગાર્યે જ છૂટકો. સંશય કરવામાં તો અસહ-ભાવ છે
 જ, પણ સંશયને ટકવા દેવામાંયે અસહ-ભાવ છે જ
 ને તેથી તેમાંથી વહેલી તકે ઊગરવામાં જ સાર છે.

સંશય જેવી શુભેચ્છાતત્ત્વના સંદર્ભ અભાવવાળી
 અન્-આધ્યાત્મિક, અસામાજિક વસ્તુભાવ્યે જ ખીજ
 હશે. સંશય કોઈને ટકાવી શકે કે ખાત્રો ટકી શકે એમ
 તો નહીં જ બનવાનું, પણ એ અનિચ્છનીય હોદ્દાબાણુ,
 ક્રિપાતો વગેરે સર્જી શકે. અભાવાત્મકતામાંથી
 મગ્ગેલા સંશયનું કાર્ય જ અભાવાત્મક-નકારાત્મક
 છે તેથી કોઈ પણ રચના-મઠ અભિગમમાં એનો
 યોગ્યો સરખોય ન પડે એની ખચરદારી રાખવી
 જોઈએ. દુરમનના ખોળામાંયે જેઓ નિરાંતે નિદ્રા
 લઈ શકે છે એ વિરલાઓ પરેપર સહબાળી છે.
 જેઓના ઓશિકા આગળ સંશયની ડાયા નથી
 એમની નિદ્રા કેટલી મધુર અને તાજબીબાક્ષ હશે
 એની કલ્પના જ કરવી રહી. આપણે જેમ માનવીની
 રોજી-રોટીની ફિકર કરીએ છીએ તેમ એની મીઠી નિદ્રા
 માટેનીયે ફિકર કરવી જોઈએ; અને એવી નિદ્રા તો
 શ્રદ્ધાત્માઓને જ વરતી હોય છે, સંશયાત્માઓને નહિ.
 તેથી જ આપણી સાધ્યપ્રાર્થના કે રાત્રિપ્રાર્થનામાં
 ઈશ્વરને આ જ એક વિનંતી હોય : તે આપણને સૌને
 વહેલામાં વહેલી તકે સંશયમુક્તિનું પરદાન બલે.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં પાત્રો - સંદર્ભ સૂચિ

સપ્તા પ્રકાશ વેગ

કનૈયાલાલ મા મુનશી ઐતિહાસિક પાત્રો અને તેમણે
નિરૂપણ ૧૧મું સંગ્રહન નિબંધ ૧૯૩૪
'કૌમુદી' જન-મુ ૧૯૩૪ ૧ ૫-૧૩ પુનર્મુ
આદિ વચનો અને બીજા વ્યાખ્યાનો ભાગ-૨
(ખડ ૧ થી ૩ સાથે) ૫ ૧૫૩-૭૫

ગુલાબદાસ શ્રોતર નવનમ્યામા પાત્રચંદ્રિ, 'આરામ'
ઓગ ૧૯૭૧ પુનર્મુ 'અભિ યક્તિ' (૧૯૬૫)
૫ ૧૦૧-૧૦૪ પુનર્મુ 'સાહિત્ય-તરત અને
તત્ત' (૧૯૭૭) ૫ ૧૮૬-૧૯૧

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી નામગનાસ્વરૂપો 'આલગ' (૧૯૭૬)
૫ ૧૦૮-૧૧૭

ચિત્રનનાલ ચક્રબર્તી શાહ ઐતિહાસિક પાત્રો અને
તેણે નિરૂપણ (મુનશીના લેખનો જવાબ)
'પ્રસ્થાન' ફાગણ ૧૯૬૧ ૫ ૪૫૫-૪૬૪

તારાબહેન શાહ ગુજરાતી નવનમ્યામા કેટલાક
તેજસ્વી સ્ત્રીપાત્રો રશિમ' (મેટ એવિયર્સ
કોલેજ, મુમબઈ) અક ૧૮ વર્ષ ૧૯૬૧-૬૨
૫ ૨૬-૩૬

દીપક મહેતા ગુજરાતી સાહિત્યમા બદલાતી પાત્ર-
વિભાવના 'વિશ્વમાનવ' ડિસે ૧૯૬૯ ૫
૧૪-૧૮

પદ્મા કુંડિયા કુસુમ, મ જરી અને કોકિલા 'નવચેતન'
ફેબ્રુ ૧૯૫૫ ૫ ૨૯૭-૧૦૨

સરોજિનીબહેન મહતા કેટલાક સ્ત્રીપાત્રો 'સ્ત્રીજન'
ફેબ્રુ ૧૯૪૪ ૫ ૧૭૯-૧૮૨

પાત્રો (અકારાદિ ક્રમમાં)

અલકકિશોરી ('સરસ્વતીચંદ્ર')
જ્યા ઠાકોર ગોવર્ધનરામને હાથે પ્રકાષેની કુ
અનકકિશોરી 'સ્ત્રીજન' નવે' ૬૪ ૫ ૧૪૧
૧૫૨. પુનર્મુ 'ક'પનામ્નિ' (૧૯૬૯) ૫
૪૮-૫૭

કાક ('ગુજરાતનો નાય')
મનસુખલાલ ઝવેરી કાકને પત્ર 'અભિજન' (૧૯૬૧)
૫ ૩૯૨-૪૨૬

રામનારાયણ મિ પાઠક મુનશીણ ઉત્તમ પાત્ર
તેણે ઉત્તમ કાવ્ય 'મળમણુ' - ગુજરાત સમાજ
દીપોત્સવી અક સવત ૨૦૦૫ ૫ ૪૫-૫૬

કુસુમ ('સરસ્વતીચંદ્ર')

ગૌરીપ્રસાદ સુ આલા ગુજરાતી સાહિત્યના બે અ
પાત્રો સરસ્વતીચંદ્ર અને કુસુમ 'અભિ
(૧૯૭૬) ૫ ૨૩-૨૬

જ્યા ઠાકોર ગરસ્વતીચંદ્રની કુસુમ 'સ્ત્રીજન' નવે
'૧૩ ૫ ૪૧૫-૪૧૮ પુનર્મુ 'ક'પનામ્નિ
(૧૯૬૯) ૫ ૪૨ ૪૩

મીનળ ('પાટણની પ્રજ્જ્વાલા')

નવ્યા ઠાકોર, 'કલ્પનામૂર્તિ' (૧૯૬૬) પ. ૮૬-૧૦૩
મુંજ

કનૈયાલાલ રાવલ, મુનશીનાં બે પાત્રો : મુંજ અને
મૃણાલ, 'નવચેતન' ફેબ્રુ. ૧૯૩૬ પ. ૪૧૭-૪૨૨
ચિત્રમનલાલ ત્રિવેદી, મુનશીનું તેજસ્વી પાત્ર મુંજલ
મહેતા 'શુભર ભારતી' માર્ચ ૧૯૭૧ પ.
૧૧-૧૩ પુનર્મુ. 'ભાવલોક' (૧૯૭૬) પ.
૨૩૨-૨૩૮.

મૃણાલ ('પૃથિવીવલ્લભ')

કનૈયાલાલ રાવલ, મુનશીનાં બે પાત્રો : મુંજ અને
મૃણાલ, 'નવચેતન' ફેબ્રુ ૧૯૩૬ પ. ૪૧૭-૪૨૨.
નવ્યા ઠાકોર 'કલ્પનામૂર્તિ' (૧૯૬૬) પ.
૧૨૧-૧૩૬

યુધિષ્ઠિર ('મહાપ્રસ્થાન')

મનસુખલાલ જવેરી, 'યુધિષ્ઠિર' અંગે થોડુંક.
'ઉમાશંકર જોશી' (વિક્રમન લેખો) ૧૯૭૧.
પ. ૮૨-૮૪.

રંજન ('દિવ્યચમુ')

નવ્યા ઠાકોર, 'કલ્પનામૂર્તિ' (૧૯૬૬) પ. ૧૪૮-૧૬૦
રાજુ ('ભાંજ્યાના ભેટ')

નવ્યા ઠાકોર, 'કલ્પનામૂર્તિ' (૧૯૬૬) પ. ૧૬૭-૨૦૮

રાજુ ('માનવીની ભવાઈ')

નવ્યા ઠાકોર, 'કલ્પનામૂર્તિ' પ. ૧૮૮-૧૯૬.

રેખા ('પડવાનલ')

કુન્દનિકા કાપડીઆ, રોહિણી, રેખા અને વિશાખા.
સુરેશ દલાલ સંપા. 'સમિધ'-૧ (૧૯૬૫)
પ. ૧૧૫-૧૭૨.

રોહિણી ('જેર તો પીધાં છે બાણી બણી')

કુન્દનિકા કાપડીઆ. ઉપર મુજબ.

વાચિનીદેવી

અધિન પંચાલ. વાચિનીદેવી, 'સ્ત્રીલક્ષ્મણ' માર્ચ
૧૯૭૫ પ. ૩૨૬-૩૩૩; જૂન '૭૫ પ.
૫૩૬-૫૩૮.

વિજયા ('તરણા ઓથે કુંગર')

ઈશ્વર પેટલીકર, 'તરણા ઓથે કુંગર'ની નામિકા
'ડુચિ' માર્ચ ૧૯૬૩ પ. ૩૩-૩૬

વિશાખા ('અગનપંખી')

કુન્દનિકા કાપડીઆ. રોહિણી રેખા અને વિશાખા
સુરેશ દલાલ સંપા. 'સમિધ'-૧ (૧૯૬૫)
પ. ૧૧૫-૧૭૨.

સરસ્વતીચંદ્ર ('સરસ્વતીચંદ્ર')

ઔરીપ્રસાદ ચુ. આલા. શુભરાતી સાહિત્યનો બે
અમર પાત્રો : સરસ્વતીચંદ્ર અને કુમુદ. 'અક્ષરા'
(૧૯૭૬) પ. ૨૩-૨૯.

સિવારણ ('સોરઠ તારા વહેતાં પાણી')

નવ્યા ઠાકોર, 'કલ્પનામૂર્તિ' (૧૯૬૬) પ. ૧૩૭-૧૪૭
સૂરજ ('ભવસાગર')

હર્ષિદા પડિત. 'ભવસાગર'ની સૂરજ. દિલાવરસિદ્ધ
બડેબ સંપા. 'પેટલીકર : શીલ અને શબ્દ'
(૧૯૭૭) પ. ૪૧૬-૪૧૯.

હીરાબહેન રા. પાઠક પેટલીકરની 'નવલકંથાની
નામિકાઓ. ઉપર મુજબ. પ. ૪૦૧-૪૧૩.

નિરંજન ભગત

સ્વપ્ન અને ભગૃતિની સાંધ્યભૂમિ

‘કાચ એને તાકી રહ્યો.’—નવલકથાનું આ મંતિમ વાક્ય છે. પણ નવલકથાનો આ અંત ઈથી. ત્યાર પછી એક ચિત્ર છે. પથ્થરોની એક ગોથી દીવાલ અને તીચે એક નિદ્રાધીન કિશોર. નવલકથાનો અંત છે આ પ્રતીક. અને નવલકથાનો આરંભ છે ‘શબ્દનિકાલની સમસ્યા’નું રૂપક. આ રૂપક અને આ પ્રતીકની વચ્ચે નવલકથાના મધ્યમાં એના અધ્યાસો પાનાંમાં છે એક તીર્થયાત્રાનું નકુલ ગઘાણુ કથન-વર્ણન. પણ આ તીર્થયાત્રા ભગૃતિથી વધુ તો દિવાસ્વપ્ન અને દિવાસ્વપ્નથી વધુ તો સ્વપ્ન હોવાનો સંભવ છે. નવલકથાના શીર્ષકમાં પણ એનું સૂચન છે. એથી આ નકુલ ગઘાણુ કથન-વર્ણન પણ અતિ સમગ્ર નવલકથા જે સ્વપ્નકવિતારૂપ છે એના એક અંતર્ગત કાવ્યાંશરૂપે આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે. આમ, આ નવલકથા એના આદિ, મધ્ય, અંતમાં રૂપક, સ્વપ્ન અને પ્રતીકને કારણે સાદાંત કાવ્યમય એવી એક કલા-આકૃતિ છે.

એક સવારે એક પોળમાં ઓટલા પર એક શબ્દિયો છાપું વાંચે છે એ વાસ્તવિક ઘટનાથી નવલકથાનો આરંભ થાય છે. એ છાપામાં ‘કેસરે હિંદ’ પત્રમાં પારસી પંચામંતના એક ટૂટીનું એ

નિવેદન પ્રસિદ્ધ થયું છે એનો સારભાગ આપ્યો છે, ‘શબ્દનિકાલની સમસ્યા’ એ શીર્ષકથી. આ સારભાગ પ્રમાણે મહાનગરની કુંગરવાડીમાં પારસી-એના ધાર્મિક રિવાજ પ્રમાણે શબ્દનિકાલ માટે ત્રણ શબ્દ-રૂવા છે. પણ મહાનગરમાં—આધુનિક યાંત્રિક નગર અને નગરસંસ્કૃતિના વિસ્તાર અને વિકાસને કારણે સ્તો-સમડી, ગીધ વગેરે પક્ષીઓથી હલુ-પણુ શબ્દનો નિકાલ થાય છે એ પારસી કેમની ભ્રાન્તિ છે. શબ્દ ઉપર શબ્દ ખડકાય છે, એ સૌં શબ્દ સડે છે અને ગંધાય છે. પારસી કેમે આ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને અમિદાહ, દાટવું, દરિયાને હવાવે કરવું—આ ત્રણ શક્ય પદ્ધતિઓમાંથી કોઈ એક પદ્ધતિ દ્વારા માત્ર પંચાયતે નહીં પણ સમગ્ર પારસી કેમે આ શબ્દનિકાલની સમસ્યાનો સર્વસંમત ઉકેલ શોધવો જોઈએ. નવલકથા વાંચતાં વાંચતાં સતત અને નવલકથા વાંચી રહ્યા પછી સવિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ શબ્દનિકાલની સમસ્યા માત્ર એક વાસ્તવિક ઘટના નથી પણ પંચાતદર્શનથી એ એક રૂપક પણ છે. શબ્દનિકાલની સમસ્યા એ પારસી પંચાયત કે કેમની જ નહીં પણ સાહિત્યિક સમાજની પણ સમસ્યા છે. નવલકથાના નાયકનું ચિત્ર એ શબ્દરૂવો છે. આ શાન્તાનું અને વિનાયક-

કાકાનું ચિત્ત પણ અન્ય એ શબ્દવા છે. એમાં શબ્દ ઉપર શબ્દ ખડકાય છે, એ સૌ શબ્દ સડે છે અને ગંધાય છે. આધુનિકતાના આ યુગમાં ઘટના, કાલાનુક્રમ, કાર્યકારણસંબંધ આદિ નવલકથાની પરંપરાગત પદ્ધતિઓ દ્વારા આ શબ્દો નિકાલ થાય એ ભાવકોની ભ્રાન્તિ છે. આ પદ્ધતિઓ દ્વારા આ શબ્દો નિકાલ થતો નથી તે થાય પણ નહીં. ભાવકોએ આ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અને અન્ય શક્ય પદ્ધતિઓમાંથી કોઈ એક પદ્ધતિ દ્વારા માત્ર સર્જકોએ નહીં પણ સમગ્ર ભાવક-સર્જક સમાજે, સાહિત્યિક સમાજે આ શબ્દનિકાલની સમસ્યાનો સર્વસંમત ઉકેલ શોધવો જોઈએ. આપણા નવલકથાકારે આ નવલકથામાં નવલકથાની એક નવલ પદ્ધતિ દ્વારા આ શબ્દનિકાલની સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે આમ, આ રૂપકની આ નવલકથાને સમજવામાં ભાવકને આરંભથી જ સહાય છે.

આ નવલ પદ્ધતિમાં કશું જ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ નથી અને કશું જ સંપૂર્ણપણે અસ્પષ્ટ પણ નથી બધું જ સ્પષ્ટાસ્પષ્ટ છે. નવલકથામાં સમય અને સ્થળ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ નથી. કારણ કે આ નવલ પદ્ધતિમાં પંચાંગમાં પામી શકાય એવા સમય અને નક્કશામાં નિર્દેશી શકાય એવું સ્થળ ઇષ્ટ નથી. તેા નવલકથામાં સમય અને સ્થળ સંપૂર્ણપણે અસ્પષ્ટ પણ નથી. '૧૯..' દ્વારા આ સદીનું સૂચન તો છે જ. તેા વળી ધ્યેકિટ્ટકનો થાંભલો, સિનેમાનું રંગીન પોસ્ટર, 'પદ્યાત્રા સંઘ'નું મોટું પીળું કાગળિયું, પદ્યાત્રા દરમ્યાન મહારાજશ્રીની મોટરમાં ધારા વગેરે ઉલ્લેખમાં ૧૯૩૦થી (મ્યુનિસિપલ બસના ઉલ્લેખમાં ૧૯૪૦થી અને રિક્ષાના ઉલ્લેખમાં ૧૯૫૦થી) ૧૯૭૯ વચ્ચેના પાંચલા પાંચ દાયકા દરમ્યાન કોઈ એક વર્ષના સમયનું સૂચન છે. એ વર્ષમાં અંગ્રેજી-દેશી મહિનો-તારીખ-તિથિ-વાર અને કલાક સુધ્ધાનો તો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. તેા વળી સ્થળરૂપે નગરનો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. ચાર રસ્તા,

કુવારા, સાંકડી જલી, ઢાળવાળી ખડકી, કમાનવાળી શેરી, શેઠિયા પોળ, રાકડાની પોળ, સંજ્ઞન ગોપાળની હુવેલી, જગનાથનું મંદિર, રાધાકિશનનું મંદિર, રામનાથ મહાદેવ-આ અમદાવાદના ખાડિયા-રાધુર વિસ્તારોના કેટલાંક સુપ્રસિદ્ધ સ્થળોનાં નામોના-અલગત, મુખ્યત્વે અદ્ય પરિવર્તન સાથે-તથા ચક્રુ, બગીચા, દેવળો, મિનારા, નદીનો પુલ, રિક્ષા, મ્યુનિસિપાલિટીની મોટરબસ, સ્ટેન્ડ વગેરેના ઉલ્લેખમાં અને વળી સત્સંગમંડળ, પદ્યાત્રા સંઘ, વૈષ્ણવ ધર્મનું વાતાવરણ વગેરેમાં પણ આ નગર તે અમદાવાદ એવું સૂચન છે. એકવાર અમદાવાદ નામનો પણ ઉલ્લેખ છે. નવલકથાકારને આ વિસ્તારો અને આ વાતાવરણ અતિપરિચિત છે. વળી તીર્થ સ્થાનરૂપે ઠાકોર નામનો ઉલ્લેખ છે એમાં અને વળી ઠાકોરમાં પણ જે સ્થળોનાં નામોનો ઉલ્લેખ છે, એવું જે વર્ણન છે, ઠાકોરમાં જે વૈષ્ણવ ધર્મનું વાતાવરણ છે એમાં આ તીર્થસ્થાન તે ઠાકોર એવું સૂચન છે. નગરમાંથી પદ્યાત્રામાં ચાર દિવસના તીર્થસ્થાન પર પહોંચી જવાય છે અને વચમાં મેયો નદી આવે છે એમાં પણ આ વગર તે અમદાવાદ અને આ તીર્થસ્થાન તે ઠાકોર એવું સૂચન છે.

નવલકથાનો નાયક નવીન મેટ્રિકમાં ત્રણેક વાર નપાસ થયો છે. એથી અત્યારે એનું અઢાર-ઓગણીસ વર્ષનું વય હશે. પિતા મથુરદાસ અને માતા શાન્તા. એ એનાં માતાપિતાનું એકનું એક સંતાન છે. પિતા નથી. માતા શાન્તા વિદ્યમાન છે. માતા સંચાક્રમ કરે છે. એ દરજ્જોનો દીકરો છે મેટ્રિક લગી બધી શક્યો છે, ત્રણેક વાર મેટ્રિકમાં નપાસ થયો છે છતાં હજુ બચવાનું છોડવું પડ્યું નથી. નિયમિત ડાચરીઓ ખરીદી શકે છે. મહારાજની કથામાં આરતીમાં પાવલી નાખી શકે છે. બાર આનાની નોટ ખરીદી અદર મહારાજનો રંગીન ફોટો ચોંટાડી શકે છે. મહારાજની જ-મન્યવંતીએ મહારાજને ગુલાબનો હાર પહેરાવી શકે છે. પદ્યાત્રા સંઘમાં જવા અગિયાર રૂપિયા ભરી શકે છે. આમ,

એ મધ્યમ વર્ગના છે.

એ અત્યંત એકલવાયો છે. એ ડાયરી રાખે છે. એમાં સારા સારા વિચારો નોંધે છે, મહાપુરુષોનાં વાક્યો, સંભાષણો, સૂત્રો, ભજનો, શ્લોકો મરોડદાર અક્ષરમાં કવિયત્ત જુદી જુદી શાહીમાં સરસ રીતે ધીરજથી ધીમે ધીમે ઉતારે છે. એ ધીમે ધીમે લખે છે એટલે એના માકં ઓછા આવે છે. એથી જ કદાચ એ મેટ્રિકમાં ત્રણેક વાર નાપાસ થયો છે. ઉપરાંત દિવસ દરમ્યાન જે કાંઈ બને એને એ ગમે તે સમયે ટપકાવે છે, લાંચું લાંચું લખે છે, લાગે તે જ લખે છે. એથી જ એ નવલકથાનાં અધઝાઝેરાં પાનાંમાં જેમાં નહું' ગદ્યાણુ વર્ણન છે એવી છ દિવસની પદ્યાત્રાની ડાયરી નિયમિત લખે છે. સંવાદ એની અશક્તિ છે. પોતે ઝાઝા પ્રશ્નો પૂછતો નથી. પૂછે તો એનો તાત્કાલિક દૂકો ઉત્તર જ ચાહે છે. કોઈને લાંબો જવાબ આપતો નથી. લાંબી પીંજણ એને ગતતી નથી. એને બહુ ભાઈબંધો નથી. છે તે એને 'માવડિયો' કહે છે. એને માઈલો સુધી ધીમે ધીમે કચ્છપ્રગતિએ ચાલવાની ઇચ્છા છે. એથી રસ્તાના રાહદારીઓ, દુકાનદારો અને છોકરાંઓએ એનું નામ 'નવીન ચાલુ' પાડ્યું છે. વળી હાઈસ્કૂલની નીસરણી ગોકળગાયગતિએ ચડે છે. એથી સહપાઠીઓએ એનું નામ 'નવીન ધીમે' પાડ્યું છે. એને ચશમાં છે. ચશમાં બ્યારે નાકની ઠાંડીને છેડે નીચે ઊતરી પડે છે ત્યારે અંગૂઠાની પાસેની આંગળીના ટેરવાથી એ ઊંચે ચઢાવે છે. એ છોકરી જેવા નમણો છે. દિવાસ્વપ્નમાં કે સ્વપ્નમાં બ્યારે એણે કે મહેમાનના પંખની આસપાસ રૂંછાદાર ડુંવાટી છે અને પોતાને તો છોકરી જેવી સાફ છે ત્યારે પોતાને પણ એવી રૂંછાદાર ડુંવાટી હોય એમ એ ઇચ્છે છે. એ વાધરણુ સ્ત્રી વિશે કલ્પનાતું ચિત્ર આંકવા માંડે છે અને કુત્તાને પંખાણે છે, એના કાન પર હાથ પસવારે છે ત્યારે કુત્તાની ડુંવાટી સાથેનું ધર્ષણ એને ગમે છે. પદ્યાત્રામાં પહેલા દિવસની રીતે સ્વપ્નમાં સીવવાના સંચાના પાવલા પર પિતાના પગ પર ગીચ રોગા-

વલિ જુવે છે ત્યારે પોતાના રોમશૂન્ય પગ પર અણગમानी આંખે જુવે છે. પદ્યાત્રા સંધમાં જવાના અગિયાર રૂપિયા ભરવા બંધ છે ત્યારે બાંભુલાઈ એક આંખ ફાંગી કરી એના ગોળ ગોળ મુકોળ દી'ચણુને સ્પર્શ કરે છે ત્યારે એ સ્પર્શ એને પસંદ પડી બંધ છે. એથી જ પદ્યાત્રામાં બીજા દિવસની રાતે સોહન-લાઈ એની સાથે સખતીય સંબંધોને અનુભવ કરી શકે છે. ભાઈબંધો ભલે એને 'માવડિયો' કહે પણ મા શાન્તા સાથે એને આત્મીય તો શું પણ સામાન્ય સંબંધ પણ નથી. સમગ્ર નવલકથામાં માતા-પુત્ર વચ્ચે કુલ પાંચેક વાર જ કંઈક વ્યવહાર થાય છે. એમાં બને વચ્ચે પાંચેક વાક્યોની પણ આપલે થતી નથી. ઘરે આવે તે બારણું બંધ હોય તો 'બા' એવી ધ્રુમ પાડતો નથી, સાંકળ ખખડાવતો નથી. માત્ર બહારથી બારણું ટકોરા જ મારે છે. મુખ્યત્વે બને વચ્ચે મૌનનો સંબંધ છે. હમણાં હમણાંથી તો માનો ગંભીર યુનો કર્યો હોય એવી રીતે એ ઘર બહાર દિવસ ને રાત ફર્યા કરે છે. પદ્યાત્રામાં ત્રીજા દિવસની રાતે સ્વપ્નમાં એ જાપામાં વાંચે છે કે એમાં એક સર્વેશ્વરમાં 'તમે તમારાં માતા-પિતા પાસેથી શું ચાહો છો?' એવા એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કેટલાંક બાળકોએ માતા-પિતા પાસેથી વધુ ઉદારતાની ઇચ્છા દાખવી કહ્યું હતું કે માતા-પિતા પોતાની સાથે રમે, પિતા નોકરીએ ન બંધ, પોતાની સાથે રહે, પોતાની વાત સાંભળે, પોતાને સમજે. અને જાપું વાંચી રહ્યા પછી એ લેખ પરીક્ષામાં નિબંધ તરીકે પુજાય તો કામ આવશે એમ માની કાતરે લઈ કાપવા માંડે છે. આમ, નવીન અત્યંત મંદ, નિષ્ક્રિય અને અરક્ષિત છે. અત્યંત એકલવાયો છે.

રસ્તાના રાહદારીઓ, દુકાનદારો અને છોકરાંઓ ભલે એને 'નવીન ચાલુ' કહે, સહપાઠીઓ ભલે એને 'નવીન ધીમે' કહે અને પ્રથમ વાર એણે પોતાનું આ નવું નામ સાંભળ્યું ત્યારે તો એની લગ્નચે કાનખજૂરની જેમ સંકોચાઈ ગઈ હતી

છતાં નવીન ભલે સંતની જેમ મરડી શક્યો હોય પણ નવલકથાકાર તો નવીનમાં માઈલો સુધી ધીમે ધીમે કન્વર્જિંગ એ ચાલવાની જે ઇચ્છા છે, હાઈસ્પીડની નીસરથી ગોકળગાય ગતિએ ચલવાની જે ધીમી ચાલ છે એનું કારણ બને છે. નવીન અત્યંત એક કલાઓ છે એનું રહસ્ય બને છે. એનું કારણ છે નવીનના પિતા, પિતા મથુરદાસ. એનું રહસ્ય છે નવીનનો મથુરદાસ સાથેનો સંબંધ.

‘સ્વપ્નતીર્થ’ એ પિતા-પુત્ર સંબંધની નવલકથા છે. ‘સ્વપ્નતીર્થ’માં વસ્તુવિષય છે પિતાની શોધ અને શૈલીસ્વરૂપ છે સ્વપ્ન-દિવાસ્વપ્ન. નવલકથાના શીર્ષકમાં જ એનું સૂચન છે. ‘તીર્થ’ એટલે પિતા. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પિતા તીર્થ સ્વરૂપ ગણાય છે. નવીનને માટે કાકેર નામના તીર્થની યાત્રા જાગૃતિમાં શક્ય છે. પણ પિતારૂપી તીર્થની યાત્રા તો સ્વપ્નમાં જ શક્ય છે. નવલકથાનું શીર્ષક ‘સ્વપ્નતીર્થ’ સાથે છે. અને નવલકથામાં પ્રત્યેકનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે છતાં આ બન્ને તીર્થ અંતે એકરૂપ થાય છે જાગૃતિનું સ્વપ્નમાં અને સ્વપ્નનું જાગૃતિમાં સતત પરિવર્તન થાય છે. જાગૃતિ અને સ્વપ્ન એકમેકમાં સતત સરી જાય છે. જાગૃતિ અને સ્વપ્ન વચ્ચેની સીમાનો સતત લોપ થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે આ જાગૃતિ હરી કે સ્વપ્ન હરી એવો પ્રશ્ન પૂછવાનું અનિવાર્ય થાય છે. શૈલીસ્વરૂપમાં એટલે પારા જેવી સરલ-તરત પ્રવાહિતા છે. એથી જ ‘સ્વપ્નતીર્થ’ એ સ્વપ્ન અને જાગૃતિની સંબંધ શ્રુતિની નવલકથા છે.

નવીને ‘કાકા’નો એટલે કે પિતાનો ફાટો જ બોલો છે. હજુ ૫ એ કયાંક ગયા પછી પાછા આવ્યા જ નથી. નાનપણથી એના કાકા નાસી ગયાનું, એણે અભિભવ્યું છે. પિતાનો ફાટો માના સીવણસંચા ઉપર રાત્રે વિધિવત, મુકામ છે અને સવારે સંચાકામે ચલતાં બારી પાસેની ખીંટી પર જતો રહે છે. (મા જેને ચાંલો કરે છે એવો કાકાનો જુવાનીનો ખીંટી એક ફાટો પણ છે.) અને વેકેશન પડ્યું ત્યારથી તે

રોજ કાકાની છબિને લૂછીને ચોખ્ખી રાખવા માંડ્યો છે. પદ્માત્રામાં પાંચમા દિવસની રાતે બાર વાગ્યા પછી ‘ચાતાશ’ને નામે પ્રસિદ્ધ એવાં એક બહેનને આજ્ઞાવાડીમાં કોઈ કાળા રંગની અબ્જી વ્યક્તિનું દર્શન થાય છે એટલું જ નહીં પણ છટ્ટા દિવસે નવીનને પણ એવી જ કોઈ પાકા કાળા રંગની અબ્જી વ્યક્તિનું ચિલન પણ થાય છે. એટલે કે નવીને પિતાને એવા જ નથી. એને પિતાની આકૃતિ-મુખાકૃતિનું સ્વરૂપ સુધ્ધાં ન થાય એટલી એની નાની વયે એના પિતાએ ગૃહલપાળ કર્યો છે અને એ હજુ કયાંક વિદ્યાભાન હોય અને તો ક્યારેક પાછા પણ આવે એવું એમાં સૂચન છે.

નવીન એક દિવસ શાળાના વયોવૃદ્ધ હેડમાસ્ટરનું અવચ્છાન યજુ ત્યારે એકાએક બપોરે ઘેર આવે છે. ધરનું બારણું બંધ હોય છે. ઓરડામાંથી હરફરનો અથવા કપડાંના સળવળાટથી થતો અવાજ આવે છે. એકાદ મિનિટમાં બારણું ખૂલે છે. અને નવીન ધરમાં મા અને વિનાયકકાકાને સાથે જુવે છે. એ જ સાંજે એનો મિત્ર રમણ, એક વાધરણ એના ધણીને મારી બીજા કોઈક જોડે નાસી જતી હતી અને પોલીસના ફૂટરોએ એને ધરણાં સાથે પકડી હતી એવી એક ખૂન વિરોની વાત નવીનને કહે છે પછી નવીન એ વાધરણ આ વિરોની કંપનાનું ચિત્ર આંકવાનો જેટલી વાર પ્રયાત કરે છે એટલી વાર વાધરણને સ્થાને કોઈક પરિચિત સ્ત્રીના ચહેરા-મહોરો જુવે છે. નવીન સમક્ષ મા એક વાર ધનરવામજી મહારાજનાં વખાણ કરે છે. ધનરવામજી મહારાજના સત્સંગ મંડળ અને પદ્માત્રા સંબંધના અમરણી કાર્યકર્તા સંબંધી બાલુભાઈ પણ માને ઓળખતા હોય છે નવીન એક સ્વપ્નમાં પોતાને ધોડિયામાં સ્તેલો જુવે છે. પછી ધોડિયામાંથી પહેલી વાર બેઠો યઈને જુવે છે તો માની સાથે કાકા છે. પછી બીજી વાર બેઠો યઈને જુવે છે તો કાકાવાળા ફાટામાં વિનાયકકાકાનો હસતો સકેત કરતો ચહેરો જુવે છે. પછી ત્રીજી વાર બેઠો યઈને જુવે છે તો ફાટામાં કાકા નહીં,

વિનાયકકાકા નહીં, પણ સાક્ષાત્ ધનરયામળ મહારાજને જુવે છે અને પછી અક્ષતી શુભરમાં ધનરયામળ મહારાજના અંકમાં માથું મૂકીને સુતેલી માને જુવે છે. નવીન એક દિવાસ્વપ્નમાં રીંછ જુવે છે. એ એના પરિવારનું પ્રેત છે. પછી પદયાત્રામાં એણે દિવસની રાતે એક સ્વપ્નમાં રીંછનું બચ્ચું જુવે છે અને એની આંખ પર કાકાનાં ચક્રમાં જુવે છે. એ એના પિતાનું પ્રેત છે. એ રીંછના બચ્ચાને પૂછે છે, 'તમે પ્રેત થયા છો?' ત્યારે રીંછનું બચ્ચું એને ઉત્તર આપે છે, 'હા અને ના. પૂછ તારી માને, પૂછ મિત્ર વિનાયકને...' નવીન ભગવતિમાં તથા અનેક દિવાસ્વપ્ને અને સ્વપ્નેમાં વારંવાર લાલ રંગ, લોહી, ખોપરી અને ખીલા, પીન, ખડગ, તલવાર જેવાં નાનામોટાં શસ્ત્રો જુવે છે. નવીન એક વાર નિશાળેથી ઘેર જતો હોય છે ત્યારે વર્ગમાં જે અનુભવ થયો છે એના અનુસંધાનમાં શબ્દોની રમત કરે છે. એમાં પણ એ ખોપરી, રાતોઆતો, આ, વિનાયક, સાલો નાલાયક, સહાયક ધનરયામળ શબ્દો દ્વારા રમત કરે છે. આ સૌમાં માતાને વિનાયકકાકા અને ધનરયામળ મહારાજ સાથે સંબંધ હોય અને એમણે પિતાની હત્યા કરી હોય અને પિતા પ્રેત થયા હોય એવું સૂચન છે.

નવીન પિતા મથુરદાસને 'કાકા' કહે છે. ધનરયામળ મહારાજ સત્યકામ ભાષાસિલું આખ્યાન કરે છે. એનું નવીન શ્રવણ કરે છે. એમાં શુરુ પાલકને પૂછે છે, 'તને તારા જન્મદાતા જન્મકનું નામ યાદ નથી?' અને પછી કહે છે, 'જ તારી જન્મેતાને પૂછી આવ.' ત્યારે નવીન 'મથુરદાસ...' એમ બબડે છે અને એને જિસ્સસ કાર્દરટ સાંભરે છે. નિશાળમાં સાહેબ નવીનને ખારીની પવનચાંકડી ચઢાવવાનું કહે છે ત્યારે નવીન કહે છે, 'સાહેબ, આંકડી જ નથી.' સાહેબ કહે છે, 'તારા બાપનું કપાળ નથી. ભાળ તો ખરા.' ત્યારે પણ નવીન 'મારે તો બાપ જ નથી' એમ બબડે છે. નવીન, આગળ બેઠું તેમ, પદયાત્રામાં ત્રીજા દિવસની રાતે

એક સ્વપ્નમાં જુવે છે કે પોતે છાપું વાંચે છે. એમાં એક ફોટો જુવે છે. એની નીચે બહુરખખરના લખાણમાં નવીન વિનાયક કાકા નામનો ઉલ્લેખ છે. નવીનને આશ્ચર્ય થાય છે, 'આ નવીન નંબર એ હશે? એના બાપનું નામ વિનાયક કપાળી? વિનાયકકાકાને તો છોકરો જ નથી. પછી... કે આ નવીન નંબર ત્રણ!' નવીન પદયાત્રામાં પાંચમો દિવસની રાતે એક સ્વપ્નમાં જુવે છે કે ટિકિટ તપાસનાર તરીકે કાકા એને ટૂંનમાંથી ઉતારી મૂકે છે અને અનેક રંગની ધળગ્યોવાળો દંડ એના હાથમાં પકડાવી દે છે. એ સાથે એ પ્લેટફોર્મ પર જાતરે છે ત્યારે અસંખ્ય વૈષ્ણવો એને 'ધનરયામળકી જય'ના જયજયકાર સાથે હારતોરા કરે છે. આ સૌમાં પોતાના જન્મ પૂર્વે માતાને વિનાયકકાકા અને ધનરયામળ મહારાજ સાથે સંબંધ હોય અને પોતે વિનાયકકાકા અથવા ધનરયામળ મહારાજનો અનોરસ પુત્ર હોય—મથુરદાસને પુત્ર ન હોય—અને તો પોતાના જન્મ પછી પિતાએ આત્મહત્યા કરી હોય—માતા, વિનાયકકાકા અને ધનરયામળ મહારાજને પિતાની હત્યા ન કરી હોય—અને પિતા પ્રેત થયા હોય એવું સૂચન છે.

આ સૂચનોને કારણે નવીનના ચિત્તમાં કેટલાક પ્રશ્નો અનિવાર્યપણે હોય : પિતાએ ગુહત્યાગ કર્યો છે? પિતા વિગ્રહાન છે? કોઈએ પિતાની હત્યા કરી છે? પિતાએ આત્મહત્યા કરી છે? પિતા અવિગ્રહાન છે? પિતા પ્રેતરૂપ છે? પુરોહાલીન સાહિત્યમાં ઓરેટીસ, હેમ્લેટ આદિ પાત્રોના ચિત્તમાં આવા પ્રશ્નો હતા. પણ ઓરેટીસને દેવ એપોલોની સહાય હતી અને ચાતાની હત્યાના કાર્યમાં સમાધાન પ્રાપ્ત થયું હતું, હેમ્લેટને પણ સ્વગતોક્તિએનાં પોતાની છુદ્ધિની સહાય હતી અને કાકાની હત્યાના કાર્યમાં સમાધાન પ્રાપ્ત થયું હતું. પદયાત્રાને અંતે કોઈ પાકા કાળા રંગની અજાણી વ્યક્તિ નવીનને વિનાયકકાકાની જેમ સ્નેહથી શિખામણ આપે છે એમાં વિનાયકકાકા નવીનને શિખામણ આપી શકે

અને તે પણ સ્નેહથી એવો નવીનનો વિનાયકકાકા સાથેનો સંબંધ છે એવું સૂચન છે. વળી નવીન નિશાળેથી બપોરે એકાએક ઘેર આવે છે અને મા અને વિનાયકકાકાને સાથે જુવે ત્યારે વિનાયકકાકા સંઘા પાસેની ખીજી ખુરશી પર બેઠા છે અને સિગારેટ પીતા હોય છે અને સિગારેટની રાખ સીવવાના સઘા પર ભાંચા પિતાનો ફેટો રોજ રાતે વિધિવત મૂકે છે ત્યાં ખંબેરે છે એ નવીનને ગમતું નથી. એમાં નવીનને માત્ર વિનાયકકાકાની સિગારેટ પીવાની શૈલી પ્રત્યે અણગમો છે, એથી વિશેષ—વિનાયકકાકા પ્રત્યે—અણગમો નથી એવું સૂચન છે. નવીન રોજ રાતે ધનરયામજી મહારાજનું આખ્યાન સાંભળે છે. એમની જન્મજયંતીએ એમને ગુલાબનો હાર પહેરાવે છે. એક નોટ ખાસ ખરીદે છે અને એમાં એમને રંગીન ફેટો ચોટાડે છે નીચે સંતમહિમા વિશે લખાણ પણ લખે છે. નવીન વાળ પણ એમની રીતે એળે છે એની નૌલયાત્રા વિશે એઓ જે સૂચનો કરે છે એની પણ એ નોંધ કરે છે. આ સૌમાં નવીનમાં વિનાયકકાકા અને ધનરયામજી મહારાજ પ્રત્યે મુગ્ધતા અને અહોભાવ છે એવું સૂચન છે. પિતા વિનાના કિશોરના જીવનમાં પિતાનું સ્થાન એમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે. નવીનની પિતાની શોધમાં એઓ પિતૃમૂર્તિઓ છે. તો ઊલટાનું નવીન પદયાત્રામાં પાંચમા દિવસની રાતે સ્વપ્ન જુવે છે એમાં અરવ્યમાં શિવાલયમાં અધકારમાં નવીન અને કોઈ કાળા રંગની અગ્નિ વ્યક્તિ એકમેકને ભેટવા ચાહે છે એમાં જ ડાળમાં લટકતી તલવાર એ વ્યક્તિને હલોહાય આપવા જતાં અધકારમાં ગફલતથી ખંડય કર્યાંક પેસી જાય છે અને ચિચિયારી તથા ગર્જનાની વચ્ચે વીજળીમાં જુવે છે તો રીંછના મહોરાવાળું માણસ લોહીના અંખરામાં પડ્યું છે અને શિવલિંગની આસપાસ વેદી-પોતિ પાસે પિતળની કાડીનાં કૂટેલાં ચરમાં પડ્યાં છે એમાં નવીન ઇંડિપસની જેમ—જે કે અલબત્ત સ્વપ્નમાં—પિતાની હુલા કરે છે એવું સૂચન છે. નવીન નાનો હતો

ત્યારે એણે એક વાર, અને માત્ર એક વાર, માતાને પ્રથમ પૂછ્યો હતો, 'દેખાડ મારા કાકા ક્યાં છે? ક્યારે આવશે?' નવીન વાધરવને સ્થાને કોઈ પરિચિત સ્ત્રીના—એટલે કે માતાનો સ્ત્રી—અહેરો-મહેરો જુવે છે. પછી એક ગરોળી પર પથ્થર ફેંકે છે, ગરોળી ભાગે છે અને એની પૂંજડી છૂટી થઈ નીચે પડે છે. બસ આટલું જ. નવીનને માટે આથી વિશેષ કોઈ સંવાદ કે કાર્ય શક્ય નથી. શક્ય છે પદયાત્રા, તીર્થયાત્રા અને સ્વપ્ન, દિવાસ્વપ્ન.

નવીન દિવાસ્વપ્નમાં જે રીંછ જુવે છે તે એના પરિવારનું પ્રેત છે—એટલે કે પિતાના પિતૃઓ—પૂર્વજોમાંથી કોઈ પૂર્વ જ પ્રેત થયા છે—અને એના હાથમાં એક લાખો દંડ હોય છે અને એની પર રંગબેરંગી રેશમી ધન્યઓ હોય છે. પછી એ પદયાત્રામાં ચોથા દિવસની રાતે સ્વપ્નમાં જે રીંછનું જન્મ્યું જુવે છે એની આંખ પર કાકાનાં ચરમાં હોય છે એથી એ કાકાનું પ્રેત છે. એ નવીનને પૂછે છે, 'તું સદ્ગતિ કરીશ?' એમાં જે કોઈએ પિતાની હત્યા કરી હોય અથવા પિતાએ આત્મહત્યા કરી હોય અને પિતા સદ્ગત હોય અને પ્રેતરૂપ હોય તો તીર્થસ્થાન પર ધન ગડાવવાથી પિતાની તથા પેલા પૂર્વજની સદ્ગતિ થાય એવું સૂચન છે અને જે પિતાએ ગૃહત્યાગ કર્યો હોય અને પિતા ત્રિશ્વપ્ન હોય તો ભારતમાં સામાન્ય પણે ગૃહત્યાગ કર્યા પછી તે વ્યક્તિ તીર્થસ્થાનમાં આશ્રમ પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાં વસે છે તો તીર્થસ્થાનમાં કદાચ પિતા પ્રાપ્ત થાય એથી નવીન તીર્થયાત્રા કરે છે. પણ કિશોર છે, એકેથી તીર્થયાત્રા ન કરી શકે, એથી સંધમાં પદયાત્રા કરે છે

પિતાએ પણ દારિકાની તીર્થયાત્રા કરી હતી, પોતે પણ પૂર્વે ઠાકોરની પદયાત્રાની અનેક વાર ઇચ્છા કરી હતી, પણ ત્યારે અભ્યાસકાળ હતો, સમય અનુકૂળ ન હતો. એથી સ્વપ્ન-વદર કરવાની ઇચ્છા એની ડાયરીમાં અનેક લખાણો, પત્રો, વાર્તાલાપો, પ્રવચનો આદિના ઉતારાઓમાં પુનરાવર્તન પામતી હતી. અલબત્ત, એમાં પ્રેરણા, આનંદ, નવા વિચારો,

અન્ય લાભોનો, હેતુઓનો ઉલ્લેખ હતો. પદયાત્રામાં ખીબા દિવસને અંતે ખેડૂત વીહાણ ધનરયામજી મહારાજને જે વાત કહે છે તે નવીન પણ સાંભળે છે કે તેતર બેલવાનું ભૂલી ન જાય માટે બોલે છે. ધરભુજ મોરલી વગાડવાનું ભૂલી ન જાય માટે મોરલી વગાડે છે. એમાં નવીન ચાલવાનું ભૂલી ન જાય માટે ચાલે છે, એવું સૂચન છે. એને અન્ય ઇચ્છાઓ તો છે જ નહીં—એને સ્વાંટી નથી. સ્વાંટીનો અભાવ એ ઇચ્છાઓના અભાવનું પ્રતીક છે. એને માઈલિ સુધી ધીમે ધીમે કુચપ્રગતિએ ચાલવાની એક માત્ર ઇચ્છા છે એથી તો એનું નામ ‘નવીન ચાલુ’, ‘નવીન ધીમે’ પડ્યું છે. નવીન હવે પરિક્ષામાંથી નિવૃત્ત છે. ઉનાળાની લાંબી રજાઓ છે. હોળીના દિવસોમાં ઠાકોરની પદયાત્રાએ જવાની એને ઇચ્છા છે. એ ઠાકોર જતા સંધોની તપાસ કરે છે. તપાસમાં ફાગણ સુદ આઠમનો દિવસ પસાર થાય છે, નોમના દિવસે સવારે - નવલકથાને આરંભે - એક વાણિયે છાપું વાંચતો હોય છે. એમિતો પવન વાય છે છાપું ઊડે છે. એમ છાપું કંઈ જવા દેવાય? પરતીમાં વેચી શકાય! વાણિયે છે ને? તેય પાછો અમદાવાદી! યોતિયું ઝાલી છાપા પાછળ પોળના ઝંપા બહાર દોડે છે. ત્યાં ‘હું’ એટલે કે નવીન પણ માત્ર ગમ્મત બેલા—રજાઓ છે ને!—એની પાછળ દોડે વાંચતો હોય છે. એમિતો પવન વાય છે. છાપું છે. ત્યાં બે જણ દીવાલ પર કાગળિયું ચોટાડતા હોય છે, તે નવીન જુવેવાયે છે: પદયાત્રા સંધ. આમ, એમિતો પવન વાય છે ને નવીન પદયાત્રાએ જાય છે. વળી વીસેક પાનાં પછી આ કાગળિયાનો પુનશ્ચ ઉલ્લેખ થાય છે, ત્યારે અંતરાલે જન્મગૃતિમાં અને દિવારવખોમાં જે અનુભવ થાય છે તે દારા પિતા વિશે, પિતાના ગૃહસ્થાગ વિશે, માતા વિશે, માતાના વિનાયકકાકા અને ધનરયામજી મહારાજ સાથેના સંબંધ વિશે, કદાચ એમણે પિતાની હૃદય કરી હોય એ વિશેની સલાનતાની ભૂમિકા સાથે પદયાત્રાએ જાય છે. અલખત, પછી તો તપાસમાં

બંધે છે કે આ ધનરયામજી મહારાજના સત્સંગ ચંડળનો જ ઠાકોરની તીર્થયાત્રાનો પદયાત્રા સંધ છે, એના સંધવી લાલુભાઈ જ છે. સંધના અગિયાર રૂપિયા ભરે છે. પરિણામે ફાગણ સુદ અગિયારના ને ગુરુવાર તારીખ ૨૨મીએ પદયાત્રાના આરંભ કરે છે. ફાગણવદ બીજ (એક તિથિનો ક્ષય હશે.) ને મંગળવાર તારીખ ૨૭મી સુધીની દુલ ૭ દિવસની આ તીર્થયાત્રા-પદયાત્રા છે.

પણ પદયાત્રાને અંતે છઠ્ઠા દિવસે નવીન (પદયાત્રામાં પહેલા દિવસની રાતે સ્વપ્નમાં સ્વીવાના સંચાના પાવલા પર પિતાના બે પગ જુવે છે એના રમરણ સાથે રતો) રણછોડરાયનો ચરણ-રપશ કરે છે ત્યારે પ્રભુચરણ સંચાના લોખંડ બેટલા ઠંડા હેમ હોય છે એમાં અંતે પરમેશ્વર બંધે કે નવીનનો અસ્વીકાર કરે છે એવું સૂચન છે.

આગળ બેધું તેમ, પદયાત્રામાં પાંચમા દિવસની રાતે ખાર વાગ્યા પછી ‘માતાજી’ને નામે પ્રસિદ્ધ એવાં એક બહેનને કોઈ કાળા રંગની અબજી વ્યક્તિનું દર્શન થાય છે. ચરણમાં બે એ બહેન આજોટી પડ્યાં હોત અને એમને આજખી ગયાં હોત તો ઉદ્ધાર થયો હોત એમ સૌ મનિકેલું માનવું છે છતાં નવીન એ વિશે કંઈ કહેતાં કંઈ કહી શકતો નથી. વળી છઠ્ઠા દિવસે નવીનને પણ ‘માતાજી’ને જેમનું દર્શન થયું હતું એવી જ કોઈ પાકા કાળા રંગની અબજી વ્યક્તિનું મિલન થાય છે એટલું જ નહીં પણ એમના આગ્રહથી નવીન મહાપ્રભુજીની ખેડકનાં દર્શન કરવા એમની સાથે જાય છે અને ત્યાં એમના ખમીસ પર કેસુડાનો રંગ છંટાય છે ત્યારે એ નવીનને કાળા કાળા કૃપ્યુજી હોય એવું લાગે છે. પછી એમના સૂચનથી નવીન ગોમતીમાં સ્નાન કરે છે ત્યારે સ્નાન દરમ્યાન જ એ વ્યક્તિ અદરય થાય છે એમાં નવીને બે આ પદયાત્રા જન્મગૃતિમાં કરી હોય તો અંતે એને પિતાની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવું સૂચન છે.

કે. એનું માત્ર શોધણુ જ કરે છે. આમ આપણા નવલ-
કથાકારે જાણે કે નવલકથાનાં અધ્યાત્મિક પાત્રોમાં
રટના, કાલાનુક્રમ, કાર્યકારણસંબંધ સહિતની આ
ઢાંચરીતે પડે છે પરંપરાગત નવલકથાના ઉપહાસ કર્યો
છે, પરંપરાગત નવલકથાની પ્રતિકૃતિ દ્વારા પ્રતિ-
નવલકથાનું સર્જન કર્યું છે, અને સૌંદર્ય, સાહસ
અને વીરતાસહિત આ નાવકને પડે છે પ્રતિ-નાવકનું
સર્જન કર્યું છે.

આ નવલકથામાં જાગૃતિમા અને ડાયરીમાં જે
વસ્તુવિષય અને શૈલીસ્વરૂપ, લય અને ભાષા છે તથા
દેવાસ્વપ્નો અને સ્વપ્નોમાં જે વસ્તુવિષય અને શૈલી-
સ્વરૂપ, લય અને ભાષા છે એ બેની વચ્ચે સંપૂર્ણ
વેરોધ છે. દિવાસ્વપ્નો અને સ્વપ્નોમાં જે પાત્રો,
થળો, પ્રસંગો, પરિસ્થિતિઓ છે તે સંદર્ભોને કારણે
લિન લિન છે છતાં પ્રતીકોને કારણે અલિન છે.
દાહરણરૂપે 'હું', 'એ', નવીન નંબર એક, નવીન
નંબર બે, નવીન નંબર ત્રણ અથવા ડુંવાટી અને
જો રંગ - આ બે પ્રતીકોને કારણે રીંગ, મથુરાદાસ
ને રણુહારાયા - એટલે કે પશુ, પ્રેત, પિતા, મનુષ્ય
અને પરમેશ્વર, આ અર્થમાં પણ એમાં પારા જોવી
રસતરલ પ્રવાહિતા છે. એમાં ઘટના, કાલાનુક્રમ,
કાર્યકારણસંબંધ નથી, એમાં અનેક પ્રતીકો છે : પર્વત,
મુદ્ર, મહાલય, અરણ્ય, શિવાલય, શિવલિંગ-યોનિ
તેવાં સ્થળો; ફૂલો, રીંગ, રીંગનું બચ્ચું, ગરોળી,
ડાંકાં, તેતર, આમાચીડિયું, માછલાં, કાચબો જેવા
પશુ-પંખીઓ; લોહી, ડુંવાટી, ધન્ય, દંડ, ફેટો,
દરમાં, છત્ર, સંચો, ધરણાં, સાડી, પાન, ફૂલ, લાકડી,
પરીસો, કાંસકો, ઘોડિયું જેવા પદાર્થો; ખીલા, પીન,
રૂઝ, તણવાર જેવાં નાનાંમોટાં શસ્ત્રો, લાલ, રાતો,
જો, પોજો, ભૂખરો જેવાં રંગો. વળી દિવાસ્વપ્નો
ને સ્વપ્નોમાં જે કંઈ વાણીથી પર છે, શબ્દરૂપ
તીકાથી પણ પર છે, અનિર્વચનીય છે એને માટે
મનેમોટોગ્રાફીના ફેઈડ ઈન, ફેઈડ આઉટ તથા (કાલાજ
પત્રે) મોન્ટાજ આદિ આયોજનોમા હોય છે એવાં
પ્રતીકો છે : અનેક ટપકાં, અનેક લીટીઓ,

ચાર કોરી જગાઓ, આઠ ચિત્રો. આ સૌ પ્રતીકોને
લિન લિન લાવકો, અહીં એક લાવકે ક્યું છે
તેમ, પોતપોતાનું લિન લિન અર્થઘટન કરશે. એ
આ નવલકથાનું હૃદયેશુનું અખૂટ અને અચોષ
આકર્ષણ હશે આ નવલકથામાં નાયક કિશોર છે
અને અનલ્ય છે માટે જ નહીં પણ એમાં મલ્લ,
પ્રેત આદિ લયાનકતા (ધ મેકેઅર) છે એ કારણે આ
ડિકી-સની પરંપરાની નવલકથા છે. તે એમાં શબ્દાતીત
પ્રતીકોની ચિત્રવિચિત્રતા (ધ એક્સેન્ટ્રિક) છે એ કારણે
આ રટનની પરંપરાની નવલકથા છે પણ એમાં
દિવાસ્વપ્નો, સ્વપ્નો અને પ્રતીકો છે એ કારણે આ
બંને પરંપરાઓમાં આ પરંપરાગત નવલકથા નથી,
પ્રયોગશીલ નવલકથા છે, આધુનિક નવલકથા છે.
દિવાસ્વપ્નો અને સ્વપ્નોમાં જે ગતિ છે તે વર્તુલાકાર
છે. એમાં પુનરાવર્તન છે. પણ લિન લિન સંદર્ભો
અને પ્રતીકોને કારણે એમાં પરિવર્તન પણ છે. એથી
એમાં સંઘર્ષ નથી, પરાક્રમ નથી. આ સ્વપ્નો-
પનિવદ્ધમા અતે એમ્ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: નથી,
પણ પુનશ્ચ હરિ' એમ છે. એના આરંભમાં એને
અંત છે અને એના અંતમાં એને આરંભ છે.
સંમત્ર નવલકથામાં અનંત શાશ્વત રહસ્યમયતા છે.
નવલકથાને આરંભે જ દિવાસ્વપ્નમાં 'પહેલી પાર
અહીં આવ્યો છતાં અને ધણી ખખર અગાઉથી
હતી.'—'હું' એટલે કે નવીન મહાલયની અગાસી
પર ઝોરડી 'તરફ મહેમાનને એટલે કે પિતાના
પ્રેતને ઇશારો કરે છે ત્યારે એને આ ઉદ્દગાર આ
રહસ્યમયતાને નવલકથાના આરંભ પૂર્વેની કોઈ રહસ્ય-
મયતાનું વિરલ વિશિષ્ટ એવું એક વિશેષ પરિભાષુ
અર્થે છે. નવલકથાને આરંભે 'શમનિઝલની સમર્યા'નું
નિર્વેદન અને ત્યાર પછી અંત લગાં પદમાત્રાની ડાયરી
છે. આમ, નવલકથામાં સાઘંત ધાર્મિકતા છે.
પદમાત્રામાં યોથા દિવસની રાતે સ્વપ્નમાં 'તું
સદ્ગતિ કરીશ?'—નવીન રીંગનું બચ્ચું એ
પિતાનું પ્રેત છે એવી પ્રતીતિ કરે છે ત્યારે પિતાના

જેમ, આ ધાર્મિકતાને સ્વપ્નની ધાર્મિકતાનું એવું જ એક વિશેષ પરિમાણ અર્થે છે. આપણા નવલકથાકારે સ્વપ્નનું કાવ્યશાસ્ત્ર જ નહીં, સ્વપ્નનું ધર્મશાસ્ત્ર રચવાનું પણ આહવાન કર્યું છે.

રાધેશ્યામની પ્રથમ નવલકથા, 'સ્વપ્નતીર્થ'ની પુરોગામી નવલકથા 'ફેરો' અને 'સ્વપ્નતીર્થ'ની સરખામણી અનિવાર્ય છે. એ દ્વારા, એના સામ્ય-અસામ્ય દ્વારા રાધેશ્યામની નવલકથા-કલામાં પરિવર્તનનો અને રાધેશ્યામની સર્જકતામાં પ્રગતિનો ક્યાસ કાઢી શકાય છે. 'ફેરો'માં પિતા કેન્દ્રમાં છે. માતા-પિતા વચ્ચે સહજ આત્મીય પ્રેમસંબંધ નથી. પુત્ર-લૈ-ભૂંગો છે. પુત્ર અંતે અદશ્ય થાય છે. એમાં પુત્રને કારણે તીર્થયાત્રા છે, એ ટ્રેઈનયાત્રા છે, કુટુંબયાત્રા છે. એની ગતિ રેખાકાર છે. ઉત્તરાર્ધમાં એનું વાસ્તવિક અને ગદ્યાણુ કથનવર્ણન છે, પણ એ ગૌણ છે. પણ નવલકથાનાં અધઝાઝેરાં પાનાંમાં પૂર્વાર્ધમાં પિતાની જે મનોયાત્રા છે એ પ્રધાન છે, એની ગતિ વર્તુલાકાર છે. એમાં જગૃતિ છે, સંપ્રજ્ઞતા છે, પ્રતીકો ગૌણ છે. કલ્પનો પ્રધાન છે. પાત્રો અનામી છે કારણ કે નવલકથામાં જે અર્થ અને અનુભવ છે એ વૈયક્તિક છે છતાં વૈચ્છિક છે. 'સ્વપ્નતીર્થ'માં પુત્ર કેન્દ્રમાં છે. નવલકથાને અંતે માતા પુત્રને 'લૈ' એવું સંબોધન કરે છે. માતા-પિતા વચ્ચે સહજ આત્મીય પ્રેમસંબંધ નથી. નવલકથાના આરંભ પૂર્વે જ, વર્ષો પૂર્વે, પુત્ર પહુ નાનો હતો ત્યારે જ ગૃહલયાગ, હૃત્ય કે આત્મ-હૃત્યાને કારણે પિતા અદશ્ય થયા છે, કદાચ એમનું મૃત્યુ થયું છે અને તો એ પ્રેત થયા છે. એમાં પિતાને કારણે તીર્થયાત્રા છે. એ પદયાત્રા છે, સંધયાત્રા છે. એની ગતિ રેખાકાર છે, નવલકથાનાં અધઝાઝેરાં પાનાંમાં એનું વાસ્તવિક અને ગદ્યાણુ

દિવાસ્વપ્નો અને સ્વપ્નો છે એ પ્રધાન છે. એની ગતિ વર્તુલાકાર છે. એમાં અસંખ્ય પ્રતીકો છે. પાત્રો નામી છે છતાં પ્રતીકો-અને પુરાકલ્પન-ને કારણે નવલકથામાં જે અર્થ અને અનુભવ છે એ વૈયક્તિક છે છતાં વૈચ્છિક છે.

'સ્વપ્નતીર્થ' એની સંકલનને કારણે સ્વપ્ન અને જગૃતિની સાંધ્યભૂમિની નવલકથા છે. નવલકથામાં પદયાત્રા જે સ્વપ્ન હોય તો એમાં જેમ અરીસામાં અરીસો છે અને કાયરીમાં કાયરી છે, (અરીસાનો નવીન કાયરી લખે છે એમાં નવીન પોતે કાયરી લખે છે એવો પાંચ વાર ઉલ્લેખ છે.) તેમ સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન છે. (નવીન પદયાત્રામાં પહેલા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા દિવસની રાતે એમ ચાર વાર સ્વપ્ન જુવે છે.) નવલકથામાં પદયાત્રા જે જગૃતિ હોય તો એમાં એની જે રેખાકાર ગતિ છે તે સ્વપ્નની વર્તુલાકાર ગતિને કારણે સતત વંકાય છે અને એની ક્ષિતિજ પર એક આધુનિક પુરાકલ્પનું ઇન્દ્રધનુ અંકાય છે. અન્ય રૂપક દ્વારા કહેવું હોય તો નવલકથામાં જગૃતિનો વાણો અને સ્વપ્નનો તાણો-એમ સુધક વણાટનું પોત વણાય છે અને એની પર એક આધુનિક પુરાકલ્પનનું ચિત્રણ થતું જણાય છે.

પિતા-પુત્રનો સંબંધ, પ્રિતાની શોધ, પિતૃપ્રાપ્તિ, પ્રિતાની સહરાતિ, પિતૃતર્પણ-પ્રાર્થના અને અર્વાચીન વિચારસાહિત્યમાં આ એક મુખ્ય અને મહાન વિષય છે. 'સ્વપ્નતીર્થ'માં એનું આધુનિક પુરાકલ્પન છે. ગુજરાતી નવલકથામાં આ પુરાકલ્પનનું સર્જન અ-પૂર્વ છે. ગુજરાતી ભાષામાં રાધેશ્યામ દ્વારા અને અન્ય સર્જકો દ્વારા એનાં અનેક અનુભવસર્જનો થયો અને એ દ્વારા ગુજરાતી નવલકથાનું ભાવિ ઉજ્જવલ હોવું !

[લાલેટરમાં પ્રગટ થયેલ શ્રી રાધેશ્યામ સર્માની નવી નવલકથા 'સ્વપ્નતીર્થ'નો આચુખ]

શોક અને સર્જન વચ્ચેનો સબ્ધ સનાતન છે કૌચ પદ્ધતિના વધથી વાસ્તવિકિને થયેલ શોક સ્ત્રોત્રવને પામ્યો અને રામાયણની ગ્યના થઈ પોતાની આખ સામે અત્યત તેજસ્વી, મમતાભરી કોડભરી પુત્રીને અસાધ્ય રોગનો બોગ ખનતી અને છેવટે મૃત્યુ પામતી જેવી એની વેદના માતા માટે તો ઠેઠલી વસમી હોય ! 'મૃત્યુ મરી ગયું'નું સર્જન આવી વસમી વેદનામાથી થયું છે

બાર વર્ષે એસ એલ ઈ જેવા રોગમા સપડાતી નીતા, તેની નાની બહેન અત્યા, માતા (નેબિકા) અને પિતા રમેશ એ ચાર આ કવનના મુખ્ય પાત્રો છે ના, ચાર જ નહી, એક પાત્રમુ પાત્ર પથુ છે, જેનો અત્યક્ષ પ્રવેશ થાય છે માત્ર છેલ્લા પ્રકરણમા, પથુ જેની કાજરી આખી કથની દરમ્યાન સતત અનુભવાય છે એ પાત્રમુ પાત્ર તે મૃત્યુ

પોતાના નિકટના સ્વજનના મૃત્યુની કથની કહેવાની હોય ત્યારે મન અને ઠનમ વધુ પડતા લાગણીશીલ ખની ખેસે, સયમ એસરી ભય એવુ બને અને એવુ બને તો જે નીપજે તે લખાણુ હોય, સર્જન નહી પથુ આ પુસ્તકમા લેખિકા મન અને કલમને સયમમા રાખી રાક્યા છે અને એટલે જ અહી સર્જનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે આખા પુસ્તકમા ઠેર ઠેર માતૃહંધના દનાયેતા કૂસકા છે, પથુ કયાય 'હામ હામ' કાગારોળ, 'અરે, અરે' નથી તેમ નથી ગમે તે રીતે તારાતૂસીને આણુતા ચિતન ફિનસરી, સમાધાન, અને 'મગન'માની શ્રદ્ધા

પુત્રી નીતાની માદગીનાં પાચેક વર્ષની કથની અહી એવી રીતે કહેવાઈ છે કે વાચનારની પાસે આરનવાર પાઠવા વગર રહે નહી અને જા આ કથની વાચતા મૃત્યુના નંદી પથુ શવનના ગ્યની કથની વાચતા હોઈએ એવુ લાગે છે કથનીમા વાર વાર તારીખ-વાર-સમયના ઉલ્લેખો, કાકતરી સાસ્વારની ક્રીણી નિગતો વગેરે આવે છે તે પહેલી નજરે કોઈને બાધક લાગે પથુ ક્રીકતમા લાગણીના પ્રાહ્લનો વેચ સુ પડતો વધી ન જાય તે માટે ફરીકે પ્રેક્ષા'નું કામ આ બધી સામગ્રી કરે છે પરિણમે તન્મયતા અને તટસ્થતા વચ્ચેનું ઉચિત સતુલ્ય સંધાય છે

શવનેણ માદગીના પોતાના કે પોતાના કેડ કુકે બીજાના અનુભવને આધારે લખારેલી આવી કથનીઓ પશ્ચિમના સાહિત્યમા તો ઘણી મળે છે પણ મુજરાતીમા આ પ્રકારનુ લેખન કામુ થયુ નથી ક્રીમની શેકનુ આ પુસ્તક આ દિશાને એક પ્રાસય પ્રારભ છે

નકરુ સ વેદન પથુ અહી આરવાલ કતારમા ૨૫ ધારણુ કરે છે, કારણુ, રનના અનુભવને સર્વમા સકાન્ત કરનામા લેખિકાને સર્જનાતા મળી છે

મૃત્યુ મરી ગયું । ઉપા શેક ૧ આરુતિ મુ મ આર આર. શેક, ૨૯૫, ૧૮૮ પા (વિસાદ પ્રાશનિકી, પુસ્તક ૨૩૬) ૩ ૧૩ ૦૦

‘મીસા’માં’ ઘર પકડ ?

આ ફફડાટભર્યા પ્રશ્ન સગભગ બધે જ હતો. ગુજરાતમાં ખાસતી મોડું મીસાપુર આવ્યું હતું. પણ ખીજા પ્રદેશોમાં આ કાચલા હોઠળ જેમને લઈ જવામાં હતા તેમના પર શું વીતતું હતું જેલમાં, તેની વિગતો ધીમે ધીમે ભૂગભ પત્રિકાઓ દ્વારા લોકો સુધી પહોંચતી હતી. તેમતેમ ભયનો વિસ્તાર થયે જતો હતો, ‘જે જય જાવે, તે પાછો ન આવે.’ કહેવતને ખીજા હેડા પર લાવીને કહેવાતું થયું હતું કે : ‘મીસા’માં ? ન જાણે, હવે તેના પર શું વીતશે ? દેશની જેલોમાં જે લાખેકે લોકો ધકેલાઈ ગયા હતા તેમાંના ઘણાં મીસા-રીના બિહાને હતા, કેટલાક મરવાની ઘડીએ પહોંચતા ત્યારે જ બહાર ખખર પડતી. કુટુંબીજનો સુધી આવી છપલેણ માંદગીના સમાચાર પહોંચાડવામાં પણ તંત્ર વધારે પડતું નિષ્કુર હતું. અને કેટલાક ઉચ્ચ કક્ષાના નેતાઓ જેલમાં માનસિક સ્થિરતા ગુમાવી બેઠાના સમાચારો ઓછા નહોતા. હરેકેષુ મહેતાબ વિશે એવું કહેવાતું હતું. જયપ્રકાશ કર્મા, કેમ છે તેની અદાલતી લડાઈ ચાલી હતી. વાજપેયી સખત ખીમાર હતા. મધ્યપ્રદેશનો એક હૈરવ ભારતી અને વારાણસીના લેખક-નાટ્યકાર ડૉ. સત્યવત સિંહાનાં શુભ્રુની ખખર બહાર આવી ચૂકી હતી.

આ બધું પરિવાર અને પ્રજને માટે ઘેરી ચિંતાનો અસખાળ સર્જતું. ગુજરાત પર ૧૩ માર્ચ, ૧૯૭૬ મીસાની વીજળી ઝાટકી કે તરત એ ચિંતાને આકાર મળ્યો. કોણ કયાં લઈ જવાયા તેની ખખર ઘણાં દિવસો સુધી કુટુંબીજનોનેય નહોતી. જેલમાં શું ખવડાવતા હશે, કેમ રાખતા હશે, તેની ફિકરમાં અવિશ્વાસની સ્વાભાવિકતા હતી. મહિનાઓ પછી સાખરમતી જેલમાંથી બહારાઈને આવેલા એક

અટકાપતીએ મને કહ્યું હતું : ‘અરે, તમારા વિષે તો અમારે ત્યાં એમ કહેવાતું હતું કે તમને કોઈને જ મળવા દેતા નથી, એકલા રાખ્યા છે.’ ખીજા ચિંતા જેલમાં અપાતા ભોજનમાં કંઈક અશકત બનાવી ચૂકે તેવાં દ્રવ્યો ભેળવાતાં હોવાની હતી. જરૂર આ અતિશયોક્તિ હતી. પ્રબન્ધાનસ પર, પણ અધારુ પછેડા જેવી લોકશાહી કેવી અસર કરતી હોય છે તેનું તે માનસદર્શન હતું. આથી જ બન્યું એવું કે ૧૩-૧૪ માર્ચે ગુજરાતની મોટા ભાગની જેલોની બહાર દુઃચિંતાથી ઘેરાયેલા સ્વજનો, મિત્રો અને ખીજાઓનો સમૂહ આવી ચડ્યો હતો. કોઈનેય ખખર નહોતી કે કોણ આવ્યું છે. પણ, જે હોય તેમાં કદાચ પોતાનાં પરિચિત હોય પણ ખરાં... એવી આશાથી.

છેવટે, એ જ રસ્તો હોવા, પોતાના વર્તુળમાંથી પકડાયેલાનો પતો મેળવવાનો.

—અને સળિયાઓની વચ્ચે...

—એકાંતિક દિવસોની બીડમાંથી કઈ રીતે નીકળી શકાય અને બહારની દુનિયા સાથે સંપર્ક કેમ થઈ શકે એ પ્રશ્ન તો પછીથી આવ્યો. પ્રારંભે તો હતી નરી સ્તબ્ધતા. નવો સંસાર કંઈક વિષમ અને વિચિત્ર હતો. જયપણમાં ખાપુલ ધણીવાર વાતો કરતા. તે સૌરાષ્ટ્રના એક નવાખી રાજ્ય સાહ્યાવદરમાં જેલર તરીકે રહેલા અને જેલની વાતો ખાળમનને ડુચતી નહીં તોયે સાંભળ્યા કરતો, એક જ વાત યાદ રહી ગઈ હતી : જેલ કોટડી સહન ન કરી શકેલા એક રીલાં યુનેઆરના આપઘાતની. જેલ નિયમમાં આપઘાત નિવારવાની કોઈ જોગવાઈ નથી. જે કેદીઓ જોમાં મળીને લાગી ન જાય તેની દેખરેખ અને નિયમો જરૂર છે. એટલે અટકાપતીને જ્યારે

સમ યદ્ય હોય ત્યારે એક ઓરડીમાં બે અટકાયતીને એકીસાથે રાખવાની મનાઈ છે. એક રહી શકે, અને બેથી વધુ (સાબરમતી જેવામાં રાજકીય અટકાયતીઓ અસ્તોથી વધુ એકીસાથે રાખ્યા હતા, અને પછી બીડલાડ યતાં તંબુઓ પણ બિલા કરાયા હતા!) પણ રાખી શકાય, માત્ર બે જ નહીં! જેલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મને કહે : તમને વર્ગ 'અ' મળ્યો છે એટલે દિવસે એક વોર્ડર અને રાતે એક બીજો દેદી કામ કરવા માટે રહેશે. વોર્ડરનું કામ દેખરેખ રાખવાનું. કયાંક લાગી ન જાય અટકાયતી, એટલું જ ! અને દેદી સફાઈકામ કરી આપે, 'ભયુ' લાવી આપે. પણ રાત્રે ઓરડીમાં ત્રણને રાખવાના એ નિયમને બદલે મેં, કહ્યું કે હું એકલો જ રહીશ.

'આ એકલતાને આધાર હતાં પુસ્તકો. પણ હજુ તેને અડકી શક્યો નહોતો. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ જેલ મેન્યુઅલ તપાસી રહ્યા હતા, કલાસ 'અ'ને કેવીક ઠેકઠીક સગવડો આપવી પડે, કહેતા હતા : છેલ્લાં દસ-બાર વર્ષથી કોઈ 'અ'માં આપ્યું જ નથી ! મેં કહ્યું કે હવે ક્યાં આવશે તો કહે કે હું ના પાડી દઈશ. અહીં જગ્યા જ ક્યાં છે ? નાહકનો ડરતો હતો આ માણસ. અમે બે શૌરખંડાર કરીએ તોયે દીવાલ બહાર સંભળાઈ શકે તેમ નહોતું. બહારથી મળવા આવવાની વાત તો છેક દૂરની હતી મળતાં હતા તે અંદરના 'અસામાનિક' અટકાયતીઓ. તેઓ તો છેક ૧૯૭૫થી જ પકડાયેલા હતા. દારૂ, ગુંડાગીરી અને પાકિસ્તાન સાથેની જાસૂસી - આ ત્રણ મુખ્ય આરોપો હતા. પણ સૌથી વધુ દાણ્યોરો હતા. શરૂઆતમાં અમારી સાથે વાત કરવાની પણ મનાઈ હતી પણ એ પ્રતિબંધ બહુ ટક્યો નહી. એક દિવસ જેલની અંદરની બીજી બાજુએ એક ખોડંગાતા પંગવાળો આટમી બિબો હતો. રેશમી લૂંગી અને કંરડો ચહેરો. મેં વોર્ડરને પૂછ્યું : 'કાણુ છે ?' કહે : 'શેઠ.' મેં કહ્યું : 'શેઠ ?...' તો તેણે

વિગત આપી : 'હા, શેઠ. સલાવાનો સૌથી મોટો દાણ્યોર. કરટમવાળાઓ સાથેની ઝપાઝપીમાં ગોળી વાગતાં પગ ખોડંગાય છે. પણ છે દિલનો દિલાવર. બીજા જ દિવસે વોર્ડર એક યાળીમાં પાપડનું પેકેટ લઈ આવ્યો : 'મેંદે મોકલાવ્યું છે. કહેતા હતા કે જેલનું ખાણું ખાઈ નહીં શકતા હોય. સાથે ઠીક રહેશે. આજે જ ધરેથી બીબી મુલાકાતે આવ્યાં હતાં, લાવ્યાં છે.' પછીથી 'દાઈએ'મા એક અહેવાલ વણિલો, જેમાં આ માણસે સલાવામાં એશિયાતું શ્રેષ્ઠ ટાવર બાંધ્યું છે તેનું બંધન હતું.

સાંજે વોલીબોલ રમવાની છુટી ટાણે બધા મળતા. કચ્છના એક ઝુંઝાર બ્રાહ્મણે તણ ચાર અટકાયતીઓ સાથે પૂછ્યું : 'શું થશે હવે ?' મેં આત્માસન આપ્યું : 'છૂટી જશો થોડો, દિવસોમાં' 'ગ'માં ન મારો, હવે તો ન જાણે ઠેકલા દિવસ અહીં રહેવું પડશે.' પેલાએ સડાક કરવું 'સુણાવી દીધું. તેની વાત સાચી હતી પણ સાચી વાત કહેવાનું આ સ્થાન નહોતું. સૌને આત્માસન જોઈતું હતું. તેણે કહી દીધું એવ ઉકળાટમાં. પછીથી મિત્ર બની ગયો. આ કચ્છી માડુએ ક્યાં જેલ ક્યાં હતા. ગિન્દગીયાં સર્પનો પણ જાનુગર બન્યો ! એક સાંજે અમારા નિવાસસ્થાનેથી મોટો સાપ નીકળ્યો તો કુનેહથી પકડીને સ્વગે પહોંચાડી દીધો, અને વોર્ડરને કહ્યું કે તે માર્યો છે એમ કહેજે, એટલે તને સજામાંથી ત્રણ દિવસનો કાપ મળે. અમને 'મીસા'માં તો એ ક્યાં કાપ મૂકશે ?

આ અપરિચિતોની મંડળી જામની થઈ, છતાં હજુ દૂર ફંગોળાઈ ગયાનો ખોળ અસ્તિત્વમાં હતો જ. નિયમ પ્રમાણે મળ્યાં હતાં ચાર પોરટકાર્ડ. ચળાઈને જવાનાં હતાં, એટલે કોને શું લખવું ? જેને લખીએ તેના પર પણ તરાપ આવશે તો ? છેવટે સ્વજનોને લખ્યાં. અને એક પત્રમાં લખાઈ ગયું : એમ. એન. રાયે તેના સાત-વર્ષના નની

જેલના કારાવાસ દરમિયાન પહેલો પત્ર એલેનેને લખ્યો હતો. તેમાં લખ્યું તે આજે હુંયે દોહરાવું છું : હમણાં મારું કામથી સરનામું આ જ છે...

—અને પહેલો પત્ર અઠવાડિયે મળ્યો. કેવો આનંદ થયો હતો? મિત્ર ડૉ. વસંત પરીખનો વડનગરથી હોતો લખતા હતા કે ખબર પડી એટલે તરત અમદાવાદ દોડી આવ્યો. ‘સાધના’ પાસેથી પાછો વળી ગયો. રાત્ર્યપાલને મળ્યો હતો. એક આવેદનપત્ર આપ્યું છે કે ‘આવી અટકાયતોથી રાત્ર્ય ટકી ન શકે.’

અને લખ્યું : મળવા આવવું છે, પણ લોહીની પ્રગાઈ તો નથી. શું કરીશું? તેમની વાત સાચી હતી. જેલના નિયમ પ્રમાણે તો સગાંવહાલાં અને મજાકાતની સગાંવહાલાંઓને મહિને ચાર મુલાકાતની શૂટ હતી. તેમાંયે નહુદ લાભીને ન મળી શકે, ફેર ભોળાઈને ન મળી શકે એવું હોય ત્યાં મિત્રોને તો ક્યાંથી મળાય? કૃષ્ણ કેશમાં પુરાયા હોત તો રાત્રા કે સુદામા કે અર્જુન તેને મળવા આવી શક્યા ન હોત!

જે કે વસંતભાઈ મળવા આવે એ પહેલાં જ તે ‘સમાનધર્મી’ થઈ ગયાના સમાચાર પછીના દિવસોમાં મળ્યા. રાત્ર્યપાલને મળ્યા પછી તેમને પણ મીસા હેકળ પકડી લેવાયા હતા એટલે મારેય તેમને પહેલો પ્રત્યુત્તર આપવાનો થયો તે એક જેલમાં જ!

કંઈક મોકળાશ મેળવવા મેં સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને કહ્યું : અહીં ખેસંતે મારે પીએચ. ડી.નું કામ પૂરું કરવું છે. તમે મહારથી પુસ્તકોની વ્યવસ્થા કરાવી શકશો? તેમણે મુલાકાત દરમિયાન મંગાવી લેવાની સલાહ આપી. બીજો પ્રશ્ન હતો : હું બહાર લેખો મોકલી શકું? એમણે ના પાડી. કદાચ, કડક સૂચના હતી. જે પછીથી ક્યાંક એંગળી જવાની હતી. ત્રીજો મારું આપોઆપ લિવરહો હતો. એક ભોમ-લીતર ચિઠ્ઠીથી—કંઈ પણ કામ જણાવજો. અને પત્રવ્યવહારનો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો. જો કે પ્રચુકિતમાં

માની લીધી તેટલી કામચાખી ન મળી. એ પ્રકારની ટપાલો પણ તંત્રના અચસાંખાતાને જ પહોંચી હતી. પ્રતિસાદવિહીન એ સરચાતાના દિવસો.

અનિશ્ચિત લાવિની આંગળીએ જ દોરાવાનું હતું એટલે મનની અવસ્થાને અજાણ્યો અને ક્ષુબ્ધતાનું જ સખ્ય હતું.

અંદર પગ મૂક્યો તે ૧૪મી માર્ચ હતી, અને પછીના દિવસે જ હોળી વાસ્તવિક ઉત્સવનું પ્રભાત!

પહેલી ગજુ વોલ્ટરે હાથમાં ખજૂર મૂકી ત્યારે ચઈ. ‘કેટીન’માંથી લાવ્યો હતો તે. આ કેટીન પણ જેલનો મહત્વનો ભાગ છે. કેટીઓને ત્યાંથી સાચુ, દૂયધ્ધ, પેસ્ટ, ખીડી વગેરે મળે. અને તે રૂપના આધારે દરેક મીસા અટકાયતીને મહિને વીસ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવાની મંજૂરી મળે. એ રકમ અટકાયતીની પોતાની જ. કેટીઓને તેની મહેનત, મીસ્ટ્રીકામ, સફાઈ, માળીકામ વગેરેના રપથી ૩૫ પૈસા મળે, તેનો ખર્ચ કરે.

...આ ઘટનાળ વચ્ચે વસંતે ચૂપચાપ પ્રવેશ કર્યો હતો, તે તેની પહેલી અતુભૂતિ જેલવાસના ત્રીજા દિવસના હસ્તાક્ષરોમાં આમ :

જીવન તો
આંહીં પણ છે,
ને વસંતનો
ઋતુશંગાર
ચોડાંક ફૂલોમાં.
અનાયાસ
સાંભળી વેળા
આવી ચડેલાં
દેવપંખીની પાંખોમાં.
પણ,
લદાયેલાં
એકાન્તવાસને
કોઈ
આધાર નથી હોતો,
ન શખ્દોનો
ન દીવાલ પારના

જીવનનો
 જીવી, મૂગી દીવાલ,
 ને લોખંડી સળિયાનું ઘર
 અદ્ભુતધારી
 પોલીસની
 આ લખેલ,
 દૂરનો
 અસ્પષ્ટ જાગ્રત સ્વર,
 નાનકડી આરી બહાર
 મેલા આકાશનો
 ટુકડો એકાદ,
 સળિયા પર
 કાટનો ઘર લાગ્યો છે,
 ભૂલી પડેલી
 માર્ગરીને કાઈક
 તીણી ફરિયાદ
 સંભળાવવી છે
 ગુનાખોરોની જગત
 બરાકોમા
 ધરખાઈ ગઈ છે
 ચૂપચાપ
 સવાર પડ્યે તેના
 'માથાભારે' અહેરા
 જાગી નીકળ્યો અને—
 કારાવાસી રૂટીન
 શરૂ થઈ જશે
 ને મારા હસ્તાક્ષરોમાં
 પ્રિય પરિચિતોની આખો
 કાઈક પામવા,
 કાઈક અર્પવા
 આવી પ્રહોચ્છે
 ત્યારે ?
 પ્રજ્ઞાઈનો
 પ્રત્યુત્તર આપીને
 ચડકે છે

એકાદ ખારા
 આંધુમા

વાસ્તવિક વિષાદનો એ છવોછલ અનુ
 હતો. સમયની પાતળી રેતીને તારીખિયા
 અહીં લાગ્યે જ નિરુત્તર હતી છાપાઓ અને હ
 રવિવારે બધ થઈ જતી ઘેરેકોથી સમય પરખા
 બાકી, દીવાલની આ પાર બધી ચુપકીરી સેવ
 સમયનું ખનનાયક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય એમા
 લહેરી વસન્તે પ્રવેશ મેળવી લીધો હતો. હોળી
 કોઈક તરજ દીવાનની પેની પારથી અધુ
 અસ્પષ્ટ કાને પડી સાજ ઊતરીઆવી હતી તાજ
 બધે એરડીની બરી સામે કરેણના થોડાક
 અને દેવચકલીની પાખના ફફડાટનું સૌભાગ્ય
 ચહી, તરત વેરવિખેર કરી નાખતી સત્રીઓ
 આવનજવન, આલ બેલના પોકાર પીળચટો પ્રમા
 અને બેકાર ચાર દીવાનો જીએની પાછલી ખા
 માથી આકાશનો છિન્ન ટુકડો દેખાતો હતો, ને ટે
 પર સિમા દ ખુવોઈરની આત્મકથા પર વિખરા
 નારીનું ચિત્ર યાજુની જ એરડીમાં અટકાય
 સાથી હતો તેણે ગીત સહકાર્ય સાજ પડ્યેઆ
 પડતી એકલતા નિવારવાનું તેઆમ શીખી ગયો

મન પ્રશ્નોની આંજળીએ દોરાયું એકલતા
 આ બ્યથાને ધૂટવા જ વસન્તે પોતાના વૈભવ
 અમેલા લઈ લીધા હશે ? અને અહીં, કોઈ
 અણખણુ ઢાપુ પરની લરિખ્યેહીન નિન્દગી જે
 આ મેળા વચ્ચે તે ગાય તો પણ શુ ? 'હમ
 હરેક મેલેમે અડેને' કે ખીજુ કાઈ ?

—અને એમ જ રાત્રિનો આરભ
 તમે સૌ ગઈ કાલે રાતભર સ્વપ્નો
 આભ્યાં હતા, ને હાથ પકડીને થોડા દિવસ પહેલાં
 સત્રારમા લઈ ગયા હતા આજે પણ પથારી
 પડીય ત્યારે ધૂષણા ભવિખના ખોળને જીમ
 નિદ્રા શરીર ન જાણે કયા દોરી જશે

[તાજેતરમા પ્રગટ થયેલી સત્યધટનાત્મક ફિ
 'શીસાવાસમ'નું એક પ્રકરણ]

ક્ર. સંખ્યા	શ્રી	નવલકથા	કિંમત
૧. સ્વપ્નતીર્થ	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા		૧૦-૦૦
૨. રે અમે કોમળ કોમળ	શ્રી દિલીપ રાણપુરા	"	૧૭-૦૦
૩. શકુન્તલા	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	"	૧૬-૨૫
૪. વિલાસવહુ	શ્રી સારંગ ખારોટ	"	૨૦-૦૦
૫. રાજમહેલની રંગધાર	શ્રી રસિક મહેતા	"	૨૫-૦૦
૬. જ્યાં મઠ પાલેખાન	શ્રી મુલશન નંદ	"	૨૦-૭૫
૭. રંગરંગનાં સપનાં	શ્રી નટવર શાહ	"	૨૧-૫૦
૮. કવનેરુટ	શ્રી વતુ પાંધી	"	૧૬-૦૦
૯. નિયતિચક્ર	શ્રી નારાયણ જ્ઞનેશ્વર	"	૧૦-૦૦
૧૦. વેદના	શ્રી દિનકર શાહ	"	૨૬-૦૦
૧૧. અંબલે બાધ્યા વેર	શ્રી કૈલાસ નાયક	"	૧૨-૫૦
૧૨. અંબલ તારાં વહેતાં પાણી	શ્રી વિરેશ તીરકર	"	૨૧-૦૦
૧૩. જરી તો જીભા રહો-૧-૨	શ્રી પરિમલ શાહ	"	૪૩-૦૦
૧૪. એક જ લે ચિનગોરી	" - "	"	૨૩-૦૦
૧૫. કામણગારી	શ્રી શૈલજી રાજે	"	૧૬-૦૦
૧૬. એ	શ્રી વર્ધા અઠાલજી	નવલિકા	૧૨-૫૦
૧૭. આવળ પાવળ	શ્રી વતુ પાંધી	"	૧૪-૦૦
૧૮. વીણલા કૃષ્ણ ભાગ-૪	" "	"	૩-૦૦
૧૯. લીલા પીળા જ્વાળામુખી	શ્રી મંકુત ઓઝા	નાટક	૧૧-૦૦
૨૦. સંતાકૃકડી	શ્રી વિનોદ ભની	"	૬-૫૦
૨૧. અચોક્કસ	શ્રી મધુ કોઠારી	કાવ્ય	૧૨-૦૦
૨૨. શબ્દસલીલ	શ્રી ભરત ઠાકર	વિવેચન	૨૧-૦૦
૨૩. આજ અને આવતી કાલ	શ્રી ડૉ. કચ્ચનલાલ કાંટાવાળા	"	૫-૦૦
૨૪. દીપમાળા	શ્રી દેસાઈ વાલજી જોવિંદ્રજી	લેખો	૨-૦૦
૨૫. હાસ્યતરંગ	શ્રી મુકુન્દ પી. શાહ	"	૨-૫૦
૨૬. કથીરનાં કુંદન કંપાં	શ્રી નાનુભાઈ દવે	જીવનચરિત્ર	૩-૦૦

२८. हरियरणी सुरसरिताम्बो	" "	"	३-५०
२९. अंतर निरणे निरंतर	" "	"	३-५०
३०. धन्य धर्ष वसुधरा	" "	"	३-००
३१. शिवसूत्र	श्री जगवान रजनीश	आध्यात्मिक	३०-००
३२. अहमते अधिकार	श्री जे. कृष्णभूति	,	८-००
३३. जगदनी इष सृज- साहस अने समृद्धि	श्री मोहनलाल जगवानश भहेता	विद्योग	२०-००
३४. कराटे कृंगू	श्री प्रेमनाथ भहेता	रमत	१५-००
३५. हस्तरेषा अभ्यास	श्री रघुवीर व्यास	न्योतिथ	१२-५०
३६. ज्येष्ठ न्योतिथिनी डायरी भा. १-२	" "	"	२०-००
३७. मनमोहक अंधभाजा पु. ८	श्री हरीश नाथक	याणसाहित्य	१२-००
३८. आसक्त्याभाजा पु. १०	श्री रमणुलाल सोनी	"	१०-००
३९. श्री केशोर वार्ताम्बो	श्री अविष्णु ज्वनी	"	३-५०
४०. पिन्दास	श्री सुरेश इलाख	याणकव्य	५-००

: प्राप्तिस्थान :

आर. आर. शेठनी कंपनी गांधीरोड . अमदावाद-१, प्रिन्सेस स्ट्रीट : मुंबई-२

गुजरात राज्याच्या शाखा नियामकनी कचेरी तरुंची सिधी-छिद्र-मराठी-अंगालीअने अन्य अर्वाचीन आरतीय आवाज्जोना विकासनी योजना हेडण अंधासयाने पुस्तके अरीदवा आर्थिक सहाय मणी होय तेज्जाने जल्जाववातुं हे ते योजना नीचे मान्य अनुवाहित पुस्तके आमारें त्यांची हान्दर स्टोकरां मणरो. आपने की यती ओर्डर मोकववा विनंती.

इस मास के नये प्रकाशन (प्रत्येक प्रकाशक के)

	उपन्यास	12-00
शेफाली	अभिमन्यु अनंत	
	हास्य-उप्यंग्य	10-00
ये खर्चीली वीथियाँ	चन्द्रगुप्त विद्यालंकार	
	कविता	12-00
मुझे बंद रहस्य	नरेन्द्र शर्मा	
	बाल-साहित्य	4-00
राधिका सुंदरी	शिवानी	4-00
स्वामीमक्त चूहा	शिवानी	
	विविध	20-00
योद्धा संन्यासी विवेकानन्द	हंसराज रहवर	12-00
भुइँ की कानूनी हत्या	हरिप्रकाश त्यागी	
जुड़फकार भली भुइँ —		16-00
— डायरी के आखिरी पन्ने	वंसीलाल काकड़	

विशेष सूचना

इन पुस्तकों के अतिरिक्त भी आर. आर. शेट पण्ड कम्पनी में हिन्दी के सभी प्रमुख लेखकों एवं प्रकाशकों की प्रमुख कृतियाँ; साथ ही उच्चतर माध्यमिक विद्यालयों एवं महाविद्यालयों के लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तक एवं संदर्भ-ग्रन्थ सदैव उपलब्ध हैं। यह संस्था हिन्दी साहित्य की सभी प्रमुख विधाओं—उपन्यास, कहानी, कविता, नाटक, एकांकी, समीक्षा, जीवनचरित्र, आत्मकथा, रेखाचित्र, बाल-साहित्य—के एक विशाल भण्डार को आपकी सेवा में प्रस्तुत कर आपको संतोष प्रदान करने के प्रयास में कृतसंकल्प है।

इन दिनों आपके विद्यालयों एवं महाविद्यालयों में नियमित शिक्षा शुरू हो चुकी है। उनके लिए आवश्यक सभी पाठ्यपुस्तकें एवं संदर्भ-ग्रन्थ हमारे पास निरन्तर उपलब्ध हैं। आदेश प्राप्त होने पर पुस्तकें तुरन्त सप्लाई की जायेंगी। त्वरित सेवा ही हमारी विशेषता है। कृपया अपना बहुमूल्य आदेश भेजकर अनुग्रहीत करें।

आपको सुविदित ही होगा कि “द मैकमिलन कम्पनी ऑफ इण्डिया लि.” एक सुप्रतिष्ठित प्रकाशन संस्थान है। इधर हम उनके अधिकृत विक्रेता नियुक्त किये गये हैं। कृपया उनके प्रकाशनों का आदेश भी सीधे हमें भिजवाकर अनुग्रहीत करें।

: प्राप्ति स्थान :

आर. आर. शेट पण्ड कम्पनी

અંગ્રેજીમાં વાતચીત

અંગ્રેજી ભાષામાં વાતચીત તેમજ અન્ય કાબેલિયત પ્રાપ્ત કરવા માટે, શ્રી સતીશચંદ્ર દેસાઈનાં લખેલા આદિ ઉત્તમ ગ્રંથો

કોન્વરસેશન

- જે કહેા તે અંગ્રેજીમાં જ ૧૨ ૦૦
- કોન્વરસેશનલ ઇંગ્લિશ કોર્સ ૧-૨ ૧૦ ૦૦
- સ્પોકન ઇંગ્લિશ કોર્સ ૧-૨ ૧૧ ૦૦
- સવાલ પૂછો અંગ્રેજીમાં, જવાબ આપો અંગ્રેજીમાં ૧૨ ૦૦
- અંગ્રેજી બોલો સાચુ, સાચુ ૭ ૫૦

ગ્રામર

- અંગ્રેજી અધરુ નથી-૧
  - અંગ્રેજી કપરુ નથી-૨
  - અંગ્રેજી સુરકેલ નથી-૩
- } ૩૫ ૦૦
- આર્ટિકલની આટીઘૂટી સમજાવે ૬ ૫૦
  - કાળના સાચા ઉપયોગો ૮ ૫૦
  - ઇન્ડિરેક્ટ સ્પીચની આટીઘૂટી સમજાવે ૧૦ ૦૦
  - પેસિવ વૉઇસની આટીઘૂટી સમજાવે ૫ ૦૦
  - અંગ્રેજી શીખો પાકુ, પાકુ ૮ ૫૦

વૉકેબ્યુલરિ

- અંગ્રેજી શબ્દલ ડોળ વધારીએ ૧૨ ૦૦

સ્પેલિંગ

- ચાલો, સ્પેલિંગ પાકા કરીએ ૧૦ ૦૦
- અંગ્રેજી બેડ્જીમાં કાબેલ બનો ૭ ૫૦

પઝલ્સ ઇ.

- અંગ્રેજી ભાષાની મજા માણો ૭ ૦૦
- અંગ્રેજી ભાષાની ગમ્મત માણો ૭ ૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

આર. આર. શેઠની કુ.

સુબર્ષ ૨ • કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

૧ : કુવારા સામે, ગાંધી રોડ

ગુજરાતી ભાષાનું એક અપૂર્વ પ્રકાશન

આવકથા : માનવકથા : સંવેદનકથા

ત્રણેયનું યાદગાર સમ્મિલન

મીસાવાસ્થ્યમ્

દે. વિષ્ણુ પંડ્યા

કાળના યળની સાથે ભણે છે સત્તાવાદ અને સરમુખત્યારી. સ્વતંત્રતાની દેવીની પ્રતિમાને તે છિન્ન-
લિન્ન કરી નાખે છે એ સમયે ઊઠતા ચિત્કાર, સંઘર્ષ અને પ્રતિકારની કથા એટલે

મીસાવાસ્થ્યમ્

કટોકટીકાળની ધણી “ત્વરિત કિતાબો” બહાર પડી, પણ આ કથા તેવી નથી. આમાં લેખકે, પોતે
ખેલેલા સંઘર્ષ અને કારાવાસની સાથોસાથ દેશ-પરદેશમાં ખેલાયેલા યાદગાર સંઘર્ષની પ્રામાણિક, દરતાવેળ
અને અત્યાર સુધી અચાત રહી ચૂકેલી સમૂહકથાને આકાર આપ્યો છે.

મીસાવાસ્થ્યમ્

માન અંતર્કથા નથી, સ્વાતંત્ર્યથી ધબકતા સંવેદનશીલ આત્માની ભાવમૂલિકા પણ છે. જ્વલવાસ,
ભૂગર્ભી, સંસદ અને અખબારોની લડાઈ લડતાં લડતાં અનુભવાતા થાક-જોમ-જુસ્સા અને વિચારવલોવણી
એક આખા સમૂહની જયપરાજયની આ કથા છે. તેમાં નવલકથાની ખુશખો છે, આત્મકથાનું વ્યક્તિગતપણું
છે અને ઇતિહાસનું તથ્ય છે.

મીસાવાસ્થ્યમ્

લેખકનું સળિયા પાછળ ધકેલાવું એ સંસારની સૌથી નિર્ણાયક ઘટના બની રહેતી હશે. અહીં, સળિયા
પાછળની નિર્હી, ઝડતુચકના રંગો અને સામાજિક-અસમાજિક કેદીઓના સંસારની મથામણોને શબ્દરેહ
અપાયો છે.

આર, આર, શેકેનું આ પ્રાણવાન પ્રકાશન આપતીકાલનાં ચિંતનને આજે પૂરું પાડશે.

શ્રેષ્ઠ ધ્યેયલક્ષી સાહિત્ય એ ઉત્તમ મિત્ર છે

‘સમાજ વિજ્ઞાનમાળા’ એ શ્રેણી નીચે આજસુધીમાં તદ્દન નવા પ્રકારનું મહત્વપૂર્ણ માહિતીસભર સાહિત્ય અભ્યાસીજનો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. વિદ્યુદ્ભવનોએ તથા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં રસ ધરાવનારાઓએ તેને હૃદયપૂર્વક આવકાર્યું છે. આ શ્રેણીની બે નવી કૃતિઓ

વિકસતાં શહેરો અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ

રૂ. ૮=૦૦

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે હરણપ્રાણ ભરી અવકાશને આંબવા દોટ મૂકતી માનવજાતનાં વિકસિત શહેરોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ એ કેવી દુઃખ અને વિષમ સમાજવ્યવસ્થા છે તેનો તાદશ ચિતાર આપતું આ વિષયનું ગુજરાતીમાં પ્રથમ પુસ્તક

સ્ત્રીવિમુક્તિની સમસ્યાઓ

ડૉ. એ. આર. દેસાઈ ડૉ. નીરા દેસાઈ

રૂ. ૮=૨૫

સમાજમાં શિક્ષણના ઉત્તરોત્તર ફેલાવા સાથે ઊભી થયેલી સાપ્રત સમાજની સળગતી સમસ્યાની તવસ્પર્શી અભ્યાસપૂર્ણ રજૂઆત સામાજિક ક્ષેત્રે ‘નવજાગૃતિ’ એ જેનું ધ્યેય છે તેવી ‘નવજાગૃતિ સમાજમાળા’ શ્રેણીની નવી ત્રણ તેજસ્વી કૃતિઓ

વાચનની સારી માઠી ટેવ

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૭=૫૦

વાચનની ટેવ બેધારી તલવાર જેવી છે. સારી ટેવ જીવન ઉન્નત કરે છે

આઝાદીની પહેલી ત્રીસી

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૮=૦૦

આજના સમયમાં રાજકારણનું કેટલું બધું મહત્વ છે તે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આઝાદીના ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન આપણા રાજકીય પ્રવાહો કઈ દિશા ભણી વળ્યા અને તેનાથી આપણને શા લાભ ગેરલાભ થયા તે જાણવા જિજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી તદ્દન તટસ્થ દૃષ્ટિએ લખાયેલું પુસ્તક

સિનેમાનું સારું માઠું મનોરંજન

ઈશ્વર પેટલીકર

રૂ. ૫=૫૦

આ મનોરંજનથી કિશોરો-સુવકાને દૂર રાખવાનું નકારાત્મક વધણું છે નથી તેને બદલે નાનપણથી એમની સુરુચિ ધણી અને તે હલકા મનોરંજનથી દૂર રહે, તેવું હકારાત્મક વધણું કેળવાવું જોઈએ તેની સમજ આપતું અનોખું પુસ્તક

સમાજમાં નવજાગૃતિના ધ્યેયલક્ષી સંસ્કારોપાલક સાહિત્યના પ્રકાશકો

આર. આર. શેઠની કંપની

વરાળ

સમય દ પટેલ

રૂ. ૧૫-૦૦

હિની ઊની વરાળ એકની ધરતીને ઠારવા એક તરવરતો નવજુવાન જ્યારે આમોદ્ધારનો લેખ ધારણ કરે છે, ને સાથે સાથે નક્કર, વાસ્તવિક ભૂમિ પર ડાંગ ભરે છે ત્યારે, તેને ખબર પડે છે કે સમજવતાનું રૂપાણું મહોરું પહેરી, નિજી તુચ્છ સ્વાર્થ ખાતર કેટકેટલાં કંટકો માર્ગમાં પથરાયેલા પડ્યા છે! તે ઠતો નથી, ડગનો નથી કેમ કે તેને ખબર છે કે સત્ય મેવ જ્યતે!! એક એનેરી નદીના યશસ્વી સર્જકની નવી સંવેદનશીલ કૃતિ.

પલાશવન

વીનશ અ તાણી

રૂ. ૧૬-૦૦

એને સંવેદ્ય એ પડ્યા બનીને જીવ્યું.
એ પ્રત્યક્ષ હંતું તે તો વિમુખ રહ્યું અને છતાં શૈલાએ એને કહ્યું.
“હું તાહુલામાં સતત તમારા અભાવને જીવી છું.....”
સુક્રાંશક: ખાખગનાં થડની બખોલોમાં જીવાતા પલાશવનના અભાવની વાત કહેતી સંવેદનાત્મક વાર્તા.
પ્રથમ બંને નવલકથાઓ માટે રાજ્ય પુસ્તકાર પ્રાપ્ત કરનાર લેખકની ત્રીજી કલાકૃતિ

રે, અમે કોમળ કોમળ

દિલીપ રાણપુરા

રૂ. ૧૭-૦૦

આધુનિક જમાનાની શ્રીમંત કોલેલિયન યુવતીઓથી તદ્દન ઊલટા જ મિલજની, અત્યંત મગ્ન લાગણીઓ ધરાવતી બેલાના હૃદયને અલ્પ જખર આઘાત પહોંચાડે છે ત્યારે પોતાની સંવેદનાઓને અને ગૌરવને અખંડિત રાખવા એક એક શબ્દ અને દૃષ્ટિમાંથી ઊઠતાં તોફાનો સામે જંઝવાતી સંઘર્ષમાંથી પસાર થતી બેલાની હૈયું હૃદયમચાવી દેતી વિશિષ્ટ કથા.

આંખમાં ઊગ્યાં ફૂલ

મીતમલાલ કવિ

રૂ. ૨૦-૦૦

પ્રણય એ વૈયકિનક લાગણીઓનો પ્રશ્ન છે.
પરિણયમાં શું પ્રણય-સુખ શક્ય નથી?
પતિ પ્રત્યે મનમાં ત્રિયો ધરાવતી દીપા પતિને આહી શકતી નથી અને અન્ય પુરુષમાં પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર પામવા મથે છે. એને એવો સાક્ષાત્કાર થાય છે?
ઈલા એક એવી છેકરી છે જે મૂંગી પ્રેમ-સાક્ષિતમાં માને છે. પ્રણયની સુખરતા એને આવડતી નથી.

નારી હૃદયના સૂક્ષ્મ ભાવરૂપ દેનોના તાણાવાણા સુધતી રસમય નવલકથા.

લોકપ્રિય પ્રકાશન

૧૧૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્બ-૪૦૦

નવલકથા ક્ષેત્રે નવાં સિમાચિહ્નો સર કરતી નવલકથાઓ

ઈશ્વર પેટલીકર

પરોઢનું અંધ

14309

૧૦-૦૦

લેખક ધ્યાસ્સો એક દસકો તેમની વાર્તાભૂમિને વાસલ સાખીને 'પરોઢનું અંધ' નો સંકલ્પ લખીને આવે છે, એમની પહેલી નવલકથા 'જનમટીપ'માં આઝાદી પૂર્વેના તળપદા શ્રમીજીવનની મુગ્ધ છે, તો આમાં આઝાદી પછીના '૬૦ના ગાળાની ધરતીની મુગ્ધ મધમધે છે 'જનમટીપ'ની જેમ આ નવલકથા પણ એમની યશસ્વી કૃતિ બની રહેશે તેવી શ્રદ્ધા છે.

સારંગ આરોહ

ચડતા સૂરજની વેળા

૧૮-૨૫

ચડતા સૂરજની વેળા એટલે ઉદ્ભાસ સાથે આગે કદમ માંડવાની વેળા.... અ તરાયોને અડક્ટે ચડાવી મનગમતી મંઝીલે પહોંચવાની વેળા.... સંજોગોના સામાપુરને કાપી પાર ઉતરવાની વેળા.... પણ આવી પુરુષાર્થસભર વેળાએ કોઈ જે ચાર ડગલા ભરી અટકી જાય છે....કોઈ અંતરાયોમાં અટવાઈ જાય છે....કોઈ પાર ઉતરવાને બદલે ડૂળી મરે છે....તો કોઈ વળી જીવલેણ તરંગોને હસતાં હસતાં લાતે ચડાવે છે... થોડુંક ડૂબે છે... થોડુંક તરે છે અને છેવટે પાર ઉતરે છે. યૌવનના ગુન્તાખ તરંગો સામે તરી જતાં ખુશમિત્તજ આદમીની વાત એટલે 'ચડતા સૂરજની વેળા.'

સ્તુવીર ચૌધરી

રુદ્રમહાલય

૧૮-૦૦

ગોલંડીયુગની એક કલાસિદ્ધિ શિલ્પી પદ્મસેન અને સોમ-પુત્રી કર્પુરમ જરીની વિરલ પ્રેમકથા સૌંદર્યનું તટસ્થ આલેખન શક્ય છે કે સબંધની પ્રતીતિ જ અનન્ય રૂપા-ધારણ કરે છે? કીર્તિનાં ઉત્તરોત્તર સોપાનો સર કરતા યશસ્વી સંવેદનશીલ સર્જકની નવી કલાકૃતિ.

પિનાકિન દવે

અધિપુરુષ

૨૦-૭૫

ભગવાન પરશુરામ, પ્રતાપી રાજા દશરથ, સ્વમાનવતી કૈકેયી, દશરથપુત્રી શાંતા, સ્ત્રીભતિથી જ અબળણ મુનિ ઋષ્યશંક, શ્રવણ તથા પૂર્વા વગેરે વિવિધ વ્યક્તિત્વધારી પાત્રોને તમારી સમક્ષ લાદશ કરનાર તથા ભગવાન પરશુરામના સમયમા બનતી રાજદ્વારી ઘટનાઓને રસપ્રદ શૈલીમાં રજૂ કરનાર 'વિશ્વજીત' ના યશસ્વી સર્જકની સંવેદનશીલ ઐતિહાસિક કૃતિ.

ઉત્તમ સાહિત્યના સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર માટે કૃપા કરી સંપર્ક સાંધો.

આર. આર. શેઠની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

આવરણ : ઈન પ્રિન્ટર્સ, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧ ફોન : ૩૮૮૨૬૬

146(22) 23 FEB 1994 2165/5 27/12/1994 ~~20/11~~ 18 JAN 1993 20/11 29 NOV 1994			
---	--	--	--

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
 અમદાવાદ - ૯

૧૪૩૦૯

ઉદ્દા. ૨ વર્ષ ૧-૨

ઓ. ૧૩ થી જુલાઈ ૧૯

૧૫૬૨૭

23 FEB 1934

૧૪૩૦૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મથક
અમદાવાદ-૯